

17.

kötet

ÉPÜL A
MAGYAR NYELV MÚZEUMA

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Tellingner István
rajzaival

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816).
Kazinczy arcképe
Pesky József festménye (1828)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

KAZINCZY ÉS KORA

Kazinczy mint folyóirat-szerkesztő
Kazinczy és Földi vitája az Anakreón-fordításokról
Kazinczy Ferenc műfordításai
Kiss János, Majthényi László, Mocsáry Antal és Kazinczy
Erdélyi út 2007-ben Kazinczy nyomában

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei
Szent Margit legendája
Erdőbénye – a legendák földje
A karácsonyi ünnepkör a néphagyományban
A Bodroghöz szőlő- és borkultúrájáról
Emlékek, versek 1956-ból

MESTEREK ÉS MŰVEK

A mese és filozófia összefüggése Vörösmarty műveiben
A hűség mítosza „A löcsei fehér asszony”-ban
Novák Sándor sárospataki szolgálata
Száz éve született Adnan Saygun török zeneszerző

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

Közép Zemplén megyei magyar helynevek 1864-ből
A sátorlajújhelyi promontóriumok helynévi szótára
A kiegészülés a magyar nyelvben
„A magyar nyelv elé mozdításáról”

TÜKRÖK ÉS TANÚK

Vályi Pál és Kováts Viktor európai utazása a 19. században
Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben
A nők lelkesítő szolgálatáról
Magyarok Angliában – 1956 előtt és után

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Kazinczy örökösei
Rakovszky József újhelyi emlékezete
Nagyvárad nevezetességei
Kazinczyval kapcsolatos közleményeink mutatója

TARTALOM

KAZINCZY ÉS KORA

FEJES ISTVÁN: Kazinczy százados ünnepén (Vers)	1
FRIED ISTVÁN: Egy előszó és „vidéke”	3
DEBRECZENI ATTILA: Ízléselv és nyelvi norma. Kazinczy és Földi vitája	17
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801–1816)	25
ORBÁN LÁSZLÓ: <i>Toldy Ferenc</i> : Valami Kazinczy Ferenc életéhez	35
BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc és Hirgeist Nini	41
TÓTH KÁLMÁN: Kiss János Kazinczy Ferencről	45
KISS LÁSZLÓ: Kazinczy Hont megyei levelezőtársa, Majthényi László	57
VARGYAS HERMINA: Versek	66
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: 250 éve született Mocsáry Antal, Kazinczy nógrádi barátja	67
TÓTH ORSOLYA: Más/világ. A Kazinczy-kutatás néhány problémájáról	75
MARTINÁK JÁNOS: Ungvár-Németi Tóth László Versei (1816)	85
KELEMEN ERZSÉBET: Versek	92
KAZINCZY FERENC A. G.: Erdélyi út Kazinczy Ferenc nyomában	93
CSORBA CSABA: Kazinczyt követve Erdélyben és a Partiumban	117
FEHÉR JÓZSEF: Szélgyzetek erdélyi utunkhoz	123

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei	135
KELEMEN ERZSÉBET: Dies festus. Képvrs	146
DRÁVAI MÁRIA: Szent Margit legendája	147
KISS ENDRE JÓZSEF: Gondolatok a pataki kollégium indulásáról	157
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	166
ŠTEFAN, ELIAŠ: Kisdi Benedek egri püspök halála és temetése	167
DUDÁS SÁNDOR: Versek	172
ZELENÁK ISTVÁN: Erdőbénye, a legendák földje	173
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER: A karácsonyi ünnepkör a néphagyományban	187
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Versek	194
KÓNYA ZOLTÁN: Küzdelem a sajtó szabadságáért a reformkori Zemplén vármegyében	195
SOMOGYI GÁBOR: A szemtanú emlékezése két miskolci eseményről az 1840-es évekből	211
EVVA MARGIT: Kókai Kun Bertalan püspök élete és munkássága	217
KATONA KÁLMÁN: Versek	222
BENCSIK JÁNOS: Tokaj-Hegyalja és a Hernád völgye településeinek egymásrautaltsága	223
OLÁH TAMÁS: A Hegyköz területrendezési változásai 1848 és 1861 között	231
TAMÁS EDIT: Adalékok Bodrogzsádany reformátusságának történetéhez	247
FINTA ÉVA: Versek	256
VIGA GYULA: A Bodrogköz és környéke szőlő- és borkultúrájához	257
VINCZE TAMÁS: Ady Lajos zilahi évei	269
DUKRÉT GÉZA: Két nagyváradai fürdő – ahol Kazinczy is járt	275
CAP GYÖRGY: A sátoraljaújhelyi harctéri-megfigyelőállomás, 1914-1919	281
KOMPORDAY LEVENTE: Adalékok a Zemplén megyei levéltárnok megválasztásához	293
MARTINÁK JÁNOSNÉ: A sátoraljaújhelyi Mezőgazdasági Szakképző Iskola története	301
CSEH KÁROLY: Műfordítások	312
POPIK NIKOLETT: A kisvasutak idegenforgalmi szerepe Zemplénben és Szabolcsban	313
FEKETE BALÁZS: 1848-as jelképek az 1956-os forradalom napjaiban	319
OROSZNÉ PREPOG ERIKA: Emlékek, versek 1956-ból	325

FEJES ISTVÁN *Kazinczy százados ünnepén*

Sötét ködöslopp Széphalom felett,
Pihenj el a halottas ágyon!
Megállt a nap s dicső sugára lett
Örök fény itt a nyílt virágon.
Megállt a nap, nem Józsue szaván,
Az összeforrott honfi lelkeken,
Kik ébredvén mély szendergés után
Buzgón imáznak a szent berkeken.
Szent berkeken, hol nyugszik a lant,
Mely zenge annyi éjjelen!
Oh, mért nem zenge virradatra!
Ne kérdd, hajolj meg térdeden,
S imádkozzál, hű nemzetem!

Az őszfoslány, az elmúlás jele
Ne kössön itt a lombokon ki,
Ősz nincsen itt, ifjú tavasz szele
Fog ily szent helyeken susogni.
Volt egyszer ősz... már százada telék,
Hajh, az dicső volt! ... Látja képzetem:
A táj felett csillagsugáros ég,
S lehullva egy – megszállt e téreken.
Vak volt, aki nem látta fényét,
Mely úgy világolt szüntelen!
Mért nem világol mindörökre?
Ne kérdd, hajolj meg térdeden,
S imádkozzál, jó nemzetem!

De ő világol ezredévekig!
Nem alvó fény, mely új világot
Támaszt a szívben, s elvisz messzeig,
Hol a k e t t ő s szent t ű z leszállott;
Mely szent tűztől fellelkesül a nép,
Aján a szó hatalma mennydörög,
Majd hogy rebegje keble érzetét:
Hitért, szerelmért esdve könyörög.
És jó áldás esdő szavára:
Életszín a holt nemzeten,
Mely által ő még felviruland.
Azért hajolj meg térdeden
S imádkozzál, jó nemzetem!

Bizony nem lenne nemzet e hazán
Egy jobb reménnyel a jövőre,
Ha Széphalom elvész a harctusán,
Vagy elsötétül csillagőre.
Élet nekünk a győzelembabér,
Mely égeté a fennkölt homlokot,
És lázítá, bár nem volt rajta vér,
De volt az ellen gúnya – mint szokott.
Mindig így lesz, szépség a rúttnak,
Erény a bűnnek gyötorem.
Oh, bár tűnnék sorsunk nagy átka!
Jer, jer, hajolj meg térdeden
S imádkozzál, hű nemzetem!

Távol maradjon a fenségesült
A földtől, hogy tudják csodálni;
Embernagyságot mire sem becsül,
Ki Istennel mert szembeszállni.
Apostolát kővel dobálta le
A kor, mi meg csókoljuk hamvait,
Apostolát kővel dobálja le
E kor, s kacajjal nézzük kínjait.
Mit ér majd az aranykoporsó,
Hisz hogy az is izzó legyen,
Árvák könnye égőn pereg rá!
Nézd, nézd, s hajolj meg térdeden,
Imádkozzál, jó nemzetem!

Bár kín e sors, a szellem megnyugodt,
Ha elvégzé dicső futását.
Ő tiszte volt elhintni a magot,
A jövő látja virulását.
Pihenj, pihenj nagy szellem! felvirult
Széphalmodon az ő s álloe szál,
Melyért szemed oly sok könnyűje hullt
A vad vihar szilaj zúgásánál.
Virágodból a hon fűzért köt
Most és sírodnál megjelen,
Csókolva szent porát szívednek.
Csókold s hajolj meg térdeden,
Imádkozzál, hű nemzetem!

Ah, mily drága e csók is ajkadon!
Az égre száll mint szent zsolozsma,
Szállván utána béke, nyugalom...
Szelíd napfény a pálmalombra.
Mint áldozat engesztelést hoz ez,
Engesztelést, mely égből jó alá.

S a hódolók szemében rezgedez
Forró könnyűként oly soká, soká!
E könny, a mély bánat könnyűje,
Hadd folyjon az emléken,
Dicső Kazinczyk fenn az égből!...
Te csak hajolj meg térdeden
S imádkozzál jó nemzetem!

Nem késik el a hála s tisztelet,
Csak tiszta szív folyása legyen.
Kicsinyke oszlop dús erény felett
Szegény hazában sohase szégyen.
Elég, elég, ha ébred tetterő
És lelkesülés nem felejteni,
Hogy a közüdvért hittel szenvedő
Sírján virágot kell tenyészteni;
Elég, hazám, ha hű emléket
Hordva fennszálló lelken
Dicsőidnek, elszállsz a sírhoz
És meghajolsz hű térdeden...
Imádság ez, jó nemzetem!

Sűrű ködöslop Széphalom felett,
Pihenj hát a halottas ágyon!
Megállt a nap s dicső sugár lett
Örök fény itt a nyílt virágon.
Megállt a nap, nem Józsié szaván:
Az összeforrott honfi lelkeken,
Kik ébredvén mély szendergés után
Buzgón imáznak a szent berkeken.
Szent berkeken, hol nyugszik a lant,
Mely zenge annyi éjjelen!
Majd, majd megzendül virradatra!...
Addig hajolj meg térdeden
S imádkozzál, hű nemzetem!

(1859)¹

¹ Fejes István e versét Kazinczy Ferenc születésének 100. évfordulója alkalmából írta, megjelent az Erdélyi János által szerkesztett „Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepe Sárospatakon” című füzetben 1859-ben. (A Szerk.)

KAZINCZY ÉS KORA

FRIED ISTVÁN

Egy előszó és „vidéke”

„Az új szellem lengedezése először is a kassai magyar társaság által ugyanott 1788-ban megindított *Magyar Muzeum*-ban, s az e mellett 1790-ben folyt *Orpheus*-ban volt észrevehető. A «szép» volt ennek vezéreszméje az irodalom bármely nemeiben, s a szép a nyelv s az előadás szabályos, tiszta kezelésében.” (Toldy Ferenc)¹

A vita, összetűzés, a több évtizedre kiható meghasonlás ürügyét, okát és következményét tartalmazó előszót egy „alkalmi” vers követi, mely tudomást sem véve a két társszerkesztő „alkati” eltéréseiről, gyökerében különböző irodalom/művészet-elképzeléseiről, mentalitásáról és tehetsége természetéről,² idillikus képet fest föl, nem véve tudomást arról, amit pedig ókortudományi stúdiumokból is lehetne tudni: a triumvirátusok rövid életűek, hármas szövetségek – kis túlzással, poentírozással élve – azért kötöttek meg, hogy időlegesen (de *csak* időlegesen) elfedjék azt, ami eleve robbanásveszélyes volt. Három, egymástól eltérő múlttal, jelennel és (ekkor még nem lehetett tudni) jövővel rendelkező, legfőképpen a poétikában megteendő haladást tekintve közösködő személyiség majdnem véletlen – alkalmi, ekképpen egy alkalmi vers természetes alapját képező – szövetsége még akkor sem tarthatott sokáig, ha egyébként a válaszutak elé kényszerítő országos, birodalmi, „világ”-politika ne más-más reagálásra, különböző jellegű reménykedésekre és félelmekre kényszerítette volna a megnevezendő személyiségeket. A szerkesztéssel ismerkedő, az évtized nyilvánosság-tapasztalataival érintkezésbe jutó, polémiáktól más-más módon érintett három költő, kik között közéleti személyiség is akadt, a jozefinizmusnak különbözőképpen volt elkötelezve (illetőleg számított az anti-jozefinus ellenállás hívének), és ez önmagában elegendő okul szolgált (volna) ahhoz, hogy a „Társaság-kötés”-hez az efemer jelzőt számítsuk, ám e számításból még

¹ Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. A legrégibb időkől a jelen korig. Rövid előadásban. 1864-1865. Budapest, 1987. 156. – Ennek a tanulmányának az első elgondolásban az lett volna célja, hogy ismertesse Debreczeni Attilának és munkacsoportjának sajtó- és irodalom-, valamint művelődéstörténeti jelentőségű vállalkozását a „rég” magyar folyóiratok újra-olvashatósága ügyében. Az *Orpheus* mintaszerű kiadása, jegyzetelése után került sor a „triumvirátus” folyóiratának megjelentetésére a korábban már jól ismert, bevált módszertan alapján. A továbbiakban külön nem dokumentálom az e kiadásból vett idézeteket, megjegyezvén, hogy filológiai kérdésekben a mértéktartó, megbízható jegyzeteknek is jó hasznát vettem. Vö.: Első folyóirataink. Magyar Museum. I-II. S. a. r. *Debreczeni Attila*. Debrecen, 2004.

² Kazinczy már 1788-ban jelzi a távolságot Batsányitól születés, külső alak és kor tekintetében. A „felületi”-nek érezhető jelenségek érzékel(tet)ése azonban hamarosan nyílt konfliktusba csap át. *Kazinczy Ferenc Levelezése* (KazLev) I. 167. A Pályám emlékezetében kurta összegzés: „En Batsányit nem szerettem, ő sem engem.” Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Vál., szöveggyűjtés: *Szaunder Mária*. Bp., 1979. 300.

hiányzik a származás-tudat, a társadalmi állás,³ a személyes érvényesülés, valamint a poétai dicsvágy „terén” jelentkező, nemigen rejthető különbözés, amely aztán olyan messze nem jelentéktelen kérdésekben kulminált, mint:

- ki jegyezze a kiadandó folyóirat programadó előszavát, azaz kihez fűződjék (majdan történetileg is!) az irány kijelölésének meghatározása,⁴ valamint
- kinek az írása legyen a folyóiratban az első (és ez akár a presztizs növeléséhez is hozzájárulhat)?⁵

A *Magyar Museum* hármasságából Batsányi és Kazinczy egyként vezető szerepre (sőt: vezérszerepre) törekedett, előbb Kazinczy döntött úgy, hogy előszóban fogalmazza meg a maga célkitűzését, amely nem pusztán a folyóirat jellegét vázolta volna föl, hanem irodalmi tapasztalatainak summáját is, amelyet éppen az 1780-as esztendőekben egész tevékenységével, mindenekelőtt fordítás-sikereivel (Gessnerrel és Kayserrel: *Bácsmegyeinek összeszedett levelei*)⁶ igyekezett hitelesíteni, ehhez fontos kiegészítésképpen járult hozzá részben versátültetéseivel, részben „eredeti” verseivel, melyeknek szinte mindegyike a magyar „érzékenység korá”-nak megtervezését, megalapozását, elfogadtatását célozta meg. Batsányi a maga elméleti és költői munkásságából kiindulva aligha tudta elfogadni Kazinczy irodalom-projektumát, nem annyira eltérő irodalmi tájékozódása miatt (az ossziáni líra, verspróza tónusa, hangvétele, irodalmisága nincsen nagyon távol például Klopstock érzékeny ódaiságától),⁷ mint inkább ennek a följebb említett irodalmiságnak mögöttes világa eltérései miatt. S ebbe a presztizs-szerzés éppen úgy beletartozik, mint az érzékenységnek erőteljesebben a lirizálásra és nem utolsósorban az anti-jozefinus költői ellenállás „retoriká”-jára építő változata: nem lehet eléggé hangsúlyozni annak (messze ható) jelentőségét, hogy Batsányi az átírt és közzétett előszavának első vershivatkozása forrásául Ányos két sorát nevezi meg. Ányos ugyan vitathatatlanul az érzékenység magyar periódusának poétája, ám művei közül a Kalapos királyról szerzett versspamfletje, súlyos szava a vallási türelem ellen óhatatlanul ott munkált az évtized gondolkodásában, de nem a Kazinczyében, mint ahogy Kazinczy a későbbi-

³ Kettejük ellentétéről Batsányi szemszögéből: Horánszky Lajos: Batsányi János és kora. Bp., 1907. 73., visszafogottabban Kazinczy monográfiája: *Váczy János*: Kazinczy Ferenc és kora. Bp., 1915. I. 258-268. Mindketten hangsúlyozzák, hogy a Kazinczy-Batsányi kapcsolat történetének minden részletkérdése nincs tisztázva, s e téren Batsányi műveinek kritikai kiadása inkább összegzi a kutatást, szinte teljességre törekedve mutatván be a folyóirat születésének történetét. Természetszerűleg a fölkelhető anyagra, azaz Kazinczy levelezésére, emlékirataira támaszkodva vázolja föl a történeteket. Az eseményekről Kazinczy tollából maradtak fenn följegyzések, Batsányi 1791-re datált, de később végleges alakot kapott Tartózkodás című verse nemcsak Rájnist, hanem Kazinczyt is gúnyolja, kétszer nevezi Vadócinak, jelzői: „veszni-tért, irigy, kevély emberke”. Összes Művei I. Versek. S. a. r. *Keresztury Dezső, Tarnai Andor*. Bp., 1953. 38-41., 339-340.

⁴ Közismert, hogy Kazinczy *Magyar Parnassust* javasolt című, e kérdésben engedett Batsányinak, talán azért, hogy a bevezetőben érvényesíthesse elgondolásait. A címről: *KazLev* I. 184., 555-557. Horánszky i. m. 77.

⁵ Az efféle vetélkedések Kazinczy pályáját sokáig elkísérték. Ám egy Kármán-Kazinczy rivalizálás Kazinczynak legfeljebb egy félmondata alapján tételezhető, annál inkább ilyes megfontolások játszanak szerepet Kazinczy és a „debreceniek”, valamint Kazinczy és a „dunántúliak” ellentéteiben. Az 1820-as esztendőben egyre jobban szorul vissza Kazinczy az irodalmi érdeklődés irányítójának pozíciójából.

⁶ A Hamlet-fordítással egyidejűleg dolgozik Kazinczy az *Adolphs Briefe* magyarításán, melyet a Wertherhez hasonló izlésű munkaként emleget, „die ich wegen den kräftigen Styl, blos als eine stark colorirte schattigte Mahlercy zum Übersetzen wählte”; „Ez a Götthe Wertherének példája szerint van írva. A Festegetések benne patheticusok”. *KazLev* I. 162., 180. A Bácsmegyei ügyében, azaz az érzékenység honosításában látványos Kazinczy és Batsányi ellentéte, „a félig már kiszedett regényt akarta elégettetni Kazinczyval, mivel «a» magyar úgy nem epedez.” *Váczy* i. m. 217.

⁷ Az óda népszerűsítése mellett hamarosan a dal és az elégia magyar változatának módozatait keresi Kazinczy, mint az a *Helikoni virágok* szerkesztői munkája alapján rekonstruálható.

ekben elutasította, de legalábbis vegyes érzelmekkel kommentálta Ányos „szabados”-nak (szinte libertinusnak) minősített verseit, levelét.⁸ Batsányi Ányos-idézete olyan állásfoglalás, amely közvetlenül Kazinczy-ellenesnek ugyan csak jókora túlzással, túlinterpertálással minősíthető, mindenesetre az eltérő álláspontok, a vitapozíció hangsúlyozása tetten érhető. Különös tekintettel arra, hogy a *Magyar Museum* további számaiban publikált Ányos-versek közül korántsem mindegyik találkozható Kazinczy helyesléssel. (A *Gr. Zrínyi Miklósról* a szigetvári hőst jeleníti meg, nem a költőt, az Ányos-tanulmány keretei között adott *Az isteni gondviselés* theodiceája semmiképpen nem tetszhetett az 1780-as esztendőben egészen másféle tájékozódó Kazinczynak, ha hihetünk a *Pályám emlékezete* önéletrajzi rekonstrukciójának.)⁹

Előre tekintve gyanakodhatunk arra, hogy Kazinczy választása, mely szerint Dayka Gábort teszi meg a magyar érzékenység lírikusának (Csokonai helyesléssel), ennek a vitának egyik elágazása.¹⁰ Annyit talán megkockáztathatunk, hogy mind Batsányi, mind Kazinczy „irodalomtörténete” egymással konfrontálódó álláspontok reprezentációja, ezen belül a választás Ányos és Dayka között eléggé beszédesen jelzi az egymásnak feszülő véleményeket. Ha Batsányi 1798-ban kiadja Ányos verseit (Batsányi törekvéséről, hogy már az 1780-as esztendőben elkezdte gyűjteni a sajtó alá rendezés céljából Ányos verseit, Kazinczy tudott),¹¹ akkor Kazinczy Dayka-kiadása erre afféle válasz, amely egyben egy irodalomtörténeti alternatíva képviselőjére hivatott. E téren is a *Magyar Museum* előszavának változataiban lelhetjük meg a kezdetet. Még egy, talán akaratlan konfrontálódásra bukkanhatunk az első számban, amely Batsányi akaratából kifolyólag csupán a három szerkesztő munkáit tartalmazta. Illetőleg: ettől egyetlen esetben tért el a fordítóként, értekezőként és költőként önmagát prezentáló Batsányi Ányos-tanulmányába (említettem) iktatott a verselés mineműségének érveként Ányos-verseket. Egyikük az érzékenység mintadarabjaként tekintett *Eggy Bóldogtalannak panaszai a' halavány Hóldnál* helyzeti energiáját részben az kölcsönzi, hogy a lapnak utolsó oldalain közöltetett, az új költészet bemutatása csattanójaképpen. S ezután már csak Batsányi tervének leírása követi, mely vállalkozást „Ányosnak ditsőssége és a' Haza indokolja”. Csakhogy a folyóirat második darabjaként Kazinczynak nem kevésbé az érzékenység körébe vágó, antik metrumú elégiája olvasható.¹² Újra olyképpen értelmezem: az érzékenység kétféle változatára figyelhetünk föl.

⁸ *Császár Elemér*: Ányos Pál verseskönyvéből. = ItK., 1907. 346-367. Kazinczy 1790-es (?) jegyzete Ányos egy leveléről: 361. Császár szükségesnek érzi, hogy Kazinczyval szemben megvédje Ányos erkölcsi felfogását.

⁹ A 2. sz. jegyzetben idézett kiadás.

¹⁰ Jóllehet Kazinczy majd saját folyóiratában is közli Ányost, 1802-ben pedig Daykával együtt emlégeti (KazLev II. 181., 231., 467), beszédes különbségtétele a tübingai pályairatban. Daykáról viszonylag hosszan értekezik, több versét adja közre, Ányosnak ennyi jut. „Der unglückliche Ányos schloss sich ihnen an und sang die unterdrückten Gefühle seines weichen Herzens in den Einsiedeleien des Heiligen Paulus.” „A szerencsétlen Ányos hozzájuk (ti. Bessenyiekhez. F. I.) csatlá magát s lágy szívének elfojtott érzéseit a Szent Pál remeteségeiben énekelgette.” Kazinczy tübingai pályaműve a magyar nyelvről. 1808. Kiadja Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. 99., 154. E pályairatban Batsányinak még ennyi sem jut. Daykáról: 111-113. Vö. még: *Szauder József*: A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában. In Uő.: *Az Estve és az Álom. Felvilágosodás és klasszicizmus*. Bp., 1970. 113.

¹¹ Kazinczy levelezésköteteiben nemcsak Kazinczy véleménye olvasható, hanem a Kazinczyhoz írt levelek révén a kortársi befogadás is nyomon kísérhető.

¹² Az eszhajnal stolbergi mintájáról Kazinczytól tudunk, noha a meglehetősen szabad átköltése miatt inkább távolabbi visszhangról lehetne szólni. Közrejátszhatott Kazinczy önértelmezésében az, hogy az érzékenység lírai próbájának igazolását egy külföldi tekintély segítségével kívánja elérni. A műfajteremtő/fejlesztő igyekezet mindenesetre ott munkál a vers ki-dolgozásakor.

A hetedik darabként publikált Gessner-átültetés (*Az éjtszaka*) prózaversbe átcsapó retorikája szintén bevonható ebbe a körbe. Kazinczy verse (*Az est-hajnalhoz*) az újfajta költői megszólalást célozza meg, nem utolsósorban egy szokatlan kifejezéshez fűzött, a személyes elkötelezettséget tanúsító lábjegyzettel, ám a leplezetlen személyes megjelenés, a lírainak sugallt én előtérbe helyezése (ő szólítja meg az esthajnalt, az ő érzelmi állapota adja az érzékeny helyzet létrejövésének lehetőségét, hogy aztán a továbbiakban ennek az érzékenységnak a kisvilágba történő, befelé fordulás kínálja érzelmi hitelességét) eltér Ányos ajánlatától, ott egy külső szemlélő töpreng el előbb a „bóldogtalanok” (hangsúlyozott többes szám) szíve vérzésén, bajokkal küszködésén. Ányosnál majd csak a harmadik versszakban idézi föl a szemlélő a „temetőnek” „keresztyeit”, hogy e temetői kép szelíd látomásba forduljon át. S a színre vitel hasson olyképpen a szemlélőre, hogy magamagát lírai énné átkomponálva versalakként jelenítse meg. A dalszerű Kazinczy-elégia tartózkodik az általánosítás minden nemétől, az idillt hajlítja át az elégia követelte tónusba, s a befejező, negyedik szakasz ambiguitása a lezáratlanság lehetőségét csillantja föl. Ezzel szemben Ányos jelenetező technikája zárt kompozíciót eredményez, az érzékeny magatartás „világszerűség”-e nem szenved kárt, a „bóldogtalanok”, a szemlélő, majd az utolsó versszakban földerengtetett „valaki” egyként ennek a világérzékenységnak résztvevői, a *bóldogság* ennek az érzékenységnak korántsem ellentettje, éppen ellenkezőleg, az érzékenységre úgy iktatódhat, mint aki/ami a vágyott (?) befejezéshez hozzá képes járulni. Szemben a Kazinczy-verssel, amelynek végére szétválik a résztvevő Természet és a lírai én addig elgondolt egysége, és a verssé (énekké) vált „lelkem”-re hárul az érzékenység további fenntartásának feladata, míg az esthajnal a „királyi reggel” elől indul szaladásnak, előkészítvén a fény betörését, a fény világot átható (meg)jelenését. Hozzátenném, hogy Ányos panasz-versében tartja magát a poétikai igényhez, egy gondolat egy versszak, mintegy szüntelen megokolja a szemlélő a jeleéseket, önsorsának alakulásához magyarázatok, de legalább értelmezések fűződnek. Szinte nincsen hézag az előadásban, az én részévé válik a megjelenített világnak, csak e szerint a megjelenített világ szerint érthető, mitől szenved, kikhez hasonlóan szenved, jóllehet a szenvedés közvetlen okaira csupán (az érzékenység hagyományai szerint) halvány utalások céloznak („Az élet’ terhei”; „szívek’ fájdalmából”, a halandók „kegyelmétől” „számkivetve vagyok”). A felsorolt „okokból” aligha lehet messzemenő következtetéseket levonni, majd az Ányos-verskötet egészének ismeretében fogalmazható meg (megfelelő óvatossággal) az érzékenység szókincsének „referenciája”.

Kazinczy esetében akár szerepversről, egy hangvétel próbájáról is lehetne szólni, ha idevonjuk a *Magyar Museum* első számában megjelent fordításait (majd levélregényét és Gessner-kötetét); ugyanakkor Ányos versének átlag-érzékenységtű terminológiájával szemben Kazinczy antik metrumba lehetővé teszi a zeneiség érvényesítését (a harmadik versszakban: *harmatos hantomon... Hasztalanul; szánakozó szemed*), és ugyancsak az antik metrum szabadítja föl a szigorúan kötött előadást: az áthajlások legalább egy versszakon belül fölfedezhetők, az ellentétező kifejezések ügyes beépítése nem robbantja szét a sorokat. A verset az „Azon örülsz”-szel nyitja, hogy a *te*-ből az *én*-be hajló vers az ígét csak „kontrasztanyag”-ként használja, s az érzékenység intenzitását segítse vele kiemelni. Hasonlóképpen az *örülsz*-szel azonos vagy hasonló értéktartalmú *fényed* ugyancsak az ellentételezés hamarosan árnyékba boruló tényezője, éppen a „Sír-halmaim” ambivalenciája, többjelentessége térít el attól,

hogy a tónus megzavarásában, esetleges elfordulásában reménykedjünk. Nevezetesen érthető akképpen, hogy a menedéket nyújtó temető rejtje el a fény elől bujdokló lírai én-t, de olyképpen is, hogy ennek megjelenítése előre vetíti sorsát (amely már jelződik a harmadik versszakban). Kiváltképpen a záró versszak újszerűsége indokolja egyrészt azt, hogy *Az esthajnalhoz* a folyóirat első lírai darabjaként kapjon kiemelt helyet, másrészt azt, hogy az Ányosétól különböző érzékenység-változattal a folyóiratnak új periódust bejelentő elhatárolását képviselje. Ezt a funkciót mutatja, hogy Kazinczy egy följegyzésében említi: „Dayka szeretetét ez nyerte-meg, Batsányi kárhoztatá” (Rájnis és Révai elismerésére céloz Kazinczy).¹³ Hogy utólagos visszavetítés-e, netán többé-kevésbé pontos rekonstrukció, aligha dönthető el teljes bizonyossággal. Ám ha egymás mellé tesszük Kazinczy és Ányos versét, nem tagadhatunk meg a Kazinczy-mondattól bizonyos igazságtartalmat. Magam pedig az Ányos versus Kazinczy Batsányi teremtette vitáját elfogadhatónak gondolom. Az már a *Magyar Museum* első számának kiadásakor ismeretes volt, hogy Kazinczy német irodalmi elkötelezettsége lírájának természetét éppen úgy áthatotta, mint akár e vers révén megnyilatkozó esztétikai elgondolásait, az még inkább, hogy Batsányi nem a Kazinczy megjelölte irányban kereste az irodalomszervezés/fejlesztés üdvös módját, jöllehet „ossziánizmusa” természetszerűleg nem függetleníthető teljesen a bécsi (Denis) és általában a német Osszián-felfogástól.

Mindezt tekintetbe véve részint a vitatott előszó (világirodalmi kitekintése, részint az Ányos-féle meg a Kazinczy-féle érzékenység-felfogás eltérése bizonyítja, hogy az irodalomlétesítés egymással aligha megbékíthető eltéréseibe ütközünk, Kazinczy és Batsányi irodalomideálját szemügyre véve. A Kazinczy-vers említett záró szakaszának „szabálytalansága” egyben az Ányos megvalósította kötöttségektől megszabadulás jelződése, az antik metrum teremtette lehetőségekkel szabadon élése nemkülönben. Ugyanis az érzékenység biztosította lírai (és Kazinczynál, majd Kármánnál epikai) megszólalást valamennyi érdekelt azért (is) tartotta oly fontosnak, mivel a XVIII. századi magyar neolatinitásból kölcsönzött ódai-fenséges mellett a közönség körében ez bizonyult az egyik legkedveltebb hangnemnek: az érzékenység aztán Bessenyei György színművétől, *A' Filozófustól* kezdve a színpadon is páratlan karriert futott be, nem feltétlenül a Kazinczy (meg Batsányi) igényelte változatával. A *Magyar Museum* első füzetében szembesíthető két vers mégsem az új meg a régi viadalaként fogható föl, még ha a kronológia támogatná is ezt a feltételezést. Ellenben két poétikai nézet demonstrációja minden bizonnyal prezentálódik, óvatossággal moindom, talán a szerkesztői szándékkal egybevévőlag.

Kiegészítésül még egy mozzanatra hívnám föl a figyelmet. Batsányi alkalmi verse (alkalmi vers, amelyet Kazinczy már ekkor akkor sem szeretett nagyon, hogy később óvja a „műnem”-től Horváthot és Csokonait), a *Koporsó írás* oly kitételt tartalmaz, amelyet 1788-ban Kazinczy bizonyárra nem írt volna alá, a vers címzettje, megszólítottja a hazafi (a versben nagy kezdőbetűvel), a zárlatban e feladatot kapja:

Eredgy már: 's kérd te-is Mennyei Atyánkat,

Szánnya-meg már egyszer veszni-tért Hazánkat!

Kazinczy idevonatkoztatható megnyilatkozásai közül a *Magyar Museum*ból az esztendő harmadik negyedében megjelentetett kötet első darabját idézhetjük meg, az *Eggy hajóra* cí-

¹³ Idézi Debreczeni Attila, II/95.

műt, mely 1789-es (!) keltezésű, s amely a főszövegben tudatja: *Horatius' XIV. Ódája szerint*. Kazinczy áttételes megoldást választ, a válságra reagálva nem közvetlenül közli aggodalmait, hanem Horatius államhajójának allegóriáját használja, részint világirodalmi távlatba emelve, ezáltal a napi időszerűségtől eltávolítva a könnyen kihallható célzást a jelenre. Ugyanakkor versformabeli változtatása (az asklepiadesi strófát alkaiosival cseréli föl) nemcsak az átültetéssel érzékelteti az eltávolítást a Horatius-carmentől, közelítését a magyar ódai változatokhoz, hanem azt a kettősséget is, amely a közölt szöveg mögé tekintést látszik előírni az allúziót értő olvasónak.

Batsányinak majdnem „nemzethalál”-t jövendölő páros sorához képest a Horatius-carmen magyar redakciója igen visszafogott nemzetféltésnek bizonyul, különös tekintettel arra, hogy a toposz-hagyományban nem a Haza, hanem az állam szerepel: a jozefinus rendszer válsága ennek a felfogásnak jegyében áll. Ehhez alkalmazkodik Kazinczy is, akinek a jozefinus rendszer munkát, állást és felemelkedési lehetőséget biztosított. Ellenben az 1789. karácsony havára keltezett Batsányi-vers (*Székes-Fehér-Vári Professor Virág Benedek úr' társunkhoz*) alig leplezett módon idézi meg Horatius allegóriáját. Míg Kazinczy átültetésében az aggodalom és a remény egyként megneveződik, megszólaltatik, addig Batsányi versében egy családi történet keretébe (valójában egy hasonlat kibontásának vesszoraiba) ékelődik a „Hajó” transzponált históriája:

*Mint a' sérült Atya, ki háza' népére
Éh-halált lát jöni kisdéd gyermekére:
Hogy Kedvesseinek lenne segédére,
El-szánnya életét tenger' veszélyére.*

*De szélnek hajóját alig eresztette,
Hogy rengő zaj támad alatta, 's felette;
Tsattogó mennykövek repülnek mellette,
Ég, föld, tenger egybe-szakad körülötte.*

*Partra vetvén a' szél szakadt vitorláját,
Szív-dobogva éri, el-hagyott hazáját:
'S ölelni akarván párját, 's fiacskáját,
Anyja' koporsóján talállya árváját!*

Aligha túlzás azt állítani, hogy ez a betét-történet ne utalna az 1789-es helyzetre, amint Batsányi megítéli, nemcsak az *elhagyott hazáját* többértelműségében rejlik a nemigen titkolt jelentéslehetőség. A verset továbbolvasva az időszerű fordulat tűnik szemünkbe, hogy aztán ezt a részletet a Horatius-carmen toposzának beillesztése tegye teljessé:

*De sokat-túrtt Hazánk' kétes homályában
Bízzunk a' Nemzetek' kegyelmes Attyában!
Ha sorsa Ő-neki vagyon óltalmában,
Nem fogja el-hagyni büs árvaságában.*

*Véget ér szenvedett erőszak'-igája,
Kedvet nyér hallatlan büsége' példája;
'S talán meg-indulván J ó z s e f is redája,
Biztos partra jutand hánykódó bárkája.*

Érdemes volna összegyűjteni az ismétlődő szavakat, kitetszenék a gyűjtésből, miként vehető egymásra a példázat meg az aktualitás, s ez miként ér a Horatius-allúzióban a tetőpontra. Minden kétséget gyengítendő, írom le, hogy a Kazinczy adaptálta Horatius-carmen a folyóiratnak ugyanebben a számában Virág Benedekben új átültetőre lel, beszédesen páros rímű tizenkettesekben adva vissza a római költő versét. Virág nemcsak verselésileg közelíti a Batsányi-tónushoz átköltését, hanem Ányos ductusához is igazodik. Ebből a nézőpontból bizonyára nem fölösleges egymáshoz mérni a két költő megoldását a zárást illetőleg:

*Tsüggedve sírtam annyiszor a' kiért,
De a' kit épen láttam agyarkodó
Örvényiből mindék ki-kelni,
Ah! mikor érsz ki-kötődbe vissza! (Kazinczy)*

*Minap únalommal gyötörted szívemet,
Most gonddal emészted! – Fogadd intésemet:
Kerüld-el e' tenger' tündér szigeteit,
Kész halált okozó iszonyú helyeit. (Virág)*

Nemigen lehet jelentéktelen tényezőnek tekinteni, hogy Batsányinak ezt a változatot küldte Virág, Kazinczynak – *Orpheusa* számára – visszatér az antik metrumhoz. A följebb leírt kétszer négy sorban feltűnő (ismét?) mennyivel személyesebb a Kazinczy ajánlotta megoldás, mely egyben hangsúlyosabbá teszi a visszatérés lehetőségét, míg Virágé az iszonyú helyek (*locus terribilis*) emlegetésével cseng ki. A másik figyelmeztetés a páros rímű tizenkettesek terjengősségét célozza, a tömör Horatius-soroknak túlságosan tág a Virág alkalmazta versforma, a hely kitöltése nem egyszer vezet fölös ismétlésekhez.

S csak mellékesen, inkább Batsányi szerkesztői intencióit érzékeltetendő, közlöm, hogy a Virág-adaptációt Baróti Szabó Dávid allegóriaként olvasott verse, az *Egy le-dőlt diófához*¹⁴ követi, mint amely összegzi a Batsányinál, Virágnál különféle alakzatokban megpendített gondolatot, egyúttal az elvonatkoztatás szférájába emeli. 1789-ben a vers első szakaszában leírt Király, a „kül-erőszak” stb. feltehetőleg más jelentést sugallt az olvasóknak, mint a ma eszme/irodalomtörténésének.

Látszólag túl messze kerültünk a Kazinczy tervezte előszótól, amelyet Batsányi úgy bővített ki, miközben perdöntően fontos locusokat szó szerint átvett, hogy még az átvett passzusoknak is erősen módosított jelentésén. S az átvett előszó szerint szerkesztette meg a folyóirat-számokat, olyan módon, hogy a Kazinczy-művek és az ezekkel a művekkel felelő, másoktól származó versek, fordítások mintegy a Batsányi-koncepciót igazolják. Batsányi itt eltérni látszik Kazinczytól abban, hogy az új korszak kezdetét Mária Terézia uralkodására időzíti, másutt majd Kazinczy is innen számítja a korszerű magyar irodalom első lépéseit.¹⁵ Ám Batsányi látszólag teljesen mellékesen, egy felsorolásban, korántsem megrovással emlegeti, miszerint: „A' Frantzia Nyelvnek tsak egy XIV. Lajos, a' Németnek tsak egy II. József kívántatott: 's íme! leg-ottan egész Európában el-terjedni, 's magoknak örökös szállást venni látod.” (Az idézetet bezáró kis gondolatjelet felfoghatjuk úgy is, mint sapienti sat, de úgy is,

¹⁴ Kazinczy később Baróti Szabót méltón reprezentáló versként veszi be a túbíngai pályairatba: a 10. sz. jegyzetben i. m. 110.

¹⁵ Uo. 97-98.

hogy a további következtetés levonására nincs itt lehetőség.) Talán nem nagy tévedés, ha megjegyzem, a *Magyar Museum* olvasói rokonszenvét nemigen lehetett azzal fokozni, főleg nem 1788-ban, hogy II. József sokat tett a német nyelv európai elterjesztése érdekében. Az meg talán csak túlmagyarázás, ha ebbe az Európába itt és ezúttal Magyarországot is beleértjük. Persze, II. József tettei a német nyelv érdekében a magyar nyelvterjesztők munkálkodását nem kevésbé legitimálhatják. Batsányi nemcsak a mohácsi csatavesztést teszi felelőssé a „gyászos idők”-ért. „Hamikor az öldöklés meg-szűnt, s Mársnak dühössége le-tillapodni látszott, az nem a’ békesség szeretetéből, hanem az ellen-feleknek elerőtlenedéséből származott.” A lecke fel volt adva: találgatni lehetett, kik voltak ezek az elerőtlenedett ellenfelek. Kazinczynál hiányzik ez a passzus, ő kurziválva írja az „El-késődés”-t, megrója a latin nyelv uralmát, noha történeti hagyományokból kiolvasható lett volna a magyar nyelv alkalmassága az élet minden területén. Batsányi európai körképet iktat be előadásába; ha Kazinczy ezt tette volna, helyenként bizonyosan más szerzőket említett volna meg.

Kazinczy korábban az *El-késődést* „késő ébredés”-nek nevezi, s a „mi időnk”-re rögzíti, meghatározóit a „Hazai nyelvünk” meg a „szép Tudományok” elterjesztésében jelöli meg. A többes szám első személy következtében nemigen következtethetünk pontos időmegjelölésre, nevek hiányában legfőljebb találgathatjuk, Bessenyeiek úttörése a „mi időnk”-re esik vagy egy feltételezett előkészítő szakaszra. Kazinczy pályakezdésének nem mellékes mozzanata Bessenyei-fordítása, később Báróczi próza fordításai ösztönzik, még később Barcsay Ábrahámától sem tagadja meg a dicső elődnek járó elismerést. Abban a pillanatban azonban, amikor szerkesztőként bevezeti az új(fajta) folyóiratot, elsősorban a vállalkozás jelentőségének érdekében véli megnevezhetőnek a *mi időnket*. A nyelv és a széptudományok terjesztésének továbbra sem időszerűtlen feladata indokolja a folyóirat-vállalkozást, egyben aláhúzza szükségességét, szerepét.¹⁶ A történeti áttekintés eléggé szűkszavú Kazinczynál, a magyar művelődés múltjából Zrínyit, Gyöngyösi Istvánt, Beniczky Pétert nevezi meg, az utóbbinak „más Rhytmista Társai”-t, ezt követőleg Páriz Pápaít és „Gróff Haller”-t (találgathatunk, hogy a *Hármas história* vagy a Telemachos-fordítás szerzőjéről van-e szó) említi, hogy ezután a nyelvi mozgalom kezdeteire térjen rá, amely valóban Mária Terézia uralkodásának éveire esik. Ezúttal a nevek mellőzése és ennek magyarázata feltételezheti, hogy mégis előkészítő időszak volna az 1770-es esztendőké. Az *El-késődés* teljes leküzdése eszerint a jelenre hárul, ennek hathatós eszközül szolgálhat a *Magyar Museum*. Írók, társak szövetkezése következtében az irodalomalakulás menetében a mennyiségi szempont háttérbe szorítható, „s félre tévén minden részre-hajlást, sőt nem gondolván azzal a’ nehéztellessel is, melyet ítéleteink egyenes ki-mondása maga után vonszani szokott, a’ közre botsátott munkáikat a’ Critica’ szövétnekével meg-visgállya, azt a’ mi benne ditséretet érdemel, megditséri, a’ mit távoztatni való ki-mutattya, ’s e szerint Hazafi társait a’ SZÉPnek és RUTnak, az IGAZnak és nem IGAZnak, a’ TÖKÉLLETESnek és HIBÁSnak meg-különböztetésére ’s elevenen érzésére vezérli, ’mind ezt, a’ mi a’ szép Tudományoknak el-terjesztését, ha bár ódalaslag is, elő-mozdithattya, közönséggé teszi.”

¹⁶ A tübingai pályairat ritka elegáns fordulatként egy mondatba vonja össze a három folyóiratot, a *Magyar Museumot*, az *Orpheust* és az *Uraniát* (bár ez utóbbi esetében elírja az évszámot), mintegy jelezve irodalmi törekvéseinek eltérő jellegű, mégis vállalandó előzményeit.

Ez a passzus az egyik legfontosabb tézise (már ekkor) Kazinczynak, aki a kritikához fűzött *szövétnekkel* a kritikus felvilágosító tevékenységét állítja az előtérbe. A nyelvújításnak ható szó valójában a „régí magyarság” hagyatéka, az első adat a Jókai Kódexben lelhető meg. Szláv eredetű, már „szlávság”-ában jelenthette a *fáklyát*, az első előfordulás is a gyertya, fákllya (Kerze, Fackel) értelmezését sugallja.¹⁷ A gyertyával, a fákllyával megvilágított szöveget ítéli meg bírálója, megkísérelvén egy objektív nézőpontból átlátni az érdemeket meg a hibákat, s ennek révén a kritika nevelő, sőt hazafias funkcióit kétségtelenné tenni (a várható rosszallások ellenére). Ami még lényegesnek tetszik, az a tény, hogy ebben az előszó szerzője társakra és művekre számít, fordíthatjuk úgy is át, az irodalmi élet megteremtését várja egy olyan folyóirattól, amely megfelelő helye: biztosít (nemcsak a műveknek, hanem) a kritikának is. Ez a kritikai álláspont nem feltétlenül a mindent megérett, magában, az írásban, a könyvkiadásban, a versalkotásban nemzeti vállalat tételző személyiségé, hanem az irodalom esztétikai autonómiájáért korán síkra szálló kritikuse, aki a külföldi irodalmak tanulmányozásából vonta le a magyar irodalomra érvényesíthető követeléseit, az 1780-as esztendőkre megérett az idő, hogy a már Bessenyei által is sürgetett pennacsaták megkezdődjenek, de lehetőleg ne olyan módon, miként a prozódiai vitákban reprezentálódtak.

Kazinczy a *Magyar Museum*ban két bírálatot tett közzé, példát adván különféle kritikátípusokra: előbb Gelei József Ifjabbik Robizonját mutatván be, mint egyikét a „legolvashatóbb” (próza)fordításoknak, bírálván bizonyos „populáris szövegek” használatát; ezek után Bartzafalvi Szabó Dávid elhírhedett magyartársáról, a *Szigvárt klastromi történetéről* értekezik, elmarasztalván az író-átültetőt, ki képes volt egy érzékeny regényt, az érzékeny regényt „burlesque”-ké torzítani. Ismervén Kazinczy 1780-as évekbeli prózáiról törekvéseit, aligha lehet jelentéktelenné minősíteni a kritika elfogadtatását és meghonosítását célzó kezdeményeit, amelyek ráadásul összhangban lenni látszanak a kanti kritika-felfogással,¹⁸ amely viszont felvilágosodás-képzetének szerves kiegészítője. S bár az úgynevezett fogság előtti és utáni Kazinczy nézeteiben számos ponton jókora eltérés fedezhető föl, az a felfogása, miszerint a recenzió nélkül nem képzelhető el az irodalomtörténelem sora, azaz az irodalmi élet, lényegében nem változott. Amennyiben nem lett hazai fórumra bírálati közlésekor, igénybe vette a német nyelvű (bécsi, németországi) nyilvánosságot, s így kettős célt ért el: közzétette bírálatát, illetőleg tájékoztatta a nagyobb nyilvánosságot a magyar irodalom fejleményeiről. Azzal, hogy a *Magyar Museum*ot recenziói terévé alakította volna, a Habermas által megnevezett irányba segítte volna fordítani (pennacsatái révén) a társadalmi nyilvánosság érdeklődését. Más kérdés, hogy fogság utáni pennacsatáiba mintegy belekényszerült, az arkádiai perben őt érte támadás, illetőleg a recenzióira válaszoló, azokat ürügyként használó ellenkezés szándékai célszerűségét és tisztességét vonta kétségbe.

S hogy Batsányival kialakított viszonyában látványos változás állt be, ennek nem annyira oka, mint inkább határozott jelzése lett az, hogy Batsányi lényeges pontokon átirta Kazinczy

¹⁷ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Ö-Zs. Főszerk. Benkő Loránd. Bp., 1976. 799.

¹⁸ Emanuel Kant: A tiszta ész kritikája. Ford. Kis János. Bp., 1995. Az első kiadás előszavából idézek: „Amíg az elvek fogyatékosak lesznek, a közömbösség és a kétely, s végezetül a szigorú kritika inkább alapos gondolkodásmódról tanúskodik. Korunk éppen a kritika kora, a kritikáé, melynek mindenk alá kell vessék magukat. A vallás a szentsége révén, a törvényhozás a felsége révén általában ki akarja vonni magát a kritika alól. De ily módon jogos gyanakvást ébresztenek magukkal szemben, és nem támaszthatnak igényt amaz őszinte tiszteletre, amelyben az ész csak azt részelteti, ami megáll szabad és nyilvános vizsgálata előtt.” (21.)

bevezetését. Az egyik legérzékenyebb mozzanat éppen a kritika jelentőségének szelídítése, szint eliminálása terén mutatkozott. Érdemes ezért a Batsányi-féle módosítást is ideírni:

„SZÜKSÉGÜNK vagyon mi-nékünk ilyen egy Társaságra; mely mind a' maga tagjait költsön segítséggel, mint egyéb Magyar Írókat hasznos tanás-adással a' Tudományoknak Hazánkban való terjesztésére, 's az anyai nyelvnek szépíttésére serkentse és ösztönözze; a' közre-botsátott munkákat próba-kővére húzván, a' józan Criticának szövéténekével, minden részre-hajlás nélkül, meg-visgálja; a' mi azokban követésre méltó, vagy távoztatni való, ki-mutassa; és e' szerint Hazánk' fiait a' Szépnek és Rútnak, az Igaznak és Nem-igaznak, a Tökélletesnek és Hibásnak meg-különböztetésére, 's eleven észre vezérrelje.”

Önmagukban a helyesírási és „nyomdatechnika” eltérések is figyelemre méltók, még inkább azok, amelyek a nyelvművelést/szépítést egy külföldi példával indokolt intézményre, akadémiára („ilyen egy Társaságra”) bízják. Az eltérést a leginkább a passzus *alanyai*, Batsányinál egyes szám harmadik, Kazinczynál többes szám első személyű, mutatják: Batsányi látszólagosan „demokratikusabb” megoldást javasol, egy akadémiai közmegegyezés, törvényszabás nyelvi „diktatúra”-jára enged következtetni Kazinczy-átírása, szemben az „eredeti” szöveg írójával, aki a recensens személyes felelősségét emeli ki, lemondva a „költsön segítség”-ről. Ugyancsak lényegi különbözés, hogy Kazinczy „szép Tudományok”-at emleget,¹⁹ Batsányi mindössze Tudományokat, s bármily apócskának tetszik is az eltérés, mégis az irodalom-felfogások különfeleségére következtet, különbözőképpen mondható „irodalom-centrikus”-nak Kazinczy és Batsányi nézete, a tudomány-képzet differenciálódásának más-más fázisait, az önállósuló irodalomnak szintén más-más elgondolásait képviselik. Kazinczy többes szám első személye (ítéleteink), amelyből levezethető az általánosító egyes szám harmadik személy, e többes szám első személy függvénye a jelzett grammatikai alak, olyan elkötelezettségre vall, amely egyrészt az 1780-as évtizedet a német fejleményekkel egy időben, a kritika periódusának fogja föl, ugyanakkor nem elégszik meg a társasági szövetkezés biztosította (intézményessé válható) háttérrel, hanem a pennacsaták révén megformálódó kritikusi arculat kiformalódására is súlyt vet. A befogadás határozottabb irányítása egyben olyan ízlésnevelő programnak tetszik, amely Batsányi „tervezet”-éből hiányzik, s amelyre viszont fordításelméletében (amelynek megalapozása szintén a *Magyar Museum* hozadéka) csak részben tér vissza, meghozzá ott a kölcsönzés, a fordítás „közönséges” és „különös” „regulá”-inak részletezésével. Ezeket a regulákat aztán „könnyű szerrel lehet akarminémű Írásnak magyarázására alkalmazhatni, a' nélkül, hogy arra más Regulákat szabni szükség lenne.”²⁰

Kazinczy első recenziója bizonyára már elkészült, mikorra Batsányi átírta az ő előszavát, s az átírt előszó némileg ellentmondásba került általában recenzió-programjával, különösen (némileg) a megjelentetett ismertetéssel. Álláspontját tisztázandó tette közzé a második bírálatot, amelynek viszonylag terjedelmes bevezetője lényegében megerősíti azt, amit az olvasók nem tudhattak, hiszen Batsányi elrejtette: Kazinczy markánsabb állásfoglalását a bírálatok ügyében. Kazinczy visszatérően Kassára rádöbrent, hogy a triumvirátus közös munkálkodása

¹⁹ A szép tudományok 'esztétika' jelentésben használatos, a schöne Wissenschaften-ra vezethető vissza. A korban népszerű kézikönyv címét írta ide: *Johann Joachim Eschenburg: Entwurf einer Theorie der schönen Wissenschaften*. Berlin-Stettin, 1783.

²⁰ A korszak fordítói gondolkodásáról vö. tölem: *Irodalomteremtő(tő) és és/vagy (mű)fordítás*. In: *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Szerk. *Kabdebó Lóránt* et alia. Bp., 1988. 17-36.

még rövidebb életűnek bizonyult, mint ókori „előzményei”, azonnal kereste a kihátrálásának lehető legelegánsabb módját. Levelezése első kötetétől nyomon kísérhető, hogy szerkesztői tartózkodása csak az idők folyamán lett világossá az íróársak előtt: Horváth Ádám egy 1789. február 19-i levelében ekképpen reagálja le a történeteket: „Hogy Szabó és Batsányi egyenességdel vissza élnek igen nagyon bánom”;²¹ Kazinczy Rádaynak március 14-éről: Aranka bírálta a folyóiratot és bevezetését, de ez utóbbi nem az ő munkája, hanem szövegének megmásítása Batsányi által;²² Horváth Ádám április 8-án kérdezi: „Hát már meg váltál Batsányitól?”²³ Kazinczy ismét Rádaynak május 9-én: „A Museum 3dik darabjában én 3 darabot adtam, Horváth Ádám is adott valamit; de mit vesznek-bé a' Tagok, nem tudom, minekutána én közülök ki-léptem.”²⁴

A kutatás jól tudja, hogy a *Museum*nak már második kötete (is) Batsányi elgondolásai szerint állt össze, Kazinczy valóban ekkortájt (1789 elejétől) gondolt arra, hogy önállósodik, saját orgánumot hoz létre.²⁵ Ennek ellenére – mint ismeretes – továbbra is, noha csökkenő intenzitással, jelen volt a *Magyar Museum*ban, és az említett második recenzió, részben a szintén említett, bevezető passzusok miatt, irodalomszemléletének egyik fontos dokumentuma, célzatában nem függetleníthető attól a publikum előtt rejtettnek maradó polémiaától, amely Batsányi és Kazinczy között kezdettől megindult. Ebben a bevezető részben a recenzió természetét írja körül, és a néven nevezés, a határozottság, a vita megfogalmazódásában jelöli meg az írás célba juttatásának hathatós eszközeit, a kor szokásainak megfelelően, nem engedvén el a Horatius-hivatkozást sem. Ezúttal jellemző módon már az első bekezdésben a *Szatirák*ból idéz Kazinczy, a hibák satirizáló előadását igazolva (hiszen az olvasó ezáltal győzhető meg arról, mi „hibás”). Még két tényező jelenlétére utal, az egyik annak ismétlése, hogy csupán a megjelent művet tartja szem előtt, annak dicséretére vagy elmarasztalására törekszik, jót és rosszat mérlegre téve, minden más szempontot figyelmen kívül hagy, így védtelenné teszi önmagát, a másik annak kurta említése, hogy ebben a tekintetben „más Nemzeteknek példája” lebegett szeme előtt, nem térvén ki arra, hogy mely német (esetleg francia) hivatkozások részletezését mellőzi. A továbbiakban a recenzióírás etikájára kerít sort, s ez teljesen újszerűnek tűnik a magyar irodalomban. Az első Horatius-idézetet követőleg, a második bekezdést alapvetően fontos megállapítással nyitja Kazinczy: „az írás' fogyatkozásával együtt az Író személylye nevetségessé ne tétetessék”. A helyesírás érvényesebbé teszi a tételt, az írás elválasztódik az Írótól, az empirikus szerző az irodalomtól, amely az olvasás során lesz „valóság”-gá. Következő mondatával Kazinczy megerősíti, „hogy Recenzióim soha sem fognak nevem nélkül meg-jelenni”. Ez viszont a recenzió személyességére utal, arra nevezetesen, hogy a recenzióban kifejtett elveket még akkor is vállalja, ha azok sértődéseket, kellemetlenségeket okoznak. Valójában vitaalapnak tekinti recenzióját: amennyiben meggyőzők állításai téves voltáról (vagy: „ellenkező igazság”-áról), hajlandónak mutatkozik azok visszavonására. Ez az akár retorikusnak is tekinthető fordulat két fontos téren árnyalja az

²¹ KazLev I. 280.

²² Uo. 301.

²³ Uo. 316.

²⁴ Uo. 349.

²⁵ Vö. erről a 19. sz. jegyzetben i. m. 474-475.

önmagában keveset mondó nyilatkozatot. Egyrészt az *ellentétes* igazságok kétértelműségével (hiszen lehet szó általában *ellenkező* igazságról, lehet azonban szó olyan igazságról, amely csupán a véleménnyel ellentétes igazság. Az első esetben a recenzió lényegében téves, a második esetben azonban *mindkét* igazság önmagában helytálló), másrészt számol a sajtó-„jogi” következmények levonásával: „sőt kész leszek a’ hozzám küldendő mentséget, ha bár éles lessz-is, tsak epe nélkül légyen, Társaimnak meg-eggyezéseket erre meg-nyervén, Museumunkba bé-iktatom, hogy így a’ Meg-sértett’ Neve elég-tételt kaphasson”.

Ritka empátiával közelíti meg a mindig kényes kérdést: a kritika és el/befogadása között többnyire diszharmonikus kapcsolatét, fenntartván a kettős igazság (duplex veritas) lehetőségét, mint amely a pennacsaták okozója, egyben pennacsatát követő feloldás nyugalmat biztosító lezárása. Mindazonáltal a pennacsaták hasznát a legkevésbé sem vonja kétségbe, a kritika irodalmi életet, írói összeköttetéseket, nyilvánosság-teremtést létrehozó működtetése továbbra sem érvénytelenedik. Kiváltképpen a bevezető utolsó bekezdése szavaz a kritika mellett, kurziválva a fontossá emelkedő tézist: a kritika a személyes, személyi felelősségről tanúskodik, a kritika egyben személyes vállalás, nem egyszemélyi, mégis személyes nézet kifejtése. Éppen a szóban forgó, „elméletileg” alátámasztott recenzió igényli az antikvítás tekintélyt parancsoló hozzájárulását, Horatius *Ars poeticájának* soraival véli összegezhetni a magatartás és a célzat összhangját. Beszédes, hogy a tankölteményből azokat a sorokat idézi, amelyek a pontos, helyes és világos nyelvhasználatot írják elő a költőknek, már csak azáltal is, hogy a kritikusként ezeket kell számon kérnie, ugyanakkor a kritikus segítő, jobbító szándékát nem kevésbé hangsúlyozva. A Horatiustól vett mottó egyébként arra az Arisztarkhoszra²⁶ utal, aki szövegkritikusként, grammatikusként szerzett hírnevet, s a horatiusi poétikában a „delectare” (gyönyörködtetni) teoretikusaként lehetett jelen. Ez a beágyazottság az antikvitásba Kazinczy számára igazolást adhat, amely erőteljesebb megfogalmazásait védetté teheti. A Horatius-idézet előtt elhatárolódik a „Dictatori Sententiák”-tól, ezzel még egyszer kijelenti, mit tart a kritikus etikus magatartásának, s a kurziválva szedett részben fölmenti szerkesztőtársait a felelősségvállalás alól, „tsak önnön ítéleteim” miatt a másik két szerkesztőt nem érheti vád. A kritikus individuum ilyenén hangsúlyozása nem csekély meglepetést kelthetett: részint (a leginkább Horatius-sorok beiktatásával) az egyetemes költészeti szabályok tudójaként léphet föl a recenzens, de ezeket az egyetemes szabályokat a maga ízlése, irodalomfogalma, nyelvérzéke szerint alkalmazza, mikor egy művel kerül szembe.

Messze nem mellékes tényezőként – minthogy németből átültetett mű ismertetésére kerül sor – a fordítás kérdéseire lehet kitérni, s Bé-vezetés mellett (akár polémikusan) vissza lehet utalni a szerkesztőtárs fordításelméletére. Az újabb Horatius-idézeten kívül Bessenyeire hivatkozik a recenzens, utóbb megkülönbözteti a szépirodalmat a szakmunkától, s a legfontosabb problémát illetően, nevezetesen a „szó-szerzés”-re vonatkozó elképzelések tekintetében határozottan foglal állást. (Itt a szó szerint vett nyelvújítás feltételeit körvonalazza, azaz milyen követelményeket lehet és kell felállítani az új szavak alkotása tárgyában, helyes példaként Baróti Szabó Milton-tolmácsolását felhozva.) Batsányitól eltérő módon mutat be Kazinczy egy olyan „esettanulmányt”, amely az elmélet és a fordítói gyakorlat szembesítésé-

²⁶ Csokonai is emlegeti: Levelezés. S. a. r. Debreczeni Attila. Bp., 1999. 241.

re van alapítva, érintve egyfelől a fordítás alapvető kérdéseit, másfelől a magyar nyelv megújítását célzó „alap”-szabályokat. Tüstént hozzá kell tennem, hogy a nyelvújítás kérdésében ez az ismertetés jóval mérsékeltabb álláspontot foglal el, mint a fogság utáni Kazinczy, kiváltképpen fordítás-gyűjteményében, ugyanakkor Baróti Szabó emlegetésével a költő jogát érinti a nyelv dolgában. Mindamellett ezúttal is (mint majd később is) Kazinczy korántsem bizonyul puristának, Bartzafalvi magyarított szavai helyett a nem magyarokat jobbaknak tartja. Két lényeges megállapítást emelek ki Kazinczy bírálatából. Az első a várható olvasói magatartást konstruálja meg: „ezt a' Német nyelven édes sírásra fakasztó írást bosszankodás – fel-hevült bosszankodás nélkül nem” lehet majd elolvasni. Az érzékenység irodalmában jelentékeny szerephez juttatott vegyes érzelmek megszólaltatása helyett a nyelvi esetlenségek okozta, ellentétes érzelmekre fakasztás vétkében marasztaltatik el a fordító. E vegyes érzelmek nemcsak Kazinczy áttünetéseiben, hanem Kármán kisregényében is visszaköszönnek, az édes sírás egy új stílus jelződése, amelynek nyelvi alakzatai az érzékeny magatartás leghívebb közvetítői. Bartzafalvi Szabó Dávid ezt az „édes új stílus”-t képtelen megszólaltatni, az olvasó „fel-hevült bosszankodás”-a(ez már nem vegyes érzelem!) annak szól, hogy egy másik, a műnimmel össze nem illő olvasói magatartást hív elő, az érzékenységet a feltörő nevetés szorítja háttérbe. A továbbiakban Kazinczy él a nyomdatechnika biztosította lehetőségekkel: Bartzafalvi mondatait követőleg egy másik betűtípussal közli kommentárjait, a helytelenített konfrontálva részint az odaillővel, részint, még inkább, az értelmezéssel. A „burlesque mondások, oxymoronok, Meteoronok, nonsensusok” kipécézése figyelmeztet a nyelvi megvalósulás jelentőségére, az érzékenység magyar szókincsének veszélyeztetettségére. Kazinczy megérti, hogy „nyelvünk még sok szóval híjjával vagyon”, de a fordító „litteratori fogyatkozása” okozója lett „az új szók faragására” történő igyekezetének. Az írói fogyatkozás esetében akár a nyelvelméleti hiányosságra, akár az írói (jó)ízlés eltévelyedésére gondolhatunk, mindezenre a szóalkotás végiggondolatlansága tévútra vezette annak a regénynek a fordítóját, amely Kazinczyt is foglalkoztatta, amelynek áttünetésére maga is gondolt, és amelynek Kazinczy által készített fejezetei elvesztek.

Valójában Kazinczy a maga (fordítói) programját védi, a maga érzékenység felfogásától eltérő nyelvi megoldások ellen kel ki, korántsem „Dictatori Sententiák”-kal. S bár állásfoglalása határozott, nemigen vádolható az empátia hiányával. A Kazinczytól felhozott (ellen-) példák meggyőzhetik a kortárs olvasót, a szóalkotás szükséges, de nem lehet független jól meggondolt szabályoktól. Ugyanakkor részben árnyalatokban, részben erőteljesebben tér el Kazinczy a Batsányitól javallott „Regulák”-tól. Batsányi ugyanis három pontban összegzi, mikor előnyös az idegen kifejezés megtartása. Ezek között említi a „különös Tisztségeknek, Méltóságoknak, Rendeknek neveik”-et (Ephorus, Areopagita, Dictator, Triumvir), mértékeknek, fontoknak, pénzeknek neveit (Epha, Talentum, Sestertium, Luisdor, Sterling, Guinee), némely *szabadabb* és néhány *ocsmány mondásokat*, mellyel p. o. „hajdan a- Görögöknél és Rómaiaknál minden botránkoztatás nélkül nyilván íratathattak, mí-nállunk ellenben az illendőségnek törvényeit meg-sértenék. Ezeket úgy kell fordítani, hogy közötünk pirulás nélkül olvastathassanak. Azonban jól tselekszi a' Fordító, ha olyankor hívségének bizonyosságául, azon szókat az eredeti nyelven-is oda-függeszti”. Az idézett Kazinczy-szövegekből kitetszik, hogy a „Dictator”-t maga is változatlanul hagyta, a harmadikként föl-

tüntetett kritériumot azonban fordításaiban mellőzte. Éppen a Bácsmegyei-magyarítás bizonyítja, hogy a társasági érintkezés nyelvének kialakítására törekedve, az illendőség verbális alakzataira hozott példát, akár a nyelvújítási fordulatok segítségével.

Kazinczy hamar kivált a *Magyar Museum*ból, utolsó közleménye egy Klopstock-fordítás, ez azonban már név nélkül jelent meg. Amíg jelen volt, az olvasók előtt nehezen megfeythetően folytatta vitáját Batsányival a maga alkotta Bé-vezetés téziseinek védelméért. Nemigen érdemes annak eldöntése, kinek volt igaza, hiszen mindkét szerkesztő pályája nagyot fordult az 1790-es esztendő második felére. Kazinczy neoklasszicista fordulata ugyan átmentett néhány fontos elemet az első korszakból (az esztétikai autonómia, a kritika „joga-it”), a költői gyakorlat azonban Goethe-követők közé sorolta. Érzékeny korszakát sosem tagadta meg, irodalmi (és művészeti) eszményei azonban mások lettek, mint voltak korábban. Az 1780-as esztendő sikerfordítását, a Bácsmegyeit alaposan, nyelviileg, átdolgozta, nem mindenütt előnyösen. A nyelvújítási küzdelmek közepette pedig némileg elfeledkezni látzott Szigvárt-kritikájáról.

Ahhoz azonban, hogy *Orpheusával és Helikoni virágaival* a maga útját járhasa, szükséges volt a rejtett vita Batsányival a *Magyar Museum*ban.²⁷

²⁷ Kazinczynek a *Magyar Museum*ban közölt kritikáiból kitetsző világosság- és pontosságésménye a felvilágosodás nyelvi gondolkodásának recepciójáról tanúskodik. Diderot egyhelyütt igényli, hogy a nyelvet újratereptsék, műveljék és bővitsék; Christian Wolff állítja, miszerint az önkényes jelek kombinációja segítségével a szimbolikus megismerés világossága és pontossága érhető el. E kérdésekről: *Ulrich Ricken: Sprachtheorie als Aufklärung und Gegenklärung. In: Aufklärung und Gegenklärung in der europäischen Literatur, Philosophie und Politik von der Antike bis zur Gegenwart. Hrsg. Jochen Schmidt. Darmstadt, 1989. 317., 329.* E dolgozat korrektúrájával egy időben olvastam el Debreczeni Attila értekezését a magyar felvilágosodás fordítással kapcsolatos vitáiról. A dolgozat 2007-ben jelent meg a Bíró Ferenc tiszteletére kiadott Kolligátum c. kötetben.

DEBRECZENI ATTILA

Izléselv és nyelvi norma Kazinczy és Földi vitája az Anakreón-fordításokról

1. Versmérték és szoros fordítás

1791 tavaszán vita bontakozik ki Kazinczy és Földi között arról, hogyan lehet és kell Anakreónt fordítani. Csak Földi levelei maradtak fenn, de ezekből némileg rekonstruálható Kazinczy véleménye is, amelynek alaptételeit egyébként a fordítás-vita korábbi szakaszából már ismerjük.¹ Kazinczy és Földi eszmecseréjének intenzív szakasza februártól júniusig tart, de még 1793 augusztusából is maradt fent ide vonatkozó levélbeli megnyilatkozás. Kazinczy Anakreón fordítására biztatja Földit (korábban már Ráday és ő maga is készített ilyen darabokat). Földi hajlik erre, az első próbálkozások elküldésével egyidejűleg azonban kifejti a fordítások készítésekor követett elveit, megvitatás céljából, mert sejti, hogy nem mindenben értenek egyet („én a' Te különös tetszésedtől félek”²). Mindazonáltal nagy benne a megfelelési igény, s még májusban is azt írja, hogy „ugyantsak kívánom és óhajtom fordításomat mindenben tökéletesíteni, s tetszésedhez alkalmaztatni”.³ Ebből a pozícióból jut el a vita végén odáig, hogy kijelenti, Anakreón fordítása „olylan kérdés, a' melyben velem, a' mint kitanultam, soha meg nem fogsz egyezni”.⁴

Pedig a fordítás-vita fő kérdésében, vagyis hogy szabadon, azaz imitálva vagy szorosan kell-e fordítani, egyetértenek: Földi ugyancsak a szoros fordítás híve.⁵ Egyetértenek abban is, hogy a fordítás során két alapkövetelménynek⁶ eleget kell tenni: szorosan kell követni a

¹ Ld. erről részletesen dolgozatunkat: Mintakövetés és nyelvtisztaság. A 18. század végi fordításvita összefüggéseihez, in: Kolligátum. Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére, szerk. Devescovi Balázs, Szilágyi Márton és Vaderna Gábor, Bp. 2007., 98–108. A jelen tanulmány, amely az OTKA és az MTA TKI támogatásával készült, e korábbi gondolatmenetet folytatja, nagyban építve annak eredményeire. A fordítás-vita szakirodalmából a következő összefoglaló műveket emelhetjük ki leginkább: *Fried István*: Irodalomteremt(őd)és és/vagy (mű)fordítás, *Literatura*, 1997., 286–301.; *Szajbely Mihály*: „Idznak a magyar tollak.” Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig, Bp., 2001., 132–134.; *Penke Olga*: Fordításelméleti gondolatok és fordítási gyakorlatok a magyar felvilágosodásban, It 2002., 517–532. Az általunk vizsgált vitáról részletesebben csak a következő tanulmány tesz említést: *Burján Monika*: „Ez a' nyugtalan törekedés, dolgozástomat minél hasonlóbbá tenni az eredetihez...” (Kazinczy Ferenc nézetei a fordításról), *ItK* 2003., 43–74.

² 1791. február 5., *KazLev.* II. 156.

³ 1791. május 20., *KazLev.* II. 191–192.

⁴ 1793. augusztus 12., *KazLev.* II. 305.

⁵ „En tsak kétféle fordítást esmerek a' világon, a' szóról szóra való igen szoros fordítást, és a' szabad porászu fordítást. Nehezebb az első, és sokkal több akadályjai is vagnak kívált a' versekben: könnyebb az utolsó sokkal, és én még is nem tudom mely természeti ösztönből, tsak az első szeretem. A' szabad fordítást másban eltűröm, 's szeretem is, tsak egyébaránt hibái ne légyenek: de hogy úgy fordítsak, magamtól igen ritkán, vagy nem is nyerhetem meg. Ez előttem inkább követésnek (imitatio), mint sem fordításnak látszik, mely kettő között (Szabad fordítás, Követés) valósággal igen keskeny határ is vagon.” (Földi Kazinczynak, 1791. május 20., *KazLev.* II. 192.)

⁶ Ugyanebben a levélben ezeket így határozza meg: „a' dolognak jó kitétele, helyes értelme, és a' nyelvnek különböző tulajdonságai”, 1793. augusztus 12-i levelében pedig ez olvasható: „De miben áll hát az a' középút és szoros határ, 's hol

mintát, de úgy, hogy közben megőrződjön a nyelv tisztasága („úgy igyekeztem, hogy az Auctor értelme szép folyó és értelmes Magyarsággal, sőt majd azon szókkal meg légyen”⁷). Ez utóbbi követelménynek azért nehéz megfelelni, mert „a’ Nyelvek egymás között annyira különböznek, hogy egyiknek ékessége, Lelke és tulajdon szóllási más Nyelvekre éppen fordíthatatlanok”;⁸ ugyanezért nyúlt Kazinczy, mint a Gessner-előszóban írja, ’késsel annak a csomónak a fejtéséhez’, amely a két ellenkező követelménynek való megfelelni akarás során képződött. Az ellentét közöttük a jambusok (különösen a sorkezdő jambusok) anapestusokkal való helyettesítése körül bontakozik ki. Kazinczy ezt bírálja Földi fordításában,⁹ illetve ezzel összefüggésben (merthogy az anapestus egy szótaggal hosszabb mint a jambus) azt, hogy Földi fordításai „hosszabbak sokkal, mint az Anakreón dalai”.¹⁰ Földi állítja, hogy Anakreón is gyakran használt anapestusokat, főleg sorkezdő pozícióban, s tagadja, hogy az eredetihez képest bővítette volna a fordítást.¹¹

A verstaní vita, vagyis hogy lehet-e anapestusokat használni az Anakreón-fordításokban, valójában a fordítás szorosságának mibenlétét firtatja. Földi a fordításban az eredetihez a legteljesebb mértékig alkalmazkodni akar, beleértve a versforma követését, közvetlenül az eredeti nyelvből: „Én Anakreont szorosán fordítottam, ugyan annyi számú és olyan versekbe, mint van Görögül.”¹² Kazinczy (és Batsányi) nem kívánja meg az eredeti követését a versformában, s szerintük megengedhető a közvetítőnyelv alkalmazása is a fordítás során. Nem a műindividuum lehető pontos átültetése tehát a cél, hanem az eredeti hangnem lehetőségeig pontos változatának létrehozása. Éppen ez a törekvés állhat Kazinczy bírálatá háttérében, amellyel Földinek az eredetinel szinte hosszabb verssorait illetve. Ebben az esetben is Kazinczynek a rövidség és tömörség iránti igénye jelentkezhetett, amely alapján Péczeli periphrasisait is bírálta (talán Földi fordításában ugyancsak bővítő körülírást vélt felfedezni, s ez nem nyerte meg a tetszését, Földi tiltakozása legalábbis ilyen természetű kifogásra utal). Az azonban bizonyos, hogy Földi a szoros fordításban magát az eredeti műindividuumot kívánja követni, s innen nézve Kazinczy a szabad fordítás (imitatio) elvének megvalósítója lesz,¹³ vagyis Kazinczy egy táborban találja magát azokkal, akik ellen Batsányival a fordítás-vitát vívták, s ez nyilvánvalóan nincs így.

szeretem, ha a’ fordító Ectypusától el távozik, hol nem szeretem? azt is másszor bőven megírtam. Annak két szoros határai: az Iónak fő tárgya és a’ Nyelv természeti tulajdonságai.” (KazLev. II. 305.)

⁷ 1791. február 5., KazLev. II. 156.

⁸ 1791. május 20., KazLev. II. 192.

⁹ Földi írja: „azt mondod: az Anapaestusokkal is gyakrabban élsz [t.i. Földi], mint ő [t. i. Anakreón]” (1791. március 9., KazLev. II. 170.)

¹⁰ Uo.

¹¹ „Barátom, valamennyire tsak lehetett, annyira igyekeztem, hogy se el ne maradjon belőle, se hozzá ne tegyek, és egy Dalját is tsak fél verssel is meg nem töldöttem, sem az ő egész verséből más versbe által tételt nem tettem, ha neki nem volt. Es így tsak olly hosszú, mint az Anakreóné, sem több, sem kevesebb. Inkább némelly szorultságimban ha néha kevesebb, de soha sem több és szorossabb fordítás, mint a’ Német. Tehát nem tudom, hogy ítélsz?” (Uo.)

¹² 1791. február 5., KazLev. II. 156.

¹³ Két évvel később mintha változtatna ezen a véleményén Földi, hiszen akkor háromféle fordítást említ, de érvelése valójában megegyezik a korábbiakkal, s valójában a háromféle fordítás megkülönböztetése csak a Kazinczy levelében felvetet-tekre való reflexió (Kazinczy Földi fordítás-elvét a grammatikusokéval mossa össze, Földi ez ellen tiltakozva különbözteti meg azt harmadikként, ez azonban nem érinti az alapellentétet). „Azt ugyan tsak most is repetálom, hogy én ama’ két említett fordítások között eggyikkel sem tartok; hanem közép úton járok. Sem ama’ nagyon szabad fordítást nem szeretem;

2. A poézis külső alkotása és belső természete

A műindividuum követésének gondolata Földi érvelésében előhív egy egészen újszerű érvet is. Kazinczy (általunk nem ismert) fejtegetéseire utalva írja: „Anacreonról felette szép képzelésed, és fordításáról ditséretes kívánságod van! Ollyan Anacreon az igaz, és úgy volna jól, helyesen fordítva; de ki az, a' ki azon tökéletességet fordításban el érhesse et laudabimus illum? Születni kell úgy egy Magyar Anacreonnak, és nem fordítójának lenni. Azonban hogy azt az *Igent* 's helybe hagyást meg nyerhesse, minden olvasóinak az Anakreon idejében 's nemzetében kellene élni.”¹⁴ Ebben az érvelésben Földi a Kazinczy által kifejtett fordítás-eszmény megvalósítását lehetetlennek minősíti, szerinte a tökéletességnek Kazinczy által megkívánt szintjét valójában nem lehet elérni. Mégpedig azért nem lehet elérni, mert „Születni kell úgy egy Magyar Anacreonnak” és „minden olvasóinak az Anakreon idejében 's nemzetében kellene élni”. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy az eredeti műindividuum létrehozása és annak adekvát befogadása kulturális ködközösség meglétét feltételezi, mert a mű a maga teljességében csak annak a közösségnek a körében érvényes, amelyben létrejött. Ilyeténképpen az egyes kultúrák összemérhetetlenek, s ezért lehetetlen létrehozni a tökéletes fordítást. Jól szemlélhető e megközelítés újszerűsége, ha Földi véleményét szembesítjük Rádayéval, amely ugyancsak Kazinczy és Anakreonon kapcsán hangzott el: „Ez ollyan szép fordítás, hogy maga Anacreon, ha Magyarul írt volna, azt szebben ki tenni nem tudta volna. Az Urnak az illyen *Naiv* munkákba különös könnyűsége és tehetsége vagyon.”¹⁵ Itt Anakreonról szól magyarul ('mintha eredeti lenne'), Földinél pedig egy magyar Anakreonnak kellene születnie. Rádaynál (és nyomán Kazinczynál) a naiv hangnem az elsődleges, Földinél az anakreóni vers maga.

Kétségtelenül illeszkedik a kultúrák összemérhetlenségének gondolata az eredeti mű individualitásának felfogásához, sőt, a fordíthatatlanság a nyelvek alapvető különbözőségének korabeli toposzával kerül kapcsolatba.¹⁶ Mindazonáltal ez a gondolat csak az érvelés része, nem kerül központi pozícióba, nem ez lesz a szemlélet premisszája, nem következik belőle az eredetiség-koncepció valamiféle megfogalmazása, megmarad a leginkább kíváncsúnak tekintett szoros fordítás melletti egyik érvnek, különmeműsége nem reflektálódik. Földi más korabeli írásaiban pedig éppen a kultúrák univerzalitásának ezzel ellentétes gondolata jut központi szerephez. A poézis belső természetére nézve például azt állítja Kazinczynak szóló levelében, hogy az „eggy minden Nemzeteknél”. Ezt megismétli grammatikájában is, kifejtve, hogy a Poézis belső természete „olly tökéletes előállítás, (Repraesentatio, Darstellung) a' beszédnek egy tulajdon módja által, a' mellyel vagy valamelly érzékenységet illető tárgyak, vagy gondolatok, vagy érzések, vagy Munkák kifejeztetnek, leíratnak, követtetnek, és a' Hallgatónak vagy Olvasónak képzelése eleibe leg hathatósabb eleveenséggel állíttatnak.”¹⁷

Ez a meghatározás, amely egyben az így felfogott poézist tekinti az esztétika tudománya tárgyának, a korabeli német populárfilozófia erőteljes hatása alatt áll. Könnyen belátható,

mert az csak imitálás, nem fordítás: sem azt helybe nem hagyom, ha valaki a' szoros Grammatika szerént balgatagúl szóról szóra fordít.” (1793., augusztus 12., KazLev. II. 305.)

¹⁴ 1791. május 20., KazLev. II. 191.

¹⁵ Ráday Kazinczynak, 1790. február 1., KazLev. II. 22.

¹⁶ Vö. Burján, i. m., 53.

¹⁷ Földi János: A versírásról, szerk. Ádám Révész Gabriella, Bp. 1962., 12. E szöveg az önállóan már korábban megjelent *Magyar Grammatika* második része, ezért összefoglalóan a 'grammatika' megnevezést használjuk erre is.

hogy a poézis eme értelmezése nem hozható közös nevezőre azzal a meglátással, hogy „Születni kell úgy egy Magyar Anacreonnak”, amely a poézis lényegét implicite nemzeti-kulturális sajátosságokhoz köti. Földi poézis-felfogása igen közel áll a Museum köre által vallott nézetekhez, de azzal mégsem egyezik meg teljesen. Amíg a hathatóságot és érzékenyítést említi fő jellemzőként, teljes az egyezés, miként másik oldalról abban is, hogy a poézis lényege „Nem a Szótagoknak mértékében, nem a' Rithmusokban” áll. Ezt a felsorolást viszont Eschenburgra hivatkozva úgy folytatja, hogy „nem a' kifejezéseknek válogatott különösségében, nem a' költésben, nem a' Lelkesítésben, (Begeisterung) nem a' követésben, nem is az indultatos beszédben kell hát keresni a' Poésisnek természetét, mivel mind ezek a' tulajdonságok egyenként, vagy tsupán csak a' Poésisnek szépítésére, és az ő érzékeny erejének erősítésére valók, vagy nem mind és mindenkor találhatók ottan, a' hol vagy az igaz Poésis.”¹⁸ S ez már nemigen hozható közös nevezőre Kazinczy és Batsányi szemléletével, hiszen ők a Museumban és a fordításvitában éppen az itt részleges jelentőségűnek minősített mozzanatokat emelték programjuk középpontjába, mint a naiv és fenséges hangnemében megtestesülő igaz poézis lényegét. Földit mindez láthatóan nem foglalkoztatja igazán, vagy inkább: nem ez foglalkoztatja igazán.

A poézis belső természetéről mondtak Földi korabeli írásaiban egy opposíció részeként tűnnek fel; mint Kazinczynek írja: „A' versnek vagy Poesisnek belső természetét, mely egy minden Nemzeteknél, e' külső alkotástól [ti. a versformától], s annak szépítésétől megkülönböztetem.”¹⁹ Ez a megkülönböztetés, amely Földi grammatikájában is alapvető,²⁰ egy szerkezetbe fogja az univerzalist a nyelvileg adottal, ugyanis a külső alkotásról a következő meghatározást adja: „külső öltözetében s ékességében a' Versnek, különb különb Nemzeteknél több vagy kevesebb különbség vagon.”²¹ A versmértékbeli eltérések tehát nyelvi eltérésekre vezethetők vissza, vagyis a versmérték „a' Nemzetnek nyelvét illeti, és így a' Nyelvkönyv tulajdon része.”²² Földi szemléletében igazából tehát a nyelvi problematika jelenik meg középponti szerepben, mikor a versmértékről értekeznek, a szoros fordítás eredeti nyelvet és versmértéket követni kívánó rigorózus elve így elsősorban nem a poézis 'belső természetével' van összefüggésben, hanem 'külső alkotásával'. A verstani viták is ezért bírnak igen nagy jelentőséggel számára.

3. Versmérték és nyelvtisztaság

Batsányi és Kazinczy a versújítási viták többségét ugyanazért hátrították el, amiért egyet közülük, a leoninus ellenit lefolytatták. Amint Batsányi megfogalmazta a Museumban közölt Kreskay-levéhez fűzött jegyzetében (is), mindegy milyen versnemben készülnek a versek, „csak igaz poétai tűzzel s ízléssel készítve legyenek”,²³ s ez az, ami a leoninus képviselte mes-

¹⁸ Uo.

¹⁹ 1791. június 11., KazLev. II. 212.

²⁰ „a Versíróknak szükségesek a' jó versformák vagy módok, és az érzékeny oktató s gyönyörködtető beszédeknek azokba foglalatások. Amaz első tsak hozzá járuló dolog, (Accidens) a' Vershez: ez utólsóban vagon annak tulajdon természete, Lelke, és valósága. Amaz elsőben, t. i. külső öltözetében s ékességében a' Versnek, különb különb Nemzeteknél több vagy kevesebb különbség vagon: ez utolsó egy minden Nemzetségeknél.” (Földi János: A' Versírásról..., i. m. 11.)

²¹ Uo.

²² I. m. 12. Ezt a nézetét már korábban is megfogalmazta: ami „a' Versnek külső alkotását, a' Szótagok hosszú és rövid voltát, és az abból származó Hangmérséklésnek különb különb tulajdonságait s elnevezéseit illeti; mondatik tulajdonképpen Prosodiónak, mely egy részét teszi a' Nyelvkönyvnek, és ezt nevezzük mi itten Versírásnak, vagy Versmívnek.” (11.)

²³ Első folyóirataink: Magyar Museum, kiad. Debreczeni Attila, Debrecen, 2004., I. 299.

terkedő poézisben eleve lehetetlen. A „poétai tűz” kifejezés a versificatio és poézis megkülönböztetésének korabeli esztétikai közhelye jegyében értendő, érvelésükben ez többnyire akkor jut szerephez, mikor a „kézi mesterség” képviselői, a „szapora verselők” ellen hadakoznak. Az újítás számukra tehát immár nem elsősorban verstani, hanem irodalmi-esztétikai kontextusban megjelenő kérdés. Az előző (és kortárs) nemzedékek képviselői személyében egymással perlekedő versnemek számukra már egybeforrtak, s együttesen képviselik a megújulásban lévő vershagyományt. Földi ezzel szemben az egymással perlekedő versnemekben egyrészt nyelvváltozatokat lát megnyilvánulni, amelyek a nyelv egységét veszélyeztetik,²⁴ másrészt pedig idegen minták követését rója fel nekik, amelyek nyelvrontást eredményeznek.²⁵

Kazinczyhoz írott, 1791. június 11-i levelében, mielőtt mintegy konklúzióképpen elkülönítette a poézis belső természetét annak külső alkotásától, éppen ezzel a kérdéskörrel vetett számot. „Hidd el Barátom, hogy magyar verseiből meg esmerem a’ Poetát, mitsoda nyelveket tud. Mert a’ mi szegény könyv, regula’s Anya nélkül született Minervánknak, a’ Magyar Poesisnek, a’ mitsoda nyelveket tudtak még eddig volt bábáskodói, azon nyelvnek reguláit tsapták nyakába és azokkal lántzolták meg, nem tudván egyy is közzülők a’ nyelv természetét, és arra nem is tekintvén.”²⁶ Ezt követően hosszú áttekintést ad, melyik korabeli literátor melyik idegen nyelv regulái szerint, illetve milyen dialektust követve szabott törvényt a magyar verseknek,²⁷ majd megállapítja: „Egy szóval ki ki a’ melly Vestibulumon tekintette a’ Heliconnak egyy oldalát, tsak azt a’ felét kedvelli, egész tekintetében a’ Parnassust, vagy Poesist egyy sem vizsgálta. En a’ Poesist egész tekintetében adtam elő, a’ Magyar nyelvet is a’ maga mivoltában azzal öszve illetve.” Földi gondolkodásában itt ugyanazt a logikát látjuk érvényesülni, amelyet a nyelvváltozatok felekezeti szempontú értelmezése kapcsán is követett.

„Sőt (ezt egyedül magadnak írom) – szól Földi Kazinczyhoz szóló 1791. áprilisi levelében – fogjuk köz erővel a’ dolgot, ne hogy a’ pápista magyarság, a’ kiké mindazonáltal nem a’ legtisztább magyarság, felsőségre emelje magát, ’s a’ nyelvben is, mint egyebekben törvényt osszon. Én óhajtanám, hogy egyy tiszta magyarságú Reformálttól került grammatica állana most fel.”²⁸ Ez a minden kerteléstől mentes, mint láttuk, szigorúan magánhasználatra

²⁴ „ha minden Versírók ’s könyvszerzők, írásaiknak fővebb ’sinór mértékűl az önnön magok Megyéjékbeli Szóejtést vészik; nagy Szakadás lesz Nyelvünkben és végre nem egyy, hanem több Nyelvünk lesz.” (Földi János: A’ Versírásról..., i. m. 29.)

²⁵ „Miért nem inkább a’ magunk Nyelve’ tulajdonságát vennénk tehát regulául, mint a’ Mások Példáját? A’ mi Verstudományunknak Nyelvünkhöz kell alkalmaztatottnak lenni, és abban reguláinkat első jussal, annak tulajdonsága szabhatja, nem a’ Görög és Deák, vagy más idegen példa.” (I. m., 20.)

²⁶ KazLev. II. 211., vö. Földi János: A’ Versírásról..., i. m. 19.

²⁷ „Rájniról látom, hogy Görögöt és Deákot tud, azért a’ Görög és Deák regulákat hozta be a’ Magyar Poesisbe. Szabó a’ Deákot tudja; ő is azokat: ’s nem is szereti egyik is közzülők a’ Rithmosos verseket, sőt Rájnis azokat verseknek sem tartja. Azomban hogy különböznek egymástól; annak is a’ Magyar Dialectusokban nyilvánosság okai vagynak. Szabó székely, de azt a’ Dialectust igen elfelejtette, ’s Magyar országon lakván, öszve házasította (zavarta) a’ magyar országi egyyik Dialectussal. Pézelit ha tekinted, neki tsak a’ Frantzia szabású versek ’s azoknak regulái tetszenek, ’s nyilván ki kel mindennemű más versek ellen. Úgy Göböl Gáspár. Gróf Rádainak leginkább a’ németek tetszenek. Te rajtad is meg tetszik a’ Németeskedés. Azok, a’ kik sem a’ Poesisnek természetét Aesthetica szerént nem tanulták, sem Nyelvek természetét nem esmerik, sem idegenektől nem akarnak tanulni, mint Horváth, Kovásznai, Gvadányi etc., nagyobb Poetát a’ világon nem tartanak Gyöngyösínél és egyedül annak követői, vagy más igen kevés Magyaroknak, mint Horváth Erdődi Lajosnak ’s a’ tb. De messze is megyek. Gyöngyösi a’ Monasticus, Aesthetica nélkül való verseknek béhozója ’s gyarapítója stb.” (KazLev. II. 211–212.)

²⁸ Földi Kazinczynak, 1791., 390. levél, Dayka grammatikájáról bírálat, április 24. előtt keletkezhetett. A folytatásban a következő érveket sorolja fel: „És hogy ha arról is azt mondhatnánk örvendetesen, a’ mit a’ Gotsched Német

szóló megállapítás annak a levélnek a végén olvasható, amelynek a kíséretében Földi visszaküldte Kazinczynak a katolikus Dayka Gábor grammatikája kéziratát, lesújtó véleménnyel. A megállapítás még tágabb kontextusát pedig az jelöli ki, hogy közeledett a Hadi és Más Nevezetes Történetek című hírlap által meghirdetett grammatika-pályázat beadási határideje. Hogy Dayka erre írta-e munkáját, nem lehet pontosan tudni, azt viszont igen, hogy Földi már az első határidőre, 1790 decemberére elkészítette a magáét. Munkája egyik fő célja egyértelműen az, hogy a normaképzés alapjául a nyelv eredeti természetét szerinte leghívebben őrző nyelvváltozat szolgáljon. Ez pedig az övé: a református.

A normaképzés problematikája jelenik meg tehát a verstani ellentétekben éppúgy, mint a grammatikák körüli vitákban. Földi a magyar nyelv természetét leghívebben saját, református nyelvváltozatában látta megőrződni, erre kívánta alapozni a normát rögzítő grammatikáját, s ennek háttérével vívta verstani csatáit. A vele szembenállók, akár más nyelvváltozatot, akár más nyelvet vettek alapul a vitás kérdések megítélésében Földi szerint, az idegen – magyar oppozícióba rendeződtek. Kazinczy is ilyen alapon kapott bírálatot, előbb még szelídebben („De már én a' Te különös tetszésedtől félek, ki nagyon az Anglus és Német Poesishez szabod a' Magyar verseket”), utóbb már igen kemény megfogalmazásban: „Miert követsz Barátom, idegeneket majmoló, ok nélkül majmoló, idegen Tanítókat? Lássad melly nyelvünk természetéből folyó, természetes, könnyű, szép módját tsináltam én a' H-nak Poésisemben. Állj arra ezután Barátom, hagyd el a' nyelvünkön való erőszakvételt, az ok nélkül majmolást, verseid tsufitását stb.”²⁹ Jól látható, hogy Földi a verstani kérdéstről beszél, s ennek a perspektívájából emleget idegenmajmolást és nyelvrontást Kazinczy fordítási gyakorlata kapcsán. Pontosan a Kazinczy által fontosnak és összegegyeztetendőnek tekintett két elv, a mintakövetés és nyelvtisztaság egyszerre remélt megvalósítása minősített itt végtelenesen negatívan, miközben a magát szoros fordítónak tartó Kazinczy azt is megkapta, hogy csak szabad fordító, azaz imitátor.

4. A nyelv természete és pallérozása

Valójában Földi és Kazinczy nem ugyanarról beszél. Kazinczy számára a mintakövetés elsőrendűen és mindvégig esztétikailag értelmezhető ízléselvek meghonosítását jelenti a magyar irodalomban, s ezt kell úgy végrehajtani, hogy ne sérüljön a nyelv természete (amelyet maga is a református nyelvváltozatban látott megtestesülni). Földi ez utóbbi követelményből indul ki, s számára nem is létezik a másik vetület, mert a mintakövetés problémáját valójában szigorúan verstani jellegűnek fogja fel, ami pedig ugyancsak nyelvi-nyelvészeti összefüggésekben értelmezhető. Nem arról van tehát szó, hogy Földi a nyelv természete megőrzésének követelményét a pallérozódás mintakövetésben megnyilvánuló kíváncsi ellenében kijátszaná, hanem arról, hogy magát a pallérozódást is nyelvészetiileg érti. Az ugyanezen időkorban írott grammatikája előbeszédében olvasható: „Magyarul a' régi Magyar Nyelvet

grammaticájáról megjegyez Gessner vagy Nic. Niclas (Isagog. ad. Erud. Univers. p. 106.): *«Imprimis etiam hoc commodi peperit illa grammatica, quod eam Pontificii homines, tamquam Divinum sidus secuti sunt et emendarunt paulatim suam barbariem.»* Itt is rosszabb németek voltak hát a' Pápisták, mint a' protestánsok, és az úgy van rendszerezint, a' hol egy nemzetnek e' két vallása vagyon, mert a' Pápistáknál eleitől fogva gyakorlottabb volt és beisebb volt a' Római Nyelv annak a' vallásba való nagy befolyása miatt, mint akármely más született nyelv.” (KazLev. II. 241.)

²⁹ 1791. február 5. és június 18., KazLev. II. 156. és 218.

Földi János (1755–1801)

Földi a Dayka grammatikájáról írott, már idézett bíráló levelében is összefoglalja e kettősséget, amelyre saját grammatikája épült: „Minden nyelvnek természetének van egy oly tulajdon fő Pontja, melyből azt tekinteni és ítélni kell és a’ melyben áll az az ő tulajdon Nota characteristicája, mely azt más minden egyéb Nyelvektől megkülönbözteti. Ez pedig rész szerint áll a’ Nyelvnek hangjában, rész szerint a’ Nyelv’ szavainak minden nevedéseknek Analogiájában.”³² A nyelv tehát magában hordja pallérozhatóságának módját, ez egyik karakterisztikus jegye. Ezt az elvet az analógiában véli felfe-

dezni Földi. Mikor a szó bővítésről ír hosszabban, vitázva a purista szógyártókkal is, ezt az elvet fejti ki részletesen.³³ Számunkra azonban nem az egyébként nagyon tanulságos nyelvészeti fejtegetések a fontosak ezúttal, hanem annak kiemelése, hogy az analógia elve nyújtja Földi számára a megoldást a nyelv természetét megóvni kívánó, konzerváló törekvés és a megújulást szorgalmazó pallérozás összeegyeztetésére. E ponton válik igazán láthatóvá koncepciójának különbsége a Kazinczyétól.

Kazinczy elsősorban a mintakövetést szorgalmazza, döntően esztétikai-ízlésbeli kontextusban értvén azt, elválasztva egymástól a különböző nyelvi szinteket a megőrzés és a mintakövetés dominanciája szerint. A poézis modern hangnemeiben megtestesülő mintakövetés azonban esetében nemhogy nem vet számot a befogadó közeggel, hanem jobbra azzal szemben, annak ellenére tör megvalósulásra („Tanuljon meg érteni, aki érteni akar!”), a nyelvi normaképzést ugyanilyen kizáró jelleggel kívánja saját nyelvváltoztatára alapozni. Földi, túl azon, hogy megmarad nyelvi-nyelvészeti összefüggésekben, a nyelvet a benne rejlő elvek kibontakoztatásával kívánja fejleszteni, s kimondottan károsnak véli bármely minta közvetlen, az előbbi elvnek ellentmondó követését. Kazinczy számot vet a Helikon Bacchánsaival és Proselytákat kíván teremteni az új literatúrának, Földi számot vet a nyelv akkori és régi állapotával, s a felfedezni vélt alakulási folyamatokra rákapcsolódva meg akarja alapozni annak jövőbeli pallérozódását. Ebből az elvből bontakozik aztán majd ki az a nyelvszemléleti változat, amely a Debreceni Grammatikában ölt testet. Az organikus nyelv-koncepció ott azonban nem marad meg nyelvi-nyelvészeti kontextusban, hanem a hagyományszemlélet egészét áthatja, s ez lesz az a fő mozzanat, ami miatt Kazinczy szemében botránykővé válik.

³² Földi Kazinczynak, 1791., 390. levél, KazLev. II. 234.

³³ Vö. Földi János Magyar Grammatikája, i. m., 86. kk.

VÁCZY JÁNOS

Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801-1816)

I.¹

Kazinczy legsürgősebb irodalmi célja fordításai kiadása. – Kísérletei két irányban. – Lankadatlan törekvései. – Mily terveket készít a kiadásra? Kudarok. – A pesti triász Kazinczy szolgálatában. – Institúrisz Mosóczy csak a *Bácsmegyei* új kiadására vállalkozik; ez a terv is meghiúsul. – Trattner János ajánlata. – Kazinczy minden fordítását felajánlja Trattnernek. – Az első könyv. – Újabb terv. – Jelentés a kiadásról. – Nehézségek a kiadás körül; Kazinczy maga akarja munkáinak egy részét kiadni. – Trattner az egyes köteteket saját belátása szerint bocsátja nyilvánosságra.

Kazinczy irodalmi céljai közt kiszabadulása óta legsürgősebb a fordítások kiadása. Ezáltal kívánja nemcsak nyelvünk gazdagítását s kifejtését elősegíteni, hanem az irodalmi közvéleményt foglalkoztatni, s izgató hatását siettetni is. Láttuk azonban, hogy sem saját körülményei, sem a közállapotok nem kedveztek igyekevéseinek. Évekig tartó fáradozásainak gyümölcse nagyon nehezen érhetett. 1807 novemberében Marmontel regéinek, 1809 májusában pedig Rochefoucauld hg. maximáinak fordítása megjelenik ugyan, de semmi biztató remény a többi fordítás kibocsátására. Kazinczy maga sincs tisztában, mit adjon először a nemzet kezébe. Marmontel mellé még négy kötet fordítását szeretné csatolni, s így *Egyveleg Írások* gyűjtőneve alatt összesen 5 kötetet kinyomtatni. Gessner minden munkáit nem számítja ide, hanem Goethe és Lessing drámáit, Osszián töredékeit, a *Messiasból* szemelvényeket s *Bácsmegyeit*. Salustiuszt nem akarja kiadni. Tervét csak úgy valósíthatná, ha Marmontel regéi s a maximák fordítása elkelhet. Az idők súlya és saját anyagi terhei miatt ő maga többet már nem áldozhat, mert hiába áltatja magát, a kiadásra fordított költsége meg nem térül.

Egyelőre hát kísérletei két irányban indulnak meg. Egyfelül az említett két kötet fordítása értékesítésén dolgozik, hogy a befolyt összegből a következő köteteket is napvilágra bocsáthassa; másfelül pedig egy-egy főúri pártfogóra támaszkodva tenni próbákat az *Egyveleg Írások* hátra lévő 4 kötetével. Azonban egyik irány sem vezet célhoz. Mint előadtuk, irodalmi és közállapotaink minden törekvésének szárnyát szegik. Marmontel regéinek s Rochefoucauld maximáinak fordítása hidegen hagyja a lovagregények s kísérteties történetek olvasásához szokott csekély számú közönségünket. Sőt ha Cserey Farkasnak hihetünk, amivel Kazinczy a regék fordításának becsét fokozni véli, a valóságban épp ellenkező hatást

¹ E kötetünkben is folytatjuk VÁCZY JÁNOS kiadatlan munkájának, a *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfia II. kötetének közlését, amelynek kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában RUI 4-r 296/I-VI. szám alatt található. A *Kazinczy legkiválóbb fordításai* című V. főfejezet első alfejezete ez, amely a kézirat 325-339. oldalán olvasható. Köszönjük a Kézirattár vezetőjének a folytatódó közlés lehetőségét. A mű eddig közzétett fejezetei a *Széphalom* évkönyv korábbi kötetében megtalálhatók: 2. k. 7-32.; 3. k. 61-94.; 4. k. 141-159.; 5. k. 123-150.; 6. k. 19-47.; 7. k. 173-284.; 9. k. 19-39.; 10. k. 75-86.; 11. k. 35-44.; 12. k. 61-74.; 13. k. 61-74.; 14. k. 31-43.; 15. k. 17-31. o., 16. k. 73-83. o. A helyesírást Váczy szövegében a mai szabályozáshoz igazítottuk, de egyebekben megtartjuk a szerző írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. A további lábjegyzetek Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

szül. Ti. Kazinczy a regék kiadását részben az id. Wesselényi bárónak köszönhetvén, művét ennek arcképével díszítve adja nyilvánosságra. Az erdélyi olvasók pedig éppen emiatt húzódoznak a könyv megszerzésétől. Miért? Mert Wesselényi halála előtt, mélyen elkeseredve becsvágya meghíúsultán, tűrhetetlen „szilaj vadságával” sokakat megsértett, s „ezen szerencsétlen embernek nem vala jó akarója a Hazába”. Nem hisszük ugyan, hogy ez az ok Kazinczy művének kelendőségére csakugyan oly káros hatással volt, min t Cserey állítja, de az bizonyos, hogy Kazinczynek a fordítás eladásához fűzött reményei mind meghíúsultak. A maximák kiadásából, mely 600 frtba került, szintén alig térült meg valami, mert a t. díjul kapott 100 példány felét elosztogatta ajándékban.²

Főúri pártfogói közül legtöbbet bízik a Dessewffy, Ráday és Teleki grófokban, a Prónay, Vay és Majthényi bárókban. Arra számít, hogy a főurak közt mégis találkozik egy-kettő, aki *Egyveleg Írásainak* legalább egyetlen kötetét napvilágra segíti. Jól ismeri önmagát? „mily fortélyos kokett” a főurak gyengéinek kitapogatásában, hogy híúságuknak hízelegve haladásunk nagy célján munkálkodhassék. Egyiknek a tudományát és szent hazafiságát magasztalja, (holott majdnem az ellenkezőről van meggyőződve), másiknak áldozókészségét dicséri, noha ő még soha sem érzette semmi hatását), harmadiknak gazdag ismereteit emlegeti, negyediknek arcképét akarja közleni, és így tovább. Sallustius fordítását Ráday Pállal óhajtaná kiadatni. Azt tervezi, hogy a munka előtt Ráday ipának, Prónay László bárónak arcképét közli, s Ráday az ajánlásban néhány szóval világosan rámutat ipának a magyar irodalom iránti áldozókészségére.³ Azonban Rádaynak nem jóakarátán, csak anyagi helyzetén múlik e számítás teljesülése. Nem győzi Kazinczy Wesselényi példáját idézni a főurak előtt, hátha ezáltal indíthatná őket az irodalomnak teendő áldozatra; nem győzi a saját emberies gondolkodását, a maga és felesége jó szívét, a szerencsétlenek iránti munkás részvétét elhíresztelni, hogy e példákkal is maga után vonzhasson némelyeket. Bámulnunk kell türelmetlen erélyét, amely a közállapotok vaskorlátait ostromolja. Mikor a nemzeti élet napról-napra kockán forog, a legnagyobb bizonytalanság fogja el az elméket: Kazinczy föltett céljától egy pillanatra sem tágít, s z akadályok kősziklával szembeállítja törhetetlen akarátát s nemzet jövőjébe vetett ingathatatlan hitét.

Egész rakás munkája várja a nyomtató műhelyt, s ő egyetlen lépést nem tehet előre. Pedig „minden oldalról” akarta segíteni „a szépnek érzését”, nemcsak a művek klasszikus becsű tartalmával, hanem a külső kiállítás mesteri csinosságával is. A „nagy” magyarok arcképének forgalomba hozatala, rézmetszetekkel való díszítés, a papír ízléses megválasztása mind erre szolgált. Nem csoda, hogy így egy kötet kiadása jóval többbe került 1000 frtnál. Pedig a kiadás tervét meg nem változtathatja sem a saját, sem „nemzetünk becsületének sérelme nélkül”. Koldulni kedvetlen dolog, s mégis hiábavaló. Hanem oly terv fogan meg elméjében, amely „nem alamizsnaadás és mégis hazai áldozat”. Mint később Széchenyi a jobbágyok felszabadítását a nemesség anyagi helyzetének javulása fejében sürgeti, Kazinczy a főuraktól kért segílyt „gyülmöcsöző” anyagi beruházásnak s mégis hazafias áldozókészségnek hirdeti. Hivatkozik a már megjelent regékre, önérzettel vallva, hogy ezeknél „több gonddal készült munkát még nem ismér literatúránk”. Ebből bátran következtethető kéziratban levő munkáira, s így hozzávehetni: „mit vesztett a’ közügy, hogy ezek öt esztendőök olta nyomtatlanul állottak és talán még

² Kazinczy F. Lev. VII. köt. 409. l.

³ L. a Majthényi Lászlóhoz 1808. ápr. 30. írt levelét az *Irodalomtört. Közlemények* 1911. évf. 445-8. l.

sok ideig így fognak állani”. Nem a saját boldogulása kiált segély után, hanem a nemzeti művelődés ügye, a nemzet jövődjének biztosítása. Lehetetlen, hogy ily életbe vágó nagy cél hidegen hagyja főurainkat. Hiszen csak 1000 frtot kell egy évre kölcsönözni, s valóságos uzsorakamatért (1000 frtől 200) egy évig várakozni, vagy a legrosszabb esetben a kölcsön adott összeg egy évi kamatát elengedni. S hogy a segélyadásra fölkért főurak azt ne gondolják, hogy a kölcsönt Kazinczy a saját szükségére akarja fordítani: azzal is nagyobb biztosságot akar adni a hitelezett összegnek, hogy a könyvkiadó, illetőleg nyomtató kezébe óhajtja letéttetni, ő maga látni sem akarja. Ha az általa megnevezett nyomtató megkapná az 1000 frtot, Kazinczy arra kötelezné magát, hogy a kiadott kötetből 300 példányt átadna a hitelezőnek, aki abból legalább 1200 frtot kapna. De hát ha nem kél el a 300 példány? Lehet, de Kazinczy szerint mégis számítani lehet 1000 frt megtérülésére, és „így a' Capitális nem szerencsétlétik”. Fő dolog hát, hogy „olly gazdagunk találkozzék, a' ki e' végre 1000 frtot kölcsönözni akarjon, 's a' legnehezebb esetre érdekét pénzének esztendő alatt ne kívánja”.

De Kazinczy a tetszetős tervnek csak egyik oldalát nézi. Vajon a többi kötetek kiadása hogyan folytatható? Bizonyára úgy képzeli, hogy a 300-on felül levő példányok ára viszont oly alapot ad, amely biztosíthatja a kiadás folytatását. De épp ez a számítás legnagyobb kockajáték. Mert vagy a kölcsön meg nem térül, vagy az alapul szolgáló pénz össze nem gyűlik, mit az eddig kiadott munkái csalhatatlanul mutatják. Kazinczy nyilván azt hiszi, hogy minden egyes kötet kiadására sikerül külön-külön egy-egy főurat megnyernie. Először Prónay Sándorral tesz kísérletet 1809 elején, s az ő révén bele akarja vonni a kiadásba Teleki László grófot, Prónay sógorát s a két Prónay leányt, Ráday Pálnét s Lónyay Gábornét. „Légy rajta – írja Prónay Sándornak –, hogy az a' 2 kötet, mellyben az Osszián, Dénis és Klopstock énekei 's Emília és Minna megjelennek, nyomtathassanak. Nem lesz neked nehéz e két kötetre 2000 frot szerzeni Magadtól 's sógorodtól, literatúránknak heves pártfogóitól, 's szeretetre olly méltó testvéreidtől.” Ha a kért összeget a nyomtató megkapja, májusban már árulni fogják a most említett művek fordítását.⁴

Ugyane terv lebeg előtte, midőn Majthényi László helytartósági tanácsos hazafiságát dicséri, vagy midőn egyik kötetét Vay Miklósnak akarja ajánlani. Egyidejűleg, mint említettük, Csehy József tervét is megragadja. Csehy és két huszártársa össze is tesz e célra 100 frtot, s végrendeletében tábori equipagea értékének harmadát szintén e célra szánja. De mindez csak terv marad.

Midőn Napóleon második házassága után rövid időre úgy tetszik, hogy az élet-halál küzdelem kifárad, s a békés haladás útja biztosítva van, Kazinczy azonnal kérdést intéz a nevesebb kiadókhöz, Weberhez, Institórisz Mosóczyhoz és Eggenberghez, de egyik sem mer vállalkozni. Telik-múlik az idő. Kazinczy mindhiába tervezget, mindhiába kísérletez, mindhiába könyörög és reménykedik.⁵ Közben legalább Dayka műveit és a *Poétai Bereket* sikerül a pesti triász segítségével kiadatnia. Most szeretne végre sort keríteni az *Egyveleg Írások* s utóbb versei kiadására. Nemcsak tanítványai s régi barátai óhajtják fordításait nyomtatásban olvasni, hanem még az oly író is, mint Pápay Sámuel, aki nyelvünk fejlesztése dolgában ellentétes értelemben van vele.⁶ De mivel semmi biztató ösvény nem nyílik Kazinczy előtt, a *Bácsmegyei* új kiadására

⁴ Kazinczy F. Lev. VI. köt. 181-182. l.

⁵ Kazinczy F. Lev. VI. köt. 199. 429. 473. 490. l. VII. k. 409. l. VIII. k. 196-220. 381-382. l. IX. k. 116. l.

⁶ Uo. IX. köt. 84. l.

gondol, hátha az abból befolyó jövedelem megadná neki a várva várt alapot a többi fordítás kiadására. Másfelül ismét tervbe veszi 1812-ben Gessner minden munkái fordításának külön kiadását, valamint Sallustiusét. De megint hiába.

Ha Kazinczyt, az író emberi sajátságai nem segítenék, semmiben sem boldogulna. Szerencsére az ifjú írókhoz való leereszkedése, becsvágyaiknak sokszor a kelletténél nagyobb méltánylata, pályájuk ingoványainak jóakarató egyengetése számos oly fiatal író megnyer számára, aki aztán kitüntetésnek veszi, ha mesterének ügyes-bajos dolgaiban szolgálhat. Fontos e körülmény különösen munkái kiadására nézve. Fogsága óta állandóan szüksége van oly íróra, aki közte és a kiadó vagy nyomtató közt az ellentéteket elsimítja, a szedést és nyomtatást gondozza, néha előfizetőket gyűjtson, s a pesti irodalom és a széphalmi mester érintkezését közvetítse. A század elején pár évig Ragályi Tamás az ő pesti helytartója, pár év múlva Szemere Pál, majd ezzel együtt Vitkovics Mihály. Mindkettő a tanítvány szinte szeretetével és szolgálatkészségével igyekszik Kazinczy kezére járni, megbízásait a legpontosabban teljesíteni, s általában az irodalom ügyét szolgálni, ha kell, saját erszényével is. Szinte azt mondhatjuk, hogy ez írók működésének fő fontosságát épp a Kazinczy iránti hűséges szolgálatkészség adja meg. Nemcsak anyagi dolgaiban járnak el szorgalmasan s önzetlenül, hanem harci fegyvereit is élesítik, munkái hatását fokozzák, elveinek híveiket toboroznak s küzdelmeiben osztoznak. Vitkovics mint ügyvéd mozgékonyabb és fáradhatatlanabb, gyorsabb és tüzeesebb. Szemere inkább belémerül a német írók újításainak kutatásába, vagy a régi magyar nyelvből s a nép nyelvéből kiválasztott szók gyűjtésébe, vagy éppen Homérosz tanulmányozásába. Vitkovics nem fog hosszabb irodalmi munkába, s emellett jártas-keltes mindenfelé. Nem hiába intézi hozzá Kazinczy híres episztoláját.

Csak hogy 1812-től fogva Szemere jobban a gazdaság után lát, s így ritkán van Pesten, Vitkovics pedig annyira beletemetkezik pöreibe, amiért sokszor huzamosabban is távol kell lennie a fővárostól, hogy Kazinczy megbízásait nem teljesítheti azzal a gyorsasággal, amely néha a siker fő rugója. Horvát Istvánra, a triász harmadik tagjára ily dologban nem szeret szorulni Kazinczy. Ezért irodalmunk érdekében nagyon fontos lett, hogy a triásszal ekkoriban ismerkedik meg Helmezy Mihály, aki a széphalmi mesternek innentől fogva évekig a legügyesebb, legleleményesebb s legszerencsebb kezű gyámolítója. Bátran és gyorsan végzi mestere megbízásait, s az ő tekintélyének felhasználásában egészen a követelésig buzgó. 23-24 éves ifjú, s már egy pályát odahagyott, midőn 1809-ben a kegyes-rendből kilépett. A következő évben Pesten telepszik meg, s Horvát István egyetemi előadásait hallgatva megismerkedik a triásszal. Kisebb, többnyire alkalmi verset írogat, idegen nyelveket tanul, s a bölcsélet elvégzése után jogot hallgat s ügyvédnek készül. Szívesen látott vendég Szemerénél s Vitkovicsnál, akiknek örömmel tesz némi szolgálatokat, és akik hova-hamarább az irodalmi életbe is beavatják. Akkoriban kezdő író a széphalmi mester pártfogása vagy vezérlete alatt lép a nyilvánosság elé, ami a választottak előtt már figyelmet biztosít számára. Csakhamar megérti ezt Helmezy, s Kazinczynak 1811-ben született fiát egy szonettel üdvözlí, amire Kazinczy episztolával felel. Így kezdődik barátságuk, amelynek mindketten sok hasznát látják. Kazinczy buzgó és ügyes segédtársra talál benne, Helmezy pedig a mester tekintélyének révén jut előbbre. 1811-től fogva Siskovics Pál kir. tanácsos, Bács-Bodrog vármegei földbirtokos fiának, Józsefnek a nevelője, tehát anyagilag gondtalan életet él, s elég ide-

je marad irodalmi kísérletekre s a vidéken lakó írók ügyes-bajos dolgainak elintézésére. Szívvel-lélekkel Kazinczy újításaihoz csatlakozik, és a széphalmi vezérhez való ragaszkodás mintegy örökségül száll reá a triásztól. Leginkább Szemere hatása alatt fejlődik, de az újításban sokkal túlzóbb, egészen az érthetlenségig. Szemerétől veszi át azt a gondolatot, hogy érdemes volna Kazinczy leveleit kiadni. Részint ennek a híre, részint a Kazinczy Emilhez intézett szonett megnyeri a mester szeretetét, s ez csakhamar fölismeri Helmecczyben nemcsak a hűséges tanítványt, hanem az ügyes kezű és készséges segítőtársat is, akinek irodalmi szolgálatait nemcsak ő maga fordítja javára, hanem vidéki barátainak is mint bizonyosan célravezetőnek ajánlja. Reményeit még fokozza Helmecczynek a Dayka és Berzsenyi költeményei kiadására fordított szorgalma és elért sikere. Hogy a kispapok oly szépen adakoznak e célra, elsősorban Helmecczy érdeme. Egy okkal több, hogy Kazinczy is általa próbáljon szerencsét fordításainak rég tervezett kiadásában. Előbb csak a *Bácsmegyei* új kiadását szeretné rábízni, de csakhamar megkapja a gondolat, hátha Helmecczy az *Egyveleg Írások* valamennyi kötetét napvilágra segíthetné. Széphalom nagyon messze esvén a fővárostól, Kazinczynak itt oly segédre van szüksége, ki az ő kifogyhatatlan s aprólékos utasításait örömmel végzi, s leveleiert a tetemes postaköltséget nem sajnálja. Ezt Helmecczy sem győzné, de tanítványa örömmel megteszi ez áldozatot, mert úgy hiszi, hogy ezáltal ő is az írók társaságához tartozik.

Midőn Kazinczy 1812 tavaszán a *Bácsmegyei*t felajánlja Institórisznak, s ez a kiadásra hajlandónak ígérkezik, Kazinczy legott valósítani akarja a Csehy tervét. Csehy 50 példányra már megküldte a pénzt, s reméli, hogy még a másik 50 példánynak is szerez vevőt. Helmecczy a kispapokkal együtt szintén kelsz átvenni 50 példányt, s még számíthatni Döbrenteire is. valamint a váci szemináriumra, mert onnan Kazinczy már évekkal ezelőtt ígéretet nyert. Ilyen biztató jelek mellett nem volna vakmerőség Institóriszt kérni: fogadja el kiadásra Kazinczynak most már 6 kötetre osztott *Egyveleg Írásait*. Az idők mostohasága nem engedi, hogy többi fordításai is oly pompás kiadásban jelenjenek meg, mint a Wesselényi arcképével s több rézmet-szettel díszített Marmontel. A papirosnak is olcsóbbnak kell lennie, legfőlőbb csak rézbe metszett címlappal s esetleg arcképpel ékesítve, nem pompásan, csak lehető csinosan. A 6 kötet magában foglalná ismét Marmontelt, Goethe 3 és Lessing 2 drámáját s ennek meséit, *Yorick Leveleit* és *Utazását* meg Raynal keservét, Herder példázatait s egy keleti regéjét. Brydone *Aetnáját* s egy kötetbe válogatva Ossziánból s a *Messiasból* töredékeket. Az utolsó kötetet a *Bácsmegyei* s *A vak lantos* újabb kiadása tenné meg Herder regéje, *A repülő szekér*. Minden kötetet egy-egy „nagy” magyar arcképe díszítene. Hogy a kiadó a nagyközönség ízlésének hízelegjen, legjobb ha a fordítások kiadását a *Bácsmegyei* s *A vak lantos* kezdi, amelyek „mohón fognak kapattatni”, ezt követné az ossziáni és klopstocki kötet, majd a „felette csapodár festésekkel hízelkedő” goethei kötet. E művek nagyobb részét a könyvvizsgáló már jóváhagyta, s így csak az engedélyt kell bemutatni a pesti cenzornak. A kiadás azonnal megkezdhető, csak a helyesírás és a stíl szempontjából kell a köteteket átnézni. „Azt adom-által benne – írja Helmecczynek 1812. június 1-jén – Neked és Institórisz Úrnak, kedves barátom, a’ min szívemnek minden érzései függenek – oly sok esztendei igyekezetemet, óhajtásaimat.” A kiadónak tudnia kell, hogy az utolsó kötetten kívül, amely a közönségnek legjobban tetszik, valamennyi mestermű. Ő pedig e fordításokkal megmutatta: mire képes írói tehetsége, „meddig mehet ereje”. „A’ fordításról – írja június 17-én – azt reménylem, hogy barátjaim érezni fog-

ják, mint erőlködtem, méltónak találtatni azon javallásra, mellyel engemet ők tiszteltek-meg”. Hogy a *Bácsmegyei*, az „a’ kedves csemege, mellyen a’ nagy Publikum kap”, még kapósabb legyen, Kazinczy a regényhez toldott levélben föl akarja menteni a leányt a vád alól, amiért Bácsmegyeit elhagyta. S úgy véli, hogy ez a levél többet ér az egész regénynél, amiben természetesen nagyon csalódik. Mert mi okát adja az ifjú asszony hűtlenségének? Hogy amikor Bácsmegyei külföldről visszatért, Mancsi, illetőleg az új kiadásban Nincsi „a’ kevélységig és keménységig” hajthatatlannak tapasztalta, ami félelmessé tette őt a leány szemében. De hisz ezáltal Nincs maga alatt vágja a fát, s még kevésbé értjük eljárását. S különös, hogy mindezt Kazinczy nemcsak észre nem veszi, hanem az okot még érthetetlenebbé teszi, midőn Nincsi maga bevallja, hogy az ifjú a nő barátságát szerelemnek nézte, amiben csalódnia kellett. Szóval az egész toldalék elhibázott kísérlet. De Kazinczy az elbeszélés stíljén sokat változtatott; rövidített, részletezett, csinosított, vagyis „mindent igyekezett neki adni, ami méltó legyen azon javallásra, mellyet egykor nyert, és a’ mellyet még mostanig is bír”.

Noha Institórisz egelőre csak a *Bácsmegyei* kiadására vállalkozik, Kazinczy egymás után útnak indítja kéziratait, amelyeket Klopstock kihagyásával, ismét csak 5 kötetre tesz. Azt érzi, a kiadó más meggyőződésre jut, ha a kézirat mind a kezében lesz, jobban megismeri a művek klasszikus becsét s fordításukról sem tagadja meg javallását, belátva: „melly gonddal küzd a korszorúért” Kazinczy. „Édes nekem azt reményleni – mondja –, hogy a’ mit olly sok esztendőök oltá készíttetek, végre csakugyan előre lép”.⁷ Institórisz 2-3 hónap múlva csakugyan hajlandónak mutatkozik két kötet, a *Bácsmegyei* s a Goethe 3 drámája fordításának kiadására, egyszerűen, feltűnőbb dísz nélkül, de csinos betűkkel s jó minőségű papíron. Kazinczy azonban vagy mind az 5 kötet kiadását kívánja, vagy nem engedi meg a *Bácsmegyei*ét sem, mire aztán Institórisz a vállalatától visszalép.

De vajon miért nem akarja Kazinczy legalább két kötet fordítását kiadni? Azért, mivel úgy veszi észre, hogy a triász és Helmezy most sikeresebben egyengethetik az utat mindazon kiadásai számára, amelyeket már évek óta hiába ajánlgat a pesti könyvkereskedőknek. Dayka műveit Trattner gyorsan szedeti, s 1813 tavaszára el is készíti a *Poétai Berekkel* együtt. Berzsenyi kiadása is kész. Kis János verseit szintén hajlandó napvilágra bocsátani, a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* második kötetének kiadásától sem idegenkedik. De ami Kazinczy előtt különösen fontos, vállalkozik Báróczy összes munkái kiadására is, ha Kazinczy Báróczy életét megírja s munkáit összeszerkeszti. S ezt mind akkor, midőn a szövetséges európai seregek sietve fegyverkeznek 1813 közepén Napóleon ellen. Kazinczy nem tud semmi bizonyosat a maga fordításai megjelenése felől, de ily körülmények közt mégis számít Trattner áldozókészségére, s 15 kötet fordítását készíti sajtó alá, hogy ha a háború kilobbant lángja őt is elpusztítaná, egységes szerkesztésben várják a kiadást. Az irodalmi emlék, amelyet halála esetére önmagának állítani akar, nem hagyja nyugodni. S mintha valami biztató szót csendülne fülebe, egyre élénkülő reménnyel szerkeszti a kiadást, sőt a Sallustius-fordítását a saját erszényéből akarja kibocsátani.

Ily roppant szorgos gondjai közt kapja 1813. szeptember 16-án Trattner levelét, amelyben ez az összes *Egyveleg Írások* kiadására ajánlkozik. Amit Kazinczy eddig Helmezy ügyességéről hitt, most igazolva látja. Trattner működését rég figyelemmel kísérte már, s tudta,

⁷ Uo. IX. köt. 488. I. X. k. 4. 5. 12. 20. 108. I.

hogy e becsvágyó ifjúnak még nagy szerepe lesz irodalmunkban; de hogy Báróczy minden munkáit kiadja, s utána mindjárt megkezdje az ő fordításai kiadását, ezt nem remélte, s csak Helmeccy megbecsülhetetlen barátságának tulajdonítja. Szemere éppen Szépalmon időzvéen együtt tárgyalhatják a kiadás ügyét. Kazinczy első fölgerjedésében minden eddigi prózai dolgozatát, eredetit és fordítást, ideértve irodalmi levelezését is, kiereszteni szándékozik nem kevesebb mint 20 kötetben, 5 kötetes 4 sorozatban. Ha eddig is szorgalmasan nekilátott fordításai javíztatásának, még inkább siet most a végleges simítást megadni nekik, hogy ha a megegyezés közte és Trattner közt sikerül, azonnal sajtó alá adhassa. Nemcsak javítja, egyengeti régebbi fordításait, összevetvén az eredetivel vagy más nyelvű fordításokkal, hanem egyiket-másikat egészen újra dolgozza. A *Yorick leveleit* szorosan összeveti a francia és német fordítással. Gessner-fordítását már a sajtó alól kéri vissza. Kivált a Shakespeare-fordításokkal nincs készen, pedig közülük kettőt számít a kiadandó közé, a *Hamletet* és a *Rómeó és Júliát*. Mind a kettőt hihetetlen rövid idő, alig 2-3 hónap alatt akarja lefordítani, mégpedig versben, legalább a *Hamlet* első felvonásának verses fordítását olvassa fel 1814 tavaszán Szemere előtt. S még mikor nagyjából megállapodik is a kiadásra nézve, folyvást a kiadandók közé sorozza Shakespeare említett két remekét, holott a *Rómeó és Júlia* Weisse-féle német fordítását⁸ még csak azután keresteti Helmeccy által. De a *Rómeó és Júliával* aztán végleg elhallgat, ellenben a *Hamletet* még mindig a megjelenendőkhöz számítja, mikor műveinek 4-5 kötete már a közönség kezén forog is. Éppen úgy van Osszián énekeivel, mint alább előadjuk.

Érthető, hogy Kazinczy a sok év óta készített fordításai kiadására kínálkozó alkalmat nem akarja elszalasztani, s öröme napról napra fokozza munkakedvét. Lázás sietséggel szedi össze mindazt, amit a magyar olvasók kezébe adhat, s a tartalom és külső kiállítás minden aprólékos részletére figyel, hogy munkái „nagy csinnal és ékben” (ékesen) jelenhessenek meg, s az utókor is láthassa, hogy ízlése nem rossz volt. Izzó becsvágya kielégítését várva s egész írói pályája koronáját elérhetni remélve nem csuda, hogy sokáig nem tud véglegesen határozni, s a kiadás tervét többször, úgy szólva hétről hétre változtatja. Körülbelül másfél évig tart, míg véglegesen megállapodik, akkor sem magtól, hanem a kiadó kényszere alatt. Hogy neki, mint véli, anyagi áldozatába nem kerül a kiadás, sőt mintegy 100 példányt ingyen kap a kiadótól, ez oly kedvező reá, amit remélni is alig mert. Hálája Trattner és még inkább Helmeccy iránt annál nagyobb, minél inkább érzi a rendkívüli körülményekben rejlő akadályok leküzdésének örömét. Ízlését nem könnyű kielégíteni, de szeretné, ha kiadója meggyőződne, hogy azt követve a nemzeti ízlés művelését munkálja. Ő sem téveszti szem elől, mivel tartozik a kiadónak, s a megegyezés alapjául is azt az elvet óhajtja, hogy ő a kiadó hasznára, Trattner pedig az ő írói becsületére dolgozzék. Nem csekély elhatározásra s áldozókészségre volt szüksége Trattnernek, hogy Kazinczy ízlését kövesse úgy az egyes kötetek tartalmára, mint a sorrendre nézve is. Magyar könyvkiadónak tán ekkor sikerül először az irodalmi és anyagi érdekek összeegyeztetése. Hogy nem mindenben engedhet Kazinczynak, természetes. Ő a *Bácsmegyeit* akarja első kötetül adni, mert a regény legjobban megfelel a nagyközönség ízlésének, de Kazinczy ezt a viláért sem engedheti. Ez, úgymond, annyi volna, mint „egy 9 szobájú épületben egy dísztelen cabinetet tenni a 'szála' helyére”. „Tudom én – folytatja –, mit ér a 'sokaság tapsa', s miatta

⁸ 1767. jelent meg. Kun Szabó Sándor innen fordította s adta ki 1786. Pozsonyban. *Bayer J. A m. dráma tört. I. köt. 107. l.*

magamat nevetségessé nem tehetem”. Hanem a különféle ízlésű olvasók kívánságát ő is összegeztetni iparkodik, s azon van, hogy az egyes kötetek úgy jelenhessenek meg a pesti vásárokon, hogy közülük mind a műveltebb, mind az alantasabb ízlésű megkaphassa a magát.

Első tervét 1803. nov. 1-jére állapítja meg Kazinczy. Négy osztályba sorozza műveit: szépirodalmi, nyelvtudományi, magyar régiségek és ritkaságok osztálya, végre levelek, önéletrajz. Összesen húsz kötet. Ebből 12 kötet a szépirodalmi, s első kötete az 1814-i medárdusi (jún. 8.) pesti vásárra jelenik meg Kazinczynak Kreutzingertől festett művészi arcképével, a többi kötet pedig az általa kiválasztott vignettekkel. De ha a kiadónak jobban tetszik, a saját arcképét szívesen elhagyja; helyette azonban minden kötet előtt egy-egy nagy magyar író vagy államférfiú arcképe jelenik meg, a címlapon meg egy művészi becsú metszet. Minden vásárra 3-4 kötet szépirodalmi s egy nyelvtudományi kötet hagyja el a sajtó, bár ezzel Kazinczy még maga sem lehetett tisztában. Mégis, midőn Trattnerrel azt az értesítést hallja, hogy vállalkozik minden munkája kiadására, Kazinczy a régiségekből 5 kötetet számít, a szépirodalmiból pedig 15-öt. S már a közönséghez intézett jelentést forgatja eszében, holott még egyáltalán nincs rendben a kiadás.

Hónapok telnek. A nagy vállalat nehezen indul. Kazinczy 1814. március 4-én Döbrentének azt írja, hogy csak a két említett Shakespeare-i darabot meg a *Lanasszát*, *Miss Sara Sampont* és a *Messia*t nem adhatja sajtó alá. Egy hónap múlva pedig arról tudósít, hogy a *Hamlet*en s a *Rómeó és Júlián* kívül minden kézírata Trattner kezében van. A kiadás ügye hát el van határozva. Helmezy és Trattner jelentése március 14-éről kelt, s Kulcsár lapjának 1814. évf. 23. (márc. 26-i) számához van mellékelve. Eszerint Trattner Kazinczynak nemcsak kész munkáit kiadja 20 kötetben előfizetés útján, hanem a még ezután írandókat is. Felsorolván Helmezy az eredeti művek íróit s érintvén a régiségek és ritkaságok tartalmát, nekifog Kazinczy magasztalásának.⁹ Nem azt veszik az olvasók, Kazinczy barátai is, rossz néven Helmezytól, hogy dicséri a mestert, hanem hogy a szertelen magasztalással nevetségessé teszi, midőn az eredeti nagy írók minden tulajdonságát mintegy összesűrítve találja meg Kazinczyban. Nem szólva most arról a negédes hangról, mely az egész jelentést oly émelygőssé teszi, sem az újításnak a Helmezy által használt kirívó jelenségeiről, csak arra az elbizakodott, hasonlíthatatlan tekintélyt követelő beszédre célunk, mely ítéletét fellebbezhetetlennek tartja. Sorompóba szólítja az újítás ellenségeit, akiket a vérig sértő gúny vizes kötelével keményen megvagdál, amire ily természetű közleményben valóban semmi szükség. Mivel a jelentés után a közönség majd teljesen mozdulatlanak látszik, Trattner nem minden ok nélkül Helmezy jelentését veti okul, s kimondja, hogy ha 400 előfizető nem jelentkezik, nem hajlandó a vállalatot megindítani.

Kazinczy arról gondolkozik, hogy műveinek egy részét ő maga nyomatja ki 500 példányban, minden ívrt 19 frtot fizetve Trattnernek, de azt, hogy csak a könnyebben kelendő műveket adja ki Trattner, nem hajlandó megengedni. Ha a *Bácsmegyeit* s Goethe drámáit kiadja, ki kell adnia Wieland két regényét, *A' bölcsek kövét* s *A' Salamandrine és a' képszobrot* is, valamint Sterne műveit, Osszián énekeit s másodsor Marmontel regéit. S míg Trattner az előfizetőkre vár, Kazinczy ismét a gazdag főurakra gondol, mivelhogy Cserey Farkas örömmel ígérkezik a Csehy terve támogatására. De ez a felbuzdulás minden eredmény nélkül elenyész. Ez-

⁹ L. a *Kazinczy F. Levelezése* XI. köt. 534-6. l.

alatt pedig, ha lassan is, mégis csak gyűlnek az előfizetők, s Trattner újabb ajánlatot tesz Kazinczynak. Nem 20, csak 9 kötet munkáját adja ki, csupán a szépirodalmi osztályból. Ebben 1814 júniusában megegyez író és kiadó. De hogy mik legyenek a kiadandó munkák, egészen a következő év végéig nincs végleg eldöntve.

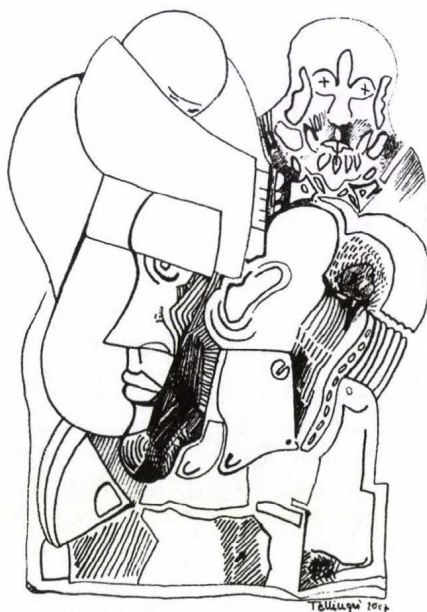
Az első megjelenő kötet, mely 1814 szeptemberében hagyja el a sajtót, a *Bácsmegyeinek Gyötrelmeit, A' vak lantost, A' repülő szekért, az Etnát s Lessing meséit* tartalmazza, a vállalat 9. kötete. Ezt a Gessner munkái követik ugyanazon év végén. De még csak mintegy 180 előfizető jelentkezett, pedig Trattner most meg már nem is 400, hanem 500-ra számít, különben a kiadást abbahagyja. Kazinczy a kiadás anyagi oldala iránt most már kevésbé érdeklődik, mert úgy látja, hogy Trattner csak bizonyos kényszer alatt óhajtja őt tartani, hogy mindenben a saját esze után mehessen. Kazinczy a Goethe drámái mellé Shakespeare *Hamletje* helyett, amelyet verses formában az I. felvonáson túl tud folytatni, *Rigó Jonathánt* (Molière *A bot csinálta doktora*) szánja, Osszián helyett pedig, hogy „a' magam érthetelenségével” az olvasókat el ne riassza, a Metastasio két művét, *A' Titus kegyelmességét* és *Themistoclest* meg Wieland említett két regényét. De mindez megint csak terv marad. Trattner 1815 nyarán még egyszer próbát tesz, hogy csak a nagyobb kelendőséget ígérő fordítások kiadására nézve jusson Kazinczyval megegyezésre, de mivel most sem boldogul, az egyes köteteket jórészt a saját belátása utáni sorrendben bocsátja nyilvánosságra, s az év végére csakugyan el is készül mind a 9 kötettel. S mivel az arcképek kiállításában néhány derék hazafi segítséget érezte, s az előfizetők is több mint 400-ra felfzaporodtak, attól sem idegenkedik, hogy Kazinczy munkáiból közléses még 6 kötetet újabb sorozatban. A *Messias* egymaga 3 kötetet foglalna el, a többi Lessing drámáit, Molière *Rigó Jonathánját*, Wieland egyik regényét, Rochefoucauld gnómáit és Boufflers leveleit tartalmazná. A Klopstock *Messiasáról* szóló jelentést meg is írja Kazinczy 1816 februárjában, s Trattner közli az előfizetésre felhívást,¹⁰ ígérve, hogy augusztusban az I. kötet már meg is jelenik. De mindebből semmi sem lett. Valószínű, hogy író és kiadó nem tudtak összeférni egymással. Pedig Trattner nem bánta meg, Hogy Kazinczy fordításait kiadta, mert még közben Zrínyi költői munkáinak sajtó alá készítésére is felszólítja Kazinczyt, egyszersmind a Scheller lexikonának¹¹ magyar átdolgozására is. A széphalmi mester mindegyikre vállalkozik, de csak Zrínyi eposza jelenik meg, a lexikon átdolgozása, miből pedig Kazinczy egy kis jövedelemre is számított, elmarad. Azonban legalább fordításainak egy része három évi izgalom után a e nemzet kezébe jut. S ez mind reá, mind irodalmunkra rendkívül fontos.

Az utóbbi 7-8 év alatt, mióta Kazinczy Marmontel-fordítása először megjelent, majd minden esztendő meghozza tőle a maga irodalmi termését. Szakadatlan munkássága végre látható eredményeket mutat, amelyekre csakugyan halaszthatatlan szüksége volt mind neki, mind nemzeti életünknek. Midőn társadalmi és politikai életünkben a nemzeti lélek kialakulni készül, az ő működése, törhetetlen izgató erélye által is életre keltett irodalom nyújt menedéket a nemzeti léleknek, s vág ösvényt jövőjének. 30 év óta áhította a koszorúkat, amelyek most „rakással, halmozva szállanak” fejére. A költő és kritikus, a fordító és izgató törekvései ekkor

¹⁰ Trattner 1816. ápr. 12. közli a *Magyar Kurirban* s a *Hazai és Külföldi Tudósításokban*; I. Kazinczy F., *Levelezése* XIV. k. 520-1. l.

¹¹ Scheller: *Latin deutes, u. deutsche latinisches Handlexikon, vernemlich für Schulen*; 2 rész, Lipcse, 1792-6; javított kiadás 1807.

hatják át egymást teljesen. Nemcsak saját munkái forognak a közönség kezén, hanem azok művei is általa, akik az ő ízlése szerint méltók, hogy a nemzet tanítói legyenek, az a „három nagy ember”, kik az ő karjain lépnek a nemzet elé: Báróczy, Dayka, Kiss János. 56. évében jut oda, hogy mindannak megjelenését remélheti, amin még dolgozik. Ha sikerül a 9 kötetet újabb 6 kötetrel gyarapítani: „ez a' XV ötlet egy igen nagy gonddal készült galerieje lesz az újabb nemzetekbeli Classicus Írók' Origináljaik' másainak, s literatúránknak nem képzelt impulsiót fog adni”. Követőinek száma egyre növekszik, s nincs ok félni a támadók nyilaitól, amelyek önmagukra pattannak vissza.¹²

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

¹² A 9 kötetes fordítás kiadásának adatait l. a *Levelezés* X-XIV. köt. *Név és tárgymutatójában* az *Összes fordításai* címszó alatt összeállítva.

ORBÁN LÁSZLÓ

Toldy Ferenc: Valami Kazinczy Ferenc életéhez K[azinczy] Gábor elbeszélése után¹

Toldy Ferenc, akit az utókor az „irodalomtörténet-írás atyjá”-nak nevezett el, Kazinczyval már 17 évesen (1822-től) levelezett, és amikor 1829-30-as nyugat-európai tanulmányútról hazatért – ahol Goethével is találkozott –, már Bajza, Vörösmarty és Horvát István egyenrangú társaként tekinthetett rá Kazinczy. 1831-ben a 72 éves széphalmi mesterrel egy időben lett a 26 éves fiatal kritikus a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja: ezáltal hivatalosan is a magyar kulturális- és közélet vezető személyiségének ismerték el. Ekortól szinte minden jelentős irodalmi vállalkozásban szerepet vállalt. Alapvető érdeme van abban, hogy irodalomtörténet-írásunk Kazinczy munkásságát, esztétikai nézeteit, a vers- és nyelvújítást korszakos jelentőségűnek tartja.

1859-ben Kazinczy „születésének százados évnapja”-nak megünneplése a Bach-korszak Magyarországon az elnyomás elleni tüntetést is jelentette. Az év folyamán számtalan méltató írás jelent meg, beszéd hangzott el, amelyek az irodalmi érdemek mellett mindinkább az emberi nagyságát, az eszméiért viselt szenvedéseit emelték ki. December 30-án a széphalmi sírnál, többségében parasztok részvételével, nagyszabású nemzeti tüntetés volt.² A kiteljesedő Kazinczy-kultusz irodalmi vezéralakjai Toldy és az író unokaöccse, Kazinczy Gábor voltak. A két barát sokat küzdött egy összkiadás megvalósításáért, de Kazinczy életművének csak egy töredékét tudta kiadni. Ugyancsak részben készült el Toldy monográfiája, a *Kazinczy Ferenc és kora* (1-2, Pest, 1859-60). A két irodalomtörténész Kazinczy iránti elkötelezettségét több kötetnyi levelezés, feljegyzés, kiadás-tervezet és szövegmásolat bizonyítja.

Az alább közölt Toldy-szöveg lelőhelye egy olyan kéziratos kötet, amelynek tanulmányozásakor mintegy Toldy Kazinczy-ismeretének forrásvidékét kutathatjuk, bepillantathatunk az első Kazinczy-monográfia szerzőjének műhelyébe. A történeti források elkötelezett kutatója, a kritikai szemléletű irodalomtörténetet író Toldy szövegein azonban időről-időre átsüt a Kazinczyhoz, mint emberhez (és nem mint a kutatás tárgyához) való érzelmi viszonyulás is.³

¹ A jelen dolgozat az OTKA és az MTA TKI támogatásával megvalósuló szövegkiadási program keretében készült.

² Vö.: Kováts Dániel: Zempléni Kazinczy-ünnepek 1859-ben. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVII. Miskolc, 1999. 657-676.

³ A filológus érzelmi indíttatására idézünk egy részletet egy 1854-ben Kazinczy Gáborhoz írt Toldy-levélből: „[...] a napokban keresztülmentem K[azinczy] F[erenc]nek hozzám írt levelein, de sok érdekes van bennök! s be sokszor kellett pirulnom, s a nagy öreg árnyékától bocsánatot kérem. Bár neki azt az elégtételt szerezhetném ma holnap, hogy kiadhassam.” (MTAKK Magy. Ir. Lev. 4r 126; idézi: Gergye László: Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai. Bp., 1993, 17.)

Toldy Ferenc (1805-1875) irodalomtörténész

A szövegek közléséről

A Toldy kézírásával lejegyzett alább közölt szöveg lelőhelye: MTAKK Magy. Ir. RUI 4r 15, 259-262. A Kézirattár katalógusa így írja le a kötetet: „KAZINCZY FERENC írásairól készült másolatok, kivonatok, valamint Toldy Ferenc feljegyzései. Magy., lat., ném. Több kéz írása, közte Toldy Ferencé és Kazinczy Gáboré. 318 p. Fvk. A kötet Toldy Ferenc hagyatékához tartozik, a Kazinczy Ferenc munkáiról készült másolatok egyaránt származhatnak Kazinczy Ferenc és Kazinczy Gábor hagyatékából is. A számozatlan címlapon: Toldy Ferenc: »Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandectáiból Kazinczy Gábornál.« Bánfalva, 1855. márc. 31–ápr. 7.»⁴

Toldy eredeti jegyzeteit *-gal a szöveg végén, a szövegkritikai jegyzeteket és a tárgyi és nyelvi magyarázatokat a lap alján adjuk. A ligatúrákat jelöletlenül oldottuk fel.

A szöveg

Bánfalva sept. 23. 1855.

Valami Kazinczy Ferenc életéhez.

K Gábor elbeszélése után.

KF 15 esztendő volt mikor atyja elhalt 1774.; de⁵ nem csak nagykorúvá létekor nem kapta ki atyai részét, hanem míg anyja élt, nem. Ez 1812. nov. 14. halt meg, mikor Ferenc 53 éves múlt s 4 gyermeke élt. Osztozott⁶ a hét testvér az Abauj, Zemplény, Szabolcs, Bihar, Heves és Nógrádban elszórt birtokokban; s Fnek Széphalom jutott Bányácska nevű faluval, s számos messze elszórt apró részletek, melyek a felügyelést és gazdálkodás költségeit is, épen a távolság és elaprózás miatt, alig fedezték. A régi s kamatjaik által is megszaporozott adósságok, a háztartás, a sok gyermek nevelése (élt ekkor Eugenia, Thalia, Emíl, Antonín), a fogsági költségek*), sógora gr. Török József ellen 1810 óta folytatott per költségei, az irodalmi áldozatok, a drágaság, együtt annyira terheltek, hogy kénytelen volt⁷ ama parcellákon túl adni, végre Bányácskát is apránként elzálogosítani. Mikor KF elfogatott, mintegy 20,000 ftra ment ingóságainak becse; mikor 6 eszt.⁸ 6 hónapig s 2 hétig tartott fogságából kiszabadult, ez összeg, az öcsce K. József (szül. 1772. † 1855) uralma alatt állott

⁴ Gergye, 138–139.

⁵ elhalt; de [Az évszám sor fölé írt beszúrás.]

⁶ múlt. Osztozott [A „s 4 gyermeke élt” lap szélére írt beszúrás.]

⁷ [A lap szélére e sor után a következő van feljegyezve (bizonytalan olvasat): „subsid. / koronáz. / insurrect. } költségek”. A subsidium (lat.): a hadviselési költségek fedezésére rendelt különadó; insurrectio (lat.): nemesi felkelés.]

⁸ 7 eszt. [Átírás.]

anyja által a fogsága idejében részére tett költségek fejében,⁹ elenyészettnek tekintetett; anyja nem adott ki neki egyebet mint az általa Széphalomnak nevezett bányácskai dombot s egy csekély szőlőt; megházasodásáig¹⁰ anyjánál lakott Regmeczet és Ér-Semlyént,¹¹ s nála volt tartása. Megházasodván Széphalomra ment lakni, hol csak 3 szoba¹² állt készen; s ezek mellett, egy gyékénynyel becsínált ajtón túl levő ajtótlan s ablaktalan teremben verték a cigányok a vályogot. Sem anyja nem segítette, sem felesége nem kapott szüléitől egyebet kiházásitánál (említi Kishez I., 60.).¹³ Családja ellenzette a házasságot, mert a nő kath. volt, mert Török Zemlénnyben, hova szorult (kázmeri jószágára, idegennek tekintetett, ott minden atyafiság s rokonság nélkül levőnek; de vagyoni állapota is leszállt volt. Az ónodi urodalom egykori fél birtokosa, ügyetlen gazdálkodás s főleg chemizálásai¹⁴ az aranycsinálás¹⁵ által, mindenét elvesztette volt már, az egy Kázmér kivételével, s új gróf¹⁶ volt, s három gyermeke: József, Sophie-Antoinette, Marie-Susie. Török szerette K-t, s nem kérdezte: miből fognak élni. Végre T. megh. 1810. június 23. Osztolni kellett volna. Török József nem adta ki a leányoknak (az ifjabbik d'Ellevauxné¹⁶ lett) örökségüket. Kazinczy három esztendeig kérte, míg végre pert indított. Tíz év múlva végre referáltatott¹⁷ ez az eperjesi kerületi táblától, az actorok¹⁸ megnyerték; felment a kir. táblához, s már eldöntendő volt, mikor az 1825-ki országgyűlés kihirdetett. Törvényszünet 1827-ig. 1828¹⁹ Pesten járt K. informálni; megnyeri mind a két táblánál. Török via gratiae novizálja,²⁰ 1830-ban újra megnyerik az actorok; kiadandó volt a két harmad jószág s 80,000 f vt.²¹ usus fructus²² fejében. A beruházások 30,000 ftra becsültetnek, úgy hogy még az üvegház s egyéb kényelmi építkezések is betudattak: az átkos emlékeztű Láncty²³ kiküldetik a végrehajtásra, s követeli elébb a 30 ezret, aztán meglesz a többi. Kcy megható levélben kéri az istentelen bírót, ne tegye a törvény foganatosítását lehetetlenné; ez nem tágit; jó a cholera, s elragadja Ky-t. Török József rábirja hűgait az egyezkedésre, ezek rá állnak, s egy-egy kielégítetik tíz tíz ezer váltó fttal! S ezért kellett e családnak annyi évig nyomorogni, szenvedni, ezért Kynak, tiszteletes aggságát, 51–72 éveit folytonos szenvedésekben, nélkülözésekben, öldöklő gondok közt s a túrt igazságtalanságok boszús fájalmában leélni; ő, ki, ha elgyengült anyja, ha László²⁴ (ki fogságaért üldözötte) s a fősvény, szívtelen József nincs, ha sógora a becsület és vérségi kötelelem-érzésnek egy szikrájával bir, úr leendett, és szerencsés férj és atya.

⁹ részére költ[...]/ fejében, [A „tett” sor fölé írt beszúrás; a „költségek” javítása átírás.]

¹⁰ megházasodásáig [Ékezethiba.]

¹¹ lakott Ér-Semlyént, [A „Regmeczet és” sor fölé írt beszúrás.]

¹² csak <2> szoba [Javítás a törlés fölé.]

¹³ egyebet <egy pár ezer ftnál.> (említi Kishez I., 60.). [Javítás a törlés alatt.]

¹⁴ főleg az aranycsinálás [A „chemizálásai” sor fölé írt beszúrás.]

¹⁵ s gróf [Az „új” sor fölé írt beszúrás.]

¹⁶ ifjabbik <...> d'Ellevauxné

¹⁷ referál (lat.): jelent

¹⁸ actor (lat.): vádló, felperes

¹⁹ 182[...]^b [Átírás.]

²⁰ via gratiae novizálja (lat.): azaz kegyelemből újakezdheti

²¹ f vt., vf (rég.): váltó forint, a pengő (azaz fémből készült) forintnál kisebb értékű papírpénz

²² usus fructus (lat.): haszonélvezet

²³ Láncty Ferenc: királyi táblai ülnök, a Kazinczy és Török József közti per bírja.

²⁴ Kazinczy László (1763–1807): Kazinczy Ferenc öccse, ezredes.

Halála után**) Broskó²⁵ ügyvéd Csáky Kár. urodalmi igazg. ki nemes²⁶ creditora²⁷ volt Knak, soha sem²⁸ bolygatta [ez],²⁹ a cholerában feleségével és egyik fiával karóba³⁰ húzatott a tótok által, fia nem egészen³¹ 9000 vftban exequáltatta Bányácskának a sok elzálogolás után megmaradt részét, s e summában visszabocsátotta Thalianak. Ettől megvette Széphalommal együtt József 9000 pgő³² fton. A pátens³³ kijöttkor KF gyermekei megidéztek Józsefet 9000 ftra, Thalianak nem levén joga azt többért eladni; Józs. regressust³⁴ formált Th. ellen, ez azalatt csődöt mondott, s foly a per. Így több zálogos³⁵ ellen, de nagyobb része elévült. A megnyerhető rész, a földes uraság megszűnte után³⁶ is érhet még 20,000 pgőt.

KF Gyermekei:

Eugénia, Krajnyik Imréné³⁷

Thalia, Wurga kapitányné, utóbb Hrabovszkyné.³⁸

Emil, huszár kap., nyugdíjazott (forr. alatt Csehorsz.). Berendelték. Nőtelen. Jóember.³⁹

Antonín, Nőtelen, haszonbérelő; most nem folytatja; pénzes ember, semmivel sem gondoló.⁴⁰

Bálint, Vay Ábr. fiaival nevelkedett, felesége⁴¹ Homoky, s vagyonos. Becsületes derék emb., de semmit sem csinál. Fösvény.⁴²

Lajos, Teleki Józs. költs. neveltetett Patakon, Tullnb.⁴³ 1849. mint tábornok főbe lövet. Aradon.⁴⁴

Iphigenia, Becskéné; apja † után ment férjhez.⁴⁵

Zemplény 1821-ben (?)***) bízta meg K-t a zavarba hozott levéltár rendezésével. Ezóta be-bejárt K. hetekre, néha egy-egy hónapra Újhelybe dolgozni. A levéltárban tartott ágyat – de mikor sok⁴⁶ a dolga, három széken nyúlt el, hogy soká ne aludjék. Élelem egy pohár tej s egy db kenyér; mert minden ebédre meghívásokat mellőzött. A nemes bramín!⁴⁷ Büszkesé-

²⁵ Broskó József ügyvéd. Kazinczy hitelezője.

²⁶ ügyvéd ki nemes<.> [Beszúrás a sor felett.]

²⁷ creditor (lat.): hitelező

²⁸ [A lap szélén: "Br. [...], fia"; bizonytalan olvasat.]

²⁹ [Bizonytalan olvasat.]

³⁰ a cholerában egyik <gyermekével> karóba [Javítás a törlés felett.]

³¹ fia <...> nem egészen

³² pgő ft, (rég.): pengő forint

³³ pátens (lat.): rendelet

³⁴ regressus (lat.): visszereset

³⁵ több <bányácskai> zálogos

³⁶ a földes uraság megszűnte: utalás az 1848. ápr. 11-i törvényekre

³⁷ Kazinczy Eugénia (1807–1903) férje Kraynik Imre (1803–1859)

³⁸ Kazinczy Thália (1809–1862) első férje Varga József, a második Hrabovszky Sándor (1811–1853).

³⁹ Kazinczy Emil (1811–1890) katonatiszt, műfordító.

⁴⁰ Kazinczy Antal (1813–1885) földbirtokos.

⁴¹ Bálint, felesége [A "Vay Ábr. fiaival nevelkedett" sor fölé írt beszúrás: a beszúrás utáni vessző emendálás.]

⁴² Kazinczy Bálint (1818–1873) 48-as honvédtiszt, szolgabíró. 1851-ben vette feleségül Homoky Matildot (1828–1891).

⁴³ Tulln (Tuln): osztrák város, kerületi kapitánysági székhely, Kazinczy Lajos a tulni utásziskolába járt.

⁴⁴ Kazinczy Lajos (1820–1849) honvéd ezredesként a 15. aradi vértanú.

⁴⁵ Kazinczy Anna Iphigenia (1817–1890) Becske Lajos felesége lett.

⁴⁶ de <ha> sok [Javítás a törlés felett.]

⁴⁷ bramín (brahman, brahmin) (szanszkrit): pap ill. tudós; a brahmanizmus legfelső kasztjának a tagja

ge elrejtette vele e nélkülözést, de felfedezte Kassay,⁴⁸ a levéltárnok, s részvétellel beszélte Gábornak. S ilyenkor napokig nem ment ki, mindig dolgozott. Új lajstromot csinált, 3 folió-kötet ott még most is látható. Elválasztotta, s külön bekötötte 16 folió kötetbe a csak historiai becsüket: „Acta politico-historica”. Magának is sokat kivonogatott. Így gyűltek tömérdek hist. adatai. – Szegénysége, nélkülözései kimondhatatlanok. Pesten is 1828, 30, 31, ritka meghívást fogadott el, Szemereit⁴⁹ sem, kinél lakott. Meghívással mentegetőzött. Sz, kinek ez feltűnt, titkon követé egyszer, s a szent öreg – sétált, s egy zsemle volt ebédje az isten ege alatt. Otthon sokszor csak abból étkeztek, mi a házi kertben volt. Így a choleraikor. Tengerivel élt akkor, s ez volt minden. A nyomor tette a járvány áldozatává. – Történt, hogy fiát nem küldhette be Patakra, mert – csizmája nem volt!

*) 1805. fizetett a kamarának 1068 f 50 ½ Xrt,⁵⁰ s majd 496/4 Xrt kellett rá fizetnie, mert a calculus⁵¹ hibás volt (Level. Kishez I. p 91.).⁵²

**) A kölcsöntőke 2000 f volt, felment a kamatokkal együtt 6000ig. Csak ekkor dequáltatta⁵³ Brosko, s visszaadta KFnek 360 f évi haszonbérben. Haláláig a summa 8800ig stb rúgott fel: akkor exequáltatta⁵⁴ Br. fia.

***) Ezt 1821. mart. 16. írja Döbrenteinek.⁵⁵ Viczmándy esp.⁵⁶ propositiójára⁵⁷ 300 f vt⁵⁸ kapott díjúl.

⁴⁸ Kassay: Kassay Sámuel sátoraljújhelyi birtokos. 1810-től levéltári írnok, 1811-től levéltári segéd Szeldmayer József mellett, 1827. okt. 17. és 1849. ápr. 2. között Zemplén vármegye levéltárnoka. (Oláh Tamás sátoraljújhelyi levéltári osztályvezető szíves közlése.)

⁴⁹ Szemere: Szemere Pál (1785–1861) péceli birtokos, költő, kritikus, szerkesztő, Kazinczy és Kölcsény barátja.

⁵⁰ Xr: krajcár

⁵¹ calculus (lat.): számítás

⁵² Level. Kishez I. p 91.: Kis János, I. (1770–1846), evangélikus püspök, író, költő, műfordító, Kazinczy barátja. Az említett levél: KazLev, 3, 808, Kazinczy – Kis Jánosnak. Ér-Semlyén, 25d. Aug. 1805.

⁵³ dequáltat (lat.): érvényesíti a pénzügyi követelést

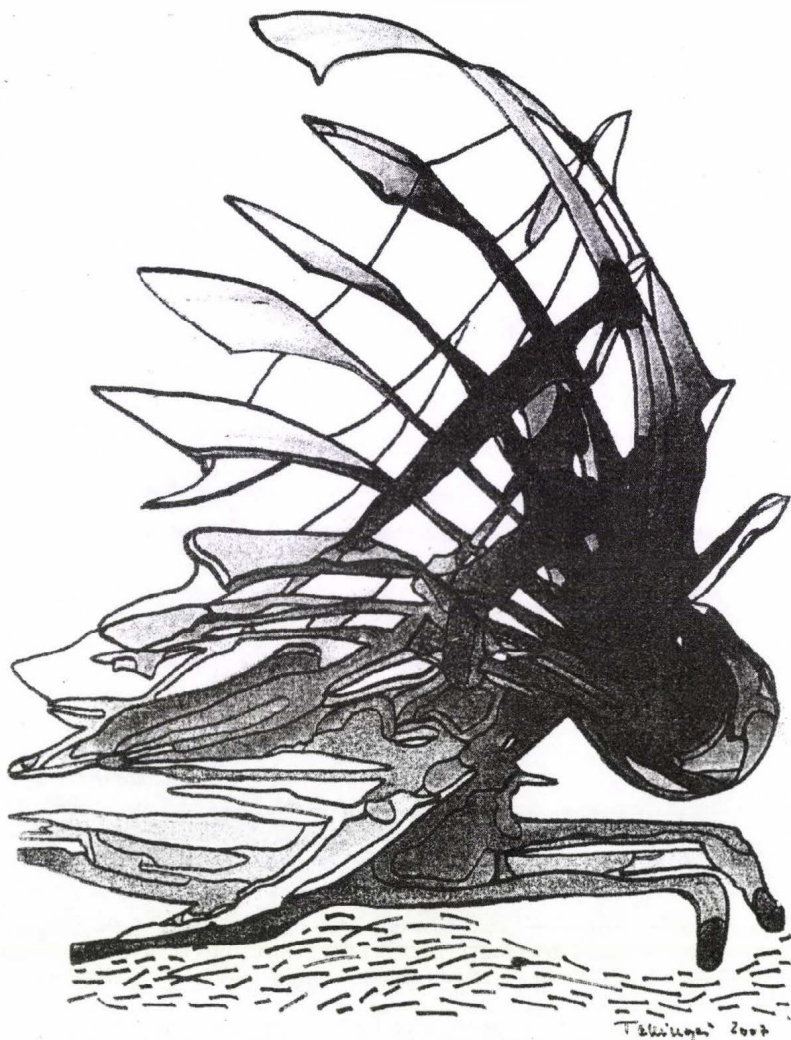
⁵⁴ exequál (lat.): végrehajt

⁵⁵ Ezt 1821. mart. 16. írja Döbrenteinek: Döbrentei Gábor (1786–1851), író, irodalomszervező, a kolozsvári Erdélyi Múzeum szerkesztője (1814-től), az MTA titkára (1831–1835). Az említett levél: KazLev, 13, 3964. Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak. Ujhely.

⁵⁶ Viczmándy Lajos (1772–1840) 1818-tól haláláig sátoraljújhelyi esperes-plébános.

⁵⁷ propositio (lat.): ajánlat, javaslat

⁵⁸ [Bizonytalan olvasat.]

BUSA MARGIT

Kazinczy Ferenc és Hirgeist Nini

Éljen, él Kazinczy Ferenc! A tápiógyörgyei iskola már a tizenkilencedik, amely homlokán hirdeti a nevét.¹ Névadó ünnepségére díszes emlékkönyv jelent meg. A szerkesztő, rendező a Tápiógyörgyén született Bihari József. ny. múzeumigazgató.² Az emlékezetes, megható eseményekről, amelyen az iskola fennállásának 225. évfordulójára is emlékeztek, dicsérő elismerést írt Beke György irodalomtörténész. Iskoláink közül a tápiógyörgyei dicsekedhet azzal, hogy földjén valóban ott járt személyesen maga Kazinczy Ferenc és a feleségével és a leányával. Vendégek voltak az ottani birtokos-főispán, br. Prónay László³ és felesége, Radvánszky Teréz kúriájában. Kazinczy Ferenc utazásairól kötet jelent meg,⁴ de Tápiógyörgyre történő utazásáról, ott-tartózkodásának eseményeire nincsenek benne adatok. Kazinczy művei, levelezése alapján azonban nyomon követhetjük, hogyan került barátságba Prónay Lászlóval.

Prónay László első levele Kazinczyhoz ismeretlen; tartalmáról Prónay válaszleveléből értesülünk. Ezt írta a „Ribári Feredő”-ből 1788. június 13-án: *„Tekintetes Úr! ... fogadtam ... remek munkáit ... azoknak olvasása elragadtatásban több enyhülést éreztettem mint a feredő és orvosságok most nyújtanak. ... fanatikus becsülője vagyok e Haza Nyelvnek s mind azoknak akik azt a végső feledékenységből oltalmazzák”*.⁵ A magyar nyelv becsülésének ilyen megnyilvánulása már elég volt ahhoz, hogy Prónay László Kazinczy barátságát megnyerje. A másik kapcsolat, hogy Prónay László fia, Simon⁶ feleségül vette Kazinczy Ferenc ifjúkori szerelmét, Hirgeist Ninit (Annát).

A barátság története a Martinovics-perig nyúlik vissza.⁷ Hirgeist Nini látogatta testvérét, Ferencet,⁸ aki Kazinczynak rabtársa volt, így történt a bemutatkozás. Kazinczy látta,

¹ Hírlevél. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. 40. sz. 2005. március. 1. p. Ebből kiderül, hogy a Kazinczy Társaság szervezett kapcsolatban áll a Kazinczy nevét viselő győri gimnáziummal, a bugyi, a kincsesbányai, a nyíregyházi, a tatolcai, a tiszaszigeti, a felsőzsolcai, a tiszaujvárosi, a sátoraljaújhelyi, a tibolddaróci, a göncruszkai, a budapesti 21. kerületi, a debreceni, az encsi, a kazincbarcikai, a miskolci, a nyírbogdányi és a szabolicsveresmarti általános iskolákkal, a határon túl pedig az érsemjéni és a tornaljai alapiskolákkal.

² Kazinczy Ferenc Általános Iskola Emlékkönyve. A kiadó Varró István polgármester. A meghívón közölve a Kazinczyról írott cikkek és a szerzők névsora: Fried István, Bihari József, Fehér József, Kucza Péter. Az emlékülés védnöke Kerényi Ferenc. Ismertetések: Beke György (Honismeret, 2005. 6. 85-87.); T. S. T. (Köznevelés, 2005. nov. 16.)

³ Br. Prónay László (?-1808) birtokos, főispán. gyermekei: Sándor, Lajos, Honoráta, Piroska, Simon. Vö.: Nagy Iván: Magyarország nemes családai.

⁴ Kazinczy Ferenc utazásai 1775-1831. Válogatta, szerkesztette, jegyzetelte Busa Margit. Bp.-Miskolc, 1995.

⁵ Kazinczy Ferenc levelezése (a továbbiakban: KazLev.) 1. k. 189-190. Ribar = Sliac, Szliács.

⁶ Prónay Simon (? - 1825).

⁷ Magyar irodalmi lexikon. Bp., 2000. 1442.

⁸ Hirgeist Ferenc (1774-1808). Kazinczy Szentgyörgyinek írta, hogy joghallgató, ekkor 21 éves ifjú; Orczy László abauji főispán „házi tiszt”-jének fia. Halálra ítélték, megkegyelmeztek neki, 1803-ban szabadult. KazLev. 22. k. 478. Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. 1856. XXX.

hogy „egy gyönyörű lény suhinta el” előtte. Csodálta természetét, öltözetét, s azt írta: „*Felvirúlva Nini volt a legszebb rózsája Pestnek és Budának*”. „*Én a gyermeknek, a gyermek nekem, meghajtánk magunkat, hideg nyájassággal, mind szó nélkül.*” ... Édes Nini, mondtam, bennünket egyesít a csapás: kérem, nézzen engem is testvéreinek. Némán kérem jobbját. Nyújtotta azt. Megszorítám e gyönyörű kezet s mentem.”⁹

Nini szerette volna testvérét a fogságból megszabadítani. A királyi laknál a cselédeket kérte, vezessék őt a palatinushoz. Azok előbb kinevették, de miután elmondta, higy ő egy államfogoly testvére, mégis bejelentették gr. Eszterházy József udvari kamarásnak. A „*lelke nemességéről annyira ismeretes*” ember előtt Nini „*első mozdulása az volt, hogy két térdére hulla le. Nyugalmas sírással tette kérelmét. Eszterházy lángoló szívvel beszélt el mindennek, mi történt, s Pest és Buda eltölt a hírrel*”.¹⁰

Mikor a foglyokat Kufsteinből Munkácsra kísérték, 1800. július 30-án Kazinczynak alkalma lett újra találkozni Ninivel. Hajóval utaztak a Dunán, kikötöttek a Margitszigetnél. Hirgeist édesapja a fiát várva sétált a parton. Kazinczy rászólt: „*Kit keres az Úr?*” „*Senkit, felele félénken*”. „*Hazud az úr... Ferencet keresi... Menjen, s hozza Ninit...*” „*Még nem váránk, midőn látánk közelíteni a csolnakot. Nini mellette állt. ... Nini most 18 esztendőös leány, teljes felvirultában s szép mint Vénus Anadyomene... repüle ölelni bátyját. Én félre vonám magamat. Ami a gyermek iránt szabad vala, mondtam, nem szabad a felvirult eránt. ... Nini kifejté magát bátyja karjai közül s nekem jött, megölelt, úgy társaimat: bennünket testvérekké tevé a sors.*”¹¹ Erre a jelenetre emlékezve írta Kazinczy a „*A Margit-szigetén. 1800. július' 30d'*” című ismert szonettjét:¹²

*Szompolyogva tértem félre. A gyermeket,
Mondám, szabad volt akkor még szeretni.
Tekintsd hajad', s lássd ím e kececet;
Mernéd a felvirultat most illetni?*

*Öt kín között élt év orcád' neked
Gyengébb redőkkel elkezdé lepetni.
Nem lelt e Amor érző-szíveket,
Kik készek voltak Nínonért gerjedni?*

*Kilép a parton. Lelke' bánatjában
Alélva dőlt el bátyja' hű karjában,
S a szép mely lélegzést alig vesz.*

*Él, él, felpillant! s társaim' sorában
Engem keres fel! Nínonná leszen,
S e hév, e szent csók Istenné teszen.*

⁹ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Szerk. Orosz László. Bp., 1956. 176-178.

¹⁰ Uo. 178-179.

¹¹ Uo. 201.

¹² Gergye László (szerk.): Kazinczy Ferenc költeményei. Bp., 1998. 47-48.

Prónay Ifigénia, Amália és Antónia

Donát János olajfestménye

Mikor Kerepesen pihentek a rabok, ők újra találkoztak. „Szép Nini mondtam, magunkban maradván, ... mondja meg nekem, testvérenek, ki a barátja.” Kazinczy megtudta, hogy számára „Nini el van veszve”, jegyese van.¹³

1802. december 27-én tudta meg az író, hogy Hirgeist Ferenc is kiszabadult.¹⁴ 1803-ban, amikor Kazinczy Pesten járt, megemlékezik róla: „Az én Ninim nem vala Pesten; leveleiből tudtam meg azt, Simonja felvivé Bécsbe...”¹⁵ Kazinczy is ott járt a császári fővárosban, de elkerülték egymást.¹⁶ Nini tehát br. Prónay Simonné lett, tápiógyörgyei lakos. Kazinczy

1804. augusztus 9-én jegyezte fel naplójában: „Hirgeist Ferenc Bécsben meghal”.¹⁷

Kazinczy Ferenc fogságából kiszabadulva Kázmérba látogatott, Török Lajos régi barátja családjához.¹⁸ A két leány, Zsófia és Mária nagy szeretettel fogadta. Kazinczy úgy érezte, Török Zsófia fogja megadni élete boldogságát, 1804. november 11-én Kázmérban házasságot kötöttek, s 1806 nyarán telepedtek le széphalmi otthonukban. A tápiógyörgyei és a széphalmi család egymás iránt érzett tiszta, boldog barátságban élt. Kazinczy és Nini barátsága levelezésükkel folytatódott. Kazinczy Gyulay Karolinának írta 1815. szeptember 25-én: „Sophie rég óta éppen azzal az örömmel elolvassa Ninitől vette leveleimet, amellyel a nagysádot szokta. Wie sie schön ist! wie lieb ist! ezt sóhajtá mindég mikor Ninitől levél jött. Hallá tőlem azt is, hogy Nini a legszebb leánya vala Pestnek, midőn 17dik esztendejét élte”.¹⁹ Ebben a levélben közölte Kazinczy, hogy 1815 tavaszán feleségével és leányával meglátogatja Tápiógyörgyén Ninit, Prónay Simonné. Keresztelőre érkezett, Simon és Nini első gyermeküknek az Iphigenia nevet adták. Nini érzéseinek elgondolkodhatunk; azt akarhatta, éljen ez a név Kazinczy szívében, meghalt kisleánya helyett fogadja szívébe ifjúkori szerelmének gyermekét, legyen a keresztapja. Az iga-
zó bejegyzés a tápiógyörgyei katolikus plébánia keresztelési anyakönyvében megvan.

Így folytatódik a Gyulay Karolinának írt levél: „Végre belépünk Györgyén. Első nap bizonyos tartózkodással: mert nem egészen bíztunk a férjéhez, kit én csak egyszer, s akkor is rövid... pillanattig... láttam. A titulatura, oh képzeli Nagysád mely kedves ez nekem!!! Titula folyt a két asszony között, kiknek mindenikét lángolva szeretem. Végre másnap reggel ismét hangzik a titulatura. De Nini mondtam, szólítsa te-nek nagysád Sophiet – s a két száj összeragadt, a két melly összeszorult,

¹³ Kazinczy: Pályám emlékezete, i. k. 202-203.

¹⁴ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Szerk. Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 252.

¹⁵ Kazinczy: Pályám emlékezete, i. k. 223.

¹⁶ „Hirgeist Pesten feljegyeztette velem, hol van szállva a leánya, Prónay Simonné, de szerencsétlen valék a jegyzést elveszíteni, s nem értem fel, hogy neki levelet kell vala küldenem Bécsből Bécsbe, hogy kerestessen fel; s így Bécsben valék, s a szép Ninyt nem láttam.” Kazinczy Ferenc: Az én életem. I. k. 287.

¹⁷ Kazinczy: Az én életem, i. k. 350.

¹⁸ Török Lajos (1748–1808) Kazinczynak iskolai inspektorsága idején Kassán főnöke. Vö. KazLev. 3. k. 229-230. Kazinczy: Pályám emlékezete i. k. 244-246.

¹⁹ KazLev. 13. k. 189.

négy kar összeleli egymást. Nini és Sophie szerelemben estek. S e pillanattól fogva nekem nem lehet Ninivel lennem”.²⁰ Kazinczy visszaemlékezése: „Jó napokat éltem... Prónay Simon, Simonné alig eresztettek el és bár még 24 óráig tartóztattak volna, Sophiem inkább szeretete volna ha az Úrnapi templomozás mely miatt 24 órát tölténk Jászberényben bennünket Györgyén fogott volna fel. Györgyén akkor 1 ½ nap, visszajövőben 4 egész nap mulatánk...”²¹

Kazinczy két év múlva már aggódik, Vida Lászlónak írta 1817. május 29-én írja: „Meg nem foghatám hogyan eredhet az, hogy br. Prónay Simonnének fél esztendő oltá nem vettem le-velét, pedig én írtam neki, nem érte szerencsétlenség? Nem beteg e? Kimondhatatlan aggodásban vagyok eránta.”²² A levél adatából tudjuk, hogy félévenként leveleztek, de Kazinczy már csak Nini halálhírét tudta meg.

Levél Hubay Józsefnek 1825. december 10-én: „Engem elnémita az a hír, hogy az én kedves Ninim nincs többé. Alig hittem szememnek, midőn a gyászos sorokat olvastam, de rám rohant az a gondolat, hogy meg vagyok fosztva egy imádott barátném birtokától, kivel az ő 13dik esztendeje oltá a legszentebb kötelékek szövénnek eggyé, hanem az hogy néki és kedves gyermekeinek férje és atyjok elvesztésekor vigasztalására nem lehettem, és hogy most kivált a kedves Fizsit mint atyjoknak szoros barátja, anyjoknak pedig épen testvére sírva nem szoríthatom karjaim közé... Feleségemnek nem merem megírni a hírt: azt magam akarám neki megvinni, előre látván mi lesz a következése. Sophie bizonyosan senkit nem szeretne úgy mint Ninít. A hír hallatára elakadt szava, s szinte megtompult. Két óra múlva jöttek meg könnyei, az éjszakát pedig sírásban töltötte.”²³ Kazinczy Zádor (Stettner) Györgynek írta 1825. december 16-án: „Édes barátom, szívemet e napokban egy igen mély seb érte; elvesztém báró Prónay Simonné. Azt isteni kéz nem szebb testet, nem szebb lelket nem teremthetett... Férje ez idén hala meg június 30. maga december 1-én, hat gyermekeik árvák. Bruder, Schwester, ez volt a címünk mert lelkeinket a múlt szerencsétlenség örökre összeköté... Mit vesztettem te nem értheted.”²⁴

Levél Gyulay Karolinának 1827. február 20: „Susin és Thérézián”²⁵ kívül, régibb barát-ném közt nekem nincs kedvesebb mint báró Prónay Simonné. Az is oda van. De keresztlányom Iphigenia él, s arról nekem gróf Mailáth írta, hogy egy nagy bálban ő volt a legszebb”.²⁶ Ráday Gedeonnának 1831. június 21: „Az én Fizsimmel kibeszéltem magamat. Mennyit nem halla tőlem imádat érdemlő anyja felől”.²⁷

Kazinczy két hónap múlva, 1831. augusztus 23-án meghalt.

A szeretett név tovább élt Simon és Nini gyermekei között: leányának, Iphigeniának férje Csáky Auguszt, gyermekük neve Iphigenia. Fiuknak, Istvánnak a felesége Nádasdy Anna, az ő harmadik gyermekük neve is Iphigenia.²⁸

²⁰ Uo.

²¹ Uo. Jászberényben Mihalkovics József (1777–1838) látogatásuk idején a jász kerület jegyzője, gimnáziumi tanár; Kazinczynak „igen jó” barátja. Vö.: Szinnyei 8. k. 1260-61. h.

²² KazLev. 15. k. 215.

²³ KazLev. 19. k. 489.

²⁴ KazLev. 19. k. 587.

²⁵ KazLev. 20. k. 214. Kácsándy Zsuzsanna, Radvánszky Teréz.

²⁶ Mailáth János (1786–1855). KazLev. 21. k. 580.

²⁷ KazLev. 21. k. 638.

²⁸ Nagy Iván i. m. Pest, 1862. 9. k. 490. Táblázat.

TÓTH KÁLMÁN

„Emlékezéseim készülése nélkül alig is jelent volna meg valaha”¹
Kis János Kazinczy Ferencről

Kis János evangélikus szuperintendens, költő és író hálája jeléül *Emlékezéseim*ben külön fejezetet szentel azoknak, akik tanácsadói és segítő barátai voltak írói pályáján:² „E’ barátim mindnyájan nagy hálát érdemelnek tőlem, ’s adósságomat másképp nem fizethetvén le, legalább életéről rövidebb vagy hosszabb tudósítást, milyent adhatok, ezennel adok. [...] Ezek közé [a tanácsadók és segítőik közé – T. K.] leginkább számlálhatom Ráth Mátyást, Német Lászlót, Doktor Szentgyörgyi Jós’efet, Kazinczy Ferencet, Beliczay Jónást, Szücs Istvánt, és Zigán Jánost”³ – írja. *Emlékezései* tanúsága szerint Kazinczy Ferenc barátsága különösen értékes Kis János számára: „Kazinczy Ferencz irántami barátsága, mely nem csak a’ tanulást és tudomány szeretést bennem sokkép gerjesztette ’s élesztette, hanem engem meghálálhatatlan szeretettel tanított is, 38 esztendeig tartván, életemnek számtalan örömöket ada. E’ barátság nélkül literaturai dolgozatimban bizonyosán még több hiba maradt volna, mint a’ mennyi annak segítségével is maradt.”⁴ Kis János és Kazinczy Ferenc évtizedekig tartó és csak Kazinczy halálával megszakadó barátságára Toldy Ferenc is felhívja a figyelmet előbeszédében, melyet Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz írt leveleinek kiadásához írt: „Kis lelkületében kellett a’ felsőség’ bizonyos nemének lenni, mely Kazinczy’ mozgékony jellemére örökké új ’s egyforma erővel hatott, ’s őt feloldhatatlan vonzalommal kötötte magához.”⁵ Nem érdektelen tehát, mi az, amit ilyen hosszú életű barátság után Kazinczyról Kis János *Emlékezéseim*ben megörökítésre méltónak tart.

A szöveget vizsgálva szembevetődő, hogy Kis János Kazinczyról írt „adósságtörlesztő” életrajzának címéhez, *Kazinczy Ferencz életrajza*, lábjegyzetben a következő kiegészítést fűzi: „1831-ben készült, de nyomtatásban még eddig nem jelent meg, ’s Emlékezéseim készülése nélkül alig is jelent volna meg valaha.”⁶ Felmerül a kérdés, miért tartotta lényegesnek ezt feltüntetni? Miért illesztette be 1846-ban kiadásra szánt *Emlékezéseim*be ezt a korábban készült életrajzt, ahelyett, hogy írt volna egy újat az életében kiemelt szerepet játszó tanácsadó és segítő barátjáról? A válaszadást megkönnyíti az életrajzokat tartalmazó fejezet záró része, melyben Kis János rövid jelentést ad barátai aktuális helyzetéről. „Az itt említett barátim

¹ Kis János szuperintendens’ emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Második közlemény, Írói pályáját tárgyzó emlékezések. Sopron, 1846, 65, ** lábjegyzet

² Kis, 1846, 44-98.

³ Kis, 1846, 47, 44.

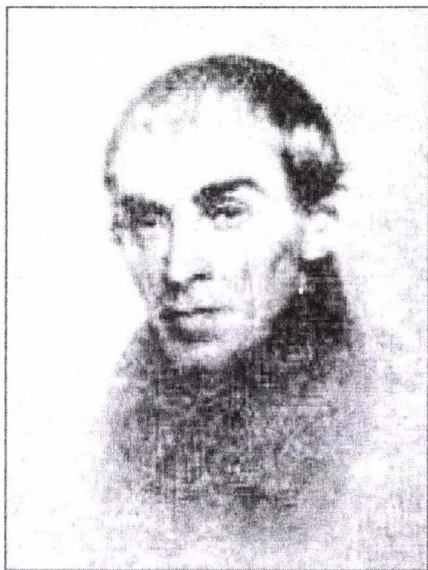
⁴ Kis, 1846, 47.

⁵ Kazinczy Ferenc eredeti munkái, Második osztály, Levelek, Első kötet, összeszedék Bajza József és Schedel Ferenc, Buda, 1842, XIII.

⁶ Kis, 1846, 65, ** lábjegyzet.

Kis János (1770–1846)

közül csak Beliczay Jónás van még életben, 's a' késő vénséggel együttjáró bajok mellett is érdemeinek sok szép gyümölcseit aratja; a' többiek már átmentek a' jobb világba, Ráth attól a' dicsérettől kísérve, melyet mint íróra Kazinczy ruházott⁷; Német, Szücs és Zigán a' tudományok országában elfelejtve, s csak rokonaik, esmerőseik és jó barátaik szívében élve. Kazinczynak pedig az a' sorsa lett, hogy nem csak életében sok dicsérőket és nem kevés alázókat talált; hanem halála után is majd felhangon magasztaltatott, majd szenvedélyesen gáncsolgatott.⁸ Mivel Kis János véleménye nem változott az 1831-es Kazinczy-életrajz megírása óta, valószínűleg ezért tartotta fontosnak megjegyezni ennek megírasi dátumát, és annak tudósítását, hogy a tévedések elosztatására határozottan kiáll Kazinczy

Ferenc mellett, hiszen Kazinczy már eltávozott az élők sorából, és nem tudja megvédeni magát. „Azoknak, akik életében vele ellenkeztek, maga megfelelt; a' halála után ellene támasztott vádakra barátait illeti a' felelet. S minthogy én egyfelől ezek közé tartozom” – vallja, erre nemcsak joga van, de az egyetemes klasszikus műveltség eszménye szerint ez feladata is: „őtet [Kazinczyt – T. K.] nem csak mint jeles író, hanem mint becses erkölcsűségű embert is tiszteltem: azért Horác ez szavait meggondolva: - - - absentem qui rodit amicum/ Qui non defendit alio culpante¹⁰ – kötelességemnek tartom azokra, mik Berzsenyi összes műveinek kiadója által ellene előhozatnak, néhány jegyzeteket tenni.”¹¹ Kis nagyon óvatosan jár el. Nem tartja fontosnak a Berzsenyi-kötet kiadását végző nevét nyilvánossá tenni. Ez a megoldás felfogható úgy is, hogy a kiadó neve *Emlékezései* megjelenésének idején úgy is ismert, másrészt pedig úgy, hogy Kis nem kíván vitába elegyedni a kiadóval, de a barátság követelményeinek eleget akar tenni. Mivel Berzsenyi versei Kazinczy halála után, de még Kis János életében, Döbrentei Gábor kiadásában jelentek meg, így csak rá vonatkozhatnak e sorok, hiszen ő adta ki Berzsenyi összes műveit 1842-ben, Kazinczy halála után 11 évvel, tehát még az *Emlékezések* feltételezhető írása idején. (Kis János *Emlékezései* Első közleményének végén fontosnak tartja értesíteni az olvasókat: „Az itt megjelenő Emlékezések 1842-ben irattak, 's a' szöveg úgy maradt, mint akkor elkészült; csak néhány azóta történt vál-

⁷ A Ráth Mátyásról írt „adósságtörlesztő” életrajzba Kis János beleszövi Kazinczy értékelését is: „A' magyar nyelv és kultúra gyarapítására nézve pedig Kazinczy ítélete szerint Pázmán és szenci Molnár Albert korok óta az ő idejéig egy hazafi sem tett többet, mint ő a' magyar Hirmondó által” (Kis, 1846, 49.), mely adaléknak tekinthető Kazinczy kiemelt szerepének alátámasztására.

⁸ Kis, 1846, 90-91.

⁹ Kis, 1846, 91.

¹⁰ „Mert, ki barátját szidja, ha az nincs ott – aki meg nem védi, mikor bántják -, [ennek folytatása – T.K.] ki nevetett, mert elmes embernek akar számítani, és ki képzeletének nem tud medret szabni, ki titkot nem tart - annak lelke sötét, félj, római, attól!” Horatius Satirák I/4 81-82; (85), Horatius összes művei Bede Anna fordításában, Bp., 1989.

¹¹ Kis, 1846, 91.

tozások említetnek meg ez alája tett jegyzetekben. Sopron, Marczius 15-kén 1845.¹² Kis János csak a Kazinczy ellen felhozottakra kíván „néhány jegyzeteket tenni” a közölt Horatius-idézet jegyében. „Mert, ki barátját szidja, ha az nincs ott – aki meg nem védi, mikor bántják,” sorokhoz kapcsolódó befejezés, amelyet Kis János elhallgat, „ki neveltet, mert elmes embernek akar számítani, és ki képzeletének nem tud medret szabni, ki titkot nem tart – annak lelke sötét, félj, római, attól!” – óvatosságra intő. Ezzel a végkicsengéssel összhangban állnak a kiadó vádjaira írt tárgyilagoss „jegyzetek,” valamint a befejező sorok is:¹³ „Berzsenyi összes műveinek kiadója, kit fiatal korában nagyon szerettem, ’s kinek, ha szintén a’ mondottak iránt vele egy értelemben nem lehetek, sem mesterkélt írás módjával, ’s némely elavult szavaival megbarátkozni nem tudok is, érdemeit most is őszintén becsülöm, reménylem nem fog ellenségének tartani. Mivel pedig valamint én Kazinczy ellen tett vádait még eléggé le nem csendesedett vér’ száileményeinek tartom, úgy ő azt, mit itt mondtam, hasonlóképp egyfelől tulságos barátságna, másfelől irigység száileményének tarthatja: hagyjuk az igazságos megbírálaa a’ jövendőre.”¹⁴

Milyen vádak érték Kazinczyt? Kis János a következőképpen foglalja össze a Döbrentei véleményét tükröző megállapításokat: „E’ vádak, ha az e’ részben közlötöket jól értem, oda mennek-ki; hogy ő [mármint Kazinczy – T. K.] a’ magyar nyelvben sok képtelen újításokat indítványozott és tett ’s azért a’ Mondolattal lehurogattatást megérdemlette, hogy bembói czirogatásokat eszközölt és táplált, hogy olyan katlant tartott, melyből a’ maga tisztájában nem bizó lángok között főzte lapdacsait gaz gyanuk ébresztésére, hogy miveltségünkben vezetőül tola elő magát, hogy a’ barátságban ide oda lebegett, és hogy igazságtalan műbíráló volt.”¹⁵ Ezzel szemben Kis Jánosnak a következő a véleménye, melyet a horatiusi idézet jegyében fejt ki, vigyázva, hogy meg ne sértse Döbrenteit: „A’ nyelvbeli újítás indítványait és általa tett próbáit (melyekből a’ gáncsoló által említett, ugynevezett megtérését én sehol nem találom) már a’ jelenkor nemcsak szembetűnőképp helyben hagyta, hanem annyira is folytatta, hogy e’ részben mentségére valamit mondani nem egyéb volna szóvesztegetésnél; mert nem hihetem, hogy valaki a’ magyar irodalom mostani állapotjának esmerete mellett ötet tulságos nyelvújítónak ’s a’ Mondolat gunyolására méltónak találhatná.”¹⁶ Kis János tehát úgy látja, az élet igazolta Kazinczy nyelvet gazdagító törekvéseit.

A „bembói czirogatások” eszközlésének vádjával szemben Kis egyrészt utal arra, hogy a vádló is részese volt a dicséreteknak, tehát saját magán tapasztalhatta azok hatását: „A’ bembói czirogatások miben állottak, azt a’ gáncsoló kétségkívül jobban tudja, mint én; arról én csak annyit mondhatok, hogy Bembónak¹⁷ és hozzá hasonló íróbarátinak nem csekély jogok volt literatori tekintetben egymást dicsérni.”¹⁸ De Kis János kimerítően vizsgálja a vádat, ezért má-

¹² Kis János Superintendens’ emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Első közlemény. Nevendékségét, professzorságát és prédikátorságát tárgyazó emlékezőések. Sopron, 1845, 254.

¹³ Kis, 1846, 97-98.

¹⁴ Kis, 1846, 98.

¹⁵ Kis, 1846, 91-92.

¹⁶ Kis, 1846, 92.

¹⁷ Pietro Bembo (Venlace, 1470. május 20. – Róma, 1547. január 18.) olasz bíboros, püspök, író és humanista tudós. Legjelentősebb tette a 14. századi Firenze szerzőinek nyelvi kanonizálása, amelyet az 1508-ban kezdett és 1524-ben befejezett „Prose” (Értekezések) című munkájában fejtett ki.

¹⁸ Kis, 1846, 92.

sik oldalról is megvilágítja: „De ha a' bembói czirógatások alatt Kazinczy és baráti között alacson hízeltgő kölcsönös magasztalás értetik, annak ellene kell mondanom.”¹⁹ Kis János pszichológiai szempontból világítja meg a kérdést, utalva a dicséret pozitív használatának serkentő voltára: „Bizonyos dolog, hogy Kazinczy és baráti gyakran dicsérték egymást; de hogy ez alacsony hízeltgésből történt volna, azt nem hihetem. Igaz, hogy Kazinczy, mint élete rajzában is mondom, vélekedésem szerint a' dicsértetést igen szerette, de az is tagadhatatlan, hogy minden igyekezeteket, melyekből a' magyar irodalomra nyereséget reménylett, forrón szeretett, 's az illy igyekezeteket, kivált a' fiatal íróknál meleg dicséreteivel is előmozdítani igyekezék. Innét származott, hogy eleinten Horvát Ádámot 's a' hozzá hasonlókat kedvelte, utóbb pedig az ezeknél tovább menőket még inkább dicsérte. Hogy a' dicséretnek, kivált a' fiatalabb írók örültek, 's e' megtszítottetést dicsérettel visszaadták, az igen természeti dolog, 's minden alacson hízeltgés nélkül mehetett véghez. Legalább én, ki köztudomás szerint Kazinczy dicsérői és dicsértjei közé számláltattam, magamnak azzal a' nyilatkozással tartozom, hogy közöttte és közötttem kölcsönös alacson hízeltgés, vagy olly dicséretharc, millyent Horác a' Florushoz irt levelében* rajzol, legalább részemről nem létezett, hanem én ötet a' magyar literatúrában mindenkor mesteremnek néztem, 's mint ollyat meggyőződésből dicsértem.”²⁰

A többi váddal kapcsolatos véleményét is részletesen kifejti Kis János, melyet ugyancsak pszichológiai érvekkel támaszt alá végső összefoglaló soraiban: „[...] Azt se felejtsük-el, hogy baráti levelekben mondott, és sietve oda vetett ítéleteket, millyenek Kazinczynak mind Berzsenyihez, mind másokhoz, 's hozzám is irt leveleiben találatnak, nem kell a' hidegvérrel 's nyomósabban meggondoltakkal egy karba helyezni. Baráti levelekben, kivált mint azokat Kazinczy egy író kifejezése szerint sebes kézzel 's napi számába belefáradva írta, nagyon természet szerint közölthetnek olly nézetek, vélemények és ítéletek, melyek csak azon pillanati érzeményeket, 's csak barátok számára öntenek ki. [Nyílt utalásnak vehető a Horatius-idézet elhallgatott – „ki titkot nem tart” – sorára – T. K.] 'S ha az illy levelek napfényre jönek, ollyankor mentségül mindenkor azt lehet mondani, mit Kästner mondott bökdöső epigrammái védelmére: «vajjon azok, kiknek kedvetlen dolgokat irtam, nem mondtak, nem irtak, 's nem cselekedtek-e egyszer is másszor is ollyat, mi nekem kedvetlen volt.»*)²¹

Az 1831-ben írt Kazinczy életrajz *Emlékezéseibe* iktatását illetően még egy szempont vetődik fel, amelyet az életrajz bevezető sorai tartalmaznak. „Az epemirigy, mely hazánkban az idén annyi gyászt okoz, sok egyéb jeles hazafiakkal együtt elragadá tőlünk a' mult Augusztus 22-kén Kazinczy Ferenczet is, ki nemzeti literatúránknak főkéssége volt.”²² Ennek folyománya a nemzet méltó emlékéllátása, fejt ki Kis János: „Számos baráti és tisztelői közül bizonyosan lesznek többen, kik érdemeit hirdetni el nem mulatják; 's kétségkívül a' magyar tudós társaság is, mellynek ő rendes tagja 's egyik fődisze volt, illendőnek tartja évkönyvében olly emléket tétetni, mely mind magához, mind a' köztiszteletű elhunythoz méltó legyen.” Ehhez kíván Kis János maga is hozzájárulni: „Mindazáltal a' barátság, mely közötttem 's közöttte nem sok

¹⁹ Kis, 1846, 92.

* L. Horatius Epist. II. 2. Kis János lábjegyzete. Kis, 1846, 93.

²⁰ Kis, 1846, 92-93.

²¹ L. A. G. Kästners Sinngedichte, Wien 1817. Az előbeszédben. Kis János lábjegyzete. Kis, 1846, 97.

²² Kis, 1846, 96-97.

²³ Kis, 1846, 65.

hiján negyven esztendeig szakadatlanul tartott, 's melly életem édességét olly nagy mértékben nevelte, nekem is kötelességemmé teszi, emlékezetét nemcsak szívemben, hanem a' közönség előtt is tisztelni. Ezt annál inkább tartózkodás nélkül cselekszem, mennél illendőbb ezen nevezetes férfin sok hasznon munkálkodásának többek által 's több oldalról fölvilágosítani; ne vádoltathassunk a' maradék előtt azzal, hogy azt a' sok jót, mit nyelvünkkel 's a' tudományokkal, és így hazánkkal is tett, megesmerni 's becsülni vagy nem tudtuk, vagy nem akartuk. Miattam még másoknak is elég tágas mező marad itt a' dolgozásra; mert én, ki a' boldogultat csak munkáiból, leveleiből, velem csak kevésszer 's rövid ideig létéből, 's róla nyomtatásban olvasott tudósításokból esmerem, mind belső, mind külső életét csak röviden rajzolhatom, 's tudományos törekedéséről 's tetteiről kevesebbet mondhatok, mint mondani kellene.²³

Kis János úgy láthatta és nem ok nélkül, ezt éppen a Berzsenyi-kötet kiadójának Kazinczyval kapcsolatos véleményének felidézésével támasztja alá, hogy nemcsak 1831-ben volt aktuális ez az életrajz, mely arra serkenti a nemzetet, állítson méltó emléket Kazinczynak²⁴ de még 1846-ban is az. A méltó emlékéllításhoz való hozzájárulást pedig Kazinczyval való hosszas barátsága neki is kötelességévé teszi. Ezt annál is inkább teheti, mert Kazinczy-képe kiforrott, ezért tudott megfelelni pl. Döbrentei vádjaira is. Milyen is ez a Kazinczy-kép?

Kis János Kazinczy-portréja szerint Kazinczy *nemzeti literaturánk főkéssége*, és elhunytával barátainak, tisztelőinek, így Kis Jánosnak is, illendő érdemeit hirdetni és több oldalról megvilágítani, továbbá méltó emléket állítani neki. Kazinczy érdemeinek „több oldalról való felvilágosítására” a szokásnak megfelelően kezdi az életrajzot, legelőször is rögzíti Kazinczy társadalmi pozícióját, legfontosabb személyi adatait: „Kazinczi Kazinczy Ferencz jeles nemes familiából származott, 's Oktober 27-dikén 1759-ben Biharvármegyének Ér-Semlyén nevű helységében született.”²⁵ Majd röviden összefoglalja hőse érdemeit – díszére vált családjának, „ha nemcsak a' hadi vitézség, 's polgári tisztviselésekben kitűnő ügyesség és hűség, hanem a' tudományos érdem is osztogathat dicsőséget. [...] Mert jóllehet a' közhivatalok útját, mellyen fiatalabb korában sokat ígérő szerencsével járt, elhagyni kénytelen volt, a' tudós és írói pályán magának és nevének olly becses hirt szerzett, millyen akármelly familiának is ékességül szolgálhatna.”²⁶ megerősítve ezzel is tételmondatát: Kazinczy *nemzeti literaturánk főkéssége*.

Kis igazolásul leírja Kazinczy életét a kronológiai sorrendet megtartva, de nem csupán lexikonszerű felsorolásban tünteti fel azokat a bizonyító jelleggel bíró eseményeket, amelyek révén kirajzolódna Kazinczy életének meghatározó szálai: kiváló szereplése a közhivatali pályán a fényes jövő felé haladva, és íróvá válásának útja. Ez a leírás az írók felé egy elvárás horizontot közvetít. Ezt támasztják alá legalábbis a pályaképhez fűzött későbbi sorai, amelyekben a pályakezdő fiatal írókat biztatja Kazinczy művcinek tanulmányozására: „...nem mulathatom el tanácsolni ifjabb íróinknak, hogy olvassák dolgozatait figyelemmel, azon rendben, mellyben ő azokat készítette, 's vizsgálják, mint kezdette auctorságát, 's mint gyarapodott, 's érett meg olly íróvá, millyet benne minden értelmesekek tisztelnek, 's a' maradék is tisztelni fog. Az illy foglalá-

²³ Kis, 1846, 66.

²⁴ „A mi magyar nyelvünkkel véghezvitt újításokat sokan nevelték s nevetik maiglan, [...]” így látja 1832-ben Kazinczy felett tartott emlékbeszédében Kölcsey Ferenc is. (Kölcsey Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy felett. = Nemzet és sokaság. Kölcsey Ferenc válogatott tanulmányai, szerk. Kulin Ferenc, Bp., Műzsák, 1988, 353, 354.

²⁵ Kis, 1846, 66.

²⁶ Kis, 1846, 66-67.

toskodás bizonynyal meg fog becses tanúságok által jutalmaztatni.”²⁷ Mi szükséges tehát Kis János szerint ahhoz, hogy valaki író lehessen? Mindenek előtt a tehetség a legfontosabb – sugallják a sorok: „Ötet eleitől fogva e pályára hívták talentumai és hajlandóságai.”²⁸ És a szorgalom, amely lehetővé teszi az idegen nyelvek elsajátítását, a jóízlés fejlesztését egy életen át, valamint a széles körű tájékozódás a világban, a társasági életben: „Csudálkozásra méltó gyorsasággal is ment elő nemcsak mindenben a’ mi tanítottott, hanem sokban olyanban is, a’ mi nem tanítottott. A’ nem tanított tárgyakhoz tartoztak egyebekben kívül a’ német-, francia ’s görög nyelvek, és a’ jóízlés. Az említett nyelvekben otthoni nyomos szorgalma, a’ jóízlésben pedig különösen a’ természet gyakor szemlése, képek nézegetése ’s költők olvasgatása által már gyermekkorában igen szerencsésen gyarapodott.”²⁹ A szerencse sem elhanyagolható, amelynek hatása Kazinczy életében a magyar és külföldi írók műveinek idején való olvasása, a műveltebb külföld tudományos életének ismerete, valamint a jó irodalmi vezetőre találás alkalmában mutatkozott meg: „Valamint mindenbe, úgy a’ nevelés dolgaiba is gyakran nagy befolyása van annak, mit vak szerencsének, vagy történetnek szokás hivni, ’s az ő neveltetésébe annál nagyobb volt, minthogy ez az atyjának nagyon korán 1774-ben történt halála után nem a’ legjobb terv szerint intéztetett, ’s minthogy különösen még akkor a’ közös’ tanítás Sárospatakon is, mint hazánkban mindenütt, nagy fogyatkozással járt. Némelly nagyon szükséges tudományok egészen száműzve voltak, ’s a’ többiek nagy részint igen szárazan ’s az ifjak elméjéhez ’s természetéhez kevésé alkalmazva adattak elő. A’ régi görög klasszikusok csaknem egészen el voltak mellőzve, ’s a’ tanítási rendszerbe bevett rómaiak is, melyekből leginkább kelle ’s lehete mindenféle jót tanulni, ritkán magyaráztattak úgy, hogy benne a’ helyes gondolkodás, jóízlés, ’s a’ nemes érzések kijegyeztettek ’s szeretet tárgyává tétettek volna; hanem többnyire csak szókra, szólásmódokra, grammatikai csekélységekre ’s gyakran haszontalanságokra ’s gyermeki utánzásokra feszítetett a figyelem. Kazinczynak a’ szerencse abban kedveze, hogy némely görög és római írók munkáin kívül több német³⁰ és francia könyveket is jó idején játszott kezébe, hogy Báróczy, baróti Szabó Dávid és néhány más magyar írók munkáira nagyon fiatal korában figyelmessé tette, hogy 1792-ben nemcsak a kimíveltebb külföld tudományos állapotát vele jobban megismertette, hanem öt az idősebb báró Ráday Gedeon társaságába is vezette, kitől mind esmérteire, mind ízlésére nézve igen sokat tanulhatott és tanult. [...] Ezen esmereteket azután is nemcsak könyvekből szaporítani meg nem szűnt, hanem a’ világnak, kivált a’ nagyobb világnak szemlése ’s vizsgálása által is az életre haszonvehetőbbé tette, mire annál több alkalma volt, minthogy neki családi egybekötötése is válogatott társaságba nyitott utat.”³¹

²⁷ *Kis*, 1846, 71–72.

²⁸ *Kis*, 1846, 67.

²⁹ *Kis*, 1846, 67.

³⁰ A német irodalmi törekvések tanulmányozását tartotta a leggyümölcsözőbbnek az európai kultúrához való felzárkózás szempontjából: „[...] maga különösen becsülte azt a’ szerencsét, mely szerint a’ jelesebb német írók remekait idején megszerethet, ’s később esztendeiben is irigylésre méltónak tartotta hazánk azon vallásbeli felekezeteinek sorsát, melyek azokat könnyebben tanulhatták megérteni, mint az övé. Azt hívé, ’s nem ok nélkül, hogy a’ német literatura, mely nemcsak maga sok tekintetben nagyon gazdag, hanem más mivelt nemzetek kincseit is szorgalommal összegyűjti, ’s velünk magyarokkal mind szomszédági, mind politikai szoros egybekötötésben van, hazánkra nézve legjobb és leghasznosabb csatornája mind a’ tudományoknak, mind a’ jóízlésnek.” (*Kis*, 1846, 69.)

³¹ *Kis*, 1846, 69–70.

A felkészülés eredménye nem maradt el, Kazinczy szépen haladt közhivatalnoki pályáján, és sorra születtek a művei is. Kis János még Kazinczy diákkori írásait is megemlíti: „Már 15, 17 esztendő korában jöttek ki két munkáskái nyomtatásban, t. i. magyarország földi állapotjának lerajzolása, és az amerikai Potoz és Kazimir keresztény vallásra megtérése. Miért lényeges ezek említése? Mert Kazinczy később is említésre méltónak tartotta azokat, tanulságot vonva le keletkezésükkel kapcsolatban, és ennek közlése alkalmat ad Kis Jánosnak, hogy ne csak időrendben összeállított beszámolót adjon, hanem minél többoldalú jellemzést is: „Későbbi meggyőződése szerint a' könyvírók seregébe nagyon idején lépést helytelennek 's károsnak tartotta [Kazinczy]. [...] De azok [mármint e két korai munkája], mint maga mondotta, csak szüléi játékanak szüleményei valának, 's az igazságos ítélő által csak úgy is nézethetnek, mint szép virágzást és gyümölcsözést ígérő bimbók.”³² Kis János bensőséges hangon ír a „hét gyászos esztendő” előtti Kazinczy munkáiról – „kedvességet nyertek” – jellemzi hatásukat. „Legelőször 1788-ban lépe-fel Gessner idylljeinek fordításával, 's a' következőben bács megyei [sic!] leveleivel. Az ezen két munkáival nyert nagy kedvességet nemcsak fentartotta, hanem a' kassai magyar muzeumban 's Orpheuszban találtató eredeti 's fordított darabjai Shakespeare Hamletjének 's Macbetjének, Lamiere Lanassájának, Góthe Stellájának, Weber vak lantosának, Herder paramythjeinek, Wieland szinopei Diogenesének és Lessing meséinek fordítása, 's a' helikoni virágok, kiadása által gyorsan nevelte is, mindaddig, míg egy szerencsétlen történet ötlet a' közönségtől, 's a' közönséget ő tőle meg nem fosztotta.”³³ Kazinczy fogság utáni munkásságáról pedig pátozzal emlékezik meg Kis János: „A' hét gyászos esztendő eltelése után Marmontel szívképző regéi, Rochefoucauld maximái, a' tövisek és virágok, a' poetai berek, munkáinak kilenc kötetei, minden időszaki írásainkba iktatott számos kötetlen és kötött beszédű darabjai, Pyrker után a' szent hajdan gyöngyei, Lessing Galotti Emíliája, a' pannonhalmi utazás stb. nemcsak előbbi írói hírét nevelték, hanem ötlet a' magyar literatura legnevezetesebb hőségé is tették. [...] Ha valaki tanultabb 's ügyesebb íróink közül Kazinczynak minden munkáit, kivált nyelv tekintetében józan, 's részrehajlatlan kritika alá vetné; az valóban az ifjabb magyar írók, vagy az írókká lenni akarók nagy köszönetére tenné magát méltóvá; íróink közül egy sincs, ki ezen fáradságot úgy megérdemelné, mint ő.”³⁴ Hogy miért? Kis János erre a kérdésre is választ ad. Olyan választ, amely megvilágítja, miért oly stabil az ő Kazinczy-képe, miért tud minden Kazinczyval kapcsolatos ellenvetést elhárítani. „Gáncsolások” ugyanis akadnak, mint például a Berzsenyi-kötet kiadójának címzett jegyzetek ismertetésében láthattuk, de éppen ezért lehetett hős, hiszen hőssé a küzdelmek, a helytállás teszik az embert. Kazinczy tehát hős, „a magyar literatura legnevezetesebb hőse.” Milyen harcban állt helyt? - vetődik fel a kérdés. Fokozatos közelítéssel adja meg a választ Kis János, így lehetősége nyílik arra, hogy tanítványi-pályatársi tanúságtételével vázolja fel Kazinczy küzdelmeit: „Kazinczy a magyar író előtttem négy tekintetben nevezetes, mint magyar olvasást kedveltető, mint nyelvművelő, mint dolgozási szorgalomra szoktató és mint jeles elméket írásra ébresztő.

³² *Kis*. 1846. 70.

³³ *Kis*. 1846. 70-71.

³⁴ *Kis*. 1846. 71. Vö.: Kölcsy Kis-recenziójának következő soraival: „Mert midőn Recenziójunk illy igen kevés számban jelennek meg, illő, hogy csak a' nagyobb írók vétessenek ítélet alá, melly ifjainknak *mustra* és *tükör* gyanánt szolgálhasson.” (Kölcsy Ferenc: Irodalmi kritikák és esztétikai írások I., 1808-1823, kiad. Gyapay László, Bp., Universitas, 2003, 48.)

Az első tekintetben a' magyar literatura köztársaságának határait szélesíté, a' másodikban földét nemesíté, a' harmadikban törvényeit jobbítá, a' negyedikben pedig számára értelmes művelőkről gondoskodék.”³⁵ A tanúságtétel kulcsszava „a' magyar literatura köztársasága” kifejezés, mely fogalmat Kis János a magyar olvasást megkedveltetéssel állítja párhuzamba, és az olvasóközönség alakulásának bemutatásán keresztül világítja meg. Hogyan láttatja tehát Kis János „a' magyar olvasó közönséget”? „A' magyar olvasó közönség most is igen kicsiny, ezelőtt fél-századdal pedig alig vala több a' semminél. Akkor atyáink a' béke mesterségeiben gyorsan 's nagy mértékben menének ugyan elő, de szint olly gyorsan, 's szembetűnőleg idegenedének el a' nemzetiség lelkétől is. A' tehetősebbek közül a' magyar literaturát igen kevesen tartották figyelmekre méltónak, legtöbben úgy nézték azt, mintha a' világon sem volt volna, némelyek pedig annak minden órán elenyészését jövendölték. A' tudománykedvelők, ha olvasás által lelkeiknek akár eledelt, akár örömet akartak szerezni, nem magyar, hanem deák, német, francia vagy más külföldi nyelven irt könyveket kerestek.”³⁶ Az olvasók táborából Kis János tehát elsősorban a tehetős és/vagy tudományt kedvelő nemeseket láttatja, akik főleg külföldi nyelven írt könyveket kerestek. Legalábbis erre utal „az akkor atyáink” kifejezés, alátámasztva az „elidegenedének a nemzetiség lelkétől” megállapítással. Kazinczy fellépése sokakra hatott. „Kazinczy Ferencznek juta az a' szerencse, hogy hazafitársait azon mély álomból, melybe nyelvökre nézve elmerülve voltak, először szembetűnőbben felébreszthette.”³⁷ „Szembetűnőbben,” mert Kis János utal arra, hogy Kazinczy fellépése előtt is volt aki „a' magyar nyelv szeretének kialudni készülő tüzét írásai által éleszeni kívánta [...]”³⁸, dacára annak, hogy „az nemcsak külső jutalmat nem reménylhetett, hanem szerencsésnek tarthatta magát, ha megvetetés és kigunyoltatás nélkül rejtezhetett a' feledékenység homályába. Akármely buzgón igyekezének is néhány lelkes hazafiak az elhagyott magyar Helikonon szavokat felelelni, 's nemzetöknek hasznos lecczékét adni, vagy azt kellemes énekeikkel mulatni, többnyire vagy siketeknek beszélének, vagy legfelebb némely alacsonyabb sorsu ifjaknak zengedezének.”³⁹ Kazinczy tehát „szerencsés volt”, mert a magyar nyelv iránti lelkesedést hathatósan tudta terjeszteni, amit Kis, hogy jelentősége kiemelkedjen, allegorikus leírással érzékeltet: „[...] Úgy tűnt ő fel, mint egy szép hajnali csillag, mely a' magyar literaturára borult sűrű setétséget gyorsan és hatólag oszlatta. Sugárai hamar mindenfelé hatottak, 's sok jobbra termett magyar ifjaknak világoltak. [...] Alig van a mostani tanult magyar férfiak 's kivált írók között csak egy is, ki örömet meg nem vallaná, hogy azon buzgóságot, mellyel anyai nyelvét szereti, leginkább tőle kölcsönözte”.⁴⁰ Vagyis a „magyar literatura köztársasága” kibővült Kazinczy körül a „sok jobbra termett magyar ifjaktól” lett „tanult magyar férfiak” köréből és kivált az írókéből.

Mit tart említésre méltónak Kis János Kazinczy „magyar literatura köztársaságát” teremtmő munkájából? Megállapítja: „Kazinczy nagy részint fordításokat ada, 's vannak, kik neki vétekműl tulajdonítják, hogy jeles talentomait eredeti munkák készítésére nem használta.”⁴¹

³⁵ *Kis*, 1846, 72.

³⁶ *Kis*, 1846, 72-73.

³⁷ *Kis*, 1846, 73.

³⁸ *Kis*, 1846, 73.

³⁹ *Kis*, 1846, 73.

⁴⁰ *Kis*, 1846, 72-73.

⁴¹ *Kis*, 1846, 74.

Kis másképp látja a fordítás és az eredeti mű kapcsolatát, és ezt érvényesíteni is akarja, ezért nagyon körültekintően jár el a véleménynyilvánításnál: „De elébb mint e' részben elhatározó ítéletet hoznánk, *sükséges a' dolgot több oldalról is figyelemmel szemlélni* [Kiemelés T. K.]”, így indítja el Kazinczy érdemeit bizonyító érvelését. Kazinczyt nem érheti gáncs, egyrészt mert minden írónak magának kell eldöntenie, mire képes: „minden író a' maga erejét tartozik megvizsgálni, 's dolgozásait ahhoz szabni, 's ha azzal a' mivel bír, akár kevesebb, akár több legyen az, hiven sáfárokodik, méltán tarthat számot a' jók szeretetére.”⁴² Másrészt amikor Kazinczy irodalmi pályára lépett, a legfontosabb teendő a „magyar olvasás” minél többekkel, és minél előbb való megszerettetése, és a „nyelv kiművelése” volt. Ennek a feltételnek pedig a „jó fordítások” jobban eleget tehettek, mit a lassabban készülő „jó eredeti munkák.” „Sőt, a mi több, bizonyosan nagyobb érdem külföldi jeles munkákat türethető magyar köntösbe öltöztetni, mint holmi apró 's igen középszerű eredeti darabokat írni, vagy mint sokszor történik, némely gondolatokat más írókból kiszedni 's a' maga módja szerint (mely nem mindenkor jó) előadni”⁴³ állapítja meg Kis János levonva a következtetést: „Ha mindezeket meggondoljuk, az ő fordítói foglalatosságát nem csak hibának nem fogjuk tartani, hanem talán szerénység bizonyosága gyanánt nézni, 's minden esetre a' sok jóért, mely belőle származott, szíves köszönettel venni. A köszönetet ő annál nagyobb jussal megkívánhatja, minthogy a' fordítást a kézi mesterség alacson sorából, melyben az nálunk addig sinlődött, a' művészség rangjára igyekezett emelni. Mert ő mint minden munkáiban, ugy fordításában is egyszersmind nyelvmivelő vala.”⁴⁴

Kazinczy „nyelvmivelő” munkásságának bemutatásánál is szembe kell néznie az életírónak azzal a ténnyel, hogy hősenek megítélése nem egyértelmű. Ő viszont éppen azt tűzte ki célul, hogy a félreértéseket eloszlatva egyértelművé tegye azt, ezért még körültekintőbben jár el. Először tehát ismét érveket gyűjt, beavatja az Olvasót abba az ismeretanyagba, amelyből a tárgy-gyal kapcsolatos nézetei táplálkoznak. Ennek érdekében felvázolja, hogyan ment végbe a nyelvművelés folyamata más komoly szellemi és irodalmi produktumokra képes nyelveknél, a Herder-féle nyelvek életkorára építő szemléletre hivatkozva. „A' nyelv kimiveltetése mindenütt más míveltebb nyelvekből kölcsönözéssel kezdődik. A' magyarban is azzal kezdődött; de itt a' kölcsönözés több okokra nézve bajosabb, mint az esmeretesebb nyelvek közül akár melyikben is. A' görög úgy szólván gyenge gyermekkorában kölcsönözött más míveltebb nyelvekből, midőn a' gyermeki kor változékony természete szerint a' nyelvbeli változások is könnyen elfogadtattak, hamar meghonosodtak 's megtermészetesedtek; 's azért az esmeretesebb közzött az a' legszüzebbnek is tartathatik. A' deák, franczia, olasz, német és némettel rokonok az előtők volt példányokból szükség idején könnyen csinálhattak egy kis változtatás, vagy néha egy szótag elhagyása által természetek megerőtetése 's szegénységek elárulása 's a' rajtok beszélők szerveinek és füleinek nagy megsértése nélkül új szokat és kifejezéseket. A' magyarral másképp van a' dolog. Ez az európai tudósságot felserdült ifjui korban, midőn minden újítások nehezebben fogadtatnak el, kezdette tanulni; 's benne csaknem minden kölcsön vett szokat, minthogy saját hangjaival nem könnyen forranak öszve, egészen meg kelle hagyni, 's a' köl-

⁴² Kis, 1846, 74.⁴³ Kis, 1846, 75.⁴⁴ Kis, 1846, 75.

csönvevést lehetetlen volt csak valamennyire is elritkolni.”⁴⁵ Az ebből fakadó, az idegen szavak átvételével és egyéb, nyelvműveléssel kapcsolatos vitákra csak utal Kis János, számára csak a végeredmény a fontos, és ezért a végső érvet Kazinczy vitalezáró értekezéséből⁴⁶ idézi, azt a részt, amelynek befejező sorai Kazinczy nyelvfejlesztő törekvései legkritikusabb pontjának elfogadására utalnak: „szavait új syntaxissal, periodusa tagjait szabadabban, merészebben, gyakorta idegen példányok után szövni, az idegen szólásokat magyar szólásokká változtatni, nem azt nézvén, ha előtte más valaki szólott-e már úgy, 's az uralkodó szokás azt javasolja vagy engedi-e; hanem ha lehet-e úgy szólani, 's az írásnem, melyben 's az a' hely, mellyen szól, szokatlan mondasát engedi-e, kívánja-e 's a' beszéd így erőt 's szépséget nyer-e?”⁴⁷ Ehhez csatlakoztatja Kis János a nyelvújítási küzdelemre utaló sorait: „[...] Mind ezen tekintetekben még eddig közel sem tett egy magyar író is annyit, mint Kazinczy. Mindenek előtt tudva vagyón, melly sok ellenmondásokra talált ő e' miatt, sőt mely méltatlan csufolódásoknak is lett tárgyává. De azon elvek, mellyeket most említett szavaiban felállít, megczáfolhatatlanok. Bizonyos is, hogy azon oskola, mellyet ő ezen merészsége által alkorta, a' benne némelyek által gyakorlott visszaélések mellett is szerencsésen győzödelmeskedett, 's uralkodóvá lett.”⁴⁸ Tehát Kazinczy nyelvi küzdelmei által lett hőssé, figyelembe véve „azt, hogy próbáiban Kazinczy egyszersmászor hibázott, [de – T. K.] ha a nehézségeket, mellyekkel küzködni kellett, meggondoljuk, épen nem csudálhatjuk, sőt inkább azt kell csudálnunk, hogy annyi akadályokkal olly szerencsésen tudott harcolni.”⁴⁹

Kis János még arra is kitér, hogy Kazinczy „a' jó és szép előadásban is jeles mesternek tartathatik.”⁵⁰ Nem írt ugyan külön értekezéseket e témában, de „intései” – állapítja meg az életíró – „holmi száraz oktatásoknál többet érnek,”⁵¹ hozzátéve, hogy legfőképpen példája tanít és „serkent”. Arról pedig, hogy hogyan gondoskodott Kazinczy a magyar literatura számára „értelmes művelőkről, a következőképpen ír Kis: „Ezen sok és jeles érdemeihez a' magyar literatura iránt járul még egy, melly nemességével a' többit megelőzi, 's a' maga nemében valóságos ritkaság; az, hogy az ifjakat, kikben ész és elmét sejdített, legbuzgóbb indulattal ébresztette a' magyarul írásra. Nagyon távol volt ő az olly alacson lelkek szokásától, kik a' velek azon egy pályára készülő fiatalabbakban meg annyi veszedelmes vágytársokat nézvén, 's általok meghomályosítatni félvén, azokat elnyomni igyekeznek; sőt legédesebb örömei közé számlálta az ilyeneket biztatni, bátorítani, lelkesíteni. Nemcsak barátai előtt örömet emlegette őket, 's dicsérte igyekezeteiket, hanem velök magokkal is tudatta, 's érezette, mely igen örül, ha az általa olly igen forrón szeretett ügy új és friss erejű előmozdítókra talál. Lélekkel teljes, és csudálkozásra méltó nagy számú leveleinek nem kicsiny része szép lelkiségének ilyen bizonyosságát foglalja magában. Bátran el is lehet mondani, hogy első rendű fiatalabb íróink közül egy sincs, kit ő e' barátságos kedvezésével nem lelkesített.”⁵²

⁴⁵ *Kis*. 1846. 76.

⁴⁶ Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél.

⁴⁷ *Kis*. 1846. 77.

⁴⁸ *Kis*. 1846. 77.

⁴⁹ *Kis*. 1846. 78.

⁵⁰ *Kis*. 1846. 78.

⁵¹ *Kis*. 1846. 78.

⁵² *Kis*. 1846. 79.

Kazinczy tehát a „nemes lelkek” közé tartozott. Kis János ezt külön is kiemeli: „Arra hogy az erkölcsi képét hiven lefesthessem, nincs elég esmeretem; de a’ mi keveset felőle e részben tudok, az is elégséges engemet teljesen meggyőzni arról, hogy ő a’ nemes lelkek közé tartozott. Benne a művészség és tudomány forró szeretete, a józanság és mértékletesség ritka mértékével vala egyesülve, ’s ezen becses tulajdonságok a’ legszebb társasági erényeket, az igaz humanitást szülték.” Kis János Horatius soraiból kivett idézettel ad nyomatékot az elmondottaknak. „Ha valaki, ő tökéletes igazsággal ezt mondhatta Horatiusával: - - - mediocribus ac mea paucis / Mendosa est natura, alioquin vecta (velut si / Egregio inspersos reprendas corpore naevos). / Et neque avaritiam, neque sordes, nec mala lustra / Objiciet vere quisquam mihi, purus et insos / - - - et vivo carus amicis.”⁵³ Ezen az sem változtat, hogy szerette, ha dicsérték, és a család biztos anyagi helyzetéért nem tett meg eleget. Mert erre is megvan a mentsége: „Hogy dicséretét szerette hallani, azt hibának is alig lehet venni; legalább ez még a’ bölcs emberben is elengedhető hiba, ’s az olyan tudósnál igen természeti dolog, ki munkáiért semmi egyéb jutalmat nem várhatott ’s nem nyert. Nagyobb hiba volt benne a’ maga és hozzátartozói gazdasági hasznával keveset gondolónak egy olly neme, mely inkább regénybe illett volna, mint a’ való világba, ’s melyet kufefe tisztaságáért egy magános filozofusnak meg lehetne bocsátani, de nem olly könnyen egy cselédes atyának. Azonban itt is menti ötet valamennyire emberi természetünk azon korlátoltsága, mely szerint egymástól igen különböző tárgyakhoz igen buzgón nem ragaszkodhatik. Mert Juvenalis eme versei illy értelemben is alkalmaztathatók: „Quis locus ingenio pisi, quum se carmine solo / Vexant et dominis Cirrhae Nysaeque feruntur / Pectora nostra, duas non admittentia curas?” („Szállhat-e szelleme fent úgy, hogy nemcsak dala gondja / gyötri a szívét, s hogy nemcsak Bacchus meg Apollo / ihlete tölti be? Két gond nem fér meg benne együtt!” - Juvenalis, Hetedik szatíra, 63-65.)”⁵⁴

Előttünk áll tehát Kis János festésében Kazinczy, a győztes nyelvművelő vezér alakja, a „magyar literatura köztársasága határainak” szélesítője, aki példájával, bátorítással írókat indított el pályájukon, nem írt száraz értekezéseket, de megjegyzéseivel mutatott irányt, aki sokakban felélesztette és támogatta a magyar nyelv iránti lelkesedést, aki nehézségekkel küzdött, ezért nem csoda, ha hibázott is, „benne a’ művészség és tudomány forró szeretete a’ józanság és mértékletesség ritka mértékével vala egyesülve.” Mert Kis János tudja, hogy Kazinczynak is vannak hibái, és látja, hogy fel is róják neki, még halála után is, de ez nem befolyásolhatja megítélését. Ő összefüggéseiben nézi Kazinczy tetteit, megnyilvánulásait és nem kiragadott részletekben, a „szükséges a’ dolgot több oldalról is figyelemmel szemlélni” alapon. A gáncsokat „a’ még le nem csendesett vér’ szüleményeinek” tartja, ezért mondhatja: „hagyjuk az igazságos megbírást a’ jövőre.” Ez a szemlélet hitelesítheti Kazinczy érdemeit feltáró munkáját, és ezáltal segítheti a mindenkori Kazinczy-kép kialakítását.

⁵³ „És noha egy vagy két közepes hiba terheli is még / jellememet, mely azért egyenes, hisz akadnak a’ legszebb / testen is elszórtan szeplők, amiket kifogásolj; / hogyha se kincságyval, sem szennnyel, sem bujasággal / nem vádolhatnak jogosan. s jó és tiszta vagyok - - - és kedvelt a baráti körömben.” - Horatius: Satírák, I/6, 65-70. = Horatius összes művei Bede Anna fordításában, Bp., Európa, 1989. 219.

⁵⁴ Kis, 1846. 80. Az idézet fordítása: *Persius és Juvenalis: Szatírák*. Az ókori irodalom kiskönyvtára. ford. Muraközy Gyula. Bp., Európa, 1977. 93.

KISS LÁSZLÓ

Az „én Majthényim”

Kazinczy Hont megyei levelezőtársa, Majthényi László¹

Kazinczy Ferenc hagyatékának legértékesebb része a levelezése, „művelődéstörténeti tájékoztatásunk alapkönyve”². A 23 kötetben megjelentetett közel 6000 levélből több mint 3000-et Kazinczy írt kortársaihoz. A címzettek többsége a kor ismert személyisége, de akad a címzettek közt azonban olyan is, akiről az irodalomtörténet ma is csak annyit tud, amennyi kilétéről Kazinczy leveleiből, jegyzeteiből, naplójából összegyűjthető. *Majthényi Lászlóról* egy Kazinczy-válogatás jegyzete csak ennyit közöl: „*Hont megyei alispán, 1805-ben a kormányzótanács tagja*”.³ Az alapvető életrajzi adatok hiánya annál inkább meglepő, mert már Váczy János, Kazinczy levelezésének közreadója is ismerte Majthényi halálának pontos dátumát. A Kazinczy-levelezés III. kötetének egyik jegyzetében Váczy ezt írja Majthényiről: „*Majthényi László, előbb Hont vármegye jegyzője, 1787-ben alispánja. Meghalt 1825. X. 13. Kazinczy későbbi leveleiben is mindig az 'én Majthényim'-nek írja, kinek beszédeit csodálták. Levelezett is vele, de fájdalom; eddig e levelezésből semmi sem ismeretes*”. Az 1892-ben írt jegyzet két adata módosításra szorul: egyrészt Majthényi alispánágának kezdete nem 1787, hanem 1784; másrészt a további kutatások során három Majthényinak címzett Kazinczy-levél került elő!⁴ A leveleket közreadó kötetben olvasható Kazinczy 1818. július 21-én keltezett véleménye Majthényiről (a Liptaytól jött levél hátlapján): „*Előbb Hont Vmgyei V(ice) Ispán, tovább Helytartói Tanácsos, honnan önként ment nyugodalomra. 1790. minden Dietán nagy javallással viselt követi méltóságot, 1805-ben, midőn az ellenség Bécsbe meg szállotta, a Palatinus által kevesed magával a kormányzó Tanácsba választatott. Tiszteletet érdemlő férfi.*”

Próbáljuk meg tehát megrajzolni „e tiszteletet érdemlő férfi” portréját, s elhelyezni azt a reformkort megelőző időszak tablóján!

Az életút

Majthényi László 1753-ban született a Hont vármegyei Leszenyén (ma: Lesenice, Szlovákia), ősi nemesi családból. A Divék nemzetségből származó Majthényiak egyik őse, a híres hadvezér és Trencsén vármegye követe, Gergely 1434-ben kapta meg királyi adományként a Nyitra vármegyei Kesselőkö várát a hozzá tartozó uradalommal együtt.⁵ A várnak ma már

¹ Kiss László: Kazinczy Hont megyei levelezőtársa: Majthényi László [= Irodalmi Szemle (Pozsony), 1990. 6. sz. 637-643.] c. munka új adatokkal bővített, átdolgozott változata. Lásd még: *Uő.*: A Mindenes Gyűjtemény honti mecénása: Majthényi László. = Honti Lapok (Ipolyság), 2000. IX. évf., 12. sz. 16.

² Mezei Márta: A Kazinczy-levelezés művelődéstörténeti jelentőségéről. = Széphalom 14. 2004. 3-8.

³ Kazinczy Ferenc: A nagy titok. Szerk.: Ferenczi László. Bp., 1986.

⁴ Az 5496., 5499. és az 5539. számú levél a KazLev. XXII. kötetében jelent meg 1927-ben.

⁵ Borovszky Samu (szerk.): Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Bp., év nélkül (1907), 440-441.

csak a romjai találhatók meg Sívý Kameň⁶ név alatt Bajmóctól (Bojnice) délkeletre. E vártól kapták a Majthényiak a „kesselőkeői“ nemesi előnevet. A nemzetség tagjaival a Felvidék szinte valamennyi vármegyéjében találkozhatunk a történelem során⁷.

Majthényink fiatal koráról, iskoláiról nem találtunk adatot, valószínű azonban, hogy jogi tanulmányokat végzett. Személyéről a legkorábbi értékelhető adatot az első magyar nyelvű újság, a pozsonyi Magyar Hírmondó hasábjain találtuk, 1783-ból.⁸ Hont vármegye akkori székhelyén, az Ipoly bal partján található Kemencén, október 6-án iktatták be hivatalába a megye adminisztrátorát, ifj. Ráday Gedeont.⁹ Az eseményről tudósító írás szerint az adminisztrátorhoz „a Vármegye Nótáriussa, Majthényi László szőlla a Rendeknek nevében“. Nem tudjuk, mióta töltötte be Majthényi a jegyzői tiszte, de hogy meddig, azt igen: 1784-ben ugyanis tisztújítás van a megyében. Ennek során a mindössze 31 éves Majthényi kerül a köznemes számára elérhető legmagasabb megyei posztra, az első alispáni székbe.¹⁰ A tehetséges Majthényi előtt fényes karrier lehetősége áll, különösen 1786 után, amikor is II. József császár megerősíti őt hivatalában, és egyúttal megadja neki az alispáni hivatallal járó „császári és királyi tanácsos“ titulust is.¹¹ Sajnos, Hont megye ipolysági levéltára a II. világháború során szinte teljesen megsemmisült, elvesztek Majthényi alispánságának dokumentumai is. Így nem állapítható meg, mikor hasonlott meg Majthényi Bécs politikájával.

Valószínű azonban, hogy a meghasonlás már 1784-ben elkezdődött, amikor II. József nyelvrendelete a németet tette hivatalos nyelvvé Magyarországon. A rendelet a vármegyék tiltakozását váltotta ki, köztük Hontét is, amely többek közt arra hivatkozott, hogy a latin Magyarországon nem tekinthető holt nyelvnek, hiszen éppen e nyelv használata különbözteti meg a nemzetet (értsd: a nemességet) a nem nemesektől s a nőktől.¹² Nem kizárt, hogy a levél Majthényi fogalmazta. A magyar korona Bécsbe szállíttatása, majd a magyar alkotmány fundamentumának számító nemesi megyerendszer felszámolása 1785-ben tovább fokozta a megyék antipátiáját „a kalapos király“ iránt. S bár Majthényi számára az egyéni boldogulás és karrier útja nyitott – a szóhagyomány szerint „már a kir. Udvari kancelláriához volt kinevezve“¹³ –, ő mégis a megyei nemesi ellenállás pártján marad. Mint ismeretes, II. József reformterve egy erős, német nyelven kormányzott, egységes birodalom megteremtésére megbukott, a császár közvetlenül halála előtt kénytelen volt visszavonni rendeletei többségét. Az 1790 nyarán, a török előtti idők óta újra Budán összegyűlt diéta követei diadalmármorban ünneplik „győzelmüket“, nem sejtve még, hogy a II. Lipót rövid uralkodása (1790-92) alatti szabadabb légkört Ferenc császár abszolutisztikus rendőrállama váltja majd fel. A budai országgyűlésen

⁶ A szlovák név jelentése „szürke kő“, utal a magyar elnevezés egyik lehetséges magyarázatára: a kese (kesely) a szürkéhez közelítő fehér szín.

⁷ Ernyey József: A Majthényiak és a Felvidék. Bp., 1913.

⁸ Magyar Hírmondó, 1783. 92. sz. 735.

⁹ Ifj. Ráday Gedeon (1745-1801) annak a Ráday Gedeonnak (1713-92) a fia, akit a korabeli irodalmi élet „szent öregjeként“ Kazinczy is ismert és tisztelt. Honti kinevezésére az országosan elhíresült „honti emberevő cigányok pere“ szolgáltatott okot. A per történetét egy kemencei helytörténész, Puskás Péter dolgozta fel (*Puskás Péter- Végh József: Előítélet és vérpad – Az „emberevő“ cigányok pere.* 1998).

¹⁰ Magyar Hírmondó, 1784. 626.

¹¹ Magyar Hírmondó, 1786. 125. old.

¹² Molitor Ferenc: II. József, a császári Don Quijote. Bp., 1987. 290.

¹³ Gyürky Antal: Ötvennégy év Hontvármegye történetéből 1820-tól 1874-ig. I. rész. I. kötet. Vác, 1875. 308(

Hont vármegye egyik követe az alispán Majthényi László, aki ettől kezdve az 1808. évi országgyűléssel bezárólag, tizennyolc éven át Hont vármegye diétai szóvivője. Közben, Ferenc császár trónra kerülése után, 1793-ban megváltik az alispáni hivataltól.

Majthényi, a jakobinus?

Izgalmas kutatói feladat lenne – bár a korabeli források hiányában valószínűleg már megoldhatatlan – annak felderítése: milyen kapcsolatok fűzték Majthényt a magyar jakobinus mozgalomhoz. E kapcsolatnak – tudomásunk szerint – jelenleg csupán egyetlen „tanúja” ismeretes: Kazinczy! Ő jegyzi fel 1795. január 31-ről a Fogságom naplójában: *„Mindég ablakomban állék, míg a kiskapu nyitva volt. Mely nagy vala örömem, látván, hogy locumtentiális consiliárius Majthényi László gyalog mene el ott. Nagy barátja vala Hajnóczynak. De Hajnóczy sem vallott”*. E jelenet köszön vissza az 1803. március 3-án a Puky Ferenc nógrádi alispánhoz írt Kazinczy-levélből is: *„Consil. Majthényi főrog elnémében az Uram Bátyám levelének vétele óta. Ő általa ismertem meg Uram Bátyámat e részről, nála látván 1793-ban valamelly interessans munkáját. Jelenitse nála tiszteletemet s mondja meg, hogy rabságomnak első hat hónapjaiban ő vala az maga, a kit ismerőseim között láthaték. 1795-ben 31. Jan. azon kis ajtó előtt ment-el szürke bárány prémű kávészín posztó bundácskában, a mellyen nekünk, kik a Franciscanusok volt Klastromjokba valánk rekesztve, a kemenczefűtő fűt hányták-bé. Örvendeztem látásán. Még most is látom fekete bajuszát.”*¹⁴

E két „tanúvallomásból” annyi szűrhető le, hogy a „locumtentiális consiliarius” (helytartó-sági tanácsos) Majthényi barátja volt a jakobinus szervezkedés kulcsalakjának, a nem nemesi származású Hajnóczy Józsefnek (1750-1795). A Majthényitől csupán három évvel idősebb, modori (ma: Modra, Szlovákia) születésű ügyvéd hivataltól is ismerhette Majthényt, hiszen 1786-ban a felvilágosult II. József a nem nemesi származásúak számára is megnyitotta a közéleti érvényesülés kapuját. Így lett Hajnóczy 1786 és 1790 között Szerém vármegye¹⁵ alispánja, tehát a honti alispán, Majthényi kollégája. Ám találkozhattak a budai, már említett, 1790-es országgyűlésen is, ahol Majthényi megyei követként, a közben – II. József halála után – hivataltól elbocsájtott Hajnóczy pedig Széchenyi Ferenc¹⁶ gróf tanácsadójaként vett részt. S talán annak tudata is fokozta kölcsönös szimpátiájukat, hogy Hajnóczy nyiladozó értelmű első élményeit, benyomásait honti földön szerezte. Evangélikus lelkész atyja ugyanis az 1750-es évek elején a Majthényi megyéjében (ma: Držnice, Szlovákia), illetve Csankon (ma: Čankov, Szlovákia) működött¹⁷. S hogy ezen ismeretség a barátságon túl eszméik közelségét is jelenthette, arra Kazinczy sejtelmes fogalmazása utal: *„De Hajnóczy sem vallott”*. Már-mint nem árulta el barátja jakobinus voltát, vagy legalábbis a Martinovics-mozgalom kitűzésével való szimpatizálását. Hajnóczy tehát nem vallott, ám mégis hagyott ránk egy közvetett ta-

¹⁴ KazLev. III. 579. levél.

¹⁵ A Vukovár székhelyű vármegye Magyarország társországában, Horvátországban, a Száva és a Duna között terült el, 1716-ban szabadult fel az 1521-től tartó török fennhatóság alól.

¹⁶ Széchenyi Ferenc gróf (1754-1820) nevét ma főleg az általa alapított s nevét viselő Országos Széchenyi Könyvtár ill. a Magyar Nemzeti Múzeum révén ismerjük, ő volt „a legnagyobb magyar”, Széchenyi István gróf édesatyja. Széchenyi és Hajnóczy kapcsolata korábbi keletű: már 1779-től a gróf szolgálatában állt, követte őt horvát banná történt kinevezése után délre is. Amikor Széchenyi elhagyta a császári szolgálatot, a meggyőződéses jozefinista Hajnóczy elfogadta a gróf által kieszközölt szerémi alispáni posztot (Pallas Nagy Lexikona, 8. k., 532.)

¹⁷ Bónis György: Hajnóczy József. Bp., 1954. 14.

núbizonyságot a Majthényihoz fűződő viszonyáról. Kivégzése előtt húgának, Fodor Ferencnének ír levelet, amelyhez csatolja azon barátainak és ismerőseinek listáját, kiknek ez úton küldi utolsó üdvözlését. A lista a Martinovics-per ügyésze kezébe kerül, aki vörös ceruzával húzza alá a mozgalomban való részvétellel gyanúsíthatók neveit. A vörössel aláhúzott nevek egyike: Majthényi László helytartótanácsos!¹⁸

Talán a jó barát Hajnóczy tragikus sorsa is közrejátszik abban, hogy Majthényi, „*bár esze, nagy tudománya, modora és gyakorlati ismereténél fogva a legmagasabb államhivatalra tarthatott igényt*”¹⁹, I. Ferenc abszolutisztikus kormányzása idején leköszön hivataláról és visszavonul leszenyei birtokára. E visszavonulás pontos dátuma nem ismert. Annyi azonban bizonyos – mint erről Kazinczy is megemlékezik a Majthényiről, 1818-ban írt jegyzetében (lásd fentebb) –, hogy 1805-ben, amikor Napóleon serege elfoglalja Bécset, s így az ott működő Magyar Kancellária működése is lehetetlenné válik, Majthényink egyike azon négy nemesnek, kiket a palatinus (nádor) a kancellária funkcióját átvevő Államtanácsba kinevez. „*Ezek Budán a Palatinus körül vannak, és körülállások szerint consultálgatnak. Colossalis érdemű nagy és jó emberek!*” – írja Kazinczy 1805. november 19-én idősebb báró Wesselényi Miklósnak.²⁰

S míg Kazinczy prózában méltatja levelezőtársa érdemeit, a közben megyeszékhellyé váló Ipolyságon (ma: Šahy, Szlovákia/) ez idő tájt bábaasszonyként működő „poétia”, Vályi Klára²¹ rímekbe szedve örökíti meg Majthényi erényeit. A Vácott, 1807-ben „Magyar Tempe” címen kiadott verseskötetében található a „Méltóságos Consiliárius Majthényi László Úr ő Nagyságának tiszteletire” című köszöntő, melyből idézzük az 1805-ös évre utaló sorokat:

*Éllyen ez Consiliaris Músák nagy Apollója,
Ez a Magyar Minervának egyik hív pártfogója.
Mert ő nagysága vállait a sok Köz-jó terheli,
Mellyel Nagy Hont Vármegyének betes hírét neveli.
Méltán neveli mert most-is olly hív követséget tett,
Felséges Nádor Ispánnál hol szép dítséretet vett.*

Majthényi, a mecénás

Majthényi „colossalis” érdemei nem merültek ki a közéletben, a nemes megye szolgáltatásban kifejtett tevékenységével. Portréja árnyaltságát erősíti a magyar nyelv és közművelődés érdekében tett fáradozásainak ismerete. S e téren sokkal többről van szó, mint az 1807-es országgyűlési tevékenységéről, ahol felszólalt „a Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudóstársaság létesítése” érdekében.²² Lapozzuk fel a komáromi Mindenest Gyűjtemény 1791-es V. Negyed jelzésű kötetét.²³ „*Sok volna elő számlálnom az okokat, mellyek e Gyűjteménynek Postán való*

¹⁸ Bónis i. m. 167.

¹⁹ Gyürky i. m., 47.

²⁰ KazLev. III. 836. levél.

²¹ Kiss László: „Körmetlen lábbal nagy fát akarok mászni”. Kísérlet Vályi Klára életútjának az eddiginél hitelesebb felvázolására. = Irodalmi Szemle, 1988. I. sz., 74-77.; Uő.: A Csokonaival levelező verselgető bába: Vályi Klára. = Kiss László–Lacza Tihamér–Ozogány Ernő: Gondolatokból épült katedrális. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Pozsony/Bratislava, 2001. 42-45.

²² Borovszky i. m. 377.

²³ A Mindenest Gyűjtemény 1789. július elsejétől 1790. június végéig jelent meg rendszeresen, heti két „levélben”; az 1791-es V. Negyed, ill. az 1792-es VI. Negyed már csak összevontan, évkönyv formájában tudta magát fenntartani.

küldtetését meg állították” – kezdi mentegetődzését Péczeli József szerkesztő a kötet „előbeszédében”, majd így folytatja: *„talán végképpen is meg-szűnt volna e Gyűjtemény, hanemha némelly nemes szívű s anyai nyelvünket boldogítani igyekező Jó Urak, nevezetesen T. Hont Vármegyének nagy érdemű két Vitzze-Ispánjai s több tekintetes Tisztszei ennek folytatására kérték volna. Ha ezért a maradék e munkámnak valamelly hasznát fogja venni, tudja meg, hogy azt az illy nemes szívű Hazafijaknak ösztönzéseknél köszönheti*”. A két nagyérdemű viceispán (alispán): Majthényi László I. és Róth Ferenc II. (kishonti)²⁴ alispán volt.

Majthényi, kinek Leszenyén kívül még három másik Hont megyei helységben is volt birtoka, bőkezű mecénásnak bizonyult, valahányszor a magyar nyelv és művelődés – vagy ahogy a verselő bába, Vályi Klára írta: a „Köz-jó” – ügyéről volt szó. 1808-ban a Ludovika²⁵ Akadémia alapítására 1000 forintot ajándékozott,²⁶ majd később még újabb 4000 forintot.²⁷ Amikor pedig 1816-ban Ugróczy Ferenc, az egy évvel korábban megnyílt kegyes tanítórend (piaristák) lévai (ma: Levice, Szlovákia) gimnáziumának igazgatója a még hiányzó két osztály létesítéséhez kérte Bars vármegye közgyűlésének segítségét, a történetesen jelenlévő Majthényi el-sők között ajánlott fel 100 forintot a gimnázium javára.²⁸

Nem tudjuk, folytatott-e irodalmi tevékenységet Majthényi László. Az e téren legilletéke-sebb, bár korántsem tévedhetetlen forrás, „a Színnyei”, meg sem említi Majthényi nevét. Van azonban egy közvetett utalásunk a tollforgatásra, a már idézett kortárs, Vályi Klára versében:

*Nézzed itt Majthényi Lászlót, ezt a Músák barátját,
Nézd ezt a Magyar Hazánk nagy érdemű sajtátyját.
Örülj kis Músám, de minek, mert Magyar Nemzetnek
Virágozik köntöse nyelve, írni tudni szeretnek.
A ki a Hazának Egét, nem tsak kardal emeli,
Hanem annak ditsősségét tudománnyal neveli.
Magyarul ír, Magyarul szól, mint szép Apolló maga
Mellyért körülte a Músák, kilentz számú tsillaga.*

²⁴ Mivel ma már Hont megye nem létezik, érdemes pár sorban vázolni a „Nagy-Hont” és „Kis-Hont” elnevezések eredetét. A történelmi Hont vármegye a 11. században alakult ki az Ipoly völgyében. A 14. század közepén csatolták hozzá az egykori Rima vármegyét, mely az azonos nevű folyó felső folyása körül, a mai Rimaszombat (Rimavská Sobota, Szlovákia) körze-tében terült el. A két területet, Hontot és a hozzá csatolt részt azonban egy másik megye (Nógrád) választotta el egymástól. A „kishontiak” sose nyugodtak bele, hogy az egykori Rima vármegyéből csupán Hont egyik kerületje (districtus) legyen s magukat – ahol csak tehettek – Comitatus Hont minor, azaz Kishont „vármegye” képviselőjeként szerepeltették. A Honttól való elszakadás hivatalosan először éppen II. József idején sikerült: 1786-ban II. József Kishontot Gömör vármegyéhez csatolta. A „kalapos király” halála után azonban Kishont újra visszakerült Nagyhonthoz, és csak az 1802. IX. tc. mondja ki a végleges elszakadást és egyesítést Gömör megyével. Mivel a kishonti rész földrajzilag is messze esett az „anyamegyétől”, a mindenkorai másodalispán „kishonti” alispánként e távoli „kerület” ügyeit képviselte.

²⁵ Az 1808-i pozsonyi országgyűlés törvénycikkbe iktatta a magyar katonai akadémia megalapítását. Az akadémiát Modenai Mária Ludovika (1787-1816) magyar királynéről nevezték el, aki 1807-ben ment férjhez I. Ferenchez, és koronázási ajándékát ennek az intézménynek a céljaira ajánlotta fel. A főépület alapkövét csak 1830-ban tették le. *Rada Tibor: A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és testvérintézetek összefoglalt története (1830-1945)*. I. k. Calgary-Bp., 1998. 28.

²⁶ Az 1808. évi VII. törvénycikk 7. cikkelye nevesítve sorolja az adakozókat, köztük halácsi Halácsy Lászlót, Hont vármegye első alispánját és követét (1000 forint), kesselkeői Majthényi László kir. tanácsost és Hont vármegye követét (1000 forint), valamint a megye főispánját csábrági és szitnyai gróf Koháry Ferencet, kamarást és valóságos belső titkos tanácsost, aki 10 000 forinttal támogatta a Ludovikum ügyét. Az érdekesség kedvéért emeljünk ki még egy nevet a szponzorok közül: kazinczi Kazinczy Dénes, Bihar vármegye alispánja és köve 1000 forintot adományozott. *Rada i. m.* 36-45.

²⁷ Az 1812. évi országgyűlés ismét törvénycikkelybe iktatta „a katonai Ludovika Akadémia részére folytatólag tett ajánlatokat”, ezek közt szerepel Majthényi László 4000 forintos támogatása is. *Rada i. m.* 47.

²⁸ *Tóth György: A lévai kegyes-tanítórendi gymnasium története 1815-1895-ig*. Léva, 1896. 69.

Majthényi, Kazinczy levelező társasága

E töredékekből, apró mozaikdarabokból összerakott portré sok kívánnivalót hagy maga után. Ahhoz azonban elég, hogy megállapíthassuk: nem méltatlanra pazarolta Kazinczy a levélpapírt és a tintát. Az eddig felkutatott adatok alapján nem tudtuk kideríteni, mikor váltott először levelet a két jeles férfiú. A fentebb idézett, Puky Ferenchez írt levél alapján annyi bizonyos, hogy 1793-ban már ismerték egymást. A személyes találkozásra azonban még ettől korábban is lehetett alkalom, például 1790-ben, amikor mindketten Budán tartózkodtak. Kazinczy mint a Budára visszatért magyar korona mellett díszőrséget adó Abaúj vármegye „őr álló Vitéze”,²⁹ Majthényi pedig mint az országgyűlés Hont vármegyei követe. Az 1793-tól korábbi kapcsolatfelvételt támogatja közvetve az a tény is, hogy Kazinczy 1789-ben megjelent levéregényének főhőse, Bácsmegyei több levelét Majthényi pátriájából, a Hont vármegyei Ipolyságról keltezi.³⁰

A három fennmaradt, illetve ismert Kazinczy-levél közül irodalomtörténeti szempontból kétségtelenül az első, az 1808. április 30-án Széphalmon keltezett levél a legértékesebb.³¹ Egyértelmű, hogy nem ez volt az első Majthényinak címzett levél: „Válasza sok szenvedéseimért édes jutalom” – írja ugyanis bevezetőként Kazinczy, majd így folytatja: „Mi lenne úgy a világból, ha a jók ilyenek volnának!”. A „jók” Kazinczy kedvenc kategóriája:³² annak a nemesi, polgári, értelmiségi körnek a „fedőneve”, melynek tagjait az alkotmányosság iránti érzékenységen túl elsősorban a nemzeti kultúra, a magyar nyelv ügye tett elvarázsolttá, levelezőpartnerekké. Ezért ecsetelheti részletesen Kazinczy a „jók” közé tartozó „méltóságos úrnak”³³ a magyar nyelv s az író kapcsolatairól vallott felfogását. Könyvének küszöbönálló kiadásával kapcsolatban jegyzi meg: „Én ezt a munkát nem úgy akarom tekinteni, mint aluszékony olvasókat mulattató románt... hanem mint filológiai próbát... nyelvünknek mely úton és miképpen kell megadni azt a csínt, amellyel a francia s hasonló igyekezetek után már a német is bír”.³⁴ Az író nem lehet Handwerker (mesterember), állítja Kazinczy, ki a tárgyakat úgy festi le, amint leli, de legyen Künstler (művész), ki „szépítve” fest s ki azt kutatja „miként kell a nyelvnek új és hozzá nem illő díszet adni”. Nem ragaszkodhat „ősei nyelvéhez”, hiszen Schiller és Goethe „kit én megmakacsodva mindenkinél inkább kedvelek”, sem azt nézi, hogy Luther mint írt, „hanem hogy neologizmusuk mint bővítheti, szépítheti nyelveket!”. A levél folytatása is szenvedélyes: „Sokan tőlem originált várnak, kívánnak, de gondolatlanul... Remek originált írni nem nekünk adatott, hanem unokáinknak fog adatni”. Kazinczy úgy érzi, többet használ azzal, ha idegen, fejlettebb nyelven írott munkát a „legnagyobb gonddal” magyarra átültet, mintha „silány originált” faragna. S hogy szavainak nyomatékot adjon, közli is rögtön Majthényival, milyen fordításon dolgozik jelenleg. „Ott, ahol nem vala tintám”³⁵ s vagy egy szeggel karmolhattam könyveim fejr papirosaiba holnit, avagy ecetben macerált vasdarabok levélvel irkálhattam, elkezdeném dolgozni Sallustot is. Megrezzentve egyszer, amit így dolgoztam, semmivé tettem. A múlt decemberben Catilinát újra átdolgoztam... s a Jugurtha kész lehet nemsokára”. S csak ezután

²⁹ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Bp., 1987. 150.

³⁰ Kiss László: Kazinczy és Ipolyság. = Honti Lapok, 2006. 8. sz. 13.

³¹ S a leghozzáférhetőbb is, hiszen „A nagy titok” c. válogatás (1986) teljes terjedelmében újra megjelentette, 200-205.

³² Poór János: Kényszerpályák nemzedéke 1795-1815. Bp., 1988. 180.

³³ A királyi tanácsosi címhez ilyen megszólítás dukált.

³⁴ Marmontel, J. F. (1723-99) francia író „Contes moraux” (Erkölcsei mesék) c., 1761-ben írt munkájának fordításáról van szó, melyet Kazinczy ki is adott 1808-ban „Szívképző regék” címmel.

³⁵ Azaz a tömlőben.

válik személyessé a levél hangneme: „*nékem az isten szenvedéseim jutalmául egy szeretetreméltó teremtetést ada feleségül*”, áradozik a még ifjú házasnak számító Kazinczy.³⁶ S talán nem minden hátsó gondolat nélküliek a következő sorok, melyekből kiderül, hogy Sophie 200 forintnyi alalmazásával segített egy arra rászoruló, „*holott gróf Festetics György – az úgynevezett nagy Festetics*³⁷ – *egy Rostinak 25 forintos rongy papirost ada*”. Valószínű, hogy arról a Rosty Jánosról (1748–1807) van szó, aki a jakobinus mozgalomban való részvételéért hétévi fogságot szenvedett, s kiszabadulása után nyomorúságos körülmények közt tengette életét. S bár Kazinczy azt állítja: mindezt csupán azért írja, mert „*gyönyörűségemet érzem abban, hogy fekvésemet, magamat, feleségemet egy ily lelkű férfi ismerje, s fő kincsnek tartván egy ily ember szeretetét, a kocketségnek minden fortélyait munkába veszem, hogy megnyerhessem, bírhassem*”, talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük: Rosty nevének emlegetése utalás lehet a közös jakobinus múltra is!

„*Rhédey eránt vár s parancsol a Mélt. Úr tudósítást*” – zökkenti vissza a „mába” levele olvasóját Kazinczy. – „*Olvassa meg a Kurirban a Keresztési István Debrecen városa fiskálisa hirdetését*” (értsd: híradását), ajánlja a széphalmi mester levelezőtársának. A Bécsben megjelenő Magyar Kurir az évi 32. számában a debreceni ügyvéd „helyszíni tudósításban” számol be arról a nagyváradi fényes ünnepségről, melynek során Rhédey Lajost Bihar vármegye adminisztrátori hivatalába iktatták be. S hogy Majthényi a tudósítás „sorai közt” is tudjon olvasni, Kazinczy „tudósít” az adminisztrátori kinevezés háttéréről. Éles hangon ítéli el a köpönyegforgatókat, a Rhédey oldalára átvállokat: „*az előre törekedés, a fényre, pénzre vágyás elvette lelkeiknek minden erejét*”. „*A virtus helyébe, mely pedig Montesquieu szerint a legerősebb istáppja az országnak* – folytatja dohogását Kazinczy – *a gazdagodás szabados és nem szabados útjainak keresése lépett*”. Kazinczy informáltsága nem meglepő: öccse, Dénes 1803-tól Bihar megye másodalispánja, ki Rhédey hatalomra jutása után rövidesen meg is válik hivatalától.³⁸ A terjedelmes levél meghívással és kívánsággal zárul: „*Lehelje a mélt. Úr a maga lelkét a fiaiba, kiket nem ismerek...*”. Valószínű, hogy Majthényi korábbi levelében megígérhette a látogatást, Kazinczy ugyanis egy szintén 1808. április 30-án kelt levelében³⁹ azt írja gróf Desewffy Józsefnek: „*Majthényi László Úr nekem azt igéri, hogy esztendő alatt nálam lesz*”. Nincs adatunk arról, létre jött-e a látogatás, ám ismerve a kialakuló „háborús” helyzetet – Napóleon betörését az országba – a válasz bizonyára nemleges. Találkozhattak viszont 1808 őszén Pozsonyban, a diétán, melyen Majthényi utoljára viselte Hont vármegye követi tisztjét. Nem teljesült Kazinczy kívánsága a Majthényi fiúkat illetően. Szomorú fintora a sorsnak, hogy a Bécs kiszolgálása, a megalkuvás helyett a birtokára való visszavonulást választó Majthényi fiai más lelkületűvé váltak, mint atyjuk: a reformkor, illetve a szabadságharc idején a reakció szolgálatába szegődnek. Fia, László 1839 és 1845 között Bars vármegye nem éppen közkedvelt adminisztrátora, 1845-től főispánja; unokája, szintén László (Antal fia) 1845-től Hont vármegye konzervatív alispánja, 1848-ban a „honti álorcásdi” dicstelen szereplője.⁴⁰

³⁶ 1804. november 11-én vette feleségül a nálánál húsz évvel fiatalabb gróf Török Sophie-t.

³⁷ Festetics György gróf (1755–1819), nagybirtokos, a keszthelyi Georgikon és Helikon alapítója.

³⁸ Kazinczy meglátását pedig Rhédey karrierizmusáról igazolta az idő: alig két hónappal adminisztrátorrá választása után már grófi rangot nyer s egy 1814-es Kazinczy-levél már így sorolja címeit: Mélt. Gróf Rhédey Lajos Bihar várm. Administrator, Leopold Rendbeli Keresztés és Cs. K. kamarás úr.

³⁹ KazLev, 1279. sz. levél.

⁴⁰ Spira György: A honti álorcásdi. = Jottányit se a negyvennyolcból! Bp., 1989, 105–123. – Lásd még Puskás Péter: Boronkay Lajos, Kossuth honti kormánybiztosa. Kemece, 2001.

Majthényi, a „római lélek”

1808-ból maradt fenn még egy levél, amelyből kiderül, miért is tiszteli ennyire Kazinczy honti levelezőtársát: „*A Mélt. Úr fényes házból vette eredetét, egyike a Nemzet leggazdagabb embereinek, mint Vice-Ispán, mint Helytartói Tanácsos, mint Követ, mint a Palatinalis Senatusnak tagja fényt vont nevére – hány van olyan az országban, a ki a Méltóságos Úrral akár való érdemben, akár csak fényben vetekedhessék? S a Mélt. Úr kereszt nélkül tért haza, nem üttette magát Gróffá... Ha ez nem nagyság, úgy nem tudom mi a nagyság: ha ez nem Római lélek, úgy nem tudom mi a Római lélek*”. S ha ez így történt, akkor a mi feladatunk lesz – véli Kazinczy – Majthényi nevét „*a maradék szentebb tisztelésének*” fenntartani. Ezért „*óhajtánám Mélt. Úr, ha a Pozsonyi Festő Rémer a Mélt. Urat festette volna, hogy azt a képet egy kötetem elé metszethetném*”. S mivel Majthényi levelében „*egy kis csípősséggel*” említi a „peroratorokat” (szónokokat), Kazinczy védelmébe veszi őket, mondván: „*De ki hát a jó hazafi? Ki a bölcs hazafi?... az mind jó ember, a ki a maga meggyőződése szerint szól, csak vadászó szándék nélkül szóljon. Az ilyen ha hibás vitatás mellett szól is, legalább becsületes ember*”. A december 25-én keltezett levél záró sorai is figyelemre méltók: „*Én a Mélt. Úrnak nem csak életet kívánok, hanem olyat, a melyben munkás lehessen. Nem jutottunk volna ennyire, ha a hazánknak sok illy férfiai volnának*” – írja Kazinczy a fenyegető francia támadás tudatában.

A következő levélváltásra – mostani ismereteink szerint – csak 1815-ben került sor. Közben sok víz lefolyt az Ipolyon, Majthényi visszavonult az aktív szerepléstől, bár szava még mindig sokat jelent az 1806-tól (Kemence helyett) már Ipolyságon tartott megyei közgyűléseken. Úgy tűnik, hogy 1815-ben ő kezdeményezte a levélváltást. Erre utalnak Kazinczy levelének kezdő sorai: „*én kisebbségnek érzem magamat... mint hogy... semmi tekintetű leveleimmel alkalmatlankodjam; s így elégnak tartottam azt a szerencsét, hogy azzal hízelkedhettem magamnak, hogy volt egy idő, a melyben a Mélt. Úr erántam is mutatott kegyes figyelmet. Örvendek, hogy ez a levél ezt a kedves érzést bennem megújította...*”.

Valószínű az is, hogy Majthényi indoka a kapcsolatfelvételre eléggé prózai volt: Kazinczytól ugyanis annak apósa, az akkor már öt éve halott gróf Török Lajos (1748-1810) által felfalált „gyógyhatású” tinktúra receptjét kéri. „*Az ipammal nem holt-el a tinktúra készítése: azt az Ipam az én kezeimhez is meghagyta tulajdonkezelével írva: de azt senki egyéb nem készíti mint a napam. Méltóztassék a Méltós. Úr ezen eránt Kassai Kereskedő Rumi József Úrnak írni. Nála az mindég lesz*”. A levélváltásból nem derül ki, melyik Török-féle tinktúráról van szó. A magyar rózsakeresztesek egyik legkiválóbbja, gróf Török Lajos⁴¹ ugyanis nemcsak alkímiával, hanem gyógyítással is foglalkozott, s mint veje, Kazinczy írja róla 1805-ben Kis Jánoshoz címzett levelében: „*négy rendbeli tinktúrája által jóvedelmét tetemesen megszorította, magát a strangu-ria*⁴² *kínjaitól megmentette, sok beteget tanácsával, sokat ingyen nyújtott szereivel, sokat ingyen való gyógyításával és tartásával boldogított és boldogít*”. A „négy rendbeli” tinktúra közül a vizelési panaszokat enyhítő „antimóntinktúra”⁴³ mellett az ún. „Russtinktúra” tett szert nagy hírnév-

⁴¹ Szathmáry László: Az ipám és az atyja. (Szendrői gróf Török József és Lajos). = Magyar alkémisták. Bp., 1986, 229-242.

⁴² Stranguria: görcsös fájdalom kíséretében cseppenként történő vizeletürítés. Vö.: „A gróf vérző hólyaghurutban szenvedett és ez ellen antimóntinktúrát készített”. Szathmáry i. m., 238.

⁴³ „Az ő [az alkémisták] antimónjukon a mai antimonit, antimonszulfid értendő”. Szathmáry i. m., 242. Az antimonról lásd Pesty László: Ötvözőszer, gyógyszer, kuruzslószer: az antimon öt évezrede. = Élet és Tudomány, 1979. 41. sz., 1289-1291.

re, ez utóbbival 1873-ban (!) még a kolerát is megpróbálták gyógyítani.⁴⁴ Levele további részében Kazinczy arról értesíti Majthényit, hogy éppen készülődik „*azon dolgos város felé, mely az Európa Megszabadítóját féleszt. [endő] olta már kebelében tartja*”,⁴⁵ hogy gyermekeinek francia nevelőt fogadjon. „*Ki ne örülne, hogy egy nemzet más nemzetnek járma alól kiszabadul*”, teszi fel a látszólag ártatlan kérdést Kazinczy, majd így folytatja elmélkedését: „*De megkapja-e most? Szabad lesz-e most? Mert a ki csak jármot cserél, az még nem szabad!*” S példának említi a „*Norvégi népet*”, mely „*kénytelen vala egy olly néppel eggyesedni össze, a melyet útált, gyűlölt.*”⁴⁶ Én mind ezeket [értsd: a politikát] *nem értem*”, sóhajt fel rezignáltan Kazinczy, „*a helyett tehát, hogy azokon tördődjem, a mit reám nem bíztak... a mi erőm van, azt nyelvünk és literaturánk gyarapodására fordítom*”. S következik felsorolása annak, pillanatnyilag min dolgozik...

E levélváltás után Majthényi László még tíz évet élt leszenyei birtokára visszavonulva. Utolsó éveiről a megye monográfusa azt írta, hogy öreg napjaiban a tarokk volt „kedves mulatsága”. Pipákat, órákat és zenélő szelencéket gyűjtött, harmincnál több óráját maga szokta felhúzni. Háza sosem volt vendég nélkül.⁴⁷ 1825. október 13-án hunyt el: „A halál kártyajáték és zeneszó mellett érte Csalomián a szüreten (itt is nagy birtoka lévén).”⁴⁸ Levelezőtársa haláláról Kazinczy valószínűleg 1829-es pesti útja alkalmával értesült, amikor együtt ebédelt Hont vármegye diétai követivel, Luby Lászlóval és Majthényi Antallal. Ez utóbbiról naplójában megjegyzi: „*Majthényi Lászlónak fíja*”.⁴⁹ 1831-es nógrádi útja során, a június 15-iki naplóbejegyzésében ismét említést tesz a Majthényiakról: „*Bouton a francia mester a kis Majthényi Lacinál, az Antal Honti viceispán fijánál*”.⁵⁰ A „kis Laci”, Majthényink unokája dicstelen 1848-as szereplésre fentebb utaltunk.

Majthényi László első életrajzát megyetörténetében közreadó Gyürky Antal nem említi Majthényi Kazinczyhoz fűződő kapcsolatát. Így bizonyos mértékig érthető, hogy a Gyürky adataira (is) épülő, 1907-es Borovszky-féle monográfia sem tud erről a kapcsolatról. Nehezen magyarázható azonban az, hogy miért maradt ki Majthényi László a jeles honti szülötteket felvonultató „Honti arcképcsarnokból”,⁵¹ illetve a szülőfaluját, Leszenyét is bemutató településtörténeti munkából.⁵²

⁴⁴ Garzó Gyula: Néhai Gróf Török Lajos cholera ellen alkalmazott Rusztinctúrája s az ezen üldözött gyógyszer fényes sikerének okiratai. Kecskemét, 1873.

⁴⁵ Értsd: Bécs felé, ahol a Napóleon fölött győzedelmeskedő szövetségesek tartják kongresszusukat.

⁴⁶ Utalás az 1814-es kiel-i békére, amely egyesítette Norvégiát Svédországgal.

⁴⁷ Gyürky i. m., 47. old.

⁴⁸ Gyürky i. m. 48. old.

⁴⁹ Busa Margit (szerk.): Kazinczy Ferenc utazásai. Bp.-Miskolc, 1995, 275.

⁵⁰ Busa i. m., 332.

⁵¹ Csáky Károly: Honti arcképcsarnok. Jeles szülöttek kisportréi. Dunaszerdahely, 1998.

⁵² Csáky Károly: A Dunától a Sztinnyáig. Településtörténeti barangoló. Révkomárom, 2003. A Leszenyét tárgyaló rész (247-249.), említi ugyan a faluban földbirtokos Majthényi családot, az általuk emelt kúriát, lakói közül azonban csak a mi Majthényink unokáját, az aulikus magatartásával bároságra és főispáni rangra emelkedett Majthényi Lászlót nevezi meg.

VARGYAS HERMINA

Versek

Út Nadapon

Akácillatokba temetkezem,
leomló, porló kis szakadékok
nyílnak lelkemben.
Gyermeki szemem tágul az égre,
apró lábak nyomát nézem,
magamat látom, figyelem,
tündöklő pókhálók lengnek a szélben,
sír a fű reggelente,
s fátyolos a levegő.
Álmokat, titkokat kutatok
révült pillanatokban;
élet és halál ez a visszalépés,
mégis hátratekintek a
sosem-múltba,
a felszín alatt remegő
emlék felé,
mert nincs idő, csak ez a
játékos, könnyed óramutató van,
mi kicselez, s olyan riasztóan
ugyanaz vagyok, mint régen
– ha erre járok –,
csak átszíneződöm,
színárnyalatok lüktetnek át
szívemen, olyan kétségbeejtően —
hatalmas festmény részei vagyunk.

Gordonkahangon

Gordonkahangon szól az este,
rálebben szempillámra,
hallgatom.
Horgolt csipkefüggönyök
suhannak át agyamon,
cikornyás mintáik
idegeimet lebontják,
már félig álmodom.

Nehéz...

Nehéz a szívem,
támasztom fejem,
úgy bekopognék valakihez.

Hulló poromból ki emel föl?
Ki alkot újjá,
istenesre?

Csillog az arcom:
ezüst por lepte,
könnyem fényes csík csak benne.

A Nap olyan, mint Te

A Nap olyan, mint Te,
megjelenésének idejét behatárolhatom,
de meglehet, hogy elfelhőzi magát,
s nem látom.
Valahol ott van, de nekem távol.
A sugarai kezeim közül kicsúsznak,
mint a meleg víz, kifolynak,
csak jóval érinthetlenebbek.
Bármelyik percben eltűnhet,
nem érem utol, és kereshetem,
de valahol mindig felettem jár,
ezt vagy tudom, vagy „csupán” érzem.

Úgy lopnak el...

Úgy lopnak el tőlem örvénylő kezek,
mint gyermek álmait a denevérek.
Hosszú karjukkal és loboncos hajjukkal
takarnak el.
Körbetáncolnak, átfonnak lábaikkal,
s te nem is tudod, mit teszel.
Én látom. Sajnos láthatatlan vagyok.
A kezeim is azok, amiket kinyújthatok.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

**„Nemzetem javára, Nemzetemért írtam”
250 éve született Mocsáry Antal,
Kazinczy Ferenc nógrádi barátja**

Amikor 2007-ben a Mikszáth Kálmán Társaság Zemplénben járt a „Nagy Palóc” nyomát keresve, természetesen eljutott Széphalomra is. Ott, Kazinczy sírjánál felelevenítették a költő és Nógrád kapcsolatát, s a legtöbbet Kazinczy és Mocsáry Antal barátságáról szóltak. Vannak alkotók, akiknek sorsa, életműve minden különösebb évforduló nélkül is érdemes figyelmünkre, folyamatos érdeklődésünkre. Ilyen számunkra *Mocsáry Antal*, aki ráadásul 250 éve, 1757-ben született a Hont megyei Bozókön, és 1832-ben hunyt el a Nógrád megyei Bocsárlapujtón (ma Karancslapujtő). Számon tartja őt az irodalomtörténet, de valahol a sor végén, a verselgető nemesek sorában. Életművének egy alkotása azonban olyan, amelyet vissza-visszatérően kell és lehet használnunk. Ez az 1826-ban megjelent, Nógrád megyét bemutató, hatalmas, négykötetes monográfia.¹ Ennek a műnek sok olvasata van már, s lesz is még egy ideig. Hiszen van, aki a megyetörténet megírásához használja pl. a varakat bemutató adatait, van aki településtörténeti kutatásaihoz lapozza fel a járások szerinti összszegzéseket. Nemrégiben egy levéltáros pedig a női szereplők megjelenését tekintette át a kötetben, azaz Mocsáry nő szemléletéről érkezett.²

Mi magunk is többször fordultunk a monográfiához. Egy kisebb tanulmányban, amelyet R. Várkonyi Ágnes tiszteletére adott ki a salgótarjáni múzeum, azt mutattuk be, milyen reformjavaslatai vannak Mocsárynak, amely javaslatok egyrészt Nógrád megye alapos ismeretét is jelentik, másrészt mintegy előrevetítik, milyen gondokkal kell majd megküzdenniük a Nógrád megyei ifjú reformkori nemzedéknek, soraikban Madách Imrének, Szontagh Pálnak, Sréter Jánosnak stb. – ha a megye elmaradását fel kívánják számolni.³ Egy terjedelmesebb publikációnkban pedig, amelynek a *Széphalom* évkönyv 10. kötete adott helyet, egyrészt bővebben és áttekintőbben foglalkoztunk ezzel a témával, másrészt röviden s vázlatosan feltűntettük azt a kapcsolatrendszert, amely az amúgy „udvarházi literátornak” tekintett Mocsáryt kora alkotóihoz fűzte így pl. Vitkovics Mihályhoz, de még inkább Kazinczy Ferenchez.⁴

¹ Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése. Rézre metszett Rajzolatokkal. Négy kötetben. Pesten, 1826. Petrózai Trattner Mátvás betűjével. Természetesen az első kiadás már réges régen elfogyott, antikváriumban sem fordul elő. Éppen ezért 1982-ben megjelentettük hasonmás kiadását a szécsényi II. Rákóczi Ferenc Termelőszövetkezet s annak elnöke, Hütter Csaba jóvoltából. Mondanunk sem kell, az a kiadás is elfogyott pár hónap alatt.

² Az említett tanulmány egy Nógrád megyei levéltáros, *Szirácsik Éva* műve: Mocsáry Antal nőideálja, megjelenik a *Palóc* 2007. évi 4-5. számában, 354-360.

³ Mocsáry Antal huszonhárom kérdése = Köszöntés. Szerk. *Szvircek Ferenc*. Salgótarján, 1998. 24-26.

⁴ Egy nógrádi táblabíró reformjavaslatai (Kazinczy Ferenc és Mocsáry Antal kapcsolata) = *Széphalom* 10. A Kazinczy Ferenc társaság évkönyve. (Szerk. *Balassa Iván, Fehér József, Hőgye István, Viga Gyula*). Sátoraljaújhely, 1999. 113-124.

Ugyan mindent közel sem tudunk még erről az irodalmi barátságról, de annyira az mégsem lehetett jelentéktelen, mert 1831-es felvidéki útja során Kazinczy ellátogatott Bocsárlapujtőre, hogy a tudós monográfust felkeresse. Majd annak házában több nógrádi irogató, műfordító ismerősével fontos és hasznos eszmecserét folytatott.⁵ Nem tudni, Kazinczy hogyan minősítette kapcsolatát Mocsáryval, de ez utóbbi nagyon jelentősnek érezte ezt a levelezést vagy a ritka személyes találkozást. Hiszen ezzel így volt mindenki, akivel Kazinczy levelet váltott. Egy levél Kazinczytól egy a világ végén élő szerény tehetségű alkotónak életre szóló jelentőségű lehetett.

Mocsáry Antal fő művének van egy aspektusa, amelyre kíváncsiak vagyunk, noha forrásaink közel sem adják meg a lehetőséget a teljes feldolgozás elvégzésére. De mégis: azt kutatjuk, hogy Mocsáry Antal, a történetíró, milyen forrásokból dolgozott, milyen művek alapján tudta összeállítani terjedelmes megyetörténetét. Jelenlegi ismereteink szerint ennek legalább négy lehetősége volt. Megkérte a falvak előljáróit, lelkészeit, tanítóit, hogy a települések jelenkori állapotáról küldjenek neki adatokat. Mindehhez csatolta a saját ismereteit, hiszen több járásban is betöltött szolgabírói szerepet, s így voltak pontos adatai is. Másrészt nagyon komoly könyvészeti forrásokat használt fel, gyakorlatilag az akkor rendelkezésére álló magyar, német, latin nyelvű, Magyarországra vonatkozó történelmi szakirodalmat átnézte vagy kicédulázta. Valószínűleg módszerbeli segítségként az addig megjelent megyei monográfiákat is megtekintette, így többek között Szirmay Antal művét, Szatmár megye leírását is. Felhasználta az akkori tudományos folyóiratok cikkeit. Végezetül pedig levéltárakban kutatott. Pesten a Nemzeti Múzeum kéziratárában, Nógrádban pedig családi levéltárakban.

Itt kell megemlítenünk azt a tényt, hogy 1820-ban Mocsáry Antal kérvénnyel fordult a megyei közgyűléshez, hogy adjanak számára ajánlólevelet a települések bíráihoz vagy a nemesi családokhoz, adatot kérhessen, a levéltárakban kutathasson. Ez utóbbit persze megtehetette mindenféle ajánló irat nélkül is, de ő ezze: a gesztussal egyrészt tudatni akarta, hogy mire vállalkozik, másrészt rávenni esetleg azokat, akik nem akartak adatot adni, vagy késlekedtek a segítségével. Ezzel a kérvénnyel be tudjuk határolni a munka időhatárait is: 1820-ban kezdte meg műve írását, s a kötet 1826 júliusában már a könyvtárusoknál volt. Valamint kiderül, milyen alkotói szándékkal kezdte meg az adatgyűjtést. A jegyzőkönyv ezt így rögzíti: „Mocsáry Antal táblabíró e nemes megye hajdani történeteit s jelen lévő állapotját leírni és közrebecsájtani szándékozván, az arra, s a nemes vármegye Levelestárházából leendő segedelem kútfőkre nézve, és némely régiségeknek vagy a természet jelesebb productumainak megvizsgálására a nemes vármegye jóváhagyásáért, ugyszinte minden magányos földesuraságoknak és megyebeli lakosoknak a kezek között lévő e célra szolgálható ritkaságoknak, régiségeknek vagy irományoknak vele leendő közlésre leendő utasításokért esedezik.”⁶

Ebből is egyet emelünk ki, gr. Forgách József személyét és szécsényi gyűjteményét. (Igen gyakori bejegyzése volt a lábjegyzetnél: az adatot a „Forgách Familia Leveles tárában” találta.) E kapcsolat feltárása rávilágít arra is, hogy a Kazinczy korabeli Magyarországon, je-

⁵ Uo. 113-114. és 119.

⁶ Mocsáry Antaltól nemhogy monográfia, de még tanulmány sem készült. Az egyetlen jelentősebb írás *Leblancé Kelemen Mária* műve: Bocsári Mocsáry Antal 1757-1832. Nógrád megyei múzeumok évkönyve, 1977. Szerk. *Domonkos Alajos*, Salgótarján, 1977. 305-324. Leblancné levéltáros volt, számos új, addig ismeretlen levéltári forrást fedezett fel a Nógrád megyei levéltárban. Többek között az idézett Mocsáry kérvényt is. 308.

lesül a 19. század első két évtizedében, milyen volt a tudományos élet lehetősége, elsősorban a vidéki kúriákban, akiknek művelt gazdáival Kazinczy maga is kapcsolatban állt.

Mocsáry művét a hazai historiográfia többféle módon minősíti. Van, aki szépirodalmi aspektusait emeli ki, mintegy 19. század eleji értekező prózának tekinti. Erre egyes passzusai vagy a beillesztett Mocsáry-versek miatt kiválóan alkalmas. Olvashatjuk a magyar köznemesei történetfilozófia megjelenéseként, az úgynevezett „országisme,” azaz országismertetés egy műveként, s összevethetjük e korszak más, hasonló jellegű és célú leírásaival. R. Várkonyi Ágnes szerint „ez a mű a feudalizmus utolsó pillanatában készült látélet, a vármegye természeti, népességi, gazdasági és történeti viszonyait egybefoglaló tájékoztatás, a kor sajátos tudománya, a hon- és államismereti tudomány szabályai szerint, tehát pontos és részletes leírásokra törekszik, mert az akkori gyakorlati politika számára is tájékoztatásokkal kívánt szolgálni.”⁷ Olvashatjuk mint művelődéstörténeti esetek tárházát, hiszen szó van benne a hétköznapi eseményeiről, szerencsétlenségekről, középkori temetési szertartás leírásáról, népi jelenségekről, életmódi viszonyok bemutatásáról. A mű és olvasó valóban különleges kapcsolódását lehet kialakítani, amelyben a műhöz való viszonyunkat ebben az esetben is számtalan indíttatás határozza meg.

Most mi azt a szempontot vettük előtérbe, hogy a korabeli tudósi magatartás vajon milyen lehetőségekkel rendelkezett az alkotáshoz, mit tudott elérni s felhasználni a már meglévő szakirodalomból, s ennek a kutató munkának miért éppen a szécsényi földesúr a legtöbbet emlegetett személyisége? De ehhez a vizsgálati kiinduláshoz lehetne kötni a negyedik kötet végén található előfizetői jegyzéket, illetve annak elemzését. Azt tudjuk, hogy 88-an írták rá a nevüket az előjegyzésre, 97 példányt rendelve. Elemezni lehetne őket rang, hivatal, foglalkozás, rokonsági fok, földrajzi elhelyezkedés stb. szerint. Vajon milyen viszony fűzhet-e a szerzőhöz, Nógrádhoz, vagy egyszerűen a nemzeti históriához: Böhm Károlyt, a pesti egyetem orvosi karának dékánját, Márkus Jánost, a selmeci líceum igazgatóját, Pokorni Mihály szécsényi gyógyszerészt, Kovács Sándort, Szatmár vármegye főjegyzőjét, Szilassy Józsefet, Zemplén megye adminisztrátorát, Szirmay György urat, Szatmár megyei szolgabírórt vagy éppen Szirmay Józsefet, Zemplén vármegye fő adószedőjét stb.? Természetesen ott szerepel a megrendelők között saját családja s jó néhány nógrádi nemesi família is. S ott vannak a Forgáchok, köztük Forgách József úr, cs. kir. kamarás őnagysága, aki két példányt is rendelt a műből.

Miért éppen Forgách József gróf, kérdezhetjük újra és újra, s a választ elméletileg s a gyakorlatban is magától Mocsárytól kapjuk meg. Nyilvánvalóan vannak praktikus szándékai a kötet megírásával és kiadásával, de olykor mellékesen az alkotó ember örök kétségét és reményét is megfogalmazza, azaz: mi lesz a művel, megmarad-e a jövődönnek, ér-e annyit, hogy majd jövődő századok emberei újra kézbe veszik? Szép gondolata valóban prózai remekelés: „Miket szül a jövődőség? Ne kérdezd élő! Nints tehetség a jövődő sűrű fátyola alá való tekintésre. Hogy is tudhatnánk mi a jövődőt, holott a múltakat is tsak tapogatva, keresve, nagy szorgalom, mély olvasás, s tapasztalások által – de tökéletesen soha sem – tudhatjuk meg; mert hány jeles, ditsőséges történetek maradnak örök feledékenységekben?”⁸

⁷ R. Várkonyi Ágnes előszava a Mocsáry hasonmás kiadásához. Szécsény, 1982. I. k. 4.

⁸ Mocsáry i. m. 2. k. 50-51.

Némileg leegyszerűsítve a helyzetet, azt mondhatjuk, éppen az „elégséges jutalom” reménye és megtalálása viszi el Mocsáryt ahhoz – a kötelező tiszteleten és hálán kívül – hogy gróf Forgách Józsefet könyve számos helyén felemlegesse, dicsérje gyűjteményét. Néha már zavarba ejtő is ezek sokaságát olvasni, hiszen másokkal közel sem ilyen háládatos. Igazolásul néhány idézet Mocsárytól. Egy helyütt úgy említi a grófot, mint aki „a tudományoknak s Literaturánknak barátja.” Majd lapalji jegyzetben rögtön hozzá is teszi: „Ezen Méltóság velem sok nevezetéseket közölván, sok történetek felvilágosítására segítséget nyújtott, mellyért állandó tiszteletemet s háládatosságomat kinyilatkoztatni kötelességemnek tartom.” Máshe-lyen ezt írja: „Ellső helyet érdemel Szécsényben gróf Forgách Józsefé, kinek nemes gondolkodását sok nemes cselekedeti már elegendőleg is megbizonyították.” A kortársak jeleseit felsorolva is Forgách Józseffel kezdődik a sor „gróf Forgách József, ki a mély tudományoknak s régiségeknek kedvellője lévén, azokban igen jártas.”⁹ S a legfontosabb idézet pedig, amely igen sokat elmond s a kutatás szempontjából értékelhető és talán visszakereshető adatokat, de legalábbis kijelentéseket tartalmaz, így szól: „Hogy még egy jeles és nagy érdemű Gróf IV. Forgách Jóseffel, a már elnyugodott III. Zsigmond fiával, nemesen büszkélkedve ditsekszik ezen Vármegyé, mellynek kebelében, nevezetesen Szécsényi várában lakik, nem lehet elmellőznünk. Mély tudományú Magyar Gróf ez, s ugyan azért jó, bölcs s igaz hazafi, a ki eránt ezeknek írója 30 és több esztendőök ölta egyenlő tisztelettel viseltetik. Háládatlan-ság volna, hogy ha ez egyet eltakarnánk, nevezetessen, hogy több rendbeli ezen Vármegyét illető ritkaságokat és különösségeket bizonyító jeles irományokat, s ritka könyveket is köz-lött ő velünk, sőt ajándékul is adott; ezen feljül méltán ditsekedhetik az író, folyvást tartó kegyes levelezésével is. Ezen vallástétel épen nem részre hajlásnak, hanem tisztelt hálaadás-nak légyen bizonyása.”¹⁰

Egyelőre még újabb és pontosabb adatok hiányában ebből kiderül: több évtizedes, alig-hanem literátori kapcsolat fűzi össze őket. Ami valóban csak irodalmi indítatású lehet, mert Forgách gróf személyiségjegyei között elsősorban a gőgösséget találjuk meg, s Mocsáry azért rangban, vagyonban, tekintélyben eleve jóval hátrább állott a megyei hierarchiában mint a szécsényi kastély ura. Mocsáry folyamatos levelezésben áll vele, használja a gróf könyvtárát, gyűjteményét, megvitatnak bizonyos kérdéseket, a gróf tanácsokat ad a kutatáshoz, ismere-teket közöl stb. Sőt, ami valóban a kapcsolat csúcsa, bizonyos könyveket, esetleg okiratokat ajándékba is ad a monográfusnak.

A fenti idézet utolsó mondata arra utal, hogy Mocsáryban élt egyfajta jogos aggodalom, hogy nem akar az előkről írni, mert az mindig konfliktusokat szülhet: ki marad ki, kiről ír többet vagy kevesebbet stb. Hozzá is fűzi: „Hasonlóképpen a most előkről is tsak keveset írunk, tudván azt, hogy amidőn valaki még előkről ír, bár igaz érdemeket írjon is, könnyen hízelkedőnek mondatik. – Ha keveset írna az író, megsértés volna; de ha éppen semmit se írna és az igazakat is elmellőzné, azzal magát büntetné meg.”¹¹

⁹ Uo. I. k. 219. A tudományokbeli jártasságát az is igazolja, hogy maga is írt történelmi tanulmányokat. Ezek közül hár-mat be is küldött a Tudományos Gyűjteményhez, de nem közölték azokat. (Szinyei József. Magyar írók élete és mun-kái. Bp., 1984. 4. k. 634. hasáb.) Ugyancsak kéziratban maradt a család birtokát képező szalánci vár történetének latin nyelvű leírása, amelyet majd halála után csaknem egy évszázaddal, 1906-ban a család tagjai lefordítottak és kiadtak.

¹⁰ Uo. 4. k. 225. Bónis György: Hajnóczy József. Bp., 1954.

¹¹ Uo. 4. k. 224.

De mivel érdemelte ki Forgách gróf az átlagon felüli dicséretet, az emlegetést? Elsősorban és kizárólag gyűjteményei meglétének, amelyek önmagukban is alkalmasak arra, hogy mindenki megismerje azokat, ebben a formában is. Mert ugyan van ebben a megyében több köznemesnek is könyvgyűjteménye, természetrajzi, numizmatikai kollekciója, de összességében és nagyságában Forgách grófé a legnagyobb és a legjelentősebb. És Mocsáry számára a leginkább hozzáférhetőbb. E gyűjtemények között első helyen említi a gróf könyvtárát, amelynek eddig még nem ismerjük a leltárát, de el tudjuk képzelni a hazai nemesi könyvtárak között ez milyen lehetett. Dicséri, mert ez volt a monográfia megírásának elsődleges könyvészeti lelőhelye. „Vannak ezen Vármegyében több úri házaknál, nagy szorgalommal és költséggel gyűjtött, szép számból álló könyvtárak, melyek között első helyet foglal Szécsényben G. Forgách József jeles és minden tudományokra nézve válogatott könyvekből álló nagy könyvtára; mert ezen Méltóság maga is mély tudományú lévén, hasznosan olvassa azokat, s engemet is nem csak jeles és ritka irományokkal, de könyvekkel is segített ezen munkám készítésében, amit hogy ezennel tisztelettel megismerjem, tartozásomnak valom”.¹² A már ismert tényen kívül, hogy rendszeresen használta a gróf könyvtárát, oklevél gyűjteményét, kiderül, hogy ez a könyvtár tudatosan válogatott és gyarapított állományú volt, s kiterjedt a tudományok széles területére. A kor szokásainak megfelelően bizonyára történelmi, numizmatikai, művészettörténeti stb. könyveket rendelt a gróf, s ő maga is használja, olvassa azokat, s ezt feltétlenül meg kívánja jegyezni, illetve másokkal is tudatni Mocsáry. Hiszen a könyvtár léte önmagában még nem igazolja annak használatát is.

Minden valószínűség szerint volt a grófnak egy oklevél-, kézirat- stb. gyűjteménye, a sorok olvastán ez nyilvánvaló, de erre utalnak a kötet lábjegyzetei is. Természetesen a családi levéltárat is ide soroljuk, legalábbis annak azt a részét, amelyet itt őrzött Forgách József. Neki ez személyes irat volt, Mocsárynak történeti forrás. A Forgách család hatalmas, évszázadokon át őrzött s persze sokszor megsérült levéltárának egy része 1753-ban, családi osztályegyezség révén került gróf Forgách Zsigmond szécsényi kastélyába. (Ő az emlegetett Forgách József apja.) 1761-ben átrendezték, újra jelzetelték a levéltárat, Mocsáry hivatkozásaiban ennek is van nyoma. Forgách József halála után a gyermekei a levéltáron is osztózkodtak, így került az Zsigmond nevű fiához, aki elvitte azt Szécsényből Hertnekre, Alsókemencére. 1880-ban beadták a Nemzeti Múzeumba örök letétként, ekkor kb. 5000 darabot számlált. Volt miből adatokat gyűjtenie Mocsárynak!¹³

Volt egy *kövi*let gyűjtemény is a szécsényi kastélyban. Mocsáry ezt kövesült csigák gyűjteményeként említi. Fel is sorolja őket a Linné-féle rendszer szerint, ami azt jelenti, hogy Forgách József így, tudományosam rendezte (rendeztette?) el gyűjteményét, tehát feldolgozott anyagól van szó. Az *ásványgyűjtemény* következik, ezt Mocsáry egy-két szóval intézi el, hasznát nemigen vette a monográfia megírásakor. „Nevezetes kövek is vannak itten, melyek pallérozatva igen nagy számmal és szép rendel rakattak ki.” – azaz ez is szakrendben sorakozott a szécsényi kastély valamelyik szobájában.¹⁴ Az *éremgyűjtemény* mennyiségre és

¹² Uo. 2. k. 6.

¹³ *Bártfai Szabó László*: A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách család története. Bp., 1910. 658-659. Ez lehetett talán a könyvtár sorsa is. Az osztózkodásnál szétszedték, eladták, ki tudja, mi lett ezzel a szép és nagy gyűjteménnyel?

¹⁴ Uo. 2. k. 20.

értékre is jelentős, gyakorlatilag felölelte a pénztörténet egészét. Ezzel együtt sokat nem tudunk meg róla Mocsáry leírásából: „Nagy ritkaságú pénz-gyűjteménye van g. Forgách Józsefnek Szécsényben, melyben Nagy Sándor, sőt Apjának, Filep idejétől fogva a mostani időkig használt arany ezüst és réz pénz nemekből egynéhány ezer darabok találhatnak.”¹⁵ A *botanikai* gyűjtemény önmagában szokatlan a megyei magán gyűjteményeket ismerve. Talán nem is sorolható Mocsáry forrásaihoz, de jelzi a gróf összetett érdeklődését a tudományok iránt. Ezek a növények szabadban, illetve üvegházban találhatók. Mocsáry szerint Forgách gróf kertjében, lent a Várkertben illetve a „lángos házban” több mint 2000 féle „plánta és ritka növény” található.¹⁶

Mindezek után joggal tehető fel a kérdés, vajon miért gyűjtött Forgách József gróf ennyi mindent? Valószínűleg a választ önmagában nem tudjuk megadni, mert eddig még nem ismerünk olyan feljegyzést, amelyben erre utalnának, Bártfay Szabó László művében sem találunk ide vonatkozó adatot. De lehet esetleg példákat, mintákat venni a családtörténetből, s nem is a messzi múltból. Háttha a nagybátyja, apja unokatestvére, Forgách Miklós volt a követendő minta? Különleges, egyéni alak a Forgáchok cseppet sem érdektelen családfáján.

Forgách Miklós 1731-1795 között élt. Mocsáry is említi őt, monográfiájának a Forgáchokról szóló fejezetében: „Friss emlékezetben áll előttünk X. Miklós, aki mint igaz hazafi és ember, mindenek előtt esmeretes, főképpen Nyitra Vármegyében, mellynek elfelejtethetetlen Fő ispánja volt, mellynek sokakban és sok tekintetekre nézve mintegy új életet adott. Emlékezete meg fog maradni az Ország előtt, s reményem is, hogy élete leírására fog találni oly író (Biographus) a ki ritka nagy érdemeit a jó maradéknak általadandja.”¹⁷ Ilyen biográfus még nem akadt eddig, pedig Forgách Miklós eredeti személyiség volt. Szembe szállt József császár központosító intézkedéseivel, könyveket, röpiratokat adott ki. Kazinczy Ferenc levelében is előkerül a neve: „Tudom én, hogy a Forgách Miklósok és Teleky Józsefek tántoríthatatlan hazafiak voltak, még akkor is, midőn rajtok európai ruhát láthatunk...”¹⁸ Titkára volt 1774-1778 között Hajnóczy József, aki egyik levelében azt írta, nála, részben a francia könyvtárából, részben „példájából tanulta meg az igazságosság alapelveit.” Ugyanis a grófnak igen jelentős mennyiségű, elsősorban a francia felvilágosodás műveit tartalmazó könyvtára volt. Tudatosan gyarapította, párizsi könyvkereskedők rendszeresen küldték az új könyveket. A cenzúra olykor le is foglalta ezeket, nem engedte átvételüket. Forgách tiltakozott, mondván „a romlott eszmék az ő lelkében már nem képesek gyökeret verni, minthogy ifjú korától megszokta a legkülönbözőbb könyveket olvasni.” (Meg is kapta a szállítmányt, mindez 1792-ben történt.) Halála után, az osztozkodás során birtokának, ingóságainak egy része Forgách József lett. A könyvtár sorsáról ugyan nincs tudomásunk, de elképzelhető, hogy teljes egészében vagy részleteiben bekertült a szécsényi kastélyba, esetleg beolvadt Forgách József már meglévő könyvanyagába.

Továbbra sem tudjuk tehát a választ, miért lett gyűjtő gróf Forgách József? Ezzel együtt tudnunk kell, nem volt egyedülálló a gyűjtő szenvedélye. Állhatott mögötte – erre utal a

¹⁵ Uo. 2. k. 20-21.

¹⁶ Uo. 2. k. 11-16.

¹⁷ Uo. 4. k. 223-224.

¹⁸ Idézi Bártfay Szabó László művében: 569.

gyűjtemény sokrétűsége, összetettsége – egy fajta humanista hagyomány, amely a családi múzeumban együtt kívánta összefogni az antikvitás emlékeit: régészeti leletek, érmek, szobrok, fegyverek, gemmák stb. Igen elegyes, inkább reprezentációs, mintsem szakszerű gyűjtemény. De lehet – és ez a valószínűbb – a patrióta szemlélet megnyilvánulásának kell tekintenünk. A nemesi múlt, a régi dicsőség emlékeinek összegyűjtése motiválhatta őt. S aztán vele is az történhetett, mint minden jelentősebb gyűjtővel és anyagával, a konzervatív nemesi romantika kereteit szétfeszítette a gyűjtemény, a magán kedvtelésből sokak által használt-használható közgyűjtemény lehetett.

A szécsényi birtokot majd a Forgáchoktól megvásárló Pulszky Ferenc nagybátyja, Fejérváry Gábor is gyűjtő volt. Róla írta Pulszky: „nagybátyám nézetei eltértek azoktól, amelyekkel eddig találkoztam – ő más körökben élt mindig, mint a sárosi táblabírák s földi mágnások: kitűnő könyvtára volt már akkor, mikor hozzánk költözött.” (Történet mindez 1829-ben).¹⁹ Pulszky egyik kései írásának ismeretében talán közel kerülhetünk Forgách gróf gyűjtő szenvedélyének motiváltságához. Úgy véli, az a tény, hogy Mária Terézia és férje, valamint I. Ferenc maga is gyűjtő volt, elsősorban ásványgyűjteményüket emlegették a kortársak, sok magyar nemest bátorított arra – elsősorban s kezdetben lojalitásból –, hogy maga is gyűjtsön. Pulszky szerint a műveltebb, a magasabb osztályok tagjai kezdtek gyűjteményeket kialakítani, éppen azok, aki a haza ügyeivel nem törődtek, valóságos világpolgárok voltak „kik a fölvilágosodásért rajongtak, a tudományosságot pártolták, gyűjteményekkel foglalkoztak, a művészetet előmozdították.”²⁰ Ismerve Forgách gróf eredendően konzervatív szemléletét bizonyos politikai kérdésekben, nála elsősorban a megfelelni vágyás szándéka motiválhatta a gyűjtőszendélyét. Vagyis inkább és egyszerűen a főúri gyűjtő társadalmi reprezentációját vagy kedvtelését szolgálta a gyűjtemény. Mintha Mocsáry is erre utalna műve előszavában. A legtöbbet emlegetett fogalma a nemesi rend, amely a nemzetet jelenti Ez a rend hozta létre a magyar államot, tartotta azt meg, védelmezte, gyarapította. A „nemes magyar nemzet” múltjának megismerése és megismertetése volt elsődleges szándéka könyve megírásával is, és ennek természetesen része Nógrád megye története is, amelyről egyébként „jeles tudós íróink igen keveset jegyeztek fel.”

Azt is tudnunk kellene, hogy Forgách gróf gyűjteménye mennyit ért, hogyan helyezhető el a kortársi magyar gyűjtemények között. A megyét illetően elsősorban Mocsáryra támaszkodhatunk, aki a művében felsorolta, még inkább megemlítette a nógrádi gyűjteményeket, de mint kiderül, mindenképpen a szécsényi kastélyban lévő a legnagyobb, legjelentősebb. Mindenesetre az említés gyakoriságával Berényi Miklós követi (Karancsberényben birtokos, közel Bocsárhoz, Mocsáry kúriájához), „aki az Angoly, Frantzia és egyéb nyelvekben jártas, s nemzeti nyelvének, valamint a tudományoknak is kedvellője”,²¹ s akinek családi levéltárát is felhasználta műve megírásához. A megyei magánkönyvtárakat illetően megemlíti Madách Imre (az apáról van szó!), Prónay Ferenc, Kubinyi András, Balogh Lajos, Szentiványi Márk, Szontagh István nevét. Ő egyébként, ti. Szontagh István, éppen Forgách József alkalmazottja volt ekkoriban Szécsényben, akiről Szent Miklóssy Alajos 1820-ban ezt

¹⁹ Csorba László: Pulszky Ferenc életútja = Pulszky Ferenc emlékezete. Bp., 1977. 11.

²⁰ Pulszky Ferenc: Gróf Viczay Mihály. = Vasárnapi Újság, 1884. 437-438.

²¹ Mocsáry i. m. 2. k. 33.

írta Kazinczy Ferencnek: „Egy eleven eszű s ritka ügyességű ember, kit nemcsak megyénknek, hanem az egész Hazának legjobb fejei közé lehet számlálni. Elméssége, mely gyakran az élességbe csap, szinte csodálást érdemlő.”²² Mocsáry megjegyzése, hogy a könyvtár „jeles könyvekkel” van tele, jelzi, hogy tudományos értékű az adott gyűjtemény, eltérően a felesleges időtöltést jelentő románoktól, azaz regényektől. Kacs Kovics János dicséretes könyvtáránál azt is kiemeli, hogy az „tsupán magyar könyvekből” áll, azaz alighanem egy hungarika gyűjteményt találunk ott.

A könyvgyűjtés nem ismeretlen már ekkor Magyarországon. A szakirodalom számos jelentős egyházi, főúri és köznemesi magángyűjteményről tud.²³ A Károlyiaké Nagykárolyban, Radvánszkyaké Radványban, Ráday Gedeoné Pécelen, de Apponyi Albert gróf, Festetics József gróf vagy Teleki Sámuel könyvgyűjteménye szintén közismert. Viczay Mihály 15 ezer kötetes könyvtára már átvezet bennünket ahhoz a gyűjteménytípushoz, amilyen Forgách Józsefé is volt Szécsényben. Nála a könyvek mellett festmények, vésott kövek, érmek is szerepeltek. S már ott vagyunk Széchényi Ferencnél, a nemzeti könyvtár megalapítójánál, akinek főleg hungarica gyűjteményében 15 ezer könyv, kétezer kézirat, 5000 térkép és metszet, érem stb. található. Azt nem tudjuk, hogy Jankovich Miklós gyűjteménye és annak híre vajon hatott-e Forgách József? Jankoviché volt ekkor az ország legnagyobb magánkönyvtára – könyv és kéziratgyűjtő, bibliofil és bibliográfus, szépművészeti és iparművészeti gyűjtő, régész és történelemkutató, irodalom és tudományszervező, játékszíni mecénás –, hosszan sorolhatók tevékenységének körei. Hogy ezekből mennyi volt Forgách József is ráilleszthető, még nem tudjuk.

Mint említettük, ebben a kastélyban a gyűjtő Forgách grófot egy másik gyűjtő, az eperjesi származású Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum leendő igazgatója követi. Ő a már említett Fejérváry Gábortól kapja az indíttatást a gyűjtésre. Fejérváry gyűjteménye igazi antikvitás-gyűjtemény volt, a görög, római, etruszk, egyiptomi kultúra ezernyi tárgya került az eperjesi házba. Fegyverek, ékszerek, régészeti tárgyak, dokumentumok, kéziratok, iparművészeti remeklések; egy más minőségű élet lehetősége rajzolódott fel a majdani szécsényi kastélytuladonos, Pulszky Ferenc előtt. Akiről nem tudjuk, hogy 1846-ban, a kastély megvásárlásával vajon megvett-e valamit gróf Forgách József gyűjteményeiből is. Vagy a Forgáchok eladósodásával, vagyoni tönkremenésével ennek is az lett a sorsa, mint megannyi társáé: elkallódott, szétszóródott?²⁴ És nem maradt ránk más hírünk róla, mint Kazinczy nógrádi barátjának, a tudós monográfusnak, a 250 éve született Mocsáry Antalnak a feljegyzése?

²² Kazinczy Ferenc levelezése. XVII. k. Bp., 1907.

²³ Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1975. A korszak könyvtáiról szóló alapvető mű. Ő említi egyébként Forgách Miklós és a cenzúra esetét is. 74.

²⁴ Forgách József majdnem egyazon idejű életet élt a tudós monográfussal, 1756-ban született, és 1829-ben hunyt el. Más források szerint e két dátum: 1763 és 1832. Róla Hausel Sándor értekezett a Szécsényi Honismereti Híradó 1991-1992-1993. évi összevont számában (Szécsény, 1994), 57-60.

TÓTH ORSOLYA

Más/világ. A Kazinczy-kutatás néhány problémájáról

A XVIII-XIX. századdal foglalkozó esztétorténet rendszerint nagy teret szentel az utazás, az utaztató irodalom problémájának. A kor folyóiratait lapozgatva lépten-nyomon találkozhatunk az útleírás műfajával, de a fikciós prózából is jól ismert a szituáció: a főhős más kultúrából érkezik, s ebből a perspektívából veszi szemügyre a számára ismeretlent. Ez a nézőpontváltás többszörösen is megjelenik Báróczi Sándor 1775-ben közzétett Marmontel-fordításában. *A próbára vetett barátság* címet viselő „erköltsi mese” szerint Blánford, a szépművelő londoni ifjú, magához vesz egy mindössze 14 esztendő, igen szemrevaló indiai teremtet: Koralit. A történet első felében olvasható Korali apjának (az idős „Bráminnak”) és Blánfordnak (lélektani szempontból kissé hiteltelen) párbeszéde. A haldokló előkelőség élénk hitvitát folytat az európai ifjával, ám itt még nyugvópontra jut a disputa: megegyeznek abban, hogy a „nemes tulajdonság mindenütt ugyanazon egy.”¹ Később azonban az elárult Korali találja magát egy másik kultúrában: a civilizáltnak mondott európai főváros szabályai lesznek idegenek számára. Nemcsak nem érti a londoni társasági élet bonyolult játszmaát, de fővédnöke sem képes számára (és az olvasó számára) megnyugtató módon értelmezni ezeket.

Nem tudjuk, hogy az ifjú Kazinczy figyelmét mi kelthette fel ekkortájt a fordításban; kezdetben talán a szerencsésen alakuló szerelmi történet ejthette rabul, később bizonyosan a nyelvi megformáltság, a fordítás módja² bővíti el. Valószínű azonban, hogy a történetben megfogalmazódó „erköltsi” tanulság: a vallási és kulturális tolerancia eszméje sem állt távol tőle. Gondoljunk csak a *Pályám emlékezetében* lejegyzett bécsi jelenetre, amelyben Kazinczy meglátogatja a messze földön híres, „tudós szerecsent”, Angelo Solimannot. „Midőn belépék, Angelo turbánnal, csíkos nyári dolmányban s világos színű kaftánban álla előttem, felém fordítá ki teknősbéka-színű tenyerét, nekem jött, megcsókolt, s köszönte ajándékomat. Az a gordovány-színű arc fejező fogaival és szemeivel el nem borzaszta; szerecsent látni nem volt új dolog előttem, de az a teknősbéka-színű tenyér elborzaszta”³ – írja több évtized távlatából a Mester. A pillanatnyi visszahőkölés ellenére a történet a továbbiakban a fiziognómiából táplálkozó előítéletek leküzdésének iskolapéldája lehetne. A látogatás végén Kazinczy arra a következtetésre jut, hogy a tudós szerecsen: „lelkét úgy lelém fejrnek, mint arcát feketének.”⁴ A mai olvasó örömmel üdvözölheti e belátást, s már-már úgy érezheti, hogy a múlt kutatása során egy, a saját jelenénél jobb világba nyert bepillantást. A letűnt korszak

¹ Erkölti mesék, melyeket frantziából fordított Báróczi Sándor nemes magyar testőrző. = Érzelmes históriák. S. a. r. Lőkös István. Bp., 1982. 84.

² Vö. Kazinczy Ferenc: Báróczi Sándor élete. = Kazinczy Ferenc művei. I. S. a. r. Szauder Mária. Bp., 1979. 787.

³ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. = Kazinczy Ferenc művei. I. S. a. r. Szauder Mária. Bp., 1979. 280-281.

⁴ Uo. 281.

iránt táplált kultikus rajongását viszont hamar lehűtheti a történet vége: a szerencsén 1796-ban bekövetkezett halála után a holttestet megnyúzták, „kitömték bőrért, s felültették az elefántra, mely a természeti dolgok múzeumában kitömvé áll.”⁵ Kazinczy nem kommentálja ugyan e fordulatot, de az életmű kontextusában vizsgálva sejthető, hogy elrettentő példának szánja. Ám mint látni fogjuk, közel kétszáz év mentalitástörténeti, kulturális és egyéb változásai után Kazinczy nézőpontját sem mindig könnyű megérteni. Önéletrajzában helyesléssel jegyzi fel édesapja nevelési elveit, aki rendkívül fontosnak tartotta, hogy kisgyermekei „keblében elhintse a jobb gondolkodás magvait”⁶, ennek érdekében rendszeresen látogatta velük az akasztásokat és a tortúrát. A neveléstörténészek ugyan gyakran beszélnek felvilágosodás kori gyökereikről, de az edukáció ezen módjával ma már kevesen értenének egyet.

Visszatérve az utazás metaforájához: egyszerre hordozza egy másik világ, másik kultúra, másik ember megismerésének és megértésének vágyát és kudarcát. Bár a kifejezés elsődlegesen *térbeli* asszociációkat idéz fel, emellett egyre fontosabbá válik az *időbeli* utazás lehetősége, s ez utóbbi formájába – különösen manapság – a fogalom olykor a történeti kutatás allegóriájává válik. A XVII. századi vallásosságot vizsgáló Michel de Certeau egyik esszéjében a történész munkáját hasonlítja az idegen kultúrákat szemlélő és azt megérteni próbáló antropológus tevékenységéhez: „Munkám során azonban mégis felmerült a kérdés: mit is fűrkészek a történelem szemétkosarában, annyi maradvány, hulladék, zavaros kézirat között? A tudományos kutatás első szakasza a guberáló tevékenységhez hasonlít: szemétkosárból ételmaradékokat vagy ruhákat kotor elő, és a botja végén hintáztatott dolgok alapján házakról álmodozik, ahová soha nem léphet be, vacsorákról, amiket soha nem ízlelhet meg, bensőséges kapcsolatokról, amelyeket soha nem ismerhet meg. Kezdő etnológusként a csavargó olyan világokat talál ki, ahová soha nem juthat el. Amit feltámaszt az csupán az álma. A történész eredendően hasonlóan jár el azokkal a hulladékokkal, amelyeket levéltárakban és dokumentumokból gyűjt. Marad, aki volt. A másikat (egy múltat) csak képzeletén keresztül érheti el. Csupán tanult ember még nem történész. Én is így lépkedtem a halottak között, elveszett szavakat lopva tőlük, amelyeket nem értettem. És végül nyelvük töredékeiben – amelyek, tudtomon kívül a hiányukat mondták el nekem – csak magamat ismételtam.”⁷ Certeau a későbbiekben arra az – időben kiterjedt – pillanatra teszi a történész születését, amikor az egyre távolabb kerül attól a világtól amelyet megismerni kívánt, s majd az idők és helyek különbözősége mögött meghúzódó azonosság helyett éppen a kölcsönös különbözőség tapasztalatával szembesül⁸; végül a XVII. századi keresztények úgy bukkannak elő számára, mint valami sziget az óceánból, vadakká lettek, abban az értelemben, ahogy Lévi-Strauss beszél a bororókról vagy más népekről. Némi túlzással – a Kazinczy példákhoz visszatérve – azt mondhatjuk, hogy a saját korunk valós vagy vágyott értékeinek újrafelismerése kevésbé érzékelteti a történeti kutatás lényegét, mint a múlt másságának megtapasztalása. Vagyis olykor inspirálóbb lehet az ifjú Kazinczy nevelésének számunkra szokatlan gyakorlattan elgondolkozni, mint ismerősként üdvözölni a gondolkodásában megnyilvánuló toleran-

⁵ Uo. 281.

⁶ Uo. 220.

⁷ Certeau, Michel de: Történelem és struktúra. Ford.: Szekeres András. = A történelem anyaga. Francia történelemfilozófia a XX. században. Szerk. Takács Ádám. Bp., 2004. 137-138.

⁸ Uo. 138-140.

ciát. Pontosabban fogalmazva: ez utóbbi esetben is érdemes feltenni a kérdést: vajon valóban azt értjük-e a tolerancia fogalmán, amit ő érthetett?

Certeau korábban idézett esszéje a történeti kutatás olyan alapisányultságát rögzíti, amelyet sokan, sokféleképpen elmondtak már. Odo Marquard például egyik tanulmányában azt a kérdést kereste, amelyre a *hermeneutika* a válasz, s megállapította, hogy a hermeneutika replika a halálra. „Ám a halál – írja Marquard – kettős alakban jelenik meg előttünk: mint a saját halálunk és mint másoké.”⁹ Aszerint, hogy a hermeneutika melyik halálra replikázik: vagy a múlt múlhatatlanságára vagy a múlt mulandóságára adott válasz. Az előbbi történeti származásunkra utal, amelytől nem szabadulhatunk meg soha, az utóbbi pedig arra, hogy minden halállal együtt hal meg a múlt érthetősége azok számára, akik életben maradtak.

A filozófus a történeti társalkodás lényegét abban látja, hogy megőrizzük a képzeletbeli beszélgetőpartner „tarka másfajtaságát”, amit beszélgetés során óvnunk és ápolnunk kell.¹⁰ E „másfajtaság” az irodalomtörténeti gyakorlat során – mint eddig is láttuk – sokféleképpen érzékelhető. Ennek oka nagyrészt az eltérő mentalitásokban¹¹, ítéletek, fogalmak és bizonyosságok bizonytalan együttesében keresendő, amelyek egészen másként működnek a mai értelmező, mint az általa megszólaltatott korszak szereplőinél. A továbbiakban az *egykor* és *most* szembesítő gesztusának néhány újabb példáját szeretném felvázolni elsősorban a Kazinczy-kutatásból kölcsönzött exemplumokkal szemléltetve, illetve kitérnék ezzel kapcsolatosan a megértés és az értelmezés nehézségeire.

Előfeltevéseink felülvizsgálatára okot adhat például egy *műfaji tradíció* és a hozzá kapcsolódó értékrend metamorfózisa. Az „Én mítoszában”¹² érdekelt, és az önéletrajzi munkák dömpingjével szembesülő mai olvasó paradoxonként érzékelheti a Goethe autobiográfiájában megfogalmazódó tézist: „életrajzi írásban megengedhető, hogy magunkról beszéljünk.”¹³ Ám a Goethe-rajongó Kazinczy számára még ismerős volt a kijelentés tétje. A kortársak ugyanis az élő személyről készített biográfia, illetve az autobiográfia súlyos morális következményeivel¹⁴ voltak kénytelenek szembenézni: hiszen mindkettő felkelthette az illetlenség, illetve a tömjénezés és öntömjénezés gyanúját. Csak ebben a kontextusban vehető komolyan az a szemérem, amellyel Kazinczy az ilyesféle elbeszélések lehetőségét jellemzi, s az önéletrajz egykori tradíciójának ismerete nélkül ma már aligha érthető tépelődésének morális tétje¹⁵ és felhangja. Számára az illendőség normája kerül összeütközésbe a szubjektum azon jogával, hogy felügyelje saját történetének elbeszélését. Végül – mint ismeretes – meggyőzőik a nagy kortárs példák, illetve a személyes tanúságtételek kiemelt történeti forrás-

⁹ Marquard, Odo: A kérdés, amelyik úgy szól, vajon hogyan is szól a kérdés, melyre a hermeneutika a válasz. = *Uő.*: Az egyetemes történelem és más mesék. Ford. Mesterházi Miklós. Bp., 2001. 63.

¹⁰ Uo. 271.

¹¹ A mentalitástörténet fogalmához Vö. *Duby, Georges*: Folytonos történelem. Ford.: *iffi. Benda Kálmán*. Bp., 2000. 88-89.

¹² Philippe Lejeune használja ezt a kifejezést. *Lejeune, Philippe*: Önéletírás és irodalomtörténet. Ford.: *Varga Róbert*. = *Uő.*: Önéletírás, élettörténet, napló. Szerk. *Z. Varga Zoltán*. Bp., 2003. 101.

¹³ *Goethe, Johann Wolfgang*: Életemből. Költészet és valóság. Ford.: *Szöllősy Klára*. Bp., 1982. 367.

¹⁴ Többek közt ezzel viaskodott Bod Péter is a Magyar Athenas előszavában. Vö.: *Bod Péter*: Magyar Athenas. S. a. r. *Torda István*. Bp., 1982. 247.

¹⁵ Az egyik példa a Dayka-kiadás előszava: „Szó leszen itt magamról is, 's tudom, hogy azt a' világ illőnek nem tartja.” *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. = *Ujhelyi Dayka Gábor* versei. Pest. 1813. XII. De említhetők még (a Mester tudta nélkül) a Rumi Károly György által megjelentetett Kazinczy-életrajzot követő szabadkozások: Vö.: *Kazinczy Ferenc* Levelezése. I-XXI. Kiad. Váczy János. Bp., 1890-1911. XIV. 332.; XIV.379.; VIII. 2.

értéke¹⁶, s ennek szellemében jön létre az a több szövegváltozatból álló corpus, amit ma *Pályám emlékezete* néven ismerünk.

Az is előfordulhat, hogy a vizsgálódás során (ahogy Certau állította) dominánsabbá válik a múlt múlandóságának, mint a múlt múlhatatlanságának tapasztalata. Gyakori jelenség, hogy a kutatónak az *irodalomfogalom* és *irodalomértés* és a *befogadásmódok* egykori és mai különbségeire kell reflektálnia, vagy éppenséggel mindannak a *hiányára*, amit mi irodalom-fogalomként értelmezhetnénk. Ez különösen a XVIII-XIX. századot megelőző vizsgálódások során érvényesülhet. Terry Eagleton egyik megjegyzése szerint valamennyien posztromantikusok vagyunk¹⁷, hiszen az irodalomfogalom modern jelentése csak a XVIII-XIX. század fordulójának találmánya, annak az időszaknak, amikor az irodalom kategóriája leszűkül az úgynevezett „kreatív”, illetve „imaginatív” művekre, s mi már ennek a kornak inkább a termékei vagyunk, mintsem a tudatos örökösei. Ha lehetnek is fenntartásainak az egy mondatba sűrítendő, két-háromszáz évet átfogó kis-nagyelbeszélésekkel kapcsolatban, akkor is el kell ismernünk, hogy Eagleton egy jelentős változást érzékeltet. Ez a szemléletváltás a magyar irodalomban valószínűleg a XIX. század első két évtizedében zajlik le. Jól érzékelhető e képzeletbeli cezúra (vagy inkább blumenbergi értelemben felfogott korszakküszöb) Kis János költészetének sokáig kedvező, majd lefelé ívelő recepcióján. Régi talánya az irodalomtörténet-írásnak, hogy Kazinczy miként volt képes azonos mércével mérni Kis János és Berzsenyi költészetét. A kérdésre nyilvánvalóan csak cizellált válasz adható, de a széphalmi Mester rajongásának egyik oka abban keresendő, hogy számára még sokkal fontosabb volt az irodalmi mű ismétlő, felidéző, mint újrastrukturáló jellege. Kis *Himnusz a Bölcsességhez* című művének olvasásakor például azonnal ráismer a mű ihletett voltára, kérésére pedig barátja a válaszlevelében közli a vers keletkezésének körülményeit: „A’ mi a’ böltseségre írt versesmet illeti, erre Schiller Görög Istenei adtak alkalmatosságot. Nagy tüzzel olvasván ezt a’ menygyei költeményt, kisétáltam Jenából egy Dichtergang nevezetű kies sétáló helyre ’s az ott támadott elmélkedés a’ Schiller által okozott enthusiasmussal párosodva szülte a’ kérdésben levő verset.”¹⁸ Kazinczy ennek ellenére nem Schiller-átdolgozásként értelmezi a szöveget, hanem olyan eredeti alkotásként, amelyben „Schiller lelke” tükröződik. A Kis verseiben lépten-nyomon felbukkanó antik és kortárs irodalmi minták a hozzáértő befogadó számára az esztétikai élvezet garanciáját jelentették, a források feltüntetésének nem volt jelentősége. Ennek az olvasásmódnak sokkal inkább megfelelt Kis János, mint Berzsenyi, akit Kazinczy éppen azért marasztal el egyik levelében, mert a *Delicta maiorum* „Horatznak ideáját szorosabban követhette, ’s alkalmazhatta volna a’ Magyarokra.”¹⁹ Nem vállalkozhatunk korszakminősítő terminus bevezetésére, de a fentiek értelmében Kazinczy költészetfelfogását, esztétikai-poétikai gondolkodását valószínűleg sokkal inkább kapcsolhatjuk a XVII-XVIII. századi jelenségekhez, mint a XIX. századiakhoz. S azért kell itt az évszázadok „segédfogalmaival” létrejövő korszakértelmezés jelentőségét kiemelnünk, mert a „másfajtaságok” megtapasztalásában nagy szerepet játszik az irodalomtörténet-írás *alakulástörténete*, *módszertana* és a hozzá kapcsolódó *korszakretorika*. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a „másfajtaságok” megtapasztalásának egyik *lehetőségfeltétele*.

¹⁶ Vö.: Kölcsény levele Kazinczynak. KazLev. XIV. 85. Valamint Kazinczy levele Szentgyörgyi Józsefnek. KazLev. VII. 471.

¹⁷ Eagleton, Terry: A fenomenológiától a pszichoanalízisig. Ford.: Szili József. Bp., 1996. 22-23.

¹⁸ KazLev. IV. 109.

¹⁹ KazLev. VI. 122.

Az utóbbi időszakban két fontos tanulmány szerzője is azzal kezdte gondolatmenetét, hogy meghatározta saját kutatási területét. Bene Sándor²⁰ önmagát a „rég magyaros” szakmai közösség tagjának tekintette, de beszélt a felvilágosodás és a XIX. század kutatóiról is, Takáts József pedig XIX. századi magyar irodalmi és politikai szövegek mentén határozta meg kutatói identitását, hozzátéve azt: „Könnyen lehet, hogy a XVI. vagy XX. századi szövegek kutatójaként másféle érveket választanék vagy éppen másféleképpen érvelnék velük.”²¹ Az értelmezés során nagyon lényegesek lehetnek e lokalizációs jegyek, hiszen sok minden befolyásolja azt, hogy miként gondolkodunk az irodalomról, de ezek közül mindenképpen figyelmet érdemelnek a szűkebb és tágabb szakmai közösség *alapnarratívái, önleírása és módszerei*. Hadd utaljunk itt arra, hogy a régi magyar irodalom és az úgynevezett felvilágosodás-kori irodalom között jól érzékelhető egy olyan terep, amelyen – ha az önelvű XVIII. százados kutatásoknak köszönhetően nem is „terra incognita” – a felvilágosodás kutatói még nem, a régi magyar irodalom tanulmányozói már nem szívesen munkálkodnak. Ezek az arányokon az sem változtatott sokat, hogy a korszak jelentős kutatói²² tudatosan próbáltak elszakadni a Bessenyeiekké fellépéséhez kötődő 1772-es korszakhatártól, a XIX. századhoz kapcsolt közel harminc év ideájától, és attól a lehetőségtől, hogy a XVIII. század jelenségeit az utótörténet szempontjából értelmezzék. Valószínű egyébként, hogy nem csak Toldy Ferencnek és irodalomtörténész „utódainak” kell felrónunk a fenti értelmezési modellt, hiszen őket megelőzően maga Kazinczy is ezt az eljárást preferálta. Egy felszálló ágba lépő kultúra narratíváját akkor lehetett igazán látványosan megrajzolni a *Tübingai pályamű*-ben, ha kontrasztként jelen volt a mélység, vagyis volt honnan felemelkedni. (Érdemes lenne egyébként egyszer megvizsgálni, hogy a régi és új korszak elválasztásában a Kazinczy által is ismert német irodalomtörténeti elbeszélés-minták²³ jártak-e hasonló következményekkel a német irodalomtörténet-írásra nézvést.) Annyi bizonyos, hogy a Mester sokat tett azért, hogy elhatárolja magát a korábbi jelenségektől, s az „új kezdetben” a Messiást váró próféta szerepét jelölte ki a maga számára. Az más kérdés, hogy többek között ezzel a gesztussal sikerült megalapozni az újabb és a régi magyar irodalom diszkontinuitását, és ennek kapcsán kijelölni a *saját* – az új korszakhoz kapcsolódó – pozícióját és szerepkörét. A Kazinczy-kutatás többnyire a széphalmi Mester által megteremtett/elfogadott előfeltevésből indult ki, ám valószínűleg érdemes lenne gyakrabban túllépni a fenti keretfeltételeken, és az egyre izgalmasabbá váló XVII-XVIII. századi kutatások látószögéből vizsgálni a jelenséget.

Az irodalomtörténeti munkát a XX. századtól jellemzően korszak- és munkafázisokra osztó gyakorlat azt is meghatározta, hogy mi kerülhet bele az irodalomtörténész szerszámosládájába.²⁴

²⁰ Bene Sándor: Szövegaktus. = ItK. 2003. 6. 630.

²¹ Takáts József: Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett. = ItK. 2001. 317.

²² Csak néhány példát említve: Szauder József: A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában. = *Üő.*: Az estve és Az álom. Bp., 1970. 92-122.; Mezei Márta: Periodizáció és korszakelmélet (1772 értékelésének története). = *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. Szauder József és Tarnai Andor. Bp., 1974. 143-175.; Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., 1994. 7-43.

²³ Most csak egyetlen példát említve: Sulzer a 18. század közepén Bodmer, Breitinger, Haller és Hagedorn megjelenéséhez kapcsolja a barbarizmus végét és a „sötétség vastagságának” megtörését. Vö.: Sulzer, Johann Georg: Allgemeine Theorie der Schönen Künste. I-IV. Leipzig, 1778. I. 349.

²⁴ Szekeres András utal egyik bevezető tanulmányában a történetész szerszámosládájára, Keith Thomas 1966-os manifestumára (The tools and the job) hivatkozva. A láda tartalmát – tágabb összefüggésben – a történetész magyarázó metódusai, a je-

A XIX. századi stúdiumoknak például többé nem volt *conditio sine qua non*ja a latin nyelv és az antikvitás irodalmának alapos ismerete. Beöthy Zsolt 1890-ben még nyugodtan leírhatta, hogy a „pisói levél epigramma-fűzésének részletes ismertetése annál kevésbé szükséges, mert úgyis mindenki ismeri”²⁵. S az egykor – tudományos berkekben – jól működő kulturális koiné jó példája lehet a Kazinczy és az antikvitás viszonyát vizsgáló, 1906-ben napvilágot látott hiánypótló kismonográfia,²⁶ amelyben a főszövegben olvasható bőséges latin nyelvű referenciát nem követi a magyar nyelvű fordításokra utaló jegyzetanyag. Ennek kétféle magyarázata képzelhető el (a kiadói gondatlanságtól ez esetben nyugodtan eltekinthetünk): a könyv ideális olvasója vagy kifejezetten klasszika-filológus, vagy olyan irodalomtörténész, akiről fel sem tételezhető, hogy nem tud latinul. Nyilvánvaló persze, hogy a szakma jelentős képviselői bizony rendelkeztek és ma is rendelkeznek a latin nyelv ismeretével, de amíg az íratlan szabályok szerint a régi magyar irodalom elmélyült tanulmányozása elképzelhetetlen enélkül, addig egy XIX. századdal foglalkozó kutató esetében ez már megengedhető. Aki azonban valamennyire is ismeri a Kazinczy-irodalmat, annak nem nehéz belátnia, hogy mint veszítünk e kulturális referencia hiányával. Így bizonyos „másfajtaságokat” azért *nem áll módunkban* megtapasztalni, mert örökölt narratíváink, módszereink és ehhez kapcsolódó „szerszámosládánk” nem teszik ezt lehetővé, másokat pedig talán azért tapasztalunk meg és tulajdonítunk nekik a kelleténél nagyobb jelentőséget, mert ugyanezek erre predesztináltak.

Eddig főként arról esett szó, hogy mi minden teremti meg a másság megtapasztalásának lehetőségfeltételeit, a továbbiakban arra következne néhány exemplum, hogy meddig terjedhetnek a *megértés*, és e *tapasztalat határai*. A Marquard által „történeti társalkodásnak” nevezett diskurzustípus alapfeltétele egy a múlt iránt nyitott, azt megérteni vágyó és abban nem pusztán önmagát megszemlélni akaró beszélgetőpartner. Ez az attitűd jellemzi Dávidházi Péter könyvében a kritikátörténészt, akinek tevékenységét az különbözteti meg a kritikusétól,²⁷ hogy míg az utóbbi helyesbíteni próbálja elődei vagy társai értékítéleteit, addig az előbbi jobban teszi, ha elsősorban az őket létrehozó mentalitás megértésére törekszik. E hermeneutikai viszony alapvető jelentőségű nemcsak a kritikátörténeti, hanem általában a történeti kutatásban, még akkor is, ha gyakorta tapasztalható, mennyire törekeny természetű. A történeti attitűd például ha a kritikai attitűddel találkozik, gyakran gondolkodás nélkül függeszti fel saját előfeltevéseit, és alkalmaz maga is kritikai olvasatot. S hogy ez nem csak a kortárs jelenségekre igaz, azt ismét megvilágíthatjuk a Kazinczy-szakirodalom egyik példájával.

A kritikátörténeti sorozat XIX. század első évtizedeit feldolgozó kiváló monográfiája több helyen úgy tűnik, hogy alternatívát kínál Kazinczy esztétikai és kritikai gondolkodásához képest, s ezt a másik lehetőséget a sokáig felejtésre ítélt Döbrentei Gábor jelenti. Csetri Lajos²⁸ arra hívja fel a figyelmet, hogy Döbrentei olyan evolucionista kritikaeszmény jegy-

lenség leírásához használt szótára és megszokott tárgyai teszik ki. Ezt kiegészítve: az irodalomtörténész szerszámosládájába czeken kívül olyan alapkészségek elsajátítása (például a latin nyelv) is hozzátartozik, amelyek *feltételei* egy bizonyos módszer alkalmazásának. Vö. *Szekeres András*: Pillantás a társadalomtudományok szerszámosládájába. In: uő.: *A történeti szerszámosládája*. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. Bp. L'Harmattan, 2003. 11.

²⁵ *Beöthy Zsolt*: Horatius és Kazinczy. Bp., 1890. 38.

²⁶ *Borzák József*: Az ókori classicusok és Kazinczy. Bp., 1906.

²⁷ *Dávidházi Péter*: Hunyt mestertünk. Arany János kritikusai öröksége. Bp., 1994. 47.

²⁸ *Csetri Lajos*: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Bp., 1990. 253.

ben fogalmaz, amely a kazinczyánus kultúr-revolúciós felfogáshoz képest jelenthetett volna koránt sem lényegtelen lehetőséget. Egy nyitott, moderáltabb hangvételi, rugalmasabb kritikaeszmény a mai olvasó számára valószínűleg szimpatikusabb, mint Kazinczy elképzelése és gyakorlata, amely majd Bajza személyében talál folytatóra. Valószínűleg az sem véletlen, hogy míg a kritikátörténeti sorozat egyik hetvenes években megjelenő darabja címében is Bajza elhíresült jelszavát idézi,²⁹ addig a kilencvenes évek végén Korompay H. János³⁰ inkább Henszlmann Imre személyét emeli ki Bajza recenziói működésével szemben.

Általában véve örömmel üdvözölhetők az ilyen típusú rekanonizációs kísérletek, s hátterükben ott sejthető az az elképzelés is, hogy az említett irodalomtörténészek számára azért voltak megragadhatóak ezek a válaszutak, mert ők maguk, ahogy munkájukban nyitottak voltak egy másik világ történeti megtapasztalására, éppúgy nyitottak voltak egy megértő, elfogadó, a személyeskedést minimalizálni kívánó kritikus hangvételre. Ám ahogy mint minden *kánonmódosító törekvésnek*, úgy ennek is lehetnek nem várt következményei. Olyan tudománytörténeti fordulatot hozhat, amely kiemeli ugyan Döbrentei és Henszlmann kritikus működésének jelentőségét, viszont marginalizálja a Kazinczy vagy Bajza nevéhez köthető kritika-eszményt, vagy esetleg ellenkánonként konstruálja meg azt. A marginalizálódás természetesen nem előre meghatározott kényszerpálya, hiszen sok mindenben múlik, hogy aktuálisan ki, mely művek vagy éppen milyen jelenségek lesznek időszerűek az irodalomtörténet-írás számára, arról nem is szólva, hogy e tudomány művek és szerzők tekintetében nem annyira az aktualitások diszciplínája: ebből a szempontból inkább jellemezhetnénk – Marquard kifejezésével élve – a múlt múlhatatlanságával. Azt azonban talán nem árt megfontolni, hogy milyen nehézségeket támaszt egy plurális értelmezésekre hajló, a megértés jegyében fogant vizsgálódásra nézve egy olyan figura, aki egyik kortársa szerint, ha „trónusra született volna, Remekje lett volna a' Despotismusnak”,³¹ de még mai irodalomtörténeti elemzőjének³² finomabb megfogalmazásában is azt olvashatjuk: „Kazinczy soha nem tartozott a kompromisszumra hajlók táborába”. Mezei Mártának pedig azt kell megállapítania róla, hogy a Mester mindig töretlenül hitt a maga érdekeiben, elgondolásai helyességében, sőt vitathatatlanságában, és kiadói munkásságát is egy irodalmi eszmény autoriter érvényesítése jellemezte.³³ Sorolhatnánk még a teljességgel helytálló megfigyeléseket, azt is hozzátéve, hogy a fenti kijelentésekhez kapcsolódó irodalomtörténeti konstrukciókat szerencsére nem jellemezte sem a Kazinczy irányában megnyilvánuló ellenszenv, sem pedig az elfogultság.

Egészében véve elmondható, hogy azok, akik fontosnak tartották/tartják a történeti kutatást, valamennyien megküzdöttek/megküzdének a „sine ira et studio” elvével, s hogy lehet viszonylagos győzelmet aratni, ha teljesen nem is. Módszereszményként mindenképp érdemes ragaszkodni ezen elvhez, de vannak olyan esetek, amikor annyira erős sokkhatásként érhet bennünket egykor és most egy-egy szembeállításra, előfeltevéseink felülvizsgálatára készítő gesztusa, hogy nem érdemes eltekintenünk szimpátiánktól vagy antipátiánktól. Ennek kap-

²⁹ Fenyő István: Az irodalom reszpublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése. 1817-1830. Bp., 1978.

³⁰ Korompay H. János: A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása. Bp., 1998.

³¹ Kisfaludy Sándor levele Ruszek apáthoz. 1817. január 25. = *Kisfaludy Sándor* minden munkái. Kiad. Angyal Dávid, Bp., 1893. VIII. 348.

³² Gergye László: Műzsák és gráciák között. Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet. Bp., 1998. 57.

³³ Mezei Márta: A kiadó mandátuma. Kiadói nézetek és eljárások Révától Kazinczyig. Debrecen, 1998. 89., 118.

csán Kazinczy egyik autobiográfiájából említhetnénk azt a szcénát,³⁴ amelyben Bossányi Zsuzsánna megalázza és megkínózza a Nagy Maris nevű szolgálólányt, a fogságból hazatérő fia (vélt vagy valós?!) szeretőjét. Kazinczy (a kortársak számára nem publikus) visszaemlékezésében a következőket írja: „Anyám kiált a leánynak, s általa valamit küldje ki a konyhába. Ez sietve menvén, éppen a konyha ajtajában megbotlik, s bal kezét kifecamítja... Anyám a lányt a pincébe küldötte. Ez csak egyik kezét bírván, jobbájával a lakatba tette a kolcsot, azután megfogván a lakatot, fogaival csavarított egyet a kolcson, hogy megnyithassa, s sírt. Elfordultam, hogy a lány ne is lásson.”³⁵ A további események azonban ezt a brutalitást is felülmúlják. Bossányi Zsuzsánna egyetértésével „a lányt pofon verik, kurvának szidják, a száját békítik, s a vámospércsi lovakon végigviszik az utcán.”³⁶ Kazinczy végül azzal vesz revánsot, hogy nem kér engedélyt az édesanyjától a gróf Török Sophie-val való házasságára. Ám ez aligha feledteti az arra érzékeny olvasóval a kegyetlenkedések során megnyilvánuló passzivitását, vagy azt, hogy a Mester ezek után még mindig az anyához való lojalitást és a megbocsátás fontosságát hangsúlyozza. Kellő nyitottság esetén a történet mintapéldája lehet akár egy társadalomtörténeti, akár egy mentalitástörténeti, akár (az önéletírásra vonatkozó) műfaj-történeti fejtegetésnek, de az sem lenne meglepő, ha az értelmező morális érvekre hivatkozva elzárkózna ezektől, vagy éppen ezek a morális megfontolások befolyásolnák érvelését.

A fent említett hermeneutikai problémák együttesen és külön-külön is korlátozzák lehetőségeinket e másik világ megismerésében, ám néha azt is be kell látnunk, hogy ez a megismerés nem csak korlátozott, de sokszor lehetetlen. Közismert például, hogy Kazinczy kritikusi kifogásainak jelentős része nyelvi, stilisztikai és ortográfiai természetű. Ezek a kifogások ma már nem tartoznak hozzá (legalábbis nem ebben az értelemben!) az irodalomkritika fogalmához, ezért azon kívül, hogy felsoroljuk őket, többnyire nem tulajdonítunk nagy jelentőséget nekik. Ha azonban a XIX. század elején jellemző nyelvi és ortográfiai különbségekre reflektálva megpróbáljuk elképzelni a korabeli kritikust mint olvasót, akkor visszanyerhetik a jelentőségüket ezek a kritikusi normák. Az utókor szempontjából Csokonait méltatlanul alulértékelő Kazinczy a *Tübingai pályaműben*³⁷ megjelöli azokat a helyeket *A reményhez* című versben, amelyeket nyelvi és stilisztikai szempontból értelmezhetetlennek talál: a mű négy versszakában egészen pontosan 16-ot. Ebben az esetben aligha beszélhetünk a befogadás zavartalanságáról. E példa azonban hangsúlyozottan csak a normák *jelentőségének* érzékeltetésében nyújthat segítséget. Bele kell törődnünk, hogy az egykori nyelvéllapot és nyelvi tudat már megközelítően sem rekonstruálható, és így csak rész-információink lehetnek a megértés és az esztétikai tapasztalat folyamatáról.

Hasonló korlátok érzékelhetők a *forráselemzés és a megfigyelő pozíciója* kapcsán. Egy másik diszciplína, a kulturális antropológia kiváló szakemberei nagyon hamar lerombolták – Geertz kifejezésével élve – a kaméleonhoz hasonló terepmunkás mítoszát,³⁸ s így nemcsak az objektív megfigyelő ábrándja lett a múlté, hanem azzal is számolniuk kellett, hogy a megfigyelték nagyon is tudomást vesznek arról, hogy figyelik őket. Lévi-Strauss írja egy he-

³⁴ Kazinczy Ferenc: Az én életem. S. a. r. Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 365-396.

³⁵ Uo. 371-372.

³⁶ Uo. 376.

³⁷ Kazinczy Ferenc: Tübingai pályaműve a magyar nyelvről. Kiad. Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. 165-166.

³⁸ Geertz, Clifford: „A bennszülöttek szemszögéből” Az antropológiai megértés természetéről. Ford.: Kovács Éva. = *Uő.*: Az értelmezés hatalma. Bp., 1994. 200. Valamint Lévi-Strauss, Claude: Szomorú trópusok. Ford.: Örvös Lajos. Bp., 1994. 489-504.

lyütt,³⁹ hogy az antropológus jelenléte miféle hatással van a közösségre, és arról is beszámol, hogy melyek azok a dolgok, amelyeket a közösség egyáltalán nem kíván tudatni a megfigyelővel.

Az irodalomtörténet-írás kapcsán is említhetünk analóg példát. A korszak egyik alapvető forrásának tekintett Kazinczy-levelezésben gyakorta azzal szembesül az olvasó, megfigyelésének „tárgyai”: Kazinczy és levelezőtársai nagyon hasonló módon viselkednek. Nemcsak tudomásuk van róla, hogy figyelik őket, és irodalomtörténeti forrásokat „termelnek”, de az is megesik, hogy „kiszólnak” az általuk elképzelt történésznek. A múlt megőrzésének és a jövő ellenőrzésének igényéhez Kazinczynak aligha volt szüksége Toldy figyelmeztetésére, amely szerint: „Prózaí írásid mind annyi literatúrai dokumentumok”⁴⁰ Ő maga a kezdetektől tisztában volt a levelezés dokumentációs értékével: „Én minden becsesebb emberek' hozzám írt leveleit félre teszem, 's mikor egy kötetnyire gyűltek, együvé köttem... a' ki valaha, vagy most, Literaturánk historiáját írni akarja, tudja-meg, hol találhat dátumokra. Halálom után olly helyre lesznek letéve, a'hol az Írók hasznokat vehetik”⁴¹ – írja már 1805-ben Sárközy Istvánnak, s nyilvánvalóan számolt egy későbbi publicitás lehetőségével.⁴² A levelezőpartnerek egy része szintén számított ezen eshetőségre. Amikor Toldy Ferenc a vitapartnerei, Kovácsóczy és Thewrewk valódi jellemét készül feltárni szellemi atyjának, akkor azt is hozzáfűzi, hogy „az én levelem Nálad fennmarad, s már ezért nem írhatok Neked ezen emberekről egyebet, mint tiszta igazságot.”⁴³ A Mester folyamatosan másolta és visszakérte a leveleket, katalogizálta, módosította őket,⁴⁴ s írásaiban így nem csupán egy szűkebb korabeli nyilvánosság figyelmére számított, hanem az egész „Maradékhoz” szólt – s a megszólítottak között a majdani „Psychológus-olvasó” képe is körvonalazódik.⁴⁵ Kazinczy egyrészt azt várja ettől a jövőbeli irodalmártól, hogy az a vitás kérdések tisztázása érdekében tények, adatok után kutatva olvassa levelezését – ezért gyűjti az életrajzi adatokat, s figyelmezteti egyik levelezőtársát, hogy „ha születésed felől kétség leszen, leveled meg fog szólamlani, s a vesengőket elnémítja.”⁴⁶ Másrészt a helyes értelmezésre is megpróbálja rávezetni kései olvasóját: úgy is fogalmazhatnánk, hogy egy-egy szöveg kapcsán feltárja előtte az elsődleges kontextus néhány elemét: „Ha a' deák ódát Somsics írta, azt talán Gabriéla sugallotta a' barátjának. Erre céloz az itt következő két Epigramma.”⁴⁷ S hogy a megjegyzés nem kizárólag a címzett, Kis János informálására szolgál, az a következő sorokból érzékelhető: „Kérem azt, a' ki csak halálom után olvassa, hogy gondolja meg, hogy poetice sok szabad, a' mi nem moralliter” – ezzel igyekszik a majdani elemzőt a megfelelő állásfoglalás irányába terelni. A legfőbb elvárás e kései irodalmár kapcsán mégis az, hogy a levelek

³⁹ Lévi-Strauss, i. m. 213., 352-353.

⁴⁰ KazLev. XXI. 183.

⁴¹ KazLev. III. 484.

⁴² A levelek kiadására többek között Döbrentei Gábor biztatja a Mestert. Vö.: KazLev. XII. 328; XIII. 46-47; XVIII. 84; XX. 184; XXI. 152; XXI. 414.

⁴³ KazLev. XX. 41.

⁴⁴ Csetri Lajos figyelmeztet rá, hogy Kazinczy levelezésében olvasható jónéhány „anakronisztikus kakukktójas”, amelyek annak köszönhetik létüket, hogy a Mester publikációs szándékkal újrafogalmazta őket, éppen aktuális álláspontját „korrigálva”. Csetri Lajos: Egyesség vagy különbség? Nyelv és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Bp., 1990. 30.

⁴⁵ Vö. KazLev. XII. 319., XII. 452.

⁴⁶ KazLev. VIII. 1.

⁴⁷ KazLev. V. 95.

segítségével rekonstruálnia kell az időszak igaz történetét, s ez persze arra az előfeltevésre épül, hogy a publikált szövegek alapján ez nem kivitelezhető megfelelő módon, mivel azok más – kevésbé valóságos – rekonstrukciót tesznek lehetővé. Egészében véve: a levelek kapcsán érzékelhető finom manipuláció világossá teheti a kutató számára: célszerű felhagyni az irodalomtörténeti voyeur-szereppel. Hogy egyáltalán mit áll módunkban tanulmányozni, az is befolyásolja, hogy *ők* (a korszak szereplői) mit akartak nekünk elmondani.

Végezetül arra utalhatnánk, hogy a történeti vizsgálódásnak olyasfajta tétje is lehet, amit jobb híján a morális jelzővel illethetnénk, s ez is kapcsoltba hozható a „másik világ” megismerésének vágyával. E morális tét érzékeltetéséhez figyelembe kell vennünk a történeti kutatás egyik axiómáját. Arra kérdésre, hogy hajdan nőttek-e a fák magasabbra vagy manapság,⁴⁸ évszázadok óta az az adekvát történeti válasz adható (amelyet Kazinczy persze nem fogadott volna el), hogy a fák hajdanán nem voltak sem magasabbak, sem alacsonyabbak, csak éppen mások. Ernst Gombrich egyik írásában úgy foglalja össze ezt a tudást, hogy minden egyetemi hallgató már az első évében tisztában van azzal, hogy Michelangelo nem jobb Giottonál, csak éppen más.⁴⁹ Gombrich egyetért azzal az állítással, amely a haladás fogalmának alkalmazhatóságát kérdőjelezi meg a művészetben, de azt is hozzáteszi, hogy ma annál *haladóbb* egy műkritikus, minél inkább tagadja, hogy a művészetben van haladás, de a továbbiakban arról is ír, hogy a gyakorlatban mennyire nehéz megszabadulni ettől a rendezőelvtől. Kazinczy (mai olvasatunk felől antiprofesszionális) Kant-interpretációját például lehet érdeklődéssel vegyes lenézéssel kezelni, egészen addig, amíg nem érzékelünk semmit az azt körülvevő szövegvilág összetettségéből. Az Ankersmit által elemzett *történelmi tapasztalat* lehetősége talán azt a „kegyelmi pillanatot” jelentheti a történetész számára, amikor sikerül végképp eltávolodnia a haladás princípiumától. A történetelmélet kiváló kutatója, aki számos szerző történelmi tapasztalatára vonatkozó megjegyzését elemezte, arra a következtetésre jutott, hogy azt érzéki vagy esztétikai tapasztalathoz hasonló jelenségként írták le. „A szövegek tanúsága szerint – írja a szerző – a történeti tapasztalat hirtelen felvillantotta, hogy milyen is volt a múlt valójában.”⁵⁰ Ismét Marquard szavaira hivatkozva, úgy látszik, e tapasztalat során hirtelen láthatóvá válik valami a múlt mulandóságából, annak a valamikori világnak a hihetetlen bonyolultságából, amit mi folyamatosan egyszerűsíteni próbálunk, azt a látszatot keltve, hogy valójában egyszerűbb is volt, mint a miénk.

Könnyen lehet egyébként, hogy ezek a pillanatok már nem a múlt és a jelen egyenlőségét sugallják, hanem inkább a fenséges esztétikai kategóriája mentén írhatóak le, s aki átéli, az átadja magát a lenyűgöző csodálatnak. E tapasztalatforma kapcsán pedig a múlt kutatójának legfeljebb arra kell ügyelnie, hogy megfogadja Descartes tanácsát: „ha az ember túl sokat utazik, idegenné válik saját hazájában, s ha nagyon is kíváncsi arra, mi történik az elmúlt századokban, akkor rendszerint nagyon tudatlan marad abban, mi történik a jelenben.”⁵¹

⁴⁸ Fontenelle, Bernard *Le Bovier de*: Elmélkedés a régiekről és a modernekről. Ford.: Lakatos Mária. = *Uő.*: Beszélgetések a világok sokaságáról. Bp., 1979. 159.

⁴⁹ Gombrich, Ernst: *Művészet és fejlődés*. Ford.: Széphelyi György. Bp., 1987. 8-10.

⁵⁰ Ankersmit, Frank: *Nyelv és történeti tapasztalat*. Ford.: N. Kovács Timea. = *Narratívák*. 4. A történelem poétikája. Szerk. vál. Thomka Beáta. Bp., 2000. 169. Valamint: *Uő.*: *A történelmi tapasztalat*. Ford. Balogh Tamás, Bp., 2004. 22-44., *Uő.*: *History and Topology, Rise and Fall of Metaphor*. 1994. 182-238.

⁵¹ Descartes, René: *Értekezés a módszerről*. Ford.: Szemere Samu, a fordítást átdolgozta Boros Gábor. Bp., 1992. 19.

MARTINÁK JÁNOS

Ungvár-Németi Tóth László *Versei* (1816)

A magyar irodalom egy különös sorsú és különös utóéletű költőjének, Ungvárnémeti Tóth Lászlónak első jelentősebb verskötetét szeretném a következőkben bemutatni. Mielőtt részletes elemzésbe foglalnánk, feltétlenül szükséges néhány bevezető gondolat felvázolása. El kell ismerni, hogy Ungvárnémeti neve nem hangzik ismerősnek a magyar irodalmi köztudatban, bár az utóbbi időben gyarapodik azoknak a száma, akik munkásságának feltárására törekednek. Rövid élet jutott osztályrészül a költőnek – 1788 és 1820 között élt –, s mégis, torzó voltában is gazdag, jelentős életművet hagyott hátra. Sorsa két vonatkozásban is tragikusnak mondható: korán meghalt, s munkássága elismertetése is hosszú időt vett igénybe. Jellemző, hogy ismertsége életében csak Kazinczyra és körére korlátozódott, később Toldy Ferenc írt róla.¹ Az első összefoglaló monográfiát Rákóczy Géza 1892-ben készítette egy magángimnáziumi értesítőben.² Érdemi feltámadása és a magyar irodalomba való beemelése Weöres Sándor nevéhez fűződik, aki 1943-ban a *Diárium* című folyóirat 12. számában jelentetett meg egy esszét, majd a *Három veréb hat szemmel* című gyűjteményében is szerepeltette. Érdekes módon Ungvárnémeti munkássága utáni kutatás fellendülése Weöres *Psyche* című művének megjelenése után élénkült meg, ugyanis ebben a műben jelenik meg Ungvárnémeti Tóth László emberi és költői alakja. Merényi Annamária életútját igyekezett feltárni,³ Tóth Sándor Attila pedig „Az istentülés dicsősége” című művében költői portréját rajzolta fel.⁴ Hogy a Kazinczy Társaság is fontosnak érzi a költő megismertetését, jelzi, hogy János István átfogó portrévázlatát már korábban megjelentette,⁵ ennek szélesítése kíván lenni jelen írásom. Ha a nem túl gazdag szakirodalmat áttekintjük, Ungvárnémeti Tóth László ellentmondásos értékelésével találkozunk. Kazinczy elsősorban saját irodalmi eszménye megtestesüléseként üdvözölte, Toldy és Rákóczy inkább életrajzi-filológia oldalról próbálta megközelíteni. Weöres modern költőnek tartotta, aki költői attitűdben, eljárasmódban megelőzte korát, s a XX. századi költőkkel egyenrangú.⁶ Tóth Sándor inkább saját korában igyekszik elhelyezni a költőt, s bár direkt módon nem száll vitába Weöres megállapításaival, elsősorban a romantikát megelőző magyar klasszicizmus első képviselőjeként értékeli, költői teljesítményét nem tartja olyan szintűnek, mint Weöres.

Ungvárnémeti irodalmi munkásságát a kornak megfelelően az iskolai oktatás keretében kezdte Sárospatakon. Kistokaji származású volt, aki Sárospatakon teológiát tanult, és az iro-

¹ Toldy Ferenc: Irodalmi társasköreink emlékezete. = Budapesti Szemle, 1875. 8. 1-15.

² Rákóczy Géza: Ungvárnémeti Tóth László élete és irodalmi munkássága. = Lähne-féle Magángimnáziumi Értesítő. Sopron, 1892.

³ Merényi Annamária: Adalékok Ungvárnémeti Tóth László biográfiájához. = ItK. 2002. 3-4. sz.

⁴ Tóth Sándor Attila: Az istentülő dicsőség. Szeged, 2001.

⁵ János István: „Szépet szépen”. Portrévázlat Ungvárnémeti Tóth Lászlóról. = Széphalom 15. 2005. 73-78.

⁶ Weöres Sándor: Egy ismeretlen, nagy magyar költő (Ungvárnémeti Tóth László). = Diárium, 1943. 12. sz. 271-274.

dalmi tevékenységgel eközben ismerkedett meg. Különösen nagy hatással voltak rá Kézty Mózes költészet- és szónoklattana, valamint Somossy János görögórái. Ő maga azt állítja Kazinczyhoz írott levelében, hogy először a XVIII. század első évtizedeinek egyik divatos áramlatát, a latin nyelvű arkádiás költészetet követve a közép- és felsőoktatásban, valamint a tudományos életben is jelenlevő latin és görög nyelvért rajongott, és azon igyekezett önkifejezési formákat keresni. Bár ez tulajdonképpen az osztrák elnémetesítő törekvések időszaka, mégsem lát ellentmondást abban, hogy eleinte ő is német nyelven alkot. Maga arról számolt be Kazinczynak, hogy a magyar nyelvű versszerzésre Kazinczy *Szűvképző* regéinek olvasása, illetve az abban lévő érzékeny szépség buzdította. Megismerkedve Révay munkásságával „*olyan kedvem jó a magyar nyelvhez, hogy már csak nem szégyenleném magyar voltomat, hanem még dítsekedném is Kazinczyval, nyelvemmel és nemzetemmel.*”⁷

Valószínű, hogy ennek a szemléletváltásnak tulajdonítható a hagyatékában fellelt kézíratos Niza-ciklus is, melynek poétikai koncepciójában felvilágosodás kori költészetünk egyik útjának csokonais kísérletét látjuk. Témája és szerkezeti felépítése Csokonai Lilla-ciklusát követi, szerelmi témájú. De míg Csokonai a Lilla ciklusba más költeményeket is beledolgozott, ebben a történetben a szerelem egy-egy mozzanatát fogalmazza meg, melyek ebbe a ciklusba készültek.⁸ Ungvárnémeti epikus jellegű kompozíciót alkot, melyben az érzékenység lesz a meghatározó, amely fogalom itt érzéki vagy erotikus jelentésben is értelmezhető. Beleillik az érzékenység kultusza nyomán kibontakozó polgári individualizmus érzelmi világát bemutató vonulatba.⁹ Érdekes viszont a formai megoldása: vulgáris nyelven megszólaló dantei költészetfelfogásra emlékeztet, csak az ékesszólásra (szépen megformált köznépi nyelvezete) és a zenére (rím) figyelő poétikában gondolkodik. Ungvárnémeti ezt a művét egyébként eltitkolta a kortársak előtt, csak az 1816-os kötet egyik versében emlékezik meg róla. Bécsi hagyatékában – ott orvostanhallgatóként tanult – nem található, Rákóczy Géza nem is tud róla. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy 1810 után a Rhédey gyerekekkel, akiknek nevelője volt, Eperjesre ment tanulni, és itt fordulat állott be irodalom- és nyelvszemléletében. Itt kapott indítást a magasabb szellemi körökhöz való kapcsolódáshoz, amit akkor Kazinczyék képviseltek, valamint pályamódosításához, ami az orvosi tanulmányok felé irányította. Két személyiség hatott rá: Karlovsky Zsigmond, aki a német, francia és ógörög nyelv tanára volt, és őt az ógörög nyelv szerelmesévé tette olyannyira, hogy saját korában igazi hazai és nemzetközi elismerést ért el az 1818-ban kiadott *Ungvárnémeti Tóth László görög versei magyar tolmácsolattal* című művével, melyet több nyelvre is lefordítottak. A másik személy Krieger Keresztély orvos volt, akinek hatására a medicina felé fordult, és elmélyítette filozófiai, természettudományos ismereteit. Tudta, ha terveit meg akarja valósítani, akkor pályáján módosítani, irodalmi szemléletén változtatnia kell: alkalmazkodni Kazinczy szemléletéhez. Ennek a felismerésének termékeként született meg az 1816-os verskötet.

Magának a kötetnek a megjelenése szorosan kötődik a Kazinczyval való kapcsolatfelvételhez és barátsághoz. Toldy Ferenc és a Rákóczy-monográfia ezt az eperjesi éveknek tulajdonítja,

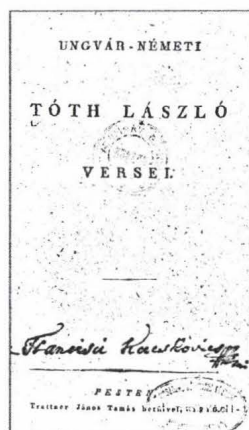
⁷ Tóth Sándor Attila: i. m. Gradusz ad Parnasszum. 30-31.

⁸ Csikós Zsuzsanna - Fáy Zoltán: Ungvárnémeti pályakezdése. = Új Holnap, 41. évf. 10-17. – Ugyanők: a Fővárosi könyvtár Évkönyve, Bp., 1994. 23. k., 19-25.

⁹ Tóth Sándor i. m. 21-22.

a Kazinczy-levelezésben azonban ennek nyomát sem találjuk. Merényi Annamária szerint a kapcsolat kezdete 1814 késő tele, kora tavasza lehetett, amikor márciusban Tóth László ismét Patakon tartózkodott: természettudományos tanulmányokat akart folytatni, hogy előkészítse azzal az orvosi képzésre való felvételt. Bár ehhez még Kazinczy segítségét is igénybe vette, a pataki tanári kar nem engedélyezte számára az órák látogatását. Minden esetre ekkor innen postázta leveleit Széphalomra, és a levelezésben 1814 márciusában felbukkanó első levél már folyamatban lévő kapcsolatról tanúskodik. Merényi hívja fel a figyelmet az egy évvel későbbi, március 15-i levélre, melyben az ifjú poéta barátságuk egy esztendő fennállását ünnepli.¹⁰ A mi számunkra a fent említett levél több szempontból is fontos. Megtudhatjuk belőle, hogy a fiatal költő már ekkor görög verseket és egy kötettervet ajánl a széphalmi mesternek. Megírja, hogy dolgozik a *Nősző Arisztip* című vigjátékán, a *Nárcisz* című szomorújátékon, készen van már néhány ódája, epigrammája, két episztolája és két balladája. Nemcsak kikéri Kazinczy véleményét, arra is felkéri, hogy mutassa meg műveit Kiss Jánosnak, s a görög versek recenziálására Kölcsnyt nyerve meg. Ez a levele – mint ahogyan a későbbiek is – irodalmi tájékozottságáról tanúskodik, főképpen Gleim, Schiller, Matthisson, Gessner, Wieland, Klopstock neve fordul elő nála, akik Kazinczy levelezésének is sűrűn emlegetett alakjai, hiszen majdnem mindegyiket fordította. Tóth László műveit tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy bár hatott rá a szentimentalizmus, Gessner idillköltészete és Gleim ekkor már anakronisztikusnak ható rokokó költészete erősebb nyomot hagyott költészetén. A klasszikusok közül Szapphó, Ovidius, Horatius hatása mutatható ki. A levelekből nemcsak olvasmányairól, elméleti tájékozottságáról is hírt kaphatunk, elsősorban a német Eschenburg nevét említhetjük.

Ungvárnémeti és Kazinczy kapcsolata egyre szorosabb, Kazinczy lelkesen fogadja. Művei kiadásával kapcsolatosan és megélhetési gondjaival is a széphalmi mester segítségét kéri. Közben Pestre megy az orvosi egyetemre 1814-ben, lelkesen készíti elő első kötete megjelenését, ami az egyik irodalompártoló nemes, Máyerfy Xavér Ferenc támogatásával Trattner János Tamás nyomdájában el is készül *Ungvár-Németi Tóth László versei 1816* címmel. Ez a kötet jelentős állomás munkásságában, összefoglalása az irodalomról, az életről, filozófiáról, az emberi létezésről eddig kialakult felfogásának, és felmutatása a költői mesterségbeli tudásnak és színvonalnak, ameddig eljutott. Mint később látni fogjuk: összegzés ez és kiindulási pont egy másik irányba. Az új vonal felé mutató tendenciát Ungvárnémeti Tóth László költészetfelfogásának fejlődése biztosítja. Igaz ugyan, hogy ekkor még sok minden köti a felvilágosodás kora irodalomtudatának ahhoz az általánosan elterjedt felfogásához, mely szerint a költészet a tudományok felvezető lépcsőfoka. Ne felejtjük el, orvosnak készült, s ebből adódóan a poézist is tudománynak tartotta. A korabeli irodalmi köztudatban ezzel nem állt egyedül, a tudomány és a művészet még az irodalmi felfogásban sem vált el egymástól Magyarországon. Ebben az időben Ungvárnémeti nem ismeri Kantot, aki külön diszciplínává tette a szépművészeteket.

¹⁰ Merényi Annamária i. m. 357.

A költőről vallott felfogása ekkor közelít az orfikus költői felfogáshoz, amennyiben a költőt emberfeletti titkok, különböző misztériumok tudójának tartotta. Kazinczyval ellentétben a költői alkotás folyamatában a szívnek, az érzelmeknek tulajdonított nagyobb szerepet. Ezzel később a pindaroszi hagyományhoz kapcsolódik, Pindarosz kötetészetének szellemiségét, a *furor poeticus* állapot teljességre törekvő megvalósulását vélte követendőnek. Erre a költői és költészetfelfogásra azért szükséges kitérni, mert maga a kötet szerkezete kettős és ez a költészetfelfogás tartja egységben.

Ha megvizsgáljuk a kötet szerkezetét, először az tűnik szembe, hogy a költő a verseket műfajok szerint csoportosította. Természetesen ez nem az ő találmánya volt, Kazinczy már Berzsenyi kötetének megszerkesztésekor is ezt ajánlotta, s a korabeli poétikai felfogásból is ez következett. Kant megjelenéséig nem beszélhetünk elméleti esztétikai rendszerről, és ezért elsősorban Horatiusra, Quintilianusra, Arisztotelészre alapozódó különféle poétikák és retorikák adtak eligazítást azoknak, akik költészettel foglalkoztak. A műfajok szerinti csoportosítások Arisztotelészre visszamenően sajátos elvet követtek: a szerzői beszédre alapoztak. Megkülönböztették azokat a műveket, amikor a szerző maga beszél, maga beszél és másokat is beszéltet, olyanokat, melyek tanító célzatúak és olyanokat, melyekben másokat beszéltet az író. Ezek a lírának, az epikának, episztolának és a drámának felelnek meg. Ehhez járult még természetesen az a rigorózus ízléskövetelmény, hogy a társadalmi rang szerinti témához a megfelelő hangnemet, a megfelelő műfajt és a műfajhoz a megfelelő stílusárnyalatot kellett megkeresni. Ez volt Kazinczy alapelve, amikor az irodalmi nyelvújítási harcba belekezdett.

Ebből következik aztán, hogy Ungvárnémeti verseskötete négy szerkezeti egységre tagolódik. Az elsőbe az ódák, epigrammák kerültek. Ezekben belül az ódákat követik azok az epigrammák, melyek líraiak. Ezt követik a románcok, melyek inkább epikai jellegűek és egy *epitalamion*, amelyik a hagyományos, a barokkból származó alkalmi vers funkciójával ellentétben a házassulandó pár házasságának történetét mondja el. A második szerkezeti egység a költő által *apológoknak* nevezett költeményeket tartalmazza, melyek a tanmesék azon változatai, melyek egy erkölcsi tanulság vagy jelenség szemléletesé tételére történeteket mondanak el. Ezen belül is három csoportot különíthetünk el: az első és második csoportba fordítások, átdolgozások kerültek Phaedrus és a francia Florian meséiből, a harmadik csoportot pedig Ungvárnémeti saját apológjai alkotják; főleg a kritikusokkal és a kritikával foglalkozik bennük. A kötet harmadik nagy csoportját az episztolák mint a tanító célzatú műfajok reprezentánsai alkotják, melyekből négyet találunk a kötetben. A negyedik szerkezeti egység pedig egy dráma: *Nárcisz, avagy a gyilkos önszeretet* címmel. Végül a kötetet a *Glossák* című fejezet zárja, amelyben magyarázatot ad egyes fogalmakhoz és nevekhez, de ugyanitt fejti ki a költészetről, a nyelvújításról, s a verselésről is a nézeteit. Ez a beosztás megfelel a korabeli szemléletnek, a líra, epika, tanítóköltészet, dráma sorrenddel.

De van ennek a kötetnek egy mélyebben húzódó, belső szerkezete is. Érdekes, hogy a kötet *Az agrai felesküvés* című költeménnyel kezdődik, ami a költői beavatással foglalkozik és végül a *Nárcisszal*, a költő tragédiájával fejeződik be. Ez a keret arról tanúskodik, hogy a kötetben arról van szó, hogy egy költő miképp látja a világot, milyen a létélménye, filozófiailag hogyan értelmezi a valóságot és önmagát, és hol találja meg e létezésben a költő helyét. Ez a közvetlen olvasási szintnél magasabb szint, magasabb szféra, s ezek a törekvések szerve-

zik a megadott hagyományos kereteken belül a költemények sorrendjét, egymáshoz való viszonyát. Így az egyes műfajok és az egyes költemények magyarázzák, ellenpontosítják egymást, és a köztük lévő feszültség egy magasabb szinten egyenlítődik ki. Ez az, amit Weöres észrevett Ungvárnémeti Tóth László költészetében, és ez valóban hozzákapcsolja a modern költészethez. Ebből is következik még néhány olyan vonás, amit kritikaként fogalmaztak meg vele szemben. Elsősorban a műfajok elmosódottságát rótták fel neki, különösen az epigrammák esetében, és értetlenül álltak a románcok közbeiktatása előtt is.

Ugyanis még egy szerkezet kitapintható ebben a kötetben. Az ódák első részében, mint említettük, a költői beavatásról értesülünk, de ugyanakkor kapunk itt a világról alkotott kiindulási helyzetképet is. Például *A magyar nemzethez* című óda a korabeli helyzetet fogalmazza meg. Van benne történelmi visszatekintés, de a magyar történelem értékének a szellemi előrejutást tartja, s nem a harci dicsőséget. *A világozság* című óda filozófiai költemény, a világ teremtdéséről, a fény elterjedéséről a felvilágosodás gondolatának megfelelően, melyet Weöres egyenrangúnak érzett Vörösmarty *Éj-monológiájával*. Bizonyos közvetett utalás történik a korabeli viszonyokra a *Mariushoz Karthagó düledékein* című ódában, mely Napóleonra való utalás, akinek híve volt. A *Cseresnyés Sándor barátomhoz* című óda pedig a költészet hatalmáról szól Arion történetének felidézésével. Ezek a versek természetesen összetettebb jelentéstartalmúak, a látens tartalmak más költeményeknél erősödnek fel.

Az ódák következő csoportjának alkotásai – melyeket Weöres barokk bókverseknek nevezett el – egy-egy hölgyhöz szólnak, bennük azok az életértékek fogalmazódnak meg, melyek Ungvárnémeti Tóth László szerint az életnek értelmet adnak: a szerelem, a barátság, a költészet, a természet és az ember fizikai szépsége. Az epigrammákban és a románcokban egyrészt ezeknek az értékeknek a felmutatása történik meg, másrészt a negatívumok ostromozása. Ugyanakkor ezekben megjelennek filozófiai gondolatok is, elsősorban a lélek egységéről szóló platóni tanítás, a gondolkodás módszerei. Szemléletére talán legjellemzőbbek a következő sorok, melyekben természettudományos képpel fejez ki filozófiai gondolatot:

Önts az agyagra savanyt, ki repül a szénszesz az égbe,
S más újabb testté változik a' kis agyag.
Rontsd le por-alkatomat, beomlik Lelkem az égbe,
S más újabb testté változik a kis agyag.¹¹

A művészetekkel kapcsolatos annak felvetése, hogy a művészet hasznos vagy szép legyen. Bár hajlik költőnk a szép felé, ebben a kérdésben ekkor még igazán nem tud dönten.

A románcok a nemzeti gondolat ébresztését, erősítését szolgálják. Ezek, ugyanúgy, mint a korabeli írások, szentenciával végződnek, de érdekes, ahogy Ungvárnémeti a merev előírás határait feszegeti. Az *Attila és Marul* mintha a művészet hatalmáról vallott nézeteinek ironikus megkérdőjelezése lenne. Az *Árpád és Zalán* című a fehér ló monda feldolgozása, az ezután következő művek összegzések. Az *epitalmion* a magánélet értékeinek felmutatása és összefoglalása, az intim szféra megjelenítése. Az ezt követő *episztolák* a megelőző gondolatmenet összefoglalásai: filozófiai szintre emelése a létértelmezésről, a filozófiáról és a költészetéről vallott nézeteknek. Ez központi rész a kötetben belül, s az egészet összefoglalja és lezárja a *Nárcisz* történet.

¹¹ XXXIX. Az Ember Alkatja.

Ha közelebb akarunk kerülni a kötetben kifejeződő életérzéshez, világfelfogáshoz és világszemlélethez, elsősorban Ungvárnémeti filozófiai nézeteiből kell kiindulnunk. Ő a felvilágosodás gondolköréhez kapcsolódik, annak is szenzualista gondolatrendszeréhez: elsősorban Holbach, Helvetius és La Mettrie gondolataihoz. A szenzualisták számára az ismeret forrása az érzékelésen keresztül a valóság, ezért számukra nem a belső világ lesz a jelentős, hanem a külvilág. Ebből következik Ungvárnémeti emberfelfogása, mely különösen szépen fejeződik ki ez *A szép lelkű Kazinczyhoz, Midőn kedves Lyánykáját tanítná* című episztolájában:

*Én pedig azt tartom, hogy az én Természetem
Semmi sem (érteni kell, mit mondok) mint csupa újabb
S régi szokás, melyet vagy Dajkám; vagy Nevelőim;
Vagy Helyem, Állapotom; vagy némely lelki Barátim;
Vagy pedig a' Könyvek, melyek kezeimbe akadtak;
Vagy Honnom maga; vagy Honnom törvénye, szokása;
Vagy Nyelvem; vagy az Iskola ábrázoltak előmbé...
- Nekem a' Természet, akár mint
Gondolom azt, nem egyéb, mint egy kis tábla, - viasszal
Bé huzatva, - egy olly szabados helyen, a' hol akárki
Hozzá fér, és minthogy üres, rá ütheti czímét:
Majd pedig a' Mester, mikor azt mind sorra tekinti,
Egy línét ki vakar; más meg hogy, mást megigazgat.*

Ebből az emberképből következik művészetfelfogása is, amelyet *Egy nyílt-szívű öreg levele ALADÁRHOZ, az ifjú Könyv-Szerzőhöz* című versében fejtett ki:

*A' kik megnevetik, 's le' tiporják a' nemes Ösztönt,
Melly a' lány kebelet szent tüzze fűti; vagy azt is,
Azt a' kis just is ki akarják venni az Ifjú
Markából, melyet neki a' természet ajánlott,
Hogy lásson, halljon, hogy az indulatokra hevüljön,
Hogy szépet, 's gyönyörűt érzéseit öszve kevervén,
Hangjain a' mások kebelökbe is által folyjon.
Mert mi az a' Költés, ha nem ez?*

Létértelmezésben antisztoicista, a földi lét értékeinek tisztelete jellemzi, másokat is erre buzdít. És a földi lét értékeinek elvesztését tragédiaként éli meg. *Sennovicz Mátyás* úrhoz írt episztolájában, melyben vigasztalja fia elvesztésekor, és a gyászoló apát érzelmei vállalására bátorítja. A világ felé forduló szemléletből következik egy sajátos etikai kérdés felvetése: az önszeretet problémája. Költőnk különbséget tesz káros és nemes önszeretet között. *Vinczé-hez, a' Szint-vesztésről* című episztolájában a következőket írja:

*A' Nemes Önszeretet nem gyűlöl másokat, ámbár
Tudja, mi kell neki, 's nem szégyenli, hogy ember az ember...*

Ha Ungvárnémeti kötetét a művészi megoldás felől közelítjük meg, kétségtelenül elsősorban a klasszicizmus irányzataiban az idilli árkádiai költészet, de elsősorban a rokokó hatását érezzük rajta. De itt nem ezeknek az irányzatoknak utánzásáról van szó, hanem egy emberibb világ felé forduló költő használja fel ezen irányzatok eszköztárát saját világa megjelénítésére. Érdekes az az írói attitűd, ami tetten érhető ebben a kötetben. Tartózkodik a köz-

vetlen érzelm kifejezéstől, közvetetten jelennek meg azok, s ezzel a modern költészet felé mutat. Igyekszik fellazítani a klasszicizmus költészet-szabályait, az allegorikusságot, a tanító célzatosságot és a szentenciózusságot. Ezt közvetve, leírt jelenteken keresztül és a mitológia metaforikus felhasználásával, átformálásával, jelenetézéssel éri el. Törekszik a versek meg szerkesztésére, főleg a párhuzamot, az ellentétet és a fokozást kedveli. A verszárlat merev szentenciáit azonban nem sikerült teljesen oldania.

Ha stílusát és nyelvét tekintjük, könnyű dolgunk van, mert nézetét a glosszákból fejti ki. A nyelvújítás híve, de sajátos módon úgy látja, hogy Révay nyelvszemlélete és nyelvművelő tevékenysége, valamint Kazinczy nyelvújítása összeegyeztethető. Erről tanúskodik egyik sikeres epigrammája (Révay és Kazinczy):

*Hogy roszszúl ne beszélj, olvasd a' Révay könyvét;
Hogy szépen szólhas, erre Kazinczy tanít.*

Ungvárnémeti hasznosnak tartja a régi szavak felújítását, és ez az, amit Kazinczy, ennek az 1816-os kötetnek a megjelenésekor kifogásolt.

Magának a kötetnek a fogadtatása, mint már említettük, nem volt egyértelmű. Amikor megjelent, egy szűkszavú tudósítás közölte az eseményt. Kazinczy lelkesedéssel fogadta,¹² de később a klasszicista irodalmi eszmény nevében kifogásokat hangoztatott, ami nem részletekbe menő elemzést jelent, hanem a szokásos elvek számonkérését. Legrészletesebben Terhes Sámuel, sárospataki pap-költő kritizálta meg.¹³ Hangnemében, színvonalában méltatlan kirohanás volt ez az írás Ungvárnémeti Tóth László ellen. Az okot az adta, hogy költőnk a Glossákban kritizálta a rímes verselőket, valamint azokat a költőket, akik a közízlésnek engednek. Terhes Sámuel ezt magára értette, és elsősorban versfelfogása miatt támadta Ungvárnémetit, aki a korabeli ún. kádenciás verssel szemben az ütemes verselés híve volt. Terhes támadta a mitológiai elemek felhasználását is, nem értette meg, milyen célból és miért formálja át Ungvárnémeti a mitológiai fogalmakat és történeteket. Stílusa értetlenségét is kifogásolta, támadást indított antisztocista nézetei ellen, és ízléstelen módon Ungvárnémeti nézeteit a költő előnytelen testalkatára vezette vissza. S nem ez volt az utolsó kirohanása ellene, az 1818-as görög verseket is megtámadta...

Figyelemre méltó Kazinczy körének reagálása a kötet megjelenésére. Ekkor a kör már felbomlóban van, és a tagok már az új szellem hatása alatt vannak, s a romantika felé tájékozódnak. Természetes, hogy ezt kéri számon Ungvárnémetitől is. Szemere az érzelmet hiányolja belőle, nem veszi észre a közvetett kifejezési módszert. A többiek is ezt bírálják, és elítélik a túlzott mitologizálást. Még a legtartózkodóbb Kölcsey volt.

Ha végül értékelni akarnánk Ungvárnémeti 1816-os verskötetét, egy átmeneti korszak átmeneti produkciójának tarthatjuk. Akkor még a költőben nem tisztázódtak teljesen az új szellem követelményei, bár erre alkatilag alkalmas volt. Erősen kötődött még egy előző korszak filozófiájához és formakincséhez. Ha új mondandója volt is, a régi forma módosításával próbálta azt kifejezni, sajnos, nem mindig sikeresen. Mindezek ellenére ennek a korszaknak egy kiemelkedő egyénisége volt, és ezt Weöres Sándor nagyon jó szemmel ismerte fel.

¹² KazLev. XIII. k. 375.

¹³ Terhes Sámuel: Tükröcske. Egy Fitzkó-poéta' számára: Első darab azon esetre, ha a Fitzkó nem szelidül. H. n. 1816.

KELEMEN ERZSÉBET

Versek

Az új évezred kivándorlójáért

Kifosztott hazám,
árvasággoddal
kösd magadhoz
kesergő fiad!

Fény-kenyér

Szegénységünk megterített
asztalához ültetek, hazám,
kifosztott mindenünk.

A kancsóban tiszta víz:
igyál bátran, egyetlen kedves, igyál!

Persze mellettünk csend kucorog,
s reszket az éhség...
Meggazgadjuk hát fény-kenyerünk,
s várunk, hosszasan várunk:
múlják el fölöttünk végre
e kormot nyáladzó, medúza-testű éj.

Kicsinyhitűek

Felhajtott abroszon
eltompult élek magánya
remeg.

Egyébként
visszafojtott visszhang.

Az oltárkendő helyén
egy ott felejtett gyolcs-csík.

Kicsinyhitűek,
miért rejtitek el a lángot
hamuvá égetve
kezetek mozdulatát?!

Izzó parázssal

Tanító főhász a tanítványokért I-nak

Izzó parázssal
érintsd meg az ajkam
mindazt mi szennyezett
tisztára mossam!

Ifjú szájból
mocsári zöldek
hatkarmú szörnyek
nőnek kúsznak
a pórusok felé
a pókhasú szavak
húsba a vérbe
gyökeret vernek
széttöredeznek
a drótozott éjben
az elszürkült falak:

érintsd meg
parázssal
kérlek Uram
mi szennyezett
parázssal
izzóval
érintsd
az ajkam
mossam
mi szennyezett
tisztára mossam
egészen Uram...!

SMS az ország-fosztogatóknak

könnyebb a tevének
a tű fokán

KAZINCZY FERENC A. G.

Erdélyi út Kazinczy Ferenc nyomában

2006 nyarán Szekszárdon, a XXXIV. Országos Honismereti Akadémián hallottam először az erdélyi út tervéről. Kedves barátaim, dr. Kovács Dániel és Fehér József bemutatták elgondolásaikat azokról a rendezvényekről, amelyeket Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmával, 2009-ben lehetne megvalósítani. Volt több mint tíz érdekes javaslatuk, és ezek egyike volt az erdélyi út. Kazinczy Ferenc ugyanis 1816-ban egy négylovas fedett kocsin Zseni lányával, szobalányával, inasával és kocsisával bejárta Erdélyt, főleg azzal a céllal, hogy meglátogassa ottani barátait és levelezőtársait. Útja három hónapig tartott, és erről írta az *Erdélyi levelek* című könyvét. Talán meg lehetne ezt ismételni ugyanazon az útvonalon haladva, és útközben az ő benyomásairól és élményeiről beszámolni, mondták. Természetesen gyorsabban kell utazni, egy hétnél tovább nem tarthat az út. Nem volt azonban nyilvánvaló, hogy realisztikus-e autóbustúrákat rendezni ennek az elgondolásnak alapján egy nagyobb közönség számára. Ezért ki kellene próbálni az utat egy kisebb csoporttal, minibuszon járva, ajánlották. Én lelkesen csatlakoztam ehhez a gondolathoz, és kértem a barátaimat, hogy ha ez megvalósul, vigyenek el engem is.

A következő hónapok folyamán Dani barátom folyamatosan értesített az útiterv haladásáról. Nagy segítségemre volt az, hogy a *Széphalom* évkönyv 16. kötetében megjelent Váczy János összefoglaló leírása Kazinczy Ferenc útjáról. Van egy édesapámtól örökölt nagyon részletes régi térképem Magyarországról, amelyen a legkisebb megnevezett helyeket is megtaláltam. Amikor az indulás időpontja közeledett, érkezett egy már majdnem végleges útiterv, amelyben percről percre le volt szögezve, hogy meddig tarthat egy látogatás, hány percet kell számítani az autóútra két helység közt. Olyan szoros program volt, hogy több napon ebédre sem volt idő szánva. Az elgondolás az volt, hogy olykor viszünk magunkkal élelmiszercsomagot, amit majd az út szélén megállva fogyasztunk el. Kissé nyugtalanul kérdeztem Danit hogy elhozzam-e a denaturált szeszszel működő főzőeszközümet, amit hegyi vándorlásoknál szoktam használni, hogy főzhessünk levest porból vagy mélyhűtött ételt ilyen esetekben. Ezt nem tartotta szükségesnek, és a végleges útitervben volt már idő az ebédre is.

Később hallottam, hogy az útiterv kidolgozásának érdeme főleg a nagyváradi Dukrét Gézáé, aki kívülről-belülről ismeri Erdélyt, és emellett igen széles ismeretségi hálózata van. Mindenfelé írt, telefonált, és három hónapos munka árán egy tökéletes tervet állított össze. A legtöbb helyen, amit meglátogattunk, a megadott időpontban várt ránk valaki: egy pap, egy tanár vagy egy idegenvezető. Csak arra nem gondolt Dukrét Géza, hogy a pap, aki nagy örömmel és lelkesedéssel mutatja be templomát, ismerteti annak történetét, nem néz az órájára, mi sem siettünk nagyon, így gyakran elfutott az idő. Szerencsére volt nálunk mobiltelefon, és mindig tudtuk, hogy kivel kell érintkezésbe lépünk, hogy bejelentsük az esetleges késést.

A széphalmi építkezésnél**Koszorúzások a szülőfaluban, Érsemjénben**

(Az úti beszámolót Kovács Dániel fényképfelvételeivel illusztráljuk)

dóterem audiovizuális berendezésével kapcsolatban. Nagy bizalmam van abban, hogy az épület jól meg fog felelni a feladatának, nemcsak mint kiállítási tér, hanem mint találkozóhely is. Bizonyára egyik fontos központja lesz a megye kulturális életének. A látogatást azért tettük az indulás elé, hogy mondhassuk: úgy mint Kazinczy, mi is Széphalomból indultunk erdélyi utunkra.

Május 13-án reggel 6 órakor indultunk, és nemsokára már a határon voltunk. Ott várt ránk Balácsi József, Érsemjén polgármestere, Varga József volt iskolaigazgató és Keresztúri Lajos, az RMDSZ érsemjéni titkára. Nagy szeretettel üdvözöltek, és elkísértek *Érsemjénbe*, Kazinczy Ferenc szülőhelyére. Ott egy számomra teljesen meglepő, nagyvonalú fogadtatás várt ránk. Sokan gyülekeztek a község háza tanácstermében, ahol egy finomságokkal tele asztal volt terítve. Kölcsönös üdvözlő beszédek és koccintás után nekiláttunk a házilag készített harapnivalókhoz, én különösen a ropogós töpörtyűt szemeltem ki magamnak, amit nagyon szeretek, de Svédországban nem kapható. Kiválóan ízlett.

A fogadtatás után kimentünk a kis parkba Kazinczy Ferenc szobrához, amit megkoszorúztam. Meghatva éreztem e pillanat nagyságát. Emlékművet én még soha sem koszorúztam meg, ez nálunk, Svédországban nem szokás. Csak hivatalos állami látogatások alkalmával tisztelegnek néha a vendégek azzal, hogy koszorút helyeznek el az ismeretlen katona sírjára vagy hasonló emlékműre. Most néhány pillanatig az volt az érzésem, hogy ükapám kínýítja felém kezét. Racionális mérnökember lévén nem hiszek természetfölötti erőkben, de ki tudja... A kis parkban megnéztük még a faragott fejfát, amelyet Kazinczy Lajos emlékére állítottak fel nemrég, majd átvonultunk Kazinczy Ferenc és Fráter Lóránd emlékházához. Iskolás kislányok álltak előtte sorban, mint egy díszőrség, csodálatos megtiszteltetés volt ez, szemem nem maradt szárazon. Nem nekem szólt ez, azt tudtam, ükapámat képviseltem, de az ő iránta mutatott tisztelet és szeretet mégis megható volt. Újdonság volt számomra ott a Bossányi-kúria képe, ahol Kazinczy született. Az épület kisebb volt mint gondoltam, hiszen Bossányi nagyapát tekintélyes, jómódú birtokosként tisztelték. Tovább vonulva a falun keresztül elsétáltunk az elég új iskolaépület és az épülőben lévő, meglepően nagy kultúrház mellett. Mindez bizonyítja hogy a csak 4.000 lakosú Érsemjén egy aránylag jómódú, ügyesen vezetett község. Az érsemjéniek segítségünkre siettek a román tolmácsolással is, amikor

Az érmihályfalvi tájház

A margittai ref. templom

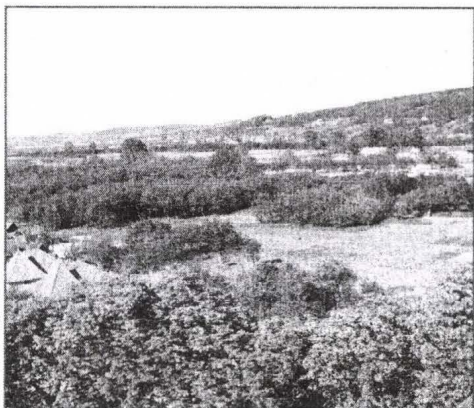
A szilágysomlyói vár

elpanaszoltuk, hogy Dukrét Gáza nem tud velünk jönni. Varga József felajánlotta, hogy elkísér Tordáig, ott Keresztúri Lajos váltja őt. Ez nagy megkönnyebbülést jelentett számunkra.

Sokáig időztünk Érsemjénben, ezért *Érmihályfalvára* csak rövid idő maradt. Megtekintettük a csinos kis múzeumot szemben a templommal, amelynek épületét épp most újítták fel, de a berendezése még hiányzott, pedig átadása néhány napra rá volt tervezve. Megjegyeztem, hogy nagy erőfeszítés kell ahhoz, hogy minden idejében elkészüljön! De ez nem nyugtalanította azokat, akikkel beszéltem, azt mondták, hogy álltak már nagyobb kihívások előtt is. *Margittára* is elkésve érkezünk, az ottani lelkész nem tudta jövetelünket kívánni, vásárnap lévén más elfoglaltsága is volt. Mivel a templomkert kapuját zárva találtuk, csak a kerítésen át láttuk Petőfi és Ady mellszobrait. Később hallottuk, hogy nagynevű magyarok szobrait a magyarüldözés idején, vagyis a hatvanas évektől a nyolcvanasok végéig, sok helyen áthelyezték a templom térségére, mert azt tiszteletben tartották a románok is.

Micske templomtornyának jellegzetes kinézése van, a sarkain fiatornyokkal díszített sisakja alatt fából épült árkádos tornác húzódik. Ez a stílus főleg Kalotaszegen fordul elő. A 14. század elején épült gótikus stílusú templom és a 16. századból eredő torony jó állapotban voltak. Micskén a Bossányiaknak szőlőjük volt, amit azonban 1925-ben úgy elvert a jég, hogy újra kellett volna ültetni, amit nem tartottak érdemesnek. Most itt főleg cseresznyét és barackot termelnek.

Szilágysomlyó egy nagyobb település, 16.000 lakosa van, amiből 4.000 magyar. Egész kedves hely lehetett régebben, sajnos a város közepén fekszik néhány ronda és most már kopott tömbház, ami lényegesen rontja az összbélyomást. A református templomban a tiszteletes behatóan tájékoztattott a magyarok helyzetéről. Nagy beleéléssel és gyorsan beszélt, aminek következtében sajnos nem mindent fogtam fel. Ugyanis ha egy ilyen előadást hallok, nem lévén elég gyakorlatom a magyar nyelvben, erősen kell összpontosítanom a figyelmemet. Egy idő múlva elfáradok, és elterelődik a figyelmem, amikor az újra visszatér, már elmulasztottam az előadásnak egy részét. De azt hiszem, megértettem a lényegét. Egész a rendszerváltozásig nehéz volt a magyarok helyzete. A külső veszély, a magyar érdekek hátrászorítása ellen a magyarok összefogtak, akármilyen volt a politikai nézetük, akármilyen volt a vallásuk. Az áldozatkészség is nagy volt. A református gyülekezet semmi segítséget sem kapott az államtól, mégis rendbe hozták, szépen fenntartották a templomukat. Ez már a 16.

Kilátás a krasznai toronyból

Cserey Farkas emlékjele

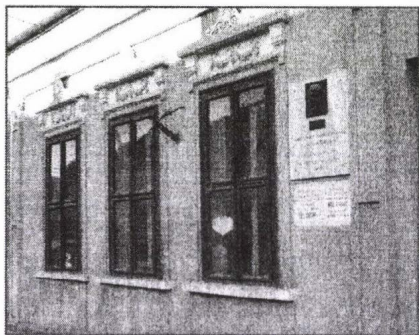

Magyarkecel

században épült, és említésre méltóak a gyönyörű kazetták a tető alatt, növény- és állatmotívumokkal. A templomlátogatók száma egy átlagos vasárnap 500-700 személy, nagyobb ünnepeken zsúfoltságig tele van a templom. Most azonban csökkenőben van a létszám. A munkanélküliség miatt sokan kivándoroltak, főleg a 25-40 éves korosztályból. Mielőtt elhagytuk a templomot elénekeltünk egy zoltárt. Lefelé sétálva eljutottunk a romos Báthory-kastélyhoz, melynek falai állnak és új tetőt is kapott, de a kastély oly rozoga állapotban van hogy oda belépni tilos. A főépület bejáratának nemrég nekiütközött egy teherautó, ami további károkat okozott, de a megjavításukhoz hiányzik pénz. Megkerülve az épületet egy nagy udvarra jutunk, amelynek közepén egy kevésbé odaillő szobor van felállítva; ez a hajdani turulmadaras világháborús emlékmű, amelyet átalakítottak, ortodox kettős keresztet helyeztek el rajta. Az udvar körül láthatók a kastély védőfalainak maradványai, valamint két tűrhető állapotban lévő saroktorony, ezek is új tető alatt. Úgy látszik, hogy mégis igyekeznek további pusztulást megakadályozni.

Szilágyosmlyót elhagyva a táj egyre szépül. Elhaladtunk egy hatalmas duzzasztott tó mellett, ami arra a célra épült, hogy megakadályozza a Kraszna folyó kiáradását.

Eljutottunk *Kraszna* községhez. Kazinczy számára igen fontos hely volt ez, mert itt lakott Cserey Farkas, akivel találkozni kívánt. Cserey sajnos beteg volt, nem tudtak sokat együtt lenni, de Kazinczy kihasználta az alkalmat arra, hogy három napon át élvezettel tanulmányozza Cserey gazdag gyűjteményeit és a szép kertet. Cserey kastélynak nyoma sincs már, oly régóta eltűnt, hogy senki sem tudott felvilágosítást adni róla, de az arborétumról hallottak idősebb emberek, sőt meg is tudták mutatni annak helyét. 1920-ban vágták ki a románok a fákat. Cserey könyvtára viszont már 1848-ban leégett. A katolikus templom előtt kopjafát, emlékkövet állítottak Cserey Farkas tiszteletére. Kraszna látványossága a szép református templom, amely hasonlít Micske templomához, ugyanabban a stílusban van építve. Meredek lépcsőn mentünk fel a toronyba, szűk volt a hely, és vigyázni kellett, hogy az ember be ne üsse fejét valami gerendába. Fent körüljártuk a tornácot, szép kilátás nyílt meg előttünk, megérte a fáradságot. A gyülekezetnek 3.560 tagja van, 600-700 jár el vasárnaponként az istentiszteletre. *Magyarkecelen* csak rövid időre álltunk meg, hogy megtekintsük a zsindeles harangtoronyt. Erdélyben ezek, úgy látszik, ritkák.

Ady Endre zilahi diákszállása

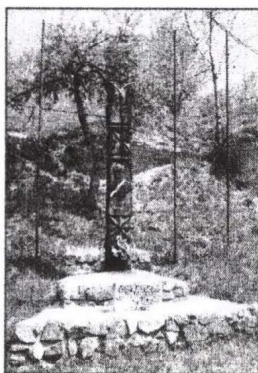
Wesselényi Miklós szobra Zilah főterén

Zilah következett, amelynek most 63.000 lakosa van, 1968-ban csak 14.000 volt. Először itt hallottam egy ilyen majdnem hihetetlenül gyors növekedésről, de később kitudt, hogy ez nem egyedülálló, más erdélyi városokban is előfordult. Ceaușescu célja az volt, hogy Erdélyt románosítsa, ezért nagy számban telepített be románokat a városokba, főleg gyári munkásoknak az újonnan alapított iparvállalatokhoz. Zilahon többek közt egy nagy gumigyárat létesítettek. A gyárakba és lakásokba való óriási befektetés csak azáltal volt lehetséges, hogy visszatartották a fogyasztást, úgy hogy a lakosság nagy része többé-kevésbé nyomorban és éhségben élt. A gyors kiépítés mindig minőségi problémákat von maga után, ami az akkori szovjet piacon mindennapi jelenség és elfogadható volt, de a nyugati piacon selejtes áru nem versenyképes. A gyárak nagy része a rendszerváltozás után csődbe fűlt, és nyomába munkanélküliség és kivándorlás jött. A rossz minőség az épületeknél is feltűnik. Az utóbbi években épített házak azonban szebbek és jobb anyagot is használnak hozzájuk. Épp ezzel kapcsolatban volt csoportunkban egy kis nézeteltérés. A város kellős közepén, a Wesselényi szoborral szemben áll egy egész modern irodaház, amely szerintem építészeti szempontból tetszős, és nem túlságosan zavarja a környezetet, ahol amúgy is magas házak vannak. A többiek szörnyűnek találták. Hozzá kell tennem, hogy az irodaház a megépítése óta üresen áll. A Wesselényi-szoborról mesélték, hogy azt többször áthelyezték a főtérről máshová és vissza az uralkodó politikai irányzatnak megfelelően. Zilah legkiválóbb érdekessége azonban az 1904-7-ben Papp és Szabolcs budapesti építészek tervei szerint épült református templom. Három hajóját a domb adta területet kihasználva egymáshoz viszonyítva 120 fokkal elferdítva alakították ki. Alapterületére nézve a legnagyobb református templom Debrecen után, de az üléshelyek száma csak 1500, mivel egy nagy nyitott térség van a közepén. Ez nagyvonalú elgondolás, érdekes megoldás, de nekem kopárnak tűnt. Nehezen tudnék benne áhítatosan elmélyülni.

Utunk célja a következő napon Kolozsvár volt. A reggeli meglepett, részben azért, mert a csészében készen felszolgált langyos és édes tea után kávét is ittunk, részben meg azért, mert Jóska a magunkkal hozott pálinkával kínált meg bennünket. Ez Svédországban jobb társaságban szinte elképzelhetetlen, ferde szemmel nézünk arra, aki már reggel iszik. Az előítéletem oly mélyen belém volt gyökerezve, hogy ezzel a szokással csak utunk utolsó napján békültem ki. Nagyváradon ugyanis a tiszteletre méltó katolikus püspök délelőtti látogatásunk alkalmával, kávé és aprósütemény mellett pálinkával is megkínált. Nem szabad tehát más társadalmi szokásokat kritizálni, hiszen a közmondás szerint: „Ahány ház, annyi szokás”.

A váralmási kastély romjai

Vasvári Pál emlékoszlopa

A körösfői templom

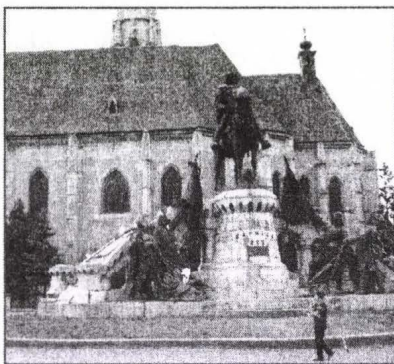
Először Váralmásra álltunk meg, amit Kazinczy idejében Nagymásznak neveztek. Ott Wass Sámuel grófné híres istállóját tekintette meg. Az istálló falai még álltak, de teteje már leomlott, még szomorúbb volt látni magát a kastélyt romos állapotában. A tető talán nemrég zuhanhatott le, mert a födémgerendák ide-oda esve hevertek a földön, úgy látszik senkinek sem volt kedve hozzájuk nyúlni. A bejárat fölött még látható volt a Wass és a Bethlen címer – a grófné született Bethlen Rozália volt – a falakon pedig fel-felbukkant az eredeti festés vagy díszítés. Körüljártuk a kastélyt, egy valamikor előkelő, meglepően hosszú és keskeny épületet. Fájt a szívünk ezt a pusztulást látni, talán ez volt utunk legszomorúbb látványa. Durva romboláshoz hozzá vagyunk szokva háborús eseményeknél, de az elfeledést követő lassú összeomlás jobban érinti lelkünket. Talán saját életünk múlását látjuk benne. Utána ellátogattunk a domb tetején büszkélkedő kedves kis templomba. Kézzel készített hírmzések díszítették a falakat, a padokat. Megtudtuk, hogy ezek főleg 1980 után kerültek a templomba, eleinte féltettek néhány értékes hírmzést a románoktól, azért akasztották be azokat, és amikor látták, hogy milyen jól illenek oda, lassanként gyarapították őket.

Bánffyhungyadnál rátértünk a Nagyvárad és Kolozsvár közti országútra. Ez egy 10.000 lakosú hely, ebből 3.000 a magyar. Szép templomuk van, az is hírmzésekkel díszítve. Eredete a 13. századra nyúlik vissza, akkor erődítménynek készült, később építették át templommá; Erdély legnagyobb kazettás mennyezete látható itt. Kusztoz Tibor tiszteletes meghívott a paplakba, ott találkoztunk feleségével, Kusztoz Ildikó Máriával, aki a kalotaszegi hírmzéseknek szakértője, egy ábrákban gazdag könyvecskét írt róluk. Nagyon örültem a dedikált példánynak, amit átadott nekem.

Körösfőn megkoszorúztuk a Vasvári-emléksobrot. Vasvári Pál, a márciusi ifjak egyike, a Petőfivel egykorú történész volt, aki 1849-ben szabadcsapatot szervezett, a román felkelők 1849-ben kegyetlenül meggyilkoltak, csapata szinte teljesen megsemmisült. A községnek 1500 lakosa van, 98 százalékban magyarok. Tejesen a kézműves munkára vannak berendezve, nemcsak hírmzessel vagy vagdalásos mintákkal díszített terítőket, blúzokat és egyéb textíliákat, hanem fonott kosárarút, faragott tárgyakat is készítenek nagy választékban. Az országút mentén hosszú sorban felállított bódékban kínálják áruikat. Kissé késésben voltunk, ezért innen közvetlenül Kolozsvárra hajtottunk.

Apáczai sírjánál

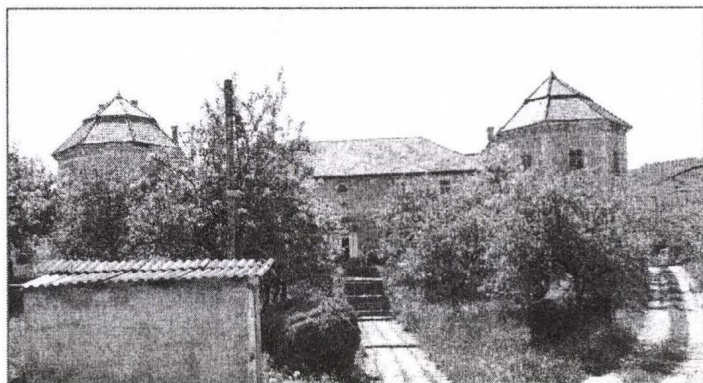
Kolozsvár főterén

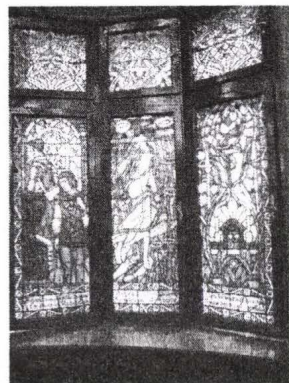
A tordai „fejedelmek háza”

Hozzá jött még ehhez, hogy nagyon sokáig kellett várnunk az ebédre, aránylag kevés idő maradt a városnézésre. Mivel a házsongárdi temető közelében laktunk, ott kezdtük sétánkat. Sokáig időztünk ott, megkoszorúztuk a 17. századbeli híres pedagógus Apáczai Csere János sírját, és tisztelegtünk még többek között a száz évvel ezelőtt született költő, Dsida Jenő (1907-38), valamint Mikó Imre (1805-76) akadémikus, az Erdélyi Múzeum Egyesület megalapítója sírjánál. A vége felé már türelmetlen voltam, inkább a várost szerettem volna nézni. Eljutottunk a Farkas utcai református templomhoz, előtte a sárkányölő Szent György szobra áll 1868-ból. A templom gyönyörű, 1510-ben állt készen gótikus stílusban. A boltíveket 1603-ban a polgárok a vallásharcok folyamán lerombolták, majd 1636-47 között I. Rákóczi György indítványára állították újra helybe. A falak nemesek címereivel vannak díszítve. A templom mögött a várfalnak egy szakasza jó állapotban látható. A főtéren elmentünk Mátyás király lovas szobra mellett, a szülőházát is láttuk kívülről. Bementünk a Sapiientiának nevezett erdélyi magyar tudományegyetem épületébe, amely Bocskai István szülőházában kapott helyet, ez egy aránylag kis egység, ahol a környezetföldrajz-környezettudomány szakirányon, valamint fotó- és filmművészet, média szakon történik a képzés. Nagyobb műszaki, társadalmi és humántudományi karok működnek Csíkszeredán és Marosvásárhelyen, összesen kb. kétezer hallgatóval. Az oktatás Magyarországról kapott anyagi támogatással folyik. Kolozsvárnak 350.000 lakosa van, 18 % a magyarok arányszáma. Az általános benyomásom a városról nem volt kedvező, az 1975-ben kezdődő iparosítás idején, úgy látszik, hiányzott egy városfejlesztési terv, magas és alacsony épületek rendszer nélkül állnak egymás mellett. Lehet, hogy elhamarkodva ítélek, nem sokat láttunk a városból. Reményteljes előjel az, hogy az iparosítás most már jobb körülmények közt folytatódik, a finn Nokia cég itt fog egy új gyárat építeni.

A következő nap programja Torda megtekintésével kezdődött. Torda régebben fontos sótermelő hely volt, egy sóbányája most is megtekinthető, de arra nem volt időnk. Egy szép kisváros ez, annak ellenére, hogy ez sem kerülte el az iparosítást. Itt főleg cement-, porcelán- és üveggyárak épültek, amelyeknek egy részét azonban vagy leállították már, vagy kisebb mértékben üzemelnek. A 15. század végén épült református templom eredetileg erődítménynek szolgált, falakkal van körülvéve, a kapu fölött egy lőrészekkel ellátott torony emelkedik. Felmentem a toronyba, az üres szoba szép tisztán volt tartva, ami azt mutatja, hogy gondozzák. A park szélén fekvő úgynevezett „fejedelmek házát” éppen restauráltak. Csupa jó hír.

A marosludasi egykori Bánffy-kastély

A vásárhelyi kultúrpalota egyik ablaka

Tovább haladva *Gerendkeresztúr* felé egy Kemény-kastélyt akartunk megtekinteni, de nem találtuk meg, mert azt – mint utólag kiderült – Aranyosgerenden kellett volna kereshetnünk. Betértünk azonban Szabó Géza lelkészhez, aki ennek az elhagyott kis falunak a helyzetéről beszélt. 700 lakosa van, a fele református. Az 1-4. osztályos gyerekek magyar iskolába járnak, de az 5-8. osztályban a szülők kívánságára átmennek román iskolába, hogy megtanuljanak románul is. A munkaképeseknek jó része kivándorolt, hátra hagyván az öregeket. Hogy tekint a falu jövőjére, kérdeztem. Ezen nem gondolkozik. Megteszi a kötelességét, gondoskodik a gyülekezetéről, ez neki elég. Utána *Marosludásra* mentünk megtekinteni a Bánffy-kastélyt, ahol Kazinczy is járt. A kapunál leállítottak, nem engedtek be, mert most elmeógyógyintézet van benne. Kopott, de elég ép állapotban találtuk.

Mivel késésben voltunk, kihagytuk a radnóti Rákóczi-kastélyt, pedig ott vártak ránk, és közvetlenül *Marosvásárhelyig* folytattuk utunkat. Felkerestük a szállásunkat, és nemsokára már a főtéren voltunk, ami tulajdonképpen egy hosszú, keskeny park két út közt, mindkét végén egy-egy ortodox templommal. A templomoknak Erdélyben nagy jelentőségük van. A magyarok mind reformátusok vagy római katolikusok, és elsősorban az egyházközség az a szerv, amely összefogja őket és fenntartja nemzeti öntudatukat. Az ortodox és a görög katolikus egyház viszont a román nemzeti öntudat fáklyáját tartja magasan, amit az államvezetőség be is lát, ezért részesül különösen az ortodox egyház bőkezű állami támogatásban, ezért láttunk majdnem minden községben újonnan épült ortodox templomokat. Visszatérve a témához elmondható, hogy a főtér valóban szép. Több szecessziós stílusú épület található a tér körüli utcák mentén. De a fő látványosság a kultúrpalota. 1903-ban épült gyönyörű szecessziós stílusban, nagyon jól van tartva, szinte újnak tűnik. Vagy talán nemrég renoválták, nem tudom. A homlokzat egész hosszúságában nyúló földszinti terem falai tipikus szecessziós motívumokkal vannak díszítve: virágok, női alakok, lágy, szelíden hullámzó, álmódó vonalakkal rajzolva. Az első emeleten a fölötte fekvő tükörteremnek díszablakai keltették fel figyelmünket, a színes üvegszemekből összeállított képek népmesék, népballadák részleteit ábrázolják. Alattuk szöveget is olvashatunk. Azon a hat képen, amit lefényképeztem, a következő szöveg áll:

*Anyám anyám édes anyám!
Én évösöm Kádár Katát.*

*Csak eszibe juttat kéncsös kűs ládáját,
S kéncsös kűs ládáját hóna alá fogja.*

A marosvásárhelyi Teleki Téka

*A te édös anyád őtött elvitette,
Feneketlen tóba belé is vetette.*

*A kettőből kinőtt két kápóna virág,
Az ótár tetején ésszekapcsolóttak.*

Az erdőszentgyörgyi Rhédey-kastély

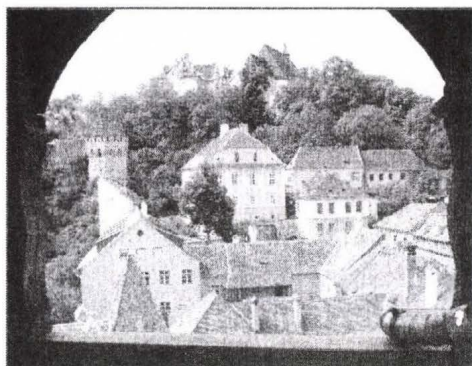
*S csakhamar letöszí hajadon kűs lányát.
Anyám, édös anyám, ne haggy el az útba.*

*Bizony nem mönyök én, mert nem vótál anya,
Ha a löttél vóna itt nem hattál vóna.*

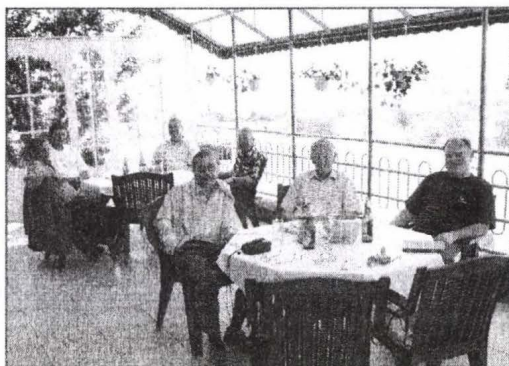
Nehéz volt ezeket a csodálatosan szép, szintén szecessziós stílusú üvegképeket magunk mögött hagyni. Valódi kincsek! Vajon rajta van-e ez a kultúrpalota az UNESCO világörökségének listáján? Ha nincs, javasolni kellene.

Utána átmentünk a mellette álló városházához, majd tovább a Teleki Tékába, a nagyhírű könyvtárba, amelyet Kazinczy is meglátogatott. Itt Kiss Endre barátunk, aki a sárospataki kollégium könyvtárának igazgatója, biztos otthon érezte magát. Teleki 1902-ben adományozott 40.000 kötetes könyvgyűjteménye alkotta az alapot. Ma a könyvtárnak 250.000 kötete van, amit részben más könyvtárak bekebelezése révén értek el. Tovább sétálva nézegettük a várost, a Vártemplomhoz akartunk jutni, de az nem volt könnyű, rossz irányban indultunk, körül kellett járni az egész várfalat, míg megtaláltuk a bejáratot. A Vártemplomot Teleki 1809-ben kijavította. és barokk tetővel látta el, ennek ellenére nem volt olyan kiváló, hogy az ember megtartaná emlékezetében. A már említett Sapientia magyar egyetem marosvásárhelyi épülete mellett is elhaladtunk. Útközben sok mindent megtudtunk. A városnak 150.000 lakosa van, ebből 70.000 a magyar. Azt, hogy olyan szép lett, nagyrészt Bernády György volt polgármesternek köszönhetjük. 1902-ben hatalmas bankkölcsönöket vett fel, hogy kifejlessze a várost, amely már akkor is elég jelentős volt, 135.000 volt a lakosok száma. Az első világháború utáni nagy infláció értéktelenné tette a pénzt, könnyen viszsza tudták az adósságot fizetni. Van egy színházuk 600 ülőhellyel, ahol mind magyar, mind román nyelvű darabokat játszanak, a kultúrpalotának pedig egy 800 ülőhelyes koncertterme van. Iparvállalatai közül a bútorgyár, a konzervgyár, a textilgépgyár és bőrfeldolgozó üzem méltó említésre, de ezek – mint másutt is – hanyatlóban vannak.

Még aznap kitértünk Erdőszentgyörgyre, ahol egy Rhédey-kastély van jó állapotban, ami annak köszönhető, hogy iskolának használták s használják most is. A templomban a lelkész felesége mesélte, hogy egy Rhédey-lány egy Würtenberg herceghez ment feleségül, s az ő leányuk nagyanyja a jelenlegi angol királynőnek. Amikor támogatásért fordultak az angol királyi

Segesvár: kilátás az óratoronyból

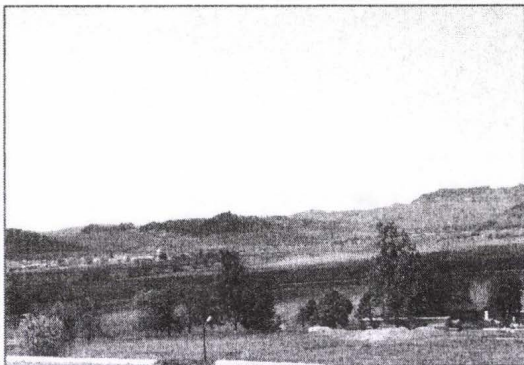

„Ahol életemben először ettem puliszkát...”

házhöz, kaptak tőlük 200 fontot készpénzben meg egy márvány emléktáblát. Elképzelhető, hogy mennyire csalódtak. Itt is a kivándorlásról beszéltek; ami kisipar létezett, az leállt. Útközben *Gyalakuta* mellett haladtunk el, ott volt egy földgázlelet, amellyel egy mellé épített erőművet hajtottak, a földgáz kifogyott, és most ott állnak a hatalmas épületek, gépezetek elhagyva, ahelyett hogy lebontanák és a vashulladékot felhasználnák.

Másnap *Segesvár* volt az első megállónk. Egy régi, védőfallal körülvett szász város ez 32.000 lakossal, amelyből 6.000 a magyar; a szászokat ugyan kitelepítették a háború után, de 800 ott lakik még most is. A lakosság nagy része persze a fallal körülvett régi városon kívül él. A település a meredek oldalú domb alján fekvő dominikánus kolostorral vette kezdetét 1244-ben, a rend temploma a reformáció idején evangélikus lett, majd a 17. században barokk stílusban átépítették. Az 1680-ban készült oltár ma is a helyén áll. Megérkezésünkkor Bessenyei István tiszteletes várt ránk az óratorony alatt. Ez most múzeumnak van berendezve főleg a 16. és 17. századból eredő tárgyakkal, ezek megtekintésével kezdtük látogatásunkat. Majd felmentünk a dombra, ahova egy 172 lépcsőfokos köröskörül deszkával beburkolt, széles falépcső vezet. Annak idején a diákok részére építették ezt, ezen mentek fel a gimnáziumhoz. Fent magasodik még egy 1429-83 években épült templom, amelynek tornya azonban már a 14. századból ered, ezt akkor óratornyinak építették. A templom 16. századi freskói szépen helyre vannak állítva. Jó kilátás nyílik fentről a városra, melynek építkezésében a németes jelleg szembe-tűnő. Utána a lépcső mellett húzódó régi temetőn keresztül mentünk vissza. A város alsó része a turizmus nyomát viseli: macskaköves utcák, több vendéglő és persze Drakula (románul Vlad Ţepeş, a karóba húzató) szülőháza. A védőfal menti őrtornyok költségét különböző céhek viselték, a csizmadiák tornyát jó állapotban láttuk. Segesvárnak nagy lehetősége van idegenforgalmi központként a további fejlődésre; azt javasolnám, hogy a falon belüli térséget sétálóut-cákká alakítsák át, és a megközelíthetőségét egy a falon kívüli nagy parkolóval segítsék elő.

Fehéregyháza arról az 1849-es ütközetről nevezetes, amelyben Petőfi elesett. Egy kis múzeum van emlékére berendezve fényképekkel és a csatatér-modell hű ábrázolásával. Ezen kívül egy videofilm Petőfi életét és működését vetíti szemünk elé. Elhelyeztünk egy koszorút az emlékkövén. Kazinczy is ellátogatott ide Haller János grófnak palotáját megtekinteni, amit valóságos tündérlaknak nevezett, de ennek nyoma sincs már. Ebéd után – életemben először ettem puliszkát, ízlett – a Gyulay-kastély felkeresésének indultunk neki. Ez egyike volt utunk fő

A csatatér, ahol Petőfi elesett (Héjjasfalva)

A székelykeresztúri múzeumban

célpontjainak. Kazinczy hét és fél gyönyörű napot töltött itt volt kassai szerelmének, gróf Gyulay Ferencné született Kácsándy Zsuzsánna és lánya, Karolina társaságában. Ő Zseninél kissé idősebb volt, de látogatásuk alkalmával a két lány jól összebarátkozott. A kastély helyének Andrásfalva volt megadva. Elmentünk *Székelyandrásfalvába* abban a reményben, hogy ez Oláhandrásfalvával azonos, de ott nem találtunk semmit. Kazinczy azt is írta, hogy hegyoldalakon haladtak Andrásfalva felé, és hogy a kastély egy szűk völgyben feküdt, de ahol mi voltunk, ott a táj lapos volt. Kérdezősködésünk végül eredménnyel járt. Egy öreg úr hallott a kastélyról, és elmondta, hogy annak romjai sincsenek meg már. A Gyulay-házaspár sírjairól is tudott, azt keresték, de nem találták. Közben Hidegkút irányába mutatott, a Gyulay-birtok oda is kiterjedt. Arrafelé hegyeket láttunk, talán ott feküdt a kastély is? Lehetséges, nem tudjuk. A székelykeresztúri múzeum igazgatója, Fülöp Zoltán szerint fellelték a sírokat.

Székelykeresztúron megtekintettük a Molnár István Múzeumot. A legerdekesebb a szabad-téri, skanzen jellegű része volt. A tornácos, tipikusan székely lakóházat 1952-ben hozták ide, később kiegészítették több udvarházzal. Mindez az utolsó pillanatban történt, mondta az igazgató, most már alig lehet eredeti állapotban ilyen házakat találni. A használati tárgyak, eszközök mellett sok főleg kézzel hajtott gépi berendezést gyűjtöttek, például magzúzókat, olajpréseket, szövőszékeket. Svájci anyagi támogatással nyílt meg a múzeum 1996-ban.

Székelyudvarhely 36.000 lakosú, tiszta magyar város. Dr. Vofkori László, a csíkszeredai egyetem előadójának már várt ránk, a helyi rádió bejelentette látogatásunkat és az érdeklődőket egy összejövetelre hívta meg egy vendéglőbe. Kevesebben jöttek, mint várta, az Erdélyi Kárpát Egyesület itteni vezetőségéből jöttek ugyan négyen, de rajtuk kívül csak két személy, köztük Szöcs Lajos Korondról. Az egyesület székhelye Kolozsvár, 3.000 tagja van, honismerettel foglalkozik. Kellemesen telt el a találkozó, főleg az erdélyi magyarok helyzetéről beszélgettünk. Ez a rendszerváltozás után lényegesen megjavult, most már nincsenek üldözésnek kitéve. Az anyagi helyzetük jobb lett, annak ellenére, hogy a fizetések és munkabérek továbbra is aránylag alacsonyak; az üzletekben már minden kapható, külföldi vállalatok is jelen vannak a piacon. Az életszínvonal növekedését az is bizonyítja, hogy az utóbbi években a gépkocsik száma erősen gyarapodott. Ami aggodalomra ad okot, az a nagy kivándorlás, részben annak következtében, hogy sok gyár leállni kényszerült, ami által munkanélküliség keletkezett, részben pedig azért, mert külföldön jobban lehet keresni. Ez utóbbi az intel-

A keresdi Bethlen-kastély két épülete

A berethalmi erődtemplom

lektuális szakmákban dolgozókra is vonatkozik. Sokan mentek Magyarországra, ahol a kormány régebben bizonyos előnyöket biztosított az erdélyi magyarok számára. A találkozás után végigsétáltunk a városon, de már kezdett sötétedni. A főtér csak százéves, annak idején majdnem minden épületet lebontottak, hogy helyet teremtsenek a térnek. A jellege olyan mint Marosvásárhelyen, hosszúkás, parkkal a közepén és a végükön egy-egy templom, amelyekből az egyik eredetileg franciskánus volt.

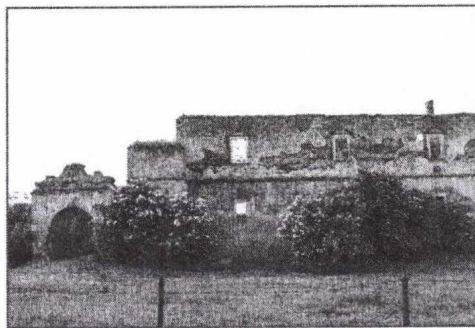
Másnap Bögözön Bíró Endre tiszteletes fogadott. Szellemes, humoros módon számolt be a templom történetéről, gyönyörűség volt hallgatni. Valahogy az a benyomásom, hogy ez a derűs szellemesség sok erdélyi magyart jellemez. A templomban jól helyreállított freskók láthatók a 14. századból, 1898-ban fedezték fel őket a vakolat alatt. Az eredeti gótikus mennyezetet 1724-ben felváltották egy kazettás mennyezettel és azzal egyidejűleg készült a karzat, amely egyedülálló a maga nemében. Sokan jönnek Budapestről autóbusszon a templom megtekintésére, mondta a tiszteletes úr.

A Bethlen-várkastély megtekintése *Keresden* egyike volt utunk csúcspontjainak. Kerítéssel van körülveve, de amikor a közelben lakó felügyelő ott látott minket ácsorogni, kinyitotta a kaput és kalauzolt is az épületben. Egész 1949-ig lakott volt, akkor kiűzték a tulajdonosokat, a könyvtár könyveiből máglyát raktak az udvaron és mind elégették. A többi berendezés szétszóródott, nagyjából eltűnt, de néhány darabot megtaláltak Brassóban és Segesváron. A fegyvergyűjtemény a helyi vadászegyesület kezébe került. A kastély restaurálása 1990-ban indult meg, 2000-ig folyt, akkor a volt tulajdonos három örököse visszakövetelte a kastélyt, a munka leállt, azóta is áll. A restaurálás során egy ezüstpénzsekkel teli edényt találtak a pincében az 1524 és 1532 közötti időszakból. A kastély jelen állapotában minden helyiséget meg lehet tekinteni, de természetesen sok munka van még hátra, míg a kastély ismét a régi pompájában büszkélkedhetik. A kastélyt körülvevő védőfal nincs meg egészében, de a megmaradt része jó állapotban van. Ebben a remek épületben körbejárni valóban szép élmény volt.

*Berethalom*on egy a 15. század végén és a 16. század elején épült nagy gótikus templom látható, a reformáció után a szász evangélikus püspök székhelye lett. Megőrizték a templom eredeti berendezését, amit ritkán lehet találni. A püspök és kísérete egy külön ajtón lépett be a templomba, a körülötte lévő padokban fegyveres őrök helyezkedtek el. Az asszonyok háttámasz nélküli padokon ültek, állítólag azért, hogy ne gyűrjék össze hátul a ruhájukat. Ki tudja?

A nagyszebeni Brukenthal Múzeum

Az alvinci kastély romjai

Talán nem tartották az asszonyokat méltónak arra, hogy kényelmesen üljenek. Minden céhnek saját padjai voltak. A templomnak szép kazettás mennyezete van, a nagy oltár és a szószék, mindkettő a 17. századból, szintén említésre méltóak. A templomot felvették az UNESCO világörökségi listájára. Berethalomban egy órát vesztettünk, mert a templom bejáratánál várni kellett a pénztárosnőre, aki épp ebédszünetet tartott. Beültünk hát egy újonnan épült vendéglőbe; elég sokáig kellett várnunk az ebédünkre, míg egy osztrák autóbusszal érkezett társaságot kiszolgáltak. Beszéltem az egyik résztvevővel, az utazásuk célja egy délebbre fekvő község meglátogatása volt – a nevére sajnos nem emlékszem –, amelyet anyagilag támogatnak.

Most már annyira késésben voltunk, hogy nemcsak a Berethalom előtti szászsárosi erőd-templomot, hanem Erzsébetvárost és Medgyest és ki kellett hagynunk, holott Kazinczy járt ott. Tehát közvetlenül Nagyszebenbe folytattuk utunkat. Sikerült még a Brukenthal-múzeum zárása előtt odaérnünk, pedig már féltünk, hogy azt is elmulasztjuk. Mit mondjak? Csalódtam kissé, láttam már ennél gazdagabb képtárt is. Tetszett, hogy néhány értékes festmény egy széles keretben üveg alá volt helyezve – az üveg talán 6-8 cm-re volt a képtől – a keret alatt pedig lámpák voltak elrejtve, amelyek az egész képet egyenletesen, szépen megvilágították, és ez gyönyörűen kiemelte a színeket. Kiss Endrének viszont nem tetszett, mesterkedésnek mondta. Kazinczy annak idején azt írta, hogy néhány jó képet talált sok általában közepes színvonalú kép között, de ez majdnem 200 éve volt, és azóta sok minden megváltozhatott.

Nagyszeben idén Európa kulturális fővárosa lett, a Főtéren egy plakátkiállítás mutatja be a város látványosságait, szép épületeit. A Főtér hatalmas, de üres benyomást tesz. A Kistér barátságosabb, a harmadikat, a Huet teret a hatalmas evangélikus püspöki székesegyház dominálja. Ez a templom belülről nagyon szép, bár istentisztelet lévén nem tudtuk körbe járni. Az oltár három keresztje, amelyek kiáltójelként, karcsúan nyúlnak az eget felé, nekem különösen tetszett, a modern Giacometti szobraira emlékeztetnek, bár lehet, hogy nagyon régiek, nem tudom. A bejáratnál nemesek pajzsai díszlenek. Utána végimentünk egy sétálóutcán 1-3 emeletes házak közt, szépen rendbe voltak téve, talán hogy méltó legyen egy kulturális fővárosához. A 155.000 lakosú városnak magas házas lakótelepei a belvároson kívül fekszenek. Utunkat Alvincra folytattuk, ott háltunk meg egy ferences kolostorban. Alvinc szélén fekszik Martinuzzi Fráter György kastélyának romja, ott gyilkolták meg 1551-ben. Ő a gyermek János Zsigmond király helytartója volt, a Habsburg-párti Castaldo tábornok ölette meg. Most tehenek legelnek a romos falak közt.

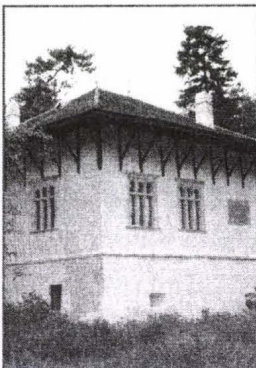
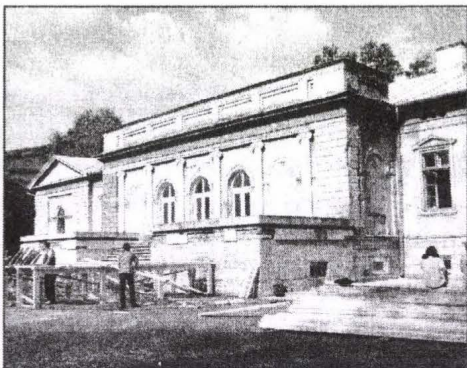
A szászvárosi templomok

Szászvárosban egy kis kávészünetet tartottunk, amit kihasználtam arra, hogy betérjek egy új áruházba a főtéren, hiszen tüzletben addig még nem voltunk. Cipőnkben és ruházatban elég nagy választék volt, de nekem nem tetszettek, a feleségem sem örülne, ha ilyenekkel ajándékoznám meg. A kiállítás, kihelyezés módján is lehetne javítani, el kellene különíteni az eladó helyiséget a raktártól. A háztartási felszerelések és elektronikus cikkek jobb benyomást tettek rám. Majd elstáztunk két templom mellett, amelyek egy közös védőfállal vannak körülvéve. A bejáratról nézve a 19. századból eredő katolikus templom eltakarja 16. században épült református templomot. Megdöbbentő látvány volt egy elhagyott bőrgyár közvetlenül a templomok mögött, egy hatalmas, többemeletes, hihetetlenül ronda épület. Hogy lehetett azt oda építeni! Bosszúból, hogy elrontsák a városképet? Maga a főtér a már említett áruházzal és egy kis parkkal a közepén egész kedves, de az oda betorkolló utcák alacsony házai közt itt-ott felbukkan egy-egy tömbház, ami határozottan nem illik oda.

Tordásban megtaláltuk azt a házat, ahol Kazinczy meglátogatta barátját, a korábbi sárospataki tanárt, Sípos Pált, de nem volt semmi különös.

Annál érdekesebb volt *Piski!* Ide tartozik a *dédácsi Gyulay-kastély*, ahol Kazinczy két napig időzött, és igen szép ennek 70 hektáros arborétuma. Ezt most a budapesti egyetem erdészeti tanszéke kezeli. A kastélyt 1730-ban építette Gyulay Ferenc és igen jó állapotban van ma is, ami annak köszönhető, hogy hivatalálul szolgál az arborétum gondozóinak. 22 személy dolgozik most itt. Tudtuk, hogy Gyulay valahol egy faragott követ állított fel Kazinczy emlékére, egy parkmunkás odavezetett, különben nem találtuk volna meg. Nem közvetlenül az út mentén fekszik, hanem egy réten túl, az erdő szélén. Megkoszorúztam az emlékoszlopot. Stáztunk még egy ideig a gyönyörű arborétumban. Aztán eljött az ideje Varga Józseftől búcsút venni, Érsemjénben egy lakodalom várt. Balázi József magával hozta Keresztúri Lajost, hogy leváltssa Józsefet. Beültünk egy kis vendéglőbe az arborétum mellett, ettünk, ittunk és nagyon jól mulattunk; Balázi József és Csorba Csaba felülmúlták egymást anekdoták elmondásában; Csaba azon kívül mestere a szójátékoknak.

Déva egy elég nagy város, 5 vagy 8-9 emeletes házakból álló lakónegyedeken hajtottunk keresztül, széles, tiszta, fasorral szegélyezett utakon. Korán délután az elszállásolással kezdtük, utunk folyamán most először jutott idő nap közben egy kis pihenésre. Danival voltam egy szobában, a többiek hatan osztottak egy szobán. Elszundikáltam; amikor felébredtem benéztem a nagy szobába: a hatból négy mélyen aludt. De nemsokára kimentünk városnézőbe, és

A dévai vár és a Magna Curia

A marosnémeti Gyulay-kastély

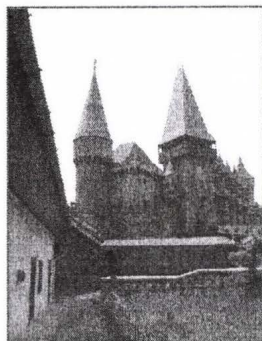
Bethlen Gábor szülőháza

megcsodáltuk a rózsaszínű Magna Curiát, amit Bethlen Gábor építtetett 1621-ben, kevert reneszánsz és barokk stílusban. Belső renoválás miatt bemenni nem lehetett. Vele szemben áll a nagy megyeháza a 19. század végétől. Legszívesebben felmentünk volna a siklóval a hegyre, ahonnan szép kilátás nyílik, de a sikló valami hiba miatt nem működött, egy darabig vártunk míg próbálták rendbe hozni, de nem sikerült nekik.

Mielőtt beesteledett, még elmentünk *Marosnémeti*-be, ahol egy Gyulay-kastély áll 1640-ből, amelyet később 1830-ban klasszikus stílusban átépíttetett. Meglepetésünkre ott szorgalmas munka folyt, egy munkaruhába öltözött férfi kézi motoros kaszával fűvet vágott, 6-8 magyar munkás pedig egy emelvényt épített deszkákból a ház előtt valami ünnepséghez. A fűvágó férfi elénk jött és köszöntött: Tholdy Péter volt, a kastély tulajdonosa. A nagyapja 1906-ban vette meg a kastélyt, a Gyulayak kihaltak, az utolsó 1869-ben hunyt el férfiörökös nélkül. Tholdy többéves pereskedés után – amit egész a strasbourgi EU bíróságig kellett vinnie – ez év januárjában kapta vissza a kastélyt. Eredetileg 25 hektár tartozott hozzá, ebből ötöt kapott meg. Saját vezetése alatt rögtön nekilátott a renováláshoz, már messze jutott, és büszkén mutatta nekünk, hogy eddig mit ért el. Még nem tudta, hogy hogyan fogja a kastélyt végleg berendezni, esetleg ünnepségekre bérelhető helyiségeknek. Ő maga a világ túloldalán, Ausztráliában él mint üzletember, neki vissza kell oda térni. A felesége nem jött vele Erdélybe, de a 16 éves leányát elküldi egy kollégiumba Egerbe, hogy megtanuljon magyarul. Megilletődve láttam, hogy van ember, aki így ragaszkodik gyökereihez, aki ilyen áldozatot hoz ahhoz, hogy ősi otthonát megmentse a pusztulástól. Nem kap más anyagi segítséget az építkezéshez, mint egy előnyös állami kölcsönt. De nem úgy nézett ki, hogy ezt ő áldozatnak tekinti, szemeiből sugárzott az öröm.

Marosillye-be folytattuk utunkat, megtaláltuk Bethlen Gábor szülőházát. Tető alatt állt, de elhagyottan. Végül *Branyicskaba* jutottunk, ahol Kazinczy Jósika János főispánt látogatta meg. Ami valaha egy Martinuzzi-kastély volt, most aggok otthona. Mindenki csak románul beszélt egy rosszul öltözött öreg úr kivételével, aki óvatosan megközelített minket az udvaron. Beszédbe eredtünk, és csodálkozva hallottuk, hogy tudott Sárospatakról, Kazinczyról, ennek látogatásáról Gyulayéknál. Tele van az élet meglepetésekkel!

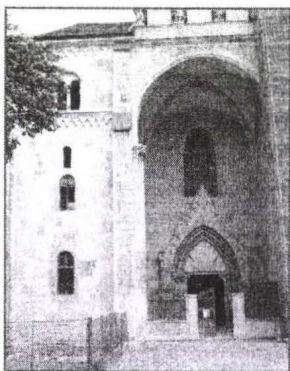
Az első állomás a következő napon *Óraljaboldogfalva* volt, ahol Bódis Miklós tiszteletes fogadott. Egyedülálló lehet az a tény, hogy ő 12 gyülekezet lelkesze, így 12 templomért felelős,

Āraljaboldogfalvi és a demsusi templom**Vajdahunyad vára**

amelyekből azonban háromnak nincs teteje. A legnagyobb gyülekezete 74 lelket számol, az Āraljaboldogfalvi kilencet, négy gyülekezetének pedig csak egy-egy tagja van. Mindegyiket rendszeresen meglátogatja, akkor is prédikál, ha csak egy személy hallgatja. A lesújtónak tűnő körülmények ellenére nem csüggedt el, humorosan és lelkesen beszélt a munkájáról és a templomairól. Ez az Āraljaboldogfalvi 1311-ben épült román stílusban, már akkor is a gróf Kendeffy családhoz tartozott. Egy 16. századi olasz mester freskói takarják a falakat, egy kis helyen lekaparták, és alatta egy még régibb freskó maradványaira bukkantak. Megnéztük a Kendeffy-kastélyt is, amelyet a román állam teljesen renovált és most nagyon jó állapotban van. A Kendeffyek kivándoroltak de nemrég visszakapták a kastélyukat, egy szállodát terveznek ott berendezni.

Demsusban egy ortodox templomot látogattunk meg, amely talán Erdély legrégibb temploma. A falak építéséhez többek közt a római időből származó sírköveket használták. Egyesek ezért úgy hiszik, hogy a 4-6. században épült, de mások rámutattak arra, hogy a sírkövek ott heverhettek használatlanul évszázadokig, Kazinczy is erre utal. Nem tudjuk tehát biztosan, hogy milyen régi. De kétségkívül nagyon öreg, a falai vastagok, maga a templom kicsi, a belső mérete csak 7 x 7 m, eltekintve egy kis kórustól. A közepén egy torony áll boltíves alapzaton, mely kéményre hasonlít. Van is aki úgy véli, hogy egy pogány áldozóhely volt itt eredetileg. A falakat szép freskók díszítik. Az ápolt fehér szakállas pópa, aki megnyitotta számunkra a templomot, úgy nézett ki, mintha nem ebbe a világba tartozna. Furcsa hangulat szállt rám, a középkorba helyezve éreztem magamat. Egy magas fal csatlakozik a templomhoz, továbbá egy oromzat romja is látható, lehet, hogy valamikor egy nagyobb templommal építették körül az eredetit, amely az új templom egyik sarkában maradt. De nem biztos, nincs megemlítve a tájékoztató lapon, amit kaptunk.

Vajdahunyadig nagyon szép út vezetett a hegyeken át. A kastélyt csak kívülről láttuk, kevés időnk volt. Útközben elhaladtunk egy vasgyár mellett, a nyolc magas kéménye nem füstölt, amiből azt következtettem, hogy volt itt nyolc Siemens martinkemence, amiket leállítottak. Mivel ez volt a szakmám, felkeltette érdeklődésemet, és utólag utánanézttem, hogy mi történt. A helyi vasgyártásnak több száz éves tradíciója van, régebben vasércet is bányásztak ezen a vidéken. A rendszerváltozás előtt ez volt Románia második legnagyobb vasgyára, 1989-ben 3,13 millió tonnát termelt, bár meglehetősen elavult technikával. S akkor összeroppant a piac. 2003-ban eladták a nyakig eladósodott gyarat az LNM Groupnak, egy hatalmas konglomerá-

A gyulafehérvári székesegyház a Hunyadiak sírjával, Bocskai István síremlékével

tumnak, amely az 5.000 munkásból 2.800-at rögtön elbocsátott. Nagy tüntetéseket tartottak ellene. Egy évre rá az indiai Mittal Steel vette át az üzemet. Mittal, aki egy privát személy, a világ legnagyobb vasgyártója. Észak-Amerikában 25, Európában 20 a világ többi részén 12 millió tonnát gyárt évente. Folytatta a racionalizálást, és a vajdahunyadi gyár, amelynek évi termelése most 750.000 tonna rúd és profilvas, tavaly már nyereséggel járt. Mittal további 12 millió dollárt szándékozik befektetni a modernizálásra és 4,1 milliót a környezetvédelemre, ezek ebben a viszonylatban csekély összegek ugyan, de mégis jelzik, hogy folytatni fogják a gyártást.

Alkenyérben a vasúti parkban áll egy emlékmű Kinizsi Pálról, aki a kenyérmezei csatában 1479-ben megverte a törököket. A románok Paul Chinezu néven románnak tartják és ezért békében hagyják az emlékművét. Megkoszorúztuk.

Gyulafehérvár következett, amely 66.000 lakosával jelentős iparváros lett. A külvárosi negyedek 8-9 emeletes lakóházai elég jól néztek ki azokhoz képest, amiket eddig láttunk, talán újabbak voltak. A legfontosabb látnivaló a katolikus Szent Mihály székesegyház, ahol Martoni József professzor úr kalauzolt bennünket. 1247-1258-ban épült, eredetileg román stílusban, de vannak benne egy korábbi templomnak maradványai is a 12. századból. Azóta többször átépítették. 1277-ben a szászok betörték a városba, és több ezer embert meggyilkoltak, akkor a templom is megrongálódott, 1658-ban pedig a törökök okoztak nagy károkat. Legutóbb 1968-ban restaurálták nagy költséggel. Különösen említésre méltó egy ajtó fölötti díszítmény a 10. századból, egy Madonna-kép a 14. századból és a fából faragott barokk oltár a 18. századból. Ez volt a Hunyadiaknak és később az erdélyi fejedelmeknek temetkezőhelye, itt áll Hunyadi János és fia László szarkofágja. Márton Áron püspök emlékére, aki példaadón állt ellen a kommunista nyomásnak, egy múzeum van berendezve az egyik mellékoltár helyén. A templomlátogatás után körüljártuk a valamikor hármaskor védőfállal körülvett belvárost. A belső fal nagyrészt most is áll, az EU hozzájárulása segítségével épp javítják egyik szakaszát és díszes kapuját. Elmentünk a püspöki palota mellett, láttuk az üléstermet ahol a románok 1918-ban Erdély Romániához való csatlakozását kiáltották ki. Több egyetemi épület, a híres Batthyaneum könyvtár sok kincsével, amelyek közül a 800-as években írt Arany Kódex a legértékesebb, a katolikus papi szeminárium, mind egymás közelében fekszenek. (Sajnos a híres könyvtárba nem lehet bejutni, Bukarestből kell engedély hozzá.)

A nagyenyedi Bethlen Kollégium

A zsibói Wesselényi-kastély

Tovább haladva *Marosszentimrén* egy elég romos, elhagyatott református templom látható egy domb oldalán az országút közelében; le volt zárva, nem lehetett bemenni.

Nagyenyed kisváros alig 30.000 lakossal, 17-18 %-uk magyar. A Bethlen Gábor Kollégium azonban nagy jelentőséggel bír a magyarság számára. Az igazgatóhelyettes, Kónya Mária fogadott, asztalhoz ültetett, kávéval meg az iskola visszakapott szőléjében termett kitűnő borral kínált meg, jólesett. A magyar nyelvű kollégium a református egyház tulajdona. 750 tanuló van az alapiskolában és a líceumban, és 98 lesz óvódás. A kollégiumban összesen 12 osztály van, s bizonyos továbbképző tevékenység is folyik. Erdély minden részéről jönnek tanulók. Azáltal, hogy most már több más helyen lehet magyarul végezni a gimnáziumot, csökkenőben van az érdeklődés a kollégiumban való lakás iránt, inkább otthon maradnak tanulni. A kollégium igyekszik a bennlakás előnyeiről jobban informálni. Az anyagi helyzetük aránylag jó, minden tanuló után kapnak támogatást az államtól, visszakapták földjeik és szőlőik nagy részét, amit most bérbe adnak, mindehhez a személyes adományok és alapítványoktól kapott támogatás is hozzájárul. A legöregebb épületük 1275-ben épült, de a legtöbb a 19. század második feléből ered. Ugyanis 1849. január 8-án, az úgynevezett Bagolyvár kivételével, minden leégett, a nagy könyvtár is. A tűzvészben 600 ember pusztult el. Utána elmentünk az iskolamúzeumba, ahol egy osztályterem van régi bútorokkal és felszereléssel berendezve, iratok és fényképek is emlékeztetnek a múlt időkre. Végigsétáltunk a templomvárban, amely 10 m magas, négyszögletes tornyokkal megerősített fallal van körülvéve, megcsodáltuk az impozáns a 14. századból való református templomot, és megnéztük az újabb evangélikus templomot is. Majd Kolozsvárra mentünk megszállni.

Reggel *Karikánál* elhajtottunk egy érdekesnek tűnő szép kis ortodox fatemplom mellett, de mivel nem volt útitervünkbe bevéve, nem álltunk meg, *Zsibóig* mentünk. Zsibóról már a 13. századból van írásbeli említés. 1584-ben adta Báthory ajándékba Wesselényi Ferencnek. Itt vesztett Rákóczi egy döntő csatát a Habsburgok ellen 1705-ben, ami Erdély önállóságának végét jelentette. Itt tette le a fegyvert Grotenhjem orosz altábornagy előtt Kazinczy Lajos a 12.000 főből álló hadosztályával 1849. augusztus 25-én, miután Görgei kapitulációjának hírért hallotta. A Wesselényi-kastélyban írta alá a feltétel nélküli fegyverletételt. A kastély most jó állapotban van, ami annak köszönhető, hogy ebben van hivatala a bukaresti egyetem alá tartozó Biológiai Kutatások Központjának. A botanikus kert 25 ha kiterjedésű, amikor új volt, szép lehetett, de most kissé el volt hanyagolva, tradicionális melegházakon kívül van két szembetű-

A sérült hadadi református templom és az egykori „alsó” meg „felső” Wesselényi-kastély

nő, gömb alakú meglegház is tropikus növényekkel. Amíg a többiek a Wesselényiek sírboltját keresték – sajnos teljesen romos állapotban találták –, én a kertben sétáltam. Utána meg akartuk tekinteni a református templomot, de nem tudtuk, mert épp konfirmáció folyt. A templommal szemben fekvő üzletház példaképe annak, hogy hogyan lehet egy modern épületet környezetébe szépen beleilleszteni. A *szilágycsehi* tiszteletes is el volt foglalva konfirmáció miatt, erről a templomlátogatásról is le kellett mondanunk.

Hadad tiszta magyar község. Az 1423-ban épült templom 1995-ben talajcsúszás miatt nagy repedéseket kapott, a tornyot meg tudták menteni de az egyik oldalfalat és a kórust 2000-ben kénytelenek voltak teljesen lebontani. A tetőt durva gerendákkal támasztották fel, amelyek a templomnak majdnem egész térségét kitöltik. Az új betonalapzat a fal teljes hosszában már elkészült, vastag cölöpökön nyugszik, amelyek 10 m mélységbe nyúlnak le. Kézi erővel ásták ki a helyüket. Mészáros Árpád lelkész egy kétéves egyetemi tanfolyamon műemlékvédő szakmérnöknek képezte ki magát, hogy tudja vezetni a helyreállítás munkáját. A templom alatt találtak egy kriptát öt sírral, az elhunytak ruhái meglepően ép állapotban voltak. Eddig a magyar állam és különböző alapítványok viselték a költségeket, de az új kormány takarékosabb, pénz hiányában a munka jelenleg nyugszik. Mészáros azonban optimista szemmel nézi a jövőt, az anyagi gondok csak megoldódnak valahogy, reméli. Száz százalékos odaadása a templom újraépítéséhez meggyőző volt, de mégis felmerül az emberben a kérdés, hogy nem lenne-e jobb azt a hatalmas összeget, amibe a felépítés kerül, más kulturális célra használni. A templom melletti kis iskolaépület is megrepedt, egy része összeomlott, eleinte az ép részben folyt tovább az oktatás, de most már azt is el kellett hagyniuk. Helyette az „alsó” kastélyt használják iskolának. Eredetileg a Wesselényiek kastélya volt, most a Münchenben élő gróf Degenfeld Pál tulajdona. Felesége Wesselényi-leány, ha jól értettem. Degenfeld alagsöveztetet és renováltatta az épületet, habár aligha nyúlt a homlokzatokhoz, amelyek elég kopott állapotban maradtak, és átengedte a kastély használatát az egyházközségnek 39 évre, azzal a feltétellel, hogy karban tartják. Most iskolán kívül az istentisztelet helyiségének is használják. Az 1776-ban épült a valamivel kisebb „felső” kastély Bánffy-tulajdon volt, és a család visszakapta, de mivel nincs módjuk kijavítani, eladták valakinek aki Nyugaton él, a tiszteletes nem tudta, hogy kinek. Jelenleg a polgármesteri hivatal székel benne.

Az út mentén *Ákos* felé idős asszonyok ültek kis csoportokban házaik előtt, kedves látvány volt ez, a régi időkre emlékeztetett. Az ákosi templom egy 1241-ben épült kéttornyú bazilika

Az ákosi templom

Ady kőasztalánál Lompérton

A nagyváradi püspöki palota

román stílusban, nyerstégla falakkal, hossza 30 m a kórus nélkül és szélessége 14 m. Eredetileg a bencés rend kolostortemploma volt, maga a kolostorépület nem maradt meg. A törökök 1672-ben leégették, 90 évig tető nélkül állt, ennek ellenére rendszeresen használták istentiszteletekre. 1737-ban egy földrengés okozott károkat, 1898-1903-ban újra restaurálták, de mindezek ellenére a mai napig is megőrizte román jellegét. A szószerk 1730-ból és az 1770-ből való nagyon kopott padok hozzájárulnak a régies benyomáshoz.

Szilágylompért fő látványossága Ady Endre nagyszüleinek háza, ahova gyakran ellátogatott gyermekkorában. Egy fa alatt áll az a híres kőasztal, amely mellett szívesen ült, ezt mindenki lefényképezte. A templom előtt sokáig vártunk Szőnyi Levente tiszteletesre, mert ő is konfirmációt tartott. Beszélgettünk a templomból kiáramló öregasszonyokkal, panaszkodtak, hogy a jégeső leverte a gyümölcsfák virágait, a szárazság tönkretette a vetést. Nehéz a paraszt élete. A templom mennyezete 672 kazettával van díszítve, a falu lakosai festették ezeket egy tűzvész után 1777-ben, a munka két év alatt elkészült. Népies elképzeléseket tükröz arról, hogy például egy krokodil vagy egy oroszlán, hogy néz ki. Népművészeti tárgyak díszítik a templomot.

Nagyvárad volt utunk utolsó állomása. A Rézhegy erdőin keresztül haladtunk egy kacskaringós, keskeny, nagyon szép úton, amelynek egy része fel sem volt tüntetve a térképen. Itt látam Erdélyben először tanyákat, különben falvakban él a lakosság, onnan jár ki, gyakran messze a határba földjeit művelni. Ennek bizonyára történelmi oka van, veszélyes lehetett egy egyedülálló tanyában lakni, nehezebb volt azt a kóborló gonosztevők ellen megvédeni. Útitársaimnak jó kedve kerekedett, népdalokat énekeltek karban, kimeríthetetlen változatosságban. Nagyváradra este érkezünk, vacsora után volt még időnk egy kis városnézésre, s a gyenge utcai világítás ellenére láttuk, hogy van itt sok szép épület. A kirakatok elrendezése viszont még nem éri el a nyugati színvonalat, túlságosan zsúfoltak, túl sokat akarnak egyszerre felmutatni. Nagyváradnak 210.000 lakosa van, amiből 27 % magyar, de az 1950-es, 60-as években csak 80.000 volt az összlakosság. Az 1970-es és 80-as évek iparosításával kapcsolatban növekedett a lakosság betelepített románokkal. 1990 után sok magyar kivándorolt Magyarországra, ahol jobb a kereseti lehetőségek.

Másnap felmentünk a várba, amely az 1570 és 98 között épült hatalmas, ötszögletű fallal van körülvéve, azon belül fekszik egy szintén ötszögletes, a nagy belső udvart körülvevő irodaház jellegű házcsoport. Ezek a rendszerváltozás óta mind üresen állnak, az elhagyottság és ápolatlanság szomorú látványt nyújtott. Régebben állt a várban egy gótikus katedrális, amit azon-

Búcsúlátogatás Dukrét Gézáéknál**Hazafelé a határon**

Hogy lehetne ezt a hetet összefoglalni? A magyarok helyzetét jobbnak találtam, mint gondoltam volna. Nem az életszínvonal tekintetében, Románia továbbra is Európa egyik legszegényebb országa, hanem az emberek beállítottságára, reményeikre, elvárásukra a jövőre nézve. Kilenc nap igen rövid idő, könnyen lehet tévedni, de egy bizonyos optimizmusra véltem találni azoknál, akikkel beszéltünk. A magyarok helyzete lényegesen javult a rendszerváltozás óta, és remélik, hogy tovább fog javulni. A magyar intézmények lassan újra felépülnek. Leginkább a kivándorlás az, ami gondot okoz nekik, főleg a munkaképes, képzett magyarok sorában. Ezáltal szegényedik az erdélyi magyarság alkotóereje. De ha a most felnövő nemzedék jobb viszonyokra talál erdélyi hazájában, és otthon marad, ki fogja tudni tölteni azt az űrt, ami most keletkezik, és biztosítani képes az erdélyi magyarság további létét.

Kis csapatunk és segítők az érsemjéni Kazinczy-szobor előtt

(Balról jobbra:) Palicz István, Kováts Dániel, Kiss Endre József, Balázsi József, Pásztor Ilona iskolaigazgató, Héjjas Zoltán, Kazinczy Ferenc, Csorba Csaba, Varga József, Keresztúri Lajos, Fehér József

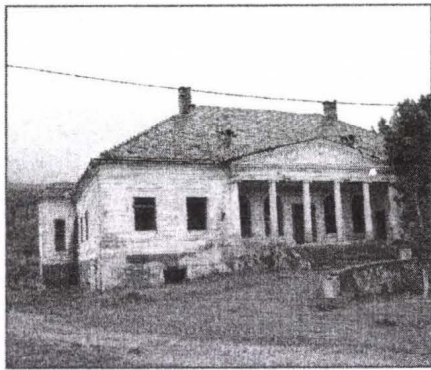
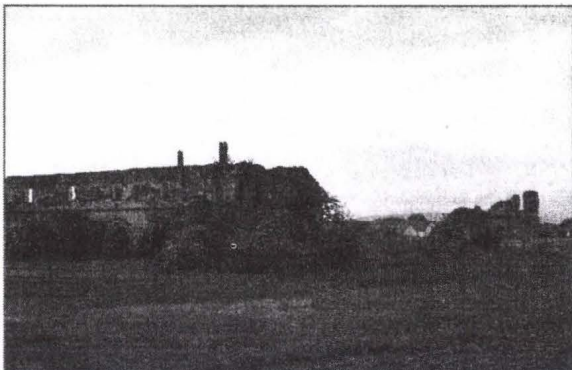
CSORBA CSABA

Kazinczyt követve Erdélyben és a Partiumban

2007. május közepén tagja lehettem annak a kis csoportnak, amely Sátoraljaújhegyről egy mikrobuszon fölkerekedve végiglátogatta azokat a helyeket, amelyeken Társaságunk névadója, Kazinczy Ferenc 1816-os nevezetes erdélyi útján megfordult. Az, hogy a nevezetes utazás után eltelt 190 esztendő alatt sok minden megváltozott, aligha lehet meglepő, főleg Európának ebben a régiójában szokhattunk ehhez hozzá. Ennek az írásnak a szemléletét jelentősen befolyásolja az a tény, hogy először 1970-ben jártam végig Erdély egy részét, majd az azt követő évtizedekben a legtöbb nevezetes helyen megfordultam, s útikönyvben (a *Vártúrák kalauza* III. kötetében), meg cikkek hosszú sorában idéztem föl élményeimet, s igyekeztem megismertetni a mai Magyarország emberével Erdélyt. Éppen ezért ezen az úton kevés új helyre jutottam el, de láthattam, hogy mi változott az elmúlt évtizedek alatt.

Kétségtelen, hogy messze vannak már azok az idők, amikor (1989-ig) a magyarországi látogató gyanús, megfigyelendő személynek számított, s annak, aki hosszasan szóba állt vele, számításba kellett arra, hogy az „illetékes” szervek alaposan kifaggatják. Most már attól sem kell tartania az utazónak, hogy minden nyomtatott termékre úgy tekintenek a határon, mint valami fegyverre, amely Románia ellen irányul. A határon ki-be hozhat-vihet ellenőrzés nélkül az ember szinte bármit, ami a kultúrához tartozik. Ami viszont nem változott, az a román hatalom viszonyulása (országos és helyi szinten) mindenhez, ami magyar. Ez a viszony általánosságban rosszindulatú és ellenséges, és csupán arra törekszenek, hogy nagyobb európai botrányba ne keveredjenek, de mindent elkövetnek a csakis román érdekeket szolgáló törvény keretein belül, hogy a magyarságot megfojtsák, ellehetetlenítsék, jelenlétének látható jeleit háttérbe szorítsák, s ha nem is pusztítják nyíltan, de pusztulni hagyják.

Kazinczy Ferenc 1816-ban (elv)barátait, ismerőseit, levelező társait látogatta meg, akik közül soknak az emlékét bizony nem őrizte meg a magyarság, mert nem is igen hagyták, hogy megőrizték. Azok a kastélyok és kúriák, amelyekben Kazinczy vendégeskedett, vagy elpusztultak, vagy pedig romosak, néhány ugyan áll, de berendezésükből szinte semmi sem maradt meg; sem bútorok, még kevésbé könyvtárak, de általában még a gazdasági épületek sem. Ha száz esztendővel ezelőtt látogattuk volna végig a helyeket, ha olykor új tulajdonosok kezén is, de általában hasonló élményt nyújtottak volna az épületek számunkra, mint amilyeneknek a „széphalmi mester” láthatta azokat. A világháború pusztításai 1944/45-ben ugyan érzékeny sebeket ejtettek, de a következő fél évtizedben következett be a nagy, ma már úgyszólván helyrehozhatatlan rombolás. Voltaképpen sok tekintetben hasonló, mint ami nálunk is történt. Azzal a különbséggel, hogy Romániában a magyar kulturális, illetve történeti értékek pusztítása kiemelt feladatnak számított (a román kulturális értékeket viszont megvédték, sőt egyes magyar és szász relikviákat is igyekeztek kisajátítani).

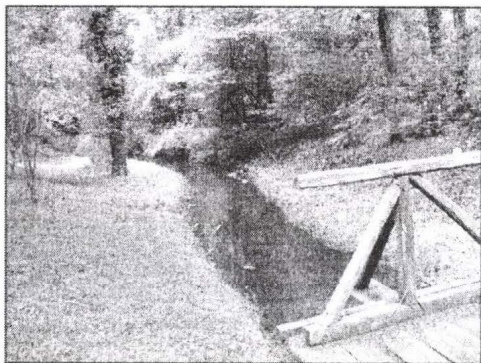
Alvinc: ami Fráter György kastélyából megmaradt...

Hátszeg: ahol Jókai hősei jártak...

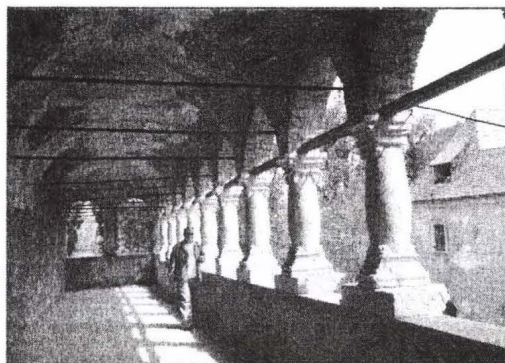
(Úti beszámolókat Kováts Dániel 2007 májusában készült fényképfelvételeivel illusztráljuk)

Nem hiába jajdult föl a román uralom kezdetén már a költő, Reményik Sándor, hogy „*Ne hagyjátok a templomot, a templomot s az iskolát*”. Ezen az úton is tapasztalhattuk, hogy a magyar katolikus és protestáns templomokra úgy tekint a román hatalom, mint ellene irányuló „fegyverre”, amit ellensúlyozni kell új, minél több és minél nagyobb ortodox templomokkal, s ha a sorvadó magyar közösség nem tudja templomát fenntartani, akkor hagyni kell, hadd pusztuljon. Döbbenetes volt látni a pusztuló *marosszentimrei* gótikus templomot, melynek kapcsán Jékely Zoltán nevezetes versét morzsolgattuk a szánkban, vagy *Óraljaboldogasszonyfalva* csodálatos középkori templomában is szívszorító volt hallani, hogyan fogytak, fogynak el a hívek. Bár a sok-sok elvett iskolából 1989 után néhány visszakerült, de a felsőoktatásban megszerzett román hadállásokhoz foggal-körömmel ragaszkodnak. Döbbenetes, hogy *Gyulafehérvárott* a Batthyáneum könyv-kincsei nem láthatók (még 1989 előtt is jobb volt a helyzet, én is 1971-ben láttam először, s eleddig utoljára!). Az alapító püspök, gr. Batthyány Ignác (1741-1798) az erdélyi egyházmegyére hagyta gyűjteményét, amelyet az állam egyszerűen kisajátított, s noha már megszületett a román bírósági döntés is a visszaadásról, ezt a gyakorlatban nem hajtják végre (mert hát a jogállamiságot Romániában mindig is „sajátosan” értelmezték). Tegyük hozzá, hogy a román tudományosság a nagy értékű gyűjtemény feldolgozására nem képes, nincs is szándékában, csak a rablás ősi ösztöne munkál bennük...

A magyar kastélyok és kúriák a román állam számára nem képviseltek értéket, egy ideig (lakóikat kiüldözve) használták őket valamire, majd 1989 után még az addig jól-rosszul megőrzött falakat is elhagyták. Nem maradt a falvakban olyan gazdálkodó szervezet vagy hivatal, amelynek szüksége lett volna ilyen és ekkora épületekre, nem maradt olyan szervezet, amely képes lett volna ezeket fenntartani. Az elmúlt két évtizedben a pusztulás fölgyorsult, és az erdélyi magyarságnak nincs arra pénze, hogy ezeket fölvásárolja, s megmentsse (jogilag persze ennek nincs akadálya). A magyar állam különböző csatornákon ad ugyan támogatásokat, de a feladatok nagyságához képest ez csepp a tengerben. A háttérben viszont a román hatalom mosolyogva dörzsölgetheti a kezét: mi nem akadályozzuk meg, hogy múltatok emlékeit megőrizték. Miért nem teszitek, rajtatok áll... *Alvinc* Martinuzzi várkastélya ugyan a helybeli r. kat. kolostoré lett, azonban nincs arra pénzük, hogy a romok föltárását, állagmegóvását, s még ke-

A dédácsi arborétum

A keresdi Bethlen-kastély

vésbé, hogy a nagyrészt fölépíthető falakat rendbe hozzák, lakhatóvá tegyék. Hasonló a helyzet, mint pl. *Torockószentgyörgyön*, ahol sem a kastély, sem a kolostor állagmegóvására, újjáépítésére nincs pénze a római katolikus, illetve az unitárius egyháznak.

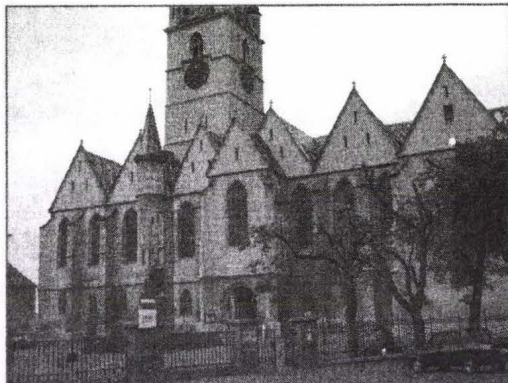
Még ami megmaradt, ott is elfacsarodik az ember szíve: a *dédácsi* park szépen gondozott, csak a megfelelő ismertető hiányzik, amelyből világosan kiderülne, hogy ki volt az alapítója az arborétumnak. S ha nincs egy, a parkban dolgozó emberséges román ember, soha nem találjuk meg Kazinczy emlékét. Hiszen ki járna végig minden rétet, s hajtogatná széjjel a bokrokat, hogy egy kőemléket fölleljen. Hiába keresi az erdélyi útikönyvekben is rá az utalást az ember, de megtalálja Révai Új Lexikona Dédács címszavánál (!).

Sós Judit és Farkas Zoltán sok tekintetben manapság a legjobbnak számító útikönyvét föllapozva aligha kap kedvet az utazó ahhoz, hogy *Keresd* Bethlen-kastélyát meglátogassa. Eddig én magam is (szégyellem bevallani) csak képekről s a szakirodalomból ismertem, de tudtam, hogy nem akármilyen látványosság. Összeszedtem minden rábeszélőképeségem, és sikerült odacsábítanom a csoportot. A maga nemében felejthetetlen élmény volt. Az épület román űre nemcsak beengedett bennünket, hanem tisztességgel ismertette is velünk az építmény régebbi és 20. századi történetét, viszonytságait. Megkezdődött a helyreállítása. Ez azt jelenti, hogy nem sajnálták belőle a vasbetont, ami szörnyűség (de hát sajnos a magyar műemlékvédelemnek sincs erkölcsi alapja ezen fölháborodni). Már fedél van rajta, de leállt a munka a jogi huzavona miatt, hogy a régi birtokos (Bethlen) család visszakapja-e az épületet. A per folyik, s mint az effajta perek, lassan folyik. Közben Erdély egyik legcsodálatosabb látványossága, mely vetekedhetne szinte a Loire-menti kastélyokkal is, romladozik.

Ha valaki szép és értékes múzeumi kiállításokat akar látni, amelyek legalább az 1980/90-es éveket megközelítik, az ne keressen ilyeneket Erdélyben, leszámítva a székelyföldi magyar múzeumokat (pl. Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Székelykeresztúron). Az, hogy a magyar vonatkozások jórészt hiányoznak, s amit lehet, történetileg meghamisítanak (azzal, amit és ahogyan kiállítanak, s azzal, hogy miről „feledkeznek meg”), nem újdonság, sok-sok évtizedes gyakorlattal rendelkeznek a román „muzeológusok”. De nemcsak a magyar értékek „fájnak” a románoknak, hanem a szászokétól is irtóznak, pedig Európa legocsmányabb emberkereskedelmi „üzletében” az 1970/80-as években „megszabadultak” a szászoktól, sváboktól, tehát nincs mitől tartani, ők bizonyosan nem fogják „visszakövetelni” Erdélyt.

Nagyenyed templomvára

A nagyszebeni evangélikus templom

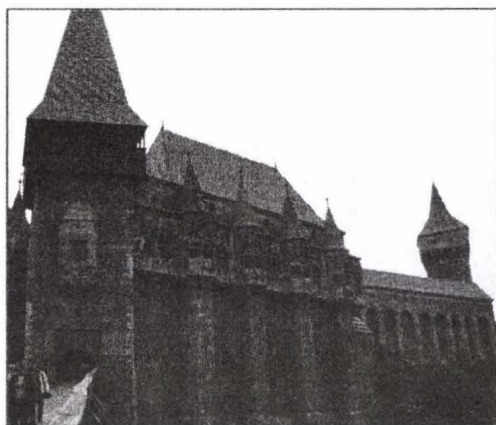
Nagyenyeden a vártemplomban látható „történeti” kiállítás a történelemnek valójában inkább a paródiája. A kollégium híres természetrajzi gyűjteménye román állami kezelésben van. A magyar feliratokat csak a madártojásoknál hagyták meg (bizonyára feledékenységből). Magyar nyelvű ismertető nincs, pedig a kollégium magyar tanárai gyűjtötték, magyarok preparálták. Sajnos az idő múlása igencsak látszik a szerencsétlen kiállított állatokon. A híres, többször elpusztított tudományos könyvtár jobbra zárva van, az iskolamúzeum sem látható nyáron. Ha ide vetődik a magyar utazó, csak a szomorúság fogja el. Bár az iskola lelkes mai magyar tanárai igyekeznek föléleszteni, ébren tartani a legendás enyedi szellemet.

Nagyszeben 2007-ben hivatalosan Európa (egyik) kulturális fővárosa. Belátom, lehetett valamiféle taktikai meggondolás abban, hogy ezt a nagy lehetőséget megkapta az ősi száz város. A döntéshozók talán abban reménykedtek, hogy ha már a százszokot kitessékelték is innen, legalább egykori fészük értékeinek megóvására végre fordítanak pénzt, legalább a töredékét annak, mint amit az utóbbi kilenc évtizedben „megtakarítottak”. Nos, valami történt, amúgy „románosan”. Azaz helyreállították (csaknem, mert a munkák ott jártunkkor sem fejeződtek be) a város központjában lévő tereket, de a hozzájuk vezető utcák többségének házairól ugyanúgy hámolt a vakolat, mint évtizedekkel korábban megszoktuk, s a gyalázatos állapotban lévő útburkolat megújításán is gépek dolgoztak. Zenét a főtéren a szomszédos utcákban tevékenykedő útjavító gépek szolgáltattak. A középkori városfalak és az újabb erődítmények ugyanolyan állapotban voltak, mint régen, azaz elhanyagoltak. Mondhatnánk „balkáni szint”, de ez a kifejezés elavult, mert példának okáért a bolgárok és törökök igencsak nagyot léptek előre az utóbbi évtizedekben a műemlékek helyreállítása és a települések idegenforgalmi értékeinek gondozása terén. A Brukenthal Múzeumban most látható néhány olyan valóban értékes festmény, amelyet korábban hiába kerestünk, mert vagy Bukarest büszkélkedett velük, vagy raktárban voltak.

Trianon előtt a Brukenthal Sámuel (1721–1803) erdélyi kormányzó által alapított gyűjtemény múzeumának könyvtárában csaknem 120 ezer könyvet, közel ezer metszetet őriztek. Az iparművészeti gyűjtemény több mint 5 ezer tárgyat, csaknem 55 ezer érmét számlált, négy teremben elhelyezve. A szépművészeti gyűjtemény egyebek mellet csaknem 1200 festményt tartalmazott, 26 szobában elhelyezve. A természetrajzi gyűjtemény csaknem 4 ezer ásványának

Segesvári utca

Hunyad vára

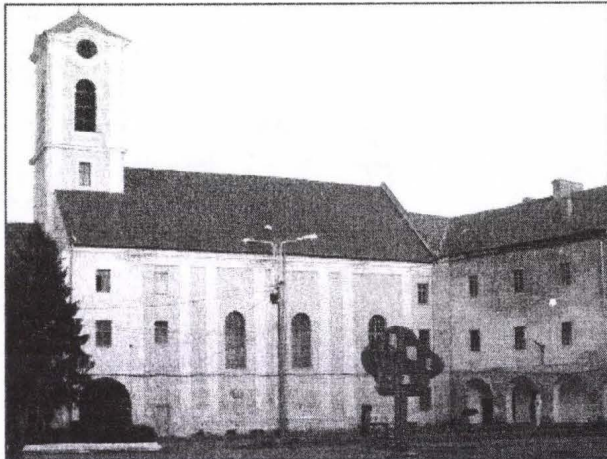
legérdekesebb darabjait egy szobában mutatták be. A múzeum gyűjteményéről egész sor kötetben jelentek meg a tudományos igényű katalógusok. Manapság a nagy gyűjteménynek csak szerény töredéke látható, s a gyűjteményt ismertető komoly katalógus is hiába keresnénk. Nem véletlenül. Ugyanis a látogató így nem tudja számon kérni, hogy miért csak azokat és olyan keveset láthat (pl. könyvből, érmekből, természettudományos anyagból szinte semmit), s a bútorok és képek „együttese” is olyan, mintha nem kiállításon, hanem valamiféle átrendezésre váró raktárban lennénk.

A szász városi múlt nagyszerű emlékeit hiába keressük Nagyszebenben, de a *segesvári* nagy óratoronyban lévő kiállítás is igencsak szegényes (a segesvári városi múzeum jövőre lesz 110 éves). Lássuk, mit láthatott Trianon előtt a látogató: „A terem egyike mint régi konyha, másika mint a XVII. században élt Kraus segesvári híres történetíró szobája van berendezve, a harmadikban egyházi régiségek, a negyedikben fegyverek vannak elhelyezve, az ötödikben nevezetesebb segesvári férfiak emlékei. Van egy 1820-as évek divatját feltűntető polgári szoba: egy iskolai és egy gyermekjáték régiség-terem; egy kisebb szoba régi kínzókamrát mutat be, míg a lépcsőházban az ipari és céh-életre vonatkozó tárgyak őriztetnek...” Természetesen a segesvári múzeum kiállításáról sincs megfelelő katalógus. Az idelátogató németeknek, magyaroknak, a néhány száz megmaradt agg szásznak? Örüljenek, hogy megmaradt nekik a hegyoldalban a temető. Ott még ők vannak többségben...

Hunyadi Jánost – csakúgy, mint a fiát, Mátyás királyt – a román tudományosság (és a köztudat) teljes egészében kisajátította magának. Ez azonban nem jelenti azt, hogy emléküket igazán ápolnák, hiszen a kolozsvári Mátyás-szobor romladozik, a *vajdahunyadi vár* környéke rendezetlen, s az épület nagyobb része üres, nem látogatható, ahol van is valami, az látványosnak nem nevezhető. Ha nem lennénk magyarok, nevetnénk, de így csak sírhatnánkunk van. Többször voltam a várban, de most lebeszéltem megtekintéséről társaimat, mert a nem kevés pénzért csak a levegőt bámulhattuk volna, a román múzeológia primitívségén bosszankodhattunk volna. A kenyérmezei csata emlékére őrző Kinizsi-emlékmű (*Alkenyér* vasútállomásánál) még inkább irritáló, hiszen Kinizsit is románnak tüntetik föl, sőt románosított nevének (Chinezu) magyar jelentése „kínai”, ami már egyenesen elmeokortani eset.

Szilágyolompért: Ahol Ady járt

A vártemplom Váradon

Megható, hogy az érsemjéniek milyen odaadással ápolják Kazinczy Ferenc (sőt Kazinczy Lajos) és Fráter Loránd emlékét, s mennyire törődnek a magyar kultúra ápolásával és tovább örökítésével. *Szilágyolompérten* viszont napjai meg vannak számlálva annak a háznak, ahol oly sokat időzött Ady Endre, ahol még őrzik azt a nevezetes kőasztalt, amely mellett ülve nevezetes írásai születtek. A református templom festett kazettás mennyezete igencsak különleges látványosság. A templomkertben új Ady-szobor. Arról azonban szinte egyetlen magyarországi kiránduló sem tud, hogy Ady tisztelőinak illő lenne ide is ellátogatni. A falu jórészt magyarok lakta település, kedves emberek lakják, akik (a tiszteletes szerint) inkább őrzik Ady emlékét, mint a szülőfalu, amely már teljesen elrománosodott.

Sajnos *Váradon* sem képesek méltó módon bemutatni Ady és a holnaposok emlékét. Várad vára nagyszerű látványosság lehetne. Az utóbbi években már legalább látható, hogy kivonult belőle a katonaság. Iszonyú pénz kell a vár épületeinek rendbe hozásához (meg az ásatásokhoz). Egyelőre reménytelennek tűnik, hogy egy-két évtizeden belül megszépüljön. Pedig ide költözhetne a püspöki palotát végre elhagyó múzeum. Legalább a környékén a bozótot rendszeresen kiirtanák. No de erre a román állam alighanem sajnálja a pénzt. A magyar államnak meg ott a komáromi erőrendszer meg sok vár, palota és kastély, s arra sem jut elég.

Erdély szépségei és kultúrája láttán nem hiába lelkesedett csaknem két évszázada Kazinczy Ferenc. A mai utazó is tud örülni a tájnak, a kedves és művelt embereknek, de elszomorítja, lehangolja a jelen sivársága, igénytelensége. Erdély Európa egyik turisztikai kincsestára lehetne. A román államnak rendkívüli hasznot, nyereséget hozhatna. Csak hát előbb költeni is kellene rá. De nem teszik, csak ímmel-ámmal, mert valójában nem érzik magukénak, hiszen a leglátványosabb részekenél lehetetlen megkerülni a magyar vonatkozásokat. A „székely-magyar Erdély” és a „szász Erdély” reklámozása viszont szóba sem kerülhet. A „román Erdély” viszont jószerivel eladhatatlan. Ebből a reménytelennek tűnő csapdahelyzetből kikerülni igencsak nehéz. Legalábbis román részről nemigen látszik az erre való hajlandóság. (Ígéretek, persze, vannak, de ezeknek ugyan bizony ki hisz?)

FEHÉR JÓZSEF

Széljegyzetek erdélyi utunkhoz

Lakva ismerni meg egymást

Hatan vágtunk neki Kazinczy 1816-ban megtett erdélyi útjának. A svédországi Kazinczy Ferenc, a méltó utód; Kováts Dániel, a Kazinczy-életmű legjobb ismerője; Csorba Csaba, a sokoldalúan képzett történész; Kiss Endre József, egy mai kálvinista prédikátor; a szelídszavú Héjjas Zoltán, az Eötvös Könyvkiadó tulajdonosa-szerkesztője és jómagam. A sátoraljaújhelyi polgármesteri hivatal jóindulatából rendelkezésünkre bocsájtott mikrobuszunkat az erdélyi magyarságot megalkuvás nélkül védelmezni akaró Palicz István vezette – hibátlanul. A kilenc napot együtt töltöttük jóban-rosszban (a rosszat csak a megszokás miatt teszem hozzá, mert ilyen nem volt), együtt aludtunk szállodában, kollégiumi szobákban, szerzetesi kolostorban; együtt ettünk, amink volt és amit kaptunk, együtt ittunk, a kocsiban átmelegedett ásványvizet, falusi kocsmában kapható fenyővizet, s amíg el nem fogyott (végig kitartott), az útra hozott *újheli* bort. Csodaszamba ment az a megértés, az a baráti légkör, ahogy a csapat tagjai viseltettek egymás iránt: egy türelmetlen szó el nem hangzott, a közös érdeklődés fűzte össze a társaságot, a nagy előd szinte szakrális tisztelete lengte be vállalkozásunk egész idejét. Hét jó ember lakva ismerte meg egymást a 9 x 24 óra alatt. Azelőtt is ilyennek ismertük...

Kazinczy dedikál

A tanulmányutat Széphalomban kezdjük, ahonnan Kazinczy Ferenc is elindult 1816. június 10-én. Az építész-tervező vezetésével megtekintjük az épülő Magyar Nyelv Múzeumát. A mauzóleumot éppen akkor vagy két osztálynyi miskolci általános iskolás tanuló látogatja, akik gondnokunktól hallják, hogy miféle látogatóik vannak. A gyerekeket kísérő tanárnő odakéret engem az építési terület kerítéséhez, elnézést kér a zavarásért, s illetlen gyönyörűséges kérdést tesz fel nekem: „Mondja, tényleg itt van a nagy Kazinczy leszármazottja? Láthatnánk? Nagy élmény lenne a gyerekeknek...” Kis idő múlva odahívom a kerítéshez a leszármazott Kazinczy Ferencet, aki készségesen áll rendelkezésükre. Fénylő szemű, kíváncsi gyerekek, vagy negyven-

nen, kezükben széphalmi képeslappal tódulnak a kerítéshez. *Ferenc testvér* (Kiss Endre kedves, baráti megnevezése) készségesen dedikál, átnyúlva a kerítésen, közben alig győz válaszolni a gyerekek kérdéseire. Ilyen érdeklődő diákcsoporttal találkozni ritka alkalom; ajándék ez a délután, melengeti szívem. (Csorba Csaba poénja: „Ki kellene hirdetni, hogy Széphalomban minden nap Kazinczy Ferenc dedikál, özőnlenének a látogatók.”)

Semjéni barátaink között

Igaz barátok

Utunkat Dukrét Géza nyugalmazott nagyváradai egyetemi tanár, a Partiumi Műemlékvédő Társaság elnöke tervezte és szervezte meg óramű pontossággal. Elindulásunk előtt kaptuk a hírt, hogy Géza váratlanul kórházba került, súlyos műtét vár rá, így nem jöhet velünk. Szorongó érzés fogott el: nem tudunk románul, nem ismerjük az útviszonyokat, a fizetési módokat, a pénzváltási lehetőségeket, s nélküle nehéz megtalálni azokat a helyeket és embereket, akik várni fognak bennünket a megbeszélt időpontokban. Főtt a fejünk, persze visszaút nincs, mindenképpen nekivágunk, Isten segítségével, a gondviselésben és magunkban bízva. A nagy Kazinczyra különben is nagyobb megpróbáltatások várhattak annak idején...

Vasárnap hajnalban terveztük az indulást, pénteken késő este, már majdnem éjszaka csörög az orthoni telefonom. Balazsi József polgármester barátunk Érsemjénből. *„Itt ülünk a polgármesteri hivatalban hárman, Tanító bácsi (Varga József nyugalmazott igazgató úr, első barátunk Kazinczy szülőfalujából), Keresztúri Lajos (hirtelenszöke, szeretetreméltó, a naivitásig őszinte fiatalemberként ismertük meg még 1991-ben, a helyi RMDSZ első elnökének választották akkor), meg én (Balazsi Jóska a Partium egyik legkitűnőbb polgármestere, még a románok is rászavaznak Érsemjénben, csodaszámbamenően sokat tett településéért az ismert körülmények között). Azon törjük a fejünket, hogy segíthetnénk nektek az utazásban. Azt találtuk ki, hogy az első napokban Tanító bácsi megy veletek, a hét második felében Lajos szabadságot vesz ki, ő lesz tolmácsotok, az utolsó két napon meg én váltom őt, utánaatok megyek Gyulafehérvárra”.* Valami szorongatta torkom, átmelegedett a szívem: van még ilyen barátság! Bajban ismerjük meg, ha segíteni kell. Így is történt. A nyírábrányi határátkelőhelynél vasárnap délelőtt 10 óra tájban három ünneplőbe öltözött magyar várt ránk. A polgármesteri hivatal dísztermében terített asztal, disznótoros, hurka, kolbász, frissen kisütött tepertő, jófajta pálinka, érmelléki borok, üdítők, kávé.

Végigjártuk a Kazinczy-emlékhelyeket, Kazinczy Ferenc barátunk megkoszorúzta a nagy Kazinczy szobrát (először járt ősei szülőföldjén, nem ismerte a koszorúzás szokását és a tepertőt, pedig az ízlett neki a legjobban), a Kazinczy (és Fráter Lóránd)-emlékház udvarán iskolás gyerekek szép kultúrműsorral köszöntöttek bennünket. A gyermekeket nézve hallgatva elhomályosult a mai Kazinczy szeme. Megérintette a hely szelleme...

Így volt, nem így volt? Én így láttam.

A t a n á c s

Kazinczy az *Erdélyi levelek* II. kötetében tökéletes pályaképet és jellemrajzot ír egyik igen kedves barátjáról, a korabeli magyar irodalom nagy reménységéről, *Csehy Józsefről* (Kristóf György kiadása, 1944. Kolozsvár, 11-16. oldalak). A fiatalon hősi halált halt lovaskapitány („Elesett a derék Csehy Litvániában, Lubomil mellett 1812. szeptember 29-én egy

orosz ágyú által, melynek lövése szívét s bal vállát, lova fejével együtt elhordotta. Teste a templom mellé temettetett”) éveken át rendszeres levelezésben állt Kazinczyval. Elég csak felütnünk a Kazinczy-levelezés 3. kötetét, elolvasni a levélváltásokat és az azokhoz készült jegyzeteket, és máris látható, mit veszített vele a magyar literatúra. Csehy József (1778-1812) nevét Hőgye Pista barátomtól hallottam először vagy húsz évvel ezelőtt. Arcképe megtalálható Kazinczy Ferenc metszetgyűjteményében, a zempléni levéltárban. (Talán szerkesztőnk évkönyvünk lapjára illeszti.) Közben eszembe jutott az a kis „enyelgés”, amelyet Csehy 1804. május 20-án kelt levelében küldött Kazinczynak. Szép sorok a szerelmeskedés alkalmas idejéről, körülményeinek megválasztásáról, ezért ide másolom:

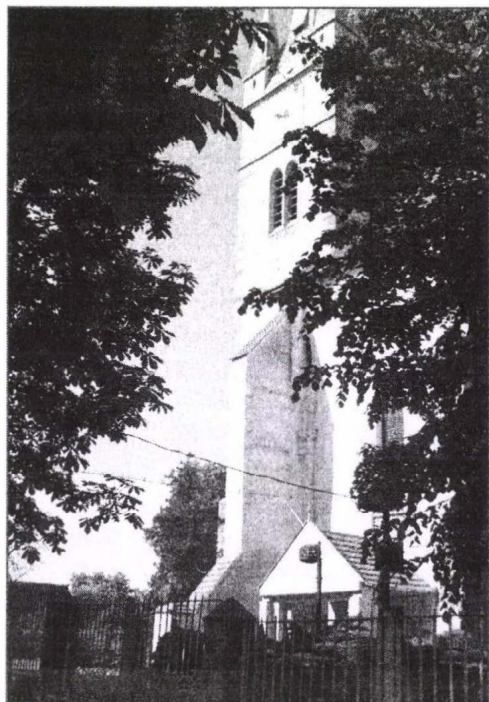
A tanács. – Javaslom a szerelmeseknek, hogy nyájaskodásaikhoz a pislogó mécs világát válasszák, melly elrejtíti őket a vizsla és alkalmatlan szemek elől; azonban a bádgyadt, és halvány sugárok még egyszer olly igézővé teszik ama kedves képet; szebben tiündöklük az epedő szemek ragyogvánnya, bájólnak a gyengén pirosuló orcák, a meg-tölt ajakak tüze, az elkúszált hajfűrtök, a cylindricus nyak fejérsége, a pihegő mellyek mozgása: Mit ér a setétség, melly az állati érzésnél nem hágy egyebet? Nem szólnak a szemek és az ábrázatnak ezer kifejezései nem töltik ki a pihe-nés idejét a szemléllésnek gazdag gyönyörűségével. A titkot nem tudó napvilág feltakar minden legkisebb fekélyeket, – árulkodó, és terhes. Mondsza, édes Salciám! kiben a déli nap sem fog mutatni hibát, mi olvaszt úgy karjaidban, midőn az esti mécs sugára kacsingat reánk?

A tordai vén lantos és Kazinczy férfisze me

Nagy élményem volt Újtorda. Templomának kőkerítése és gótikus kaputornya már a belépéskor megállított, lenyűgözött. Templomkertjében van Gyöngyössi János (1741-1818) református pap és versszerző, a rimes időmértékes verselés első magyar kezdeményezőjének és elterjesztőjének sírja. Kazinczy Gyöngyössit és munkáit nem szerette, többször epésen bírálta a „tordai vén lantost”, mégis felkereste erdélyi útjában. Olyan szép régi magyarsággal fogalmazott emlékező sorok vannak sír-emlékének négy oldalán, hogy feltétlenül ide kell másolnom azoknak, akik a helyszínen nem olvashatják:

Mint próféta Uj Tordán / 46 éven át
Buzgalommal sáfárolta / A hitnek szent oltárát.
Magyar költészet böltsőjét / Gyöngy sorokkal ékesített
Költér Gyöngyössi Jánosnak / A hálás köztisztelet. / 1859-ben.
Itt kezdette életének / Köz hasznu szép pályáját
Itt érte 77 éves / Földi léte alkonyát.
Született 1741-ben / Meghalt 1818-ban / Martzius 15-én

Az újtordai templom

A síremlékoszlop tetején két vaskos könyv van kőből faragva, copf stílusú virágfüzérrel befuttatva... Gyöngyössi magyar versei két kötetben jelentek meg. Nemesen egyszerű és szokatlan, hogy egy magas emlékoszlopon, szobor helyett könyvkötetek állnak. Ilyen nagy tekintélye volt a könyvnek 1859-ben... Kazinczy Tordán részt vesz egy unitárius istentiszteleten is, melyet felette unalmasnak talál, ezért férfiszemét egy kíváncsi hölgy-hívő alakján időzteti. Iderekesztem – ahogy Kazinczy mondaná – ezt a jelenetet.

....Már magamba kellett volna húzódnom, midőn a prédikáció elején egy, még igen fiatal lány az ajtón belépe s jobbra a fal mellett álló székbe helyt fogott. Fehér, csinos öltözte, két rend falbalával s vállán a nagy meggyászín kendő, jó sorsú szülék gyermekének mutatá. Sötét haja, kétfelé osztva homlokán, csinosan, de nem nagy gonddal vala készítve s azon vonásban folya füleihez, melyet a festők iskolája

kigyóinak mond, a tekercset nagy fésű akasztá a felsőbb hajhoz. Kezében lebecsátott selyem nappaizst hozott. Belépűen a székbe, leült; érzé, hogy ötözte nem aszerint foly alá rajta, mint akarná, hátra csapá azt bal combja mögé, mely a székből eléggé kitűnt, hogy azon a festő sem hagyott volna igazítani. Végre felemelkedék, maga elébe nézett, még egyszer, megigazítá patyolatját s elmerülve üle ott lelke teljes nyugalomban. Olykor körülvivé fekete, hosszú pillás szemeit a templom népén, egyszer-kétszer felnéze a deákra is, de lelke semmiben részt nem vett, amit magában lele, őt inkább érdeklé, mint minden egyéb. Előtte vala sir Joshua Raynoldsnak Bause által rézbe metszett kis csintalana (la petite Rusée), s azt mondam magamnak, hogy Goethe ily teremtések körül voná le azt a bájos képet, melyet aztán a Testvérekben Mariskává, Egmontban Klárikává, Meisterben az ellenállhatatlan Mignonná feldolgozott. A templomban nem vala senki, ki megsejse, hogy szemeim a szép ártatlanon lebegtek; ki érthette volna itt, hogy az az ősz ember csak festői szemmel nézé a gyönyörű, a gondokat még most nem ismerő teremtest? Irigylém Socinnak és az oly ifjaknak, amelyeket itt láték, ezt az ő tanítványkáját...”

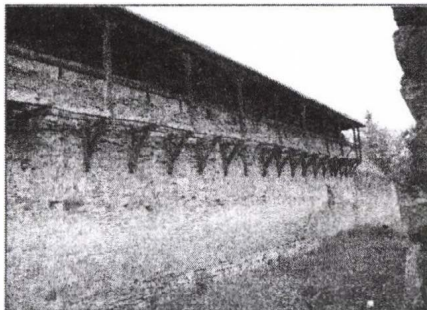
Ez már a *Dédácsi idyll* Kazinczyja. Erről azonban máskor és másutt: a Kazinczy Társaság nemsokára megjelenő könyvecskéjében.

Még mindig nem tudok elszakadni Újtordától, pedig a kocsiban várnak rám társaim. Lejegyzem még a templom falába épített tábla szövegét, mely egy latin bölcsesség fordítása:

A béke szüli a bőséget
A bőség a gögösséget
A gögösség a megvetést
A megvetés a háborút
A háború a szegénységet
A szegénység az alázatosságot
Az alázatosság a békét

Keresd

Itt találkoztunk Zelina Miklósnénak, a széphalmi mauzóleum 40 éven át volt gondnokának férfi-alteregójával. A kötényes-falusi parasztság sokak szerint mindent tudott Kazinczy Ferencről. Mi *Keresden* valóban kerestük a Bethlen-kastély őrét, hiszen a kapu zárva volt, míg végül előkerült egy gumicsizmás ember, hóna alatt egy üveg borral, keze ügyében cigarettás dobozzal. Hát az aztán olyan előadást tartott nekünk a Bethlenekről és a kastély történetéről, hogy bármely tudós ember megnyálná a tíz ujját utána! Szelíd szóval, megfontoltan és teljes hitelességgel válaszolt minden érdeklődő kérdésünkre. Kiderült, hogy – a különben *echte* román ember – összebarátkozott a marosvásárhelyi TÉKA egyik magyar munkatársával, s a Keresdre vonatkozó történeti anyagokat tőle kapta meg, szinte hiánytalanul. Kézfogással búcsúztunk, látszott rajta, hogy tetszik neki társaságunk. A fizetséget, a néhány eurót minden mohóság nélkül tette el. Fogadni mernék, hogy újabb üveg bort (is) vett belőle.

Erdélyben így köszönnék

Utazásunk során volt alkalmunk beszélgetni. Keresztúri Lajos barátom érdeklődik családom felől. Mondom, két fiam nemrégiben házasodott meg, s most várjuk az unokákat. Mire Lajos: „Adja Isten, kelljen nekik cseresznyét szedni!” – Hogy érted ezt? – A gyerek úgy szereti a cseresznyét, ha maga szedi le. Az ízlik jobban neki. A nyakadba veszed őket, hogy elérjék a cseresznyét. Ezt kívánom, igen sokszor legyen!

A magyarok rendszerint, Erdélyben így válaszoltak köszönésünkre: *Békesség Istentől!* Még koccintáskor is, a mi Egészségünkre! – kívánáskor. Erről eszembe jutott a Kazinczytól – még vitairataiban is – többször olvasott felkiáltás: *Dicsőség az Igazságnak!*

ElmonDANI...

Néhányszor dúdolgattunk, egyszer *danoltunk* is (bodroglöziesen) hosszú utazásunk során. Ha jól emlékszem *Szilágylompér*től jöttünk, Ady apjának falujából, és vasárnap délután volt. Melyikünk kezdte, nem tudom megmondani. Talán Csorba Csaba volt, aki rázendített. Amikor csendesedtünk, biztattuk egymást: most te mondjál egy nótát! A lényeg: megtapasztalhatam ismét, hogy Kováts Daninak olyan jó hangja van, amilyen jó szerkesztő és hogy igen széles repertoárral rendelkezik. A népdalok után és mellett hadd jegyezzem ide három kedvenc nótáját: „Amikor még legény vótam / A kapuba kiállottam / Egyet-kettőt kurjantottam / Mindgyárt tudták, hogy én vótam. / De mióta házas vagyok / A kapuba kiállhatok / Akárhányat kurjanthatok / Mégse tudják, hogy én vagyok.” Hát van ebben tréfa, kicsi önirónia is. „Most egy olyat amelyikbe benne vagyok!” – modta jókevéien megbecsülhetetlen érdemű szerkesztőnk. Halljuk! „Hajlik a jegenye / Pereg a levele / Kiskertem aljába / Csak még egyszer gyere le / Csak annyit szeretnék / ElmonDANI néked...” A harmadikat, amelyiket tősgyökeres bodroglözinek tartunk, én fogtam rá, a neve miatt: „Kovács pengeti a vasat / Sűrűn megkocogtatja / Szeretőmet a faluban más legény csalogatja / Ne csalogasd a szeretőmet / Ázt a kutyabetyár mindenedet / Sej, jobb is volna a kisangyalom / Karjai közt pihenni.”

Kenyérmező

Mindeddig azt hittem, hogy ez egy szép, csinált földrajzi név. Van-e szebb a *kenyér* és a Balassias *mező* szónál? De itt a szó szoros értelemben vett kenyeret („ért kalászt”) termő mezőről van szó a Maros völgyében, „melynél szebb tájat nem láték Erdélyben, sem áldottabbat” – írja Kazinczy. Sokáig keressük a kenyérmezei csata emlékművét, míg megtaláljuk egy kis falusi vasútállomás mellett. A hatalmas emlékoszlop tetején korabeli fegyverek, harci eszközök: mellvért, hatalmas kardok, lobogó kopják, sisak. Csak román felirat, melyből fordítás után megtudjuk, hogy itt, a kenyérmezei csatában segítette győzelemre a román *Kinizsi Pál* a magyar hadak vezérét, Báthori Istvánt a török sereg ellen. Az emlékmű egy román ifjúsági mozgalom kultuszhelye. Azért mi csak odaerőszakoljuk a magyar nemzetiszínű szalaggal átfont koszorúkat. A Himnuszt is csendesesen elénekeliük.

Kevés az időnk, az állomás melletti vegyesbolt és kocsmá előtt ebédelünk, amit magunkkal hoztunk. Engedélyt kérünk – falócákra való letelepedésre. Egy szót nem tudnak magyarul az ottlétők, látják magyar rendszámú autónkat, egy tagbaszakadt falusi román ember letörli előttünk az asztalt, igazítja a hatalmas méretű lócákat, hogy kényelmesen elhelyezkedhessünk. Jölesik az enniváló.

Petőfi szeme

Fejéregyháza és Héjjasfalva között ebédelünk, luxuskörülmények között. Nem kerestük, ez esett utunkba, és már el is múlt az ebédidő. Éhesek vagyunk. Minden van, mi szem-szájnak ingere, puliszka, pirított máj, román nemzeti italok, valódi szilvapálinka is, igényes a terítés, nekem mégsem esik igazán jól az étel (túlérzékeny fájvirág vagyok?), mert úgy érzem, mindenhonnan Petőfi szeme néz reám. Bocsássák meg a többiek. – Előző állomásunk valóban Segesvár és Fejéregyháza volt. A szász Segesvár ma román, a város fölött álló hatalmas gótikus templomának *lelke van*. Még a szász evangélikusokat szolgálta, ezért ma meglehetősen sivárságra van ítélve, gyülekezete nincs. Temetőjében azért még jónéhány magyar névvel találkozunk. A volt megyeháza épülete előtt valaha Petőfi mellszobra állt, ahonnan nap mint nap belátta a segesvári csatateret, ahol a kozák dzsidások elgázolták, s szemből, mellén szúrták le. Azóta Kis-kunfélegyházáról (oda került a szobor) csak képzeletében idézheti utolsó óráit.

Segesvárott egy feliratot jegyeztem le, *Apor Vilmos* (Segesvár 1892. – Győr 1945.) emléktáblájáról, egy véletlenül utunkba esett római katolikus templomban: *A Kereszt megerősíti a szelídet és megszelídíti az erőset!* Bizonyíthatja igazát, aki megtapasztalta.

Biztatás

Néhány idézet a valóban méltó Petőfi-emlékheletről, Fejéregyházáról, a kis múzeumból s parkjából, biztatásul:

„Minden nagy igyekezetnek kicsiny a kezdete.” Csokonai. – „A terv nagysága a lélek nagyságának mértéke.” Bem, 1849.

„Fogj tollat, hogyha van erőd
Haladni, merre más még nem haladt;
Ha nincs: ragadj ekét vagy kaptafát,
S vágd a földhöz silány dorombodat!” Petőfi

A parkban – talán a költő testét rejtő tömegsír helyén – álló Petőfi-mellszobor kezében könyv, rajta az idézet:

„Pusztában bújdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bújdosott,
S követte, melyet isten küldte
Vezérül, a lángoszlopot.”

Lángoszlop volt ő, s az is marad: a magyar nemzet utat mutató lángoszlopa.

Hogyan nem lettem pap

Gyulafehérvárott a Batthyaneumot nem láthattuk, de engem kárpótolt egy másik, hangulati élmény. Ez a volt jezsuita kolostorban történt. Gyermekkoromban, hittanórákon kitűntem a bibliai történetek kiváló ismeretével. Az akkori római katolikus pap, akinek rendszeresen ministráltam, elgondolta, hogy megbeszéli szüleimmel, adjanak papnak, ő segít ebben. Nem elleneztek volna, de végül is rajtam bukott meg az ügy: nem éreztem elhivatottságot a papi pálya iránt. Meg aztán 13-14 éves koromban olyan szerelmes voltam az iskola legszebb lányába, mint egy ágyú. S a római katolikus papok ugye nem nőülhetnek... S most, a jezsuita kolostor, a mai papnevelde tágas folyosóin, ablakainak harmónikus beszögeléseiben, otthonos imatermében, az egész épület – nem templomi, inkább meditatív – csendjében elfogott a régi érzés, a régi gondolat: *itt és most* el tudtam volna fogadni, hogy teológiai tanulmányokat folytassak. Később... Hangulatom igazolásaként írom, hogy ebben az épületben kezdte el bibliafordítását Káldi György 1605-ben. Talán nem véletlenül...

Pusztuló templomaink nyomában

Avagy: a magyar szórvány végőrái Dél-Erdélyben. *Őraljaboldogasszonyfalván* (milyen csodálatosan szép név!) négy templombajáró magyar van. A lelkészhez még három környékbeli falu tartozik (filiálé), mindenütt 1-1 fővel, tehát a négy gyülekezet összesen hét főt számlál. Ez szinte meg is egyezik a négy faluban élő magyarok számával. A tiszteletes úr mind a négy „gyülekezetben”, minden vasárnap megtartja az istentiszteletet. Szomorú és megható. Jelképes erejű a fentiek illusztrálására a *marosszentimrei* templom. Hunyadi János a török felett aratott győzelem emlékére építtette erődtemplommá. A templomajtón rozsdás láncon rozsdás lakat, a templomkertben derékig érő fű, romladozó síremlékek, alig, vagy egyáltalán nem olvasható feliratok, körül szakadozott-rozsdás drótkerítés. Mára már az is „ideális” állapotnak tűnik, amit Jékely Zoltán 1936-ban láttatott örökbecsű versében:

Fejünkre por hull, régi vakolat,
 így énekeljük a drága Siont:
 éger futkározik a pad alatt
 s odvából egy-egy vén kuvik kiront.
 Tízen vagyunk, ez a gyülekezet,
 a tizenegyedik maga a pap,
 de éneklünk mi százak helyett,
 hogy hull belől a por s vakolat.
 A hiúban a denevér riad
 s egy-egy szuvas gerenda meglazul.
 Tizenegyedikünk az árva pap,
 tizenkettedikünk maga az Úr.
 Így éneklünk mi, pár megmaradt,
 - azt bünteti, akit szeret az Úr -
 s velünk dalolnak a padló alatt,
 kiket kiirtott az idő gazul.

Körbejárom a templomot, már amennyire lehet. Kapun kívül várakozó társaimnak felolvasom a verset, s közben Bojtor Pista bátyámra (Bojtor István nagytiszteletű úrra, a Kacsinczy Társaság alelnökére) gondolok, akinek egyik könyvéből ismertem meg ezt a verset.

„Siposnak Kant vala bálványá”

Tordason Sipos Pál házát keressük, az egykori paplakot. Isten háta mögötti falu, hosszú és rossz út vezet oda, a hegyek közé. A falu központjában áll meg mikrobuszunk, a templomdomb alatt, a vegyesbolt és kocsmá előtt, amint kiderül, a parókia közelében. Érszemjéni barátunkat kérem, tolmácsoljon, hogy a helyiektől tájékozódni tudjunk. Meggyőződésünk, hogy itt már nincs egy magyar sem. Köszön is románul egy gumicsizmás, vállas falusi parasztembernek, aki magyarul válaszol: *Békesség Istentől!* Elámulunk, de mutatja autójuk rendszám-tábláját, s közli: *én is magyar vagyok.* Kicsit akadozva fogalmaz magyarul, hanglejtése, hangsúlyozása teljesen román. Mondjuk, mi járatban vagyunk: a református templomot és a parókiát néznénk meg. Ez nem olyan egyszerű, hiszen helyben nem lakik lelkész, zárva van minden. Várjunk csak! Az egyik egyházfinál van egy kulcs a templomhoz, aki a falu másik végén lakik. S míg ő előkerül, ideér, arra nincs időnk. Amennyi van, kitöltjük beszélgetéssel. 19 fős magyar közösség lakik a faluban, mindannyian templomba járók. A parókiát átépítették, részletei őrzik még a régi tekintélyt.

Elköszönünk a csodaszámba menő tüneményes – mégis vaskosan valóságos – embertől. Csatatunk már helyezkedik a mikrobuszban, indulásra készül, amikor a lejtős út aljában feltűnik egy igen bicegős járású 60 év körüli ember, mosolyog, kezében kulcsot lóbál, integet. Amikor nehézkesen ideér, kedvem lenne megcsókolni. Nem akar elereszteni, nézzük meg a templomot. Most már nincs időnk, szigorú találkozóra vagyunk rendelve. Hiányérzettel búcsúzunk, nem a templom miatt, hanem az ember miatt. Hosszan, vágyóan néz utánunk.

Sipos Pál (1759-1816) költő, matematikus, filozófiai író. Nagyenyedén tanult, Oderafrankfurtban, Göttingenben, Bécsben járt egyetemre. 1805-től Sárospatakon volt tanár. 1810-től Tordason volt lelkész. Döbrentei Gáborral, Buczy Emillel, másokkal irodalmi társaság alapításán fáradozott. Korának legkiválóbb európai matematikusai közé tartozott: a berlini tudo-

mányos akadémia az ellipszis területének meghatározására alkalmazott szerkesztési eljárásáért aranyéremmel jutalmazta. (*Egy másik Bolyai János Erdélyben!*) Filozófiai munkái Kant és Fichte eszmerendszerét tükrözik. Részleteket fordított az *Aeneis*ből. Kazinczy Ferenchez 38 levelet írt. Kéziratban maradt több műve – írja róla a Magyar Irodalmi Lexikon. Élményszámba menő képet rajzol róla Kazinczy a XII. levélben. Az ő kedvéért és hívására határozta el magát erdélyi útjára. Ha seholse, itt kedvem lett volna egy emléktáblát (ahogy Erdélyben mondják: *tisztelet táblát*) állítani volt háza falán, pataki tanársága miatt is, mint volt pataki diák.

Az ő kedvéért és hívására határozta el magát erdélyi útjára. Ha seholse, itt kedvem lett volna egy emléktáblát (ahogy Erdélyben mondják: *tisztelet táblát*) állítani volt háza falán, pataki tanársága miatt is, mint volt pataki diák.

Z s i b ó

Ülünk a zsidói református templomban, még ünnepélyesebb az alkalom, konfirmációi vasárnap délelőtt van. A tiszteletes úr ezernyi gondja között mégis teremt alkalmat, hogy üdvözljön bennünket. A templomkert bejáratánál Wesselényi Miklós jól eltalált szobra fogadott, így otthon érzem magam. Olvasom a templomban emléktábláját:

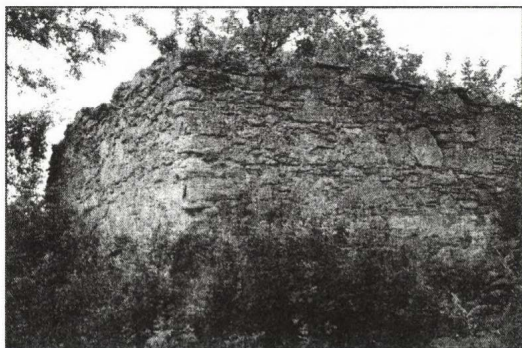
Zsidón született / és itt várja Krisztusát

Wesselényi Miklós / 1796–1850 / A közértelmesség ébresztője

Megragad a régies kifejezés: *közértelmesség*. Hogyan mondanánk ezt ma? Talán: általános műveltség. Mennyivel szebb, kifejezőbb a régi!

Zsidóhoz a magyar történelem jelentős eseményei kapcsolódnak. Itt szenvedett vereséget a kuruc sereg 1705 novemberében, (II. Rákóczi Ferenc személyesen vezette a csatát), melynek következtében az erdélyi fejedelemség visszakerült a Habsburgok uralma alá. Kazinczy Ferenc gyönyörű napokat töltött a Wesselényi-kastélyban, fia, Kazinczy Lajos, a tizenötödik aradi vértanú mégis itt tette le a fegyvert a cári csapatok előtt, éppen a kastély udvarán.

A templomban tett áhitatos látogatásunk után az idősebb Wesselényi, a zsidói bölény és az ifjabb Wesselényi, az árvizi hajós kriptáját keressük a kastély feletti domb tetején. Az öreg Wesselényi mauzóleumát még Kazinczy Ferenc tervezte olasz minták alapján. Igen hasonlít a széphalmi emléksarnokhoz, ezért nagy várakozással vagyunk iránta. A látvány több, mint lehangoló. Bokrokkal, cserjékkel benőtt üreg a valamikori mauzóleum helyén, körötte szegényes falmaradványok. Innen alig 10 méterre trágyalerakat, nyilván a kastélypark arborétumát javítják vele. Idő kérdése, mikor keveredik trágával a temetkezési hely. Verőfényes vasárnap délelőtt van, s mi szomorúan tekintünk le Zsidóra, a Szamos-part vonulatára. Szótlanságunk alatt felhangzik s előnti a falut mint a tenger a román mise kihangsúlyozott liturgiája.

Hová temetkezzen az ember?

A fenti kérdés a gyulafehérvári püspöki székesegyházban fogalmazódott meg bennem. Itt vannak nagyjaink szarkofágjai: Hunyadi Jánosé, Hunyadi Lászlóé, itt van Martinuzzi György, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György sírja. Csak azért nem borulok le előttük („Hol sírjaink domborulnak, unokáink leborulnak”), mert tudom, hogy a kő- és márványkoporsók üresek. A sírokat és a síremlékeket az idők során feldúlták, kirabolták, a tetemeiket széjjelszórták. Ezt látjuk Zsibón is, ahol nem is a „fajmagyar” zsibói bölényt, az idős Weselényit gondoltam siratni, hanem fiát, Miklóst, Erdély Széchenyijét. Ismét bebizonyosodott a Halotti Beszéd kinyilatkoztatása: bizony por és hamu vagyunk.

Hát akkor hová temetkezhet biztonsággal a hétköznapi halandó ember?! Ők, azok a nagyok, azért temetkeztek így, mert azt hitték, hogy a sírhely állandóság és örök. Ez történt a székesfehérvári királysírokkal, az ókori piramisokkal, Nagy Sándor tetemével stb.

Amikor ezt az (egyelőre) filozofikus kérdést felvetem kedves útítársamnak, kinek bölcsessége többször bebizonyosodott előttem, azt válaszolta: úgy látszik, legcélszerűbb elhamvasztatni magunkat s széjjelszórattatni. Én viszont változatlanul azt gondolom, hogy egész ember-alakként kell visszatérni az anyaföldre. Talán egy félreeső kis bodrogyközi temetőben... S olyan nagy lelki nyugalommal, ahogyan Dsida Jenő sírfelirata hirdeti a kolozsvári Házsongárd csendjében:

*Megtettem mindent, amit megtehettem,
Kinek tartoztam, mindent megfizettem.
Elengedem mindenki tartozását,
Felejsd el arcom romló földi mását.*

Oláh, szász, sokác, magyar

„...annyi mindazonáltal mindig való marad, hogy ha elmés és tompa, jó és rossz, nyájas és durva minden nép közt van is: tulajdon arca úgy van minden népnek, mint minden személynek” – olvasom Kazinczytól, és én hiszek neki. Olvassuk csak el jellemrajzait az oláhról, szászról, magyarról az *Erdélyi levelekben*! Hogyan lehetne azonban Ő rasszista, amikor ilyeneket ír: „nékem az emberiség, és Pest, Buda tája hazám”.

Mégse leszek...

Ha a buszban néha *Tanító bácsi* mellett kerül helyem, kedvem lenne megölelni atyai barátomat. Fiatal korában idegen ország katonája volt, ezért dúdolgatom neki a régi katonanóta néhány sorát:

*Messze van a bihari határ,
Leszek benne bújdosó betyár,
Mégse leszek a román király katonája.*

Búcsú

Kazinczy érzelmes, szép szavakkal vett búcsút Erdélytől.
 Én Dsida Jenő soraival köszönök el:

*Nekem is fáj, hogy búcsúzom,
 mert immár más utakra kell mennem,
 de így zeng most a trónjavesztett
 magyar Isten parancsa bennem
 s én nem tagadom meg Őt,
 mikor beteg és reszkető és nincs többé hatalma,
 mikor palástja cafatos és fekvőhelye szalma.
 Nincs más testvérem, csak magyar.
 Ha virrasztok, miatta állok poszton,
 csak tőle kérek kenyeret
 s csak ő, kivel a kenyeret megosztom.*

Búcsú Erdélytől — Váradon

A ZARÁNDOKÚT KÉPEIBŐL

A kiindulópont: Széphalom

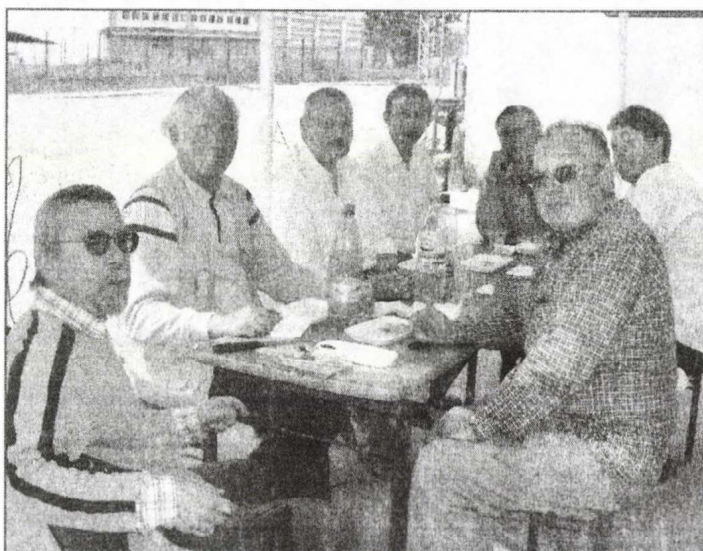
Az első állomás: Érsemjén

Mátyás király szülőházánál Kolozsvárott

Dédácson

Útmenti pihenő
(Szilágycseh)

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei (regeszták)

A magyar középkori forrásanyagban sajátos helyet foglalnak el a mezővárosi önkormányzatok által kiadott oklevelek, melyek főként az ingatlanforgalmat rögzítették. A mezővárosi hivatali írásbeliség a városok oklevéladásának mintájára alakult ki, de a hiteles helyek is hatást gyakoroltak rá. A mezővárosi tanácsok írásbeliségét tekintve az országos átlagból mennyiségi és minőségi szempontból is kiemelkednek a középkori H e g y a l j a mezővárosainak kiadványai. Talán nincs is a Kárpát-medencében még egy olyan tájegység, ahonnan ilyen kis területről ilyen nagy számban maradtak volna fenn mezővárosi kiadású oklevelek. Ennek egyik oka az, hogy a szőlőtermelés felélénkítette a birtokok adásvételét. A közeli három várossal: *Kassával*, *Eperjessel* és leginkább *Bártfával* való szoros kapcsolat is növelte az oklevelek számát a gyakori levélváltásnak köszönhetően. Az oklevelek fennmaradásának kedvezett, hogy a környéken számos jelentős levéltár maradt meg viszonylagos épségben, amelyek megőrizték ezeket a forrásokat. Elég csak a leleszi konvent hiteles helyi levéltárára, az újhelyi pálosok levéltárára, vagy Bártfa városi levéltárának jelentős anyagára utalnunk. Ezekből az oklevelekből már többet kiadtak latin szöveggel vagy regeszta formájában. Alább a Hegyalja néhány mezővárosának olyan okleveleit közöljük, amelyek regesztaként még nem jelentek meg, vagy csak rövid, tájékoztató jellegű kivonat készült róluk.¹

A z a l k a l m a z o t t r ö v i d í t é s e k

Anjou = Anjou-kori oklevéltár. 1301-1387. I-XV., XVII., XIX-XX., XXII-XXV. köt. Szerk. *Abnási Tibor, Blazovich László, Érszegi Géza, Géczi Lajos, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó*. Bp.-Szeged, 1990-2004.

Bándi = Bándi Zsuzsa: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. Miskolc, 1985. Szerk. *Csorba Csaba*. 689-721.

DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképtár

DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

Iványi, 1910. = *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319-1526. Bp., 1910.

Iványi, 1931. = *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város Levéltára 1245-1526. Szeged, 1931.

Kállay = A Nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I-II. Bp., 1943.

Zichy = A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I-XII. köt. Szerk. *Nagy Imre-Nagy Iván-Véghely Dezső-Kammerer Ernő-Lukcsics Pál*. Pest, Bp., 1871-1931.

ZSO = Zsigmondkori oklevéltár I-VII. köt. Szerk. *Mályusz Elemér-Borsa Iván*. Bp., 1951-2001. VII-IX. köt. Szerk. *Borsa Iván-C. Tóth Norbert*. Bp., 2003-2004.

¹ Az alábbi mezővárosok közül Patak több oklevelének regesztája is megjelent: Anjou I. 533. sz., 804. sz., Anjou IV. 20. sz., Anjou VIII. 186. sz., Anjou XXIII. 228. sz., Anjou XXV. 33. sz.; ZsO II. 5512. sz., ZsO VIII. 80 sz.; Kállay 1323. sz., 1414. sz.; Bándi 715. p. a bártfai és eperjesi levéltár tályai és tolcsvai okleveleinek rövid, részleteket nélkülöző regesztái megjelentek: *Iványi*, 1910. illetve *Iványi*, 1931.

PATAK

1. 1332. április 8. (feria quarta, prox. ante Dominica Domine)

Beke, Pethew és a másik Beke Pothok-i bírák, a vének és hospesek (seniores necnon universitas hospitum) előtt Péter fia Donch helyi polgár, illetve Kethe fia Simon fiai: Miklós, Boda és Frank megjelenvén, előbbi a telkét a rajta lévő épületekkel, Kethe fia Mihály, a saját és Domonkos fia Imre telkei között, mely hosszában a közúttól visszafelé egészen az öreg árokig tart, szomszédai és rokonai beleegyezésével eladja Simon fent említett fiainak, már átvett 18 garasmárkáért (decem et octo marcis grossorum), szavatosság vállalásával. A Donch által eladott és megtartott telek és Imre telke között a határt dél felől két tölgyfakaróval (duos palos yliceos pro signo metarum) jelölik ki. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyben.

Eredeti, töredezett pecsét a hátapon. Jelzet: DL 76452 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671 Z). Kiadás: Zichy I. 394. sz.

2. 1334. január 20. (in quindenis f. Epiph. Domini)

Péter fia János és Bacha fia Pethew bírák, a vének és a Pothok-i hospesek (seniores necnon universitas hospitum) tudtul adják, hogy abban a perben, amit Pál fia Antal és rokonai indítottak a színük előtt Scentus fia Domonkos fia Imre és rokonai ellen Pál fia Lukács meggyilkolása miatt, a jog erejével békét (treuga) vezettek be a döntésig. Ha bárki, bármelyik részről a másik fél ellen elenségeskedést szítana szóval, vagy tettel, és azt a békét betartó fél fogott bírakkal igazolni tudja, a rendelkezést megszegő fél tettéért 25 márkában lesz elmarasztalva.

Eredeti, záró pecsét nyomai. Jelzet: DL 76478 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671). Kiadás: Zichy I. 419. sz.

3. 1334. augusztus 29. (in f. decollationis S. Johannis Bapt.)

Jakab fia Pethew bíró, Hensch fia Péter mester (magister), Kemen fia Jakab, Márton fia Gergely, Tamás fia Pethe, Scem fia Miklós és Gál fia Demeter esküdtek és a Pothok-i hospesek előtt Vagwth (dictus) Miklós fia Pethew, vagy Bodow (Pethew vel Bodow dictus), másrészt pedig Egyed fia Bacha fia Pál megjelenvén, az előbbi bevallást tett, miszerint szőlő telepítésére alkalmas (pro vinea apta) földjét, amit Tamás fia Miklós mészáros (carnifex) szerzett bírságként, törvényes ítélettel Demeter és a mondott Tamás fia Miklós szőlője között, alulról és felülről pedig két út között az Achanadhege hegyen a rokonok és szomszédok beleegyezésével, szavatosság vállalásával, ellentmondó nem lévén eladta a mondott Pálnak 3 garasfertóért és 3 dénárpondusért (pro tribus fertonis grossorum et tribus ponderis denariorum), amiről a tanács pecsétjével megerősített oklevelet adott ki.

Eredeti, pecsét a hátapon. Jelzet: DL 76494 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671 AA). Kiadás: Zichy I. 434. sz.

4. 1337. április 27. (in octavis Pasce Domini)

Miklós fia Beke bíró és a Pothok-i hospesek előtt megjelentek a néhai Semyen-i Kozma fiai: Demeter és Miklós, akik most Pothok-i lakosok, másrészt pedig Abel fia Péter szintén helyi polgár. Utóbbi az északról Uthas (dictus) Pál fia Leches (dictus) Benedek, délről pedig Korman fia Jakab telke közötti épületek nélküli telkét a mondott testvéreknek adja el 13 garasmárkáért, a rokonok és a szomszédok beleegyezésével, ellentmondó nem lévén, szavatosság vállalásával. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet adott ki az ügyről.

Eredeti, pecsét nyomai a hátapon. Jelzet: DL 76553 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671 CC). Kiadás: Zichy I. 493. sz.

5. 1338. október 13. (in quindenis f. b. Michaelis arch.)

Miklós fia Beke bíró, a vének és a Pothok-i hospesek (seniores necnon universitas hospitum) tudtul adják, hogy Péter fia János a város egy korábbi oklevele alapján a Király hegyen (in monte regis) lévő szőlőjét, mely a kőbányáig terjed, frátère Donch, illetve Moch fia Egyed fia Tamás szőlői között, 15 és fél márkáért elzálogosította Pál mester (magister) pataki plébánosnak. A kitűzött határnapon, október 13-án a plébános frátère, János mester (magister) követelte a pénzt, de azt Péter fia János nem tudta megfizetni, így a szőlőt a plébánosnak engedte át örökös birtoklásra,

összes tartozékával, ellentmondó nem lévén. A tanács erről pecsétjével megerősített oklevelet adott ki.

Eredeti, pecsét a hátlaapon. Jelzet: DL 76584 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671 DD). Kiadás: Zichy I. 524. és 537. sz.

6. 1342. május 1. (in f. ap. Philipi et Jacobi b.)

Miklós fia Beke és a másik Miklós fia Frank falunagyok (villicus), továbbá Nagy (magnus) Barnabás fia Miklós esküdt, a vének és a Pothok-i hospesek előtt Lega fia Miklós fia Nagy (magnus) Kelemen feleségével, Kathlinnal együtt elcseréli örökölt szőlőjét, amely a Meger hegyen, Demeter fia Péter és Pothkow fia Miklós szőlői között, illetve Jánosnak, Márton testvérének, aki a Szent Ágota egyház papja (sacerdos), a szőlői alatt és a nagy közút (via magna publica) felett van minden tartozékával, rokonaik és szomszédaik beleegyezésével, senki ellent nem mondván, Cozma fiaival, Demeterrel és Miklóssal azok Hosszú (longus) hegyen lévő, vásárolt szőlőjével Scem fia István fia Mihály és Mihály fia János szőlői felett, illetve bizonyos tüskés bokrok között. A vevők emellett még 20 garasmárkát is fizetnek Kelemennek. A felek kölcsönösen szavatosságot vállalnak az ingatlanokra. A tanács erről hiteles pecsétjével megerősített oklevelet ad ki.

Eredeti, pecsét a hátlaapon. Jelzet: DL 76664 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 67 Y). Kiadás: Zichy II. 13. sz.

7. 1342. június 24. (in f. Nativitatis b. Johannis bapt.)

Miklós fia Beke, a másik Miklós fia Frank falunagyok (villicus), illetve Nagy (magnus) Barnabás fia Miklós esküdt, a vének és a Pothoc-i hospesek (seniores necnon universitas hospitum) előtt Pál fia Bálint özvegye, Ilunch háztelke alsó felét fia, Péter és Symon fia Boda telkei között rokonai és szomszédai beleegyezésével, főként pedig Bálint gyermekei: Sebe és Anna akaratából 2 márkáért és fél dénárértőért örök jogon és visszavonhatatlanul eladja Chenk fia András vargának (sutor) és utódainak, senki ellent nem mondván. Ilunch és utódai a fél telekre szavatosságot vállalnak, a tanács pedig az ügyről pecsétjével megerősített oklevelet ad ki.

Eredeti, pecsét a hátlaapon. Jelzet: DL 76678 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 T 671). Kiadás: Zichy II. 26. sz.

8. 1345. január 13. (in oct. f. Epiphanie Domini)

Jakab fia Pethew és Kelemen fia István pataki bírák, Nagy (magnus) Barnabás fia Miklós esküdt és a Pothok-i hospesek előtt a Nogsymyan-i nemes Lengen d. János mester és Debreceny d. László polgártársuk a Lelez-i konvent ügyvédvalló levelével a nemes Symyan-i István mester nevében egyfelől, másfelől pedig Erney fia Vyd és Péter fia János fia Péter polgártársaik Vízkereszt nyolcadán személyesen azt vallották, hogy azt a szőlőt, amelyet István mester Péter fia Jánostól zálog jogán bírt, annak fia a terminus lejártakor nem bírta visszaváltani. Az ügyben indított keresetet a város Bőtközépig (ad diem medii Quadragesime) elhalasztja.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DL 76757 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671 S). Kiadás: Zichy II. 97. sz.

9. 1346. február 22. (in f. b. Petri ap. kathedrati)

Kemen fia Jakab fia Domonkos Pothok-i bíró, Nagy (magnus) Barnabás fia Miklós és Rad fia Tamás fia János esküdtek, a vének és a hospesek előtt Kwnch kádár (doliator) fia: Pethke halász (piscator) polgártársuk feleségével Margittal, fiával Anthollal és lányaival: Annussal, Kathlynnal és Ceciliával egyetértésben eladja vásárolt szőlőjét minden rokona és szomszédja beleegyezésével, ellentmondó nem lévén, a Nogsymyan-i nemes Lengen (dictus) Jánosnak 10 és fél márkáért (pro decem marcas grassorum et dimidia marca denariorum). A szőlő a Kyrálhege-n van, Klára, Miklós özvegye szőlőinek és a másik Menelew (dictus) Miklósnak és feleségének: Katrynnak a szőlője között. A szőlő a felső oldalon a kövekig terjed, ahol Katryn szőlője felett a határt jelölő szántás (sulcus vel lira divisionales) elkanyarodik, alulról pedig Cyvek (dictus) Péter szőlője van. Klára szőlőjének szeglete alatt van egy kunyhó, ahol a bort szották összegyűjteni és egy szekérrel járható út (locum thugurii sub angulo vinee predictae domine Clare, ubi vina congregantur et viam pro curru aptam), amelyeket Lengen János, Menelew (dictus) Miklós és Katryn, valamint utódai kö-

zösen használnak. A szőlőre az eladó szavatosságot vállal. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyről.

Eredeti, hátapon pecsét töredéke. Jelzet: DL 51371 (Családi levéltárak, Kállay cs. 1300 17). Regesztá: Kállay 830. sz.

10. 1348. szeptember. 14. (in f. exaltationis S. Crucis)

Er[ney] fia Vyd és [---] bírák, a vének és a Pathak-i hospesek előtt [---] kádár (doliator) özvegye, Klára asszony tett bevallást arról a negyed szőlőről, melyet néhai fia, Mihály a felesége, Chwka asszony jóvoltából bírt s amelyet Chwka az előző férje, a néhai Rufus Péter kereskedő (institor) által birtokolt. A szőlőt, amely a Király hegyen (in monte Regis), Varou fia László fia Pál szőlőjénél, a város felől van, halála esetére fia rá, Klárára hagyta azzal a kikötéssel, hogy adja el és árát a lelki üdvére fordítsa. Klára Mihály rendelkezése szerint az ingatlant eladja Annus, Rufus Péter leánya beleegyezésével, senki más ellentmondó sem lévén ötödfél (pro quinta dimidia) garasmárkáért Cewla fia István kádárnak (doliator), Rufus Péter testvérének és utódainak, szavatosság vállalásával. A vételárból Klára 2 márkát a helyi Keresztelő Szent János egyház papjai és a többi pataki egyház között osztott szét. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyben.

Eredeti, csonka. Pecsét a hátapon. Jelzet: DL 76896 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671 R). Kiadás: Zichy II. 230. sz.

11. 1350. december 24. (in vigilia f. Nativitatis Domini)

Jakab, a Pothok-i Szent János Baptista egyház papja, aki a pataki plébánosnak, a királyné káplánjának a vikáriusa, valamint Erne fia Vid ugyanottani bíró oklevele abban az ügyben, amelyben megjelent előttük egyrészt Miklós fia Mikchnek, Demeter váradi püspök officialisának a felesége, aki Chaca comes lánya, továbbá a fia István és lányai: Margit és Klára, valamint rokonaik: Péter fia János, Varada-i Miklós fiai: Mikch és László, a Nogsimien-i András fiai: János pap, illetve Miklós és László, akik Cozma fiainak, a korábban Nogsimien-i, most pedig Pothok-i Demeternek és Miklósnak a rokonai; másrészt pedig a szintén pataki Rad fia Tamás fia Pethew, aki szintén a mondott Cozma fia Demeternek a rokona és akinek a mostani felesége Demeter lánya. A felek előadták, hogy Mikch felesége és társai peres úton követelték Demeter minden pataki birtokából az őket megillető rokoni részüket. Az ügyben fogott bírák közreműködésével tárgyaltak, és ahogy ezt mindkét részről megerősítették, a következő egységre jutottak: Demeter minden Patakon lévő birtokát, úgymint a telkét a pincével, udvarházát, szőlőit és másokat Pethewnek engedik át egy rőf genti posztóért (una petia panni de Genti), amit már át is vettek, hogy azokat az örök jogon és visszavonhatatlanul bírja. A felperesek minden oklevelet és más periratot a jelenlegi oklevéllel szemben érvénytelennek fognak majd tekinteni és emellett Pethew-t és utódait minen támadás alól felmentik majd. Továbbá Péter fráter, a pataki Szt. Erzsébet kolostor priorja és Tamás fráter a szerzetesek nevében ugyanezen a napon előttük megjelentek, majd a mondott Demeter és Miklós minden birtokának negyed részét megvásárolták 10 márkáért, amely összeget Pethew fizette ki (!). Jakab pap és a bíró pecsétjével megerősített oklevelet adott ki az ügyről.

Átírva Patak város 1351. január 13-án kiadott oklevelében. DL 76988 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 1 B 210). Kiadás: Zichy II. 319. sz.

12. 1351. január 13. (in octavis Epifanie Domini)

Erne fia Vid és Beke fia Vince Pothok-i bírák, a vének és a hospesek tudtul adják, hogy Rad fia Tamás fia Pethew a saját és rokonai képviselőiben előttük személyesen megjelenve hemuttatta nekik Jakab vikárius és Erne fia Vid bíró 1350. december 24-én kelt oklevelét, amit a tanács szó szerint átitrt és pecsétjével erősített meg.

Eredeti, pecsét a hátapon. Jelzet: DL 76988 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 1 B 210). Kiadás: Zichy II. 319. sz.

13. 1354. január 23. (feria quinta, prox. ante f. S. Pauli conversionis)

Domokos fia László bíró, Comadi fia János és Máté fia Tamás esküdtek illetve a hospesek előtt Sad fia András feleségével, Ilonával és fiaival: Mátéval és Jánossal a Meger hegyen lévő szőlőjüket 8 garasmárka 3 fertőért (pro novem marcis grassorum minus uno fertone), melyet már át is vettek, eladják János fia Demeternek, rokonaik és szomszédaik beleegyezésével, ellentmondó nélkül, sza-

vatosság vállalásával. A szőlő keletről Bwryan (dictus) Pál özvegye, nyugatról Byste-i György aranyműves (aurifaber), északról Saros-i Domonkos szőlőjének szomszédságában van, ahol a határvonalat egy kő jelzi, lefelé pedig a szüretelőhelyig és egy közútig terjed. Felső részén egy hozzá tartozó műveletlen föld található. A szőlő eredetileg a mondott Bwryan fia Pál özvegye szőlőjéből lett kihalás, felét örökölték, másik feléről pedig azt mondják, hogy az egyházé volt. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyről.

Eredeti, pecsét a hátlapon. Jelzet: DL 77082 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671 O). Kiadás: Zichy II. 411. sz.

14. 1356. június 30. (feria quinta, prox. post f. Nativitatis S. Johannis bapt.)

Erney fia Vythus bíró, András fia Jakab, Máté fia Tamás, János fia Miklós és Pál fia János esküdtek és a Pothok-i polgárok (scabini sive iurati totaque cohors civium et hospitium de Pothok) előtt Jakab fia Frank és Galos fia Demeter fia János a Király hegyen (in monte Regis) lévő szőlőt, mely fölött a hegyre, a kőbányához vezető út van, s amitől lejjebb szintén van egy út, felülről Konch (dictus) Miklós és Cassa-i Albrecht szőlői, a város felől pedig Mokwyani Tamás fia Miklós szőlője mellett, s mellyel kapcsolatban atyafiuk, István fia Miklós (alio nomine Kowsa) úgy nyilatkozott, hogy végső szükségükben mint örökségüket eladhatják, vagy lelki üdvükért az egyháznak adományozhatják, a mondott Kowsa rokonainak és a szomszédoknak a beleegyezésével, azon hasznvételeivel és tartozékaival, melyeket Kowsa és elődei életük végéig élveztek, eladják 60 garasmárkáért Capos-i Péter fiainak: Bekch-nek és Lászlónak, szavatosság vállalásával, ellentmondó nem lévén. A szőlő egyik fele az egyiknek, másik fele a másiknak és utódaiknak jut örökjón és visszavonhatatlanul. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyről.

Eredeti, pecsét a hátlapon. Jelzet: DF 219468 (Leleszi konv. hiteleshelyi lt. Acta anni 1356 43).

15. 1358. november 30. (in f. b. Andree ap.)

Pathak város válasza Lajos királynak és anyjának, Erzsébetnek azok levelére, miszerint a város nem gondoskodott volna a teljes igazságszolgáltatást (iustitie complementum) megadni Miklós egykori Kallo-i bíró két lányának, egy bizonyos udvarház, szőlők és egyéb javak ügyében, melyek a lányok anyjának két atyafiától, Kozma fia Demetertől és Miklóstól, egykori pataki polgártársaiktól származnak. Az ügyről a város a királynak és anyjának jelentést tesz, egyúttal felpanaszolva, hogy habár rendelkeznek a király elődeinek a kiváltságlevelével, amelyet Lajos is megerősített, miszerint semmilyen birtokügyben, legyen az telek, szőlő és bármilyen ingatlan hét évig per nem támasztható a polgári szokás szerint (more civili) és ezeket az ügyeket a város körében sem elindítani, sem pedig tárgyalni nem lehet, még ha polgártársaik utolsó napjukon rendelkeznének is arról szabadon, hogy valamit bárkinek, tudniillik rokonoknak vagy idegeneknek egyházi szokás szerint (ecclesie more) örökölni hagyjanak, vagy ajándékozzanak. A város, habár a király levele szabadságuk ellen való volt, készek lettek volna a lányok számára a teljes igazságszolgáltatást megadni, ha akármelyikük is világi végrendelettel (humano testimonio), vagy bármilyen bizonyító irattal rendelkezett volna arról, hogy őket ezek a javak, vagy azoknak csak egy része is megilleti. Ezel szemben egy polgártársuk, Bohon-i Balázs bemutatta előttük oklevelét, amelyben semmi olyat nem találtak ami arra utalna, hogy a mondott birtokok a lányokat illetnék, hanem csakis Balázst, feleségét és leszármazottait, a város szabadságjogának polgári szokása szerint. A tanács alázatosan kéri tehát a királyt, hogy ebben a szabadságban őrizze meg őket, nehogy a város joga csorbát szenvedjen.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DL 77244 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671). Kiadás: Zichy III. 90. sz.

16. [1358-1360.] január 25. (in f. conversionis S. Pauli ap.)

Domonkos fia László és Pál fia János pataki bírák, a vének, a polgárok és hospesek előtt Benchench fiai: György (Geurgius) és János, László és Miklós, [---] Lonya-i nemesek a város területére felett a [Ma]gas hegyen lévő szőlőjüket, a Lelez-i Szent Kereszt egyház Zapchal falu felett lévő szőlőjének szomszédságában a mondott egyháznak adják, azzal a kikötéssel, hogy a szőlő felét a váradai káptalan kapja, ellentmondó nem lévén.

Eredeti, pecsét nélkül. Csonka és foltos, a dátumnál levágva. Jelzet: DL 47939 (Magyar Nemzeti Múzeum törzssanyaga, Fejérpataky)

17. 1360. január 7. (secundo die Epiphanie Domini) Patak

Pál fia János bíró, a Patak-i esküdt polgárok és hospesek (iurati cives et universi hospites de Patak) levele a Lelez-i konventhez, miszerint megjelent előttük Lőrinc fia Balázs egykori polgártársuk és előadta, hogy önhibáján kívül (nullis culpis suis exigentibus) a konvent lefoglalta minden javát, úgymint ökröket és gabonát. A tanács kéri a konventet, hogy a mondott javakat a károsultnak adják vissza. Ha pedig Balázs bárkinek is adósa lenne a konvent tagjai közül, akkor annak tegyenek igazságot.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 219478 (Leleszi konv. hiteleshelyi lt. Acta anni 1360 6).

18. 1360. április 7. (tertia die f. resurrectionis Domini)

Domonkos fia László és Pál fia János Patak-i bírák, Mátyás fia Tamás és Péter fia Miklós esküdtek és a polgárok előtt Ábrahám fia János és felesége, Ilona bizonyos földjüket Gergely fia Tamás és Toot (dictus) Márton földjei között, minden rokonuk és szomszédjuk beleegyezésével, már átvett 10 forintért és [---] dénárért eladják Bokon-i Balásznak és feleségének, Margitnak, valamint utódaiknak szavatosság vállalásával, senki ellent nem mondván. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyről.

Eredeti, foltos. Pecsét a hátapon. Jelzet: DL 77277 (Családi levéltárak, Zichy cs., zsélyi 219 671 N). Kiadás: Zichy III. 118. sz.

19. 1366. január 21. (in die f. S. Agnetis virg. et mart.)

Patak-i bíró levele a Lelez-i Szent kereszt egyház konventjéhez, miszerint János egykori bíró a konvent oklevele alapján bizonyos pénzüsszeggel tartozott Chama fia Istvánnak, amit a kitűzött határidő eljövetelkor pénzzel kiegyenlíteni nem tudott. Ezért a város szabadsága, vagy szokása szerint (iuxta ritum seu libertatem nostre civitatis) a tartozását birtokaival, tudniillik szőlőivel elégítette ki a tanács és mások színe előtt. A bíró kéri a konventet, hogy mivel János ennek bizonyosságára Istvánnak hiteles oklevelet adni nem tudott, az ügyben tanúsítványt állítsanak ki a számára. Az oklevélben szerepel még az Wyhel-i László fia Pál és Miklós is.

Eredeti, záró pecsét. Erősen rongálódott, csonka és foltos. Jelzet: DF 219563 (Leleszi konv. hiteleshelyi lt. Acta anni 1366 18).

20. 1525. augusztus 24. (in profesto b. Bartholomei ap.) Patak (Sarospathak)

Thoth Antal Sarospathak-i bíró, Nyrew Mihály vikárius és Cheche János polgárok bizonyítják, hogy átvették a sárospataki Szent János egyház bizonyos dolgait Raska-i György özvegyétől, Poloch-i Katalintól, és fiaitól: Raska-i Mihálytól, Zsigmondtól és Istvántól.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DL 68674 (Családi levéltárak, Barkóczy cs. 49). Regesztá: levéltári összefoglaló (Érszegi Géza).

TÁLLYA**21. 1485. február 12. (Sabbatho, ante f. b. Valentini mart.) Tállya (Thalya)**

Olah Albert Thalya-i bíró házában a Barthpha város közönsége nevében eljáró György és Miklós ugyanottani polgárok megvásárolják a Raad-i Gergely plébános Banyas hegyen lévő szőlőjét, keletről a helyi Verees Antal, délről a Cassha-i Darhoch Pál szőlőjének szomszédságában, 180 szokásos forintért amelyet teljes egészében kifizettek. Az üzletet a hely szokása szerint (prout inibi moris est) áldomással (mercipotum seu victimam) is megerősítették az alábbi, mindkét nemhez tartozó kirendelt és megfelelő személyek előtt. Először is Pál, ugyanazon hely plébánosa, Antal és Ádám presbíterek és ugyanottani oltáros papok (altarista), Olah Albert akkori bíró, Cosa István és a többi polgárok: Byro Imre, Bwda Bálint, Bwda Péter, Borgyas András, Borgyas Fábán, Pap Simon, Balog Péter, Antal kőfaragó (lapicida), Cosa Antal, Marthon János, Thwsan Tamás, Sos Mátyás, Fenyves Mihály, Dobos István, Forrai Benedek, Zabo Kelemen, Farkas Imre és az özvegy Balog Afra asszony. Az emellett még jelenlévő Zantho-i személyek: Pál Zempeter-i iskolamester (scolasticus), akkori Zantho-i rector, Chyechy Tamás bíró, az esküdtek: Cosa András, Pooch János, Zabo Simon, Fenis János kovács (faber), Zerencz-i Mihály, Mihály litteratus és a többi polgár, például Péter varga (sutor), Zabo Péter, Both Szaniszló és többen mások. Az eladó a szőlőre szavatosságot vállal, aki pedig a vevőt az ingatlan miatt megtámadná, az a vételárat tegye le. Az ügyről a bárftaiak számára

Antal Miskolcz-i scolasticus, akkori tályai iskolamester (protunc rector scole de sepefata Thalya) állít ki chirographumot.

Átírás, 1524. Jelzet: DF 215141 (Bártfa v. lt., Középkori gy. 2386).

22. 1487. november 4. (in vigilia S. Emerici ducis)

Borgyas Fábán és Biro Márton Talya-i bírák és a többi hospes előtt a kassai Reytheer Mihály eladja három szőlőjét a Barthpha-i polgárok közönségének, melyből kettő a Thekesmal-on van, keletről Antal presbíter és Gwcz Imre, nyugatról pedig a Cassa-i Gengesser Keresztély szőlőjének szomszédságában, a harmadik pedig a Nyerges hegyen, valamint Talya-i telkét (fundus) épületekkel, kerttel, réttel és kaszálóval 475 forintért, amit át is vett érte a tanács és a lent írt személyek színe előtt, ellentmondó nem lévén. Az üzlet emlékére a felek a bíró házában áldomást (victimam) ittak. A kijelölt tanúk Zantho-ról: Zabo Simon, Chetz Tamás, Bogol László, Nagy Benedek, Fony Mihály, Khentes Balázs, Kowacz Péter, Kowacz János, Zamo Tamás, Polwas Ambrus, Khentes Pál, Zabo Péter. Talya-ról: Bwda Bálint, Mihees András, Finees Gergely, Borgyas András, Farkas András, Domoncus Tamás, Nagh Balázs, Fodor András, Nagh István, Madaras Pál, Marton János, Khentes Imre, Kosa Balázs, Harczas Tamás, Mihees János, Mihees Pál, Nagh Tamás, Toth Gergely, Fodor Bálint, Lengeel János, Bwda Gál, Forray Pál, Czegher János és Antal, akkori tályai iskolamester (protunc rector scole opidi Talya).

Eredeti, pecsét nélkül. Jelzet: DF 215343 (Bártfa v. lt., Középkori gy. 2385). Átírása: DF 215141 (1524). Regesztza: Iványi, 1910. 2580. sz.

23. 1498. február 18. (die dominico, videlicet exurge Domini) Tályla (Thalya)

Bwda Ferenc Thalya-i bíró, az esküdtek és a többi polgár, tudniillik Bany Péter, Baynokh Balázs, Lengen János, Papsymon Márton, Cristina Péter, Sezty Balázs, Fodor András, Fodor Bálint, Pal István, Nagy (magnus) Domokos, Bwda Máté, Buda Bálint, Kysgher Máté, Pelbárt és Nagy (magnus) Benedek előtt Orsolya asszony, Sipus Sebestyén özvegye a Palothameghii hegyen lévő szőlőjét keletről Kozma András, nyugatról a kassai Baltazar szőlői között eladja Darhocz Pálnak és utódainak, 60 Ft-ért, ellentmondó nem lévén. Ha az eladó részéről bárki a szőlő birtokában a vevőt vagy utódait zaklatná, az a per előtt a mondott 60 Ft-ot köteles letenni. Ezen felül pedig, ha a vevőnek a mezsgyeút elpusztítása (devastationem circuitus vine vulgo mesdewth) miatt a következő egy év három napban bírságot kellene fizetnie, azt Orsolya köteles letenni. A tanács az ügyben oklevelet ad ki.

Eredeti, pecsét nélkül. Jelzet: DF 269688 (Kassa v. lt., Arch. Secretum, Darholtz S 18).

24. 1505. december 28. (dominica, infra octavam Nativitatis Domini) Tályla (Thalya)

Bany Péter Thalya-i bíró, az esküdtek és a polgárok (iurati, ceterique cives ac universi co-hospites), Byro Máté, Kysgergy Máté, Byky Márton, Was Miklós, Bany János, Rozgony Orbán, Heidely Ambrus, Bogdan Pál, Borsoos Péter, Zantho Imre, Byro Antal, Kosa István, Bartha Lukács, Cristina Mátyás, Kowachy László előtt a Zantho-i Bartha Ágoston a Hegyeshegy-en lévő örökölt szőlőjét keletről a néhai Zekeres Domokos özvegye, Julianna, északról pedig a szántói Fyntha Jakab szomszédságában eladja 35 forintért a Zantho-i Akos Dorottyának és utódainak senki ellent nem mondván. Ha bárki, bármi szín alatt, a szőlő miatt a vevőt és utódait háborgatná, az még a per kezdete előtt a szőlő vételárát köteles letenni, s a per csak azután folytatódik. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyről.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DF 269883 (Kassa v. lt., Arch. Secretum, Ákos FF 1 1).

25. 1506. október 28. (in f. dominorum ap. Simonis et Iudee) Tályla (in oppidulo Thalya)

Borgyas László Thalya-i bíró és Nagh András esküdt, illetve a többi hospes előtt Nagh Benedek feleségével, Annával együtt a Banyas hegyen lévő örökölt szőlőjét a Thalya-i Pathakhy Mihály és a Cassa-i Henkhel András szomszédságában, az oklevél kiadásának napján minden tartozékával együtt eladja a Cassa-i Darhocz Pálnak 40 magyar forintért (florenos XL Ungaricalis), ellentmondó nem lévén. Darhocz Pál a vételáron felül a településen lévő házát is átadja ingyenes használatra Nagh Benedeknek és feleségének, utóbbi haláláig. Az ügy Bany Péter, Biro Mihály, Kazdagh Pelbárt, Fodor Bálint, Baynakh Balázs, Bany Antal, Bajnakh István, Biro András, Zantho Imre, Orzagh

László helyi lakosok előtt zajlott. Ha valaki később a vevőt a szőlő birtokában zaklatná, az a per kezdete előtt a vételárban lesz elmarasztalva. A tanács pecsétjével ellátott oklevelet ad ki az ügyről.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DF 269696 (Kassa v. lt., Arch. Secretum, Darholtz S 26).

26. 1506. november 5. (feria quinta in f. Emerici ducis) Tállya (in oppido Talya)

Borgyas László tállyai bíró, az esküdtek és a hospesek előtt Kakwk Mihály kassai polgár vesz egy műveletlen szőlőt 110 forintért egy krakkói lengyeltől (a quodam viro Polono Cracii), aki nevében Mezaros János kassai polgár járt el. A szőlő a Nyergyes hegyen található keletről Balázs tállyai plébános, délről Zyma János akkori tállyai várnagy (castellanus), északról pedig a Cassa-i Yasko János szomszédságában. A szőlőt korábban örökségként birtokolta az említett Yasko János, és ő is hanyagolta el, majd egy zálogügylet során becsülték fel az értékét fogott bírák 110 forintra, s ezután az év leteltével (per revolutionem anni circuli) került jelenlegi birtokosához. Kakwk Mihály az összeget teljes egészében átadta Mezaros Jánosnak, így a szőlő örökjogon és visszavonhatatlanul került a birtokába, hogy tetszése szerint rendelkezzen vele, senki ellent nem mondván. Ha az eladó vagy örökösei a szőlő birtokában a vevőt és örököseit háborgatnák, akkor a per előtt 10 arany márkát és a 110 forintot is kötelesek letenni. Az ügynél jelenlévő tanúk a következők: Baynok Balázs, Bewdy Ambrus, Bany Péter, Bartha Lukács, Mezaros István, Kowacz Pál, Borgyas Péter, Olay Máté, Byro Antal, Mehees Mihály, Koos István, Zeekée Lőrinc, Bewdew János, Bany János, Zaakos Mihály, Damian György, Cristina Máté, Olay Péter, Antal litterátus, Gengys-i Fülöp, Baynok Péter, Mono Ambrus, Bany Antal, Borgyas István, Zekel Antal. Borsos Sebestyén, Fodor Bálint, Baynok István, Wilibardo, Bwdy Máté és Pál István, illetve még többen mások. A tanács az oklevelet szokásos pecsétjével (sigillo nostro usuali) pecsételi meg.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DF 269936 (Kassa v. lt., Arch. Secretum, Kakuk MM 1).

27. 1508. december 3. (prima Adventus) Tállya (in opido Thalya)

Bíró Mihály, Olna Péter esküdt bírák (iurati iudices), és Bywdy Ambrus, Bwda Máté, Kovács Bálint, Nagy Domokos, az Encz-i Zendy László és Thalya oppidum hospesei tudtul adják, hogy a Zantho-i Kwn Osbaldu és Julianna, a néhai Kosa Balázs özvegye előttük megjelenvén, szőlőjüket, mely a Hegeshegy-en van északról Aakos Dorottya asszony, délről pedig a Kassovia-i Kakwch Mihály szőlői között, 50 forintért eladták Kakwch Mihálynak és örököseinek, ellentmondó nem lévén, azzal a feltétellel, hogy ha a vevőt, vagy leszármazottait a szőlő miatt bárki is zaklatná, az 50 forintot tartozik letenni nekik. A kiadók pecsétjükkel megerősített oklevelet állítanak ki az ügyben.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DF 269939 (Kassa v. lt., Arch. Secretum, Kakuk MM 4).

28. 1520. november 25. (die Katherine)

Thalia város bírása és esküdtejei értesítik Bártfa városát, hogy Perey György halála előtt a következő módon végrendelezett: halála esetén leánya, Anna az ugyanott levő szőlőjét mindenféle ellenkezés nélkül birtokolja, ha pedig isteni akaratból elhalálozna, akkor tartozása fejében Perey Lőrinc feleségének, Ágotának a szőlőből 5 forint 74 dénárt (florenos sex minus XXVI d.) fizessenek, a Cassovia-i Kwkw Mihálynak pedig 3 forintot. Anna pedig már halálos ágyán olyan végrendeletet tett, hogy szülei jótetteinek emlékére és lelki üdvükért a reá hagyott javakból a Santho-i Szent Margit egyháznak 1 forintot, a Szent Szűz tiszteletére 1, valamint Szent Miklós tiszteletére is 1 forintot adjanak, Tamás akkori káplán (capellanus) pedig szintén 1 forintot kapjon. Egy másik ora(!) a Szent Mihály arkangyal testvérületé (fraternitas) legyen. A szőlőt senki el nem adhatja a testvérület tudta nélkül. Jelenlévők: Loches Lorinczne, Ágota, az özvegy Leches Orsolya, Matische Márta, Jochanes Tharne, valamint a testvérület seniorai és a tanács tagjai. Emellett még az özvegy Erzsébet személyesen megjelenvén a szőlőből öt megillető részt a Szent Mihály egyháznak adja át.

Eredeti, pecsét nélkül. Jelzet: DF 217915 (Bártfa v. lt., Középkori gy. 4989).

29. 1521. január 17. (in f. Anthonii conf.) Tállya (Thalya)

Pál István és Thanchos Benedek Thalya-i bírák, az ülnöktársak (coassessores) és Weres Tamás, Oláh Pál, Zewke Lőrinc, Damankos Albert, Nagy Balázs, Boryas Éliás, Warga Orbán, Rach Péter, Kyrál István, a Zantho-i Forray Pál, Boros István, a Zantho-i Iubay János és Perechey Tamás

tudtul adják, hogy Perey György halálos ágyán a Banyas hegyen lévő szőlőjét a szántói Weres Má-té és Bartpha város szőlőjének szomszédságában végrendeletileg családjára hagyta. Leányára An-nára a szőlő kétharmad részét, míg feleségére Erzsébetre a maradék harmadot, azzal a feltétellel, hogy haláluk után (post obitum) a szőlő a kassai Szent Mihály testvérületre (fraternitas) szálljon. Mi-dőn pedig isteni elhatározásból Anna elhalálozott, a végrendelet szerint a szőlő a fraternitasra szállt, melyhez Erzsébet a maga harmad részét is hozzátette, de úgy, hogy azt a testvérület tudta nélkül nem adhatják el. Perey Ambrus aki most Zantho-i lakos, perelkedni kezdett a szőlő miatt a testvérülettel. A felek végül kiegyeztek, miszerint Ambrus, anyja és fiai a testvérületet a szőlő birtokában nem háborgatják, ugyanakkor azok 6 forintot fizetnek váltságul Perey Lőrinc feleségének, Ágotának, melyből 1 forintot elengedtek, míg a maradék 5-öt a tanács színe előtt adták át, mindenki megelégedésére. A tanács a mezőváros pecsétjével (sigillo nostri oppidi) ellátott oklevelet ad ki a testvérület számára.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DF 217941 (Bártfa v. lt., Középkori gy. 5014).

30. 1522.

Pataki Mihály bíró, a Talya-i esküdtek és polgárok előtt Gáspár presbiter, Olchya-i plébános és alesperes, Cassovia-i Péter mester (magister) Jazo-i prépost és a konvent oklevelével, György esztergomi érsek és Anna, az érsek rokona, Turzó Elek kincstartó felesége parancsára a Talya-i Haznos nevű szőlőt Kassa város bírójának, esküdteinek és közönségének adja, melyről a tanács pecsétjével ellátott oklevelet állít ki.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DF 283259 (Kassa v. lt., Supplementum H: Oklevelek és iratok 406). Másola-ta: DF 283257 [1522-1600].

31. 1524. szept. 27. (feria tertia in f. B. Cosme et Damiani) Tállya (in oppido Tállya)

Fodor Bálint és Veres András Thalya oppidum bírái tudtul adják, hogy megjelent előttük Barthpha város közönsége képviselőiben 'Waylanth Márton és Rwczasz Orbán, hogy erősítsék meg a várost a Thalya-n lévő szőlői birtokában. Összehívták tehát tanúságul a mezőváros polgárait, akik a következők voltak: Pathaki Mihály, Bwdi Ambrus, Bwda Máté, Paal István, Zathmar Tamás, Ilzthw Pál, Borgyas Imre, Biki Márton, Byro Mihály, Kwzuph Balázs, Bede János, Bodor Miklós, Konthez Imre, Mizaros János, Mizaros Pál, Mizaros Márton, illetve Sarospathak-i János tállyai altariszt és Lőrinc Nagyhalaz-i scolasticus, akkori Thalya-i rector. A megjelent polgárok közül több öreg is emlékezett arra, hogy fiatal fővel részt vettek a mondott szőlők vételárának kifizetésénél az áldomáson, amiről a tanács és Lőrinc Nagyhalaz-i scolasticus, a település akkori iskolamestere (rector scole) megpecsételt oklevelet adnak ki.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 215 141 (Bártfa v. lt., Középkori gy. 2386). Az oklevél tartalmazza az 1485. február 12-én és 1487. november 4-én keltezett adásvételek szövegét is. Ld. 21. és 22. sz. regeszták.

32. [1500-1526] (sabbato procedendo Quasimodo) Tállya (ex oppido Thalya)

Thalya oppidum esküdt bírójának (judex juratus) válaszlevele Barthpha város tanácsának le-velére, miszerint 25 forint elegendő lenne a szőlőjük megművelésére. Ez az összeg ugyanis nyil-vánvalóan a legkevesbé sem elégséges a mondott célra. Kéri ezért tehát őket, hogy további 12 forintot küldjenek nekik.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 214725 (Bártfa v. lt., Középkori gy. 1990 KK).

TOLCSVA

33. 1505. május 12. (feria secunda in f. Pentecosten)

Nemes György és Kekedi György Tholczwa-i bírák és az esküdtek: Kormos Antal, Fagias Já-nos, Thar Mihály, Terebesy Márton előtt Barthalyws Barabás a Kwthpatcha szőlőhegy keleti részén lévő szőlőjét, keletről a Vamoswyfalw-i András oltáros pap (altariszt), északról Molnos Simon szőlő-jének szomszédságában eladja az Epperes város képviselőitében megjelenő Bregisery János, Schmid Gáspár és Bels Mihály esküdteknek, úgy hogy az eladó a következő 1 évre a szőlőre sza-vatosságot vállal, utána pedig a város szokása értelmében (secundum modum iuris et legis nostre) ha Barabás utódai vagy rokonai közül bárki a vevőt a szőlő birtokában zaklatná, akkor az a per kez-dete előtt annak becsértékét tegye le. Az ügylet a tanács és az alábbi polgárok előtt történt: Lekws

Albert, Penzes Mihály, Sommy Gáspár, Demyen Pál, a Lyzka-i Barthalyus György, Zeel János, Nemeth Ambrus, Kowacz Benedek, Fonda Lőrinc, Cowacz Fülöp, és a Lyzka-i Lörincz István. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyben. Alatta más kézírással: a megpecsételés az 1506. évben történt Seghyd János és Demyen Pál bírák és a következő esküdtek jelenlétében: Hunguari Pál, Fonda Lőrinc, Olayws Márton, és Lwkws Albert.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 229261 (Eperjes v. lt., Középkori gy. 720). Regeszta: Iványi, 1931. 903. sz.

34. 1505. május 12. (feria secunda in f. Pentecosten) Tolcsva (Tholczwa)

Damján Tholczwa-i presbiter, Ceke-i Márton provisor, illetve Nemes György és Kekedi Gergely bírák, valamint az esküdtek: Kormos Antal, Thar Mihály, Fagyas János és Therebessy Márton előtt Nemes György, a mostani bíró házat (predium sew domum) a hozzá tartozó és mellette lévő földdel együtt eladja az Epperies város közönségét képviselő Goder Albert és Bels Mihály esküdteknek 5 törvényes és szokásos súlyú aranyforintért (auri iusti et veri ponderis), szavatosság vállalásával és azzal a kikötéssel, hogy a vevőt semmilyen adó és szolgáltatás nem fogja terhelni, amit a jobbágyok uruknak szokás szerint fizetni szoktak. Az adásvétel a következő megbízható személyek jelenlétében zajlott: Bondor Lukács, Coma Mihály, Valkoczy Jakab, Nemes Péter, illetve az Epperies-i Masfel János, Czoka Antal és Zak[al?] Bertalan. A tanács függőpecsétjével ellátott oklevelet állít ki az ügyről. Ezután más kézírással: a pecsételés az 1506. évben történt a település azon szokásának (iuxta ritumque huius possessionis nostre) megfelelően, ami szerint az eladó a vevőket egy év három napig szavatosságban részesíti, aki pedig az ingatlan miatt pert indítana, az a per előtt annak becsértékét köteles letenni. Ha a vevők a házat kibővítenék, akkor mégis tartoznak az adót (dice sew taxe) megfizetni. A jelenlévő bírák Seghyd János és Demyen Pál, az esküdtek pedig Hungvary Pál, Olayws Márton, Lokws Albert és Fonda Lőrinc.

Eredeti, foltos. Függő pecsét. Jelzet: DF 229262 (Eperjes v. lt., Középkori gy. 721). Regeszta: Iványi, 1931. 904. sz.

35. 1510. május 20. (feria secunda in f. Pentecosten) Tolcsva (Tholczwa)

Bondor Lukács és Mesaros Gergely, Tholczwa birtok (possessio) bírái tudtul adják, hogy Erzsébet asszony, a néhai Nemes György özvegye fiaival és örököseivel, Péterrel és Ádámmal, hosszas megfontolás után egy telkét (fundus) minden tartozékával, úgymint művelt és műveletlen szántókkal, ahogy az a házak eladásánál szokásos, eladta Epperies város közönségének 7 és fél forintért. A telek, amelyen korábban csak egy ház állt, de utóbb még egyet építettek rá Epperies város házához közelében van. A vevő az összeget teljes mértékben kifizette Erzsébetnek Borsos János, Cozmas Antal és Jochus Benedek, valamint az alsó rész felől szomszédos Czomo Mihály és Sipos Tamás és a házzal szemközti szomszéd Végh Mihály jelenlétében. A tanács az ügyről függőpecsétjével megerősített oklevelet ad ki.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 229381 (Eperjes v. lt., Középkori gy. 813).

36. 1515.

Fagyas János és Lasthochy Gergely Tholchwa-i bírák, Abah Vince, Pap János, Fondah Márton, Soos Orbán esküdtek és polgárok előtt Miklós Lyzka-i presbiter és oltárigazgató (rector altaris), valamint Wargah János és Makranchy András a Wamuswyfalw-i Szent Mihály egyház templomgondnokai (vitricus) egyházuk nevében eladják a tolcsvai Kwtpathaka hegyen, a Thochwa-i Nagh [—] szomszéd-ságában lévő szőlőt 65, már kifizetett forintért Swethlich Benedek Barthpha-i polgármester és örököseinek, ellentmondó nem lévén. Az eladók a következő 1 év 3 napban a szőlőre szavatosságot vállalnak, ha pedig bárki a szőlő tulajdonában a vevőt megtámadná, a per kezdete előtt a vételárban és a méltányos becsértékben lesz elmarasztalva. A tanács az ügyben hiteles pecsétjével megerősített oklevelet ad ki Benedek számára. Jelen voltak: Márton presbiter és Tholchwa-i oltárigazgató, a nemes Haghmassy Kelemen litteratus, Chomo Mihály, Gergely presbiter Tholchwa-i oltárigazgató, Zel János, Kermes Dénes, [—] János, Thar Mihály, Kowach Benedek, az Alpard-i Zawaros Kelemen, Fondah [—], Wargah István, Kowach Lukács, Abah Márton, Chech János és mások.

Eredeti, foltos. Pecsét alul. Jelzet: DF 217486 (Bártfa v. lt., Középkori gy. 4569).

37. 1517. február 8. (die dominico in septuagesima, utputa Circumdederunt me)

Demyen Pál és Fagyas Ferenc Tholczwa-i bírák és az esküdtek: Kowacy Lukács, Segyd Tamás, Paloz Ambrus, Monaar György előtt Godor Albert és Péter pék (pistor) esküdtt polgárok Epperies város közönsége képviselőjében, másrészt pedig Napkor-i Benedek úr, tolcsvai oltárigazgató (rector altaris) bevallást tettek, miszerint Benedek a Tholcyway területen, a Kwtpatka-hegy északi részén lévő szőlőjét észak felől Weres Mátyás és Epperies város szőlőinek szomszédságában eladja Eperjes város bírójának, esküdteinek és teljes közönségének, senki ellent nem mondván. A következő év folyamán az eladó szavatosságot vállal a szőlőre. A vételárat, 62 forintot a vevő teljesen kifizette, s emellett még egy rókabőr ruhát és egy nyestbőr süveget is adott Benedeknek (swbam wlpinam ac pileum ex pelle mardurina, wigo Neesth) a tanács és a polgárok előtt. Ha Benedek bármely utódja Eperjest a szőlő birtokában zaklatná, akkor annak becsértékében lesz elmarasztalva, amit a per kezdete előtt kell kifizetnie. A szőlő határait kijelölték és felállították, valamint 6 rőf (communis cubitos) posztót is adtak(!). Jelen voltak az alulírottak: Cywma Mihály, Zel János, Was György, Karacyon Márton, Kowacyh Benedek, Koncyh Mátyás, Warga Domokos, Zaby György, Patko Gál, Maaro Tamás, Fagyaz János, Fonda Márton, Weres Máté, Fonda Antal, Boorws Mátyás, Kowacy Péter, Gara György, Alba Vince, Both Miklós. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 229539 (Eperjes v. lt. Középkori gy. 952).

38. 1520. október 10. (secundo die post f. S. Dionisii, post octavam Michaelis) Tolcsva (Tholczwa)

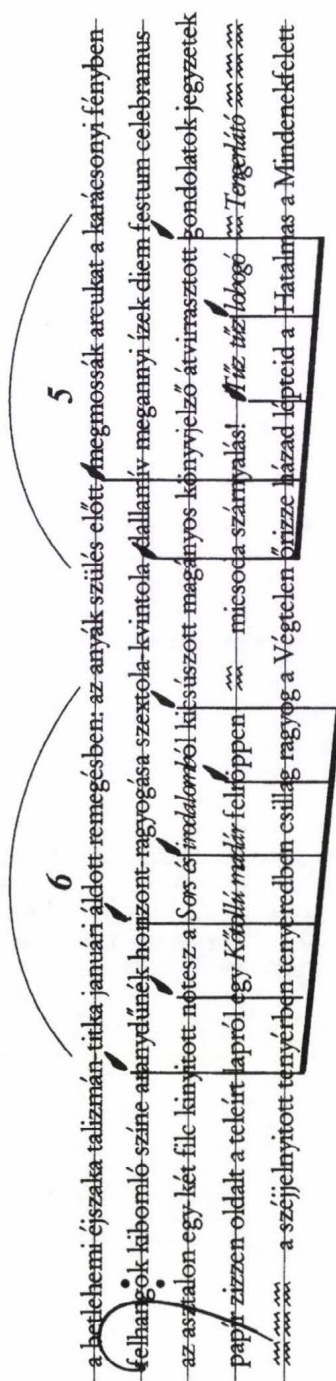
Choma Mihály és Fagyas Ferenc Tholczwa-i bírák, valamint Ias Orbán, Sypws Tamás, Warga István, Fagyas János esküdtek és a többi polgár és hospes előtt Mihály Tholczwa-i presbíter és oltáros pap (altarista) testvéreivel: Scholasticával, Gara György feleségével és Krisztinával, az Olazy-i Thoth Tamás feleségével a Gyoparos hegyen lévő szőlőjüket keletről a tolcsvai Mindenszentek oltárhoz tartozó szőlő, nyugatról pedig Adam Márton polgártársuk szőlőjének szomszédságában 180 forintért eladják az Eperyes város képviselőjében megjelenő Godor Albertnek és Vasipar Mátyásnak, amely összeget a vevők teljes egészében kifizették Mihálynak és nőrokonainak a tanács színe előtt, ellentmondó nem lévén. Az eladók a vevőknek még két hordó bort is adnak és a következő 1 év 3 napban szavatosságot vállalnak, később pedig ha valaki a vevőt a szőlő birtokában megtámadná, a per kezdete előtt a szőlő illő becsértékét köteles letenni a település régi szokása szerint (secundum nostram antiquam consuetudinem). A tanács hiteles pecsétjével ellátott oklevelet ad ki (litteras nostras sigilli nostri munimine authentico roboratas). A jelenlévő tanúk: nemes Lazthochy György, Demyen Pál, Kermes Dénes, Aba Márton, Gara György, Fonda Márton, Olaos Damján, Mezaros György, Adam Márton, Cecey Bertalan, Nemes Péter, Pap János, Bokros György, Kowach Lukács, Cantor Ambrus, Rigo Jakab, Bokros Máté, Warga András, Bende Miklós, Fagyas Ferenc és mások.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 296629 (Eperjes v. lt. Középkori gy. 1031).

KELEMEN ERZSÉBET

Dies festus

Vasy Gézának

DRÁVAI MÁRIA

Szent Margit legendája

A szent élettörténete

A tatárjárás idején IV. Béla király és felesége, Laszkarisz Mária az Adriai-tenger egyik szigetén, Traunál talált menedéket. A királyi pár fogadalmat tett, hogy ha megmenekül a magyar nép, és újra visszaáll Magyarország békéje, születendő gyermeküket Istennek ajánlják. Margit 1242-ben a dalmáciai Klissza várában született. Nevét Antiochiai Szent Margit, a középkor egyik legtiszteltebb női szentje után kapta, akinek ereklyéit nagybátyja, II. András a Szentföldről hozta magával.¹ Szülei fogadalmukhoz híven lányukat zárdába adták. Előbb hároméves korában Veszprémbe a domonkosok Katalinról elnevezett kolostorában boldogként tisztelt, stigmatizáltként emlegetett Ilona apáca volt a gondviselője.² Majd a Nyulak szigetén (Margitsziget) a domonkos apácák kolostorába kerül.³

Margit gyakran magányos, legszívesebben imádkozással tölti idejét. Már kora gyermekkorában felfigyelnek csodatételeire. Bár szülei később diplomáciai házasságra szánták, ő végérvényesen az apácaéletet választotta. Latinul zsolozsmázott, olvasta a szentek életét, elődjeinek történetét (ezeket bizonyára főként magyarul.), de részt vett a legalantasabb munkában is. Szabad idejében a betegeket ápolta, és sokat imádkozott. Amikor megtudta, hogy szülei fogadalmá alapján került a kolostorba, felnőtté válva szabad akarattal maga is vállalta az áldozat szerepét.⁴ Bizalmas társnőjével véresre ostromoztatta magát, derekán süntüskéből font övet viselt, lábbelijébe szökeket rakott.

Élete utolsó hónapjaiban szülei megvonták tőle bizalmukat. Béla király megszüntette a kolostor számos kiváltságát. Érezte, hogy leánya kegyvesztett lett. A zárdában erre betelt a mérték. Zaklatni kezdték Margitot az apácátársak, hogy helyeztesse át magát valami távol eső vidékre vagy másik szerzetbe. A szó szoros értelmében kiutálták őt maguk közül. Szülei is haragjukkal büntették. Valószínű, ez is oka annak, hogy nem vettek részt 1270-ben a lányuk temetésén. Valóban csak a vallás vigasza maradt meg számára, Jézus szavai, hogy „aki gyűlöli életét e világon, megmenti azt az örök életre.”⁵ Személye – fiatalon bekövetkezett halála miatt is – szimbolikussá vált. Ezt jelképezi az alakjához kötődő, tisztaságát jelző lilium. Vezeklő életét olvasva az ember közelebb kerülhet Margithoz, megérinthesi egész lényét; megismerheti azt a magyar királylányt, aki a múlt megfoghatatlan messzeségéből a legendák révén való személylé válik, olyanná talán, amilyen több száz évvel ezelőtt lehetett.

¹ Kozma László: Élet – naptár II. Kecskemét, 2004. 26.

² Fehér Máttyás: Magyar fények. Bp., 1942. 93.

³ Barta János – Klaniczay Tibor (szerk.): Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. Bp., 1963. 59.

⁴ P. Balázs János: Szent Margit élete 1510. Régi magyar kódexek 10. (Bevezető.) Bp., 1990. 21.

⁵ Nemeskürty István: A vezeklés, mint a hazáért hozott áldozat. = Távlatok, 14. 1993. 710-711.

A Margit-irodalom keletkezése, forrásai

Szent Margithoz fűződik az egyik legismertebb legendánk, a *Margit-legenda*. Érszegi Géza művének jegyzetében gazdag szövegkiadás gyűjtemény szerepel.⁶ Az első rész az életét jellemzi, a második csodatételeit sorolja fel, a harmadik és a negyedik a Margit „szentté avatása” ügyében tett vallomásokat tartalmazza. Hogyan nyerte el a ma közismert változatait ez a legenda? Kísérjük végig a szakirodalom adta lehetőségeket!

Érszegi szerint valószínűleg Marcellus, domonkos szerzetes, Margit „lelkiatyja” írta latin nyelven 1276 és 1300 között. Ezt később kiegészítette az 1272 és 1274 közötti eseményekkel, s végül az 1276-os vizsgálati jegyzőkönyv anyagával kerek egészzé formálta a ránk maradt legendát. Ennek a latin legendának 1300 és 1400 között készülhetett el az első magyar nyelvű fordítása. Szövegét az 1360-1409 közötti években történt másolás alkalmával kibővítették, módosították. Végleges formája Ráskai Lea szigeti apáca másolatából maradt fenn 1510-ből. A legenda hiányzó kezdetét Pray György kiadásából ismerjük. Ezt a kezdetet ma teljes joggal a legenda elé illeszthetjük, mert a latin legenda szövege csaknem teljesen megegyezik a Pray György által közölt magyar szöveggel.⁷ Tehát Szent Margit legendája kisebb részekből áll össze egységes művé. A szakirodalom öt különböző szerkesztésű alapszöveget tart számon, a változatok ezek valamelyikének leszármazottjai.

Az öt szöveg: az 1276. évi, a Marcellus-féle legenda, a Garinus-féle legenda, a nápolyi legenda, a magyar nyelvű legenda.⁸ Mezey László munkájában megtaláljuk azt is, hogy korábban Lovas Elemér, Toldy Ferenc, Knauz Nándor és Volf Gyula végeztek el Margit históriájának szövegkritikáját.⁹ A magyar Margit-legenda eredetének kérdéseit szerinte a következőképpen zárhatjuk le: A legenda első változata Marcellus latin munkája (Marcellus I.). Majd Erzsébet hercegnő parancsára készült a latin eredetiből egy bővített változat, mely szerkesztésében a Marcellus II.-nek nevezett életrajzot követi és bővíti (1276-1350-ig). A fordítás egy szigeti apáca műve. A XIV. sz. második felében, még 1409 előtt ezt a fordítást javították, és az új domonkos legendáírás ízlésének megfelelően jelentéktelen mértékben módosították. Ráskai Lea 1510 táján ezt a másolatot írta le ismét.¹⁰ 1955-ben készült munkájában részletes táblázattal szemlélteti a mű eredtéhez kapcsolódó vizsgálati eredményeit.¹¹

Puskely Mária is foglalkozik a kérdéssel az 1992-es kiadású könyvében: „A hagyományos – és nagyon is kézenfekvő – álláspont, mely szerint Margit első életrajzát az őt jól ismerő Marcellus domonkos provinciális fogalmazta meg, századunk elején Lovas Elemér bencés tudós képviselte nagy

⁶ „SZÖVEGKIADÁS: A latin Margit-legenda: Böle Kornél: Árpád-házi Boldog Margit szentté avatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda (a Szent István Akadémia Hittudomány-bölcseleti Osztályának Felolvasásai III/I. Budapest 1937. 17-43); Az 1276-os vizsgálati jegyzőkönyv: Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis (szerk.: Fraknoi Vilmos. Budapest 1896. I. 163-383); A magyar Margit-legenda eredetije: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, MNY 3. Kiadása: Pray, Georgius: Vita s. Elisabethae viduae nec non b. Margaritae virginis (Tymaviae 1770. 251-377); Régi magyar codexek (Nyelvemléktár VIII. szerk. Volf György. Budapest 1879. 1-86); Baros Gyula: Boldog Margit legendája (Budapest 1927); Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának élete (Nép és Nyelv 1/1941 18-23, 52-58, 81-84, 117-118, 138, 184-188, 205-215, 251-256, 307-310, 343-347, 378-381. [részlet])” – *Érszegi Géza*: Árpád-kori legendák és intelmek. Bp., 1973. 222.

⁷ *Érszegi* 1973. 221.

⁸ *Mezey László*: Deákosság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Bp., 1955. 39.

⁹ *Mezey* 1955. 38.

¹⁰ *Mezey* 1955. 69.

¹¹ *Mezey* 1955. 70.

tekintéllyel. Az 1990-ben kiadott *Szent Margit élete, 1510 kötethez írt előszavában P. Balázs János is ezt a véleményt fogalmazza meg azzal a kiegészítéssel, hogy Marcellus nem egy, hanem három életrajzot állított össze 1271 és 1300 között. Marcellus műve latin nyelven készült, s javított formájában alapanyagként szolgált Jorg Valder német nyelvű Vitájához, sőt ez volna alapszövege Ráskai Lea 1510-es magyar Legendájának.*¹² Pedig közben – folytatja a szerző – a 30-as években egészen új felfedezések születtek.

Bőle Kornél domonkos tartományfőnök 1931-es bolognai tartózkodása során egy XIV. századi kódex 144. lapján a következő címet olvasta: *Quaedam legenda beate Margarite de Ungaria Ordinis Praedicatorum*. A 21 oldalnyi latin szöveg, mint ezt kimutatta, az egyetlen feltalált másolata egy ősi, ismeretlen eredetű latin Vitanak. A kódex 1346 és 1398 között íródott. „Nemsokára rájöttem, ez az a legenda, amelyet régen keres a Margit-irodalom”, jegyzi meg Bőle Kornél. A szöveg alapján azt is megállapította, hogy ez lehetett alapanyaga a szentgalleni és az überlingeni középfelnémet nyelvű legendának, valamint Ranzanus latin szövegének: magyarul Praynél találta meg. Ezen ősi-legenda keletkezésének idejét 1275 és 1276 eleje közé helyezte. Közül ugyanis egy 1275-ben történt csodát, viszont nem ismeri az 1276-os második jegyzőkönyvet. A szöveget egyesek *Joannes Vercellensis* domonkos generális munkájának tartották, aki 1273-ban járt Magyarországon, és tájékozódhatott a nemrég elhunyt Margit életéről. Bőle Kornél azonban a következőt mondja az ismeretlen szerzőről: kortársa volt Margitnak, a magyar Szent Domonkos rendi tartomány tagja, ismerős a királyi családban, tekintélyes, idősebb szerzetes, szépen írt latinul, olaszul is tudott, ismerte a legendaírás stíluskövetelményeit. Bőle Kornél ennek az ismeretlen magyar domonkosnak ezt a nevet adja: *Frater Senior*, művének pedig: *Legenda Fratris Senioris*. A másik felfedezéssel, egy évvel később, 1932-ben, Vargha Damján szolgált. A nürnbergi városi könyvtárban ráakadt a Margit-legenda német változatának egy középkori kéziratára. Az addig ismert szentgalleni, müncheni, überlingeni és grázi német legendával ez az újonnan felfedezett is nagy hasonlóságot mutatott. E két felfedezés új irányt szabott a további kutatásnak, bár az ősforrással kapcsolatban többen hangoztatták továbbra is *Marcellus*, illetve *Joannes Vercellensis* szerzőségét.

Tímár Kálmán a Szigeten 1516-ban készült Gömör-kódexet vizsgálva, a verses Margit-zsolozsma olvasmányaiban vélte felfedezni az ősi Margit-legenda részleteit. A magyar domonkos rendtartomány az 1400-as évek elejétől imádkozta ezt a latin zsolozsmát. Ezekből közöl részleteket a Vigilia 1971-es száma is:

*Ma új örömben egyesül
az Egyház szentelt éneke
az éggel, mely dicséretül
buzgón, ujjongva zeng vele.*

*Égi születés e napon
új, boldog üzenetet hozott,
mint a tündöklő liliom,
a királyi lány úgy ragyog.*

*Margit, mikor még kisleány,
múlандó vágyakat kerül,
s már gyermekként igen korán
fénylő életéri lelkesül.*¹³

¹² Puskely Mária: Árpád-házi Szent Margit és ifjabb Szent Erzsébet tössi legendája. Bp., 1992. 144-147.

¹³ Csanád Béla fordítása: Árpád-házi Szent Margit zsolozsmája. = Vigilia, 1971. 5. 297.

Tímár János mester (*Johannes Vercellensis*) szerzőségére gondol, de nem zárja ki a *Frater Senior* feltételezést sem. Ebből a *Legenda vetus*ből készülhetett a magyar szöveg is. Ebből a forrásból merített 1340-ben a francia *Garinus*, (aki az avignoni pápai udvarban még hozzájuthatott az 1276-os jegyzőkönyvhöz) valamint Mátyás kedvenc humanista tudósa, *Ransanus* 1487 után. A részletes és áhitatos Nápolyi legenda *Garinusra* megy vissza, *Ransanus* viszont felhasználhatta az akkor már imádkozott Margit-zsoltosma olvasmányait is.

Lovas Elemér Marcellus-elméletét elvetve s Böle Kornél 1931-es felfedezését kommentálva a genezis kérdésében Györffy György így foglal állást: „A legenda nem közvetlenül 1274 után készült, (...) és mivel nem volt alkalmas misztikus devoció felébresztésére, nem is terjedt el sok kéziratban, mindamellett forrásává vált más 'korszerűbb' műveknek. Számunkra azért van jelentősége, mert ezt a legendát, ill. ennek egy kissé kibővített, a második jegyzőkönyvből kiegészített változatát fordították le magyar nyelvre, s ez maradt fenn Ráskai Lea másolatában (1510). A magyar fordítás helyesírása Zsigmond-kori sajátosságokat mutat; tehát a XIV. sz. vége felé már készen kellett lennie.”¹⁴

Milyen kapcsolatban van a tössi Margit-legenda az itt felsorolt változatokkal? Ki írta-szerkesztette? Thienemann Tivadar már 1915-ben egy ismeretlen latin legendára utal a szentgalleni Margit-legendával kapcsolatban. A szerkesztőmunkát Elsbet Stagel „egyik dömés rendtársnőjének” tulajdonítja. Salacz Gábor 1940-bcn, közzétéve az eredeti középfelnémet nyelvű legendát, tössi szerzőre szavaz: „Egészen kétségtelen, hogy Tössben keletkezett, vagy legalábbis a tössi kolostor részére készült a szentgalleni és az überlingeni kódexben fennmaradt Margit-legenda eredetije is. (...) Tössben legkésőbb a XIV. sz. közepén feltétlenül ismerték még a Boldog Margit legrégibb, Marcellustól írt legendáját. Vargha Damján kimutatta, hogy a Margit-legenda hatással volt Suso életrajzára, s felsorolt több egyező helyet a kettő között.”¹⁵ Salacz Gábor szerint a szentgalleni kézirat *Marcellus* és *Garinus* legendáinak egybeolvasztásából keletkezett, a XIV század derekán. Feltételezi, hogy a tössi Margit-legenda írója-szerkesztője maga Elsbet Stagel (1300-360). P. Balázs János a tössi Margit-Legenda forrásául *Garinus* legendáját, illetve az 1300 körül keletkezett breviáriumi olvasmányokat jelöli meg, idejét pedig a XV. sz. második felére helyezi. A tössi Margit-legenda eredetét minden bizonnyal a *legenda vetus* szövegében kell keresnünk. Ez az alapanyag jelenik meg „dúsított”, jámborságra buzdító formában a német nyelvű legendákban. Ezek közül a legrégebb és legterjedelmesebb a szentgalleni legenda.¹⁶

Klaniczay Tibor véleménye a leginkább meggyőző. Szerinte „kíváncsok az eddigiek helyett semlegesebb nevekkélni, s ennek érdekében a Marcellus-féle legendát *legenda vetus*nak, a Garniusnak tulajdonított *legenda minornak* s a nápolyit *legenda maiornak* tekinteni.”¹⁷ Margit és Erzsébet legendái nemzetközi karriert futottak be. Erzsébettel kapcsolatban ez magától értetődő, de a Nyulak szigetén élt királylány legfeljebb az Árpád-házi rokonság körében lehetett ismert. Halála után is csak rövid időre sikerült V. Istvánnak felkeltenie iránta a szentszék érdeklődését; a kanonizációs eljárás 1276-ban félbeszakadt. A XIV-XV. században híre mégis nőttön nő. Tommaso Caffarini (1350-1434) munkássága lehetett ennek az alapja.¹⁸

¹⁴ Györffy György: Budapest története az Árpád-korban. Bp., 1973. 342.

¹⁵ Salacz Gábor: Árpád-házi Boldog Margit tössi legendája. Pécs. 1940. VI. 1.

¹⁶ Puskely i. m. 147.

¹⁷ Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. Bp., 1994. 20.

¹⁸ Klaniczay 1994. 19.

A domonkosok Margit-kultusza

A domonkosok igyekeztek bizonyítani, hogy rendjük is rendelkezik olyan személyekkel, akik stigmákban (Krisztus sebhelyeinek megfelelő helyeken jelentkező sebekben) részesültek. Ugyanis a ferencesek féltékenyen ragaszkodtak ahhoz a meggyőződésükhöz, hogy a stigmákban való részesülés egyedül az ő rendalapítójuknak, Szent Ferencnek a privilégiuma. 1334-ben és 1335-ben a domonkos nagykáptalanok több határozatot hoztak a rend szentjei és nemes tagjai életének kegyes célú népszerűsítésére. Felülvizsgálták ekkor a meglévő legendákat, és szükség esetén újakat írtattak. Az volt a cél, hogy életrajzi elbeszélés helyett elsősorban a szent jellemzését, élete eseményeinek a példamutatásra alkalmas tárgyi csoportosítását helyezték előtérbe. E szempontok jegyében bízta meg a domonkos rend főnöke Garin francia domonkost, teológiai magisztert – aki 1346–48 között a francia rendtartomány prior provinciálisja volt – egy új Margit-életrajz megírásával. Garin 1340-ben készítette el művét, amely megfelelt az előírásoknak, a kortársak azonban nem tartották elég szépnek. Ez az elégedetlenség indíthatott egy közelebbről nem ismert, nápolyinak feltételezett szerzőt a Garinus-féle legenda nagyarányú kibővítésére. E bővítések során a legendaképződés szokásos törvényszerűsége érvényesül: a szerző olyan mozzanatokkal is felruházza hőseit, melyekről a hiteles források nem tudnak, de ugyanakkor hiteles hagyományon alapuló értesülésekkel is gazdagítja a szent történetét.¹⁹

A XIV–XV. században Itáliában több olyan kép készült Margitról, amely őt stigmákkal ábrázolja. Ezeknek a freskóknak vagy táblaképeknek egynémelyike máig is fennmaradt. Pl.: Firenzében a Santa Maria Novella sekrestyéjében a Domonkos Képmások Mesterének a táblaképén jelen van a stigmát viselő Margit, korona van a fején, melyet glória vesz körül. 1368-ban készült a perugiai San Domenciónak az a freskója, mely Margitot halálos ágyán ábrázolja, aki előtt a magasban megjelenik a sebeit neki átadó Krisztus. A trevisói San Niccoló 1370 körüli Margit-freskójának érdekessége, hogy nemcsak neve van megörökítve, hanem Pál apostol szavai is. A genovai Palazzo Bianco-ban a stigmákkal ábrázolt Margitot egy triptichonban látjuk viszont, mely Barnaba da Modena iskolájából származik.²⁰ Caffarini Margit stigmáival kapcsolatban végképp meg akart győződni azok igazságáról. Ezért a magyar domonkosokhoz fordult. Gergely nevű magyarországi prior provinciális egyértelműen azt válaszolta, hogy Ilona az, akinek stigmái voltak. Bizonyságul – Caffarini kérésére – megküldi Ilona legendájának és Margit legendája egy részének a másolatát. Ez után Caffarini első dolga volt, hogy helyreigazítsák az eddigi tévedést.²¹ Így juthatott az irodalomtudomány közelebb a Margit-legendák valóságos történetéhez.

A legendák típusai

Legenda vetus

Klaniczay írja, hogy „Gergely prior az 1930-ban megtalált legendát küldhette el Velencébe. Ezt a művet Lovas Elemér szerint Margit gyóntatója, Marcellus írta, aki Margit gyóntatója és lelki atyja. A szent életű apácák első életrajzát azok a lelki vezetők írják, akiknek döntő része volt hősnőjük „szentté” formálódásában, s akik írásukkal tanítványuk szentként való elismertetésének ügyét kívánják szolgálni. Marcellus és műve ebbe a sorba illeszkedik.”²² Marcellus 1271 és 1275 között

¹⁹ Klaniczay Tibor: Hagományok ébredése. Bp., 1976. 126.

²⁰ Klaniczay 1994. 29.

²¹ Klaniczay 1994. 37.

²² Klaniczay 1994. 40.

készített, mintegy harminc oldalon közölt legendája – különösen későbbi Margit-legendákkal összevetve – nemesen egyszerű, visszafogott. Prózaí képet kapunk a királyleány kolostori mindennapjairól, emiatt az olvasó meglepődhet, milyen kevés csodát, milyen kevés malasztot, valáserkölcsi elmélkedést talál a legenda első felében. A legenda tehát, noha új szentideált állít az olvasó elé, szövegét és elbeszélésmódját tekintve a krónikairodalomhoz közeli stílus elemeket érvényre juttató magyar hagiográfiai tradícióhoz áll közel, vagyis a 13. század végén már két évszázados magyar legendaírási hagyományok folytatója. Ebből a szempontból eltér a 14. század második harmadában vagy még később keletkezett Margit-legendáktól, amelyek az 1334-ben Limoges-ban, 1335-ben Londonban tartott domonkos generális káptalan döntésének megfelelően nem elégedtek meg a száraz adatokkal, hanem az olvasók megnyerése érdekében a szövegbe lelkesítő elemeket iktattak be.

A legenda fordítását Bellus Ibolya tollából olvashatjuk, akinek igen olvasmányosan, mégis az eredeti szöveghez kellően pontosan sikerült megoldania a feladatot. Különösen kiemelném, hogy a legenda fordítása igen gazdag jegyzetapparátussal került kiadásra, amelyet a legendához fűzött megjegyzésekhez hasonlóan Bellus Ibolya írt. A kódex 1400 és 1410 között készült Caffarini scriptoriumában, az itt olvasható legenda vetus azonos a Gergely által küldött szöveggel. Ha szemügyre vesszük Gergely fráter szövegét, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a velencei scriptor előtt nem is feküdt több szöveg. A magyar domonkosok a legenda vetus és az 1276-os jegyzőkönyv szövegét szerves egységnek tekintették, így ez a rész került a bolognai kódexbe. A magyar domonkosok a XV. század elején Szent Margit hivatalos legendájának a legenda vetus és a jegyzőkönyv együttes szövegét tekintették, ennek részét küldték el Velencébe, s ezt olvashatjuk a bolognai domonkos konvent kódexében. Ennek ismeretében felülvizsgálatra szorulnak azok a megállapítások, melyekre a legenda vetust és le származottait illetően Mezey László jutott.²³ A magyar domonkosok kitarottak a Marcellus-kompozíció mellett, a legenda vetus maradt az autentikus szöveg, annyira, hogy amikor a XV. század végén a Budán tartózkodó Petrus Ransanus megírja magyar történetét, és abba belefoglalja Margit életrajzát, kizárólag a legenda vetusra támaszkodik. Forrása nyilván a magyar domonkosok legendáit tartalmazó budai kódex volt, melyben a két szöveget együtt találta. Maga is domonkos révén, magyar rendtársai körében könnyen hozzájuthatott.²⁴

Legenda maior és minor

1778 és 1784 között Domenico Maria Berardelli a velencei San Giovanni e Paolo könyvtárának latin és olasz kéziratának katalógusát készítette, amikor az utolsó füzetben, annak 24-25. lapján találta a „szebb” Margit-legendát. A könyvtár szétszóródása előtt a Margit szentté avatásának ügyét újra szorgalmazó Batthyány Ignác erdélyi püspök Margit e legendáját lemásoltatta, s ez a másolat a gyulafehérvári könyvtárban fenn is maradt. Ez a legendaszöveg azzal azonos, melyet a szakirodalom Margit „nápolyi legendájaként” emleget.

Merőben különbözik a legenda vetustól. Egyik másolata Nápolyba került. Tartalmaz olyan szövegrészleteket is, amelyeket valószínűleg Árpád-házi szent Erzsébet közvetíthetett nápolyi tartózkodása idején. Ilyen a IV. László csodálatos gyógyulását bemutató szöveg, melynek

²³ Klaniczay 1994. 43.

²⁴ Klaniczay 1994. 48.

helyszíne a vetusban a Margit-sziget, a maiorban pedig Buda. Valamennyi forrás szerint a reménytelenül beteg király attól gyógyult meg, hogy Margit velumát, melyet a szigetről Budára hozattak, a fejére helyezték. A legenda maior tudni véli, hogy a szigeti kolostorban tartózkodó Erzsébet volt az, akihez a küldöttek a velumért fordultak, s ő volt, aki azt kiadatta.²⁵

A legenda maior szoros szálakat mutat a legenda minorral. Mind a legenda maiornak, mind pedig a minornak a keletkezését Vaucemain-féle kezdeményezésnek köszönhetjük., a két szöveg ugyanis szorosan összefügg a nagy terjedelmi különbség ellenére is. A mondanivalót mindkettő ugyanolyan szerkezeti rendben adja elő, csak az egyik bővebben, teljesen eltérve a legenda vetustól és leszármazottaitól. A legenda minor egyetlen XIV. századi kézírata a brüsszeli királyi könyvtárban található 7503-18. szám alatt, ahová a paderborni jezsuita kollégium könyvtárából került.²⁶ A krónikás-kronologikus előadásnak a maradványai is eltűnnek itt, s e helyett bizonyos logikai-tipológiai rendet követve előbb a szent tetteinek és jellemvonásainak, majd a halála után történt csodáknak a bemutatása következik. A maior hatvan fejezetből áll, novellisztikusan részletező. A minort tömör, lényegre törő, már-már rideg előadás jellemzi.²⁷

Ráskai Lea alakja

Szemző Piroska állapítja meg, hogy Szent Margitot, legendáját az első magyar írónő, Ráskai Lea őrizte meg és tette közkinccsé. Ráskai Lea írása nélkül nem ismernénk a királylány történetét. Margitról sok mindent tudunk, de az írónőről, Ráskai Leáról igen keveset. Ezt a keveset nagyszerűen pótolja a cikk írója.²⁸ A cikk megismertet bennünket a kódexíró hagyománnyal: a férfi- és nőszertések egyforma igyekvéssel buzgólkodtak minél több másolattal gyarapítani könyvtárakat. Az írószobában dolgozó apáca rendszerint a legsúlyosabb házimunka – mosás, súrolás, tisztogatás, nehéz beteg ápolása, kerti munka – fennmaradó idejét, még több esetben a pihenésre szánt órákat takarította meg kedves kódexeiért. Csodálatos, hogy a testi munkától elnehezült kezek milyen könnyedén szántottak végig betűikkel a pergamenen vagy papíron. Igen nagy eredményeket szereztek a kódexmásolás terén a domonkos-apácák, a klarisszák és Szent Ferenc leányai. A margitszigeti domonkosrendi és az óbudai ferences apácázárdák irodalmi jelentőségük voltak.

Legelső nőírónk, Ráskai Lea is a margitszigeti kolostor tagja volt. 1510 és 1525 között közel másfélezer lapot írt tele szép, szigorú gótikus betűivel. A Nyelvemléktár előszava is jól olvasható, szép betűket emleget.: „*A kódex szövegét egy kéz írta, szép, fegyelmezett írással. Írás előtt az író az író halvány vonalakkal kijelölte a sorok helyét. Az írástükörnek jobb és bal szélét egy-egy fekete függőleges vonallal határolja. Az írástükör magassága 140 - 146 mm, szélessége 90 - 92 mm; a sorok száma általában 25, a könyv vége felé 1-2 sorral kevesebb.*”²⁹ Ő másolta harmadmagával a Példák könyvét, sok valóban költői értékű tanítómesze gyűjteményét, melyek a középkori gondolkodást éppen olyan erővel jellemzik, akár a legendák. A sima, sárgásbarna bőrbe kötött, negyedréti alakú és negyvenhárom levélből álló kódexet Széchényi Könyvtár őrzi. Ráskai Lea másolta a Domonkos-rend alapítójának, Szent Domonkosnak legendáját, a Mária-elméledéseket tartalmazó Horváth-kódexet, a Cornides-kódexet. Az utóbbi kódexből ismerjük meg

²⁵ Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungariae*. Bp., 1937. 3. III. kötet, 2519. - *Érszegi*: 1983. 165.

²⁶ Klaniczay 1994. 56.

²⁷ Klaniczay 1994. 57.

²⁸ Szemző Piroska: Ráskai Lea, a magyar középkor írónője. = *Katolikus Szemle*, 1943. 108-113.

²⁹ P. Balázs 1990. 9.

az író széles politikai látókörét. Hazájának sorsa a cella falai között is melegen érdekli: fájó szívvel említi meg az 1514-i parasztlázadást, a Jagellók erélytelen uralkodásának szomorú következményét, melyhez még hozzájárul a ragy végzet: a török.

Ráskai Lea főműve a Margit-legenda, mégis hangsúlyoznunk kell a Cornides-kódex jelentőségét, mert valamennyi műve közül csak ezen árulja el az író a nevét. A *Lea* keresztnév, természetesen, csak szerzetesi név, a *Ráskai* név azonban az irodalomtörténészt már arra a régi nemesi családra figyelmezteti, amely a Zemplén megyei Kis- és Nagyráska faluktól kapta nevét s tagjai II. Endre alatt, majd ezután udvari és országos főtitkárségeket viseltek.³⁰ (Ma Kistráska Szlovákiában található, az országhatártól nem messze a Latorca partján, magyar-szlovák falu. A szomszédságában van Nagyráska.) Lea nővért előkelő ház gyermekének bizonyítja korához mért magas műveltsége, élénk érdeklődése az ország ügyei iránt. A margitszigeti domonkos kolostor Szent Margit óta különben is mindig főrangú hölgyek menedéke volt. Az irodalomtörténészt a nyelvész is támogatja Ráskai Leára vonatkoztatott következtetéseiben: Ha ismerjük az író nyelvjárását, ismerjük a vidéket is, ahol otthon volt. Talán nem a szülőföldjét, de legalább azt a helyet, ahol gyermekéveit élte, ahol növekedett. Hiszen a származás szorosan összefügg az elszármazási vidék nyelvével, a nyelvjárással. Így találkozunk irodalomtörténész és filológus feltevéseikben, mert a nyelvész is megerősíti, Ráskai Lea műveinek nyelve valamelyik zempléni-abauji nyelvjárással egyezik meg, ennél fogva valóban Kis- és Nagyráska vidéke lehetett a soror szülőföldje. Életéről, családi viszonyairól, egyéniségéről ennél sokkal többet nem sikerült az irodalomtudománynak felkutatnia. Horger Antal foglalkozik ezzel a kérdéssel,³¹ és elfogadja, hogy Ráskai Lea valamelyik Zemplén megyei község szülötte lehet. Azt azonban tagadja, hogy nyelvjárása ö-ző lenne. Való igaz, hogy Ráskai Lea szövegében vannak ö-ző alakok, néha ugyanaz a szó nála ö-ző is, meg nem is. Horger megállapítja, hogy Ráskai Lea ezen a téren ingadozó, de ez annak tulajdonítható, hogy az előtte levő, másolandó kódexnek más lehetett a nyelvjárása, mint a sajátja, és ez láthatóan nagyon zavarta. Ezért gyakran gépiesen leírta a szót, amelynek látta, máskor viszont átírta saját nyelvjárása szerint.³²

S most nyissuk ki főművét, a Margit-legendát, mert minden valószínűség szerint a szent szűz regéjébe, a Margit korabeli apácaélet leírásába az író szerzetének zárdabeli sorsának egyéni mozzanatait is belejátszódtak! Ráskai Lea igazán nem mechanikus másoló, inkább öntudatos átíró. Állandóak közbevetett gondolatai, önálló elmélkedései, szubjektív beleérzései. Boldog Margit és Ráskai Lea ugyanannak a nőklasztromnak tagjai, egyforma zárdai tradíciók között éltek. Mikor IV. Béla korát rajzolja meg a soror, mindig korának történeti eseményei is ott lappangnak. Így bontakozik ki a Margit-legenda krónikásának tolla alól 1510-ben a középkori magyar apácakolostorok általános képe.

Margitról szól a legenda, de az író zárdai életéről is sokat elárul. Mikor azt írja kedves szentjéről: *„ünéki ruhája némi koron mind térdig megsárosul vala, de azért ő róla le nem veti vala, hanem azonképen viseli vala; azonképen éjjel is benne hál vala”*, megérezzük, hogy Ráskai Lea is végzett durva testi munkát, viselt öngyötrődésnek tisztátalan testen szennyes ruhát az alázatosság gyakorlására. A szolgálai munkákban az ő keze gyenge bőre alól is kiserkent a vér.

³⁰ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. 124.

³¹ Horger Antal: Ráskai Lea nyelvjárása. = Magyar Nyelvőr, XXVI. (1897), 193-202.

³² P. Balázs 1990. 11.

Neki is különös öröme telt a nehéz betegek ápolásában, akárcsak Margitnak: *„Éjjel felkel vala – írja Ráskai nővér – és úgy hallgatja vala, ha valamely soror nyög vala és hozzá megyen vala, megkérdezi vala. Némelyeknek bort hevít vala, ruhát melegít és odateszi vala, hol a betegnek fájdalma vala. Ha pedig valamelyik a sororok közül meghal vala, tehát e szent szűz mindaddig el nem megy vala a meghalt sorornak testétől, míg nem eltemetetik vala, hanem ott a holttestnél imádkozik vala, és olyan igen siratja vala, nagyobbban nem, mintha öneki testi atyafia volt volna”.*

És meglevenül előttünk az apácalostor jámbor népe: versengnek a földi javak megvetésében, az alázatosságban, az imádság kifogyhatatlan gyakorlásában, mely egyedüli boldogságuk: *„Gerjedez vala e nemes szent szűz az isteni szerelemnek tüzevel és meggyulladván imádkozik vala szüntelen, majdnem minden közbevetés nélkül; úgy hogy napnak első idejétől fogva a conventnek ebédének ideiglen szüntelen imádságban marad vala meg”* – olvassuk a legendában Lea vallomását. S ha az öngyötrest Krisztus Urunk szenvedésén mérik, véresre ostorozza testét, akár Szent Margit, aki sokszor kérte erre társnőit is, és ők nagy keserű fájdalommal, sírással engedelmeskedtek is neki. Margit pedig boldogan köszönte meg jószágukat. *„Mit művelsz te? Akarod te tennenmagadat megölni?”* – sóhajtott fel ilyenkor nevelő sororja, Olympiadis. A többi apácátársai is mondogatták neki, mikor más bűnét is ő kívánta levezekelni: *„Mire, hogy minden történetért te tennenmagadat gyötöröd?”*

A kor távlatából nézve ezt az életet, talán úgy tetszik, mintha csupa komorság, bánat és gyász lakott volna a szent falak mögött; pedig a szenvedésnek sorozatos képe az Isten szeretetért küzdő és szenvedő lelkek boldogságát rejtette. Szemük örök szerelemmel tapad a Szent Fényforrásra, Krisztus öt sebére és innen merítük állandó szellemi frissességüket az Istent dicsőítő kultúra ápolására. Ez serkenti Ráskai Lea írásművészetét is kedves elődje és szentje életének megőrzésére. A legenda megírásában más kéz is segítségére van, de legnagyobb része tőle származik. A XV. század végéig döntő súllyal uralkodott irodalmunkban a latinság; most azután szóhoz jutott a magyar nyelvű irodalom is. Ráskai Lea már magyar szöveg nyomán írta át a Margit-legendát. Ennek szerzője ismeretlen, csak az állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy latin szöveg nyomán dolgozott, mert még Ráskai Lea műve is sok latinosságot árul el.

Ráskai Lea a Margit-legendát a maga és a társai gyönyörködtetésére saját zárdája részére másolta. Ma a Széchényi Könyvtár őrzi legnagyobb értékű könyvritkaságai között a kisalakú kódexet. 1852-ben újrakötötték. Az időtől vörösesbarnára rozsdásodott bőrkötés besajtoltt díszítései még őrzik az egykori aranyozás nyomait. A fedőtábla alsó jobb sarkán, az alsótábla két balsarkán még megvannak a művészi sarok-rézdiszkek, megvan mindkét kötetstábla középperet-díszé és a kódexet összefogó kapcsok. Ez a kötés műtörténeti szempontból is figyelmet érdemel. A levélszélek is aranyozás és berótt díszítés nyomait mutatják. A 231 lapból álló kódex eleje csonka, végén befejezetlen. Szerencsére nem jelentős a hiányzó rész. A határozott, szép barát gótbetűkkel telerótt sorok tintája nem egyforma színre fakult, akár a szöveg egy szinten tartására húzott vonalak, mely azt bizonyítja, hogy írónőjük rövidebb-hosszabb megszakításokkal végezhetette munkáját. Milyen és mekkora utat futott be ez a kódex 1510-től?

Ráskai Leának a mohácsi csata után sorortársaival együtt először ideiglenesen, később véglegesen el kellett menekülnie a török elől. Talán ezért befejezetlen a műve is. A török vész Ráskai Lea irodalmi működésének is a végét jelenti. A sororok először Nagyváradra mennek. Ráskai Lea magával menti kedves kódexeit is. 1567 táján Nagyszombatban telepednek le; ekkor a Mar-

git-kódex a nagyszombati egyetem birtokába jut, s még itt megpihenni látszik, a zárda szüzeit tovább űzi sorsuk: az 1615-ös esztendő Pozsonyban, a klarisszák kolostorában találja őket. 1637-ben már csak egyetlen soror van közülük életben. Íme az emberi lét tragikuma: a kódex túléli szerzőjét és a benne foglalt betű sok száz esztendővel utána is hirdeti emlékét. S ha a Margit-legenda elrejtőzni is látszott, az örök értékű szellem nem tűrte magán a feledés porát: Pray György felfedezi és 1770-ben először nyomtatja ki Nagyszombatban. Ezzel Ráskai Lea művét el is indítja hódító útjára; méltán, mert a Margit-legendát tekinthetjük a magyar széppróza első értékes alkotásának. Azóta több irodalmi tanulmány méltatta, ismertette és bogozta szerzőjének kiállítását. Költők és írók merítettek ihletet az önfeláldozásból, szeretetből fakadt műből.

Még egy kérdésre kell felelnünk: hogyan próbálta meg a költő, az irodalomtörténész és a filológus konkrét adatai mellett, a misztikus homályban rejtőző írónő életét rekonstruálni?

Beöthy Zsolt, romantikus rajzú verses elbeszélésben próbálja életre kelteni Ráskai Lea finom egyéniségét. Lea nála is előkelő nemes család gyermeke, bátyjával együtt féltve őrzött kincse a hatalmas Vág-menti várúrnak. A selymes szőke hajú leánykát a daliás Gerő diák tanítja a betűvetésre, tudományra, lantpengetésre. És az ifjú szívek egymáshoz hajlanak. Az ártatlan leányka megvallja bátyjának Gerő iránt érzett szerelmét és a testvér, aki őt rajongásig szereti, a gőgös várúrnak vérét nem tagadja meg: kardjával vonja felelősségre a merész diákot. Gerő győzedelmeskedik, de tette bujdosásra kényszeríti, a leányka pedig büntetlenül a Nyulak szigetének istenfélelemtől s önvádtól marcangolt lakója lesz. Egyedüli vigasztalója kedves szentje, Margit. Az ő keresztjéhez menekül a lázongás és az egyre kísérő szerelem óráiban. Egy ilyen alkalommal váratlanul megjelenik az elbujdosott Gerő diák, hogy búcsút mondjon a kedves leánykának, mielőtt levelezelné bűnét a törökkel vívott harcban. A találkozás fájdalmas sebet szakít Lea kínlódo lelken, bár Gerő megígéri, hogy a csaták után visszatér, és elviszi magával „a bérces Erdély egy kedves zugába.” Reggel Leát apácátársai nagy betegen, lázálomban vergődve látják viszont. Megérzik, hogy a gyenge leánykának a teste mellett lelke is vívódik az életért. Az eszméletlenül kínlódo leányka ezalatt szívében százszor viszonhallja a Gerőtől tanult éneket:

„Ragyogó két szemed hogyha megigézett,
Gyöngé szép termeted hogyha raboddá tett,
Vagy meghalok érte, vagy enyémmé tézlek,
Édes szívem...

A dalnak nagy az ereje, a szerelemnek a forrósága, de mindennél nagyobb Krisztus szeretete és Szent Margit segítsége. Elül a dal, meghül a lázas homlok, elhalkul a vágy, a leányka meggyógyul és fogadalmában ígéri: Krisztushoz és Gerőhöz hű marad. De eljön az évforduló, és Leát újból megkísérti a szerelem. Remegő szívvel várja Margit keresztjénél a kedvest. Gerő is közeledik szíve vágjától hajtva a Nyulak-szigetéhez; mögötte a rossz szellem, Haszán bég. Ő a kolostor kincseit szeretné megrabolni, de szemben találja magát Gerő kardjával. Gerő megöli a martalócot, azonban maga is elvérzik. Lea pedig beöltözik örökfogadalmas sorornak s tesz új fogadást: „Kézem, mit ő tanított írásra meg, amíg napom leszáll, Neked, egyedül Neked szentelem. A maradéknak lelki épülésére megírom könyvbe jószágod s csodáid. könyörögi érettem, Szűz Szent Margit Asszony.” És nála buzgóbb, hitéhez hűbb soror nem akadt az egész kolostorban. Fogadását erős szívvel megtartotta.³³

³³ Szemző 1943. 113.

KISS ENDRE JÓZSEF

Gondolatok a pataki kollégium indulásáról

Amikor a 16. század hazai történéseit kutatjuk, az első szempont, amire felhívjuk a figyelmet az, hogy a reformáció terjedése nálunk nem Luther Márton fellépését (1517) követően, hanem azzal *egyidejűleg* történik,¹ mutatva egyrészt azt, hogy az előreformatori tevékenység megtette a hatását a Kárpát-medencében, másrészt azt a belső igényt, mely annak ellenére érvényesülni tudott, hogy éppen az oszmán hódítástól kellett védeni a hazát és Európát; hogy az ország három részre szakadt; hogy pestisjárvány tizedelte a lakosságot; hogy trónkövetelők háborúskodása dúlta fel a még békés területeket. A magyar reformáció indulásáról nem mint egyszeri eseményről, hanem, mint *hosszú* – csaknem fél évszázadon át tartó – *folymatról* beszélhetünk. Ha megkérdézzük, hogy hétköznapi értelemben ki a reformátor a reformáció hőskorában, a válasz rámutat a probléma *összetett* voltára. A passzív sodródón keresztül, a szimpatizáns, a csendes humanista át a harcos hitvallóig és a mártírig nagyon széles a skála, mégis minden esetben egyedi elbírálás szükséges – ha lehetséges. Mert aközött, aki hangoztatta lutheránus voltát, de nem tett semmit és aközött, aki nem hangoztatta, de – ha kellett – erejét megfeszítve dolgozott, vagy az életét adta az igaz hit diadaláért, nagy minőségi különbség van.

Ahhoz, hogy jobban megértsük a reformáció századát Magyarországon, látnunk kell, hogy a *középkori vallásos szokásvilág sokáig tovább él* ott is, ahol az egész település protestánsná lett, és már nem misét, hanem istentiszteletet tartanak. Vagy a ferencesekhez például – mivel a nemzetnek elkötelezetten szolgáltak – pozitívabban viszonyultak a protestánsok más szerzetesrendeknél, melyeket megszüntettek. Jó néhány ferences reformátor lesz, mint nálunk Sztárai Mihály és Kopácsi István. A korszak *ellenmondásosságát* érzékelteti, hogy római katolikus katonai vezetők is üznek el szerzeteseket, fosztanak ki kolostorokat, mint ahogy protestáns katonák is – már protestánsná lett – falvakat. Egy családon belül megfert a reformáció aktív támogatása és ugyanakkor a római katolikus egyházi tisztség és jövedelem elfogadása. Az alakuló protestáns egyház kezdetben elismeri *római katolikus egyházi felsőbbiséget*, amivel később, az ellenreformáció korszakában súlyosan visszaélnek. A térségünk katonai vezetői – mint a nemes-ség döntő többsége – protestánsok, mint Varkocs Tamás, Mágócsy Gáspár, Forgách Simon, Rákóczi Zsigmond.² A hitbeli megújulás lehetett egyéni vagy közösségi lelki élmény, de *a múlt és a jelen sokáig tovább élt együtt*, elemei pedig keveredtek egymással. A *teológiai kérdések* hivatkozási alapként jelennek meg a közéleti döntések hátterében, de nem feledkezhetünk meg a római egyház elmenekülésével vagy elűzésével felszabaduló, vagy felfüggesztett, esetleg

¹ Az első cenzúrendelet Magyarországon még Luther hivatalos föllépése előtt, 1516-ban tiltja meg a lutheránus iratok terjesztését.

² *Csorba Csaba*: A reformáció Abaújban és Zemplénben. = Széphalom 4., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1982. 19-32.

kisajátított, *újraosztott egyházi jövedelmek* motiváló szerepéről sem. Megállapíthatjuk, hogy a római katolikusból protestánsná történő átmenetnek *annyiféle változtatással* találkozunk, ahányféle ember és ahányféle közösség átment ezen a folyamaton. Lutheránus és lutheránus között is nagy különbségeket fedezhetünk fel a reformáció századának elején, melyek később *a több ágazatban* tovább bontakozó, protestáns felekezeti jellegben öltenek testet.

Az 1520-as években a lutheránusok fej- és jószágvesztéséről dönt az országgyűlés egymás után kétszer is (1523, 1525), de egy év múltán (1526) hatálytalánítja az ellenük hozott rendeleteket. Addig azonban máglyára küldenek egy Wittenbergből érkezett lutheránus prédikátort a Dunántúlon, Luther-könyveket égetnek, Szolnokon pedig Fischer András anabaptista prédikátort vetik börtönbe (1529). Ugyanakkor Budán a királynő udvarában Cordatus Conrad 1520-tól lutheránus tanokat hirdet.

Nem adhatunk helyes választ egyetlen évszám megjelölésével azokra a kérdésekre, hogy honnan számítjuk a protestáns iskolázás kezdeteit Sárospatakon, mikortól beszélhetünk kifejezetten református iskoláról, mettől fogva tekinthetjük akadémiának vagy főiskolának a kollégiumi intézményt? A hagyományra támaszkodó közvélemény az 1531. évet tekinti az alapítás esztendejének, a szakma azonban tisztában van azzal, hogy a fölített három kérdésre legalább három különböző dátummal adható helyes válasz. Semmivel sem igazolható ugyanis az, hogy a protestáns iskola – főként, mint református kollégium – egyik pillanatról a másikra, „*teljes fegyverzetben*” előállt volna.

Ami bennünket közelebből érint, az az, hogy Kassán – régióink fővárosában – a protestáns eszmékkel szimpatizáló udvari környezetből származó Henckel János 1522-ben a vezető prédikátor. Annak alapján, hogy az 1520-as évek első felében a Pálóczyak udvari papja Sztárai Mihály, Ráskai L. Mihállyal egyetemben, akivel vér szerinti rokonok,³ Siklósi Mihály⁴ pedig Sátoraljaújhelyben prédikál, egyesek megkockáztatják azt a feltételezést, hogy már Pálóczy Antal rokonszenvez a reformátori eszmékkel. 1526-ban ez a Pálóczy Antal még misét tartat a pataki várban Tamás pap közreműködésével a hadba induló seregnek, mely a mohácsi csatában jórészt odavész vezérével együtt.

Visszatérve a protestáns iskolázás kezdeteit célzó kérdésünkhöz, lefektetjük azt a tételt, hogy ahol nincs lelkész, ott nincs iskola a 16. század eleji Magyarországon. A válaszunk attól függ, hogy ez a tétel megfordítható-e. Tehát, ahol lelkész működik, ott feltételezzük, hogy tanítás mindenképpen van, még ha nem is iskolaként intézményesített formában. Sárospatakon többszörösen adott volt a keret ahhoz, hogy az udvari lelkész – vagy lelkészek – a gyülekezet mellett a plébániai iskolában, a ferences akadémián, más hasonló intézmény katedráján vagy akár a saját maguk teremtetten, alkalmi szószéken tanítsanak, nyilván inkább a várba, mint a városra korlátozva tevékenységüket, és bizonyára nem olyan hatékonysággal és kisugárzással, mint a későbbi Kollégium. A Pálóczy – Perényi birtokos és mecénás-váltás fél évtizede könnyen adhatott alkalmat arra, hogy a protestáns eszmékkel szimpatizálók megvalósíthassák elképzeléseiket és Perényit

³ S. Szabó József: Debreceni és sárospataki papok a reformáció századában. Debrecen, 1916. 39.

⁴ Szűcs Jenő szerint a Siklóshoz közeli Szilvás nevű falujáról kapta eredeti nevét, és *Szilvásim*ak hívták., de miután Siklósról érkezett Zemplénbe, ebben az új környezetben a *Siklósi* elnevezés maradt rajta. Tehát voltaképpen „siklósi Szilvási Mihálynak” lehetne nevezni. Szűcs Jenő: Sárospatak reformációjának kezdetei. = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1981. Bp., 1982. 30.

– mire ténylegesen birtokába jut saját jószágainak – Sárospatakon lutheránus iskola várja. Ilyen értelemben a protestáns iskolázás kezdetei Sárospatakon visszanyúlhattak az 1520-as évekre, hiszen fel tudjuk sorolni Ráskai, Siklósi, Sztárai, Verebélyi lekipásztorok neveit. Közülük nyilván voltak, akik pusztán előkészítették tevékenységükkel a protestáns szolgálat bevezetését, és voltak, akik hirdették – feltehetően előbb visszafogottabban, később radikálisabban – azokat a lutheránus tanokat, melyekért akkor hivatalosan fej- és jószágvesztés járt, vagy máglyahalál. Az előkészítő szakaszban Ráskai L. Mihály – valószínűleg plébánosként – játszhatott szerepet 1524-ben Patakon Pálóczy mellett, 1528-ban pedig Sátoraljaiújhelyben. Hasonlóképpen Verebélyi Gáspár, aki 1527-ben volt Perényi udvari papja, vagyis akkor, amikor egyesek szerint Perényi Pétert Siklósi Mihály megnyerte a reformáció ügyének. Feltételezhetjük, hogy Siklósi 1529-ben éppen ezért, talán Perényi vagy a felesége alumnusaként iratkozik be a wittenbergi egyetem hallgatói közé. Sztárai 1524. évi pataki felbukkanása még valószínűbbé teszi, hogy Sárospatakon protestáns szellemben tanítottak az 1520-as évek közepén.

A Pálóczyakat fölvtáto birtokos udvari papja 1527-ben Verebélyi Gáspár. Ekkor hivatalosan Sárospatak már Perényi-birtok, a Perényiek azonban csupán az 1530-as évek közepén lesznek ténylegesen az urai, és 1536-tól lesz Sárospatak a birtokközpontjuk. Patak 1528-ban még Serédy Gáspár kezén van, aki a Ferdinánd-pártiak érdekeit érvényesítve bünteti a János királyhoz hí Perényi Pétert. Serédy egy éven belül vereséget szenved, 1529-ben már nem rendelkezik Patak fölött. Gondolhatnánk, hogy Ferdinánd bizalmi embereként csakis római katolikus felekezeti érdekeket képvisel, azonban azt látjuk, hogy ő pusztítja el a gönci, regéci, tokaji kolostorokat, úzi el a szerzeteseket, ugyanakkor a Perényi Péterrel hitbéli kérdéseken összekülönbözö Dévai Bíró Mátyás és Dobai András, később Benczédi Székely István protestáns prédikátorok nála találnak átmeneti menedéket. Azt mindenesetre megengedhetjük, hogy Serédy fennhatósága nem feltétlenül és nem minden esetben akadályozta a reformáció terjedését, konkrétan azt, hogy az 1520-as években lutheránus eszméket tanítsanak Sátoraljaiújhelyben és Sárospatakon.

Viták mindig voltak és lesznek a kezdetekről, mivel konkrétan az iskolára vonatkozó levéltári vagy nyomtatott bizonyíték nem áll a rendelkezésünkre az 1510-es és 1520-as esztendőkből, mint ahogy az 1530-as évek elejéről sem. A közvetett, másodlagos adatok pedig nem bizonyító erejűek, legfeljebb a tájékozódásunkat segíthetik. Viszont kimondhatjuk, hogy ha a protestáns iskolázás kezdetének az 1524. esztendőt jelöljük meg négy nyomtatott forrás – Füleki András, Debreczeni Ember Pál, Csécsy János és Szathmáry-Király György – adatai nyomán, ezt csaknem ugyanolyan megalapozottsággal tehetjük, mint teszik azt az 1531-es évszámhoz ragaszkodók. A kollégiumi történetírás elejétől fogva vívódik a kezdetekre vonatkozatható kevés adat értelmezésével. A viták két csoportra osztották a historikusokat: a hagyományt ápolókra és a történeti módszert érvényesítőkre. Nem lehet azonban egyiknek az eredményeit sem figyelmen kívül hagyni, akármilyen álláspontot fogadjunk is el, mert mind a kettő nélkülözhetetlenül értékes adatokat és érveket szolgáltat.

A hagyomány feldolgozói között a jelentősebbek: Szombathy János, S. Szabó József, Szinyei Gerzson, Barcza József; a történeti iskola képviselői: Zoványi Jenő, Marton János, Szűcs Jenő, Szabó András.⁵ Korábban két pataki tanár, Szinyei Gerzson⁶ és Zoványi Jenő⁷, utánuk Barcza

⁵ Szabó András: A késő humanizmus irodalma Sárospatakon. (1558-1598) Debrecen, 2004. 29.

József és Szűcs Jenő vállalkoztak az egymással folytatott – olykor személyeskedésektől sem mentes – szakmai vitára.⁸ A hagyományos álláspont nagy vonalakban azt állítja, hogy Siklósi Mihály nyeri meg a reformáció ügyének Sztárait és Kopácsit, de magát Perényi Pétert is, a legfontosabb mecénást, aki Perényi Imre nádor és Kanizsai Dorottya gyermeke, maga pedig mint temesi gróf, abaúji főispán, erdélyi vajda, koronaőr, magyarországi főkapitány a legbefolyásosabb főúr az ország keleti felében. Hozzá teszik, hogy – mivel Perényi az első főúr, aki a reformációhoz csatlakozik – innen, Zemplénből terjed el országosan a hazai hitújítás, sőt a lutheránusokat halálbüntetéssel sújtó törvények meghozatala miatt is őt okolják. A hagyomány szerint 1531-ben ő indít lutheránus iskolát Sárospatakon, megalapozva ezzel a későbbi református Kollégiumot.

Ami a főbb forrásait illeti, hogy Perényi elsőként lett protestáns, Istvánffy Miklós egyháztörténetében (1605) találjuk.⁹ Azt a szájhagyományt, hogy innen terjedt el az ország más részeibe a reformáció, és a „*lutherani conburantur*”-t Siklósi, Kopácsi és Perényi ellen hirdették ki, Iratosi Torda János írta le a Lőcsén 1641-ben megjelent fordításának előszavában.¹⁰ Debreczeni Ember Pál a Kollégium alapítását 1524-ben, majd 1531-ben határozza meg.¹¹ Füleki András rektor az alapítást „1530 körül”-re teszi, majd ugyancsak 1524-et ír. Szathmáry-Király György tankönyve ugyanezt mondja. Pápai Páriz Ferenc azt írja, hogy Kopácsi és Sztárai „1531-ben ajándékozták meg Perényit az evangélium világosságával.”¹² Gönczy Fabricius György 1586-ban Debrecenben megjelent írása, Pázmány Péter „*Kalauz*”-ának első kiadása (1613), Geleji Katona István 1638. évi publikációja és Tolnai F. István 1679. évi közlése egyaránt az 1531-es évszámot és Kopácsit és Sztárait emlegetik. Csécsy János szerint Kopácsi 1524-től működik, ekkor alapították a Kollégiumot, de elismeri, hogy az iskola 1531-től növekedik. Van egy adományozó levél, mely 1539-ben a „*református iskola melletti telekről*” szól, és a legszínvonalasabb hivatkozási alap Szombathy János összegzése, melyben 18 forrásra hivatkozva mondja, hogy az alapítás ideje „*nem tudható biztosan*”, 1530 körül lehetett, „*bizonyára 1531-ben*”.¹³ Gulyás József szerint a pataki Kollégiumot 1540 körül alapították.¹⁴

A történeti iskola hivatkozik ugyan a fent említett forrásokra, de más értelmezéssel, valamint utal arra, hogy Szikszai Fabricius Balázs levele Perényi Gábort nevezi az iskola első mecénásának, aki pedig csupán 1548-tól lépett apja örökébe. Az 1567. évi beszédéből idézik: „...a pataki iskolából, mintegy trójai falóból kerültek ki kegyes, tanult ifjak, kik most Magyaror-

⁶ Szinyei Gerzson: A sárospataki iskola alapítása és első pártfogói a XVI. században. = Sárospataki Lapok 1902. 290. és kk. - Szinyei Gerzson: Bírálati megjegyzések Zoványi Jenőnek a „Sárospatak reformációja” c. közleményére. Sárospatak, 1910.

⁷ Zoványi Jenő: Kiseb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. Sárospatak, 1910. - Zoványi Jenő: Sárospatak reformációja és a róla szóló hamis tudomány. = Debreceni Protestáns Lap 1910. 85-87., 95-97., 106-107. - Zoványi Jenő: A sárospataki iskola a 16. századba. = Protestáns Tanügyi Szemle 1930. 167-176.

⁸ Barcza József: Szempontok és adalékok a protestáns iskolázás kezdeteihez Sárospatakon. = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1983. Bp., 1984. 127-141. - Szűcs Jenő: Még egyszer a sárospataki protestáns iskola kezdeteiről Az. 1531. évszám eredete. Uo. 142-164.

⁹ Istvánffy Nicolaus: Historiarum de rebus Ungaricis libri. Köln, 1622.

¹⁰ Iratosi T. János: Az ember életének bódogul való igazgatásának módgyáról. Perkins után.

¹¹ Debreczeni Ember Pál (Lampe F. A.): Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania... Utrecht, 1728.

¹² Pápai Páriz Ferenc: Rudus Redivivum seu breves rerum ecclesiasticarum Hungaricarum... Commentarii. Nagyszombat, 1684.

¹³ Szombathi János: A sárospataki főiskola története. Sárospatak, 1919.

¹⁴ Gulyás József: Mikor alapították a pataki iskolát? = Protestáns Tanügyi Szemle 1931. 185.

szág szerte szolgálnak nagy dicsőséggel iskolákban, templomokban...”¹⁵ Értelmezése szerint a trójai faló az iskolát jelenti, amely még ellenséges, római katolikus környezetben működik. Hivatkoznak továbbá Csáti Demeter szalvatoriánus gvárdiánra, aki az 1530-as években Patakon és környékén küzd a reformáció ellen. Idézik Comenius 1650. évi beszédét, melyben az iskola alapításának 100 éves évfordulójáról beszél, vagyis 1550-re céloz. Bertalanffy Pál pataki plébános, jezsuita rendfőnök ugyancsak az 1550-es esztendőtl említi. A legutóbbi kollégiumtörténeti munka megemlíti a hagyományos álláspontot, de gyakorlatilag a 16. század második felétől kezd hozzá a Kollégium történetéhez.¹⁶

Ha az események időrendjére tekintünk, azt mondhatjuk, hogy az 1531-es évszám mesterien lett kiválasztva. A már említett reformátorok mellett – rögtön az 1530-as évek elején – megjelenik Kassán (ahol előzik a szerzeteseket és a protestáns Szántai István prédikál) és Sátoraljaújhelyben Batizi András, a Perényi-birtokokon működik Gálszécsi István és Farkas András, Stöckel Leonárd pedig bártfai rektor. A pataki mellett protestáns iskolák indulnak Abaújszántón, Göncön, Olaszliszván, Tállyán. Az évtized végén udvari lelképásztorokként Dévai Bíró Mátyást és Dobai Andrást találjuk Sárospatakon. A mecénás Perényi Péter 1527-ben már a Pálóczyak örökébe lép, hogy délvidéki birtokairól, melyeknek Siklós a központja, Zemplénbe tegye át székhelyét, és ide telepítse egyes falvainak a lakosságát is. Amíg azonban nem foglalja el saját erejéből egészében az uradalmát, addig Terebesen és Sátoraljaújhelyben rendezkedik be. Mindkét városból előzi a szerzeteseket. 1529-től már Sárospatak is a tulajdonába kerül, megkezdődik a vár reneszánsz átépítése. Perényi 1529-ben török fogságba esik, ahonnan súlyos váltságdíj fejében szabadul. 1530-ban Terebesen tartózkodik, 1531-ben a Dunántúlon, Velencében és Loretóban jár. Mivel az utóbbi római katolikus zarándokhely, a történeti iskola kétségbe vonja Perényi protestáns voltát, a hagyományörző szemlélet azonban ezt a látogatását azzal magyarázza, hogy pusztán a politikai kapcsolatát építette tovább.

Tekintettel arra, hogy az 1530 és 1533 között Perényit Itáliában, Siklóson, egy ízben fogságban, majd Terebesen találjuk, Révész Imre fölveti, hogy az iskola indításában és felekezeti jellegének meghatározásában inkább Perényi feleségének, ormosdi Székely Klárának lehetett meghatározó szerepe.¹⁷ Ő ha nem is tartózkodott 1536 előtt Patakon, az itt folyó munkálatoakat irányíthatta, beleértve a lutheránus iskola működtetését, annál inkább, mivel az egyházi tized fizetésének a megtagadását és Siklósi meghívását egyaránt az ő nevéhez kapcsolják. Ha valaki fel tudott lépni hatékonyan felekezeti kérdésben és az iskola-ügyben, akkor az valóban inkább a nagyszony lehetett. Mivel Siklósi, Sztárai és Kopácsi, mindhárman megfordultak Siklóson, és mindhármuk missziója részben a Délvidékhez kapcsolódik, nem lehetetlen, hogy valamennyien a Perényi-féle telepítési politikának köszönhetően jelentek meg Zemplénben.

Perényi 1533-ban János király hűségére tér, s Gálszécsi István ekkor készíti el az első nyomtatott protestáns énekeskönyvet, melyet Perényinek mint a protestantizmus támogatójának dedikál. Hasonlóképpen cselekszik Benczédi Székely István 1539-ben.¹⁸ Perényi 1536-

¹⁵ Szikszai Fabricius Balázs: De vita et obitu spectabilis et magnifici domini Gabrieli Perenii... Sárospatak 1567. Wittenberg, 1568.

¹⁶ A Sárospataki Református Kollégium története. Bp. 1981.

¹⁷ Révész Imre: Magyar református egyháztörténet. Debrecen, 1938. 72.

¹⁸ Gyalui Torda Zsigmond pedig egyik versét ajánlja neki, mely csupán a halála évében (1548) jelenik meg.

ban Sárospatakra helyezi birtokközpontját, s 1537-ben helyet ad a Ferdinánd és János királyok közötti tárgyalásnak. Mivel magas egyházi méltóságok vannak jelen, miséznek ekkor a pataki várban, Perényi azonban – Barcza József szerint – nem vesz részt a misén, s bizonyára udvari papjai tartanak számára istentiszteletet.

Perényi Péter protestáns lelkisége és erkölcsi döntése a felekezeti kérdésben nem vonható kétségbe, noha magán hordja a korszak ellentmondásosságának jegyeit. Az évtized végén az úrvacsoratan egy kérdésén összekülönbözik udvari papjaival, Dévai Bíró Mátyással és Dobai Andrással, akik távozni kényszerülnek Patakról. A sátorlajújhelyi lelkészt, Siklósi Mihályt bebörtönözteti. Perényi a Habsburgok hűségére tér és kétértelmű – rekatolizálásnak is tekinthető – nyilatkozatot tesz, bizonyítva, hogy nem kíván újabb szektákat támogatni. Frangepán Ferenc egri püspök *„Istentől elrugaskodott eretneknek”* és *„nagy lutheránusnak”* bélyegzi az 1540-es évek elején.¹⁹ Gondolkodását – melyet az Itáliában épp ekkor kibontakozó római katolikus reformmozgalom is inspirálhatott – saját sorai fejezik ki legjobban: *„a hitet illetően az a kívánságom, hogy ne kényszerítsen öfélége ezt, vagy azt hinni. Elégedjek meg azzal, hogy a Krisztust hiszem és a Krisztusban hiszek. Biztosítson engem öfélége, hogy vallásomban senki nem háborít. Én igaz és jó keresztyénnek vallom magamat és az evangélium szerint való keresztyén tudományt hiszem a Jézus által.”*²⁰ 1545-ben, az első hazai protestáns zsinat megtartásának esztendejében a fogságában vigasztaló és a protestantizmus szolgálatára biztató levelet kap a *„Praeceptor Germaniae”*-től, Luther Márton munkatársától, Melanchton Fülöptől, hiszen akik Wittenbergben tanultak Perényi környezetéből, azok valamennyien az ő tanítványai voltak. Ebben olvassuk: *„Nem kételkedem, hogy nem sokkal a török pogányság visszaszorítása után Isten az erény és tudás iskolái mellett az egyházakat is újjáépíti Magyarországon, de már most gondoskodni kell arról, hogy ez így legyen, nehogy hiányozzanak hozzá a magvak; és végtére, bárhogy is történné majd, egy jó léleknek nagy megkönnyebbülés, hogy e gyászos korban jót akart az egyháznak.”*²¹

Perényi Péternek tehát az 1540-es évek nem sok jót hoznak. Ónodon és Egerben részgyűlést hív össze, melyeken fölmerül az a gondolat, hogy János király helyett őt kellene uralkodóvá tenni, s a trónviszályokba belefáradt urak azt is fölvetik, hogy ne kiáltsanak-e ki – a Velenicei Köztársaság mintájára – a Magyar Szent Korona fennhatósága alatt Magyar Nemesi Köztársaságot. Mindezek nyilván közrejátszanak abban, hogy Ferdinánd 1542-ben elfogattja Perényit és börtönbe zárattja. Fogságában illusztrált bibliai részletek összeállításával foglalkozik.²² 1548-ban szabadon engedik, mert az állapotán látják, hogy nem sok van hátra az életéből, s még ebben az esztendőben meghal.

Ha az iskola szempontjából tekintünk az 1540-es évekre, azt mondhatjuk, hogy sem Perényi vélt pálfordulásai, sem fogsága, sem a protestantizmushoz való viszonyának változása nem akadályozta a reformáció terjedését. 1541-ben olvasható a pataki vár Vízi-kapuján latinul a felirat: *„Boldog az a város, melyben Isten ígését hirdetik és megtartják.”*²³ A pataki domonkos

¹⁹ Téglásy Imre: Iskariót. = *Sztárai M.* 1985. id. m. 13.

²⁰ S. Szabó József: A Perényiek a reformáció szolgálatában. Bp., 1923. 31-32.

²¹ Levelek, jegyzőkönyvek. = *Sztárai Mihály*: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról - Perényi Péter élete és halála. Magyar ritkaságok. Bp., 1985. 174.

²² Az Ó- és Újtestamentum párhuzamos helyei Perényi Pétertől... Bécs, 1550. (Metszetekkel illusztrált kiadás).

²³ „Felix Civitas, in qua verbum Dei predicatur et observatur illud.” Lukács evangéliuma 11, 28. parafrázisa.

rendház elnéptelenedik, 1546-ban már az itteni ferences kolostort is lerombolják. Egy 1543-ból való levélben olvasunk arról, hogy a pataki protestáns iskolába küldenek tanulót, mert az intézménynek jó híre van. S hogy a reformáció terjedése nem fékeződött le, hanem inkább lendületbe jött, az mutatja, hogy Szkárosi Horváth András Tállyán (1542), Batizi András Tokajban (1544) reformálnak, Siklósi Mihály ismét Patakon, Balsaráti Vitus János pedig ugyanitt tanulmányait folytatva megkezdí oktatói szolgálatát. Ugyanakkor Kopácsi István már a gyülekezet és a Kollégium helvét irány felé hajló, protestáns oszlopa. Sztárai Mihálynak 1543-ban jelenik meg Padovában a Perényi Ferenc szabadulásáról szóló írása, azt beszélve el, amit az úrfitól, akinek nevelője volt, személyesen hallott.²⁴

1546-ban öt felvidéki város evangélikus zsinatot tart, és 1549-ben közzé teszik hitvallásukat a *Confessio Pentapolitana*-t, már nem annyira a római katolikus egyháztól való különállás, mint inkább a helvét iránytól történő elhatárolódás jegyében. 1548-ban azonban a Sárospataktól 12 km-re lévő Sátoraljaújhelyben Kálmáncsehi Sánta Márton hirdeti az Igét, s annak magyarázataként immár helvét tanokat.

Az 1548. esztendő nemcsak a birtokosok nemzedékváltása miatt nevezetes a Kollégium történetében, hanem az induló felekezeti váltás miatt. Kopácsi István – noha ő is Melanchton-tanítvány – mint pataki rektor, lelkipásztor és zempléni esperes jobban érzékeli a régióban végbemenő változásokat. A szász lakosság megmarad evangélikusnak, de a magyar népesség reformátussá lesz. Maga is rokonszenvez a helvét irányzattal, s a következő 1550-es években aktívan kiveszi részét a református reformáció terjesztésében.

Perényi Gábor (1532-1567), az új mecénás elkötelezett lutheránus. A jászói rendházat, a szerencsi kolostort elfoglalja. A klarisszák Patakról 1556-ban Nagyszombatba települnek át. Egyértelmű, hogy Perényi protestáns iskolának a támogatója, de a reformáció radikálisabb – helvét – irányzatát nem fogadja el. Kritikussá akkor válik a helyzet, amikor az 1550-es években a birtokain és azok környezetében élő lakosság nagy része már református, s ezt az 1554. évi tállyai zsinat egyértelművé teszi. Az 1560-as években az Egervölgyi Hitvallás (1561) a helvét irány mellett dönt, a tarcali zsinatok pedig (1562, 1564) a II. Helvét Hitvallás elfogadása mellett törnek lándzsát, és a tanításban kötelezővé teszik Kálvin János genfi katekizmusának használatát. 1567-ben a mai nevükön tiszáninneni egyházmegyék aláírásukkal is megerősítik, hogy reformátusnak vallják magukat. Ez az az időszak, melyben az evangélikus és a református egyház országosan szervezetileg szétválik, önálló intézmény építésébe kezd.

A Kollégium megérzi a patrónus és az intézmény közötti feszültséget. A vezető tanerők a hitvallásos meggyőződést előbbre helyezik az egzisztenciájuk megőrzésénél. Nem élezi ki a felekezeti vitákat sem római katolikus és lutheránus, sem evangélikus és református viszonylatban, inkább összefognak az anabaptisták, szentháromságtagadók, szociniánusok irányzataival szemben. A helvét hitvallásuk miatt Perényi Gáborral összekülönböző tanárok sorra lemondanak állásukról, másutt szolgálnak tovább. Így Thuri Farkas Pál, aki Szegedi Kis István tanítványaként és wittenbergi stúdiumok után kerül Sárospatakra 1558-ban lelkipásztornak, még Wittenbergbe megy Perényi megbízásából, hogy az ottani doktorok tanítását tolmácsolja a fölmerült vitás kérdésekben. Az 1562-es tarcali zsinaton mégis kálvinistának vallja magát, s vi-

²⁴ Magyarul: Nagyságos Perényi Ferenc úrnak a török császár kegyetlen fogságából történt kiszabadulásáról, amit a magyar Sztárai Mihály írt meg. Padova, 1543.

tába száll a felvidéki lutheránus papokkal. Levonja a konzekvenciát, Biharba megy lelkésznek, ahonnan csak Perényi Gábor halála után tér vissza Abaújszántóra.

Hasonlóképpen Szikszai Fabricius Balázs (1530-1576) Szikszón, Kassán, Nagyidán, Bártfán tanul, Sajószentpéteren tanít és Wittenbergben, 1561-ben Patakra érkezik, ahol a rektori tisztet tölti be. 1564-ben azonban a nézetei miatt elküldik, s ekkor Erdélyben működik tovább. Onnan azonban maga Perényi hívja vissza. Ez azt jelenti, hogy a korábbi, szűkkeblű döntéseit átértékeli: a Kollégium ettől fogva (1566) nem küldi el kálvinista munkatársait, hallgatólagosan tudomásul veszi a helvét irányú nevelést és oktatást, de már nem is igen tehet mást a református többségű Felvidék, Tiszántúl, Partium és Erdély környezetében. Kopácsi Istvánnak református hitvallása miatt, ugyancsak 1564-ben kell távoznia Patakról. Ő pedig a gömör-kishonti egyházmegyébe kerülve – csak úgy, mint Zemplénben – esperesi tisztséget tölt be.

Perényi Gábor halála után a birtok a kincstárra száll. I. Miksa azonban érintetlenül hagyja, sőt megerősíti a Kollégium kiváltságait.

1575-től 1602-ig viszont az első református mecénás kap döntő szerepet a Kollégium történetében. Ruszkai Dobó Ferenc, Dobó István egri hős és Sulyok Sára fia. Gyámja apja halála után: Sulyok Ferenc. Dobó Ferenc a birtokán hét várnak az ura, barsi főispán, alsó-magyarországi főkapitány, császári és királyi tanácsos. Megerősíti a tatár betörések ellen Sárospatakot, kiépíti a legrégebbi kollégiumi épület Fazekas-sorát, melyen sokáig a címere is ékeskedik. A református gyülekezetben három lelkipásztor szolgál, a peregrinusok a református egyetemeket látogatják külföldi útjaikon. Dobó Ferenc biztosítja a templom és az iskola hosszú távú működésének a feltételeit. Ez ugyan nem téríti el később az ellenreformáció ágenseit attól, hogy ne akarják megszüntetni és helyébe római katolikus főiskolát állítani, de a Bocskai-szabadságharc megmenti a Kollégiumot és mint országos jelentőségű intézménynek a fenntartásáról végül a magyar országgyűlés dönt.

Ahogy az iskola protestáns reformálása Siklósi Mihály, Sztárai Mihály nevéhez, a reformátussá válása Kopácsi István tevékenységéhez fűződik, úgy a Kollégium megeremtése Thuri Farkas Pál, Szikszai Fabricius Balázs és Balsaráti Vitus János munkásságához kapcsolható. Az utóbbi wittenbergi peregrinációja és itáliai orvosi tanulmányait követően 1560-tól Perényi orvosa és 1571-től sárospataki lelkipásztor. A Siklósi-Sztárai-korszakhoz kapcsolható lutheránus intézmény triviális iskola, melyben a lelkész a vezető pedagógus. Az idősebb diákok latint, szónoklatot, bölcséletet és klasszikus irodalmat tanítanak az ifjabbaknak. A quadrivium – egy lektor beállításával – kibővíti az előbbieket a számtan, mértan, csillagászat és a zene alapismeretivel, s az intézmény így már „*illustris schola*”, azaz líceum. Az egyetemi képzettségű rektor – mint Szikszai Fabricius Balázs – 1566-tól a filozófia és teológia szakok keretében már történelmet, etikát, gazdaságtant, politikát, természettudományt is ad elő: „*gimnáziumát a nehezebb tudományok bőszes fejtegetésével gazdagította és ugyanazokhoz a tudományokhoz ékesszólásának nagy dicsőségével csatolta a theologiai szaknak teljes fényét.*”²⁵

A református Kollégium indulása Kopácsi tevékenységéhez kapcsolódik, az egyetlen személyiséghez, aki az alapítók és a továbbfejlesztők nemzedékében egyaránt jelentős nevet szerzett. Utóda Czeglédi Ferenc 1560-tól rektor, 1579-től fél évtizeden át pataki első pap. Az is-

²⁵ Kassai Császár György: Oratio de vita et obitu clarissimi et doctissimi viri D. Basilii Fabricii Szikszai communis Pannoniae juventutis praeceptoris, habita in coetu Studiosorum Ungaricae Nationis Vitebergae... Wittenberg, 1577.

kola – mai fogalmaink szerint – felsőoktatásba emelése Szikszai Fabricius Balázs visszatéréséhez kötődik. A Kollégium immár képes kinevelni jövőendő tanárait, akik továbbra is látogatják a különféle irányzatok szolgálatában álló német, svájci, holland, angol és skót egyetemeket. A nehéz időkben családi kapcsolatok teszik erőteljesebbé a szolgálat összhangját: Szikszai Fabricius Balázs és Balsaráti Vitus János sógorok, Czeglédi Ferenc pedig elődjének, Kopácsi Istvánnak a leányát veszi feleségül.

Az 1570-es években rektori tiszteet betöltő Paksy Cormaeus Mihály az első, aki kizárólag református egyetemeket látogat. Ő már egy új nemzedéket képvisel, amely – miután Sztárai Mihály, Thuri Farkas Pál, Balsaráti Vitus János, Szikszai Fabricius Balázs ebben az évtizedben egymás után elmennek a minden élők útján – folytatja a református lelkészképző akadémia munkáját a század végéig, Beregszászi Lőrinc Péter, Kassai Császár György, Pilcius Gáspár, Thoraconymus Mátyás, Károlyi András, Fegyverneki L. Izsák, Krakкаи Demeter, Újfalvi Katona Imre és Debreczeni Molnár Boldizsár társaságában. Ez időtől fogva ismeretes a Kollégiumnak az Apokalipszis angyalát ábrázoló címere (1576).

Összegezve a Kollégium indulásával kapcsolatos gondolatokat, bizton állíthatjuk, hogy a protestáns tanítás kezdeteit Sárospatakon 1524-től tarthatjuk nyilván. 1531-től egy reformlutheránus iskoláról beszélhetünk, mely kibontakozásában nem a felvidéki evangélikussággal tart, hanem elmozdul a radikálisabb, helvét hitújítás irányába. 1548-tól itt már kriptokálvinista – gyakorlatilag református – Kollégiumot találunk, mely a helvét eszmék érvényesítője és terjesztője, de ezeket még hivatalosan nem hirdetheti, akkor sem, ha belátható, hogy a református Reformáció missziójában a pataki Kollégium a tanáraival és diákjaival nem az események után kullog, hanem „*elébe megy a tavasznak*”²⁶, egzisztenciális áldozatok árán is kezdeményező szerepet vállalva a régióban. 1566-tól teljes joggal viseli a leginkább kifejező *Sárospataki Református Kollégium* nevet, ami alatt formálisan „*Illustris Reformata Schola*”-t értünk, mely azonban diákjait akadémiai ismeretekkel felvértezve képes a gyülekezeti szolgálatba, közéleti pozíciókba illetve a nyugati protestáns egyetemekre küldeni.

²⁶ Az „*elébe megy a tavasznak*” vonása a pataki diák jellemzésére használt egyik sajátos motívum.

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

Temetők

Balatonudvari, Szatmárcseke, Telkibánya

Székely kapu, búzakalász,
kopjagomb. Csak az igenre
felhalmozott gondolatok!
Csónakos fejfás temető,
hol Kölcsey sírja, Csekén.
Telkibányán kalap és konty,
gombos fiú, koronás lány.
Megnyújtott gomb Dávid haja,
elsíratva anyja, apja.
Sírkövek, szívre faragott,
száz-száz éves, népi barokk
szívtemető. Szívek, szívek
az *udvari* műút mellett.
Csekén s az Arany-hegy felett,
s Udvariban a kőszívek
mindenszentek napján, jelek.
Óh, Istenem, Uram! Hír ez?
Mindenki magával fizet!

Kétezeröt július

(Hernádi Gyula röpköléseiből)

Farkasréti felhőillat,
hamvának szökött hajnala.
A virág virágszót léptet,
illat hátán félve félek,
ó nyereg s a csillagének.
Fák közt holdfény, virradatok,
röpkölni fognak napjaim,
röpkölni az angyalokkal,
röpkölve az Őst legyőzni.
Csöndes rejtőzködő lelkem
feszület az örök rendben.

Tartása volt Oroszvári –
a teleholdas éjszakán
haláltáncát csak Ő járta –
varázsló volt, mégsem látta.

Urnasírján hamva mellől
kihajtott a madármályva –
ilyen árva, ilyen árva.

Tűzmadár háza

csillogó levél
hajnali harmat
tűzfala rakja
a lámpavilág
vágja az ágnak
Nap, a delelő
bújt minden virág
még fagyos az éj
lassan a tavasz
hajnali levél
csillogó harmat
madarak dala
ablakom alatt
a fészekről, a
fészekről szól az
ének, a ház és
háza éneke
fecseg a tűzfal
bordó vörösré
virradta a Nap
bánat virága
tűzpiros ága
levele, szára
tűzmadár háza

STEFAN ELIÁŠ

Kisdi Benedek egri püspök halála és temetése

A történész sokszor arra vágyódik, hogy bizalmasabban tudjon behatolni a történelem eseményeibe. A ránk maradt száraz tények lehetnek pontosak, de egyes történelmi egyéniségek cselekvését nem nagyon emelik ki az ismeretlenségből. A regényírók ezt úgy oldják meg, hogy erősen bevetik a fantáziájukat. Mi nem ezt az utat választottuk, de mégis egy kicsit jobban szeretnénk bemutatni a nagy egyetemalapítót, *Kisdi Benedeket*.

Szinyei József életrajzi műve részletesen foglalkozik vele, megadja halálának napját is,¹ de egyetlen jászói halálózási anyakönyvben sincs feltüntetve halála pontos ideje és körülményei. Kassán ugyan beírták, de ez kissé megtévesztő, mert megjegyzés nélkül tették. Ugyanis

¹ *Kisdi Benedek* egri püspök, kir. tanácsos, szül. 1598 körül Szécsényben (Nógrád m.) középsorsú szülőktől; miután a gymnasiumot itthon elvégezte, az esztergomi főérsek megye növendékpapjai közé lépett és kitűnő tehetségei tekintetében Rómába küldetett, hol a bölcselet és hittudományok tanszakait az Apollinarium Collegiumban kitűnő sikerrel végezte. 1622-ben visszatért Rómából és nov. 30. fölszenteltette. Pázmány Péter az ifjú áldozó papot udvari káplányul maga mellett alkalmazta. Itt tanulta ő a bibornok főérsek szellemnagyságát közelebbről megismerni, kit aztán pályaképül tüzött maga elé egész életére. A főpapi udvarból vallásos buzgalma a lelkesítő térre vonzotta; előbb püspökiben, majd Selyén nyert lelkesítő hivatalt; mindkét helyen többeket a r. kath. hitre térített. 1624-ben pozsonyi, 1626. ápr. 21. pedig esztergomi kanonokká s honti főesperessé nevezetett ki. 1629. okt. 4-re Nagyszombatban Pázmány Péter által tartott egyházmegyei zsinaton K. neve is feltűnt, a ki őt társával azonban bizottmány tagjává nevezetett, melynek tiszte volt Nagyszombatban állandó vizsgálószekeket alkotni, a lelkesítőért folyamodó egyházi férfiak tanulságának kipróbálása végett. Az esztergomi káptalanban 1631. a szent Györgyről címzett prépostsággal, 1636. olvasókanonoksággal jutalmazták és Losy Imre nevében, mint primási helyettes, a főérseki megyét kormányozta. 1638-ban a boldogságos szűz Mária hatvani prépostjává s a magyarországi kath. püspöki kar végrendeleteinek végrehajtójává nevezetett ki, s minthogy neve országsszerte nagy tiszteletben állott, a fejedelemsnek is kegyeltjévé lön. 1644. szept. 24. szerémi, 1646. ápr. 21. nagyvárad püspökké nevezetett ki. Az 1647-ben Pozsonyban tartott országgyűlés jegyzőkönyve többször kitüntetőleg emlékezik meg róla. 1648. febr. 2. III. Ferdinánd király közeliismerést nyert ügyességeért egri püspökséggel tisztelte meg. Főpásztorágának első gondoljai közé tartozott az országgyűlésen szorgalmazni, hogy a káptalan biztossági tekintetből Kassára tétessék át, mely oda 1650-ben Jászórol át is költözött, isteni tisztelet gyakorlására a szent Ferencziek templomát nyervén, hol 1657-ben művészi kivitelű oltárt emeltetett. Legnevezetesebb tette volt azonban a kassai akadémia alapítása. Már 1643. jan. 16-án a kassai jezsuiták királyi adományként kapták a mislyei jószágot, alkalmasint tanárok eltartása végett. De kezdetben a helyiség szűk volta nem engedte a közoktatásnak kellő mérvben berendezését és a tanítás is csak egyetlen tanár vezérlete alatt kezdetett meg. 1657. febr. 26. kelt K. alapító oklevele, melylyel hatvan ezer forintból álló tőkét tett le a bölcseleti s hittudományi kar tanárainak kellő ellátására, miáltal alapját vetette meg a kassai akadémia. Leopold király Kisdiinek ezen tervét 1660. aug. 7. oklevélben megerősítette s az akadémia még azon év aug. 7. megnyilt. K. ezt már nem érthette meg, mert 1660. jún. 22. meghalt Jászón. Halála előtti napon tett végrendeletében a Kassán állítandó papnevelőintézetre harmincezer forintot hagyományozott. Az egri püspökségei növendékpapoknak anyagi jólétének eszközéséről azonkívül is bőkezűen gondoskodott; Kassán telket vásárolt a rajta levő házzal együtt a papnevelő intézet számára; annak illő eltartására egyszersmind Gönyű helységben egy részjószágot ajándékozott, székes-egyháza káptalanainak pedig hater forintos hagyott. Vallásos költészetünkben neveztes munkát adott ki e címmel: *Carvs Catholici Régi és Uj Deak és Magyar Ajitatos Egyházi Enekek*, és Litaniai: Kikkel a Keresztyének esztendő által való Templomi Solennitásokban, Processiókban, és egyéb ajitatoságokban szoktak élni: Most újonnan egybe szedettek és a Keresztyéneknek Lelki épületekre, és vigasztalásokra kibotsátattak Anno M.DC.LI. Hely n. (Újabb kiadásai: Kassa, 1674. és Nagyszombat, 1703.)

Kisdi Benedek

minden elhalálozást helyben kéne rögzíteni az anyakönyv vezetőjének, s nem ott, ahol temették. Akkoriban viszont nem vezették az anyakönyveket elegendő precizitással. Ezenkívül ismert tény, hogy a szótárak és lexikonok, például a Magyar Életrajzi Lexikon is, pontosan jegyzi, hogy Jászón halt meg, 1660 június 22-én.² Ennél többet a történelem szakértői sem tudnak elénk tárni. Létezik viszont egy eddig ismeretlen, forrás értékű dokumentum, amelynek segítségével jobban megismerhetjük az egyetemalapító püspök utolsó óráit és az azután következő eseményeket.

Kassán, a volt Abaúj vármegyei levéltár állományában létezik egy csodák csodájára megmaradt levél, amely odavezet bennünket a püspök úr halálos ágyához.³ A leghűségesebb jezsuita társai voltak azok, akik körülállták utolsó perceiben és azután intézkedtek. Először a kassai megyeházára írtak. Tisztelettel szólítván a nemesi rendet, kifejezték, hogyan történjék a halott átszállítása és temetése. Nagyon pontosan fejtik ki, hogy a halál június 22. napján, virradatkor, három és négy óra közt következett be. A levelet Kisdi Benedek három bizalmas társa írta alá, pecsételte le. Ezek János, András és István. Egyben kijelentik, hogy ők a megboldogult püspök végakaratának és temetésének végrehajtói.

A levél szövegének a bekezdése és vége latinul van megírva, viszont többi része magyar nyelven íródott. Az írás nehezen olvasható. Ezért figyelembe véve az okmány jobb megértését a szöveget mai nyelven és szükséges bekezdésekkel ellátva idézem. Az eredeti szöveget is bemutatom mellékletként. Így a levél eredeti szövege és stílusa mindenki számára hozzáférhető.

Igen tisztelt, Főtisztelendő, Rendkívüli, Tiszteletre méltó, Tekintélyes, Méltóságos, Jeles, Bölcs és megfontolt Megbecsült Uraink.

Üdvözet alázatos szolgálóinknak akiknek felkészülni ajánlunk. Jusson Kegyelmetekhez kívánságunk szerint ez a bejelentés és szívből kívánjuk, hogy Isten sok jóval megáldja Magukat.

Milyen rövid idejű a jó szerencsével hízog bizonytalan árnyékvilágnak napról napra csalogató állhatatlansága a mindenség alkotójának megváltoztathatlan törvényéhez képest: néhai tekintetes és méltóságos Kisdi Benedek egri püspök, prelátus urunk, Heves és Szolnok vármegye örökös főispánja, Római császár és koronás király urunk öfelsége tanácsosának, változó és szomorú sorsának 1660. esztendő június 22. napján virradatkor három és négy óra között visszaadta lelkét teremő Istenének.

Testét nem kívánva a föld gyomrába, hanem méltóságához illő becsületes eltemetésének végrehajtói mi vagyunk, és miként más méltóságos úri és főrendekhez tartozókat Kassán, a nemes egri káptalanban temetjük, ahová ez év július 15. napján reggel nyolc óra tájban érkezünk.

Hílt tetemeit Jászóról július 14-én reggel hét órakor indítjuk. Éjjeli szállást Miszlókán rendelünk, hogy onnan a megnevezett temetésnek napján nyolc órakor Kassára beérkezhessünk. Minek okáért Kegyelmeteket alázatosan kérünk, hogy aznap és azon helyen az Istenben ott nyugvó méltóságos úr testének becsületes temetésén jelen lenni méltóztassanak.

² Kisdi Benedek (Szécsény, 1598 körül – Jászó, 1660. jún. 22.): egri püspök, kat. egyházi énekgyűjtő. Mint papnövény-dék Rómában tanult. Hazatérése után 1622-ben pappá szentelték. Egy ideig Pázmány Péter káplánja, aztán Püspöki-ben, majd Sélyén lelkész. 1644-től szerémi, 1646-tól nagyvárad, 1648-tól egri püspök. 1657-ben nagy összegű alapítványt tett a kassai jezsuita ak. létrehozása céljából. Az általa kiadott Cantus Catholici (Nagyszombat, 1651) c. egyházi énekgyűjtemény a katolikusok között sokáig használatban volt és több kiadást ért meg. (MÉL, Bp., 1981.)

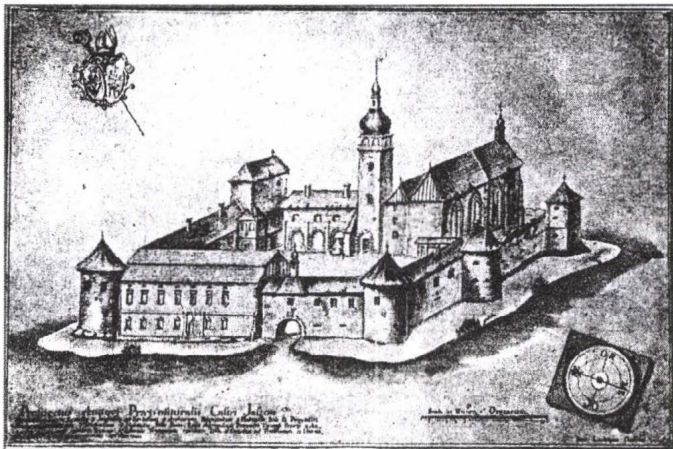
³ Štátny archiv v Košiciach. Abovská župa. Správne písomnosti 1498-1850. M. Rözne záležitosti. 13/1660. iratszám.

Az erődített jászói kolostor

A három szignáló pap közül csak az elsőnek a vezetéknévét tudtuk minden kétséget kizárva megállapítani. Ő, aki egyben a levél írója is, kétség kívül Mokchay András jezsuita atya. A szlovák név nem véletlen. Valóban Szentkereszt községben (Križovany), Sáros megyében született, régi köznemes családban, mely Ung vármegyéből származott. Nemességüket vitézi tetteikért kapták. Nevükkel megyei, de országos hivatalokban is találkozhatunk egész a huszadik századig. Maga Mokchay András a nagyszombati egyetemen végezte tanulmányait és valószínűleg itt találkozott Kisdi Benedekkel, aki kiszemelte magának tervei megvalósításához. Kisdi már régen foglalkozott a gondolattal, hogy a Felföld keleti tájain egyetemet alapítson. Az ott született jezsuiták jól ismerték a vidék viszonyait, tehát jó támasznak ígérkeztek a tervek kivitelezésénél. Kisdinek Mokchayba vetett bizalma tudományos téren is megalapozottnak bizonyult. Mokchay kiváló bölcseész volt. A *Triplex philosophiae rationalis, naturalis et metaphysica* című műve Nagyszombaton jelent meg 1640-ben. Később a leleszi konvent kommendátoraként találkozunk Mokchay András névvel. Ott is halt meg 1679-ben. Három nyelven beszélt, valószínűleg a német nyelvet is megértette.

A forrásunk abban is segített, hogy egy kicsit foglalkozzunk Kisdi Benedek feltételezett sírhelyével. Az a feltételezés, hogy a püspök nem kívánta a földbe temettetni magát, nagyon fontosnak tűnik. Templomi temetése Kassán volt, de a pontos helyről nem tudunk semmit; a ferencesek temploma akkor még teljesen gótikus volt. Azon kívül – akárcsak Pázmány Péter – ő sem kapott díszes síremléket kortársaitól, így Kisdi Benedeknek sem volt része ilyen kitüntetésben. Létezik azonban a volt kassai ferencesek templomában Kisdi Benedek címerevel megjelölt mellékoltár, melyről joggal feltételezzük, hogy közelében vagy alatta temették el az egyetemalapítót.⁴

Az egyetemnek egyik feladata a tudománynak a maga egészében való művelése, továbbá egységének fenntartása azáltal, hogy egyes ágai szüntelen összekötetésben vannak egymással. Ez Kassán Kisdi Benedeknek köszönhetően mind megvalósult. Valójában épp az egyetemmel érkezett el Kassára és a történelmi Magyarország területére a komoly tudomány. Nem szabad erről megfedkezni, a tudomány mindenkié.

⁴ További források: Slovenský biografický slovník IV. Matica slovenská, Martin 1990, 211. – Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal VII. Pest 1860, 540. – Kovács Miklós: Kassa régi egyeteme. = Széphalom 3. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1990. 187-193.

DUDÁS SÁNDOR

Versek

Mit árthatok,

s kinek, ha délben
kalaplevéve hallgatom
harang szavát,
és úgy kérem
ölembe ejtve két karom:
Uram, velünk is
törődj néha.

Augusztusi ősz

H. Zs. osztálytársamnak

Augusztus végi ősz bitangol
erdő alján velünk a vadvirágos
Jács völgyében, jobbra a Cseres-erdő
tölgyel betakart dombja áldoz,
s balról a táj Zöldvár-tetőhöz simul.
Caplatunk a térdig érő fűben
nyarat idéző gombos góré lila
bogjai s a katángkóró kékje közt derülten,
keresve a Mária-fa árnyát,
de csak csonkja az, mi felkavar
múltat, mint a Tomor-váron
a nagy bozót, giz-gaz és avar,
s mégsem borús az emlékezet,
hisz e vidék nektek Szent Márton volt,
fele köpenyét rátok adta,
nem csoda hát, ha visszatérve
dalra fakadunk, dicsérő dalra,
mint hálásszívű gyerekek.

Mezsgyén kuksoló

Kertaljai ringló loccsan
gyerekkori augusztusomra,
és ellapul a földön holtan,
szolidan, mintha ott sem volna.

Mezsgyén kuksoló körtefa
termése árpás zsákban érik,
akár rég, de letörte a
szél az ágat: reményt a tévhit.

Dombtetőről, bokrok mögül
mosolyt mímel a macás alkony.
Maholnap már – tudom – köd ül
szőlőhegyen és patakparton.

Megőszült fürtök

A szőke fürtök ellobogtak
csikószéllal, tavaszugárban,
s nyoma sincsen a harmatoknak

elhitetni, még enyhe nyár van.
Elmúlt, ahogy ajkunk szögletén
a mosoly is. Maradt az árnyam.

Lomha macska lett az őszi fény,
s mint macska, vagy mint sóhaj égre,
úgy kúszik fel meggyfánk levelén

alkonytájban: értem már mivégre
vagyok megcsalt és hitehagyott!
Csomót kötök nyelvem hegyére,

s nem fecsegek ki a tegnapot
tenyeremet szám mellé téve,
de hogy szép volt, annyit mondhatok.

ZELENÁK ISTVÁN

Erdőbénye, a legendák földje

Erdőbénye a tokaji borvidék mértani középpontjában fekszik. Különleges szépségű tájon sajátos lelkivilágú emberek lakják. A táj a pannon dombvidékekre vagy a mediterrán szőlőtermő helyekre emlékeztet. A változatos tájnál is bonyolultabb az emberek szellemisége. Öntudatos, de magukra maradt emberek: ismerik múltjukat, a sok munkával megélhetést nyújtó szőlőtermelést, ugyanakkor a bizonytalanná vált jelen nyomasztó terheit hordják. Legendák földje ez, szépség és gond szülőhelye.

A természeti lehetőségek és a táj sajátosságai

Erdőbényén egyedi bor terem. Erőteljes savak teszik gerincessé és eltarthatóvá. A vulkáni kőtörmeléken és málladékon gazdag és változatos ízvilágú ital születik. Adódik a kérdés: miként keletkezett ez a megkapó szépségű táj? Hogyan jutottak el az emberek a táj kihasználása és formálása során addig, hogy ezen a termőhelyen a tudomány ma ismert eredményei felhasználásával termeljük meg a sajátos bényei bort?

A település a Tokaji-hegység zárt medencéjében alakult ki. Északkelet felől a *Horváti-Szokolya* (611 m) és a hozzá tartozó hegycsoport zárja le a medencét. Ezek a hegyek 10-11 millió évvel ezelőtti riolitláva-kitörés eredményei. Az izzó láva riolituffa-felszínre halmozódott fel. Ehhez a hegycsoporthoz tartozik a *Mondoha* (496 m), keletre leereszkedő Felhegy, a Dóka-hegy, Veres. Tolcsva felé a terjedelmes Terhegy, melynek kidolgozott látatömbje a Tolcsva-hegy. Egészen más folyamat eredménye a Bényétől nyugati irányban elhelyezkedő *Hollós-Molyvás* hegycsoport. Fiatalabb, 9-10 millió évvel ezelőtti andezitláva-felhalmozás eredménye, rendkívül összetört és tagolt. Legmagasabb csúcsa a *Bényei-Szokolya* (607 m). A két hegycsoport közötti hullámos medencében fekszik a település. A Bodrog menti lejtőn Bénye felé tekintve a *Sajgó* erózió által kidolgozott dombja takarja a szemünk elől.

Fiatal kéregmozgások tovább bonyolították a felszínfejlődést. A földtörténet során a miocéntől kezdve az egykori hasadékvölgysor többször megemelkedett, a pliocénben viszont süllyedt, és a Pannon-tenger peremén szigetszerűen emelkedtek ki az említett hegyek. Jelentős negyedkori kiemelkedés erőteljes eróziós, azaz lepusztulási folyamatot eredményezett. Mindkét hegycsoportban széles és hosszú völgyek alakultak ki, a hegyek elnyerték mai formájukat. A *Bényei-patak* völgye erőteljes árokként kettéosztotta a tájat. A hosszú mélyedés egyik peremén ma az Abaújkér és Vámosújfalú közötti országút halad. Nyugat felé lépcsős a hegyvidék és széles völgyeket kialakító mellékpatakok szabdalják a tájat. Maga a *Bényei-patak völgye* is sokszínű táj. Fent, a *Felső-Liget* táján egy régi felhalmozott felszínben gyöngykovaföldet bányásznak. Lejjebb a védett vegetációjú *Alsó-Liget* a falu nevezetes legelője. Alatta a *Rednek* tövében fakad a *Pimpós-kút* forrás, melyet gyógyvíznek tartanak. A faluhoz közeledve az alacsony *Becsek*, majd

a patakok medre között magasán maradt *Hecske* mentén jutunk a völgy alá. Itt igazi geológiai érdekesség következik, ugyanis a mélységi vulkánosság lassan kikristályosodott andezitből egykor kenyér alakú lakkolit halmozott fel. Ezt a patak kettéfűrészelte. Így alakult ki az égett agyaggal fedett *Barnamály* és a túlparti *Mulató-hegy*. A *Barnamály* erdei útján található az a feltárás, ahol kb. 130 miocénkori növény kövületét találták. Valószínűleg itt letek rá 1867-ben arra a riolittufa-tiledék kődarabra, mely a kb. 10 millió éves *Vitis Tokaiensis* összölő lenyomatát őrzi (Bécsi Kultúrtörténeti Múzeum.) A *Mulató* oldalában évszázadok óta bányászák a világ legjobb építőkövét (*Hubertus-bánya*). A bányagödörben tó keletkezett.

A bényei ember bármely irányba néz, érdekességre téved tekintete. Délnyugat felé, Kisfalud irányában a *Cigány-hegy* (475 m) magasodik, mely kitörési központ volt, s a lávaár innen indulva többfelé lefedte a tájat. Nyugat felé, a *Nagy-Köves-hegy* oldalában fakad a *Reményforrás*, amely *Erdőbényefürdő* gyógyvizét adja. Északnyugaton, a *Szokolya* tövében eredő kis *Arany-patak* medrében egykor aranyat kerestek, s ma is számon tartott lelőhely. Fent, a ligeten túli legelők miatt tört ki a két falu lakói között 1817-ben a „baski veszedelem” névvel illetett háborúskodás. A *Fel-hegy* mögött gyakran legeltették a gulyát vagy a csordát, s a *Jávorkúton* itattak. Távolabb már csak a vadászok és gombaszedők jártak. Köröskörül a hegyeken több ezer hold uradalmi erdő díszlett. Északkelet, vagyis Horváti felé a *Hideg-völgyön*, a *György mester-kútnál* indult az út, melyen vulkáni hegyekben szokatlan kincs lelőhelyéig jutottak. Valahol a *Kis-Szokolya* táján bányászták az 1950-es években a miocénkori szenet. A rossz utakon a szegilongi vasútállomásig szekerezték a bényei fuvarosok. Kelet felé az országúton a *Kereszt-Onoknál* lehetett a mocsaras völgyön áthajtani. Ez a völgy a *Pokolkút-forrástól* induló időszakos patakról kapta nevét. Maga a forrás távol, a faluhatár közelében van. Környezetében, a *Ter-hegy-fark* és a *Szokolya* között volt a gulya másik legelője. Nem messze van a *Ter-hegy* lejtőjén a romantikus nevű *Cigány-völgy*. A *Fel-hegy* oldalában, kb. 270 m magasságban ér véget a *Szokolya* kitörési központja felől egykor felhalmozódott riolit. Szegélye aprózódik, s a kövek lassan haladnak lefelé a hegyoldalon. Ezt a részt a sziklákról *Zsákosok* névvel illetik a szőlőművelők. Alatta már a könnyen málló riolittufán folyik a művelés. Ez a hegyoldal az egykori *Zsabás*, ma *Omlás-dűlő*. A medence alsó részén további érdekességek rejlenek. Az említett *Bényei-patak* völgye keleti lejtős pereme a „fenti” országútig ér. A mellékpatakok ezt a széles lejtőt felszabdalták. A lávafelhalmozások előtti riolittufa anyagában az utóvulkáni működés, a melegvíz-feltörések mentén megkeményedett az egyébként laza kőzet, s a kis patakok kipreparálták ezeket a kemény sziklákat, melyek szirtekként sorakoznak. Ez a híres *Ördögkő-sor*. Egy részén kiváló, faragható riolittufa építőkövet bányásztak. A bényei emberek a fehérkő faragás mestereiként váltak híressé. A második világháború előtt a *Jassó-bánya* faragott díszítőelemeit szállították a kassai dóm felújításához.

A hegyekkel körbezárt emberléptékű táj közepén, sajátos helyen alakult ki maga a település. Ahol a *Fel-hegy* alatti rossz lefolyású hegyláb-lejtő alsó peremén a *Bényei-patak* völgye kezdődik, ott éri el a leglankásabb lejtőn felkapaszkodó országút az *Aranyos-völgyből* a Hegyaljára vezető fenti országutat. A domboldálnak ezt a részét elkerülik a *Fel-hegy* felől érkező vízlevezető árkok. Itt a domború lejtőszakaszon alakult ki a faluközpont, s a templomok táján a középkori faluhely. A csapadékvíz mindkét oldalról árkot képezett (mai Rákóczi, illetve Hunyadi u.). A lefutó vizektől elkerült domborulat ideális lakóhely lehetett a patakokkal bővelkedő

medencében. Felmerülhet a kérdés, itt volt-e az 1248-ban emlegetett *Erdőmező*? A falu és a *Felhegy* közötti hullámos medencealjzat a jégkorszakban még deráziós felszín volt, ahol a fagy könnyen mállasztotta a riolittufát. A melegebb és csapadékosabb időszak beköszöntésével a hegyoldalon gyors lejtőpusztulás állott be, s az esők után bevágódtak a meredekfalú árkok. Záporkok földjén vagyunk. A lehordott anyag feltöltögette az országútig tartó rossz lejtésű medencét. A víz átbukva a peremen a völgy aljára igyekezett. A 18. században a fő utca felett mesterséges tavat („*Tó*”) hoztak létre a víz megtartására, amelyet a gyakori tüzek eloltására használtak. Az országút és a *Felhegy* között az iszappal rendszeresen elöntött tájon égetés, vagy irtás nélkül keletkezhetett a szántóterület. A megszáradó iszapot kiszáradáskor könnyű lehetett művelni. Az egyébként sovány talaj termőképességét az újabb rétegek biztosították. A természet adta a lehetőséget, hogy az erdők között mező, vagyis szántó jöjjön létre. Ezért itt alakult ki a település. A feudális rendszer idején a ma *Átal-dűlő*ként nevezett terület volt a majorsági, majd uradalmi szántó. Ezen áthaladva érték el a jobbágyság a használatukban levő szántókat, szőlőket és pallagokat. Amilyen bőben voltak Bénye határában az erdők, olyan kevés volt a kaszáló rét. Mindig értékesek voltak a hegyi rétek és a kaszált gyümölcsösök, különösen azért, mert a falu hídjától lefelé eső patakparti rétekre a földesurak tartottak igényt („*Füves-ker*”). Csorda és más nyáj a falu körüli száraz hegyoldalakon, s a patakok völgyében és a hegyi legelőkön járt. A határhasználat sajátos területe volt a hordó „abrints” vágása, melyre egyes uradalmi erdőkben is szabadsággal bírtak (*Mogyorós, Zöldág-csere*).

A *Bényei-medence* sokféle lehetőséget adott a lakosság megélhetéséhez. A legjellemzőbb volt szőlőművelés. Általában a tizenkilencedik század végén érte el a lakosság száma azt a mértéket, mely a megadott területen teljesen kihasználta lehetőségeit. Azt megelőzően a járványok és háborúk következtében időnként csökkent a lakosság, s nem volt igazán kihasználva a táj. Viszont a 18. század végétől a kb. 400 „nemesi”, vagyis taxás család már nehezen élt meg, a szántó és iga nélküliek pedig a szőlőművelésből tartották el magukat. Az ipari korszakban Bénye más kincsei felé fordult az érdeklődés. Az utóvulkáni működés során a földkéreg repedésein át forró gőz és víz áramlott felfelé, s ezek mentén a riolittufában hidrotermális átalakulás zajlott. Különleges kövek, féldrágakövek (nemesopál), üveggövek (az őskőkor emberének legjobb nyersanyaga, az obszidián és a kova) és földásványok (perlit, illit, diatómaföld) ezen kívül limnokvarcit, kalcedon és sok más kőzet és földásvány keletkezett. Erdőbénye ezeknek tárháza, a gyűjtők paradicsoma. A táj meghatározó elemei, a tufalepeltől megszabadult lávatómegek és patak völgyek, az érintetlen erdők és hívogató távoli csúcsok rendkívüli szépséggel ajándékozták meg az eldugott, ahogy Ember András nevezte (1750-ben) „*Oldal Bénye*” lakóit.

Erdőmező és a két Bénye

A magyar honfoglalás és államalapítás után évszázadok teltek el, mikorra a hegység belső területein új telepítések jöttek létre. Erdőbénye az új szántókat, réteket kereső, kirajzó népesség irtványtelepülése. Az Árpád-korban kettős falu volt. Kialakulásáról és első évszázadairól alig tudunk valamit. Csupán a szomszédos falvak, Olaszliszka és Meszes határjárása ad néhány támpontot. A település 1239-ben, azaz a tatárjárás előtt már megvolt. Ezt Meszes falu határjárásából tudjuk. A mai Szezilong térségében, de más határok között létezett a tatárjárás idején elpusztult Meszes falu. Határa északon megkerülte a *Bényei-Szokolját*, s a pa-

takvölgyben *Erdőmezőre* ért. Ilyen néven említik először a mai Bényét, ami tökéletesen kifejezi akkori helyzetét, mert erdők között fekvő kis szántóra utal.¹

IV. Béla király a saját birtokai közül már 1242-ben, majd az adományt megerősítve 1248-ban a szepesi Szent Márton egyháznak és káptalannak adta Liszka-Olaszi falut. Ennek határa a hegyek felé a *Magica* pataka, nyugat felé a *Meszes-patak* volt. Meszes falu határainak kijelölésére birtokosa, Antoleus kérésére 1255-ben került sor. Antoleus IV. Béla egyik kedvelt embere volt. A határkijelölést Kádár István tolcsvai várispán végezte el, s azon jelen volt Prud, keresztúri várispán, Baguen tályai várispán és az egyházi személyek közül Márk ungi főesperes. Részt vett még rajta két tolcsvai nemes, Longius és Uz. A felsorolásból nemcsak a korabeli várszerkezet, a környék Tolcsva nembeli birtokos családjai ismerhetők meg, de leírják a határokat is. Kezdődik az a *Magica-hegynél* (vagyis a hasonló nevű patak forrása fölötti hegytetőn, ami ma Bénye és Liszka határa). Aztán eléri a Bénye felé vezető utat, majd újra a *Magica-patakot* követi egészen a torkolatáig, végül a (bényei) *Szokolya* felől érkező patakok medrei mentén halad. A nevezett patakok mentén különült el Meszes területe az itt megnevezett *Erdőmező* településtől. Az akkori *Meszes*-, vagyis a jelenlegi *Bényei-pataktól* nyugatra eső hegyek akkor Meszes faluhoz tartoztak. Megállapíthatjuk, hogy a patakokat követve állapították meg a faluhatárokat. Erdőmező déli és nyugati határai a *Magica*, illetve a *Meszes* patakok voltak. Az északi határok még nem alakultak ki, vagyis az erdők közé települt népesség még csak Erdőmezőig hódította meg a tájat.² Az 1248. évi oklevél szövegében a király Mátyás szepesi prépostot csalárdnak nevezi, mert testvéreinek akarta átjátszani Liszka-Olaszit, pedig ő a jószágot, a szőlőt és a sárospataki kúriát nem személy szerint a prépostnak, hanem a szepesi egyháznak hagyta. Erdőbénye történetét a két oklevél annyiban segít megismerni, hogy egyrészt akkor még mező, vagyis szántóterület volt az erdők között, a szomszédos Liszkan ugyanakkor szőlők is voltak. Régen az egyházi szőlők példaként szolgáltak a környező népesség számára, s így is segítették a szőlőművelés elterjedését. A bényei szőlők megjelenésére ezt követő évtizedekben számolhatunk.³

Ikertelepülés, két falu alakult ki, melyeket oklevélben 1299-ben *Alsó-* illetve *Felső-Bényeként* említene. A *Bénye földje* elnevezés a „*Bennyee*” írásmódból következett, birtokviszonyt fejez ki, s Benjámin tulajdonát jelenti. A név szerkezetéből arra is következtethetünk, hogy magyarok alapították. Az akkori birtokos hovatarozása ismeretlen.⁴ Ugyanezek az oklevelek más földrajzi neveket is említene, mint a *Nagy-Szokolya* közelében fakadó *Pokolkút-patak*, a *Meszes*, (ma *Bényei-patak*), a Szegi felé határt képező *Dereznek*, (ma *Fövenyes-patak*), valamint a *Magica-hegy*, azaz *Nagy-hegy*. Ez utóbbi a Bénye és Tolcsva között szélesen elterülő, 5-6 négyzetkilométer kiterjedésű *Ter-hegy*. A felszín elnevezései Árpád-koriak.

Mint a legtöbb települést, *Két Bénye* néven Erdőbényét is számba vették az 1317-1334 között írt pápai tizedjegyzékekben. Az *Aranyos*, más néven *Meszes-patakig* az egri püspökség szedte a tizedet, míg nem Tamás esztergomi érsek ezt a jogot az egri káptalanra ruházta át.⁵

¹ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (folyóirat, a továbbiakban: Akk.) IV. 1898. 258.

² Akk. IV. 1899. 24-26.

³ Akk. IV. 138. Zemplén vm. politikai és helyrajzi ismertetése, forrása *Fejér L.* Cod. Dipl. IV. 2/20, valamint Hegyaljai mezővárosok - (Olasz) Liszka történetéből. = Szülőföldünk, 20.sz. 1993. jún.

⁴ Akk. IV. 257.

⁵ Kovács Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987. Forrása: Anjoukori Okmánytár IV. 427. d. Ami az *Aranyos-patakot* illeti, az itt a *Bényei-patak* egyik felső ágát, a *Szokolját* körülölelő *Arany-patakot* jelenti.

Erdőbényéről ezáltal megtudhatjuk, hogy ekkor már egyháza, parókusa volt, tehát templomos helyként szerepel. A tized a táj ma nagyobbbnak ismert települései dézsmájánál kevesebb volt, vagyis a két Bénye együtt is kis településnek számított. Magát az *Utrague* (Két) Bénye kifejezést még évszázadokig használták, például 1541-ben Serédi Gáspár birtokai felsorolásában, az I. Ferdinánd által kiadott adománylevélben.

Erdőbénye a középkor és újkor fordulóján

A két Bénye közül a középkor végén *Felső- vagy Egyházasbénye* a mai településközpont helyén alakult ki. Az *Alsó-, Kis-,* néhol *Mező-Bényeként* említett templom nélküli kisebb falu Márton János településtörténete és 18. századi levéltári adatok szerint a *Fövenyeske* néven ismert lejtőn volt. Így határozza meg Erdőbénye 1860. évi urbéri szabályozás utáni térképe is. A *Fövenyeske* nevű szilvás a *Mulató-hegy* és a *Magita-patak* között, a *Malom-patak* közelében van. Érdekes volna tisztázni a már nem létező *Kis-Bénye* helyzetét, de a levéltári iratokban kevés utalás található a kisebbik falura. Amennyire évszázadokkal későbbi utalásokból sejthető, a két Bénye közötti határ végig a *Pokolkút-patak* volt. *Kis-Bénye* kevés szántóval, patakparti kaszálókkel és rétekkel, a *Magita-patak* mentén uradalmi erdőkkel, az *Eresztvényen* a falu által használt erdővel, a *Tolcsva-hegyen* uradalmi, a kisebb dombokon jobbágyszőlőkkel rendelkezett. Az említett hegyek megkülönböztető neve *alhegyek*, a *Fel-hegy* viszont a *Horváti-Szokolya* hegycsoporthoz tartozik. A név az *Alsó-,* illetve *Felső-Bényéhez* való tartozás őrzője a népi tudatban. A faluhely a későbbiekben (pl. 1645-ben) az újratelepült *Egyházasbénye* kommunitásának kaszálója lett. A Liszka felé eső erdők helyén később az egyház kapott területeket (*Pap-erdő, Pap-kertek*), a jobbágynépesség szántói a 18. században ezen a részen gyarapodtak. *Kis-Bénye* utolsó említései évszázadokkal későbbiek. A sárospataki uradalom urbáriumában 1630 körül még „*praedium Kis-Bénye*”-ként tartották számon. A Rákóczi-szabadságharc után, 1720-ban az egész *Kis-Bényének* nevezett terület Trautshon herceg uradalmának része lett. (Ennek emlékét őrzi az egykori *Sáros-dűlőben* fekvő *Nagy- és Kis-Herceg-szőlő.*) A későbbiekben már csak a lakosság kollektív tudata őrizte *Kis-Bénye emlékét.* (Az *Alsó-Bénye* elnevezés a 17. század végétől a *Mély- és Malom-patakok* jobb partján, a *Hecske* alatt települt falurészt jelölte.)

Időben visszatérve Bénye középkori történetéhez, mindössze néhány birtokosa nevét tudhatjuk meg, több részbirtokból állott. A megmaradt iratok szerint 1404-ben a falu első ma ismert birtokosa a Perényi család volt. 1428-ban s azt követően részbirtokosok a Kelecsényi, Dobai, Monaki, Parlagi, Gercsényi, Csáni és Tornai családok. Mátyás király korában, 1468-ban a Rozgonyiak itteni birtokát nevezik Erdőbényének, vagyis attól kezdve szerepel ezen a néven a település. Csupán későbbi adatokból visszafüggőlegesen tehetjük azt az általános megállapítást, hogy a 14. és 15. század folyamán népessége gyarapodott, a természet meghódításával a művelt terület kiterjedt és a szőlőművelés a népesség egyik fő foglalkozásává vált. Erdőbénye földjén megtalálhatók a védett és napsugaraknak kitett hegyoldalak, a hegyek lábánál a meleget és a párárt összegyűjtő kis medencék és völgyek, s ezek a minőségi bortermelésnek kedveznek. A szőlőtermő helyek már a 15. században a kialakuló tokaji borvidékhez tartoztak. Ebben a természet mellett a társadalom fejlődése is közrejátszott, ugyanis a jobbágytelektől elkülönült szőlőbirtoklás és ingatlanforgalom sajátos helyzetet teremtett. A kiterjedő szőlőművelés akkor vált igazán a lakosság gazdagodását segítő tényezővé, amikor a bor bekapcsolódott az áruforgalomba.

A jelenleg *Tokaji-borvidék*nek nevezett táj településeinek bortermése Kassa és a szepességi városok kereskedői által vált kereskedelmi áruvá. A kereskedők először a számukra elérhető Szántó, Tállya, Újhely, Tolcsva borát és eladó szőlőit keresték, Bénye később kapcsolódott be ebbe a folyamatba. Ennek első korszakában, a 15. század utolsó évtizedeiben a földesurak dézsmabóra volt eladható árukészlet. A Jagelló-korban, 1492-ben történt, hogy az egri püspökségtől a tizedborokat bérlo személyek itt is megjelentek. „Mindkét Bénye” bortizedét a Lőcsén lakó birtokos, Máriássí István és a neves katona, Darholcz Pál vették bérbe 80 forintért. A következő évben már 90 forintért váltotta magához Recske István. A jobbágyok által termelt borok minősége elmaradt a nemesi és polgári ültetvények termésétől, s általában a várkatonaságnak, vagy belső piacra szánták Mindenesetre a Szepességi bor-kereskedőinek figyelme elérte Erdőbényét.

Erdőbénye a Perényi-uradalomban

A 16. században már rangos település belső viszonyairól fontos adatokat találunk az 1549-ben készült országos rovásadó-összeírásban. Eszerint a két Bénye földesura Perényi Péter volt. Akkor *Naghbenyee* portáinak száma 26, pusztatelek 5, a föld nélküli szegények száma 6, szolga 1, egyéb (birtoktalan nemes, pásztor) 2 fő. Ugyanakkor *Kysbenyee* portáinak száma 3, szegény 2, pusztatelek 2, egyéb 1 fő. (A porta az egész jobbágytelek megnevezése, mai fogalmaink szerint 100 kh körüli terület nagysággal.) A jobbágytelkek száma nagyon különbözött, vagyis Kis-Bénye apró falvacská volt. (Az egy portához tartozó személyek számát általában, országosan 12 főnek veszik.) Ez az összeírás a 16. századi két Bénye egyetlen ismert és megbízható történelmi forrása.⁶ Fennmaradt a község 17. században készült pecsétje, amelyet 1702-ben még Jósza István községi jegyző használt. Thaly Kálmán, a pecsét leírója szerint „középen nyargaló magyar lovas látszik, fején jókora kalppaggal.” Felirata: *Erdőbene falu D. (pecé)ti*. Thaly egyébként rosszul értelmezte az igen kopott motívumokat (és az itt közölt új pecsétét is), mert a pecsét a sárkányt legyőző Szent Györgyöt ábrázolja. Ennek alapján úgy vélhetjük, Bénye temploma a középkorban (s ez így van napjainkig) Szent György tiszteletére volt felszentelve. Ennek bibliai értelmezése: a jó (hit) követésével lehet legyőzni a gonoszt.⁷ Perényi Péter első között tért át a protestáns hitre. Luther tanainak Kopácsi István nyerte meg. A földesúr falvai, így Erdőbénye is követték birtokos urukat. A lakosság már 1532-ben az új hitre. Bénye középkori eredetű templomában ettől kezdve protestáns prédikátorok tartották az istentiszteletet.

Perényi Gábor, miután átvette apjától az uradalom irányítását, fokozta a szolgáltatásokat. A földesúrnak telkenként 1 ft cenzus, vagyis Szt. Márton napi adó járt. A két Bénye eredetileg – szántó híján – robotmentes volt, de Perényi Gábor ezt is megkövetelte. Robotjuk ekénként és munkánként két nap volt, amit a Tolcsva és Vámosújfalú közötti síkon kialakított majorsági szántón voltak kötelesek teljesíteni. A két Bényén élő kevés telkes gazda mindössze 12 holdat tudott megművelni. Szőlőrobot régebben nem volt. Perényi Gábor előbb egy, majd három szőlő művelését követelte meg (1554). Évente a jobbágyok csak egy alkalommal vittek ajándékot a földesúr asztalára, ez két tyúk, két kenyér volt minden családfőtől. A szőlőterme-

⁶ Maksay Ferenc (szerk.): Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Bp., 1990. Zemplén a II. kötetben, Bénye a 1033. lapon.

⁷ Századok, 1869. 64-65. Öt magyar községpecsét a 16-17. századból.

lésből egyre több haszna volt az uraságnak. Jobbágyi bor eladásánál a vásárló két dénárt fizetett ászokpénz címén. Ezt Perényi Gábor újabb 8 dénárral megemelte. (Cseberpénznek nevezték. Egy hordó nyolc cseber űrtartalmú.) Ezt tartósan csak Bényén követelték meg. A földesúri jövedelem fokozására a jobbágyok bora lefoglalását is bevezették, ami olcsó vásárlást jelentett a földesúrnak (1569). A három nagy ünnepen a földesúr borát mérték a falusi kocsmában. Az itt szőlőt birtokló idegenek, akik házat s abban vincellért tartottak, a ház után robottal tartoztak. Emellett bevezették a Szt. György napi malactizedet, mellyel csak ők szolgáltak. A sok paraszti, dézsmás szőlő terméséből borkilenced járt a földesúrnak. Ez az egri püspökségtől megszerzett tizedszedési jog által megnőtt, mert a tized is s földesúr dézsmáját növelte.⁸ A falu bírája feladata volt a földesúri szolgáltatások megszervezése, 1579-ben azonban már uradalmi tiszteket is kijelöltek Klára Gergely egésztelkes jobbágy személyében. A Perényi-familiárisok közül Bényén szerzett szőlőbirtokot Szemere Sebestyén, a papi szőlőt birtokba vevő Horváth György és a plébánosét megszerző Bacskai Miklós. Perényi Gábor halála után a királyi kincstár birtokolta Bényét, majd 1573-tól Dobó Ferenc kapta zálogban. 1602. január 28-án írt végrendeletében saját birtokai között említi Erdőbényét és Kisbényét. Az előbbi helyen pénzen vett szőlőket, és az ottani borkilencedet Balassi Jánosra hagyta. A Dobó-örökösök kihalása miatt 1608-1614 között Lorántffy Mihály, majd leánya Zsuzsanna lett Bénye birtokosa.⁹

1548-tól Luther követőjeként Perényi Gábor támogatta az új egyház és lelkészei tevékenységét. Ennek következtében alakult ki Erdőbényén az egyházi jövedelemforrások rendszere. A település *Derék utcájának* felső részén a földesúri használatú területekből elkülönült a templom, a prédikátor háza s a pataki kollégiumnak adott kúria telke. Mindezt a 17. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekből visszakövetkeztetve állapíthatjuk meg. Egy szerény, valószínűleg fából épült templom a mai római katolikus templom telkén állhatott. Ez állítólag 1544-ben épült.¹⁰ Szemben, a napnyugati oldalon állott a lelkészlak. A templom körül, majd a lelkészlak körüli (eredetileg majorsági) területen volt a település középkor óta használt temetője, amely az országútig terjedt (a mai *Rákóczi* és *Honvéd u.* közötti), az uradalmi majorsággal szomszédos földön. A templom közvetlen szomszédságában, az 1547-ben alapított pataki kollégium számára adományozott szabad telek domborulatán állott a kúria, melynek alsó részén nyílt a pince s felette a borház. Az *Iskola* (ma *Hunyadi*) *utca*, népi nevén *Papsortól* keletre a *Pap-keri* nyilvánvalóan a lelkész eltartását szolgálta. (Használatának időkereteit nem sikerült adatokkal alátámasztani.) Perényi négy szabad szőlőt adományozott Erdőbénye határában a kollégiumnak, s a Patakról kijáró diákok a borházban megtelepedve maguk művelték a szőlőket.¹¹ Az adományokat többször megerősítették és kiterjesztették. A ruszkai Dobó Ferenc által 1576-ban adományozott szabad bor- és húsárusítás jogát talán Patakon és Bényén is gyakorolhatták. Lorántffy Zsuzsanna korában Patak és Bénye határában már 12 szőlője volt a kollégiumnak. Ezek használatában és szabadságában örökhagyó levelében (1659) megerősítette a kollégiumot.¹² Bénye templomában először a pataki diákok tartottak istentiszteletet, s korán

⁸ Makkai László: Robotgazdálkodás a sárospataki uradalomban. = Agrártörténeti Szemle, 1964. 4.

⁹ Radványi Béla: Magyar családélet és háztartás. III. köt. 129.

¹⁰ Utóbbi adat a Zemplén naptára, 1890. VII. évf.-ból. Máshol 1548 az építés éve. Fölötte, pontosabban a romjai fölött a dombon-épült a mai épület a 18. században.

¹¹ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (a továbbiakban: SRKLt.), A. I.37/3.

¹² SRKLt. A. II.124/9. és 118/3.

elkezdtek a helyi iskola megszervezését. Tevékenységük irányítója 1571-től 1576-ig Szikszai Fabricius Balázs volt, aki öreg korában két szántóföldet is kapott a faluban.¹³ Őt a pataki iskola legnevesebb tanárai között tartják számon. Abban az időben, mikor a pataki uradalom földesura Dobó István fia, Ferenc volt (1573-1602), a kollégium valóságos „tudásközpont” volt. Az elméleti és gyakorlati egyházi tevékenység mellett a művelődés és a gazdasági tevékenység egyaránt a tudós tanárok érdeklődési körébe tartozott.

Maga Dobó Ferenc nagy bor- és szarvasmarha-kereskedelmet folytatott. Birtokai hasznossága, a szőlőtermelés fejlesztése sem kerülte el figyelmét. Utóbbi megújulása már Perényi Gábor korában megindult, amikor szlavóniai (Valpó m.) „tót” és siklósi népességet telepített Patakra (1543-tól). Ők magukkal hozhatták az ottani szőlőtermelési szokásokat, s talán a jobb fajtákat is. Dobó Ferenc korában a kollégium szőlőiben már egy-egy szőlőfajta külön telepítése, vagyis a fajták szerinti szelekció is jelentkezett. Ezt az ültetvények megnevezése őrzi.¹⁴ A következő évtizedekben a bényei Kövérszőlő (1659), s általában – a Lorántffy-korszakban – a vörös bort termő fajták ültetvényei, a *Fekete-szőlők* is megtalálhatók Hegyalja egyes településeiben (Tarcál, Tokaj, Bénye). Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szószerzője¹⁵ bizonyítja, hogy a jobb termést hozó fajták és az aszútermelés felé fordult a figyelem. Szikszai Fabricius írta le elsőként – mai ismereteink szerint – az „Asszú szőlő bor” kifejezést.¹⁶ A szőlőtermelés jelzett fejlődését ugyan csupán szórt adatok igazolhatják, de a szakmai tudás előrehaladása kétségtelen. Ráadásul a kollégiumi és lelkési javadalmakhoz tartozó szőlők az új törekvések színteréül szolgálhattak. A 16. században keresett volt a bényei bor. Ezt elsősorban Lőcse város és kereskedő polgárai érdeklődése mutatja. Lőcsén a bornak különös tisztelete alakult ki. A Szent Jakab templom főoltára felett szőlőlevelek és fürtök díszlenek. Kassa és Lőcse már a mohácsi vész előtt szőlőt szerzett a *Tokaji-hegyen*, majd utóbbi a kettős királyválasztás után a harcoktól távolabb eső Bényén alakított ki városi szőlőgazdaságot. Elsőként 1570-ben Nagysáros mezővárostól a *Tolcsva-hegyen* vette meg annak szőlőjét, melyhez a századfordulóig még kb. 20 ültetvényt vásárolt Bénye és Lízka promontóriumain. A termés elszállítása a Hejce–Gönc–Kassa útvonalon történt. A borszállítás a város birtokához tartozó kilenc szepességi falu fuvarosainak szolgálata volt. A lőcsei szenátus egyik tagja irányításával, gyakran lőcsei napszámosok (kapás céh) és kádárok munkáját felhasználva szervezték a munkát. A Bényén vásárolt ház és pince szolgálta a szüret lebonyolítását. (Ez a mai *Szirmay-kúria* helyén állott.) Idővel Eperjes és Késmárk város is birtokosként jelent itt meg, s a szepességi hatás sokféleképpen jelentkezett.¹⁷

A település sorsát birtokosai nagy mértékben meghatározták. Lőcse térnyerése I. Miksa uralmát kihasználva történt, ugyanis Perényi Gábor halála után (1568) Erdőbénye is királyi birtok lett. Dobó Ferenc 1573-ban zálogbirtokként, majd tulajdonosként birtokolta a pataki uradalmat. Királyhű ember volt, nem fenyegette veszély a városi szőlőbirtokokat.¹⁸ Halála után a belső hatalmi harcok miatt zavaros viszonyok és hatalomváltások köszöntöttek Erdő-

¹³ Akk. 1901. 166. Talán éppen a *Papsor* és *Papkert* volt az.

¹⁴ Erdőbénye: *Furmint-szőlő*, 1611, Patak: *Szekfü*.

¹⁵ Nomenclatura, 1571 körül, megjelent 1590-ben.

¹⁶ Ez időben egybeesik a tokaji Garay-pincében 1571-ben előforduló aszúborok említésével. Lásd *Zelenák István*: *Hétszőlő*, 2002.

¹⁷ *Demkó Kálmán*: Lőcse története I. k., Lőcse, 1897. 248. s. köv.

¹⁸ *Radvánszky B. i. m. III.* 129.

bényére. *Kis-* vagy *Alsó-Bénye* először 1566-ban vált a török martalékává. Ekkor Tokaj várát török sereg ostromolta. A rabló török és tatár hadak egész Hegyalját kirabolták, felégették, lakóiból negyvenezret rabszíjra fűzve elhurcoltak. Az ellenük forduló János Zsigmond fejedelem hadainak sikerült őket kiszabadítani. Alsó-Bénye véglegesen 1605 elején pusztult el, amikor Zemplén megye nemesei a bodrogeresztúri gyűlésen kimondták csatlakozásukat Bocskai István mozgalomához. A Habsburgok elleni harcban a törökök is támogatták, s a gyűlésre megjelent két török bég rabló csapatai felégették mindkét Bényét. Ennek oka valószínűleg az volt, hogy itt kisebb birtoka, két szőlője és kúriája volt Joó János királyi személynöknek, aki nem csatlakozott Bocskai szabadságmozgalomhoz.¹⁹

Kazaházi Joó János a bényei lakosság történelmi tudatában különös szerepet játszik. A *Magita-legenda* egy romantikus történetben személyét állítja az események középpontjába. A levéltári adatok azonban nem erősítik a legenda valóságtartalmát. Joó környékbeli nemesi családból származott, művelt, simulékony és eszes ember volt. Pályája már a 16. sz. végén magasra ívelt. Királyi személynökként a magyar nemesség és a Prágában élő uralkodó között tartotta a kapcsolatot. Bécsben és Pozsonyban élt, részese volt az udvari intrikáknak, jelentős vagyont gyűjtött. Rudolf király 1586. május 14-én Kistárkány, Örs, Nagyrozvággy és más zempléni birtokokkal jutalmazta hűségét. Jó viszonyban volt Illésházy Istvánnal (1600-ban Joó gyermeke keresztapja lett Illésházy), majd birtokszerzési ügyben rivalizálva szembefordultak egymással. Összecsapásuk 1603-ban zajlott, s a Bocskai-szabadságharc idején (1605. februárjában) Illésházi árulással vádolta, ami miatt három évre börtönbe került. Birtokait, közöttük a bényeit is, elkobozták. Ezeket – felesége tulajdonaként – idővel visszakaphatta, ezért került öreg korában Bényére. Végredelele itt született, s ebben a helyi református templom harangjának beszerzésére 100 magyar forintot adományozott. Valószínű, hogy a templomban vagy annak környezetében temették el (1623). Bényei kúriáját Klára Gergelyre hagyta, *Barát* nevű és egy másik szőlője a Rákóczi-uradalom majorságszőlője lett. A Bényén (szerintem sokkal később) kialakult Magita-legendára a történelem eseményei közül semmi sem utal.²⁰

A Furmint-szőlő és az aszúbor születése

Az I. Rákóczi György és Dobó Ferenc birtokait is öröklő Lorántffy Zsuzsanna 1616-ban kötött házasságával monopolhelyzetben lévő birtokegyüttes alakult ki a Hegyalján. Erdőbénye 1621-1623 között ennek része lett. Jelentőségét bizonyítja, hogy (nehezen olvasható pecsétje szerint) 1623-ban vagy 1628-ban mezővárosi jogállású lett. A pecsét felirata: *Sigillum oppidi Erdő-bénye 1623.*²¹ Erdőbényének ez a korszaka alig ismert, mégis a borvidék szőlőtermelése történetének lapjaira kívánczok, mert a furmint szőlő és az aszúkészítés elterjedése kötődik a településhez. Egyébként a köznép sorsa nem sokat változhatott a Perényi-időkhöz képest. A furmint hegyaljai megjelenése az egyházlátogatási jegyzőköny-

¹⁹ Akk. 1901. 80. A Bakócz-kódexből. Közli Dragóner Béla. És: Akk. 1910. 21.

²⁰ Első felesége 1584-ben Eufrozina Újfalussy. IV.-1008/f. fasc.47.Nr.251. Birtokadomány: Királyi könyvek 4.451. sz. Második felesége Szerdahelyi Judit. IV.-1008/f. Fasc. 47. Nr.252. Örökhagyó levele 1622. okt. 24-én kelt. IV.-1008/f. fasc. 48. nr.252. Ebben intézkedik a *Barát-szőlő*, a nemesi kúria és a szántó sorsáról. A Magita-legenda úgy született, mint Anonymus Gestája: meglévő földrajzi nevekből és egy-két valóságos történelmi adatból fordultos mese szövődött.

²¹ SRKLt. B.LVII. 250 78. 688. Az 1834. év anyagában. Mezővárosi helyzete azonban megszűnt, 1808-ban kapta vissza ezt a rangját

vekből derült ki. 1611-ben Szántai Pál lizskai prédikátor járt Erdőbényén, hogy számbavegye a hitélet, a lelkészek és az iskola működésének helyzetét és a fenntartás anyagi feltételrendszerét. Megállapította, hogy „Az prédikátorsághoz vagyon három szőlő. Az egyik *Bakfű szőlő*, Masik *Furmint szőlő* az *Giöpiü völgyön*, Harmadik *Hosszú szőlő*. Ezek míve a praedicatoré.” Későbbi, 1623. évi betoldás Miskolczi Csulyak Istvántól: „Deákoknak vagyon 2 darab szőlő. Az egyik a *Messzelátón* (Jósa István- féle), a másik szintén a *Messzelátón*, szomszédja a prédikátor *Bakfű szőlője*.” (Két újabb szőlő van a *Mulatón* és a *Verőmálon*.)²² A szőlők helyét megpróbáljuk beazonosítani. A *Bakfű* a *Messzelátó*, ezt ma is így hívják. A *Hosszú-szőlő* ma is ezt a nevet viseli. Az *Omlások* keleti részén a *Diókéntől* a *Zsákosokig* felhúzódik. A *Gyepű-völgy* (határt és legelőt is jelent) valószínűleg a két Bénye között községhatárt képező *Pokolkút-patak* völgye.

A furmint fajta megjelenése a hegyaljai köztudat (és forrása, Szirmay Antal Zemplén börttermő hegyeiről 1798-ban írt könyve) szerint az Árpád-kori „olasz” telepeseikkel került a Hegyaljára. Írásos bizonyíték azonban csupán ekkor született, s abban a sajátos helyzetben, hogy fajtaválogatás útján 1611 előtt telepítették, vagyis a kiválasztódásban a furmint már ekkor elismerten jó volt a többi szőlőfajtaéhoz képest. A *Furmint-szőlő* helyét annyiban nem jól választották meg, hogy – az 1629-es vizitáció jegyzőkönyve szerint – a záporok károkat okoztak benne, árkok és kőgátak építése vált szükségessé. 1632-ben már azt írja Miskolczi Csulyak István a jegyzőkönyvbe: „Az *Formint szőlő* nem hasznára, hanem kárára van az ekléziának, mert a többi szőlő jövedelmét is felemésztí. Akarja ő kegyelme, hogy elcseréljék.”²³ Ezek a sorok bizonyítják a furmint fajta korai jelenlétét a Hegyalján.

Ezekben az években Laczkó Máté volt a református prédikátor Erdőbényén. Ő Szepsiben született 1576-ban. Patakon tanult, s valószínűleg mint a kollégium növendéke 1610-ben Bényén tanított. Máshol is működött, s közben Hanauban egyetemre járt, Lorántffy Mihály volt a pártfogója. Visszatérve az ő udvari embere, s halála után lánya is udvari papnak alkalmazta. Értékes krónikát írt pártfogói megbízásából. Idős korára Erdőbényére helyezték prédikátornak, ott fenntartásáról is gondoskodtak. Itteni tevékenysége alig ismert. Mellette idővel másik lelkész és egy iskolamester is működött.²⁴ (Ő talán a kollégium itteni telke és szőlői használatát irányíthatta.) Krónikájában leírja az 1521 óta történt országos eseményeket majd saját koráról nagy részletességgel tárgyalja a békekötések, törvények és a Hegyalja, főként a Rákóczi-birtokok ügyeit. Krónikája abbamarad 1619-ben.

Erdőbényei prédikátorsága alatt, 1629-ben leégett a bényei templom, valószínűleg földesúri támogatással hamarosan újjáépítették. A torony gombjában leírják a falu és templom égését, az akkor kárt szenvedők házait. Ez az írás 1717-ben, a templom és a falu újabb, tűz általi pusztulása révén, a toronygomb lezuhanásakor került elő.²⁵ 1717. ápr.13-án hajnalban, Szombati István úr prédikátorsága idején tűz támadt, a helység nagy része leégett. A templom, a torony szintén leégett, s leesett a harang és a toronygomb. A toronygombból előkerült az 1629. évi tűz után, az akkori újjáépítéskor az utókornak szánt levél. 1630-ban írták, s megtudjuk be-

²² Dienes Dénes (szerk.): Református egyháztörténeti jegyzőkönyvek. 16-17. század. Osiris. 264. Erdőbénye.

²³ Tört. tár. 1906. 267.

²⁴ Bodnár – Fehér – Takács: Szepsi Laczkó Máté, az első aszúbor készítője. Sátoraljaújhely, 2000.

²⁵ Zemplén Levéltára (a továbbiakban: ZLt.) V.- 8. Erdőbénye nagyközség iratai. „Erdőbénye város protocoluma.” Az 1808-ban újra mezővárosi rangra emelkedett Erdőbénye protokollumát 1827-ben újra rendezték.

lőle kik voltak Bénye tanácsának tagjai, ki volt a prédikátor, s a 34 leégett ház gazdáinak neve is szerepel. A leégett épületek között volt a pataki kollégium háza, két oskolaépület, az uraság háza, a lőcseiek 3 háza és Viski János tiszteletes háza. A felsoroltak között szerepel Laczkó Mátyás háza is. Részes volt a templom és a falu újjáépítésének. Utolsó éveibe enged betekintést az 1632. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv. Csulyak István írja: „Az Máthé uram pénzén veszi a molnár, avagy a serfőző (Kerékgyártó György) az árpát, s egy főzésből 1 átalagot adnak Máthé uramnak, a többi az ő saját házánál elárúsítják. Inti az eklézsia, hogy a serfőzésnek nevét letegye.” Megtudjuk még, hogy schola működött, de az iskolamester könnyen vette dolgát, s nem megfelelő tananyagot oktatott. Ennek változtatását látta célszerűnek az esperes.²⁶

Fehér József kutatásaiból tudjuk, hogy Laczkó Mátyás halála 1633. január 20-án történt, másnap temették. Jelen voltak a környékbeli lelkészek. Sírkövén kőbe vésték lelkési és emberi érdemeit. Sírhelyét ma már hiába keressük. Temploma romjai 1900 körül még állottak a mai katolikus templom alatt, a kertben. Az 1630 táján már ritkán fordult elő, hogy magában a templomban temettek volna. Az is a helység földesura kiváltsága volt. Így alighanem a templom fala mellett hantolták el. A mai templom építésekor (1770-es évek) ástak ki sírokat, s azokból a csontokat a kerítésben helyezték el. Laczkó bényei háza helyét nem tudjuk egészen pontosan. Az 1726. augusztus 24-i vármegyei vizsgálat tartalmaz erről adatokat. Bár célja a ház adómentességének igazolása volt, s ez sikerült is, annak helyét is megnevezték. Erdőbénye *Derék utcájának* napnyugati során, néhai Kis Tamás, 1726-ban Szentpéteri János és Szilágyi Mihály úrék háza szomszédságában állott. A kor úrbáriumára szerint ez nem a paplak, hanem saját tulajdonú, szabad kúria volt. Ezt a vizsgálat idején Laczkó Mátyás unokája, Rimaszombati Mária birtokolta.²⁷ Szó esik azonban még egy szabad kúriáról, s ezzel kapcsolatban Laczkó Mátyás özvegyéről. Ez a „kuriális privilégiumokkal” rendelkező ház nemcsak szabad volt, de kocsmá és mészárszék is működött benne. Laczkó Mátyás, majd özvegye bírta. A kúria a *Derék utca* felől a Bakos-kúria, másfelől a Kollégium szabad telke között feküdt.²⁸

Az aszúkészítés Laczkó Mátyás személyéhez kötődő legendáját, melyet széles körben ismernek, Kazinczy Péter alapozta meg. Kazinczy Lorántffy Zsuzsanna kedvelt kortársa volt. Hosszú ideig a sárospataki szőlők inspektoraként működött. Jogi képzettségét kihasználva 1623-ban bevonták az újhelyi városkönyv szerkesztésébe. Ennek I. kötete 149. oldalán ő írta le először, hogy Szepsy Laczkó Mátyás aszúbort készített Lorántffy Zsuzsanna ünnepi asztalára. A millenniumi idők hangulatában a megye levéltárosa, Dongó Gyárfás felfedezte ezt a mondatot, s aztán elterjedt, és máig él a legenda, hogy Laczkó Mátyás találta fel az aszú készítésének módját.²⁹ Az aszúkészítés azonban ekkor már ismert volt, valószínű, hogy a szemenkénti kiszedést és a készítés arányait ő is próbálgatta. Erre bizonyíték nincs, de ha így történt, erre már Lorántffy Mihály udvarában sor kerülhetett. A krónikairás idején és idős korában ez nem foglalkoztatta. A legenda valóságtartalmát megerősíthetné Laczkó Mátyás krónikája. Ez azonban magáról a szőlőről és borról csupán két jelentéktelen említést tesz.

²⁶ Ugrai János (szerk.): A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület lelkészei. (Sp.-Tiszaújváros, 2007.)

²⁷ Úgy tűnik, egyetlen lánya volt, akit a református iskolamesterek és prédikátorok sorát adó (Rima)Szombati családból való férfi vett feleségül.

²⁸ SRKLt. IV.-1008/f. Loc.111. Nr.475 –1726.; IV.1001/b. Fasc. 182. Nr. 80-84. Utóbbi 1741. évi jegyzőkönyve szerint br. Vécsey László háza építésénél a telkébe bekebelezte a papi bejárat kis útját, mely a templom keleti falának ajtajához vezetett.

²⁹ Akk. XIX. 1915. 159.

Nyoma sincs benne az aszúkészítés leírásának. A sokszor emlegetett *Orémusz szőlő* egyébként ténylegesen a borsi Lorántffy-uradalom majorságszőlője volt, 7 kapás (kb. 1 holdas) területe fent a várközi részen feküdt. A szép legenda igazságának egyetlen bizonyítéka, hogy Kazinczy Péter emlegette az esetet. Az 1630-as évek elején már széles körben készítették aszút a Rákóczi-birtokok pincéiben. Ennek szakértőit az uradalom alkalmazottai között kell keresni. 1632-ben például a bényei Rákóczi-portán lakott Lengyel Tamás és Nagy Péter kulcsár, valamint Kalmár György és Dobó Mátyás vincellér. A két kulcsár a pincéért és a tárolt borokért volt felelős. Régi történetírók nem emlegetik Laczkó legendáját. A Bél Mátyás köréhez tartozó zempléni Matolai János szerint (1735) tokaji pap készítette az első aszút. Balásházy János 1856-ban írt művében pedig ezt írja: „a hegyaljai traditio szerint a tokaji lelkész kezdette először 1560-ban az aszút külön szedetni, s aszúbort csinálni”.³⁰

Erdőbénye mezőváros és a Rákóczi-uradalom

A Hegyalja mezővárosai a 15-16. század folyamán kapták kiváltságaikat. Erdőbénye ebből a szempontból az utolsók között van. Nehezen olvasható pecsétje szerint 1623-ban, vagy 1628-ban nyerte el ezt a jogállását. Kiváltságait a Rákóczi-Lorántffy-birtoklás idejében nyerte, de erről oklevél nem maradt fenn. Az urbáriumok segítenek megítélni, meddig jutott a kollektív jogok és kedvezmények elnyerésében. A sárospataki Rákóczi-uradalom irányítását, a mezővárosok és falvak uradalomhoz fűződő viszonyát hozzáértő emberek irányították. A szabályozások (urbáriumok és leltárak) gyakoriak voltak. A gazdasági élet minden területével törődtek, s különös hangsúllyal szervezték a jobbágyszolgáltatásokat. Előnyben részesítették a bér munkát, mert akkor a munka minőségét jobban meg lehetett követelni. Az 1632-ben rögzített urbárium még elismert mezővárosi kiváltságokat, de már egyértelműen az egyéni terhek növelését szorgalmazta. Ekkor csupán 4 egész porta volt, főként gazdáik viselték a Szent Márton napi pénzadó terhét, a 22 (magyar) forint kifizetését. A földesúr természetbeni jövedelme a búza után járó tized, a bortized (eredetileg az egri püspöknek) és a kilenced. Négy telek pusztán állott. A bortizedelés terhét növelte, hogy nem a bíró, hanem idegen dézsmás szedte, s az ő eltartását is (az egyébként mentesített) bíró teljesítette. A három ünnepre szánt földesúri bort 20 forinttal meg kellett váltani. Ekkor három majorság szőlő (*Bertóti, Bereki, Horváth*) minden munkáját robotban teljesítették. (Viszont a *Lőcse szőlőt* a tolcsvaiak művelték és őrizték, innen származhat, 1531-ből, a *Tolcsva-hegy* kifejezés.) A Tolcsván teljesített szántóföldi robot mellett szénát kellett a földesúr istállójához szolgáltatni *Alsó- és Kisebénye* rétjein. (E két falurészt ekként különböztették meg, mindkettő a patak völgyben rendelkezett rétekkel.) A jó bortermő területek jelentős része ekkor már extraneusok, vagyis idegenből származó birtokosok kezében volt. 1632-ben 16 ilyen „szabados” tulajdonos házáat sorolja fel az urbárium, köztük Kassa és Lőcse városok, Zepsey Máthé prédikátor és a „pataki coetus” (kollégium) házáat.

Az 1635-ben ismét rögzített urbárium megnőtt népességről ad számot. Ekkor 26 igával (63 ökörrrel) szolgáló jobbágy, 46 gyalogszeres (vagyis évi 18 nap kézi munkával szolgáló), 17 özvegyasszony, 59 zsellér (vagyis napszámból élő), 20 szolgálat alól mentesült (bíró, kerülők, 3 uradalmi szolga, 2 szabados stb) tette ki a köznépét. Amikor a fejedelemszorongó visszatért Erdélyből, még hatásosabb lett az irányítás. A hegyaljai mezővárosok és a szepességi városok, va-

³⁰ Balásházy János. A pincegazdászatról... Pest, 1856. 30.

lamint Kassa küldöttei 1641-ben szabályozták a szőlőművelést. A résztvevő települések körében, az akkori Hegyalja mezővárosai (és két falva) között ott találjuk Erdőbényét is. Eszerint Bénye bortermelése már teljesen az említett városok közvetítő kereskedői és a Hegyalján monopolhelyzetbe került Rákóczi–Lorántffy birtokos házaspár befolyása alatt állt. Ez a Regulamentum a helyi termelők, vincellérek és a napszámosok, valamint robotban dolgozók jó kihasználását szolgálta. Aláírói között Erdőbénye mezőváros is szerepel.

Az 1648-ban készült urbáriumból sokat megtudhatunk Erdőbénye akkori helyzetéről. A bíró, Pál mester a birtokos részéről a szolgáltatások begyűjtését és lebonyolítását irányította. Csökkent a szabad házak száma, s lakóik is járadékkal tartoznak, kivéve szepesi Laczkó Máthé özvegye, aki fél telkes portán „szabadságban él.” Az extraneusok a szőlők után nem tartoztak dézsmával, de a településen található házuk és telkük után azzal is tartoztak, s ezt megállapodás szerint teljesítették. Lőcse város háza után „rézzel taxáltak”, a két eperjesi polgár (Mez Dániel és Langfellner Dávid) és a Bobsz Friderik nevű lőcsei polgár 25 pénz (dénár) taxát fizetett. A Lőcséről ide települt patikárius (!) háza után szert jártak (robotoltak). Erdőbényén ekkor 123 jobbágy (13 önálló gazda, 20 kevés ígás állattal rendelkező, 90 ígás állat nélküli, 14 taxás, vagyis a szolgálatot taxával megváltó gazda) élt. A bor- (illetve dézsma-) házat és pincét a falusiak gondozták, vagyis a borkezelés munkáit is ingyen végezték. A szüretelés és a must Sárospatakra szállítása szintén az ő gondjuk. A mezővárosi kiváltságokról, pl. a borkilencedet kiváltó cenzusról, robotkedvezményekről ekkor már szó sem esik, vagyis megszűntnek tekinthetők. Az uradalom érdeke nem a kiváltságok növelése, hanem eltörlése volt, mert a sok szőlőt meg kellett művelni. A robot ekkor évi 18 napban volt szabályozva, s az ígával rendelkezők Nagytolcsva határában 29 hold majorsági szántót műveltek, ami nyáron heti 7 napot jelentett. A majorsági szőlők gyarapodtak a *Dióközi*-, *Lőcsei*- és *Mondohai*-szőlőkkel. Ezt a robot kiterjesztésével oldották meg. A *Határ*, *Bereki*, *Talpas*, *Bertóti*, *Horváth*-szőlőket a falu ingyenmunkában, a többi napszámban művelte. Látszik az a törekvés, hogy a bevételek fokozását a majorsági művelés kiterjesztésével érték el. A felsorolásból kitűnik, hogy a Joó János-féle szőlők (valószínűleg a *Dióközi* és *Lőcsei*) már 1631-től beolvadtak a Rákóczi-birtokok közé.

Az 1639-ben készült leltára szerint az erdőbényei Rákóczi-majorságban (a mai Kastély G.-féle ház telkén) egy zsindelyes ház (borház) állott pincével, s külön az udvaron még egy pince nyílt. A borok között 3 h. aszú és 1 h. vörös bor is volt. Itt tárolták a bényei majorsági szőlők termését; az *Eke*, *Két Határ*, *Talpas*, *Bertok* (ezt *Bertoka* és *Bertóti* néven is szokás volt emlegetni), *Bereki*, *Horváth*, *Peres*, a két *Joó János-féle szőlő* és a *Szabó Antalné-féle* tartozott az uradalomhoz, és máshonnan is hoztak kilencedborokat. Az első kettőt, mint régi majorságszőlőt a bényeiek robotban voltak kötelesek művelni, míg a többi pénzen, vagyis bér munkában. Amennyire (a levéltári adatok sorából) kikövetkeztethető, a felsorolt szőlők nagy része az *Eresztvénytől* a lizikai határig a *Tolcsva-hegy* oldalán és az előtte levő völgyületben helyezkedtek el. A *Peres*-szőlőnek külön kezelője volt Bónis Mátyás személyében. A sárospataki, vár alatti pincén kívül Erdőbénye majorsága pincéiben tárolták az értékesítésre szánt borokat. Például 1634-ben az uradalom inventáriumára szerint a bényei pincében 700 h., 1635-ben 1819 h bor volt. 1639-ben: Erdőbényén az uradalmi pincében 699 h. bort érleltek. A nagy borházban rendszerint borkezeléssel foglalkozó személyek éltek. A kollégium szabad szőlőivel az uradalom nem foglalkozott, azokat a munkákra érkező diákok maguk művelték. A Perényi Gábor-

féle szőlők mellé a helybeliek újabbakat adományoztak.³¹ Így az 1623. évi egyházlátogatáskor felsorolt *Bakfű* szőlőt Jósa István azzal hagyta a kollégiumra, hogy a diákoknak minden évben 300 kosár földet kell a szőlőbe hordaniuk. (Ugyanakkor a hívek adományából két kisebb szőlőjük a *Mulatón* és a *Verőmályon*.) Erre a nagy talajpusztulás miatt volt szükség. Záporok után, vagy téli időszakban szokás volt a földet visszahordani.³² 1659. Lorántffy Zsuzsanna örökhagyó levelében a kollégiumra hagyta (a pataki szőlők mellett) 5 erdőbényei szőlőjét, melyeket örökre felmentett a szolgáltatások alól. Ezek: *Mogyorós*, *Benczik*, *Verőmály*, *Kövérszőlő*, *Fejérföldű*. A szőlők eltartották a kollégium diákjait. 1661-ben Báthori Zsófia vette át a sárospataki uradalmat, s azonnal megszüntette a kollégium támogatását. Felerősödött a reformátusok üldözése, 1672-ben erőszakkal távolították el Bényéről Becskeházi István prédikátort. A templom, az iskola, a lelkési javadalmak és ingatlanok a római katolikus egyházra szálltak át. A pataki kollégium kisebb támogatók segítségével próbálta fenntartani magát. Javai a jezsuiták kezébe kerültek. Thököly rövid kuruc fejedelemsége idején visszakapták, de 1687-ben újra elvesztették azokat. Ekkor azonban az erdőbényei szőlők és a kollégiumi telek, valamint építményei az iskola tulajdonában maradtak, s itt húzta meg magát néhány Patakról elüldözött tanár és diák. Nagy szegénységben éltek. Az itt folyó teológiai képzés volt a környékbeli református ifjak egyetlen tanulási lehetősége.

A kuruckorban az állandó hadjárás, beszállásolás és a háborús cselekmények miatt Erdőbénye népessége elszegényedett. A kuruccá lett birtokosok szőlőit (pl. Szepessy Pál 6 bényei szőlőjét) elkobozták, s azokat alig művelték.³³ A Rákóczi-birtokok gazdálkodása lehanyatlott. 1688. évi, Klobusiczky Ferenc által történt összeírásuk szerint a *Derék utcának* ekkor csak 5 lakója volt. Szántót nem műveltek, s a majorsági szőlőket is alig. (Pl. a *Talpas* vagy *Bereki szőlőt*.) Megvolt a „nagy borház” és a pince, de borokat nem említenek.³⁴ Miként az ifjú II. Rákóczi Ferenc, hasonlóképpen a birtokai sorsa is változatosan alakult. A Rákóczi-szabadságharc idején a négy vallás egyenjogúsága jegyében a lakosság többsége igényeit elismerve döntötték el a templomok és papi javadalmak sorsát. A szécsényi országgyűlés erről szóló artikulusát Erdőbényén 1706. január 23-án hajtották végre. Erdőbénye református egyháza híveitől elvett temploma, iskolája, egyházi javadalmi (szőlők, szántók, rétek) a rk. egyháztól elvették és visszaadták. Utóbbiaknak a *Mulató utcában* jelöltek ki telket. Egyben rendezték a helyi harangozás és temetőhasználat rendjét. Ez a helyzet azonban csak a szabadságharc végéig tartott. A következő időszakban új hatalmi struktúra és teljesen új, császárhű birtokos réteg alakult ki a Hegyalján. Erdőbényén a Stegnerek és a Szirmayak korszaka következett. Idővel a betelepedett szlovákok és a német telepesek miatt maga a népesség is megváltozott. Egyházi viszonylatban a Kossovitz Márton által irányított rekatolizáció kora következett.

Erdőbénye a legendák szülőhelye. Mi nem a legendák keletkezésével és további sorsával, hanem a földrajzi, történelmi és társadalmi háttér megrajzolásával kíséreltük meg születésük körülményeinek tisztázását.

³¹ Maknai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp., 1954. Erdőbényére vonatkozó adatai.

³² Dienes Dénes (szerk.) i. m.

³³ Királyi könyvek, II. 22/77.

³⁴ ZL. IV.-1008/f. Loc.111. Nr. 38.

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

A karácsonyi ünnepkör a néphagyományban

A hagyomány szerint a karácsonyi ünnepkör advent kezdetétől február másodikáig, Gyertyaszentelő Boldogasszony napjáig tartott. Múltba gyökerezett szokásokról, a népi hagyomány különleges elemeiről kapunk híradást különös figyelmet fordítva a reformáció utáni időszak 16-17 századi vallási néphagyományaira. A karácsony a keresztyénség egyik legnagyobb ünnepe. Jézus Krisztus születésének decemberre (december 25-re) eső megünnepléséről már a 4. századtól vannak adataink. Rómában I. Gyula pápa (337-352) alatt kezdték ünnepelni. Ezt követően Konstantinápolyban is megünnepezték. Antiochiában Chrysostomosz szerint 386-ban december 25-én ültek ünnepet a hívők nagy lelkesedése mellett. Miért esett erre a napra a választás? Antiochus kalendáriuma december 25. napját a napisten születésnapjának nevezi. A római birodalomban december 25-én ünnepet tartottak a legyőzhetetlen Nap (sol invictus) tiszteletére, ugyanis e tájra esett a téli napforduló időpontja. Jézus lett az örök Nap, a fény, a fényforrás.

Következett a liturgiában az ünnep előkészületeinek kialakulása: az *advent*, majd az ünnep *viliája* (vigíliája), december 24. Advent a karácsonyi előkészület négyhetes időszaka. Tílos volt advent időszakában a zajos mulatság, a tánc, a lakodalom. Szokásban van ma is az adventi kalendárium elkészítése. Ez lehet fenyőfához hasonló, esetleg Jézus születését megjelenítő formaábrázolás, kis ablakokkal ellátva. Ezekben különféle kívánságok, mondások, jó tanácsok vannak elrejtve. Minden nap felnyitnak egy-egy ablakot szentestéig. Adventi időszakra esik a karácsonyi vásárok, díszek, ajándékok megvásárlása. Az adventi koszorú elkészítése, egy-egy gyertyának meggyújtása.

Advent jeles napjai: András, Borbála, Miklós. *András* (november 30) a legjelentősebb házasságjósoló, varázsló nap. A lányok böjtöltek, gombócot főztek (ebbe egy-egy férfinévét rejtették), ólmot öntöttek (ennek német párhuzama az ún. Bleigiessen) és közben verseltek:

*Aki böjtöl András napján,
Völegényt lát iccakáján.
Ágyláb, léplek
Szent András kérlek,
Mondd meg, hogy ki lesz a férjem!*

Borbála (december 4) hiedelmei és szokásai hasonlóak a Luca-napéhoz. Borbála napkor nem szabad fonni, varrni. A fonal az állatok lábára tekeredne, és megsántulnának. Söpörni sem szabad, mert elsöpörnék a szerencsét. Borbála vagy Luca napkor búzát kell csíráztatni, mely karácsonyra kizöldül, s belőle a következő év termésére következtettek. Ugyancsak a következő esztendő termését jósolták meg a Borbála napkor vízbe tett zöldágról az ún. borbálaágról, ha az karácsonyig kizöldült.

Miklós nap (december 6) Szent Miklós püspök emléknapja, amely hazánkban a 16. században kötelező ünnepnap volt, csak az 1611-es nagyszombati zsinat törölte a kötelező ünnepek sorából. Szent Miklós a kisázsiai Myrában végezte szolgálatait, a keleti egyháznak máig legtiszteltebb szentje. A 11. századtól terjedt el kultusza egész Európában. Tisztelete hazánkban is korán meghonosodott, különösen a Szepességbe és Erdélybe vándorló szászok által. A nagydobronyi református ekléziában 1621-ben Miklós napján a gyülekezet tagjai vittek lelkészüknél egy kis miklósnapi, pontosabban Szent Miklós tyúkját. A canonica visitatio jegyzőkönyv tudósítása szerint: „Nagydobrony – U. Velika Dobrony, Ung vm.: Minden ember egy-egy tyúkot ad, Szent Miklós tyúknak hívják.”¹ A mostani Miklós napi ajándékozás, Télapó-jövetel új keletű, városi eredetű szokás. Az ablakba, cipőbe tett ajándék osztrák hatást mutat. A Miklós-napi alakoskodásra egész korai adataink vannak (1785). A *Miklós napi járás* két formája: 1. Szent Miklós – krampusz; 2. Szent Miklós püspök, ministráns – harangozó, ördög. Ez a régebbi. Házról házra jártak, a gyerekeket vizsgáztatták, megimádkoztatták, büntették, jutalmazták, ajándékot adtak.

Luca napja (december 13): a név eredete a lux (fény) szóból ered. Ez a nap alkalmas volt a termékenységaráztalásra, házasság-, halál- és időjóslásra, bizonyos női munkák tiltására, valamint lucaszék készítésére. A Luca-naphoz nagyon sok szokás kötődik, most kettőre térjünk ki röviden:

1. *Luca napi kotyolás*. Fiúgyerekek házról házra járva mondták, énekelték a termékenységaráztaló mágikus szövegüket: „Luca-Luca kitty, kotty / Tojjanak a tiktyok, luggyok.” A kotyolók térdre ereszkedve a térdük alá szalmát tettek, amit azután a gazdasszony a tyúkok alá vitt. Ha nem kaptak adományt a kotyolók, akkor fenyegetőztek: „Egy csibéjük legyen, az is vak legyen.” 2. A boszorkányok felismerésére készült a *Luca-szék*. Luca-naptól karácsonyig kellett elkészíteni. Elvitték a templomba – szentesten éjfélkor – ha készítője ráállt, meglátta róla ki a boszorkány.

Luca naphoz nagyon sok további népszokás köthető, de ezeket csak felsoroljuk: lucapogácsa készítés; lucacédula; lucakalendárium (12 nap karácsonyig); lucaing; Luca napi alakoskodások a fonókban, tollfosztókban.

Az adventi időszakban vásároljuk meg a karácsonyfát. A *karácsonyfa állításának* szokása korai előfordulása az újkor kezdetétől ismert Európában, főleg német területről. Ezek részint az épületek belsejét az ünnepekre feldíszító zöld ágak, részint különböző alkalmakra készült, ajándékokkal díszített fák voltak. A karácsonyfa-állítást először Elzászban jegyezték fel, a 17. század elején. Ettől kezdve, mint protestáns családi szokás terjedt el, természetesen először német területen. A 19. században indult világhódító körútra. Jelenleg világszerte ismert. Hazánkban is a 19. században jelent meg, először arisztokrata, majd polgári körökben. A 19. század végére eljutott az iparossághoz, módosabb paraszti réteghez. A 20. század elején sok faluban a kastély földesura állíttatott karácsonyfát. Napjainkban a karácsonyfa általánosan elterjedt. Mindenki ízlése szerint vásárolhat magának karácsonyfát.

Az adventi időszakban szerveződtek és készültek fel az ünnepre a betlehemesek, kántálók, ostyahordók és egyéb karácsonyi játékok előadói. Némely vidéken már az advent idején

¹ SRKLt (A Sárospataki Református Kollégium Levéltára), Kgg. IV.5.59.

megkezdődött a kántálás és a betlehemezés. Egészen szentestéig kántáltak és betlehemeztek a falvakban. A karácsonyi, többnyire énekes, esetleg verses köszöntőt *kántálásnak* nevezték, de hívták *kóringyálásnak*, *pászlizásnak*, *angyali vígasságnak* is. A köszöntők (kántálók) karácsonyi énekeket énekelve járták végig a falut, főleg szenteste. Ma is él ez a szokás, járnak gyerekek, felnőttek, gyülekezeti tagok. Adományt gyűjtenek egyházközségük javára.

A kántáló énekek legrégebbi rétege a Cantus Catholici 1651-es egyházi gyűjteményben szerepel. Ezek: „Mennyből jövök tihozzátok...” „Betlehem, Betlehem a te határidban...” A 18. századi énekeskönyvekben pedig már szerepelt a „Mennyből az angyal...” és a „Pásztorok, keljünk fel...” énekek sora. Természetesen a falvak szokása szerint változott a kántálók repertoárja. A kántálásért a gyerekek – fiúk, lányok – régen diót, almát, bélest, perecet, madár alakú kalácsot kaptak, amit tarisznnyába, zsákba gyűjtöttek. Később pénzre változott az adomány. Ma a gyülekezeti kántálás adománygyűjtés.

A legnépszerűbb karácsonyi szokás a magyar nyelvterületen a *betlehemezés* volt. Ez nagyobb előkészületet, betanulást igénylő dramatikus játék, melynek különféle táji típusa alakult ki. A betlehemezés fő kelléke a jászol vagy templom alakú betlehem. Fő jelenete az un. szálláskeresés. Jelenetek a következők: 1. szálláskeresés (Mária és József szállást keresnek). 2. Az angyal a pásztorokat Betlehembe vezeti. 3. Heródes-játék. Ebben a jelenetben a napkeleti bölcsek találkoznak Heródessel. 4. Napkeleti bölcsek az angyallal, aki figyelmezteti őket, kerüljék el Heródest. 5. Napkeleti bölcsek látogatása Jézusnál.

A Magyar Népzene Tára a betlehemes játékokat négy fő típusba sorolja: 1. erdélyi, 2. alföldi és felső-tiszai, ez kiegészül helyi sajátosságokkal: pl. a betyár alakja; 3. dunántúli; 4. felföldi, a jelenetbe beépül Kubó alakja, aki tréfás, nevetető bojtár.

Fontos még megemlítenünk, hogy a magyar nyelvterületen a szálláskeresés a paraszti ájtatosság egyik megnyilvánulása *Szentcsalád-járás* néven ismert. Karácsony előtt kilenc napon át egymáshoz közel lakó családok viszik egymáshoz a szentképet vagy szobrot. Énekelnek, imádkoznak, és másnap reggelig a háznál hagyják a szentképet (tárgyat) vagy szobrot. Ma is létezik. Sátoraljaújhelyben a görög katolikus templomban lehettünk tanúi ennek az eseménynek. A „Mária a Kisjézussal” szentkép hordozása karácsony előtt fontos esemény a görög katolikus falvakban.

Karácsony előtti napokban a kántortanító az iskolás gyerekekkel minden családnak megfelelő ostyát küldött. Ez volt az un. *ostyahordás*. Viszonzásul a családok a tanítónak lisztet, babot, tojást, kolbászt, hurkát stb. adtak. Az ostya a karácsonyi vacsora fontos része volt. Az ostyahordók köszöntőt is mondtak:

*Ádám első atyánk dicső szent ünnepét,
Akik megélhették karácsony szent böjtjét,
Élhessék vígan Krisztus születését!
E kis ajándékot hoztam szeretettel.
Igaz becsülettel,
Ahogy a kis Jézusnak vitték a báránykát,
Mi is azonképp hordjuk a szent ostyát.
Kedves tanítónknak ő engedelmeiből
Kívánunk mi békét tiszta szívüinkből.*

Ismert szokás volt karácsony környékén a pásztorok *vesszőhordása*. Legtöbbször szentes-te napján járták a falvakat a pásztorok vesszőkkel. Bemenne a házakhoz, a gazdasszony húzott egy-egy vesszőszálat, melyért a pásztornak bort, cipót, esetleg pénzt adtak. A vesszővel a gazdasszony megveregette az állatokat. December 24-én, szenteste, karácsony víliáján (vigí-liáján) a cselekmények a *karácsonyi asztal* körül történtek. A karácsonyi asztalra – vagy alá, vagy közelébe – helyezett tárgyak, eszközök különleges mágikus hatalommal ruházódtak fel.

Reformátoraink, hitvalló őseink több alkalommal helytelenítették a különféle szokásokat. Pl. Debreceni Ember Pál prédikációs kötetében kihangsúlyozta, hogy helytelen dolog, ha karácsony ünnepét az emberek babonasággal, különféle ünnepi „majmoskodással” töltik: *„Mivel karátson napján jeges vízben mosdanak; szalmával házaikat bé-töltik, s azon, nem ágyokba feküsznek, mint a Ráczok, s más némelly keresztyén nevet viselő; asztalaikat kalátszal, mézzel, borral éjtszakán az Angyalok számokra meg-rakják; egész éjtszaka tüzeiket bé nem ta-karják; barmaikat szénával tartják; két karátson közben nem fonnak, sütnék, kérőt nem adnak, s a többi.”*² Helytelen szokásként említi meg Debreceni Ember Pál, hogy a karácsony ünne-pét sokan úgy tartják, hogy csak az ünnep első napja számukra Krisztus születésének ünne-pe, a második napot Szent Istvánnak, a harmadik napot pedig Szent Jánosnak szentelik. Fontosnak tartja, hogy lelkiekben is fel kell készülni az ünnepekre. Az embernek figyelmet kell fordítani a belső, lelki készülésre. Nem szabad hangsúlyt fektetni a vendégeskedésekre, az evésre, ivásra: *„Az Innepeket a Keresztyén nevet viselőink inkább a Bacchusnak, mint Christus-nak e világ Megváltójának tiszteletire szentelik.”*³

Láthatjuk, hogy az ünnepi előkészülés idején és karácsony ünnepe alatt, rengeteg népi szokás került előtérbe. Ezeket sok esetben az egyház nem nézte jó szemmel, sőt előfordult, hogy szembe is helyezkedett velük, betartásukat tiltotta. A karácsonyhoz kapcsolódó szokás volt, hogy az emberek jeges vízben mosakodtak. A víznek mindenkor fontos szerepe volt és van az ember életében. A 16-17. században különös gyógyító erőt és varázserőt tulajdonítottak neki. A jeges vízben való mosakodás jelenthette az egészséget, a szerencsét, a megtisztu-lást. Másik fontos elem volt a tűz. Karácsony éjszakáján égnie kellett a tűznek. Ennek külö-nös ereje, tisztító, bajelhárító hatása volt.

A karácsonyi asztalon ott volt a kalács, a méz és a bor. A bőségnak, az áldásnak, a szor-galomnak a jelképei. A kalács helyett helyeztek kenyeret is az asztalra. Úgy állították be, hogy mindezek a dolgok mennyei áldásként adattak számukra, az angyalok terítették meg az asztalt. Különleges szerep jutott a szalmának és a szénának. A szalmát nem csak az asztal alá helyezték, hanem nagyobb mennyiséget vittek be a házba, arra feküdtek karácsony éj-szakáján. Ez jelképezte Jézus Krisztus születését az istállóban. Az állatoknak is adtak szénát, ahogy a betlehemi jászolbólcsónél lévő állatokat is megetették Krisztus születése alkalmával.

December 26-án *István napján* jártak a regösök. A hazai kutatás sokat foglalkozott a re-gölés és a regösének kérdéseivel, mert abban finnugor kori réteget vélt felfedezni, valamint a téli napforduló megünneplésének nyomait. A *regölés* téli termékenyvarázsló jellegű, köszön-tő népszokás. 1552-ben Heltai Gáspár „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról

² Debreceni Ember Pál: Innepi ajándekul az Isten Satoraba fel-vitetett Szent Siklus. Nyomtatott Kolozsvárott, M. Tótfalusi Kis Miklós által 1700. Eszt. RMK 1556. P 62. 483-484.

³ Debreceni Ember Pál i. m. 487.

való Dialógus” című művében említi a regölést (regelest) és a regélő hetet. István napján – de voltak falvak, ahol egészen újévig – jártak regölni. A regösök álarcot nem viseltek, az arc bekormozása előfordult. Régen kifordított bundát hordtak, kezükben láncos bot volt. Jellemző zajkeltő eszközüik a köcsögduda (szötyök) volt. Miután elhangzott a regösének, ajándékot kaptak. A regösének szövege jókívánságokból és adománykérésből állt. Református kollégiumokból is mentek regölni. Az 1930-as években voltak itt Patakon is regös-csoportok. Főleg Dél- és Nyugat Dunántúlon maradt meg a regölés a legtovább.

December 27. *János napja*. E naphoz a borszentelés szokása kapcsolódott, mely a borvidékeken máig él. A szentelt bornak mágikus erőt tulajdonítottak. Beteg embert és állatot is gyógyítottak vele. Öntötték a boroshordókba is, hogy ne romoljon el a bor. Szólásként él a Szent János áldása, a búcsúzáskor megivott utolsó pohár borral kapcsolatosan. A János név gyakorisága a karácsonyi ünnepkörben való naptári helye miatt is kedvelt névünnep volt. A János napi köszöntők igen sok változata él a magyar nyelvterületen, hasonlóan az István napiéhoz. Karácsonyi ünnepek és kiskarácsony között számos tiltó cselekvés volt érvényben. Nem volt szabad fenni, sütni, és több ételtől tartózkodniuk kellett az embereknek.

A következő egyházi ünnep mindenkor szomorú volt az emlékezések sorában, az *aprószentek* napja. A Krisztus születése utáni negyedik napon tartották. A 16-17. században hívták ezt a napot Heródes napjának is, mert a betlehemi gyermekgyilkosságról való megemlékezés volt ez a nap (Máté 2, 16). Debreceni Ember Pál kihangsúlyozza, hogy a karácsonyt követő ünnepnapok nem az események sorrendjében következtek. Számunkra nem is ez a fontos. Olyan egyházi ünnepek voltak, melyek mára már sajnos elhalványultak, esetleg el is maradtak. Aprószentek napjára csupán emlékezünk. Más istentiszteleti alkalmak pedig teljesen átalakultak, jellegüket tekintve más értelmet nyertek. Aprószentek napjának jellegzetes szokása a *vesszőzés*, melyet neveztek *aprószentekelésnek*, *odoricsolásnak* (Baranya megye), *suprikálásnak*, *csapulásnak*. Rá-rá veregettek a gyerekekre, hogy távozzon el a gonosz tőlük. Ne legyenek betegek, hanem engedelmes, szófogadó gyerekek legyenek.

*Ódorics, ódorics
Egészséges légy,
Keléses ne légy,
Apádnak, anyádnak szót fogadj
Abová küldenek, szaladj.*

A népi kalendárium szerint az ősztendő utolsó napja újév első napjával összefüggő nap. *Szilveszterkor* – akárcsak az év más ünnepein és jeles napjain – a szokások és hiedelmek az emberi életre, az állatállományra és a termés bőségére vonatkoztak. Szilveszter éjjelén a lányok jósolták, kihez mennek férjhez. A szilveszteri szokásokban különösen éjfélkor van fontos szerepe a zajkeltésnek, melyet neveztek kongózásnak, csergetésnek, pergőzésnek, nyájfordításnak. Mindezek gonoszűző zajcsapások. Kolompokkal, csengőkkel, ostorokkal, bádogdarabokkal lármáztak, dudáltak, kürtöltek. Kicserélték az utca kapukat, felszántották az udvarokat stb. Szokás volt a szilveszteri kántálás. Ezt másnap az *újévköszöntés* követte. De a szilvesztert alkalmas időnek tartották a haláljósásra is! Aki a templomból hazamenet elesett, meghalt hamarosan. Jósoltak az időjárásra is. „Szilveszter végezte jól nekünk az időt, várhatunk jövőre boldog újesztendőt!” A szilveszteri szokások ma városon és falun egyaránt a

hangos, vidám évbúcsúztatást jelentik. Mikor trombitákkal, petárdákkal búcsúztatják az őszetendőket, nem gondolnak arra, hogy milyen ősi gonoszűző, bőségvarázsló mágikus eljárásoknak az emlékei élnek ezekben a szokásokban.

Január elseje, az évkezdő napja hosszú történeti fejlemény eredménye. Az ókori Rómában március 1-jével kezdték az évet. Január 1-je a Julius Caesar-féle naptárreform után Kr. e. 153-tól vált évkezdő nappá. A keresztyén egyház ezt a napot *Krisztus körülmetélésének ünnepévé* tette. Hangsúlyos volt megtartása a 16-17. században. A Biblia híradása szerint ez Krisztus születése utáni nyolcadik napon történt. (Lukács, 2, 21.) Hazánkban azonban az egész középkoron át az év kezdetét karácsonytól, december 25-től számították. A január elsejei évkezdő a Gergely-féle naptár reformtól, 1582-től vált általánossá. A 13. századi okleveleinkből tudjuk, hogy szokás volt e napon a királyi adományozás. Köszönteni mentek a királyt, ki-ki mestersége szerszámaint mutatta be, s ezután megkapta járandóságát. Tehát az újévi köszöntések is a régmúltba gyökerezett szokások.

A néphagyományban máig élő szokások maradtak meg. Újév első látogatójának mindig férfit vártak, mert ez szerencsét hozott. Ezen a napon nem adtak ki semmit a háztól, mert akkor egész évben minden kimegy onnan. Munkatiltó napnak is tartották. Aki ezen a napon túl sokat dolgozott, az egész évben robotolt. Kerülték az összeszólalkozást, veszekedést. Kerülték a kölcsönkérést. Aki viszont hajnalban vizet merített a kútból, úgy vélték aranyosvizet merített, mely szerencsét hoz. Jósló, varázsló eljárásoknak igen fontos része volt a táplálkozás. Egyes ételeket nem volt szabad fogyasztani: pl. baromfit, mert elkaparná a szerencsét. Disznóhúst kellett enni, mert a disznó kitérte a szerencsét.

Újév napján a református istentiszteletek szerves része az *újévi pátens*. Ez számadás a gyülekezet egész évi munkájáról. A lelkész istentisztelet keretében emlékezik meg a legfontosabb egyházi eseményekről, felsorolja a megkeresztelteket, a házasságukat megáldókat és a meghaltakat. Gazdasági számadást is végez, ismertetve a gyülekezet anyagi helyzetét. Mindenkor figyelemmel hallgatják a gyülekezeti tagok.

Krisztus születését követő 13. napon ünnepelték a Napkeleti Bölcsek jövetelét. Ez pedig január hatodika volt, a *háromkirályok napja*. A katolikus falvakban ez lett vízkereszt napja, a reformátusoknál ez az ünnepnap teljesen elhalványult az évszázadok folyamán. A 17. században Samarjai János református püspök liturgiájában még szerepelt. Azonban a református vidékeken is megmaradt az a szokás, hogy a farsang vízkereszttel kezdődik, és tart hamvazószerdáig, egészen a nagyböjt kezdetéig.

A keleti egyház január 6-án, *vízkereszt* napján ünnepli Jézus születését. A Gáspár, Menyhért, Boldizsár néven emlegetett napkeleti királyok az utasok, úton járók, vendégfogadósok védőszentjei voltak. Január hatodikán a katolikus falvakban országszerte szokás volt a víz- és házszentelés. A szenteltvizet a bölcstől a koporsóig felhasználták, s nagy szerepe volt az ember- és állatgyógyításban. Házszentelés alkalmával, krétával írták fel az ajtófélfára Gáspár, Menyhért és Boldizsár nevének kezdőbetűit és az évszámot. Úgy vélték, ez a felirat megvédi a házat villámcsapástól és a boszorkányok rontásától. Az ünnephez tartozott a háromkirályok megjelenítése, a *háromkirályjárás* szokása. A házról házra járó fiúgyermekek – ritkábban lányok – jellegzetes viseletdarabja a díszes süveg, fontos kellékük a többnyire kiugratható szerkezetre szerelt csillag. A háromkirályjárás valamikor dramatikus jellegű játék

volt. Ma már csak az adománykérő, ünnepköszöntő háromkirályjárás változatait ismerjük. Vízkereszt napjához is kapcsolódnak időjárásjósolások: „Ha megcsordul vízkereszt, / Az íziket megszerezd!” Újabb szokás szerint vízkeresztkor bontják le legtöbbször a karácsonyfát.

A 16-17. században a karácsonyi ünnepkörbe tartozott még a gyermek Jézus bemutatása a templomban, az Egyiptomba való futás istentiszteleti alkalmaként és Mária megtisztulásának napja. Ezek az ünnepek nem az események sorrendjében történtek. Azt tudjuk, hogy február másodika Gyertyaszentelő Boldogasszony napja és *Mária megtisztulásának ünnepe*, református elnevezés szerint *egyházkelés*. Egyházkelésnek nevezzük azt a szokást, mely szerint a gyermekágyból felkelő anya legelső útja a templomba vezet, hogy ott bemutassa háláját Istennek. A Bibliában, 3 Mózes 12. részében olvashatjuk, ha fiú születik, akkor nyolcadik napon történik a körülmetélkedés, és innen számítva harminchárom nap múlva következik az anya megtisztulásának napja. Ez pedig február másodika. Ekkor történt Jézus bemutatása a jeruzsálemi templomban (Lukács 2, 22-33). A gyermekágyból fölkelt asszonyok arra köteleztettek, hogy tisztulásuk napja után fölmenjenek a templomba, ott hálát adjanak Istennek gyermekükért és felgyógyulásukért. Az ótestamentumban a hála kifejezéséül galambfiókat vagy gerlicéket kellett feláldozniuk. A középkori római egyházban különféle rituális elemek kapcsolódtak az egyházkelés szertartásához. Az anya először csak a templomajtóig mehetett, itt megszentelték, majd a pap a stórával vagy égő gyertyát tartva vezette be a templomba. Lényeges különbség volt a katolikus és a református egyházkelés szertartása között. Míg a katolikusok a szertartásra helyezték a hangsúlyt, addig a reformátusok a hitbeli, vallási megnyilvánulásra. A reformátusoknál fontos volt a hálaadás. Az anya imádságát követte a gyermekért való könyörgés, ezután a Mi Atyánk elmondása közösen a gyülekezettel és végül az áldás. Sajnálatos tény, hogy az egyházkelés szokása ma már nem létezik. Az újszülötteket ritkán hozzák megkeresztelni, általában több hónapos korukban van a keresztele. Az édesanya pedig minden alkalommal ott van a keresztelőn a templomban. Így egy nagyon ünnepélyes, keresztyén lelkületű, hitből fakadó hálaadás maradt el, pontosabban alakult át vallási szokásanyagunkban.

Hozzá tartozott még az újesztendő kezdetéhez az az ünnepi prédikációs istentiszteleti alkalom, amikor az új tisztségviselőket választották meg egy-egy faluban, gyülekezetben.

Végezetül:⁴

*Boldog karácsonyi ünnepeket kívánok kendteknek!
Mulassák kendiek Krisztus Urunk születése napját
Több jóval, kevesebb búval!
Aggyon Isten országunkba bort, búzáat,
Csendes békességet,
Holtunk után léleküdvösséget,
E szó mondásom!*

*Boldog újjévet kívánok
Az újj esztendőbe,
Fehér kenyér dagaggyon
A nyárfa teknőbe!
Hús, kenyér és ruha
Legyen mindig bőven
A patikát felejcsük el
Az újj esztendőbe!*

⁴ Vallási Néprajz, VII. kötet, 263. További felhasznált irodalom: *Bálint Sándor*: A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából 3. kiadás. Bp., 1989. - *Martonfalvy György*: A Keresztyén Inneplésről való Tanítás. 1663. = Debreceni Ember Pál i. m. RMK., 1556. - *Milotai Nyilas István*: Agenda. Kolozsvár 1621. RMK. I. 515. - *Tüskés Gábor* (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp., 1986. - *Viga Gyula*: Hármaskör. Tanulmányok a Bodrogház környéki népi kultúrájáról. Miskolc, 1996.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Versek

1990 márciusában

Sütő András emlékére

Sötét vizek zúgása zeng fülemben,
 ártatlanok ajkáról száll a jajszó,
 testvéreké az végtelen ütemben.

Kín-verteket dönt földre szörnyű lasszó,
 a csőcselék üvölt örült-dühödten,
 hang tör szívembe – álmokig patakzó.

Az út megfürdik tiszta vérözönben.
 A vad tömegből kél barom-kiáltás.
 Ki véd meg minket, s a vész visszahökken?

Nem embertől, szörnytől van e dobálás:
 közőn hull a testvérek fejére.
 Meddig tiporhat igazat a csámpás

Káin-had? Mind dorongot vett kezébe.
 Könyörületet esdekel hiába,
 ki földre hullt, s a haja száll a szélbe,

s a kéz fohással tárul ég honába.

A csönd-csengettyűk

Hó-hangon lebben szét a tájon
 csengettyűkről a csönd zenéje;
 csak a szív tudja befogadni,
 oly hallatlan nagy könnyűsége.

Liliomból száll illat árja;
 a lét-oázist nap ragyogja.
 A szél-hárfák titkot susognak:
 mély csönd simult a lombra.

A remény-katicabogárka
 úgy véli, gyémánt fenn az égbolt,
 de fű-kardok alatt szerelme
 siratja azt, mi rég holt.

Hó-hangon lebben szét a tájon
 csengettyűkről a csönd zenéje;
 csak a szív tudja befogadni,
 oly hallatlan nagy könnyűsége.

Ködök a szívben

Szívem gomolygó ködeit
 bezárta;
 apáca-dalt kristályosít,
 zenget itt
 a zárda.

Üvegharang borítja
 a vidéket,
 e köd-hazát a múlt mélybe
 szorítja:
 zord emlékek.

Csőnd-virágokat növeszt
 a kolostor.
 Liliom, jázmin, s rózsza fakad,
 érzést töveszt
 oly sokszor.

Szívem gomolygó ködeit
 bezárta;
 apáca-dalt kristályosít,
 zenget itt
 a zárda.

KÓNYA ZOLTÁN

Küzdelem a sajtó szabadságáért a reformkori Zemplén vármegyében

Bevezetés

A XIX. század második negyedét illetjük ezzel az elnevezéssel: *reformkor*. A cél adott volt: megvalósítani a polgári társadalmat. Mindehhez a korszellemet a liberalizmus eszméi adták, amelyek a hazai viszonyok között is alkalmasak voltak szerepük betöltésére. Politikai téren a liberalizmus síkra szállt a teljes jogegyenlőségért, a születési jogok megszüntetésért, a közterhek egyenlő viseléséért. A politikai demokrácia fogalmába tartozik a sajtó- és szólásszabadság is. Az akkori társadalmi viszonyok kedvező talajt biztosítottak a liberalizmus magjainak. Zemplén távol esett az ország központjától, de mindig érzékenyen reagált az eseményekre. A reformkori eszmék nagy harcosai – Lónyay Gábor, Vécsey Pál, Soós János, Balásházy János, Kazinczy Gábor – mellet itt volt a szárnyait bontogató fiatal Kossuth, aki a szabad sajtó ügyében itt alapozta meg elveit, és ennek alapján küzdött érte a politika színterén is. Amikor azonban Zemplénnek a sajtószabadságért folyó küzdelmeiről beszélünk, tudnunk kell, hogy a szabad sajtó iránti igény csak a nemesi osztály leghaladóbb csoportjaiban volt tapasztalható. Nemcsak a pozsonyi országgyűléseken, hanem sátoraljaújhelyi megyegyűléseken is kemény csatát vívtak egymással a liberálisok és a konzervatívok. A földrajzi távolság ellenére kiváló ellenzéki politikusai révén Zemplén a társadalmi haladás küzdelmeinek élvonalába került.¹

A reformkor előtti sajtó- és cenzúraviszonyok

A XVIII. század második fele jelentős szakasz a Habsburg elnyomás alatt élt népek művelődéstörténetében. Ekkor veszíti el az egyház addigi kizárólagos befolyását a művelődés irányításában. Ebben a korszakban a sajtó és cenzúra kérdése olyan mértékben került a közérdeklődés és a napi politika előterébe, mint talán soha előtte. Amikor Mária Terézia uralkodói jogára hivatkozva megkezdte az egyház befolyását a közélet különböző területein visszaszorítani, a könyvvizsgálat jogát is felségjognak nyilvánította. Ez a rendek, különösen azonban a katolikus egyház heves ellenkezését vonta maga után. A birodalom országaiban nem sikerült az egyház befolyását mindenütt visszaszorítani. Magyarországon a klérus a cenzúraügy állami megszerzése után is megtartotta befolyását a könyvvizsgálatban. Cenzúraügyben a Helytartótanács egyházi bizottsága döntött. II. József trónra lépésekor már kész tervekkel állt elő a központosított cenzúraszervezet kiépítésére. Véleménye szerint csak úgy érhető el az egyöntetűség a monarchiában, ha a tartományi bizottságokat felosztatják, helyettük revizori hivatalok kellene, ame-

¹ A dolgozat a sátoraljaújhelyi Zemplén Levéltára forrásaira épül, felhasználva a szakirodalmi közléseket, a korabeli újságok híreit.

lyeknek a feladata végrehajtani a bécsi cenzúra határozatait. Ezzel Bécsbe összpontosított cenzúraszervezetet épült ki.² Az 1781-ben, illetve Magyarországra érvényesen 1782-ben kiadott rendelete után nem enyhült a szigorú cenzúra. 1782. június 10-én bevezették az újságbélyeget, ezzel erősen megritkították lapkiadást. A cenzúraszigorítások folytatódtak II. Lipót alatt,³ az 1790-es országgyűlésen a rendek saját kezükbe akarták venni a cenzúra ügyét, de ezt nem tudták elérni, és II. Lipót még abban az évben megtiltotta a hatósági intézkedések bírálatát a sajtóban, a cenzúra és a sajtószabadság szabályozását a királyi jogkörbe vonta. II. Lipót elrendelte minden olyan mű betiltását, amely a legcsekélyebb kritikát gyakorolhatja az egyház, az állam vagy az uralkodó felett, és a „kétérdés vágyát vonhatja maga után.”⁴ A sajtó és a könyvkiadás korlátozását I. Ferenc 1793-i és 1795-i cenzúrarendeletei tetőzték be. A felvilágosult művek a tiltott könyvek jegyzékébe kerültek, az új nyomdák létesítését engedélyhez kötötték. A központosított cenzúraszervezetet I. Ferenc is elfogadta, az 1840-ig – a központi könyvbíráló szék felállításáig – lényegében azonos volt azzal, amelyet II. József létrehozott. Az 1793-as cenzúraszigorítások miatt még annak az évnek a végén országos tiltakozás robbant ki; az ellenállás bástyái a megyék (különösen Abaúj, Bihar, Gömör, Zemplén) voltak, amelyek nemességét a teljes lelkiismereti, szólás- és sajtószabadság elvét valló magyar jakobinusok tüzelték harcra.⁵

Zemplén vármegye 1793-ban felírásban tiltakozott az újabb cenzúraszigorítások ellen, s a megyét emiatt leiratban róttá meg a Helytartótanács.⁶ A vármegye közgyűlése erre újabb tiltakozó levelet fogalmazott, amelyben ismét a szólás- és gondolatszabadságot követelte: „*az nemzet pallérozásának az igazságok kifejtésének módja egy-két ember képzelődései által nem vezérelhetik... az igazság magában is győz, s hogy a szabad könyv nyomtatások és írása is az ország erősségei és olly természetes jussai mint az okoskodás...*”⁷ A megyék tiltakozására a Habsburg abszolutizmus csak megrovó levelekkel válaszolt, újabb szigorításokat vezetett be. 1798-ban megszabták, hogy a megyék, a városok cenzúra nélkül csak adótablázatokot, útlevélúrlapokat és hasonló iratokat nyomtathatnak ki. 1801-ben felállították a Polizei Censurhoffstellét, s ezzel minden szellemi termék ellenőrzését a rendőr-minisztériumra bízták. A bécsi hatóságok arról is gondoskodtak, hogy a felvilágosodás korában kiadott veszedelmes műveket elvonják az olvasóktól. 1803-ban Rezensurirung-Kommisioant szerveztek, amely az 1791 előtt engedéllyel megjelent könyveket felülvizsgálta, összeállította a tiltott könyvek katalógusát. Ez 2500 művet tartalmazott, köztük a francia felvilágosodás szellemét tükröző alkotásokat.⁸

A jakobinus mozgalom elfojtása után a lapok többségét betiltották, a mutatóban meg hagyott újságokat agyoncenzúrázták, a felvilágosult szerkesztőket leváltották. A kivégzett és elítélt magyar jakobinusok között ott voltak a magyar sajtó munkatársai is: Hajnóczy, aki a bécsi Hadi Történetekben írta a franciaországi tudósításokat, Batsányi, a Magyar Museum szerkesztője, Kazinczy az Orpheus szerkesztője. Szacsvait, a Magyar Kurir szerkesztőjét nem ítélték el, de eltávolították az újság szerkesztőségéből. Az áldozatul esett lapok között volt a Magyar

² Sashegyi Oszkár: II. József sajtópolitikája. = Századok, 1958. 5-6. sz. 91.

³ A magyar sajtó története I. 1705-1848. Bp. 1979. 121.

⁴ Uo. 120.

⁵ Uo. 122.

⁶ Zemplén Vármegye Levéltára, Sátoraljaújhely (ezután ZLt.) intimátum, No 20603, az 1793. évnél.

⁷ ZLt. IV. 1001/c. 15, 13-14. l.

⁸ Felhő Ibolya – Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Bp., 1961. 224.

Museum, az Orpheus, a Mindenes Gyűjtemény, az Uránia. Ezek rövid fennállásuk alatt olyan színvonalat értek el, mint a sokkal nagyobb múltú német társaik. Rosszabb sors jutott azoknak az újságoknak, amelyek látszólag fennmaradtak, de csak árnyékuk lehettek régi önmaguknak. I. Ferenc cenzúraszigorításai a 19. század elejére a hazai sajtónkat csaknem teljesen megbénították. 1792-ben még 18 lapunk volt, amelynek mintegy fele magyar nyelven jelent meg, 1805-re négyre zsugorodott ez a szám. 1794 és 1803 között egyetlen politikai újság sem indulhatott, sőt a már meglévőket is igyekeztek megszüntetni vagy összevonni. A Kancellária véleménye az volt, hogy jobb lenne, ha magyar újságok nem jelennének meg. A sajtóellenes szemlélet a német nyelvű lapokra is kiterjedt.⁹

A kormányzat a hazai sajtó ellenőrzése mellett nagy figyelmet fordított a külföldi hírlapok belföldi terjesztésének megakadályozására is. 1804-től kezdve évről évre jegyzékbe foglalták az engedélyezett külföldi lapokat. Az udvari rendőrség évenként közölte az engedélyezett lapok listáját a magyar Kancelláriával.¹⁰ A cenzúra szigorúsága ellenére a XIX. század második évtizedében indultak azért új folyóiratok. Erdélyben Döbrentei Gábor megindítja az Erdélyi Museumot. Döbrentei mögött még főúri pártfogók álltak, az 1817-ben Pesten meginduló Tudományos Gyűjteményt azonban egy polgári kiadó, a Trattner cég adta ki a Kultsár István, Vitkovics Mihály és Szemere Pál köré csoportosult írói körre támaszkodva. A húszas években az új, polgárosodó irodalom képviselői, Bajza, Toldy, Vörösmarty lettek a lap munkatársai, ők vették át az irányítást. A titkosrendőrség veszedelmesnek tartotta a Tudományos Gyűjteményt, több cikke miatt eljárást indítottak ellene, és a postai szállításból is kizárták.¹¹

Az 1810-es évek végén, az 1820-as évek elején Pest irodalmi központtá emelkedéséről tanúskodik nagy jelentőségű zsebkönyvünk, az Auróra létrejötte, s ezen belül a fiatal írók csoporttá szerveződése. Mindez kiváltotta a „széphalmi nagy öreg”, Kazinczy Ferenc rosszállását. Széphalom és környezete számára a húszas évek elejére világossá vált, ha szembe akarnak fordulni Pesttel, akkor önálló orgánusra van szükségük. Ezt 1824-ben teremtették meg a kassai Felső Magyar-Országi Minerva megindításával. Kazinczy a Hébet s a Felső Magyar Országi Minervát ezernyi bajai között is rendszeresen s lelkesen támogatta, a magáénak tekintette, a gyakorlatlan írók munkáit javítgatta, s útmutatást adott újabb cikkeikhez.

Zemplén harca a sajtó- és szólásszabadságért

Zemplén vármegyében a sajtószabadság tekintetében a harc nem volt olyan horderejű, mint a közteherviselés, az örökváltság vagy a nemzeti nyelv ügyében. A sajtószabadságot illetően Zemplénben szűkebb volt a küzdőtér, mint Pest megyében, illetve a nyugati vármegyékben. Önálló sajtót csupán a sárospataki főiskola és a megyeszékhely Sátoraljaújhely próbált megteremteni több-kevesebb sikerrel. Az országos politikának csekély visszhangját tudták csak a helyi lakosság tudomására hozni, hiszen a Kancellária a lehető legnagyobb szigorot alkalmazta ezen a téren. A király 1811 óta nem hívott össze országgyűlést, rendeletekkel kormányzott. A legszigorúbban alkalmazta a cenzúrát, az egész országot behálózta a titkosrendőrség. A megyéknek szinte évente küldött a Helytartótanács figyelmeztetést a cenzúrendeletek betartásá-

⁹ A magyar sajtó története I. 1705-1848. Bp., 1979. 220-242.

¹⁰ Uo. 244.

¹¹ Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Bp., 1963. 307.

ra. 1825-ben pl. *„Nyomtatása mind azon munkáknak a felsőbbség engedelme nélkül már az előtt költ Felsőbbégi Rendeléseknek következtében tiltatik amely a' köz részére nyugtalansággal szolgálhatna.”*¹² 1826-ban is intettek: *„Könyvek vizsgálása érint 1812dik esztendőben költ rendelések megtartani parancsoltatnak.”*¹³ Az 1790. 14. tc. ellenére a kancellária megtiltotta a megyék közötti levelezést. Ezzel a kormány megfosztotta a megyéket attól, hogy egymással kicseréljék a gondolataikat. Zemplén vármegye az 1825-ös országgyűlésre küldendő kiadott követi utasításában nemcsak a megyék közötti levelezés engedélyezését sürgeti, hanem követeli, hogy az országgyűlés jegyzőkönyve jelenjen meg nyomtatásban is, azt küldjék meg minden megyének. Kéri továbbá: *„a' könyvnyomtatás szabadságát, a policia túlkapásainak megfékezését, a' titkos árulkodások megszüntetését”*.¹⁴ Ilyen körülmények között a társadalom tagjainak jó része értetlenül állt a feudalizmus válságjeleivel szemben. Akadtak azonban szép számmal olyanok is, akik felismerték a bajok igazi okát, s a feudalizmus felszámolásában és a polgári intézmények bevezetésében vélték a változást, a kivezető utat megtalálni. A gondolatközlés eszközeinek szinte teljes hiánya mellett azonban az eszmék csak rendkívül lassan terjedhettek, s csak a húszas évek végére jutott el a fejlődés odáig, hogy a reform gondolata kitörhet a cenzúra börtönéből és olyan mozgósító erejű, termékenyítő hatású művek kerültek a nyilvánosság elé, mint Balásházy János Tanácsolatja, majd Széchenyi Hitele.

Zemplénben a reformeszmék terjesztésében igen nagy szerepe volt a sátoraljaújhelyi kaszinónak. A kaszinó 1830 decemberében Balásházy János házában nyílt meg pesti mintára. A kaszinó megnyitásáról így tudósít Kazinczy Ferenc Bártfay Lászlóhoz írott levelében: *„E' napokban itt Casino nyílt meg, avagy inkább egy Casinói társaság constituálta magát A' Balásházy János most épülő háza ad rá helyt. 5 for. Conv. Pénz egy actio. 320 conv. for. Már le van fizetve... Én is actionarius vagyok...”*¹⁵ A kaszinó létrejöttét nagy politikai harcok előzték meg és a körülmények sürgették, hogy legyen végre egy alkalmas hely a reformerek számára, ahol találkozhatnak, vitatkozhatnak, egységbe kovácsolódhatnak a fokozatosan támadó megyei reakcióval szemben. A kaszinó rövidesen az ellenzék központja lett. Balásházyt a tapasztalatai készítethették arra, hogy új házát egy politikai társaság rendelkezésére bocsássa, hiszen Balásházy volt a minden tekintetben elmaradott hazai állapotok megreformálásáért indult küzdelem egyik első harcosa. Irodalmi munkásságában is ezek az eszmék jelentkeznek, amelyek terjesztését a cenzúra minden rendelkezésre álló eszközével megakadályozni igyekezett.

Balásházy János 1797. március 8-án született Sátoraljaújhelyen középnemesi családból. Iskoláit Sátoraljaújhelyen, Lőcsén, Kassán végezte, majd a keszthelyi Georgikon hallgatója lett. Iskolái végeztével az örökölt sátoraljaújhelyi kis birtokán gazdálkodott.¹⁶ Irodalmi munkásságának kibontakozása a legszorosabban összefügg azzal a nemzeti felpézdüléssel, amely 1825-tel kezdődött. Balásházy célja az volt, hogy nemzeti nyelven honfitársai körében közkinccsé tegye a haladottabb külföldi mezőgazdaság eredményeit, megvizsgálja ezek hazai alkalmazhatóságának feltételeit, megvesse a nemzeti tudományosság alapjait, a tudomány eszközeivel is

¹² ZLt. Loc 256 No 738.

¹³ ZLt. Loc 263 No 881.

¹⁴ ZLt. IV. A. 10016, No 2095.

¹⁵ Kazinczy Ferenc levelezése. Bp., 1911. XXI. köt. 432.

¹⁶ Tilkovszky Lóránd: Balásházy János. Bp., 1970. 10.

felvirágoztassa ezt az elmaradott országot, s az eredményesebb gazdálkodás útjára térítve megmentse a lesüllyedéstől a kisebb birtokú nemességet. Közben azonban elvállalt más munkákat is, amivel úgy gondolta, hogy hasznára lehet hazájának, pl. 1826-ban segítséget nyújtott az Akadémián ekkor meginduló szótári munkákhoz: összegyűjtötte és beküldte a sátorlajú helyi mesteremberek mesterségzavait, és összeállította a reá bízott gazdasági könyvekből ki-szedett műszavakat.¹⁷ Első saját könyve 1827-ben jelent meg Gyűjtemény a juhtenyésztésről címen. Balásházy mint „nemzeti érzelme szüleményét” ajánlotta munkáját nemzetének, amelyben „*a Merinói vagy selyem birkáknak, valamint egyéb honnyi fajta juhok tenyésztési mód-jait, úgy szinte ezen gyenge szerkesztésű állati nem számos, s veszedelmes nyavajáinak gyógyítását ... Szerzette a juhtenyésztésben járatanabb tenyésztők, birtokosok kezdő gazdák, s gazda tisztek számára... önnön próbatételei által alkalmazta Balásházy János*”¹⁸ Balásházy előfizetési felhívá-sában egy mellékletet is közzétett, amelyben szakaszonként rövid ismertetést ad az egyes feje-zetek tartalmáról. A végén közli az előfizetés feltételeit: „az előfizetés ára a két darabért 1 for. 48 conv. Pénzben”.¹⁹ Zemplén közgyűlése támogatta az előfizetési felhívást, és körlevélben kérte a többi megyét a munka támogatására, sőt a Helytartótanához felírást intézettek, hogy anyagilag és erkölcsileg támogassák a munka kiadását, tehát kérték, hogy a Helytartótanács or-szágos felhívás közzétételével járuljon hozzá a mű elterjedéséhez.²⁰ A Helytartótanács azonban nem adott anyagi támogatást, sőt az országos felhívást sem voltak hajlandók közreadni. Való-színűleg azért sem tették, mert ekkorra már híre ment Balásházy „rebellis” elveinek. A könyv kiadását ugyan engedélyezték, de csak Balásházy saját költségén, egyben engedélyezte a me-gyének, hogy más megyékhez támogatásért előfizetési felhívással fordulhasson.²¹

Az 1825-27. évi országgyűlés úgy határozott, hogy az ország politikai, gazdasági és kultu-rális viszonyainak korszerűsítését célzó Országos Rendszeres Munkálatoknak a helyzetét felül kell vizsgálni, s ez Balásházyt arra készítette, hogy a magyar mezőgazdaság fejlesztése érdekében végrehajtandó reformok ügyét felvesse. Már jórész el is készült az „Észrevételek a honi gazda-ságbeli szorgalomnak akadályairól s orvoslásának módjairól” szóló értekezése, amikor a pesti Casino rokon tárgyú pályatételt tűzött ki. A Casino felhívása 1828. július 6-án kelt, Széchenyi István és Döbrentei Gábor, mint a Nemzeti Casino vezetői írták alá. A felhívásban kérték Zemplén vármegye közösségét, hirdessék ki, hogy a Debreceni Dercsényi Pál által felajánlott 100 arany pályadíjat az nyerheti el „*a' ki a' Magyar Országgi Mezei Gazdák számára a' leghasz-nosabbaknak találándó tanácsokat fogja írni.*” Balásházy a felhívás tudomásulvétele után a mű-vét a pályázat feltételeinek megfelelően átdolgozta és „Tanácsolatok a magyarországi mezei gazdák számára” címen adta ki Sárospatakon Nádaskay Andrásnál 1829-ben. Balásházy e munkájával elnyerte a Casino által felajánlott pályadíjat. Balásházy ebben a művében a kisbir-tokosok álláspontjáról ugyanazokat az alapvető követelményeket sorolta fel, mint a következő évben Széchenyi István, a nagybirtokosok álláspontjáról a Hitel című munkájában. Ezt a kö-zös álláspontot értékelte 1845-ben a Marcibányi-alapítványból kiosztott akadémiai jutalom.

¹⁷ ZLtt. Loc 263 No 886.

¹⁸ ZLtt. Loc 267 No 212.

¹⁹ ZLtt. Loc 269 No 1043.

²⁰ ZLtt. Loc 267 No 212.

²¹ ZLtt. Loc 268 No 512.

Balásházy munkásságának ekkor már országos híre volt, így Széchenyi és mások ajánlása nyomán az 1830-ban ténylegesen megalakuló Magyar Tudós Társaság november 17-i legelső tagválasztó gyűlésén Balásházyt a levelező tagság mellőzésével egyenesen rendes taggá minősítette „gazdaságtudományi munkáiért, melyekben egyszersmint földijeinek a veszteglésből felriasztása iránt sikeresen emelt szót”²² Az 1831-es felvidéki és zempléni kolerajárványt követő paraszt-megmozdulások Széchenyit a Strádium megírására ihlették; ugyanekkor Balásházy is tollat ragadott, hogy „Az adófizetők állapotjáról” szóló munkájával a haladás irányában adjon ösztönzést az 1832-36.-évi országgyűlés úrbéri vitáihoz. A cenzúra azonban – akárcsak Széchenyi művét – meggátolta a veszedelmesnek talált munka megjelenését, s szerzőjének további életútját súlyosan befolyásolta azt tény, hogy „felforgató” hírébe került.²³

Balásházyt 1833-ban folyóirat alapítási tervek is foglalkoztatták. Ebben az időben a folyóiratok indításához a Helytartótanács engedélyére volt szükség. Az engedély megszerzésének útja bürokratikus volt, aki azonban mégis alávetette magát a tortúrának, ezen kívül volt kellő kitaratása, az többé-kevésbé számíthatott a sikerre. A Helytartótanács sok-sok igazolást, bizonyítványt követelt a leendő szerkesztőtől, végső soron a megye feladata volt, hogy javasolja, egyben jótálljon a folyamodóért. Balásházy a lap indításához szükséges engedélyért 1833 elején fordult a Helytartótanácshoz. A Helytartótanács 1833. augusztus 6-án kelt levelében kéri a megyét „*hogy az esedezőnek mind erköltsi, mind pedig egyéb személyes tulajdonságairól jelentést tegyenek, egyszersmind őket a kiadni szándékozott folyóírás körülményes tartalmának bé mutatására nem különben az Előfizetők bátorságára értékeknek hiteles kijelölésére utasítván e részben adandó nyilatkozást ide felküldjék.*”²⁴ Zemplén vármegye 1833. szeptember 5-én válaszolt a helytartótanácsi leíratra, amelyben közlik: „*Balásházy erköltsi és anyagi helyzetéről iratokat beszerezte és azt felterjeszti*”, a folyóirat engedélyezését javasolják.²⁵ A javaslat ellenére sem érkezett meg Helytartótanácsból az engedély a lap indítására. Ezután Balásházy személyesen fordult Zemplén vármegyéhez a „Szorgalomtár” ügyében 1833. november 11-én a következőképpen: „*Tekintetes Nemes Vármegye! Szorgalomtár és Hetilap című jobbára gazdasági; 's egyéb szorgalmi, és némileg polgári tárgyakat magába foglaló Folyó írásom keltezetje iránt elkerülhetetlen lévén a legfelső helyen is alázatos folyamodásommal járulni; ennek, 's célom elérhetésének sikeresebb valóra válásának ügyében megkiváncsítatik a Tekintetes Nemes Vármegyének bizonyosságlevele*”. A kérelemre a megye minden további nélkül kiadta Balásházynek újból a bizonyosságlevelet 1833. december 12-én.²⁶ A kiadott bizonyosságlevél azonban nem sokkal lendítette előre a Szorgalomtár ügyét, hiszen közben annyira eladósodott hitelezőinek a megyei ellenzék által való rászabadítása következtében, hogy birtokát zálogba kellett adnia, ezzel elvesztette a lap indításához szükséges biztosítékokat, s fel kellett adnia a folyóirat-alapítási szándékát.

1830 szeptemberében Udránszky Dániel, a kassai kertület iskoláinak és tudományos intézeteinek főkormányzója az alábbi utasítást adta Zemplén vármegyének: „*a megyében meg jelenő könyv kereskedőnek, és szín játszó társaságoknak az Ujhelyi Kegyes Oskolák Igazgatójával megvizs-*

²² ZLt. Loc 267 No 1362.

²³ Tilkovszky Lóránd i. m. 37.

²⁴ ZLt. Loc 310 No 1248.

²⁵ ZLt. Loc 311 No 1542.

²⁶ ZLt. Loc 312 No 2138.

gálása alá leendő vetetését, 's a' szükséges esetiben a segedelem kirendelését kéri".²⁷ A megye ekkor még csak azért tiltakozik, hogy az utasítás latin nyelven érkezett, de fontolgatta a cenzúra elleni felírást is.²⁸ A tiltakozás eredményes volt, a Helytartótanács utasította Udránszkyt, hogy ezentúl magyar nyelvű utasításokat adjon.²⁹ 1831-ben ugyanennek a főkörmányzónak értesítésére, hogy a könyvvizsgálói hivatal lemondott tisztségéről helyett Tamásy Józsefet nevezték ki, a megye már a könyvvizsgálat elleni felszólalásra utasította az országgyűlésre küldendő követeket.³⁰ Ennek alapján Lónyay Gábor nagyhatású beszédet mondott az országgyűlésen a szólásszabadság érdekében: „Egyébiránt mind politikus, mind törvényes szempontból többször megvitatott tárgyhöz alig van ugyan mit hozzáadni, de mivel napról-napra újabb erővel látom az ügyet megtámadni, kötelességemnek érzem pártolásra észrevételeimnek rövid előterjesztését. A szabad szó-
lás minden embernek természetes jussai közé tartozik. De jussa ez a polgárnak is, de sőt, kötelessége is, mert hol a törvények a kormány által elmagyaráztatnak, vagy önkényesen egészen félrevezetnek, ott a hazafi érzésének hallgatni nem szabad. S ha törvény javításáról s hozásról van szó, szabad-e annak hallgatni, ki szíven viseli nemzete kifejlődését, hazája előmenetelét s virágzását? Nem... Ha nem vihatjuk ki a szólás szabadságát, feltaláljuk azt önmagunkban, s használni fogjuk, aminő, s olyanban a főrendeket, minő készeknek mutatkoznak a nemzeti boldogság eltöltésére”.³¹

1831. január 24-én Zemplén megye közgyűlése is megválasztotta azt a bizottságot, amelynek feladata lett az országos várákórástól kísért rendszeres munkálatok (operátumok) megvitatása és bírálata, melyben Kossuth Lajos a közpolgári albizottságnak lett tagja. Ennek hatáskörébe tartozott az országgyűlés, a Helytartótanács a megyék, szabad kerületek, városok szervezetének reformja, s egyebek mellet a cenzúra, illetve a sajtószabadság kérdése is.³² A régen várt alkalom tehát elérkezett, a még csak csiráiban létező ellenzéki reformpárt első, s mindjárt korszakalkotó jelentőségű erőpróbája Zemplénben s az ország valamennyi megyéjében megkezdődött. A korabeli viszonyok között óriási jelentősége volt ezeknek a fórumoknak, melyek a szólásszabadság utolsó fellegetvái voltak a szabad gondolatközlési lehetőségektől megfosztott országban. A közjogi törvényjavaslatok sorában a cenzúrára vonatkozó törvény-cikk váltotta ki a legélénkebb visszhangot a megyei operátumokat előkészítő üléseken. Az országos javaslat törvényesíteni akarta az addig törvénytelenül gyakorolt előzetes könyvvizsgálatot. A megyék többsége azonban elutasította ezt a kísérletet, s a sajtószabadság, az utólagos felelősség elvének pártolására utasította követeket. Az óvatosabb megyék elfogadták az előzetes cenzúra elvét, de az országgyűlésre, vagy az Akadémiára kívánták bízni a könyvvizsgálatot, s egy részük a megyei nyomtatványokat ki akarta vonni a cenzúra alól.³³

Zemplén vármegyében 1832. június 12-én kezdték meg az összbizottság által készített közjogi javaslat megvitatását. Ekkor a sajtószabadság kérdése újból felmerült. Ez már az albizottság január 26-i ülésén is heves vitákat váltott ki. Az országos bizottság javaslata fent kívánta tartani az előzetes cenzúrát; az albizottság többsége hitelt tett ugyan a gondolat szabadsága

²⁷ ZLt. 290 No 2095.

²⁸ ZLt. IV. A. 1001/g. 16, No 2095.

²⁹ ZLt. Loc 309 No 1231.

³⁰ ZLt. IV. A. 1001/g. 18, No 2103.

³¹ Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások V. köt. 684.

³² ZLt. Közgyűlési iratok 1831., No 1691.

³³ Barta István: A fiatal Kossuth. Bp., 1966. 123-124.

mellett, a „sajtó határtalan szabadságából” adódó veszedelmekre való hivatkozással mégis úgy döntött, hogy fenntartja a mérsékelt cenzúrát. És mert „*a nemzeti lélek kifejlődése csak kisebb részben sem szenvedhet akadályt*”, úgy döntöttek, az országgyűlés válassza meg a könyvvizsgáló bizottság tagjait, s annak végzése ellen az országgyűléshez lehessen fellebbezni. Az összbizottsági ülésen Lónyay Gábor és társai újabb rohamra indultak a teljes sajtószabadságért. Az ellenzék erélyes támadásai ellenére csak annyi változás történt, hogy a könyvvizsgálói bizottságban a közgyűlés Akadémián kívüli tagokat is kívánt az országgyűlés által kinevezni.³⁴ A reformbarátok nem nyugodtak bele a bizottság döntésébe, amely végeredményben törvénnyel is szentesíteni kívánta az eddigi önkényesen, törvénytelenül gyakorolt cenzúrát. Helyesen látták, hogy a reform érdekében elsősorban az érte folytató agitáció akadályait kell eltávolítani; a fontosabb reformkérdéseket az alkotmányos sérelem köntösébe öltöztetve könnyebben elfogadtathatják a többségben reformellenes közgyűlésen. Ezért indították a szokásosnál is hevesebb támadást a bizottsági javaslat ellen.

1832. szeptember 5-én a megyegyűlésen az operátumokról szóló bizottsági javaslatokról vitáztak. A sajtószabadságért Lónyay Gábor harcolt a legkövetkezetesebben. Rövid felszólalásában tiltakozott az ellen, „*hogy mikor más népeknél virágzik a sajtószabadság, mi törvényesítjük az eddig visszaélésekkel gyakorolt cenzúrát*”. Kifejtette, hogy szabad sajtó nélkül nincs alkotmány és szabadság, mert az alkotmány garanciája, az uralkodó e nélkül nem értesülhet népének panaszairól, kívánságairól. Ha jólét és törvényesség van az országban, egynéhány lázító írók vagy beszédek nem vezethetik félre a népet, az esetleges becsületsértésekért pedig elégtételt ad a sajtótörvény. Legyen tehát tökéletesen szabad a sajtó, de a visszaéléseket keményen büntessék. „*Ha pedig a szent cél el nem érhetőne az maradjon inkább a mostani törvény állapottyában*.”³⁵ Lónyay csak röviden beszélt a sajtószabadságról, mert a főszerepet Kossuthnak osztották. Kossuth beszédében éles hangot ütött meg, és minden lényeges ellenvéleményre talált meggyőző érvet. „*A kormányra nézve nem veszedelmes a sajtószabadság, ellenkezőleg, a nép kívánságainak nem ismerése, az elzárkózás okoz feszültséget a kormány és a nép között*.” Az ellen a vád ellen, hogy a szabad sajtó a polgári alkotmányunknak veszedelmére volna így érvel: „*Ez meglehet; nem akarom én fenyegetni, mennyire jó és tökéletes azon polgári alkotmány, mely a nép egy osztályának privilégiumaira épül, meglehet, hogy a szabadságok éppen ellenkezésben állnak a szabadsággal, mert a valódi szabadság egy és közös, ennek nincs pluralisa. Meglehet, hogy ahol egy részben privilégiumok vannak, ott a másik részben természetes szolgaság és megszorítás található, én ezt vitatni nem akarom, csak egyet állíthatok: constitutiómk vagy jó s igazságos, vagy rossz és igazságtalan. Ha jó és igazságos, kiállja a vélemény szabad surlódásának tűzpróbáját, ha rossz és igazságtalan, bukjon el, én az igazságtalant védeni nem akarom, s ha igazságtalan, a törvényhozás útján igazságot óhajtok behozva látni*.” „*Nálunk a legszigorúbb cenzúra van, olyannyira, hogy Széchenyi és Wesselényi munkái sem tudtak megjelenni, ugyanakkor a nyelvújítási harcok során a cenzúra a legdurvább becsületsértéseket is megengedte. A cenzúra csak azért van, hogy azon principiumok ellen, amelyek a hatalmasabb résznek sajátjai, semmi sem nyomtatódjon egyébként pedig minden rágalomnak hitelt szerez a nyomtatott betű tekintélyével*.” „*Hazámat mindennek fe-*

³⁴ Uo. 148-149.

³⁵ Idézi Barta István uo. 140.

*lett szeretem, s minden óhajításom azon egyesül: vegyének el mindent, csak szabad sajtót adjanak, s nemzetem szabadsága, boldogsága felett kétségbe nem esem. Vagy nyomtatási szabadságot, vagy a szabadság elnyomása. Itt középút nincs, én a sajtó szabadságára voksolok.*³⁶

Kossuthnak a tényekre alapozott érveit nem tudták megcáfolni. Kossuth nem osztályának, hanem nemzetének akart szabad sajtót. Kossuth és Lónyay érvelésében sok az egyezés, valószínű, hogy a gondolat közös munka szülötte, de a hangadó Kossuth volt. Javaslatának elutasítása után keserű beszédet tartott, s szemére vetette a rendeknek, hogy hűtlenekké váltak Zemplén ősi szabadságszerető hagyományaihoz. Kifejtette, hogy minden elmaradottság oka a sajtószabadság hiánya, s mivel a törvényhozás útján nem lát többé reményt a sikerre, elhatározta, egyéni erővel tör utat a sajtószabadság győzelme felé.³⁷ Beszéde után Kossuth nem került be az 1832. november 7-én tartandó követi utasításokat előkészítő bizottságba. Ez a bizottsági tagság jelentette azt, hogy valaki politikusnak számít a megyében. Ebből a helyzetből a véletlen hozta meg a kiutat. Három főúr, Vécsey Pál, Sennyey Károly, Fischer Pál bárók kérték Kossuthot, hogy legyen személyes képviselőjük az országgyűlésen.

Lónyay Gábor vetette fel ugyanekkor egy megyei közgyűlésen, hogy jó lenne, ha a diétáról Kossuth rendszeresen tudósítaná őket. Kossuth vállalta a feladatot. Az anyagi fedezetet Lónyay, Vécsey és Soós János biztosította. Így utazott el Zemplénből december 7-én Kossuth Pozsonyba s így született meg zempléni ötletből az Országgyűlési Tudósítások. „Amiért megyei szinten lelkesedett, azt országos szinten Kölcseyvel, Wesselényivel, Széchenyivel folytatta Pozsonyban.”³⁸ 1832. december 17-től 1836. május 15-ig 344 számot és toldalékot adott ki Kossuth az Országgyűlési Tudósításokból.

A Törvényhatósági Tudósítások is zempléni kezdeményezés. Egy ízben Lónyay Gábor felvetette baráti körben, hogy nagyobb nyilvánosságot kellene biztosítani a megyegyűléseknek.³⁹ Az ellenzék azonnal támogatta a gondolatot. 1836. május 28-án Kossuth meghirdette a pesti kaszinó hirdetőtábláján a Törvényhatósági Tudósításokat Wesselényi ajánló soraival. A lap fő munkatársai Zemplénből Vécsey Pál, Soós János és Lónyay Gábor voltak. Az új lap előfizetése 25 forint volt félénként, s ennek ellenében kéthetenként kapták a számokat. A forma maradt a régi: a kéziratos magánlevél. Kossuth Lajos levelezése, ez volt a lap alcíme is. Erre azért volt szükség, mert a Helytartótanács 1802-ben elrendelte, hogy az országgyűlésen vagy a megyegyűléseken tárgyalásra kerülő dolgokról szóló munkákat nem szabad kinyomtatni a Helytartótanács engedélye nélkül.⁴⁰ Ugyanakkor semmilyen korlátozás alá nem esett a kéziratos magánlevelezés. Kossuth tehát így próbált kibújni a rövid idő alatt jóval több előfizetése lett, mint elődjének bármikor. Előfizetői a nemesség soraiból kerültek ki, de közvetlenül a megyéknek is elküldték a lapot, valamint az akkor sorban alakuló kaszinóknak, amelyek ekkor az ellenzéki nemesség legfontosabb fórumai voltak, köztük a sátoraljaújhegyi kaszinónak is. A kormány az indulásnál sem tétlenkedett a tudósítások létrejöttének megakadályozásában. A nádor, mielőtt értesült arról, hogy Kossuth jelentését kifüggesztették a pesti kaszinóban, még

³⁶ Uo. 141-142.

³⁷ Pesti Napló. 1883. jún. 15. 163. sz.

³⁸ Barta István: i. m. 180.

³⁹ A magyar sajtó története, I. 1705-1848. Bp., 1979. 382-383.

⁴⁰ Felhő I. – Vörös A.: i. m. 223.

május végén utasította a Pest megyei alispánt, hogy tiltsa el Kossuthot az új folyóirat megindításától. E rendeletet rövid úton a rendek megkérdezése nélkül adta ki, de bízott annyira a tekintélyében, hogy saját megyéje meghajol a végzés előtt. Kossuth azonban egy pillanatra sem gondolt a meghajlásra. Tiltakozásában hangsúlyozta, hogy nem folyóiratot ad ki, hanem magánlevelet éspedig a megyegyűlésekről, amelyek nyilvánosságát a törvény biztosítja; hogy nem tesz mást, mint amit három és fél évig háborítatlanul folytatott Pozsonyban. Kossuth tiltakozásának nyomatékosítására a megyékhez fordult támogatásért.⁴¹

Kossuth saját kezűleg írt 1836 júniusában levelet Zemplén megye közönségéhez, és a megye védelmét kérte, hiszen *„bármennyire tsekély legyen is, de tagja a Nemzetnek”*, s így a levelezésének eltiltásával a *„megyei tanácskozások nyilvánossága szenved sérelmet”*. Hangsúlyozta, hogy nincs szándékában *„időszaki hírlapot”* kiadni, bár felidézte, hogy a rendbeli tábla 1835. április 3-án a cenzúrát is a sérelmek közé sorolta. Zemplén megye június 17-én tartott közgyűlésén tárgyalta meg Kossuth levelét, pártfogolták a sérelmeket, s átírtak Pest megyéhez, hogy az *„ügyben világosabb állásfoglalást”* tudjanak hozni.⁴² A támogatást kérő levélre mintegy harminc megye támogatta a Törvényhatósági Tudósításokat. A küzdelem azonban még nem dőlt el. A Kancellária augusztus 9-én azt javasolta, hogy a nádor újra, de most már a király nevében tiltsa el Kossuthot a lap folytatásától. Ezt a tervet fogadta el az államtanács s az uralkodó is. Ennek alapján Zilinszki Pest megyei főszolgabíró az alispán, illetve a nádor utasítására, királyi rendeletre hivatkozva október 2-án átadta Kossuthnak a második eltiltást.⁴³ Kossuth újból gyors körlevelet küldött a megyékhez, amelyben közölte az újabb eltiltást, és ismét kérte a támogatást. *„Ő Császári Királyi Felsége kegyelmes rendelete következtébeni meghagyására Tekintetes Nemes Pest Vármegye a Tekintetes Zilinszki János Úr és Esküdt Társai által újabb, még pedig azonnali büntetés terhe alatt eltiltatott a levelezésem folytatásától... a nádor saját tiltó rendelkezését bé sem mutatták nekem”*.⁴⁴ A levél 1836. október 5-i keltezéssel érkezett Zemplénbe, de az nem Kossuth kézírása, csak a keltezés, a címzés és az aláírás az övé.

Kossuth levelével egy időben Pest megye is kérte Zemplén támogatását a Törvényhatósági Tudósítások fennmaradása érdekében. Zemplén vármegye október 19-i közgyűlése tárgyalta az átiratot Kossuth Lajos és a Törvényhatósági Tudósítások „elfogadása” ügyében. Határozat született, hogy felírást készítenek ez ügyben a királyhoz és a nádorhoz.⁴⁵ A felírásban kifejtik, hogy a megye semmi kivetnivalót nem lát a levelezésben, de az eltiltás a törvénybe ütközik. *„Minekutánna mi ezen Levelezés rendit semmi különös rossz szándékra vagy tzelra vezetőnek nem tapasztaljuk úgy szinte, hogy aztat valami tilos írásra lehessen magyarázhatni tellyességgel el nem esmérhetjük, sőt a' míg ez ideig soha kérdésbe sem vett szabados 's törvényes Levelezésrőlí tiltás módja, melly közös érdekű lévén általunk sarkalatos törvényeinkkel, törvényes szokásainkkal össze ütközőnek vélhetvén, ahhoz képest mi így lévén meggyőztetve és törvényeinket különösen az 1723. 58. és 59. tzikelyekbe gyökerezett állításukba elhatározva. Addig is míg az 1790: 15. és 67. tzikellyek rendeleténél fogva a sajtó szabadsága az ország gyűlésén fogna felvitetni 's ráéreztetni... Említett*

⁴¹ A magyar sajtó története I. 1705-1848. Bp. 1977. 384-388.

⁴² ZLt. Loc 319 No 1263.

⁴³ A magyar sajtó története I. 1705-1848. Bp., 1979. 399-400.

⁴⁴ ZLt. Loc 320 No 1996.

⁴⁵ ZLt. Loc 320 No 1995.

*Polgár Társunknak Nemes Kossuth Lajosnak elkezdett Levelezései eránt tett eltiltását vissza húzni és a jövőben is az e féle gátlásokat megakadályoztatni kegyelmesen méltóztasson.*⁴⁶ A második eltiltással egy időben, 1836. október 4-én a Helytartótanács rendeletben utasította a budai főpostahivatal vezetőjét, hogy a Törvényhatósági Tudósításokat ezentúl ne engedje az alája tartozó postai szervezeteknek továbbítani.⁴⁷ Zemplén vármegye 1837. március 14-én kapta azt a helytartótanácsi leiratot, amely megtiltotta a lap terjesztését. A megye vezetői utasították a hegyaljai, sátoraljaiújhelyi és homonnai járásban lévő postamestereket, hogy ha érkeznének ilyen újságok, azokat szolgáltatassák be a megyei hatóságoknak.⁴⁸ Rhédey László sátoraljaiújhelyi főszolgabíró is kiadta a helybeli postamesternek az utasítást a Törvényhatósági Tudósítások lefoglalására. Rudolf József azonban tiltakozó levelet küldött, és kibúvót keresett a rendelkezés ellen. *„Jónak látnám, hogy ha ezen kérdésnek valóságosítása iránt a Tekintetes Fő Szolga Bíró Úr a Kassai Fő Posta Hivatalt, vagy egyenesen a legfelsőbb Bétsi Cs. Kir. Hivatalt megkeresni méltóztatna.*”⁴⁹ A kibúvót a megye nem fogadta el, felszólította a főszolgabírót, hogy a sátoraljaiújhelyi postára érkező Törvényhatósági Tudósításokat foglaltassa le.⁵⁰

Időközben Pesten megindították a harmadik eljárást, amellyel sikerült Kossuth ellen pert indítani a Pest megyei törvényszék előtt. Kossuthot 1831 szeptemberétől kezdve forradalom tervezésével vádolták. Zemplén vármegyét ezzel egy időben, leiratban intették csendre.⁵¹ Kossuthot 1837 májusában letartóztatták, s Zemplén vármegye közgyűlése 1837. július 20-án feliratot küldött a királyhoz Kossuth Lajos szabadítása ügyében. A feliratban hivatkoznak a törvényesség be nem tartására – mint az országgyűlési ifjak esetében is –, és remélik, hogy *„a törvényes időnek bé következése előtt is az Ország Gyűlést egybe hivatni és biztos minden magyarázatokat kirekesztő büntető törvényeknek alkotásával hív jobbágyainak ezen tekintetben addig szenvedett aggodalmát megszüntetni méltóztasson*”.⁵² A felirat ellenére, mintegy ellenpólusként, viszont következetesen végrehajtották azt az utasítást, hogy a postára érkező Tudósításokat lefoglaltassák: *„a legfelsőbb szervek által hozott rendeletek értelmében a Kossuth Lajos szerkesztette Törvényhatósági Tudósításokat feltartóztatjuk*”.⁵³ 1837. október 24-én Zemplén vármegye közgyűlésén felolvasták Pest vármegye átiratát, melyben kérték, hogy minden megye a közgyűlésről vezessen jegyzőkönyvi másolatot, és ezeket küldjék meg más törvényhatóságoknak is. A Kossuth bebörtönzése miatt megszűnt Törvényhatósági Tudósításokat ezekkel kívánták helyettesíteni. Zemplén közgyűlése azzal a megszorítással fogadta el a javaslatot, hogy csak a fontosabb, országos érvényű döntésekről készített másolatokat, és azokat küldik mag a törvényhatóságok tudomására.⁵⁴ Kossuth letartóztatása után megszűnt az a lehetőség, hogy az ellenzék tájékoztathasson a megyékben folyó harcukról. A reformerek küzdelmei ellenére az 1836-os országgyűlés sem állította helyre a sajtó- és szólásszabadságot.

⁴⁶ ZLt. Loc 320 No 1996.

⁴⁷ A magyar sajtó története I. 1705-1848. Bp., 1979. 401.

⁴⁸ ZLt. Loc 334 No 1551.

⁴⁹ ZLt. Loc 334 No 1553.

⁵⁰ ZLt. Loc 390 No 733.

⁵¹ ZLt. Loc 325 No 1263.

⁵² ZLt. Loc 323 No 847.

⁵³ Ezt jelentették 1837 augusztusában a Helytartótanácsnak. ZLt. Loc 391 No 1026.

⁵⁴ ZLt. Loc 325 No 1264.

Az 1839-40-es országgyűlésen Pest, Zala, Zemplén és más megyék nagy offenzívát kezdtek Kossuth kiszabadításáért, a sajtó- és szólásszabadságért, a nyomtatott országgyűlési naplóért, valamint olyan főrendi naplóért, melybe a rendek is betekinthetnek. Az ellenzék nyomására 1840 májusában kiszabadult Kossuth, és harcba indult a pesti megyegyűléseken az elveiért. A mártírként szabadult Kossuthot veszedelmes ellenfélnek tekintette a kormány, s úgy próbálta ellenőrzése alá vonni, hogy Landerer Lajos pesti nyomdatulajdonos útján újsághoz juttatta. Azt gondolták, hogy a cenzúra útján jobban ellenőrizhetik Kossuth tevékenységét. A terv azonban nem vált be, Kossuth hallatlan ügyességgel kerülte meg lapjában, a Pesti Hírlapban a politika kényes kérdéseinek buktatóit.⁵⁵ Az a tény, hogy Kossuth önálló hírlapot kapott, új szakaszt nyitott meg a magyar politikai sajtó történetében. A fordulat feltételei között azonban a cenzúra viszonylagos enyhülése is szerepelt. Ennek az enyhülésnek az előzménye az volt, hogy a magyar cenzúraszervezet működésével a bécsi kormányzat nem volt megelégedve, s különösen a húszas évektől kezdve sokat foglalkozott megreformálásának gondolatával. A cenzúraszervezet átalakítása I. Ferenc halála után, az 1830-as évek végén meg is történt a magyar kancellária és a Helytartótanács tervezetei, illetve a bécsi kormány elgondolása alapján. Az előzetes tárgyalások után 1838-ban értesítette a Helytartótanácsot az uralkodó az átszervezés ügyében hozott döntésről. E szerint „Centrale Consorium Collegium” állítatik fel Budán, amely egyesítve lesz a Helytartótanács tanulmányi bizottságával, és a Helytartótanácsnak lesz alárendelve. A szervezés meglehetősen lassan haladt előre, úgyhogy a Központi Könyvbíráló Szék (vagy Központi Könyvbíráló Főhivatal) csak 1840. július 24-én kezdte meg működését, az uralkodó által az átszervezés alkalmából kiadott és az egész magyarországi cenzúra és könyvrevízió ügyét szabályozó utasítás alapján.⁵⁶ A vezetést a Helytartótanács tanulmányi osztályának vezetőjére, Mednyánszky Alajosra bízták, aki az új rendelet egyik legfőbb alkotója volt. A megyék az új cenzúrarendelet kézhezvétele után nem vették figyelembe, hogy ez tulajdonképpen könnyítést jelent, hanem azt vetették fel, hogy ők nem ismerik el magát a könyvvizsgálatot sem, tehát nem ismerhetik el egy ilyen hivatal vezetőjének Mednyánszky Alajost. Zemplén megye is ezen az állásponton volt: *„az érintett Könyv Vizsgáló Collegiumi Elnöki Elnöki címzetre nézve azon fogva mivel törvényeink szerint e-hazában valamely könyvvizsgáló törvényes testület nem léteznék, s így magát a címzetett is törvényesnek el el nem esmérhetnék, az eránt jövőendő orvoslás végett nehogy magából a címzettül az érintett testületnek törvényessége következtessék”*.⁵⁷ Az ilyen és ehhez hasonló tiltakozásoknak a kor körülményei között inkább politikai jelentőségük volt, s nem valamilyen gyakorlati hasznuk. Az új cenzúrarendelet 1848-ig érvényben maradtak. A szabad mozgást és fejlődést az olvasóközönség ugrásszerű kibővülése követte. Megnőtt a polgárság érdeklődése a sajtó és politika iránt. A viták színtere a megyegyűlésekről áthelyeződött a kaszinókba, annak ellenére, hogy a legtöbb helyen azzal a szándékkal létesítettek ezeket, hogy a kulturális élet központjai legyenek. A kiscelli kaszinó pl. így határozta meg célját: *„A' csinos társalkodás, közhasznú események terjesztését, de főképp a' magyar literatúra és honi mezei gazdálkodás előrehaladását, s az ezen tájbeli kereskedést, gyarapítást óhajtván”*.⁵⁸ Az 1830-

⁵⁵ Kovács Máté: Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1848-ig. Bp., 1963. 426.

⁵⁶ Felhő I. – Vörös A. i. m. 225.

⁵⁷ ZL. 345 No 82-85.

⁵⁸ A kiscelli kaszinóról. = Jelenkor, 1837. márc. I. 65.

as évek végén már Széchenyi is látta, hogy a tagok leginkább politizálás céljából gyűlnek össze, ezt írta a Nemzeti Casino elnökének, Fáy Andrásnak: „*a Casino sohasem volt azért felállítva, hogy általa politikai elveket vívjunk ki... semmi szint viselni nem szabad, mindent kerülni kell, mi a' kormánnyal ujjhuzásra mutathatna*”.⁵⁹

A sátoraljaújhelyi kaszinó alapításától, 1831. január elejétől kezdve a viták színhelye lett.⁶⁰ A reakció emberei, besúgóí tudták, látták ezt és jelentették is. Mikor Vay alispán beszámolt a Kancelláriának a zempléni ellenzék felforgató tevékenységéről, megjegyezte, hogy hasonló dolgok leginkább az Újhelyben nemrég felállított, „*s szinte 250 actionariusokat számláló 's 11 újságokkal bíró Casinóban szoktak kifőződni*”.⁶¹ A tagok névsorában szerepel Kossuth Lajos, Balásházy János, Kazinczy Ferenc, Lónyay Gábor, Soós János, Szirmay Antal, Vécsey Pál. Ez az összetétel biztosította a nyílt, alkotó vita lehetőségét.⁶² A kaszinó működésének nagy lendületet adott Balásházy szervező, Kossuth szónoki képessége; sikeresen egyszítették ki egymást a reakció elleni harcban. Az ellenségeik azonban rövid időn belül módot találtak előbb tekintélyük csorbítására, majd itteni működésük lehetetlenné tételére. Kossuthot csalás vádjával akar-ták befeketíteni, Balásházyt hitelezőivel szorongatták.⁶³

Az 1840-es években Lónyay Gábor gyakori távolléte miatt a megyei ellenzék vezetését Kazinczy Gábor vette át. Barátja, Petőfi „magyar Mirabeau”-nak nevezte. Ekkoriban ő látta el a vezérszerepet abban a társaságban, melyet korabeli elnevezéssel „Szegénylegények társaságá”-nak hívtak. Kazinczy Gábor a megye politikai életében már 1837-ben szerepelt, amikor tiltakozott a megyegyűlésen Kossuth letartóztatása ellen. Pestről való hazatérése után azonnal bekapcsolódott újból a megye politikai életébe. Közszerrelésével nemcsak Zemplénben, hanem Pesten is hírt szerzett magának, s így nem csodálkozhatunk azon, hogy Kossuth, a Pesti Hírlap szerkesztője, Kazinczy Gábort kéri fel zempléni tudósítónak 1841. télhó (január) 5-én kelt levelében. „*Hazaíás rokonérzettel és szíves bizalommal járulok Önhöz a kéréssel, méltóztatassék köz czélra irányzott munkálkodásukban lelkes közrehatásával segíteni. Folytonos tudósításokért könyör-günk mindenről, ami körében érdekes 's nemzeti tudomásra méltó történik. Legyünk munkások a nemzeti jövőnd kifejtésében...*” Kazinczy Gábor szívesen vállalta a feladatot, s elég sok tudósí-tása jelent meg a Pesti Hírlapban. Kossuth 1841. december 22-i levelében panaszkodik a cen-zúra szigorára, és megköszöni Kazinczy Gábor „gyámolítását a nehéz pályán”. Felkéri, hogy „becses közléseivel lapjainkat továbbá boldogítani szíveskedjen”. A levelek hangjából azt is ész-revehetjük, hogy Kossuth nem ajándékozta meg Kazinczy Gábort barátságával, igazán bizal-mas viszonyba sohasem kerültek.⁶⁴ Kazinczy Gábor azonban nemcsak politizált, hanem mint a kaszinó mindenese kérte, hogy tájékoztassák a megjelenő művekről, és majd szerez azokra előfizetőket. Ezért írja jó barátja, Tompa Mihály: „*Némely emberektől, mint például Zemplén-ben Kazinczy Gábortól úgy fél már a viladék, mint az égő tűztől, bizonyos lévén benne, hogy tárcá-jában mindig van öt-hat előfizetési ív.*”⁶⁵ Kazinczy Gábor Zemplénbe való visszatérése után, a

⁵⁹ Ilk Mihály: A nemzeti Casino százéves története 1827-1926. Bp., 1927. 34.

⁶⁰ Halász Anna: A Zempléni Casino Könyvtára 1831-1850. = Magyar Könyvszemle. 1970. 86. évf. 4. sz. 349-351.

⁶¹ Barta István i. m. 41.

⁶² Szabad György: Kossuth politikai pályája. Bp., 1977. 23.

⁶³ Tilkovszky Lóránd i. m. 417.

⁶⁴ Csorba Zoltán: Kazinczy Gábor. Második kiadás, Miskolc, 1994. 44.

⁶⁵ Pesti Divatlap, 1846. ápr. 11. 292.

megyei politikai élet küzdelmeiben vált igazi harcos ellenzéki politikussá. Már nem általában lelkesedik a szabadság eszméiért, hanem konkrétan küzd egy-egy indítvány megvalósításáért.

1848-ban, a forradalom első heteiben a Pest és Pozsony közötti ellentét jelzi azt a feszültséget, amely a nemesi liberális országgyűlési ellenzéket elválasztja a radikális pesti értelmiségtől és polgárságtól. Az ellentét legelőbb a sajtószabadság kérdése körül robbant ki. A sajtószabadság követelése a polgári forradalmaknak Európa-szerte sarkpontja volt. Az Ellenzéki Körön keresztül Pest figyelmeztette elsőnek Kossuthot, hogy a sajtószabadság kimaradt a nagy horderejű márciusi felirattervből. A sajtószabadság kivívása Petőfi és Vasvári érdeme, ők voltak, akik a Landerer-nyomda elfoglalása után kinyomtatták az első három cenzúramentes nyomtatványt: a Tizenkét pontot magyarul és németül, valamint a Nemzeti dalt. Erőteljes fellépésük tette lehetővé, hogy a sajtószabadságot elsőnek ne a pozsonyi országgyűlés, hanem a reakció bástyája, a budai Helytartótanács mondja ki 1848. március 17-én.⁶⁶ Zemplén megyéhez március 20-án érkezett meg a Helytartótanács ideiglenes sajtótörvénye, amelyben közlik, hogy „Pest vármegyében előforduló nyugtalanságok, és ezen vármegye kérésére megszüntették a megelőző könyvbírálatot, és a sajtó veszélyes kihágásai elleni szabályokat megküldi, ezek betartásáért a megyék felelősek”.⁶⁷ Március 22-én a Lónyay Gábor által küldött követi jelentés melléklete már nyomtatásban közli az ideiglenes sajtótörvényt: „A jelen fontos események között az összes törvényhozás irányadó nézetei az ide mellékelt közhelyesléssel elfogadott, és minden törvényhatóságnak megküldendő nyilatkozatban közli. Mi ezen nyilatkozat indokait fejtegetni nem tartjuk szükségesnek; – hiszen tudott a Tekintetes KR. És RK. Előtt, az európai nagyszerű események következménye”.⁶⁸ A törvény többek között kimondja, hogy a sajtó minden megelőző cenzúra nélkül működik, de a kiadvány tartalmáért felelőssé teszi a szerzőt vagy a szerkesztőt; a nyomdász a felelősség megállapíthatóságára tartozik minden kiadványból egy példányt azonnal az illetékes közhatalóság vezetőjének eljuttatni; tartozik minden, akár a legkisebb nyomaton nevét, műhelye székhelyét feltüntetni. A sajtó útján elkövethető visszaélések megvizsgálására a Helytartótanács 25 tagú bizottságot nevezett ki.⁶⁹ Zemplén közgyűlése március 22-én már meg is tárgyalta az ideiglenes sajtótörvényt, és Lónyay Gábor, valamint Andrássy Gyula országgyűlési követeknek az alábbi utasítást küldték: „a sajtó korlátozása megszűnését, és vétségei utólagos törvényszerű megfenyítése eránt az esküdszék eszméjével össze kötendő törvény alkotását mielőbb eszközöljék”.⁷⁰

A végleges sajtótörvénnyel az 1848-as XVIII. törvénycikkely foglalkozik, amelyet Deák Ferenc mint igazságügyi miniszter küldött meg Zemplén vármegyének 1848. április 29-én.⁷¹ Zemplén konzervatív többsége nem lelkesedett igazán a végre kivívott sajtószabadságért, ahogy ez a későbbi reagálásaiból kiderül. Az új sajtótörvény megjelenése után sorba alakultak az új lapok. Április 2-án indult a forradalom legjellegzetesebb sajtóterméke, Táncsics Mihály lapja a Munkások Ujsága. A vidékiekhez, főleg a forradalom által ki nem elégtett osztályokhoz, a földművelőkhöz szólt ez az újság. „Gát tételesség a szerfeletti vagyonosodásnak” – írja Táncsics a lap első számában. Ez a mondat magában foglalja Táncsicsnak azt a nézetét is, hogy

⁶⁶ Dezsényi Béla – Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. I. Bp., 1954. 88.

⁶⁷ ZL. Loc 394 No 232.

⁶⁸ ZL. Loc 394 No 237.

⁶⁹ ZL. Loc 394 No 237.

⁷⁰ ZL. Loc 394 No 231.

⁷¹ ZL. Loc 395 No 526.

harcát a kizsákmányolás földesúri formáin kívüli területén is vívni akarja. Táncsics „izgatása” természetesen hamarosan szemet szúrt a régi rendszer híveinek, de lassan a liberális nemességnek is.⁷² 1848. szeptember 10-én a Közlönyben, amely a kormány hivatalos lapja volt, a zempléni tudósító arról panaszkodik, hogy egy ilyen nagy megyéből csak 600 önkéntes jelentkezett a Nemzetőrségbe. Mindezt a Munkások Ujsága káros befolyásának rovására írja. „*Hol keressük a bajok eredetét? Mellyeket a szabad föld birtokosai ejtenek, akkor midőn hon áldozattételre buzdítanak, mellyeket ha ide írnek, kidobná kezéből bosszújában, vagy fájdalomban e lapot olvasó, nem másut, mint a' sajtószabadság kies ligetében buján termő ama fattyú növényekben, mellyek a Munkások Ujsága, 's más illy lapokban szórják kábító illatot büntetlenül mivel az első elrendezés gondolataival felettebb elfoglalt kertész, a kiirtására még nem ért.*”⁷³ A fenti tudósítás valószínűleg Zemplén vármegye szeptember 4-i bizottmányi ülésének határozata alapján született, ahol elhatározták, hogy felirattal fordulnak a belügyminiszterhez és a megyékhez a „Munkások Ujsága” című, Táncsics Mihály által szerkesztett lap ellen. A résztvevők a Munkások Ujsága által következetesen támadott előjogaikat feltették, és követelték a belügyminisztertől az újság azonnali betiltását, egyben ez ügyben kérték a többi megyék pártfogását. „...a Munkások Ujsága című Táncsics szerkesztette hírlap kivált a' jelen átalakulás korszakában az érdekelt melly lázítólag ébresztő 's a' tulajdont kárhózasosan tipró minden napi tartalma nyilván mutatja. Az illy gyomot addig míg nem késő ki irtani és pedig rögtön meg szüntetni eszközteni mulaszthatatlan kötelességünknek ismervén. Hazafiui bizalommal figyeljük és felhívjuk Önt: hogy miután a Sajtó Törvény utjání pörlekedést a rögtönzést parancsoló idő nem engedi ennek mellőzésével a belcsendet és vagyon biztonságot veszélyeztető azon hírlap nyomban el kobzása és átallyános eltiltása eránt sikeresen intézkedjen... mely által a közrendű nép sem folytatik meg olvasási mezejétől, amennyiben a „Nép Barát” hírlapot épületesen használhatja”.⁷⁴ Zemplén megye felirata a Munkások Ujsága ellen az első hivatalos tiltakozás volt, de a kormány már jóval hamarabb gátat próbált emelni a lap ellen, így megtiltották a postai terjesztését. A körlevél hatására országos tiltakozás indult meg a megyék részéről Táncsics lapja ellen, így a Zemplén által elindított lavina hatására a kormány 1848 végén a Munkások Ujságát betiltotta.⁷⁵

A levélben hivatkoznak a Nép Barátja c. újságra, amelynek az előfizetési felhívása a sátoraljaújhelyi levéltárban ma is megtalálható. Az előfizetési felhívást Pest vármegye küldte, és kérte, hogy minél szélesebb körben hirdessék ki az előfizetési felhívást. A felhívásban indokolják a lap megjelenésének szükségességét és mellékelik a lap programját, valamint a szerkesztőség névsorát.⁷⁶ A Nép Barátját maga a Belügyminisztérium alapította, és államköltségen tízezer példányt rendelt meg, s ingyen küldte a községeknek. A céljuk az volt, hogy a falusi parasztság részére saját nézeteiket propagáló néplap kerüljön forgalomba. Ebben az időben a kormánynak égető szüksége volt egy olyan lapra, amelyben a sűrűn megjelenő hivatalos közleményeket pontosan és gyorsan el tudják juttatni az ország minden részére. Egy ideig ezt a szerepet a Pesti Hírlap töltötte be, de csak rövid ideig. A Pesti Hírlap már április 28-án közölte, hogy a kor-

⁷² Dezsényi B. – Nemes Gy.: i. m.: 94-95.

⁷³ Közlöny, 1848. szept. 10. 93. sz. 476.

⁷⁴ ZLt. Loc 397 No 1496.

⁷⁵ Kovács M. i. m.: 631-632.

⁷⁶ ZLt. Loc 396 No 1167.

mány hivatalos lapjának a tervezését Bajza Józsefre bízta a belügyminiszter. A terv július 8-án valósult meg.⁷⁷ Zemplén megyéhez május 30-án érkezett meg a belügyminiszter közlése, hogy: „...a Közlöny f. év június 8-án fog indulni...” és minden megyéből egy felelős tudósító kijelölését kérte, aki „hitelesen tudósítana a’ megye életéről”, egyben megszabja a tudósító hatáskörét. Közli, hogy a Közlöny megrendelése kötelező a törvényhatóságok, a városok és községek részére.⁷⁸ A kijelölt tudósító személyéről a megyei jegyzőkönyvekben nincs semmilyen nyom, de a közlönyben rendszeresen jelentek meg zempléni tudósítások. A tudósítások hangvételéből arra lehet következtetni, hogy ezt a tudósítót a megyei politikai élet konzervatív köréből választották ki, mint ahogy ezt a Munkások Ujsága ellen írt cikk is bizonyítja.

Zemplén június 2-án tartott bizottmányi gyűlésén tárgyalta meg a belügyminiszter utasítását a Közlönyről. A gyűlésen, félve attól, hogy elveszítik a községek felett a közvetlen irányítás lehetőségét, arra hivatkozva, hogy „a nép még nem érett meg az önálló tájékozódásra” válaszlevelet fogalmaztak és küldtek a belügyminiszterhez: „Népünk nagyobb részének százados kulturai állapota szorgos és folyamatos gyámkodást igényel, ha csak a’ magára hagyásával egyszerűs mind fönnekadást előidézeni nem akarunk, minél fogva czélszerűtlen és a’ gyakorlati életben kivihetetlennek tartjuk f. évi május 20-án 1643 sz. a. kelt rendelkezésben foglalt azon rendelkezést, hogy a’ kormány rendeleteit ‘Közlöny’ által, a’ megye elmellőzésével ‘s ennek határozása nélkül lett kihirdetése a’ rendeleteknek a’ végrehajtása elmaradását fogja maga után húzni, a nép még nem azon értelmiséggel, sem a’ köz ügyek iránti azon részvétellel, vagy csak tudni kívánsággal sem bírván, hogy azokat tudomást szerezni buzgólkodnák, valamint viszont ezeknek jövőre fölébresztése ‘s előteremtésére nézve egyedüli eszközök és mód a’ ‘Közlöny’-nek az illető népek tudomására hozatala, hogy tehát a’ rendeletet tanácsnak magok azt megszerezhetik mi aztat inkább helyeseljük mert gazdagabb tájak és községek, de továbbra is III. Törv. Czík 26 §-a az ország törvényes hatóságát ezen túl is teljes épségében fenntartani rendelve, ezzel némileg egybeütököznek, hogy községeink a’ kormány rendeleteiről való tudomást kötelezőleg, máshonnan mint a’ megye által vegyük, miáltal meg bomlanék azon szoros viszony, mely a’ megyei egyetemes hatóság és a’ községek között igazgatás tekintetében létezik, ‘s melyek éppen a jelen vészteles időkben nem tágtítani de inkább összetartani kelletik...” A leírt fenntartások mellett 24 példányban megrendelték a közlönny, azzal a kikötéssel, hogy ugyan a kerületek a címzettek, de a lapok az illető szolgabírók kezébe jussanak, hogy azok „a rendeletek végrehajtása felett örködhessenek.”⁷⁹

Ezzel a felírással és a Munkások Ujsága elleni támadással Zemplén leértékelte haladó ellenzéki politikusainak szinte egész munkáját, a megye reakciós nemessége nem tudott felőni a kor követelményeihez.

⁷⁷ Dezsényi B. – Nemes Gy. i. m.: 101.

⁷⁸ ZLt. Loc 396 No 874.

⁷⁹ ZLt. Loc 360 No 863.

SOMOGYI GÁBOR

A szemtanú emlékezése két miskolci eseményről

Somogyi László feljegyzései az 1840-es évekből

1. Az 1845. évi nagy árvíz pusztítása

A XIX. században az egyre jobban fejlődő Miskolc városát időnként természeti katasztrófák is sújtották. A legnagyobb veszélyt a tűz és az árvíz jelentette. A város még ki sem heverte az 1843. évi tűzvész okozta károkat, amikor 1845. július 18-án hatalmas árvíz pusztított végig a városon, főleg a Színva mentén. Egy szemtanú, a miskolci Somogyi László¹ megrázó élményét ekként írta le:²

„Elnehezült az idők viharos járása felettünk! s úgy látszik, a nyomor napjai közelegnek. Ez előtt néhány hetekkel örömben úszott a szem, ha ez iparúzó város utczáin zajgó nép között széttekintve szemlélé, mint emelkednek a régi roskadó házak helyén a csinos alakú kőépületek, s a kereskedés és mesterség virágzása mint nyilatkozik a díszes boltok szaporodása s a vidéki népcsődiület zajgása által. De ha a közhelyeken mulatók vegyületét vevők is szemlélődés tárgyául a megelégedettek számát az eddigieknél bizonynyal gyarapodottnak találhatók. A lakosság minden osztálya föléllé saját örömtanyáját átutazó művészek hangversenyei, a Kraudy-ház nyílt kertében, szerencsés eszmével rögtönzött színikör, a szellemi élvezetek barátjait; a város közelében átalakult új sörház és az idén vidéki s külmegyeiek által is olly igen látogatott tapolcai fürdők mulatni vágyó érdeklődőt a túlfeszített követelésig kielégítének, – s öröm órákat nyújtának, – de tegnap előtől óta nem csak hogy csökken az elégedettek száma, sőt majdnem általában inségteljes állapotba jutottak a város lakosai. – folyó hó 16-án a gömöri hegyek felől komoly haraggal vonuló terhes felhők a Bükkös hegyi közt jéggel vegyes záporát a Színva vizét olly magasra dagaszták, hogy a malmok és ez folyam medre szélén épült házakat árjával két lábnyira belepé. – Ez előhirdetője volt csak a következő nap délutánján újra látkörünkön föltornyosult iszonyatos felhőgomolyagból leszakadó víztömeg pusztításainak. Aggasztó előérzetek és vészjósló sejtelmek lebegtek a megrémültek ajkain, s a lakosok közt szájról szájra adatott a vészrege: – És folyó hó 18-án siralmas valóra ébredtünk. – Mindenünnen összerohanva az egész éjjel ömlő zápor a Pecze mindkét ágát, úgy szinte a Nagy és Kis Színva vizét kártékony nagyságig árasztván mellyek a város legnagyobb és legszebb részét rohanó vész hullámaival szerteságuldozták. Dúló habjaikkal rabolva szaggatva sodorva ki gátakon áttörve csapongó haraggal gázolva mindenütt hol nyílást és utat találtak. De kivált a Színva házakat hidakat malmokat fákat kerteket szétrontva tört a városon keresztül új irányt ásva magának partjait kavicsal s hordányokkal tölté be s mindenütt hol aka-

¹ Somogyi László (Miskolc, 1815.–Szuhog, 1890.) író, költő, politikus, Borsod vm. másodalispánja, Edeleny országyűlési követe volt. Részletesebben lásd: Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. XII. k. Bp., 1908. 1273.

² A kézirat eredeti példányát Somogyi Dezső András (Bp.) őrzi.

A Szinva-patak

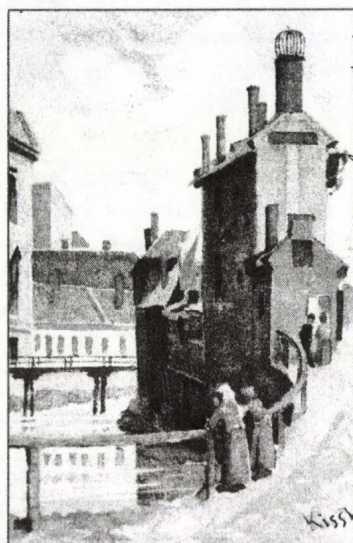
dályokra lelt haragos daccal
föltorlasztá zúgó habjait s
iszonyú mélységeket nyitott
magának, kiszakasztá a mé-
lyen levert karó zsilipeket, a
védfalakat ledöntvén a legszí-
lárdabb gátakat fölvájta s
darab földeket hullámaival
ragadta. Majd nagyobb tért
nyomván látszékony csenddel
s vad táltosságal hömpölygött,
de ezt csak azért tévé, hogy

földet, köveket, hasábokat, bútorokat s boglyákat magának zátonyul torlasszon, s hogy újabb hullámokkal szétportyázva a mezőkön szántóföldeken szerte dühönghessen. Fő pont volt a kőből erős alapra épült úgynevezett Forgó híd, mely a várost derekán kapcsolá össze, rajta számtalan ember bámulva remegve segélyt osztva s menekülve. – Jobbra balra körültekintve rohant az ár, egy dúc parti része már előbb összeomlva s ím egy szörnyű percz, s a kőhíd fele a rajta levőkkel a dühöngő habokba süllyedt s legnagyobb részben a rajt levők a rohanó habokból elsodortattak. – Majd később a másoldaloni emeletes ház egy része az alapfalak alját elnyaldostatván szinte iszonyú porfűst és dörög közt összeomlott, hát még ilyet nem láthatott a szem, a mellék utcák szűk vidékein, különösen a felvégi sorokon, a Candia-Szirma gordon s Belegrád nevű utcákon mennyi házat s embert marhát bűrt takarmányt döntött sodort és ragadt el, azt csak most, a vész elmúltá után lehet gyanítani. – Eddig a vízbe fultak közül a halva kifogottak száma közel húszra tétetik, s még mai napig is számosan keresik és kerestetik öveiket. – A kárt eddig általában felül teszik 300 ezernél. – Hát ha még tekintjük a közlekedés megszakadásából eredtet. – 48 óráig a tengelyeni közlekedés megszűnt. Most pedig midőn e sorokat írom, a Sajó torkolata egészen vízzárral borítva a Pestről jövő kocsival akadályozva nagy bajjal Miskolczra ha eljöhettek is, itt kell időzniök kivált a Kassa és Tokaj felé utazóknak, mert Miskolcz alatt a töltés átszagatva Zsolczáig három helyen kellene vizet gátolni; ... a Hernád Torna felé a Bódva rendkívüli károkat okozva – óránként árad. – Helyzetünk szomorú és rettenetes. Nem csak a pillanat viszáljai, de még a mezőgazdaság reményeinek szétrombolása és enyészete is aggasztó és szorult kebellet készítetnek a jövő elébe tekintetünk. Igen! Elnehezült az idők viharos járása felettünk s úgy látszik a nyomor napjai közelegnek.”

A szomorú és rettenetes helyzetből azonban mindig van kiút, amit az emberi összefogás és élni akarás teremt meg. Így volt ez Miskolcon is, e katasztrófát újabb felvirágzás követte.

Kiss Lajos (1864-1954) vízfestménye: Miskolc, Szinvapart

2. Gróf Széchenyi István elfelejtett miskolci látogatása

A nemzet által elismert nagy hazafi, politikus és író gróf Széchenyi István bárhová ha látogatást tett, az jelentős eseménye volt bármely településnek. A helytörténészek is kiemelt figyelmet szentelnek a híres emberek látogatásaira. Széchenyi István nevét Miskolcon is a városközpont főutcája őrzi. Éppen ezért nehezen érthető, hogyan tűnhetett a feledés homályába gróf Széchenyi István miskolci látogatása. Bár Szendrei János Miskolc történetírója megemlíti, hogy gróf Széchenyi István 1844. szeptember végén átutazóban Miskolcon meg-³szállt, a legújabb több kötetes Miskolc története könyvsorozatban Szendrei közlését tévedésnek minősítik azzal, hogy ez időben Széchenyi Pozsonyban az országgyűlésen volt, és a továbbiakban utalás sincs arra, hogy Széchenyi Miskolcon járt volna.⁴

Gróf Széchenyi István volt az, aki főleg angol tapasztalatok alapján 1827-ben országos kaszinó mozgalmat indított el, hogy „*hazánkban is legyen egy olyan megkülönböztetett díszes gyülekezőhely, melyen főbb és előkelőbb és jobb nevelésűek, eszes, értelmes férfiak, a társasági rendnek mindenki osztályából egymással vagy barátságos beszélgetés végett találkozzanak, vagy többféle újságokat s hasznos gazdasági, tudományos, művészi hónaposíráásokat olvassanak, magokat pedig üres óráikban mulathassák.*”⁵ Később ezek lettek a reformkori ellenzék főbb törzshelyei, a hazai politikai ellenállás formálói. Miskolcon is megalakult a „Miskolczi Caszinói egyesület”, melynek tiszteletbeli tagjává választották a kaszinómozgalmat kezdeményező gróf Széchenyi Istvánt.

A költészettel, írással, arcképfestéssel is foglalkozó miskolci Somogyi László tevékeny résztvevője volt Miskolc város szellemi életének, aktív tagja volt a Miskolci Kaszinónak. Amikor gróf Széchenyi István 1846-ban Miskolcon átutazott,⁶ meglátogatta az általa országosan kezdeményezett kaszinók miskolci tagjait úgy is mint annak tiszteletbeli tagja. Az üdvözlő beszédet Somogyi László mondta. Ennek kézírata hagyatékában megmaradt, melynek címe: *Gróf Széchenyi Istvánnak Miskolczon átutazásakor* 1846, és amely szereint így üdvözlölte a nagy hazafit:⁷

Nagy méltóságú Gróf, Hazánk legnagyobb fia!

Atszellemlülve azon magasztos örömtől, mely az igaz hazafiság jelképe a Te személyes láthatásodból minden honpolgár keblében tisztelő érzelmeket fakaszt; – a Miskolczi Caszinói egyesület minden rendű s osztályú tagja egyenként és általában osztatlan buzgó lelkesedéssel óhajlja tolmácsoltatni, miként éltünk legjelen-

Amerling Frigyes: Gróf Széchenyi István

³ Szendrei János: Miskolc város története IV. kötet, Miskolc, 1911. 219-220., 272-275.

⁴ Miskolc története III/1. kötet. Főszerkesztő: Dobrossy István. Miskolc, 2000. 39.

⁵ Lásd: Fehér József: Kazinczy Gábor zempléni köztevékenysége c. cikkben idézett részt. = Kazinczy Gábor emlékezete. Szerk. Kovács Dániel és Nagy Károly, Miskolc, 1995. 12.

⁶ A látogatás pontos dátuma 1846. július 29-e kell legyen, mivel másnap, július 30-án Széchenyi a Zempléni Kaszinót látogatta meg Sátoraljaújhelyen. Lásd: Fehér József i. m. 14.

⁷ A kéziratot Somogyi Dezső András (Bp.) őrzi.

Gróf Kéckényi Istvánnak
Miskolc városának – 1877.
Vagy méltóságú Gróf, imádott Hazánk legnagyobb fia!

A szellemileg aron magafisó öimötől, mely az
igaz harafiság jelképe a Te személyes Hazánk
hársból minden honpolgár köbélben tisztelet
érezelmével fakadt; – a Miskolci Casinoegyesület
minden rendű s osztályú tagja egyenként és általában
ban osztatlan burgo lelkesedéssel öhajítja volna
csólatni, miként élünk legjelenebb kenyebb napjai
közé számítjuk e mait, mellyben Téged Hazánk
egyik legnagyobb fiát, a műveltség és szel-
lemi elvek gyúponyjául ismert Casino társulások
teremtőjét, s a szerény-miénk tiszteletbeli tagját
sors viharzotta szülőföldünkön szabadságot Miskolc
városában személyesen tiszteletünk: s először
mondhatjuk: „Isten hozott!” –

Részlet Somogyi László üdvözlő beszédének vázlatából

tékenyebb napjai közé számítjuk e mait, mellyben Téged, hazánk egyik legnagyobb fiát, a művelt társalgás és szellemi elvek gyúponyjául ismert Casino társulások teremtőjét, s a szerény – miénk tiszteletbeli tagját sors viharzotta szülőföldünkön szabadságot Miskolc városában személyesen tiszteletünk: s először mondhatjuk: »Isten hozott!«

Isten hozott nagyméltóságú Gróf, s hogy ez üdvözlő mondassuk legyen tied a kegyesség, s hadd meg nekiünk a szerencsét. Hadd meg a szerencsét Te, kitől hisszük és valljuk, hogy minde-
niütt hova sorsod nagy szelleme vezérel – szerencsét s áldást hozassz.

Igaz, mindenhova hazafiúi gondok s munkák kísérnek, igen, mert jól tudod, hogy gondok és munkák az életnek legszebb gyönyörei s vigasztalásai. Nem ismerted az unalmat, ez észrevétlenül emésztő lassú mérgét az időnek; te bírod az életet gazdagon jövedelmező multjával jelenével és – örökkévalóságával; gazdagon bírod azt, mert minden pillanatait nagy tettek valóstításával drága aron adtad el az időnek – ám elnyerted általa a politikai hitvallás örök üdvösségét: a becsületet s a dicsőséget.

Igaz! Nagy szellemű őseid is bírták ezeket, de a becsület s dicsőség senkire sem száll örökség gyanánt; oly aratás ez, melyet csak azon kezek takaríthatnak be, melyek annak magvait elhíntették, oly szerzemény ez, melyet sem születés, sem név, csak egyedül egyéniség bírhat, s más nem örökölhet. De ha kétség ingatná hitünket, hogy e dicsőség folytonosan nem boldogított, ne csodáld; amaz ember ki sokáig boldog – régi adósa egyszersmind az élet nyomorainak. Volt idő midőn lelked tisztasága kétségbe vonatott, s meg sem értett legjobb szándékid, s fel nem fogott hatalmas eszméid terveid félre magyaráztattak; híresség, dicsvágy – végcéllok, hová törekvés rágalmával hazafias tetteid alacsonyítottak; s míg a hon oltárán lobogó tűz tiszta fénye mellett a hív csillogások elhalványultak, s míg mások a színlelt tisztelet önző füstjeivel egymásnak kölcsönösen tömjéneztek: Te addig, szellemed, s honfi szíved isteni erejével a haza szent templomát nagy tetteiddel ékested; Te addig hazánk – nemzetünk – édes mindnyájunk javát ősi tisztelt alkotmányunk becsben tartása mellett – idő érlelte és közérdek sürgette okszerű haladás nyomán javításokkal előmozdítani törekedél; s ez egyedül biztos úton elérendő honboldogságnak már most is örvendhetsz és méltán, mert hasonló a látnokok jóslatához, mely belátásod még a század fölzaklatta véleményviharban is rendítlén következetességgel mondá ki a szót, mit tettben is igazoltál; s hol a vak indulat csak képzelt, Te ott és akkor is hasznót tevé, mert az ellenkező vélemények összeütközéséből legtöbbnyire kicsillámlik az igazság szikrája.

Mit használ a lelkesedés magában, ha okosság nem vezérli azt, s az erény nem tűzi ki irányát? Okosság választja az eszközöket, az indulat teremt lelkesedést és erőt, de irány és cél csak erény legyen, mert ha vétkes a cél, minden eszköz kárhozatos, s az eredmény átok.

Igazolják ezt a történet eseménydús könyvének lapjai, hová Klió,⁸ nagy nevednél jegyezni kifárad, s hol írva van: miszerint nemzetek életében, ha a nemzettest megbomlott működése vagy javítást vagy átalakítást igényel: akkor születnek a nagy hazafiak. Hogy Te egyike vagy, van-e ki kétkedné? – Hogy a nemzettest s a beteg haza javítást s átalakítást igényel – avagy kezdjük-e Tőled? hiszen nagy lelked szent gondoljai most is abban fűradoztatnak.

Isten hozott tehát, s Isten vezéreljen! s most engedd mondhasuk: Gróf Széchenyi éljen!”

Az akkor Borsod megyei aljegyző Somogyi László szónoki képességeire hivatalánál is felfigyeltek. Ez időben szokás volt a szomszédos megye tisztújítására küldöttséget küldeni. Így került sor 1846. szeptember 30-án a zempléni tisztújítás alkalmával, mint küldöttségi szónoknak a beszédére. Üdvözlő beszédét így kezdte:

„Méltóságos Gróf s főispáni helyettes úr!”

Borsod küldöttei vagyunk, ősi szokások szentesítette alkotmányos ünnepére természetileg úgy mint szellemileg nagy megyének szomszédunk barátunk s atyánk fiainak kölcsönös vendégszeretete-ből közös örömiükben résztveendők őszinte szerencse kívánással tisztelgedünk.”

Somogyi László mint nagy katolikus városa vallási életében is aktívan részt vett. Nagy esemény volt, amikor Pyrker János¹⁰ egri érsek 1846. július 4-én Miskolcra látogatott.¹¹ Őt is Somogyi László köszöntötte a katolikus egyházközség nevében.

Ekként kezdte a tudós főpap üdvözlését:

⁸ Klió a történetírás műzsája a görög mitológiában.

⁹ Ebben az időben a főispáni helytartó Zemplén megyében gróf Péchy Emanuel volt.

¹⁰ Pyrker János László (1772-1847) egri érsek, német nyelven író magyar költő.

¹¹ E látogatás nincs említve Miskolc története III. kötetében.

Somogyi László fényképe (1868 táján)

„Nagyméltóságú Patriarcha Érsek örökös s valóságos főispán, kegyelmes uram!

Kit vallásszertartás és magasztos kötelesség érzése hozott kedves vendégünkül, a miskolczi katolikus község minden rendű egyetemének nevében Excellenciádat örömmel üdvözljük s vallásos tisztelettel fogadjuk...” majd ekként méltatta: *„...Excellenciádat tehát mint nagy hazafit, szellemi világpolgárt és jeles egyházfőnököt üdvözölve – mint egyházmegyejebeliék – érseki kegyes kormányzónkat örvendezve, Isten hozottal fogadjuk...”*¹²

Somogyi László kéziratai¹³ közt még több üdvözlőbeszéd vázlata is fennmaradt, így gróf Teleki József¹⁴ Erdély kormányzójáé is, amikor 1846-ban Miskolcon járt.¹⁵

E látogatások felidézésének célja egyrészt Miskolc város társadalmi-történelmi szerepének hansúlyozása hazánk történelmében, másrészt helytörténetírásunk fehér foltjainak csökkentése volt. Mindezek mellett megismerhettük a kor miskolci szellemi életének egyik meghatározó egyénisége, Somogyi László nevét is.

¹² A kéziratot Somogyi Dezső András őrzi.

¹³ A kéziratokat Somogyi Dezső András őrzi.

¹⁴ Gr. Teleki József (1790–1855) történetíró, nyelvész, Erdély kormányzója, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

¹⁵ Nem említi Miskolc története III. kötete ezt a látogatást sem.

EVVA MARGIT

Kókai Kun Bertalan püspök élete és munkássága

A Szuha-patak völgyében döcög a buszom, igyekszem *Felsőnyárád* felé, s közben felidézem, amit a mai a faluról forrásaimból tudok. Fényes Elek azt írja róla: „*Magyar falu, Borsod vármegyében, Kazinczbarcika és Putnok között. A Szuha patak térségében terül el, a Mucsontól Gömörbe menő országút szomszédságában. Szomszédai: Ormospuszta, Kurittyán, Jákfalva, Felső-Kelecsény, Tövises puszta. Földje harmadosztályú, nehezművelésű, köves terület, rétjei vadvizesek, de szárazabb időben jó termés van rajta. Erdei gazdagok, csinos lakóházaik vannak. 155 házában 880 lakos lakik. A lakosság túlnyomó része református. Számos nemesek is birtokokak itt, közülük sokan itt is laknak szép kúriákban.*”¹ Csánki Dezső leírja, hogy a Hunyadiak korában a települést Kurittyánnal együtt emlegetik, ahol a Perényiek által Szent János tiszteletére alapított pálos kolostor állt.² A harmadik forrásom adja a legfrissebb információt: „*Felsőnyárád említése először 1299-ben fordul elő. A falun átfolyik a Szuha patak. Egyháza a XIV. században már fennállt. Korábban lerombolt templomát 1678-ban állították helyre. A lakosság lélekszáma 1980-ig folyamatosan nőtt. Most lassú csökkenés mutatkozik. 1167 ház, 1045 lakos.*”³

Templomának történetéről Várady József könyvéből megtudhatjuk: „1332-ben Szűz Máriáról elnevezett egyháza volt. A reformáció hamar elérte, 1576-ban már önálló ref. egyháza volt. A templomot 1678-ban vármegyei segítséggel javították. Ebben az időben egy időre néptelenné vált a falu, majd 1687 után kezdett újra betelepülni református lakókkal. Ezek 1720 körül fatemplomot építettek maguknak. 1759 körül harangot öntettek. Mai templomukat 1790-91 között építették késő barokk stílusban. 1793-ban emelték keleti homlokzata elé a 30 méter magas órapárkányos tornyot. 1669-ben olyan árvíz volt a faluban, hogy betörte a templomaját, és a templomban magasan állt a víz. 1888-ban a faluban támadt tűzzel a templom is leégett. 1889-ben felújították majd jelenlegi végele formáját 1926-ban nyerte el.”⁴

Nos, ebben a faluban született kókai Kun Pál közbirtokos nemesnek és feleségének, nemes Hézsér Varjú Katalinnak a harmadik gyermekeként *kókai Kun Bertalan* 1817. január 17-én, aki később a Tiszáninnyi Református Egyházkerület leghosszabb életű püspöke volt 1866 és 1910 között. Ha a szülőház már nem is áll, de a templom igen, amelyben 1817. január 22-én megkeresztelték. Keresztszülők: Örvös Miklós és felesége Szatnyó Erzsébet. Keresztelő pap: Szakolyai Hártó István református lelkész, aki 1811 és 1832 között volt lelkész Felsőnyárádon.

¹ Magyarország geographiai szótára. Bp., 1851. II. k. 146.

² Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. k. 176.

³ Magyar települések enciklopédiája. Bp., 2000. 208.

⁴ Tiszáninnyi református templomai színesben. Debrecen, 2006. 478.

A felsőnyárádi református templom (2007)

Amint megérkeztem, Magi Sándor nagytiszteletű úr és felesége nagy szeretettel fogadtak, aztán körberaktak anyakönyvekkel, és én elkezdhettem kutatómunkámat. Itt sajnos csak félig jártam sikerrel, mivel az anyakönyvből nem derül ki a szülők esküvőjének napja. Ugyanis édesanyja Beregszászról származott, és valószínűleg ott tartották az esküvőt.⁵ Elemi iskoláit Kun Bertalan Felsőnyárádon végezte, de tanult Beregszászon is, ahol nagyszülei laktak.⁶ Befejezván elemi iskoláit a jó hírű miskolci református iskolában folytatta a tanulást. Az igazgató kérésére, aki felismerte tehetségét, tanulmányai befejezése után két évig Miskolcon tanított mint „köztanító”.⁷

1834-ben Palóczy László javaslatára került Sárospatakra a református főiskolára, itt hittanszaki tanulmányokat folytatott, és három év alatt végezte el a teológiai akadémiát. Ezután a német nyelv tökéletesítése végett Iglóra ment, ahol a híres pedagógus Pack Mihály házában, (aki Pack Albert atya volt) töltött félét. Igen komoly, egy életre szóló barátság fejlődött ki közöttük. Félév múlva visszament Sárospatakra, ahol Szentimrey Gábor kir. tanácsos házában egy évet töltött el magánnevelőként. Közben letette lelkészi vizsgáit. Ebben az időben még a világi irodalom felé is vonzódik. Színművet is írt „Pajkos diákok” címmel, majd a 40-es években a Társalkodóban jelentek meg Bajza stílusában írott versei.⁸

Időközben az Abaúj-Torna vármegye csereháti tájegységében elhelyezkedő Gagybátor község református hívei meghívták lelkésznek. Kun Bertalan a meghívást elfogadta, de a lelkészi állást csak 1842-ben tudta elfoglalni, így is csak úgy, hogy megegyezett híveivel, s azok hozzájárulását elnyerte, hogy 1844-ben külföldi tanulmányútra mehessen. Távolléte alatt Sütő Sámuel szászfi lelkész helyettesítette, aki végleges távozása után utódja lett. Gagybátor középkori templomát a reformáció térhódítása nyomán vette át a református egyház, de az ellenreformáció üldözése megfosztotta őket 1750. december 13-án a templomuktól. Nem tudjuk miképp telt el a következő 71 esztendő. Jelenlegi templomát 1821-ben építették késő barokk stílusban. A 39 m magas tornyot 1887-91 között építették késő romantikus stílusban.⁹

Kun Bertalan, az ifjú lelkész külföldi tanulmányútja során a bécsi protestáns teológiai intézetet, a lipcei, a hallei, a berlini egyetemeket látogatta tudását igyekezően gyarapítani. 1844 tavaszán visszatért Gagybátorba, ahol húsvétkor, 1844. április 24-én feleségül vette az előkelő Szunyogh családból származó Máriát, a református nemes Szunyogh József úr árva, hajadon leányát. Az esketést Ábrányi József szántói lelkész végezte.¹⁰

⁵ Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben. 41.

⁶ Szabadság, 1897. jan. 23.

⁷ Dobrossy i. m. 41.

⁸ Szendrei János: Miskolc város története. 1911. IV. k. 244, 278, 296-8, 349, 350, 357, 359, 362, 373, 377, 402, 425, 433, 436, 440, 502, 503, 508, 540, 545.

⁹ Várady Józsefi. m. 481.

¹⁰ Az abaújszántói ref. anyakönyvben 103. oldal, 10. tétel. A bejegyzés szerint „az esküvőn résztvevő Abaúj-Torna vármegye nemességének színe-virága”.

A gagybátori református templom

Furcsa módon az olyan sokat laudált későbbi főpapról személyes feljegyzés szinte nem is maradt. A gagybátori anyakönyv szerint három gyermekük született. 1845. július 29-én *Béla*, akit augusztus 4-én kereszteltek. A keresztszülők: Szunyogh Ferenc és Jakabfalvy András neje Csoma Johanna (a Csoma ágból a Jakabfalvy Judittól származó Csoma Zsigmond dédunokája). Ez a gyermek valószínűleg meghalhatott, mert Kempelen családtrótténeti művében nem találtam nyomára.

László fiukat 1847. május 10-én keresztelték; keresztszülők: Görghey László és neje. Meghalt 1849. március 16-án. *Mária* leányuk 1849. június 8-án született, június 15-én keresztelték. A keresztszülők: Vendéghe József és neje, Bernáth Terézia gagybátori birtokosok. Mária – később Gura Adolfné – sorsa ismeretlen.

Kempelen szerint az 1858-ban Miskolcon született *Bertalan*, a család továbbvivője.¹¹

Első feleségének haláláról nem találtam adatot, mindenképpen 1876 előtt halt meg, abban az évben ugyanis a miskolci anyakönyvben a következő bejegyzés található: „*Nagyságos és főtisztelendő Kun Bertalan úr, tisztáninnen szuperintendens, magyar, református, 58 éves özvegy feleségül veszi Herke Johanna asszonyt, néhai Giovannini Rudolf úr özvegyét, miskolci lakost, 36 éves Tanúk: dr. Bodog Albert és Bizony Ákos urak. Eskető pap: Porcs János gimnáziumi tanár.*”¹² Az utolsó bejegyzés a családi élettel kapcsolatban: id. Kókai Kun Bertalanné sz. Galambosi Herke Johannának az 1898. november 15-éről kelt gyászjelentése. Eszerint nevezett a fenti napon hunyt el, és az avasi temetőben temették el. (Ezeket a részleteket is csak azért tudom, mivel Herke Johanna első házasságából született leánya, Giovannini Blanka a nagyanyám volt, és így a családi iratok megőrizték a nevezetes dátumot.)

Most pedig visszatérhetünk Kun Bertalan gazdag életének ismertetésére.

Gagybátorban, szeretett híveinek körében „*alkalma volt a tudományszomjas ifjú papnak tanulmányozni az egyházjogot, a liturgiai és az egyházi közigazgatásra vonatkozó könyveket.*”¹³ 1849-ben választják meg miskolci lelkésznek a Szatmári József által megüresedett helyre, de helyét csak 1850-ben foglalhatja el az akkori forradalmi események miatt. Bár időközben meghívták őt Losoncra lelkésznek, és Budapestre a pesti Theológiai Intézet is meghívta a gyakorlati teológia tanszékére tanárnak, ő azonban megmaradt Miskolcon.

Közben tudásának és hírének megfelelően egyre nagyobb tiszteletnek örvendett az egyház berkeiben is. 1850-ben az egyházkerület érdemei elismerése mellett dékánná választotta, majd

¹¹ Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Bp., 1913. VI. k. 296.

¹² 1876. jan. 15. 9. tétel.

¹³ Szabadság, 1897. jan. 23.

Kun Bertalan és felesége, Herke Johanna

1854-ben aljegyzővé, 1860-ban főjegyzővé választották. 1866-ban pedig Zsarnay Lajos szuperintendens halála után a püspökválasztás alkalmával a megejtett választás során Hegedűs László alsózempléni esperessel szemben Visnyón szeptember 30-án a Tiszán-inneni Református Egyházkerület szuperintendensévé (püspökévé) választották. Már ebben az időben is Miskolc volt a székhelye az Egyházkerületnek, Kassa csupán az Abaúji Egyházmegye székhelye volt. A püspöki lak akkor még az építés alatt, lévő református gimnázium szomszédságában állt a Papszeren, ez meglehetősen szerény „rezidencia” volt.

Mint érdekességet jegyzem meg, hogy Miskolc második templomát 1808-ban szentelték fel. A torony azonban hiányzott. Kun Bertalan ötlete nyomán 1863-ban szeptember 5-én a hívek sorsjátékkal egybekötött táncmulatságot rendeztek, és a bevételből fedezték a hiányzó összeget.¹⁴ Ugyancsak említésre méltó, hogy 1864. május 29-én ünnepelték Magyarországon Kálvin János halálának 300 évfordulóját. A miskolci ünnepségből kiemelkedett Kun Bertalan ünnepi beszéde. Beszédei, szónoklatai országos hírvé váltak. 1873-ban királyi tanácsosi rangot kapott, s tagja lett a főrendiháznak.¹⁵ Tulajdonosa volt a Lipót-rend középkeresztjének. Életének egyik jelentős szakasza az új református gimnázium építésének elfogadásához majd a millenniumhoz kötődő – de valójában később megtörtént – kivitelezéséhez és benne az oktatás elindításához fűződött. Számos templom építése és felújítása kapcsolódik nevéhez.¹⁶

Életrajának egyik kiemelkedő eseménye, hogy 1881-ben a református líceumban ő fogadta I. Ferenc Józsefet. A császár és magyar király kíséretében volt Tisza Kálmán miniszterelnök, br. Vay Béla borsodi főispán és Soltész Nagy Kálmán polgármester.¹⁷ 1888. május 1-jén Albert Edward welszi herceg, angol trónörökös járt Miskolcon. A trónörökös a Három Rózsa fogadóban szállt meg, itt üdvözölte őt a város díszküldöttsége. A küldöttség a következő személyekből állt: br. Vay Béla főispán, Melczer Gyula alispán, Soltész Nagy Kálmán polgármester, Kun Bertalan református püspök, Foltin János római katolikus esperes, Zelen-

¹⁴ Szendrei i. m. uo.

¹⁵ Dobrossy i. m. 42.

¹⁶ Példaként a Borsodmegyei Lapok, 1890. évi 70. számában megjelent hiradást idézzük Abaújnásadról: „A nádasdi új ev. ref. templom felavatásáról a következő tudósítást vettük: Nádasdon most vasárnap lélekelmelő ünnepség folyt le. ... A nemes eszme érdekében buzgólkodók végre elérték céljukat, a nádasdiak ma már csinos templommal bírnak, s ez olyan helyen áll, amely még négy hó előtt kopár pusztaság volt. Segítette a nádasdiakat céljuk megvalósításában a kir. mérnöki hivatal, s leginkább Markó László kir. mérnök, dr. Markó László főorvos fivére, aki a templom terveit az ügy iránti lelkesedésből teljesen díjmentesen dolgozta ki. A felavatási ünnep magasztosságát emelte Kun Bertalan püspök megjelenése, aki szombaton érkezett oda s a csányi vasúti állomáson nagy és díszes közönség jelenlétében a vármegye nevében Comáromy alispán lelkes szavakban köszöntötte a hazafias főpapot. A fogadtatás után hosszú kocsisorban indult meg a menet Nádasra, és itt Kun püspök Kováts Géza birtokos házánál a legmelegebb vendégszeretetre talált.”

¹⁷ Dobrossy i. m. 42.

Kun Bertalan, a püspök

ka Pál evangélikus főesperes és Ortvai Miksa törvényszéki elnök.¹⁸ Este 7 órakor 60 személyes díszvacsora volt a Három Rózsában. U alakú asztal volt terítve. Öfelségével szemben ültek: br. Vay Béla főispán, Kun Bertalan ref. püspök, gr. Apponyi Albert, Zelenka Pál főesperes és Ortvai Miksa törvényszéki elnök. Vacsora után öfelsége cercelt tartott és ennek folyamán néhány percig társalgott Kun Bertalan püspökkel.¹⁹

Kun Bertalan életrajzához tartozik, hogy 1891-ben megválasztották a magyarországi református egyházi zsinat elnökévé, a konventnek 1884-től már tagja volt. A Magyar Református Irodalmi Társaság 1892-ben választja meg választmányi tagjává. Ugyancsak 1891-ben ünneplik meg püspökségének 25. évfordulóját.²⁰ Tagja volt a millenniumi küldöttségnek. 1897-ben ünnepelték 80. születésnapját, melyre megmozdult az egész ország.²¹ 1900-ban emlékezett meg Miskolc városa miskolci papságának 50. évfordulójáról. 1909-ben kapta meg Genfből a hittudományi doktori címet. 1910 júniusában választották meg Miskolc város díszpolgárává, és bekerült neve Miskolc Arany Könyvébe.²²

Széleskörű teológiai szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap több tudományos jellegű dolgozatát közölte. Lipcsében jelent meg 1844-ben „Visszhang a vegyes házasság ügyében” című munkája. Sárospatakon 1842-ben „A keresztyén pap” című beköszöntő prédikációját adták ki. Könyvet írt az egyházi szónoklattanról (Miskolc, 1855). Számos prédikációja, imája, emlékbeszéde jelent meg, s kiadták nyomtatásban a Tiszáninneni Református Egyházkerület negyedévenként megtartott közgyűlésein megtartott beszédeit. (Megemlékezés Kossuthról és Széchenyről.)

1910. szeptember 28-án halt meg Debrecenben. Három egyházmegye püspöke búcsúztatta. 68 évi papi szolgálata alatt sokat tett Miskolc, Borsod, Abaúj-Torna, Zemplén, Gömör, Ung, Bereg vármegye és az egész történelmi Magyarország, valamint a magyarországi református egyház érdekében.²³

Születésének 190. évfordulója alkalmából adózzunk tisztelettel emlékének!

¹⁸ Dobrossy i. m. 43.

¹⁹ Szendrei i. m. uo.

²⁰ Borsodmegyei Lapok, 1891. szept. 23. Püspökségének 25. évfordulóján id. br. Vay Miklós főgondnok tartott emlékbeszédet, viszont 1894-ben Kun Bertalan búcsúztatta a nevezetes személyiséget, ki „öfelségének belső titkos tanácsosa, a magyar szent korona őre, az országgyűlés főrendiházának elnöke, a hazai ev. ref. egyház közelebbi két zsinatának világi elnöke, tiszáninneni egyházkerületünk és sárospataki főiskolánk halhatatlan érdemű főgondnoka, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja volt.”

²¹ Szabadság, 1897. jan. 23.

²² További forrásaink: Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemesi családjai. Jakabfalvi család: 27., Csoma család: 158. - Somogyi Gábor: A Herke család története. (Kézirat.) - Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, IV. 1903/19110. - Felsőnyárádi, abaújszántói, gagybátori, miskolci református anyakönyvek. - A Tiszáninneni Református Egyházkerület jegyzőkönyvei, 1870-1910.

²³ Ellenzék, miskolci hírlap, 1910. okt. 4.

KATONA KÁLMÁN

Versek

Huszonhat

Huszonhat éve hull a hó
és végtelen a pillanat.
Véges örökkévaló.

Huszonhat démon-éjszaka
holdtalan csillagtalan.
Forog huszonhat év hava.

Huszonhat porló rózsató.
Keserű dalba kárhozott
borostyánkőbe zárt idő.

Huszonhat éve hordom át
homlokomtól homlokomig
hangod végtelen bánatát.

Örökség

Mutatott bűnt. Gyötrelmes halált.
Kénes esőt és az erodált
esőerdők sebét.

Játszott velünk népirtásokat
atómfénnyel exponált falat
lágereset
gulágosat.
Véres virágosat.

Végül mindent nekünk adott
amikor magunkra hagyott.

Játsszatok tovább gyermekeim.
Csak játsszatok!

Krétarajz

Átlibeg a dombokon
hajnalban hőszerű szélben
didergő-kékre tollait festi
diderreg mély türkizkékben.

Átlibeg a dombokon
sárga sálát porban húzza
rózsák hársak nyárfák közé
rejtőzik a Tavasz utca.

Átlibegett a dombokon
tündököljék magas égen
júliusi vasárnapok
harangok hajnali szélben.

Suhant a sálya dombokon
kobalkék szárnyain szálltam –
csillaglombú égi fáról
tépett levél a sárban.

Örökké

Kidől minden megalit.
Nyoma sincs piramisoknak.
Makacs műanyag palackok
bomlanak el s jut
újabb ember kárhozatra.

Ám a fák örökké élnek.
Minden fa örök:
szilícium lombokon
digitalizált
madáracsicsérgés.

BENCSIK JÁNOS

Tokaj-Hegyalja és a Hernád völgye településeinek egymásra utaltsága a 16-19. században

A dolgozat címében szereplő Hernád folyó szakasza közel 90 km-es. A folyó egy kies, „vadregényes völgyben” kanyarog. Jobb partjával a Cserehát hegy-völgyes peremével érintkezik. Bal partjához pedig lefut a Zempléni-hegység lába. Frisnyák Sándor egy történeti földrajznak szentelt kötetében négy északkeleti tájegységet tárgyal. Ezek: a Szatmár-beregi síkság, Rétköz, a Nyírség, és a Zempléni-hegység. Az utóbbi tájnak a határát alkotja a Hernád. Pontosabban a Tarcaltól Abaújszántóig futó hegysor az a vonulat, amelyet Frisnyák a történeti földrajz eszköztárával bemutat.¹

A Hernád folyót nem szabályozták. A Meződűlő és a Hegyköz szántóként művelt lejtőit, és a legelőnek használt hegyoldalt gyakran eróziós képződmények (árkos bevágások) darabolták fel (pl. Cekeháza). A Zempléni-hegység Hernád-völgyre néző peremén (pl. Zsujta térségében vagy a folyó alsó szakaszán) tömegmozgásos jelenségek (suvasodások) tették használhatatlanná a kisebb-nagyobb határrészeket. A szabályozatlan folyók (a Bodrog, a Hernád, kisebb mértékben a Szerencs, Bózsza és a Ronyva patak) meg-megismétlődő áradásaikkal kisebb mocsarakat, és lápokot tápláltak. A 18-19. századi tájalakító folyamatokban a legsajátosabb jelenség az antropogén erózió fokozódása, és az erdőirtás intenzitásának növekedése.

Az Alföld felől egyre szűkülő Hernád-völgy számos okon menedéket nyújtott az Árpád-kori magyar népnek, amely megülte a településre alkalmas magaslatokat, melyeket nem ért el a gyakorta romboló és pusztító árvíz. Egymást sűrűn követik az országhatártól a Sajóig azok a falvak, amelyeket forrásaink szerint a királynők telepítettek. Ezzel mintegy meghódítva az ország északi peremét képező hegységek völgyeit. Ha a földrajzi nevek etimológiáját szemléljük, s egymás után felsorakoztatjuk azokat, rögvést kitűnik, hogy ezek a helységek rendre a telepítés korában, a 12.-13. században keletkeztek, pontosabban települtek. Az egységes Árpád-kori magyar névadás arra utalhat, hogy vitathatatlanul egységes a völgy népessége.² A hegyek közé felhúzódnó népesség a hegyek, erdőségek által védett völgyben újabb életterek meghódítását, fokozott védelmet remélt, remélhetett. E korai évszázadokban csekély lélekszámú települések keletkeztek, és ezek az „apró falvak” kísérték a folyó medrét mind a jobb, mind a bal oldali peremen. E korból maradtak az erre utaló földrajzi nevek (pl. *Felsőméra*, *Alsóméra*). Majd a népesség szaporodásával az egymáshoz egészen közeli falvak összenőttek, s ezt nevükben is jelölték. A jelen esetben *Méra*. A nyelvészek kutatásai szerint pedig e korai települések rendre Ár-

¹ Frisnyák Sándor: Történeti földrajz. A szatmár-beregi síkság, Rétköz, a Nyírség és a Zempléni hegység 18-19. századi. történeti földrajza. Nyíregyháza, 1985.

² Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1980.

pád-kori személynevekből alakultak.³ Ezek a földrajzi nevek: *Berzék, Böcs, Büd, Céce, Gönc, Gibárt, Kak, Pere, Petri, Vécse*. Van közöttük egy német eredetű helységnév is: *Kis- és Nagykázmárk*. (Jelentésük: sajtópiac.) A földrajzi nevek összevonásának utolsó időpontja 1950. Ez az új közigazgatási rend alapján történt. Ekkor vonták egybe *Felső- és Alsócécet*, s lett *Hernádcece*, illetve *Külső- és Belsőböcsből* lett *Böcs*. A Hernád-völgy településhálózatát a jelen esetben is Fényes Elek szótára alapján tanulmányozhattuk.⁴

Miután a Hernád folyót nem szabályozták, kevés partszakasz volt, amely alkalmas a vízimalmok telepítésére és működtetésére. A szeszélyes Hernád pusztítására álljon itt Sajóhídvég példája „előtt a Hernád jobb partján feküdt a falu, most pedig a bal parton fekszik, csak a református templom maradt a jobb parton.” Rendkívüli időjárás esetén nem csak elöntötte a lapályos részeket, hanem a vízszint is megemelkedett. Esetenként új medret keresett magának a folyó. A lakosság ezért arra kényszerült, hogy malomárkot, malom csatornát ásson az arra alkalmasnak ítélt jobb oldali völgytalpon. Így „építették” a Bársonyos-csatornát, mely Tornyos-németinél szakad ki a folyóból, s az alsó folyás közvetlen közelében, Böcsnél lép vissza az anyamederbe. Miután a vízimalmok elvesztették gazdasági szerepüket, a Bársonyost elhanyagolták, elmocsarasodott.⁵

Fényes Elek kötete alapján táblázatba foglaltuk a tanulmányozott Hernád-völgyben sorakozó majd' 50 települést. (Lásd a következő oldalon!) E táblázatból kitűnik, hogy a lakosság zöme magyar etnikum, illetve hellyel-közzel van tót és magyar (Kéked), illetve orosz és magyar (Pere) vegyes lakosságú falu. A falvakat református és magyar közösségek alkotják. Kevés a görög katolikus és az evangélikus, de a zsidó vallásúak gyakrabban megtalálhatók. A Hernád-völgyben két mezőváros van, Szikszó, ahol népes zsidó közösség élt, illetve Gönc. Van egy újabb kori városi alakulat is, ez pedig Encs. A termékeny Hernád-völgy felső részében megtermi a kalászosokat. A homokos magaslatokat pedig szőlővel ültették be, melyből jó minőségű bort készítenek. Az alsó folyása táján települt falvak káposztáskerteket, továbbá gyümölcsösöket gondoztak.⁶ A jó fűvű legelőkön állattenyésztés bővében volt. Különösen a szarvasmarha volt főlsz számú. Fényes Eleknél azt olvashatjuk, hogy a „böcsiekről megjegyzendő, hogy ők a lótenyésztésre, s annak nemesítésére kevés gondot fordítanak. Annál nagyobb azonban a szarvasmarhatartás, s ez teszi a gazdaság legkitűnőbb s legjövődélmezőbb ágát. Válogatott szépségű bikákat tartanak teheneik hágtatására, s miután szűk legelőjükön borjakat nem nevelhetnének, Szabolcs megyében 9.000 ft-okig bérelnek rétséget és legelőt. Seregestől jár a böcsi nép Nagyvárad, Karcag, Kunhegyes vásárait, és summás pénzért vásárolja össze a kitűnő szépségű 2-5 éves tulkokat, melyeket idehaza jó nyereséggel elad. Szébb ökröket a megyében látni nem lehet. Van ezen helység határán – olvashatni tovább – két nevezetes folyóvíz, a Hernád és a Bársonyos. A Bársonyos itt ömlik a Hernádba, midőn beömlésétől alig húsz ölnyire, egy hat kőre épült lisztelő malmot hajt.”⁷

³ Kiss Lajos i. m.

⁴ *Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851.

⁵ *Frisnyák Sándor*: Magyarország történeti földrajza. Bp., 1990. 68. A Kárpát-medencében a legjelentősebb vízmű a Bársonyos, amely a Hernádszurdoknál szakad ki és Böcs alatt lép vissza a Hernádba. Az egykori „malomárkok” 68 km. hosszú.

⁶ *Bellon Tibor*: Ártéri gazdálkodás az Alföldön az ármentesítések előtt. = *Frisnyák Sándor* (szerk.) A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyiregyháza, 1996. *Mizser Lajos*: A Latorca-vidék ösvízrajza és ártéri gazdálkodása. Uo. 323-342. A Hernád-völgyben esős időjárás esetén az ártéri gazdálkodás törvényszerűségeit kellett figyelembe venni; árvizes területein kiváló rét termett.

⁷ *Fényes Elek* i. m.

TELEPÜLÉS	RÓMAI KAT.	GÖRÖG KAT.	EVANGÉ- LIKUS	REFOR- MÁTUS	ZSI- DÓ	MEGJEGYZÉS
Felső-Kéked	187	40		56	10	
Alsó-Kéked	309	18		18	6	
Pányok	51			360	12	
Abaújvár	183			530	82	
Tornyosnémeti	382	99	8	650	89	
Hidasnémeti	400	21	4	83	69	Híd, és vám. Posta
Hernádszurdok	122			314	22	
Hernádpetri	298		5	91	4	Szőlő és bor
Hernádvécse	405	56	206	25		
Zsujta	260		22	154	137	
Gönc	1394	85	59	3235	154	Város, szép kiváltságú
Garadna	362	110				Magyar, orosz
Felső-Novaj						
Alsó-Novaj						
Novaj	282			369	11	Bor
Idrány	38			148	58	Bor
Felső-Szend						
Alsó-Szend						
Szalaszend	93	18	11	298	30	Bor
Vilmány	342	30	305	940	30	
Vizsoly	817	80	168	36	35	
Felső-Méra						
Alsó-Méra						
Méra	642	60	10	1412	6	
Felső-Céce						
Alsó-Céce						
Hernádcéce	229	93		285	38	
Encs	398		5	60	9	
Hernádszentandrás	98			412	51	Bor, dohány
Pere	362	353	5	184	14	Magyar, orosz falu
Ináncs	573	31		39	5	
Hernádbüd	169		20	219	13	
Felsődobsza	320	26	16	509	48	Bor, híd a folyón
Hernádkércs	138	60	24	327	26	
Kiskinizs	132		12	262	24	
Halmaj	352	14		98	5	
Nagykinizs	169			236	24	Híd a folyón
Szentistvánbaksa	209		19	451	54	
Alsódobsza	31		11	233	13	
Gibárt	119		25	204	48	Híd a folyón
Sóstófalva						
Csanálos	30		100	745	24	Szőlő, derék vizimalma
Szoporty	40		33	214	14	Szőlő
Gesztely	336			521		Szőlő, híd a folyón
Hernádkak	180		21	236		
Hernádnémeti	820		4	1216	31	Malom a folyón
Belső-Bócs	10		3	738	15	
Külső-Bócs						
Bócs	36		3	1875	32	Malom
Berzék	236		4	220	29	
Sajóhídvég	12			1258	6	
Szikszó	815	130	8	2215	698	Mezőváros
ÖSSZESEN	12 381	324	1 211	21 676	1 976	38 268

Megjegyzések a fenti táblázathoz: Gönc mezővárosnak II. Rákóczi Ferenc adományozott hajdú kiváltságot. Az adományozó levél 1706-ban kelt.⁸ Hernádbüdnél II. Rákóczi György 1643-ban adományozott kiváltságot.⁹ Itt utalunk egy *Ináncs*-ot emlegető mondásra Tarcáról: „A kutya szántson Ináncson, a macska meg boronáljon.” (Szedte-vette, teremtette jelentésben használták.)

A Zempléni-hegység nyugati vonulata alkotta a *Hegyalját*. Ez a híres és kiváló szőlő- és bortermelő kistérség igen gazdag mezővárosokból és falvakból állott. Az ország legnépesebb és leggazdagabb tájának ismerték. A települések lakossága rendszeresen felkereste a Hernád völgyében lévő vízimalmokat. A Mária Terézia-féle urbáriumokban (1772.) a „maleficiumok” című fejezetben ezek olvashatók, illetve a tokaji kerület települései így vélekednek:

1. Bodrogkeresztúr: „Malmok helyben nem lévén, ezért külső malmokban, úgymint szerencsi, ondi, és a Hernád vizén lévő malmokban szoktak őrlés kedvéért járni.”

2. Golop: „Malmok ámbár határjokban vagyon, mindazonáltal hernádi malmokba járni kénytelenítettek a lakosok, mivel az idevaló molnár búzájánál egyebet őrleni nem örömet akar, itt pedig a szegény ember búzája nem igen természetes.”

3. Bodrogkisfalud: „Malom nincs a helységben, ezért a Hernádon lévő malmokba járnak őrleni két-három mérföldnyire.”

4. Mád: „Malmok nem lévén a Hernád vizén lévő malmokban, melyek is két-három mérföldnyire vannak, kénytelenítettek járni. Minden zsák életnek vitelétől egy-egy máriást fizetvén, az hol is rossz őrlés és nagy vám mián nagy kárt szoktak vallani.”

5. Rátka: „Uraság malma határjokban vagyon, amely essős üdőkben elégséges. Száraz üdőkben olykor a hernádi malmokban járnak.”

6. Tállya: „Város határjában levő uraság malma száraz üdőkben elégtelen lévén, hernádi malmokra szorulni szoktak a lakosok. Mely malmokban, valamint idevaló malmokban is kimondhatatlan nagy károkat a rossz őrlés, sőt csak darálás és nagy vámolás által kell szenvedni, az életnek majd felében való elvesztésével.”

7. Tarcál: „Vízimalmok – helyben nem lévén egyéb egy száraz malmánál – Hernád vizén lévő malmokban őrlés kedvéért kénytelenítettek járni, egyéb dolgainak nem kevés hátramaradásaival, melyek az várostól 3-4 mérföldnyire vannak, és amely szegénynek vonó marhája nincsen, minden zsák elvitelétől egy-egy máriást szoktak fizetni a szekeresnek.”

8. Tokaj: „Malmok helyben nem lévén jobbára a Hernád vizén lévő malmokban őrlés kedvéért szoktak járni, melyek a várostól 3-4 mérföldnyire vannak.”

9. Zombor: „Vízimalmok fogyatkozása miatt a lakosok hernádi malmokban 2 mérföldnyire járni szoktak, minden köből életnek vitelétől 1 máriást fizetvén, az hol sokszor egy hétig tartóztatnak és a rossz őrlés, s nagy vám mián sok károkat szenvednek.”

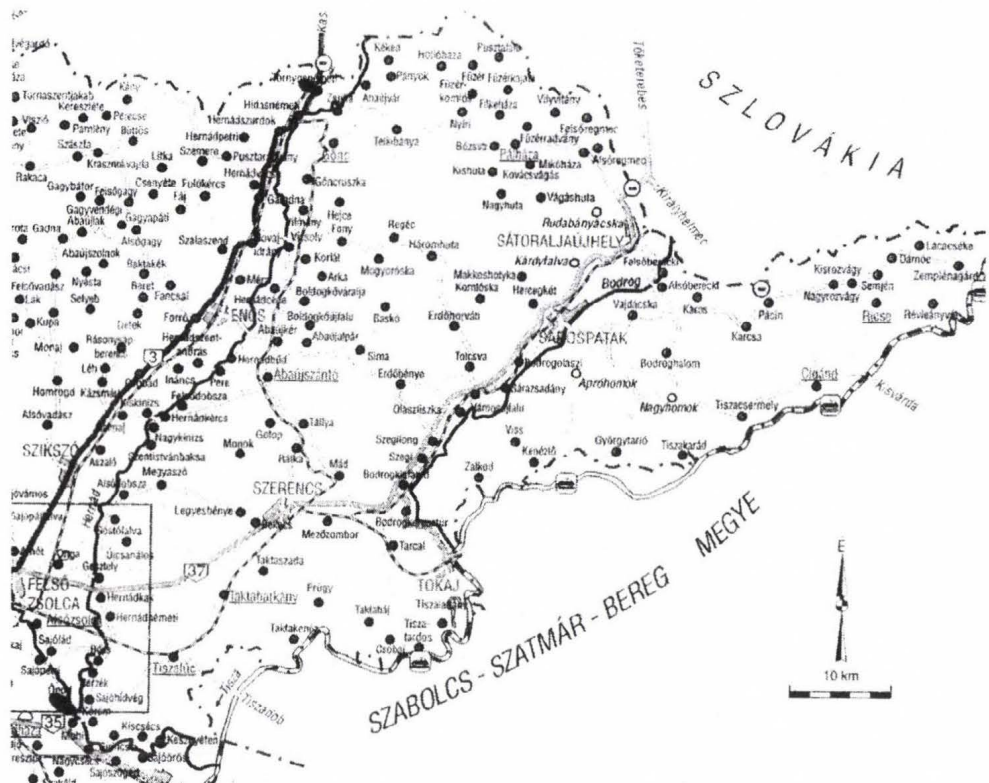
Mindazonáltal a Hernád melléki falvak lakói Hegyaljára jártak „bérmunkára”. Erről így vallanak az érdekelt települések lakói:

Alsókázmárdobsza (az egykorú összeíró így értelmezte a vallomástevő jobbágyok adatait): „És minthogy közel vadnak az hegyaljai városok, az ottan levő szőlőkben kapájával nem különben tulajdon borának eladásával a szeginség pénzt kereshet.”

Berzék: „Nemkülönben az hegyaljai szőlőknek műveléséből egész nyáron által pénzt kereshetnek.”

⁸ Szendrey István: Hajdú szabadságlevelek. Debrecen, 1971.

⁹ Dankó Imre: A Sajó-Hernád melléki hajdútelepek. Sárospatak, 1955. Dankó Imre a hajdúság lelkes kutatója, e munkájának bevezetőjében írja, hogy „egy készítenő kiállítás kapcsán terelte Esze Tamás érdeklődésemet a szinte teljesen ismeretlen Sajó-Hernád melléki hajdútelepekre”. A nála szereplő települések: Böcs, Gesztely, Hernádnémeti, Sajóhidvég, (adományozó Homonnai Drugeth Bálint 1608).

Hernádcsanáros (a vallomástevő jobbágy így nevezte a települést): „Két mérföldnyire való hegyaljai szőlőknek műveléséből vagyon jó módjok az pénznek keresésiben.”

Hernádnémeti: „A szerencsi szőlőhegyen incumbalni fog nekijek Koptocz és Csicseri nevű uraság szőlőit háromszor kapálni, befedni, vagyis ezen munkának megváltásáért 26 rh forintot fognak fizetni. Egyéb munkáját pedig az uraság készpénzen fogja megtétetni. Hanem szüretkor ugyanezen szőlőknek megszedésére tartoznak szedőket adni és annak borát behordani.”

Gesztyel: „Egész nyáron által az miskolci, szikszai, és az hegyaljai szőlőknek műveléséből pénzt hasznosan kereshetnek.”

Girincs: „A kik nem restellik a fáradságot az hegyaljai, s miskolci szőlőhegyekben jó módjok van a keresetben, annyival is inkább, hogy közel vannak.”

Sajóhidvég: „Az kinek szükségében felül életjek terem, azt megörletvén az hegyaljai városokban lisztül eladni vagyon jó módjok.”

Hoporty (ma Sóstófalva): „Egy-két mérföldnyire szőlők művelésére járnak, melyekből egész nyáron által az pénznek keresésében vagyon jó módjok. A csanárosi malom közel vagyon...”

Hernádkak: „Nem különben a miskolci és hegyalján lévő szőlőknek műveléséből egész nyáron által pénzt hasznosan kereshetnek.”

Kiscséc: „Közel lévén mind a hegyaljai, s mind a miskolci és más szőlőhegyek. A kik a szőlő munkán kapnak, jó módjok van a pénz keresésben.”

Külső-Böcs: „Szüretkor pedig esztendőnként szoktak szedőket küldeni, nyolcat vagy Alacsára, vagy Tarcalra, ehhez egy-két szekeret is szoktak összvésséggel adminisztrálni, mely munkában eltöltenek rendszerint négy-öt napot... nem messze lévén a szőlőhegyek... a dolgos embernek jó módja van a pénz keresésben... határjában a szomszédságában a Hernád vizén jó malmok vadnak.”

A termékeny Hernád-völgy az idetelepült falvak népét eltartotta. Az egykorú forrásból kitűnik, hogy jól megtermi a kalászosokat, a magaslatokon szőlőt ültettek, és minden jel szerint jobb minőségű bort szűrték. A folyó alsó szakaszán gyümölcsös kertekről, káposztás kertekről olvashatunk, sőt az alföldhöz közelebb eső településeken az állattartás jut szerephez. A böcsiekéről írja Fényes Elek, hogy lejártak az alföldre, a nagyobb vásárokon összevásárolták a tulkokat, tartották egy kicsit, és hízottként vagy igásállatként továbbértékesítették.¹⁰ Egyébként a tájra a szarvasmarha igázása volt a jellemző.

Táblázatunk egyértelműen bizonyítja, hogy a Hernád vidéki lakosság zöme az új vallás híve. A zsidók jelenléte pedig a parasztpolgári fejlődés mellett bizonyít. E folyamatot a földesurak erősítették fel. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy e szűkebb régióban született meg az első teljes anyanyelvű Biblia. Gönc prédikátora, Károlyi Gáspár fordította a Bibliát, melyet Vizsolyban nyomtattak ki. A kassa-völgyi esperes korszakos eredményt ért el. Az sem véletlen, hogy 1562-1563-ban a környék prédikátorai részt vettek a tarcali zsinaton. Megemlíthetjük, hogy a Hegyalja országosan igen fejlett gazdasági, és kulturális élettel rendelkezett. A Biblia lelkes hívei, Mágóchy Gáspár és András voltak a mecénásai Károlyi vállalkozásának. András halála után az özvegy feleségül ment Rákóczi Zsigmondhoz, Szerencs urához.¹¹ A Cserehát peremén Felsővadász a Rákócziak fészke, honnan az előnevüket is vették. Zsigmond a 15 éves háborúnak mintegy nyitányaként Szikszó alatt megverte a Kassa ellen vonuló török sereget. A Hernád-völgye volt a kapuja Felső-Magyarországnak. A Zempléni-hegység lábainál is egy Kassa felé vezető út húzódott. Aki azt az utat választotta, számolnia kellett Tokaj várával, továbbá Boldogkőváralja, Tállya, Regécke váraival, melyek több mint egy évszázada a Szapolyai család birtokai voltak. Ezért tehát a Hernád-völgye védett átjárónak bizonyult.

Jelentős volt itt a reformáció szerepe, erről Bitskey Istvánt idézzük:¹²

¹⁰ Vö.: *Bellon Tibor* i. m.

¹¹ *Tamás Edit*: Rákócziak dicső kora, Zvezető a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma állandó történeti kiállításához. Sárospatak, é. n. Rákóczi János őseihez hasonlóan katonáskodott, és vármegei tisztségeket töltött be. Nevezetesen a zempléni Csicsva vármagyagya és a megye alispánja volt. Fia, Zsigmond a Perényi család sárospataki udvarában nevelkedett. 1577-ben Szendrő várának kapitánya, azt követően a híres végvár, Eger főkapitánya (1588-1591) lett. Az általa vezetett keresztény hadak verték szét Szikszónál a török csapatokat (1588.). A 15 éves háború első felének egyik parancsnoka volt. A felső-magyarországi védelmi hadjáratnak eredményeként 1593-ban Füleket várat visszafoglalták. Szerencs és Tarcsl (1599) megszerzése biztosította jelenlétét Hegyalján. A hegyaljai szőlőtermelés és borkereskedelem meghatározó személyisége lett. Rákóczi Zsigmondot mint Erdély fejedelmét szülőhelyén Felsővadászon érte a halál 1608-ban. A szerencsi református templomban temették el. - *Faragó Tamás* (szerk.): Város és társadalom a 16-18. században. Miskolc, 1994. 141-150. - *Dobrossy István*: Egy hegyaljai főúri család (a Vayak) kapcsolata a miskolci görög borkereskedőkkel. ?? Nagyladna parasztlakói ezt vallják: ácsmunkát végzünk, amihez ugyanis értünk, a házat, épületeket elkészítjük, a Hernádon folyással leengedjük, leúsztatjuk. - *Viga Gyula - Udvári István*: A javak cseréje, munka és vándorlás Sáros megyében a 18. század közepén. = Népi kultúra - népi társadalom XVII: k. Bp., 1991. 165-200. Mődjük van tutajokat összeűtni, s ezeket az árral Kassára leúsztatni (Nagyladna). A síkvidék felől érkező gabona kereskedelmének Kassa fontos színtere volt. Ugyancsak fontos szerepet kapott a Felföld, és a magyar Alföld közötti állatkereskedelemben is. Sőt, a só fuvarozásban is szerepük volt. - *Lukinich Imre* (szerk.): Rákóczi emlékkönyv halálának 200 éves fordulójára I. Bp., 1935. Rákóczi Zsigmondban tündökölték a kornak erényei. 1573-ban Zsigmond megsemmisített egy tekintélyes török csapatot, amely a szikszói vásár kirablására indult. Nemsokára Putnoknál, Ferhád basa 12.000 főnyi hadát ugrasztotta szét (1588). - *Rémias Tibor*: MalmokÉszakkelet-Magyarországon a 19. század msopdiki felében. = Manufaktúrák Magyarországon I. Miskolc, 1989. - *Nyíri Tibor*: Szerencs és környéke természeti értékei és azok megjelenítése. = *Frisnyák Sándor - Gál András* (szerk.): Szerencs, Dél-Zemplén kapuja. Nyíregyháza-Szerencs, 2007.

¹² *Bitskey István*: Hitviták tüzeiben. Bp., 1978. 75.

„A táj a hazai reformáció bölcsője. Kisebb falvak nagyhatalmú, és vagyonos református főúri családja-
inak anyagi támogatására számíthatott. Így mindenek előtt Mágotchy Gáspárra, majd a későbbi erdélyi fe-
jedelemmé választott Rákóczi Zsigmondra. A helvét irányú észak-kelet magyarországi terjedésének, és erősö-
désének kellő bizonyítéka a Tarcalon - minden valószínűség szerint, a tokaji kapitány Némethi Ferenc tá-
mogatásával - 1562-ben tartott zsinat. Ezen, főleg a nagy kiterjedésű egri egyházmegye területén működő
protestáns lelkészek vettek részt. Számos hasonló jellegű tanácskozás sorából is kiemelkedik ez az esemény,
mert itt már határozottan a svájci jellegű programot fogadták el, T. de Beze 1560-ban közzétett tételait
dolgozták át. 1564-ben egy közös zsinaton újból elfogadták „a tacali-tordai” hitvallást, s ekkortól vannak a
későbbi esperességek kialakulásáról is az első biztos adataink. Az amúgy is bonyolult helyzetet tovább nehe-
zítették a hadi események. A frissen kinevezett, elzászi származású lutheránus Felső-magyarországi főkapi-
tány, Lázár von Schwendli hadjáratai, valamint az 1566-os nagy „tatárjárás” elpusztították a vidéket (a
templomok többsége leégett). Károlyi Gáspár, és a Vizsolyi Biblia főúri patrónusai eredetileg Mágocsy Gás-
pár és András voltak. Ők azonban 1586-87-ben meghaltak. András özvegyének új férje, gyermekeink
gyámja, és birtokainak kezelője Rákóczi Zsigmond lett, ő átvállalta a biblia kiadás pártfogását is. A
„tarcal-tordai hitvallás a környék lutheránusainak ellenszenvét hamarosan kiválította. Abaúji vármegye fő-
ispánja, Perényi Péter magához rendelte Sátoraljaújhelyre a tarcali zsinat vezetőit, és azokat felelősségre
vonta az evangélikus hittől való elszakadásuk miatt. A prédikátorok nevében Thüri Pál sajozszeptéri lelk-
ész azzal válaszolt, hogy ők nem tértek el az ágostai hitvallás szellemétől... Perényi ezután válaszüöt elé ál-
lította a prédikátorokat: vagy aláírják a wittenbergi nyilatkozatot, vagy eltávoznak állásukból. Néhányan
az utóbbit választották. A többség azonban engedett a kényszernek, ami azonban koránsem jelentett szakítást
eddiggi meggyőződésükkel... Tovább terjedtek a svájci teológia tanai, elsősorban persze Perényi szemé-
lyes ellenfelének, Némethi Ferencnek a védőszárnyai alatt. A zempléni példa mutatja, hogy az 1560-as
évek végéig végérvényesen, és összeféktethetetlenül kettészakadt a magyar reformáció. Gönc mezőváros a 16. szá-
zadban Abaúji vármegye második legnagyobb települése volt Kassa után. Lakosságát eredetileg német telepe-
sek utódai alkották, akik a század negyvenes éveitől rohamosan elmagyarosodtak. Kedvező fekvése – Hegy-
alja-Krakkó kereskedelmi út fontos állomása volt – lehetővé tette, hogy újra meg újra fel tudjon éledni a
háborús pusztításokból, életét az sem zavarta túlságosan, hogy birtokjogán a szepesi prépostság, a Dobó és a
Thürzó család marakodott. A város első ismert magyar református lelkésze, Bencédi Székely István, a neves
református író volt. Ő, 1563 végén még itt élt, amikor Károlyi elfoglalta az állását. Decemberben ketten
egyszerre ajánlották a kassai tanács pártfogásába a tállyai papot, és a szán7tói rektort, akik külföldi egyete-
mekre indultak. Károlyi, a Biblia lefordításához az 1580-as évek derekán kezdett hozzá, bevonva a mun-
kába a Göncsel szomszédos hegyaljai mezővárosok prédikátorait. A hegyaljai mezővárosok ebben az időben
országosan élen jártak a gazdasági, és kulturális életben. Bortermelésből élő mozgékony paraszt-polgárai
egységesen a református valláshoz csatlakoztak, s egyházukra, és iskoláikra szívesen és bőkezűen adakoztak.
Önkormányzatban éltek, prédikátoraikat maguk választották. Nem akárkít! A prédikátorok jó része kül-
földi akadémiákat végzett. A Hegyalján tehát együtt volt a szakképzett fordító gárda, egy tekintélyes tudós-
sal az élen, aki püspök nem lévén, a Kassa völgyi (tehát a Hernád-völgyi) táj legmagasabb egyházi méltóság-
gát viselte. Ez a prédikátor, és munkatársai biztosan támaszkodhattak a paraszt-polgárok támogatására, és
ami nagyon fontos, számíthattak a kisebb falvak nagyhatalmú és vagyonos református főúri családainak
anyagi támogatására. Így mindenek előtt Mágochi Gáspárra, majd Rákóczi Zsigmondra. Mindehhez hoz-
zájárult, hogy az 1580-as évek a magyar történelem ritka és rövid időszakát jelentették a hegyaljai tájon is:
szüneteltek a török háborúk, és a királyság és Erdély között is béke volt.”

OLÁH TAMÁS

A Hegyköz területrendezési változásai 1848-1861 között

Jelen tanulmányom egy 2004-ben elkezdődött közigazgatás-történeti–történeti földrajzi kutatás újabb állomásának tekinthető. Ekkor kezdtem el foglalkozni az abauji Hegyköz, a történeti Zemplén és Abauj vármegyék határán fekvő kistáj 1848-1950 közötti területrendezési változásainak kutatásával. A kutatás első eredménye a 2005-ös Széphalom évkönyvben megjelent „Az abauji Hegyköz fogalma és területe” c. tanulmányom volt, amelyben elsősorban a levéltári források alapján próbáltam bemutatni az abauji Hegyköz, mint történeti tájegység területének változását.¹ A magyarországi és szlovákiai levéltári források, valamint a nyomtatásban megjelent néprajzi és történeti szakirodalom alapján megállapítható volt, hogy a 18. sz. végétől megfigyelhető a „Hegyköz”, mint tájegység nevének előfordulása, és az 1830-as évekbeli területe már nagyjából megegyezik a mai területtel. (A Hegyközeire vonatkozó, zömmel abauji forrásokból kimarad a zempléni Vitány említése, viszont szerepel benne két ma Szlovákiához tartozó település, Biste és Kiskázmér.) Később, a 19-20. sz. fordulóján kialakul a terület szűkebb értelmezése, amely azt a 15 települést foglalja magába, amely az 1881/1882-es területátcsatolást követően is Abauj-Torna vármegyében maradt. Ez azonban nem jelentette a tágabb Hegyköz fogalom eltűnését, és az 1940-es évek végétől kezdődően ismét általánossá válik a tájegység nevének tágabb értelmű használata a Széphalomtól Hollóházáig terjedő területre.

„Nemzeti életünk, mint a tavaszi langyos meleg eső alatt, a hosszas télfagyaltatva növény feléled, új életre látszik ébredni, el jött az idő, mit a nemzet, e jó és szép haza nemtől (t. i. védszellemei, génuszai) idők előtt megjövendőltének, az okosság és lelki ösmetet szabta Szabad szellem ömlik el e jövő boldogságának küszöbén, gazdag reménnyel álló édes hon minden egyforma polgárán, annyi század sötéte után virrad, s haladunk”. E sorokkal kezdte az Abauji Református Egyházmegye „Kormányszékének” írott levelét a füzérradványi és pálházai református gyülekezet 1848. április 3-án, világossá téve számunkra is, hogy a kor embere – lakjon bár jobbágyfaluban, távol az ország központjának számító Pest-Budától vagy Pozsonytól – tudta, hogy milyen óriási horderejű változás zajlott le 1848 tavaszán, Magyarországon.²

A reformkor és a márciusi forradalom törekvései, amelyek az 1848. április 11-én szentesített áprilisi törvényekben öltöttek testet, megnyitották a lehetőséget a polgári átalakulásra. Beemelték az ország törzsterületén élő lakosság mintegy 79 %-át kitevő, eddig földesúri függésben élő jobbágyaságot az „alkotmány sáncaiba”. A jobbágyfelszabadítással mentesítették őket a súlyos földesúri terhek alól, az eddigi jobbágytelkek a tulajdonukba

¹ Oláh Tamás: Az abauji Hegyköz fogalma és területe. = Széphalom 15. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 239-252. A következő településeket sorolom az abauji Hegyközhöz: Alsóregmec, Bózsza (Kis- és Nagybózsza egyesítéséből), Felsőregmec, Filkeháza, Füzér, Füzérkajata, Füzérkomlós, Füzérradvány, Hollóháza, Kishuta, Kovácsvágás, Mikóháza, Nagyhuta, Nyíri, Pálháza, Pusztafalu, Széphalom (ma Sátoraljaújhely része), Vágáshuta, Vilyvitány (Vily és Vitány egyesítéséből).

² Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára. (SRKLT.) A füzérradványi református egyházközség iratai 1811-1914. R. A.VI.5/5. A radványi és pálházai egyházközségek összes tagjainak levele Szabó János lelkész ügyében az Abauji Egyházmegyei Kormányzéknek. Radvány, 1848. április 3.

ték őket a súlyos földesúri terhek alól, az eddigi jobbágytelkek a tulajdonukba kerültek, eltörölték az egyházi tizedet, amely döntések nyomán javultak életlehetőségeik. A népképviselői országgyűlés törvénybe iktatásával és az úriszék eltörlésével pedig a jogegyenlőség irányába tett az ország nagy lépést, elhárítva ezzel azt a veszélyt, amitől különösen az 1846-os galíciai események miatt igen erősen tartott a magyar reformellenzék, hogy ti. a nemzeti függetlenségi törekvéseket képviselő nemesi ellenzék a bécsi udvar az életkörülményeikkel elégedetlen parasztokkal vereti le. Joggal írhatta Kossuth Lajos és Szentkirályi Móric, Pest vármegye két országgyűlési követe 1848. április 16-ai keltezésű utolsó követségi jelentésében: „Nem minden ez, mi az egész nemzet jövődjét magában foglalná, hanem alapja jövő kifejlődésünknek”.³ Amint az a fenti idézetből is kitűnik, az áprilisi törvények célja a polgári átalakulás alapjainak lerakása volt, ezért nem foglalkozhatott minden problémával, így a vármegyék területszervezési kérdéseivel sem. De a 1848-1849-es forradalom és szabadságharc során a magyar politikai vezetés a későbbiekben sem tudott érdemben ezzel a kérdéssel foglalkozni, hiszen fontosabb problémákat kellett megoldania.⁴

Az 1848-as forradalom és szabadságharc időszakában, amely kutatásaim kiindulópontjának tekinthető, az abaúji Hegyköz területe két vármegye, Abaúj és Zemplén között oszlott meg. Abaújhoz tartozott Vitány kivételével valamennyi hegyközi település, Vitány pedig mint egy félsziget nyúlt be Abaúj vármegye területébe. Vitány 1842 óta Zemplén vármegyén belül a négy kerületből álló terebesi (vagy más néven újhelyi) járás újhelyi kerületéhez tartozott.⁵ Az Abaújhoz tartozó többi hegyközi település két járás között oszlott meg. Alsóregmec és Kisbányácska/Széphalom, Biste, Felsőregmec, Kisbózsza, Kovácsvágás, Nagybozsza, Filkeháza, Kiskázmér, Kovácsvágás, Mátyásháza, Mikóháza, Nyíri, Pálháza, Radvány, Vily, valamint a 18. sz. második felében, a füzéri Alsó-erdőkben létrejött 3 huta település, a mai Kishuta, Nagyhuta és Vágáshuta a 3 kerületből álló gönci járás azon kerületéhez tartozott, amelyet 1848-1849-ben a levéltári források szerint hegyközi kerületnek is neveztek. A hegyközi településeken kívül Telkibánya, Gönc és Göncruszka tartozott még ide. A füzéri járás szintén 3 kerületből állt és a Hegyközhez tartozó Füzér, Hollóháza, Kajata, Komlós és Pusztafalu 1848-ban a 2. alszolgabírói kerülethez tartozott. Ennek a kerületnek a települései többségében a Hegyközön kívül terülnek el, ezek: Alsócsáj, Felsőcsáj, Bogdány, Garbóc, Alsómislye, Felsőmislye, Szkáros, Zsadány, Nádasd, Alsó- és Felsőkéked, Pányok, Abaújjár és Zsujta.⁶

³ Szabad György: Kossuth irányadása. Bp., 2002. 80-131. Ehhez kapcsolódik, hogy Abaúj vármegye 1848. máj. 10-i bizottmányi ülése elrendelte a belügyminiszter ápr. 19-ei rendelete értelmében, hogy az áprilisi törvényeket vármegyei kiküldöttek hirdessék ki és magyarázzák el a lakosságnak. A vármegye ezért 500 darabot rendelt az áprilisi törvényekből a kiküldöttek részére, akik például a gönci járás hegyközi, vagy fősolgabírói kerületében Comáromy József fősolgabíró és Bárczay Mihály voltak. Ez az adat azért érdekes, mivel a kutatások jelen állása szerint itt fordul elő legkorábban a Hegyköz neve közigazgatási terület egység nevéként is. ŠAK Abovská župa 1498-1850. Správne písomnosti. B. Úsek revolučných rokov 1848-1849. Spisy župneho staleho vyboru. a. Koncepty zápisnic. 450. doboz. Az 1848. máj. 10-én kezdődött bizottmányi ülés jegyzőkönyvi fogalmazványa. 21-23. fol.

⁴ Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Bp.-Pécs, 2001. 121. (a továbbiakban: Hajdú 2001). Hencz Aurél: Területrendezési törekvések Magyarországon. Bp., 1973. 77-84. (a továbbiakban: Hencz 1973). Táncsics Mihály készített ugyan tervet az ország új közigazgatási területbeosztására, de ez kivitelezhetetlen, minden realitást nélkülöző koncepció volt.

⁵ Az 1846-1848 közötti források szerint azt a járást, melyhez Vitány is tartozott, egyaránt hívták terebesi, ill. újhelyi járásnak.

⁶ 1787-ig a füzéri járáshoz tartozott minden minden hegyközi falu, azonban II. József 1787. febr. 6-án kelt rendelete értelmében a fenti felsoroltakat a gönci járáshoz csatolták. Ladislav András: Abovská župa 1498-1850. Čiastkový inventár. Košice, 1973. 10-

A Hegyköz területe Görög Demeter Abaúj vármegyéről készült térképén⁷

11. (A továbbiakban: *Andrási* (1973). *Ladislav Andrási*: Abovská-Turnianská župa I. obdobie 1785-1790. II. obdobie 1850-1861. III. obdobie 1882-1922. Košice, 1965-1966. II. obdobie 1850-1861. 6. (A továbbiakban *Andrási* 1966). Štátný Archív v Kosiciach (ŠAK) Abovská župa 1498-1850. Správne písomnosti. B. Úsek revolučných rokov 1848-1849. Spisy župneho staleho vyboru. b. Spisy. 450. doboz. Nemzetőrségi összeírások. A gönci járás hegyközi kerületének összeírása. Mikóháza, 1848. jún. 4. 57-70. fol. a gönci járás I. alszolgabírói kerületének összeírása 1848. jún. 4. 157-171. A gönci járás I. alszolgabírói kerületének sajtóeszküdtészi összeírása 1848. jún. 4. 177-178. A gönci járás II. alszolgabírói kerületének összeírása. Korlát, 1848. jún. 2. 182-203. A füzéri járás 2. alszolgabírói kerületének összeírása. Kassa, 1848. jún. 5. 23-55. Ezen összeírások alapján megállapítható a gönci és füzéri járáshoz tartozó hegyközi települések kerületi beosztása. SFL IV-A. 1005/b. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850. Számadások 1650-1849. Loc. 276. 119. csomó. Az 1848. november hónapjában a terebesi járáshoz tartozó helységekkel a házi pénztárba beszedett adó jegyzéke. Sátoraljaújhely, 1848. nov. 20. IV-A. 1005/f. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Adózók és zsidó bérlők összeírása 1740-1850. Zsidók és nemtelen bérlők összeírása 1846/47-1850. A hadipénztár összegegyeztető lajstroma Zemplén vármegye részéről 1846/7. esztendőre. Az 1848. évi nemtelen haszonbérlők és molnárok által befizetett taxák rajtroma. Tekintetes Nemes Zemplén Vármegye 1847/48. évi összesítő lajstroma. XIII-20. A Rátay család iratai. 1724-1900. 1 csomó. Botka Ferenc hegyközi kerületi alszolgabíró levele az abaúji nemzetőrség I. százada századosának. Nagybózsza, 1849. máj. 28.

⁷ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára (SFL.) XV-35. Nyomatott térképek gyűjteménye 1806-2003. Görög Demeter: Abaúj vármegye, 1806.

A szabadságharc bukása után az abszolutisztikus császári kormányzat átalakította Magyarország közigazgatását, ami együtt járt az ország területi beosztásának megváltozásával is. Még 1849. május 30-án Haynaut nevezték ki a magyarországi és erdélyi cs. kir. seregek főparancsnokává, egyúttal megkapta a kormányzati hatalom gyakorlását is az „ostromállapotban lévő koronatarományokban”. 1849. június 4-én legfelsőbb kéziratban meghatalmazott császári biztosság nevezték ki mellé br. Geringer Károlyt. Geringer feladata az volt, hogy egyrészt Haynaut ellenőrizze, másrészt ő volt a magyarországi közigazgatás vezetője, aki ugyanakkor semmilyen önállósággal nem rendelkezett, rendszeresen Bécsben is tartózkodott, mivel magyarországi polgári biztosi minősége mellett a Bécsben, a magyar ügyek számára felállított bizottságban is tevékenykedett, és legfontosabb előterjesztéseit Bécsből tette meg.⁸ A területi közigazgatás vezetői azok az osztrák hadügyminiszter által az orosz seregek mellé kinevezett hadbiztosok voltak, akiket a népnyelv muszkavezetőknek hívott. Leghamarabb 1849 júniusában gr. Szirmay Sándort, Rohonczy Ignácot és gr. Forgács Antalt nevezték ki hadbiztosokká. A nekik adott utasítás a következő közigazgatásban követendő elveket fejezte ki: A határkörükbe jutó nemzetiségi területeken a magyar nyelv uralmát biztosító törvényeket nyilvánítsák eltöröltnek. A március 4-i olmtüzi birodalmi alkotmány értelmében biztossítsák az egyes nemzetiségeket nyelvi egyenjogúságukról és nemzeti fejlődésük oltalmáról és gondozásáról, továbbá az alsóbb közigazgatási hivataloktól a megyei hatóságokig az illető vidéken használt nyelv legyen az ügykezelés nyelve.⁹

Az ország új ideiglenes közigazgatási szervezetének alapelveit a Wiener Zeitung 1849. július 4-i száma közölte. E szerint a kerületi katonai parancsnokok mellé miniszteri tanácsosi rangban kerületi főbiztosokat neveznek ki, akik kerületük összes megyei, városi és járási ügyeit magasabb fokon intézik. A császári kormányzat e mellett a kisebb megyék egyesítését tervezte és a megyében külön választották volna a közigazgatást és a bíraskodást, az előbbi főhivatalnok vezetné, helytartótanácsi tanácsosi rangban, kormánybiztos címmel.¹⁰ A magyarországi provizóriumra vonatkozó előterjesztést végül 1849. október 17-én hagyta jóvá az uralkodó és az ideiglenes közigazgatási szervezetről szóló, 12 szakaszból álló rendelet, valamint ennek végrehajtási utasítása 1849. október 24-én jelent meg. Továbbá 1849. november 1-jén újra közölték a március 4-i birodalmi alkotmányt – amelyen az ideiglenes közigazgatási szervezet is alapult –, hiszen az országot már pacifikálták a cári és császári csapatok, ezért az alkotmány az ország teljes területén kihirdethető volt.¹¹ Az előterjesztés kimondta, hogy Magyarország régi alkotmányát a forradalom megdöntötte. Ez idő szerint szükséges az egyesített katonai és politikai hatalom és kormányzat az országban, mivel kivételes állapot van, ugyanakkor szem előtt kell tartani a monarchia egységét és a „népfajok egyenlőségét”. A közigazgatás szervei a következők voltak a rendelet szerint: a Magyarországon állomásozó cs. kir. III. hadsereg főparancsnoka és a polgári ügyekre nézve teljhatalmú császári biztos. A végrehajtó hatalom vezetője belbiztonsági téren a hadsereg főparancsnoka volt, a polgári közigazgatást a melléje kirendelt császári biztos, a bécsi minisztériumnak alárendelt főhivatalnok szervezte és vezette.¹²

⁸ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1865. I. k. Bp., 1922. 100, 111-112. (ezután: Berzeviczy 1922).

⁹ Berzeviczy 1922: 104-105.

¹⁰ Berzeviczy 1922: 105-106.

¹¹ Berzeviczy 1922: 135. SFL. IV-A. 1001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 1823-1848 (1849). A császári-királyi közigazgatás iratai. 381. cs. Loc. 399. No. 297. Magyarország ideiglenes közigazgatási rendszere.

¹² Berzeviczy 1922: 135-136. SFL. IV-A. 1001/h. 381. cs. Loc. 399. No. 297.

Ez alatt a következő igazgatási szint a katonai kerület volt, amelynek első embere a kerületi katonai parancsnok, aki a legfőbb politikai hatalmat gyakorolta, azonban az adminisztratív ügyek esetében nem egyedül, hanem a mellé kirendelt miniszteri biztossal együtt. A miniszteri biztosok feladata az volt, hogy a folyó közigazgatási ügyeket, ill. a szervezeti intézkedéseket és a területi reformokat hajtsák végre. Ők ügykörükre nézve, a meghatalmazott császári biztosnak (Geringer) voltak alárendelve. A katonai kerületekből 2-3 polgári kerületet alakítottak ki. Ferenc József 1849. október 17-ei elhatározásával hagyta jóvá Magyarország új katonai kerületi beosztását, amely 6 katonai kerületet szervezett, amely 15 polgári kerületre tagolódott (ebben benne van a „Magyarkoronaországról” leválasztott Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területe is). Abaúj és Zemplén vármegyék területe a kassai katonai kerülethez tartozott.¹³

A magyar közigazgatásban II. József után másodszor vezették be a kerületi rendszert, amelynek eszméje Kübeck bárótól származott. Ezeknek a kialakítását Geringer már júniusban megkezdte. Egy-egy polgári kerület általában 3-4 megyére terjedt ki. A politikai közigazgatást a polgári kerületben a kerületi főbiztos irányította a kerületi főispáni címmel.¹⁴ A polgári kerületek megyékre (kormányzati kerületekre) tagolódtak, élükön kormánybiztos állt megyefőnöki címmel. A kormányzati kerületek járásokra tagolódtak, amelyeknek az élén járási biztos állt „közigazgatási főbírói” címmel, aki adminisztratív ügyeket vitt. A provizóriumról szóló rendelet kimondta azt is, hogy a megyék és járások beosztását és határait újra fogják szabályozni, és a járások határa igazodjon a nemzetiségi viszonyokhoz. Ez utóbbi kitétel nyomán indulnak meg majd azok a területrendezési munkák Abaúj és Zemplén vármegyékben is 1849-1850 fordulóján, amelyek átalakítják majd a Hegyköz közigazgatási beosztását is.¹⁵

Az ideiglenes közigazgatási szervezetről szóló rendelet végrehajtását egy 60 §-ból álló végrehajtási utasítás szabályozta. Ez kimondta, hogy a kerületi, megyei és járási beosztás a fennálló rendet kövesse egyelőre, de azt is hozzáfűzte, hogy kivételek is lehetnek, ugyanis célszerűnek tartja az eddigi területmegosztás módosítását, ha azt az igazgatás szükségletei, a beszőgellések (enklávék) felszámolása, valamint egyéb politikai és katonai indokok szükségessé teszik. Ha az eddigi megyék túl nagyok, vagy népesek, 2-3 részre is oszthatók. A megyék felosztását és határaik kijelölését a kerületi főispán szervezi és a kerületi katonai parancsnok véleményezése után a teljhatalmú császári biztos állapítja meg és terjeszti fel a császári királyi minisztériumnak jóváhagyásra. A végrehajtási utasítás kimondta azt is, hogy a megyék lehetőleg tekintettel a községek egyházi igazgatási beosztására, az eddigi járáshatárookra, valamint a földrajzi és helyi viszonyokra, a népesség szükségleteire és a közszolgálat igényeire, politikai igazgatási járásokra tagolódnak. Ezek nem lehetnek sem olyan nagyok „hogy a rendezett igazgatás és folytonos felügyelés lehetetlenítségessé”, sem olyan kis területek, hogy az igazgatás túlzottan elburjánozzon és az államkincstárt aránytalanul megterhelje. Ezeket figyelembe véve a járási felosztást a megyei főnökök fogják javasolni, amit a kerületi főispán véleményezése után a teljhatalmú császári biztos fog meghatározni és ha ezt a minisztérium is jóváhagyta, a császári királyi főparancsnok fogja tudtára adni az érdekeltek-

¹³ Berzeviczy 1922: 135-138. *Sashegyi Oszkár*: Az abszolutizmus kori levéltár. (A MOL Kiadványai I. Levéltári leltárak 4.) Bp., 1965. 33. (a továbbiakban: *Sashegyi* 1965) SFL. IV-A. 1001/h. 381. cs. Loc. 399. No. 297.

¹⁴ Berzeviczy 1922: 135-138. *Sashegyi* 1965: 34. SFL. IV-A. 1001/h. 381. cs. Loc. 399. No. 297. Magyarország ideiglenes közigazgatási rendszere. Utasítás Magyarország ideiglenes közigazgatási rendszerének életbe léptetésére.

¹⁵ Uo. és IV-A. 1001/h. 381. cs. Loc. 399. No. 297.

nek. A politikai közigazgatás szervei vegyes ajkú lakosság körében kötelesek védeni minden néptörzs jogait, nyelvi és egyéb érdekeit. Megvalósítandó a honos nyelvek egyenjogúsítása. A kerületi főispánok egymás között, ill. a mellettük vagy felettük álló polgári, és valamennyi katonai, valamint a Magyarországon kívüli polgári hatóságokkal hivatalosan csak német nyelven érintkezhetnek.¹⁶ A polgári kerületek számának növelése, valamint a megyei és járási beosztásról folyó tárgyalások arra irányultak, hogy a rendelkezésre álló statisztikák helyett olyan régebbi feljegyzések, egyházmegyei schematizmusok legyenek használatba véve, amelyek a magyarság számarányát kedvezőtlenebb színben tüntetik fel.¹⁷

A császári kormányzatnak „a Köz-igazgatás czélszerűbb kezelhetése nézetibül a Magyar Honnak a legfelsőbb helyen elhatározott újabb felosztása következtében keltt”, fent hivatkozott rendelete értelmében, Abaúj vármegyében az újonnan kinevezett megyefőnök, Olasz János 1849. október 30-án beadott egy tervezetet Szirmay Sándor császári királyi kerületi főbiztosnak (főispánnak), amely Abaúj vármegyét a korábbi 5 helyett 6 közigazgatási járásra osztotta volna be. A hivatkozott rendelet nyíltan abszolutisztikus elveket hangoztatott azzal, hogy az önkormányzatiság helyett a lakosság „nagyobb felügyeletű kormányoztatását” és ehhez nagyobb létszámú tisztviselői kar szükségességét fogalmazta meg. A lakosság szorosabb felügyelete kisebb járásokat is megkövetelt, ugyanakkor a rendelet másik fontos kívánalma az volt, hogy „a Tót ajakuakat a Magyar ajakuaktól” elválassza, ezért ezeket figyelembe véve Olasz tervezete, amelyhez mellékeltek a vármegye akkor érvényes járási felosztását és ennek térképét, ill. az új járási felosztást terv alapján készített térképét is, a következőket javasolta a kerületi főispánnak:¹⁸

A kassai és füzéri járásokból kialakították volna „a Tót ajkúaknak elkülönözésével” a „Tót kerületet” (39 falu, 1 lakott pusztát). A gönci járásból „a Göntzi Hegyes Vidéket”, amelyhez az abaúji Hegyköz gönci járásban fekvő települései, úgymint Mikóháza, Alsóregmec, Felsőregmec, Mátyásháza, Kovácsvágás, Vily, Radvány, Filkeháza, Pálháza, Sompataki Huták, Kisbózsza, Nagybozsza, Nyíri és Kápolna pusztája is tartoztak, az új füzéri kerülethez csatolták volna (a kerület német neve Zsadányer Bezirk).¹⁹ A kassai kerületet a korábbi csereháti járás területével egészítették volna ki, amelynek német neve Gr. Idaer Bezirk (nagyidai kerület). A csonka gönci és a csereháti járások szintén megmaradtak volna önálló kerületként, továbbá a szikszói kerület teljes egészében a régi maradt volna a tervezet szerint.²⁰ Ennek alapján tehát a Hegyköz Abaúj vármegyéhez tartozó települései a II. kerületbe (füzéri járás, Zsadányer Bezirk) kerültek volna. Olasz János megyefőnök felvetette még azt is, hogy néhány települést más vármegyéktől is Abaúj vármegyéhez kellene csatolni, ezek a Kassához mintegy negyedóránnyira

¹⁶ Berzeviczy 1922: 137. IV-A. 1001/h. 381. cs. Loc. 399. No. 297.

¹⁷ Berzeviczy 1922: 138.

¹⁸ ŠAK. Abovská župa 1498-1850. C. Úsek. Po potlačení revolúcie 1849-1850. Župný predseda (Náčelník). b. Spisy. XVI. Organizačné a služobné veci. 463. doboz. 164/1850. Olasz János, Abaúj vármegye cs. kir. biztosa (elnöke) levele gr. Szirmay Sándor cs. kir. kerületi főbiztosnak Abaúj vármegye járási beosztásáról. Kassa, 1849. okt. 30. Olasz János megyei elnök megjegyezte e levélben, hogy a rendeletben az az utasítás volt, hogy „e Tárgyat a Nyilvánosságtól a mennyire lehet el vonva” kellett kezelni és ezt szem előtt tartva kellett bemutatni a nemzetiségi viszonyokra és a lélekszámról tekintettel bíró új járási beosztást! Abaúj Megyének jelen felosztása 1849. Kassa 1849. okt. 28. Abaúj Megyének új felosztási Tervezte. Kassa, 1849. okt. 28.

¹⁹ Bár Kisbányácska nem szerepel az idézett 1849-es felsorolásokban, azonban 1854-ig Abaúj vármegyéhez tartozott.

²⁰ ŠAK. Abovská župa 1498-1850. C. Úsek. Po potlačení revolúcie 1849-1850. Župný predseda (Náčelník). b. Spisy. XVI. Organizačné a služobné veci. 463. doboz. 164/1850.

lövő, Sáros vármegyei Tihany (Hernádtihany, ma Ťahanovce, Szlovákia), továbbá a Hegyközben fekvő, de Zemplén vármegyéhez tartozó Vitányt, amely Abaúj vármegye területébe „majdnem egy egész, sőt ennélis több mértföldre be szegelvén, - ide kapcsolandó lenne”. Cserébe Sáros vármegyének Királynépet, Zemplénnek pedig Kiskázmért adta volna át.²¹

A tervzet már meghatározta a kerületi biztosok (járási szolgabírók) „középponti lakásának” helyét is. Ezért a megyefőnök a kerületi biztosok székhelyéül az alábbi településeket jelölte ki: Az újonnan alakuló tót kerületben Kassa, a Hegyköz is magába foglaló II. (füzéri) kerületben Nagyszalánc mezővárosa, a III. (kassai) kerületben Nagyida, a IV. kerületben Gönc, az V. (csereháti) kerületben Sepsi, a VI. (szikszói) kerületben Forró, vagy Szikszó lett volna a székhely.²²

A járások szervezéséről egyébként Geringer 1849. november 13-án utasítást adott a kerületi főbiztosoknak, eszerint figyelembe kellett venni, hogy a hatalmi ágak szétválasztása miatt megszűnik a járási hivatalnokok bíraskodási és adóhivatali teendője, tehát a közigazgatással foglalkozó járási hivatalnokok sokkal nagyobb területen láthatják el feladataikat, mint eddig. A járás székhelyét úgy kellett megválasztani, hogy onnan a legtávolabbi település egy nap alatt oda-vissza utazással számolva, felkereshető legyen és a helységek többsége lehetőleg ne legyen távolabb 3 német mérföldnél. A járásszékhelyek lehetőleg kereskedelmi és ipari központok legyenek. A korábbi enklávékra és kiváltságos területekre a szervezés során nem kell tekintettel lenni, hiszen az egyenjogúság miatt a lakosok számára közömbössé vált, hogy melyik járáshoz tartoznak. Azért, hogy megvalósuljon a nemzetiségek egyenjogúsága, pontos statisztikainéprajzi felméréseket kell végezni és ennek eredményét figyelembe véve, lehetőleg nemzetiségi járásokat kellett kialakítani. Ott azonban, ahol ez nem megvalósítható, javasolni lehetett a kisebbségek részére kirendeltségek létesítését. Továbbá az utasítás kötelességévé tette az újonnan kinevezett járási tisztviselőknek, hogy lakjanak a járásuk székhelyén.²³

Szirmay 1849. november 4-én terjesztette fel felsőbb jóváhagyás végett az október 30-án beküldött abaúji közigazgatási felosztási tervet. Ezt jóváhagyták, amiről 1849. december 31-én értesítette Olasz János „megyei elnököt” azzal, hogy a jóváhagyás csak a megyéhez eddig is tartozott településekre értendő, „néhány helységeknek javaslatba hozott ki; s illetőleg bekebelezése részint Sáros, s Zemplén megyei új felosztási új tervezeteknek felsőbb megvizsgálásától, részint pedig hevesi kerületi főispánnyal értekezéstől” függ.²⁴ Zemplén vármegye szintén benyújtotta felosztási tervét, de ez a Sátoraljaújhelyi Fiókleveltár iratai között nem maradt fenn, mivel hiányosak a vármegye császári-királyi adminisztrációjának 1850-1855 közötti iratai. Az azonban kiderül Olasz megyefőnök 1850. február 23-i leveléből, hogy Zemplén vármegye főnöke hivatalosan kérvényezte, hogy Alsóregmecet csatolják az újhelyi kerülethez (járáshoz), Erdőhorvátit és Felső-Golopot pedig a tokajihoz. Ezzel kapcsolatosan azt fogalmazta meg, hogy „ha bár némi alapja lenne is” annak a zempléni tervnek, amely Abaúj megcsonkítását indítványozza, de szerintem ezt az indítványt nem lehet figyelembe venni, ugyanis Alsóregmec

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Sashegyi 1965: 35.

²⁴ ŠAK. Abovská župa 1498-1850. C. Úsek. Po potlačenju revolúcie 1849-1850. Župný predseda (Náčelník). b. Spisy. XVI. Organizačné a služobné veci. 463. doboz. 164/1850. Gr. Szirmay Sándor cs. kir. kerületi főispán levele Abaúj megye elnökének. Kassa, 1849. dec. 31.

Felsőregmeccel, Mátyásházával és Kisbányácskával egymás közelében helyezkedik el és akkor ezeket a településeket is ilyen alapon el lehetne csatolni Abaújtól Zemplénhez. Holott a fenti falvak az „Abaúj Megyét Zempléntől elválasztó vizen innen vannak”. (Hadd jegyezzem meg ennek kapcsán, hogy a Ronyva és a Bózsza patakok vízgyűjtő területén található vízfolyások nem jelentettek komoly elválasztó akadályt e települések számára Sátoraljaújhely felé).²⁵ Olasz szerint ráadásul „a szélsőség jogánál fogva” (azaz a vármegye szélén való fekvés miatt) bármekkora területet el lehetne csatolni. Azt azonban elismeri, hogy Kisbányácskát át lehetne adni Zemplénnek, amelyért cserébe a zempléni Alsó-Golopot kérné, ugyanis Alsó- és Felső-Golop egymás mellett fekszenek. Nem támogatta továbbá Erdőhorváti Zemplénhez csatolását sem, ugyanis ezzel a vármegye „egy nagy kints hozó ágazattól válna meg”, mivel szőlőterülete a Hegyaljához tartozott.²⁶

Abaúj vármegye új járási beosztása nem lépett azonnal életbe, ugyanis Soós Sándor zsadányi járási főszolgabíró 1850. január 23-án, Nádasdon kelt levele, amely a birodalmi alkotmány ünnepélyes kihirdetésének járásban történő lefolytatásáról szólt, még az 1849. októberi járási beosztást tükrözi. Ezt erősíti meg Kleinszky Imre zsadányi (füzéri) járási alszolgabíró 1850. február 12-én, Rozgonyban kelt levele, amely azért érdekes, mert Rozgony az 1849 végén jóváhagyott új járási (kerületi) beosztás szerint már a tót kerülethez tartozott volna. Arról, hogy pontosan mikor lépett életbe az új járási beosztás, pontos forrásaim jelenleg nincsenek, azonban 1850. június 10-én Soós Sándor zsadányi járási főszolgabíró, és Schneider István megyei mérnök Abaúj vármegye főnökének, a bányácskai (Kisbányácska), pálházai és zsadányi hidak tárgyában írt beadványa arról tanúskodik, hogy ekkor már a zsadányi járáshoz tartozott a gönci járástól elcsatolt hegyközi terület.²⁷

Eközben Zemplénben is megváltozott a járások felosztása. A hiányosan fennmaradt iratokból is kitűnik, hogy az 1842-től fennállt járási és kerületi beosztás valamikor 1850 első felében megváltozott. Zemplén megye Császári Királyi Pénztári Hivatala 5/1850. sz., a megyei közigazgatási tisztviselők névsorát és fizetését tartalmazó irata szerint önálló kerületként (járás-ként) jelenik meg az újhelyi kerület, holott 1842-1849/1850 között a 6 településből álló újhelyi kerület a terebesi járás része volt. Ezt támasztja alá egy évszám nélküli összesítő adóajlajstrom a tokaji, szerencsi, újhelyi, bodrogi és nagymihályi „új felosztás szerinti kerületek” 1848-1849. évi hadiadójáról. E szerint az újhelyi kerülethez (járáshoz) 33 település tartozott. A kerület Sárospataktól Gercselyig húzódott és hozzá tartozott Vitány is.²⁸ Végül br. Geringer, Magyarország kormányzója 1850. március 22-i rendelete szerint Abaúj vármegye Zempléntől

²⁵ ŠAK. Abovská-Turnianská župa 1850-1861. A. Župný (úrad) náčelník. II. Všeobecné písomnosti. b. Spisy. XVI. Organizačné a služobné záležitosti. 21. doboz. 2175/1851. Olasz János abaúji megyefőnök levele gr. Szirmay Sándor cs. kir. kerületi főispánnak. Kassa, 1850. febr. 23.

²⁶ Uo.

²⁷ ŠAK. Abovská župa 1498-1850. C. Úsek. Po potlačení revolúcie 1849-1850. Župný predseda (Náčelník). b. Spisy. 458. doboz. I. skupina. Spisy do vecných tried nezariadené. Sz. n. iratok. Soós Sándor zsadányi járási főszolgabíró és Schneider István megyei mérnök levele Abaúj megye főnökének a bányácskai, pálházai és zsadányi hidak dolgában. Kassa, 1850. jún. 10. 3. skupina. IV. Soós Sándor zsadányi járási főszolgabíró levele Abaúj megye főnökének a birodalmi alkotmány kihirdetésének tárgyában. Nádasd, 1850. jan. 23. 4. skupina. VI/1. 725/1850. Kleinszky Imre füzéri járási alszolgabíró levele. Rozgony, 1850. febr. 12.

²⁸ SFL. IV-B. 1157. Zemplén megye császári királyi pénzügyi hivatalának iratai 1850-1851. Iktatott iratok. 5/1850. Zemplén megye tisztviselőinek fizetése. Sátoraljaújhely, 1850. júl. 10. Szám nélküli iratok. A tokaji, szerencsi, újhelyi, bodrogi és nagymihályi „új felosztás szerinti kerületek” 1848-1849. évi hadiadójának összesítő lajstroma.

megkapta a Hegyközben fekvő és a vármegye területébe beszőgellő, azonban Sátoraljaújhegyhez közelebb eső Vitányt, Sárosról Tihanyt, (később Hernádtihany, ma Ťahanovce) míg Zemplénhez csatolták Kiskázmért, Felső-Golopot, Sároshoz Királynépét (ma Kral'ovce), Borsodhoz pedig Ongát és Pusztáújfalut, vagy Újfalut pusztát. A rendeleteket a kassai cs. kir. 3. hadkerületi parancsnokság polgári osztálya útján kapta meg Abaúj vármegye.²⁹

Abaúj vármegye területrendezése, a községek átcsatolása még le sem zajlott, amikor Geringer, 1850. július 29-én létrehozta az egyesített Abaúj-Torna vármegyét, amelynek megyefőnöke Olasz János lett. Az egyesítés gyakorlati megvalósítására 1850. szeptember 26-án került sor. Az 1850. március 22-én elrendelt községátcsatolások végrehajtására csak ezután került sor. Vitány és Kiskázmér átcsatolását először 1850. november 22-re tűzték ki, azonban Vitány Abaúj vármegyébe való bekebelezésére 1850. december 16-án, míg Kiskázmér Zemplénhez csatolására 1850. december 17-én került sor. (Ongának és Újfalut Pusztának Borsod vármegyébe történő bekebelezését még 1850. május 23-án végrehajtották. Alsó- és Felső-Golop egyesítése és Zemplénhez csatolása 1850. december 16-án történt meg, míg Királynép Sároshoz és Tihany Abaújhoz csatolásának dátumául 1851. január 27-ét tűzték ki.)³⁰

Az osztrák belügyminisztériumnak az 1850. szeptember 8-ai „legfelsőbb határozvány” alapján kelt 1850. szeptember 13-i rendelete a következőképpen szabályozta a Magyar Királyság közigazgatását: A közigazgatás élén a helytartó állt, akinek a székhelye Budapest volt. Magyarországot 5 közigazgatási kerületre osztotta, Budapest, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad székhelyekkel. Élükön a kerületi főispán állt, aki a helytartó alá volt rendelve. A kerületek megyékre oszlottak és az egyesített Abaúj-Torna megye és Zemplén megye a kassai kerülethez tartozott. A megyék élén a megyefőnökök (ispánok, Comites) álltak. A rendelet meghagyta a járásokat, amelyek a politikai közigazgatás legalsó osztályát képezték, élükön a járási biztosok álltak, közigazgatási szolgabíró címmel.³¹

A Hegyköz területi beosztását nem sokkal később megváltoztatták. A kassai cs. kir. helytartósági osztály az 1853. november 22-ei uralkodói leirat alapján, 1853. december 24-én elrendelte, hogy Abaúj-Torna vármegyétől Kisbányácskát, Alsó- és Felsőregmecet, Mikóházát,

²⁹ ŠAK. Abovská-Turnianská župa 1850-1861. A. Župný (úrad) náčelník. II. Všeobecne písomnosti. b. Spisy. XVI. Organizačné a služobné záležitosti. Abovská-Turnianská župa 1850-1861. A. Župný (úrad) náčelník. II. Všeobecne písomnosti. b. Spisy. XVI. Organizačné a služobné záležitosti. 21. doboz. 437/1851. A zsadányi járás közigazgatási főszolgabírójának hivatalos jelentése Vitány helységnek Zemplénből Abaújba és Kiskázmér helységnek Abaújából Zemplénbe történő ki- és bekebelezési eljárásáról. 2175/1851. A kassai cs. kir. hadkerületi parancsnokság polgári osztályának leirata Abaúj vármegye területrendezéséről. Kassa, 1850. ápr. 29.

³⁰ ŠAK. Abovská-Turnianská župa 1850-1861. A. Župný (úrad) náčelník. II. Všeobecne písomnosti. b. Spisy. XVI. Organizačné a služobné záležitosti. 21. doboz. 437/1851. A zsadányi járás közigazgatási főszolgabírójának hivatalos jelentése Vitány helységnek Zemplénből Abaújba és Kiskázmér helységnek Abaújából Zemplénbe történő ki- és bekebelezési eljárásáról. *Andrási* 1965-1966: 3-4. - Felsőgolop, amelyet a zempléni Alsógoloppal „Politikai tekintetbe” egyesítve Zemplénhez kebeleztek és csatoltak, ünnepélyes átadás-átvétele 1850. dec. 16-án történt meg, amelyen Zemplén vármegye részéről Füleky György kiküldött és Vajda Zsigmond kiküldött szerencsi kerületi főszolgabíró, Abaúj vármegye részéről id. Butykay János kiküldött és Bernay Károly Abaúj megyei kiküldött főszolgabíró-helyettes alszolgabíró vett részt. A település átcsatolásáról br. Geringer 1850. máj. 22-ei 4128, 4261, 4513 és 4469. sz. rendeletei folytán Olasz János Abaúj megyei elnök és Kaply István Zemplén megyei elnökök 7751. és 7297. sz. rendeletei nyomán lettek kiküldve fenti személyek Felső-Golop ünnepélyes átadás-átvételére. SFL. IV-B. 1419/d. Zemplén vármegyei titkos letétek levéltári gyűjteménye 1626-1950. Dongó Gyárfás Géza megyei főlevéltárnok gyűjteménye 1730-1911. Loc. 406. No. 4. (13/1851. sz.) Golop, 1850. dec. 16.

³¹ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap. (Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn.) XXIV. Darab. 1850. okt. 10. 474-478.

Bistét, Vilyt és Vitányt csatolják át Zemplén vármegye sátoraljaújhelyi járásához. Ennek gyakorlati végrehajtására 1854. január 16-án, Mikóházán került sor. Zemplén vármegyét Jozeph Rothkugel és Nyomárcay József újhelyi főszolgabíró, Abaúj-Torna vármegyét Julius von Webenau és Soós Sándor zsadányi főszolgabíró, Kisbányácskát Csákány Mihály bíró, Geferd János esküdt, Alsóregmecet Titkó András bíró, Szabó János esküdt, Felsőregmecet Juhász István bíró, Hörcsik János esküdt, Mátyásházát Jurkó Mihály bíró és Pletenyik András esküdt, Mikóházát Emri István bíró és Emri György esküdt, Bistét Fedor Mihály bíró és Egri István esküdt, Vilyt Szabó Mihály bíró és Marton János törvénybíró, Vitányt pedig Rákos István bíró és Csorba György esküdt képviselte. Jelen voltak még Kisbányácska, Alsó- és Felsőregmec, valamint Mátyásháza községek jegyzőjeként, Kondor András, ill. Mikóháza, Biste, Vily és Vitány községek jegyzőjeként Szabó István. (Kiskázmér, amelyet 1851-ben csatoltak Zemplénhez, továbbra is Zemplén vármegye része maradt.)³²

A következő területi reformra még 1854-ben került sor. Az osztrák belügy-, igazságügy- és pénzügyminiszter 1854. április 6-án kelt rendelete, amelyben a Magyar Királyság politikai és igazságügyi szervezetét szabályozták, a következőképpen rendelkezett a kassai kormánykerület (Verwaltungsgebiet der Statthaltereie-Abtheilung zu Kaschau) területi felosztásáról a Hegyköz vonatkozásában: Abaúj-Torna és Zemplén is maradt a kassai kerületben, azonban Abaúj-Tornát 6 járásra osztották fel Torna, Mislye, Szikszó, Szepsi, Szántó és Kassa székhellyel. Kassa közvetlenül a kormányzósági osztály alá tartozott. A rendelkezés tehát megszüntette a gönci járást, amelynek Hegyközhez tartozó településeit Sompataki Huták (Kis- és Nagyhuta) kivételével a mislyei (füzéri) járáshoz csatolták. Kis- és Nagyhuta feltehetően ekkor került a szántói szolgabírói hivatalhoz, amelyhez 1861-ig tartozott. Zemplén vármegye 10 járásra oszlott, ezek a következők voltak: 1. sztropkói, 2. csebinyei, 3. szerencsi, 4. gálszécsi, 5. tokaji, 6. varannói, 7. nagymihályi, 8. királyhelmeci, 9. homonnai, 10. újhelyi.³³

Igazságügyi szempontból a kassai kormánykerülethez tartozó megyéknek megyetörvényszékei voltak, amelyek a kassai tartományi törvényszék alá tartoztak. Abaúj-Tornának azonban nem volt megyei törvényszéke, hanem a tartományi törvényszék látta el a megyei törvényszék feladatait is. A vizsgálóbíróságok rendszere a következőképpen nézett ki: A tartományi/megyei

³² ŠAK. Abovská-Turnianská župa 1850-1861. A. Župný (úrad) náčelník. II. Všeobecné písomnosti. b. Spisy. XVI. Organizačné a služobné záležitosti. 21. doboz. Sz. n. iratok. Az Abaúj-Torna és Zemplén vármegyék közötti közsegátcsatolási jegyzőkönyve. Itt jegyezném meg egyébként, hogy ugyancsak 1854 januárjában csatolták Abaúj-Tornától Gömörhöz a tornai járásból Hárskút, Dernő, Lucska, Barka és Kovácsvágás községeket, Borsod vármegyétől Abaújhöz Homrogd községet, valamint Diczháza és Szénamáj pusztákat, továbbá Sáros vármegyétől Abaújhöz Kavocsányt. Lásd: uo.

³³ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1854. XXVIII. Stück. Wien, 1854. ápr. 12. Verordnung der Ministerien des Innern, der Justiz und der Finanzen vom 6. April, 1854, betreffend die politische und gerichtliche Organisirung des Königreiches Ungarn. 301-319. ŠAK. Abovská-Turnianská župa 1850-1861. A. Župný (úrad) náčelník. II. Všeobecné písomnosti. b. Spisy. XVI. Organizačné a služobné záležitosti. 21. doboz. Sz. n. iratok. Jegyzék Abaúj-Torna vármegye szántói járásához tartozó településeken található valamennyi egyházi hivatalról, valamint a településen uralkodó nyelvről. Kassa, 1858. máj. 16. Jegyzék Abaúj-Torna megye mislyei járásához tartozó településeken található valamennyi egyházi hivatalról, valamint a településen uralkodó nyelvről. Kassa, 1858. máj. 16. Jegyzék Abaúj-Torna megye szántói járásához tartozó településeken található valamennyi egyházi hivatalról, valamint a településen uralkodó nyelvről. Kassa, 1860. ápr. 16. Jegyzék Abaúj-Torna megye mislyei járásához tartozó településeken található valamennyi egyházi hivatalról, valamint a településen uralkodó nyelvről. Kassa, 1860. ápr. 16. E szerint a „Sompataki Huták” a szántói járáshoz tartoztak, ugyanakkor a mislyei járáshoz tartozott Kovácsvágás Huta, valamint a hozzá tartozó Prédahegy pusztja.

törvényszékek és egyes szolgabírói hivatalok több járást is magukba foglaltak, így a Hegyköz vonatkozásában a kassai tartományi bíróság látta el Kassa városának, a kassai és a mislyei járásnak a vizsgálóbírói feladatait. Ugyanezt a Hegyköz Zemplénhez tartozó részén az újhelyi megyetörvényszék látta el, amelyhez az újhelyi és a királyhelmeci járás tartozott.³⁴

Az 1854. évi területszervezési reform még csak ideiglenes beosztást hozott létre, azonban 1858. március 19-én a nagyváradi kormánykerület bírósági szervezésével befejeződött a Magyar Királyság, a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság végleges bírósági szervezése. Az ezt tükröző 1859-es helységnévtár szerint a Hegyközből az alábbi települések tartoztak az alsómislyei (füzéri) járáshoz: Filkeháza, Füzér, Hollóháza, Kajáta, Kisbózsza, Komlós, Kovácsvágás, Nagybozsza, Nyíri, Pálháza, Pusztafalva, Radvány. Zemplénhez pedig Alsóregmec (Kisredmec), Felsőregmec (Nagyredmec), Kisbányácska, Mátyásháza, Mikóháza, Vily, Vitány tartozott. Ezt erősíti meg egy 1859. évi zempléni cs. kir. megyehatósági irat, amelyet a sátoraljaújhelyi járási szolgabírói hivatal készített a Kassai Kereskedelmi és Iparkamara számára. Ez a jegyzék a járás községei között sorolja fel Bistét, Kisbányácskát, Kiskázmért, Mátyásházát, Mikóházát, Alsóregmecet, Felsőregmecet, Vilyt és Vitányt és a Hegyközhöz nem tartozó Nagykázmért.³⁵

Ez az állapot 1860 végéig tartott, amikor 1848-as alapon helyreállították a vármegyék önkormányzatát és visszaállították határaikat. Ennek a kezdete 1860 tavaszára tehető. Az abszolutisztikus bécsi kormányzat a külpolitikai kudarcok és a belpolitikai nehézségek hatására engedmények adását határozata el Magyarország számára. Ennek első jele, hogy Ferenc József 1860. április 19-én a magyar származású Benedek Lajos tábornagyot nevezte ki magyarországi főkormányzónak és hadseregarancsnoknak. A Benedekhez intézett, április 19-ei keltezésű legfőbb kézirat már utal arra, hogy a császár, mihelyt a helytartóság életbe lép, a politikai igazgatás ügyeire nézve „megyei igazgatásokat” fog behozni, s ezekhez a korábban fennállott rendszer módjára, de a megváltozott körülményeknek megfelelő összeállításban és hatáskörrel megyegyűléseket és bizottságokat fog csatolni.³⁶

A következő fontos lépés a megyék autonómiájának és határainak helyreállítása tekintetében az ún. októberi diploma 1860. október 20-ai kibocsátása volt. A diploma és az ahhoz kapcsolódó „legfelsőbb kéziratok” szabályozták újra a Habsburg-birodalom közjogi viszonyait. Külön kézirat foglalkozott az „ősi megyei rendszer helyreállításával”. Ebben, amely hivatkozott az április 19-ei kézírra, az uralkodó elrendelte, hogy állítsák vissza a régi megyehatárokat, Vay Miklós magyar kancellár tegyen javaslatot főispánok kinevezésére, akiknek közreműködniük kellett a megyei bizottmányok és tisztikarok megalakulásánál.³⁷ Nem sokkal ezután a Pesti Naplóban 1860. november 30-án és december 2-án közzé tették a főispánoknak szóló „Utasítást”, amely a kancellár kísérőlevelével volt ellátva és 20 pontból állt.

³⁴ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1854. XXVIII. Stück. Wien, 1854. ápr. 12. 301-319.

³⁵ Magyarország, Szerb-Vajdaság és a Temesi-Bánság helyközségeinek végleges bírósági felosztása. Pest, 1859. Bevezetés és 10, 12, 25, 32, 60, 63, 78, 88, 92, 100, 102, 122, 125, 135, 143, 155, 158, 160, 172, 215-216. SFL. IV-B. 1150. A Zempléni Cs. Kir. Megyehatóság iratai 1855-1860 (-1861). 4. doboz. 10.151/1860. A Sátoraljaújhelyi Császári Királyi Járási Szolgabírói Hivatal jegyzéke a Kassai Kereskedelmi és Iparkamara számára 1859. február 7.

³⁶ Sashegyi 1965: 67-70.

³⁷ Sashegyi 1965: 73-74. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1865. III. k. Bp., 1932. 127-132. (a továbbiakban: Berzeviczy 1932.)

Eszerint az első teendő a megyék régi határainak visszaállítása, amelyet követően egy állandó bizottmányt kell felállítani a megyei teendők ideiglenes ellátására.³⁸ E megyehatárokról vonatkozó rendelkezések azonban Zemplén vármegye esetében csak 1860. december közepétől kezdtek megvalósulni. Ezt bizonyítja egy 1860. december 6-án készült zempléni császári királyi megyehatósági kimutatás, amely még azon zempléni települések között sorolja fel Alsóregmecet, Felsőregmecet, Kisbányácskát, Mikóházát, Vilyt, Kiskázmért, Nagykázmért és Bistét, amelyek a Végardó-Sárospatak közötti mederátvágásnál dolgozzák le 1861. évi közmunkájukat a Magyar Királyi Helytartótanács rendelete értelmében.³⁹

Zemplén vármegyének az 1849 utáni első bizottmányi közgyűlése 1860. december 17-én vette kezdetét. Elsőként helyreállították a megyei tisztkart, majd 1860. december 22-én, a vármegye régi határainak helyreállításával foglalkoztak. Ekkor kimondták azt a határozatot, hogy: „A megye határszélein lévő kerületek szolgabírái utasítatnak, hogy hatóságukat minden a közelebb lefolyt, szomorú emlékü 10 év előtt Zemplén Megyéhez tartozott községekbe terjesszék ki, s ha netalán ezen törekvésükben valahol akadályba találnának, az eránt a megye kormányához tüstént jelentést tegyenek”.⁴⁰ Ezt követően Ond község kérése került napirendre, amely azt tartalmazta, hogy a szerencsi kerületből csatolják vissza a tokajihoz, amelyhez 1848 előtt tartozott és itt szintén kimondta a bizottmány, hogy a „megyék régi határainak kimondott visszaállításából a kerületek 1848-i határaiknak visszaállítása is ön magából következő”.⁴¹

Az Abaújtól Zemplénhez csatolt alsó-hegyközi települések visszacsatolását 1861-ben bonnyolították le. Zemplén vármegye 1861. február 7-ei bizottmányi ülésén olvasták fel Abaúj vármegye bizottmányának 1861. január 16-án kelt levelét, melyben tudatták, hogy a „megszűnt császári kormány” által Zemplénhez csatolt Vily, Bányácska, Alsó- és Felsőregmec, Biste, valamint Kázmér helységeknek a Zemplén vármegye által ebből a célból szintén kiküldendő bizottsággal egyeztetett visszacsatolása céljából kineveztek egy küldöttséget. Ennek tagjai Comáromy László, gr. Károlyi Ede, Bárczay János, Szathmáry Miklós, Gábel István, Lengyel József abaújszántói lelkész, Fodor Pál vilmányi lelkész, Bartus József, Mauks Ferenc, Kallós Dániel tiszteletbeli első alügyész, Karsa Tamás első aljegyzőt, valamint Szentimrey László gönci járási főszolgabíró, és esküdttársa volt. A bizottságot utasították, hogy a fent nevezett helységek lakosaira vonatkozó összes olyan iratot, valamint alapítványi és más pénzeket vegyék át, amelyeket a megszűnt zempléni császári királyi hivatalokban találnak. Erről az intézkedésükről azzal a kérelemmel értesítették Zemplén vármegyét, hogy a maga részéről szintén küldjön ki egy ilyen bizottságot. Továbbá kérték, hogy a zempléni küldöttség a nevezett

³⁸ Berzeviczy 1932: 141.

³⁹ SFL. IV-B. 1150. A Zempléni Cs. Kir. Megyehatóság iratai 1855-1860 (-1861). 4. doboz. 9787/1860.

⁴⁰ SFL. IV-B. 1252/a. Zemplén Vármegye Bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1860-1861. I. kötet. 1860-1861. évi bizottmányi jegyzőkönyvek. 13/1860. jkv. sz. 32.

⁴¹ SFL. IV-B. 1252/a. I. kötet. 1860-1861. évi bizottmányi jegyzőkönyvek. 14/1860. jkv. sz. 32-33. IV-B. 1252/b. Zemplén Vármegye Bizottmányának iratai. Jegyzőkönyvi fogalmazványok és közgyűlési iratok 1860-1861. Iratok. 2. doboz. 14/1860. Ond község beadványa a tokaji kerülethez való csatolásuk érdekében. Ond, 1860. dec. 10. Ez utóbbi iratnak, bár a szakdolgozat tárgyához csak nagyon kis mértékben kötődik, azonban más szempontból komoly forrásértéke van, ugyanis Tokaj-Hegyalja korabeli lehatárolási problémáival foglalkozik. Az ondiak ugyanis arról írtak, hogy ők, ill. a szintén szerencsi kerülethez csatolt Golop ezzel az eljárással a neoabszolutizmus korában kikerültek a tokaj-hegyaljai történelmi borvidék területéről, ami nagy anyagi kiesést jelentett, hiszen boraik ez által a szerencsi, monoki, megyaszói borokkal azonos árúak lettek. Ez utóbbi települések szőlőterületei az ondiak beadványa szerint már nem a hegyaljai szőlők, hanem a kerti szőlők kategóriájába tartoztak.

helységek visszacsatolásával együtt a települések lakosaira vonatkozó minden okirat, alapítványi és más pénzek átadását is bonyolítsa le.⁴² A megye örömmel hozzájárult a küldöttség kinevezéséhez, amelynek elnöke Vitéz Vince sátoraljaújhelyi római katolikus főesperes lett és utasította, hogy lépjen érintkezésbe az abaúji küldöttség elnökével, Komáromy Lászlóval, működésük határnapjáról állapodjanak meg és az átkebelezendő községek lakosaira vonatkozó iratokat a cs. kir. hivataloktól átvett iratokból szolgáltatassák ki.⁴³

Az Abaúj vármegyétől Zemplénhez csatolt alsó-hegyközi települések visszacsatolása feltehetően 1861. március 7. és március 16. között zajlott le. 1861. március 7-én a Zemplén Vármegyei Cs. Kir. Urbéri Törvényszék fogalmazványa szerint a Vilyben, 1861. március 18-ára kitűzött hitelesítési határnapot elnapolták és erről a perben álló feleket, illetve a szakértő erdészt azzal a meghagyással értesítették, hogy „mihelyest Villy községének Abaúj megyéhezi áttétele eránt intézkedés felsőbb helyről történni fog, a további eljárás eránt hivatalból a felek kiértesítetténi fognak”. E mellett Felsőregmec község úrbéri pere kapcsán Rátkay Tamás felperes levelében arra kérte a Zemplén Megyei Cs. Kir. Urbéri Törvényszéket, hogy a pert függesszék fel addig, amíg Felsőregmecnek Abaúj megyéhez történő visszacsatolásáról felsőbb helyről „biztos intézkedés nem tétetik”. A törvényszék ebben az ügyben ugyancsak 1861. március 7-én arról döntött, hogy „legfelsőbb intézkedés folytán a megyék régi vissza állítása rendeltetvén meg, addig míg e tárgyba felső Regmecz eránt rendelkezés nem történik, - hogy az illetőségi kérdés miatt későbbben kifogások fel ne merüljenek, a felső Regmeczi úrb rendezési ügynek” ideiglenes felfüggesztését a felperes kérésének megfelelően elrendelik és az iratokat irattárba helyezik.⁴⁴ Ugyanakkor gr. Károlyi Ede 1861. március 16-án kelt levelében erről befejezett tényként írt („legfelsőbb rendeletek értelmében a megyék régi határai visszaállítottak, s így Vily községe is Abaúj megyébe bekebelezetett”). Károlyi levele nyomán Zemplén megye császári-királyi úrbéri törvényszéke 1861. március 18-án, Abaúj vármegye császári-királyi úrbéri törvényszékének írott levelében így számolt be Vily átkebelezéséről: „Vily községnek legújabb időben történt átkebelezése folytán, a Gróf Károlyi Ede felperessége alatt ezen érintett község ellen folyó úrbéri Per összes iratait -/- jegyzék mellett fent érintett törvényszék mint illetékes hatóság ezennel áttétetnek azon kérelemmel, hogy az irat-jegyzék egyik ide visszaküldendő a Pernek átvételét nyugtatványozni szíves legyen”.⁴⁵

⁴² SFL. IV-B. 1252/a. I. kötet. 118/1860. jkv. sz. 105-106. IV-B. 1252/b. Zemplén Vármegye Bizottmányának iratai. Közgyűlési iratok 1860-1861. Iratok. I. doboz. 118/1861. Abaúj vármegye Bizottmányának levele a Zemplén vármegyéhez csatolt abaúji települések visszacsatolása tárgyában. Kassa, 1861. jan. 15.

A bizottmány ugyanezen napirendi pontban foglalkozott azzal is, hogy ilyen átadás-átvételi eljárások a határos Ung és Sáros megyékre is teljesítendő, a Sáros megyei átvételekkel a volt varannói, az Ung megyei átvételekkel a volt nagymihályi cs. kir. szolgabírói hivatalok irományai átvételére kinevezett megyei küldöttségeket bízták meg.

⁴³ Uo.

⁴⁴ SFL. VII-2/c. A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék iratai (1750-) 1873-1950. Urbéri törvényszéki iratok (1750-) 1856-1940. 14. doboz. Felsőregmec község úrbéri törvényszéki iratai 1832-1925. (58/1861. (III/36. 857/95.) úrbéri tvsz-i sz.) Rátkay Tamás kérelme a Zemplén Megyei Cs. Kir. Urbéri Törvényszékhez, hogy amíg az Abaúj megyei akár úrbéri törvényszék, akár már illetékes bíróság a peres iratokat át nem veszi, az úrbéri per tárgyalása maradjon függőben. É. n. (58/1861. (III/36. 857/95.) úrbéri tvsz-i sz.) A Rátkay Tamás kérelméhez kapcsolódó törvényszéki határozat fogalmazványa. Sátoraljaújhely, 1861. márc. 7. Vily község úrbéri törvényszéki iratai. (220/1861. úrbéri tvsz-i sz.) Zemplén Vármegye Cs. Kir. Urbéri Törvényszékének fogalmazványa Vily község úrbéri perével kapcsolatos hitelesítési határnap elhalasztása tárgyában. Sátoraljaújhely, 1861. márc. 7.

⁴⁵ SFL. VII-2/c. A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék iratai (1750-) 1873-1950. Urbéri törvényszéki iratok (1750-) 1856-1940. Vily község úrbéri törvényszéki iratai. (220/1861. úrbéri tvsz-i sz.) Zemplén Vármegye Cs. Kir. Urbéri

Az Abaúj és Zemplén megyék közötti terület visszacsatolásra kinevezett küldöttségek munkájukat 1861. április 11-én fejezték be azzal, hogy Sátoraljaújhelyen átadták a visszacsatolt községekre vonatkozó iratokat az abaúji küldöttségnek. Az ennek alkalmából készült jegyzőkönyv szerint már korábban rendelkezett az Alsó-Hegyköz visszakebelezésről Abaúj vármegye bizottmánya, arra utasítva a gönci járás főszolgabíróját, hogy a nevezett településeket abaújinak és visszakebelezetteknek nyilvánítsa. A megszűnt cs. kir. szolgabírói hivatalból a zempléni küldöttség a Komáromy László elnök vezetésével megjelent abaúji küldöttség számára csak a hagyatéki és árvaügyeket tudta átadni, ugyanis a polgári peres iratokat Zemplén megye bizottmányának korábbi rendelkezése értelmében az érdekeltek személyesen, vagy megbízott útján vehetik át a megyei pertárból. Bűnvádi peres iratok pedig nem voltak az abaúji küldöttség számára átadásra kerülő iratok között. Ezzel zárult le az alsó-hegyközi településeket is magában foglaló abaúji terület átadás-átvétele, amelyet követően a megyei küldöttség elnöke, Vitéz Vince a működéséről szóló jegyzőkönyvet az 1861. április 19-ei bizottmányi ülésen mutatta be.⁴⁶

Abaúj vármegye közigazgatási beosztása ezt követően az 1861. december 30-án tartott tiszti gyűlésen meghozott rendelkezések értelmében a Hegyköz abaúji települései továbbra is a gönci és a füzéri járásban helyezkedtek el a következőképpen:

A gönci járás három kerülete közül a 2. alszolgabírói kerülethez tartozott Nagybozsza, Kisbozsza, Nyíri, Filkeháza, Pálháza, Radvány, Vily, Kovácsvágás és „3 huta” (nem tévesztendő össze az 1. alszolgabírói kerülethez tartozó Regéci Háromhutával, e települések ugyanis a mai Kishuta, Nagyhuta és Vágáshuta) Mikóháza, Alsóregmec „kis bányácskával”, Felsőregmec, Mátyásháza, Biste és Kázmér. A kerületet Szmétani Péter alszolgabíró irányította, lakása Göncön volt. A kerülethez tartozó további települések: Gönc és Telkibánya.⁴⁷ A füzéri járás 2. alszolgabírói kerületéhez tartozott Füzér, Hollóháza, Komlós, Pusztafalu és Kajata. A kerület első embere Klestinszky Kálmán, lakása Rozgonyban volt. A kerület további települései: Felsőcsáj, Alsócsáj, Bologd, Bogdány, Garbóc, Felsőmislye, Alsómislye, Szkáros, Zsujta, Újvár, Pányok, Alsókéked, Felsőkéked.⁴⁸ A felosztásból látható, hogy közigazgatásilag még nem volt önálló ebben az időszakban sem a 3 hegyközi huta település, sem az Alsóregmechez tartozó Kisbányácska, azaz Széphalom. A Zemplén vármegyén belül maradt Vitány az 1863. évi helységnévtár szerint az újra létrehozott terebesi járás része lett Sátoraljaújhellyel egyetemben.⁴⁹ A települések visszaadásával a területrendezési munkák

Törvényszékének fogalmazványa Vily község úrbéri perével kapcsolatos hitelesítési hatámap elhalasztása tárgyában. Sátoraljaújhely, 1861. márc. 7. (271/1861. úrbéri tvsz-i sz.) Gr. Károlyi Ede levele a Zemplén Megyei Úrbéri Törvényszékhez, melyben az Abaúj vármegyéhez visszacsatolt Vily község határának úrbéri rendezése tárgyában folyó pert az Abaúj Megyei Úrbéri Törvényszékhez kéri áttenni. Kassa, 1861. március 16. (271/1861. úrbéri tvsz-i sz.) Zemplén Megye Cs. Kir. Úrbéri Törvényszékének levele Abaúj Megye Cs. Kir. Úrbéri Törvényszékéhez a Vily község ellen folyó úrbéri per összes iratainak áttételéről. Sátoraljaújhely, 1861. márc. 18.

⁴⁶ IV-B. 1252/a. 1. kötet. 387/1861. jkv. sz. 271-272. pp. IV-B. 1252/b. Zemplén Vármegye Bizottmányának iratai. Közgyűlési iratok. 1860-1861. 3. doboz. 387/1861. Az abaúji települések visszacsatolására kinevezett zempléni választmány jegyzőkönyve. Sújhely, 1861. ápr. 11. Vitéz Vince bizottmányi elnök levele. Sújhely, 1861. ápr. 11.

⁴⁷ SFL. IV-B. 1250/a. Zemplén vármegye főispáni helytartójának iratai 1861-1865. Iratok 1861-1865. 55/1862. Abaúj vármegye tisztikarának névjegyzéke és járásainak felosztása. Kassa, 1861. dec. 30.

⁴⁸ Uo.

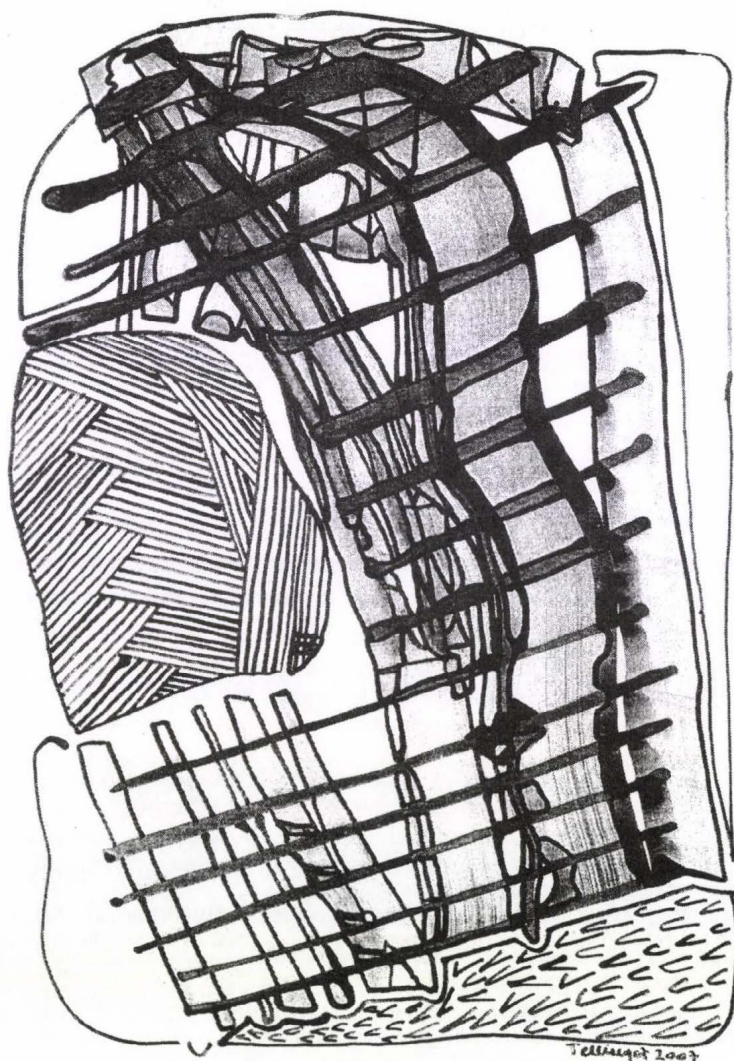
⁴⁹ Magyarország helynévtára. A különféle kormányzati ágak szerinti beosztás kimutatásával, mint az 1863. év elején fennállott. Pest, 1863. 61.

ugyan lezárultak, azonban a visszacsatolt falvak árvavagyonának, közigazgatási és úrbéri peres iratainak átadása 1862-1863-ig elhúzódott.⁵⁰

A települések sorsában a kiegyezés után meginduló területrendezési reformfolyamat hozott változást 1873-tól kezdődően, amikor ismét felmerült a Hegyköz egy részének Zemplén vármegyéhez csatolása. Az ekkor megfogalmazott elképzelések az 1881. évi LXIII. törvénycikkkel lettek megvalósítva, amelynek 1. §-a úgy rendelkezett, hogy Abaújból Zemplénhez csatolta Alsóregmec, Felsőregmec, Kisbányácska (Széphalom), Kiskázmér, Mátyásháza, Mikóháza, Vily (Vilyi pusztával) és Biste településeket, amely állapot az 1950-es területrendezési reformig fennmaradt.⁵¹

⁵⁰ Néhány példa a zempléni és abaúji megyei hivatalok közötti irat- és vagyonátadás elhúzódásáról: SFL. IV-1250/a. Iktatókönyvek. 3. k. Zemplén megyei közigazgatási iktatókönyv az 1862. évről. 2528/1862. nov. 10-i bejegyzés. A Magyar Királyi Helytartótanács 1862. október 30-ai, 72.336 számú leirata az Abaúj megyéhez újból visszacsatolt községek részéről a császári királyi hivataloknál kezelt árvavagyonok átadása iránt. 2764/1862. dec. 5-i bejegyzés. Abaúj megye közönsége 1862. nov. 11-én kelt 139/1862. főispáni számú, a Magyar Királyi Helytartótanács 72.336/1862. sz. leiratára vonatkozólag „az 1860^{ik} évig Zemplén megyéhez tartozott 's Abaújhoz visszacsatolt Villy, Mikóháza Bányácska alsó és Felső Regmec, Kázmér, Biste egész és Golop helység felének az adóhivataloknál kezelt árva vagyonok átadása iránt,” – a másodalispán elnöklete alatt bizottmányt nevezett ki, Zemplén vármegye közönségét hasonló intézkedés megtételére közreműködés végett felkérte. 4. kötet. Zemplén megyei közigazgatási iktatókönyv az 1863. évről. 452/1863. jan. 31-i bejegyzés. Az első alispán az 1862. évi 1616/2528. 1719/2668. 1852/2764. főispáni helytartói számokra az Abaúj megyéhez visszacsatolt árvák vagyona átadásáról szóló okiratokat jelentése kíséretében bemutatja.

⁵¹ Corpus Juris Hungarici 1000-1949. CD-ROM. 1881. évi LXIII. törvénycikk némely törvényhatóságok határának egyes községek és puszták átszatolása által való kiigazításáról, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. „I. §. /3./ Alsó-Regmec, Felső-Regmec, Kis-Bányácska, Kis-Kázmér, Mátyás-háza, Mikóháza, Vily (Vilyi pusztával), Biste és Felső-Golop községek Abaúj megyéből Zemplén megyébe; ...kebelezetnek”. 4. § Országgyűlési képviselőválasztás tekintetében az I. §-ban felsorolt községek és puszták - Tapoly-Biszta, Tapoly-Hermány, Királyfalu községek, Lékavár és területe, s Gyulai Macs és Gyulai Hegyes puszták kivételével, melyek már azon törvényhatóság választókerületeibe vannak beosztva, hová ezen törvény által közigazgatásilag átkebelezetnek, - jelenlegi választókerületeikből kikebelezetvén, azoknak melyik szomszédos választókerületbe való beosztását az illető törvényhatóság bizottsági közgyűlése állapítja meg.

TAMÁS EDIT

Adalékok Bodrogzsadány reformátusságának történetéhez

Sárazsadány Újsára és Bodrogzsadány egyesüléséből kialakult Bodrog-parti település. Az Arbonya-patak partjára épült falu tulajdonképpen két településből egyesült egykoron. Ezek voltak *Arbonya s Zsadány*. Az *Arbonyazsadány* településnév a XIX. század végén változott *Bodrogzsadányra*. A falu a hegység és a síkság találkozásánál található, szép fekvése, házainak régies bája megkapó. A Zempléni-hegység déli nyúlványai Tokaj-Hegyalja szőlőtermő területéhez tartoznak. 1398-ban már említették a település határában fekvő Szár-hegyen („Zárhegh”) termett bort. Zsadány története sok évszázados, volt királyi birtok, birtokolták a pálosok, jezsuiták, Rákócziak, Bretzenheimék, Lónyaiak. 1516-ban a település egy része a Töketeremesen működő pálosok birtokába került,¹ s a rend uralta a XVIII. század végéig. Zsadány másik részének tulajdonosai eközben gyakran változtak, 1666-ban a Pataki uradalom tartozéka, s a Rákóczi-család birtoka. Az özvegy fejedelemsasszony, Báthory és fia, I. Rákóczi Ferenc birtokuk itteni részét átadta a pataki jezsuita rendnek.

A XVI. század alapvető változásokat hozott a lakosság életében, lakói protestáns hitre tértek. Luther tanai már az 1520-as években elérték Magyarországot. Az 1530-as, 1540-es években a reformáció svájci irányzata kezdett hódítani s került fölénybe a magyar lakosság körében. A XVI. század végére 80-85 %-ban protestáns az ország. A zsadányi reformátusok a XVII. század első feléig filiaként kapcsolódtak *Bodrogolaszi* egyházához, majd 1630. július 2-én anyaegyházzá alakultak. (A XVII. század közepén Zemplén kb. 150-170 református egyházközséget tartott számon 1596 és 1672 között, az anyaegyházak több mint harmadában működött iskola.²) Zsadány első lelképásztora Rozvadi Mátyás lett. („*Sadany filialis quondam Olasziensis, facta Ecclesia mater 1630, secunda Julii. Primus pastor Matthaeus Rozvadi*”) Az újonnan alakult egyházközség meghatározta lelkésze javadalmait:³

„*Sadanyban vagyon 45 külön kenyeres ember, kik közül ketten olyan szegény özvegyasszonyok, hogy semmijek nincsen. Négy ember ad kalongyát. Hat kévével fizet, és mindenik 25 kéve búzát ad. Kilencen vannak, kik fél-fél köből búzát adnak. Huszonketten vannak, akik három szapu búzát fizetnek, a Pataki szapuval.⁴ Ezenkívül, akiknek szőlőjele vagyon, egy-egy köből bort adnak, kik szám szerint negyvenen vannak. A köbőlben Szécsi tíz icce vagyon. Mindenik iccében Pataki másfél icce fér. Akik köből bort nem adhatnak, hatvan pénzt adnak. A két özvegyasszony kívül, minden külön kenyeres ember 12 dénárt ad. – A Szaar nevű hegyen, a napnyugati oldalon a parókiához egy szőlő vagyon. Szomszédja napkeletről a földben Ferenczi szőlő, melyet most Erdő Beniei Vaida György bír.*

¹ 1500-ban Perényi Imre nádor telepítette le őket Töketeremesen.

² Dienes Dénes: Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596-1672. Sárospatak, 2000. 12.

³ Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16-17. század. Szerk: Dienes Dénes Bp., 2001. 360-361.

⁴ A szapu dongás faedény. A Felvidéken a XVIII. századig használták. 46,5-34,9 liter, 93,1-69,8 kg.

Délről Sadani Szabó János, északról Pataki Soos Tamás szőlője, napnyugatról a Toltsvai határ. Ennek minden művét a falubeliek adják meg, a Prédikátor osztán hordót szerezzen és szedni menjen. – A két nyomásra hat föld vagyon. A felső nyomáson való földek lábujában egy rét vagyon, melynek minden második esztendőben hasznát veheti. Ez felső nyomáson való földek szomszédja egyfelől Thot András, másfelől a Rákóczi György uram önnagysága majorság földjei. Az alsó nyomáson való földeknek szomszédja egyfelől a Saari határ, másfelől Bagoly István. Egyik föld a Domb nevű földek között vagyon, ennek egyfelől azon Bagoly István, másfelől Thot János a szomszédja. – Egy pincét is ásattunk a több pince között a falu végén. Szomszédja Fazekas Gáspár és Saari Sakara Péter vagy Vincze Benedekné. – Ahol maguknak rétünk leszén, a Prédikátornak is elegendőt ugyanott adunk. Vagyon egy rekeszes tó is árúzen, melyet a Prédikátor zároltasson be. Borból, búzából, báránnyból octava jár. Minden külön kenyeres ember egy szekér fát ad. Kereszteléstől egy tyúkot, egy kenyeret adnak. Esketésről aki Pásztornak nem fizetett, 40 dénárral tartozik. Halottnál való prédikálástól 1 forint.”

A XVI. században már protestáns iskolák sora működött Hegyalja mezővárosaiban. Hamarosan a falvakban is megnyíltak az egyházközségek által életre hívott református iskolák. A tanító a tanítás feladata mellett ellátta a harangozást, a temetést, az istentiszteleteken az éneklés vezetését és a jegyzői közfeladatokat. Később a filiálékban az igehirdetés nélküli istentiszteleteken a könyörgéseket tartotta. Jövedelme változó volt, az egyházközség tagjainak számától és gazdasági lehetőségeiktől. A lelkészeket tanítókat egy évre fogadták, s csak három évet tölthettek egy helyen.

1631. augusztus 13-án már a zsadányi tanító nevét és jövedelmét is feljegyezték. Pataki Jakab a következőkben részesült:⁵

„Valamely embernek a Sadani hegyen vagyon szőlője, akár itt lakos, akár vidéki, ha maga míveli a szőlőt, tartozik egy köből borral, melyben vagyon Tolsvai tíz icce bor. Aki felében mível szőlőt, ketten adnak 1 köböllel. Minden házasember egy-egy kenyérrel tartozik. Aki köből bort nem adhat, húsz pénzzel tartozik. Aki pedig bort ad, minden ember öt pénzt ad garaspénzben. Öröklel trástól, mind itt lakó, mind vidéki, 12 dénárt. Ha idegen embernek ír feleletet, 12 dénárral tartozik, ha elolvassa is, akárhonnan hozták legyen a feleletet, de tartozik a 12 pénzt megadni. Az ittvaló gyermektanításától egy köből bor jár. Vidékitől, amiben megalkudhat. Aki scholaban jártatja gyermekét, egy szekér fával is tartozik.”

Az iskola épülete a korábbi építkezés ellenére megoldatlannak tűnik, hiszen egy 1633. július 8-án kelt bejegyzés újra foglalkozott vele: *„Iskolát kezdenek építeni, de nehezen tudják majd építeni, mert fának híjával vannak, mindenesetre ígérük.”*⁶ A kezdeti nehézségek után, stabilizálódott a helyi református iskola épülete, helyzete, s a tanítók névsora is összeállítható. 1639-ben Barsi György,⁷ 1641-ben Gönczi János,⁸ 1650-ben Szederkényi Imre,⁹ 1654-ben Szeci György,¹⁰ 1671-ben Varsádi Dániel töltötte be e tisztséget. Az egyházközség tagjai igyekeztek gondoskodni a tanítóról s a lelkipásztorról. 1641-ben azt jegyezték fel, hogy *„a temetőkertből lévő gyümölcsöt a mester számára vetették, mivel öneki semmi gyümölcse nincsen.”*¹¹ Eközben az iskola kerítéséről sem felejtkeztek el, annak ellenére, hogy egy 1650-es

⁵ Dienes Dénes 2000. i. m. 113-114.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

bejegyzés szerint a református egyház igen megfogyatkozott: „*A scholát az idén kerítették be. A mester jövedelme helyen vagyon elébaránt [!], azon kívül, hogy az emberek száma megfogyatkozott.*”¹² A tizenöt éves háború (1591-1606) pusztítása vidékünkön is érződött. A települések, a református gyülekezetek sok esetben népes lakossága jelentősen csökkent a XVI-XVII. század fordulóján, Zemplén megye adóköteles lakossága ebben az időszakban harmadára csökkent.¹³ A néhány portából álló, lét- és vagyonbiztonságukért szüntelen küzdelmet folytató falvak sok esetben képtelenek a XVII. században lelkészt és tanítót is tartani.

Az egyház elszegényedését jól mutatja Zsadányban is, hogy 1654-ben még tanítót és lelkipásztor is eltartott a gyülekezet, miként erről a kettejük közt folyt veszekedésből is tudomást szerezhethünk: „*A schola mester vádoltatott lövöldözéssel, melyet cselekedett a scholában, és abból következett prédikátor és schola mester között veszekedés. Az egymás között való veszekedésről prédikátor és a mester egymást megkövették.*”¹⁴ 1669-ben december 2-án viszont már arról értesülhetünk, hogy a lelkész – Rozgonyi Mátyás – a rector tisztét is végzi. „*Az eklézsiának nincsen jövedelme, hanem szüretkor a vidékiek szoktak adni falu számára egy-egy köből bort, melyből mind a scholát, templomot, parókiát építik, jövő-járónak is abból költenek.*”¹⁵

Utóbbi mondat a faluban folyó gazdálkodásra is utal. A szőlőtermelésnek mind nagyobb jelentősége lett a településen. A XVII. század II. felére olyan nagy kiterjedésű szőlőterületek voltak a település határában, hogy más vidékről érkezőkkel szüreteltették. Adományaik révén tartják még fenn az iskolát, a templomot, parókiát. Úgy tűnik, változó a település a pénzügyi helyzete, hiszen 1670-ből újabb adat szolgál a tanító jövedelméről („*Aki bort nem ad, den. 24. Garaspenz den. 6. A többi helyben maradt.*”¹⁶), s 1671. március 2-án „*a hallgatók mind prédikátorukat, mind mesterület dícsérik.*”¹⁷ Eszerint két külön személy szolgál a templomban, oktat az iskolában.

Ebben az időszakban a harcok, a pusztulás, elnéptelenedés kedvezőtlen hatásait, még egy változás súlyosbítja a vidéken. 1660-ban elhunyt Lorántffy Zsuzsanna, s erdélyi fejedelmi címet viselő fia, II. Rákóczi György. Az özvegyen maradt Báthory Zsófia 1661-ben katolikus hitre tért, fiával I. Rákóczi Ferencsel együtt. Ezt követően megnehezedett az itteni eklézsiák helyzete, mert megvonta a Rákóczi birtokokon korábban folyósított támogatást. Zsadányt közvetlenül is érintette, hogy birtokuk itteni részét Báthory Zsófia átadta a pataki jezsuita rendnek. 1671-72 még több szenvedést hozott. Elüldözték a prédikátorokat és tanítókat. A „vallásháború” országosan pusztította a református templomokat, összeszedték a prédikátorokat, sokan gályára kerültek. Az 1681-es pozsonyi országgyűlés a protestánsok vallásgyakorlatát csak bizonyos korlátok között engedélyezte, templomot is csak a városon kívül és csak a kijelölt helységeken építhettek. A református gyülekezetek hányattatott sorsa 1703-ig tartott. A Rákóczi-szabadságharc időszakában sikerült az egyház helyzetét rendezni. A buzgó katolikus II. Rákóczi Ferenc valláspolitikájában egyik vezérlő szándék volt, hogy legyen vége hitviták, a gyűlölködések idejének. A vallási ügyeket országgyűlésen tár-

¹² Uo.

¹³ Magyarország történeti kronológiája II. Szerk: Benda Kálmán. Bp., 1982. 426.

¹⁴ Dienes Dénes i. m. uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

gyalták. Szécsényben a vallások szabad gyakorlásának elve érvényesült, 1705. szeptember 19-én a fejedelem ünnepélyesen megesküdtött, hogy a három (a katolikus, az evangélikus, a református) vallást a maga törvényes szabadságában megtartja.¹⁸

1678-ban terebesi pálosok zsadányi falurésze az újhelyi pálosok kezébe került. A XVIII. században kisebb családok is birtokrészt szereztek Zsadányban. A „nagy birtokos” a Rákócziak, s általuk a jezsuiták birtoktulajdonosa is változott. A Rákóczi-szabadságharcot követően a II. Rákóczi Ferenc emigrációba ment, s birtokai, uradalmi is új tulajdonosokat kaptak, ill. kamarai (állami) birtokok lettek. Így lett részben kamarai, s részben (továbbra is) az újhelyi pálosok birtoka Zsadány. A XVIII. században a zsadányi lakosság kicserélődésének vagyunk tanúi. A református vallású „tehetős” – lelkipásztort, s tanítót eltartó – Zsadány lakossága igencsak megritkult ekkor. A török-kor elmúltával, a Rákóczi-szabadságharcot követően, 1715-ben Zsadányban 13 a háztartások száma, mindannyian jobbágy családok. A nevek elemzése alapján 11 magyar, 2 szláv eredetű család. 1720-ban 12 jobbágy család mellett 1 zsellér család lakott a településen, a nevek alapján mindannyian magyarok.¹⁹ A XVIII. század elejére 11-12 református vallású magyar jobbágycsalád maradt a XVI-XVII. században még virágzó falu eredeti lakosságából.

A XVIII. század egy békésebb kor kezdete. III. Károly, Mária Terézia majd II. József uralkodása idején látványosan gyarapodott a falvak, mezővárosok népessége, összességében nőtt az ország lakossága. Térségünkben a belső mozgások, a szervezett magánföldesúri és állami betelepítések és a természetes szaporodás növelte jelentősen a települések lélekszámát. A falvak egy részébe újra magyar lakosok kerültek, másokba nemzetiségek. Az elnéptelenedett területek benépesítése megváltoztatta a Hegyalja, Dél-Zemplén falvainak nemzetiségi és vallási összetételét. Már a XVI-XVII. században megkezdődött a területre az északról és keletről érkező görögkeleti ruszinok spontán bevándorlása. Elnéptelenedett falvak egészét telepítették újra, illetve töredéknyi lakosság érkezett a megfogyatkozott lélekszámú településekre. Az erdőmunkával foglalkozó, egészében ruszinok lakta falvak a Zempléni-hegységben jöttek létre, a lakosság töredékét alkották a hegyaljai falvakban. Előbbiekben sikerült megőrizni nyelvüket, utóbbiakban csak görög katolikus vallásuk jelzi betelepülő mivoltukat. (A XVII-XVIII. században görögkeleti közösségeik fokozatosan ismerték el Róma főségét, s lettek görög katolikussá a munkácsi püspök fősége alatt.) A XVIII. században a legnagyobb arányú a ruszin lakosság spontán bevándorlása a területre. Ekkor költöztek a magyar reformátusok közé Zsadányba is. A XVIII. század végére, a II. József-kori népszámlálás (1784-87) idejére²⁰ a természetes szaporodás, a bevándorlás és a telepítések következményeként megnövekedett a lakosság száma a Hegyalján is. A XVI-XVII. században döntően református terület vallási megoszlásában alapvető elmozdulás történt. A XVIII. század végére felére esett vissza az ellenreformáció, s a betelepítések hatására a reformátusok aránya, de kb. 40 %-os arányukkal még mindig a terület lakosságának többségét alkották. II. József-kori népszámlálás idején 366 lakosa volt Arbonysadánynak.

¹⁸ Tamás Edit: Regio et religio. = Regio et religio. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2001. 21-23.

¹⁹ Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21. Magyar Statisztikai Közlemények XII. k. Bp., 1896.

²⁰ Danyi Zoltán – Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Bp., 1960.

A század elején ismert 12 református családhoz viszonyítva ezek az adatok a megelőző 70 évben lezajlott jelentős, elsősorban görög katolikus betelepülést mutattak. A szláv eredetű családnevek a dicális összeírásokban olvashatók. A tradicionális református zsadányi családok is képesek voltak megerősödni a XVIII. század békés évtizedeiben. Pl. 1785-től már 3 Kecskeméti családfő is szerepelt a kimutatásban. Az 53 római katolikus lakos (14,6 %) Tolcsva filiája, a 222 görög katolikus (61,3 %) Bodrogolaszi filiája, a 68 református (18,8 %, az adat becslés) Vámosújfalu filiája. Mindhárom felekezet nyelve magyar. A falu 19 izraelita (5,2 %) lakója 4 háztartásban él.

Az említett dicális összeírások és a József-féle népszámlálás idején, 1782-ben készült a Zempléni Református Egyházmegye összeírása. Ennek Zsadányra vonatkozó része fennmaradt.²¹ A reformátusok ek-

kor már a falu kevesebb, mint ötödét alkották, 1782-ben 14 családban, 64-en voltak. A leírás utalt korábbi templomukra is, mely megszűnt. „Azelőtt a Cultus vot a Rozgonyi házánál, volt templomjok is, a mostani haranglábnak a helyén, de megszűnt közöttök az Isteni közönséges tisztelet, és járnak Vámosújfaluba.” A korábbi anyaegyház is megszűnt, a falu reformátussága Vámosújfaluhoz tartozott. Hét közben kétszer (csütörtökön és szombaton) jött át a vámosi lelkipásztor és második, harmadik vasárnaponta istentiszteletre. Régi templomuk harangját sikerült megőrizniük, többször elrejtve azt a nehéz időkben. A faluba beköltözött, sőt többségbe került görög katolikusok meg akarták szerezni de, sikerült a harangot a reformátusok birtokában megtartani. „Sokat duggatták nyavalyások magok harangját azelőtt a változó idők miatt, hol a Bodrogba, hol a rétségbe, meg is tartották mind ez ideig, és véle élnek az Isteni tiszteletre, noha mostanában az orosz keresztények meg akarták őket fosztani tőle, de magok jussát nem engedték. Csütörtökön és szombaton reggel jár közikben a V. Ujjfalusi prédikátor, vasárnap pedig hol második, hol harmadik hétben egyszer. Fizetése olyan van, mint Sárában. 3ta Aprilis kezdődött közöttök most az Isteni tisztelet, egy halotti prédikációval, 4ta pedig ejusdem könyörgés-sel és kereszteléssel, melyért azelőtt Toltsvai plebanusnak fizettek nagy teherrel és kedvetlenséggel.

Családfők Arbonyzasadányban az 1776. évi dicális összeírásban	
Jobbágy	Házasszellér
Joannes Bodnár	Michael Kis özvegye
Andreas Andriko	Josephus Totth
Stephanus Kecskeméthy	Andreas Pap
Simon Pap	Joannes Szemán
Stephanus Bodnár	Joannes Farkas özvegye
Georgius Totth	Georgius Koleszár
Özvegy Kotsisné	Iván Jamay özvegye
Nicolaus Borbély	Michael Paltsó
Joannes Eötvös	Joannes Juhász
Joannes Smajda	Martinus Lengyel
Joannes Orosz	Stephanus Kovács özvegye
Stephanus Hagymásy	Joannes Németh
Joannes Kecskeméty	Andreas Orosz
Andreas Tirpák	Alexandet Totth
Martinus Csizmadia	Joannes Varga
Joannes Jablonkai	Joannes Szabó
Stephanus Munkácsy	Michael Soltész
Paulus Orosz	Martinus Földy
Stephanus Tamás	Georgius Orosz Junior
Alexander Pap	Ladislaus Pap
	Georgius Orosz Senior
	Andreas Palotas
	Joannes Németh
	Andreas Rác
	Joannes Kondás
	Michael Németh
	Michael Kondás
	Joannes Felházy
	Joannes Saska

²¹ A Zempléni Református Egyházmegye összeírása 1782. Szerk.: Dienes Dénes. Sárospatak, 2003. 90-91.

Az összeírás utalt a tulajdon és a jogviszonyokra, feljegyezvén hogy a református lakosság többsége adózó, részben a Kamara, részben a pálosok birtokán. „*Itt az emberek contri-buensek keveseket kivéven, a Nemes Camara és a Paulinusság urbariumát járják. Párszámra vagynak nro 14. Lelkek száma 64. Actum Saraini praesentibus Stephano Ketskeméthy, Stephano Kotsis, Steph. Görög, die et Anno út Supra.*” Kecskeméti István, Kotsis István, Görög István voltak jelen az összeírás elkészítésénél. A XVIII. század végén négy népes család határozta meg leginkább a települést. A Kecskemétiék és az Oroszok 5-5 családot alkotnak Zsadányban, a Pap és a Tóth család is hasonlóan népes, 4-4 család. A református Kecskeméty család kivételével, a másik három familia görög katolikus.

A XIX. század elején folyamatosan nőtt a település lélekszáma. 40 esztendő alatt 123 fővel gyarapodott. 1828-ban 485-en éltek a falu 62 házában. 374 a római és a görög katolikusok együttes száma (77,1 %). 102 a reformátusok (21 %) és 9 zsidók száma (1,9 %). A legnagyobb arányú a református lakosság növekedése a XVIII-XIX. század fordulóján. 50%-os növekedésüket mindenképpen a falu békés időszakban bekövetkezett gazdasági növekedése, vallási életük rendezettsége is befolyásolta. (II. József 1781-ben kiadott türelmi rendelete egyenjogúsította protestáns egyházat. Ez a híveknek szabad vallásgyakorlást biztosított, stb.) A református közösség újbóli megerősödésében közbejárt az is, hogy a falu határának többségét (2/3-át) a jobb módú reformátusok birtokolták. Országosan megfigyelhető tendencia, hogy ekkor a jobbágyság differenciálódása előrehaladt: a jobbágyság felső rétege igaereje révén több telket is birtokolt, pusztákat bérelt, fölhasználta a nincstelenek munkáerejét. A XIX. század elején a telkes jobbágyok bekapcsolódtak az áruterelésbe. A gazdasági fellendülés, a piaci viszonyok kedvezővé válása a jobbágyok megélhetési lehetőségeit is jelentősen javította. Eladható a gabona minden mennyiségben a napóleoni háborúk időszakában a XIX. század elején.

Az első modern statisztikai módszerekkel készült népszámlálást 1869-ben tartották Magyarországon. 1869-ben a falu 82 telkén 83 ház állt, 89 háztartásban élt a falu 474 lakója. A falu lakosságának 53,2 %-a (252 fő) görög katolikus, 28,1 %-a (133 fő) református, 17,3 %-a (82 fő) római katolikus. A kis számú római katolikus lakosság jobbára a közelmúltban beköltözött család. Görög katolikusok korábbi házas zsellérek leszármazottai. A jobb módú családok a reformátusok (Kecskeméty, Szabó, Györe, Szathmáry, Harsányi, Hagymási).

A falu lakosságának egyharmada más településről betelepülő (161 fő). A nők körében még nagyobb ez az arány, 40,6 % betelepülő (103 fő), a férfiaknál: 58 fő 26,4 %. A férfiak általában szülőfalujukban maradtak, művelték tovább ősök földjét, viszont szívesen hoztak más településről feleséget. Legtöbb betelepülő a görög katolikusok körében volt, 73 fő (a görög katolikusok 29 %-a betelepülő), a reformátusok körében 42 személy született más településen (31,6 %), míg a katolikusok körében 39-an (47,6 %). A falu mind a 7 izraelita lakója bevándorló volt. A 161 betelepült közül legtöbben Zemplén megyéből költöztek a településre, 116-an. A legtöbben természetesen a környező településekről települtek Zsadányba. Kiemelkedik Bodrogolaszi (22), Vámosújfalú (14) Sára (13). Igen magas a két közeli mezőváros Sáros-Nagy-Patak (11) és Tolcsva (9). Szabolcs bodrogi közeli településeivel ugyancsak intenzív migrációs kapcsolata volt a településnek. A közeli Viss (7), mellett Kenézlő (5) és Kisvárd (3) érdemel említést. Abaúj megyéből a földrajzi közelségben található Erdőhorvát jelentősebb (6).

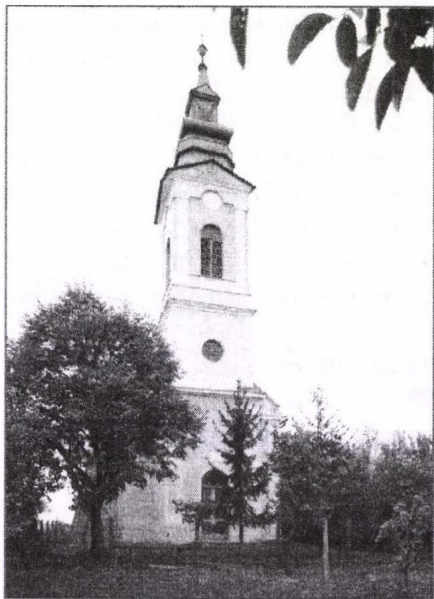
A XIX-XX. század fordulóján – növekvő népességszám közepette – római katolikusok (145 fő, 23,2 %), görög katolikusok (303 fő, 48,5 %), reformátusok (167 fő, 26,7 %) és egy evangélikus (3 fő, 0,5 %), illetve egy zsidó család (7 fő, 1,1 %) lakták a falut. A vallási közösségek közötti arányok a XIX. század folyamán valamelyest változtak. A római katolikusok, a XIX. század elején még a legkisebb közösség (a három nagyot tekintve), a XX. század elejére már a lakosság negyedét alkották. A XIX. század kezdetén legnagyobb arányban itt élő görög katolikusok megőrizték meghatározó szerepüket, de 1930-ig, egy rövid stagnáló időszakot kivéve, veszítettek arányukból. A református gyülekezet 1880-ig folytatta megerősödését, elérve a lakosság 30 %-át, azt követően lassan csökkenővé vált arányuk, míg 1910 után újra növekedett közösségük arányszáma.

A gyülekezeten belüli arányeltolódásokat részben a természetes szaporodás, a gazdasági lehetőségek, a kivándorlás, a bevándorlás, a beházasodás, az uradalmi alkalmazottak, a béresek, a cselédek száma befolyásolta. A természetes szaporodás századfordulón tapasztalt (a népesség robbanás velejárója) magas értéke mindhárom közösségben kimutatható, a gazdasági lehetőségei a reformátusoknak a legjobbakkal, a kivándorlás a görög katolikusokat érintette inkább, a bevándorlók körében legmagasabb arányú a római katolikusok száma.

Bodrogzsadány népességszáma és vallási megoszlása 1828 és 1941 között							
Év	Népesség-szám	Vallás					
		R. kat.	G. kat.	Ref.	Ev.	Zsidó	Egyéb
1828	485	374 – 77,1%		102 – 21,0%		9 – 1,9%	-
1869	474	82 17,3%	252 53,2%	133 28,1%	-	7 1,5%	-
1880	427	74 17,3%	214 50,1%	129 30,2%	-	10 2,3%	-
1890	509	114 22,4%	244 47,9%	142 27,9%	-	9 1,8%	-
1900	625	145 23,2%	303 48,5%	167 26,7%	3 0,5%	7 1,1%	-
1910	632	164 25,9%	287 45,4%	164 25,9%	2 0,3%	15 2,4%	-
1920	585	153 26,2%	252 43,1%	169 28,9%	2 0,3%	6 1,0%	3 0,5%
1930	628	203 32,3%	237 37,7%	184 29,3%	-	4 0,6%	-
1941	623	184 29,6%	250 40,1%	182 29,2%	-	2 0,3%	5 0,8%

Bodrogzsadány három meghatározó vallási közösségének a XX. századig nem volt temploma. A római és a görög katolikusok Bodrogolasziba jártak templomba. A reformátusok Vámosújfaluban vagy Bodrogolasziban keresték fel a templomot. Utóbbi helyen külön székeket tartottak fenn a zsadányi vendégek számára. Zsadány legtehetősebbnek tekintett közössége, a reformátusság épített először templomot a faluban. 1904. október 2-án az itt élő 22 család Köröskényi István vámosújfalui lelkész elnöklése alatt határozta el a templom megépítését. Megajánlottak erre a célra 10.600 koronát. Voltak, akik néhány száz, vagy csak 100-100 koronát adtak, de a tehetősebbek jelentős összeget ajánlottak fel: öreg Szabó András 2000, özv. Szabó Ferencné 2000, özv. Szabó Jánosné 1000, Kecskeméthy Mihály 1000, Kecskeméthy Sándor 1000, Kecskeméthy József 800 koronát. A templom építéséhez a helyben felajánlott összegben kívül felhasználták azt az 1.760 koronát mely amerikai gyűjtésből származott. A szomszédos gyülekezetek is adtak pénzt és természetbeni segítséget. Utóbbiban a helyiek is jeleskedtek, a fuvarozást, téglátégetést vállalták. Volt aki 42 szekér követ szállított, mások vizet, homokot, meszet.²²

²² SRKA At.638.

A bodrogszadányi református templom

VÁRADY LÁSZLÓ FELVÉTELE

A gyülekezet tenni akarása s áldozatvállalása révén 1907 augusztusára elkészült Bodrogszadány református temploma, a falu első temploma. A 8 m széles 12,5 m hosszú épülethez egy 3,5 x 3,5 m alapterületű 14 m magas torony is tartozik (A toronysisak magassága 7 m). A Katona György által tervezett s Tarczal János épített templom berendezését is a gyülekezett tagjai adományozták.²³ A „Teréz” és „Eszter” nevű harangokat 1862 korona értékben a négy Szabó-testvér készítette. Az „Eszter” 250 kg súlyú, ma már villamosított. Felirata azonban az eredeti: *„A nagy Isten tiszteletére 'Eszter' emlékére öntette Ns. Szabó Mihály és neje néhai Kormos Eszter. Ifj. Ns. Szabó András és neje Szabó Terézia, Ns. Szabó Gábor és neje Német Eszter, Ns. Szabó István és Kecskeméthy Terézia. Seltenhofer*

Frigyes (1907) és fiai cs. és m. kir. udvari harangöntők Sopron [2247]. Az úrasztalát Berei Ferencné Bénó Erzsébet és Berei Lajosné Mislei Julianna, az egyik kelyhet Szánthó István és neje, *Erzsébet*, a másikat Kecskeméthy Sándor és neje, *Szabó Julianna 1910* (ezüst), a kántát özv. Novák Mihályné *Szabó Erzsébet*, a keresztelő edényeket Csernyik József, a két kenyérosztó tányért a gyülekezet tagjai adományozták az egyháznak, az úrasztali terítőt úgyszintén. 1909-ben herceg Lónyai Elemér 6 magyar hold szántóföldet ajándékozott az egyháznak *„méltányolandó azt, hogy Bzsadány község ref. vallású felekezete csekély számuk és önerejükéből és vallásos buzgalomból Isten dicsőítésére neki házat emeltek*”. A „Teréz” harangot 1915-ben a háború időszakában rekvirálták.

A templom elkészülte után Bodrogszadány reformátussága önálló gyülekezeti életet élő, Bodrogolaszhoz tartozó filia lett. A lelkész minden második vasárnap végez istentiszteletet a fiókegyházban. Esketést, keresztelést és temetést úgyszintén a lelkész végzi. Ellátja a fiókegyház kormányzásával kapcsolatos ügyeket, évente hatszor kiszolgáltatja az úrvacsorát. Ezekért a szolgálatokért a fiókegyház 200 koronát ajánl fel, melyet negyedévente szed be az egyház gondnoka az egyháztagoktól, s ad át a szolgálat fejében a lelkésznek. A lelkésznek segédkező tanító részére 60 koronát állapítottak meg. Ezen felül a lelkészt és a tanítót a szomszéd községben szokásos stóla illette meg. Az esketésért, temetésért 4 korona, míg keresztelésért 60 fillér járt. Két év múltán falu márvány emléktáblával örököltette meg a templomot építő lelkésze, Köröskényi István és gondnoka Kecskeméthy József nevét, melyet a torony ajtaja feletti falra tettek.

Szánthó Istvánt (1907-1914) követően²⁴ 1915 februárjától 1936-ig Halmi Miklós a település református lelkésze. A lelkész munkáját könnyítendő már 1913-tól Osváth Endre

²³ SRKA At. 3.100.

²⁴ 1914-ben Solymosi József, majd Csorba Dezső a helyettes lelkész.

református vallású tanító végezte a vasárnapi istentiszteleteket. 1931-ben a presbitérium úgy határozott, hogy a sárospataki hittan- (teológus) hallgatót alkalmaz szolgálatára. Ezt követően a Teológiai Akadémia III. és IV. éves hittan-hallgatói szolgáltak több éven át a gyülekezetben (Tóth Ferenc, Novotny Gyula). 1936-ban lett Bodrogolaszi, s ezáltal Zsadány új lelkésze Veress Lajos, akit a következő évben Balázs Ernő váltott fel (1937-1946).

A változások közepette is őrizte hagyományait a református közösség. Őrizték a régi ülésrend szokását a templomban. Az 1930-as években az istentiszteletekre még megtelt a templom, 75-80 fő rendszeresen látogatta templomot. (45-60 közülük a téli hónapokban szervezett bibliaórákon is részt vett.) Ekkor az épület mindkét ajtaját használták. Az oldalsó ajtó volt a női bejárat. Akik ott jöttek be: bal kézről ültek a Szabó família férfi tagjai, velük szemben a női részen a család nő tagjai foglalták el az első padsort. Szabóék után ült a Novák, majd a Győri család. A papi szék szomszédságában lévő padsor első sorában ültek a Kecskemétiék, mögöttük az Ungvári család tagjai.

1946-ban Veres Imre lett a lelkész, szolgált több mint 30 esztendeig, 1978-ig. 1950-ben Újsára s Bodrogzsadány egyesítésével megalakult *Sárazsadány*. 1953. május 3-án a zsadányi templomban tartott gyűlésen tárgyalták a bodrogsárai fiókegyházzal való egyesítés szándékát. Egyhangulag elfogadták a javaslatot, és létrejött a sárazsadányi leányegyház. Sára leányegyháza Vámosújfaluhoz tartozott hívei oda jártak templomba (a réten át). 1953 után a sáraiak Zsadány református templomához tartoztak, de idő kellett míg megszokták ezt. Többen még évekig Vámosújfaluba jártak templomba, Vámoson konfirmáltak, oda kötődtek egyházi emlékeik. Aztán lassan megszokták Zsadány templomát. A zsadányi református templomban nem alakult ki annak szokása, hogy külön helyre üljenek a helyi és a sárai lakosok. Mára már összenőtt az egykor volt két gyülekezet, mindkét falurész magáénak érzi a templomot. Jól bizonyítják ezt a közös úrasztali edények. A korábban bemutatott zsadányi eredetű úrasztali edények mellett, ez a templom őrzi az ósárai régi templom XVIII. századi, növényi ornamentikával és madarakkal díszített ónkannáját, s feliratos óntányérját. Sajnos utóbbi, már nagyon kopott, felirata azonban ma is jól olvasható: „EZEN TÁNYÉRT A B. SÁRAI N. EKLESIAK AJANDEK TOTTH I. 1782.” A úrasztali terítők közül az egyiket, a fehérét a sárai asszonyok ajándékozták, a vörösbársony garnitúrát a zsadányi Szabó-familia unokája vette.

Az elmúlt 30 esztendőben a református egyház szolgálatát a Vámosújfaluban lakó lelkész vette át, 1978 novemberétől Sándor Endre a falu lelkésze. Az ő irányításával renoválták a templomot 1981-82-ben, s köszöntik most a százéves évfordulót.²⁵

²⁵ Részletesebben foglalkozik e témával a szerző a jubileumra megjelenő kiadványban: *Százéves a sárazsadányi református templom*.

FINTA ÉVA

Versek

Levendulakék

Mint a beszéd, levendulakék a lég.
 Lennie kell virágalakú titok
 Fénymagasán, akácfa alatt talán
 Mélyen a tél sötét fonalán, igen
 Lennie kell világ magasán dalnak
 Arcul ütött szavak talaján, miként
 Semmi vízen, világ közepén, akár
 Angyalian, akár ördögi módon, de
 Nincs lehetőbb a szavaknál semmi sem
 Lennie kell ezért hagyomány szerint
 Jónak, valós világ közepén ülő
 Édes idők csodáinak is, miként
 Van is csoda, van északi, déli fény
 Barna idő, fényes idő és virág
 Melyben a kék illat kivirul, ajtón
 Tódul a táj a vén küszöbök fölött
 S mint a beszéd, levendulakék a lég.

Túl a középén

Alkony feszül átlátszik a hálón
 felhőhabos angyallebegésű
 kéket vet a tájon a bukó nap
 rézzel vörösülnek a szegélyek.

Áttör a korán jött tavasz kertünk
 dérel cicomázott kivirágzó
 giz-gaz lapuin vérvörös ágon
 s áttörnek a Zemplén-hegyi rajzok.

Hinni se lehetne a világban
 télből tavasz árad öreg éden
 mégis melegebben fut a vér is
 mégis szelesebbek a hegyormok.

Add fel magad hangos szavú ének
 nyitnak a fejemben tulipánok
 kéken ibolyáznak a magasban
 hegyfodrokig érő viharerdők.

Mit tudna az ember cselekedni
 eltörnek a Göncöl-rudak egyszer
 megsántul a vénhedt bika végül
 elfordul a tengelynek a rúdja.

Nincsen is

Nincsenek égszín pipacsok
 Nincsen is ében patyolat
 Nincsen a jámbor telihold
 S nincsen a termő sivatag.

Gondola gondol semmilyen
 Ásít a kertész de nem ás
 Karban a kard csak elenyész
 Elfogy a jókedv-kutatás.

Masnira körve a vihar
 Ágra a hangos csalogány
 Készen a képben a titok
 Mesteri mégis halovány.

Hosszasan nézem kezemet
 Mindenik ujjam egyidős
 Mind megöregszik ahogyan
 Benn a titokban az idők.

Posztol az égen telihold
 Néz le a földre megugat
 Nincsen is jámbor telihold
 Nincsen is termő sivatag.

VIGA GYULA

A Bodrogek és környéke szőlő- és borkultúrájához

A Bodrogek – hasonlóan a magyar Alföld más vízjárta vidékeihez – a néprajzi kutatás leginkább az archaikus eljárások, „ősinek” vélt eszközök és technikák reliktum területeként tartotta számon. Erősítette ezt a felfogást, hogy a trianoni határmegvonás (1920) után a néprajzi vizsgálatok lényegében a történeti táj déli, magyarországi területére szorítkoztak, némiképp el is fedve ezzel a Bodrogek táji tagoltságát.¹ Az elmúlt félszázad alatt öröndetesen sok tudományos eredmény árnyalta a korábbi felfogást, s a településtörténet, agrártörténet, természeti- és társadalomföldrajz, valamint a néprajz tényei mellett, más, hasonló adottságú tájak kutatása is a rendszerelvű értelmezést szolgálta.² Az előbbiekből is adódott, hogy a földrajzi, történeti-agrártörténeti és néprajzi kutatások annak sokrétű bemutatására (is) törekedtek, hogy a táj változatos felszíni formáihoz a bodroeki ember egymást váltó generációi többféle módon alkalmazkodtak. A tevékenységi formák komplex életmód stratégiákban egységesültek, amelyek részben falucsoportonként modellezhető típusokat, részben pedig jellegzetes üzemszervezeti formációkat képeztek.

Jelen munka a Bodrogek szőlő- és borkultúrájának történeti-néprajzához közöl újabb adalékokat, ugyancsak a táj hasznosításának sokszínűségét igyekezvén ezzel hangsúlyozni. Mivel a témáról *Boros László* önálló tanulmányt közölt,³ elsősorban az ő eredményeinek kiegészítésére törekszem.⁴ Előzetesen hangsúlyozni kell, hogy e történeti táj adottságai eleve nem mindenhol tették lehetővé a szőlő termesztését.

1. Abban, hogy tájunkon a szőlő évszázadokon át – főleg a filoxéra-vészig – a magasabb térszínekre szorult, a Bodrogek egészségtelen birtokstruktúrája is szerepet játszott: a parasztemberek egyszerűen sajnálták szőlővel beültetni a nehezen megszerzett szántóikat. Királyhelmei adatközlőm nagyon pontosan megfogalmazta a bodroeki szőlő- és borkultúra elterjedésének jellemzőit: „A Bodrogekben a parasztember számára a szőlő nem tartozott a legfontosabb növénykultúrák közé. A jó termőföldet – legyen az kert vagy szántó – soha nem ültették be szőlővel. Csak a hegyoldalt ültették be szőlővel, ahol egyéb nem termett, vagy a magasabb homokdombokat, amik a vízrendezés után kevésbé voltak jó helyei az igényesebb növényeknek. Azonban a Teremtő a Bodroekből néhány hegyvel is megáldotta – ilyen az én szülőfalum (Szentés), aminek a hegye folytatása a királyhelmeinek, in-

¹ Utóbb például Dankó Imre hívta fel a figyelmet erre a tényre. Vö.: Dankó Imre 2001. 89.

² Dóka Klára 1977., Valtér Ilona 1974., Balassa Iván 1975., Boros László 1997., Frisnyák Sándor 1990. Frisnyák Sándor 2005., Andrásfalvy Bertalan 1973., Borsos Balázs 2000., Siska József 1986., Viga Gyula 1996. Összegző bibliográfia: Nagy Géza 1999.

³ Boros László 1994. 205-218.

⁴ Vö. még: Boros László 1999.

nen nem messze van a kövesdi és a szerdahelyi hegy. A többi már túl van a Bodrogek határán. Mivel homokdomb van elég, ezért alig van falu, ahol ne foglalkoztak volna szőlővel. De legtöbbet Kövesd, Kisgérés, Helmec és Szentés borászkodott.”⁵

Meghatározó geográfiai tényező a Bodrogek és az érintkező vidék gazdasági-műveltségi tagolódásában, hogy a Bodrogek különböző adottságú tájak találkozásánál folyik, különböző adottságú vidékeket választ el egymástól. Jobb partján, a folyó menti síkságból kiemelkedő Zempléni-hegység heglábfelszínein alakult ki a primer gazdasági jelentőségű szőlőkultúra. Ez a szőlővidék kenyeret is adott a Bodrogek bal partján fekvő falvak népének, akik csak igen komoly erőfeszítéssel jutottak megélhetéshez, s maguk – a jobb parthoz képest – csak székunder jelentőségű szőlőkultúrát műveltek.⁶ A jobb parton a Zempléni-szigethegység domináns felszíni tényező, ami – a mérsékeltséggel és kereskedelemmel is foglalkozó *Ladamóc* faluhoz hasonlóan – több településen jelentős gazdasági ággá tette a szőlőtermesztést, megnehezítve az ott élők szemtermelő mezőgazdálkodását (*Csarnahó, Kisbári, Nagybari, Kistoronya, Nagytoronya, Céke, Kásó*). A Bodrogek bal partja egykor kiterjedt lapály volt, ahol a szántóföldi gazdálkodás a hátakra, *gorondokra* szorult, s nagyobb teret kapott a legeltető állattartás, jóllehet az áradások olykor a legszükségesebb téli szénatakmányt is veszélyeztették. Az eltérő jellegű bal és jobb part nem csupán a különböző adottságú falvak gazdasági kapcsolatait, javainak cseréjét serkentette, hanem – a munkaigényes szőlő, s az ugyancsak sok munkát adó gabona betakarítása révén – a szomszédos tájak között időszakos munkaerő-vándorlást is indukált.⁷

A vízrendezés a Bodrogekben felszabadította a korábban részben vízjárta szántókat, a homokdombok egy részét pedig – lényegében egy időben a homoki szőlő elterjedésével – a házi kertekből ekkor kikerülő dinnye termesztésének adta át. (A két növénykultúra több helyen közös termőhelyeken tenyésztett, s komplementer módon terjeszkedett. *Kiskövesden* például nagyban foglalkoztak zöldségfélékkel: piacra termesztették a zöldséget, uborkát, krumplit és a dinnyét. A kiterjedtebb homokos részeken – *Melegoldal, Diós, Fátyolka* – szabadon folyt a gazdálkodás a 20. században, ezek a részek nem tartoztak a forduló földekbe. Egy közepes gazda dinnyével, zöldséggel 8-10 árnyi területet ültetett be, ezt a család az aratás mellett is meg tudta dolgozni. Ugyanitt az uradalom gazdálkodásában a szőlő rovására jelent meg a dinnye: a kiszántott öreg szőlők helyén kezdték piacra termesztetni az 1920-as években.)

2. A Felső-Bodrogek és a Bodrogek mente településeinek szőlőkultúrája két történeti korszakot képvisel. Az egyik, feltehetően középkori eredetű réteg a sík vidékből kiemelkedő vulkáni eredetű magaslatokon húzódik (*Zempléni-szigethegység, Csókás, Határ-hegy, Lapos-hegy, Fekete-hegy, Simon-hegy, Nyír-hegy, Középső-hegy, Pilis, Borz-hegy stb.*). Pl. a kövesdi hegyen lévő szőlőről már 1323-ban, a szentesi szőlőkről pedig 1423-ban megemlékeznek az oklevelek.⁸ Szórványos adataim közül kiemelkedő *Helmec* 1623-as Liber Redituumának

⁵ Ezen a helyen köszönöm meg a Bodrogszentésben született (1924), 1963 óta Királyhelmeceen élő Hajdók Géza adatait.

⁶ Dóka Klára 1977. 106.; Frisnyák Sándor 1994.

⁷ Frisnyák Sándor 1990a. 227. Bőséges geográfiai irodalommal; Bogoly János 1992. 8–11.; A Bodrogek partjainak eltérő adottságaira felhívja a figyelmet: Dóka Klára 1977. 106–107.

⁸ Bogoly János 1992. 8–9.; Siska József 1986. 206–208.

vonatkozó része, ami bizonyára extraneusokra utal: „Mind videki - s - mind lakos, kinek az helmeczi hegien szőleje vagyon, egy egy köből bort ad.”⁹ *Kistoronya* már 1737-ben Tokaj-Hegyalja zárt borvidékéhez tartozott,¹⁰ a 20. században *Szőlőske* kertjei is oda nyertek besorolást. *Bél Mátyás* is megemlékezett a *kövesdi hegyről*, ahol szerinte sűrűn zöldellt a szőlő, aminek a bora is jó volt, s ugyancsak ő tett említést *Királyhelmece* extraneus szőlőbirtokosairól: „Ezen a helyen a királyság több főúranak és nemesének is van szőlője. A mezőváros lakóinak saját használatára alig marad egy kis darabka. [Lakói] ruténnel vegyített magyarok, akik a szőlőművelést fizetés fejében végzik.” Ugyanő *Ágcsernyőről* említette, hogy „körülötte gyümölcsösök vannak”, a *Királyhelmece* határában húzódó szőlő- és gyümölcsöskertekről pedig kifejezetten elragadtatással írt: a város határában olyan sok a szőlő és gyümölcs, s „a lejtő oldalait a szőlők meg a gyümölcsfák mindenütt úgy beárnyékolják, hogy majdnem azt hiszed, hogy a Champs Elysées szépséges környezetét látod itt”.¹¹

Az 1772-es úrbéri bevallás (investigatio) részletesen megemlékezik a máig bortermelő központ, *Kistoronya* szőlészetéről és pincéiről: „Szőlőt termő hegyek vagynak bőven jó bor termők, külső országi kereskedelemre is való. Minthogy a vidékiek nagyobb részén a hegyeknek szőlőt tartanak, vincellérséggel, (szőlő)pásztorsággal, kapával pénzt keresni alkalmatosságok vagyon... A hegyaljai jó szőlők közel vagynak a helységhez, egy-két-három mérföldnyire, és itten határookban különös bort tartó pincék találtnak, melyekben vidékiek kereskedelemre való boraikat tartani szokták.”¹² Az utóbbi adat két lényeges mozzanatra is utal. Egyrészt arra, hogy a nagy értékű szőlőket a helybeli földesurak és extraneus birtokosok tartották kézben, másrészt arra, hogy a kiváló adottságú vulkáni tufa-pincékben borkereskedők is tárolták a borukat.

Molnár András 1799-ben kelt leírásából már jól kirajzolódik, hogy a vulkanikus eredetű magaslatok álló kőzetén, a domboldalak verőin sorjáznak a szőlőültetvények: „*Zemplén*-nek jó asztali bort termő szőlőhegye van. *Céke* szőlőhegye kevés, de jó asztali bort terem. *Kisbári* szőlőhegye jó, gyenge és egységes bort terem. *Ladamóc* hegye közönséges bort ad. *Szöllőskének* bőven van szőleje a helységhez mérten, s jó, tiszta, állandó borokat ad, *aszúszőlőt is bőven terem. Szerdahely* szőlőhegye jó asztali bort terem. *Kiskövesd* szőlőhegye igen kevés. *Nagykövesd* középszerű bort terem. *Szentesnek* kevés szőlőhegye van, borát már Szent Mihály tájban megisszák.”¹³ Szentesről külön is megemlíti, hogy szerinte ez a település a cseresznyefákból több hasznot vett, mint a szőlőből.¹⁴

Magda Pál szerint is, *Kistoronya* Tokaj-Hegyalja része, ugyanakkor második osztályba sorolja *Kövesd*, *Szentes*, *Helmec*, *Zemplén*, *Bári*, *Ladamóc*, valamint *Nagytörvény* borait. Tanulságos a szőlőfajtákról készített felsorolása is: *Holyagos*, *Furmint*, *Madarkás*, *Török Gohér*, *Budai Gohér*, *Muskotály*, *Hárslevelű*, *Balafánt*, *Leányszőlő*, *Fejérszőlő*, *Polyhos*, *Rózsás*, *Gerszet*, *Purtsin*, *Kecskecsész*, *Rumonya*, *Bogár szőlő*, *Király édes*, *Fejér boros*, *Gyöngy fejér*, *Zöld szőlő*, *Batai*, *Gatsai*, *Bakator* szerepelnek a listáján. A nevek azért is érdekesek, mert azok közül a *Bakator*,

⁹ Liber Redituum, pg. 150.

¹⁰ Bodó Sándor 1988. 16–17.

¹¹ Bél Mátyás leírását közreadja: Püspöki Nagy Péter 1977. 909., 911., 915.

¹² Takács Péter–Udvari István 1995.

¹³ Közli: Udvari István 1992. 80–84.

¹⁴ Borovszky Samu é. n. 198.; Udvari István 1992. 80, 83.

Fejérszőlő, Bogár, Gatsai (Gacsai), Gerset, Gohér és a Romonya (Rumonya) már *Szikszai Fabricius Balázs* 1570 körül kelt, Tokaj-hegyaljai listáján is szerepeltek, jelezve a Felső-Bodroghöz szőlészetének kapcsolatát Hegyaljával. Hasonlóan 16. századi a Hegyalján a Kecsecsecsű szőlőemléke is. 1791-ből említett Tokaj-Hegyalján a Batai (Batai), 1803-ban a Fejérboros, 1730-ból a Gyöngy fejr, 1791-ből a Balafánt, 1726-ból a Királyédes, a Madárka, Madárkás, 1730-ból a Polyhos, 1726-ból a Porcsin, 1830-ból a Zöld szőlő. Vagyis, a 19. században jörszerével ugyanazok a szőlőfajták ismertek Tokaj-Hegyalján, mint a Felső-Bodroghözben.¹⁵ Ha hinni lehet Magda Pál adatgyűjtésének, akkor azt kell gondolnunk, hogy valójában csak a két vidék közötti táji adottságok – a hőmérséklet, a napsütötte órák száma stb. – okozta eltérések jelentkeztek a szőlőtermesztésben és a bor minőségében, természetesen a bortárolás, a pincék különbözőségei mellett.

Fényes Elek geográfiai szótára falvaink közül *Kiskövesd, Csarnahó, Imreg, Kistoronya és Nagytoronya, Szőlőske, Bári (Bodrog) Szerdahely*, valamint *Zemplén és Királyhelmece* oppidumok szőlőjéről és boráról emlékezik meg, kiemelve Kistoronya borának jó minőségét.¹⁶ Az említeteknél később, a 19. század második felében bukkan fel a statisztikai munkákban *Kisgéres* szőlőjének és borának említése.¹⁷ Boros László kutatásai szerint 1869. december 31-én Szőlőskén 55 telken 7, Nagykövesden 106 telken 95, Királyhelmece 275 telken 163 pince volt.¹⁸

Keleti Károly statisztikája (1873) már jól érzékelteti, hogy milyen szélsőséges különbségek voltak a szőlőterületek – a szőlő és a bor gazdasági jelentősége – vonatkozásában a Felső-Bodroghöz településein is. Voltak falvak, ahol egy-egy birtokos művelt szőlőt: pl. *Bélyben* 300 négyszögöl, *Szomotoron* 2 kat. hold, *Véke* határában 1 kat. hold és 200 négyszögöl, *Zétényben* 900 négyszögöl területen. Ugyanakkor, pl. *Kisgéres* szőlőbirtokosainak száma 187 volt, s 111 kat. hold és 975 négyszögöl, *Nagykövesd* 167 birtokos 125 kat. hold és 1345 négyszögöl szőlőterülettel, *Szőlőske* 57 birtokosa 164 kat. hold és 841 négyszögöl, *Királyhelmece* 681 szőlőbirtokosa pedig 390 kat. holdat és 91 négyszögölet bírt.¹⁹ *Borovszky* vármegyei monográfiája területünkön Bári, Csarnahó, Szerdahely, Kiskövesd, Nagykövesd, Szentes, Királyhelmece, Imreg településeket tartja „bortermő” községekként.²⁰

A gyümölcsstermő térszínnek vizsgált területünkön is eltérő gyümölcsfajtákat neveltek. Amíg a szilvasligetek többsége a vizekhez közel, egykori árterek mentén, valamint a kertekben húzódott, addig a cseresznye főleg a szőlők, szőlőskertek napsütötte oldalain díszlett. *Szentes, Kisgéres, Zemplén*, a Bodrog túlsó oldalán *Csarnahó* cseresznyéje különösen híres volt, csakúgy, mint Tokaj-Hegyalján a zempléni Tolcsva gyümölcse. Zemplén vármegye monográfiája a 19-20. század fordulóján megemlékezik a gyümölcskereskedelemtől is: „A cseresznye iránti kereslet évről évre fokozódik, s egy putton cseresznyét a csarnahói ember jobb áron ad el az újhelyi piacon a lengyel zsidó kupecnek, mint amennyiért ősszel egy putton szőlőt eladni kényte-

¹⁵ Magda Pál 1819.; Balassa Iván 1991. 95–153.; Boros László 1994. Lásd még: Surányi Dezső 2002. 81–86.

¹⁶ *Fényes Elek* 1851.

¹⁷ Keleti Károly 1873-as statisztikájának vonatkozó adatait idézi: Boros László 1994.

¹⁸ Boros László 1994.

¹⁹ Vö.: Boros László 1994. 212. Kisgéres szőlészetéhez: Boros László 2000. 22–26., Högye István 2000. 52–53., A pincékhez: Balassa M. Iván 2000. 149–150.

²⁰ Kossuth János é. n. 197.

len.”²¹ Az 1895-ös mezőgazdasági statisztika jelzi Kistárkány kiugró mutatóit, különösen a nagy szilvafaállományt, valamint a Királyhalmec–Kisgéres–Szentés háromszög, lényegében a Helmeci-dombság, a Nagy-hegy és Kis-hegy vulkáni vonulatára települt szőlőhegyek gyümölcsfaállományát. Hasonlóan kiemelkedő értéket mutat a Zempléni-szigethegység állománya, ami az ottani szőlőkultúrának kísérője. A szlovákiai Bodroghöz falvaiban a szőlők között ma is sokféle díszlik gyümölcsfa. A Kisgéres környékén korábban divatos *csarnahai cseresznye* kiment a divatból, s egyre nagyobb szemű fajtákat ültetnek.

A szőlők végében – főleg, ha az udvaron, házi kertben nem volt helye – szívesen ültettek a magángazdálkodás időszakában zöldségféléket is. Főleg olyan helyeken, ahol a szőlő a hegylábhoz ért, jól termett a zöldség is.

3. Az említett településeken a recens gyűjtések során is tetten érhető a szőlőkultúra korai rétege is. Tanúsítják ezt pl. a szőlőfajták nevei, amelyekből a technikai váltás, a homoki szőlészet elterjedésének nyomai is tetten érhetők: *Bakó, Furmint, Hárslevelű, Delevár, Otelló, Izabella, Polyhos, Gersec, Balafánt, Gohér, Cájder, Noha* – gyakran együtt, egy helyről. De a terepen járva jól megfigyelhetők a régi szőlészet nyomai is. A teraszok – olykor csak nyomokban –, a több generáció alatt kikapált *lingó* kövekből rakott *garádok* (kerítések), Toronya, Bári, Kisgéres, Helmec, Szőlőske olykor vélhetően középkori eredetű lyukpincéi, a sokféle elvadult parlagsszőlő mind-mind a hagyományos szőlészkedés nyomai.

A jó adottságú szőlőhegyek egy része uradalmi birtok volt, és a két Toronya, a két Bári, Szőlőske, Kisgéres, Helmec lakosainak többsége is birtokolt egy-egy darab szőlőt (az 1873-as statisztika, pl. Királyhalmecen 681, Szerdahelyen 194, Kisgéresben 187, Nagykövesden 167, Zemplénben 124, Csarnahón 119, Szentésben 110 szőlőbirtokost jelöl). Már 1865-ben kisbirtokos volt a szőlőtulajdonosok 9/10-ed része. Egyes nagybirtokos családok azonban egyre kiterjedtebb szőlőterületre tettek szert. Pl. a Zemplénben meghatározó szerepet játszó Andrásyak 1805-ben csaknem 11 hold szőlőterületet bírtak.²²

Kistoronyán a vulkanikus eredetű kőzet *domikjain* (dombjain) csakúgy, mint Szőlőskén lényegében a második világháborúig azonos volt a szőlőtermesztés technikája Tokaj-Hegyaljával. A karózott, tőkés szőlőt háromszor kapálták: az első két alkalommal *kétágúval*, harmadjára *lapos kapával*. Ennek megfelelően, igen tetemes volt a szőlő munkaigénye, ami a helybeli és a környező falvakból érkező *szakmányosoknak* is kenyeret adott. A munkát az uraságok *vincellérjei* szervezték, irányították.

Kisgéresi napszámosok még a 20. század első felében is dolgoztak a királyhalmeci szőlőbirtokosoknak. Nem csak kapáltak, hanem a magasan fekvő részekre hátton, *ponyvában* hordták fel a tárgyát. A meredek részeken *teraszokat* is csináltak – ez ritka volt –, és kövel kirakott *garádokat* formáltak az esővíz erodáló hatása ellen.

4. A filoxéra, az újabb fajták megjelenése, nem utolsósorban a bor beszerzésének és értékesítésének lehetőségeiben a trianoni határok miatt beállott változások következményeként, az első világháború után, főleg az 1930-as évektől a szőlészetnek egy újabb történeti rétege alakult ki. A változásról *Wekerle Sándor* 1900-ban az alábbiakat írta: „A szőlőt külö-

²¹ Kossuth János é. n. 198.

²² Boros László 1994.; Drábiková, Ema 1989. 24–27.

nösen a megye közepe táján, a Bodrog mentén végig vonuló szép lánczoltos hegység oldalain, az úgy nevezett Hegyalján mindenütt termesztik; de szórványosan szép szőlők vannak a megye felsőbb részének alacsonyabb hegyein is föl egészen Gálszécsig és Homonnáig; csak hogy a felsőbb vidékek borai általában jóval gyöngébb minőségűek, mint az igazi hegyaljaiak. A voltaképi *Hegyalja* Sátoralja-Újhelyen felül kezdődik és egy felől a Bodrognak a Tiszába ömlésénél Tokajnál, Tarczalnál, más felől Mád, Tállya és Szerencs városoknál végződik s 32 község határában összesen mintegy 14 000 holdnyi területet foglaltak el a szőlőültetvények, míg a szőlővész az egészet tönkre nem tette. A szőlők fölújítására szénkénegezéssel tett kísérletek a talaj köves és kőmálladákos volta miatt sikerrel nem igen kecsegtettek; az amerikai oltványokkal való fölújítás mutatkozik célhoz vezetőbb módnak, a menyinyiben ez oltványok nemcsak a régihez hasonló jóságú szőlőt teremnek, hanem az időközben szerzett tapasztalatok is azzal biztatnak, hogy a bor minősége sem marad mögötte régi hírnevének. Nagy költséggel fordítatják, mélyítetik most újra a földet s úgy ültetik be az amerikai alanyokra oltott furminttal. Egy-egy hold, míg teljesen termővé válik, körülbelül 1500 forintnyi befektetést kíván. Nehány évi szünetelés után tehát újra fiutökökkel tömött venyigék sötét zöldje tekint le ránk a szép hegység oldalairól. A Hegyalja fölújításán kívül nagyobb szőlőültetések történnek egyéb helyeken is, így a Bodroghözön levő homokos területeken.²³ Ez a folyamat a második világháború után teljesedett ki, jöllehet az újabb keletű szőlészettel bíró falvak termelése elsősorban az önellátást szolgálta, s minőségében és mennyiségében sem veszélyeztette a fentebb bemutatott települések szőlészeti prioritását.

A direkttermő szőlők és a homoki szőlészet megjelenése egyik-másik településen a recens gyűjtésekkel is jól követhető. Az emlékezet szerint pl. Vékén csak kb. 1937-től terem szőlő. Két helyi lakos, Pekárovicsék eredetileg a helmeci hegyen örökölték egy darab szőlőt. Mivel az messze volt, s nem volt kifizetődő Vékéről lovas fogattal hordani a trágyát, permetlevet, a helmeci birtokot eladták, és a vékei határban telepítettek szőlőt. Korábban csak lugas-szőlők voltak a faluban, akkor indult a határbeli szőlészkedés, olyan szélhordta homokdombokon, amelyek azelőtt 2-3 kereszt gabonát termettek csupán. A gazdák kezdetben, pl. az uradalom *Csikoska* területén levő szőlőjéből kaptak *sima vesszőt* az ott végzett munka fejében. Ekkor jelentek meg az újabb fajták is – utóbb főleg *rizling* – a lugasok korábban általános *rózsaszín Izabellája* helyett.

Külön is szót kell ejtenem – az előbbi, vékei példa kapcsán – a bodroghözi homokdombok változó hasznosításáról. A magasabb, ármentes térszínek a vízrendezés előtt a gabona, főleg a rozs termesztésének elsődleges területei voltak. A 19. század második felének nagy tájtalakítása (folyószabályozás, lecsapolás) lényegében megszüntette a korábbi áradásos és ármentes szintek közötti különbséget, s a homokhátaikat a kapásnövények (dohány, dinnye, tök) foglalták el. A Bodroghöz számos településén csak akkor jelent meg a szőlészkedés a kisebb homokdombokon, amikor a közös gazdálkodás átalakította a korábbi határhasznaletot, s ezeken a hátakon apró hobbikertek jelentek meg. A szőlő ezek kedvelt növénye lett. Az újabb fajták olykor nagyobb távolságból kerültek falvainkba. Az emlékezet szerint a *Bakó* szőlőt valaki az első világháború frontjáról hozta magával Szentmáriára. De az újabb telepí-

²³ Wekerle Sándor 1900. 367–368.

tések vesszői Magyarországról is érkeztek: Bólyba pl. Monostorpályiból, rokonok útján került a *Zalagyöngye* és a *Pannónia kincse* is.

Királyhelmece és Kisgéres szőlőiben – a *Nagy-hegy* és a *Kis-hegy* között egy néhány méteres, vízmosta *teknő* a választóvonal, az előbbi nyugati oldala a géresieké – az 1940-es évekig a *pojhos*, a *vállas*, a *juh fark* volt gyakori fajta, de az 1920-as évektől ismerték már a *furmint* és a *hárslevelű* fajtákat is.²⁴ Géresben a bőtermő, de gyengébb minőségűnek tartott *pojhos* még ma is a *rizling* fajták kísérője. Az 1920-as évektől uralkodóvá vált az *olaszrizling*, ami a második világháború után is megőrizte dominanciáját. A háború után terjedtek el a különféle *burgundi* fajták, a *müller*, a *muskotályok* közül pedig főleg az *Orthonel*, ami leginkább kedveli az ottani talajt, s nem kényes – a sárgamuskotállyal szemben – a lisztharmatra, és nem rothad. Szentesben az első világháború után már a *rizling* volt jellemző, csak egy-két igényesebb gazdának volt *furmint* és *hárslevelű*. Úgy tartják, hogy a furmint a helmeci hegyen minőségében megközelíti a *tokaji zamatot*. Azért is szeretik, mert jól bírja a szárazságot, s nem nagyon igényli a trágyázást sem.

A második világháborút követően a szőlőtermesztés általános lett. A fentebb jelzett két történeti réteg különbözőségét tovább élte, hogy a nagy múltú borvidékek állományát államosították, s a JRD és a magángazdaságok nagy része a homoki szőlőkultúrát tudta folytatni. Mára közönséges a szőlő vizsgált falvainkban, de mind az állomány minőségében, mind gondozásában, mind pedig a bor minőségében jelentős differenciák vannak. Ennek kapcsán azonban – a jelzett táji különbözőségek mellett – az egyes családi üzemek eltérő gazdasági kondícióját és célkitűzéseit is figyelembe kell vennünk.

Az újabb szőlőültetvényekkel párhuzamosan változott bizonyos mértékben a régi szőlők művelésének és feldolgozásának technikája is. A tőkés művelés időszakában több fajta szőlőt neveltek, azok borát általában együtt is szüretelték. Mára általános a kordonos művelés, ami az 1920-as, 1930-as évektől jelent meg, s elterjedését a „szocialista” időszak tetőzte be: 10 ár körüli szőlőterületet tarthattak meg a gazdák, ahol a elsősorban a minőség javítása révén tudták a hasznukat növelni. Ebben az időszakban jelentek meg a korábban ismeretlen vörös fajták (*kékfrankos*, *kékoportó*, stb.), s vált jellemzővé a *fűjborok* szűrése is. Ám sokfelé, pl. Kisgéresben ma is sokan több fajtát szüretelnek és szűrnek együtt, a falusi emberek többsége ma is vegyes bort fogyaszt.

A kordonos művelés elterjesztésében is volt szerepe a szövetkezeteknek és az állami gazdaságoknak. Mivel az állam lényegében az összes szőlőt felvásárolta – Királyhelmeceen épült meg az a hatalmas felvásárló, amelyik a felső-Bodroghöz összes értékesítésre termelt szőlőjét összegyűjtötte –, a közös gazdaságok is jelentős szőlőterületeket telepítettek. A helmeci állami gazdaság több mint 100 hektáron szőlészkedett, de a falusi szövetkezetek is jószerével minden homokdombot beültettek, ami szőlészetre alkalmas volt. Szentesben a szövetkezet szőlője a Véke melletti homokdombot foglalta el, Nagygéres és Kisgéres közös gazdasága is a hegy lábánál fogott kordonos szőlőművelésbe. Az újabb fajták oltványai is elkerültek a JRD-ből a paraszti gazdaságokba. De nem csak a parasztok szőlészkedtek az 1960-as, 1970-es évektől: Királyhelmece környékén *kertszövetkezet* alakult, ahol minden belépő – akár városi értelmiségi,

²⁴ Hajdók Géza közlése.

hivatalnok vagy közalkalmazott is – 4-4 ár szőlőt kapott. A területet közösen műveltették és őriztették, afféle hobby-kertekként használták apró parcelláikat.

A permetezést – bár az 1920-as évektől voltak már háti permetezőik is – az 1930-40-es években leginkább *fekete ürömből*, ill. hasonló tulajdonságú növényekből készült seprővel végezték a paraszti szőlőkben: a rézgálic oldatot ezekkel csapkodták rá a növény lombozatára. A második világháború előtt évente maximum 3 alkalommal permeteztek, s azt tartották, hogy a rézgálic még a lisztharmattól is megmenteti a szőlőt. A háború után – Királyhelmec környékén – főleg a lisztharmat terjedése miatt növelték a védekezések számát: 5 majd 6 permetezés volt jellemző. Az újabb, nemesebb szőlőfajták egyre igényesebbek: az 1970-es évektől a permetezések száma egészen a 12 alkalomig ment. A felhasznált szereket – terjesztésükben a közös gazdaságnak jelentős szerepe volt – a gazdák nem is ismerik, sokszor a kereskedő ajánlja a vegyszert, vagy egymás között adják tovább annak vélt/valós előnyeit.

Amíg Nagybári, Kisbári, Szőlőske gazdái *fordítással*, olykor 3-4 heti munkával nyerték a mustot, addig az újabb szőlőkben nem fordítottak nagyobb gondot a gyakran kitaposott szőlők borának kezelésére. A középszerűségi prések fokozatosan nyertek teret a 19-20. század fordulójától: az uradalmakban lettek általánosak, de használták azokat a nagyobb gazdák is már a 20. század elejétől. A paraszttüzemekben sokfelé egészen a második világháborúig csak lábbal taposták ki a mustot a ritka szövésű zsákba rakott szőlőből. A préseket ekkor főleg a helybeli bodnärmesterek készítették, de fém persely és orsó felhasználásával.

A vulkáni tufába vájt lyukpincék összehasonlíthatatlanul jobb minőségű bort érleltek, mint a földbe vájtak, nem beszélve a kamrákban tárolt borok minőségéről. Igazából a jobb minőségű pincék a Bodroghözben is a nagyobb múltú szőlészkedés nyomjelzői: senki nem tudja a pontos korukat, de bizonyos, hogy több száz éves objektumok is vannak köztük. Ezek szerencsés falvak, és szerencsés gazdák tulajdonában vannak: hőmérsékletük egyenletes, jó minőségű borokat képesek érlelni. A síkvidéki települések nagy részénél két méter körül feljön a talajvíz, tehát nem is alkalmasak a körülményeik a borászatra.

Bár a 20. században főleg felső-bodroghözi – helmeci, szentesi – bodnárokat látták el hordóval a boros gazdákat, a második világháborúig követhető a famunkájáról elhíresült, Ondava menti településről, *Abaráról* származó hordók használata.

Szőlőske és Toronya borát a szlovákok ma is *aszúként* és *szamorodniként* árusítják, jól lehet igaznak tűnik adatközlőim véleménye, hogy ez a táj minden évben 1-2 fokkal alacsonyabb cukortartalmú mustot ad, mint Tokaj-Hegyalja centrális szőlővidéke. (A helybeliek szerint maga Szőlőske is onnan kapta a nevét, hogy nagy szőlőültetvények voltak ezen a területen. Az 1952-ben alakult szövetkezet a gróf Andrássy-féle szőlőbirtokot újjátelepítette, mert az állomány már nagyon öreg volt. Ez a terület – Tokajszkai Oblaszty – kiemelt felvásárlási árat élvez, már a Bodrog tulsó oldalán levő szőlők termését is olcsóbban vásárolják fel a szőlőskői gazdától. Ma már tudjuk, hogy a tokaji borvidék körülhatárolása az Európai Unión belül is gondot okozott.)

Már utaltam rá, hogy a szőlőt – a többi gyümölcshez hasonlóan – hordták el a piacra árulni. Érdemes itt részletesebben is idézni szőlőskői adatközlőm szavait: „Itt csak a szőlő volt olyan, amiről ismerték a községet. Itt ebből élt a nép: ki a munkájából, ki a hasznából! Az én édesanyám, meg többen is asszonyok, Kassára hordták a szőlőt innen eladni. Sok

csemegeesző is termett. Leszedték délután, másnap reggel felültek a vonatra vele, vitték a kassai piacra. (Mikor Újhely ide tartozott, akkor odavitték, mikor ez megszűnt, akkor mentek Kassára.) Volt olyan, hogy kétszer is megjárták Kassát egy nap alatt. Reggel elvitte, dél körül hazajött, addigra a család megszédte a másik adagot. Délutáni vonattal megint vitte Kassára. Aki rendszeresen ment, az nem vitte a piacra kilózni, hanem kofáknak adta el. Eladta olcsóbban a kofáknak, de egyben nem kellett ott méricskélgni. Ide eljött a kofa, de az már kevesebbet adott érte. Fáradalmas volt, de megérte bevinni. Egy hátikosárban (füles kosár, amit *ponyva*-ban vettek a hátukra V. Gy.), meg elől a ponyva *trakkjára* kötött egy másik kosarat, úgy ment piacra. Elvitt egyszerre 50-60 kilót is.”²⁵

Bár a borfogyasztás a két világháború között nem közelítette meg a mai szintet – első sorban az ünnepekhez igazodva –, számottevő belső borkforgalom egyenlítette ki a táji különbségeket. Kisgéres, Bári, Csarnahó, Toronya, Helmec voltak a borkereskedelem központjai, a magyar időkben Sátoraljaújhelyből is hoztak bort a korcsmárosok. Él az emléke a közvetlen cserének is: pl. Bodroghmező (Polány) szekeres gazdái felraktak egy-egy fél méter fát a szekérre, elvitték Kisgéresbe, ahol kaptak érte egy *ántalag* (!), kb. 60 liter bort. Helmecen és Kisgéresben szívesebben vettek bort, hiába volt gyengébb minőségű, mint pl. Toronyán vagy Szőlőskén. Korcsmárosok, de – főleg ünnepek előtt – gazdák is eljöttek ide borért. A helybeli gazdák ünnepek előtt feltettek egy-két hordót a szekérre, s a közeli falvakat bejárva árulták borukat. Ennek mind gazdasági, mind ízlésbeli okai lehettek. A két háború közötti cseh érában Helmec környékén inkább a mustot vásárolták fel. Báriban és Toronyán a két világháború között még több zsidó borkereskedő tartott fent érdekeltséget. Általában már a nyár folyamán lekötötték a termést, s ők hozták előre a hordókat is a szürethez. Bár adataim nem egyértelműek, de valószínű, hogy elsősorban *kóserbor* készítésére és kereskedelmére kell itt gondolnunk.²⁶

Csak a második világháború után jött divatba a *törköly* meg a *seprő* kifőzése. Korábban a saras seprőt csak kidobták a kertbe, vagy humuszként elásták.

5. Mint jeleztem, a Bodroghköz nagyobb részén a szőlő nem tartozott a legfontosabb növénykultúrák közé, ugyanakkor Kiskövesden, Nagykövesden, Bodroghszentesben, Kisgéresben alig volt gazda, akinek ne lett volna szőlője. Ezekben a településeken szinte rangon alulinak számított valaki szőlő és borospince nélkül. Ezekben a falvakban a pince presztizst jelentett: vendéget lehetett hívni, meg lehetett kóstoltatni vele a bort. Nem volt elvárás, hogy visszakínálják a vendéglátót.

A borfogyasztás gyakorlata és megítélése mélyen gyökerezik a lokális borkultúra hagyományában. A boros gazdák azt tartották, hogy napi egy liter bor nem sok. Volt persze, aki többet fogyasztott, az egyéntől is függött, hogy mennyire szerette és mennyire bírta a bort. Voltak, akik szerették a barátokat, a társaságot, gyakran a pincében töltötték velük az időt. Fogyott a bor a téli közös munkák idején is (pl. dohánysimító). A nők általában nem fogyasztották a bort, inkább „fékező” szerepet játszottak a férfiak ivásában. Az adatközlők azonban egyértelműen megfogalmazzák, hogy a második világháború előtt kevésbé volt

²⁵ Tóth Vince, Szőlőske, szül. 1926.

²⁶ Csoma Zsigmond–Löwy Lajos 1994. 114–117.

mindennapos az alkoholfogyasztás. Akinek elfogyott a bora, az nem ment a kocsmába inni, egyáltalán, a mainál lényegesen kevesebben jártak a kocsmába.

A szőlő- és borkultúra változása nem hagyta érintetlenül a hozzá kapcsolódó *szokásokat, ritusokat* sem. A szüret a családban nagy esemény volt, az ilyenkor kínált ebéd meg vacsora felért az ünnepi ételek minőségével. A segítő vendégeket is ellátták étellel, itallal. A kis parcellákon egy nap alatt általában lezajlott a szüret, a préselés maradt a második napra.

A hagyományos szőlőtermesztő falvakban a szüret végén az összekötözött szőlőfürtökből *koszorút* kötöttek, leginkább a napszámos szüretelők köszöntötték azzal – az aratókoszorúhoz hasonló funkcióban – a szőlősgazdát. Az emlékezetben elérhető időszakban, az 1920-as években nem volt szokás a bodroghözi falvakban a *szüreti felvonulás*, a szüret befejezésének felvonulós megünneplése. Először Királyhelmecen jelent meg az 1960-as évektől, elsősorban idegenforgalmi jelleggel, s ez – hasonlóan a kisebbségben, illetve szórványban élők más csoportjaihoz – a magyar nemzeti szimbólumok felsorakoztatásának egyik alkalmává vált.

Kisgéresben a *pincék köze* a találkozások, a vendégeskedés hagyományos helyszíne. Szerepet játszik ebben a pincék sajátos formája is: a szabadból közös *pince torok* vezet a hegy belseje felé, s abból ágaznak el – nem ritkán 7-9 felé – az egyes tulajdonosok pinceágai.²⁷ (A pincék tulajdonlásának előtörténete ma már nem rekonstruálható. Ma már nem mutatható ki, hogy egy-egy család birtokolta volna a pincéket. Érdekes viszont, hogy a géresiek ma is azt kérdezik, hogy *hány szőlőd van*, vagyis, hány darab, s nem azt, hogy mennyi.) A pincék, a géresi bor, az ahhoz kínált *géresi béles* jószerével a falu tradíciójának specifikumaként, ismertető jegyeként tűnik fel a bodroghöziek, és az ott megforduló vendégek számára. Az elmúlt évtizedek során a faluközösség – az erre a célra kialakított kis színpad környékén – ott emlékezik a nemzeti ünnepekre, alkalmanként az a kulturális rendezvények helyszíne is.

Összegzésként megállapítható, hogy a Bodroghöz felső, ma Szlovákia területén fekvő területén, elsősorban a Bodroghözi-szigethegység környékén fekvő településeken nagy múltú szőlő- és borkultúra virágzott. Annak formája, technikája és fejlődése a vízrendezésig elsősorban a Bodrog túlszárnyának hasonló jellegű gazdasági ágával mutatott rokonságot. A vízrendezés után általánosabb lett a szőlészkedés, s abban erőteljesebben a homoki szőlőkultúra technikája érvényesült. Mindez a történeti táj karakteres gazdasági ágazata volt, s az ma is, aminek a históriája, a fajták és fajtaváltások története, nem utolsó sorban az egész kultúra más, történeti borvidékekkel való összevetése egy önálló disszertáció tárgya lehetne.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1973 A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása. Vízügyi Történeti Füzetek 6. Bp.

BALASSA Iván

1975 Lápok, falvak, emberek. Bp.

1991 Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj

BALASSA M. Iván

2000 Kisgéres települése és építkezése. VIGA Gyula (szerk.): Kisgéres, 129–165. Lokális és regionális monográfiák 1. Dunaszerdahely

²⁷ BALASSA M. Iván 2000. 149-150.

BODÓ Sándor

1988 Tokaj-Hegyalja körülhatárolása. BENCSIK János–VIGA Gyula (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, 14–21. Miskolc

BOGOLY János

1992 Királyhalmec. Királyhalmec és a Felső-Bodroγκköz természetrajza és történelme. Bratislava

BOROS László

1994 Adatok Felső-Zemplén 19. századi szőlő- és borgazdaságához. Néprajzi Látóhatár 3–4. sz. 205–218.

1997 A folyószabályozások hatása a Bodroγκközben a társadalmi és gazdasági folyamatokra. Tokaj és környéke. Földrajzi tanulmányok, 223–233. Tokaj–Nyíregyháza

1999 A Kárpát-medence szőlő- és borgazdaságának történeti földrajza. Nyíregyháza

2000 A táj és az ember. A falu ökológiai feltételei, táj- és emberföldrajzi összegzés. VIGA Gyula (szerk.): Kiskéres, 11–40. Lokális és regionális monográfiák I. Dunaszerdahely

BOROVSKY Samu (szerk.)

é. n. [1905] Zemplén vármegye. Bp.

BORSOS Balázs

2000 Három folyó között. A bodroγκközi gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák előtt és után (1840–1910). Bp.

CSOMA Zsigmond – LÖWY Lajos

1994 Kóser vágás és a kóserborok, a nemzsidó vallású magyar parasztság tudatában. DEÁKY Zita – CSOMA Zsigmond – VÖRÖS Éva (szerk.): ...és hol a vidék zsidósága?... 95–129. Bp.

DANKÓ Imre

2001 A Bodroγκköz gazdálkodásának kérdései. BALI János–JÁVOR Kata (szerk.): Merítés. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére, 89–109. Bp.

DÓKA Klára

1977 A Bodroγκ szabályozása. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVI. 105–132. Miskolc

DRÁBIKOVÁ, Ema

1989 Človek vo vinici. Bratislava

FÉNYES Elek

1851 Magyarország geographiai szótára. Pest

FRISNYÁK Sándor

1990 Adalékok a Bodroγκköz történeti földrajzához (18–19. század). Separatum, Nyíregyháza

1990a. Adalékok a Bodroγκköz történeti földrajzához (18–19. század). Separatum, Nyíregyháza

2005 A Felső-Tisza-vidék ősi ártéri gazdálkodása. A földrajz dimenziói, 235–247. Bp.

HÖGYE István

2000 A település történetének vázlata 1945-ig. VIGA Gyula (szerk.): Kiskéres, 47–72. Lokális és regionális monográfiák I. Dunaszerdahely

KOSSUTH János

é. n. Szőlőművelés és gyümölcstermelés. BOROVSKY Samu (szerk.): Zemplén vármegye, 188–199. Bp.

MAGDA Pál

1819 Magyar Országának és a' határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statistikai és geographiai leírása. Pest

NAGY Géza

1999 A Bodroγκköz helytörténeti és néprajzi bibliográfiája, 1837–1997. Bodroγκközi Füzetek 12–13. Sárospatak–Karcas

PŰSPÖKI NAGY Péter

1977 (Fordította, bevezette, jegyzetekkel ellátta) Bél Mátyás a Bodroγκközről. Irodalmi Szemle XX. 10. szám 904–920. Bratislava

SISKA József

1986 A bodroγκközi termelő gazdálkodás évszázadai. Széphalom I. 199–221. Sátoraljaújhely

SURÁNYI Dezső

2002 Gyümölcstöő sokféleség. Cegléd

TAKÁCS Péter – UDVARI István

1995–1998 A Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából, I–III. kötet. Nyíregyháza

UDVARI István

1992 Molnár András: Tekintetes, Nemes, Nemzetes Zemplén vármegye leírása (1799). Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén 18. 80–84. Miskolc

VALTER Ilona

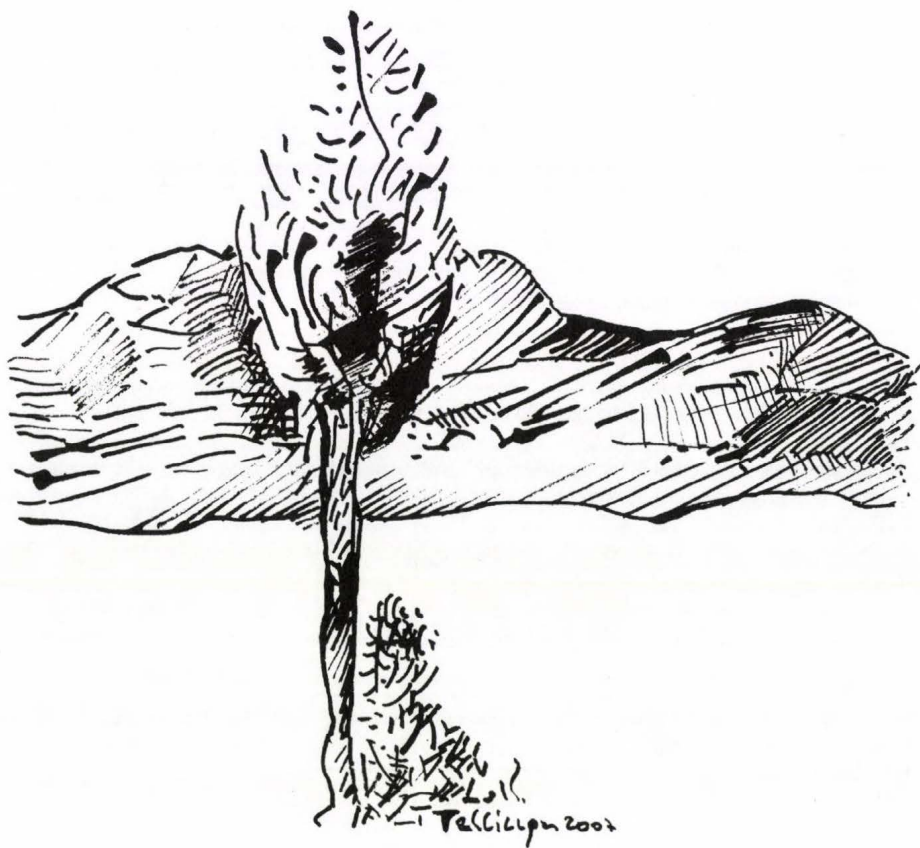
1974 A Bodrogek honfoglalás kori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szemle XIV. 1–55.

VIGA Gyula

1996 Hármashatáron. Tanulmányok a Bodrogek változó népi kultúrájáról. Officina Musei 4. Miskolc

WEKERLE Sándor

1900 Zemplén megye. Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képekben, XVIII. 363–387. Bp.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

VINCZE TAMÁS

Ady Lajos zilahi évei

A két világháború közötti magyar oktatásügy és irodalmi élet félreismert, kevésbé méltatott és sokat támadott szereplője volt a kisebbik Ady-fiú, *Ady Lajos*. A név, amelyet viselt, és a szerep, amelyet vállalt (bátyja életének krónikása, szellemi hagyatékának egyik gondozója), nem könnyítette meg pályáját; különösen kényessé vált a helyzete akkor, amikor méltóságos úr, tankerületi főigazgató lett belőle. Életében és halála után is számos rosszindulatú kijelentést tettek róla, több kortársa bűnéül róttta fel, hogy vezető szerepet vállalt a Horthy-korszak tanügyigazgatásában. Ady Lajos azonban nem szorul az utókor védelmére. Olyan írók álltak ki mellette, mint Móricz Zsigmond vagy Gulyás Pál, akik az ifjabbik Ady-testvér halálakor a tisztelet és az elismerés hangján nyilatkoztak a génusz öccséről. Gulyás Pál a Tiszántúli Független Újság hasábjain búcsúztatta el az egykori tankerületi főigazgatót. Őszinte fájdalomról tanúskodó nekrológiájában az alábbi megkapó képekkel összegezte Ady Lajos szerepét, életfeladatát: *„Szinte azért született, hogy Ady nagyságának szeizmográfja legyen. Mérté a földrengést. S mindig megőrizte előkelő, nemes magatartását, sosem élt vissza a történelmi névvel. Aki közelébe került, a nagy egyszerűség varázslatát érezte. Ady Endre volt, az Ady-démon nélkül.”*¹

Ady Lajos pesti tanári éveiről vagy debreceni főigazgatói időszakáról – hála a kortársak visszaemlékezéseinek – viszonylag világos kép bontakozik ki a későbbi korok kutatói előtt, a pályakezdő pedagógus életéről, a zilahi évekről viszont nem sokat lehet olvasni a róla szóló írásokban. Tanulmányunkkal szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy az elfeledett Ady-testvér első tanári és szépírói lépéseiről többet tudhasson a XX. század első éveinek magyar értelmisége iránt érdeklődő olvasó.

Ady Lajos 1904 és 1909 között tanított egykori alma materében, a Wesselényi Kollégiumban. 1904. ápr. 26-án lépte át először tanárként régi iskolája kapuját, Fóris Miklós tanár helyetteseként. Ekkor még ő maga is csak alapvizsgázott tanárjelölt volt, mégis rögtön a „mélyvízbe” került. 1905. január elsejéig helyettesítette Fóris kollégáját, s az első, katedrán töltött hónapokban latint tanított a III., magyart a III. és a VIII. osztályban, s még görög-oktatást is bíztak rá az V. osztályban. Emellett a III. osztályban ő látta el az osztályfőnöki teendőket is. Az oktatás terhei mellett még egy feladat nehezítette a pályakezdését: őt nevezték ki felügyelő tanárnak az intézmény konviktusába. Természetesen Ady Lajosnak is végig kellett járnia középiskolai tanárság különböző lépcsőfokait, pályakezdőként – mivel oklevelét 1904-ben még nem szerezte meg – nem helyettes tanári, csak „gyakorló tanári” státuszba került. Később léptették elő helyettes tanárrá, s Zilahon mindvégig ebben a beosztásban tanított. A sors iróniája volt, hogy akkor nevezték ki a Wesselényi Kollégium rendes tanárá-

¹ Gulyás Pál: Ady Lajos utolsó stációja. Tiszántúli Független Újság, 1940. ápr. 20. 5.

A zilahi Wesselényi Kollégium

nak, amikor éppen elhagyni készült a nagy múltú intézményt. Az új tanerő belépéséről így számolt be az 1904/1905-ös tanév eseményeit összegezve Kincs Gyula igazgató:

„...konviktusi gazdai állást szerveztünk, melyre az igazgatótanács jóváhagyásával Ady Lajos tanárjelöltet, iskolánk volt kiváló növendékét hívtuk meg, aki különben már az elmúlt iskolai év végén is munkatársaink között volt, mint a Fóris Miklós helyettesítője. Ugyanez minőségben szolgált a folyó iskolai évben is december végéig, azóta mint gyakorló-tanár működik s működéséről teljes elismeréssel nyilatkozhatom. – A gyakorló-tanári intézmény kérdése ez ideig még jóformán a tanulmányozás stádiumában áll. Mi már, nagy örömmre, ő vele gyakorlatilag is lépést tettünk a megoldása felé.”²

A fiatal tanár a szaktárgyain kívül szépírást és matematikát (!) is tanított a zilahi iskolában. Mint a tanári testület legfiatalabbja, ellátta a tanárkari jegyző feladatait is.

Milyen lehetett Ady Lajos tanári egyénisége? Erre vonatkozóan a Szilágy című hetilapban találtam egy apró adalékot. Az 1908. február 1-jén megrendezett zilahi „Diák-bál”-ról hangulatos tudósítást írt egy Carillon álnév mögé bújó munkatárs, s cikkében így mutatja be Ady Lajos és diákjai kapcsolatát: „Pedig talán még sohasem rukkoltak ki olyan elszánt lelkesedéssel a diákok, mint szombaton. Vezérük az idén Ady Lajos tanár volt, a Wesselényi-kollégium ama jelessége, aki méltán vár sokat a jövőtől, a jövő pedig őtől. Akit az Ér-melletti kis falúban sem szerethetnek jobban, mint itt, a Szilágyság metropolisában s akire úgy hallgat a diák, hogy az igazgatójára sem különben. Ez pedig nagy szó. (Nem is dicsérem tovább Ady Lajost, mert ez már tökéletesen fölösleges.)”³

Tanári elfoglaltságai mellett Ady Lajosnak arra is maradt ideje, hogy újságíróként is kipróbálja magát. Bátyjához hasonlóan neki is volt tehetsége a publicisztikához: élvezetes stílusú tárcáit érdemes lenne összegyűjteni s kötetben megjelentetni. Írásainak a Szilágy című hetilap adott helyet, melynek több munkatársa a gimnázium tanárai közül került ki. Ady Lajos több műfajjal is kísérletezett: írt novellát, karcolatot, leginkább sikeresnek mégis a „Heti krónika” rovatban közölt tárcái tekinthetők. A „Heti krónika” rovat 1907 elején bővítették a Szilágy palettáját, valószínűsíthető, hogy kifejezetten Ady Lajos számára találták ki ezt a témáiban gazdag választékot kínáló állandó rovatot. A fiatal tanár pedig két és fél éven keresztül, 1909 szeptemberéig, Budapestre költözéséig szorgalmasan írta a helyi kulturális és társadalmi élet jelenségeit megörökítő heti tárcáit. Ezekből a szellemes, néha csevegő, néha éles hangú írásokból egy korabeli kisváros örömei és gondjai, büszkeségei és rejtegetni-valóí egyaránt az olvasó elé tárulnak. A következőkben tekintsük át e rovat néhány írását, amelyekből kiderül, mi foglalkoztatta ekkoriban leginkább a cikkeit Bence álnéven szignáló Adyt. Több cikkéből kitűnik, mennyire nyomasztotta Zilah provincializmusa, elmaradott

² A zilahi, államilag segélyezett ev. ref. Wesselényi-Kollégium Értesítője az 1904-1905-dik isk. évről Szerkesztette: Kincs Gyula igazgató-tanár. Seres Samu könyvnyomdája, Zilah, 1905, 75.

³ Carillon: „Diák-bál”. Szilágy, 1908. febr. 6. 3.

kultúrája. A fiatal értelmiségi nehezen tudott lépést tartani a Szilágyság fővárosából a haladó kulturális mozgalmakkal, a pesti irodalmi körök törekvéseivel. Ady Lajos többször is elkeseredetten írt erről az elszigeteltségről. Elégedetlenségét tovább növelte, hogy látta: a helyi intelligencia nagyobb része jól érzi magát abban a kulturális „állóvízben”, amelyet az akkori kisvárosi művelődési alkalmak jelentettek. Fél esztendővel Zilah elhagyása előtt, 1909 januárjában aztán az alábbi módon ad hangot e mozdulatlanság miatt érzett szomorúságának:⁴

„A »Huszadik század« karácsonyra kiadott egy testes kötetet, melyben megrajzolja Magyarország gazdasági, kulturális, szociális és mindennemű viszonyait. Nem a politikus vezércikkírók módjára: frázisokkal és – sit venia verbo – hasból, hanem megdönthetetlen súlyú statisztikai adatokkal. (...) És Zilahon nincs nyilvános olvasóterem, vagy könyvtár, hol megkaphatnók a 'Huszadik Század'-ot. Más: hetek óta zajos a magyar glóbus az irodalmi vitáktól. Szokatlan érdeklődéssel foglalkozik az egész magyar sajtó s a magyar értelmiség irodalmi kérdésekkel, egy új irodalmi irányzat bírálata kapcsán. ... És Zilahon nincs nyilvános olvasóterem, vagy könyvtár, hol megkaphatnák az új fiatal magyar irodalom egyetlen közlönyét, a 'Nyugat'-ot. (...) Nincs itt más mód, mint hogy a Kaszinó tagjai között gyűjtést indítsunk a célból, hogy olyan lapokat, folyóiratokat is kitehessünk az olvasóterem asztalára, amiket a kávéházakban nem kapunk meg. Mert amiket most járát a Kaszinó, azokat akármelyik kávéházban megkaphatja az ember. Valami differenciát pedig mégis csak illenék csinálni a kávéházak és a Kaszinó szellemi tápláléka között...”

A helyi viszonyok bírálata mellett a nagyvilág eseményeiről is megemlékezik. Nem kerül el a figyelmét az a hír sem, amely Edmondo de Amicis haláláról tudósít. Ennek kapcsán értekezik 1908. március 26-i tárcájában A szív című regény jelentőségéről s egyben kitér a kortárs magyar gyermekirodalom értékelésére is. Véleménye meglehetősen lesújtó: silány színvonalú műveknek tartja a Pósa Lajos-féle műhely alkotásait, s jól látja azt is, hogy nem is mindig művészi, hanem sokkal inkább üzleti szempontok mozgatják az irodalom e szeletét maguknak lefoglaló köröket. Kritikáját vitriolos hangon fogalmazza meg:

„Oh, mert vannak ifjúsági íróink nekiünk is, nemcsak a boldog olaszoknak. Pósa Lajos és környéke hétről hétre ontja a csengő-bongó, pattogó – egyekben pedig értelmetlen rigmusokat. Hiszen az úgynevezett ifjúsági írókat a legjobban megfizetik, mert Magyarországon az egyetlen kelendő könyv: a képekkel díszített gyermekkönyv. De micsoda lelketlen, üres és mégis ártalmas könyvek ezek! S hozzá még milyen unalmasak! Úgy kezelik gyermek-olvasóikat, mintha azok mind a Frimm-intézet növendékei volnának.”⁵

De nemcsak a gyermekirodalom „gügyögő” vonulata ellen emeli fel a hangját Ady Lajos, a felnőtt olvasókat is félti az értéktelen irodalomtól, a ponyva által képviselt szellemi méregtől. Aggodalma nem rémlátás volt, nagyon is reális alapokra épült: valóban létezett ekkoriban az olvasóközönségnek egy olyan rétege, amelyben a lektúrirodalom legalacsonyabb színvonalú alkotásai jelentették a napi olvasmányt, a szellemi táplálékot. Ezek az olvasók még az igényesebb lektúrok világáig sem jutottak el, beérték annyival, amennyit a „hagyományos” ponyva nyújtott számukra: egy kaptafára gyártott, olykor borzongató, olykor ízléstelen történetekkel. Az íróemberek sorsát, életkörülményeit jól ismerő fiatal tanárnak azzal kellett szembesülnie Zilahon, hogy a magasabb olvasói igényeket kielégítő, súlyosabb alkotások iránt nincs komoly kereslet, míg a ponyvát továbbbélteni és „eltartja” a fent

⁴ Bence: Heti krónika. Szilágyság, 1909. jan. 14. 2-3.

⁵ Bence: Heti krónika. Szilágyság, 1908. márc. 26. 4.

jellemzett olvasótábor. Ady végső kétségbeesésében a könyvkereskedőktől vár segítséget. Kérését a következőképpen vezeti be:⁶

„A Magyar Könyvtár-ban kevés filléréért kínálva kínálják megvételre Wilde, Anatol France, D’Annunzio, Bernard Shaw, aztán a magyar Bródy Sándor, Ambrus Zoltán, Thury, Ignotus és még egy csomó fiatal jeles magyar író munkáját. Ugyanott megkaphatni a világ minden klasszikusának nevezetesebb munkáit is.

Úgy képzeljük, kevesen vásárolják meg a 30 filléres füzetkéket. Ellenben verekedik a magyar közönség, hogy ugyanazért az árért a képes detektív- és rabló-regények füzetait megszerezhesse. S ha még csak Conan Doyle munkáiról lenne szó: hagyján volna. De Buffalo Bill, Nick Carter és az ördög tudná mi-féle nevű vállalatokért adja ki a piculákat nemcsak a szobaleány és a tanuló gyerek, hanem - tudunk ilyen esetről - a naccsága is.

Valóban nem lehet okosabbat tenni, mint kérni a könyvkereskedőket, hogy az ordító, színes címkével ellátott ponyva-füzeteket ne állítsák ki csalétkül a kirakatokba.”

Azt gondolnánk, hogy aki ennyire szenvedett a vidéki város fullasztó légkörétől, nem is szerette igazán Zilahot. Mégis azt kell megállapítanunk, hogy minden parlagisága ellenére belopta magát ez a város Ady Lajos szívébe. Bölöni György „jókötésű kis erdélyi városnak” nevezte Zilahot. Wesselényi városának valóban volt egyfajta sajátos kisugárzása, az ősi kollégium és a város kálvinista tradíciói meghatározták Zilah karakterét, s a jónevű iskola szabaddb, emberségesebb légköre kedvezőbb arculatot adott a Szilágytság fővárosának. A kisebbik Ady-fiú akkor döbben rá kenyéradó városa értékeire, amikor a Szilágy munkatársaként kezébe veszi más vidéki városok lapjait, s összehasonlítja a bennük tükröződő kisvárosi miliőt a zilahi valósággal. Ez a tapasztalat minden bizonnyal módosít a Zilahról benne kialakult képen is. Benyomásainak a „Heti krónika” rovatban ad hangot, a tőle megszokott „éles” stílusban. A következő módon leckézteti meg Zilah fumigálóját:⁷

„Azoknak, akik torkig vannak Zilah-jal – vagy legalább is ezt affektálják – szeretnők bemutatni olykor néhány hasonló kaliberű város helyi lapját, amelyek cserepéldányként jönnek a Szilágy szerkesztőségének címére. Ha valamikor igaztalannak, torznak láttuk azt a képet, amelyet a kesernyős tollú, néhai való Tolnai Lajos a magyar kis városokról egyik-másik munkájában megfestett, most – olvasván ezeket az úgynevezett lapokat – mellet verve kérünk bocsánatot az »örök zsörtölődő« emléktől. A magyar kis városokról – úgy látjuk ezekből a lapokból, mint az illető városok életének tükréből – nem lehet eléggé torz, lehetetlen és groteszk képet rajzolni. Sőt menttől torzabb, menttől groteszkebb a megrajzolt kép: annál hübb mása az a magyar kisvárosnak. (...)Ismételjük: szeretnők a mi városunkat folyton lekicsinylők kezébe eljuttatni e lapok nagyobbik felét s bizonyosak vagyunk benne, hogy elolvasásuk után egészen más véleményel lesznek nyomban Zilahról.”

Ady Lajos természetesen mindvégig figyelemmel kísérte szülőfaluja, Érindszent életének eseményeit is. 1909. áprilisában például büszkén számol be a Szilágy hasábjain arról, hogy az érindszenti görög katolikusok iskolájukban – szakítva az addigi gyakorlattal – a magyar tannyelv mellett döntöttek.⁸

A fiatal értelmiségit kötelességszerűen foglalkoztató társadalmi és kulturális kérdések mellett könnyebb fajsúlyú témák is terítékre kerülnek Ady Lajos írásaiban. Rendszeresen tudósít a különböző bálokról, jótékonyági rendezvényekről, farsangi multságokról. -dy jel-

⁶ Bence: Heti krónika. Szilágy, 1908. nov. 12. 2.

⁷ Bence: Heti krónika. Szilágy, 1908. dec. 17. 5.

⁸ Bence: Heti krónika. Szilágy, 1909. ápr. 29. 3-4.

Ady Lajos, az ifjú tanár

zéssel szignált „Eklézsia-bálok az Érmelléken” című cikke azért említésre méltó, mert ismerteti benne az érszentkirályi bál műsorát is, s külön felhívja az olvasók figyelmét Kaizler Annuska szereplésére, aki egy monológ előadásával „érdemelt ki zajos tapsokat.”⁹ Ezek már nem az objektív újságíró, hanem az elfogult udvarló szavai. Talán éppen ekkor figyelt fel először az ifjabbik Ady későbbi feleségére, Annára.

Ady Lajos bátyjához intézett, 1906 és 1909 közötti leveleiből kiderül, hogy a fiatal pedagógus el szeretett volna kerülni Zilahról, állami iskolában akart tanítani. Ady Endre meg is próbált közbenjárni öccse áthelyezése érdekében, de 1906-ban és 1907-ben még nem hozott sikert ez az igyekezete. Csak 1909-ben helyezték át az akkor 28 éves tanárt Budapestre, az V. kerületi állami főgimnáziumba. A Szilágy című hetilap a 1909. szeptember 9-i számban közölte olvasóival Ady távozásának hírért. Ugyanebben a számban az új állomáshelyére készülő pedagógus is elbúcsúzik Zilahtól. A „Heti krónika” rovatban megjelent elköszönő írásából azért érdemes ide hosszabb idézetet beiktatni, mert egyben újságírói arc poéticáját is közli Ady Lajos e sorokban. Lehetetlen nem észrevenni a fővárosi életbe elinduló Ady-fivér búcsúzó mondataiban, hogy – bár régi vágya teljesült az áthelyezéssel – fájó szívvel hagyja ott a számára oly sokat jelentő református kollégiumot és Zilahot is. Ady újságírótól szokatlanul személyes hangú vallomással vált el a Szilágyság központjától:¹⁰

„Úgy fordultak a dolgok, hogy el kell szakadnom szülővármegyém-től, el második otthonomtól: Zilahtól, el az ősi kollégiumtól, - amely reám nézve csakugyan alma mater volt - s el magától e lelkemből forrott újságtól, a Szilágytól is. Visz, visz idegenbe, idegen emberek közé a kenyérnek keserű gondja. S hiában integet felém hivogatón vadgesztenyés lombjaival Zilah; minden ismert tájáról hiában szól felém az őszi fűreg munkára hívó dalja; a 'toronyos kollégium' harangjai nekem immár hiában csilingelnek - én nem megyek, nem mehetek többé oda.

Ne lásson az olvasó se érzélgést, se fontoskodást ezekben a búcsúzó sorokban. De lássa meg bennök azt, ami a voltaképpeni lényegök: búcsúzik egy ember, aki e helyen néhány év óta a hét eseményeiről írogatott s aki sok mindenféléről írogatva, csak most nyert alkalmat arra, hogy magukról az írásairól is szólhasson, írthasson. (...) Tudja, - óh, a búcsúzás szomorú órájában kétszeresen jól tudja, - hogy nem volt mindig igaza. De hát - én istenem! - ki az, aki sohasem téved? Egyet azonban nyugodt lélekkel mondhat el: mala fides egyszer sem vezette megírásukkor. S ha e pár év alatt csak egy néhányszor is igaz és jó ügyet védelmezett: ez expiálja sok-sok jóhiszemű tévedéseit. S ha e pár év alatt írásai révén megszerezte egy-két jó ember szeretetét, s néhány rossz ember gyűlöletét: akkor - úgy érzi - ezektől a különben jelentéktelen írásoktól nem kell sajnálnia a nyomdafestéket.”

Ady Lajost élete későbbi szakaszaiban is végigkísérte a Zilahon megízlelt szenvedély: pesti tanári éveiben és debreceni főigazgató korában is jótollú publicista maradt, nem tudott ellenállni az „acélhegyű ördög” kísértéseinek. A Szilágynál eltöltött évek így kiváló előta-

⁹ -dy: Eklézsia-bálok az Érmelléken. Szilágy, 1905. aug. 24. 2.

¹⁰ Bence: Heti krónika. Szilágy, 1909. szept. 9. 3.

nulmányt jelentettek a számára a zsurnalisztikában, Pestre már gyakorlott újságíróként érkezett. S bár főállású zsurnaliszta sosem lett belőle, mindvégig megmaradt az oktatásügy szolgálatában, mégis beírta a nevét a magyar sajtó történetébe: 1914 és 1918 között – egy lusztrumon át – ő volt szerkesztője a magyar középiskolai tanárok egyik legolvasottabb folyóiratának, az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönynek. Az 1910-es években írt néhány rövidebb cikket Nyugatba is, de nem a saját neve alatt, hanem Nagy János álnéven. Ezeket a publikációit a kortárs íróbarátok is jól sikerültnek ítélték, nem csoda, hogy Móricz Zsigmond, amikor átvette a Nyugatot, egy levelében közölte Ady Lajossal, hogy Nagy Jánost szeretné „álmaiból felébreszteni és akcióba állítani”.¹¹ A főigazgatói teendőibe beletelemező Ady azonban egyértelműen nemet mondott a kedves felkérésre: „Nagy öröm nekem, hogy a Nyugat gondozása a Te tisztet lett, s a lap renaissance-ának anyagi, propagáló munkájából szívem szerint fogom kivenni a magam részét. A szellemi részt hagyjuk: Nagy János meghalt, s nem tud többé föltámadni, még a Te kürtszavadra sem.”¹²

A 30-as években már csak szorosan tanügyi vonatkozású publicisztikát művelt Ady, ezek az írásai szinte kivétel nélkül főigazgatói tevékenységéhez kötődtek. Az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyben többször is beszámolt iskolalátogatói tapasztalatairól. De hol volt már az ötvenes éveiben járó tanügyi hatalmasság a fiatal zilahi tanártól!

Ady Lajos tehetsége nem volt a bátyjához mérhető. De az Adyak érzékenységet, jó megfigyelőképességet, jó értelemben vett exhibicionizmusát ő is a génjeiben hordozta. Serdülőkorában ugyanúgy eljegyezte magát az írással, mint a bátyja, s ahogy Ady Endre, ő is megszerette a publicisztikát. Erről az eljegyződésről, az első nyomtatásban megjelent cikk emlékéiről így vall éppen a Szilágy hasábjain 1908-ban a fiatalabbik Ady: „Hát nekem nem volt soha megírásig eljuttott versem. Ami másnak az első vers megszületése, nálam egy komoly – azaz: dehogy is komoly, csak komolykodó – cikkelynek nyomtatásban való megjelenése volt. S a komolykodó, kothurnust viselő cikkely: a kaszinókról szólt.”¹³

Földessy Gyula, az Ady-család közeli barátja, Ady Lajos jó ismerője így vallott az Ady-öcs tolla alól kikerült munkákról: „Ady Lajosnak emlékezetét írásai is fenn fogják tartani. Ízes és színes magyarsággal tudott írni, jó magyar humorral és ötletességgel. (...) Érdekes és olvasnivaló művek és kor-dokumentumok ezek az Ady-névre való tekintet nélkül is.”¹⁴

Milyen kár, hogy korunkban jobbára csak a családi fanatizmus letéteményesét, bátyja szellemi emlékművének egyik építőjét látják Ady Lajosban, s önálló írói érdemeit nem méltatják kellőképpen!

¹¹ Móricz Zsigmond levele Ady Lajosnak. Kelt: 1929. dec. 2. = Tasi József (szerk.): Móricz Zsigmond, a Nyugat szerkesztője. Levelek. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1984. 16.

¹² Ady Lajos levele Móricz Zsigmondnak. Kelt: 1929. dec. 7. In: Tasi József (szerk.): i.m., 23.

¹³ Bence: Heti krónika. Szilágy, 1908. ápr. 9. 3.

¹⁴ Földessy Gyula: Ady Lajos. = Kelet Népe, IV. évf. 10. sz. (1940. máj. 15.) 4.

DUKRÉT GÉZA

Két nagyváradí fürdő – ahol Kazinczy is járt

Püspökfürdő

Nagyváradtól 9 km-re, délkeleti irányban helyezkedik el a *Somló-hegy* lábánál, 140 m magasan az Adria tengerszintje fölött. Legfontosabbak a fürdő keleti részén, a mélyből feltörő, nagy hozamú és gyógyhatású hévízforrások. A feltörő hévizek egy nagykiterjedésű tavat hoztak létre, amelyet a vízből kicsapódó travertin, mint természetes gát segített elő. E gátat a tavat lecsapoló *Pece-patak* törte át. A hatalmas, kb. 100 hektáros tóból mára egy kis tavacska maradt meg, benne a híres hévízi tündérrózsával. A felszínhez közeli krétakori mészkövek vize keveredik a mélyben levő triász kori dolomitokból feltörő vizekkel. Leghíresebb növénye a reliktum hévízi tündérrózsza (*Nymphaea lotus varietas thermalis*). E trópusi növényfaj egyedül itt él Európában, természetes élőhelyén Kitaibel Pál fedezte fel 1798-ban. Legközelebbi rokona a Nílus deltájában él. A jégkorszak előtti időszakból maradt vissza, a hévizek segítségével. Ma a ki-pusztulás veszélye fenyegeti.

A *Püspökfürdő*, hivatalos nevén *Május 1 fürdő*, vagy ahogy régebben nevezték *Szent László fürdő* és környéke már a legrégibb időkben is lakott terület volt. Az itt talált római érmék is bizonyítják, hogy a rómaiak is ismerték Kr. u. 104 és 278 között. Még a 19. században is a szájhagyomány azt tartotta, hogy Szent László király seregével erre vonulván nagyon megszomjazott, de nem talált a közelben vizet. Egyszer csak lova felrúgott egy követ, s a kő alól gazdag forrás tört elő. Állítólag a fürdő innen kapta a Szent László nevet.

A virágzó hévizekről először 1221-ben történt említés: a váradí thermák mellett volt az „*Abbatia de Heöviz, olim Hevius de Magno Varadino*”. Első okleveles nyoma *Hévíj*nek 1249-ből való, IV. Béla adományozta a települést a Geregye nembeli Écs fia Pál országbíró-nak. Valószínűleg az országút melletti kis román kori kápolna körüli, azóta elpusztult településről lehet szó (ma ortodox temető kápolna áll ott). A település 1374-től királyi rendelettel a váradí püspökség tulajdona lett.

1405-ben VII. Ince pápa a fürdőnek búcsúkat engedélyezett: ez azt jelentette, hogy a hévizek mellett a betegek gyógykezelésére kórházat építettek, amely kápolnával is bírt, sőt magának a búcsúnak a ténye Európa-szerte ismert fürdővé avatta. Példa erre, hogy 1465-ben a Váradtól búcsúzó Janus Pannonius is megemlékezik a gyógyforrásokról. Oláh Miklós 1536-ban kiadott munkájában a budai és trencsényi vizekkel tartotta egyenértékűnek. A gyógyvizek hírére egész Európából zarándokoltak Szent László fürdőjébe. 1583-ban Antonio Possevino azt tartotta, hogy sok beteg magától gyógyul itt meg a termálvizek hatására. Első ízben Giovanni Antonio Magni bolognai csillagászprofesszor népszerűsítette, 1598-ban, egy tudományos munkában, Erdély több fürdői között említve. Báthori Gábor

erdélyi fejedelemnek is kedvenc fürdőző helye volt, állítólag odafelé utaztában ölték meg 1613-ban. Szalárdi János is írt a fürdőről. A 17. század közepén Rákóczi György megbízásából a fejedelem számára Nötécsi György udvarbíró külön fürdőházat épített. Szalárdi a fürdőt „nagy bő forrású, gyönyörűséges fürdő-bányának” nevezi.

A török hódoltság idején magát a fürdőt nem, de az épületeket lerombolták. Várad visszafoglalása után, 1692-től ismét sokan látogatják. Benkovich Ágoston püspök hozatta rendbe. De hogy milyen is lehetett a fürdő – amely ekkor már *Püspökfürdő* néven is ismert – a 18. század elején, azt Bél Mátyás leírásából tudhatjuk meg: *„Alacsony helyen fekszik, a Somlyó hegy lábain, ettől sok kellemességet kap... Tudniillik a tetejéről az egész megyét lehet látni. Ugyanakkor aljából sűrű források fakadnak, forró vizűek olyan bőséggel, amely a fürdőknek bőven elég. Csaknem négy öl hosszú és két és fél öl széles medence van, amelynek oldalai és földje szépen gyalult deszkákkal megépítve illeszkednek össze, szépen hozzáillesztett padokkal köröskörül, a fürdőző kényelmére. A medencét épület fedi mindkét felől hozzáépített kamrácskákkal, amelyekből a fürdőbe lépni és ismét visszatérni alkalmas. A várad püspök építette, Csáky főeminenciás sokat díszített rajta, úgy, hogy méltó bármilyen nemesebb sorsú ember látogatására.”*

Az 1720-as években gróf Csáky Imre bíbornok új kápolnát építtetett a fürdőnek. A püspökség levéltári adatai szerint: orvosi és vegyi szempontból először Gebb Ferenc, várad orvos vizsgálta, 1731-ben. A dokumentum 1733-ban már négy medencéről tesz említést. Az egyiket, az úri fürdőzőkét, téglából építették, ez fedett volt. Közeliében hat nagyobb fűthető szoba is volt berendezéssel együtt. A köznép számára egy kerítéssel körülvett fedett medencét tartottak fenn. Ennek is volt négy öltöző szobája. A szegényeknek két medence jutott, ezek fedetlenek voltak, csak nyáron használhatták őket. A négy medencén kívül a fürdő területén volt még két borospince, egy faház és a bérlőnek egy háza. A medencéket négy forrás vize táplálta, melyek rendkívül bővizűek voltak. 1834. október 15-ikei földrendezés nagy pusztítást okozott. 1841. december 22-én pedig egy hatalmas tűzvész szinte teljesen elpusztította a fürdőt. Lajcsák Ferenc püspök 1842-ben kezdi felépíttetni az *István Szállót*. 46 vendégszoba volt benne, két tükörmedence: a férfiak *István-fürdője* és a nők *Erzsébet-fürdője*, gőz- és iszapfürdő, ivókúra, vendéglő, kávéház. Átadása 1844-ben történt Bémer László püspök idejében. Ez később gyermekszanatórium lett, amelyet 1994-ben a Liechtensteini Nagyhercegség anyagi támogatásával hoztak helyre. 1844-ben épült a családi fürdő is. A hátsó udvarban, a Pece mellett egy fűzfa fürdő is volt két öltözővel

Szaniszló Ferenc püspök idejében (1850–1868) épült az iszapfürdő, az *Amerika Szálló*, 23 szobával (1974-ben lebontották), kádfürdők, a *Frígyes-forráshoz* vezető fedett sétány, a szegényebb néposztály számára faházak.

1885 tavaszán megépítették a Nagyvárad és Püspökfürdő közötti vasúti szárnyvonalat. Hogy miképp nézhetett ki a fürdő, azt K. Nagy Sándor *Biharország* című könyvéből tudhatjuk meg. A fürdő igen gazdag volt forrásokban. 1896-ban, a budapesti millenniumi ünnepségeken a fürdő vizét nagyéremmel és dicséző oklevéllel díjazták. De már ezt megelőzően vizét palackozták és távoli vidékekre is eljuttatták. Az orvosok szerint ez a víz szelíden oldó hatással bír, meghígítja a vért, fokozza a bőrnek és a veséknek kiválasztását, s ennek folytán a vérben keringő, vagy már lerakódott káros anyagokat gyorsabban kiűzi. Az iszapfürdővel a csúszos betegek fájós testrészeit borogatták.

Püspökfürdő egy régi képeslapon

1890-ben Schlauch Lőrinc püspök felépíttette id. Rimanóczi Kál-mánnal az un. *Gyógyépületet*, mely később *Kaszinó* néven volt ismert. Ma vendéglő. Felépíttette a három medencéből álló *Lőrinc-fürdőt*. 1883-ban új kápolnát építenek eklektikus stílusban. Minden vasárnap és ünnepnapokon istentiszteletet tartottak benne.

Ezután hosszú évtizedekig zárva volt, 1990-ben a katolikus püspökség felújította.

1885-ben építették fel a vasútállomást, de 1960-ban felszámolták a vasutat. Ma csak autóbuszok járnak. A 19. század közepén még 17 hévízforrás létezett, melyből mára tizenegynek a nyoma ismerhető fel, és csak négy aktív hőforrás létezik. A *Lőrinc-fürdő* még 1989-ig működött, majd lemondtak róla, romhalmazzá vált, mára teljesen eltűnt. Meg kell említeni, hogy Ady Endre gyakran kirándult barátaival a közeli *Püspökfürdőbe*. Bérkocsival mentek. Megfürödtek a gyógyerejű, forró vízben, zuhany alá álltak, dögönyöztették magukat, majd jót aludtak a fürdőház nyugágyain, emlékezett Fehér Dezsőné. Ilyenkor ezektől a hajnali forró fürdőkől valóssággal újjászülettek.

1930-ban felépítették Románia legnagyobb hullámfürdőjét. Ma is megvan. 1931-ben a tündérrózsát védetté nyilvánították. 1950-től a neve *Május 1 fürdő*. 1976-ban megépítették a *Vénusz-strandot* tizennégy medencével, közelében kemping. Az első 250 személyes modern szállodát a mezőgazdasági szövetkezetek építették, 1979-ben. Jelenleg *Ceres Szálló* néven ismert. 1982-ben egy üveggel borított ételmezési komplexumot építettek. Később a *Ceres Szállót* kibővítették újabb 250 hellyel. 1989 után a fürdő látogatottsága visszaesett. Ugyanúgy agonizál, ahogy a *Félixfürdő*. Pedig szolgáltatásai hozzájárulhatnak a reumatikus, az idegrendszeri és a nőgyógyászati betegségek kezeléséhez, s ideális helyszín a kikapcsolódáshoz.

Félixfürdő

Szentmárton határában, Nagyváradtól délre hat kilométernyi távolságra, a belényesi országút mentén fekszik, dombok által övezve, 140 m magasán a tengerszint fölött. A kutatások szerint a két fürdőhely térségében a következő három hévíz-réteg található: A legfelső krétakori mészkő üregeiben 50-300 méter között, 45-50 °C-os hévíz. Ennek valószínű hozama kutanként 20-24 ezer m³ naponta. Ugyancsak a krétakori mészkő üregeiben és repedéseiben található 400-450 méter mélységhatárok között a valamivel alacsonyabb, 45 °C-os víz. Ennek hozama kutanként kb. 4000 m³ naponta. A harmadik, a legalsó réteg jurakori mészkőüregekben 1100-1500 méter között helyezkedik el. Ennek hőmérséklete csupán 34 °C. Kinyerhető vízhozama kutanként naponta 240 m³.

A 17. század végén *Szentmártoni-pusztaként* tartották számon ezt a várad-hegyfoki premontrei prépostsághoz tartozó erdős területet. A várad-hegyfoki prépostságot a morvaországi lukai premontrei apát vásárolta meg 1710-ben. Luka időről időre egy-egy premontrei kánokot küldött ide, a birtok kezelésére, akiket adminisztrátoroknak neveztek. Az első admi-

nisztrátor 1711-1721 között Helcher Félix volt, aki létesített egy kis tanyát a Szentmártoni-pusztán. Nevéhez fűződik a *Félix-fürdő* felfedezése és alapítása. Észrevette, hogy a kondás télen is a Luncs-patak nádasában őrzi a gazdaság sertéseit, kérdőre vonta, s megtudta, ez a legjobb hely, mert a nádasban levő víz meleg... Helcher kitisztíttatta a forrást és deszkából kis fürdőházat építtetett a forrás fölé.

18. század eleji állapotát Bél Mátyás 1720 körüli leírásából ismerjük. 1763-ban a medencét fagerendákkal két részre osztották: férfi és női részre. Ekkor már „chirurgusa” is volt a fürdőnek. 1770-ben Ehenger Lajos adminisztrátor a forrás fölé felépíttette az első emeletes épületet. Harvani István leírása szerint: „melyben felül öt, és alul is öt betegszoba van. A tükröfürdőben fagerendák helyett középen egy lábnyi széles kőfal által kétfelé osztott, hogy a nők a férfaitól elkülönülve fürödhessenek. A tükrök oldalai és fenekeli simított terméskőből rakattak ki. A boldog, meleg forrás, a kőtalapzat nyílásain keresztül bugyog fel.” Ez lett a fürdő első szállodája, a *Félix Szálló*. 1774-ben Szenczy István kanonok egy újabb medencét építtetett a fertőző beteg részére. Ekkor épült a bérlő lakása és egy „korcsma”. Mellette istállót építettek. 1802-ben a prépostság birtoka, a fürdővel együtt a jászóvári premontrei rend tulajdonába ment át. Koritsnyák Jakab adminisztrátor 1824-ben a különálló tükröfürdő mellé hét szobát építtetett, s a meglévő *Félix Szálló*val egy fedél alá hozta.

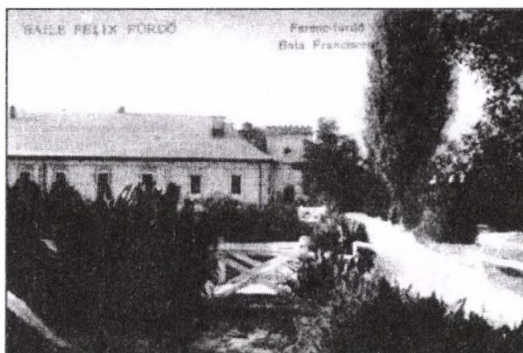
1834. október 15-én földrengés rázta meg a környéket. Mayer Antal leírása szerint a víz „hőmérséklete gyarapodott” 37,5 – 45 fok C lett. Hoffmann Sámuel bérlő két porcelán kádfürdőt létesített, melyek vizét szintén a medencék vizéből nyerték. A köznép számára nyolc szobából álló deszkabódét építtetett. 1852-ben Berzeviczky Eridre adminisztrátor egy régebbi épületet 17 szobából álló *T alakú szállodává bővített. Ez lett a későbbi Európa Szálló*. A szállót zárt folyosóval a *Félix-mederrel* is összekötötték, s parkosították a fürdőt. Az 1870-es években Lipovniczky István püspök reumatikus betegségére a fürdőben keresett gyógyulást, ezért számára vörös márványból egy 2,8 x 1,8 m-es medencét építettek, 1,2 m mélységgel. Később családfürdőként lett ismeretes.

A forrás hozama kevésnek bizonyult. Ezért 1885. október 25-én Kacziniczky Viktor jászói prépost anyagi támogatásával Zsigmondy Vilmos mérnök ártézi kút fúrásába kezdett. December 4-én 47,14 méter mélységből elemi erővel tört fel a 49 fokos vízoszlop nyolc méter magasságra. Az akkori adminisztrátor, Kukoly Bálint nevére *Bálint-forrásnak* nevezték el: 196 l/mp hozamú, a korabeli Európa legnagyobb forrása volt. Helyét ma tábla őrzi.

1886. június 16-án megindult a vasúti közlekedés. 1886-ban új szálloda, a 24 szobás *Amerika Szálló* (ma a 4-es számú pavilon) építése kezdődött meg, mellette létesítették két medencéből az *Amerika-fürdőt*, mellyel zárt folyosó kötötte össze. Nyitott folyosóival az *Európa Szálló* felé tekintett. Mivel a két szálloda a mélyebb területeken épült, az első eső esztendőben a vendégek a két szálloda között csak gerendákra fektetett deszkákon tudtak közlekedni, ekkor ragasztották a szállodákra a két kontinens nevét. 1890-ben a *Bálint-forrás* fölé bástyaszerű épületet emeltek, mely ma is látható. A 19. század végén egyik szállodát a másik után építették: a *Békés Szállodát* (1892), az *Alföldi Szállodát* (1893), a *Viktor Szállodát* (1893, ma 3. számú pavilon), amely Kacziniczky Viktor prépost után nyerte nevét, és a hozzá kapcsolódó *Ferenc-fürdőt*, Benedek Ferenc prelátus emlékére. A *Viktor Szálló* másik végéhez gyógyászati részleg és étterem kapcsolódott.

Félixfürdő egy régi képeslapon

1908-ban felépült a *Menyhért Szálló*, az akkori fürdő legelegánsabb szállodája. (ma 1-es pavilon). Nevét Takács Menyhért préposttól kapta, aki anyagilag támogatta a munkálatokat. A *Viktor* és a *Menyhért Szállót* egy zárt folyosó kötötte össze, amelybe 1911-ben húsz porcelán káddal fürdőt létesítettek. 1917-ben felépült a szabadtéri úszómedence, favázas épülettel

körülvéve, sarkain tornyokkal, ez vált a fürdő szimbólumává. Ma kissé átépítve az *Apolló 2* medence. Abban az időben a vizet felhasználták ízületi bántalmak, köszvény, csonttörések, ficamok utókezelésére, reumatikus alapú idegbetegségek, bőrbetegségek esetén. Ivókúra a *Bálint-forrásból* a gyomorbántalmak, vesekövek, májműködési zavarok ellen szolgált.

A századfordulón a fürdőtelep 30 épületből, szállodából, négy fürdőből, vendéglőből és egyéb szolgáltató egységből állt, 500 holdas östölgyes határolta, sétautakkal, pihenő helyekkel. A fürdőidényben minden Váradra érkező vonathoz egy-egy fürdővonat is csatlakozott, így nem kellett sokat várakozni. Emellett a helyi közúti vasút személyszállító szerelvényeket indított a Nagypiac térről (mai December 1 tér) mindkét fürdőbe. A nagyállomástól bérkocsikkal lehetett kiutazni – egyfogatú konflis, kétfogatú fiáker –, naponta négy omnibusz (társas kocs) indult a *Zöldfa Szállótól* (ma Vasile Alexandri utca közepe). 1932-ben a fürdőt rákapcsolták a nagyvárad villanyhálózatára.

1950 és 1963 között *Május 9 – Victoria-fürdő* a neve. 1959-ben, az egykori tó helyén, egy 5000 négyzetméteres szabadtéri medencét létesítettek. 1963-tól újra felveszi régi nevét. 1965-ben rákapcsolták Nagyvárad vízhálózatára. Sorra épülnek a nagy szállodák: *Nufărul* (1969) 150 férőhellyel, *Félix Szálló* (1970) 400 férőhellyel és gyógyászati poliklinika komplexummal, a *szakszervezetek üdülő- és kezelési központja* (UGSR-1, 1971, ma *Pádis Szálló*) 950 férőhellyel, az *Apolló-1 strand* (1972), *Termál Szálló* (1974) 400 személy befogadására, 1975-ben a szakszervezetek központját újabb 500 személyes résszel bővítik, helyet kapott benne egy 300 férőhelyes előadóterem, egy 150 személyes étkezdé, új kezelési központok. Elkészül az *Apolló-2* medence, az egykori tornyos úszómedence átalakításával, 1977-ben a 400 személyes *Lotus* luxusszálló, 1979-ben a 400 személyes *Belvedere*, ma *International*, 1980-ban pedig a 200 személyes *Crișana* és a 306 férőhelyes *Poienița Szálló* közös kezelési központtal. 1987-ben készült el a *Szakszervezetek 2. sz. üdülő- és kezelési központja* (UGSR-2) 1100 személy befogadására, öt étteremmel, kezelő központtal (naponta 3500 személyre), előadóteremmel, klubbal, könyvtárral. Ma ez a *Muncel Szálló*. Elkészült a *Someș* szálloda 650, az *Unirea* 344, a *Mureș* 650 férőhellyel, 1988-ban pedig a rehabilitációs kórház 150 férőhellyel.

1927-ben 13 325 vendég vette igénybe a fürdőt, 1987-ben már túllépi az évi 110 ezer kezelt látogatót. 1989 után megtorpanás, visszaesés következik be, 2006-tól újra fellendülőben van a fürdőélet. A termálvíz, a tisztító klíma, az iszap jótékony hatással van a reumatikus betegségekre, a központi és periférikus idegrendszeri megbetegedésekre és a nőgyógyászati problémákra.

Kazinczy Ferenc írta a váradi fürdőkről:

1802. május 5.: „Ki a Félix-bányába, az orvosok javaslásából, mert annak a rühöcskének a maradványából, melyet augusztusban 1800-ban munkácsi utam alatt ... kaptam, nem tudtam úgy kitisztulni, hogy néha ne éreztesse magát rajtam.”

„9. Vasárnap. Váradról felette sok nép gyűle ki, csinosan öltözve.” ... „Sárosy öszvelőtt, összevagdalt, vízi betegségben kínlódó fiatal ember vala; felesége szép növésű, szép képű, gyönyörű kék szemű, tenyeres-talpas asszonyka. ... Kevés idő kelle arra, hogy mi hárman igen szorosan öszvefonattassunk. Láttam, hogy valamit feleségben kereshetek, benne fellelem, s el vala végezve, hogy kultiválni fogom barátságát, és ha elméje olyan, mint külsője s feje, várokni fogok Sárosynak halálára.” ...

„Kijövének a cigány muzsikusok Váradról. Csokonai ezekkel vonatta el Szulyovszkynak Kosovicsnak azt a muzsikai kompozícióját, melyben az, ki a Szulyovszky elfogattatásakor Szulyovszky házában, Rákócson, kisasszonyait muzsikára tanította, Szulyovszkynak elfogattatását kesergette. Ezen muzikális kompozícióra írta Csokonai a *Földiekkel játszó* stb. éneket.”

Július 22. „Hegyköz-Pályiban, s éjjelre a püspöki ferdőben.” „23-ban szörnyű meleg. Sárosy délután kiviszen a Körösbe megferdeni.”

November 5. „Váradon megértjük, hogy Sárosné szüléji a Püspök ferdejében vannak. Oda.”

1803. július 9. „Asszonyám el, én által a Félix bányájába. 11-be ma már kravátot köthetek, 12-ben beretválkozhatom. Érkezik szeptemvir Beöthy Imre az asszonnyal. 15-dikben vele Szent-Mártonba sétálok a premonstratensisek egykori klastromkájokba; irtóztató zápor ver meg, s avatlan posztó frakkomat egészen elrontja. Gyönyörű napok! A tekéző helyen a nagy tölgyek alatt dolgozom a *Szamniumi Menyegzőket*. 16. El a ferdőből. Karom tökéletesen helyreáll, de egészen ki nem egyenesíthetem, melyet azonban senki nem veszen észre...”

1804. június „3d. Váradra. A Félix bányájában ebéd. - 7d. El a ferdőből, éjtszaka Derecske.”¹

Egy ferdőben

E busa nép kártyát s lakomát kér, Nympha: te nékem
Nyújts orvos vizeket, és mikor égek, homályt.

A váradi ferdőben²

E liget árnyai közt ége a szép Náisz³ Apollért;
Asszonya vette nyilát, s a szeretőre lövé.
Szemtelen, égj, úgy monda, de vesz! s a Nympha vesz és ég,
Hév habokat buggyant, s hirdeti keble tüztét.

(1813)⁴

¹ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Szerk. Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. Az én naplóm. 230-231., 233-234., 238-239., 248., 304-305., 347. Diárium. = Uo. 347.

² Eredetileg *A Félix-bányában, Nagy-váradnál* címmel jelent meg az Erdélyi Múzeumban.

³ Naisz a forrás istennője az antik mitológiában.

⁴ Kazinczy Ferenc Összes költeményei. Sajtó alá rendezte: Gergely László. Bp., 1998. 97., 100.

CAP GYÖRGY

A sátoraljaújhelyi harctéri megfigyelőállomás és rokkantügyi intézet – 1914-1919

Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely gazdag és jelentős történelmének egy kevésbé ismert részét teszi ki az 1914 és 1919 között működő harctéri-megfigyelőállomás és rokkantügyi intézet története. Ferenc József királyunk többször is elismeréssel adózott e létesítménynek, melyet olyan nagynevű személyek tekintettek meg mint gr. Tisza István miniszterelnök, Sándor János belügyminiszter, br. Hazai Samu honvédelmi miniszter, gr. Klebelsberg Kunó.

A megfigyelőállomások

A háború első hónapjaiban a különféle járványokkal fertőzött országban kétségbeejtően szomorúak voltak a közegészségügyi viszonyok. A Hinterland, vagyis a „mögöttes országrész” közegészségügyével a hadvezetőség nem foglalkozott kellően, a járványokat minden rendszer nélkül foganatosított eljárásokkal igyekeztek elfojtani. De ez nem sikerült és csak a téli időjárásnak volt köszönhető, hogy a fertőzőbetegségeknek nem voltak végzetesebb következményei. A lehetetlen és veszedelmes állapotok adták meg a lökést annak az elhatározásnak, hogy valamit tenni kell, különben a hadsereg az országban is „inficiálva” lesz. A Hinterland közegészségügyét kivették a katonák kezéből. Ekkor vetették fel a megfigyelő-állomások szervezésének eszméjét, amiben gr. Mailáth Józsefnek (1858–1940), a perbenyiki földbdirtokosnak is része volt. Elkezdődtek a megbeszélések a közös hadügyminisztérium, a honvédelmi- és a belügyminisztérium között a súlyos bajok szanálására. A kormány a hadvezetőséggel megállapodott abban, hogy a mögöttes országrész biztosítására megfigyelő állomásokat létesít, nehogy a hadsereg által behurcolható járványok az ország egyes részeit megfertőzzék. Az országban 14 ilyen helyet létesítettek: Debrecenben, Zsolnán, Miskolcon, Kassán, Nyíregyházán, Nyitrán, Ungvárott, Munkácson, Besztercebányán, Szatmáron, Rózsahegyen, Losoncon, Trencsénben és Sátoraljaújhelyen. Ezek élére a legtöbb helyen a helyi főispánt vagy egy országgyűlési képviselőt állítottak. Sátoraljaújhely kivételével.

Dr. Hajós Béla miniszteri tanácsos a belügyminisztériumból, Sándor belügyminiszter és Tisza miniszterelnök megbízásából, 1914. október 16-án Perbenyiken felkereste Mailáthot és megkérdezte, elvállalná-e ezt a tisztséget. *„En minden habozás nélkül elfogadtam – írta Mailáth –, már csak azért is, mert a háború kezdetén felajánlottam szolgálataimat a miniszterelnöknek... Ismerve a közigazgatási, különösen a közegészségügyi viszonyokat Zemplénben, hazafias kötelességemnek tartottam, hogy kivegyem a magam részét a háborúból, tudtam és éreztem, hogy itt a hatóságok támogatásában eredményes és hasznos munkát végezhetek.”*¹ Kinevezési okmányát, amely

¹ Gr. Mailáth József: Élményeim és tapasztalataim a háború alatt. Bp., 1928. I. k. 88.

1914. október 22-én kelt, október 26-án vette kézhez. Október 30-án körlevélben tudatta az illetékes megyei és városi hatóságokkal, hogy a sátoraljaújhelyi harctéri betegmegfigyelő-állomás építését és szervezésének vezetését átvette. A miniszteri biztosok feladatait és teendőit a Szervezeti Szabályok című füzetben foglalták össze.²

A barakk helye és a deltavágány

Mailáth a barakk-kórház felépítéséhez az ún. Delta-szigetet találta a legjobbnak. Ez magasan fektült, a várostól elszigetelten és vízvezetékkel, csatornázással és világítással könnyen ellátható nagy terület volt. Elkészítette a terveket, a műszaki leírást, amit a miniszterelnöknek is bemutatót. Az október 25-26-án Sátoraljaújhelyre látogató Tisza megadta az engedélyt az építkezésekre. Mailáth első dolga volt, hogy a két, Csap és Mezőlaborc felé vezető fővonalakat régebben összekötő ún. mozgósítási vágányt, amelyet a síneket és a talpfákat is felszedve még a háború előtt teljesen kikapcsoltak a forgalomból, helyreállítsa. A legnehezebb feladat az elkészült vonal bekötése volt a mezőlaborci vonalba. Ez legalább három órai vágányzárt jelentett, ezért azonban csak Mailáth vállalta a felelősséget. November negyedikén fél kettőkor érkezett Mailáth az Újhely gyártelepi vasúti állomásra, és 100 galíciai katonával azonnal megkezdte a kiterő befektetéséhez érkezett hat vagon kavics kirakását. Két óraker kezdődött meg a vágányok felszakítása, a vonatok közlekedésének szüneteltetése. Szinte azonnal hatalmas torlódás következett be. Energikus és határozott fellépésének volt köszönhető, hogy két és fél óra múlva a gyártelepi állomáson a pálya szabadabbá lett, és az első mozdony az üres kavicsvagonokat betolhatta a deltavágányra. A deltavágány nagy szolgálatokat tett Sátoraljaújhely állomásának, az egész MÁV-nak és így az egész katonai szállítástígynek is. Az állandóan túlszűfolt újhelyi állomáson a fölösleges vasúti kocsik (néha százon felül is) a deltán állhattak, így nem akadályozták a haladást. Mihelyt a deltaszigeten a barakkok céljaira megfelelő hely rendelkezésére állt, Mailáth azonnal hozzáfogott az építési és szervezési munkálatokhoz. A belügyminiszter a felküldött költségvetést és terveket október 29-én elfogadta, a munka azonnali megkezdését elrendelte.³

Az állomás sáros, dágványos helyen épült ezért az építkezéshez nagy mennyiségű kőre és kavicsra volt szükség. A környék zúzótelepeinek és kőbányáinak tulajdonosait felszólították a segítségre, de a várható nagy anyagi veszteség miatt egyik telepet sem helyezték üzembe. A háború kitörése előtt a vármegye területén a Mailáth tulajdonában lévő géresi zúzótelepen kívül a báró Maillor tulajdonát képező bodrogszerdahelyi telep, melynek üzemvezetését akkor a Reichmann Ármin-féle debreceni kőbánya rt. látta el, továbbá ugyanazon cég tulajdonát képező tokaji Magyar trachyt művek rt. tarcali bányája, valamint a „tarcali állami kőzúzó telepek” voltak üzemben. A háború kitörése után – a géresi kivételével – ezek üzemüket beszüntették. A hivatal tárgyalásokat folytatott a tulajdonosokkal, ám az anyagi áldozatokat nem vállalta a Reich Ármin-féle rt. A megfigyelő állomás építésének biztosítása és a homonna-mezőlaborci, valamint a nagymihály-homonna-szinna-takcsányi főfelvonulási útvonalak jó karban való tartása miatt lépett ekkor közbe a harmadik hadsereg-parancsnokság. Kieszközölte, hogy a géresi zúzótelep, az előre látható anyagi áldozatok dacára, napi 25 vagon kavics szállítására kötelezettséget vállalt. A kőzúzó rendes üzemben napi 40 vagon zúzott kavicsot készí-

² Zemplén (hírlap) 1915. jan. 23.

³ Mailáth, 1928. I. k. 90.

tett és csak maximális termelés mellett volt kifizetődő. Ebben az időben azonban csak napi 11 vagont termeltek átlagosan, így a két háborús év kavicsüzlete több mint 81.000 korona veszteséggel záródott, vagyis Mailáth rendkívüli anyagi károsodást szenvedett, amit a bányaiüzem kötelezett fenntartása, a termelt kavics folytatólagos szállítása, a vasúti kocsik hiánya és a vasúti forgalom időszakos beszüntetése miatt bekövetkezett fuvarozás okozott. Mailáth jól tudta, hogy nagy anyagi kára származik majd belőle, mégis magára vállalta ezt a „hazafias nagyvállalkozást”, és áldozatok árán kőzúzóját üzembe helyezte. „*Ez szerintem hazafias tett volt*”, írta. Mailáth szerint sohasem lett volna kész az állomás felépítésével, ha nagygéresi kőzúzóját a megbízás vétele után azonnal üzembe nem állította volna, és a megfigyelő állomáshoz vezető új műúthoz, a kocsutak és gyalogjárók pitéséhez, a deltavágány részére és a barakkok betonozásához a kavicsot naponként nem szállította volna. Az állomás útépitési munkáinak szerződéses vállalkozója Grünberger Ábrahám sátoraljaújhelyi lakos volt, aki a követ és a kavicsot az újhelyi bányából szállította. Kavicsot még az említett géresi zúzótelepről szereztek. Az összes betonmunkákhoz, az állomáshoz vezető és annak telepén levő utak fenntartásához használt kavicsot és zúzalékot a géresi telepről szállították. A géresi telep a két háborús éven keresztül az állami és törvényhatósági közutak szükségletét is ellátta, a háború előtti egységárakkal számolt.

Kétféle típusú barakkot építettek. Az egyiket a hadügyminisztérium építésvezetősége építtette, ők küldték a barakkok anyagát, melyeknek részei már össze voltak szerelve, és saját vállalkozóival állíttatták fel. A barakkok egyszerű deszkából álltak, kívülről kátrányfedő lemezzel voltak bevonva, az ablakok egyszerűek, szimplák. A másik típusút a belügyminisztérium saját vállalkozóival építtette. Ezek a barakkok sokkal nagyobbak, költségeesebbek voltak, dupla ablakokkal és ajtókkal ellátva, téglá vagy beton alapzatot kaptak, míg a katonai kincstár által előállított barakkokat egyszerűen a földbe ásták le és deszkával volt padlózva.⁴ Az újhelyi barakkokat a hadügyi kincstár állíttatta fel saját vállalkozójával, a belső berendezést és a hiányzó építési munkálatokat a miniszter biztosnak, vagyis Mailáthnak kellett végeztetni. Ő a Gedeon és Kont céget bízta meg az összes munkálatokkal. A villanyvilágítási, vízvezetéki, csatornázási munkálatokat Gedeon mérnök alvállalkozónak adta ki. Az ellenőrzést a sátoraljaújhelyi magyar királyi államépítészeti hivatal főnöke gyakorolta.

A munka közben sok nehézséggel kellett Mailáthnak megküzdenie, de „éber eréllyel” sikerült az építkezést siettetni, éjjel is folytak a munkálatok. Először is utat kellett építeni. Bár időt és fáradságot nem kímélve Mailáth azon volt, hogy a nehéz és bonyodalmas viszonyok között a megfigyelőállomás befogadó képességét a lehető legrövidebb idő alatt elérhesse, mégis voltak leküzdhetetlen nehézségek, amelyek a gyors munkában gátolták. Ilyen akadályok voltak az esős időjárás, a lassú tehervonatok, az áruforgalom szüneteltetése és korlátozása, ami miatt a megrendelt gépek és anyagok szállítása késlekedett. Ilyen akadály volt az orosz betörések okozta pánik is, melynek következtében a munkások elmenekültek. Míg november 22-én 42 ács, 18 betonmunkás, 48 napszámos és két építésvezető állt rendelkezésre, addig az orosz betörés után, november 29-én csupán 8 ács, 8 betonmunkás, 14 napszámos és egy építésvezető dolgozott. Sokat kellett „harcolnia” azért is hogy vezető orvost és bakteriológust kapjon. A nehézségek ellenére 1914. december 29-én 300 férőhely volt már, így a városból a fertőzőbetegeket befogadhatták.⁵

⁴ Zemplén, 1915. jan. 23.

⁵ Mailáth i. m. l. k. 99.

Br. Hazai Samu hadügyminiszter

Betegelosztás

Mailáthnak, mint miniszteri biztosnak, hatáskörébe tartozott a város területén lévő összes egészségügyi intézet feletti főfelügyelet. Különösen arra kellett nagy gondot fordítania, hogy a beteg és sebesült katonáknak a városi kórházak közötti szétosztása helyes, a célnak megfelelő legyen. Amíg a megfigyelőállomás nem épült fel, az a kényszerhelyzet állt elő, hogy a városban lévő összes kórház a harcterről érkező beteg és sebesült katonát közvetlenül vette át, akik még fertőtlenítve és tetvetlenítve sem voltak. Ezeket a vasúti állomástól a városon keresztül szállították be, ami könnyű előidézője volt a fertőzés továbbterjedésének.

Mihelyt az állomás fogadóképes lett, haladéék nélkül intézkedett, hogy közvetlenül a harcterről Sátoraljaújhelybe érkező minden sebesült és beteg katona előbb a megfigyelőállomásra szállíttassék be. Csak a megfigyelés és a fertőtlenítés megtörténte után kaphattak azután beteget az egyes kórházak. A kórházak nem voltak ellátva megfelelő gépekkel, ellenben az állomáson megfelelő fürdők és fertőtlenítőgépek álltak rendelkezésre. Jellemző a háború első hónapjaiban uralkodó kapkodásra és zűrzavarra, hogy később a katonai hatóság – hivatkozva a belügyminisztériummal történt megegyezésre – mégis elrendelte azt, hogy a jövőben Sátoraljaújhely valamennyi kórháza közvetlenül a harcterről érkező betegeket és sebesülteket kapjon. Mailáth ez ellen az intézkedés ellen nyomatékosan állást foglalt, minden erejével azon volt, hogy megfigyelés és fertőtlenítés céljából csak a megfigyelőállomás kapjon betegeket. Ez ügyben mind a belügyminiszterhez, mind a honvédelmi miniszterhez további felterjesztést intézett hivatkozva arra, hogy Sátoraljaújhely város közegészségügy-ellenes állapotai, rossz köztisztasági viszonyai miatt mind a katonákra, mind a polgárookra nézve nagy veszélyt rejt magában az, ha a primitív kórházi felszerelésekkel és betegszállító eszközökkel ellátott újhelyi kórházak is kapnak közvetlenül a harcterről érkezett betegeket és sebesülteket. Az előírt ötnapi megfigyelés, a fertőtlenítés és tetvetlenítés után a megfigyelőállomás elláthatja a többi kórházakat betegekkal. Nincs tehát semmi értelme annak, hogy a megfigyelőállomás megkerülésével minden kórház kapjon harctéri beteget. Addig a betegelosztás elveit bizottságilag állapították meg. Ebben előírták, hogy a harcterről visszaérkező összes sebesült és beteg az előírt megfigyelés céljából kizárólag a megfigyelőállomás barakkjaiban helyezendők el. A város területén lévő kórházakba csakis olyan betegek és sebesültek kerülhettek, akik a barakk-kórházban az előírt megfigyelésen már túlestek, „ragálymenteseknek” bizonyultak. A városban előforduló fertőzött és fertőzésre gyanús polgári betegeket is átvette a megfigyelőállomás. A harcterről érkezett tisztek szolgáljukkal együtt kivétel nélkül beutalandók voltak a megfigyelő-állomásra, ha előzően a fertőtlenítésen igazoltan még nem mentek volna keresztül. A honvédelmi miniszterhez ismételtén intézett felterjesztéseire Mailáthnak sikerült kivívnia, hogy a sátoraljaújhelyi kórházak csak a megfigyelő-állomástól kaphattak betegeket. Ezzel elérte, hogy a meg nem figyelt, esetleg fertőzött betegeket nem szállították többé a városon keresztül, nem fertőzték meg a városi kórházakban a betegek egymást és a polgári közönséget. *„Leginkább a polgári lakosság üdve vezérelt ezen cselekedetemben, mert ez a rendelkezés csak szaporította az amúgy is sok munkánkat. Azt hiszem, ön-*

érzetesen hivatkozhatom tehát arra, hogy a felsorolt intézkedésekkel lényegesen hozzájárultam Sátoraljaújhely város és környékének járványmentesítéséhez” – írta Mailáth.⁶

A nagy forgalomra való tekintettel már 1915 elején kétségtelenné vált, hogy a deltát kitérővágánnyal kell kiegészíteni, mert a nagyállomás befogadóképessége teljesen kimerült. Mailáth ezért felterjesztést intézett a hadvezetőséghez aziránt, hogy a deltavágányt 100 tengelyű vonatok részére kitérővonallal bővítsék ki. A második vágány kiépítését Csapig is szóba hozta, de hiába. A katonai kincstár vállalta az új építkezés költségét, mely körülbelül 100.000 koronát tett ki. Ily módon még élénkebb volt a deltán a forgalom, a vasútállomás nagyban tehermentesült, és ezentúl a katonavonatok gyakran futottak a deltán keresztül a nagyállomás érintése nélkül. Ámbár Mailáth hatásköre csak Sátoraljaújhely városra terjedt ki, tőle telhetőleg mindent elkövetett, hogy az egész megye közegészségügyének is segítségére siessen. Mikor már volt fertőtlenítőgépe és több szakképzett fertőtlenítő embere, kitűnően berendezett bakteorológiai laboratóriuma (melynek élén dr. Entz állt), tekintettel a veszélyre, felhatalmazás nélkül tette meg a szükséges intézkedéseket, bocsátotta a megye rendelkezésére a megfelelő számú orvost, szereket és anyagokat, bár ezeket a polgári közönség javára felhasználni nem lett volna szabad. Választania kellett a miniszteri szabályok és a megye egészsége között, és Mailáthnak, ahogy írta, nem volt nehéz elhatározásra jutnia: a hólyagos himlőjárvány ellen oltóorvosokat adott a megyének. Orvosai 1915 augusztusában közel 7000 oltást végeztek a megyében.

A z á l l o m á s

Az újhelyi volt az első megfigyelőállomás az országban, amely működését megkezdte. Az első betegek 1915. január 2-án kerültek ide a helyi Andrássy úti járványkórházból, ahol az állapotok már akkorra tarthatatlanok voltak. Vöröskeresztes kocsikon mintegy 60-70 beteget szállítottak az intézetbe. Az első harctéri betegszállítmány január 7-én érkezett az állomásra megfigyelés céljából. A szállítmány mintegy 150 betegből állt, részint fertőző, részint sebesült betegekből. Minthogy a felvételi épület akkorra még nem készült el, az első betegeket csak lemosták, lenyírták a hajukat és tiszta fehérneművel látták el őket. A fertőző betegeket „izoláló barakkokba” helyezték el.⁷ A Zemplén című lap megállapította, hogy rövid hetek alatt „született meg a szántóföld sártengerében egy modern, gyönyörűen rendezett, villannyal, vízvezetékekkel ellátott barakkváros, amelynek kellő közepén fekszik az újonnan épített vasútvonal csinos vasúti állomása, honnan az érkező betegek alig 1-2 perc alatt már elszállítatnak a minden kényelemmel felszerelt kórház-épületek valamelyikébe. Büszkének kell lenni ezen intézményre, s a legnagyobb büszkeséggel kell nézni Mailáthra, akinek fáradhatatlan erélye s minden akadályt leküzdő munkareje és ötletessége ezt a nagyszerű eredményt elérte.”⁸ 1915. január 23-án 10 barakk volt fogadóképes, a beteglétszám 382 fő volt. Az állomás két hónapi működése alatt közel 6000 beteg katonára fordult meg itt, közülük 30 % volt fertőző beteg, de csak 120-an haltak meg.⁹

1915. március 7-én 2158 beteg volt a kórházban, ebből 1330 fertőző. 1915. szeptember 6-án érkezett az állomásra egy 300 betegből álló transzport, 200 beteg pedig távozott. Az állomány aznap 2804 beteg volt, ezek közül 209-en voltak tifuszosak. Orvosi szolgálatot 19 or-

⁶ Uo. I. k. 122.

⁷ Uo. I. k. 118.

⁸ Zemplén, 1915. jan. 23.

⁹ Zemplén. 1915. márc. 7.

vos és 13 orvosnövendék teljesített. Két főápolónő vezetése mellett 160 ápolónő volt alkalmazásban, 81 egészségügyi katona, 56 konyhai, 12 mosókonyhai alkalmazott, 8 ruhatáros, 2 jéggyártó és 6 fertőtlenítő alkotta a segédszemélyzetet, kiknek még 75 orosz fogoly munkás segédkezett. A telep összes élmezettje meghaladta a 3200 főt. 1915. szeptember 15-én a telep 4500 fő befogadására volt képes, aznap 450 katona hagyta el a barakkokat, 410 beteg érkezett.

Berendezés

Az állomás látogatóit a felvételi épületben (a feljegyzések szerint) a két műtőszoba „műszaki és hygienikus szempontból egyaránt tökéletes kivitelével, modern berendezésével és felszerelésével láthatóan meglepte. ... A kórbarakkokban a betegeknek kényelmes és célszerű elhelyezése, a helyiségek kellő megvilágítása, a könnyen tisztán tartható hézagmentes betonpadlózat és kellemes temperatura általában igen kedvező benyomást keltett.” Voltak felszerelési és fehérmű raktárak, a mintaszerűen berendezett főzőkonyhát pedig, ahol „példás tisztaság és rend” uralkodott, Mailáthné tervezte. Egyedül ezen az állomáson volt keskenyágányú vasút a konyhába vezetve, mely lehetővé tette a konyhán készült ételeknek a leghigiénikusabb kiszolgáltatását. A rendkívül praktikus ételkiadó szerkezet, a belügyminiszter szóbeli rendeletére, a többi megfigyelő állomás számára mintául szolgált. A konyha villannyal hajtott burgonyahámzó, tésztagyúró- és vágó, hús- és kenyérvágó, kávédaráló-gépekkel volt felszerelve. Az iparvasút átszelte a főzőkonyhában lévő élelmiszer- és kézraktárt, a tésztagyúró és krumplihámzó helyiségeket, a jég és jégműtő kamrákat, az edénymosogató-konyhát és az edényraktárt. A betegek élmezése házilag történt, és a kiadós, legkitűnőbb élmezés mellett havonként három és fél ezer korona megtakarítást ért el a gazdasági hivatal. A nagy mosókonyha és az „infekciós betegek” részére készült kisebbik mosókonyha, a hozzájuk tartozó szárító és mángorló helyiségekkel, villamos erővel hajtott gépezetekkel szintén a legnagyobb mértékben kivívta a látogatók tetszését. Az egész állomás üzemelését a tervszerűség, a szakértelem és a célszerűség jellemezte. A konyhában és a mosókonyhában kiváló berendezések sorakoztak, a mángorló naponta 10.000 darab ruhát dolgozott fel. A röntgen és fertőtlenítő készülékek kifogástalan állapotban és teljes üzemben voltak. A laboratórium bármely stabil kórház büszkesége lehetett volna. Volt itt ruhatár, élelmiszerraktár, posta, ahol a leveleket is fertőtlenítették, gyógyszertertár, az egész telepet behálózó kisvasút pedig az üzemelést nagyban megkönnyítette. Grósz örömmel jelentette a miniszternek, hogy a megfigyelőállomás egyszerű eszközökkel ugyan, de kitűnően működik, az intézmény a háborúban megsebesült és megbetegedett katonák életét és egészségét „*hatalmasan védi, sőt többet tesz, mint amennyit egy ilyen állomástól várhattunk : áldásos befolyást gyakorol az egész környék közegészségügyére.*” Egyben Grósz azt kérte a minisztertől, hogy a miniszteri biztos úrnak elismerését nyilvánítsa „*azon munkásságért, mellyel a sátoraljaújhelyi megfigyelőállomást mintaszerű intézménnyé emelte.*”¹⁰

1915. szeptember 13-án az akkorra már országos hírvé vált intézmény mintegy 50 kat. holdnyi területen épült. „*A pavillonszerűen elhelyezett, hófehérre meszelt épületek, a simára benyerelt, pormentes utak, a zöldelő konyhakertcskéek egy külön kis város barátságos képét mutatják, vagy talán még inkább egy németországi pedáns tisztaságú kedves gyógytelep benyomását keltik*” – írta a Zemplén tudósítója. A megfigyelő-állomásokon kapott a harcterről jött beteg és sebesült

¹⁰ Mailáth 1928. I. k. 119. Ezt megelőzően 1915. márc. 20-án 2500, máj. 1-jén 3050 befogadóképességű az állomás.

katonáknak először meleg ágyban meleg ételt, itt részesült először alapos gyógykezelésben, itt figyelték meg, választották szét a fertőző betegeket a nem fertőzöttektől, itt élvezte először a gyöngéd ápolás jótéteményét. A harcterről érkező sebesültszállító vonatok közvetlenül a telep bejárója előtt, a felvételi épületnél álltak meg. Gondos orvosi kezek megtisztították és megfürösztették a megviselt, legyengült katonákat. Majd szortírozzák a betegeket. A súlyosabbak a keskeny vágányokon haladó kocsikon kerültek a kórtermekbe. A fertőző betegeket a teljesen elkülönített osztályba vitték. A műtőtermek mintaszerűen voltak berendezve. A „pulsatio és exhaustor ventilátor” készülékekkel felszerelt helyiségekben a kitűnő műtőorvos segédjével 1915 szeptemberéig több mint 2700 operációt végzett sikeresen. Nem egyszer éjjel-nappal folytak a műtétek, melyeknek gyors kivitele mentett meg számos fiatal életet. A telep tekintélyes részét a fertőtlenítő, főző- és mosókonyha, anyagraktár, tűzoltóraktár, szeméttároló, hullaház stb. helyiségek foglalták el. Nagy érdeklődést keltett a bakteriológiai osztály, melynek vezetője dr. Entz ezredorvos, egyetem tanár igen tanulságos módon magyarázta a „kórokozó górcsői lények” kutatását és mesterséges tenyésztését. A barakkokban csak levelezőlapot lehetett írni. Levelet küldeni tilos volt, mert azok fertőtlenítése „bajos” volt. A levelezőlapokat egy külön erre a célra szerkesztett fertőtlenítő készülékben „veszélytelenítették”.¹¹

A rokkant katonák ügye

1915 végén és a következő év elején mindinkább tapasztalható volt, hogy az országban felállított megfigyelőállomások férőhelyei nincsenek eléggé kihasználva. A betegforgalom megakadt. A sebesültek megfigyelését Galíciában végezték. A magyar megfigyelő állomásokra már nem volt szükség, így 1916 első felében, legnagyobbbrészt március havában, az állomásoknak a működése megszűnt. 1916 áprilisáig az újhelyi állomáson a fertőző betegek száma 10.014 volt, ebből 6.106 tifuszbán, 3.775 vérhasban szenvedett. Ezen az állomáson 760 beteg és sebesült katona halt meg. Az állomás üzemeltetése kerekítve 5 millió koronába került, a 14 állomás közül a harmadik legnagyobb összeg volt ez. Itt az ápolási napok összes száma kerekben 800 ezret tett ki. Az átlagos élelmezési költség egy beteg után naponta Sátoraljaújhelyen 2.09 korona volt. Az újhelyi állomáson 3.600 műtétet hajtottak végre.

A megfigyelőállomások megszüntetésével egyre jobban hiányoztak a rokkantak részére szükséges ágyak. Kevés volt a rokkantintézet, rokkantak ezrei maradnak utókezelés, gyógykezelés, iskolázás nélkül. A M. Kir. Rokkantügyi Hivatal. azon volt, hogy a feloszlott megfigyelőállomások egyikét-másikat a rokkantügy céljaira megnyerje. Felismerve a helyzetet Mailáth mindent elkövetett, hogy a sátoraljaújhelyi megfigyelő-állomás rokkantügyi intézetté alakuljon át. Evégből közbenjárt a hadügyminisztériumnál.

„Meg volt minden okom arra, hogy elhárítsam azt a tervet, hogy a többi megfigyelőállomás mintájára a sátoraljaújhelyi is a katonaságnak adassék át a tartalék kórház céljaira. Oly sokat vesződöttünk ennek a megfigyelőállomásnak a létesítésével, hogy – be kell vallanom – nehezemre esett volna megválnom ettől az intézménytől, mely akkor teljesítőképességének egészében kifogástalanul működött. Az állomás minden egyes részletét oly szeretettel és féltő gondnal létesítettük és szerveztük meg, hogy nem esett volna jól, ha fáradságos munkálkodásunk gyümölcsét más élvezte volna. Mert ha a hadügyi kincstár vette volna át a megfigyelőállomást, akkor katonai igazgatás alá került volna. Másrészt megynemet megszoktattam már ahhoz, hogy a megfigyelőállomást úgy tekintse, mint amelyre a megye mindig számíthat közegészség-

¹¹ Zemplén, 1915. szept. 9. 76. sz.

ügyi viszonyaink szanálásánál. Múltán kellett aggódnom, hogy ha katonai kézre kerül a megfigyelőállomás, a fertőző betegségekben szenvedő polgári egyének gyógyításával és egyáltalában a polgári közönség egészségügyének megvédésével a katonaság nem fog törődni, amint hogy ez nem is volt a hivatása. Így a megfigyelőállomás megszűnt volna a megye közegészségügyének középpontja lenni, pedig működése nagyon jótékonyan éreztette hatását” – írta Mailáth.

Bécsben jó véleménnyel voltak az újhelyi megfigyelőállomásról, biztatást kaptak arra, hogy minden Mailáth kívánsága szerint fog történni, a vezetése alatt álló megfigyelőállomást nem fogja a katonaság átvenni. Így a katonaság részéről semmi akadálya nem volt annak, hogy rokkantintézeté alakuljon át. A Rokkantügyi Hivatalnak is tetszett a terv, 1916 áprilisában hozzáfogtak a szervezés munkájához. Az újhelyi intézetet április végén látogatta meg *gr. Klebelsberg Kunó* (1875-1932) a rokkantügyi hivatal ügyvezető alelnök. A nagy terjedelmű telep létesítményei, berendezése és felszerelése megtetszett a látogatóknak, elhataározták, hogy Sátoraljaújhelyben megteremtik az ország legnagyobb rokkantintézetét.

Mailáth a háború első káoszának rovására írta azt a mulasztást, hogy későn fogtak hozzá a rokkantügyi intézetek megszervezéséhez, a gyógygépek és orvosi készülékek beszerzéséhez, a művégtagok, a protézisek gyártásához. A katonákat csatasorba állították, bevezényelték a gyilkos eszközök torkába, arról azonban nem gondoskodtak idejében, hogy a sebeiktől bénán maradt hősöknek további gyógykezelése és protézissel való ellátása kellő időben biztosítva legyen. Ez aztán később nagyon károsan éreztette hatását. A rokkantügyi hivatal vezetőségével abban állapodtak meg, hogy utókezelő osztályon és rokkantiskolán kívül gyűjtő- és szétosztótelepet is létesítenek Sátoraljaújhelyben, amely gyűjtőhelyre azután fokozatosan be lehet majd utalni a férőhely hiányában haza küldött rokkant katonákat is. Az így megszervezett rokkantintézet 1916. május hó 1-jén kezdte meg működését. A folytonos beutalások révén mind a gyűjtő- és szétosztótelep, mind az utókezelő intézet hamarosan megtelt rokkant katonákkal.

A gyógyveszközök legnagyobb részét Németországból szállították Újhelyre. A rokkantiskolák feladata az volt, hogy azok a rokkant katonák, akik „a csonkaság és bénaság” miatt az addigi foglalkozásukat nem gyakorolhatták, új foglalkozást sajátítsanak el. Átlag tíz hónap kellett ahhoz, hogy a rokkantiskolákban az új szakmát megtanulják a férfiak. Később a rokkant utókezelést átlag három hónap alatt befejezték. Mailáthék az utókezelő osztály mellett ipari- és mezőgazdasági rokkantiskolát is szerveztek, igyekeztek a rokkant katonák minden kívánságát teljesíteni, érdekeiket megvédeni. Az intézetben kiváló sebész és kipróbált képzettségű ortopédorvos dolgozott. Az ipari rokkantiskolákban lassanként sikerült „kedvet, hajlamot és szeretetet gyújtani a rokkantak szívében” azon új foglalkozás iránt, amelynek elsajátítása után nem kellett többé aggódnuk a maguk és családjuk jövője miatt. A mezőgazdasági rokkantiskolában számos rokkant nyert kiképzést a gazdálkodás minden ágában. Azok a rokkantak, akik a földművelés teljes végzésében akadályozva voltak, speciális gazdasági szakokban (virágkertészet, bogárkertészet, baromfitenyésztés, nyúltenyésztés) vagy pedig háziipari tanfolyamokon sajátítottak el olyan ismereteket, amelyeknek birtokában mellékkeresletre tehettek szert.¹²

Május 12-én Sándor János belügyminiszter köszönő leiratában értesítette Mailáthot, hogy miniszteri biztosi tiszte alól teljes elismerése, meleg köszönete és halája kifejezése mellett felmenti. Egyben a vezetésére bízott megfigyelő-állomás létesítése körül kifejtett „fáradhatatlan

¹² Mailáth, 1928. II. k. 98.

munkásságáért, a kiválóan sikerült barakk-kórház működésének körültekintő és céltudatos vezetéséért, a rendnek és fegyelemnek erélyes és tapintatos fenntartásáért, amely tevékenysége együttesen a megfigyelő állomás kifogástalan működését eredményezte” ismételten meleg, igaz köszönetét fejezte ki.¹³ Május 29-én a barrakk-kórház felállításának és rokkant teleppé történt átalakulása emlékére ünnepélyt rendeztek, melyen megjelent Mailáth gróf kormánybiztos családjaival, az orvosok, vezető tisztek és rokkantak. Balázs Dezső ezredorvos beszédében méltatta Mailáth érdemeit, azután emlékfát ültettek.¹⁴ Június 27-én a vármegye közigazgatási bizottságának rendes évnegyedes közgyűlésén Szinyei Merse István főispán szólt a harctéri megfigyelő megszüntéről és a rokkantügyi hivatal által való átvételéről, majd ecsetelte azt a kimagasló működést, amelyet ezek élén Mailáth gróf kifejtett, köszönetét tolmácsolta, hogy a ragályos betegségek terjedését sikerült csírájában elfojtania.¹⁵ Nem sokkal később a hadügyminisztérium kívánságára több mint ezer ágyat vissza kellett adniuk a megfigyelőállomás céljaira. A rokkantintézet mellett tehát ismét megfigyelő-állomás lett az intézet.

Látogatások

A megfigyelőállomás alig három-négy hónapi építkezés után 1915 februárjában teljesen üzemben volt. Ekkor kapták az első miniszteri látogatókat *Sándor János* (1860-1922) belügyminiszter és *br. Hazai Samu* (1851-1942) honvédelmi miniszter személyében, akik sorra járták az országban felállított megfigyelőállomásokat, hogy azoknak működéséről személyesen győződjenek meg. A miniszterek kíséretében volt *Belitska Sándor* (1872-1939) vezérkari ezredes, a honvédelmi minisztérium első csoportjának főnöke, *br. Lang Boldizsár* (1877-1943) vezérkari őrnagy, *Kubinyi* alezredes, a koronaőrség parancsnoka, a honvédelmi miniszter parancsőr-tisztje, *Farkas* és *Hajós* miniszteri tanácsosok. Fogadásukra a pályaudvaron megjelent gr. Mailáth József miniszteri biztos, Meczner Gyula főispán, Dókus Gyula alispán, Molnár Béla helyettes miniszteri biztos és Schmidt Lajos rendőrkapitány. A megfigyelő-állomáson fogadásukra megjelent gróf Mailáth Józsefné, Oláh Ödön ezredes, az állomás katonai parancsnoka és az államépítészeti hivatal képviselőjében Gnädig Lipót főmérnök. A miniszterek nagyon dicsérték az építkezést, amelyet a Gedeon és Kont budapesti cég végzett. A miniszterek kijelentése szerint az eddig látottak között az újhelyi megfigyelő állomás volt a legsikerültebb. Az egész állomás és az egész szervezés felette megnyerte a miniszterek tetszését, bámulatuknak adtak kifejezést, hogy alig néhány hónap alatt a kopár talajból egy egész kis városrészt, egy ilyen modern egészségügyi intézetet lehetett elővarázsolni a sok nehézség és akadály ellenére. A miniszterek ismételten melegen gratuláltak a miniszteri biztosnak az állomás szervezése és működése körül elért nagyszerű eredményhez és nagy sajnálkozásuknak adtak kifejezést, hogy Krobatin hadügyminiszter,¹⁶ akinek máshol volt hivatalos elfoglaltsága, az országnak éppen ezt a „mintaszerűen, legkiválóbban berendezett és nagyszerűen működő” megfigyelő állomását nem tekintethette meg. A belügyminiszter a következőképpen búcsúzott el a megfigyelőállomás vezetőségétől, a „nemes grófi pártól”: „*engedjék meg, hogy őszinte köszönetemet fejezzem ki azért a páratlan tevékenységért és áldozatkészségért, amellyel e nagy műnek létesítéséhez hozzájárul-*

¹³ Mailáth József: A sátoraljaújhelyi megfigyelőállomás ügye. Sátoraljaújhely, 1916.

¹⁴ Zemplén, 1916. máj. 17. 40. sz.

¹⁵ Közgyűlési jegyzőkönyv 1916. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely.

¹⁶ Alexander von Krobatin báró (1849-1933) hadügyminiszter (1912-1917).

tak. Sebesült katonáinknak, az egész országnak háldját tolmácsolom szent ügyünk érdekében hozott áldozatukért. A jószágos Isten fizesse meg." A honvédelmi miniszter pedig, „könnyező szemmel”, néhány közvetlen szóval vett búcsút Mailáthnéától, aki nagy segítségére volt férjének.¹⁷

1915. szeptember 6-án a belügyminisztérium megbízásából dr. Grósz Emil egyetemi tanár látogatta meg az állomást, ahol Mailáth gróf, Molnár Béla helyettes miniszter biztos, dr. Balázs Dezső ezredorvos és dr. Entz Béla kalauzolták. 1915. szeptember 13-án Mailáth meghívására Meczner Gyula főispán vezetésével a vármegye közigazgatási bizottságának tagjai tekintették meg az állomást. A népies néven csak *barakkoknak* nevezett kisebb várost első ízben látogatták meg a vármegye képviselői, ugyanis addig a fertőző betegségek az ilyen látogatást nem tették lehetővé.

Elismerések

„Midőn emberfeletti fáradtságaimért és nagy áldozataimért a kormány engem igen magas kiüntetésben akart részesíteni, azt nem fogadtam el azon indoklással, hogy a jót magáért a jóért teszem és a jó Istentől várom érte a jutalmat, ezt a bodrogi közönség is tudja” – írta egy ízben Mailáth, aki a hozzá és családjához intézett elismerő és köszönő iratokat mindig nagyobb becsben tartotta, mint akármely rendjelet. Az intézetet és a kórházakat megtekintő vendégek és látogatók, mindig a legnagyobb elismerésben részesítették Mailáthot és nejét. 1915 tavaszán gr. Paart, Ferenc József főhadsegédét kérte meg, hogy az elküldött, az állomásról készített „rendkívül szemléletes prospektust” terjessze az uralkodó elé. Paar április 11-én tudatta Mailáthtal, hogy kívánságát teljesítette, és az uralkodó azt „különös érdeklődéssel” tekintette meg és Mailáthnak az „intézmény megteremtésénél kifejtett emberbaráti gondos hadi tevékenységéért legmagasabb, halatelt elismerésének” adott kifejezést. Június 1-én Mailáth egy 5 melléklettel ellátott közleményt küldött Paar grófnak, amit a főhadsegéd nem mulasztott el bemutatni az uralkodónak, aki ismét hálás elismerését fejezte ki a főúri pár és gyermekei által a háború alatt „oly kiváló odaadással kifejtett emberbaráti gondoskodásért.” Ferenc József 1915 őszén Mailáth grófnak „a katonai egészségügy körül a háborúban szerzett különös érdemei elismeréséül” a Vörös Kereszt I. osztályú díszjelvényét a hadiékítménnyel díjmentesen adományozta.¹⁸ Egy hónap múlva Ferenc Salvátor kir. herceg, a Vörös Kereszt Egyleteinek védnökhelyettese, Mailáth Józsefné grófnőnek a Vörös Kereszt hadiékítményes tiszti díszjelvényét díjmentesen adományozta. A főherceg a katonai egészségügy körül a háborúban szerzett kiváló érdemeik elismeréséül a Vörös Kereszt hadiékítményes ezüst díszérmét adományozta, többek között Mailáth Erzsébet, Mária és Stefánia contesznek.¹⁹ IV. Károly király 1916 decemberében a vaskorona-rend I. osztályát adományozta Mailáth számára.²⁰ De nemcsak a magyar uralkodók ismerték el munkáját. Miniszteri biztosi minőségében kifejtett kiváló szolgálatának elismeréséül adta a német császár a porosz királyi Vörös Kereszt érem II. és III. osztályát.²¹

¹⁷ Mailáth, 1928. I. k. 108.

¹⁸ Zemplén, 1915. dec. 1.

¹⁹ A Vöröskereszt II. oszt. díszjelvényét a hadiékítménnyel kapta dr. Molnár Béla képviselő, a miniszter biztos helyettese, Masatsch Antal gondnok, dr. Gerson István, dr. Stark Jenő, dr. Kovács Aladár és dr. Geboth Fanni orvosok. A Vöröskereszt hadiékítményes ezüst díszérmét kapta dr. Gombos Bertalan ügyvéd, az állomás ellenőre, Celláth Melinda főápolónő és Vonatovits Béláné főraktárosnő. Zemplén 1915. dec. 25. és Sárospatak (hírlap) 1915. dec. 25.

²⁰ Zemplén, 1917. jan. 20.

²¹ Sárospatak, 1917. júl. 8. 27-28. sz.

Mailáth eltávolítása

1918. október 31-én gr. Károlyi Mihály alakított kormányt. A kormány a főispáni állásokat megszüntette, kormánybiztosokat állított fel. Zemplén vármegyében Búza Béla, Búza Barna testvére lett a kormánybiztos. Búza Béla, Mailáth jellemzése szerint, elég tehetséges ember volt, aki nem tudott ellenállni a legszélsőbb áramlatoknak, és így Sátoraljaújhelynek és a megyének azon négy járása, amely nem volt megszállva a legszélsőségebb elemek hatalmába került, és a kommunizmusnak „valóságos fészke lett, mely terrorjával hajmeresztő orgiákat ült.” Október 31-én este fél 7-kor egy kb. 200-300 főből álló tömeg közeledett az intézet telepe elé. Az őrszemet lefegyverezték, az őrsegtől a fegyvereket elszedték, a rokkantakat és betegeket lázították. Reggel 5 órakor egy kb. 700-800 főből álló tömeg megostromolta a felügyelő parancsnokság raktárát és onnan az összes elvihető ruhát és cipőt széthordták, a felvételi iroda összes iratait, felszereléseit elpusztították. Részegen garázdálkodtak és fosztogattak. Végül a rokkantakat szabadságolták. A kiszolgáló személyzet, a küldöncök és az orosz foglyok 90 %-a elhagyta az intézetet. A barakkban elhatározták, hogy Mailáthot eltávolítják a hadigondozó éléről. Ebből a célból egy háromtagú küldöttséget menesztettek a hadigondozó elnökéhez. Mailáth eltávolítását azzal az indoklással kérték, hogy a rokkantak tanácsa a helybeli munkástanácssal együtt (melynek elnöke dr. Bettelheim Ernő volt) nem vállalják a felelősséget a gróf „életbiztonságáért”. Mikor minderről Mailáth a hadigondozó elnökétől értesült, már beadta lemondását (október 31-én) és azt a hadigondozó elnöke elvben már el is fogadta. A fenyegetések dacára, még december elsején, mielőtt Budapestre utazott volna, Sátoraljaújhelyben bement a barakkba. Ott nem tapasztalta, hogy életére törnének. Intézkedéseket tett, hogy a tulajdonát képező ingóságait és iratait összecsomagolják. Volt ott ágya, ágyneműje, harmóniuma, képei, azokat összepakoltatta és később érték küldetett. Az intézet igazgatója ekkor Jankó Gyula tanár volt, aki Mailáth segítségével nyerte el ezt az állást. Jankó ezt később úgy „hálálta meg”, hogy a rokkantak élére állt, jelen volt a fosztogatásoknál, Mailáth elleni „hangulatkeltésre irányult minden szava és lépése”. Mailáth Jankó kinevezése után közvetlen bement a barakkba búcsút venni az orvosi, tisztí és tisztviselői kartól. Magához kérte Jankót is, aki nem ment hozzá, mondván: „Jöjjön Mailáth ha kell neki valami, mert most már én vagyok itten az úr!” Mailáth ezek után eltávozott, és többé nem ment be. *„Az a mód, mellyel engem négy évi önfeláldozó s önzetlen fáradozás után saját embereim, kikkel csak jót tettem, a barakkból kitessékeltek, könnylív tette az elválást attól az intézettől, mely megfeszített munkám s gondosságom révén szívemhez nőtt. A barakk, attól a pillanattól fogva, hogy lábamat kitettem belőle, állandó tűzfészke lett az anarchiának és Sátoraljaújhely városát folytonosan nyugtalanította”* – jegyezte meg keserűen Mailáth, aki végleges felmentését december 19-én kapta meg.

Jankó tagja volt a munkástanácsnak is. Igazgatása alatt mind a kórházban, mind az ipari iskolában szünetelt a munka. Állandóan gyűléseket tartottak, ahol mindig Jankó elnökölt. Igazgatói működése és tevékenysége abban merült ki, hogy pártfogóinak leghatékotlenebb kéréseit teljesítette. Forda gazdasági igazgatót megfosztotta teljes hatáskörétől. December végén egy főorvos azzal állított be Jankóhoz, hogy felsőbb parancsra elszálltja az intézet súlyosabb betegeit és értékesebb felszerelését, mivel a várost cseh megszállás fenyegette. Jankó és dr. Gara ezredorvos, a kórház parancsnokának tárgyalásai után végül semmit nem vittek el. 1919 januárjában egy Beregszászból érkező csendőrszázad összeszedte az összes fegyvert. 1919 februárjá-

ban „egy pár értelmesebb” rokkant észrevette, hogy Jankó vezetése mellett a barakk 1-2 hónap múlva összeroppan, az új bizalmi emberek követelték Jankó távozását. Jankó azt hitte, addig marad a helyén, míg ő akar. Egy ízben a következő kijelentést tette: „Azt akarom még elérni, hogy Mailáth nekem a barakkban sepreghessen!”

A vég: vörös uralom, cseh megszállás

Március 18-án a munkástanács Zemplénben dr. Búza Béla kormánybiztost hivatalából eltávolította. Helyébe a már akkor híressé vált Csuta Károlyt, a MÁV helybeli javítóműhelyének egyik asztalos munkását ültette. Harmadnapra március 21-én kikiáltották a proletárdiktatúrát és kezdetét vette a kommun rémuralma. Már másnap egy foglалó-bizottság elrekvirálta Mailáthék kis Fiat-autóját. *„Tudtam és vártam, hogy az újhelyiek az én autómra spiccelnek és vártam, hogy ők lesznek az elsők, akik elviszik, hisz az ő érdekükben fáradtam a sátoraljaújhelyi megfigyelő- és hadigondozóban 1914 őszétől”* – emlékezett vissza később Mailáth. Az újhelyi direktórium tagjai a terror magas színvonalán „ritka, fanatikus vérszópókból” álltak, akik a „leghihetlenebb zaklatásoknak” tették ki a családot. Az újhelyi kommunisták fővezére dr. Bettelheim Ernő volt, akiről így írt Mailáth: *„engem nem is ismert, talán soha nem is látott, de vak fanatizmusában, mint mágnást, mint grófot és mint a közéletben szereplő egyént, aki önzetlenül szolgált a köznek s így közvetve az újhelyi községnek is érdekeit, s aki Újhely városának nyugalma, biztonsága s egészségi ügye fölött őrködött a háború elejétől 1914. októbertől 1918. december 1-ig, amíg a barakkból el nem távolítottak, vak gyűlöletével a direktórium többi tagjait is ellenem hangolta és befolyásolta...”*

1919. április végén Jankó átadta az intézetet Ocskay László állományvezetőnek. A barakkban vörös katonák táboroztak. Április 29-én a csehek bevonultak a városba, a barakkban tartózkodó kommunistákat letartóztatták, ugyanakkor a barakkokat kirabolták, Pozsonyba szállítottak 6 vagon lisztet, 1-1 vagon cukrot és darát, 16 q zsírt, 2 q paprikát valamint a fehérműraktár összes készletét (többek között 9000 db lepedőt és 5000 darab inget), amely legalább 2 millió koronát ért. Június 6-án a csehek kivonultak a városból, megkezdődött a második vörös uralom, mely augusztus elsejéig tartott. A barakkban is visszaállt a kommunista rendszer. Június 29-e és július 6-a között a barakkot teljesen leszerelték, és kb. 120 vagonnal a 280 fős rokkantból és személyzetből álló csapattal Székesfehérvárra küldték. A barakk-kórház laboratóriumának teljes berendezését, az egészségügyi népbiztonság rendeletére, az újhelyi Erzsébet-kórház izraelita osztályára szállították.²²

²² Mailáth, 1928. III. k.

KOMPORDAY LEVENTE

Adalékok a Zemplén vármegyei főlevéltárnok megválasztásához 1928-ban

Már több mint egy éve, 2006. március 20-án hunyt el *dr. Hőgye István*,¹ aki 1966 és 2001 között irányította a sátoraljaújhelyi levéltárat. Személyében meghatározó tudományos munkát végző levéltárost vesztett el a szakma. Munkássága alapján méltán sorolhatjuk a korábban jelentős levéltári munkát végzők – *Szirmay Antal*, *Kazinczy Ferenc*, *Dongó Gyárfás Géza* – sorába. Emléküknek tisztelegve Sátoraljaújhely város önkormányzata emléktáblát helyezett el a városháza (a korábbi vármegyeháza) falán, azon a részen, ahol a levéltár most is megtalálható. A tábla három korszakalkotó jelentőségű levéltárosnak állít örök mementót: Szirmay Antalnak, aki 1777-től 1785-ig, Dongó Gyárfás Gézának, aki 1908-tól 1928-ig, és dr. Hőgye Istvánnak, aki 1966–2001 között látta el ezt a hivatalt.

Az újhelyi archívumnak, amely a középkorig visszamenőleg őrzi a zempléni régió emlékeit, a második világháborút követően elég hányattatott sorsa volt. Méltatlanul bántak vele, először is megszüntették önállóságát, Miskolc alá sorolták, ahol a vezető nem is foglalkozott a fióklevéltárrá minősített kirendeltséggel. Csak a nyolcvanas években változott meg a helyzet, amikor *Csorba Csaba* és *Hőgye István* gyümölcsöző munkakapcsolatot alakított ki Miskolc és Sátoraljaújhely között.² Azonban sokan megfélemeznek arról, hogy a két világháború közötti korszakban Dongó Gyárfás Géza halálát követően egy szintén jelentős főlevéltárnok is volt Zemplén vármegyének *dr. deteki és tengerfalvi Meczner Tibor* személyében. Ebben az írásban arra vállalkozom, hogy bemutassam az 1928-ban bekövetkezett főlevéltárnok-váltást, vagyis hogyan került ebbe a pozícióba dr. Meczner Tibor.

Kereken húsz évig, haláláig töltötte be a főlevéltárnoki tisztséget *Dongó Gyárfás Géza*, akit 1908. május 19-én nevezett ki deteki és tengerfalvi Meczner Gyula a vármegye akkori főispánja. Nagyon érdekes pályafutást tudhatott maga mögött az 1928-ban elhunyt főlevéltárnok. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, Kiskunfélegyházán látta meg a napvilágot 1853. július 16-án. Szülei Dongó János mindszeri tanító és Pomázy-Szabó Anna voltak, akik római katolikus vallásának kereszteltették. Iskolai tanulmányait szülővárosában, Szegeden és Kolozsvárott végezte. Tizenhét éves korában belépett a piarista rendbe; Kecskeméten, Máramarosszigeten, Nagyváradban és Sátoraljaújhelyben tanított. Zemplénben, 1878-ban kilépett a rendből, református vallásra tért át, és a vármegye szolgálatába állt. Kezdetben

¹ Életrajzára lásd: *Komporday Levente*: Jeles újhelyiek a köztemetőben. Sátoraljaújhely, 2006. 28.; *Kováts Dániel*: Hőgye István életműve. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLV. Miskolc, 2006. 610–616.; *Fehér József*: Dr. Hőgye István. = *Frisnyák Sándor – Gál András* (szerk.): Szerencs, Dél-Zemplén központja. Nyíregyháza–Szerencs, 2007. 31–34.

² A levéltár mostoha körülményeinek megváltozásának történetére lásd: *Csorba Csaba*: Zemplén vármegye levéltára és Hőgye István. = Széphalom 16. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2006. 550–555.

az árvaszéknél szolgált, mint kiadó, majd referens, végül 1885-ben főszámvevőnek választották. Ezt a tisztséget 1905. augusztus 11-ig töltötte be, amikor is maga kérte nyugdíjazását.³ A nyugalomba helyezését követően megpályázta a megüresedett főlevéltárnoki állást, amire 1908. május 19-én kapta meg kinevezését. Az első világháborút követően a tiszttviselők létszámának rendezéséről született törvényekkel szemben a vármegye törvényhatósági bizottsága kiállt személye mellett, ezért maradhatott hetven éves kora ellenére a tiszttkar tagja. Hetvenöt éves korában, 1928. október 2-án hunyt el Sátoraljaújhelyen.⁴ Tudományos munkásságának eredményeit a mai napig használják a kutatók, hiszen csabacsüdi Dókus Gyulával közösen elindított, a mai napig történelmi szempontból is páratlan jelentőségű *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóirat szerkesztőjeként háromszáznál is több cikket publikált. A vármegye története mellett Sátoraljaújhely történetét is feldolgozta.⁵

Az első világháború végéig egy főlevéltárnokkal és egy allelevéltárnokkal rendelkezett a vármegyei tiszttkar. A trianoni békét követően az allelevéltárnoki státuszt megszüntették Zemplénben, így később egy ember végezte a hivatalos ügyeket és a tudományos kutatásokat. Egy személynek nem volt könnyű feladat a tudományos és a közigazgatási feladatokat összeegyeztetni. A vármegye főlevéltárnoka egyben a vármegyei segédhivatal és az irattár vezetője is volt.⁶ Közigazgatási tevékenysége mellett nemesi igazolások, névváltoztatások és illetőség ügyében fordultak hozzá. A két világháború közötti időszakban ezekre nagyon sok példa akadt. A korszak vége felé, a harmincas évek második felében megszaporodtak a zsidósággal kapcsolatos feladatok. Az 1939: IV. törvénycikk, az úgynevezett második zsidótörvényben előírt mentesítések, származási igazolások nagy részét is a levéltárnok által készített kutatások vagy pontosítások alapján töltötték ki.

Dongó halálát követően levéltárnok nélkül maradt a sátoraljaújhelyi vármegyeiháza. 1928. október 4-én *bernátfalvi Bernáth Aladár*⁷ alispán a 14166/1928. alispáni számú rendeletével *Biringer Gyula*⁸ akkori vármegyei aljegyzőt bízta meg a „főlevéltárnoki állás teen-

³ IV. 1404. 2. doboz (1901-1906) LXXI; LXXVII. jegyzőkönyvek.

⁴ *Högye István*: Neves újhelyiek. Sújhely, 1986. 23-24.; *Kováts Dániel* (szerk.): Sátoraljaújhely lexikonja. Sátoraljaújhely, 2000. 87.; *Komporday Levente*: Jeles újhelyiek a köztemetőben. Sújhely, 2006. 18.

⁵ *Dongó Gyárfás Géza*: Sátoraljaújhely története. Sújhely., 1907. Munkásságára lásd még: *Csorba Csaba*: Zemplén vármegye levéltára és Högye István. = Széphalom 16. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2006. 550.

⁶ *Magvary Zoltán*: Magyar közigazgatás. Bp, 1942. 281.

⁷ Zemplén vármegyében született (1874. nov. 10. Sátoraljaújhely) Bernáth Elemér törvényszéki bíró, földbirtokos és csabacsüdi Dókus Margit első gyermekeként. Középiskoláit a budapesti református főgimnáziumban, a jogakadémiai tanulmányait Kassán folytatta, ahol „államvizsgálati” bizonyítványt szerzett. 1896-ban lépett Zemplén vármegye közigazgatási tiszttviselői közé mint közigazgatási gyakornok. Még ugyanabban az évben V., két év múlva IV. aljegyzővé választották. 1902-ben a vármegye törvényhatósági bizottság I. aljegyzővé választotta. Részt vett az első világháborúban, 1914 és 1916 között frontszolgálatot teljesített. 1920. máj. 30-án Thuránszky László főispán Zemplén vármegye alispáni állásába behelyettesítette, majd 1922. jan. 25-én tényleges alispánná választották. Ezt a hivatali nyugdíjazásáig 1936. júl. 1-ig, illetve a főispánváltás miatt 1936. dec. 1-ig töltötte be. Alispáni működése alatt újjászervezte a trianoni béke által megcsonkított Zemplén vármegye közigazgatását. Nyugalomba helyezését követően a vármegyét képviselte a Felsőházban, a törvényhatósági bizottság örökös, a kisgyűlés, Sátoraljaújhely város képviselőtestületének és számos egyesületnek tagja volt. 1945-ben egy fővárosi kórházba került, ahol gondját viselték. Ott is halt meg (1946. okt. 28.), lánya temette el Újhelyben. Életrajzára lásd: *Komporday Levente*: Jeles újhelyiek a köztemetőben. Sújhely, 2006. 7.

⁸ 1887. márc. 18-án Sátoraljaújhelyben született, s ott is halt meg 1970. nov. 13-án. Édesapja Biringer Artúr kir. ügyész, édesanyja Füzy Emma. Középiskolai tanulmányait Sátoraljaújhelyen végezte. Az államtudományi államvizsgát az eperjesi, a jogtudományi államvizsgát a sárospataki jogakadémián tette le. 1913-tól a királyhalmeci szolgabírószágon dolgozott, mint szolgabírószági kisegítő munkaeőr, majd közigazgatási gyakornokként Zemplén vármegye szolgálatába lépett.

dőinek ideiglenes ellátásával”.⁹ Ezt a tisztséget 1929. január végéig töltötte be. Ekkor a vármegye alispánja a betegségéből felépült *nagynyedi Oláh István*¹⁰ szolgabíró a „levéltárnoki teendők ideiglenes ellátása céljából” a szerencsi járásból a vármegyei levéltárba osztotta be.¹¹ Emiatt az alispán jogkörileg szembekerült *dukai és szentgyörgyvölgyi Széll József* főispánnal, aki kifogásolta, hogy a jóváhagyása nélkül helyezte át a vármegyei tisztségviselőt az új szolgálati helyére. A főispán hosszan fejtette ki észrevételeit az áthelyezéssel kapcsolatban. Szerinte a hivatkozott 1886: XXI. törvénycikk 68. §-nak a) és b) pontja nem teszi lehetővé, hogy „az alispán egy tisztségviselőt más állomáshelyre, illetve más hivatalba való szolgálattételre – bár csak ideiglenesen is – áthelyezhessen, illetve berendelhessen”. Ezek az intézkedések az említett törvénycikk 57. §-nak h) pontjának értelmében „a főispán hatáskörébe tartoznak, amit ő az alispán meghallgatásával gyakorol”.¹² Végül is megkapta a vármegye vezetőjének jóváhagyását Oláh István áthelyezését illetően.¹³

A főispán felhívására még 1928 októberében kiírta Bernáth Aladár a pályázatot a főlevéltárnoki állásra. A pályázóknak beadványaikban igazolniuk kellett az 1883: I. törvénycikkben előírt „*elméleti és szakképzettségüket, valamint a forradalom és a kommunizmus ideje alatti magatartásukat*”. Azoknak a személyeknek, akik más törvényhatóság szolgálatában álltak az illető hatóság első tisztségviselője, más közhivatali állásban lévő k hivatalfőnökük, közszolgálatban nem állók pedig állandó lakóhelyük törvényhatóságának első tisztségviselője útján kellett eljuttatniuk pályázatukat az alispánhoz december 20-ig.¹⁴ Az állást három lapban, a fővárosi megjelenésű Vármegyében, a Zemplénben és a Vármegyei Hivatalos Lapban hirdették meg.¹⁵ A pályázati kiírás tartalmazta az álláshoz tartozó javadalmazást is. Az 1925. évi 7000. ME. számú rendelet 31. pontjának g) alpontja értelmében az állami rendszerű IX. fizetési osztály 3. fokozata, a főiskolai képesítéssel, vagy országos levéltári fogalmazói vizsgával

1915-ben Gálszecsre, egy év múlva Tokajba helyettes szolgabíróvá nevezte ki a főispán. 1918-ban választották meg a vármegye aljegyzőjévé. Dongó Gyárfás Géza főlevéltárnok 1928-ban bekövetkezett halálát követően 1928-29-ben a levéltári folyó ügyek intézésével bízták meg. 1940-ben nevezte ki Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter másodfőjegyzővé. Ezt a tisztséget nyugdíjazásáig (1946-ig) látta el. Az 1930-as évektől *Zemplén Vármegye Hivatalos Lapjának* a szerkesztője volt. Versei az 1924-ben kiadott: *A halottak beszélnek* című verseskötetében jelentek meg. Hivatalból tagja volt a vármegye törvényhatósági bizottságának és a kigyűlésnek. Életrajzára lásd: *Hőgye István*: Neves újhelyiek. Sújhely, 1986. 12-13.; *Komporday Levente*: Jeles újhelyiek a köztemetőben. Sújhely, 2006. 8.

⁹ Pontos elnevezése: „a vármegye központjában szolgálatot teljesítő tisztségviselőként a levéltári ügyek intézésével is megbízott vármegyei aljegyző”. ZL. IV. 1418. Zemplén vármegye járási és községi tisztségviselők nyilvántartásának levéltári gyűjteménye 1904-1948. I. doboz [a továbbiakban: d.].

¹⁰ Zemplén vármegye homonnai járásának központjában született 1900. nov. 20-án. Szülei dr. Oláh István címzetes kúriai bíró, a sátoraljújhelyi kir. törvényszék elnöke és nagygalambfalvi Demeter Etelka voltak. Középiskolai tanulmányait a sátoraljújhelyi piarista gimnáziumban folytatta. Jogi végzettségét a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen szerezte. Felsőfokú tanulmányai mellett Zemplén vármegye szolgálatában állt, mint közigazgatási gyakornok. 1927. máj. 16-a és 1933. nov. 4-e között szerencsi járási szolgabíró volt. Ettől kezdve a vármegye központjába osztották be, mint a tisztí főügyész mellé beosztott szolgabíró. 1935. máj. 22-ig maradt Zemplén szolgálatában, ettől kezdve a honvédelmi minisztériumban teljesített szolgálatot. A próbaszolgálat során megfelelően teljesített, ezért 1936. jan. 1-jén minisztériumi segédtitkárrá nevezték ki. A II. világháború végéig itt dolgozott. 1945 után az Egyesült Államokba emigrált, ott is halt meg.

¹¹ 1929. jan. 31-én kelt 1621/1929. alispáni sz. rendelet alapján. ZL. IV. 1405. alispáni iratok 1929. 106. d.

¹² 1929. febr. 6-án kelt 112/1929. főispáni sz. rendelet alapján. ZL. IV. 1405. alispáni iratok 1929. 106. d.

¹³ 1929. ápr. 1-én kelt 329/1929. főispáni számú rendelet alapján, de csak azzal a feltétellel, hogy legfeljebb 1929. máj. 1-ig veheti igénybe Oláh István szolgálatait. ZL. IV. 1405. alispáni iratok 1929. 106. d.

¹⁴ 1928. nov. 13-án kelt 15960/1928. alispáni számú rendeletben fogalmazták meg a kiíró pályázati hirdetményt. ZL. IV. 1405. alispáni iratok 1944. 452. d.

¹⁵ Érdekeség, hogy ebből csak a Vármegye volt országosan megjelenő fórum.

rendelkezőknél a VIII. fizetési osztály 3. fokozata szerint javadalmazás és Sátoraljaújhely rendezett tanácsú városban előírt lakáspénz járt az állással.

A határidőig összesen négy pályázat érkezett a sátoraljaújhelyi vármegyházában található alispáni hivatalba. A négy kandidáló között megtalálhatjuk a kor genealógusát *kismagyari Kempelen Bélát*,¹⁶ Borsod vármegye későbbi főlevéltárnokát *dr. Klein (magyarosított nevén: Benedekfalvi) Gáspárt*,¹⁷ Győr vármegye tiszteletbeli főlevéltárnokát *sziklóssi Szabó Kálmánt* és a korábban árvászéki ülnökként Zemplén vármegye tisztviselőjeként tevékenykedő *dr. deteki és tengerfalvi Meczner Tibort*.¹⁸ A jelentkezőket a Zemplén újság is felsorolta 1928.

¹⁶ A fővárosban született 1874. jún. 21-én Kempelen Géza cs. és kir. tanácsos, pénzügyigazgató és mezőhegyesi Hegyessy Róza gyermekeként. Jogi tanulmányait a fővárosban végezte, ahol 1897-ben államtudományi doktori oklevelet kapott. Abaúj-Torna vármegyében szolgabíró volt 1897-1902 között. Ezután belügyminiszeri segédfogalmazóként ugyanabban a vármegyében volt főispáni titkár. A vármegyei tisztviselői munkát az aradi pénzügyigazgatósnál rendszeresített állásra cserélte. Eközben az Aradi Közlöny (1902-1904), majd a Temesvári Hírlap (1904-1906) munkatársa volt. Betegsége miatt 1906-ban megvált Sopron vármegyében viselt első aljegyzői állásától, és 1924-ig genealógiai kutatásokat folytatott, melyeket több könyvben tett közzé. A trianoni békekötés után négy évvel a nagykanizsai Zalai Közlöny felelős szerkesztője, és a Dunántúli Kultúra szerkesztő-kiadója volt. 1927-től 1934-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig előadóként dolgozott az Országos Társadalombiztosítási Intézet főosztályán. Irodalmi művei több fővárosi lapban is közzeltek. 1952. aug. 27-én Budapesten halt meg. Életrajzára lásd: *Kemény Ágnes* (főszerk.): Magyar Életrajzi Lexikon III. kiegészítő kötet, A-Z. Bp., 1981. 382.; *Élesztős László* (főszerk.): Magyar Nagylexikon 10. Bp., 2000. 754.; Révai Nagy Lexikona XI. Bp. 1914. 452.; Révai Új Lexikona XI. kötet. Szekszárd, 2004. 530-531.; *Csikvári Antal* (szerk.): Magyar közalkalmazottak almanachja. Bp., 1937. 357. hasáb (itt édesapjának, Kempelen Gézának az életrajza olvasható)

¹⁷ Régi szepességi családból származott, 1903. jan. 25-én Debrecenben született. Szülei Klein Mihály m. kir. adótitkár és Pávai Julianna Emilia voltak. Klein vezetéknevét később Benedekfalvira módosította. Középiskolai tanulmányait a debreceni főgimnáziumban végezte, az egyetemet szintén Debrecenben abszolválta. A Tisza István Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának előterjesztésére 1924-ben a bécsi Collegium Hungaricum állami ösztöndíjasa lett. Az osztrák fővárosban nemcsak a történelmet tanulmányozta, hanem a levéltári kutatásban szakszerű képzést kapott jeles történésztől. Tanulmányait a bécsi egyetemen és az Institut für Österreichische Geschichtsforschung-ban egészítette ki. Hazatérése után 1926-ban bölcsészdoktori és középiskolai tanári oklevelet szerzett. A kutatás mellett a levéltári adminisztrációt is tanulmányozta az 1926/1927-es tanévben, mikor is a Bécsi Magyar Történeti Intézet belső munkatársaként a „Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai” (Fontes) részére dolgozott. A magyar történelem, valamint a történeti segédtudományok tanulmányozását tűzte ki célul. Ezután a miskolci evangélikus tanítóképző tanár volt, ahonnan 1928-ban a debreceni egyetem bölcsészeti karának tanársegédjévé hívták meg. 1930-ban Borsod vármegye főlevéltárnokának nevezte Borbély-Maczkó Emil főispán. A levéltár élén 1950-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig állt. A történeti segédtudományok tárgyköréből a debreceni egyetem 1942-ben magántanárrá minősítette. A Magyar Történeti Társulat, a Magyar Genealógiai és Heraldikai Társulat, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság rendes, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének választmányi, a Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagja volt. 1970. jan. 21-én Miskolcon halt meg. Életrajzára lásd: *Csikvári Antal* (szerk.): Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák V. Bp., 1939. 173-174.; *Kubinyi András*: Benedekfalvi (Klein) Gáspár (1903-1969). = Levéltári Szemle 1970. XX. évf., 2. sz. 514-515.; *Komjáthy Miklós*: Klein Gáspár (1903-1970). = Levéltári Közlemények 1970. XLI. évf., 2. sz. 388. http://portal.debrecen.hu/varosunk/kikicsoda/benedekfalvigaspar_kikicsoda.html.

¹⁸ Zemplén vármegyében született (1887. ápr. 19-én, Makkoshotyán) Meczner Gyula Zemplén vármegye főispánja, és lázi Farkas Mária gyermekeként. A középiskolát Sátoraljaújhelyen a piarista gimnáziumban végezte. Jogi tanulmányait Kassán, Eperjesen és Párizsban folytatta. 1911-ben jogtudori vizsgát tett Kolozsvárott, három évvel később ugyanott államtudományi doktorátust szerzett. Több éven keresztül külföldi tanulmányutat tett. 1910-ben lépett Zemplén vármegye szolgálatába. 1913-ban szolgabíróvá, 1916-ban árvászéki ülnökké választották. Hivatalát 1923-as kényszernyugdíjazásáig látta el, amikor a trianoni békét követő tisztviselő-létszámcsokkentés miatt hagyta el a vármegyei szolgálatot. Az I. világháborút végig harcolt a 6. és a 16. huszárezred kötelékében, századosi rangban szerelt le. Hősiességéért több kitüntetésben is részesült. 1924 és 1929 között makkoshotyai birtokán gazdálkodással foglalkozott. 1928-ban levéltárosi szakvizsgát tett Budapesten. 1929-ben a vármegye főlevéltárnosává nevezte ki Széll József főispán, amit 1945-ig töltött be. A II. világháború után nem fogadták el igazolását, később helyben hagyták azt. Így kerülhetett vissza a levéltár élére, amit 1966. jan. 5-én Sátoraljaújhelyben bekövetkezett haláláig irányított. Életrajzára lásd: *Csikvári Antal* (szerk.): Zemplén vármegye. Vármegyei monográfiák XI. Bp., é. n. 222.; *Högye István*: Neves újhelyiek. Sújhely., 1986. 57.; *Kováts Dániel* (szerk.): Sátoraljaújhely lexikona. Sújhely.,

karácsony napján megjelent számában, ekkor Klein Gáspár nem szerepelt a kandidálók névsorában.¹⁹ Az állásra jelentkezők közül hárman nemesi családból származtak, dr. Klein Gáspár kivételével, aki régi szepességi cipszer család sarja volt.²⁰ Szabó Kálmán pályázatában külön fel is hívta a figyelmet arra, hogy „Győr vármegye egyik legrégibb ősnemesi családjából” származik. Felemlgette, hogy „atyám királyi kamarás, nagyapám alispán, később főispán, dédapám táblabíró és követ volt.” Anyja, „bonyhádi Perczel Antónia révén a Perczel tábornokok és miniszterek voltak nagybátyjai, dédnagybátyja Kopácsy József hercegprímás volt”.²¹ A jelentkezők szülei közül édesapjuk foglalkozását tekintve mindegyikük állami szolgálatban álltak. Kempelen apja pénzügyi téren, minisztériumi titkárként, majd kassai pénzügyigazgatóként dolgozott.²² Klein Mihály adótiszt volt fia születésének évében, 1903-ban.²³ Meczner Tibor és Szabó Kálmán családja jelentős földbirtokkal rendelkezett. Meczner édesapja a családi birtokok irányítása mellett ügyvédként is dolgozott, majd 1906-tól főispánként egy évtizeden keresztül, 1906 és 1916 között irányította a vármegyét.²⁴

A kandidálók közül csak Meczner Tibor született Zemplén vármegyében, a makkoshotycai családi birtokon.²⁵ A többiek az ország többi vidékéről, Győr vármegyéből, a fővárosból és Debrecenből származtak. Koruk alapján hárman egy évtizeden belül születtek az 1870-es és 1880-as években. Kempelen Béla volt a legidősebb, aki ötvennégy évesen jelentkezett az állásra. Szabó Kálmán 1883-ban látta meg a napvilágot Győr vármegyei Beziben. Korban harmadikként következett a sorban Meczner, aki 1887-ben született. A legfiatalabb pályázó Klein Gáspár volt a maga huszonöt évével, aki már a XX. század legelején született. Vallás tekintetében is megosztottak voltak a jelentkezők. A pályázók közül Klein evangélikus, Meczner református, a többiek római katolikus vallásúak voltak.

A kérvényekből pontosan megállapítható a jelentkezők iskolai végzettsége. Dr. Klein Gáspár a debreceni egyetem bölcsészeti karán végzett, majd a bécsi Collegium Hungaricum állami ösztöndíjasa volt.²⁶ Hozzá hasonlóan a budapesti tudományegyetem magyar-latin szakos hallgatójaként bölcsész végzettséggel rendelkezett Szabó Kálmán is. A másik két jelentkező jogi végzettségű volt. Kempelen a fővárosban végezte el a jogi egyetemet, de doktori címet nem szerzett.²⁷ Meczner Kolozsvárott szerezte jogtudori oklevelét. Kempelen kivé-

2001. 261.; *Vajay Szabolcs*: A Johannita rend lovagjai 1854-1987. München, 1987. 212-213.; *Komporday Levente*: Jeles újhelyiek a köztemetőben. Sújhely, 2006. 37.

¹⁹ „Hárman pályáznak a főlevéltárnoki állásra. A főlevéltárnoki állásra kiírt pályázat december 20-án lejárt. Az állásra három pályázat érkezett be. A kitüntetéssel vizsgázott dr. Meczner Tiboron kívül egy győri allevéltárnok és egy geológus [sic! helyesen: genealógus] pályázott.” Zemplén, 1928. dec. 24. 3.

²⁰ *Csikvári Antal* (szerk.): Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák V. Bp., 1939. 173.

²¹ Szülei sziklősi Szabó Lajos kömlői földbirtokos és bonyhádi Perczel Antónia voltak. L.: *Dobos Gyula*: A Perczelek. Szekszárd, 2001. 389-391.; sziklősi Szabó Kálmán 1928. nov. 24-én benyújtott pályázata. ZL. IV. 1405. Zemplén vm. alispánjának iratai. 1944. 452. d.

²² Kempelen Géza életrajzára lásd: *Csikvári Antal* (szerk.): A magyar közalkalmazottak almanachja. Bp., 1937. 357. hasáb.

²³ Debrecen anyakönyvek. 1903.

²⁴ Deteki és tengerfalvi id. Meczner Gyula, Zemplén vármegye főispánja. = A Zemplén Naptára az 1907. évre. XXI. évf. Sátorlajújhely, 1906. 19-20.

²⁵ ZL. IV. 1420. Makkoshotyka református anyakönyvek. 1887. évi anyakönyv.

²⁶ Klein Gáspár 1928. dec. 15-én írt pályázata. ZL. IV. 405. alispáni iratok 1944. 452. d.

²⁷ Kempelen Béla 1928. okt. 7-én írt pályázata. ZL. IV. 1405. alispáni iratok 1944. 452. d.

telével mindannyian rendelkeztek az állásra megkívánt országos levéltári szakvizsgával.²⁸ A jeles genealógus azzal hárította el a vizsga letételét, hogy „ily sokoldalú irodalmi tevékenység mellett 54 évvel nem tehetem ki magam egy szakvizsga esélyének akkor, mikor tudatában vagyok abbéli képességemnek, hogy az állást e nélkül is közmegelegedésre tudnám betölteni”. A szakvizsga hiányát a „legmagasabb kormányzói felmentéssel” váltotta ki.²⁹ Meczner pont 1928. decemberében szerezte meg e végzettséget bizonyító oklevelet. A Zemplén újságban így tudatták a hírt: „Meczner Tibor dr. makkoshotycai földbirtokos a levéltárosi vizsgálatot a fővárosi vizsgálóbizottság előtt kitüntetéssel tette le”.³⁰ Az állásra pályázók 1928 végén Meczner kivételével állami, illetve önkormányzati (vármegyei) szolgálatban álltak. A családtörténeti munkája révén országosan is elismert személy volt Kempelen, aki ekkor az Országos Társadalombiztosító Intézetnél dolgozott „havidíjas minőségben”. Szabó Kálmán Győr vármegye allelvéltárnokaként, Klein a debreceni egyetem tanársegédjeként nyújtotta be a pályázatát. Mecznert Zemplén vármegye 1924-ben nyugdíjazta, mint árvaszéki ülnököt, ezért ekkor makkoshotycai földbirtokán gazdálkodott.

A beérkezett pályázatokat már 1928. december 21-én véleményezte a vármegye alispánja dukai és szentgyörgyvölgyi Széll József főispánnak. A Vármegyei Ügyviteli Szabályzat 6. §-ra hivatkozva „dr. Meczner Tibor makkoshotycai lakos, földbirtokos” kinevezését ajánlotta Bernáth Aladár. A véleményének kialakításában figyelemmel volt az 1923: XXXV. törvény cikk 6. §-ban lefektetett rendelkezésekre, „mert 1910. évi január hó 21-től 1924. évi március hó 1-ig előbb, mint közigazgatási gyakornok, majd mint járási szolgabíró, végül mint árvaszéki ülnök teljesített vármegyénknél minden tekintetben kifogástalan szolgálatot, s miután ülnöki állása a most idézett törvény cikk alapján megszüntetett, ő végkielégítetett, s a közszolgálatból saját hibáján kívüli okokból volt kénytelen eltávozni. Továbbá arra is, hogy a négy pályázó között a jog- és államtudományi Doktor Meczner Tibornak van a legmagasabb tanulmányi képeztése, s levéltári kezelői szakvizsgáját is kitüntetéssel tette le”.³¹

Ezt követően 1929 júliusáig nem történt semmilyen előrelépés az ügyben. Szabó Kálmán és dr. Klein Gáspár több levélben is érdeklődött a kinevezéssel kapcsolatban. Klein 1929 februárjában írt levelében arra hivatkozott, hogy a beadási határidő több, mint másfél hónapja lejárt, de „sem a kar, sem én semmilyen értesítést nem kaptunk a kinevezésre vonatkozólag, bár már egyesek, akik Újhelyből jöttek, azt mondták, hogy a döntés megvolt a kinevezésre vonatkozólag, csak a személyre vonatkozólag nem tudtak adattal szolgálni”.³² Az alispán erre nézve nem tudott semmilyen felvilágosítással szolgálni, hiszen a kinevezés teljes mértékben a főispán kezében volt.³³ Ezt követően az említett jelentkezők többször is megsürgették pályázataikhoz csatolt mel-
léleteik visszaküldését.

²⁸ Az 1883: I. törvény cikk 13. §-a rendelkezett erről. Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6079>.

²⁹ Kempelen Béla már említett pályázata. ZLT. IV. 1405. Zemplén vm. alispánjának iratai 1929. 106. d.

³⁰ Az 1928. dec. 16-án megjelent Zemplén újság 2. oldalán a személyi hírek között olvashatunk erről.

³¹ Nem meglepő, hogy az alispán őt támogatta, hiszen Bernáth Aladár első felesége Meczner Sarolta és Meczner Tibor feleségének Szepessy Annának az édesanyja (Meczner Anna) testvérek voltak. Vö.: *Evva Margit: A Bernáth és a Meczner családok abauji és zempléni rokoni kapcsolatai.* = Széphalom 14. 2004. 255-256.; Meczner Tibor 1928. dec. 12-én benyújtott pályázatához csatolt alispáni jelentés dec. 21-ről. ZLT. IV. 1405. alispáni iratok 1944. 452. d.

³² Dr. Klein Gáspár 1929. febr. 7-én kelt levele. ZLT. IV. 1405. alispáni iratok 1944. 452. d. 2181/1929. alispáni sz.

³³ 1929. febr. 12-én válaszolt az alispán Kleinnek. ZLT. IV. 1405. alispáni iratok 1944. 452. d. 2181/1929. alispáni sz.

Dr. Meczner Tibor feleségével és lányával

A pályázatokat végül 1929. július 25-ig bírálta el Széll József. A négy kandidáló közül Meczner Tibor került ki győztesen. A kinevezés tartalmazta az új főlevéltárnok fizetési osztályba sorolását, ami alapján neki a VIII. fizetési osztály A fizetési csoportjának 3. fokozata szerinti illetményből és az állomáshelyének megfelelő lakáspénzből álló javadalmazás járt.

Továbbá utasította az alispánt, hogy a közigazgatási tisztikar „rég-új” tagjától a hivatali esküt „vegye be”, állítsa ki a törzskönyvi lapját, és állásának elfoglalása után utalványozza ki illetményét.³⁴ A fizetését kiegészítette felesége négyesi Szepessy Anna, két lánya (Anna és Zita), valamint Gyula nevű fia után járó családi pótlék.³⁵

Kinevezését követően a vármegye levéltárának vendégkönyvében köszönte meg elődjének, Dongó Gyárfás Géának segítségét a latin nyelv gyakorlásában, valamint támogatását, amikor felhívta a főispán figyelmét arra, hogy főlevéltárnokként utódjának is kiváló lennie: *„Deteki és tengerfalvi Meczner Tibor földbirtokos feljártam naponként az archívumba 1928. augusztus hóban és Dongó Gyárfás Gejza {sic!} igen jó emlékü urambátyám szíves volt egy-egy alkalomból latin tudásomban megexaminálni, aminek eredményül Méltóságos Széll József főispán úrnak utódjául ajánlott, mondván, hogy „személyemben nagy autodidaktát ismert fel szorgalommal és áttekinthető tudással”. A sors és a gratia divina favente, mint elődöm hálás utódja kegyelettel jegyzem le Gejza bátyámnak, eme, mint vizsga előtt állott utódaspiránsnak jól eső buzdítását, mert vizsgám csakugyan fényesen sikerült – azonban Gejza bátyám nem nyugdíjba, hanem az örök élet honába távozott Kazinczy Ferenc székeből és én halála után mintegy 9 hónappal lettem Zemplén vármegye főlevéltárnokává kinevezve.”*³⁶

Levéltári munkássága idején, a II. világháború végéig, rendezte a vármegye levéltárát, beszámoltatta a tarcali és olaszliszkai régi levéltárakat, az utóbbiban megtalálta Dobó István végrendeletét. 1930-tól a Nemzeti Múzeummal közösen irányította a vármegyében folytatott régészeti ásatásokat.³⁷ 1945-ig kutatta a zempléni nemesi családok leszármazását, eredményei az újhelyi levéltárban megtalálhatók.³⁸ Az alispáni iratok között kutatva is sok olyan kérésre lehet bukkanni, amelyekben nemesi előnevek használatának bizonyításához kértek

³⁴ Széll József főispán 1929. júl. 25-én kelt rendelete. IV. 1405. alispáni iratok 1944. 452. d. 1325/1928. főispáni számhoz csatoltan. 10834/1929. alispáni sz.

³⁵ Meczner Tibor 1929. aug. 2-án írt levelében hívta fel a figyelmet családtagjaira. IV. 1405. alispáni iratok 1944. 452. d. 11248/1929. alispáni szám. Az alispán másnap meg is válaszolta a kérvényt ugyanazon szám alatt.

³⁶ A bejegyzés, ami a levéltár vendégkönyvének I. kötetében olvasható 1930. szept. 18-án kelt. Meczner Tibor főlevéltárnok aláírása mellett ez olvasható: „megemlékezve Gejza bátyámról, akinek a képét szobámba akasztottam az új hivatalba”.

³⁷ Csikvári Antal (szerk.): Zemplén vármegye. Vármegyei monográfiák XI. Bp., é.n. 222.

³⁸ ZLl. XV-20. Meczner Tibor genealógiai gyűjteménye 1926-1944. I-11. d.

segítséget Mecznertől. A nemesi igazolások mellett a zsidók számára adott ki okiratokat magyar állampolgárságuk elfogadtatására.³⁹ 1944-ben a front közeledtével a főispáni iratokat összegyűjtötte, és megpróbálta megmenteni, nehogy megsemmisüljön. Sajnos az iratok az 1944-es év kivételével teljesen elvesztek.⁴⁰

Társadalmi tevékenysége sem elhanyagolható, szinte minden jelentősebb helyi és országos egyesületben részt vett. A Johannita Lovagrend, a zempléni Kazinczy Kör, a Nemzeti Egység Pártja, a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete, a MOVE, a Levente Egyesület, a Tűzharcos Szövetség, a Sátoraljaújhelyi Nemzeti Kaszinó, a Sátoraljaújhelyi Kossuth Kaszinó, a Sátoraljaújhelyi Athletikai Club, a Magyar Turista Egyesület, az Antibolsevista Liga, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége, a Történelmi Társulat és a Gazdasági Egyesület tagja volt.⁴¹ 1922 és 1945 között az alsózempléni református egyházmegye tanácsbírája, a makkoshortyкаи református egyház főgondnoka, sátoraljaújhelyi presbiter volt.⁴²

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

³⁹ ZLt. IV. 1405. alispáni iratok 1929-1944. 106-453. d.; 1945-ben tartott Igazoló Bizottság ülésén felvett jegyzőkönyvben Kocsis István, aki a vármegyházán dolgozott, így emlékezett vissza Meczner Tibor munkásságára: „*Liberalis gondolkodását abból következteti {mármint Kocsis István}, hogy a zsidóknak kiadta okmányait, azok felkutatásán fáradozott, és azon igyekezett, hogy a hiteles másolatok minél hamarabb készen legyenek, minden néven nevezendő üldözéstől nemhogy tartózkodott, hanem a jogfosztó álláspontot, így például az okiratok kiállításának akadályozását el is ítélte*” Forrás: XVII-428. A Sátoraljaújhelyi Igazoló Bizottság iratai. 4. doboz. M187.

⁴⁰ Jelenleg csak az 1944-ből olvashatók a főispán által kiadott rendeletek. ZLT. IV. 1401. főispáni iratai 1944. 1-2. d.

⁴¹ ZLT. IV. 1408. alispáni iratok 1938. 211. doboz.

⁴² Csikvári Antal (szerk.): Zemplén vármegye. Vármegyei monográfiák XI. Bp., é.n. [1939.] 222.

MARTINÁK JÁNOSNÉ

*„Az örömteli léleknek munkakedve a koronája...”***A sátoraljaújhelyi Szepsi Laczkó Máté
Mezőgazdasági Szakképző Iskola története**

A jogelődnek számító Tarcali Magyar Vincellérképezdében 1872/73 fordulóján indult meg a tanítás, ez az iskola 1953-ban került át Sátoraljaújhelybe. Az Élelmiszeripari Szakmunkásképző 1954 óta működik a városban, s mivel e két intézményt 1971-ben összevonták, az elmúlt 135 év szerves részét jelenti a közös múlt. Tekintsünk hát vissza, gondoljuk át a 80 éves tarcali és több mint fél évszázados újhelyi fejlődés egy részét, figyeljünk üzenetükre!

Hegyalja és a szőlő, a bor története évszázadok óta összeforrott, s a vincellérség népszerű foglalkozás volt ezen a vidéken. Amikor a XIX. században itt is megalakultak az első „vincellérképezdek”, azt a fejlődést jelezték, melyet a szakma átélt az idők folyamán. Először Tokaj tervezte egy ilyen iskola megnyitását, ám a megvalósítás jogát végül Tarcál kapta meg. Ott volt ugyanis az ún. Henye dűlő, melyet még Mária Terézia ajándékozott e kis mezővárosnak „szőlőművelésre és borkészítési eljárások kipróbálására”. Itt alakult meg 1872-ben a *Vegyész-letti Állomás és Pincemesterképző Intézet*, s egy év alatt ebből nőtt ki a *Tarcali Magyar Vincellérképezde*. Ám a városka eleinte nem a „közjót”, csak a saját érdekeit nézte. Az itteni homokbányából felhasznált anyagot is az iskola főhatóságával akarta megfizettetni, amely csak a terhek egy részét vállalta, mondván: *„a városnak különösen üdvös intézet állítatván Tarcál városának területén, erkölcsi kötelességében áll, hogy annak létesítéséhez némi áldozattal járuljon hozzá.”*¹ Ez az iskola hároméves elméleti és gyakorlati képzés után adott végbizonyítványt diákjainak.² Eleinte csak 8-10 fő végzett évente, de ez a szám az évek során fokozatosan emelkedett.

Az első időszakban a kutatóintézet és az iskola szorosan összekapcsolódott, 1872 és 1891 között mindkettőnek Szabó Lajos volt az igazgatója. Az ő érdeme, hogy a 40 holdas gazdaság húsz év alatt 126 holdas mintagazdasággá alakult. A szőlő mellett lett gyümölcsöse, faiskolája, díszkertje és pincészete is az iskolának.³ „A kísérleti tér” 200 szőlőfajtaival rendelkezett, s a szőlőiskolában 15 ezer vesszőt állami tartalékként tartottak számon. Ekkor Angyal Dezső tanár és Ribáry György pincevezető mellett még csak meghívott előadók, négy „szakmányos vincellér” és egy kocsi segítette az itt folyó munkát. A tanítás mellett az ismeretterjesztést is magukra vállalták, előadásokkal és szakcikkekkel segítették a hegyaljai gazdákat. Angyal Dezső elméleti felkészültségét nyomon követhetjük a Halászy Lajos „felsőbb szőlő és borgazdasági tanfolyam” hallgatója által 1897-ben készített kéziratban, amely a gyümölcsstermesztés jegyzetéből, amely becses da-

¹ Zemplén vármegyének küldött királyi minisztériumi levél 1873. szept. 13.

² Sinka Lászlóné hegyaljai kertészeti-szőlészeti szakoktatásáról írott szakdolgozatának adatai alapján. Kézirat, 1977.

³ A korabeli állapotokat Keleti Gusztáv könyvismertetői mutatják, melyek a Tokaj–Hegyaljai albumban jelentek meg.

rabja a mai iskolai könyvtár archív gyűjteményének. De a korabeli feljegyzésekből az is kideríthető, hogy ekkoriban nem az elmélet, sokkal inkább a gyakorlat nevelte az itt tanulókat.

Kik jutottak be ide? A *Zemplén* 1889-es évfolyamában megjelent hirdetésben elég kemény feltételeket szabtak az ide jelentkezőknek, de szükség is volt rá. A hajnali 4-től este 9-ig tartó napot munkával kezdték, ami fél óras reggeli szünettel délig tartott. Ebéd után került sor az 1-2 órás elméleti képzésre, majd ismét 4-5 órás gyakorlat következett, amit csak uzsonna és vacsora idejére hagytak abba. A korabeli étkezés leírását valószínűleg kétkedve olvassák a mai diákok, de az „egyszerűség és ízletesség” elvének fenntartásával ez a fizikai erőnlétet szolgálta. Reggelire kenyeret és tejet kaptak a tanulók, amit nyáron és vasárnaponként szalonnával és túróval egészítettek ki, szombatonként pedig a tejet rántott levessel váltogatták. Ebédre leves és bab-, borsó- vagy káposztafőzelék volt, igaz, az egyikben húsnak is kellett lennie. Estére a déli maradékot ették vagy pörköltet, túrós csuszát, pirított szalonnát. Május 1. és október 1. között uzsonnára egy-egy darab kenyér is járt. Vajon mit haraphattak hozzá a hajdani vincellérképzősök, amíg nem fordult termőre az általuk gondozott szőlő vagy gyümölcsös?! De az intézet népszerű volt, hiszen a felemelkedést kínálta, tanárai és tanulói szellemi igényessége által pedig észrevétlenül középiskolává nőtte ki magát.

1891-től a képzés időtartama egy évre csökkent. Oka a filoxéra volt, melyet Hegyalján már a tarcali iskola megindulásának évében észleltek. Ez a vész komoly fejlődést akasztott meg az iskolában, hiszen 1885-ben, amikor zár alá került a város, az országos kiállításon az iskola 70 bormintával jelent meg, és számos érmet nyer el termékeivel. Így aztán természetes, hogy itt alakult ki a filoxéra elleni küzdelem fő bázisa. A *Zemplén* hírlapban 1891-ben olvasható Szabó Lajos felhívása egy filoxéra elleni védekezési szövetkezet megalakítására, melynek a feladata a még meglévő szőlők fenntartása, a kipusztultak amerikai vesszőkkel való pótlása volt. A nagy szakemberszükséglet miatt rövidült le az iskola képzési ideje, igaz, ettől kezdve csak katonaviseltek jelentkezhetek ide. Ismerve azonban az itteni állapotokat, a „szegény sorsúakat” ingyenes ellátással vagy a tandíj felének elengedésével segítettek.⁴

Új fejezete ez az iskola történetének *Kosinczky Viktor* igazgatósága alatt,⁵ akinek Egey Szilárd, Deák Sándor és Tóth Károly segítette munkáját. Kosinczky korábban alapítója és vezetője volt a pozsonyi Szőlészeti és Kertészeti Iskolának. Tarcalra kerülése előtt Klosternenburgban tanulmányozta az ottani vincellériskola és filoxéra-kutatóintézet működését. Az ő nevéhez fűződik a tarcali iskola szőlőállományának felújítása, a soros telepítési mód elterjesztése. Kezdeményezésére 1895 végén Hegyalja több pontján is létesítettek amerikai anyatelepeket, s a filoxéra által tönkretett területeken fokozatosan új erőre kapott a szőlőtermesztés. Kosinczky intenzív küzdelmet vezetett a filoxérával együtt jelentkező peronoszpóra ellen is, a furmint és hárslevelű fajták kiválasztásával pedig sokat ígérő lépést tett, hiszen ezek jellemzik ma is a hegyaljai szőlőket. Tehette ezt azért is, mert 1891-től hivatalosan is a vincellériskola kötelezettségévé vált Hegyalja megújítása s őt, valamint utódait országos szőlészeti és borászati felügyelővé nevezték ki. Alkalom és jogkör volt ez egyszerre, s a tarcali iskola megfelelő háttérrel biztosított a tanácsadáshoz.⁶ Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy 1898-ban az OMGE ál-

⁴ Magyarország állami mezőgazdasági intézményeinek leírása. Bp., 1908.

⁵ *Szopkó Judit* a tarcali vincellérképzőről írott dolgozatának adatai alapján. Kézirat, 1980.

⁶ *Pap Miklós*: A tokaji. Bp., 1985.

tal szervezett „szőlészeti tanulmányút” első, fontos állomása volt „az iskola telepeinek bejárása”. Az úthoz kiadott prospektus⁷ részletes leírással szolgál a vincellérképző akkori állapotáról, szőlőterületeiről, szőlőfajtáiról, nevezetes gyűjteményéről. Ekkor még csak nagybani borel-
adással foglalkoztak, de tervezték, hogy „jövőre, már csak a boroknak jobban való tanulmányoz-
hatása és kiképzése, de a példaadás okából is a borok egy részének palackérettségig fejlesztése és pa-
lackozott eladása is rendszeresítettik”. Nemcsak a cognac- és pálinkafőző gépeket, de szépen
termő gyümölcsösét és díszkertjét is példaként emlegették. Ekkorra tehát valóságos szel-
lemi műhely fejlődött az iskola, gazdag szakkönyvtárral, szőlészeti, borászati és kertészeti esz-
közeivel. Sőt! „1891 óta időjárás (meteorológiai) megfigyelések is tétetnek”. Mindezek tárgyi em-
lékeit sokáig őrizte az újhelyi iskolában kialakított múzeum, melynek értékes darabjai aztán a
Mezőgazdasági Múzeumhoz kerültek.

Amikor Kosinczy Viktort itteni munkája elismeréseként 1898-ben kerületi felügyelőnek
nevezték ki Aradra, a *Zemplén* úgy búcsúztatta el, mint Hegyalja megmentőjét. A vincellér-
képző élére ekkor *Egey Szilárd* került, akinek igazgatósága idején folytatódott a felgyorsított
szakemberképzés. Deák András, Jeszenszky Manó, Boronkai László, Sziráki Jenő, Kiss Ernő,
Kovács Kálmán, Babarczi József, Losonczy Ernő dolgozott itt ekkor, akik a tanítás mellett
egyben szakközegként: borászati felügyelőként is működtek. Az iskolarendszerű oktatás mel-
lett folytatódott a széleskörű ismeretátadás is: 2-3 hetes tanfolyamokat tartottak például taní-
tóknek, akik az itt megszerzett tudásukat az otthoni gazdáknak adták át.

Egey Szilárdot 1908 és 1912 között *Hegedűs Sándor* követte az igazgatói székben, mely et-
től kezdve új néven, *Magyar Királyi Szőlészeti és Borászati Szakiskola*ként működött. Ekkori-
ban Balogh Tibor, Bergerleiter József, Deák András, Mesánszky Béla, Hettyei István, Dittich
Jenő voltak az iskola tanárai. Hegedűs iskolavezetői munkája mellett – a bor- és szőlészeti fel-
ügyelő tiszteit is komolyan véve – fontosnak tartotta Hegyalja népszerűsítését is. Fraenkel De-
zső könyvnyomdája adta ki a tokaji bor történetéről szóló összefoglalását, mely a tarcali iskolát
már Hegyalja legnagyobb területén gazdálkodó szőlőbirtokosaként emlegette.⁸

Az I. világháború alatt (és miatt) a tanítás akadozott, szünetelt, és utána is csak egyéves
szőlészeti tanfolyamokat indítottak Tarcalon. Ezt az időszakot jó szemlélteti a helyi újságban
felkiáltójeles szignóval megjelent „versezet”, amely visszhangozza a későbbi gondokat is:⁹

Tokajhegyalja 1930-ban

*Szántó, Tállya, Mád és Tarcál
Bánkodik, elborult arccal.
Tokaj, Keresztur és Szegi
Népeinek is kedvét szegi:
„Hogy nincs, aki szomját oltsa”
Ezt kesergi Liszka, Tolcsua
Végtől-végig szomorú hely,
Velük pusztul Patak, Újhely!*

*No, de nem tart már sokáig,
Az igazság kiviláglik.
Egész világ nem lesz „száraz”,
Habár most a fele már az.
Megfordul még annak sora,
Telik majd egy pohár borra,
Az ivást nem tartják bűnnek,
A Hegyalján lesz még ünnep!*

⁷ OMGE szőlészeti tanulmányút tervezete (1898. szept. 10–18.) 14–15. (Az iskolai levéltár anyagában.)

⁸ „Királyok boráról, borok királyáról / Tokaji nektárról folyékony aranyról”, írta *Hegedűs Sándor* m. kir. szőlő- és borfelügye-
lő a tarcali vinczellériskola igazgatója, Tokaj, 1908.

⁹ *Zemplén*, 1930. febr. 9.

Az iskola ekkor már nem foglalkozott oltvány-előállítással, csak az oktatással: az országnak erre a jól körülhatárolható borvidékére igyekeztek hozzáértő szőlőkezelőket kiképezni az egyéni parasztagdák és az uradalmi alkalmazottak közül. De a gazdasági mélypont elmúltával a vincellérség ismét megbecsült szakmává vált, s az iskola megint bővíthetett. Deák Andor, Meiszner István, Dittich Jenő és Szilágyi Dezső tanárok a napi tanítás mellett folytatták a tanfolyamokon való képzés munkáját is. Az elméleti alapokat az iskolában, a gyakorlatot Bodrogkeresztúr gyümölcsöseiben, Tarcál, Tokaj szőlőiben tartották. A II. világháború alatt a tanulói létszám ismét csökkent, 1944/45-ben pedig teljesen szünetelt a tanítás.

Az újraindulást először egy hároméves pincemester-képzés jelentette, melynek első évét Tarcalon, második évét Kecskeméten, harmadik évét Budafokon járták a tanulók. Az iskola történetében az 1947/48-as év hozott újabb fordulatot, amikor *Állami Kertész és Szőlőképző Iskola* néven folytatta működését a régi épületben. Először *Lengyel Béla*, majd *Andrási Elemér* lett az iskola igazgatója, aki az újrainduláshoz szüksége feltételek megteremtését az FM-nek küldött hosszú listán foglalta össze. A 33 tanuló mindegyike bentlakó volt, ezért 1947 és 49 között emeletráépítéssel bővítették az iskola terét. Az itt tanulók már nem fizettek tandíjat, munkájukkal járultak hozzá az iskola fennmaradásához. Jól megtanulták a szakmát, amit a napi gyakorlatban is tudtak bizonyítani. Amikor a III. éveseket váratlanul Villányba rendelték át (a kiskunhalasi és mohácsi diákokkal együtt), ott is megállták helyüket, s a végzés után nagy számban továbbtanultak. Dicséret illeti az akkor itt dolgozókat (Kertész Sándor, Király Sándor, Gergely László, ifj. Kovács Károly, Mezei Zoltán, Kozma Pál tanárok, Zámbo Péter pincemester, Leskó István, Tóth Sándor, Kasza Jenő, Orosz István és Réti József gyakorlatvezetők), hiszen tankönyvek és gazdasági eszközök hiányában házilag összeállított jegyzetből tanítottak, s a megmaradt eszközöket javígtatták és használták.

A nagyobb bajt az jelentette, hogy az iskola gazdasági területeinek nagy részét az állami gazdasághoz csatolták. Fennmaradt Filla Márton szakfelügyelő feljegyzése ebből az időből, amiből kiderült, hogy a szétosztás után az iskola volt területeinek 15 %-át tarthatta csak meg, amiben csupán 2 %-nyi rész volt a szőlő. Ez a 3,5 ha is olyan rossz állapotban volt, hogy Filla szerint: *„csak azt láthatják meg belőle a tanulók, hogyan nem szabad szőlőt művelni.”* Ráadásul ez az új határvonal az egybetartozó dolgokat (szőlőt, gyümölcsöst, parkot) is erőszakos módon választotta szét. De hiába dolgoztak ki ésszerűbb megosztási javaslatot, még novemberben is azon folyt a vita, hogy az iskola tanulói által megművelt és leszüretelt tangazdasági must kié legyen?!¹⁰ Lengyel Béla szőlő- és borfelügyelő, a kísérelti telep vezetője csak 5 hordót akart az iskolának meghagyni, pedig Filla Márton szerint *„ilyen csekély készlet birtokában a borkezelés gyakorlati bemutatása lehetetlen...mind tanulmányi, mind jövedelmezőség szempontjából szüksége lenne az iskolának az idej mustra.”*

A következő év újabb változást hozott a régi vincellérképzőben: 1949-50-ben *Mezőgazdasági Gimnázium* alakult, mely egy év múlva *Mezőgazdasági Technikum* néven folytatta a munkát.¹¹ Még az említett gyenge felszereltségével is alkalmasnak tartották e feladat ellátására. Andrási Elemér maradt az igazgató, mellette Gergely László, Kertész Sándor, ifj. Kovács Károly tanárok, Szakál József hivatalsegéd, Zámbo Péter pincemester, valamint öt kollégiumi ne-

¹⁰ Jelentés a szüreti eredményről 1948. nov. 3. (Az iskolai levéltár anyagában.)

¹¹ Suszter Éva iskolatörténetének adatai alapján. Kézirat, 1985.

velő végezte a tanítást. Mitől lett gimnáziummá, majd technikummá a vincellérképző? A megszokott tárgyak mellett a vegytant és a biológiát emelt óraszámban oktatták, s megjelent a keréztan (szőlő-gyümölcs) és az állattenyésztés, melyek szakmai irányba lendítették az általános képzést. Igaz, hogy az itt tanítók közül eleinte csak Gergely Lászlónak volt tanári végzettsége, és Kertész Sándornak volt pedagógiai átképző tanfolyama, de a hely és az idő alkalmasnak látszott az évek óta dédelgetett tervek megvalósítására. Vietorisz Dénes és Sebő Béla tanítók, dr. Erdélyi Ede orvos, dr. Balla Bertalan jogász óraadókként segítették az iskolát. S már az újrainduláskor kiderült, hogy a feladat sokkal nagyobb, mint ahogyan gondolták. Igaz, az óradók „olcsóbbak”,¹² a közismereti tárgyakkal a tanítók (Mezey Lajos, Monok János) is elboldogultak, de a tanügyi és a gazdasági számvevés feladata, az állandó nevelőtanárkodás túl sok volt egyszerre, félő volt, hogy ennek az oktatás és a tudományos munka látja a kárát. Pedig a tantárgyak sora jelzi, milyen nagyszabású elképzeléssel indult be az új forma: magyar nyelv és irodalom, történelem, gazdasági földrajz és néprajz, mennyiségtan és földmérés, egészségi ismeretek, természetrajz, éghajlat, vegyi ismeretek, társadalmi és jogi ismeretek mellett került sor szőlő-, gyümölcs-, dísznövénytermesztésre, borkezelésre, mezőgazdasági ismeretek, méhészet, kertészeti és borászati géptan és üzemtan elsajátítására. Az érdemi munkát azonban nagyban zavarta, hogy hiányoztak az alapvető szerszámok, kút nélkül nem működött a kertészet, a megosztott pincének nem volt iskolai lejárata, a Vámosmikoláról átutalt írógép nem érkezett meg. Pénz pedig annyira nem volt, hogy a sárospataki főiskola nyomdájából megrendelt bizonyítványok és anyakönyvek a postán pihentek, nem volt fedezet sem ezek, sem az IREL-től megrendelt tanügyi nyomtatványok kiváltására. Közben a megnőtt villany- és vízfogyasztást sem fizette az iskola, félő volt, hogy ezeket is kikapcsolják.

Már ekkor kiderült – mint azóta annyiszor az iskola történetében –, hogy az oktatási és jövedelemszerző célokat nem lehet egyidejűleg egyetlen iskolában sem megvalósítani. Ez csak egyszer, a XIX. század végén sikerült Szabó Lajos igazgatónak, de „nyugtalan időkben” a két érdek kioltotta egymást. Mégis dolgozott az intézmény s nem is eredménytelenül. Fennmaradt Jeges Sándor kémia-biológa szakfelügyelő látogatásának összegzése Gergely László és ifj. Kovács Károly óráiról. A Gergely Lászlóról írottakat jó szívvvel másolja ide a krónikás: „Szaktudása, egyénisége nyugodt, tanulóival szeretettel bánt, beszéde értelmes és eléggé színes, a kedély érdekében a humor szintjére emelkedik, s ezzel örömet ébreszt a tanulók lelkében. Ami nedvesség és fény a növényeknek, az az öröm a gyermeki léleknek. Az örömteli léleknek munkakedv a koronája.”¹³ A szaktárgyak gyakorlati oktatását viszont változatlanul megnehezítette az, hogy nem volt az iskolának használható tangazdasága.

1952-ben *Vladár Ferenc* lett az iskola igazgatója, s így órá hárult ennek a feladatnak a megoldása. Eleinte ott, Tarcalon új telepítések segítségével akartak gyakorlóterepet teremteni, majd 1953 júliusában váratlan fordulat következett be: a tarcali iskola Sátoraljaújhely határában kapott 150 ha-nyi szőlőterületet tanyaközponttal. A tanterület kialakítása közben már ott folyt a II. évesek tavaszi gyakorlata. Az erről fennmaradt beszámoló sok mindent elárul az iskola ekkori viszonyairól. „A fiúk 250-180 %-ra, a lányok 98-75 %-ban teljesítettek, de az utóbbiak munkájukért elismerésben részesültek.” A legjobbak metszeni, oltani, kapálni

¹² András Elemér tájékoztatója az iskoláról, 1949. aug. 14. (Az iskolai levéltár anyagában.)

¹³ 1950. március. (Az iskolai levéltár anyagában.)

„tanították” (!) a gazdaság dolgozóit, „s egységes ki- és bevonulásukkal nagy feltűnést keltettek és példát mutattak.” Szabadidőben röplabdapályát készítettek, részt vettek a fémgyűjtésben, DISZ szervezetet alapítottak. Az iskolában tanító tanárok „patronálták” a tangazdaság munkáját: Szilágyi Dezső vezette a peronoszpóra elleni védekezést, segítette Bartha Istvánné főagronómus munkáját, Kolcza Ernő az oltványiskolát, Sallai Tibor Szabó Antal előmunkást, Győri János pedig Erdős András gyümölcskertészetét támogatta tanácsaival. A tantestület – ne feledjük el, 1953-ban vagyunk! – „a választások alatt a tanulói ifjúsággal különösen kivette részét a politikai nevelő- munkából. Sok családot felkerestek és ott a beadás fontosságát, a téveszk jelentőségét, a tavaszi munkák jó és időbeli elvégzését értékelték meg a parasztságunkkal.” S mert ez az időszak nagyon esős volt, az iskola tanulói „a tangazdasággal együtt aggódnak a sok csapadék miatt. Ebből is látjuk, hogy kezdi ifjúságunk a tangazdaságot is ... magáénak érezni.”¹⁴ S 1953. június 5-én már a Vár-hegyen lévő Varga-tanyán, a tangazdaság központjában volt a képesítő vizsga gyakorlati része, mint ahogyan ezután is olyan sokszor gyülekeztek a diákok a hársfa alatt a szakmai megmérettetésre.

Nehéz lehetett ez a „kétlaki élet”: Tarcáról Újhelybe, Újhelyből Tarcára jártak tanárok, tanulók, igazgató. Érdekes levelet találtam ebből az időből: Vladár Ferenc igazgató írta Szilágyi Dezső gyakorlati oktatásvezetőnek. A kockás papírra gépelt, hivatalosan iktatott levél jelzi azt, hogyan is mentek akkoriban itt a dolgok:¹⁵

„Bodnár Béla főkönyvelő ha megy Budapestre, vegyen 2-3 hőmérőt. Makó János állami gondozott-nak érkezett 30 Ft. A gyerekek részére vegyenek faggyút vagy vazelint, hogy a kezük a további feltörést elkerüljék. Ha nagyon feltörnek, nem tudnak dolgozni. Szombaton a gyerekekkel küldje el a szennyes ruhát és a gyakorlati képesítő tételeket. - A III. évesek összefoglalóinak vége, Törtéti kettőből, Suga¹⁶ egyből, Szímel egyből bukott, Kocsis, Blázi és még néhányan borzalmasan szerepeltek a magyar összefoglalón. ... Újfalusi Anikónak megjött a vonatjegye Keszthelyre, ahova mint jó tanuló, tudásra van beutalva. 30-dn kell neki utazni. 28-dn ide jön, így még haza is mehet a holmijáért. Csak írjon haza, hogy készítsék el neki. - Légy szíves Zámbo bácsival tüzend meg, hogy állunk peronoszpóra dolgában...”

E kis iskolában így kapcsolódott össze a magánélet és a tanítás, mindenki mindenről értesült. Így maradt a technikumi időszakban is, családias jellegét sokáig őrizte az iskola, hiszen testvérek, unokatestvérek jártak ide egyszerre, közülük néhányan gyerekeiket is ideküldték tanulni.

A Földművelésügyi Minisztérium (FM) döntése 1953-ban megszüntette a *Tarcali Mezőgazdasági Technikumot*, kijelölte a Sátoraljaújhelyre történő áttelepülés legfontosabb feladatait, melynek zavartalan lebonyolításáért „az Igazgató Elvtársat” tette felelőssé Pálfalvi Pál osztályvezető. Így került 1953 szeptemberében az *Sátoraljaújhelyi Mezőgazdasági Technikum* a Kosuth utca 26. szám alatti *Szent Imre Kollégium* épületébe. Eredetileg ez dr. Lácza Elekné villája volt, aki 1929-ben ajándékozta a helyi katolikus egyletnek, hogy abban a szegény sorsú gyerekeknek internátust alapítsanak.¹⁷ Az itt lakók nagyon szegényen éltek, havonta gyűjtötték össze a városiaktól élelmiszerüket, de az épületet fokozatosan fejlesztették, bővítették. 1942-ben is nagyszabású átalakítást kezdtek ez az épületen, amit aztán a háború után állami támoga-

¹⁴ Vladár Ferenc igazgatói beszámolója. (Az iskolai levéltár anyagában.)

¹⁵ Az iskolai levéltár anyagában.

¹⁶ Aki pedig abban az évben a Rákosi Mátyás tanulmányi versenyre felterjeszthető dolgozatot készített, de így csak a következő évben végezhetett!

¹⁷ Sátoraljaújhely Lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. 374.

Az iskola régi épülete Újhelyben

rással fejeztek be. 1954-ben ez lett tehát a technikum új tanépülete, 1311,81 négyzetméter, hatalmas tér a tarcali zsúfoltság után! Persze, ennek „belakása” sem volt gondoktól mentes, hiszen az augusztusban átadott 19 pontos hibajegyzékből egyet sem javítottak ki októberig. De ez csak az igazgató és Horváth Alajos gondnok ügye volt, mert a diákok örömmel vették birtokukba az épületet. A tarcalihoz képest itt jobb feltételeket biztosítottak a tanuláshoz, a gyakorlati szintér is közelebb került az iskolához.

Igaz, a kollégistákat a Zója és a Kossuth Kollégiumokban helyezték el, utóbbiban 40 ágyas szobákban laktak „a bakák”. Keményen éltek: hajnali hatkor volt az ébresztő, tisztálkodás és rendrakás után átgyalogoltak a Kossuthtól 2 km-re levő iskolaépületbe reggelire, tanulásra. Ebédre vissza kellett menniük a 30 (!) személyes ebédlőbe, ha szerencséjük volt, kimenő végére meg is ebédelték, mert 500 fő étkezett itt naponta. De a napi elfoglaltság egyébként sem sok szabadidőt engedélyezett számukra, csak hétvégeken juthattak ki a városba. Mert a tanítás és a heti gyakorlat mellé ott volt az üzemi gyakorlat, ami több napos kinnlakást is jelentett a tangazdaság központjában, vagy ahogy akkor hívták: „Janó bácsi kertjében”. Mindezek mellett – a fent maradt dokumentumok tanulsága szerint – kultúrműsorral járták a szomszédos falvakat, színpompás szüreti felvonulással kedveskedtek a városiaknak, Vladár Ferenc tervei szerint rendezték a Városligetet, parkosították a főutcat, s a többi újhelyi diákkal együtt építették a Magas-hegyi kilátót. S ha kellett, az egész iskola: diákok és tanárok egyaránt kivonultak a helybeli téész szőlőjébe, hogy az elmaradt munkákat pótolják. Ám a város ekkoriban mégsem volt túlságosan segítőkész az iskolához, csak terheit érezte, előnyeit alig értékelte. Pedig az 1960-as évekre a négy képzési évű technikum szőlő-gyümölcs tagozata jelentős színfoltja lett az iskolákban akkor is bővelkedő Sátoraljaújhelynek. A túlnyomórészt fiúkból

álló társaság népszerű volt a kereskedelmibe, a gimnáziumba járó lányok között (ámbar a „trágyás” és a „baka” nevek mást is sugallnak ezekről az időről). De az iskola nem a városé volt, az FM Szakoktatási Főigazgatóságának volt alárendelve, országos beiskolázása révén egyik bázisa volt a szőlő- és gyümölcsstermesztő szakemberek képzésének. Biztosan nehéz lehetett az FM „kézi vezérlése” mellett Újhelyben élni és dolgozni, de ez olyan függetlenséget adott az intézménynek, amit sokáig emlegettek az itt tanítók.

Kiváló felkészültségű, állandó tagjai vannak ekkor a tantestületnek. A matematika már ekkor is kemény tantárgynak számított, de *id. Rezsabek Gyula* nagy átértéssel és hozzáértéssel végezte ennek tanítását. A régi iratokat lapozgatva is sokszor találkozhatunk keze nyomával, de a személyi iratok megsemmisítése miatt nem tudjuk: fölöttesei hogyan viszonyultak tanítási módszereihez, emberségéhez, gyermek-centrikusságához. Megmaradt viszont az iskolai irattárban az 1952-es szakérettségisek és az iskolai MDP alapszervezetének (!) beadványa, amelyben Kossuth-díjra terjesztették fel *id. Rezsabek Gyulát*. Nemcsak naivságuk megható, hogy azt hitték, így születnek a Kossuth-díjak, a valódi értéket a volt kolléga sorai jelentik, amiből szívesen idéz a krónikás: „*Tanítási módszere egyedülálló. Minden egyes órája valóságos minta. A hallgatót magával ragadja és lenyűgözi. Egyszerre képes az egész osztállyal foglalkozni. Fáradhatatlan és türelmes. Pedagógiai optimizmusa verhetetlen... Órája mozgalmas, ugyanakkor vidám és bajtársias hangulatú...*”¹⁸ Volt tanítványai ennél is színesebben tudták felidézni mosolygós, türelmes, szigorú egyéniségét,¹⁹ de mindezek nemcsak a Kossuth-díjhoz, de még arra sem voltak elegendők, hogy ne káderezék le keményen, amikor 1958-ban fia továbbtanulási kérvényét benyújtotta.²⁰ *Szilágyi Dezső* gyakorlati oktatásvezetőként az utolsó kinevezett „szakközeg” volt, tanítványai vagy rajongtak érte, vagy szidták. Nemcsak szakmai ismeretei voltak magas szintűek, lenyűgöző volt általános műveltsége. Házi gyűjteményébe²¹ – amiről legendák keringtek – csak a legjobbak kaphattak meghívást. Ez az a gyűjtemény, melyet *Szilágyi Dezső* felajánlott megőrzésre a városnak, de megfelelő kiállítási hely hiányában most a budapesti múzeumokat gazdagítják darabjai. S még tovább lehetne idézni „a nagy csapat” tagjait, hiszen *Bartha Istvánné, Dávid István, Gullner Vilmos, Győri János, Kolcza Ernő, Mezei Lajos, Pasztoriczky József, Sarkadi Antal, Takács Imre, Zajác Ferencné és Tóth Jenő* nemcsak átélték az iskola újhelyi hőskorát, hanem aktívan alakították is azt.

Ennek a korszaknak igazi hőse volt *Vladár Ferenc*, hiszen az FM és a helyi érdekek metszéspontján helyt tudott állni. Idéztük már magán- és hivatalos levelét, s még sorolhatnánk a többi is, mert minden lépését kellően adminisztrálta. Először csak egymaga, majd az évek múlásával dr. *Néray Miklósné* titkárnő segítségével, akinek megjelenését nemcsak a negyedelt kockás lapra, zöld tollal írt feljegyzések eltűnése jelzi... Egyénisége jól feltárható a megmaradt irathalmazból: mert egyéni döntéseket hozni, s azokat olyan indokkal támasztotta alá, hogy elfogadták. Amikor külföldi iskolával akart kapcsolatot teremteni, nem fogadta el a ráerőszakolt iskolát, mondván: „*nem korszerű a technológia Hegyalján*”, minek azzal dicsekedni?! A nyár közepén megérkező továbbképzési meghívóra nyugodt szívvel ráírta: „*minden tanár szabadságon*,

¹⁸ Dr. Tóth Ferenc tanfolyam-igazgató, 1952. márc. 11. (Az iskolai levéltár anyagában.)

¹⁹ A Sátoraljaújhelyi Mezőgazdasági Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola Jubileumi évkönyve (1872-1997). 82., 96.

²⁰ A titkosított iratok dossziéja (az iskolai levéltár anyagában).

²¹ Lásd az évkönyv visszaemlékezéseit!

irattárba.” Nem volt számára kicsi vagy nagy ügy, mindent megoldandó feladatként kezelte, akár „Tóth József felügyelő elvtárs”, akár Szakál József hivatalsegéd ügyében járt is el. Nem történt ez másként fegyelmi ügyben sem, melynek egyik érdekes esete volt Tóth János és Réthy György tanulók tette. A „fiúk” Patakon, a Kossuth-bálon összeverekedtek egyik pataki társukkal, ez mindennapi eset is lehetett volna, ha nem 1961-ben élnek! Ám a pataki Kossuth Kollégium igazgatójának feljelentésére a rendőrség az iskolára bízta a renitens tanulók megbüntetését. Mivel végzősökről volt szó, nagy volt a tét; végül a tanulók „ötödfokú fegyelmi büntetésben” részesültek, ami a tantestület előtti szigorú megrovást jelentett. A régi, elsárgult papírlapokat olvasva a krónikás elámult azokon a boldog időkön, amikor az iskola történetében ez volt a legnagyobb fegyelemsértés, s egy ilyen fegyelmi határozatnak iskolai hirdetésként való körbejárásával meg lehetett fékezni a diákokat.

Ekkoriban csak négy nappali osztálya volt az iskolának, de a beinduló levelezős oktatás az egész országot átfogta. 1962-ben 500 levelezős hallgató ügyét intézte Kolcza Ernő tagozatvezető. Ez megnövelte az itt tanítók munkáját, de jócskán növelte az iskola presztizsét is, ekkor már nagyon népszerű az újhelyi technikum. 1962-ben például 226 jelentkezőből választották ki a 40 legjobbat, csak kitűnők, jelesek és jók kerülhettek be az iskolába.²² Milyen tantárgyakkal találkozott az ide felvettek? Hosszú a lista: magyar nyelv és irodalom, orosz, történelem mellett földrajzot, fizikát, kémia, éghajlat- és talajtant, állattant, mezőgazdasági géptant, agrárgazdaságtant, gyümölcsstermesztést, szőlőtermelést, mezőgazdasági enciklopédiát tanulhattak elméletben és gyakorlatban az 1960-ban képesítőzők. És bírták, mert az akkor végzett 24 tanulóból kilencen jelentkeztek és végeztek egyetemen, főiskolán, tízen a szakmában vállaltak munkát, s csak a többiek lettek pályaelhagyók. Ez így maradt a 80-as évek végéig, jó néhány pedagógus, pszichológus, újságíró, orvos is felnevelkedett az alma máter falai között. Külföldi egyetemekre, főleg a Szovjetunióba és Bulgáriába is eljutottak a technikum diákjai, és belőlük kerültek ki a Tolcsvai Állami Gazdaság és a Bodroghközi Állami Gazdaság vezetői és dolgozói is.²³ Eközben az iskolai lehetőségek is növekedtek. 1965-ben a régi iskola kétszintes, új épülettel bővült, ezzel a régi épület emeleti részébe hazatérhettek a fiúk a gimnázium kollégiumából. A nagy gonddal létrehozott tangazdaság nem maradt sokáig az iskola kezelésében, nagy részét megkapta a Tokajhegyaljai Állami Gazdaság, cserébe szerződés kötelezte az iskolai oktatás segítésére. A Bodroghközi Állami Gazdasággal is volt ilyen szerződése az iskolának, s amíg ezek a gazdaságok megvoltak, helyt is álltak. Amikor megszűntek, újra nagy szerephez jutott „Janó bácsi kertje”, a későbbi „Csabai-farm”, „bemutatókert”, mely külső formájának átalakulásával követte az iskolai profilváltásokat.

Vladár Ferenc 1967 januárjában nyugdíjba ment, Győri János megbízott igazgatóként zárta az évet, s szeptembertől dr. Sinkó Flórián lett az új igazgató. Az ő feladata lett az újabb váltás, a *Mezőgazdasági Szakközépiskola* beindítása. Ez a fordulat nagy jelentőségű az iskola történetében, hiszen a módosulások ellenére ma is ezt jelenti az iskola lényegét. Dr. Sinkó Flórián idején tovább gazdagodott az iskola. 1971-ben az új, 60 személyes kollégium és ebédlő épületének átadásával nemcsak az étkezés égető gondját oldották meg, a lányok is hazatérhettek a Zójából. Azóta ezt egy emelettel meg is toldották, mellette egy modern fiúkollégium is felépült, akár minden egyes diákunk kollégista lehetne, mint a régi szép időkben...

²² Az iskolai levéltár adatai szerint.

²³ Az érettségi találkozókat rögzítő iskolai könyv adatai szerint.

1971-ben egyesült az iskola az Élelmiszeripari Szakmunkásképzővel, ami nagy változást jelentett mindkét fél számára. A *II. Rákóczi Ferenc Élelmiszeripari Szakmunkásképző Iskola* 1952-ben alakult meg Miskolcon, húsos és sütőipari osztályait 1954-ben Sátoraljaújhelybe helyezték át.²⁴ Először az Esze Tamás úti Sennyei-kastélyba, majd a volt kereskedelmi iskola épületébe, a Munkácsy utcába kerültek. A legmostohább körülmények között indult ez az iskola, és a későbbiek során sem volt soha elkényeztetve. Sedivi László igazgató vezetésével az itt tanítók mindent elkövettek, hogy az ide jelentkezőkkel jól elsajátítsák a szakmát. 1965-től megváltozott a szakmunkásképzés formája, s az itt végzettek alkalmat kaptak arra is, hogy hároméves kiegészítő képzéssel érettségit szerezzenek, ha erőt éreznek magukban ehhez. S ez az iskola sem csak Sátoraljaújhelyben működött, kihelyezett osztályok hálózatával szinte az egész megyét átfogta, melynek irányítója Medelle László igazgatóhelyettes volt. Sedivi László nyugdíjba vonulása után a kihelyezett osztályok közül a miskolci önállósult, az újhelyi osztályokat pedig – összevonva a Mezőgazdasági Szakközépiskolával – dr. Sinkó Flórián igazgatósága alá helyezték. Ez kemény döntés volt, a két iskola tantestülete és diáksága („a csiriz” és „a trágás”) nehezen simult össze. Sokat segített, hogy tanítási időre a Kossuth utcai épületbe kerültek át a szakmunkások is, s csak a kollégiumukat és a tornatermet használták a Munkácsy utcai területben. Az új kollégium felépítése után aztán egy épületben folyt a tanítás és egy kollégiumba került mindenki. Közben szélesedett a szakmunkásképzés profilja: a tejtermékgyártók, a sütők, a húsfeldolgozók és a sörgyártók mellett általános kertészeket és dísznövénykertészeket is képeztek az iskolában, de az utóbbi 10 év a szakmunkásképzés nagy változását hozta magával. A szakmai levelező tagozatot 1976-tól a Szakmunkások Szakközépiskolájának esti-, majd levelező tagozata váltotta fel. Az 1976/77-es tanévben már hatalmas létszámú iskolával találkozunk, a négyosztályos technikum helyett 8 szakközépiskolai osztály (260 fő), 90 szakmai levelező (az utolsók...), 50 fő esti tagozatos és 200 szakmunkás tanulója volt az iskolának.²⁵

Mennyiségi változást jelentett tehát a szakközépiskolai rendszer, ismét a tömeges képzés helyszínévé vált az iskola, hogy a demográfiai hullám egy részét felszívhasssa. Eleinte a hagyományokat folytatva szőlő-gyümölcs tagozatú maradt az oktatás, majd 1988-ban beindult az 5 képzési évvé technikus szintű képzés is, ami átmenetinek bizonyult: az utolsó osztálya 1997-ben érettségizett. Az útkeresés jegyében 1978-tól még zöldségtermesztőket is képzett az iskola, de sem a tárgyi feltételek, sem a területi adottságok ehhez nem voltak megfelelőek. 1981-ben átadta helyét a gépészképzésnek, mely tartalmában módosult az elmúlt évek során, de megerősítette és kiegészítette a mezőgazdasági szakmát választók lehetőségét. A szakközépiskolások másik része világbanki modellű képzésbe kapcsolódott be, melyben az érettségit követi a szakmai képzés. Ezek az évek a főhatóság viszonylatában is változást hoztak, az FM „ölelő karjaiból” a Művelődési Minisztériumhoz került át az iskola. Ez az anyagiakon látszott meg a legjobban, mert az iskolai állapotok javítása nem volt olyan mértékű, mint ahogyan azt a technikumi időkben megszokták. Nem véletlen tehát, hogy nemcsak a volt technikumi tanárok, hanem az őket követők is visszaírták a boldog aranykort, pedig akkor még nem is tudták, mi vár rájuk...

Az utolsó 35 év is bővelkedett fordulatokban. Mivel a krónika írója egyrészt maga is részese volt az elmúlt negyedszázadnak, másrészt nyugdíjasként már kimaradt belőle, ezek összeg-

²⁴ Molnár János írása alapján, kézirat, 1978. Továbbá: Sátoraljaújhely Lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. 95.

²⁵ Az anyakönyvi adatok összegzése szerint.

zését átengedi az utódoknak. Egy biztos, az itt tanítók és tanulók ekkor is nagy változások részesei voltak. 1977-ben dr. Sinkó Flórián nyugdíjazása után *Páricsi Viktor* került a *Mezőgazdasági Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola* igazgatói székébe, aki ezt a feladatot 1992-ig, nyugdíjba vonulásáig látta el. Utána egy évre az iskola volt diákja, *Popovics István* lépett a helyére, akinek Kanadába való elköltözése után *iff. Rezsabek Gyula*, majd *Kusper Károly* lett az iskola első számú vezetője. Ez idő alatt épült fel az új kollégium, a szép tornaterem, az iskolai pékség, s a bemutatókert hallatlan méretű fejlesztésével újabb lehetőséghez jutottak az itt tanulók.

Változást hozott az is, hogy a közismereti tárgyak nagyobb szerephez jutottak a szakközépiskolában, mint a technikumi időkben. Azóta persze kiderült, hogy a középiskola e szintjén nehéz, szinte lehetetlen ugyanazt teljesíteni, mint a gimnáziumban, de voltak sikereink ezen a téren. Legszebb példa erre Kiss Éva, aki 1981/82-ben negyedikesként első helyen végzett az országos szakközépiskolai tanulmányi versenyen, s ugyanakkor az országos anyanyelvi versenyen is szép eredményt ért el. Ezt így azóta sem tudta más teljesíteni, bár voltak országos verseny győzteseink később is és az anyanyelvi versenyeken is próbálkoztunk még szakmunkásainkkal is. Jelen sorok írója arra az iskolai légkörre emlékezik vissza a legszívesebben, mely a tanári szabadságnak különleges teret és lehetőséget teremtett. Ennek segítségével lassan helyükre kerültek a dolgok, az itt tanítók megkeresték a legjobb formákat, amelyek ébren tartották a versenyszellemet és sikerekhez is juttatták az itt tanulókat. Így működhetett sikeresen az Ifjú Történelemláncolat Köre éveken keresztül, melyek országos találkozásának megszervezését is örömmel vállalta magára az iskola.²⁶ Kihasználva az iskolai autóbusz lehetőségét, már az 1980-as évektől operabérletünk volt a budapesti Erkel Színházban, ez a szép hagyományunk két évtizedet élt meg. A kötelező nyári gyakorlatok és osztálykirándulások alatt pedig egyre tudatosabban terelgettük tanulóinkat a kultúra felé. „Mezősök” lettek a hajdani „szőlősök”, s a fiúk aránya sem olyan, mint a technikumban volt, csak városi népszerűségük maradt változatlan. Miközben megszűntek a gyakorlati háttérrel adó nagyüzemek, az iskola egy kicsit elvesztette vált a nagy kavargásban, lázasan kereste magát az új viszonyok közepette.

1997-ben, fennállásának 125. évfordulóján háromnapos ünnepségsorozattal ünnepelte meg múltját az iskola, felvette *Szepsi Laczkó Máté* nevét, aki az aszúkéészítés első mestere volt, de az intézménynek egyre kevesebb köze lett a mezőgazdasághoz. Manapság, amikor megint a létért folyik az iskolák harca, kívánom, hogy a múlt eseményei és eredményei erősítsék meg a mai tanárokat és diákokat, hogy a „Szepsi” továbbra is megmaradhasson a „fényes Újhely” ezer színe egyikének!

²⁶ Sátoraljaújhely lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. 168.

CSEH KÁROLY

Műfordítások

Erika Burkart

(svájci, 1922-)

Pánikos nyár (2003)

Ideje-korán lankadt a lomb,
teljében szárad el sorra a fa,
ledobja, mit táplálni teher;
száraz levélkarikák
a pattogó fűben.

Pillangók vonaglanak még
az elvadult nap sugarában.
Tört szárnyaik tártak, admirálslepké
szívja az ernyővirág maradék nedvét;
farkos levelei félig elszenesedve:
bubópestises a buddleia már.

Fakó céklaágyás fölött, rajban,
méh bolyong, szitakötő ring –
kiszáradt még az árnyas pocsolya is,
tehénnek nyoma sincs, éjjel a zivataros
alpesi legelőkre menekítették mindük.

Galambok burrognak esdekelőn,
kutak nélküli kék sivatag:
apokalipszis lávázó fényéig
nyúlik az ég.

Sarkig nyitott ablaknál alszunk,
füremedett, fáradt tagokkal;
szellő se rezzen – csak egy állat
rikolt fel a csendben.

Kihaltak az esőcsinálók.
Óh, Isten! Óh – neve a víznek.
Érte könyörögnek öregek és betegek,
míg az élvezkedő had sütkérezik;
víz megmenthetne még,
s ne mentsetek meg már – éjjel kettőkor
fürkészem – mintha onnan érkezne –
a messze riasztott, poros csillagokat.

Regina Katinaite Lumpickienė

(litván, 1955-)

Szilveszteréj

Hűlt bogáncsok a decemberi éjek,
áldva tartod mindük a kezében,
körülkarol most az az idő téged,
mit átélte fázva és hevekben.

Hold vagy könny az üvegen végigfut,
jégcsillámlások az ablak szemei;
szívedbe ível immár minden út,
s néhány előtte egymást keresztezi.

Leonyid Volodarszkij

(orosz, 1950-)

Margarita nélkül a Mester

A Mester Margarita nélkül.
Az vagyok most. Az, aki végül
Immár minden hidat felperzsel,
S ajtajait zárja retesszel.
Margarita nélkül a Mester,
Aki álmaiban látja:
Visszatér Margaritája,
S dús asztalnál sok híres vendég
Sereglik, s bimbós rózsák kelyhét
Megtölti a legnemesebb bor.
Mester vagyok most is, mint egykor,
Kinek álma, illúziója
Életénél több – így hát óvja.
A tűzben hiszek: regényemet
Megkapta, de nem égette meg.
Csak megszentelte. Abban hiszek,
Ahogy a láng szárnyasan zizeg,
S látom Margarita lelkét,
Amint rajta átdereng még.
S tárva-nyitva hozzá az ajtók,
S épek a hidak, karsúkok, hajlók,
Egy sem égett le. Felém röpi
A drága nő – már-már üdvöziül.
Álmaimnak életet adok:
Lássátok, ím – a Mester vagyok!

POPIK NIKOLETT

A kisvasutak idegenforgalmi szerepe Zemplénben és Szabolcsban

Borsod–Abaúj–Zemplén, valamint Szabolcs–Szatmár–Bereg megye lakóinak életében mindig is fontos szerepe volt a kisvasutaknak. Eme közlekedési eszköz nem csupán egy tömegszállítási jármű, hanem eszmei értékkel rendelkező „relikvia”. Az 1900-as évek elején a kisvasutak megalakulásával könnyebb lett a helyiek élete. Eleinte árufuvarozásra használták, majd személyszállításra is. Mindkét célnak tökéletesen megfeleltek, hiszen gyorsabbak és kényelmesebbek voltak, mint a lovas kocsi vagy a gyalogszer. Teljes hálózatot alakítottak ki az említett két megyében. Az 1930-as évekre közvetlenül lehetett utazni Nyíregyházától Sárospatakiig, Sátoraljaújhelyig, illetve átszállással Füzerkomlósig. Egy 180 km-es keskeny nyomtávú vasúthálózat alakult ki.

A kezdeti sikereknek hamar vége lett: a második világháború, valamint az azt követő gazdasági válság tönkretette a kisvasutak életét. Következtek az államosítások, majd a felszámolások. Felszedték az említett hálózat több tagjának sínjeit, így megszűnt a pálházi, a bodrogközi és a hegyközi kisvasút, egyedül a nyíregyházi élte túl ezt a hullámot. Nagy megrázkódtatás volt ez az 1980-as években, hiszen sem a közúthálózat nem volt megfelelő a kistérségek számára, és most már a kisvasutak sem jelenthettek számukra kapcsolatot a nagyobb településekkel, városokkal. Később próbálkoztak a visszaállítással, de csak a pálházai kisvasútnak sikerült, így ma az egykori neves vasúthálózatból csak ez, illetve a nyíregyházi szakasz maradt.

A Pálházi Állami Erdei Vasút

A pálházi kisvasút a turisták kedvelt közlekedési eszköze, a helyiek életének szép színfoltja. Évente több mint 40 ezer turistát szállít a Zempléni Tájvédelmi Körzet legszebb részein. Az első vonalszakasz megtervezésére és lefektetésére 1888-ban került sor a Kemence-patak völgyében, a Károlyi-birtokon. A terveket Karomy Jusztinián erdőmérnök készítette, a vasút építését, pedig Pechan Gusztáv erdőmester végeztette. A 6,8 km hosszú vonalszakasz a Pálháza Ipartelepen levő fűrészmalmost kötötte össze a Kemence-patak völgyében levő erdőterülettel a kőkapui szorosig. Ekkor csak árufuvarozásra, elsősorban a kitermelt faanyag szállítására használták. Az elképzeléseknek megfelelt a vasút működése, így 1903-ban tovább bővítették. A fővonalat 4 km-rel hosszabbították meg a kőkapui kastély alatti alagúttal, így egészen a Susulyáig terjedt. 1925-re a vonalhosszúság 17 km-re bővült, elágazó szakaszokat építettek a Komlói- és a Határ-völgybe. Eleinte lóvontatással közlekedtek a szerelvények, 1902-ben tértek át a gőzmozdonyra. A sorozatos erdőtüzek miatt 1906-tól ismét lóval vontattak, csak 1920-ban tértek vissza a gőzmozdonyok használatára. Ezek közül az egyiket *Bimbónak* nevezték, ami ma is elerjedt neve a pálházi kisvasútnak. 1924-ben az országos vasúti hálózatba való beilleszkedés lehetősége nyílt meg, az akkor épült *Hegyközi Kisvasút* ugyanis áthaladt az Ipartelepen.

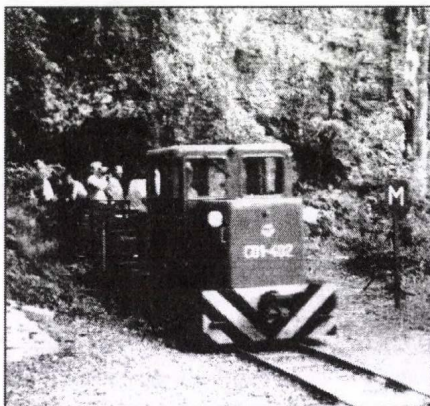
A pálházi erdei vasút

1947-ben a kisvasút állami kézbe került. Ekkor a tulajdonos erdőgazdaság az addigi 700 mm-es nyomtávot 760 mm-re bővítette. A személyszállítás bevezetése 1956-ban merült föl először Pálháza és Kőkapu között, a turisták 1958-ban vehették birtokba menetrend szerint. A kisvasút ekkor élte fénykorát, 15-20 ezer turistát szállított évente. 1963-ban a gőzmozdonyokat felváltották a diesel mozdonyok.

1980-ban komoly veszélybe került az erdei kisvasút, mivel a Hegyközi Kisvasút megszüntetésével az országos vasúthálózathoz már nem tudott csatlakozni. Ekkor az erdőgazdaság üzemszünetet rendelt el, ami a nyolcéves leállás kezdete volt. Ebben az időszakban többször fölmerült az újraindítás folyamata, viszont anyagi gondok miatt ez nem következett be. Végül 1988-ban a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács és a megyei Idegenforgalmi Hivatal támogatásának köszönhetően megkezdődhetett a munka. Segítséget nyújtott még a Borsodi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság, a MÁV miskolci igazgatósága, valamint a sátoraljaújhelyi gyárak, üzemek dolgozói. A Pálháza Iparteleptől induló 4 km-es szakasz teljesen átépült, a további 3 km Kőkapuig, pedig részleges felújítással vált újra használhatóvá.

1989. augusztus 15-én ünnepélyes keretek között került sor a kisvonat újraindítására, zsúfolt személykocsikkal. Minisztériumi közjóléti támogatással a következő évben sikerült felújítani a 37 méter hosszú kőkapui alagutat, és újabb 1 km-es szakaszt, így a végállomás Rostalló lett. Gazdasági okok miatt a teherforgalmazásról le kellett mondani, tehát az újraindítást követően csak személyforgalomra rendezkedett be. 1990-ben, az első teljes évben az utaslétszám már elérte az 1950-60-as évek fénykorának 18 ezres létszámát. Az utaslétszám fokozatosan növekedett, így a személyszállító kocsik és mozdonyok számát ehhez igazítva meg kellett növelni. 1996-ban a pályát újabb 1,2 km-re megnövelték – a Környezetvédelmi Minisztérium és az Északerdő ZRt., valamint a pálházai önkormányzat támogatásának köszönhetően –, így az indulóállomás Pálházára került be. Jelenleg a kisvasutat az Északerdő ZRt. Hegyközi Erdészeti Igazgatósága üzemelteti menetrend szerint április 20-tól október 24-ig. Az utasok szállítását 3 C 50-es mozdony, 3 zárt, 6 db nagyméretű nyitott műanyagtetős és 1 db nyitott kocsival oldják meg. Így összesen 400 fő befogadására képes.

Az utóbbi években az utasforgalom a következőképpen alakult (az Északerdő ZRt. adatai alapján): 2001-ben 45 652, 2002-ben 49 001, 2003-ban 56 431 fő vette igénybe a kisvasutat. E folyamatos növekedésnek a belföldi turizmus akkori fellendülése lehetett az oka. Az osztálykirándulások kedvelt helye volt a Zempléni-hegység, és utazásuk során előnybe részesítették a kisvasút használatát. Viszont 2004-ben 48 165 főre csökkent az utasok száma. Az emberek, ha tehették, inkább a külföld presztízsét választották, mint a belföld megszokott tájait. Ilyen nagyarányú csökkenés azóta nem következett be. A kisvasutak látogatottsága stagnál: 2005-ben 47 591 fő, 2006-ban, pedig 49 742 fő vette igénybe a kis járműveket. Ma a kisvasút látványosságnak számít a Zempléni-hegység területén, amihez hozzájárul a szép környezet, a környékbeli sok látnivaló, valamint a helyiek vendégszeretete.

Vonzóak a turisztikai és a természeti látványosságok. A Som-hegy oldalában található hazánk egyetlen perlitbányája, melyet 1958-ban nyitottak meg. A Károlyi-uradalom időszakában kialakult, fűrészmalomként és faraktárként szolgáló ipartelepen megtekinthető az Erdészeti Vadászati és Természetvédelmi Gyűjtemény, valamint egy szabadtéri kisvasút-kiállítás. A Kemence-patak völgyében jellegzetesek a kárpáti növények és állatok, melyek hazánkban csak kevés helyen fordulnak elő. A növények között megtalálható a pávafarkú salamonpecsét, az ikrás fogasír, a moldvai sisakvirág; az állatok között az alpesi gőte, kék meztelen csiga, havasi cincér. Az 1984-ben megalakult *Zempléni Tájvédelmi Körzethez* tartozik hazánk egyik legösszefüggőbb és legértékesebb erdőtakarója, ami védett növény- és állatfajok számára biztosít élőhelyet. Ritka ásványokat (kvarc, opál, jáspis, kalcedon) találhatunk, várromokban gyönyörködhetünk (Fűzér, Regéc, Boldogkő vára) e tájon. A tájvédelmi körzet fokozottan védett zónájában láthatjuk az égerligetek ritka fajtát, az enyves vagy mézgás égert. Ugyanitt akár 1,5 méter magasságot is elérő struccpáfrány-csoportokat tekinthetünk meg. A Kavicsváltói-forrásnál megköstölhetjük hazánk egyedüli riolit tartalmú forrásvizét, Rostalló közelében pedig megtekinthetjük az egykori „jégvermet”, ahol a lehűtött élelmiszereket tárolták.

A Nyírvidéki Kisvasút

Az ország második leghosszabb kisvasútja, összhossza 66,5 km. E vonalon 31-szer áll meg a vonat, 12 települést köt össze (Nyíregyháza, Kótaj, Buj, Paszab, Tiszabercel, Gávavencsellő, Balsa, Ibrány, Nagyhalász, Tiszatelek, Újdombrád, Dombrád). Az első pálya megépítésére Ferenc József 1905. szeptember 5-én adott engedélyt, ez a Nyíregyháza és Dombrád közötti 52 km hosszú, helyi érdekű vasúti szakasz. Még abban az évben elkezdték lefektetni a síneket, és ekkor alakult meg a *Nyíregyháza-vidéki Kisvasutak Társasága* is. 1905. december 21-én menetrend szerint megindult a teher-, 1906. március 4-én, pedig a személyforgalom. A Rétköz és a Tiszavidék életére pezsdítőleg hatott a vonal, egyszerűbb lett a közlekedés Nyíregyházára.

1911. augusztus 11-én a Nyíregyháza–Dombrád vonalból kiágazó Herminatanya–Balsa szárnyvonal kezdte meg a működését egészen a Tiszáig. Ezt követően a 8 km-es Nyíregyháza–Sóstó vonalszakasz nyílt meg, ami elősegítette a sóstói fürdő forgalmát. Villamos üzemre tervezték, feladata a város belső forgalmának a biztosítása is volt. A Tisza-híd 1930. október 23-i átadása után a Nyírvidéki Kisvasút csatlakozott a már kiépült Bodrogi Gazdasági Vasút meg a Hegyközi Kisvasút hálózatahoz, így 180 km hosszú, összefüggő keskeny nyomtávú vasúthálózat jött létre; *Nyírbodrogi Kisvasúti Rt.* néven egyesültek. Közvetlenül lehetett utazni Nyíregyházáról Sárospatakra, Sátoraljaújhelyre, illetve átszállással Kassára. 60 km/óra sebességgel közlekedést értek el, ami a keskeny nyomtávú közlekedésben a legmagasabb sebesség volt hazánkban. 1935-ben a Nyíregyháza és Sátoraljaújhely közötti 71 km-es távolságot 1 óra 45 perc alatt tették meg. Kezdetben gőzmozdonyok vontattak, az 1950-es években tértek át a dízel vontatásra, ez nagyobb teherbírású.

A gazdasági válság következtében azonban a személyforgalom felére, az áruszállítás kétharmadára csökkent. Majd a II. világháború is éreztette hatását, Németországba menekítették a járműveket, amelyek csak több évi kalandozás után tértek haza. A visszavonuló csapatok felrobbantották a balsai Tisza-hidat, melynek vonatforgalmát egy komp pótolta, a jobb parti hálózat felszámolásáig. 1948-ban államosították a hálózatot, a MÁV, illetve a Debreceni Vasútigazgatóság felügyelete alá került. Az ötvenes években felújították, korszerűsítették a vasúti sze-

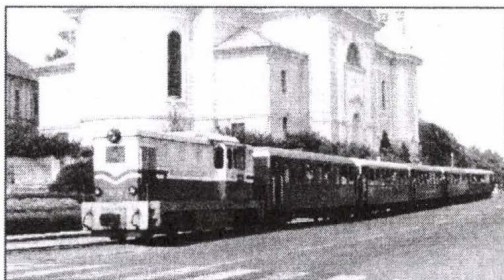
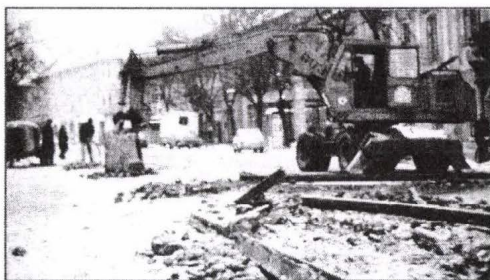
relvényeket, illetve az ágyazatot. A nyíregyházi belvárosi szakasz – vagyis a villamosforgalom – 1969-bent szűnt meg, egyidejűleg megépült, a kisvasút várost elkerülő szakasza. A hálózat kiindulópontja a nyíregyházi átrakó lett, innen indultak mind a teher-, mind a személyvonatok, de az utasok a Petőfi téren szállhattak fel, 1989-től pedig a nagyállomás mellett. E kisvasút megszüntetésének ötlete is felmerült a hatvanas, majd a kilencvenes években, de nagy kihasználtsága és a térség infrastruktúrája miatt ez szerencsére lehetetlen volt. A vasútbarátok körében komoly a törekvés a Nyíregyháza és Sóstó között közlekedő kis villamos járműveknek valamilyen formában történő újjáélesztésére. A régi nyomvonalon kiállították az egyik megmaradt kocsit, egy nosztalgiajármű üzembe helyezését tervezik.

Manapság a kisvasút fő feladata a hivatásforgalom kielégítése, de a turizmus részéről sem érdektelen e környék. Pár éve két nyitott kocsit építettek a nyári szezonra, mely a dombrádi és a balsai Tisza-partra igyekvőket szállítja. A teherszállítás mára veszített jelentőségéből a magas tarifák miatt, a személyforgalom azonban a mai napig megfelelő, mindig sok az utas. 1995-ben hagyományteremtő céllal megrendezték a *Nyítrvidéki Kisvasút Napját*, melynek célja az, hogy felhívja a figyelmet erre az érdekességre. Azóta minden év szeptemberének második szombatján megrendezik, ekkor a turisták megismerhetik a vasútvonal mentén elhelyezkedő települések látnivalóit, vagy éppen különleges utazási módként igénybe vehetik a kisvonatot egy tiszai fürdőzéshez. Nyíregyháza-Sóstón megtekinthető a 24 hektáron fekvő *Nyíregyházi Állatpark*, amelynek a gyűjteménye a budapesti után a legnagyobb, a több mint 150 féle állatfajának köszönhetően. Sóstón látható még a kisvasút 20. század eleji állomásépülete, amely ma étteremként üzemel, a közelben pedig a melegvízű kádfürdő, valamint a Csónakázó-tó várja a pihenni vágyókat. Érdekesség még: a Svájci-lak, mely 1866-ban épült a Sóstó legjelentősebb szállodájaként, valamint az 1911-ben eklektikus stílusban épített Krúdy Szálló. A közelben található az ország legnagyobb regionális szabadtéri néprajzi múzeuma, a *Sóstói Múzeumfalu*. E 7,5 hektáros múzeum 1979-ben nyílt meg.

Tiszabercelen láthatjuk a felvilágosodás egyik legjelentősebb alakjának, Bessenyei Györgynek a kúriáját, valamint a települést elhagyva egy XIX. századi szivattyútelepet, amely jeles ipartörténeti emlék. Ibrányban érdemes megtekinteni a XII. századi templomot, a gazdag néprajzi anyaggal rendelkező Ibrányi Galériát és a szabad strandot. Nagyhalászon megismerhető a Csuha-Kállay-kúria, a XVIII. századi református templom, valamint az állomás mellett felállított régi kisvasúti dízelmozdony. Dombrád vasúti múzeuma, illetve képtára érdekes látnivaló; a Tisza-parti homokos strand is vonzó tényező.

A Bodrogi Gazdasági Vasút és a Hegyközi Kisvasút

A mára már megszüntetett kisvasutak fontos szerepet tölthettek be mind a Bodrogi, mind a Hegyközi lakosságának életében. A nem megfelelően kiépített közúthálózat hiányában a kisvasút lehetővé tette a közvetlen kapcsolatot a nagyobb településekkel. A kisvasút megszüntetésével viszont visszaállt a korábbi helyzet, az elzárkózás. 1913. augusztus 13-án adták át a *Bodrogi Gazdasági Vasút* által 760 mm-es nyomtávval épített Cigánd–Királyhelmece, 1914. január 15-én, pedig a Cigánd–Sárospatak és az Elágazás–Kenézlő vonalakat. Ez nagy mértékben elősegítette a közutakon csak nehezen és körülményesen megközelíthető vidék gazdasági fejlődését. Trianon után Királyhelmece Csehszlovákiához került, így a Zemplénagárd és Királyhelmece közötti 10 km-es vonalszakaszt felszámolták.

A kisvasút Sátoraljaújhely főutcáján (1960-as évek)**Feltépik a síneket (1980)**

Ugyanabban az évben felmerült a Bodrogi kisvasút Hegyközebe való továbbvezetése, de *Hegyközi Kisvasút* megalakulására 1924-ig kellett várni. 1924. július 14-én a Sátoraljaújhely és Pálháza, december 13-án, pedig a Pálháza és Füzerkomlós közötti szakaszt nyitották meg, majd 1927. október 11-én a Sárospataktól Sátoraljaújhellyel összekötő vonalszakasz nyílt meg, amely a jelenlegi 37-es főút mellett haladt. A kisvasút Sátoraljaújhelyben a főutcán haladt végig, ahol a kitérőnél a gőzmozdonyok kézi forgatókorongjának elfordításában az utasok is részt vettek, ami 1964-ig a mai Kossuth-szobor lábánál volt. A vasút központi pályaudvara Sárospatak-átrakó volt, itt történt az átrakódás. 1930-ban átadták az előző fejezetben már említett balsai Tisza-hidat, így az egyes vonattársaságok pályaszakaszai egyesültek. 1938-ban Királyhelmece visszakerült Magyarországhoz, az első bécsi döntés következtében, így újra működésbe lépett a Zemplénagárd–Királyhelmece vonalrész. Ekkor egy virágzó időszak kezdődött a kisvonatok életében, mely a második világháború végéig tartott. A már felsorolt események következtek be: felrobbantották a Tisza-hidat, elvitték a járműállomány nagy részét.

1949-ben, pedig bekövetkezett a kisvasút államosítása is, először a MÁV Debreceni Igazgatóságához került, 1951-ben, pedig a Miskolci Területi Igazgatóságához csatolták. Ekkor Zemplénagárdon és Kenézlőn a Tisza-part megállóhelyen hurokvágányt képeztek ki a vonatok megfordulásának céljából, mivel ismét felszámolták Zemplénagárd–Királyhelmece pályarészt.

1968-ban Csanádi György hírhedt közlekedéspolitikai koncepciójának lényege a közúti forgalom fejlesztése volt. Ennek következtében 1968 és 1982 között 1691 kilométeren szüntették meg a pályaforgalmat, beleértve a Hegyközi Kisvasutat és a Bodrogi Gazdasági Vasutat is. A kisvasút 1980. november 29-én, szombaton 23 óra 17 perckor futott be utoljára a sárospataki központi állomásra. Ekkor megkezdődött a térség hanyatlása. A buszjáratok nem tudták kielégíteni a térség igényeit, az ígért előnyök a közúti forgalomra tereléssel nem következtek be.

A kilátástalan jövő

A kisvasutak 27 éve szűntek meg, sokan azóta sem tudtak e ténybe beletörődni. A térség kisebb települései mai napig el vannak zárva: rosszak a bekötőutak; kevés a buszjárat; gyakran kerülni kell tenni, ha nagyobb városba akarnak a térségbeliek eljutni, ami több költséggel jár. E rossz helyzet az oka annak, hogy a kisvasutakat újra akarják indítani. A kisvasút nemcsak a helyiek elvárásait szolgálhatná, hanem a turizmusét is. A Bodrogi és a Zempléni-hegység fejlődő turizmusában környezetbarát utazási lehetőségként; tájbailló, hagyományos közlekedési eszköze lehetne a vidéknek.

Az 1990-es években többször felmerült a Sátoraljaújhely–Füzérkomlós szakasz visszaépítése, de ebből nem lett semmi. A mai napig minden választáson a kampánybeszédekben felmerül a kisvasút visszaállítása. A környék lakói támogatnák is az ötlet megvalósítását. Viszont az anyagiak komoly gondot jelentenek, hiszen csupán önkormányzati pénzből lehetetlen a megvalósítása; szponzorokra lenne szükség. A kisvasút ismételt közlekedése viszont turisztikai vonzerő lenne. Nemcsak a nyári szezonban sokszorozódna meg a turistaforgalom, hanem a téli időszakokban is, hiszen egy nosztalgikus utazás a gyönyörű környéken még jobban vonzaná a szomszédos országok lakóit és természetesen a belföldi látogatókat is.

Készítettem egy felmérést, melynek legfontosabb pontjait ragadom most ki. Tartalma a ma is működő Pálházi Állami Erdei Vasútra, illetve a már megszüntetett bodrogi és hegyközi kisvasutakra vonatkozik. A kérdőívet 200 ember töltötte ki, akik Sárospatak környékén élnek, dolgoznak, iskolába járnak. A kérdőív elsősorban a kisvasutak kihasználtságára, idegenforgalmi jelentőségére, a megszüntetett kisvasutak jövőjére kérdez rá; értelmesek-e a kisvasúttal kapcsolatos célkitűzések: fejlesztések, egyes vonalszakaszok visszaállítása. Kérdéseket tettem fel a kisvonatok forgalmára, kihasználtságára vonatkozóan. A válaszadók 78 %-a nyári szezont jelölte meg a legforgalmasabb időszaknak, amely sajnos a szezonálitást mutatja. A megkérdezettek javasolták a reklámozást (kiadványok, prospektusok), kitértek a nevezetességek megismertetésére, amiben nem szűkölködik a környék; erdei iskolák működtetésére, hiszen ritka növények, állatok sokasága található meg a Zempléni-hegység területén. Javasolták az osztálykirándulások, nyugdíjas csoportok kisvasúton történő utazását, ami ma is megvan, csak kis számban, tehát valami ehhez kapcsolódó programcsomagot kellene összeállítani a kisvasutak üzemeltetőinek. Fel lehetne vetni egy téli 1-2 hónapos üzemeltetést, mely több turistát vonzana. A téli sportokat kedvelők gyakran utaznak a sátoraljaújhelyi pályához, ami közel van a pálházi kisvasúthoz. Valószínű, hogy beiktatnák a túrájukba a kisvonal „kipróbálását” is. A megkérdezettek többsége, 69 %-a szerint célszerű a fenntartás, hiszen nem szabad hagyni kárba veszni az ország apró értékeit. Fontos lenne a megszüntetett kisvasutak visszaállítása. A régen kiépített hálózat, ha újra működne, megkönnyítené az itt lakók életét, a turizmust is fellendítené. A válaszadók 88 %-a is így gondolja. Szerintük a bodrogi és a hegyközi kisvasút kiemelkedő szerepet töltött be az itt élők életében; hiányukat mai napig nem pótolja semmi, mivel a megszüntetéskor beígért változások mostanra sem valósultak meg. A közút-hálózat mai napig nem megfelelő, a távolsági buszok a kieső településekre ritkán járnak.

Természetesen akadtak olyanok is, akik nem tartják, tartanák hasznosnak a kisvasutak üzemeltetését. Valószínűleg még nem vették igénybe, és így nem tudják értékelni, mit is jelent, jelentene a fejlesztésük Északkelet-Magyarországon. Viszont az ő arányuk (31 %) eltorpül a kisvasutakat támogatókéhoz képest. Szponzorokra, pályázati lehetőségekre lenne szükség, hogy mindenki felismerhesse a bennük rejlő lehetőségeket.¹ Remélem, egyszer sikerül a kisvasutakat érdemben bevonni az idegenforgalomba.

¹ FELHASZNÁLT IRODALOM: *Halas György*: Volt egyszer egy kisvasút, Miskolc, 1994. - Vendégváró: Vonattal Magyarországon. Miskolc, 2000. - A Zempléni-hegység: Turistaatlasz és útikönyv. Bp., 2004. - *Sipos István*: A kisvasút születésnapján. Zempléni Múza, 2003. nov. - *Kovács Dániel*: Zemplénagárd krónikája, Zemplénagárd, 2000. - Nyíregyháza. Nyíregyháza, 2003. - Internet: www.erdeikisvasut.linkpark.hu; www.kisvasut.hu.

FEKETE BALÁZS

1848-as jelképek az 1956-os forradalom napjaiban¹

1956. október 23-án egy országosan kibontakozó diákmozgalom követelésére épülve szerveződött meg az a poznani eseményekre reagáló szimpátiatüntetés, amely elsöpörte az utolsó korlátokat is az emberekben. Kitört a forradalom. Az 1956-os év már az október előtti időszakban is bővelkedett nagy jelentőségű országos és nemzetközi politikai fordulatokban, utalhatunk itt többek között Hruscsov februári beszédére, s vele együtt a magyar politikában is érezhető váltásra, majd október 6-án Rajk László temetésére. Mindezzel párhuzamosan fogalmazódtak meg az óvatos vagy határozottabb reformkövetelések, az október végi napok eseményeinek elsöpőrő ereje, a társadalom minden rétegét magával ragadó harc azonban mindenképpen váratlanul érte a hatalmat és a kortársakat is egyaránt.

Az események előzményeinek és magának a forradalomnak a vizsgálatakor szembevetendő az 1848-49-es forradalom szimbólumrendszerének újjáéledése, illetve megújodása. '48 jelképeit 1948-tól, a százéves évforduló megünneplésétől maga a hatalom igyekezett kisajátítani, vele saját forradalmiságát igazolni, esetleg a növekvő társadalmi feszültségeket enyhíteni. Ilyen kísérletként értékelhetjük a később a forradalom ideológiai előzményeként felfogható Petőfi Kör létrehozását is, amely eredetileg Bessenyei Kör néven alakult meg 1954-ben fiatal irodalmárok és más értelmiségiek párton kívüli vitaklubjaként. 1955 tavaszán a párt jónak látta a Kört saját ifjúsági szervezete, a DISZ felügyelete alá helyezni. Megváltoztatták a nevét, hogy az ifjú értelmiség Petőfi forradalmi szellemét kövesse, titkárává pedig a egykori NÉKOSZ egyik vezető személyiségét,² Tánczos Gábort nevezték ki. Az új mozgalom azonban egyáltalán nem volt lojális a Rákosi-féle vezetéssel szemben, tagjai egyre bátrabban fogalmazták meg azokat a kritikákat, melyek látens módon a társadalom minden rétegében jelen voltak. A Kör hatására jellemző, hogy az őszi hónapokban néhány vidéki városban is alakultak hasonló értelmiségi vitafórumok, melyek névadásában szintén a '48-as jelleg dominált: Szombathelyen a Vasvári Kör, Debrecenben a Kossuth Kör.

Ha megvizsgáljuk a forradalom alapjául szolgáló, az egyetemisták által megfogalmazott 16 vagy esetleg 14 pontot, egyértelműen elének tárul a hasonlóság az 1848-as 12 ponttal. Mindkettő központi kérdése az ország függetlensége, az alkotmányosság és a társadalmi-politikai átalakulás. A pontokban nemcsak áthallások vannak, hanem az egyetemi ifjúság tudatosan is törekedett a forradalmár ősökkel való közösség kifejezésére. Ez annak is betudható, hogy a Rá-

¹ Ezt a cikket bevezető tanulmánynak szánja a szerző, szűkebb témaköre a diósgyőri munkástanácsok (LKM, Dimá-vag) tevékenysége.

² NÉKOSZ = Népi Kollégiumok Országos Szövetsége; Az MDP paraszttromantikával, anarchizmussal és nacionalizmussal vádolta a NÉKOSZ-t, ennek nyomán 1949. július 10-én a NÉKOSZ feloszlatta önmagát, ezt követően a kollégiumokat államosították.

kösi-rendszer a nemzeti eszményeket szándékosan háttérbe szorította az internacionalizmussal szemben, 1848 centenáriumát pedig a szokásos aktuálpolitikai tézisek kinyilvánítására használta fel. Ez a tendencia jelen volt az élet minden területén, az új szimbólumok, egyenruhák, bálványok és kötelező retorikák révén, amelyek ellen tiltakoztak az egyetemisták: „*A meglévő, magyar népnek idegen címer helyett kívánjuk a régi magyar Kossuth-címer visszaállítását. A magyar honvédségnek a nemzeti hagyományokhoz méltó új egyenruhát követelünk. Követeljük, hogy március 15. és október 6. nemzeti ünnep és munkaszüneti nap legyen.*”³ Ehhez kapcsolódik az előző pont, melyben követelik a Sztálin-szobor eltávolítását, s azt, hogy helyére „az 1848–49-es szabadságharc hőseinek és mártírjainak méltó emlékművet emeljenek.”⁴ Az, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, mint a független magyar köztársaság szimbóluma milyen fontos volt a kor emberének széles társadalmi rétegekben, azt bizonyítja, hogy hasonló pontokat fogalmaznak meg később a munkástanácsok is követeléseikben.

Az egyetemi diákság által szervezett október 23-i tüntetésben, amely a forradalom kezdete lett, az aktualitások mellett szintén számos 48-as kötődésű elem mutatható ki. A Petőfi tér után a Bem szoborhoz vonult az egyre nagyobb létszámú tömeg, a résztvevők így szerették volna kifejezni a lengyelországi eseményekkel⁵ való szolidaritásukat. Az 1848-as kötődés egyértelmű, ahogy az a tüntetők jelszavából is érződik: „*Bem apó és Kossuth népe, menjünk együtt, kéz a kézbe!*” Az úgynevezett Kossuth-címer is ekkor vált legendás jelképpé, egyenrangú szimbólummá a kivágott közepű, a Rákosi-címertől megszabadított nemzeti színű zászlóval. Egy visszaemlékezés szerint „a Bem téren magyar és lengyel nemzeti zászlók lobogtak (...) két fiú kivágta az egyik magyar zászló közepéből az »alkotmánycímert« és a lukas közepű zászlót körülhordozták a téren kiabálva: Kossuth-címert akarunk! A tüntető tömeg átvette a követelést, a környező házakra, laktanyákra és a Külügyminisztériumra ennek következtében sorra tűzték ki a Rákosi-címertől megtisztított nemzeti zászlókat. (...) Az akkori generációk a köztársaság jelképeként éltek meg a Kossuth-címert, mint nemzeti jelképet.”⁶

Bár a korona nélküli címer már jóval Kossuth előtt megjelent a magyar heraldikában, így az elnevezés hibásnak tekinthető,⁷ köztársasági jelképként való alkalmazása azonban már 1848-ban egyértelmű. „A magyar republikánus körök ebben az értelemben kezdték el használni e címerváltozatot 1848 decemberében V. Ferdinánd lemondása és Ferenc Józsefnek a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül történt uralomra lépése után a Március Tizenötödike című újság hasábjain. A korona levételével azt kívánták hangsúlyozni, hogy Ferenc Józsefet nem ismerik el uralkodónak, és hogy szakítottak a királysággal. Példájukat egyre többen követték, s a korona nélküli kiscímert már tág körben alkalmazták 1849 tavaszán, amikor a kormányzó-elnök Kossuth Lajos a Függetlenségi Nyilatkozatot követően utasítást adott ki az 'új helyzetnek megfelelő', a 'magyar álladalom pecsétje' körirattal való használatára.”⁸ A király

³ A műgyetemisták 14. pontja. = 1956 plakátjai és rölapjai, 1991: 20.

⁴ A műgyetemisták 13. pontja Uo.

⁵ Władysław Gomułka első titkár reformkísérlete. Az 1956-os poznańi forradalmi megmozdulások hozzájárultak a háború utáni kommunista rendszer viszonylagos felpuhulásához. Hatásuk és a történelmi magyar–lengyel barátság hagyományai, jelentős szerepet játszott az 1956-os magyar forradalmat megelőző politikai erjedésben.

⁶ Horváth Lajost idézi Selmeczi Kovács Attila: A Kossuth-címer – legenda és valóság. = Ethnographia 1999. 1. sz.

⁷ Erre a következtetésre jut Bertényi Iván (Új magyar címer, 1993.) és Selmeczi Kovács Attila (i. m.) is.

⁸ Bertényi 1993: 79.

nélküli nemzeti függetlenség jelképévé válik tehát a jellegzetesen magyaros címerpajzsú Kossuth-címer, mely a két vesztes világháború után egy rövid időre újból hivatalos jelkép lesz.

A fordulat éve, 1949 fordulat a címertörténetben is. „Szakítva több évszázados történelmi, nemzeti hagyományainkkal, az 1949 augusztusi alkotmány magyar előzmények nélkül álló címert emel nemzeti szimbólumaink közé. [...] Szinte megkülönböztethetetlen egyes szocialista országok címerétől.”⁹ Rákosi előadói beszéde szerint ez a címer világosan kifejezésre juttatta azt, „ami az öntudatos szocialista munkás és dolgozó paraszt jelképe: a kalapácsot, a vörös csillagot, a búzakoszorút és az aranyos búzakalászt a piros-fehér-zöld nemzeti színekkel. Aki e címert látja, magyarázat nélkül is rögtön megérti belőle, hogy ez a dolgozók országát jelképezi.”¹⁰ A „dolgozók országa” azonban – amint azt láthattuk – nem értett ezzel egyet, s ezt kifejezésre is juttatta október 23-án. Sajátos ellentmondásként azonban az október végi napokban a középületek falára, teherautókra, magyar tankokra festett Kossuth-címer képe a forradalom leverését követően alig egy héttel az új rezsim központi törvénytára, a Magyar Közlöny 1956. november 12-i számának címlapján jelenik meg, a következő rendelet kíséretében: „A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 26. számú határozata: a Magyar Népköztársaság címere a »Kossuth-címer«.”¹¹ A Magyar Közlöny címlapján egészen 1957. május 11-ig szerepelt a Kossuth-címer, amíg Kádár, igérete ellenére a kihirdetett alkotmánymódosítással új címer, a Kádár-címer lépett érvénybe. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány hatalma olyannyira labilis volt az első hónapokban, hogy egy ideig nem mert e régi-új forradalmi jelképhez nyúlni, mely egységes társadalmi háttérrel rendelkezett. Szomorú végjátéka a forradalomnak, hogy az első halálos ítéletek pecsétjén még a szabadság szimbólumává vált Kossuth-címer látható, melyet később a „reakció trójai falova”-ként aposztrofáltak.

1956 október végének napjaiban, a forradalom győzelme utáni konszolidáció korszakában szintén egy 1848-ból ismert forradalmi szerv játszotta a főszerepet. A *Nemzetőrség* létrejötté 1848-ban közkíváncs volt: megfogalmazódott mind a forradalmi hangulatban született 12 pontban, mind a pozsonyi országgyűlésen – a pesti eseményektől függetlenül – határozati formában. „A Nemzetőrség kezében van a hazának közbátorsága, s a szabadság leg-erősebb támaszának, a rendnek fenntartása.”¹² Mindez jól mutatja a Nemzetőrség egyszerre forradalmi, és az új kormányzathoz hű jellegét, mely megmutatkozik 56-os rövid történetében is. „1789-ben a francia Nemzeti Gárda a felfegyverzett népet jelentette a király rendelkezésére álló hadsereggel szemben. A '48-as magyar reformerek a nemzetőrséget mint „polgárkatonaságot” akarták létrehozni az országban állomásozó, Bécsből vezényelt haderővel szemben. Vagyis az elképzelés egyszerre szolgált nemzeti és polgári célkitűzést.”¹³ 1956-ban a Nemzetőrség létrejöttének két oka is volt: az egyik az októberi napokban összetételét tekintve döntő változásokon keresztülment hatalom vágya a konszolidációra, másrészt a forradalom győzelme után az addig elítélt szabadságharcosok igyekezete a gyűlölt karhatalom,

⁹ Laszlovszky József: A magyar címer története, Bp. 1989. 39.

¹⁰ Rákosi idézi: Bertényi i. m. 1993. 82-83.

¹¹ Magyar Közlöny 1956. 93. sz. 568.

¹² Pest város Rendre Ügyelő Választmányának felhívása, 1848. április 2. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán, Bp., 1973: 9.

¹³ *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848-ban. = Új Forrás, 1998. 6. sz.

az ÁVH felszámolására. A Nemzetőrség szervezése már október 26-án megindult kormányutasításra, a rendőrség felügyelete alatt, illetve sok helyen spontán módon használva e 48-as kifejezést, létrejöttek fegyveres vagy fegyvertelen csoportjai, főleg vidéken. Az események gyors változásai miatt azonban az új szerv az eredetileg kisegítő karhatalmi egység szerepét hamar kinőtte, s a politikai fordulat itt is komoly változásokat hozott magával. A Nemzetőrség magját ezentúl már azok a fegyveres csoportok alkották, amelyeket a forradalom kitörésekor még úgy jellemeztek, mint „akik ifjúságunk körében a sovinizmus mótelyét igyekeznek terjeszteni, s a demokratikus szabadságot, melyet államunk a dolgozó népnek biztosít, nacionalista jellegű tüntetésre használtak fel.”¹⁴ Az októberi harcokban még szervezetlen csoportok integrálódtak be az új Nemzetőrségbe, amely központi irányításával már létfontosságú szerepet töltött be, mind a főváros, mind a vidék életében.

E szervező munkában fontos szerepet játszott az addigi politikai fogoly Király Béla, valamint Budapest rendőrfőkapitánya, Kopácsi Sándor. Király mint minden részletre ügyelő szervező napok alatt hozta létre a Nemzetőrség szervezetét, és hangolta össze a többi karhatalmi egység irányítását. Az október 31-én létrejött Forradalmi Karhatalmi Bizottság lett ennek a munkának a szervezője, külön végrehajtó operatív csoporttal. Jellemző, hogy Királyék már annyira előkészítették a Nemzetőrség szervezését, hogy jelentkezési űrlapokat is hoztak magukkal, amit az ott lévőknek ki kellett tölteniük. Ebben jelteni kellett a megalakult nemzetőr-csoport létszámát, meglévő és igényelt fegyverzetét. Közölték, hogy a nemzetőr igazolványokat még aznap vagy másnap kiosztják. Király Béla bejelentette, hogy a Nemzetőrpáncsnokság a Deák téren található meg. Az Írószövetség küldöttei köszöntötték a megalakult Nemzetőrséget, Tamási Lajos elszavalta a „Piros a vér a pesti utcán” című versét.¹⁵

Ezután Király közleményt fogalmazott meg, amely az új forradalmi karhatalom létrejöttének magyarázata, s a 48-as hagyományokhoz való ragaszkodás kimondása volt, és amit elküldött a sajtónak, a szabadságharcos egységeknek, erről a Kossuth Rádió délután tájékoztatót. A beszédben egyértelmű utalások történnek az 1848-as forradalommal való kontinuitás kihangsúlyozására: „A nemzetőrök az 1848-as dicső forradalom és szabadságharc hős nemzetőrségének utódai. Utódai és követői tehát azoknak a hős nemzetőröknek, akik a győzelmes ozorai, pákozdi csatákban és a győzelmes 1849-es tavaszi hadjáratban összefűzték az agresszorok erőit. Ezen hős elődök dicsőségéhez ma a győzelmes nemzeti demokratikus forradalmuk hőstetteit csatolták, és kívívták ezzel nemzetünk és a világ közvéleményének tiszteletét. [...] A nemzetőrzászlóaljak a dicső elődök, az 1848-as nemzetőrségek csapatzászlóival azonos csapatzászlókat kapnak, amelyekre ünnepélyesen felesküsznek.” Ezután az új karhatalom legfőbb célját, a konszolidációt fogalmazza meg: „A nemzetőrség alakulatai és tagjai minden erővel különítsék el magukat a szórványosan fellépő rendzavaróktól. E cél elérésére a mai napon számukra külön nemzetőrségi fegyverviselési igazolványokat adunk ki. A mai naptól a nemzetőrök a nemzetőrség jelvényeit viselik, és fokozatosan, a honvédség rendfokozataival azonos nemzetőr-rendfokozatokat nyernek el. [...] Felhívom a nemzetőr-alakulatokat, hogy igazolványaik, jelvényeik, működési felhatalmazásuk, anyagi és minden-

¹⁴ Gerő Ernő beszéde október 23.-án este. = A forradalom hangja: Magyarországi rádióadások 1956. október 23.-november 9. 1989: 24.

¹⁵ *Eörsi László: A Corvinisták 1956. Bp., 2001. 94.-100.*

nemű más támogatásukért forduljanak a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottságához. A Honvédelmi Minisztériumot és az illetékes belügyi szerveket felkértem, hogy a honvédségnek és a rendőrségnek a győzelmes nemzeti demokratikus forradalom vívmányai mellett kitartó személyeiket a személyazonossági igazolványhoz csatolt betétlappal lássák el, hogy ezzel elkülöníthetők legyenek a forradalom ellenségeitől, valamint a fegyveres testületek egyenruhájába esetleg rejtőzött gonosztevőktől.” A beszédet pedig ezzel a felszólítással zárja Király: „Nemzetőr, honvéd, rendőr bajtársak! Erősítések harckészültségeket szent hazánk és dicsőséges nemzeti demokratikus forradalmuk vívmányainak védelmére, a forradalmi rend teljes megszilárdítására. Fegyelmezett magatartásokkal öregbítsétek az eddig is kivívott tekintélyeteket. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság és a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság nevében: Király Béla vezérőrnagy”¹⁶

A közállapotok minden nap közelebb kerültek konszolidációhoz, eljutva addig, hogy már a következő hét elején tervbe vették a gyárakban a munka újbóli felvételét, Budapesten pedig gőzerővel folyt a „nagytakarítás”. Ahogy Bibó István írta ezekben az időkben: „A dicsőséges magyar forradalom egy hét alatt megteremtette azokat a viszonyokat, melyekben lehetségessé válik valóságos, szabad magyar demokrácia megindítása.”¹⁷ A konszolidáció és a rendteremtés utolsó nagy akcióját november 4-ére tervezték, mikor egész Budapestet végigfésülték volna, s mivel ekkor már csak a nemzetőrök és a régi karhatalom képviselői viselhettek fegyvert, az összes többit begyűjtötték volna a „Vasárnapi Hadművelet”¹⁸ keretén belül.

Ezt a hadműveletet azonban már más hajtotta végre. Amint az közismert, az eredeti tervet elsöpörte egy nagyhatalmi döntés, a „Vihr”, azaz a Forgószél.¹⁹ Ezután 1957. február 19-én megalakították a pártnak közvetlenül alárendelt fegyveres erőt, a Munkásőrséget. Vita volt a felállítandó párthadsereg elnevezéséről, az előkészületi anyagokban még – talán a Nemzetőrség „népi” változataként – népőrségnek nevezték, de aztán az Ideiglenes Intézőbizottság ülésén a munkásőrség elnevezés mellett döntöttek. Az új fegyveres testület a cseh-szlovák munkásmilíciák mintájára jött létre, mely csak a pártnak volt alárendelve.²⁰

Azt hogy 1956 ifjúsága mennyire érezte magáénak 48 szellemét, azt a visszatérő jelképek mellett március 15-éhez fűződött reményei is bizonyítják. A forradalom leverése után az utolsó fellángolás a MUK jelszavának megjelenése volt a suttogó propagandában, de nem ritkán a falra festve is. „Márciusban újra kezdjük!” volt a jelszó, és bár mögötte nem volt komoly mozgalom vagy szervezet, de az elnyomás fokozásához felhasznált propaganda eszközeként a hatalom életben tartotta, hogy erejét mutatva mind keményebben léphessen fel. A Kádár-kormány regnálásának idején végig félt attól, hogy a fiatalok március 15-ének megünneplésekor a rendszer ellen fordulnak, ami egy alkalommal meg is történt, 1973-ban. A forradalmi eszmék ezen a ponton is egybefonódtak, hisz a rezsim március 15-én október 23-ára emlékezett.

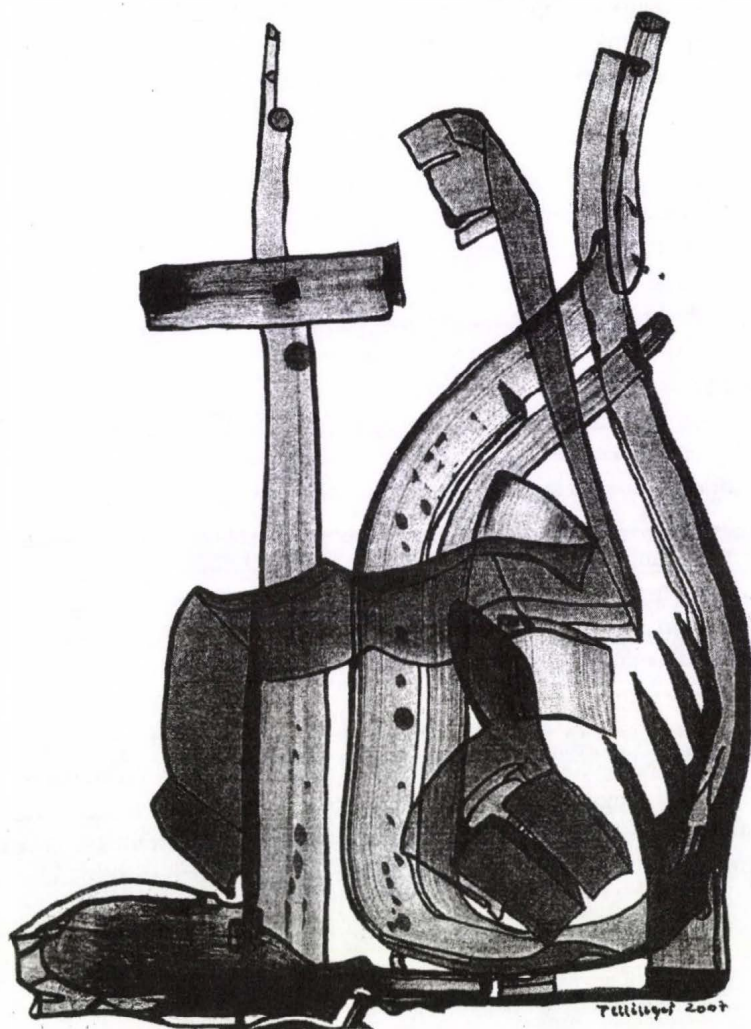
¹⁶ Király Béla: Honvédségből Néphadsereg, Bp. 1989. 261-262. - A forradalom hangja 342-343.

¹⁷ Bibó István: A politikai és alkotmányjogi kibontakozás útja. = Bibó István: 1956-. Bp., 2003. 46.

¹⁸ Kopácsi Sándor: Életfogytiglan. Nyíregyháza, 1989.

¹⁹ A szovjet beavatkozás hadműveletének fedőneve.

²⁰ Szokolczai Atilla: A fegyveres erőszakszervezetek restaurálása 1956-1957 fordulóján. = Évkönyv VII. 1999. Magyarország a jelenkorban, Bp., 1999. 35-36.

OROSZNÉ PREPOG ERIKA

Emlékek, versek 1956-ból Egy tarcali emigráns fiatalember emlékfüzetei

*Haza, és szabadság. Ez a két szó, melyet
Először tanuljon dajkától a gyermek.
És ha a csatában a halál eléri,*

Utószor e két szót mondja el a férfi!

(Petőfi: A magyar nép))

2006. október 23-án – az 1956-os forradalom 50. évfordulóján – a Tarcali Helytörténeti Gyűjteményben az eseményhez méltó, szép kiállítást rendeztünk. A kiállítási anyag összegyűjtésében azonban nem volt könnyű dolgunk, hiszen a forradalom leverése után – félve a megtorlástól – mindenki igyekezett szabadulni a kompromittáló iratoktól, röpcéduláktól, újságoktól, fényképektől. Ezért nagyon kevés dolog maradt fenn ebből az időszakból. Hogy a kiállítás mégis összeállt, abban nagy segítségünkre voltak a társintézmények: a miskolci Herman Ottó Múzeum, a szerencsi Zempléni Múzeum, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, a Rákóczi Múzeum, és egy tarcali lakos, aki az 1956-os eseményeknek központi szereplője volt a településen. Ő *Keresztényi József*, aki önzetlenül állt ügyünk mellé, és a gyűjtést nemcsak tárgyi anyaggal segítette, de alkalmunk nyílt megismerni az ő élettörténetét, a forradalomban vállalt szerepét, az elbukás utáni eseményeket, külföldre menekülésének körülményeit, eseményeit is. A tárgyi anyagok között szerepelt néhány iskolai füzet is, amely jelen dolgozatomnak központi témájául szolgál.

Keresztényi József 1935-ben született Tarcalon. Itt végezte az elemi iskolát, majd 1953-ban kőműves szakmunkás bizonyítványt kapott Miskolcon. Szeretett volna tovább tanulni, hogy építésztechnikus lehessen, de a család nehéz anyagi helyzete miatt kenyérkereső foglalkozás után kellett néznie. Édesapja a doni ütközet idején halt meg Oroszországban. Édesanyja egyedül nevelte őt és öccsét. Szegényen éltek. József volt a családfenntartó, aki a diósgyőri vasgyárban dolgozott. Éppen délutános műszakban volt azon a napon. A dolgozóknak feltűnt, hogy ezen a délutánon nem a szokásos mozgalmi zene jött a hangszórókból, hanem 1848-as indulókat játszottak. Senki sem tudta, mi történt. Majd egyszer csak bemondták a rádióban, hogy Pesten kitört a forradalom. A műszak vége előtt félórával kértek minden munkást, hogy 22 órakor a gyár előtt gyülekezzenek. Ez a műszak végeztével így is történt. A hangszórókból ekkor már a Himnusz hangzott fel. Az emberek elmondták, hogy az ÁVO-sok mit tesznek a tüntetők ellen. Mindenki fellázadt. Elhatározták, hogy éjjel fognak tüntetni. 13 pontban fogalmazták meg, amit a forradalom követelt. Eközben leállt a miskolci forgalom, óriási tömeg gyűlt össze, kik a Himnusz énekelték meg indulókat. A rendőrség épülete elé mentek, mellyel szemben egy orosz lakótelep volt. Amikor a kapuhoz ér-

tek, már folyt a harc. Az épületből az ablakon keresztül lövöldöztek. Különböző kegyetlenkedéseknek voltak szemtanúi. Magyar ölte a magyart. Az oroszok tankokkal jöttek ki, a tömeget a Szinváig nyomták. Ott állt meg az első tank, és lövöldözött. Belelőttek egy kis kápolnába, amely kigyulladt. Volt a közelben egy étterem, annak az udvarára menekültek, és a földre feküdtek a lövések elől. Amikor abbamaradt a lövöldözés, és felmerészkedtek a földről, akkor óriási döbbenettel tapasztalta a fiatalember, hogy sajnos nem kelt fel mindenki. Voltak, akik meghaltak.

Közben a nyomda már készítette a röpcédulákat, melyeket szétszórtak. Néhány röpcédulát ő is magához vett, és a Szinva partján végiggyalogolva ment a vasútállomásra. A hazafelé vezető úton nem tudott a megélt élmények, a szörnyű vérengzés hatása alól szabadulni. Reggel azonnal a piactérre ment, ott leverte az élelmiszer bolt bejárata fölötti vörös csillagot, majd beszélni kezdett a pesti és a miskolci véres eseményekről az embereknek. Elmondta, mi történt a miskolci utcákon, és felolvasta a forradalmi 13 pontot. Beszélt egy szabad ország, egy boldogabb élet reményéről. Kérte az embereket, hogy álljanak mellé, védjék meg a magyar hazát, a magyar népet. A tömegből kiabáltak, tapsoltak, és könnyes szemmel énekeltek a Himnuszt. Ezzel indultak meg a tarcali események, melyeknek ő lett a főszereplője. Az emberek vállon vitték a községházára, ahol felszólította az ott tartózkodó rendőröket, hogy tegyék le a fegyvert, és őket is, meg a községháza dolgozóit is hazaküldte. A forradalom nevében lefoglalta a hangszórókat, és azokon keresztül szólt a néphez. Szinte az egész falu mellé állt. Biztatták, éljeneztek. A következő napok eseményei is ebben a felforrósodott hangulatban zajlottak. De az emberek, a vezetők mindvégig megőrizték emberségüket, emberi méltóságukat, és nem történt semmilyen törvénytelen cselekedet Tarcalon.

Elérkezett azonban november negyediké, amikor újra támadtak a szovjetek. A felvonuló tankok Tarcalon keresztül haladtak Miskolc irányába. Elbukott a magyar forradalom. A forradalmároknak rá kellett döbbsenniük, hogy számukra ebben az országban nincs jövő. Itt, rájuk csak a megtorlás, a halál vár. Ezzel a ténnyel Józsefnek is szembe kellett néznie, s mivel más választása nem igen volt, ha életben akart maradni, arra kényszerült, hogy külföldre meneküljön. Úgy döntött, hogy Jugoszláviába megy. 1957. február negyedikét írtak azon a napon, amikor elbúcsúzott édesanyjától, s pénztelenül, mindössze egy Petőfi-kötettel, egy magyar zászlóval, és egy kisméretű Magyarország térképpel indult az ismeretlen világba. Budapestre utazott, onnan pedig – egy ismerőse javaslatára – Pécsre ment tovább, ahová késő délután érkezett meg. A továbbiakban is az ismerőse tanácsa szerint cselekedett, ráállt a vasúti töltésre, s annak mentén indult el. Meglehetősen hosszú ideig gyalogolt. Elhagyott egy temetőt, ahol át kellett lépnie a vasúti pálya bal oldalára. Ekkor meglátta az előre megadott parasztház világító ablakát. Egy idős szerb házaspár hajléka volt ez. Az idős emberek enni, inni adtak neki, megpihent egy kicsit és utána kikísérték a sötét udvarra. Azt mondták neki, ne féljen. Megmutatták, hogy merre menjen, s elmondták, hogy körülbelül másfél óra múlva eléri a jugoszláv katonákat, de azok nem fogják bántani, hanem a gyűjtőtáborba viszik. A tábor Csákváron (Cakovec) volt.

Minden úgy történt, ahogy a kedves idős emberek mondták. A katonák feltartóztatták, és igazoltatták, majd bekísérték a fogolytáborba, ahol már sok menekült tartózkodott. Ettől kezdve ő is a táborlakók egyhangú életét élte. A tábor fegyveres jugoszláv katonák őrizték.

Olyan volt a hangulat, mint egy hadifogolytáborban. A napok nehezen teltek. Hiányzott szülőfaluja, édesanyja, testvére. Lassanként megismerkedett a körülötte lévőkkel, megfigyelték a lehetőségeket. A táborból sokáig ki sem mehettek. Nagyon „vigyáztak” rájuk. A Vöröskereszt-től minden nap kaptak két szál cigarettára való pénzt, amit összegyűjtöttek, és abból füzeteket vásároltak maguknak, melyeket emlékkersekkkel, magyar nótákkal, forradalmi dalokkal, versekkel írtak tele. De ki nem maradhatott belőlük a Himnusz és a Szózat. Hiszen messze az otthonától, édesanyjától, az alig 21 éves fiatalembernek a Petőfi-kötet, a magyar zászló és ezek a füzetek jelentették a kézzelfogható hazát. Az emlékfüzetek, melyek azért születtek, hogy emlékeztessék a tábori közösség lakóit az együtt töltött időkre akkor is, ha majd el kell válniuk, és a sorsuk más-más országokba sodorja őket. Ugyanakkor a magyar nóták, a versek sora valóban a haza, az otthon emlékét élte bennük, s a reményt, hogy egyszer majd újra hazajöhetnek.

Amikor a kiállítás ügyében felkerestem Keresztényi Józsefet, ő rendelkezésemre bocsátotta ezeket a füzeteket. Nagy-nagy kíváncsisággal kezdtem el lapozgatni, olvasgatni őket. Óriási élmény volt kezemben tartani egy fél évszázados, de ma is élő múltat, írásai által bepillantani az ő és a hozzá hasonló fiatal emberek lelkébe. Látni és átérezni azt, hogy azok a hazájuktól, családjuktól elszakadt fiatal férfiak, akik hónapokon át éltek összezárva a táborfalak között – és nem tudhatták, milyen sors vár rájuk –, milyen gyengéd érzelmekkel gondoltak haza, s milyen erős szívvel, bátor hazafisággal táplálták magukban és egymásban a reményt, a boldog, szabad haza eszményképét. A menekültek tábori közössége nem valami szedett-vedett társaság volt. Erre utalnak részint a füzetekben lévő adatok, részint pedig maguk az emlékkersek, a beírt jegyzetek. Joggal vetődik fel bennünk a kérdés, hogy milyen műveltségű lehetett az a menekült, aki a Japán nemzeti dalt „kölcsonozte” barátja, sorstársa emlékfüzetébe. A bejegyzések sorában azonban háborúban született versek, forradalmi dalok éppúgy megtalálhatók, mint a vitézi ének. De több olyan verssel is találkozhatunk, amely kifejezetten a forradalom alkalmából, illetve annak emlékeztetére született. Ezen füzetek tartalmából szeretnék most néhányat bemutatni abban a reményben, hogy az olvasókat is megérinti az az emelkedett forradalmi hangulat, amely ez írások szerzőinek szívét fűtötte, s amely egyetlen percig sem engedte őket csüggedni.

Emlék menekült barátomnak

Emléki barátom nem írok néked,
De köszöntöm igaz magyar szívedet.
Köszöntelek úgy, mint jó hazám fiát,
Mint a forradalom egyik harcosát.

Téged is üztek, úgy, mint engemet,
Neked is hazádból menned kellett.
Azért, mert szíved jó volt, és igaz,
Mert lelkedből kitört már a jajpanasz.

Nem tudtad nézni a nyomorúságot,
Ott kellett hagyni apádat, anyádat.
Nem tudtad nézni az álszenteket,
Kik csalfán uralkodtak szép hazád felett.

Nem tudtál tanulni, mert apád valaha
Vérét adta oda, mert kérte a haza.
Ne csüggedj azért, büszke légy reá,
Hogy apád, nagyapád a vérét áldozta.

Most, hogy e buta istentelenek
Hazádból messzire üztek téged,
Ne búsulj barátom, emeld fel a fejed,
Légy büszke barátom, mert honfi a neved!

Ne csüggedj, tanulj sokat,
Hogy magasról nézd a bugrisokat,
Hogy érdemtelenül ne nézzen rád
Hős lelkű apád, és anyád!

A következő versek az itthon maradt, fiaikat elvesztett édesanyákhoz szólnak:

Mely tájnak csak Isten a tudója,
Oly messze tán a gondolat sem ér,
De tűz, víz, és mélység visszaadja,
A Te fiad lesz, aki hazatér.

Várd lágy kenyérrel, illatos kaláccsal,
Megéhezett a hosszú út alatt,
Az asztalod fehérrel megterítsd,
Így leljen majd az áldott pillanat!

S mikor belép, karját kitarja,
A boldogság szívedben el sem fér,
Leszállnak a csillagok a földre,
Itt lesz a Menny, ha fiad hazatér!

S most következzen néhány olyan vers, amelyet íróik forradalmi versekként jegyeztek.

Búcsú hazámtól

Búcsúzóom tőled drága magyar hazám,
Csodás tájadtól, s Tőled, édesanyám,
Kit el kellett hagynom, bármily fájó is,
Lehet, hogy nem végleg, de fáj mégis.
Kéklő hegyeid, csillogó folyóid
Vajon látom-e még?
Vagy talán végleg búcsúzóom tőled én?
Nem hinném, bár lehet,
Hogy szebb vidéken járok,
De mégis a kedves
Magyar honba vágyok!

Zimankós tél után

Zimankós tél után
Jön a langyos tavasz,
Körügyeznek a fák,
És új bimbó fakad.
Felkel a nép,
Hogy lerázza a bilincset,
S az országból kiűzze
A nép az ellenséget.

Menekült levele hazájához

Búcsút intek néked
Drága Magyar Hazám!
Vértől áradt földed
Sokszor megsiratom.
Elűztek bennünket,
El a drága honból,

Fiad visszatér

Hidd akkor is, amikor már hihetetlen,
Ki elment Tőled, visszatér fiad.
Óh, hányan térnek vissza nagy csatából,
Kiket annyi égő könnyű sirat.

Nem láttad őt sebzetten, összerogyva,
Nem láttad, hogy szívéből hull a vér.
Zárd be szíved a vészmadárnak,
Csak egyet higgy, fiad hazatér!

De sok jó hazafit
Eltemettek otthon.
De az árulóknak
Út majd az óra,
Mert minden magyarnak
Drága a hazája.
Nekünk is drága volt
A szép magyar haza,
De elűztek bennünket,
A gaz vörösök hada.
Gyilkosként tört ránk
A nagy vörös sátán,
De küzdött a magyar nép
Egyedül, és árván.
Szabadságra vágytunk,
És meg is születtél!
De bármily hős volt a nép,
A vörösök letörték.

A magyar néphez

Fagyos sírhantok között
Botorkál a nép.
Van kit siratni
Bőven, épp elég.
Folyt a sok hősi vér,
Az ifjak drága vére,
Hogy a muszka igát
Végre elsöpörje.
A nagy, s kora gyümölcse
Meg is érett végre,

De megjött a muszka,
Hogy ő ezt letépte.
Letépték gyümölcsét,
De megmaradt a fája,
Elmúlik a nagy tél,
És lesz új hajtása.

Magyar visszhang

Nem kell nekünk a más folyója.
Nem kell nekünk mások bérce.
Csak magyar hegy, és magyar róna,
Ahogy az Isten rég kimérte.
Nem kell nekünk idegen égbolt,
Egy porszeme sem a világnak,
Csak az kell, ami a miénk volt:
Igazságot, igazságot, igazságot Magyarországnak!

Lesz még nekünk szőlőnk lágy kenyérrel!

Szegény magyar népnek régi sorsa
Száz ellenség űzte, megtiporta.
Mégis mindig talpra állt!
Turul madár most is felfelé szállt!
Kolozsvár és Kassa miénk újra,
Zászlónkat a szél ott mégsem fújja.
Bánatfelhő oszlik már,
Jóreménység napja felettünk jár!
Lesz még nekünk szőlőnk, lágy kenyérrel,
Csak minket az Isten megsegéljen!
Lesz még puha párnánk, derékajunk,
Lesz nekünk, mert vetünk, s learatunk.
Van fönn az égben szerető Atyánk,
Itt is van, ki vigyáz reánk!
Lesz még nekünk szőlőnk, lágy kenyérrel,
Hej, csak a magyar nép sokáig éljen!

A szabadsághoz

Óh szabadság, tündöklő szabadság,
Te várva-várt igazság
Tekints rá! Tekints rá magyar népedre!
Fordítsd rá fénylő orcádat e sorsverte nemzetre.
Jöjj el végre, te várva-várt szabadság!
Jöjj el, te régen várt igazság!

Hisz oly régen vár e nép téged epedve!
Oly régen várja, hogy ráboruljon éltető kebledre!
Várva várt, évezredek keresztül,
Majd rabláncát megcsörgette kegyetlenül.

De rablánc le nem hullik,
S még végül a szolga élete örökre porba hullik.

Porba hullottak apáink,
Porba hullottak barátaink,
Porba hullunk mi is,
De a szabadságnak még híre nincs!
Mert érkezésed hóhérok lesik,
És szent neved bitófára szögezik.

Gyilkos had, ki ránk tör kegyetlenül,
És neved sárba tapossa embertelenül,
Sárba tapossa emberi jogunkat,
S fölnyalabolja drága szabadságunkat.
Ezért vagyunk mi hát rabok,
S ezért szólnak hát, a jajpanaszok!

Óh, szabadság! Tekints rá szolga népedre!
Tekints rá e parányi nemzetre!
Jöjj, hadd nézziünk szemedbe,
Hisz' oly régen várunk rád epedve.
Kereszünk, és szeretünk téged,
Mint egy igaz istenséget!
Jöjj el végre, várva-várt szabadság!
Jöjj el, te régen várt boldogság!
Jöjjön az árulóra kegyetlen kínozás!
Jöjjön mérhetetlen pusztulás!
Hatalmad terjeszd a nagyvilágon át,
S mutasd meg, hogy szereted ezt az árva, szép hazát!

Az utakon járjon kaszálo halál,
És csapjon le rá, ki ellened áll!
Legyen a sok-sok hazugság után
Szívből jövő tiszta igazság!
Hánykódjanak a tenger hullámai,
Pusztítsanak a halál karmai!

Legyen végre örökös világosság
A sok-sok sötétség után!
Történjen bármi ebben a nagyvilágban,
De szabadság legyen drága, szép hazánkban!
Szabadság! Ez harsogjon hazámon át!
Ez harsogjon hosszú éveken át!

A száműzött

Mért búsultok jó barátaim?
Miért? Száműzött honfitársaim.
Azért, mert nincs hazád, mert száműzted a neved!

Ne csüggedj, azért van még Istened!
 Ne csüggedj, mert a nép együtt érez veled,
 Együtt számolja a múlt percekét.
 Várja veled együtt, hogy harsogjon a szó,
 Hogy harcra hívjon újra a harci riadó.
 Légy büszke, hogy száműzött a neved,
 Hogy a szabadságért adtad mindened!
 Boldogságod adtad, s hitedet a hazának,
 S mégis száműzöttje lettél a világnak.
 De meddig lesz száműzött a neved?
 Meddig eszel kegyelemkenyeret?
 Csak addig, amíg vissza nem térsz, barátom,
 Csak addig, amíg csahos áll a gáton!
 Száműzött leszel, míg vissza nem térsz oda,
 Míg szét nem csapsz közöttük, mint Isten ostora.
 Addig áruló, és száműzött lesz neved,
 Míg trónon ülni látod a piszkos szennyeket.
 Ők a cifra hősök, a hazafiak,
 Kik pénzért hazudnak, és vért ontanak.
 Ezek hazafiak? A bérgyilkosok?
 Ezek az emberek a hazaárulók!
 Nem te, meg én, száműzött barátom,
 Ki fegyverrel harcoltál kint a barikádon,
 Ki vérrel fizettél egy darab kenyérért.
 Ki száműzöttje lettél az elnyomott népnek,
 Nem, nem, soha ne bánd, hogy száműzött a neved,
 Mert tiéd a világ, tiéd a becsület!
 Te vagy a szabadság fáklyája barátom,
 Így, száműzötten is, magyar honfitársam!
 Így, száműzötten is te vagy a MAGYAR,
 Nem ő, ki talpnyaló gazember, gyáva faj.
 Te vagy a nép lelke, ki harcba szálltál bátran,
 A szenvedés után, a véres elnyomásban.
 Ki akart szabad, független hazát?
 Ki kérte a nép éltető jogát?
 Ki? Talán te, véres kezű János?
 Ki halomra öletted a magyar ifjúságot?
 Széjjelűzted őket az orosz sáskahaddal!
 Mit tettél a jó magyar hazafiakkal?
 Mit tettél? Mit tettél? Te véres kezű állat!
 Nem égeti a szívedet ez a szörnyű átok?
 Nem látod, nem érzed, hogy megvet a nemzet?
 Jobb volna neked ott lenni, a pokolban pihenni!
 Égesse el Isten azt a gyáva lelket!
 Ez az imádsága millió lelkeknek.

Neked volt kezvedbe', hogy megvédd a magyart,
 Azt az árva népet, amely élni akart.
 Ezt az üldözöttet, ezt a drága népet,
 Ki nemes szívéből oly régóta vérzett.
 Te ezt mind nem láttad, dicső K. János,
 Pedig ez igaz volt, s mint a Nap, világos.
 Megunta a nép a hazug szavakat,
 Mert sok-sok éven át, ilyet hallgatott.
 Beszéltetek a szabadságról,
 S közben hazafit öltetek.
 Hol van az igazság Kádár János?
 Melyek a hazafiak köztetek?
 Köztetek nincsen igaz hazafi!
 Árulók vagytok, és gyáva férgek!
 Itt vannak a hazafiak, itt!
 A hazafiak mind száműzöttek!

Búcsú

Búcsúzom, mint a levél az őszi ágtól,
 Mert sodor a sors tovább, tovább.
 Testvér, elválnunk egymástól,
 De fel a fejjel, nincs búsulás!
 Tudom, fáj, hogy el kell válnunk,
 De így rendelték el az Istenek.
 Mit tegyünk, ha fáj a szívünk,
 Ha gyógyítani már nem lehet?
 De menni kell egy idegen hazába,
 Hol az élet jó, vagy rossz talán,
 Ne sírj, ne búsulj, ne átkozd a sorsot,
 Csak fel a fejjel testvér, nincs búsulás!
 Ne lássa senki, hogy fáj a szíved,
 Takard el a hulló könnyeket,
 Ne tudja meg hitvesed, és anyád,
 Hogy mily' kínok közt éled életed!
 Mert mi az élet haza, és hitves nélkül?
 Még ott is, ahol álomom egyre széptül,
 Ott is éget a szerelem, a vágy.
 De fel a fejjel, nincsen búsulás!
 Most itt a perc, adj kezét jó testvér!
 Elválnak útjaink, de lelkiünk soha.
 Legyen az életünk bármily kín, átok,
 Legyen a sorsunk bármily mostoha,
 Ne feledd akkor sem drága, szép hazádat,
 Ne engedd, hogy karjába szorítson a bánat!
 Mert visszatérünk egyszer barátom, oda,
 Fel a fejjel testvér, ne búsulj soha!

Merre vagy, hazám?

Óh merre vagy, óh merre vagy hazám?
 És benne te szeretett kedvesem.
 Úgy kerget a vágy, ha rád gondolk,
 Szeretnék zokogni fájó kebleden!
 Szeretnék szállni át völgyön, és hegyen,
 Repülni madárként tehozzád kedvesem.
 Örökké hű lenni tehozzád, szép hazám,
 Óh miért kellett elválni tőled jó anyám?
 Miért? Ezt harsogja dobogó szívem.
 Erre nem felel nekem senki sem.
 Dobogó szívemnek ez a kínja van,
 Kérdi, miért lettem árva, hontalan?
 Miért, gazemberek? Miért? Feleljetek!
 Szóljatok, ha meretek, ha van Istenetek!
 Nem szóltok, hallgattok, bújtok, mint a féreg.
 Hogy a szíveteket a kutyák ennék meg!
 Eljön majd az idő, amit nem is vártok,
 Elsöpör titeket a népharag, és átok!
 A puszta ököltől bújtok, mint a patkányok,
 Ha nyílnak újra a szabadságvirágok.
 Egyszer volt kegyelem számotokra tőlünk,
 De többé szavatoknak soha be nem dőlünk.
 Imádkoztatok, és reszkessetek,
 Ha elindul újra a felkelő sereg!

Miattatok hagytam ott hitvesem, és hazám,
 Értetek dúl bennem fájdalom, a bánat.
 Mert szabadságot akart a nép tőletek,
 S ti, bitangok, szavunkra így feleltetek.
 Sárba tapostátok az emberi jogokat,
 Börtönbe zártátok a hazafiakat.
 Ti hiéna lelkek reszkessetek,
 Mert visszatér még egyszer a felkelő sereg!

Karddal és kereszttel

(Vitézi ének, 1942)

Édes szülőhazám, búcsúszom, eressz el!
 Csatasorba állok karddal és kereszttel.
 Boldogasszony anyánk,
 Égi nagy patrónánk,
 Ne feledkezzél meg, vitéz magyarokról!

Csattogj büszke zászlóm a tavaszi szélben!
 Hősi hadak útján dübörög a léptem.
 Boldogasszony anyánk,
 Égi nagy patrónánk,
 Ne feledkezzél meg, vitéz magyarokról!

Visszavívom néked, visszahozom hozzád
 Régi dicsőséged örök Magyarországot!
 Boldogasszony anyánk,
 Égi nagy patrónánk,
 Ne feledkezzél meg, vitéz magyarokról!

A leírtak csak töredékét képezik a füzetek tartalmának, és nem is felelnek meg maradéktalanul a verstani szabályoknak. Ilyen szempontból joggal érheti bírálat őket. Küldetésüket azonban betöltötték, amiként arról a bevezetőmben már szóltam. Nem tartom fontosnak, hogy a szerzők után kutassak, hiszen nem is azzal a céllal születtek, hogy az írójuk nevének elismerést szerezzenek. Joggal tételezhetjük fel, hogy a tábori körülmények között terjedő költemények sokkal inkább a folklór szabályainak feleltek meg, mint az ún. „magas költészetnek”. A forradalom népköltészeteként tekinthetünk rájuk. Amikor a hontalan emberekben tudatosult, hogy a már-már összeszokott emigráns közösség hamarosan megszűnik, s az egyes táborlakók előbb-utóbb a befogadó országokba utaznak, egy újabb műfaj kapott teret a füzetekben. Az emlékkersek. Ez a műfaj egyébként is ismert a társadalomban. Azért folyamotoztak ehhez, hogy a várható elszakítotttságban legyen mihez menekülniük. Társas lapokat szerkesztettek, emlékdalokat jegyeztek barátaik füzetébe. Ezek közül is bemutatok egy kis csokrot.

Emlékkersek

Az életcél boldogság, de előbb
 Fáradni kell, hogy ezt a célt elérd.
 Úgy ingyen ahhoz senki sem jut el,
 Ahhoz nagyon sok mindenféle kell.

A becsülettől soha el ne téj,
 Sem indulatból, sem pedig díjért.

Szeresd híven felebarátodat,
 Ne vond föl közötted, s más közt a hidat.

A hon nevét, a drága szent hazát
Szívednek legtisztább helyére zárd!
S imádd az Istent, s mindenek felett
Ne feledd, ki téged igazán szeret!
„Boldog, kinek fejére
az ég oly sorsot mért,
hogy bor, s leányért éljen,
és haljon a honért.”

Jegyeztem 1957. ápr. 8. Cakovec

Jóska barátomnak

Szeresd a szegényt, és szeresd a hazád,
Mert e kettőt most mindig együtt talátd.
Szeresd a zenét, és a jó muzsikát,
És évek múlva újra megtaláld a hazád!
Adj a koldusnak, és vedd meg az irigyet,
És az életben mindig megtaláld a helyedet
Emlékiül jegyezte neked: Sam

Az emlékezést, a versek sorát zárjuk a *Honvágy-dal*l, amely oly sokszor felhangzott a Kossuth rádió „Szív küldi” című műsorában. Sok idegenbe szakadt hazafi üzent ezzel az itt-hon maradottaknak. E dal hallatán sok szem lett könnyes a határon innen és a határon túl. S bár nehéz volt a távollét, a szeretteiktől való elszakítottság, az országot elhagyó emberek soha nem adták fel álmaikat, reményeiket, a szabad haza eszményképét.

Honvágy-dal

Oly távol, messze van hazám.
Csak még egyszer láthatnám.
Az égbolt, felhő, vén hold, szellő
Mind róla mond mesét csupán.
Holdfényes májusok,
Muskátlis ablakok
Hozzátok száll minden álmom.

Ott, ahol él anyám,
Ott van az én hazám,
Ott lennék boldog csupán.
A sorsom jó, vagy rossz nekem,
Itt minden, minden idegen.
Más föld, más ég, más táj, más nép.
Bárcsak otthon lehetnék!

Keresztényi József 1958 januárjában megkapta az angol beutazási vízumot. Életének következő évtizedeit új hazájában, Angliában élte le. Egy kórházban dolgozott, munkáját anyagilag és erkölcsileg egyaránt elismerték. Mégis a rendszerváltás után hazajött Magyarországra, Tarcslára. Magával hozta féltve őrzött emlékeit, a Petőfi-összest, a magyar zászlót és a térképet. Ezekkel együtt a négy emlékfüzetet. Hozta élete során megtakarított pénzét, melyből a volt családi otthon helyére egy – számára jelkép értékű – viktoriánus házat épített. Pontos mását annak, amelyben Angliában lakott.

A kérdésre, mi készítette arra a döntésre, hogy közel fél évszázad után hazajöjjön, odahagyva a jólétet, a demokráciát, könnyes szemmel annyit válaszolt csupán: „a hazaszeretet”.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

MESTEREK ÉS MŰVEK

KOVÁCS ELEONÓRA

„Tűrj, de ne zúgj, s fáradva remélj!”

A mese és filozófia összefüggése Vörösmarty műveiben

A mesékben megfogalmazott történetek mögött mindig keresendő valami más, valami komoly probléma; megfogalmazása mégis könnyed, mindenki számára érthető, ugyanakkor nagyon ősi tudattartalmakat mozgósít a megértés során. Erkölcsi, közösségi, társadalmi, vagy személyes gondok oldódnak meg a történetben, néhol csodás elemek segítségével, s akkor élvezhetők igazán, ha nem „kiabál” a tanító szándék, s szépségük vagy humoruk erején át jut el hozzánk hatásuk. A mese nem elmélkedik „feleslegesen”, s az eszmei tartalom inkább az akción át, a szereplők cselekvése által közvetítődik, nincs bővebben kifejtve. A mese és a mesei elemek alkalmazása egy-egy történetben, két külön jelenség. Egy mű csodás motívumokkal ellátva sem válik feltétlenül mesévé, lehet például racionális utópia, drámai költemény, eposz. Bennük e motívumok alkalmazása is eszköz az egyéni és egyetemes, illetve történelmi-társadalmi problémák ábrázolása mellett a filozófiai tartalmak kifejtésére.

Vörösmarty is alkalmaz mesés elemeket munkáiban, s ahogy a fiatal költő haladt előre az időben, úgy lettek az e szellemben írt alkotásai egyre hangsúlyosabb tartalmú, erőteljesebben filozofikus, erős jelképiséggel telített művek. A mesés elemek egyre inkább eszközök voltak egy-egy eszme megfogalmazásának szolgálatában. Vörösmarty pályáján az úgynevezett deákos klasszicizmus korszakát a romantika váltja fel az 1820-as évek közepére. Az irányzat teljes kibontakozása az ezt követő években 1829-31-ig történik. A magyar romantika első korszakára esik ez a pályaszakasz, amikor is az irodalomban a tündérek szerepeltetése, a romantikus népiesség, a nemzetiségre való törekvés és a filozofikusság szintézise az érvényesülő tendenciák.

A mese és filozófia együttműködése legteljesebb formában, s a megfogalmazás sikerültségét tekintve is a Csongor és Tündében valósul meg. Problematikája azonban a Délsziget (1826) és a Rom (1830) című eposzokban már megelőlegeződik.¹ Más előzmények, közelebbi és távolabbi rokonai, bizonyos értelemben fejlődési állomásai is vannak a műnek: az 1822-ben íródott *A hűség diadalma*, a Vörösmarty pályáján fordulópontként számon tartott 1825-ös *Zalán futása*, a *Tündérvölgy* (1826), az *Eger* (1827), a *Széplak* (1828), s a *Magyarvár* (1828) is ide köthető. E művek sora egyben a hősi eposzoktól a tündéres romantika felé vezető utat is jelenti a költő pályáján; bennük a különböző mértékben előforduló csodás, illetve népmesei elemekhez a magyar mitológia motívumai is társulnak, tartalmuk szerint pedig a nemzeti múlt, az „ősmagyar” múlt, s a romantika értékfilozófiájának megfogalmazására vállalkoznak.

¹ Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. (A két irodalmi irányzat Vörösmarty első költői korszakának tükrében.) Bp., 1968. 441. (A továbbiakban: Horváth, 1968.)

Valamennyi mű részletes elemzésére nem lévén lehetőség, néhány lényeges momentum kiemelésére szorítkozom csupán.

Az említett művek a mesei motívumokkal, a csodás lények szerepeltetésével, a szimbólumok használatával, s az allegóriák kiépítésével különböző mértékben élnek. A fentiekben túl megjelenik a romantika több ismert eleme, eszköze, s annak eszméi is kimutathatóak. *A hűség diadalmában*, e mesei tárgyú kis eposzban például a megfogalmazott alapvető gondolat kedvelt romantikus téma: a Földön boldogtalan szerelem a földöntúli világban ér cél. A történetben előforduló bonyodalom, a hősnő megtevesztése, majd halála csak előkészítése a romantikus fordulatnak, a szerelmeséért villi alakjában eljövő lány megjelenésének. A csodás elem, a romantikus irodalomban másutt is szereplő villik megjelenése mellől nem hiányzik ugyanakkor a hazafiság megjelenítése sem, igaz, kevésbé nyomatékosan, hiszen e történetnek más a fő témája.

A *Zalán futása* a mi szempontunkból számos kiemelő motívumot tartalmaz: a táltos, a csodasíp, a szivárványhíd mind-mind a racionálison túli elemek. Legnagyobb erőnye a délszaki tündér figurája, aki nem csupán tündér volta miatt említendő itt. A szerző talán a legszebben ábrázolt, s lelki önarcképként is értelmezhető alakját teremtette meg e mellékalkban, amely legerőteljesebben hordozza a lírai szférát e történetben. Vörösmarty itt már felfedezi a romantikus karakterteremtés lehetőségét egy-egy mellékszereplőben, utóbbiaknak többnyire érdekesebb történetük van, mint a romantikus (fő)hősöknek. Ilyen lesz Árboc a *Cserhalomban*, vagy a renegát Hiador az *Egerben*. Ezek a vonások azonban távolabbra mutatnak, hiszen a mesés epikában a jellemek inkább csupán szimbólumok.²

Ákárcsak a *Zalánban*, a *Tündérvölgyben* is feltűnik a tündéri világból származó szerelmes, utóbbiban a Nap fia, akitől Csabának csodás kalandok során vissza kell szereznie az elrabolt lányt, Jevét. A tündérvilág ebben a műben negatív, sőt fenyegető, veszélyes. Itt már a romantika borongó, viharos erejű, az idillikustól elütő arca mutatkozik meg. Optimista megoldása azonban népmesei befejezést idéz. Az eddig felsorolt írások valamennyien tartalmazzák a földi és a tündéri világ, a valóság és az álom ellentétét. E szembenállás különböző motívumokkal fordul elő az egyes művekben. A tündéri mint jelző azonban többnyire pozitív jelentésben jut szerephez. A *Széplak* Völgységét fiatalága tündérorságának nevezi a szerző. A történet során a várba betérő fiatal vándor – Orbai – esténként mesél, ragyogó hajú lányról, tündérkerti szerelemről.

Mesei motívumok és egyetemes jelképek használata együtt valósul meg e művekben, mellettük a magyar mitológia elemei is szerephez jutnak. A kert, a sziget, az erdő, a fa, az út, a kút szerepeltetésével a szerző jól ismert, s a világirodalomban számos helyen alkalmazott szimbólumot „működtet”. Ezek egyben az ősi, egyetemes mítoszkincs részei is, hiszen számos nép mitológiájában és meséiben is előfordulnak. E motívumokkal is a népköltészet gyökereihez nyúlunk vissza Vörösmarty, ami jellemző a romantikára. (Gondoljunk az ekkor megjelenő népmesegyűjteményekre.) A csodás fa motívum nem csupán a *Csongor és Tündében* szerepel, de megjelenik a *Tündérvölgyben* s a *Délszigeten* is. A fa az egyik legösszetettebb jelentésű, egyetemes jelkép. Az élet és a halál, a nő és a férfi, s mint világtengely a miti-

² Horváth, 1968 130.

kus világképek egyik leggyakoribb szimbóluma. A földi és égi közötti kommunikáció eszközeként jelenik meg itt is, amikor kapcsolat jön létre általa a szellemi, tündéri világgal³ (*Csongor és Tünde*). Termése a megszerzendő érték; az alma mint jelkép a tiltott tudás, s a szerelem szimbóluma, egyes mítoszokban a halhatatlanság lehetőségét nyújtja. Az alma erőteljesen kapcsolódik az ókortól fogva a szerelemhez, Vénusz istennővel hozható kapcsolatba, de almát ajándékoz Gaia a Föld istennője Hérának, a házi tűzhely istennőjének is. A keresztény világban is megőrizte a szerelemmel kapcsolatos jelentését e gyümölcs.⁴ A *Csongor és Tünde* aranyalmafája, háttérben az Árgírus történettel aligha hagy kétséget, hogy hordozza e jelképi tartalmat. Ehhez kapcsolódóan kell említeni a kertet is mint szimbólumot, amely a leigázott természet, egyszersmind a Paradicsom, ugyanakkor a bűnbeesés és a földi szerelem szimbolikus tere is. (Tündérkerti szerelem szerepel a *Széplakban*, s a *hűség diadalmában* a hősnő, Jola kertjében búsul szerelmese miatt.)⁵ A kert a Föld ideálképeének modellje is lehet, mint kozmológiai jelkép. A kert mellett a szelíd liget is hangsúlyos szimbólum. A *Délszigetben* Szűdeli tűnik el a ligetben, a *hűség diadalmában* Jola hajléka a „zengő liget alján” áll, a *Magyarvárban* Elvő „ligetében rejtve virágzik”, s a *Zalán futása* első énekében Hajna és a délszaki tündér Bodrog-parti találkozásánál is felbukkan a liget, amely szelíd, sokszor menedéket adó, e romantikus művekben a szereplők jelleméhez igazított idillikus táj.⁶

A kert–liget–erdő jelképektől elválaszthatatlan a fa szimbóluma. A bűvös almafa mellett persze felbukkan más növény is, a *Délszigetben* például a természetet leigázó csodásip beszélő hangabokor ágaiból készül. A *Tündérvölgyben* cédrusfa áll a virágos halmon, a *Délszigetben* pedig ugyanígy egy mezőn álló halom szerepel, ahol egy öreg tölgy tövében van Hada-dúr kedves helye. Az erdő szimbolikus jelentése az ember számára a beavatást, az ismeretlen veszélyeket jelképezi, tehát fenyegető is lehet, a természet titkait rejt.⁷ Míg a kert a világ modellje, az erdő a világban töltött lét buktatóit jelentheti. Vörösmartynál az ismeretlen, veszélyes világot jeleníti meg. A *hűség diadalmában* az árulás és a villi-jelenet is az erdőben játszódik, s utóbbinál megjelenik a romantika meseerdeje; erdőben bujdosik a féltékenység miatt gyilkossá lett Ugod a *Széplakban* s a *Tündérvölgyben* Csaba a sötét erdőben kezdi meg útját, hogy a Nap fiától, a tündértől visszaragadja kedvesét.

A *Csongor és Tünde*ben a kert maga a világ, míg a *Délszigetben* a sziget játssza e szerepet, s csak a befejezetlen mű végénél kezdjük sejteni, hogy tágulna a horizont, ha folytatódna a mű. A *Csongor és Tünde*vel való szorosabb kapcsolatuk, valamint erőteljes csodás elemeik miatt a *Délszigetet* és a *Romot* közelebből is érdemes megvizsgálni. A *Délsziget* valódi tobzódása a fantasztikus elemeknek, allegóriáknak, szimbólumoknak. Jellegzetes vonása a keresés-kutatás, a szerelemre ébredés, az elszakadás és a harc. Szerkezete tipikusan mesés, s romantikus fordulatok jellemzik. A sziget, amelyen a történet játszódik, valamilyen csoda folytán az egész világ sajátosságait hordozza magán: „S a sziget áldott volt; kereken, mint

³ Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: Jelképtár. Bp., 1994. 60–62. (A továbbiakban: Jelképtár); Hans Biedermann: Szimbólumlexikon. Bp., 1996. 104–105. (A továbbiakban: Szimbólumlexikon.)

⁴ Jelképtár 23–24.; Szimbólumlexikon 18–19.; Jankovics Marcell: A fa mitológiája. Debrecen, 1998. 64–67.

⁵ Jelképtár 116., Szimbólumlexikon 202–203.

⁶ Szimbólumlexikon 244–245.

⁷ Pál József – Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár. Jelképek, motívumok és témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Bp., 2001. [http://www.bkiado.hu/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm – 2007. július 27.]

egy teli hold, a / Földövező tenger viharos közepébe merítve, / Képe hasonlító egy egész kis földi világhoz”. A villámlelkű Etele gyermeke fokozatosan ismerkedik meg a külvilággal, s keresi helyét. A természetbe öltözik, palástján a rét virágainak tarkasága virít. Hamarosan jelentkezik a társ utáni vágy, ekkor még nem konkrét formában, nem egy személyhez kötve. Élőlényeket akar maga körül látni. Az ekkor felbukkanó csodasíp, illetve a hangok befogása, a környező világ megszelídítése, az ismeretek bővülését jelenti, s uralkodás-motívum. Megnyilvánul a romantika életérzése, a keresés, az új tájak felfedezése, értelmezése. Ez a fajta nyughatatlanság a *Romban* és a *Csongor és Tündében* is jelen van. Kifejtve leginkább az utóbbiban. Hadadúr, akinek itt még nincs neve – csak öntudatra ébredése/ébresztése után kapja nevét –, mélységes kíváncsisággal fordul az alvilág felé is. Háromszor torpan meg, ördögökkel, sárkányfival találkozik. Mesei fordulat a bűvös madár megjelenése, akinek mindeneket megszelídítő hangja költözik bele a csodasípbá. A madár örömeinek szülötte a lány: konkrét személy válik ki a vágyak birodalmából. A két főszereplő születésének leírása egy emberpár sajátos, a romantika jegyében megfogalmazott teremttörténete; s bár mindkét szereplő kapcsolatban áll az irreális szférákkal, ember. Romantikus képek sorozata a mesei hadjárat Halálfi ellen, aki elragadja a csodasíp hangjára közelítő lányt. Ezt az utat kell bejárnia a népmesei királyfiaknak, Árgirusnak, Csabának, Csongornak. A *Délsziget* főszereplői az ég hangjára eszmélnek, ébreszti őket a kozmikus hang és nevet is kapnak: Hadadúr és Szűdeli. Itt döbben rá az olvasó, hogy a szereplők egy kozmikus álomból ébrednek. Érdekes s ennél még bonyolultabb viszonyokat teremt a szerző a *Romban*, ahol álmok sorozatát bocsátja a főhősre istene. Hirtelen relatívá válik a történet, hiszen joggal figyelhetjük, melyik az álom, s melyik az ébrenlét. Az álom a romantika kedvelt motívumaként, többféle jelentésben vonul végig Vörösmarty írásain. (Erről később még szó esik e tanulmányban.) E tündéres eposzban, akárcsak a *Csongor és Tündében* szereplő Hajnal országában, vagy az Árgirus-történetben tiltás is szerepel. A szerelemre eszmélt fiatalok csókja következtében kettéválik a sziget, s míg Hadadúrt és szigetét egy sivatagba sodorja a tenger, Szűdelit a parton tündérek fogadják. A kozmikus büntetés természetesen felidézi a Paradicsomból való kiűzetést. A történet ott ér véget, hogy a Szűdeli kiszabadítására készülő Hadadúr sok viszontagság után fegyvereket talál.

Többen a *Rom* és a *Csongor és Tünde* kérdésfeltevésével hozzák összefüggésbe a *Délszigetet*. Töredék mivoltából kiindulva arra mutatnak rá, hogy Vörösmarty még nem tudta a választ arra a fontos kérdésre, amelyre a *Csongor és Tündében* már felel: érdemes-e küzdeni a Földi Mennyért? Mások szerint a *Délsziget* záró része párhuzamos a *Rom* idevágó részleteivel, ahol a főhős rádöbben, hogy igaztalan társadalomban, ahol közösségi boldogság nincs, nem tud megvalósulni az egyéni öröm sem. Anélkül, hogy e két elmélet mellé keresnék érveket, inkább egy szöveghelyre irányítom a figyelmet: „Tűrj, de ne zúgj, s fáradva remélj” – hangzik az ég szava, miután Hadadúr vad, romantikus, eget-földet átkozó szavai elhangzottak. Ezen égi szavakat követően Hadadúr még komoly próbatételek elé kerül, megtéveszti őt egy leány-látomás (tűnő leány), éheznek, szomjaznak, s ráébred ereje véges voltára: „Tűrj és várj! Im várni fogok, meg itten az éhség / Meg nem emészt, s ha fejemre homok hegy esik le, remélni!” Ezek után megcsendesedve, s kitartóan várakozva jut élelemhez, s talál fegyvereket. Az elkészült szöveg inkább arra utal, hogy minden korlátozottságunk ellenére van le-

hetőség valamilyen módon meghaladni e determináltságot. Hogy milyen megoldást talált volna a szerző, ha befejezi, nem tudjuk; a leírtakból az derül ki, hogy végességiünk felismerése mellett mégis a mindezek ellenére való küzdelem felé hajlik a szöveg tartalma.

Befejezett és kidolgozott, igen átgondolt műnek tűnik a *Rom*. Benne a mesés elemek egyértelműen háttérbe szorulnak, eszközök csupán az eszmei mondanivaló kifejtéséhez, ám mégsem éri el a *Csongor és Tünde* költői-gondolati egyensúlyát. Véd és Romisten kozmikus harca után az első odavetődő vándor három álmát ígéri valóra válni a harcban győztes Rom. A bolyongó ifjú sors és szerelem üldözte, jellegzetesen romantikus alak. E hősöknek jellemző tulajdonsága a lázadás sorsuk ellen, s az ifjúság, amelyhez az ártatlanság, a tisztaság, s a világ felfedezésének képzelete társul. A keresés, a belső nyugtalanság is a romantikus hősök egyik jellegzetes ismérve. A műben szerepel a már említett nagy jelentőségű álom-motívum, s ez határozza meg a történet szerkezetét. A fiú három álmot lát, illetve él át. A békés pásztori élet után embereket, majd társat akar maga mellé. A főhős által átélt álmok relatívvá tesszik számunkra a valóság és álom viszonyát. A romantika értékrendszerében az álom, mint a valóság egy meghaladási lehetősége nagy értékkel bír. Az álom, a képzelet, a boldogság, a szerelem, a mese mind-mind a földi korlátokból való kitörés egy-egy lehetséges módja. Az álom ugyanakkor kapcsolatban áll a halál, illetve a halál utáni élet jelentésben is a földi végesség meghaladási módjaival. E jelentésben szerepel például az *Eger* második énekében is: „Még, ha van álom az élet után, csak egy álmot óhajtok, / Egy pillanatot a nagy öröklét boldog egébe,” (Hiador halála). Az álom ugyanakkor hétköznapi jelentésében is megjelenik, amikor az események gátja lesz a *Csongor és Tündében*. (Bár Tünde éppen ekkor mondja az álompor hatására mesterséges álomban lévő Csongort látva: „nem álom ez, A kajánság műve inkább.”) A mulandó emberi lét miatt – Vörösmarty szavaival élve – a Földi Menny felé fordul az ember. A három álom tartalma egybeesik a *Délsziget* idevágó részeivel, ám a harmadik álom után a fiú tovább kutat, idegen országokat jár be (mint Csongor), s egy elnyomott népet akar felszabadítani. Részt vesz a háborúban, s a csata elültével többé nem tud visszatérni boldog életébe, negyedik álma maga lett a valóság. Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy közboldogság nélkül nincs egyéni boldogság, akkor is van mit hozzátenni e megállapításhoz. Mindhárom álom lehetőség; talán szükséges, de nem elégséges feltétele a boldogságnak. Az érvelés igaz ugyan, hogy igazságtalan, vagy elnyomás alatt élő társadalomban a magánszféra sem lehet (maradéktaianul) boldog, mégis ez az indoklás kicsit didaktikusnak tűnik, hiszen a mű végén az egyéni boldogság elvesztése válik hangsúlyossá. Még az a szomorú hőstett, az a végletesen romantikus választási lehetőség sem adatik meg a főhősnek, hogy egyéni boldogsága árán használjon a közösségnek, így a befejezés pesszimista, s leginkább a magánélet hiábavaló elherdálásának képével búcsúzik. A probléma azonban tovább él a szerzőben, s válasza e felvetett kérdésre már más a *Csongor és Tündében*. Igaz, kérdésfeltevése is nagyobb problémát fog át. Nem egy adott történelmi helyzetben teszi fel a kérdést, hanem embervoltunk örök determináltságára utalva, a behatároltsággal való küzdelem értelmes voltára kérdez rá. A mulandóság beárnyékolja az emberi létet, így céljára, értelmére, a meghaladás módjára keres lehetőséget.

A *Csongor és Tünde* – amelyet mesejátéknak, mesedrámanak, tündéres eposznak és drámai költeménynek is neveznek – szerkezete az Árgirus széphistóriában is alkalmazott, egyéb-

ként gyakori történetyszerkezetre épül: kutatás, felfedezés, birtoklás, elvesztés, harcok, próbatételek, győzelem. Csongor egyfelől mesei hős, hiszen aktív, cselekszik, de lírai hős is, hiszen csügged, lelkesül, elmélkedik. Míg Árgirus csak véletlenül találkozik a tündérlánnyal, Csongor a *Délsziget* és a *Rom* hőiséhez hasonlóan tudatosan keres. Közelebről ő se tudja ugyan leírni az Égi Szépet, Tündében mégis felleli azt: ráismer, felismeri, kérdésére a választ benne találja meg. Vörösmarty romantikus értékfilozófiája Csongor, s a három vándor szavaiból, míg kozmogóniája az Éj monológiából bontakozik ki.⁸ A szereplők egy része szerepel a Csongor és Tünde ötletadó „őseben” az Árgirus széphistóriában is, ám a vándorok, s az Éj alakja Vörösmarty leleménye. Csongor a földi vándorút után szellemi vándorlásra vállalkozik.⁹ Vele párhuzamosan keres a három vándor is. Mindannyian a földi korlátokból törnének ki. Ezen „elveszendők” stratégiája, amellyel a végességet akarják meghaladni, nem jár sikerrel, pontosan a megoldási kísérletek determináltsága miatt szenvednek kudarcot, hiszen mindig van, aki gazdagabb, aki hatalmasabb, s minden tudásnak sem lehetünk a birtokában. A vándorok olyannyira földi módon látják a világot, hogy óhajtott álmaikat is a racionalitás útján próbálják elérni: „Itt van zsebemben a tündérvilág!” (Kalmár), „Tündérhon ott van, ahol én vagyok.” (Fejedelem), „Költők világa, szép tündérvilág.” (Tudós). A Tudós tudása sem az a tudás, amely Csongornak útmutatást adna. Nem hatol a mélyre, a felszínen marad. Csongor csalódottan kérdezi ekkor: „S ez minden, amiért az ember él?” Vörösmarty megvizsgál tehát más „földi mennyformákat”¹⁰ is, de a belső világ, az érzelmek, a szerelem adta boldogság marad meg válaszul. Ideig óráig a hatalom, „de úr valék, s betöltve a hiány” (Fejedelem), esetleg a hírnév boldogíthat. De már a Tudósnak sem elég, hogy – Pascal szavaival élve – „gondolkodó nád-szál”, a tárgyak okozta öröm mulandóságáról már nem is beszélve (Kalmár).

Saját csalódottsága, s e fenti kudarcok miatt is, Csongor már nem fordul a racionális felé, hanem az érzelem, az Én felé, s e mikrovilágban teremti meg a végtelent. Nagyon világosan ki is mondja: amit a külvilágban, a társadalomban keresett, nem találta meg. Ez a gondolat éppen ellentétes a *Romban* foglaltakkal. (Ám ne felejtjük el a megjegyzést: az egyéni boldogság elvesztését ott is elég hangsúlyosan ábrázolta a szerző.) A klasszika helyett ez már a romantika megoldása. Itt a szerelem nem társadalmi ügy, hanem transzcendens; ez teszi lehetővé a földi nyűg meghaladását.¹¹ Ezért tündér Tünde, s a tündérfa mint kapcsolatteremtő eszköz szintén indokolt jelkép. Az egyéni boldogság, vagy ha úgy tetszik az álomban megjelent, tehát egy másik szférában létező, Égi Szépnek Tündében való fellelése is túlmutat önmagán. Jelentheti természetesen a múlt világban mégis örököt idéző, teljességet adó, egyéni boldogság érzését is, amelyet Vörösmarty a szerelemben jelöl meg, de szimbolikusan is értelmezhető.

A tér és idő meghaladására tett kísérletek során előforduló mesei motívumok is egy másik világ, „álomvilág” meghódítását szolgálják. Ilyenek például a három ördögfi által örökölt bűvös tárgyak, amelyek külön nem, csak együtt érnek valamit. A hármasság jelen van a hármasság útágazásánál is. Az út fontos jelkép, sokféle jelentése ismeretes. Jelentheti magát az

⁸ Horváth Károly: A romantika értékrendszere. Bp., 1997. 116-150.

⁹ Szauder József: Részlet a Csongor és Tünde elemzéséből. 363-376. = A romantika útján. Bp., 1961.

¹⁰ Martinkó András: A „Földi Menny” eszméje Vörösmarty életművében. = Teremtő idők, Bp., 1977. 178-183.

¹¹ Balogh Ernő: „Szerelem az éjben...” A Csongor és Tünde értelmezéséhez. 21-28. = Tündérálmok. Tanulmányok a reformkori irodalomról. Bp., 1988.

emberi életet, de jelentéstartalmában benne foglaltatik a megvilágosodáshoz vezető útra utaló jelentés is,¹² s így Csongor belső utazása, aki azáltal, hogy lemond a ráció vezette keresésről, újraértelmezi a teret és az időt, s útja egy szellemi téren megtett belső út lesz.¹³

Az ember korlátozottságáról, minden szomorúsága ellenére nagyon szép az Éj monológja, mindannyiunk igyekezetének hangyányi voltáról, a végtelenhez mért másodpercnyi életéről, s mindezek ellenére arról a hatalmas vágyról, amely a mindenséget követeli magának: „Tűr és tűnődik, tudni, tenni tör.” Eszünkbe juthat az ég szava a *Délsziget*-ben: „Tűrj, de ne zúgj, s fáradva remélj.” Az Éj központi jelentőségű mondanivalót fogalmaz meg, valamint jelképként is lényeges eleme a műnek. A romantika kedvelt napszaka itt szimbolikussá növelve önmagán túlmutat. Míg Mírigy démonikus, az Éj hatalmas, fenséges, komoly és félelmetes. E szimbólum igen sokrétű, gyökerei az ókorig mennek vissza, ám később is sok mozzanat színesítette jelentéstartalmát. Már ókori értelmezésében is társult hozzá a halál és az álom fogalma, s a világ csíráinak képe. E jelentése jelenik meg Vörösmartynál is. (Más írásaiban az éjnek nem annyira kozmikus, inkább veszélyes vonásait emeli ki a szerző: A hűség diadalma pl.) Az Éjnek mint ős kezdetnek-végnek az értelmezése mellett vissza kell nyarodnunk az Árgirus széphistóriához, amelyet mint ötletadó művet említettünk. Egyes értelmezők szerint az Árgirus-történet bűvös kertje, Árgirus anyjának, Medéna királynőnek a kertje kapcsán érdekes összefüggésre bukkanhatunk.¹⁴ Medénát a különböző, Árgirussal részben egyező történetek áttanulmányozása után összefüggésbe hozták Medúza, illetve az alvilág királynője Proserpina/Persephoné alakjával. A kapcsolódási pont a Hesperidák kertje, amely igen közel helyezkedik el az alvilág bejáratához. Ha ezt végiggondoljuk Medéna alakját rokoníthatjuk az Éj asszonyával. Az Éj monológjában az emberről rajzolt kép még inkább kiemeli a tűrő és fáradva remélő ember harcának jelentőségét és nagyszerűségét.

A romantika komolysága, emelkedettsége, szenvedélyessége mellett megjelenik az ember hétköznapi, itt a népies figurák, s a mellékszereplők képviselte arca. Vörösmarty néha „kimosolyog” a történetből az olvasóra; megcsillan humora. A harmadik felvonásban a Tündével-Ilmával gyalogúton összetalálkozó Csongor búslakodik: „Nem tudom, hová legyek.” Balga, ki máskor is kontrasztja a bús lírai hősnek, itt egyenesen az egész romantikus szokást gúnyolja ki: „Nagy baj. Ily esetben a hős/ Torkon metszi a keservet, / Elsohajt egy ilyenadtát, / S szépen meghalálozik. / A szokás ez.” A szöveg szintjén is megjelenik az élet (pl. Balga), s az álom (Csongor, Tünde) különbsége. A mű nyelvi sokszínűsége, rétegzettsége által különös hangsúlyt kapnak az egyes szereplők szavai. A *Rommal* kapcsolatban már említett egyén-közösség gondolat, itt sem hagyható figyelmen kívül. Mennyiben egyéni, illetve közösségi Csongor keserve? Azt lehetne erre válaszolni: egyetemes. Egy boldog, igazságos társadalom sem adna gyógyírt azokra a kétségekre, félelmekre, amelyet az ember halandósága, végessége, a világban való kicsiny volta okoz az egyén lelkében, hiszen Csongor nem a Vörösmarty korabeli jelen, hanem a mindenkor ember sokszor hiábavalónak tűnő küzdelmét fogalmazza meg.

A tündéres elemek, a mesés motívumok kezdetben ugyan nagyobb öncéllal szerepeltek a szerzőnél, de idővel teljességgel az eszmei tartalom és saját filozófiája szolgálatába állította

¹² Jelképtár 231.

¹³ Bővebben: *Fried István*: „S ki álmaimban él...” Részlet a Csongor és Tünde elemzéséből. = *Tiszatáj*, 2000. dec. 79-92.

¹⁴ *Kardos Tibor*: Az Árgirus-széphistória sorsa és öröksége 292-344. = *Az Árgirus-széphistória*. Bp., 1967.

őket. Véleményének megfogalmazásában a szimbólumok komoly szerephez jutottak. Az általa feltett kérdéseket, több szempontból is végigjárta, több variációt is ábrázolt a kérdésfeltevéseket, s a szóba jöhető esetleges válaszokat illetően. Az ember behatároltsága miatti küszködés, s e küzdelem értelmének kérdéses volta, a különböző életstratégiák, a romantika eszméi, főként az érzelem szerepe, az élet racionalitása és az álmok esélyei e hétköznapi világban, valamint saját jelenének társadalmi helyzete, a nemzet sorsa, az egyéni boldogsághoz való jog és lehetőség mind-mind említést nyernek. E kérdések nem azonos mértékben tűnnek fel az egyes munkákban, de a *Délsziget*, a *Rom* és a *Csongor és Tünde* kicsit eltérően ugyan, de ezekre kísérel meg válaszolni. Költői leleménnyel Vörösmartynak sikerült megvalósítania azt, amit a népmesék névtelen alkotóinak/alakítóinak: a történet akciói és a jelképek segítségével szövegbe „rejtteni” a kibontandó mögöttes tartalmat. Természetesen némileg más eszközökkel, de a mesék elemeinek igénybevételével, romantikus szerzőhöz méltón merített a népköltészet témáiból, motívumkincséből, az egyetemes szimbólumok közül, s a magyar mitológiából, ugyanakkor mindezt egyéni leleménnyel kezelve, költő módjára lírába öntötte a filozófiai tartalommal telített szöveget.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

LAVOTHÁNÉ JÁGER KATALIN

Fáy András állatmeséi

Fáy András Kohányban, Zemplénben született 1786. május 30-án, s Pesten halt meg 1864. július 26-án. Mint író, politikust és nemzetgazdát, a magyar reformkor irodalmi és társadalmi mozgalmainak egyik legtevékenyebb alakjaként tartjuk számon. Előkelő református nemesi családból származott. Gyermekezeit anyai nagyszülei birtokán, Gálszécsen töltötte, 1793 és 1799 között a sárospataki kollégiumban tanult, majd tanulmányait négy éven át Pozsonyban folytatta. 1803 őszén tért vissza a pataki kollégiumba, ahol előbb filozófiát, később jogot hallgatott. A sárospataki tanulmányok után 1804-től Pesten lett joggyakornok, ahol ügyvédi oklevelet szerzett kitűnő képesítéssel. Ügyvédkedés helyett azonban – atyja kedvéért – közigazgatási hivatalt vállalt: 1810-ben a pesti, 1812-ben pedig a váci járás alszolgabírója, majd szolgabírája lett. 1818-ban visszavonult gombai birtokára gazdálkodni, hogy mellette életét teljes egészében az irodalomnak és a társadalmi tevékenységnek szentelhesse. Szerette az irodalmat és az írókat; sokat olvasott, anyanyelvén s a latin nyelvű római klasszikusokon (Cicero és Tacitus) kívül a modern felvilágosult német, francia s angol irodalmat. 1807-től már maga is írogatott. Háza csakhamar a fiatal írók találkozóhelye lett. Rendszeres látogatói volt többek között Szemere Pál, Kisfaludy Károly, Vitkovics Mihály és Vörösmarty Mihály. Utóbbi a híres *Fóti dalát* éppen Fáy szőlőjében, egy szüreti mulatság alkalmával írta, szavalta el. Eszmék értek tervvé a kis írói körben, melynek középpontja a mindenkit szívesen látó, jókedvű házigazda volt.

Fáy mint író lépett először a nyilvánosság elé, de miután 1823-ban Pestre költözött, mindinkább a politika, a társadalmi közélet téren fejtett ki tevékenységet. Erős gyakorlati érzékével, széleskörű ismereteivel és nagy fogékonyságával igen korán – Széchenyi előtt – fölismerte gazdasági és kulturális elmaradottságunknak az okait, s már 1825-ben javaslatot terjesztett be, megjelölve az orvoslás eszközeit (színház, szabad ipar és kereskedelem, jobb büntető kódex, erkölcsnemesítés, javító ház, törvénykezés és közigazgatás javítása, takarékpénztár stb.). Fáy a fontolva haladás híve volt, elhatárolta magát minden radikális eszmétől. A szabadságharc idején visszavonult gombai birtokára: Széchenyihez hasonlóan egyszerre idegenkedett a forradalomtól és a forradalom ellenségeitől. 1849 után életét főleg az irodalomnak és családjának szentelte. Sokrétű tevékenysége során mindig higgadt, józan és praktikus maradt, egészséges észjárással, nyugodtan és jó kedvvel intézte dolgai, mert sem fáradtság, sem pillanatnyi sikertelenség nem zavarta meg vidámságát, jólelkét, humorát. Méltán szolgált rá a «vidám bölcs» elnevezésre. Fáy a kiegyezést előkészítő Deák Ferenc is tisztelte, de politikájához a sokféle betegséggel küszködő író és közember már nem tudta igénybe venni. Hetvennyolcadik születésnapját még szeretetteljesen megünnepezték, a nem sokkal később bekövetkezett halála gyászba borította az egész országot.

Fáy András portréja

Arany János hódolatteljes nekrológban búcsúztatta. Ő írta 1832-ben az első társadalmi regényt *A Bélteky ház* címmel két kötetben, amelynek művészi szerkesztése ugyan kívánnivalót hagy maga után, és az oktató elmélkedés is elnyomja benne az elbeszélést, de egészséges szelleme, termékeny eszméi, valamint tősgyökeres magyar nyelvezte tisztas helyet jelölnek ki neki a magyar irodalom történetében. Napjainkban állatmeséi a legélvezhetőbbek, ezért most az e műfajban írt alkotásairól szólok.

Első mesekötete 1820-ban jelent meg Bécsben *Fáy András eredeti meséi és aforizmái* címen ezer példányban. A kötet 244 mesét s 70 aforizmát tartalmazott, nagy érdeklődés kísérte, 1825-ig három kiadása jelent meg. A szerző 1824-ben újabb meséket, aforizmákat adott ki. Kazinczy Ferenc lelke-

sen üdvözölte író társa meséit. Ezeket a műveket a klasszikus állatmesék mintájára, hatására írta, mégis eredetieknek tartjuk, mivel többségük a korabeli magyar társadalmat ábrázolta.

Vázlatosan tekintsük át a klasszikus fabulákat! Az állatmesék a keleti és a görög irodalomban jelentek meg először. Aiszóposz görög szerzőt tartjuk a műfaj megteremtőjének, aki Kr. e. a 7-6. században élt. A római Phaedrus volt az aiszóposzi hagyomány folytatója, ő az I. század első felében alkotott. A francia La Fontaine (1621-95) a 17. század jelentős újírója. A németek közül Lessing, az oroszok közül Krilov meséi voltak fontosak. Magyarországon Heltai Gáspár 1556-ban jelentette meg *Száz fabuláját*.

A műfaj kezdetben a maró satíra jegyeit viselte, mindig bizonyos tendenciával, politikai célzattal: a közrendűeket figyelmeztette a hatalmasok visszaélésére, erőszakosságára, a vezetőket viszont szerénységre, mértékletességre intette. Erkölcstilozófiai jellegű műfaj, a középút, a szélsőségektől mentes életvezetés hirdetője. Szerkezete: a rövid helyzetrajzot a szereplő felek párbeszéde követi, amely mindig bizonyos erkölcsi igazságot tartalmaz. A mesemondó az erkölcsi tanulságot rendszerint a történet végén elhelyezett aforizmában, bölcs mondásban sűrítette. Ez az igazság a gyakorlati élet megfigyelésén alapszik, azon a hétköznapi tapasztalaton, hogy az életben több rossz van, mint jó, az emberek rendszerint megbízhatatlanok, saját hasznukért becsapnak másokat. A gonoszított bűnhődés követi, és nevetség tárgya az, aki többre vágyik, mint amennyire ereje képessé teszi. A fabulák becsületes munkára, igazmondásra ösztönöznek. A nagy eszmék, életcélok távol állnak tőlük, inkább arra nevelnek, hogyan lehet baj nélkül szembenézni az élet viszontagságaival, a kiszámíthatatlan holnappal, s arra, hogy a baráti hűség, a megbízhatóság, a munkaszeretet, a jötevők iránti hála, a mértékletesség a legjobb emberi erények. Olyan gyakorlati életbölcsséget

hirdetnek, amely minden korban eligazítja a létbizonytalansággal küzdő embert. Fontos az állatmesék humánuma. Mindezek a jellemzők megtalálhatók Fáy András meséiben, bár ő a 19. század elején már nem bízott abban, hogy ezek a művei hatnak a kor olvasóinak erkölcsére: „*Valamint a lúd minden elmenő állatra nyakat nyújtva sziszeg, de tőle egyik sem fél, sem sziszegésére útjából ki nem tér: úgy én is, a magyar tró, hiában mesélek, moralizálok, csipkedek elős hátra, senki sem fél tőlem, s nem is javítok meg, tudom senkit!*”¹

A *Lúd és orr* című válogatás a Szépirodalmi Könyvkiadó Magyar Helikon kötetei között jelent meg 1978-ban. A kötet elején Fáy András ajánlólevelét olvashatjuk:

„*Nagymájú Lúd, én Mecénásom!*

A mecénáshoz emelkedett s egyúttal kedvesen évődő, élcelődő hangon szól. Miért éppen a ludat választotta mecénásának? Természetesen indokolja választását: a világ híres könyvtárai és az ő kötete is a lúdtollnak köszönhetik létrejöttüket, egyben arra utal, hogy az trók nagyon sokáig lúdtollal írtak. Ezenkívül azért tartja az emberiség egyik fő jótevőjének a ludat, mert „puha pelyheidben nyugtatod szintűgy a fáradt munkásokat, mint a korhelyeket...””²

A ludak vitézségéről történelmi példákat is említ: a Capitólium hajdani vitéz őreit s Szent Márton híres lúdját, valamint a bölcs magyar példabeszédet – sok lúd farkast győz. A lúd kegyes pártfogásába ajánlja állatmeséit, s azt kívánja, „*a gágogóbb irigyeket harsogó gágogással nyomd el, az okosabb gáncsolókat pedig, ...ha minden okos feleletből kifogyunk, szokás szerint sziszegd le.*”³ Ezután *A meseíró* cím alatt saját magáról ír, arról, hogy gyermekkorától örömeit hallgatta dajkája kellemes meséléseit a zöld királyról, s már akkor megszerette a meséket. „*De az epés szatíráról, a döfő epigrammától mindig tróztam... Mindazáltal véreben vala mindig jobbra-balra csipkedni.*”⁴ Ez látszik, érződik mind az állatmeséin, mind azon, ahogyan saját magáról, az orráról ír.

Ezek után nézzük, milyen állatokról s milyen emberi tulajdonságokról írt Fáy András. Szól az okosról s az ostobáról, az olyan emberről, aki többnek, másnak szeretne látszani, mint amilyen a valóságban, például *A számár* című mesében. A számár megirigyelte, hogy ura mennyire kedveli angol paripáját. Nagy füleit s farkát tartja hibásnak, ezért kéri gazdáját, vágja le „*ocsmány füleit s farkát*”. „*Óh jámbor! – felel az – nem fül, nem fark a te árulód, hanem az, hogy számár vagy.*”⁵ Erkölcsi tanulság: „*Cifra köntös fityeg az uracskán, szépen fityüül, dalol, táncol, de a kalap tököt fedez.*”

A mesék többségében követi a klasszikus állatmese felépítését. *Az okos elefánt* című művében arról ír, hogy az állatok nem akarják elfogadni az ember uralkodását, hiszen gyáva és erőtlén. Az elefánt csillapítja le a többieket: „*Mindenünk több van, mint az embernek, de eszünk nincs annyi.*” Morál: „*Nevetem, midőn panaszt hallok, hogy a fő- vagy alispán despotizált. Miért engedik uraságot? Az ész korlátolni lehet erősen ésszel, de nem is ismer más fegyvert.*”⁶

¹ Fáy András: *Lúd és orr*. Bp., 1978. 5.

² I. m. 5.

³ I. m. 6.

⁴ I. m. 15.

⁵ I. m. 26.

⁶ I. m. 29.

A róka és a nyúl című meséje arról szól, hogy a róka kineveti a nyulat, nem hallgat jó szándékú tanácsára. „Mikor fordult meg a világ, hogy a gyáva nyúl osztogasson tanácsokat az okos rókának?” – kérdi. A mese csattanója: a nyúl meglátja, hogy a vadász tarisznyáján véresen függ a gondatlan róka. „Az okos – így sóhajt a kis nyulacska –, ha bukik, nagyot bukik, s rendszerint nyakát töri.”⁷ A mese arra int, fogadjuk meg mások jó tanácsát, legyünk óvatosak, akkor nem járunk pórul. A bölcsességről is több mesében olvashatunk, így *A fecske* címűben. A fecske jó időben magasan szállt, de amikor megdördült az ég s vihar közeledett, alacsonyan röpiült. A verébnek ez nem tetszik, azt mondja: „Kis lélek, kit a bölcs idő ily alázásra s változásra bírhat! A komor minden időben egyforma marad.” A fecske ostobának tartja az ilyen bölcset. Tanulság: „Magát az időhöz és körülálláshoz szabni tudni – a fő bölcsesség.”⁸ (A körülállást ma a körülmény szóval fejezzük ki.)

Sok mesében olvashatunk az emberi hibákról, negatív tulajdonságokról: a tányérnyalásról (*A komondor és az öleb*), a haszonlesésről (*A macska és gazdája*), az irigységről (*A kutyta*), az emberi hiúságról (*A gólya és gazdája*), a gőgről (*A veréb és csiz*). Ezekben a művekben főleg az emberi rossz tulajdonságokat ostorozza, gúnyolja, a jóra int, nevel. A népi bölcsesség „Aki nem dolgozik, ne is egyék” Fáy Andrásnál így jelenik meg: „Aki nem munkál, az ne is egyék.” *A méhek és a medve* című mesében.

Hazája íróiról sok mesében ír, így *Az ökör és csikó* címűben a minőséget tartja fontosnak, amit Kazinczy epigrammájában így fogalmazott meg „Jót s jól! ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted, úgy szánts, vess s hagyd másnak az áldozatot.” *A csiga* az ortodox nyelv művelőknek szól, akik a 19. század elején ellenezték a nyelvújítási törekvéseket, mozgalmat. Tehát mint annyi mindenben, tevékenységeiben, nyelvszemléletében is a nyelvújítás mellett foglalt állást, ez az író haladó szellemét bizonyítja. A 19. század elejének társadalmát, embereit sok meséjében mutatja be, ezek közül lássunk néhányat.

A magyar vendégszeretetre nemességünk mindig büszke volt. Fáy András *A magyar vendégszeretet* című meséjében ír erről. A befejezés kissé csipkelődő, mivel az író már nem látja olyannak vendégszeretetünket, mint amilyen az a régebbi időkben volt. Sok megszívlelendő történet, elmélkedés is van a kötetben. Fáy arra is utalt, hogy a tudósokat nem becsülték meg, anyagiakkal nem kényeztették el. *A tudós vakondok* című meséjében az éhező szegény tudósról olvashatunk, akinek a vakondok mutat példát. Az állat a földet túrja az élelemért. „Ugye? – ez ötlík a Minerva éhes fiának eszébe – nem köz anyánk – e a föld, s ha én is turkálgom, nem adja-e meg inkább élelmemet, mint e háládatlan észkínózás?”⁹ Követte a vakondok példáját, szántóvető lett, amit nem bánt meg. Tanulság: „Tisztelem a tudományokat, szent szikrák ők a gyáva agyagban, ég, föld hódol uralmaiknak”, de szükség van a munkálkodókra, a földművesekre is. A hivatalokról is olvashatunk, a hivatal ad dísz – olvassuk *A kolompos* című mesében. Ma is elgondolkodhatunk ezen a művön, sokaknak figyelniük kellene arra, hogy „más a hivatal, más a személy.”

A mesék többségében érezzük, hogy ma is aktuálisak, sajnos az emberek nem sokat változtak az eltelt mintegy 180 év alatt.

⁷ l. m. 56.

⁸ l. m. 27.

⁹ l. m. 62.

A *maconkai bíró* története a Palócföldön esett meg, de nem csak a palóc bíróra jellemző, amit az író elmond e művében. A faluháza összedőlt, s újat kellett építeni. Az öreg bíró tekintélyes ember volt, s a régi faluház helyén akarta felépíttetni az újat. A többi nem mert ellentmondani az öregnek. A falu együgyű kanásza viszont meg merete mondani a véleményét: „*Már nagyuram én csak azt valló vagyok, hogy erre a posványra kár falunak építeni.*” Azt tanácsolta, hogy magasabb, megfelelőbb, erősebb helyen, parton építsék a faluházat. Az öreg bírónak nem tetszett a kanász vakmerősége, hitvány sonkalopónak nevezte, nem fogadta el az okos elképzelést, ragaszkodott saját ostoba gondolatához. A nótárius megkérdezte a bírót, miért nem fogadta el a kanász jó gondolatát. A bíró dölyfösen válaszolta, ő is látta, hogy igaza van a kanásznak, de ha híre menne, hogy a buta kanász „*hozta észre az okos bírót, végem lenne nekem a faluban.*”¹⁰ Ebből nemcsak a bíró butasága, hanem hiúsága is kiderül. Morál: „*a közügy dolga világszerte az, ami Maconkán, mert a magunk ügyében egész vagyunk, a közügyben csak rész!*” (A mai politikusok, miniszterek is megszívlelhetnék ezt az írást, ha olvasnák Fáy András műveit!)

A *palóc* című művében humorosan ír a kis emberről, aki úgy gondolja, ha magasabbra megy, akkor nagyobbak látszik. Az ifjakhoz szól *Az agár és fiai* című mesében. A korosztályok közötti ellentétet, a fiatalok szeleburdi hevesességét mutatja be ebben az alkotásban. Az agárkölykök nem hallgatnak anyjuk szavára, feleslegesen futnak a katángkóró, majd egy nagy sas után. A hiábavaló futástól jól elfáradnak, s amikor fürgének kellene lenniük, nem tudják elkapni a nyulat, nem tudnak segíteni öregedő anyjuknak. „*Lásátok fiaim – feddte őket anyjuk. Erőtöket korán elhasználtátok, aztán az igazi vadra nem jut erő és gyorsaság.*”¹¹ Morál: „*Ifjak, ti egy generáció reményi, értsetek!*” Azt kívánja, jókor legyen meg bennük a hév, okosan cselekedjenek, hallgassanak a tapasztaltabb idősebbre. Örök érvényű a mese, mivel a fiatalok gyakran ma sem hallgatnak az idősebbek szavára.

A magyarok hibái között ír az idegenmajmolásról, például *A majom* című mesében. Sajnos ma is megfigyelhető Magyarországon az idegenmajmolás. A majmok meséjében arról szól, hogy gesztenyét találtak s megsütötték, de egyikük sem vállalta a sült gesztenye kikaparását, így az megégett. „*Midőn közjóra embert keresünk, sok ilyen majomra találunk!*” Vannak-e ma ilyen emberek? Talán elvétve előfordul hasonló jelenség. Döntsék el, kedves olvasóim! *A majomcsoport* című mesében arról olvashatunk, hogy égő tűzrakásra találtak az erdőben, örültek neki, de nem tettek a tűzre, az így lassanként elaludt. A gyáva majmok búsán elszompolyogtak. A morálban hazája fiaikhoz szól az író: „*nem így vagyunk-e mi eleink dicsőségével? lángoló arccal emlegetik, dobog szívünk Zrínyi nevére, a színházban tapsolnak a magyar dicséretének, de fűt aligha keveset rakunk a tűzre.*” Ezzel arra utal, hogy a 19. század elején kevés igazi hazafisággal találkozott Fáy András. Még egy majmos mese, melynek címe *A házimajom*. A tükörben nézegette a magát a majom, és nagyon csúnyának találta a tükörképét. Megállapítja: „*Vagy nem én vagyok a kép, vagy a tükör mutat rosszszul.*” Az író kortársaihoz szóló kérdéssel zárja a mesét: „*Ha ez különben volna az emberek-nél is, ki merne szatírárt írni?*”

¹⁰ I. m. 118.

¹¹ I. m. 87.

Fáy András meséiben kifejező, tiszta, szép, a mai olvasó számára is érthető magyar nyelvet használt. Szóhasználata nem áll távol a mai szóhasználatától, kevés olyan szóval találkozunk a mesékben, amelyeket ma nem értünk, nem használunk. (Bár a tizenéveseknek már nehezebb e szövegek megértése!)

Összegezve elmondhatjuk, hogy Fáy meséiben a moralizáló jelleg, a társadalmi problémák iránti érdeklődés jól megfigyelhető. Józan életszemléletet hirdetett, szinte előkészítője volt Széchenyi István reformeszméinek. A haza iránti szeretetre, a közélet szolgálatára, az emberi hibák leküzdésére nevelnek meséi.

Széchenyi 1838-ban a Pest megyei közgyűlésen kijelentette, a „honi reform teendőire az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy meséi ébresztették fel” benne. Fáy András meséiben látjuk szerzőjük széleskörű ismereteit, eszmékben gazdag lelkét, mélyen gondolkodó elméjét.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

Szigethi Warga János, a híres pataki diák és nagykőrösi tanár

„Quem di odere” – hangzott a panasz
 Évszázadok hosszú során keresztül;
 „Quem di odere” – és a régi átok
 Mindegyre zúg, nem szűnt meg a panasz.
 Kedv, ifjúság, erő szellem-vagyon
 Ma is gyakorta mindhiába vesz:
 Homályos a cél, tömkeleg az út,
 S kit e pályára Isten átka sodrott,
 Szívverít ontsa bár, mint pelikán,
 Hálátalanságot növel magának.

Te, ritka férfi, áldjad Istened,
 Ki oly önérzettel dúsgazdagon
 Állhatsz pihenni meg pályád felén.
 Körödbe gyűlnek a felnőtt fiak,
 (Egy emberöltő) s értett férfi ésszel
 Köszönve amit ifjak éri tevé,
 Legszebb jutalmad így tőlük nyered.
 S mi felkiáltunk: mily nagy érdem az,
 Minő erény, mely e hálátalan
 Pályán a késő hála újra sarjadt,
 Nem hervatag babérjait szedi.¹

1858-ban ezzel a verssel köszöntötte Arany János kollégáját, Szigethi Warga Jánost a nagykőrösi gimnázium híres tanárát tanári pályafutásának 25 éves jubileuma alkalmából. Szigethi Warga a 19. század közepén Arany tanártársa volt, egy a gimnáziumban tanító hat tanár közül, akik a nagykőrösi tantestületből egy időben akadémiai tagok is voltak.

Szigethi Warga Jánost a filozófiatörténet filozófusként, a neveléstörténet elméleti pedagógusként tartja számon, akinek elméleti, gyakorlati valamint iskolaszervezői munkássága példaértékű a magyar művelődéstörténetben. A Nagykőrösön tevékenykedő nagyhírű tudós tanár az Abaúj megyei Kovácsvágáson született 1804. január 8-án. Alma Mater a híres sárospataki főiskola, ahol gimnáziumi, jogi, bölcséleti és teológiai tanulmányokat végzett; egykor Kossuth Lajos és Szemere Bertalan iskolatársa, s Patak híres jogtanárának Kövi Sándornak a tanítványa volt. Közben egy évig nevelősködött Eperjesen, ahol a német nyelv elsajátítására törekedett. Már tanulmányaival párhuzamosan 1830-ban segédtanító, 1831 és 1833 között mértan és természettan helyettes tanára. Anyanyelve iránti rajongása nyilvánult meg abban, hogy Szemere Bertalannal megalapította a *Sárospataki Iffjú Egyesületet*. A társaság célja a magyar nyelv és a nemzeti irodalom ápolása volt. A *Parthenon* című irodalmi zsebkönyv egyik szerkesztője.² Versfordításait a *Felső Magyarországi Minerva* is közölte. Szigeti Warga Jánost tisztelhetjük a pataki kollégium azon neves diákjai sorában is, akik a nagy diáktárs-előd, Kazinczy nyelvújító mozgalmának eredményeit is terjesztették tanítványaik körében.

Szigethi Warga János tanulmányai végeztével, és mielőtt a nagykőrösi líceumban elnyert állását elfoglalta volna, tanulmányutat tett Németországba, ahol oktatási intézményeket is látogatott. Berlinben a természettanon kívül neveléstant és filozófiát hallgatott. Berlinben ismerkedett meg Hegel filozófiai rendszerével, amely meghatározó volt tudományos pályá-

¹ Arany János: Tanári jubileumra. = Arany János összes költeményei. Bp., 1962. I. k. 319.

² Három verse jelent meg az első kötetben, 1834-ben W. J. aláírással. Vö.: Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963. 742.

futása szempontjából: egyike volt Hegel első magyarországi ismerőinek és követőinek. „Szigethi Warga János, mint Hegel követő nemcsak egy-egy eszmetörredéket vett át Hegeltől, hanem egy egész filozófiai rendszert alkotott Hegel szellemében, amelyeket tankönyvek formájában publikált, terjesztett, és az 1840-es évektől kezdve tanított is. A könyveket nemcsak Nagykőrösön, hanem más, gimnáziumokban is használták: korszerű a kor tudományos színvonalán álló értékes műveket alkotott. Az akkor kialakulóban lévő magyar filozófiai műnyelv is sokat köszönhet Szigethi Warga Jánosnak.”³

1833 októberében foglalta el katedráját a nagykőrösi református gimnáziumban, ahol 1875. január 10-én bekövetkezett haláláig működött. 1833-ban akadémiai jutalomdíj nyertese volt, 1835-től kezdve akadémiai tag. Székfoglaló beszédének címe: „Mi a valódi műveltség és lehet-e attól tartani?” Matematikát, természettudományokat, később a felsőbb osztályokban filozófiát és – az országban az első között – a tanítói pályára készülő ifjaknak rendszeres pedagógiai ismereteket is tanított. Első volt a haladó szellemű pedagógusok között, akik szorgalmazták a magyar mint tanítási nyelv bevezetését a gimnáziumban, s az ő érdeme is, hogy hazánkban az első között már az 1830-as évek közepétől „minden tudomány magyar nyelven hangzott a tanszékekről”. Első volt azok között is, akik a kortárs magyar irodalmat (Kisfaludy, Kölcsey, Vörösmarty stb.) megismertették tanítványaikkal, s ezzel bekapcsolták az ifjúságot az élő magyar irodalomba.

Pedagógiai rendszerének értéke, lélektani szemlélete, *Tapasztalati lélektana*, amelyet a „felgymnasiumok és praeparandiák” számára írt és publikált 1853-ban, elméleti alapul szolgált az 1858-ban megjelent *Egyetemes és elemi oktatástan* című munkájához. Szigethi Warga János a *Gondolkodástan* című munkáját előkészítő tudománynak szánja a bölcsészettan tanulmányozásához. Ebben a művében a tudományok rendszerét a következőképpen mutatja be:⁴

„A tudományoknak három nagy tárgya vagy léte van, melyek körül a tudományos rendszer fölépítése forog: u.m. I. A természet-világé, melyet mint jelent közvetlen vizsgálunk. II. Az emberi-eszményeké, melyekre vagy mint levésbenire eszmélünk, vagy már meglevőre figyelünk, vagy multra elmélünk vissza. III. Az észé, miszerint észleljük a jelent és multat, legyenek azok természeti vagy ember-világiak, s ezektől elvonva pillantunk a jövőbe, visszafordulunk a jelenhez, s ismét a jövőbe nézünk elő.

A természet-világi tudományokhoz számíttatnak: A leíró természetrajzi tudományok (*Historia naturalis*) széles értelemben. Ide tartozik a földrajz természettudományi része is. Az inkább megmutatási természettan (*Physica*) alkalmazva a mértant. A kettőre alapuló gyakorlati tudományok: Az inkább külső természethez tartozó gazdasági tudomány. Az inkább emberi foglalkozást igénylő ipar- és kereskedelmi tudományok széles értelemben véve. Az ember testi életét leginkább tárgyzó orvosi tudományok.

Az embervilági eseményt előadó tudományokhoz tartoznak: a) A leíró államrajzi tudomány (*statistica*) széles értelemben. A földrajz államtani része is ide számíttatik. b) Az egyetemes történet-tan (*Historia universalis*), ide számítva az emberiség műveltségi történetét is. c) A kettőre alapuló gyakorlati jogtudomány, magán és közjogi ágazataival. Az államtan széles értelemben.

Az inkább tiszta ész-tudományokhoz tartoznak: a) A természet- és ember-világ jeleneteit szép művészi alakban kinyomó (leíró) művészeti tudományok. b) A természet és ember-világ eszméit vizsgáló bölcsészettan. Ehhez számíthatni mint segéd eszközt a tiszta mértant is. c) A természet- és szellemi-világban élő emberiség eszméjét, a jelen életben fejtő, a jövőre irányzó gyakorlati -, vallás-, és nevelés-tudományok.

³ Fehér Katalin: Hegel és Nagykőrös. = Magyar Nemzet. A tudomány világából. 1983. ápr. 27. 8.

⁴ Warga János: Bölcsészettan. Második kötet. Gondolkodástan. Kecskemét, 1854. 74-75.

Ily szoros kapocs van a tudományok összes rendszerében.

Szigethi Warga János az 1853-ban kiadott *Tapasztalati lélektanában* a 21. század humán érdeklődésű olvasója számára is érdekes és értékes interpretációban a bölcsészettan és a bölcsészeti tudományok rendszerét a következőképpen definiálja:⁵

A bölcsészettan (Philosophia)

Az ember gondolkodik a nélkül, hogy bölcselkednék, de nem bölcselkedik gondolkodás nélkül.

A természettanár gondolkodik a fény jelene és változatai fölött, és megelégszik ha a fény jeleneit az aether hullámmozgásából magyarázza ki. De mi az aether? Miért van annak hullámmozgás hossza és száma? Erre a természettanár nem felel, hanem átűtíti az ügyet a természetbölcsészre.

A mértanár megelégszik, ha tér-mértani tételeinek igazságát, a tér három méretére vive mutatja. De mi a tér, és miért van annak csak három és nem több mérete? Ezt átűtíti a tér természete és fogalma fölött bölcselkedő mértanár. A történettanár elősorolja az eseményeket, de az események vég okát, az eseményeket vezérlő és gondviselő hatalmat, a történetek fölött bölcselkedő történettanár vizsgálja. És így a bölcsészettan a jelenetek és igazságok alap okát keresi. Az első jegye a bölcsészettannak.

A természeti és ember-világi jelenetek alapokait, lehet keresni külső vagy anyagi célérésért is, milyenek: a pénz, dicsősség, tekintély stb. p.l. ki a gőz-erő mozgató alapoka fölött gondolkodik, azt hír és pénz nyereséért teszi. De a bölcsészettanár az alapokat erkölcsi vagy szellemi célból, az emberiném benső tökélyesítése tekintetéből vizsgálja. Ezt mutatja a bölcsészettan név és, vagy bölcsészettan szeretet (philosophia), mely nem kizárólag elméleti, hanem gyakorlati irányú. És éppen ezen az anyagiak fölött kiemelkedett magasabb erkölcsi vagy szellemi irány a második jegye a bölcsészettannak.

A jelenetek utolsó alapoka nem érzi, s nem érzi előterjesztések által érhető el, hanem a tapasztalat fölött fölül emelkedő tiszta fogalmak után. És ez harmadik jegye a bölcsészettannak.

A bölcsészeti tudományok tanulmányozására Szigethi Warga pedagógiai rendszere alapján a *Tapasztalati lélektan* és a *Gondolkodástan* készít elő; a bölcsészeti tanulmányok rendszerét következőképpen foglalja össze:⁶

A bölcsészeti tudományok közt – a mennyiben ezek bensőnkre s szellemünk tökélyesítésére vitetnek, ellenbe véve a természet-, mér- és történeti tudományoknak, mint a melyek érzi vagy érzékekkel észrevehető dolgokkal foglalatostkodnak – első helyet foglal:

1) A tapasztalati lélektan; mert a több szellemi tudományok csak egyes főirányok a lélekéletben, ebből kelnek ki azok; így a lélektan bölcsészeti gyökértudomány. 2) A gondolkodástan, mely a gondolkodás törvényeit tanítja, midőn a lélektan a gondolkodó lényt ismerteti meg. 3) Kifejlett gondolkodó lelkünk, a szellemi élet magasabb körében, csakhamar és főleg az élet-erkölcsi szépítésével foglalatostkodik. Minthogy már a szép eszméje a gyermekben korábban fejlődik, mint az erkölcsiség is; tehát a szellemi tudományok közt harmadik helyen áll a szépészettan (aesthetica).

4) Az erkölcsiség eszméje szinte korán ébred, s tartozik is korábban ébredni mint a jogé; így negyedik szellemi tudomány az erkölcsstan, széles értelemben.

5) A szellemi tudományok koronája a bölcsészeti vallástan.

6) A szellem történeti kifejlése, vagy a bölcsészettan története.

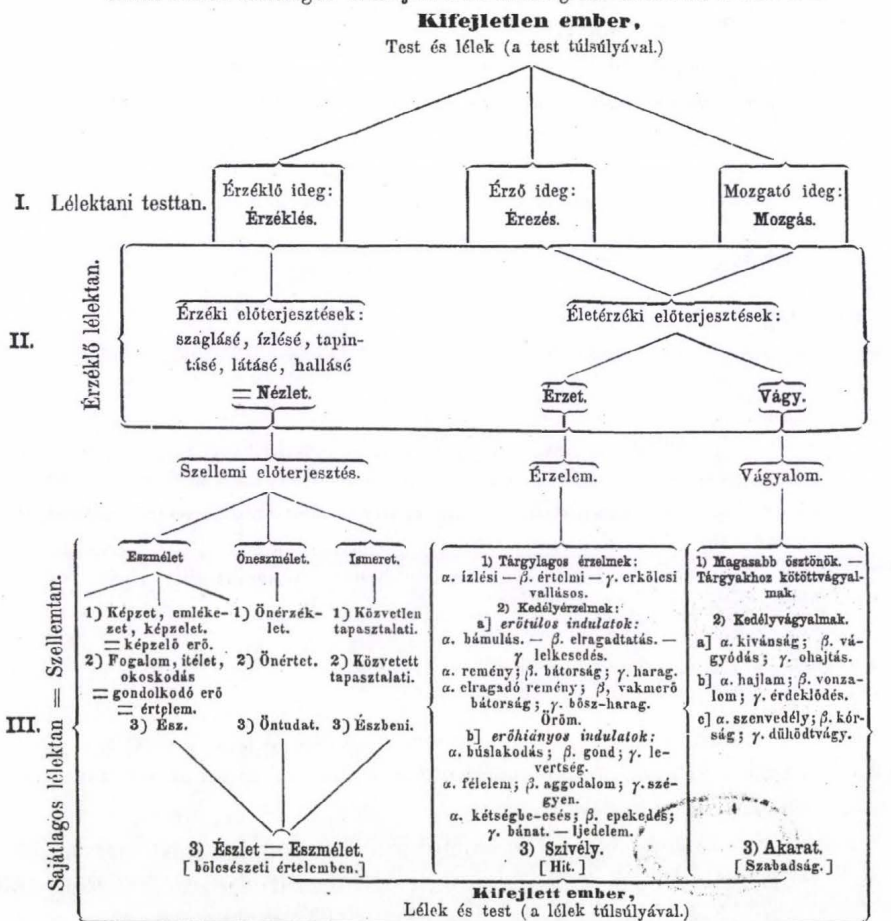
Ezekről szándékozunk mi sorban körülményeszerűleg szólni.

⁵ Warga János: Bölcsészettan. Első kötet. Tapasztalati lélektan. Kecskemét, 1853. 107-108.

⁶ Uo. 109.

112 §. *Lelkünk tehetségeinek vázlata.*

Míg a lélek kifejeletlen, addig annak erői csak lappanganak. A kifejelett lélek tehet; tehát ennek vannak tehetségei. A kifejelett lélek tehetségének következő vázlata van:

A tehetségeket az életkorra vite meg szokták különböztetni, a szerint, miként azok ez vagy más életkorban mutatkoznak leginkább.

1) A csecsemő-korban:	természeti ösztönök,	érezés,	érezéklés, (nézlet)
2) A gyermek-korban:	érezki kívánság,	érzet,	érezki előterjesztések,
3) Az ifjú-korban:	hajlandóság,	érzékenység,	képzelődés,
4) A férfi-korban:	akarat,	érzelem,	értelem, (szélesen véve)
5) Az öreg-korban:	vallásos hit,	magasztalt érzelem (szív)	lelkiismeret,

Egy lap Warga Bölcsészettan című művéből

A *Tapasztalati lélektan* a következő fejezeteket tartalmazza: Lélektani testtan (az ember teng-élete, az ember állati élete, az ember lelki élete). Érzéklő lélektan (érezki előterjesztések = érzékelés, érzetek, érezki vágyak). Sajátágos lélektan (az eszmélet vagy tudat köre, az öneshmélet, az ismeret, a lélek érzelmei, az érzékelés sajátosságaihoz kötött érzelmek, kedélyi érzelmek, a szívély érzelmei, a lélek vágyalmai, a tárgyak- és képzetekhez kötött vágyalmak, kedélyi

vágyalmak, akarat). Szigethi Warga János *Tapasztalati lélektanának* igen értékes részét képezi a lelkünk tehetségeinek vázlatát, a mellékletben bemutató táblázat.

Szigethi Warga széleskörű tudományos munkásságán kívül nemcsak mint filozófus, és kutató pedagógus, hanem mint gyakorló tanárember is sokat tett: jelentős szerepet vívott ki magának a magyar tanítóképzés történetében. Már 1837-ben sürgette a magyar tanítóképzés ügyének rendezését.⁷ Elkeseredett hangon írta: „*Valóban csodálnunk kell, hogy midőn nagyobb nevelőintézetekben a papi, ügyvédi, az orvosi hivatalokra kisebb s nagyobb célszerűséggel készítettek a növendékek, sőt a kézművesek egyenesen tanulják a művészetet, mutatványt adnak abból, a milliákat nemzedékre hatólag boldogítható és boldogtalanítható népiskolatanítók pedig célszerű előkészület nélkül, szabadon bocsátatnak az emberi nem folytonosan emelkedni tartozó sarjadékainak nyomorgatására.*” Ezen az állapoton segíteni kívánván, szükségesnek tartotta, hogy a bölcséleti tudományok közben neveléstani és oktatástani ismereteket is adjon növendékeinek. Azt írja Dóczy Ferenc: „Munkájának csakhamar messze vidékre is híre ment, és több tiszántúli város (Hajdúszoboszló, Balmazújváros) innen vittek tanítókat, mint Warga János mondja: tiszteltek meg bennünket bizalmukkal és a nagykőrösi iskolából teljes meglegedésükre nyertek tanítókat”.

A nagykőrösi tanítóképző felállításának gondolata már korábban is felmerült. Gróf Teleki Sámuel főgondnok indítványozta, és juttatta érvényre azt a gondolatot, hogy a tanítóképző gazdasági gyakorlati képzéssel legyen összekötve. Az volt az elgondolása, hogy a magyar tanító a falu népének ne csak oktatója, hanem gazdasági vezetője is legyen. E célra Nagykőrös város tanácsa jelentős földterületet biztosított az iskola céljaira már 1837-ben. Karika Pál „képzett gazdát” pedig külföldre küldte tanulmányútra, hogy onnét hazatérve, megfeleljen az új követelményeknek. A tanítóképzőnek adott tanterv szerint három évfolyamban tanítanak gazdaságtant, filozófiát és nevelést. Az előbbi Karika, az utóbbi kettőt Warga János adta elő, 1853-ig ő volt a képző igazgatója.

1839-től tehát a gimnázium tanítóképzővel bővült. A tanítóképző mellett gazdasági szakiskolát is szerveztek. Ezek újszerű intézmények voltak, melyekhez egységes tantervet dolgozott ki Warga János. Már említett 1837-es cikkében követelte, hogy a magyar tanítóképzésnek egységes tantervet kell adni, hogy a népiskolai tanítók minden tantárgyat egyformán tudjanak tanítani. A kor szellemének felelt meg a gazdasági szakoktatás hangsúlyozása is. Ha arra gondolunk, hogy a magyar tanítóképzés csak 1869-ben kapott egységes tantervet, akkor Warga János gondolatait különösképpen értékelnünk kell. Az a törekvése pedig, hogy minden más intézettől független tanítóképzőket kell szervezni, a magyar tanítóképzés úttörői közé avatja. Ezt az önálló tanítóképzőt csak 1855/56-ban sikerült megszerveznie, azonban így is megelőzte a hivatalos, állami szervezésű tanítóképzőket.

Szigethi Warga János pedagógiai tárgyú rendszerező munkáit s népiskolai tankönyveit az általa kidolgozott pszichológiai rendszer hatja át. Minden munkájában szinte mottóul írja, hogy oktatási egyetemes elve a *lélekképzés*. Ez abban áll, hogy az alaki képzést teszi első helyre. Ezt azonban nem tartja elegendőnek. Úgy mond: „*Minden tan az életre irányoztassék, vagy az alanyi képzés tárgyilagossal, avagy az alaki anyaggal párosítottassék*”. A számtanra alkalmazva például azt jelentik ezek a gondolatok, hogy előbb a fejbeni, aztán a jegyekkel

⁷ Athenaeum, 1837. 217-218.

számolásra kell törekedni. De a példákat a „kézműi, gyárnoki, ipari és kereskedési” életből kell venni. E munkájában is hangsúlyozza, hogy a tanítók ne tanultassanak, hanem tanítsanak, a növendékekkel együtt munkálkodjanak. Ebben áll a tanítás sikere. A könyvet „lépcsőkre” osztja. Első lépcső az 1-10-ig való számolás, a második a 10-től 100-ig, a harmadik a nagyobb számokkal való bánás elsajátítása, negyedik a nagyobb számok összeadása, ötödik a nagyobb számok kivonása, szorzása, hatodik a nagyobb számok osztása, hetedik a külön-nemű számok műveletei, nyolcadik összetett műveletek, kilencedik egyszerű hármasszabály, tizedik a törtszámokkal való műveletek megismerése és megtanulása. A lépcsőzetes felépítés mellett a gyakorlati életből vett példákkal igyekezett életszerűvé tenni a tankönyvet. Tanmódszerének ez is egyik jelentős jellemvonása. Az volt a célja, hogy ne elvonatkoztatott ismereteket adjon, hanem a valóságos élettel kapcsolatot tartva, gyakorlatilag is tudjon gondolkodni a gyermek.⁸ Szigethi Warga, mint a nagyköri tanítóképző tanára, kötelességének is tekintete a pedagógiai tárgyú tankönyvek, valamint népiskolai tankönyvek írását, s azok gyakorlati alkalmazását is; a pedagógiai rendszerező munkáiban összefoglalt megfigyeléseket használja népiskolai tankönyveiben is.⁹

Az *Egyetemes és elemi oktatástan* című könyve a kor egyik kiemelkedő, tudománytörténeti szempontból is jelentős alkotása. Szigethi Warga értelmezésében a neveléstannak három nagy része van a testi neveléstan, a lelki neveléstan és a fegyelemtan. Testi neveléstanában foglalkozik az idegrendszer nevelési kérdéseivel is. Ezzel megelőzte korát, hiszen az un. mentálhigiénia csak a 20. század elején kapott helyet a magyar pedagógiai irodalomban. A lelki neveléstan foglalkozik az érzelem, az értelem és akarat nevelésének kérdéseivel. különösen fontosnak tartja a kedélynevelést. Új elem Szigethi Warga munkájában a gyermekek véralkat (tüzes, közönyös vagy hidegvéralkatú, vidor, méla vagy búskomoly) szerinti osztályozása és nevelésének problémaköre. Fegyelemtana, melyben a jutalmazás és büntetés formáiról ír a lélektani szempontokat gyakran figyelmen kívül hagyó nem humánus jellegű, így kevésbé nevezhető modernnek a testi és a lelki neveléstan rendszerének áttekintése során.¹⁰

Szigethi Warga pedagógiai rendszerének teljességét ezen írás keretein belül nehéz lenne bemutatni: Pedagógiai rendszerének ismertetése a didaktikával foglalkozó kutatók feladata. A didaktika általános kérdésein kívül részletesen foglalkozik az elemi oktatástan kérdéseivel: szélesebb körű alapkultúrát nyújtó népoktatás mellett foglalt állást. Azt vallja, hogy már a népiskolába elemi fokon szükséges a realisztikus ismeretek, így a természetrajz és a földrajz oktatása is.¹¹

„Különös szerepet tulajdonított az ember, s az ember szellemi természete vizsgálatának, a gondolkodás, az érzelmek, a vágy és az akarat problémakörének. A természettudományok és az embertan korszerű szemléletű oktatása mellett a jövő tanítóknak az Egyetemes és elemi oktatástan című tankönyvében gyakorlati útmutatásokat is adott. A Nagyköri Tanítóképzőben végzett tanítványai Szigethi Warga útmutatásainak megfelelő szinten és szellemben oktattak az ország távoli településeinek népiskoláiban is. Szigethi Warga János gazdag életművének feldolgozása és értékelése még nem történt meg. Peda-

⁸ Uo. 57.

⁹ Tevékenysége összefoglalását lásd még: Pedagógiai lexikon. Szerk.: Nagy Sándor. Bp., 1979. IV. k. 468.

¹⁰ Warga János: *Egyetemes és elemi oktatástan*. Pest, 1858.

¹¹ Feljegyzését újabb műben foglalta össze: Warga János: *Nevelés és oktatástan* kézikönyve. Pest, 1860.

gógiai munkásságának számos területe feldolgozásra vár: lélektani szemléletű gondolkodásával, Wundt kísérletei előtt évtizedekkel, a kísérleti lélektan gyakorlati alkalmazásával, újszerű – a gyermek testi-lelki fejlődését segíteni célzó – nevelési célrendszerével életműve korszakalkotó jelentőségű. Új nevelési rendszerének alapjául maga is a tapasztalati lélektant jelölte meg, s annak nemcsak elméleti művelője, hanem első gyakorlati alkalmazója is volt.”¹²

Szigethi Waga János életműve figyelmet érdemel azért is, mert ritkaságszámba megye tudománytörténetünkben, hogy egy magyar tudós az objektív és szubjektív nehézségek sokasága ellenére megpróbáljon lépést tartani a tudományok ápolásában és terjesztésében a nagy „művelt” nemzetek gondolkodóival.¹³

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

¹² Fehér i. m. 8.

¹³ Sokoldalúságát, felkészültségét tanúsítják munkái: 1. *Fali ABC* és olvasóablak. Buda, 1837. 2. *Vezérkönyv* az elemi nevelés és tanításra. Buda, 1837-38. 3. *Kézi ABC* és elemi olvasókönyvecske, nyelv- és gondolkodástani alapra építve. Pest, 1838. 4. *Olvasó- és tanítókönyv*. Pest, 1840-41. 5. *Természettan*. Felső reál- és gimnasiunumi iskolák számára. Pest, 1842. 6. *Mértan* tanmódszerűleg előadva. I. füzet. Elemi számtan. Pest, 1842. 7. *Magyar nyelvtan* tanmódszerűleg előadva. Pest, 1842. 8. *Magyar mondattan* az iránytan elemeivel összekötve a III. és IV. gimnasialis osztály és ezekkel párhuzamban álló reáliskolák számára. 9. *Természettan*. Dr. Kunzek után ford. Pest, 1852. 10. *Bölcsészettan*. Kecskemét, 1853-54. 11. *Magyar olvasókönyv*. Mindkét hitv. evang. algymnasiumok és alreáliskolák számára. 12. *Bibliai történetek* a protestáns népiskolák számára. 13. *Latin nyelvtan* dr. Schultz Ferdinánd nyomán. Pest, 1856-57. 14. *Egyetemes és elemi oktatástan*. Pest, 1858. 15. *Az ethika elemei*. I. A szoros értelemben vett erkölctan. Pest, 1863. 16. *A bölcsészettan történetének alapvonalai*. Pest, 1863. 17. *A bölcsészeti tudományok rendszerének alapvonalai*. Pest, 1868. 18. *Nevelés és oktatástan alapvonalai*. Pest, 1871. 19. *Gymnasiumi paedagogia*. Bpest, 1873. 20. *Bölcsészeti előtan*. Kecskemét, 1873.

ÉGERHÁZY LÁSZLÓ

Faversek

Vadkörte

Megfejed ágaiddal az eget,
s az éltető ár végigcsordul
kérges testeden, telítve a szaggatott formát,
végig a törzseden ároklík az ige
az időn egy, s az időtlen...

Csarab

Szél zúgása ül mindkét fülembé.
Varjakkal suhog szobám falán.
Tücsköket hoz bal fülembé.
Apám horkolását valahonnan.
A jobba kakukk szól egyet,
körbehordozza s leteszi.
Varjúnemzetség kavarog-kiabál,
szívemet hallom, levegőben csattog.
Arról beszél, amiről kérdezek.
Mindenen átszáll, bizony átrepül ő.

Hagyma

A bölcs tudja, hiába hánt
hagymáról hét héjat, lelket így
soha nem lel. Csak lassacskán
alámerülve örvénybe hull, egyre
sebesebb forgásba kényszerülve,
mígnem szétszóratik.

Méhfű

Az igazi szeretet elmossa a vonásokat,
az igazi szeretet megszünteti a hiányt,
csitítja az izzásokat,
nem látja az ellentétek mértékét,
mert nem ismer kétséget.

Áfonya

Mohos bércek között csupaszok a formák.
Kőszálak, szirtek árnyában halavány-zöld
mohabogyó. Domborodásain haragos-zöld
fenyér futos, tekereg kövek körül bujdo-
kolva szárcsák fonadéka. Hajlong, mint
kígyó emelve fejét csak hajtásaival,
mit hó súlya, fagy ridegsége szorongat.
Hímeselek e hegyek. És élesek a határok.
Karvastagnyi ágak fonadéka kevéssel
kőszikla fölött és bozontos, halovány
áfonya. Míg rejtett ájakban nyárközépen
hófatat fehérlik.

Berkenye

Ősz van: megtörik óarany kenyeret
s megtörik az avas ágat is
ködsúlyos őszi kezek. Pattogva
zuhannak s hullanak alá,
tompá dübbenéssel, egyre pergő,
percegve haló tarka levelek közt,
gyönyörű halotti ágyra: milyen kies az
utoljára öltözött! S milyen ékes
halotti leplébe burkolt fa.

Kosbor

A te gumóid csak olyan mélyen,
hogy hallják még a harangszót
a Mulató-tetőn,
amikor ünnepnap templomba
mennek a lányok.

A Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában idén jelent meg a szerző *Méhhálálkönyv* című első verseskötönyve. (A Szerk.)

NYIRI PÉTER

Krasznahorka vára és a hűség mítosza (Jókai Mór: *A lőcsei fehér asszony*)

Jókai Mór regényírói módszerét jól mutatja az a százhuszonegy fekete és barna fedelű notesz, melybe az író gondolatokat, érdekesnek vélt adatokat, eseményeket és történeteket, vázlatokat és regényterveket jegyzett fel. Ennek az alaposságnak köszönhetően Jókai regényei tárházai a néprajzi, földrajzi, természettudományi és egyéb ismereteknek. Különösen izgalmasak és vonzóak a szövegek tájleírásai, helységbemutatói. Olyannyira, hogy egyes alkotásai valóságos kultuszát teremtik meg bizonyos tájaknak, helyeknek. Elég csak a *Sárga rózsza* Hortobágyára vagy az *Egy az Isten* Torockójára gondolnunk. A kiemelkedő történelmi eseményekben gazdag Felvidék a színhelye *A lőcsei fehér asszony* című regénynek, melyben Lőcse mellett Krasznahorka várát ismerheti meg az olvasó alaposan. Jókai a tényekből és képzeletéből sajátosan romantikus képet fest a várról és a kuruc korról, olyan képet, mely elevenen az emlékezetünkbe vésődik, és élön élénk tárja egy letűnt időszak valóságát, rég volt emberek lelkületét. Krasznahorka a regényben jelképes hely, a hűség és az állhatatosság közege és hordozója, s bevehetetlensége, az a tény, hogy soha nem kerül a császáriak kezére, egyfajta mitikus-szimbolikus jelentést ad a várnak.

A lőcsei fehér asszony című regény 1884-ben keletkezett, Jókainak abban az alkotói korszakában, amikor a kalandos történelmi regények felé fordult, és próbálván megőrizni a történelmi hitelességet, teremtő képzeletét is mozgósítva színes és eleven képet adta egy kornak, nem csupán külsőség és események, hanem lélekábrázolás terén is. Két kuruc tárgyú regénye (*Szeretve mind vérpadig*; *A lőcsei fehér asszony*) közül ez a mű áll közelebb a történelmi valósághoz. Jókai körutakat tett a Felvidéken, megcsodálta Krasznahorka várát, a betléri kastélyt és a dobsinai jégbarlangot, egyszersmind adatokat és anyagot is gyűjtve-találva regényéhez. Az íróra jellemző alaposságot, felkészültséget jelzik a következők: 1882-ben a Jókai szerkesztette *Nemzet* közölte az első hírt a regény tervéről, majd az ezt követő évben az író ellátogatott a Felvidékre. Ennek az utazásnak az élményei és Thaly Kálmán összegyűjtött anyaga képezték a mű egyik tartalmi alapját. A másik alap ugyanis Jókai képzelete-lelkülete volt. Az író maga tárja fel módszertanát olvasói előtt regénye záró soraiban: „Elmondtam, amit a krónikák a két nőről és az ő világukról feljegyeztek; hozzáillesztettem, amit saját lelkem látott; nagy szeretettel foglalkoztam velük, s szinte fűj magamnak, mikor azt kell mondanom, hogy a történetnek vége.”¹

Jókai saját műveit „képzelt regényeknek” nevezte, mert: a regények képzeleti magja/alapja egy ember emlékezete, tapasztalata vagy történelmi forrásanyag volt; s Jókai ebbe az emlékező helyzetbe képzelte bele magát. „De még furcsább a címhatározó: Képzelt re-

¹ Jókai Mór: *A lőcsei fehér asszony*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982. 513. (A továbbiakban: Jókai 1982.)

gény. Hát vannak nem képzelt regények is? Ennek az az értelme, hogy ezek a történetek csak az írójukra nézve képzeltek; de valósággal mind emlékezetben élő történetek, amikbe aztán a szerző beleképzelte magát.”² Az olvasó ezáltal egy többszörös szűrőn, a valóság – emlékezés – beleképzelés láncolatán keresztül kapja meg az adott történetet.

A Jókai-szövegek alapvető kommunikációs célja az átadás: az érdekes események elmesélésének szándéka. A regények elbeszélismódjára ezért a mesélő narrátor közvetlensége jellemző, egy olyan elbeszélői attitűd, mely beavatásszerűen kívánja bevezetni az olvasót a történetekbe. E közvetlenség forrása mindenekelőtt maga az elbeszélő, aki beleéli magát a történetbe, átéli lelkében az eseményeket, ezért az ottlét, közellét érzetét kelti elbeszélő technikája révén a befogadóban. Ezért a Jókai-szöveg többnyire élményirodalom, mivel az átélhetőség az egyik fő jellemzője: bevon saját világába, és annak részévé tesz minket. Empirikus olvasmány, mert a szórakoztatás mellett lelki információt, tapasztalatot is nyújt. A Jókai-szövegek narrációjának közvetlensége, a történetet közel hozó, átélhetővé-megélhetővé tevő jellege eredményezi azt, hogy Jókai történelmi hősei úgy élnek a köztudatban, ahogyan az író megformálta őket, s nem feltétlenül úgy, miként azt a történelmi valóság mutatja. Erre utal Mikszáth Kálmán is, amikor ezt állítja: „Olvashatsz utána száz történelmet, Apaffy vagy Teleki Mihály csak az marad, aminek Jókai állította.”³

A löcsei fehér asszony, Korponayné Ghéczy Juliánna alakja is módosult némiképpen Jókai tolla nyomán. A történelmi források arról tanúskodnak, hogy Korponayné elsősorban pénzszeretete, hatalomvágya, önérdeke vezérelte tetteiben. Jókai regényében azonban a nő cselekedeteinek motiválójá egyedül az anyai szeretet és becsvágy: fiának akar hatalmat szerezni, anyagi biztonságot teremteni, s csakis ez készteti árulásra, majd pedig a nemzeti ügy szolgálatára. Jókai ebben a regényében végső soron a nő/egy nő történelmi helyzetét vizsgálja, viselkedésének lélektani okait kívánja feltárni. Ismeretes: Korponayné elárulta és átadta a kurucok által védett Lőcse városát a császáriaknak, a tettéért elvárt jutalmat azonban nem kapta meg. Ekkor – Jókai olvasatában –, a szatmári békekötés után, bűnét megbánva segít a kurucoknak egy állítólagos új felkelés megszervezésében, de a titkos leveleket megtalálják nála, s kivégzik. A Jókai-regény azt a lélektani folyamatot ábrázolja, hogy miként válik a nemzetét eláruló nőből nemzeti vértanú. A pszichologizálás mindazonáltal mégsem lényegi vonása az elbeszélismódnak, a Jókai szöveg narrációját, karakterizálási módszerét ugyanis a „szituáció általi bemutatás, kölcsönhatásba helyezés, interakcióban való megforgatás”⁴ jellemzi. Jókainál az esemény a fődolog, ő „azt akarja, hogy cselekedeteiből ismerjük meg hőseit, és ne abból, amit a szerző jeles vagy gonosz tulajdonságaikról elmond.”⁵ Jókai tehát nem a *roman des caractères*, hanem a *roman des adventures* mestere. Ez adja regényei sajátos műfaját is, melyet a mai kutatók közül többen a románc műfajával azonosítanak.⁶

² Jókai Mór: Öreg ember nem vén ember. = Jókai Mór összes művei. Szerk. Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Regények. 1-71. kötet. Bp., 1962-1971. 62. kötet. 5.

³ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora, Bp., 1954. 183.

⁴ Nyilasy Balázs: A románc és Jókai Mór. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 2005. 84. (A továbbiakban Nyilasy 2005.) Nyilassy ezt *A köszívű ember fia* elemzése során állapítja meg, de úgy vélem, Jókainak legtöbb művére (*A löcsei fehér asszony* is) jellemző ez az ábrázolásmód.

⁵ Szabó László: Jókai élete és művei. Bp., 1904. 204.

⁶ Ld.: Nyilasy 2005; Szilasi László: A selyemgubó és a „bonczoló kés”, Osiris, Pompeji, Bp., 2000.

Említettük: a regény keletkezésének időszakában Jókai már egyre inkább eltávolodott az irányregény műfajától, az irányzatosságtól, és kalandos történelmi regényeket írt. Ez a regényműfaj igen közel áll a Walter Scott-féle kalandos történelmi regényekhez, „felvonultat jelentős eseményeket és személyeket is, törekszik arra, hogy a hitelesség látszatát keltse, s a *historia est magistra vitae* mondás méltóságát megőrizze”.⁷ *A lőcsei fehér asszony* is ebbe a törekvésbe, műfajba tartozik, ami persze nem jelenti azt, hogy a mű ne lenne több pusztán romantikus történelmi regénynél. Éppen az irányregénytől való különbözősége, az irányzatosság (mint politikai véleménynyilvánítás és példázatos sugalmazás is) hiánya teszi lehetővé, hogy általános erkölcsi tanulságokat, igazságot közöljön a szöveg. Ezt a vonást én *A lőcsei fehér asszony* című regényben különösen hangsúlyosnak látom: a Serédy Zsófia-epizód tartalmazza azt a narratív gesztust, mely – túl a hazaszereteten – egy általános emberszereteten, az Élet szeretetében láttatja a valódi erkölcsiséget. Mindezt úgy, hogy a történelmi témától függetlenül, egy voltaképpen apolitikus narratívában a morál általános törvényeit beszéli el.

A regény elbeszélője a történeteken keresztül mutatja be a főszereplőt, ezért a cselekmény a jellemzése eszköze is, egyben annak mutatója, hogy a szereplő miként viselkedik bizonyos szituációkban, hogyan alkalmazkodik bizonyos helyzetekhez. Ez ugyancsak műfaji sajátosság, mert a mű ugyan történelmi regény, de nem historiai tanulmány. A szerzői cselekménybonyolítás a mondanivaló alátámasztását szolgáló eszköz, a narráció eszköze. Ezért nem fogadható el Nagy Miklós kritikája, mely szerint „A lőcsei fehér asszony nem tér el ennyire [mint a *Szeretve mind a vérpadig* - Ny. P.] a historiai igazságtól, de kiábrándító, hogy meséje minden lényeges ponton a véletlenre épül.”⁸ A szöveg ugyanis éppen azáltal lesz kalandregény, hogy váratlan, gyakorta kiszámíthatatlan fordulatok viszik előre a történetet, egyúttal az olvasó érdeklődését, izgalmát is fenntartva. E nélkül a történet száraz historiai tudósítás lenne, vagyis nem feltétlenül irodalmi szöveg. Jól példázza ezt a műfaji ellentétet Jókainak a *Névtelen vár* című regénye, melynek második felében a rendkívül izgalmas-kalandos eseménysort felváltja a francia háborúk harcainak tudósításszerű, a történelmi adatoknak pontosan megfelelő (gyakran szó szerint idézett) leírása, és a szöveg a kalandregényből egyszerűen átvált történelmi információátadásba, szinte megszűnik irodalmi szöveg lenni.⁹ „...a francia háborúkról szóló fejezetben már nem is történelmi regényt, hanem regényesített történelmet kapunk.”¹⁰ Egyfajta történelmi realizmust számon kérni Jókai regényétől ezért helytelen, hiszen ez azt jelentené, hogy nem fogadjuk el a szöveg műfaját, azt a tényt tehát, hogy az író az adott történelmi anyagot a romantikus kalandregény műfajában dolgozta fel.

Így tekintve a kérdést a Nagy Miklós által véletlennek nevezett cselekménymozzanatok nem is tűnnek véletlennek; maga Jókai ad magyarázatot művében a cselekménybonyolításra (nem közvetlenül persze, hanem a történetek kapcsán): „*Szerencsére a véletlen kisegítette Juliánnát e kétségbeejtő szorongattatásból. Azazhogy nem a véletlen, mert ilyen nincs, hanem a körülmények logikája. Az almásszekérre delegált postalegény ugyanis, miután az ostornyelét ki-*

⁷ Nagy Miklós: Jókai Mór. = *Imre László – Nagy Miklós – Varga Pál: A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, I., Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1995. 42.

⁸ Nagy Miklós: Jókai Mór, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975. 218.

⁹ Jókai Mór: *Névtelen vár*, Unikornis Kiadó, Bp., 1994. II. k., 70-101.

¹⁰ Sőtér István: Félkör. Tanulmányok a XIX. századról, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 375.

*próbálta a rudason meg a nyergesen, hogy azokat gyorsabb haladásra bírja, de minden siker nélkül, vesztére a lógásra talál egy nagyot húzni, mire az telerúgta a szemét, száját sárral, szügyébe vágva a fejét, elkezdett vágtatni a szekérrel, magával ragadva a másik két párát is. Így aztán nagy hamar nemcsak utolérte az almásszekér a hintót, de még el is hagyta, úgy kellett a bőszült Pegazusnak útját állni fegyveres erővel.*¹¹ Korponayné így újra magához veszi a felkelők titkos leveleit, és egyelőre még nem lepleződik le. Az, hogy a postalegény nem tud bánni a parasztszekér lovaival, egy lehetséges változata az események alakulásának, a szöveg világán belül tehát elképzelhető történés, csupán a történeten kívülről nézve, a valós történelmi adatokat figyelembe véve tűnhet véletlennek, túlzott, valószínűtlen fordulatnak.

Korponayné sorsát az a vágy irányítja, hogy fiának hatalmat és vagyonot szerezzen. Ez a cél lebeg szeme előtt, s valójában ez készíteti különböző, akár ellentétes cselekedetekre is. Jelleme így nem alapvetően rossz vagy jó, hanem nagyon összetett és rendkívül egyszerű is egyúttal. Összetett, mert kettős jellem, jó és rossz egyszerre: megvan benne a nő, az asszony démoni csábereje, befolyásoló képessége és angyali segítőkészsége is. Ugyanakkor végtelenül egyszerű, hovatovább függőségben lévő, hiszen mindenkor a körülmények irányítják: fia sorsának függvényében áll erre vagy arra az oldalra. E jellembeli kettősség Korponayné külsejében is megmutatkozik, mert szeme hol ilyen, hol olyan színűnek hat. Ez jellemzi a *Sárga rózsza* Kláriját is, aki szintén egyesíti magában a jót és rosszat. De megnyilvánul Juliánna elmentmondásos személyisége viselkedésében is: „Akármelyik imádóját ott tudta felejtetni a szerelmi találkán, ha más tréfája akadt; hanem ha egy közülök halálos veszedelemben került, azt nem tudta elhagyni.”¹²

Korponayné Jókai nőalakjainak azon csoportjához tartozik, akik magukban hordozzák a jóra és a rosszra való hajlamot is: lelke mélyén őrzi a női tisztaságot, de szépsége és a körülmények bűnbe viszik. A *Törökvilág Magyarországon* Azraeléje és a *Sárga rózsza* már említett Klárijája az ő rokona. Juliánna olyan nő, aki magáról azt állítja: „Én nem asszony vagyok, hanem démon”,¹³ ugyanakkor képes meghalni is a nemzetéért (?).

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Jókai Korponaynéja érdekből követi el az árulást, a felkelők mellé viszont elsősorban bűnbánatból, a jóra való szándék folytán áll; bár az sem zárható ki, hogy e tettében a bosszúvágy is motiválja. A felkelők mellett végzett tevékenysége feloldozza az árulás bűne alól, s tiszta lapot nyit élete folytatásában: az ugyanakkor – mint az elemzés során később megállapítjuk – nem egyértelmű, hogy elnyeri-e az üdvösséget, a teljes bűnbocsánatot, felér-e a remélt erkölcsi magaslatra. Korponayné bűnbánata, pálfordulása erőteljes allúzió a bibliai tékozló fiú történetére. A nő megtér atyjához, aki végül megbocsát neki. S emiatt nyer bocsánatot az elárult kuruc vezérektől is: a dobsinai jégbarlangban Fabriczius azért engedi szabadon Juliánát, mert *az apjától küldve jön*, s ha az apa megbocsát, nekik sincs joguk másként tenni. Az atya bocsánata tehát a mérvadó a kurucok számára, és ez jelzi, hogy a nő megítélésében kizárólag az Úristen ítélete a döntő.

Juliánna hosszú utat jár be a megnyugvásig: az árulás pokoli bűnéből, a házasságtörés vétkéből indul, hogy egy hosszadalmas tisztítóútján keresztül végül reményei szerint a

¹¹ Jókai 1982: 478

¹² Jókai 1982: 309.

¹³ Jókai 1982: 308.

menyországba jusson. A megtisztító tűz jelképe az a jelenet, melyben Korponayné elégeti a kuruc és labanc vezérek gúnyképeit rejtő albumot, megszabadulva bűnének egy részétől. A megtisztulásra utal az is, hogy Juliánna a krasznahorkai vár virágoskertjéből egy fehér szegfűt, a *Rose blanche* (fehér rózsza) nevűt tartja a legszebbnek. (Ez volt egyébiránt Serédy Zsófia, az eszményi tisztaságú asszony kedvenc virága is, utalás ez arra, hogy Korponayné jellemfejlődésében milyen irányba tart.) A fehér virág a tisztaság, az asszonyi hűség jelképe, s e virág megkapása (kiérdemlése?) fontos állomás a nő megtisztulásában. A fehér rózsza említése egyszersmind a Jókai-életművön belüli intertextuális utalásként is értelmezhető, hiszen az író egyik török tárgyú regénye a *Fehér rózsza* címet viseli, s a Fehér rózsza itt egy nő neve, aki még a férje halála után is hűséges a férfihez. A *Lőcsei fehér asszony* elbeszélője egy helyen Juliánát a *vihar galambjának* nevezi, szintén hangsúlyozva ezzel a tisztaságát vagy a megtisztulásra törekvését. A rossz és jó cselekedetek tehát egyensúlyba kerülnek Korponayné életében, a regény zárlatában azonban ez az egyensúly veszélybe kerül. Megvan ugyanis az esélye annak, hogy a Juliánna az utolsó pillanatban elbukjon, hiszen már elő volt készítve fia számára a királyi adománylevél. Csupán Pelárgusnak köszönhető a végzetes bukás elkerülése, kegyes hazugsága (a nő fia meghalt, s így nincs értelme az adománylevélnek) téríti jó irányba az asszonyt. Kérdéses azonban, mi történik, ha fiát életben tudja. Meglehet, akkor fia gazdagságáért újra elárulja nemzetét.

A regényzárlatnak talán két fontos tanulsága lehet. Az egyik, hogy Jókai ezzel a zárattal igazolja azt a lélektani tételét, mely szerint Korponayné minden tettét fia iránti szeretete irányította: ha elbukik, miatta bukott volna el, így pedig miatta halt meg, mert nélküle nem volt értelme többé az életének. Másrészt az a tény, hogy Juliánát ismét a körülmények irányították, azt sugallja, hogy a nő őszinte, érdek nélküli megjavulása kétséges: egyedül nem lett volna képes a megtisztulásra, egyedül nem magasztosulhatott volna fel: ehhez Pelárgus (a férfi?) kellett. Ezzel a zárattal Jókai a történelmi hitelességnek is adózik, s Korponayné jellemét megtartja kiszámíthatatlan kettősségében.

Nem hiányozhat a műből a Jókai-regényekből jól ismert eszményi nő alakja sem. Andrassy Istvánné Serédy Zsófia Korponayné ellenpárja (legalábbis a lőcsei Korponaynéé). Férje, Andrassy István, a kuruc generális két nő között áll, s az eszményi tiszta helyett a bűnös szépasszonyt választja. Serédy Zsófia alakja egyúttal a regény eszmei-erkölcsi mondanivalójának is hordozója. „A kuruc tárgyú regények erkölcsi mondanivalója teljesen egyértelmű. Jókai felfogása szerint a szenvedély bukásba taszít, a hűséges, kitartó szerelem pedig a mártírok szenvedésével és erkölcsi felemelkedésével jár.”¹⁴ Zsófia valóban a kitartó szerelem megtestesítője, ugyanakkor egy általánosabb, magasabb rendű eszmény képviselője is. Amikor a nő látja, hogy férje öccse, Andrassy Miklós a saját fivére életére készül törni, mert az elárulta Lőcsét, így kiált fel: „Ó, te rettenetes hazaszeretet!”¹⁵ Mert Zsófiát az általános, mindenek fölött álló szeretet jellemzi, s ez magasabb rendű a hazaszeretetnél is; ez a szív mélyén lakozó, igazi, tiszta szeretet.

A krasznahorkai vár kriptájában egy üvegkoporsó alatt fekszik Serédy Zsófia mumifikálódott teteme. A halott jobb kezét félmagasságban felemeli. Bár ez valószínűleg azért van

¹⁴ Lengyel Dénes: Jókai Mór. Gondolat Kiadó, Bp., 1970. 61.

¹⁵ Jókai 1982: 247.

így, mert Biblia volt alatta, Jókai másként magyarázza, legendásítja a kézmozdulatot: amikor Andrassy Miklós Zsófia fiát arra veszi rá, hogy saját apjára lőjön ágyújával, a fiú elvétí a célzást, mert állítólag halott anyja sikoltását hallja: vagyis az elhunyt a túlvilágról szólította fiát, s utoljára egy óvó-védő mozdulattal jelez gyermekének: ne lőj!¹⁶ A tiszta szeretet műve ez, mely megállítja az esztelen öldöklést, a fiú apja ellen fordulását; a szeretet műve, mely az Élet elsőbbségét vallja: Isten jele voltaképpen, deus ex machina, s ez a történet, tett visszavezeti az élet értelméhez, a hithez, szeretethez és Istenhez sógorát, a dervisgenerálist, Andrassy Miklóst. A női tisztaság, a halott eszményi nő ráébreszti a pogány, rideg és érzéketlen férfit a valóságra és a létezés lényegére, és bűnbocsánatra vezet. Ez a motívum – a szeretet, a szerelem kozmoszteremtő erő a káoszban – nem példa nélküli a Jókai-életműben. Az *Egy az Isten* Vajdár Benjáminja szintén angyalian tiszta volt szerelme halála által tér vissza/meg hitéhez, és javul meg.

A dervisgenerális viselkedése megvilágítja azokat az elveket, melyeket Serédy Zsófia képviselt, és melyek a narrátor olvasatában erkölcsileg mértékadónak számítanak. Miklós azt írja bátyjának a csodálatos eset – Zsófia halál utáni kiáltása-mozdulata – után: „Isten irgalmazzon a mi szegény bűnös lelkeinknek.”¹⁷ A dervisgenerális tehát sógorasszonya tisztaságának fényében látja meg, hogy milyen bűnös is a földön mindenki; harcolnak, küzdenek a hazáért, de vétkesek, bűnösök, mert az Élet ellen vannak. „... felkötöm a cingulumot”¹⁸ folytatja bátyjának küldött levelében Miklós. A cingulum a katolikus papok deréköve, másik jelentésében viszont a római katonák öve, amelyen a kardot, tört viselték: minőségében változott meg a dervisgenerális számára az öv: egy tisztább, igazabb fegyverre cserélte a kardot: a hitre - békére - szeretetre. Zsófia kiált is valamit apjára ágyúzó fiának, vélhetőleg (a szituáció arra utal) azt, hogy: Ne lőj!, ami annyit tesz: ne ölj!. A Tízparancsolat erkölcsi kategorikus imperatívusza ez, s jelképesen az (ös)anya parancsa a fiának, az emberiségnek. A dervisgenerális a krasznahorkai várban lévő képen az evangéliumot tartja kezében: a visszatérés/hazatérés és az élet értelmére való ráébredés, az abba való beavatódás, az Istenhez való hűség története (kis mítosza) Andrassy Miklós sorsa.

Juliánna apját, Ghéczy Zsigmondot megcsapta a villám, mert káromolta az Istent: a tetteket egyedül Isten ítéli meg – létezik egy magasabb rendű szeretet, mely fölötte áll minden másnak: ez a regényben a családszeretetben, az élet feltétel nélküli szeretetében, Zsófia asszony eszményében ragadható meg. A regény erkölcsi mondanivalójának hordozója Serédy Zsófia, bár a mű elsősorban Korponayné története. De éppen a két nő ellentéte mutatja meg azt, hogy Juliánna a megjavulás útjára lépett, de a teljes tisztaságot, Andrassyé tisztaságát soha nem érthette el, mert bűne talán bocsánatot nyert, de el nem felejtődött. Ezt igazolja a két nő halál utáni sorsa is: „Zsófia most ott alussza az örök álmot, mint egy látható szimbóluma a feláradásnak. Az a másik asszony pedig ott él most is a lőcsei bátyja rejtett ajtaján.”¹⁹ Vagyis

¹⁶ Az újabb kutatások szerint egyébként valószínűleg nem is Andrassyé Serédy Zsófiának, hanem egy másik asszonynak, Döry Teréziának, III. Andrassy István feleségének, vagy pedig egy német várparancsnok nejének holtteste nyugszik a kopsoróban.

¹⁷ *Jókai* 1982: 265.

¹⁸ Uo.

¹⁹ *Jókai* 1982: 513. A lőcsei vár egyik bástyájára egy kép van festve. „Egy fehér ruhás hölgyet ábrázol a kép, vállán keresztülvetett veres kendővel; a hölgy szemei a távolba néznek, egyik kezével hívogatólag int, a másikkal egy kul-

Zsófia örök időkre az asszonyi hűségnek és az üdvözítő szeretetnek a jelképe marad, teste nem lesz az enyészeté soha; Juliánnára pedig – bárhogyan is alakította később az életét – mindvégig csak mint a hazáját eláruló szépasszonyra emlékeznek az emberek.

A regény világában jelképes és kiemelkedő helyet foglal el Krasznahorka vára, mely az állhatatosság és a hűség szimbóluma. Nem csupán azért, mert itt élte áldásos életét Serédy Zsófia, hanem mert a vár az egész szabadságharc alatt kuruc kézen maradt, soha nem lett a császáriaké.²⁰ A vár tehát a hűség monumentuma, s a hűség, mint Zsófia sorsában láttuk, a regényben a legnemesebb erény. Ezért/erre lehet büszke Krasznahorka vára.²¹ A hűség és az állhatatosság azok az erkölcsi tulajdonságok, melyek alapján Juliánna végül felismeri a különbséget szeretője, Andrássy István és hitvese, Korponay János között. És az összehasonlítás a férj javára dől el, éppen azért, mert míg Andrássy lelkében csapongó, szeszélyes, és képes Lőcsét a császáriak kezére adni, addig Korponay mindvégig kitart Rákóczi és a szabadság eszménye-eszméje mellett.

Ugyanakkor saját személyes sorsában Andrássy István is a hűségben találja meg lelki nyugalma. A férfi felesége halála után elvonul a külvilág elől, magába zárkózik, és naponta imádkozik hűséges hitvese koporsója mellett. A kuruc generális, „aki annyiszor hűtelen tudott lenni az élőhöz, milyen hűséges tud lenni most a halotthoz! Mindennap elhozza neki a kedvenc virágát!”²² Íme, egy újabb bizonyítéka annak, hogy Serédy Zsófia halála után is irányítja szerettei sorsát, s a hűségre neveli őket. Ugyanilyen következménye lesz halálának nagyobbik fia, Ferkó életére is: a gyermek attól fogva hűséges, szerető fia lesz apjának.

A hűség az, ami megadja az ember valódi értékét – ezt sugallja Jókai történelmi kalandregénye, mely izgalmasságán és fordulatosságán túl honismereti, történelmi ismeretekkel is gazdagítja olvasóját. A mű nem tartozik a szakirodalom által legtöbbször tartott Jókai-szövegek közé,²³ de különös értéket ad neki történelmi hitelessége, és az, hogy ízelítőt nyújt a „nagy” Jókai-regényekre oly jellemző mitologizáló elbeszélésmódból: felvázolja olvasói előtt a hűség mítoszát, feltárja azt a látható világon túli, metafizikai küzdelmet, melyet a Rákóczi-szabadságharc során – és vélhetőleg minden nép minden szabadságharcában –, de emellett magában a létezésben is, a hűség és a hűtlenség, az állhatatosság és a megalkuvás vívott (és vív ma is) egymással.

csot tol a zárba” (Jókai 1982: 5.) A nő Korponayné és azt a mozdulatát örökíti meg, mellyel behívta a császáriakat és átadta nekik Lőcse városát. A regény szerint a császáriak egy titkos folyosón jutottak be a városba. A folyosó titkát a bíró lányának segítségével árulta el Korponayné. Ez a kép örökké hirdeti Ghéczy Juliánna bűnét. Jókai ottjár-takor rajzot is készített az ajtón lévő festményről.

²⁰ A várat Andrássy Péternek (Andrássy István bátyjának) az udvarhoz való hűsége miatt adományozták a császáriak jutalmul, ezért nem is foglalták el; így történhetett, hogy Krasznahorka soha nem került német kézre.

²¹ Utalás a *Krasznahorka büszke vára* című dalra, mely nem eredeti kuruc dal; egy Andrássy grófnő szerezte 1906-ban, a Rákóczi-hamvak hazahozatalakor.

²² Jókai 1982: 446.

²³ Ismeretes Zsigmond Ferenc úgynevezett Jókai-nagyciklusa, mely szerint Jókai művészetét a következő tizenkét regény jellemzi a legjobban: *A régi jó táblabíró* (1856); *Az elátkozott család* (1858), *Szegény gazdagok* (1860), *Az új földesúr* (1862), *Politikai divatok* (1862-63); *Mire megvénülünk* (1865); *Szelem bolondjai* (1869); *A köszívű ember fiai* (1869); *Fekete gyémántok* (1870); *Eppur si muove. És mégis mozog a föld* (1872); *Az arany ember* (1872); *A jövő század regénye* (1872-74). (Zsigmond Ferenc: Jókai, Bp., 1924. 172-222. *A lőcsei fehér asszony* nem szerepel ebben a csoportban, és véleményem szerint sem egyenrangú az említett regényekkel, ugyanakkor műfajilag (mint kalandregény) némiképp a *Fekete gyémántokkal*, illetve történelmi vonatkozása miatt *A Köszívű ember fiaival* rokonítható.

CSEH KÁROLY

Versek

Téli napforduló

N. G.-nak

Perselybe csörrenő pénz is
 lehetne ilyenkor a szó,
 de csak a télbe fordul
 nappal csikordul;
 s újra meg újra ugyanúgy
 ott dermednek a fagyban,
 fejkendőjükbe bugyolálva
 standjuknál a kofák
 matrjoskababái;
 sárgáll asztalukon a sütőtök szelete,
 mintha fogyó-növő holdak
 szállottak volna alá
 a szitáló fehérrel;
 kosarak, almák, fenyőkoszorúk közt
 olyan most ez a kései reggel,
 oly mozdulatlan
 és csöndes, hogy szinte
 borostyánkővébe zárhatna mindent
 az égve felejtett utcai villany;
 s hirtelen – talán kegyelemből –
 sátírozni kezd mindent a menny,
 és az alig derengő
 templomtorony
 mágussüvegére
 csillag-, nap- s holdjeleket rajzol a hó.

Október utolján

P. K.-nak

Olyan észrevétlen és könnyű
 lehet a lélek fénybe tűnte,
 ahogy délszaki leheletű
 délben muzsikát csobogó strand
 hangszóró-csokra ereszt szélnek
 egy-egy tusázó ökörnyalat.

Tanújelek

Bobory Zoltánnak

Felpárállik éjjel a régi szekérút,
 s mintha annyi szagos hold sorjázna végig:
 alján vadkörtefa s kökénygally fehérlik.
 Tavasz csordultával jár erre valaki,
 barangol fel-le a keréknyomok ráncán,
 tanújelnek hagy a bíbortalástból itt,
 szerte a bokrokon egy csipkebogyónyit,
 s mutatóba töviskoronája közül
 galagonyavirág-ágból kettőt, harmat.
 S nem támad forgószél nyomán, míg járkálgat.

2007 Húsvétján

Huzatos ház

R. K. Lumpickienének

hányszor térek haza oda veled
 hol szederjes színű ablakszemek
 tükrén orgona lobog már lázban
 zsongó égboltnyi fürt ring és ragyog
 május táji balti alkonyatot
 pedig lehet október vagy nyár van
 álom lakik egy huzatos házban

2007. augusztus 1-jén

Őszi kockák

Sz. L.-nak

Mozaikokból áll az öröklét.
 Rakd össze. Minden sugárzó, csöpp kocka.
 Hintóvölgy. Szeptember. Fakuló vasárnap.
 Foszlik a fű már. Felfeslő zöldjét
 ugrásaival fehér kölyökmacska
 férceli. Rozsdaszín pillangó után kap.

BARS ERNŐ

„Szép fényes csillag mutatja a hazámat...” Emlékezés Novák Sándorra

Novák Sándor, a Sárospataki Református Főiskola gimnáziumának latin–magyar szakos tanára majd igazgatója 130 évvel ezelőtt, 1877. november 22-én Cserépfalun született. Édesapja, aki ugyancsak a Sándor nevet viselte, itt volt református lelkész. Tudomásunk szerint elsőként kezdte gyűjteni Cserépfalu népi hagyományait. Szorgalmasan jegyezte a faluban énekelt népdalok szövegeit. Nem csoda, ha Sándor fia a mélységes hit mellett a népi kultúra szeretetét s a gyűjtői szenvedélyt is örökölte tőle. Az Erdélyi-emlékkötet számára összeállított Magyar Népköltési Gyűjteménybe, melyet a főiskola néhai nagy tanárának, Erdélyi Jánosnak születése 100. évfordulóján akartak kiadni, id. Novák Sándor név alatt be is vette néhány dalszöveg-lejegyzését. Sajnos, 1914-ben kitört az első világháború, mely a kötet megjelenését megakadályozta. Azóta is kéziratban fekszik a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában (EA 000909. sz.).

Novák Sándor „írói tehetsége korán jelentkezett. Már gimnazista és egyetemi hallgató korában közlik verseit, cikkeit a legelőkelőbb fővárosi lapok. Irodalmi működésének első szakaszában írta meg a kolozsvári egyetem bölcsészeti kara által doktori értekezésnek is elfogadott, nyomtatásban is megjelent első nagy munkáját 'Szász Károly élete és művei' címmel. A poétalelkű s tanári és irodalmi munkába merült fiatal ember azonban sohasem tudott időt szakítani arra, hogy a sokak által kíváncsinos doktori címért szigorlatra álljon” – írta s mondta el Tárczy Árpád gimnáziumi igazgató Novák Sándor nyugdíjba vonulása alkalmából a középiskolai szék 1938. szeptember 5-i ülésén tartott búcsúztató beszédében.¹

Novák Sándor az egyetemi tanulmányok befejezése után előbb a marosvásárhelyi kollégiumban tanított, de 1900-ban a Sárospataki Református Főiskola igazgatótanácsának meghívására Sárospatakra jött, ahol az ősi hagyományokat őrző főiskola légkörében hamarosan otthon érezte magát. „Önkéntesi éveit már mint pataki tanár szolgálta le 1901 októberétől. A világháborúba mint tartalékos hadnagy vonult be a 10-es honvédekhez, s 1918 októberében szerelt le mint tartalékos százados. Az orosz és román fronton éveken át az első vonalban küzdött, később század- és zászlóaljparancsnok” – olvashatjuk Tárczy Árpád méltatásából.

Hazaszeretete és hite hatotta át tanári munkásságát is. Mintha egyenesen róla szólt volna az egyik általa gyűjtött népdalnak a következő sora: „Szép fényes csillag mutatja a hazámat...” Égi jelt követve neveli hazájának, népének szeretetére a reá bízott ifjúságot. Erről vallanak az 1936. június 14-i évzáró ünnepélyen elmondott „Közigazgatói jelentés” szavai: „Ifjaink lelkében a 'nemzeti felelősség' nagy gondolatát igyekeztünk központi nappá tenni, hogy

¹ Pataki tanáraink (1931–1952). Szerk. Benke György, Pólos László, Szabó Csaba. Sárospatak, 2005. 116–117.

ez sugározza be iskolai és egyéni magatartásukat... Minden tanítási órán kerestük a hazafias és egyházas vonatkozásokat. A falumunka, a falu öntudatos megismerése külön gondoskodásunk tárgyát képezte. A néprajzi gyűjtést rendszeresen folytattuk. Ki kell emelnünk e téren a VI. osztály fáradozását.”²

Ennek a VI. osztálynak akkor magam is tagja voltam. Osztályfőnökiünk, dr. Harsányi István az egyik magyaróránkra elhívta dr. Újszászy Kálmán teológiai professzort, aki A falu című könyvével az elsők között írt gyűjtési útmutatót néprajzi gyűjtők számára. Olyan magával ragadóan beszélt a falun őrzött hagyományokról, azok gyűjtéséről, hogy mi is nyomban munkához láttunk. Mikor már elegendő anyagot gyűjtöttünk, osztályunk sarkába elhelyeztünk egy asztalt, s mindegyikünk arra tette rá saját gyűjtését. Magam is ide helyeztem első gyűjtésemet, a szülőfalumban, Sályban lejegyzett népdalszövegeket és sírfeliratokat. Ennek a „néprajzi osztálysaroknak” anyagát ma is őrzi a főiskola könyvtára.

A néprajzi gyűjtésre személyes példájával is ösztönözte az ifjúságot Novák Sándor. Nagy része volt abban is, hogy Patakon indult el már az első világháború előtt az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom. Szabó Ernőt idézem: „A mozgalomnak nemzetközi szervezete is volt, melyet Folklore Fellowsnak neveztek. Ennek magyar osztályát olyan kiváló emberek vezették, mint Sebestyén Gyula és Bán Aladár. Gyűjtési útmutatókat szerkesztettek, s ezzel indultak el vidéki gyűjtőszövetségeket szervezni. Első útjuk Patakra vezetett. 'A Felső-Tisza-vidék szintisza magyar nyelvtünetének ősrégi iskolavárosánál gyűjtésre alkalmasabb gócpontja talán az egész országnak sincs’ – írta beszámolójában Sebestyén Gyula³. – ... úgy intéztük a dolgot, hogy az első gyűjtő szövetség megalakulása alkalmával a 23 éve fennálló Magyar Néprajzi Társaság is itt tartsa meg első vidéki vándorgyűlését.”⁴

Igy 1912 május 19-én kettős ünnepet ült a pataki kollégium. Otthont adott a Magyar Néprajzi Társaság első vidéki gyűjtőszövetségének, és megalakította a Folklore Fellows magyar osztályának első vidéki gyűjtőszövetségét. A vándorgyűlés 19-én délelőtt kezdődött a főiskola imatermében. Jelen volt Dókus Gyula kamarás, a megye alispánja, Meczner Béla főrendiházi tag, a főiskola tanári kara, a főiskola s tanítóképző intézeti ifjúság úgyszólván teljes számban.

A gyűlés nyitányául a főiskolai énekkar Erdélyi János: Dalünnepen című költeményét énekelte, melyhez a zenét Thern Károly szerezte. Majd üdvözlő, megnyitó beszédek hangzottak el, melyeket tudományos előadások követtek. Dr. Sebestyén Gyula, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke a sárospataki Érzékeny és víg dalok (1825-ban és 1843-ban már kiadott) gyűjteményének ismét megjelent példányait ismertette. Hodossy Béla tanítóképző-intézeti igazgató a gyermekjátékokról tartott felolvasást. Harsányi István főiskolai könyvtárnok (dr. Harsányi István édesapja) „Két 18. századi dalgűjtemény sárospataki kézírata” címmel először ismertette a Sárospataki Főiskolai Énekkar 1787-1792-ből való, általa fölfedezett énektárának 46 népdalát, a legrégebbi Szkárosi-tárat s a Dávidné Soltári című 195 dalt és 98 dallamot tartalmazó gyűjteményt; utóbbit Daróczi József szerkesztette 1790-91-ben. Deák Geyza „Ősjegyek a magyar nép díszítő művészetében” címmel tartott előadást,

² A Sárospataki Ref. Főiskola Teol. Akadémiai és Gimnáziumi Értesítője az 1935-36-ik iskolai évről. Sárospatak, 1936. 60-61.

³ Ethnographia, 1912. 193-199.

⁴ Barsi Ernő – Szabó Ernő: A pataki kollégium zenei krónikája. Bp., 1984. 115.

Nagy Géza, a Nemzeti Múzeum igazgatója pedig „A honfoglalók Zemplén vármegyében” című értekezését olvasta fel. Pap József tomori lelkész egy 18. századi kéziratból mutatott be néhány cserehádi névnapki köszöntőt. Novák Sándor sárospataki tanár felolvasta „Borsod megyei lakodalmi szokások és versek” című értékes dolgozatát, amelynek anyagát elsősorban szülőfalujából, Cserépfaluból gyűjtötte. A vándorgyűlés záró számaként H. Bathó János kuruc dalait játszotta a főiskola zenekara.

Délután került sor a Néprajzi Gyűjtőszövetség megalakítására. Az ifjúság olyan lelkesedéssel fogadta a gyűjtőszövetség létrejöttét, hogy hatszáznál több tájékoztatót kellett köztük kiosztani. A pataki ifjúság lelkesedését valóban tettek is követték. Megindult a gyűjtés, évenként készültek a pályamunkák. Az országos gyűjtésben is Patak járt az élen. Bán Aladár 1915-ös jelentését a Folklóre Fellows magyar osztályának „eddig gyűjtéseiről” a szakmai folyóirata közli.⁵ Jelentésében különösen kiemeli a sárospataki és egri gyűjtőszövetség munkáját: „Első helyen áll a sárospataki és pedig nemcsak gyűjtőinek számával, hanem a gyűjtött anyag mennyiségére és minőségére is. E szövetség az összes anyagnak körülbelül 44 százalékát szolgáltatta. Utána következik az egri, a mintegy 25 százalékra rúgó, s hozzá tehetjük, kiváló minőségű gyűjtéssel. A gyűjtés sikerét nagy mértékben a vezető tanárok buzgalmaának köszönhetjük. A sárospataki főgimnázium tanárai közül járom: Deák Géza, Harsányi István és Novák Sándor... szép és buzdító példát nyújtottak a tanulóifjúságnak”.⁶

De nemcsak Novák Sándor gyűjtötte a nép ajkán élő dalokat, népköltészeti alkotásokat, hanem népünk is ajkára vette, szívébe zárta, őrizte Novák Sándor költészetének egyik remekét, a „Nagymajtényi síkon letörött a zászló...” kezdetű, a levert Rákóczi-szabadságharcot el-sírató énekét, melynek nemcsak szövegét, hanem dallamát is ő szerezte.

1976. január 3-án Karcag határában lévő tanyáján kerestem fel Kupai Sándort, a karcagi népdalkör egyik tagját, hogy magnetofonra vegyem őseitől örökölt népdalkincsét. Énekelte is a szebbnél szebb népdalokat. Aztán elővette tárogoját, leült vele a kemencepadkára, és játszotta kedvelt dallamait, főként kuruc dalokat. A „Te vagy a legény, Tyukodi pajtás”, a „Csinom Palkó, csinom Jankó” meg társaik sorra szólaltak meg Kupai Sándor tárogoján. Aztán legnagyobb meglepetésemre felcsendült a „Nagymajtényi síkon” szívbemaroló dallama. Mikor elhangzottak utolsó hangjai, meghatottan kérdeztem Sándor bácsitól:

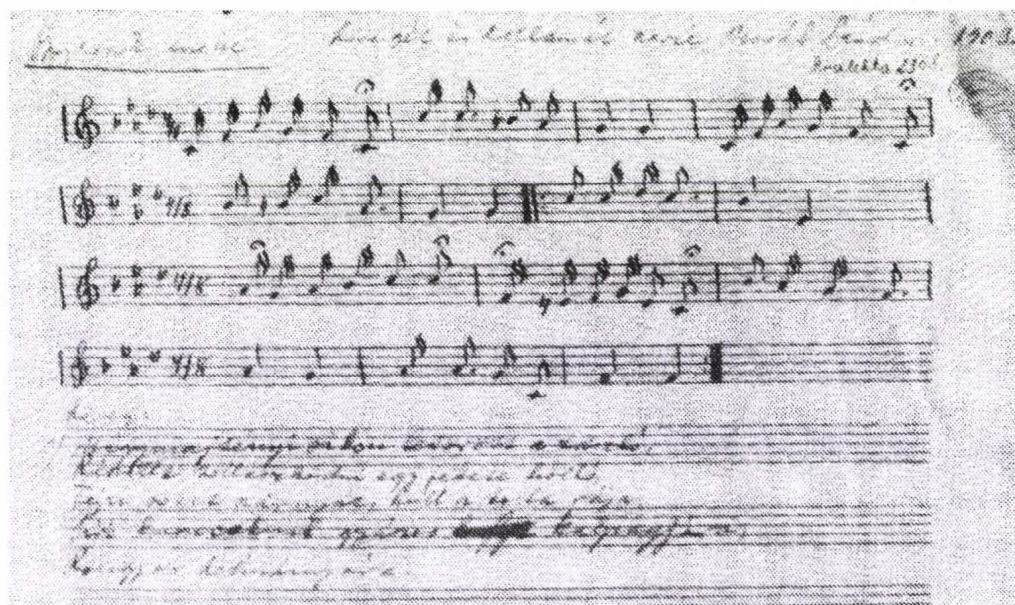
– Tudja-e, hogy ezt a gyönyörű dalt Novák Sándor szerezte? S én ennek a csodálatos embernek egykor tanítványa voltam.

Sándor bácsi elcsodálkozott, mert meg volt róla győződve, hogy ez a dal nem sokkal a szabadságharc leverése után keletkezhetett. Annyira hiteles kuruc dalnak érezte. S mondanom sem kell, hogy ezután még nagyobb szeretettel fordult felém is Kupai Sándor bácsi. Én csak azt fájlaltam, hogy ezzel a felvétellel nem szaladhattam mindjárt Patakra, hogy drága tanáromnak, Novák Sándornak is lejátsszam, mert akkor ő már 16 esztendeje pihent a sárospataki temetőben.

Annak pedig már csaknem háromnegyed évszázada, hogy felejtethetlen magyaróráin ott lehettem. Később mint igazgatómnak tanévnyitó, tanévzáró beszédeit, különböző előadásait hallgathattam. Boldogan őrzöm aláírásait indexemben, jutalomkönyveimben, gyorsíró ver-

⁵ Ethnographia. 1915. 336-339.

⁶ Barsi Ernő – Szabó Ernő i. m. 119.

NOVÁK SÁNDOR: BUJDOSÓK ÉNEKE (1903)

senyen nyert oklevelemen. Szavai most is ott csengenek a fülemben, s életre szóló útmutatást adtak, melyet életutamon igyekeztem követni. Mintha most is hallanám, amit 1935. szeptember 14-én tartott évnyitó ünnepélyen mondott mint gimnáziumi és közigazgató. Beszédének ezt a címet adta: „A nemzeti felelősség jegyében”.

„Nem minden szimbolikus jelentőség nélkül való az a véletlen, hogy Főiskolánk külső homlokzata nyugatra néz, udvara pedig keleti irányba van nyitva. Nyugatot az európai szellemet, Keletet az ősi múltat, a magyar karaktert példázza. Főiskolánkban e két szellemnek kell kibékülnie, jobban mondva egy szépséges öntvényt kell alkotnia. Mi haladni akarunk Európával, át is vesszük tőle, ami a magyar viszonyoknak megfelelő, de anélkül, hogy magyarságunkból egy jótányit is elalkudnánk, s nemzeti karakterünket csak egy vonalnyit is színtelenebbé tennők. Meg akarjuk értetni ifjainkkal, hogy egyszerre lehetünk haladó európaiak s magyarságunkra büszke magyarok, ahogyan az egykori ős pataki diák, a korszak-kezdő Bessenyei György mondotta.”⁷

Döbbenetesen időszerűek napjainkban is ezek a szavak. Az Európai Unió tagjaként életbevágóan fontos, hogy ezt az irányt kövessük, különben Ady Endre sötét jóslata fog rajtunk beteljesedni:

„S fölolvastt a világ kohója

S elveszünk, mert elvesztettük magunkat.”⁸

Égetően szükséges volna, hogy tanáraink ma is Novák Sándorhoz hasonló szellemben neveljék ifjúságunkat, az általa oly világosan megfogalmazott útravalóval lássák el az iskolából kikerülőket.

⁷ Értesítő az 1935-36-ik iskolai évről (A 405. esztendő). 8-9.

⁸ Ady Endre: A szétszóródás előtt. = Ady Endre összes versei. Bp., 1977. 632.

488.

Cserépfalu, 1914. N. S.

Már ez u - tán ar - ra vő - szēm u - ta - mat,

A - mer - re az a szép fé - nyēs csil - lag mu - tat.

Szép fé - nyēs csil - lag mu - tat - ja a ha - zá - mat,

Há - rom é - ve, két hó - nap - ja nem lát - tam a ba - bá - mat.

Nagy adósságunk, hogy Novák Sándor gyűjtései, írásai kiadatlanul hevernek. Beszédei szétszórtan húzódnak meg régi Értesítőkből, melyek mai ember számára már hozzáférhetetlenek. Össze kellene ezeket gyűjteni, újra kiadni. Nem is Novák Sándornak lenne erre már szüksége, hanem nekünk s az utánunk jövőknek, ha meg akarunk maradni.

Álljon itt két szép népdal Novák Sándor cserépfalui gyűjtéséből!⁹

282.

*Cserépfalu, 1914., N. S.
Lejegyezte Hodossy Béla*

Mi - kor mē - gyēk Me - ző - kö - vesd fe - le,

Nyí - lik az ég ti - zēn - há - rom fe - le.

Ra - gyog - nak rám a fé - nyēs csil - la - gok,

Azt si - rat - ják, hogy ka - to - na va - gyok.

⁹ Barsi Ernő: Daloló Bükkalja. Győr, 2001. 488. és 282. sz. dal. Megjelent még: Barsi Ernő: Adatok Cserépfalu folklórához. = Cserépfalu hét és fél évszázada. Cserépfalu, 1998. 250. és 248. sz.

FICSOR MIKLÓS

Versek

Abaddon

*„Az ő falánksága elől semmi sem marad meg,
ezért nem lesz tartós az ő jóléte.”* Jób könyve; 20.21.

Kémények salakja hull rám és az este.
Lombtalan gondolat indul enyhet lopni,
és a mélyen alvók tárt pitvarán les be.

Az amálekiták romboló serege
rettegés, és mégis mindig benépesül, ...
s az özvegyek ökre udvarunkba megy be.

De kik gáncsolhatják el az örök rendet
tudálékos-tudatlan beszédeikkel,
mert béklyó nekik az erkölcsös nemzet?

Hazugok között bűn az igazság,
képmutatás a tett s örökös foglya.
A sors egy folyam, s az embert, mint követ
ütve, taszítva görgeti sodra.

Hiába. Más a szó és más a való,
a becsület, mint szirt megmarad,
és igaznak marad az, aki lát.

Uram, mondád; hogy meglepi őt
majd a zúduló árvized,
s kiragadod Apollion kezéből éjjel a gyeplőt,
és mezítelen lesz előtted és gyáva,
és hódolni serény, izgulni rest,
és betakaratlan a pusztulás országa.

Ezért adjál nekünk új életre reményt,
csüggedéseinkért értő megbocsátást,
összekötő kapcsot lángolót és keményt!

(2007. április)

Abaddon: pusztulás, megsemmisítés (Jób 27,20.)

Amálekiták: igen régi rabló nomád nép a Negev sivatagban.

Apollion: a pokol mélységének angyala, ura.

Madáretető

Csináltam egy etetőt,
könnyű volt a súlya,
kis szellőcske lengette
derűre-borúra.

Piros lett a teteje,
az oldala fehér,
akármerről szálltak is,
a cinege befér.

Napraforgót szórtam be,
rá a dióbelet,
hadd egyenek a cinkék
kedvükre eleget.

Sőt, az egyik kéktollú
másokra is gondolt,
kapart ki a földre is,
nagyon önzetlen volt.

Akadtt közöttük olyan,
aki benne aludt,
olyankor csak csendesen
nyitottam a kaput.

Szeretettel hallgatom
madár-beszédjüket,
étkezésük meglessem
naponta, ha lehet.

Eszembe jut azonban
az a lehetőség:
ki eteti azokat,
ahol nagy az ínség?

(2007. március)

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Az ősi zene nyomában

Száz éve született Adnan Saygun török zeneszerző, Bartók Béla barátja, útítársa

Milyen titkokat őriznek Kis-Ázsia hegyei, dombjai, kopár fennsíkjai? A mai utas vonaton, autón vagy repülőgépen száguld itt is. A régi török világ emlékeit keresi, és sok mindent nem nehéz megtalálni Törökország kis-ázsiai városaiban. Láthatunk nőket ősi viseletben, de mellettük farmernadrágos lányokat is. A teve már nagyon ritka, de a szamár még gyakori segítőtje a török földművesnek. A törökök kedves, barátságos csevegők; keleti nyugalomuk is megmaradt. Ha Ankarától délre utazunk, egy tekintélyes hegycsúcsot látunk: *Erciyes* – magyarázzák a törökök – *yanar dağ*, vagyis égő hegy volt valamikor. A szellő, a folyóknak, a tavaknak a vize titkokat őriz, rejtelmekről susog. Jó hetven éve annak, hogy Ankarából dél felé haladt néhány tudós zeneszerző. Adanába és környékére igyekeztek. Itt betértek a nomád sátrakba is. Nagy feltűnést keltettek fonográfjukkal. Az itt élő emberek most láttak először ilyen boszorkányos masinát: ha énekeltek, az visszaadta hangjukat. Úgy érezték, ez sehogyan sem lehet rendes dolog, de bennük is élt a kíváncsiság, ezért elegyedtek szóba a furcsa idegenekkel. Így tudták meg, hogy van azok között egy messze földről érkezett ember: *madzsar*, vagyis magyar. Az egyszerű emberek szelíd érdeklődésével néztek rá. Az idegen utazása előtt tanult törökül, de a nomád yörükökkel hosszabb beszélgetésbe nem elegyedhetett, ezért az egyik török barátja azt mondta ezeknek a derék embereknek, hogy a magyar most mond valamit, és ez magyarul és törökül is nagyon hasonlóan hangzik. Eből láthatják, hogy nem is annyira idegen. Elhangzott a mondat: „*Pamuk tarlaszında çok arpa, alma, deve, csadır, balta, çizme, kücsük keci var.* = Pamut-gyapot-tarlón sok árpa, alma, teve, sátor, balta, kicsi kecske van.” A yörükök ámulva mondták: „*Masallah!*” (Mit tesz Isten!) Tartózkodásuk felengedett. Bátran hozták hangszereiket. Tiszta szívből énekeltek. Az asszonyok nagyon zárkóztak voltak. Titkokat őriztek, titkokat vittek magukkal. Az élet és a dal egy volt. Életüket sem tárhatták fel az idegenek előtt. Dalaikhoz is nehéz volt hozzájutni. Így a bölcsődalok és a siratók gyűjtése akadályba ütközött, és minden olyan más dalé is, melyre a férfiak nem emlékeztek. Pedig ezek a tudós művészek mindent meg akartak ismerni, és íme, részben a hallgatás tornyát ostromolták. Nem estek kétségbe. Az ősi kultúra is olyan, mint valami titok-jelet őrző csomó, ha egyfelé bogozgatással nem fejtjük meg, még nem kell feladni a reményt. Az azonosulás, a megértés, az őszintén megnyilvánuló szeretet lebontja a lélekben felépült kínai falakat, és így valósulhat meg a szent cél: a népek testvérré válásának az eszméje.

Mily egyszerű mondat hangzott el a nomád pásztorok előtt! Mégis varázslat történt, legalábbis részben az. Hiszen vannak, akik az azonos nyelvet beszélők közt is megítélik, kinevetik azt, akinek a kiejtésében, szóhasználatában valamilyen eltérést tapasztalnak. Pedig csak egy

másik területről érkezett az illető, és ott a furcsa hangok, különös ragok, szavak a legtermészetesebbek, tehát vannak, akik a nyelvjárások tényét, meglétét sem tudják felfogni, kellőképpen tisztelni, értékelni, pedig az ősi pillérek, mélységes gyökerek sok-sok esetben éppen ezekben maradtak meg szerencsésebben, sértetlenebbül, mint a gyors változások történelmi, társadalmi örvénylések viharainak jobban kitett köznyelvben. Török és magyar mondatok hangzottak el, és az írástudatlan yörük pásztorok felfedezték azt a csodát, azt az igazi erőt, amely összeköt minket. Az idegen tudós, művész boldogan vette ezt tudomásul, jóllehet azzal is tisztában volt, hogy a közeledésnek még lesznek akadályai. Pásztorok, nyájak, ősi világ. Otthonosan mozog az idegen a végtelent elétáró tájban. Már Portugáliában papnak nézték a parasztok. Túl komoly volt. Hit dolgában a török út során is nagyon tartózkodó volt, de ezen a téren a hovatarozást nem firtatták ezek a derék pásztorok, hiszen megéreztek benne a lelket; szemének, arcának a sugárzása meggyőzte őket arról, hogy közel áll hozzájuk. A szeretet, a tudásszomj, a művészet örök titkai vitték erre a területre. Valójában mit értettek ebből az egyszerű pásztorok? Lehet, hogy nem sokat, de valamit megéreztek, és ebben a jelenetben ez a legszebb.

Félsivatagos területen robog velem a vonat. Lelkemben zene szól: az övé: mit tudok itt felidézni belőle? Mit láthatok behunytt szemmel a csillagos égből? Mindent, vagy csak töredéket? Legyek őszinte! Az anatóliai vonat zakatolásában inkább a hiány érzete él bennem, sóvárgás az után a teljesség után, amelyet ő megélt, átélt, és nekünk átadott. Valamilyen telhetetlen vágy is emészt. Mi lehetett abban a tele bőrröndben, amellyel ő szomorúan eltávozott? Képzelműdöm-e, ha itt, a telihold fényében azt hiszem, hogy ez a táj is ott van abban, a faütővel dobra sújtó dobos keltette hangok is, ez az egész világ, amely itt most engem körülvesz, és maga a nyelv is: a török nyelv zenéje, hiszen ő tudta, hogy az emberi lélek eredeti, romlatlan, tiszta állapotában zenét áraszt. Ez van jelen a nyelvekben is, mindenben, amit az emberi lélek évezredek során kikristályosított. Tíz nyelvet tanult, de utolsó pillanatában sem jutott eszébe, hogy ezt megbánja, esetleg arra gondoljon, hogy az a bőrrönd nem lenne oly nehéz, ha több időt takarít meg a zene számára, ha fékezi nyelvtanulási vágyát. A nyelv lelkéig jutott el ő, és tudta, hogy abban benne foglaltatik az is, amit ő kutat, keres, annak olyan arca, amelyet a tudomány csak nehezen körvonalazhat, de a művész megérezheti, mert megtalálja benne az ihlető erőt. A tűnt idők karavánjai vonulnak előttem. Valami ismeretlen zene szól. Kopár hegyek a hold fakó fényében, puszták, karámok, éjjeli szállások pisla fényei. Kopár, de titokzatos táj vesz körül. Lelkemben zene szól, valami megnevezhetetlen szépnék az örök áradása.

A szellem napvilágát képviselő vándorokat látom: Bartók Bélát és Adnan Saygunt. A sors különös ajándékának tekintem, hogy személyesen is megismerhettem a híres török zeneszerzőt, néprajztudóst, a nagy magyar géniusz egykori útítársát. Leveleit, mint különös ereklyéket, őrzöm. Emlékek lobognak fel előttem. Tudom, hogy beszélnem kell róluk, hiszen fontos ünnep következik: *szeptember 7-én lesz száz éve annak, hogy Adnan Saygun megszületett.*

A tiszta forrásnál

Bartók Béla művészete oly egyedüli csillagsugárzás, napfény-varázs, hogy aki bűvöletébe kerül, valóban más ember lesz, másképp látja a világot. Így jártam én is, de arra sohasem gondoltam, hogy egyszer erről beszámolok. A napot tiszteljük, de mily dőre dolog azt feltételezni, hogy a füvektől, a fáktól, a virágoktól a nap is kap valamit. Örökké ad, de nincs szüksége

semmire. Nehéz beszélnem Bartókról, mert tüze, varázsa az évek során terebélyesedik bennem, ez így lesz életem végéig. Sokan tudják Gabriele D'Annunzióról, hogy nagyon büszke ember volt, mégis mikor 1921-ben felkérték, hogy emlékezzen meg Dantéről, a nagy költő halálának hatszázadik évfordulóján, a különben gőgös ember csak annyit mondott: „Én nem vagyok arra méltó”. Igaza volt, mégis szólni kell Dantéről és Bartókról is. A virág is a nap felé fordul, a madár is elzengi hálaénekét. Az én munkám könnyebb, mint a madaré: a törökök visszaemlékezései alapján beszélek a nagy magyar zeneszerzőről.

Amikor a régi Római Birodalom katonája rendkívül nagy kitüntetést kapott, akkor a magas elismerést egy igen fontos mondat követte: „Emlékezz arra, hogy te is ember vagy!” Tudjuk jól, hogy Bartóktól a katonaság, a harc, a háború állt a legtávolabb, és embersége kapcsán is számtalan példát lehet felhozni. Mi több: egész élete bizonyíték erre, de immáron annyira a zene örök világába ivódott fel egész földi léte, hogy vele kapcsolatban a latin mondást fordított értelemben kell használni, nekünk kell arra emlékeznünk, hogy ő is esendő ember volt, a káprázatos megvalósulás mellett neki is megadatott az az emberi sors, amely szerencse forgandósága miatt mindnyájunkat jellemez. Például az is közös vonás, hogy sok-sok olyan tervünk lehet, amely nem valósul meg, és vannak események az életünkben, amelyek a kiteljesedés boldogságát adják meg, de végképp nem számítottunk rájuk. Bartók Béla esetében ilyen jelenség az ő törökországi gyűjtőútja és annak a folytonos hatása.

Ha csak az adatokat sorolom fel, akkor jócskán ágaskodhatnak a kérdőjelek, hiszen Bartók több nép tiszta forrása iránt érdeklődött, de hosszú ideig a török iránt nem. Túl elhamarkodott lenne az a magyarázat, hogy a múlt sebei készítették erre, ám elég korai remekére, a Kossuth-szimfóniára gondolnunk, és ez a sejtés rögtön megdől, hiszen az a zeneszerző, aki magyarságának a nagy vallomását épp ennek a műnek a megírása után vetette papírra, nagyon jól tudhatta, hogy Kossuth életét a törökök, mentették meg. Erről maga a nagy államférfi beszélt az Egyesült Államokban, ott fejtette ki, hogy Európa szégyene, az hogy a szabadság eszméjének a képviselőjét egyetlen európai hatalom sem védte meg a haláltól, a kivégzéstől; ezt a pogánynak tartott török szultán tette meg. Bartókot érdekelte a mi kultúránktól eltérő népművészet, 1913-ban Algériában, Biszkrában volt gyűjtőúton, és saját maga vallott arról, hogy a magyar népdalok szemlélete, belső látása mellett több nép zenéje is megihlette, és ezek között az arabot is megemlíttette. A törökök élete, népművészete hosszú ideig ismeretlen terület maradt a számára. Ez azért is érdekes, mert elég sok olyan orientalistánk van, aki a Kelet iránti érdeklődése hajnalán törökiül tanult, és élete fő kutatási területe egy másik nép világa lett.

Adatokat mondok, pedig kérdéseket ígértem. Épp ezekből a tényekből villannak elénk a legrejtélyesebb kérdések. Hogy lehet az, hogy Bartók Béla tizennyolc évvel az után, hogy addig az utolsó népdalgyűjtő útja volt, egyszer csak lázas buzgalommal készül arra, hogy a távoli Anatóliába utazzon, vállalja az út fáradsalmait? Miért mondott le egyéb tevékenységéről, hiszen terve volt bőven. Ötvenhatodik életében mi serkentette arra, hogy hozzáfogjon a török nyelv tanuláshoz, ráadásul olyan buzgalommal, örömmel és élvezettel, mintha még csak diák lett volna? Jövőjét nem ismerte, de sok bajt előre sejtett, és nem olyan sokára majd szomorúan kell megállapítania, hogy végtelenül fáj neki az, hogy teli bőrrönddel kell távoznia. Nem tudhatta előre, de szomorú tény, hogy a török gyűjtőút után már csak szűk négy évet töltött hazájában, és ezt a kiszátsiai utat követően kilenc év múlva már halott. Tervek, sors-csonkította megvalósulások, örökre

égető, fájó hiányok is sorakoztak előtte, és valami megvalósult, épp az, amire nem számított, megadatott neki, hogy ősi zenénk nyomába eredjen, olyan titkokat tudjon meg, amelyekről saját vallomása szerint korábban, a török út előtt fogalma sem volt. Eddig ő kereste fel a különböző népek fiait, leányait, asszonyait, saját (és baráti) indíttatásra kopogtatott be a legtávolabbi falvakban tanyákon élők rozoga ajtóin, és most látszólag képletesen szólva „Törökország jött elé”, felkérték, hogy válaszoljon olyan kérdésekre a török zene kapcsán, amelyekre maguk a török néprajztudósok, zeneszerzők nem találtak feleletet. A lángésznek ez akkora elismerése, hogy magát a jelenséget is nehéz felfogni, hiszen a török zenével korábban nem foglalkozó géniuszt miért tartották épp olyannak, hogy egyedül ő alkalmas ennek a feladatnak a megoldására? A válasz itt is meglepi az embert: ők, a meghívók tudták, hogy kicsoda Bartók Béla.

1923. október 30-án kiküldötték a Török Köztársaságot. Atatiürk tudta, hogy rengeteg változtatás kell ahhoz, hogy hazája beilleszkedjen a modern világ rendjébe, de azzal is tisztában volt, hogy népe csak akkor lesz hű önmagához, ha megőrzi, megvédi, sőt felfedezi ősi gyökereit. Így indult el egy, a korábbihoz nem fogható tudatos és szervezett kutatás. Ekkor vetődtek fel olyan kérdések, amelyekre a török tudósok és művészek sem tudtak válaszolni, ezért vették fel a kapcsolatot Rásonyi László professzorral, az Ankarai Egyetem magyartanárával, kiváló turkológussal, hogy adja elő gondjukat és kérésüket Bartók Bélának, és természetesen, így született a meghívás gondolata is. Bartók Bélának ez a gyűjtőútja a népek testvérré válásának a gyönyörű dokumentuma is egyben, jóllehet a törökök „*kardes*”-nek (testvérnek) nevezték minket ősidők óta. Ünneprontásként itt nem akarom firtatni azt, hogy vannak, akik épp eleget ártottak nekünk a történelem folyamán, és nálunk sokan ezt oly sebesen felejtették el, hogy a ránk haragvó idegen nem is érti, mi indokolja ezt a nagy „dörgölődést”. Maradjunk a bartóki küldetésnél, hiszen témánkhoz csak ez illik! Bizony ez illik, de a kegyetlenséget Bartók mindig elítélte. Akkor is, amikor az Eucharisztikus Világkongresszusra Budapestre érkezett csángó asszonyok népdalaik éneklése után félték megmondani a nevüket, mert attól tartottak, hogy majd otthon következménye lesz annak, hogy ők anyanyelvükön énekeltek. Gyűlölet és egyre megfogorakozó szeretet volt jelen akkor is a nagyvilágban, de Bartók az utóbbit képviselte, így tilt le törököt tanulni, és mily megdöbbenő, hogy nem sok idő múlva a *Divertimentóban* vall arról a fekete fellegről, amely Európára egyre erősebben ráborult, és ekkor gondol túl határozottan arra, hogy elhagyja a hazáját, és számára a legalkalmasabb helyként Törökországot jelölte meg.

Bartók törököt tanul. Hogy lehet elképzelni ezt? Milyen volt a módszere, mit keresett a sok nyelvet ismerő tudós, zeneszerző ebben a nyelvben? Felismert küldetésére készült, pontosabban szólva, arra jött rá, hogy mindez népdalgyűjtő útjainak a betetőzése, koronája. Élvezte a nyelvtanulást. Ezt leveleiben találhatók, olykor-olykor elejtett megjegyzéseiből tudhatjuk. Túl hamar látta meg a lényegét. Boldogan számolt be arról, hogy milyen hamar tud törökül olyan mondatokat megalkotni, mint a következő: „*At deveden csabuk gider*” (A ló a tevénél gyorsabban megy). Ugyanakkor meglátta azt is, hogy mi teszi nehezzé ezt a dallamos, szép nyelvet: az a mondatípus, amely az igeneves szerkezetekkel igen erős tömörítést tesznek lehetővé. Ami sok nyelvben többszörösen összetett mondat, az a törökben egyszerű bővített mondat lehet. Ezt a következő mondat igazolja: „*Söyleyceyiniz şeyin anlamayacağından emin im*” (Szöjlejdzejiniz şeyin anlamajadzsı'ndan emin im = Biztos vagyok abban, hogy amit mondani fogok, ön nem fogja megérteni).

Török népdalokat Balassi Bálint is ismert. Nótájukra verset írt. Már ő tisztában lehetett azzal, illetve sejthette, hogy a hangsúlyos versritmus a magyarban és a törökben egyezik, ez a ritmikai egyezés Csokonai érdeklődését is felkeltette. Kúnos Ignác már 1889-ben megjelentette híres török népdalgyűjteményét. Ebben olyan török népdalok is vannak, amelyek témájuk szerint hasonlítanak magyar népdalok szövegeire. „A lányom, lányom, gyöngyvirágom,...” kezdetű magyar népdal török rokonának az első strófája így hangzik:

Kizim, sana hotoz alám,

Yok, babacam, yok, yok;

Kizim sana potin alám,

Yok, babacam, yok yok;

Kiz, seni kocaya verém,

Can, babacam, can, can.

Lányom, neked fejdíszet veszek,

Nem, apuka, nem, nem.

Lányom, neked cipőt veszek,

Nem, apuka, nem, nem.

Lányom, téged férjhez adlak,

Rajta, apám, rajta!

Majd a többféle vásárlási lehetőség strófékénti felsorolása után minden versszakban valamilyen foglalkozású férjjelölt lehetősége villan elő. Végül a foglalkozás megnevezése elmarad, és az apa csak azt mondja, hogy „Lányom, téged széphez adlak”, és erre a lány így felel: „Tedd meg apám, lelkem!” Van ebben a gyűjteményben olyan népdal is, amelynek a szavai túl ismerősöknek hangzanak a magyarul tudóknak: „*Anam, anam, canım anam, / Südin emdim kana, kana...*” Anyám, anyám, lelkem, anyám, / Tejed táplált, szopta a szám...”

Mondom mai nyelvünkön a török verset, de most az ősi világ bűvöletében nekem is le kell szállnom az idő mélységes kútjába, és el kell árulnom, hogy esetleg ezer évvel ezelőtt más-képp hangzottak volna szavaim: „Emlőd emtetett,...” – és be kell vallanom, hogy ezzel közelebb lettem volna az eredeti török forráshoz. Mindezt itt csak azért mondom el, mert utazása előtt Bartók Béla ezt a gyűjteményt tanulmányozta. Így készült fel mindarra, ami kint, az idegenben várta. Bár a végkövetkeztetése épp ennek az idegenségnek a tagadása lesz, hiszen a gyűjtés, a kutatás épp a két nép zenei gyökereinek a közelségéről, hasonló vagy azonos elemeiről győzte meg. Épp a majdani összegezés miatt jegyzem itt meg azt, hogy ősi forrásaink kutatásában jelentős szerepe van a nyelvészetnek, a nyelvrokonságnak, de a bolgárok eredetileg török nyelvet beszéltek, és miután mostani hazájukban letelepedtek, elég hamar szláv nyelvet vettek át, zenei kultúrájukban viszont maradtak meg török elemek.

Mindezek ismeretében nagyon is természetes, hogy fölöttébb érdekelt Bartók Béla törökországi gyűjtőútja. Ennek a lényegét, szerencsére maga Bartók Béla összegezte, de hamar látnom kellett, hogy jókora fehér folt van a hazai Bartók-kutatásban, mégpedig azon a téren, hogy miképpen hat, miképpen él tovább a törökök között mindaz, amit Bartók Béla feltárt gyűjtőútja során. Ezen a téren is kutattam, tanulmányoztam a török forrásokat, és nagy zeneszerzőnk születésének a századik évfordulóján egy tanulmányban összegeztem kutatásaim eredményeit a „Napjaink” című irodalmi és művészeti folyóiratban. Elsősorban nem az elismerésre, hanem vitára számítottam, hiszen több kérdésben a törökök adatai merőben eltérnek a mieinktől. Én leírtam, amit bizonyítani lehetett. Viszont azzal is tisztában voltam, hogy tudományos életünket beárnyékolja az a jelenség, hogy nem az éltető, eleven vita van jelen sok esetben, hanem egymásnak hátat fordító bálványok álldogálnak, és várják a hódolatot, engem viszont nem ez érdekel, hanem az igazság.

Csendkövület nőtt a kérdésre. Ekkor határoztam el, hogy ezt ifj. Bartók Bélával fogom tisztázni, hiszen édesapja kapcsán ő volt a legilletékesebb. Személyesen találkoztam vele, és nagyon

megöriült mindannak, amit tőlem megtudott, elismerte, hogy a hazai Bartók-kutatók nem foglalkoznak kellőképpen ezzel a kérdéssel. További gyűjtőmunkára biztatott. Majd, amikor 1982. december 16-án Kodály Zoltán születésének a századik évfordulóját ünnepelték Adnan Saygun is jelen volt a nagy eseményen, és ifj. Bartók Béla beszélt neki rólam, elkérte a címét, hogy nekem megadhassa, és később törökországi utazásom előtt azt is jelezte Saygun mesternek, hogy fel akarom keresni. Adnan Saygun a huszadik század legnagyobb török zeneszerzője, híres néprajztudós. Bartók útítársa volt az anatóliai gyűjtőút során, és Bartók Béla őt tartotta a legalkalmasabbnak arra, hogy ugyanazt vagy valami hasonlót hozzon létre a török zenében, mint ami a magyar zenében már megszületett, amit ma már bartóki modellnek nevezünk, és ez nem más, mint a legősibb gyökér és a modern életérzés, léthelyzet összekapcsolása a zenében. Tegyük hozzá, hogy nem csupán a zenében van ez jelen immáron, hanem a művészet minden területén.

„*Oly közeliek vagyunk egymáshoz*”

Két török művészeti folyóirat van előttem. Mindkettőnek a címe: *Milliyet Sanat Dergisi*. Az egyik dátuma: 1981. április. Lapozok egyet, Abdi Ipekçi (Ipekcsi) gyászkeretes képe mered rám. A másik folyóiratban a neve fölött ott van: általános igazgató. Őt idézik a gyászkeretes kép alá írt sorok: az emlékére meghirdetett regénypályázat határidejét április 30-ig meghosszabbították. Ki gondolta akkor, hogy ennek a tragikus sorsú embernek a neve egy újabb döbbenetes esemény kapcsán megint bejárja a világot: 1981. május 13-án Abdi Ipekçi gyilkosa II. János Pál pápát akarta megölni. A gyászkeretes kép ott az áprilisi számban tiltakozás minden erőszak ellen. Békéért, az emberek közötti megértésért kiált. Ó, mennyire fontos a terror, értelmetlen, irtó háborúk, a kegyetlenség láttán arról az emberről beszélni, akinek a vezéreszméje a népek testvérré válása volt! Folyóiratok vannak előttem, Adnan Saygun gyöngybetűkkel írt levelei. Emlékek és valami láthatatlan áramlás, mely korunk meghasonlásait tagadja, melyből az élet örök hite, üzenete ad hírt egy tisztább és emberibb létről. Mind a két említett folyóiratban egy-egy részletes tanulmány szól Bartók Béláról. A későbbivel kezdem, mert ebben emlékezik meg Faruk Yener a nagy magyar zeneszerző születésének századik évfordulójáról. Gondolatmenetét így indítja: kettős születésről van szó, maga Bartók Béla mondta el egy újságírónak, hogy második születése 1905-ben volt, ekkor hallott egy népdalt, s egy új világ nyílt meg előtte... Egy rendkívüli élet fontos eseményei elevenednek meg, majd a zeneművek ismertetése következik, utána egy részlet „A népzene jelentősége” című tanulmányból. A képek magukért beszélnek. Látjuk a magányos, szikár embert az anatóliai környezetben, egy másik képen magyarok közt jelenik meg sokat emlegetett fonográfjával. A többi fénykép is az embert, a művészt, a tudóst hozza közelebb az olvasóhoz.

Számunkra a tanulmány legérdekesebb része az, amely a törökországi gyűjtőútról szól. Török részről ennek a legnagyobb ismerője A. Adnan Saygun világhírű zeneszerző, tudós folklorista, Bartók Béla egykori útítársa és igen jó barátja. Egyik igen jelentős tanulmánya Abdi Ipekçi Művészeti Folyóiratának (*Sanat Dergisi*) 1977. januári számában jelent meg. A tanulmány címe a következő: „A kiváló magyar zenetudós és törökországi gyűjtőútja”. Az első mondatok így hangzanak: „Köztársaságunk első éveiben népzeneinket sem a Nyugat, sem jómagunk nem ismertük. Csupán azt tudtuk, hogy a parasztok dalokat énekelnek. A török népdalgyűjtés 1925 és 1926 táján indult el. A kutatók Erzerum és Gümüşhane környékét keresték fel. Az első török ze-

netudós, Mahmut Ragip Gazimihal is igen tevékenyen kapcsolódott be a munkába. Egy olyan dallamot talált, mely ezen a területen akkor még nagyon szokatlannak látszott: ezt a típust pentatonnak nevezik. Adnan Saygun is gyűjtött ehhez a típushoz nagyon közel álló dallamot. A két tudós egy magyar kiadványt kapott. Ez összefüggött addigi kutatásaikkal, ezért volt rájuk élenkítő hatással. Jóllehet, egyikük sem tudott magyarul, azonban a könyvben levő térkép magára vonta figyelmüket; ez Törökországot arab és perzsa népzenei területként tüntette fel. Levelet írtak Magyarországra, így léptek kapcsolatba Bartók Bélával.

A rövidség kedvéért nem sorolom fel azokat a tényeket, amelyeket Bartók leveleiből ismerhetünk. Ezzel a témával kapcsolatban sokat meg lehet tudni dr. Rásonyi László professzor úrral folytatott levelezéséből. A magyar tudós a nyári hónapokat hazájában töltötte. Miután visszatért Törökországba, átadta Bartók üzenetét Adnan Saygunnak és Hamit Zübeyir Kosaynak. Kosay tanulmányait Magyarországon végezte. Ankarában a Halkevi (Népház, politikai jellegű kulturális szervezet) elnöke, Celal (Dzselál) Güven is igen melegen érdeklődött Bartók utazása iránt. Adnan Saygun ezidáig Bartókot csak műveiből ismerte. Isztambulban tanított a Konzervatóriumban. Ő fogadta a magyar zeneszerzőt, és másnap már a Konzervatóriumban hallgatták török népzene ott fellelhető hangfelvételeit.

Az utazás kedves epizódjairól Adnan Saygun már régebben is beszámolt. Visszaemlékezései „Bartók in Turkey” címmel a *The Musical Quarterly* 1951. januári számában jelentek meg. A magyar fordítás az Új Zenei Szemlében látott napvilágot 1951 júliusában. Visszaemlékezéseiben Adnan Saygun beszél arról, hogyan hallgatták a hangfelvételeket. Páratlan szerénységgel ír arról, hogy egy táncdallamot tanulmányozva, Bartók olyan ritmikai árnyalatot figyelt meg, melyet a török zene hazai kutatója, maga Saygun nem vett észre. Zenehallgatás után a két jó barát sétára indult Isztambul utcáin. Bartók egy számára ismeretlen gyümölcsfajtrát látott. Vásároltak belőle. A. Saygun így folytatja a történetet: „Még ma is szemem előtt van, ahogy séta közben állandóan szemlélgette a gyümölcsöt, s azután hirtelen megállott – ez szokása volt, amikor fontosat akart mondani – hogy megkérdezzen engem, vajon vannak-e dalaink, amelyek szövege erről a gyümölcstről szól. Így egy új beszédtema merült fel: a gyümölcs és a népzene kapcsolata. Hogy is felejtethetném el: hányszor futott Adanában háziszőttesekkel letakart szekerek után – másik példája élénk szellemének, amely gyermek módjára érdeklődött minden iránt, tett fel kérdéseket, és sietett összehasonlítást tenni. Nemcsak a szőttesek iránt érdeklődött ilyen nagyon, hanem az iránt is, hogyan voltak a lovak befogva, és a rájuk aggatott sokféle csengő iránt. Szekértől szekérig szadgálni nagy élvezet volt a számára... otthagya a szekereket gyakran meg-megálltunk a tevekavánok előtt, hogy elfogjuk és ízelegessük a csengők különös összhangját és ritmusát.” (Az idézetet az Új Zenei Szemléből vettem.)

Bartók Béla Ankarában előadást tartott. A gyűjtőút főbb állomásai a következők voltak: Adana, Tarsus, Mersin, Osmaniye és Toprakkale. Felejthetetlen az az epizód is, mely arról szól, hogyan akarták éneklésre bírni az embereket. Erről már a bevezetőmben beszámoltam. Most mégis fel kell idéznem ezt a jelenetet. Sőt a pontosság kedvéért azt is el kell mondanom, hogy a legegyszerűbb török is a „magyar” szó hallatán a *kardes* (testvér) szót mondja. Nálunk sokan úgy vélik, hogy ennek az a szomorú százhatvan év az oka. Ám annak ehhez semmi köze. Az Oszmán Birodalom nagyobb volt, mint a Római Birodalom, és a hajdan abban élt különböző népekre a törökök nem használják ezt a szót, itt sokkal ősiabb kapcsolatról beszélnek:

a törökök a szálakat Attila hun királyig vezetik vissza. Hunfalvy Pál „cáfolatát” én itt nem akarom elemezni. Őt és követőit teljesen hidegen hagyta mindaz, amit Arisztotelész a hagyományról írt: azokat úgy kell elfogadni, például egy eposzban megörökíteni, ahogyan azok vannak. Továbbá a velünk kapcsolatos tudathasadásos helyzet is az ősi gyökér tisztaságának a tagadása, ugyanis, ha letiport, megalázott helyzetünkben vigaszt keresünk, és Attilára hivatkozunk, akkor butasággal vádolnak minket, mert nem ismerjük a történelmet. Ha viszont akár Pozsonyban, akár Szaud-Arábiában valakinek kedve szottyan, hogy gyalázzon minket, akkor rögtön Attila „bűnös múltját” és nem igazi nagyságát emlegeti. A másfél ezer éves eseményeket olvassa a fejünkre. Pedig azt Arany János is boldogan idézte, hogy egy korabeli francia történész szerint a nagy hadvezérek, hódítók között Attila volt a legemberségesebb. Nevéhez semmi olyan népirtás nem fűződik, mint például a Julius Caesaréhoz, de kinek jutna az eszébe ezért bármelyik újlatin nép fiait gyalázni. Ezzel csak saját magát ítélné meg, járatná le.

A törökök büszkén eredeztetik magukat a hunoktól, és minket is ilyen alapon tekintenek rokonoknak. Erre a kis kitérőre azért van itt szükség, mert így kap más értelmet az, hogy Csáth Géza is a hunokat emlegette Bartók zenéje kapcsán. Ma sokan azt hiszik, hogy itt tájékozatlanságról van szó. Viszont az az igazi tájékozatlanság, ha valaki nem akarja árnyaltan látni a világot, merev, vaskalapos, előre gyártott elveket vall, és a tényeket csak azok igazolására igyekszik felhasználni. Márpedig a hagyomány tisztelete nélkül népművészetről nem szabad beszélni. Mindezt el kellett mondanom, de eleve azt kell kiemelni, hogy a számomra az a fontos, hogy testvéreknek tekintenek minket a törökök, és nem vicсорognak ránk gyűlölettel, ha édesanyánktól tanult drága szavainkat meghallják. Pedig ilyenek is vannak, és a népek testvérré válásának éppen ők a fő akadályai. Bárhol jártam is Törökországban, mindenütt ez a *kardes* szó fogadott. Ez motoszkal bennem, ha itt épp legnagyobb zeneszerzőnk kapcsán az „idegen” szót használok. Épp a fentiek miatt kell ezt itt értelmezni, és épp Bartók Béla korábbi tapasztalatát kell felelevenítenem.

Konfuciusz szerint azzal, hogy az ember ösztöneit tudja befolyásolni, sőt megszüntetni, a fajfenntartásunk került veszélybe: ezt csak a hagyomány mentheti meg. Lám, az ókori kínai bölcs azt tudta, ismerte világosan, amit ma Európában (és több más „civilizált” helyen is) oly sokan felejtene el. Az életet szolgáló hagyomány a jövő gazdagító forrása. Kelet és Nyugat között ívelő szép hídként kell itt megemlítenem Angelo Acerbinek, a Vatikán magyarországi nunciusának a kijelentését. Tizenegy évvel ezelőtt Sárospatakon a tolmácsa voltam. Aggódva kérdeztem tőle, hogy mi lenne akkor, ha mások azt bizonyítanák, hogy Szent Erzsébet nem a városunkban született. A pápa magyarországi követe, képviselője a következőképpen nyilatkozott: Nálunk, Sárospatakon Szent Erzsébet hagyománya él, és ezt senki sem veheti el tőlünk.

Amit itt elmondtam, látszólag kitérő, de ide kellett illesztenem, mert a továbbiak szempontjából elengedhetetlenül szükségesnek tartom. Hajdan a természetben, annak közelében élő emberek, földművelők, állattartók nem akármit énekeltek összevissza, bármikor, úgy ahogyan az az eszükbe jutott. Mindennek be kellett illeszkednie az élet rendjébe. A megfelelő idő, ünnep, alkalom szabta meg, hogy éppen mit énekeltek. A közeli rokonság sem volt ok arra, hogy ezt a rendet bárki felrúgja. Az idézett jelenetben ezért kellett a nyelv motiváló ereje. Az ősi társadalmak emberei számára a költészet az istenek nyelve volt, és általában magának a nyelvnek is más, nagyobb volt a hatalma, mint később, mert érezték benne az emberek a lélek

erejét. Ezért volt szükség a nyelvi példára, egyeztetésre. Ezért volt oly szép és tökéletes Adnan Saygun ötlete. Ezért kellett a már korábban idézett mondatot bemutatni: Adnan Saygun előbb elmondta honfitársainak, hogy a magyar mennyire közel áll hozzájuk, s ezután kérte Bartókot, hogy az előzőleg összeállított mondatot mondja el, s a hasonlóság láttán már minden könnyebben sikerült. Ez a mondat a következő: „*Pamuk tarlaszında çok arpa, alma, deve, csadır, balta, çizme, kücsük keçi var*”. (Magyarul: Pamut (gyapot) tarlón sok árpa, alma, teve, sátor, balta, csizma, kicsi kecske van.) A gyűjtőút végén Bartók Béla rögtön elmondta véleményét, következtetéseit török barátainak. Adnan Saygun így emlékszik erre: „Tanulmányutunk meggyőzte őt a török és a magyar népzene közeli rokonságáról.”

A két barát elkészönt egymástól, és soha többé nem találkozhatott. Adnan Saygun készült Budapestre, de váratlan akadályok tornyosultak útja elé. Az Anatóliában gyűjtött népdalokról leveleztek, elhatározták, hogy közösen dolgozzák fel, és együtt adják ki őket. Ezek sorsa is viszontagságos lett. Bartók életében nem jelenhettek meg. Sőt később is hosszú ideig reménytelen volt a helyzetük. Hosszú lenne elmondani, mi minden történt ezzel a páratlan értékű gyűjteménnyel. Adnan Saygun magyar barátja szellemében védte az egész anyagot a torzítástól, de ettől az amerikai kiadást nem tudta megmenteni. A küzdelem vége az lett, hogy a könyv 1976-ban megjelent Magyarországon és Amerikában.

Faruk Yener tanulmányában és Adnan Saygun több írásában is olvashatunk arról, hogy Bartók Béla Törökországban akart letelepedni. Saygun mester nagyon részletesen beszélt nekem erről. Mintegy tizenhét levelet kapott Bartók Bélától. Sajnos, ezek nagy része elveszett. Lélegzetelállító évek voltak. Sok fontos dokumentum tűnt el örökre. Bartók Béla nem sokkal az Anschluss után írta az utolsó levelet Adnan Saygunnak. Ebben a következőket mondja el: „Miatán látom, hogy Ausztria a náci kezébe került, hazámban nem élhetek tovább. Kénytelen vagyok szülőföldemet elhagyni, és egy másik helyen letelepedni, ezért mint legmegfelelőbb helyre, Törökországra gondolok, mert oly közeliek vagyunk egymáshoz.” A török népdal kutatásával szeretett volna foglalkozni. Remélte, hogy majd Adnan Saygunnal együtt tud dolgozni, hiszen már eddig is jó barátok lettek. Állásra volt szüksége.

A török barát elment az illetékesekhez; Suut Kemal Yetkin jó szándékkal fogadta a javaslatát. Majd együtt keresték fel Hasan Ali Yücelt (Jüdzsel). Ő is Saygun barátja volt, s a kérésről értesülve, azonnal kijelentette: „Én ezt az ügyet elintézem.” A terv mégse valósult meg. A török zenei nevelés szervezésében, irányításában nagy szerepük volt a németeknek, és ők nem örültek annak, hogy Bartók Törökországban akart letelepedni. Saygun sajnálattal ír arról, hogy javaslatát nem fogadták el. Faruk Yener ezt az elutasítást igen nagy kárnak tartja...

Az 1936-ban gyűjtött anatóliai népdalok sorsáról már beszámoltam. Bartók Béla török barátja önmarcangoló őszinteséggel ír arról, hogy náluk az ilyen jellegű kiadvány iránt semmi érdeklődés sincs. A további képet is komor színek uralják. A török népzene amatőrök kezében van. Mindenki a folklór szakértőjének képzei magát. Elég meghallgatni három találós kérdést vagy két népdalt, s ha ezeket terjeszti az ember, nyugodtan ülhet babérjain. Pedig a tudományos munka egészen más dolog. A rádió és a televízió betör a legtávolabbi vidékekre is. Nagyon is vitatható ízlés alapján sugallja az új dalokat. A vidékiek a régit, az eredetit egyre inkább elfelejtik; maguk is az új divatnak hódolnak. A népzene a nemzet kincse: a művelődés alapja. Minden kultúra csak addig marad meg, míg van közösség, mely megbecsüli annak eredeti értékeit.

Íme, a kép. Itt áll előttünk. Olvassuk hozzá Bartók Béla leveleit, tanulmányait! Újra és újra elmélyedek az ősi zenéről írt soraiban, és olyasmit érzek, mintha Kőrösi Csoma Sándor vagy Reguly Antal világa elevenedne meg előttem.

Bartók Béla nyomdokain Törökországban

Már a fentiekből is kiderült, hogy különös és egyedüli Bartók Béla törökországi gyűjtőútja, mert 18 évi szünet után indult el újra ismeretlen népdalokat megkeresni. Utazásáról a legérdekesebb adatokat írásából tudhatjuk meg, de szerintem még mindig lehet találni Törökországban ismeretlen és figyelmet érdemlő emlékeket, olyan adatokat, melyek gazdagíthatják a kutatást. A Adnan Saygun török zeneszerző 1936-ban mint fiatal muzsikusz, népdalgyűjtő, igen nagy szeretettel kalauzolta Bartók Bélát Törökországban. Nagy magyar barátja emlékét több írásában, tanulmányában idézi. 1977 januárjában a Sanat Dergisi című művészeti folyóiratban számolt be a gyűjtőútról. Erre már fentebb hivatkoztam. Művelődésünk szép és különös jellemzője az, hogy Vikár Béla, Bartók Béla, Kodály és követőik pótolták azt a hiányt, mely népdalaink terén a XIX. századi gyűjtést jellemezte. Kríza és Erdélyi szöveget gyűjtött, zenét, dallamot nem. Kúnos Ignác ugyanezt tette a török gyűjtése során, és az ő munkájára a zenei koronát ugyanúgy Bartók helyezte rá, mint ahogy azt a magyar népzene kapcsán is tette. Maga Adnan Saygun is hangsúlyozta, hogy a török népzene ősi gyökerei kapcsán a korábbi tévedésüknek az volt az oka, hogy az oszmán városi zenéből indultak ki. Annak a gyökere viszont eleve nem volt török, mint ahogy a török költői nyelvet is egyre inkább ellepték az arab és perzsa szavak. Az igazi ősi művelődést a természet fiai, a földművesek őrizték meg. A magyarországi vélemény ugyanúgy nem volt helyes, mint a törökországi „önismeret”, de volt egy nyomravezető izgalmas szál: a pentatónia hiszen az a magyar ősi zenének is az alapja.

1982 őszén sikerült megismerkednem ifj. Bartók Béla mérnök úrral. Szeretettel fogadta igyekezetemet, érdekelte az, amit édesapjáról írtam, azonnal nem tudta megadni A. Adnan Saygun címét, de a Kodály-centenárium alkalmából, 1982 decemberében, a török zeneszerző Budapesten járt, Bartók Béla említette neki írásomat, és így jutottam Adnan Saygun címéhez (előzőleg ugyanis hiába küldtem Saygunnak levelet az Ankarai Konzervatórium címére, onnan azt az Isztambuli Konzervatóriumba továbbították, s elég érthetetlen módon visszakaptam.) Végre tehát biztos helyre mehetett a levelem, Saygun úrtól kedves választ kaptam, de nyilvánvaló volt, hogy mindarra, amire kíváncsi voltam, csakis személyes beszélgetés során kaphattam feleletet. Szerencsés véletlen folytán 1983 őszén az Avas Táncegyüttes török tolmácsa voltam Isztambulban, ekkor sikerült Adnan Saygun zeneszerzőt, népdaltudóst meglátogatnom. Nemcsak egy emberrel, egy kedves házaspárral találkoztam, hanem magával a művészettel, a népdallal is. Hasan İşik úrral, az Ataköy Néptáncfesztivál elnökhelyettesével és Falvay Károly barátommal, az Avas Táncegyüttes koreográfusával Adnan Saygun lakása felé robogtunk 1983. október 31-én délután. Hosszú-hosszú utat teszünk meg Isztambulban, míg célunkhoz érünk. Most először történik meg, hogy nem figyelem meg ennek a lenyűgöző világvárosnak életerőt sugárzó kavargását. A tenger fényei is épp, hogy elsuhanak a szemem előtt. Míg így tűnődöm, gondolatok kergetőznek agyamban: igaz, már többször megfogalmaztam, hogy mit kérdezek majd Bartók Béla legjobb török barátjától, de azt is jól tudom, hogy minden kérdés helyett sokkal jobb lenne, ha a Mester, Adnan Saygun kötetlenül, irányítás nélkül beszélne

művészetéről, a népdalról és nagy magyar barátjáról. Izgalmamat az okozza, hogy ez egyszeri és nehezen megismételhető találkozás: huszonnégy óra múlva már túl leszünk a török határon.

Megállt az autó. Kiszálltunk. Egy szép, modern épület lépcsőjén haladtunk. Csengetésünkre Adnan Saygun felesége nyitott ajtót. Magyarul köszöntött minket. Budapesti lány volt. A férjétől hallás után tanult meg törökül. 1940-ben kötöttek házasságot. Barátságosan mosolyogva jön felénk Adnan Saygun. Neki is bemutatkozunk, üdvözljük egymást, s beszélgetni kezdünk. Tekintetem végigsuhan a vonzóan, szépen berendezett lakáson. Harmóniát s valami megnevezhetetlen közvetlenséget érzek. Valahogy az egész beszélgetésnek előre ki nem számítható íve volt. Elmondtam, mi járatban vagyunk: Bartók Béláról szeretnék hallani A. Saygun úrtól, a közös gyűjtőútról. A válasz udvarias, de első pillanatban szinte elutasító: ő már mindent leírt nagy magyar barátjáról, mi újat mondhatna még? Mi az, amit még meg szeretnénk tudni? Igen, tisztában vagyok azzal, hogy milyen nagy szeretettel őrzi Bartók Béla emléket, a török nyelvű visszaemlékezéseit is olvastam, és amit összegyűjtöttem erről a kérdésről, azt rövid tanulmányban elmondtam, s ez a Napjaink 1981. augusztusi számában megjelent. Előveszem írásomat, és ekkor ér a legnagyobb meglepetés: Adnan Saygun elkezd olvasni magyarul, majd néhány mondatot törökre fordít.

Bizony, kezdetben nem szívesen nyilatkozott. Ő maga is folyton alkot, és nem szereti a felületes, tolakodó érdeklődést. De törökül kérem, hogy beszéljen munkájáról, a török népdalról és magyar barátjáról. Bizakodóan mondom el az egyik legszebb török népi románcot, ezt Kúnos Ignác gyűjtötte. Azt is kifejtem, hogy szeretném Bartók egyéniségét meglátni úgy, ahogy a legnagyobb török barátja jelenleg őrzi az emlékezetében. Tudvalevő, hogy sokan nagyon zárkózott embernek tartották Bartókot. Közvetlen családtagjai az esetleges szófukarságot azzal magyarázták, hogy nagyon tudatos művészből volt szó, aki oly intenzíven alkotott, hogy lényegében az alkotásra meg a tudományos munkára kellett a drága idő, így természetes, hogy egyéniségét, emberi titkait közvetlen ismeretség kapcsán nem tudhatták meg mindazok, akik esetleg kíváncsiak voltak rá. Viszont a törökországi közös utazás sok-sok adatából nyilvánvaló, hogy mennyire beszédes volt Bartók, ketten milyen gyorsan mély és örök barátságot kötöttek.

Valahogy elhangzott a bűvös szó, és megnyílt Saygun lelke: döbbenten figyeltem. A művészet örökkévalósága volt előttem: bűvölet, varázs. Igen, valami különös történt, miután Adnan Saygun végighallgatott: kedvesen rám nézett, és fiatalos hangján elkezdett beszélni. Hosszan-hosszan patakzottak a szavak. Úgy éreztem, mindent elmond, amit erről a kérdésről egyáltalában lehetséges előadni. Arcán átszellemült boldog kifejezés volt. Úgy éreztem, hogy átlépjük az időkorlátokat; szavak, szavak hangzanak csupán, mégis egy örök és nyugodt házában vagyunk: a zene birodalmában. Döbbenetemet az is fokozta, hogy a már leírt és többször elmondott események is elhangzottak, de ezek most úgy álltak előttem, mint a kinyilatkoztatás, két művész életének részei, elemei: maga a munka, a művészet, a tudomány, az új, a felfedezés. A török pentaton dallamokról el kellett döntenem, hogy milyen kapcsolatban vannak a magyar népdalokkal, a kutatás magyar módszerére is kíváncsiak voltak a török tudósok, ezért hívták meg Bartók Bélát gyűjtőútra. A kérdés érdekességét az is fokozza, hogy nem sokkal Bartók Béla török útja előtt, 1935-ben Szabolcsi Bence foglalkozott a magyar és a különböző török népek ősi, honfoglalás előtti zenei kapcsolataival. A gyűjtőút során a magyar és a török zeneszerző együtt lakott. Saygun úr arról is beszámolt, hogy volt olyan eset, amikor mosdás

közben segíteniük kellett egymásnak. Volt, amikor népházakban gyűltek össze a törökök, ott szolgáltatták a zenei anyagot, de eredeti környezetben is készültek hangfelvételek.

Bartók Béla sokoldalúságát az is jellemzi, hogy hirtelenében mindent meg akart tudni. Nem volt elég a zene: az egyszerű nép minden megnyilatkozása iránt érdeklődött. Figyelte a lovak szerszámaikat, a szekereket, tanulmányozta és olykor lerajzolta a népi díszítő motívumokat. A népi élet teljességére volt kíváncsi. Törökül is tanult. Saygun úr arról már 1951-ben írt a *The Musical Quarterly*-ben. Csodálkozásom nem ismer határt, mikor a hajdani közlésre való hivatkozás nélkül, szinte szó szerint elmondja azt a történetet, hogy miképpen sikerült szóra éneklésre bírni a yörük pásztorokat. Egy másik eset is elhangzott. Erről Bartók Béla is beszámolt: „Már maga a muzsika is – egészen döbbenetes volt, a szó szoros értelmében. Az egyik muzsikusz 'zurna' nevű (nagyon élesen hangzó oboaféle) hangszeren játszott, a másik 'davul'-nak nevezett maga elé csatolt nagydobon. Valóságos ördögi vadsággal ütött bele a dobba, még hozzá faverővel, úgyhogy már azt hittem, vagy az ő dobja, vagy az én dobhátyám fog végezetül beszakadni. Még a három békésen pislákoló petróleumlámpa lángja is ijedtében magasra szökken minden dobütésre!” (Népdalgyűjtés Törökországban.)

Adnan Saygun úgy idézte fel a múltat, mintha nem 47 év messzesége választotta volna el tőle, hanem épp akkor lett volna annak részese, az épp abban a pillanatban játszódnak volna le előtte. Íme hát megtudtam valamit: így élt Adnan Saygun emlékezetében Bartók Béla, örök tiszta sugárzással; a hihetetlenül pontos adatok azt is bizonyították, hogy Saygun már akkor, az ismeretség kezdetén teljes tudatában volt annak, hogy milyen rendkívüli egyéniséget ismerhetett meg. A tiszteleten túl természetesen a kimondhatatlan szeretet is szükséges volt ehhez: a hasonló alkat, a közös küldetés iránti rajongás.

Forog a magnókeres. Saygun Mester magába mélyedve idézi a múltat, az anatóliai gyűjtőút emlékeit. Mily rövid idő volt az, amit együtt tölthettek Bartók Bélával. Elgondolkoztat, hogy ez a néhány nap mily kitörülhetetlen nyomot hagyott ennek a nagy török zeneszerzőnek a lelkében. A Mester arcán az átszellemültség ragyog. Újra járja Bartók Bélával Anatólia felsivatagos területeit. A yürükek sátraiba térnek. Aggokat és gyermekeket kérnek, hogy énekeljenek, zenéljenek. Ő mennyire nem akartak énekelni az asszonyok. Ének-titkaikat őrizni akarták. Kincseket rejtettek, és kincseket vitt el magukkal. A lélek bensősége volt a fontos. Az egyszerű nép élete és művészete egy volt. Amint közössége felbomlott, harmóniája szétzilálódott, lélek-drágagyöngyei is az ürbe, az örök veszendőségbe készülődtek. Ő mekkora feladatuk volt és van azoknak az értékmentőknek, kik szinte az utolsó pillanatban rögzítették és rögzítik, amit még lehet: a kincsekre kufárok is „vadásznak”: a török népzene ügye bizony messze van attól, mint ahogy a két jó barát azt hajdan megálmodta. Erről már olvastam az említett tanulmányában, és most a boldog emlékek idézése közben mindez újra eszébe jut, újra és újra nyomasztja.

Meglepődöm. Hát a legnagyobbak, a szemünkben a leghatalmasabb, legtisztább teljességhez eljutottak ajkáról is ilyet kell hallani? Van-e igazi tökéletesség akkor? Van. De szerénységből ez a minket oly nagyon szerető török művész magáról nem mondja el, pedig munkájában, tiszta derűjében és a teljességet látom. Panaszkodik? Nem, csak a tényeket mondja. A selet mindig igyekszik az érték fölé kerekedni. Van, ahol őt jobban megbecsülik, mint otthon: idegenben. A barátok, az ismerősök angol és más nyelvű lexikonokra és egyéb kiadványokra hívják fel a figyelmét, ezekből tudja meg a világ a legfontosabbakat róla és zenéjéről. Híres

hangversenyertermekben, rádiókban csendülnek fel művei... Van, hogy meglepetés éri: a Bartók-centenáriumon nem jutott el Budapestre, Kodály-centenáriumán nálunk járt.

Forog a tekercs. Örülök, hogy óriási anyag áll a rendelkezésemre. Nem tudom, hogy minek köszönhetem ezt a szóbőséget, szívélyességet. Saygunné már nem beszélget Karcsi barátommal. Boldogan figyeli urát. Én a szép török szavak lejtésében is zenét érzek: a török puszták, fennsíkok, bércek, egy nép lelke üzen a magyarságnak. Sajnálom, hogy nem készül filmfelvétel. Saygun átszellemült arcát látniuk kellene másoknak is. Ezt a szalag nem őrizheti meg, szó nem mondhatja el. Ekkor még nem tudtam a kellemetlen meglepetést: az elem kimerült. A felvétel teljes egészében használhatatlan. A bajban most különösen örülök annak, hogy a mozgalmas isztambuli napok vége felé nem adtam át magamat valami lomha kikapcsolódásnak. (Napról napra szerepelt az Avas Táncegyüttes. Sokat tolmácsoltam, és ráadásul az a megiszteltetés ért, hogy a török rendezők felkértek arra, hogy ismertessem a magyar műsort. Volt, hogy háromezer török előtt beszéltem.) Nagyon örülök, hogy azokban a ritka szép órákban, ott Saygunéknál, elfelejtettem minden fáradtságot, s fülem, agyam minden mágneses erőnél hűségesebben igyekezett rögzíteni a hallottakat. Igen, rögzítettem, de jól tudom, hogy az adatok pusztá elmondása nem elég. Újra és újra felidézem a látogatást: átélem az élményt; talán így sikerül eljutnom a lényeghez a teljességhez.

Az élményeken túl hogyan összegezi Saygun Mester a gyűjtőút végeredményét? A kérdést csak magamban fogalmaztam meg, mert a még sugárzóbbá és határozottabbá váló hang folyamatosan ívelt ehhez a tetőponthoz: a szomszéd népek, a román, a szlovák, a szerb, horvát népdalok gyűjtésével, kutatásával, a kölcsönzésre, a művelődési anyag cseréjére derült fény. A török gyűjtőút során sokkal mélyebb gyökereket találtak. A tapasztalatok összegezésekor Bartók Béla így szólt: „Nem tudtam, hogy ily közeliek vagyunk egymáshoz.” Ezen az úton akart továbbhaladni, amikor látta, hogy hazájában nem maradhat tovább. A török népzene kutatására és eredeti művek létrehozására otthonos lett volna a lélekben oly közelinek tartott Törökország. Az amerikai kezdeti évek csend-köviületéből is felharsant a Concerto, és dús termést hozó alkotó korszak követte, melynek csak a halál könyörtelensége vethetett véget. A törökök úgy tartják, hogy az egész nemzeti zenéjük számára rendkívül kedvező lett volna, ha Bartók nálunk vészeli át a II. világháború vérzivataros éveit. Rákóczi és Kossuth után így lett volna a harmadik nagy magyar Bartók Béla, aki török földön új otthonot talált volna. Kérdezem azoknak a török zeneszerzőknek, tudósoknak a nevét, akik hajdanában találkoztak Bartók Bélával. Adnan Saygun szomorú tekintete a válasz: „Meghalt, meghalt...” Végül megtudom, hogy a régi ismerősök, barátok közül Koşay úr él: Ankarában lakik. (Mindez persze huszonnégy évvel ezelőtt hangzott el.)

Török népdalokat a németek is gyűjtöttek, de nem azzal a lelkesedéssel, szeretettel közelítették meg az egyszerű embereket, amellyel Bartók Béla, és ezt az adatközlők is érezték. Adnan Saygun szerint Hindemithet nem érdekelte a török zene. Bartók a legtávolabbi, eldugott helyeken kereste meg a török zene ősforrásait. A németekben elég lassan ébredt fel az érdeklődés a török népzene iránt, de Hindemith és társai csak olyan helyen készítettek felvételt, ahol volt elektromos áram. Például börtönökben rögzítettek népdalokat. Ezeket a felvételeket Ankarában őrzik. Bartók Béla törökországi gyűjtése egyedüli érték a török művelődés számára. Sajnos, a nagy felhígulás következtében a török népdal egyre inkább elveszti eredeti jellegét. Évezredekig létezett – a „külvilág” számára ismeretlenül, mikor eredeti szépségében felragyogott,

pusztulni kezdett – eredeti környezetében. A tisztaság, a lélek ősi bája, szépsége vész el. Ez a folyamat igen gyorsan zajlik le. Pedig ez az igazi török nemzeti kincs: eredeti művelődés.

Adnan Saygun szavai így csengenek vissza bennem 24 év távolából: „Amíg mi tiszteljük és képesek vagyunk megbecsülni eredeti értékeinket, addig találkozunk velük” – ez a megmaradás alapja az életforráshoz oly közeli Ázsiában is, és ennek az üzenetnek a szellemében illesztem össze azokat a feljegyzéseimet, amelyeket 24 évvel ezelőtt vetettem papírra egy rendkívüli találkozás után. Ekkor, huszonnégy évvel ezelőtt Adnan Saygun hetvenhetedik évében volt, alkotott, dolgozott. 1983 nyarán négy hárfára szerzett zenét; ötödik szimfóniáját írta. Amerikai megrendelésekre küldte szerzeményeit. Ugyanaz az alapítvány is kapott tőle zenét, amelynek Bartók a Concertót írta. Törökországban elég nagy volt a csend körülötte... Egyéniségében a népdal, a népművészet egyik ritka kiteljesedését látom. Megajándékozom négy török népdal magyar fordításával, fordításaimmal. Olvassa magyarul őket, én mondom a török szöveget. Mindig izgatott, hogy a Kúnos Ignác gyűjteményében szereplő népdaloknak ismerik-e a dallamát. „A kertekben sás virít”: „*Bahçelerde saz olur*”, mondom a mani dalt, és valami különös szívhez szóló, szívet nyitó hangon éneklí a Mester az eredeti dallammal. Szerinte a régibb változat így hangzik: „A tó mellett sás virít...” Kúnos Ignác talán Isztambulban gyűjtötte ezt a dalt. Kár, hogy nem közölte, hogy milyen helyről származnak a népdalok.

Elröpiült az idő. Hamar következik az Avas Táncegyüttes szereplése. Saygun Mestert és kedves feleségét hívjuk, nézzék meg a műsort. Elindulás előtt az egyik művét dedikálja magyarul Falvai Kácsi fiának. Nem taxin megyünk. Saygun úr vezeti autóját. Este van. Isztambul fényei. Közel a televízió központja. Kavargás, forgatag, de ritkán éreztem magamban ilyen rendet, nyugalmat. Elmondom a Mesternek gondolataimat, aggodalmamat. A török és magyar kapcsolatok már nemegyszer kavartak vihart odahaza. Én a megismert tényekről szólni akarok. Rádásul az sem biztos, hogy az egész beszélgetés szépségét fel tudom majd idézni; képes leszek majd arra, hogy átadjam másoknak a teljes élményt. Mégis úgy érzem, hogy ez a kötelességem. „A termő ágra követ dobnak”, mondja a török közmondás, ezt vállalni kell, az ág dolga pedig az, hogy jó legyen a termés. Nézzük a műsort. Egy sportcsarnokban vagyunk. Kicsit visszhangos. Jobb volt tegnap a színházban. Aggódok. Nem lesz-e fáradt ez a nagyon kedves házaspár? Milyen jó voltak. Négy órát tölthettünk náluk, és még ezt a meghívást is elfogadták. Néhány szót váltunk. Arcukat figyelem. Adnan Saygun kezében egy kis papírt látok. Valamit ír vagy rajzol. Udvariatlanság, mégis odanézek: különös ritmikus vonalak. Talán ez is zene, mint az egész élete. Hazaindulnak. Kikísérjük őket. Isztambul kavargó fényében nem sokáig követhetem tekintetemmel az autójukat. Most, hogy ezeket a sorokat írom, hangokat idézek fel újra és újra. Ki tudja, hányadszor rovom végig tollammal a papírost, hogy megragadjam a feledhetetlent, a Mesterrel való találkozás emlékét, annak minden pillanatát. Talán verset kellene írni róla, de mint dadogna a vers, ha arról beszélne, kinek élete maga is a művészet. Ki hetvenhét évesen is fiatalos lendülettel idézte fel évezredek üzenetét, ki elsőik között hajolt le a török nép szívéhez, és e szív-zenét, őskülmély léleküzenetet kottafejekkel jelölte, és a világ elé tárta.

Úgy érzem, hogy amit elmondtam eddig, csak töredék mindez még kevés. Mit mondhatok még Adnan Saygunról? Hogy eljutottam hozzá. Érinthettem kezét. Láthattam azt a szemet, melyben a nagy magyar barátjának szeme fénye ragyog vissza. Ki úgy dolgozik, alkot, hogy büszkén elmondhatta, őt tartotta a legalkalmasabbnak Bartók Béla arra, hogy a török

népzenét, annak évezredes gyökerű mindenségét kiteljesítse, nemzeti zenévé tegye. Ki tudja hányadszor idézem fel újra látogatásunkat: az első udvarias szavak... az a szép, modern kép ott a falon,... a fotelek, az asztal,... a bútorok, a berendezés harmóniája,... a török szavak kristálymélységéből üzenő egyéniség,... maga is valami titokzatos zene... Saygunné teát és süteményt hoz. Kedvesen kínál minket. Művészet és újra csak művészet, a tisztaság, szépség és jó-ság örök forrása, áradása... Mintha hosszú vándorlás után hazaérkeztem volna. Valaki még ott volt köztünk, azon a feledhetetlen délután. Igen ott volt, jelen volt maga Bartók Béla is.

Részesülés és megvalósulás

Valamiben részesültem, oly áldásban, amely kapcsán semmi reményem sem volt, hiszen az ember élete véges. Gyermekkorában kialakul az, hogy mi lesz a küldetése, és boldog, ha a kijelölt úton végig tud haladni: a körülmények hatalma nem győzi le, megvalósulása előtt nem tiporják le az életellenes erők. A zene a boldogságom egyik része. Ki tagadná, hogy az ember gyermekkorában a legboldogabb, talán azért is, mert ekkor a legtisztább. Ezt látta meg a gyermekekben Jézus, ezért kérte, hogy engedjék őket hozzá, ezért kérte tanítványaitól, hogy a bennük lévő gyermeki tisztaságot őrizték meg.

Tudom, hogy nem magamról akarok vallani, de az indíttatás, az első mozgó megnevezése nélkül a csonkaság szakadéka ásít az emberre a mélyből, csupán ezt akarom elkerülni. Mi köt a népdalhoz engem? Egész életem, múltam. Csegöldön, kicsi falunkban valamikor a II. világháború után feltűnt egy üstökös. Furcsán mondom, hiszen már akkor is tudtam, hogy azt másutt is látják, de a számomra akkoriban még ez a falu volt a világ. Láttam, igaz, Szatmárt a bombázások után, de az mint rossz álom élt bennem. Idegen test volt, és bontakozó elmém kidobta magából, mert világom a kicsi falu volt, Csegöld, és persze a természet, a nyári hatalmas viharok, Muki lovunk, együtt létezés testvéreimmel, mindaz, amit szüleimtől kaptam. Felsejlettek a máramarosi bércek, és tudtam, hogy azok vidékünk csodáihoz tartoznak. A fészekből kihullott madaraimnak kis házat építettem, és végtelenül szomorú voltam, ha itt hagytak, ha ellobbanó szemviláguk szinte vádolt, hogy nem tudok segíteni rajtuk. Rádióinkat a „felszabadulásunk” idején elrabolták, édesanyám régi zongorájának a húrjait kitepték. Ám esténként madárdal csendült, különösképpen a Gőgő felől, onnan áradt az álomba ringató béka-hangverseny, és időnként az egyik hajdani cseléd otthonából furulyaszó hallatszott. Édesanyám tudta, hogy egy legény játssza azokat a csodálatos dallamokat, és mohó vágy élt bennem, hogy valami hasonlót én is tudjak.

Iszonyú drámák játszódtak a környékünkön. Malenkij robotra vitték az embereket. Később tudtam meg, hogy az egyik tizenhét éves unokatestvéremet is elvitték a „felszabadítók”, és sohasem tért vissza. Pintér tisztelendő úr az öcsémet és engem hívott a temetésekre ministrálni. A BCG-oltás egyik „áldozataként” emlegették a borbély kislányát, osztálytársamat. Felravatozva ott volt a szobában. Édesanyja a kezét szorongatta, de a koporsót lezárták, és örökre belém vésődött az anya reménytelensége. Pintér tisztelendő úr hozzánk is megérkezett: édesanyám nagynénjének a koporsója mellett állt, és beszéde az agyamba vésődött: bárki legyen is az ember, előbb-utóbb hozzá is megérkezik a halál. Ez jutott eszembe akkor, amikor rábukkantam a török közmondásra: „A halál fekete teve, minden kapuban letérdepel.” (*Ölüm bir kara deve dir, her kapıda csöker.*) Ám a falumindenségünk felett lobogó üstökös egyszerre

szült félelmet és bizakodást: valami több van, valami ismeretlen, megfoghatatlan, és ettől szép az életünk. Komolyan vettem, amit kicsiny társaim erről az égi jelenségről beszéltek. Csak érett fővel jöttem rá arra, hogy ezekben a magyarázatokban semmi sem létezett a „modern”, elfogadható, tudományos világképből, valami ősi megérzés volt, évezredek üzenete, amelyet a „haladás” örökre elmosott, de utolsó híradásából még valamit megsejthettem. Ezek a gyermekek csupa olyan ruhát viseltek, amelyet a szüleik otthon állítottak elő: a kender a gyapjú létezésük közvetlen kelléke volt. Amikor édesapám rámutatott a hetvenéves bikagulyásra, és azt mondta, hogy húsz év múlva ő is ilyen idős lesz, ha megéli, megdöbbsenem, de tudomásul vettem, hiszen ez az élet rendje.

Míg élünk, ennek örülnünk kell, erre tanított az a titokzatos fuvolaszó, de azt nem hallgathattam sokáig, mert egy ördögi vezető két rendőr segédletével az utcára lakoltatott ki (dobatott ki) minket az otthonunkból. Ez 1950. augusztus 16-án történt. Így kerültünk Sátoraljaújhelyre. Erőszakos módon szűnt meg a „falusi idill”, amelyről már gyermekésszel is tudtam, hogy nem volt igazi idill, de a remény megvolt benne, mert élünk, éltem. A város peremén lett otthonunk. Éjszakánként rejtélyes és félelmes füttyjelek figyelmeztettek arra, hogy nem a béke hajlékába kerültünk, de a „hasonlíthatlan szépségű” Sátor-hegyek, a jó levegő, a források adta, táplálta ivóvíz lassan-lassan otthonunkká avatta ezt az új helyet is.

Édesanyánk első megtakarított pénzünkéből a zongorát javíttatta meg, és ekkor kezdődött életem három feledhetetlen éve: az ő irányításával minden szabadidőmben zongoráztam. Mi mindent mondhatnék el ebből az élményből, a számomra soha el nem hamvadó boldogságból, de most nem erről akarok beszélni, mert utam más irányba tért: a nyelveknek, az irodalomnak a vonzása lett az erősebb, és én engedelmeskedtem a természet parancsának. De ezek az új szerelmeim sem tagadtatták meg velem a zenét. Sőt épp a zene segített abban, hogy hozzájuk minél inkább közelebb jussak. Tudomásul vettem, hogy a zenének szépre szomjazó befogadója vagyok, de többre nem vágyhatok, hiszen az ember élete nem végtelen. Az olasz művelődés minden állomásán a zene is rám köszöntött. A versírásban, a fordításban, de talán még a lélegzetvételemben is segített, de ezt természetesnek tartottam, és hosszú-hosszú ideig úgy gondoltam, hogy erről az élményről sohasem fogok beszélni, de maga a zene szólított meg. Újra hallok a csegöldi furulyaszót, újra járok Kis-Ázsia távoli vidékein, és hallok azokat a dalmokat, amelyek örökre szívembe ivódtak, és nem értem a csönd-kövületet, amely szemem láttára nőtt, serkent, egyre nagyobbra.

A nyugati zene kincsestárának valóban méltatlanul elfeledett mesterei élednek újjá a rádióműsorokban. Ki irigyelheti tőlük ezt a röpké újjászületést? A keleti népzene is megvan a maga szép és tartalmas sorozata. Nem arról akarok beszélni, ami van, ami indokoltan létezik, hanem arról, ami a számomra teljesen rejtélyes és érthetetlen módon nincs, nálunk nem létezik, pedig másutt van, létet követel, és az értékek mérlegén a legelső között van. A számomra ilyen Adnan Saygun zenéje. Itthon a mi rádióink valamelyikén négyszer vagy ötször hallhattam egész életem során. A legritkábban hallott zeneművek között van-e alkotásainak a helye? Én nem ott tartom számon, életem része, ezért beszélek róla. Nálunk a fájó közöny netovábbját épp a bartóki kapcsolat, barátság miatt érzi igazán az ember. Hiszen Bartók különös nagy alkalmakkor, világra szóló rendezvényeken találkozott híres kortársaival, de egyedül Adnan Saygun volt az, akinél ő személyesen és baráti alapon is annyira meghatározta az életét.

BOJTOR ISTVÁN

Sükös Pál, a lelkészíró (1917-1972)*Életrajza**Származása és tanulmányai*

Sükös Pál lelkészíró Miskolc-Diósgyőrben született 1917. június 2.-án. Nagypapa Kézdivásárhelyen téglagyáros volt, üzeme leégése után öngyilkos lett. Édesapja, Sükös József villanyszerelő családjával Kézdivásárhelyről Miskolcra költözött. Innen tovább Budapestre, ahol a Ganz Műveknél gyártásvezető lett. Édesanyja, Kremniczki Irén Mária családfája a Felvidéken gyökerezett. Sükös József és Kremniczki Irén házasságát két fiúval áldotta meg Isten: Ede (1915) és Pál. A szívbeteg, áldott állapotban lévő édesanyjának határozottan tanácsolták orvosai, hogy szakítsa meg terhességét, mert akkor életben marad. „Ő azonban ragaszkodott gyermekének világrahozatalához. A saját maga életére nézve az volt a véleménye, hogy leendő gyermeke élete drágább neki, mint a saját magáé...” – emlékezett vissza Pál fia.¹ A szülés után bölcsőt és koporsót álltak körül, egyikben az új élet, másikban a halott anya. A nagyszülők „nem bocsátották meg” Pál unokájuk születését, nagymamája papírba csomagolva a kert bokrai alá tette a síró csecsemőt. Nagynénje észrevette, megszánta, magához vette. Édesapja újra nősült, és a második feleség édesanyaként nevelte a félárvakat.

Sükös Pál a Fővárosi Községi Elemi Népiskolában kezdte tanulmányait, és kitűnően vizsgázott.² Budapesten a Református Főgimnáziumban érettségizett.³ Apja mérnöknek szánta, ő meg 1935.-ben beiratkozott a Budapesti Református Teológiára. A filozófiaórák hatására cinikus lázadó lett, „csak azért sem” tanult. Consilium abeundi, eltanácsolás után, szorongva utazott le Sárospatakra, ahol Koncz Sándor szenior bátorította. A Sárospataki Református Teológián folytatta tanulmányait, és az első lelkészképesítő vizsgáját 1941. október 5-én jeles eredménnyel tette le. 1942. október 5-én iratkozik be az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület Miskolci Jog és Államtudományi Karára, ahol 1946. július 18-án végbizonyítványt kapott. Második lelkészképesítő vizsgájának eredménye is jeles.⁴ A jó megjelenésű, szorgalmas, céltudatos fiatalember írói hajlama, szónoki képessége révén diákvei kezdetétől annak végéig kitűnt a társai közül.⁵ Szorgalmát és tehetségét azzal jutalmazták, hogy 1941/1942-ben Sárospatakon a Református Gimnázium internátusában felügyelő lelkész és nevelőtanár lett. Diákok és szülők egyaránt szerették, munkáját az előjárói sokra értékelték.⁶ Újszász Kálmán aka-

¹ Székelyfalvi Gűáborné: Sükös Pál élete a vallomások tükrében. Kézirat. 1994.

² Budapest, X. Simor u. 192.

³ 1935. április 8.

⁴ 1945. június 19.

⁵ Székelyfalvi i. m.

⁶ A Sárospataki Református Gimnázium igazgatósága, 1942/1946.sz.

démiai igazgató így jellemezte: „nemes ambícióktól uralt egyénisége, szorgalma, igen nagy munkabírása... mellé erős intelligencia és az elhivatottság tudata társult nála, iskolánk mindig hálás lesz itteni szolgálataiért.”⁷ Darányi Lajos lelkész egyebek között bizonyítja róla, hogy „minden szolgálata Istentől különösen megáldott volt.”⁸

Szolgálati helyei és családja

1942 és 1944 között Alsószolcára rendelik segédlelkésznek. A második világháború végén nyilas, német, orosz rémuralom gyötri a lakosságot. Román Ernő lelkész-esperes távozott a parókiáról. Pap Máriaék szüleinél talál otthont zivataros időkben, és 1945. február 19-én Máriát feleségül vette. Egyetlen gyermekük Mária Éva. 1945. március 21-től 1946. augusztus 31-ig tábori lelkész, főhadnagy, „aki a magyar honvédségnél eleitől végig kifogástalanul látta el szolgálatát.”⁹ 1946 és 1950 között Miskolc-Hejőcsabán segédlelkész.¹⁰ Szabó Dániel hejőcsabai lelkész veszi szárnyai alá a bizonytalan egzisztenciájú, gyorsan leszerelt tábori lelkészt. Szíve megnyílik a lelki dolgok iránt. Középiskolás diákként tanárai és néhány lelkipásztorja hatottak rá.¹¹ A Soli Deo Gloria (SDG) evangéliumi diákmozgalom érintette meg. Egyik osztálytársa rákérdezett: ismered Jézust?

Miskolc, 1946. október 1. Deszkatemplom. Szikszai Béni, a Bethánia Szövetség főtítkára evangélizált. Fölzaklatott szívvel tért haza, a konyhában térdre borult, és új életért imádkozott.¹² Ettől kezdve Krisztus követőjének és az evangélium szóban, írásban való hirdetőjének vallja magát. Életének titka, célja, mozgató rugója Krisztus, Akit haláláig szolgált és dicsőített.

Miskolctapolca a hejőcsabai református gyülekezet része. Itt volt segédlelkész 1946 és 1950 között. Indítványára 1950. június 11-én úgy határozott a presbitérium, hogy önálló egyházközséggé alakulnak.¹³ Sükös Pál lelkészüknek az Iglói u. 4. alatt béreltek lakást.¹⁴ Felesége Sárospatakon bibliaiskolát végzett, a gyülekezetben segített a gyermek és ifjúsági munkában, a családlátogatásban. A pásztori szolgálatban gyülekezeti tagok is részt vettek. Sükös Pál az egyházi vezetőség jóváhagyásával ifjúsági táborokat szervezett a lelkészlak udvarán, amit a Hazafias Népfrontnak is bejelentett. A Népfront „a rendezvény ellen nem emelt kifogást.”¹⁵ Évenként presbiteri csendes napokat szerveztett. Módszere volt a táborozások alkalmával, hogy akár hajnalig személyesen beszélgetett a fiatalokkal. „Igen-igen nagy boldogság számunkra az, hogy nyár végére Isten Lelke valóban elvégezte gyermekeink szívében a döntést... az Úr Jézus mellett.”¹⁶ Az ifjúság között végzett evangéliumi munkára azonban egyre „allergiásabb” lett az államhatalom, úgy döntöttek, elmozdítják a pásztert. Olaj volt a tűzre, hogy 1956/57-ben a lelkész lakásán gyűltek össze a Református Megújulási Mozgalom képviselői.

⁷ A Sárospataki Teológia Igazgatói Hivatala 1942. augusztus 1.

⁸ Református egyház lelkészi hivatala, Sárospatak, 526/1942.

⁹ Soltész Elemér tábori püspök igazolása, Budapest, 1946. augusztus 17.

¹⁰ A miskolc-tapolcai ref. egyház története. 347.

¹¹ Pap Béla (Karcag), Morvay István (Budapest).

¹² Sükös Pál. Miskolc-Tapolca... 219.

¹³ Tapolcán 566, Görömbölyön 189 református élt. A lelkészválasztás egyhangúlag történt 1950. október 8-án az állami iskolában. Beiktatáskor igéje: I. Timóteus 1:11-16. „És halálat adok a Krisztus Jézusnak, hogy engem hívnek ítél, rendelvén a szolgálatra... Krisztus Jézus azért jött a világra, hogy megtartsa a bűnösöket...”

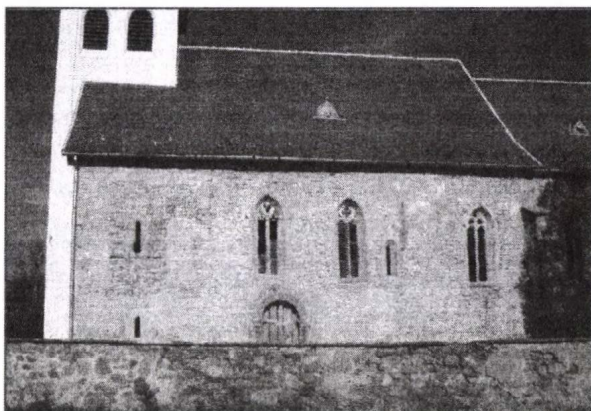
¹⁴ Beköltöztek 1951. február 19-én.

¹⁵ Miskolc-Tapolca, 1958. november 15. Berényi József titkár.

¹⁶ *Székegyfalvi i. m.* 27.

A korláti református templom

A kommunizmus éveiben a hitvalló református keresztyének rendszeresen találkoztak egymással, Miskolc-Tapolcán is. Az összejövetel bibliatanulmánnyal kezdődött, imaközösséggel folytatódott, aztán előadások, tájékoztatások, megbeszélések hangzottak el. Este gyülekezeti evangélizáció. „Az akkori egyházi vezetőség nagyon szigorúan ellenőrizte a lelkészeket, és az volt a feladata, amit az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül kapott, hogy ne engedje az ifjúsági munkát, gyermekmunkát kibontakozni. Tiltott tevékenység volt, hogy Sükös Pál ifjúságot fogadott be, sőt maga is szolgált közöttük.”¹⁷

Felesége lélekben megerőtlenült, házassági kötelékük meglazult. Egyházi és világi hivatalos szervek a lelkész családi helyzetére hivatkozva sürgették, hogy szolgálati helyéről önként mondjon le. A diktatúra korszakában „önkéntes beismerésre” kényszerítették a kiszemelt áldozatot. Azzal hitegették őket, hogy az önként vállalt bűnbánattal könnyítenek a sorsukon. Sükös Pál hónapokon át őrlődött, végül megadta magát, hogy lelkési állását „az Egyházkerület rendelkezésére bocsátja.” Kérte, hogy áthelyezésnél vegyék figyelembe gyermekének iskoláztatását, kultúrigényét, valamint tudományos és irodalmi tevékenységeit.¹⁸ Beismerte, hogy „egyházpolitikai hibákat” követett el. Kifogásolta, hogy felettes hatóságai nem a tények, hanem hamis információk alapján ítélték meg fölötte. Levelét elküldte Darányi Lajos püspöknek és Lobkovitz László állami egyházügyi főelőadónak is.¹⁹

Az egyházi főhatóság két lehetőséget ajánlott föl: az egyik Korlát-Arka, a másik Szentistvánbaksa. Az Egyházkerület két legkisebb és legszegényebb gyülekezete közül választhatott. És hogy az áldozat maradék ellenállását is megtörjék, megbíztatták a szokásos ígéretekkel: „abban az esetben, hogyha új szolgálati helyeden a szolgálataidnak jó bizonyosságai lesznek, bizonyosan nem marad el ennek a következménye sem, hogy promoteáltassál. Most azonban nincs számodra... más megoldás.”²⁰ Ez a „megoldás” majdnem teljes megsemmisítést jelentett. Sükös Pál kibírta, a felesége nem. A két „lehetőség” közül Korlát-Arkát választotta, és 1959. augusztus 1-jétől egyedül kiköltözött Korlátra. Néhány élőhitű keresztyén fogadta, a többség egyszerű, közönyös falusi volt. A 238 református közül vasárnaponként 10-12-en jöttek istentiszteletre a nagy műemléktemplomba. Sükös Pál elfogadta, hogy az „Úr megtanít itt a kevesen is hűnek lenni.”²¹ 1959 augusztusától 1961 közepéig nem kapott fizetést. A félreállítás, a ma-

¹⁷ Székelyfalvi i. m. 27., valamint Pálúr László közlése.

¹⁸ dr. Dienes István egyházkerületi főgondnok személyesen kérte a Tapolcáról való távozását. Sükös levele az Egyházkerületnek. 1959. január 7.

¹⁹ Abaúji Egyházmegye és a Tiszáninneni Egyházkerület irattára, 1959. január 7.

²⁰ Darányi Lajos püspök expressz ajánlott levele Sükös Pálhoz 1959. június 30-án.

²¹ Korláton 1748-ban alakult református gyülekezet. A lakosság 1959-ben 623 lélek, ebből 238 református. A lakosság 2007-ben 340 fő. Református 45.

gány, az anyagi és lelki terhek megviselték a pástort. Bibliaóra után sötét este Arkáról jövet a keskeny gyalogútról néha belecsúszott a szakadékba. Gyomorfekélélyel műtötték. Elhelyezését kérte, és 1963-ban Csenyétére „promoveálták.”²² Ez a legkisebb falu Abaújban, amelynek lakossága ijesztően csökkent. Domboldalon szép kis templom, a falu közepén alacsony, penészes parókia. A sorvadó gyülekezet szereti az ígét és pásztorát, akit gyomorfekélélyel műtenek, és tüdőasztmája, szív- és érrendszeri betegsége fokozódik.²³

„A keskeny úton” című regénye Hajdúböszörménybe is eljutott, többek között Fábán Júlia tisztviselő, református egyházi munkáshoz. Vásárolni szeretne belőle, ezért levelet váltanak, majd szerelemre gyúlnak egymás iránt. Hajdúböszörményben kötnek házasságot 1965. július 24-én.²⁴ Júlia tiszteletes asszony Krisztusért, a parányi falucskáért és a férjéért elhagyja szülővárosát. A lelkész vasárnaponként többször lihegve áll meg a parókiától templomig vezető emelkedőn. Sík területre kéri elhelyezését az egyházi főhatóságtól. Taktabájjra „promoveálják.”²⁵ Megviselt, pusztuló gyülekezet. Szolgálatát 1967-ben kezdte, és 1971-ben rokkant-nyugdíjazták. Felesége lakásába, Hajdúböszörménybe költöztek. Csöndes, szép házasságban éltek kilenc éven át. Utolsó versét 1972. február 16-án írta, „Áldás leszel” címmel a feleségének. Idézet néhány sorából:²⁶

*Mennyi áldást kér a harcban,
Ahol tusázunk lelkekért.
És Te csak állsz a konyhaszágban
És nyúlsz megint a vedrekért.
A házunk terhét tartja vállad
Így lettél áldás Juliánna.*

Hajdúböszörményben a Toldi út 8. szám alatti lakásban fiatalok növekvő számban látogatják a lelkészházaspárt. Közülük többen elfogadják Megváltójuknak Jézus Krisztust, és lelkészi szolgálatba is állnak. Sükös Pál 55 éves. Kilenc év boldog házasság, hét hónap nyugdíj után kedves otthonukban, 1972. május 31-én Marika lányukat várja nyugtalanul. Lassú mozgulatokkal indul az ablak felé, és behullott az örökkévaló Krisztus karjába.

Irodalmi munkássága

Szépirodalom

Sükös Pál az irodalom különböző fajait művelte. Erőteltjes, szuggesztív karakterű, termékeny író. Témaköre szépirodalom, valamint tudományos teológia, amelyekben Krisztus és az ember viszonyával foglalkozik. Egyetlen nyomtatásban megjelent, posztumusz műve: *A keskeny úton*. Miskolc-Tapolcán írta 1955-ben. Regénye a szocialista diktatúrában csak kéziratban jelenhetett meg. Budapesten aztán 1990-ben a Primo Kiadó gondozásában adták ki 20.000 példányban. A második kiadás 5.000 példányban jelent meg. Regénye által lett széles körben ismert, kedvelt író.

²² Abaúji Ref. Egyházmegye esperesi hivatala, Szikszó, 288/1963.

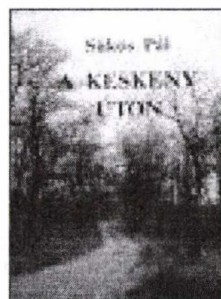
²³ Csenyété 2000-től cigány többségű falu, maradt kb. 10 öreg református család. A templom berendezést, a toronylétrát elhordták, a harang még megmaradt.

²⁴ Sükösné Fábán Júlia Hajdúböszörményben született 1922. szeptember 21-én. Érettségi után egyházi gyermek- és ifjúsági munkás, aki otthonában is tartott összejöveteleket.

²⁵ Állása elfoglalásához az engedélyt (concessa) Fiedler István esperes-helyettes adta ki. Lácacséken 1967. február 27-én, 8. sz.

²⁶ *Székellyfalvi i. m.* 19.

A történet dr. Székely Iván, a Balaton parti kis város református lelkésze köré fonódik. A kérdést sorra fölítették szerzőjének: „Önéletrajzot írtál?” „Nem”, válaszolta, de bizonyosan beleszötte saját életének eseményeit. A valóságos történetben neveket változtatott. Székely Iván és Sükös Pál élete között párhuzamok vonhatók, például nevük „S” betűvel kezdődik; árván nevelkedtek; professzoraik sokra értékelték őket; megtérésük előtt lelkészhez méltatlanul éltek, megtérésük után tekintélyük lett; vakbélműtéten estek át; erdélyi kapcsolataik voltak.²⁷

Színdarabjának címe: *Az üldözöttek*. (Miskolc-Tapolca 1954.) Bibliai jelenet, Pál apostol életéből két felvonásban, 10 oldalon. Verseinek tartalma reális, evangéliumi, biztató hangvételű. Formai, verstani, irodalmi szempontból nem sorolják az igényesek közé.

Teológiai tudomány

Hatalmas etikai munkájának címe: *Nem jó az embernek egyedül lenni*. (Csenyéte, 1964.) Kézirat A/4-es formátumban 428 oldalon. Czeglédy Sándor debreceni teológiai tanár standard műnek ítélte a református teológiai szakirodalomban.

Műfordításokat végzett németből: *Weatherhead Leslie*: Teljes őszinteséggel a szexuális élet-ről (Korlát, 1962); *Paul Müller*: Évezredünk a vége felé tart? (évszám nélkül), *G. Andre*: A Prédikátor könyve és az Újtestámentum feleletei (Korlát, 1973); *Friedrich Reinhardt*: Utak és tévutak a házasságban (évszám nélkül); *Gerhard Bergmann*: Az utolsó időkben élünk-e? Riadó a Biblia körül (1965); *Anton Schulte*: Jézus mozgalom az Egyesült Államokban (?); *Dávid Wilkerson*: A keresztség és a kés; A jókedvű család (?), *Theodor Bobet*: A házasság (?); *Werner Keller*: És mégis igaza van a Bibliának (?); *Paul Tournier*: Több megértést a házasságban (?); *Ernest Modersohn*: Egy hívő élet, Ábrahám (?); *William Ridmark*: ... Hanem a gonoszt jóval győzd meg (?). Prédikációi tartalmi és formai szempontból remekművek, textusszerűek, krisztocentrikusak, világosan érthetőek. Személyhez, gyülekezethez szólnak érdekesen. *Prédikációk* (Korlát, Tapolca 1959); *Bűnös ember vagyok, Uram* (Karcza 1966. június 13-19.)²⁸

Teológus pályamunkájának címe: *Komáromi János irodalmi munkásságának bibliográfiája* (Sárospatak-Budapest 1939), öt kötetben 898 oldal,²⁹ Komáromi János összes írásának adatait tartalmazza. Idézi az újságokban megjelent elismeréseket: mit, hol és mikor írtak róla. Fölsorol 17 kiadót. Összegyűjtötte, rendszerezte a nekrológokat és leveleket. Az egyháztörténettel teológus diákéveiben kezdett foglalkozni. Dolgozata: *A vajdácskai református egyház története*. (Sárospatak 1941. május 20.)

Leghatalmasabb egyháztörténeti munkája: *Miskolc-Tapolca és a miskolc-tapolcai református egyház története* (Miskolc, 1956). A/4-es formátumban az első kötet 131 oldal, második kötet 132-től folytatva 358 oldal. Az első kötet Tapolca története a kőkorszaktól 1945-ig, a második kötet a református egyház története 1956-ig. Tanulmányába 86 korabeli fényképet ra-

²⁷ Borbély László lelkész recenziója A keskeny úton-ról. = Reformátusok Lapja, 1990. november 18.

²⁸ Homiletikai tanulmánya: Az egyház békeszolgálat az igehirdetésben. Korlát, 1962.

²⁹ Korszakok szerinti felosztása: 1891-1921, 1922-1932, 1932-1942, 1942-1947. A szakirodalom után tanulmányozta a volt segédlelkészek és gyülekezeti tagok írásait, orális forrásokat is használt.

gasztott be.³⁰ Másik fontos történeti munkája: *A csenyétei református egyház története*. (Csenyéte-Taktabáj, 1962) 130 oldal. Megírta *A csenyétei református egyház iskola épületeinek története 1783-1902 c.* dolgozatot is (Csenyéte 1965), valamint az *Egy díjlevél margójára* című munkát (Csenyéte 1966). Az egyházi levéltárakat Korláton, Csenyétén, Taktabájon példásan összegyűjtötte, rendszerezve hagyta utódainak. Egyháztörténeti munkáinak három bírálóját idézem. Esze Tamás szerint született történész; Székelyhidi Ágoston író véleménye, hogy az általa felölelt korról senki nem rajzolt hitelesebb képet Magyarországon, Újszászy Kálmán pedig azt írta róla, hogy minden munkája tudományos értékű, és egyházunk egyik legjelentősebb történetírója.³¹ Sükös Pál sokat és kézírással levelezett: informált, tanácsolt, vigasztalt és írásban lelki gondozást végzett.³²

Emlékezésemet Sükös Pál: *Feltámadás a temetőben* című versének soraival fejezem be, amely Ezékiel könyve 37. 1-10. alapján készült (Miskolc-Tapolca 1956.)

*És újra szólt az Úr: ne félj!
Süket füleknek is rólam beszélj.
Kívájt szemeknek is tárd oda:
Meghalt a holtakért Isten Fia!*

*S mi lett a vége? ... Újból temető!
És szólt az Úr: – Újra állj elő!
És kezd el újra, nincs hátra más,
Újabb tetemrehívás és – új feltámadás!*

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

³⁰ Sükös Pálné: Előszó helyett rövid életrajz. = A keskeny úton. Bp., 1969.

³¹ Levelezésének anyaga összegyűjtve: Sükösné Fábián Júlia, Hajdúböszörmény, Toldi út 8. Bojtor István Fony, Rákóczi 23. Sárospatak Református Levéltár 1962-1965. N. II. 5. szám alatt.

³² 1956. április 18.

KOMÁROMY SÁNDOR

Kovács András Ferenc és a gyermekvers

Kovács András Ferenc (1959–) gyermekirodalmi munkássága egyre ismertebb Magyarországon. Első kötete 1983-ban jelent meg, gyermekversei néhány évvel későbbiek: *Kótya-Lapótya*, Versek kisebb és nagyobb gyerekeknek (Bukarest, Ion Creanga Könyvkiadó, 1990.); *Manótánc* (Kolozsvár–Budapest, Polis–Talentum, 1994.); *Miénk a világ* (Napsugár könyvek, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2000.); *Dzsinbüge* (Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2003.) Az erdélyi irodalom fiatalabb rétegéhez tartozik – Markó Bélával, Balla Zsófiával, Szöcs Gézával, Visky Andrással, Veress Gerzsonnal együtt –, őket a Forrás második nemzedékeként tartjuk számon. Közülük Markó Béla, Balla Zsófia már gyermekvers-kötettel is jelentkezett.

A *Kótya-Lapótya* és a *Manótánc* című kötet közel száz verse a mai magyar erdélyi gyermeklíra értékes részét képviseli. Alcíme szerint versek kisebb és nagyobb gyerekeknek, bátran hozzátehetjük: mindenkinek, aki a szép verseket szereti. Kovács András Ferenc mindkét kötete a tematikai és formai változatosság, a mozgalmasság, a játék, a jókedv, a szép és pontos magyar nyelv példája. Az a költő, aki elsősorban a magyar költészeti hagyományokból merít, felhasználva a népiesség, a népi gyermekversek sokszínű világát, formai változatosságát.

Már az első kötet is jelzi az érett és fegyelmezett verselőt. Témájához könnyedén találja meg a legmegfelelőbb szavakat, fantáziája kiapadhatatlan, rímépítkezése helyenként bravúros megoldásokat mutat fel. Otthonosan mozog a szimultán vers világában is, kettősritmusú versei meggyőző példái a magyar nyelv páratlan hangtani-ritmikai lehetőségeinek:

Csillagcsengő

*Jégcsap csendiül, jégcsap cseng –
Csillagcsengő égen leng.
Jégcsap csücskén csüngő nesz –
Csilló neszből csengés lesz.*

*Jégcsap csücskén fény csendiül –
Égen csüngő szél lendül...
Jégcsap csörren, csilló csend –
Csokros csillagcsengő cseng...*

A *Csillagcsengő* nemcsak a költői kép és kifejező eszközök, a metaforák különféle változatai miatt értékes, hanem verstani szempontból is különleges. A két versszak szabályos, pontosan kimért kétütemű ún. „fogyó sorrendű” hetesekből áll, 4/3 osztású ütemekkel. A

fogyó sorrendű hetesek (4/3 tagolással) egyébként elég gyakoriak a magyar költészetben, Kovács András ez esetben egy régi magyar költészeti hagyományt követ és őriz meg. A szabályos sorokat szép bokorrím és párrím fogja össze. A rímelés esetében ugyan nincs meg mindenütt a két azonos hangminőségű szabályos rím, viszont az összecsengő, rímelő hangok verstani szempontból hosszú szótagnak minősülnek.

A *Csillagcsengő* hangsúlyos és az időmértékes verselésű (szimultán) lüktetése ritka auditív élményt nyújt. A versszöveg homogén verslábakat tartalmaz, valamennyi hosszú szótag. Az ütemhatárokat tekintve szabályos spondeusokat (– –) találunk úgy, hogy duplázódnak, ezeket dispondeusoknak vagy nagy verslábnak nevezi a verstani szakirodalom. A második ütem(ek) hasonlóan csak hosszú szótagokat tartalmaz(nak), ezek szép molosszusok (– – –). Kovács András sorai a hazai gyermeklírában Weöres Sándor: *Száncsengő* című versének különleges és ritka molosszusait idézi fel bennünk. A *Csillagcsengő* hanghatásában is figyelemre méltó: a gyakori, szinte folyamatosan ismétlődő *cs* hangok (hangutánzó, hangfestő szavak és a szokatlan szóösszetételek) szinte végig csilingelik a verset, mindezt erősítik a belső alliterációk, különösen erőteljes a befejező sor jelentés együttese.

Kovács András Ferenc igényes és ígéretes költészetét a *Manótánc* című kötetéből (1994) még egy vers idézésével zárjuk:

Szállj el, madárka...

*Szállj el madárka, szállj el, ha már betelt nyarad,
S ne hidd, hogy énekedből itt bármi is marad ...
Csak vén vihar vicsorgat – vadul dadog fagyot:
Deresre vált az ág is, ha daltalan hagyod.*

*Szállj el, ha szállni tudsz még, ha fergeteg vakog,
De élnek itt a fák mind, s a hó alatt magok ...
Madárka, bárhol maradnál – érted süvölt a szél:
A dús tavasz se késhet, ha már dühöng a tél.*

2000-ben jelent meg Kolozsváron a *Miénk a világ* című kötet. Több mint félszáz kitűnő vers, változatos és színes tematikával, a legkülönbözőbb versformációban. Találunk itt népies magyaros ritmusú versszöveget, képverset, japán haikut (5-7-5 szótagosat), kiszámolót, afrikai gyermekdalt. Kovács András Ferenc e kötetben is bizonyítja: kitűnő verselő. Verseinek áradó ritmusa, a szimultán verselés, a szövegek zeneisége, páratlan rímváltozatossága, költői alakzatainak sok színűsége versművészetét a legjobbak közé emeli. Íme ritmus bravúrjainak egyike:

Szüreti ének

*Ősszel a hegy leve csurran, a nyári öröm tovasurran:
távol a dús aratás, dörmög a lusta darázs.
Zümmög a tájban az ének, dongnak a mustra a méhek,
száll lugasokban a dal: fújja, ki még fiatal!
Röpteti büszke legényke, az apraja-nagyja, serényje:
zengik a kisgyerekek, s pár öreg is nyekereg.*

*Fújja leányka, menyecske! Megugrik a kertben a kecske:
táncra kel, egyre megeg, s boldog, amíg bereked.
Hegy leve, vére kicsordul, a pincék sarka csikordul:
ajtajuk úgy nyikorog, mint mikor eb vicsorog...
Sírnak a görbe gerezdek, présben a könnyet eresztett
fürtök ezer szeme sír: gyúl levelükre a pír...
Hull a falomb, fogy az ének: múltak az ifjak, a vének!
Némul a dal, fogy a fény: forrhat a bor s a remény!
Fagy jön, az éj dere ver meg, az ágra ma zúzmara dermed.
Búsul a tőke... Csupasz szélbe vonít a kuvasz.
Ködben a hegy leve csordul: a föld már tél fele fordul...
Őszül az ég: havazik, s álmodozik tavaszig.*

A *Szüreti ének* ritka poétikai bravúr! Szép és megkapó, a szüretet hitelesen megidéző vers, amelyben erőteljes ritmusfolyam teljeseedik ki. Ez alkalommal nem a költői kép értelmezésével foglalkozunk, hanem a versformával. Kovács András verse remek szimultán ritmusú vers, egyidejű hangsúlyos és időmértékes megvalósítással. Hangsúlyos ütemezés-sel a hosszabb sorokban sorközépi metszettel háromütemű nyolcasokat találunk 3/3/2 osztással: azaz két azonos szótagszámú nyolcas ad ki egy teljes sort tizenhat szótaggal. Minden második rövidebb sor hét szótagú, kétütemű 4/3 osztással és sorközépi metszettel, tizennégy szótagot tesz ki. Ez önmagában is dicséretes költő teljesítmény, a megvalósítás nem erőltetett, hanem természetes módú.

Az időmértékes (verslábazó) elemzés is érdekes. Megjegyezzük, hogy remek példája lehet az időmértékes verselés és a sorfajták, sorkapcsolatok iskolai tanításának:

Ősszel a hegy leve csurran, a nyári öröm tovasurran:

– ◡ ◡ / – ◡ ◡ / – ◡ ◡ / – ◡ ◡ / – ◡ ◡ / – –

távol a dús aratás, dörmög a lusta darázs.

– ◡ ◡ / – ◡ ◡ / – / – ◡ ◡ / – ◡ ◡ / –

Az 1. sor hexameter (17 szótagos), a 2. sor pentameter (14 szótaggal). Mindkét sorban uralkodó láb a daktilus, s természetesen a csonka láb a pentameterben. Az első két sor un. párvers, a hexameter és a pentameter kapcsolata, azaz disztichon. A daktilikus lejtés eredményezi a sorok sajátos, hullámzó dallamát, amely egyébként kellemes hatású. További elemzéssel megállapíthatjuk, hogy a *Szüreti ének* disztichonok sorozata. S mindez a természetesség erejével hat az olvasóra. Ez – egyebek mellett – Kovács András költészetének egyik maradandó poétikai értéke. További figyelmes elemzéssel újabb ritmikai elemet ismerhetünk fel. A versszövegben nemcsak végrímekeket találunk, hanem a sorok belsejében, a metszethatároknál is felfedezhetünk rímpárokat. Így: *csurran* – *tovasurran*, *aratás* – *darázs*, majd a további sorpárokban: *az ének* – *a méhek*, *a dal* – *fiatal*, *legényke* – *serényje*, *kisgyerekek* – *is nyekereg* és így tovább. Értékelve a rímelhelyezkedést azt állapíthatjuk meg, hogy a disztichonok nemcsak végrímekekkel bírnak, hanem még belső rímekkel is, ezt versformációt leoninuszi verssornak nevezzük. A leoninusz nagy műgondot igényel, igényes forma, hiszen a költő, ha pusztán formai bravúrnak tekinti, alkotása könnyen öncélú já-

tékká silányul. Az elnevezés valószínűleg a XII. századi Leon latin költő nevéből ered. A forma átmenetet képez az un. görög-római és a nyugat-európai verselés között. A XX. századi magyar költészetben is találunk erre példát Babits Mihály: Új leoninusok című szép versében.

Befejezőként még két szép verset idézünk a *Miénk a világ* című kötetből:

Téli éjszák

*Alszik a csillag a csöndben:
alszik a lent is a föntben.
Hold vacog, alszik a tóban.
Őz nyoma távolodóban
halkan elalszik a hóban.*

Kökörszt

*Üdvözlégy, Mária!
Téged áld Ménaság,
Mennyeknek rózsája,
Törékeny némaság!
Könyörgőn dicsérnek Kászonok, Gyimesek!
Nélküled nemzeted vánszorog, im, esett!
Patrónánk, tekints ránk:
Néped már így romló!
Téged áld Csíkszépvíz,
Szentlélek, Csíksomlyó!
Rengeteg Csillaga,
Égi Kálvária:
Ragyogó szívének is
Téged áld, Mária!*

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

MIZSER LAJOS

Közép-Zemplén megyei magyar helynevek – 1864

Zemplén megye Pesty Frigyes-féle leírása lassan – bár darabokban – mindenki számára hozzáférhetővé válik. Az elmúlt évben közöltem a *Széphalomban* (16. k. 165-75) az utolsó magyarországi részt, majd átlépve a trianoni határt, a Felső-Bodroghköz leírását tettem közzé (A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLV. 445-62). Most az alábbi zempléni helységek leírása következik: *Bodzásújlak* (Novosad), *Borsi* (Borša), *Céke*, (Cejkov), *Garany* (Hraň), *Gercsely* (Hrčel), *Imreg* (Brehov), *Káso* (Kašov), *Kisbári* (Malá Bara), *Kistoronya* (Malá Trňa), *Kiszte* (Kysta), *Ladmóc* (Ladamóc, Ladmovce), *Lasztóc* (Lastovce), *Legenye* (Luhynä), *Magyarjesztreb* (Magyarsas, Zemplinske Jastrabie), *Mihályi* (Alsómihályi, Michal'any), *Nagybári* (Veľká Bara), *Nagykázmér* (Veľký Kazimír), *Nagytoronya* (Veľká Trňa), *Szölöske* (Viňický), *Szürnyeg* (Sirník), *Zemplén* (Zemplín).

Helynevek Bodzás Ujlak községből, Zemplén megyéből.

Bodzás Ujlak. Zemplén Megyeben kebelezett Község, Töke Terebesi Járás, S. a. Újhelyi Kerület, Lapályon fekszik, a Jelenlegi Lakosok által álitatik, hogy a lakoságnak némely része t. i. az Ohitüek a *Fell föld*ről, a Reff pedig az Alföldről, Okolicsányi akori Földes Uraság által hivattak ide lakni, lehatt is, mivel ezen Község Neptelen pusztaságban állott, s azokat amidön meg telepítette, mind egyiket egy egész telek illetőséggel ruházta fell, de ezen meg történt esett, mikor és mely évben történhetett, nem tudják, anyi mind azon által bizonyos ugyan hogy ez ellött 101. évekel már Mező Város volt, mivel a jelenlegi Kéznel levő Város petsét nyomójja tesz bizonyoságot, mellyen ezen betük vannak fell írva, *Sigillum Opidi Wulak* 1764. Ezen idők ell telte olta, arra emlekeznek a Lakosok, hogy ezen Város egy kor *Nagy Ujlak*nak, s azuttan *Bodzás Ujlak*nak nevezetett, amelly jelenleg is ezen néven hivatik.

A jelenlegi életben levő Lakosok, azt a Nehai Szüleiktől való hallomásból tanusitják, hogy Okolicsányi volt Földes Úr ideje ellött, ezen nevezett Mező Város hajdanába a Papok birtoka lehetett, mellyeknek itt Zárdájok, és Torony nélküli Templomok létezett melly Templomot jelenleg a Reff: Attya fiak birnak – mellyre tsak ugyan ök magok építettek Tornyott, hogy Lelkészek melly Szerzetbeliek lehettek, nem tudatik, A Zárdások is el pusztulván, vég kepp romba esett, sok keresések után talán a Zárda fundamentomára is reá akadhatnak. Ezen nevezett Templom Ally hajdanába Rcath: Ima Ház lehetett, mi onnan is ki Világlik, hogy láthato Gothus modra van epitve, mivel Szekrestyével volt ell látva, mit is a jelenlegi életben lévő Reff Attya fiak, ez ellött nem sok évekel hanyatak széjel, a Templom Tornyja fell építése után az Allyba létező Harangokatt a mostan fell álló Toronyba fell huzták, mikett az akkori-ban itt fekvő Ns Katonaság, mivel Csehek voltak, a Harangok pedig meg lévően szentelve erőszakossan ell akarták lopni, Barantsra által vinni a RCath: Ima házba, mit is a Reff: Attyafiak

észre vevén, azokatt ell vinni nem engedték, és így a jelenben is ezen roskadásnak indult Ima ház Tornyában léteznek.

Minek uttana pedig Okolicsanyiroi ezen Város a Mlgos Almássy Nemzetségre szállott, ki is ez előtt 48 évvel, itten 4 Országos Vásárt, Felsőbb jóvá hagyás folytán, eszközöltek magok jó voltukra fell állítatni, mellyek évenként a jelenben is fen tartatik. Vann pedig benne 18-19. Január hóba Piroskára 14-15-k Mart: hóba Gábora. 14-15-k Julius hóba Bonaventurára 14-15-k Oct: hóba Hedvig napjaiba azon meg jegyzéssel, hogy 1-ő napp belső 2-k napp pedig Barom Vásárok tartatnak.

A lakóság jelenleg áll, 1/16 réssz Rcath:, 12/16 réssz Ohitüekből, 2/16 réssz Reff: és 1/16 réssz Izraelitákból, kik is egyvelgest Magyarul és Tótul, az Izraeliták pedig Heberül beszélnek.

A határban léteznek e következő Álo Tavak. u. m. *Tiszta Tó*, mellyben a Lakosok Kendere áztatik, *Széles Tó*, *Nád Kutt feji Tó*, *Kopanyiczka Tó*, *Jesztrebbi Tó*, *Topolinka Tó*, *Szürnyegi utt mellett lévő Tó*, *Keselő* és *Csárkány Tavak*.

Folyo Vize Van, *Helmech* nevü, melly ezen Vízről eredett Kaszáló Rétek, nap nyugotti részén foly. Vann rajta a Mlgos Almássy Nemzetségnek egy 6 kerekre épített Vizi Malma és Molnár Lakja fell építve

Szántó Földek Düllői neveztetnek. *Bodisz*, *Jesztrebbi utt mellett lévő*, *Motsár kutt*, *Csárkány árok*, *Kásoi utt mellett lévő*, *Kiss Dio*, *Szöllök alatt*, *Kisdi árok*, *Helmech*, *Kopanyiczka*, *Keselő*, *Garanyi határ mellett lévő*, *Fűzfák alatti düllő*.

A Kaszáló rétek neveztetnek: *Helmechi Malomnál*, *Helmechen*, *Pusztá rétt*, *Torony alatt* és *Nád. Legelő Pázsit*, *Szürnyik*.

Van ezen határba egy *Somlyó* nevü kö Bánya amelyekből a Termés követt, a Lakóság, a magok ön részekre szükségleteikre használyák fell.

Vagyon ezen Határban, a határ szélén, melly ejszaknak Harditsa község utt mentibe fekszik, a Mlgos Almássy Nemzetségnek egy *Bakants* nevü kortsmájja, melly minden Lakok hiánya nélkül pusztulásnak indult.

Ezen község Határja Szomszédtságos, Keletről a Garanyi délről a Magyar Jesztrebbi, Nyugotról pedig a Barantsi községek határjai szélekkel.

Hely nevek Borsi községből Zemplén Megyéből

1. Zemplén Megye, Zempléni kerület, Uj helyi járás, Ujhely, a környék más elnevezéssel nem bír.
2. A községnek többféle neve nem él most, csak egyedül ezen neve bír elterjedéssel és ez ismeretes országszerte.

3. Hogy a községnek más elnevezése lett volna nem tudatík.

4. A község mikor említették leg korábban nem tudatík.

5. Honnan népesítették az sem tudatík.

6. Köztudomásból, sem hagyományból sempedig irott vagy nyomtatott emlékekből a névről hogy honnan erede nem tudatík. Mind a mellett annyi meg említendő hogy hajdan vár volt hol II-ik Rákóczy Ferencz született.

7. A község határában előforduló szántóföld düllők nevei u: m: *Első föld*, *Utonkeresztül*, *Feketesköves feketeföld* s *köves Görbeföldek*, *Czigánytábla* Czigányház mellett van innen vette nevét, *Kender földek*. *Sovány tábla* Sovány köves hely. *Rövidék*, *Körispatakrájáró földek* azért neveztetik mert regen e helyen köris fák voltak, *Karancsatábla*, *Legelő düllők* *Alsó* és *felső Páka* és *Fésgát*

Kaszálló düllő *Kovácsi Erdők Kis és Nagy erdő* lapályon fekszik. Tavak *Kelencze, Paptó, Baráttó, Folyó Bodrog*. Mind ezekről írott vagy nyomtatott emlékekből a nevek eredetéről különös elnevezések nem találhatunk. A határnak fekvése lapos Szőlőske Ujhely Nagy és kis Bári szomszédságaikban.

Helynevek Czéke községből, Zemplén megyéből.

Zemplén megye, Zempléni kerület, Ujhelyi járás, Ujhely a környék más elnevezéssel nem bír.

A községnek többféle neve nem él most. Csak egyedül ezen neve bír elterjedéssel és ez ismeretes országszerte. Hogy a községnek más elnevezése lett volna nem tudatják. A község mikor említetik leg korábban nem tudatják. Köztudomásból a név eredetéről annyit lehet tudni, hogy régen Czekei nevezetű Uraságé volt.

A község határában elő forduló szántóföld düllők nevei u: m: *Hegy meg* természeténél fogva azért neveztetik mert hegy mellett van. *Ragya. Tokajka. Halastó* egy tó van közte mely hajdan a helység birtokosának kezében halas tó volt. *Akaszto domb*, bizonyosan hajdan embert akasztottak rajta. *Verebes. Kísértkut* kis forrás kut van közte. *Bognár ortás. Csonkás. Padin. Ubocs. Kosaricskó.* Legelő düllők *Csanáros. Bagton.* Rét düllők *Csanáros és Bagton.* Erdőhegyek *Monoshegy. Veres haraszt, Hangyás, Fekete hegy, Rókajuköldal, Veresjánoska, Dobró vár, Gödrösmező, Gyapáros, Rózsás, Kis körtvélyes, Deszkás, Csepegető, Szentpéter hegy, Széleshegy, Bazsány, Tisztás, Bércs* – Csárda *Kisfalud* hat vagy hét házból áll Czékéhez mint egy ezer ölnyi távolságra. Szőlő düllők *Gyapáros, Várhegy.* Forráskutak *Halastói forrás, Ludaskut, Rózsás kut, Czákókut* mely völgyben van. Tavak *Kakastó* jelenbe kiszaradt. *Ér Ósva.* Mind ezekről írott vagy nyomtatott okmányokból a nevek eredetéről különös elnevezések nem találhatunk. A határnak fekvése hegyes völgyes s nagy kiterjedésű Csarnahó, Kásó, Jesztreb Imreg Zemplén Ladmacz szomszédságaikban.

Helynevek Garany községből, Zemplén megyéből.

Garany. Zemplén Megyében kebelezett Község Töke Terebesi Járás S. a. Ujhelyi Kerület, fekvése egy völgyben van, az úgy nevezet *Avas* Erdő hegy alatt, a jelenlegi Lakosság által állittatik hogy 1757-k évben a holl a Rcath: Templom áll ott Reff: Templom létezett, mely széjjel hanyarván, helyebe Rcath: Templom építetett. S mint Reff: Fiók Egyház a Lelkesz Lakaival együtt átt tétetett Bodzás Ujlakra. Ezen Községben a Lakóság Hitekre és nyelvekre különbözök. Lakik pedig benne 1/6 Rcath: 4/6 Reff. melyek Magyarul 1/6 rész pedig Ó hitű, melyek Totul s illetőleg Oroszul beszélnek, hogy ezen Község honan vette eredetét s valaha hivatalos más néven, úgy nem különben ezen Lakóság mikor és honan származott ide, nem tudatják.

Jelenleg Határja áll, délről az *Avas*, keletről *víz mosás*, ejszakrol a *Csere erdők*, és *Nagy Nyelő* kaszáló Rétt, Nyugotrol a Hatarban levő Szántó földek, melyeknek Düllői hivatnak *Víz mosás, Mogyoroska, Avas alatt, Hosszú, Szélessek, Sándorka, Cserjei Tábla, Szögh, Kosally*, mely repülő homokból áll, a Kaszáló Rétek pedig allanak *Nagy és Középső Nyelő, Nagy Rett, Kropka, Szoros Nád, Bentsik, Bodrog, Rodvány* es *Karasto* rétek. a Legelő *Pacsitka, elő, Széles Tó*, és *Lika*, valamint a Kaszálókat, úgy a Legelőkett minden evben, ha leg kisebb Nedves esztendő ütt bé, kétszer is ell borítja az Ár Víz mely mia nem kevés kárt szenvednek a Lakosok, mivel a le kaszált szénájvokat az Ár Víz el hordja. - Ezen hatarban folyo víz Vann, *Domko, Kiss Bódróg*, és *Helmeccz* nevűiek, mely a Garanyi határ széllen Szürnyeg Helységtől az ott ki ásott Canalissal foly össze. - Ezen Garanyi határhoz ez előtt 12 évekel tartozott az úgy nevezett

Gödönyi Malom, Szilas kaszálo s Erdő, *Kiss Erdő, Remeczke, Nyárjaska, Nagy Hegyes és Kopasz Mohyva* Erdők, melyeket szer által a Málcziai meg nyervén, általok részekre ell foglaltatott, mely tér térszen 1030 holdatt

A Garanyi Határ Szomszédságába áll. Keletről Málcza, délről Sziürnyeg és M: Jesztrebb, nyugotrol Bodzas Ujlak eszokról pedig Harditsa Helység határaikal

Helynevek Gertsely községből, Zemplén megyéből.

Gertsely. Zemplén megyében kebelezett, Töke Terebessi Járás, S. a. Ujhelyi Kerület, fekszik az ugy nevezett *Gertselyi Dombon*, a Napp kelleti oldalán lévő *Helmeccz* folyó Víz mentibe, a Jelenlegi Lakóság által állitattik, hogy ezen Község a Tatár futás ellött *Gorts pusztának* hivattott mely akkoriban a Határba lévő *Vár hegyi Zárdához* tartozott, de hogy ezen Zárdának ki volt a tulajdonossa s abban mi félle Szerzetessek laktak, nem tudatik, Ezen Zárdának romjai, némely helyüt a jelenben is láthato, a Tatár futás után, minek utánna több helyről költöztek ide Lakosok, de honnan, az nem tudatik, Gertsely helységének nevezetett, amint jelenleg is azon néven nevezettik.

A Lakóság Külömbféle Hit Vallasuak, attanak pedig 3/8 rész Ohitüekből 3/8 rész Reff: és 2/8 rész Izraelitákból; melyek egyvelgest Magyarul és Totul beszélnek, az Izraeliták pedig Héberül.

A Szantó földek Düllői nevezetnek. *Bervágo, Ortás, Tölgy fáss, Hosszu kötelek, Ugrora járo, Által járo, Ortvány, Annya szerek, Ugorka szer, Tok, Rövidek, Akasztófa, elő rétekre járo, és a Bentsik járo.* – A Kaszálo rétek nevezetnek *1-ö Rétt, Hallászka, az Ugrora járo, Meszter rétt, és Halasztó.* – Az Erdők nevezetnek. *Jávor, Hideg Kutt, Tekenő, Meleg oldal, és Rákos* egyvelges Tölgy, és Bikfátt teremnek. – A *Helmeccz* folyotol 10 ölnyi távolságra a rétség középpen, volt egy *Sós Kutt*, melyet 1853 v. 54-k évben a Kincstár által bé hányatott és ell tiltatott

Ez ellött mint egy 36 évekel a Rff: Hivek a Gertsely Helység Domb tetejére építettek egy Reff Egy házatt, és egy Lelkész Lakott – a Lelkész jobb állása tekintetéből, a Lakóság magok illetőségeikből örök időkre hagyományozott 36 hold szánto földett, az iskola Tanátsnak pedig 13 holdatt. – Vagyon ezen Határba egy kö bányá, mely *Várhegynek* hivatik, ezen Bányá kétt egyenlő résszre hajlik, melynek felle a Reff. Egyháze, melyel szabadon rendelkezik, a másik felle a Lakossoké, kik is követ, tsak a magok építkezésekre szabadon hordhatnak.

Ejszakrol az Ország utt mentibe, vagyon az *Ugroi* nevü *Kortsma Ház*, állással ell látva, mely is a Mlgos Andrássy Aladár Úr Önfgu. tulajdonához tartozik.

Ezen Helység határja Szomszedtságos, Keletről Bodzás Ujlak, délről, Nagy Toronya, ejszakrol Kelecseny, Nyugótról pedig Velejte Helységek Határaival.

Helynevek Imregh községből, Zemplén megyéből.

Imregh – Zemplén megyébe kebelezett község Kassai kerület és székhely (:S. a. Uj helyi járásban:) Fekszik egy magas kopár ejszaktól délkeletre Szőlő földeken végződő hegy del oldalán melyről azt regelik hogy ös időkbén tűzokádo hegy lehetett melyet bizonyal nem tudni. Imregh Kezdetét majorságnak állítják hanem nevét honnan vette nem tudatik

A hegy nedves időkbén legelő gyánánt szolgál hajdanában pedig sűrű tölgyfa erdő let volna melynek ejszak keleti részén maradványai megmost is látszanak a lakosok által az egész falu annak fáiból épült, azoknak leeresztésével minden vontatás nélkül – A falu alatt ejszaktól Délnek nyuló folyam huzódik el *Bodrog* név alatt melynek tul partján van az ugy nevezett *nagy erdei*

pusztaság mely hajdan rengeteg erdő volt s nemelyek még most is emlékeznek maradványairól, ennek Keleti részén van egy ej szaktól délnek nyúló folyam *Latorcza* név alatt mely mint egy fél szigetet kepez a síksággal a *Zempléni erdők* alatt *Bodrogba* ömlik, a nagy eredi pusztán van egy *Molyva* nevű magaslat apro cserjékkel be növe melyről azt regélik hogy tatár járás idejében az alföldi magyarok biztos menhelyet látva ide futottak ennek északi végén van egy *Jercső* nevű hely mely a *bodrog* kiöntése alkalmával sok hallal bővölködik. – Déltől nyugotnak inneteső *mogyorós domb* és *fővenyes domb* magaslatokkal mely szántó földek vannak egy Czékének vezető úton jobb s bal kéz felől. – Éjszaktól *Olsva* nevű dagvány és nádas hely vagyon, mely az Imreghi határt a M. Jesztrebitől elválasztja, továbbá éjszoknak emelkedik egy *Jesztrebszka* magaslat rítkás tölgyes legelő kő bányával melynek tövébe fekszik *Bünyő* nevezetű tsárda a monda szerint állítják hajdan magyar falunak kellett lennie, és az Imreghi határt a szürnyegitől választja M. Jesztrebitől a nagy erdőnek vezető út hasít keresztbe ugyan azon csárda mellett.

Helynevek Káso községből, Zemplén megyéből.

Káso Zemplén megyebeli kebelezett község Zempléni járás S. a. Uj helyi kerület fekvése egy völgybe erdős hegy alatt part oldalakba, a jelenlegi lakosság által allitatik hogy tatár Járás előtt magyar falunak kellett lenni, mivel akkori időkben történt szerencsétlenségek miatt egészen el hagyatva pusztán maradt.

A Kormány által idegen tot ajku népeket annak a pusztá falunak elfoglalására Viszloka Turna Zavadka s. a. t. vidékekről erőszakkal népesítettek ugyanis a hol egy járon találtatott ½ telek a hol pedig kető egésztelek adatott, a falunak most nevről nem emlékeznek hanem azt regényelik hogy a falu felső végén egy Kása örlő malom lett volna honnan a falu elnevezetett.

Keletről *Ragya* nevű dombocská csekély menyiségű fiatal tölgy fákkal M. Jesztreb község határával szomszédos. délfelől *Kacza* Kőbánya vonul el déltől Czéke Községe erdős hegygyel, *mocsár, peres, podladola* Szálatrol *Nagy Toronyai erdős hegyek*, Kiszte községe éjszakra, az ugy nevezett *kiszdiós* szántó földek, *mocsár Sztredyehorny* szántó foldek, és *Sárkány rétek* B. Ujlak felől.

Hely nevek Kis Bári községből Zemplén Megyéből

1. Zemplén Megye Zempléni kerület Ujhelyi járás, a környék más elnevezéssel nem bír.
2. A községnek más többféle neve nem él most, csak egyedül ezen neve bír el terjedéssel, és ez ismeretes országszerzte.
3. Hogy a községnek más elnevezése lett volna nem tudatik.
4. A község mikor említettik legkorábban nem tudatik.
5. Honnan népesítettett nem tudatik.
6. Köztudomásból sem hagyományból, sem pedig írott vagy nyomtatott emlékekből a névről hogy honnan eredt nem tudatik.

7. A község határában elő fordul szántó föld düllök nevei u: m: *Kecske. Rétoldal. körtvélyes* ez előtt körtvefás volt. *Kut mező, Csörgő kut* forraskutvan mellette. *Óltványkertalja, Kis és nagy mogyorós. Rét düllő. Tövisrét. Erdők Borzoka. László hegy. köves hegy. Csárda Betekincs. Szőlő Péterhegy, Szikla, Barátkő* alakjából az tűnik ki, hogy hajdan remete lakott benne. *Csörgő kut* nyáron oly hideg hogy hírtelenibe íhatatlan. Mínd ezekről írott vagy nyomtatott okmányokból a nevek eredetéről különös elnevezés nem találtatik a határnak fekvése hegyes Szőlőske Borsi Nagy Bári Csarnahó szomszédságában.

Helynevek Kis Toronya községből, Zemplén megyéből.

Sz: 1. Zemplén Megye. S. A. Uj helyi Járás

2. *Kiss Toronya* Községe fundamentoma fel vételétől fogva mindég *Kiss Toronya* névvel birt, valamint jelenleg is azon névet viseli

3. A mint a 2-ik Szám alatt ki van téve eleitől Kis Toronya

4. Bizonyos adatok szerint *Kiss Toronya* a Reformatio kezdetén már állott

5. Népesítése felől semmi bizonyos nem tudatik, anyi ugyan igaz, hogy a nép több része magyar nyelven beszél kevés szláv találatik

6-or *Kiss Toronya* községe határában létező hely nevek, név szerint *Lonya* Gábor Úr birtokához tartozó

1-ső *Ágazat*, *Karo vágó*, *Zsuzsó homok*, *Deszkás Erdőség*. 2-ik *Cseresnyés*, *Hideg oldal*, *Szakál gaz Köves hegy* *Égés Arvó*, *Semmi hegy* *Cserje* és *Legelő* 3-ik *Szölő hegy* *Pásztor örzes* szerent, *Meleg oldal*, *Királyka*, *Sütő*, *Farkas*, *Tajhegy*, *Út allya Domik Mákos*, *Tesser*, *Határ*, *Tóth Mátyás*. – Urasági szántó földek, *Kiss domb*, *Kiss Mező*, *Köröske*, *Béka föld*, *Roka juk*, *Csikos tó* *Matyás tábla*. Urasági Rét *Sütő Rét*. – Lakosok Szántó földjei. *Kiss Mező*, *Pogány föld*, *Hideg kút sor*, *Zsidó domb*, *Felső nyilas*, *Also nyilas*, *Gát*, *Malom utra járo*, *Rét*, *Égettő*, *Pető tó*, *Gát*. Az ugy nevezett *Ágazat Erdő*ből egy forrás végig foly a helységen, mit is a Marha itatás, 's ruha mosás gyanánt használja a helység, mely forrás az *Toronyi*, és *Uj helyi* határ össze sarkalatainál az ugy nevezett *Ronyva* vizébe szakad.

Kelt *Kiss Toronyán* Mártius 7-kén 1865

Nádházy Menyhért bíró. Szathmáry Imre Törv bíró, Gombos János hites. PECSÉT

Helynevek Kiszte községből, Zemplén megyéből.

Kiszte. Zemplén Megyében Kebelezer Község, Töke Terebesi Járás S. a. Ujhelyi Kerület, fekvése egy völgybe vann, a Jellenlegi Lakosság által alittatik, hogy ezen Község ez előtt mint egy 55 évekel, a Felséges Kamarai Javakhoz tartozott, mitis az itten említett évek ell teltével Nehai Mlgos *Lonya* Gábor Úr Önsge, kész pénzen meg vett, melynek birtokossa az jellenben is ifj *Lonya* Gábor Úr, s meg történt vétell után a Felséges Kamara részéről, azok ki kötés történt, mi szerint ezen Község déli részen egy Rcath: Egyházat építeni a Szent Istvány, 1-ő Magyarok Királya tiszteletére köteleztetett, melyet a jövő örök időkben evenként fell tartani a meg vevő fell, Ezen Egy házban az itt Lako egyetemes Lakóság gyermekei oktatássokra oskolát is építeni és Tanitói Lakott el határozatott, melly Eptületekett evenként szinte fell tartani, a vevő fell körelessége, Melly Eptületek ezen időkig, a fent nevezett vevő fell Utodjaisikerel koronáztak is, mivel mint Rcath: Egyházatt, ugy oskolát és Tanitói Lakott epitettek, az oskola Tanitónak jobb állassa tekintetéből, a jellenben is évenként fizett 22 ft. 80 Xr o/e és az oskola fűtésére 8 öll Tüizi fátt adott, az ez előtt kétt évekel történt öszvesítés (:Comasatio:) olta pedig örök időkre által adott, faizásra, egy fél tellek uttani erdő illetőséget, melly 2 holdatt részen, 1 $\frac{3}{4}$ hold szántó földett, és 3 hold Legelőtt. Ezen Község a Lakóság tudomásánál fogva, ez előtt *Kisztának*, a jellenben pedig *Kisztének* nevezettük. A Lakóság Külömb féle Hitt vallássuak, melybe van 1/5. rész Rcath: 3/5 rész ohitü, és 1/5 rész Reff: Magyarul, a Rcath: és ohitüek Totul beszélnek, a Jellenlegi Lakóság hogy honan, melly évben és mikor származott ide nem tudatik.

A Szantó földek Düllői nevezetnek. *Helmech part, Keskeny, Hosszúk, Ortvány, Nyilas allya, Koptsóka, Kertally és Mocsár.* – A Kaszálo rétek nevezetnek. *Gáll, Helmech, és leső Rét.* – Az Edők nevezetnek. *Csonka Tilalmas, Nagy Völgy, Geresi völgy, Jávör,* ezen Erdő részek jobnyira Bikkfák, egy kevés tölgy fával egy velgest teremnek. – Legelők nevezetnek *Ritkás és Tilalmaska*

Folyó Víz ezen határba nintsen

Ezen Község határja Szomszedságba áll, Keletről Bodzás Ujlak, délről Kásó, ejszakrol Barants, es Nyugotról a Gertselyi Községek határjaival.

Helynevek Ladmocz községből Zemplén Megyéből

1. Zemplén Megye Zempléni kerület, Ujhelyi járás, a környék más elnevezéssel nem bír.
2. A községnek más többféle neve nem él most, csak egyedül ezen neve bír elterjedéssel és ez ismeretes országot szerte.
3. Hogy a községnek más elnevezése letvolna nem tudatík.
4. A község mikor említetik legkorábban nem tudatík.
5. Honnan népesítettett azsem tudatík.
6. Köztudomásból, semhagyományból, sempedig írott vagy nyomtatott emlékekből hogy honnan eredt nem tudatík.

7. A község határában elő forduló szántóföld düllők nevei u: m: *Felső csaltó telek. Tardika megett. Tardika* nevezetű domb alatt van. *Harbócz, Völgy, Barkoczi pallag, Csonkás, Irtvány, Pinczék büdös kutaja* pinczék alatt van, melyben a víz büdös, *Város út alja, Tobolyka, Házhelyek* hajdan a falu ottvölt, de a Bodrog folyó elmosta – hol még jelenben is a templom falai fenn állnak. *Kert alja, Hosszu rövid közel* Legelők *Somos hegy* még nem régen *Somfa cserjés Harbócz.* Kaszálló düllők *Körtvélyes, Hatrasorr, Gorond, Kerek erdő, Éger* égerfák vannak benne. Erdők *Zsiró, Hosszuhegy Szőlők Tardika, Dónát, Korgó, Kasvár.* Dombok *Tardika, Pipiske tető, Kasvár, Tisztahegy, Bábahegy, Kutyamászó Bánya Aranybánya Dónát* nevű szőlő közt van hol még nem régeben rezet ástak és már kevés arany ercset is találtak a befakadó vízmiatt több költségbe kerülén a társulat az ásatással felhagyott Forrás kutak *Büdös kut, Borostyán kut, Orvos kut* mit jelenben is ámbár elhagyatott állapotban van közsvény ellen használnak még pedig olyszerrel hogy oly egyének felgyógyulnak kíkmar járnisem voltak képesek, Tavak *Kís és nagy tó, Sulymos, Éger.* Fojó *Bodrog.* Mind ezekről írott vagy nyomtatott emlékekből a nevek eredetéről különös elnevezések nem találtnak megjegyeztetvén nagyobb nagyobb része a hegyeknek mészke. A határnak fekvése hegyes köves Zemplén Szőlöske Czéke községek szomszedságaiba.

Hely nevek Lasztócz Községből - Zemplén Megyéből.

- 1-ső pontra. Zemplén Megye Terebesi Járás S. a. Ujhelyi Cs. K. adó Kerület
- 2-ik pontra. E Községnek Ország szerte ösmeretes neve *Lasztócz,* jelenben más neve nintsen, a' lakosságnak fele része magyar, többnyire nemesség, a más része tót ajkuak.
- 3-ik pontra. A Község a hajdan korban régi irományok szerint *Láztóznak,* Később *Lasztóznak* nevezetett, ebből a később Korban *Lasztócznak.*
- 4-ik pontra. A Község 1339-ik évben a Leleszi Káptalan levél tárában látható, egy osztály levél szerint már említve van,- midőn Láztózi Márton Lukács és Istvánnak fiai között történt osztály tétel végett, Drugeth Nádor Ispán és Kunok bárója által Legenyey István István és

Semsey Gergely szomszéd föld birtokosok ki küldettek, az időben úgy nevezett *Láztóz* községben hol az osztályt a fent nevezett testvérek közt meg is tették

5-ik pontra. Hogy honnan népesített a község hitelesen tudni nem lehet, azonban a szó hagyományokból annyit tudhatni, hogy itt hajdan Római telepítvények léteztek, lehetőleg a nép abból maradt volna e helyen, anyi bizonyos hogy e község határában egész és darabb hamv vedrek (:Urna:) fegyver darabok és edények üveg maradványok, melyek felesmeréséből a Római idő korra találunk.

6-ik pontra. E községnév eredete hajdani tulajdonosától a Laztozi családtól származottnak állítatik. a régi okmányok szerint, mind a mellett a nép regéjét nem tartom czélszerűnek felhozni, mi szerint midőn a Magyarok e tájon megtelepedtek, hol most Lasztóc község fekszik, dombos és völgyes téren erdők lázak környezik egy völgyben a mai napon is használatban lévő forrást, és körülte lévő tavat, hová az e tájkon lakók mint jó ivó vízre jártak, s minthogy a tó egy láz alatt volt, *Láztónak* nevezték el: e jó víz miatt a víz közelében néhány család letelepült, s ezeket Láztói, később Lasztocziaknak nevezték el, így a Lasztói család, és a község név származtatását innen vette volna.

7-ik pontra. E Község terjedelmes határában létező düllők közül neveztetik, az úgy nevezett *Csizi düllő*, mely a hajdan korban bár e község határával azonos, mégis különített pusztá volt ezen név alatt *Csizi pusztá* a Csizy család birtokában e düllő nevezetét is vette, továbbá *Kötél düllő*, *Hosszu alsó mező*, *mézes málé*, *pusztá szőlő*. *veres ortvány*. *Patonya Biró kút* szántó földek, melyek semmi nevezetességgel nem bírnak

A Község határában keresztül folyik a *Ronyva* vize, melyen Két Malom létezik egyik *pap malom* másik Közbirtokosok neve alatt.

E Községnek határos szomszédjai Magyar Izsep Velejte Nagy Kazmér és Mihályi Községek határai. vidéke dombos völgyes és lapályos földje sárga nyirok és iszapos homok vegyületű föld.

Kelt Lasztoczon Julius 7-en 864. Tör'sök Endre msk Kerületi hites Jegyző által

Helynevek Legenyei községből Zemplén Megyéből

1-ső pontra. Zemplén Megye Terebesi Járás S. a. Ujhelyi Cs. K. adó Kerület.

2-ik pontra. *Legenye* ország szerte csak ezennéven ösmeretes, lakossága Magyar, nagyobb része nemesség.

3-ik pontra. E község a 17-ik század végéig nagy és Kis megkülömböztetéssel említett, de az óta minthogy semmi elválasztó körülmény nem igényelte, Külömben is 1863-ik évben bevégzett tagosításnál a *nagy* és *Kis* előnevezet fel sem említett, csak *Legenyének* nevezetik.

4-ik pontra. E község már a 13-ik század végén mint Legénnyé család birtoka, a Leleszi káptalan levél tárában található okmány szerint említve van.

5-ik pontra. Honnan népesített biztosan nem tudatik szó hagyományilag Római telepítvények léteztek e tájon, és hogy az öt magyar kor népei e községben abból maradtak volna.

6-ik pontra. Notitia Historia Comitatus Zempleniensis című, Szirmai Antal Királyi tanácsos Úr által 1804-ik évben kiadott munkája szerint, 1260-ik évben a Magyar Király által egy István nevű (:Aulae Reginae juvenis:) Királyi udvari apródnak mint Ifju legénynek vitézségeért ajándékoztattott, kitől e község nevezetét, a család pedig praedicatumot nyert, és 1525-ik évig e község a Legenyei család birtokában volt. Az őskorból a nép közti szó hagyomány szerint 4-ik Béla 1252-ik évben István és Mihály testvéreknek mint Magyar leventéknek

vitézségök jutalmáért e tájon fekvő telepítvényekből ajándékozott, mely két részre osztatván a' Mihályé volt *Mihályi* községe, a' más rész a hol most ezen község fekszik a nőtlen legénye Istváné lett, így mint hogy ez nőtlenül élt több évekig, a nép által is ezen birtok rész a legény birtokának mondatott, *Legényének* maradt a nevezete is.

7-ik pontra. E község határában és mellett úgy nevezett *Szent Andráska* hegyen már elhánnyott, kövei is szét hordatott épületnek alap maradványai, valamint a körülte volt Kert sánczai, úgy nem különben e hegy nap szálati oldalán létezett szőlő garádok nyomai mai napig láthatók, melyről az alatta lévő szántó föld dülő *szőlőkalya* nevezetét nyerte, ott hol a romok alapja látható már a 13-ik század elején egy Kolostor volt melyben a Szent András nevű szerzetesek laktak, kikről a hegy nevezetét nyerte, azomban a Leleszi Káptalan levéltárában találtató iratok közt már 1464-ben említés tétetik ezen szerzetesekről. Az épület még a 17-ik Század közepén is bár romban, de fent állott. Mi a diüllöket illeti, mint például *Kis és nagy hosszú Kötél, Kert allya fővény ásó* (:hol szép mosó fővény taláztatik:) az e község határán keresztül folyó *Rongyva* vize melletti dülök *alsó, felső rongyva allya, Haraszt sark, gödör fej* s: t: semmi nevezetessel nem birnak, egyedül *Kintses* nevű diüllő, hol hajdan Korna Romai telepítvény lehetett, mert többször e helyen szántás alkalmával taláztatnak némű régi edény, 's üveg és gazdasági épületi petrifikált fák darabjai (:Urna:) vagy Római hamvedrek egészben is, és a' benne lévő hamvakkal, szinte taláztatott néhány darabb Romai ezüst pénz illy kör irással: M. C. CAESAR TRAIAN. HADRIANUS AVC DIVVUS ANTONIVVS ACCONINOS ezen pénzek 5. Db. nállam mint e hely nevek irójánál láthatók, a' nép monda részletes valóságát tanusítják hogy e helyen hajdan római alapítvány lehetett, mint a' nép mondja ezelőtt 2. századdal itt kintsek taláztatnak, e' hely *Kincsesnek* azért nevezetett el. Ezen község határán keresztül foly a' *rongyva* vize, s e község határos Mihályi N. Toronya, Velyike felső s alsó Regmecz községek

Kelt Legénye Julius 6-án 1864-ik Évb. Tör'sök Endre msk Terebes Járás egyik hítes Jegyzője által

Helynevek Magyar-Jesztreb községből, Zemplén megyéből.

M. Jesztreb – Zemplén megyébe kebelezett Község S. a. Ujhelyi járásban – Kassai kerület.

Fekvése keletről az *Imreghi hegy* nyugatról *Kásoi hegység* között fensíkon esik

Keletről *Osva rétek* dágványos és nádas hely – Déltől *Zempléni út* mely az Imregből Czékének vonuló határ utat keresztbe metzi ugyan e nevű szántó földekel, Czéke községe határával

Úgy szinte Czékének vezető uton *Tokaji hegy* nevű hajdani szőlő, irtott szántó földek, nyugatról *Bamti szad* szántó földjei nem különben *Ragya* nevű dombos irtott földek, van még ugyan épségben csekély fiatal tölgy fákkal be nőtt darab Kási határban. – Éjszaknak B. Ujlaknak közlekedési út, *Kiszto tó, ökörnyomtató legelők, Kőtelek*. Dülő szántó földjei, *Peres* szántó földek mely a hosszas per alatt nevét nyerte, *Tilalmas* hajdan erdő annak kiirtása után legelő s kő bánya az úgy nevezett *szürnyegi hegy* alatt szőlők voltak. – Végtere a falu végén éjszakkéletnek *nagy erdő* fele vezető út mely a *bínyó csárdánál* az Imreg és Szürnyegh felé vezető *Szőlő utat* metzi.

Helly nevek Mihályi községből - Zemplén Megyéből

1-ső pontra. Zemplén megye Terebesi Járás, S. a' Ujhelyi Cs. kír. adó kerület.

2-ik pontra. *Mihályi* országszerte csak ezen név alatt ismeretes, lakossága Magyar, ki többnyire nemesek.

3-ik pontra. E' községnek más el nevezése tudomásilag soha nem volt.

4-ik pontra. E' község mint telepítvény 1252-ik évben IV. Béla magyar Király által Mihály Magisternek a' Berthöld fiának adatott, ki 1324-ik évig bírta. a' mlgos Gróf Andrásy család levél tárában lévő okmány szerint, később Thöldy Botond Péter leírta, 1469-ik évben már Zápolya János birtokában volt.

5-ik pontra. Honnan népesült biztosan nem tudni, azonban hogy e' tájékon romai telepítvények léteztek tanusítja e' község határában találtatott romai pénzek és fegyver darabok maradványai.

6-ik pontra. Míként a' 4-ik pontban említve van, ezen község első tulajdonosa Mihály magister volt, kiről Szirmai a' Not. Historica Zempleniensis című munkájában 249. § alatt ezt írja: „Nomen Michali accepit a' Magistro Michaële filio Bertholdo, cui terram habitatoribus destitutum Rex Bela IV. in Comitatu Zemlyn anno 1252 donavit”. Ex. Koch: Fam: Andrásy e' szerint a' község innen származott, különben szó hagyomány szerint mint Legenye hely név leírásánál említve van István, Mihály testvérek kapták e helyet, azzal együtt hol Legenye község is fekszik, két részre osztatván *Mihályi* a' Mihályé, Legenye az Istváné lett, de mivel István Legény maradt, az István név el maradt, csak a' Legényéről volt szó a' birtoka lett Legenye.

7-ik pontra. A dűlők nevezete, mint például, *Kender földek, Kertek alya, Róka lyúk, Béka korgó, Székbe járó, Kötél föld, Hecske alya* semmi nevezetes adatokat nem nyújt – hanem *Cserettye*, hol hajdan pinczék valának midőn még az ugy nevezett *Falúcska* lapályos rét dűlő vizenyős helyén (:mint a' nép monda áll:) falu volt, de gyakran víz borította a' közel lévő Mihályi községbe költöztek, itt most is több épület részletek talátnak, *Csapó föld* most szántó föld a' *rongyva* folyó mentében itt hajdan lakott mint külön álló praediumban a' Csapó nemzetség elődei (:a' Szirmai Not: Hung: Comit: Zempleniensis című munkája 250. §-a tanusítja:) mely 1521 év körül *Mihályi* községéhez csatoltatván, utóbbi időben a' község tagosítatván *Csapó föld* fel osztatott, most itt a' *rongván* csak egy malom áll. *Csapó házi Halgató malom* név alatt a' Battha család birtokában.

E' község a' megye szélén fekszik határos Abauj megyében fekvő Mátyás háza felső Regmecz, Kís Kázmér, határaival napnyugottól, délről Legenye, Északról Lasztócz, nap keletől Velejte község határaival – földje fekete nyírok.

Kelt Mihályi Julius 10-ik napján 1864. Tör'sök Endre sm Kerületi Jegyző által.

Helynevek Nagy Bári községből Zemplén Megyéből

1. Zemplén megye, Zempléni kerület, Ujhelyi járás. a környék külön elnevezéssel nem bír.
2. A községnek többféle neve nem él most, Csak egyedül ezen neve bír elterjedéssel, és ez ismeretes országszerte.

3. Hogy a községnek más elnevezése lett volna nem tudatík.

4. A község mikor említetik leg korábban szinte nem tudatík.

5. Honnan népesítettett azt sem tudni.

6. Sem köztudomásból, Sem hagyományból, Sem pedig írott vagy nyomtatott emlékekből s eredetéről hogy honnan eredt nem tudatík.

7. A község határában előforduló dűlők nevei u: m: Szántóföldek *Hecske*, természeténél fogva azért neveztetik mert egy kis hegy oldalon fekszik *Aranyos* azért nevezeték sárga vadvízes. *Gázló* hegyről esős időben le fojó víz el önti. *Rövidek*, rövid földek. *Lejáro* a falúból le járó út

van rajta. *Rétóldal*, rét mellett nyulik el. *Meggyes*, régen bizonyosan meggyfák voltak rajta. *Kovács*, kova kőves hely. Legelőik *Pilis*. Szőlők *Rózsás* Sok pallagi rózsza terem. *Bikó*. *Kenderes*, kender földek vannak alatta. *Meggyes*. Mínd ezekről köztudomásból hagyományból Sem irományokból a nevek eredetéről különös elnevezések nem talátnak. A határnak fekvése hegyes Borsi, Ujhely, Csarnahó, és K. Bári szomszédságaikban.

Hely nevek Nagy Kázmér Községből Zemplén Megyéből

1-ső pontra. *Nagy Kázmér* Községe fekszik Zemplén Vármegye Terebesi Járás. S. a. Ujhelyi Cs: K. adó Kerületben.

2-ik pontra. E Községnek más neve nints.

3-ik Pontra. *Kázmér* a régi irományokban *Kazimér*nak iratott, és a 15-ik század végén a Község szomszédságban praedium *Kis Kázmér*nak nevezetett mivel Kázmérhoz tartozott, ennél fogva amaz *Nagy Kázmér*nak nevezetett. Lakossága Magyar és tót ajkuak a magyarok nemesek.

4-ik pontra. E' Község már 1254-ik évben említetik midőn Kazimir Lengyel Herczeg a' Tatár háboru alkalmával itt letelepedett.

5-ik pontra. Szó hagyomány szerint Kazimir Lengyel Herczeggel jött Kísérői itt telepedvén le, ebből népesedett volna meg.

6-ik pontra. E Község név eredete Kazimér Lengyel Herczegtől származik, ki 1254-ik évben üldöztetvén, e hely erdős, hegyes völgyes lévén biztos menedékét itt találta (:lásd Historika Notitiae Comitatus Zempleniensis 239. §:) Köztudomásból és szóhagyományilag annyit tudhatni, hogy ezen Kazimér Lengyel Herczeg az ellenségeitől üldöztetésében felkereste e Község helyén volt Klastromban lakott zárandok szerzetes főnököt, Ki Lengyel eredetű lévén, s Lengyel országból jött ide, Kazimér Lengyel Herczeg ezen egyénben mint földijében bizodalmat helyezettvén, és e' tájék szinte biztos menedéket nyújtott, lakását állandósítani elhatározta, 's a véle volt Kísérő embereivel itten letelepedett, számos éveken által lakván itt a Kolostorban a szerzetesek társaságában, 1276-ik év körül Lengyel országba vissza ment, kísérői közül itt meghonosodtak e helyet *Kazimér*nak nevezték, és erről magokat Kazimériaknak hivaták innen vette eredetét a Község, és a' Kázméri Család. Ezen családnak minden maradéka Kihalt, ugy a szerzetesek is elpusztultak, a' Kolostorbol vár alakult. E hely már mint Község a Király birtokába szált, 1690-ik évben 1-ső Leopóld Barlogh István al országbírónak ajándékozta errölleány ágon Nedeczky és Keresztesy családra szállott, ezektől a korábbi időben vétel utján a Szendrői Gróf Török birtokába esett „a vár rommal együtt” A tisztelt Grófi család tisztelettel őrzi a 600. éven keresztül annyi viszályok és dühös ellemekkel daczoló, jelenleg is fentálló falak maradványait, mint az ősz kornak vissza emlékeztető erekljét.

7-ik pontra. E Község határabani düllő nevezetek elenyésztek a menyiben már ez előtt 16 évvel tagosítottatott, Különben is a régi düllők nevezetei mint p: o: *Eresztvény*. *Székregjaro*. *Kender földek*. *Utmellet* s t: b: semmi historiai adatokat nem nyújthatnak. *Rakatyás* nevű düllő rétek, hol hajdan (:Notitia Cottus Zempleniensis:) Szirmaý munkája 240. §-a szerint praedium volt *Rakattyás*nak nevezetett, és a Rakattyásy Család birtokában volt, jelenleg e helyen már csak egy malom van a *Rongyva* vizén és *Rakattyási malom*nak nevezetik, szomszédai e községnek: Mihályi, Kolbása, Biste Lasztócz Községek.

Kelt Nagy Kázmér Julius ho 7-én 1864-ik évben.

Tör'sök Endre sm Kerületi Jegyző által.

Hely nevek Nagy Toronya községe Zemplén Megyéből

1-ső pontra. Zemplén Megye Terebesi Járás. S. a. Ujhelyi Cs. K. adó Kerület.

2-ik pontra. E Községnek más neve nints, ország szerte *Nagy Toronyának* neveztetik, lakócai részint Magyar, reszint Tót ajkuak.

3-ik pontra. Hajdan e' Község régi irományok szerint *Thurul*, később *Thuruny*, 1400-ik év elején már *felső Thurunynak* említetik, és 1760-ik év elején már *Nagy Toronyának* neveztetett, minden nevezetre a Község szomszédságban fekvő hajdan alsó most *Kis Toronya* Községtől meg különböztetés tekintetéből mint hogy e Község mai napig is nagyobb, *Nagy Toronyának* neveztetett el.

4-ik pontra. E Községről így szól Szirmai Antal Királyi tanácsos Úr, a' Notitia Historica Comitatus Zempleniensis, 1804-ik évben kiadott munkája 246.§-a szerint. „1221. Fundaverat hic monasterium Rex Andreas II. anno 1241. Per Tartaros eversus. Anno 1258. Ujhelinum translocatum, §. 243. Pagi *Felső Toronya* medietate patribus atributa”. E szerint már ezen idő tájban e községről említés tétetett.

5-ik pontra. Hogy honnan népesített biztosan nem tudatik.

6-ik pontra. Az őskorból maradt szóhagyomány szerint e helyen a Magyarok be vándorlások idejében egy ima helyet csináltak, és mint hogy erdővel vala környezve, hogy könnyebben reá találhasanak magasra rakták, melynek *Thurul* vagy *Thurun* nevet adtak, később *Thurony* így *Toronya* nevet nyert. A' község is, miután ezen ima hely környékén többen is le telepedtek, hogy hajdan a Magyarok ősei e helyen laktak, és birtak, Tanusitják a Szirmai munkájában is felemlített, de különben Leleszi Káptalani levéltárban is látható okmányok, miszerint 1254-ik évben Úz család 1281. évbe Emeud vezér, 1321. évbe Mitz ban 1380-ban Perényi Miklós 1530-ban Drágfi Gáspár 1578-ban II. Rákoczy Ferencz birták.

7-ik pontra. E Község határában lévő dülök közt nevezetesebb *Bereczkij aly* melyet hajdan hihetőleg a Bereczkij család birhatott, minthogy az erdőből és egy darab rész *Bereczkij erdőnek* neveztetik, Továbbá *Kíncses* hol hajdan falu volt – *Gyikos* egy lapály hely, hol hajdan tó volt, a többi dülök p: o: *Középszer*, *also*, *felső szer*, *nyirjes* hol hajdan erdő volt *szöllök allya erdő allya* s. t: b: semmi históriai nevezetessel nem birnak, e' Község határában szőlő hegyek, és erdők is léteznek név szerint *Sándor hegy*, *Fazekas hegy* *Messzi látó* Külön külön hegyeken fekvő jó bortermő szőlők, *Négymonyó*, *örvény vágó* erdők dombos helyeken E Községgel szomszédosan Csörgő községe mely hajdan mint praedium Nagy Toronya községéhez tartozott fele részben, melyet a Gróf Erdődy család jelenleg is bir, más felét a Csörgey Család birta, ez kihalván jelenleg a Báró Sennyey család bírja. - Ezen község eredei között vonúl egy árok melynek vize egy apadhatatlan forrásból ered a hegyek közt, e forrásnál *Fördő* van Mgos Gróf Erdődy István birtokában, bár a forrás vize gyógy erejére nézve sikeres hatással bir, de minthogy csak néhány éve alakult, a *Fürdő* nevezetességet még nem nyert.

E Községnek határával szomszédosok: Kis Toronya Legenye Csörgő, Velejte községek határai – Kelt Nagy Toronyán Julius 6-án 864 Tör'sök Endre sm Kerületi hites Jegyző által

Helynevek Szőlőske községből Zemplén Megyéből

1. Zemplén megye Zempléni kerület Ujhelyi járás, a környék más elnevezéssel nem bir.

2. A községnek többféle neve nem él most.

Csak egyedül ezen neve bir elterjedéssel, és ez ismeretes országszerte. – 3. A községnek más elnevezése hajdan sem volt most sincsen. – 4. A község mikor említetik legkorábban nem tudatik. – 5. Honnan népesítettett azt sem tudni. – 6. Sem köztudomásból sem hagyományból sem pedig írott vagy nyomtatott emlékből a névről hogy honnan eredt nem tudatik, természeténél fogva azért neveztetik mert szőlőhegy alatt fekszik.

7. A község határában előforduló szantoföld dúllók nevei u: m: *Gerenda*, *Szögőjke*, egy szeglet a bodrog fojó közt. *Járó*, *Hatos*, *Hecske megett*, *Hegy fark*, *Hegy köz* – hegyek közt van – *Kert alja*, *Part föld*, *Bodrog part* mellett fekszik. Legelő dúlló *Borzhegy* nevét onnan vette hogy sok borz jut van benne melyekben borzok tanyáznak. Kaszálló dúlló *Felső rétek* Erdő dúllók *Felső erdő* hegyes vidéken fekszik, *Alsóerdő* lapájon fekszik. *Hatfa* azért neveztetik hogy hat határ jön együve hol fürdő ház is van mely szinte *hatfának* neveztetik. Szőlő hegyek *Hegy fark*, *Nyúl ugró*, *Pósa*, *Diócska*. Szíkla *Szárkő* azért neveztetik mert *Pósa forráskút* pósa nevezetű szőlők közt van. Tavak *Sujmos tó* Sujom terem benne. Folyó *Bodrog*. Mínd ezekről írott vagy nyomtatott emlékekből a nevek eredetéről különös elnevezések nemtalálatnak a határnak fekvése hegyes. Ladmocz Borsi Kis-Bári Csarnaho Czéke Zemplén szomszédságaikban.

Helynevek Szürnyeg községből, Zemplén megyéből.

Kassai kerület Zemplén Megye S. Ujhelyi járásban egy – északról délre nyúló fiatal fákkal ritkán be nőtt – s szőlő földekbe végződő hegynek keleti oldalról a tövibe fekszik *Szürnyeg*. A helységtől keletre fekszik az ugy nevezett *Nagy erdei puszta*, mely hajdan rengeteg erdőség s benne a vitéz Dobó István és Ferencznek, valamint Ráskaj Katalinnak is számtalan sertés nyája legeltek és hiztak.

A monda azt regéli, mintha *Szürnyeg* valaha csak sertés kosár és kondás tanya lett volna és a *Szür-nyeg* nevét is a kondások szűrítől vette. De hogy ez mikor volt, nem tudhatni – A helybeli gazdák töbnyire Göncziek, kík Gönczről, Tusaiak kik Tusáról szeretik nevüket lehuzni – Említést érdemel itt az ugy nevezett *Tapoly Ondava* Kanalis, mely északról egyenes vonalba délre tartva Szürnyeg alatt egy kis kereszt vizet, az ugy nevezett *Bodrogcsát*, majd az Ungvárról ide siető *Laborczal* össze ölelkeznek és a kereszt víz és ölelkezés által *Bodrok* nevet nyernek régi ősi nevökről mind anyian le mondván.

Kanalis északra terült réteinket ketté hasítja s keletre veti az ugy nevezett *Molyvás* (:fel emelkedett dombon lévő szántó s kaszáló földeinket:) Ennek déli végét mossa a *Laborcz* folyó s bele szakad az ugy nevezett *Ásvány árok*, mely észak keletre nyulik és ott kezdodik, hol a *Laborcz* fél sziget alaku kanyarodásával a *Hamis örvény szöget* merhetetlen méjséggel formálja. Innet ki indulva, nem messze találjuk az ugy nevezett *Kurucz szöget*, mely mint sokan regelik, nevét onnan nyerte, mivel a Kuruczok ebben tanyáztak s a környéken fő raktanya gyanánt hasznaltak. Majd itt lesz már a sok kisebb és nagyobb árkoknak vizett magaban foglaló víz mosás az ugy nevezett *Gödöny árok* mellyen volt ez előtt 30 évekkel a messze vidéken is ismeretes *Gödöny malom*. – A *Gödönyön* által a *Laborcz* partján menve találjuk az ugy nevezett *Keskeny szög* nevű igen keskeny fél szigetet, mely a *Laborcz* folyó kanyarodása által alakittatik így 150 szeker szénát termő rétséggel s a part mind két oldalról hajlékony füzessel lévén be növe. – A *Keskeny szög*től ki jöve, ott találjuk torkolatjánál a széles kiterjedésű *Nagy erdei pusztát*, mely még életben lévő emléken is járhatatlan erdő volt, most pedig számtalan ménese gulyák és sertés nyájak legelnek

rajta. Ezen pusztának szive vagy közép része termi a több ezrekre fel menő szekerek szénákat, egyszersmind ezen széna fészeknek és legelőnek fel színén itt ott mutatkozó kisebb nagyobb tavakból ki ágazó vizek kötik össze sok helyen a *Laborczot* a *Nagy erdőnek* Dél keleti oldalát nyaló úgy nevezett *Latorcza* folyóval, mely végére csak ugyan a *Nagy erdőnek* Zemplény M. városon felül határt ad. – De menjünk vissza, közelebb Szürnyeghez, és keressük az Imregi és Szürnyegi határ között a *Bodrok* vizén s Ungvárra vezető uton levő nagy hidat; miről nyugotra tartva, ott találjuk az úgy nevezett *Bünyői tagon* épült korcsma házat. Ezen *Bünyő* hajdan Falu lehetett a mint némelyek állítják. Innen

Nyugot fele Magyar Jesztrebi uton tovább menve találunk egy – északnak fel fele tartó vizmosta árkot, mely Szürnyeg és M. Jesztreb között, és még is a Szürnyegi határba vonul északnak, mely a hegyekről le csorgó vizet fogadja magába. Ennek tetején találjuk már azon el hagyatott s még omladékaiba is fen álló pincze romot egy elhagyott s el évült szőlő oldalon, melynek eredetére senki nem emlékszik. Erről Keletnek tartva fel tűnik a gyümölcsseiről híres s borában jó asztali italt szolgáltatató szőlő hegy. Minek a végében kis lejtősséggel fel tűnik az Imregi vonalon az úgy nevezett *mély út tető* a maga mély és düledékeny utjárásával. Ha az uton végig akarnál menni, térj ki keletre, ott mindjárt megtalálod az úgy nevezett *Közepső cserjét*, az épületre is meg csinálásra gazdag kö bányájával, mely a *Bodrog* fojóra dül. Innen a *Bodrog* partjáról nyugotra nyulik be egy több öl mélységű szélességű és hosszú víz mosás *Kati gödre* név alatt. Mondják, hogy nevét onnan vette mivel hajdan egy Kati nevű asszony hóltra bele bukott.

Hely nevek Zemplén községből Zemplén Megyéből

1. Zemplén Megye Zempléni kerület Ujhelyi Járás Uj hely a környék elnevezéssel nem bír.
2. A községnek többféle neve nem él most, Csak egyedül ezen neve bír elterjedéssel, és ez ismételtes országsherte. – 3. Hogy a községnek más elnevezése lett volna nem tudatik. – 4. A község mikor említetik leg korábban nem tudatik. – 5. Honnan népesítettett az sem tudatik – 6. Köztudomásból a név eredetéről annyit lehet tudni hogy hajdan a megyének székvárosa volt s onnan vette eredetét.

7. A község határában elő fordulót szántóföld dűllők nevei u: m: *Felső és Alsó Tábor* természetnel és köztudomásnál fogva is felette lévő dombon táborozhattak amenyibe ott több halmok mainapig is láthatók. *Hosszu földék, Rétre járó, Felső kis fuludi csárdák* mellett van. *Rozsos homok, Pap erdő*, papoké volt, *Alsó Czéki uti, Hosszuharaszt, Ivács, Répás, Gtlányi, Alsó és felső Kertalja* kertek alatt van, *alsó és felső Keskeny, Hurkasoralja* hurkasor nevű szőlő alatt van, *Völgyoldal, Padihegy, Szent vér, Fehér illés, Beregidomb, Határodor oldal, Mész, Partiföldék, Gyakar, Paphomok, Legelő dűllő, Köves tályék*, amennyiben köves hegy. Rét dűllők *Gorond, Rétszél, Középső dűllő, Bodrogtóli dűllő*. Erdő dűllők *Pap erdő, Hegyi erdő, Akóctájék, Feketehegy alja, Hosszu haraszt, Farkas hegy, Ivács, Hegyes hegy, Szög*, alj szélén egy szöglet a *Bodrogközé* besarkallik. Szőlők *Mész Köves hegy, Hurkasor, Halom Halomdomb*. Forrás *Döbönös kut*, az erdő közt egy völgyben. Folyó *Bodrog, Ér, Ósva*. A városba a *Bodrog* folyó mellett felhányott magas domb melyen hajdan is a várfalaiból két templom áll rajta. Mindezekről írott vagy nyomtatott emlékekből a nevek eredetéről különös elnevezések sem találhatunk. Határának fekvése hegyes Czéke Imreg Ladmacz szomszédságaikban.

KOVÁTS DÁNIEL

A sátoraljaújhelyi promontóriumok helynévi szótára

Régi hegyaljai gazdasági iratokban gyakran találkozunk a latin eredetű *promontórium* szóval, amely elsődlegesen a 'hegynek előre nyúló része', 'hegyfok', 'előhegy' jelentést hordozza, a mi vidékünkön azonban a 'szőlővel beültetett hegyoldal' értelemben használják a források. Szótáraink elavultnak minősítik e szóalakot, s hogy most mégis címbe emeljük, tisztelgésnek szánjuk szőlőművelő elődeink előtt, miközben arra is utalunk, hogy ezzel az elnevezéssel nemcsak a termő szőlővel beültetett földdarabot, hanem a hozzá csatlakozó kiegészítő területeket – utakat, gyümölcsösöket, szedőhelyeket, színeket, borházakat, töltvényeket, mezsgyéket – illetjük. Ma a szakirodalom és a köznyelv *szőlőhegynek* nevezi a nagyobb összefüggő szőlőterületet, terjed a *szőlőskert* változat is. A *szőlőhegyről* azt írja a szaklexikon, hogy „nagyobb összefüggő szőlőterület, amely egy vagy több helység szőlőbirtokosainak közös érdekvédelem alatt álló tulajdona”¹; ehhez az átfogó értelmezéshez képest Tokaj-Hegyalján a települések határában több promontórium létesült, s ennek megfelelően a birtoklási jogok védelmére, a művelés irányítására több önkormányzati szervezet, hegyközség is kialakulhatott.

Történetileg a promontóriumokon művelt szőlők különböző jogi helyzetűek lehettek:² (1) az *alldiális* vagy majorsági szőlőt a feudális viszonyok között a földesúr házi kezelésben tartotta; (2) a *dézmás* szőlő birtokosa a feudális tulajdonosnak évente a termés meghatározott hányadával tartozott; (3) *kertszőlőt* a jobbágyi beltelken létesítettek, ennek terméséből nem kellett dézsmát adni; (4) *szabadalmas* szőlő (vagy *szabadszőlő*) úgy alakult ki, hogy a földesúr a területet ideiglenesen felszabadította a jobbágyszolgáltatások alól, vagy pedig pénzért örökre szabaddá tette a dézsmáltatástól. Megemlítjük még (5) az *extraneus* birtok fogalmát, amely a máshol lakók szőleje volt, birtokosaik a promontórium földesurának kilencedet, az egyháznak tizedet fizettek, s külön adójuk volt a ferdon (pénz, tyúk, zab, kalács, amit 1 forint körüli összegért lehetett megváltani).³ A városok jegyzőkönyveiben a dézmás szőlők adásvételéről, örökül hagyásáról, cseréjéről gyakoriak a bejegyzések, ezek a helynevek szempontjából is igen tanulságosak. A szőlőföld nagyságának jelzésére helyi használatban különböző mértékegységek alakultak ki. Gyakran egyszerűen *darabszámra* említik őket, majd kialakul a *kapás szőlő* fogalma, amelyen akkora területet értettek, amelyet egy ember egy nap alatt meg tud kapálni (a Hegyalján ez kb. 100 négyszögöl); a *magyar hold* e tájon 1200 négyszögölnyi terület, s a telek-könyvezéssel együtt vezették be azután az egységes, 1600 négyszögölnyi *katasztrális holdat*. Ezek a fogalmak alábbi szótárunkban rendre előfordulnak.

¹ Kecskés Péter megfogalmazása. = Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon V. k. Bp., 1982. 89.

² Vö. Égető Melinda szócikkei a Magyar néprajzi lexikonban: I. k. Bp., 1977. 92., 580. 751-2.; III. k. Bp., 1980. 174.; IV. k. Bp., 1981. 517. Továbbá: Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991. 39-49.

³ Makkai László adatát idézi Balassa Iván i. m. 41.

A következőkben szócikkbe rendezve közöljük az egyes promontóriumokra vagy részterületekre vonatkozó adatainkat. Ezt az anyaggyűjtést az utóbbi másfél évtizedben a *Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfia* című névtár anyagához gyűjtöttük, s a közlés mód annak a készülő munkának az eljárását követi.

A címnév *félkövér* betűkkel szerepel; ez a név köznyelvi (vagy köznyelviesített) változata. A ~ a címnévi alakot helyettesíti a szócikkben. A mindennapi beszédben használt, adatközlőinktől gyűjtött helyi névforma előtt ♣ jel áll, s ezt a nevet a kiejtés szerint írva, *dőlt* betűkkel közöljük. A tőalak után megadjuk a név *hová?* kérdésre felelő toldalékát. A történeti adatok közlését ● jellel vezetjük be, az adatokat időrendben közöljük, forrásonként függőleges vonallal elválasztva. A név tőalakját *dőlt* betűs szedés jelzi. Az adatok közötti pontosveszsző az azonos forrásban való előfordulásokat, illetve a névváltozatokat különíti el. A Pesty-féle gyűjtés adatai P betűjellel az időrendbe helyezve található. Külön csoportban szerepelnek a térképek adatai a □ jel után. Az adat forrását zárójelben, rövidítve adjuk meg, a rövidítések feloldását itt hely hiányában, sajnos, nem adhatjuk meg. A zárójelek típusai: [...] a szerkesztő közbevetése; (...) az idézett szerző által alkalmazott zárójel, illetve a forrásra való utalás. Saját magyarázó jegyzeteinket a ■ jellel választjuk el az adatközléstől. A kapcsolódó szócikkre a ➡ jelet követően hívjuk fel a figyelmet, de csak kivételesen utalunk az egymás szomszédságában közölt, azonos névelemmel kezdődő címszavakra.

Alsó-Bányi-hegy ♣ 2006: ~, -re. ● 1973: *Alsó-Bányi-hegy*: hegyoldal, szőlő, a *Kis-Bányi-hegy* alacsonyabb nyúlványa; nagy mennyiségű bor terem itt, minősége gyengébb a jobb fekvésű területeknél (Szőlők). □ 1973: *Alsó-Bányi-hegy*: szőlőterület az *Alsó-Esztáva* és a *Fekete-hegy* között (Szőlők). ➡ *Felső-Bányi-hegy*.

Alsó-Esztáva ♣ 2006: ~, -ra. ● 1787: *Alsó Esztáva*: szőlőösszeírásban 804-828. sorszám (SVL III.59). | 1810: *A. Esztáva*: szőlő (SVL II.21). | 1821: „az *Alsó Esztáván*... ősi Szőlőjüket”; 1823: „az *Alsó-Esztáván* lévő Szőlőjüket”; 1825: „az *Alsó Esztávai Promonthoniumon*” (SVL II.28). | 1838: *A. Esztáva*: szőlő (SVL Öszeírás). | 1846: *Alsó Esztáva* 210 kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Alsó Esztáva*: II. oszt., 342 1/2 kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: *Alsó esztáva*: 17 h III., 27 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Alsó és Felső Esztáva*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Alsó Esztáva*: 4315-4416. hrsz (TK II). | 1973: ~: domb, szőlő, az *Esztáva* alacsonyabb, D-i része, itt egy héttel korábban fakad a szőlő, mint a *Felső-Esztáván*; talaja kötött, agyagos (Szőlők). | 2005: *Alsóesztáva*: szőlődűlő, kódja: 2 (Hegybíró). □ 1866: *Alsó Esztáva* (C/19). | 187?: *Alsó Esztáva* (Birt). | 1876: *Alsó esztáva* (U 132). | 1973: *Alsó Esztáva*: szőlőterület Kfálvától É-ra, a Bányácskára vezető út mellett, a *Felső-Esztávától* D-re (Szőlők). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Felső-Esztávától* D-re, a pataki határnál. ➡ *Esztáva-hegy*.

Alsó-Fekete-hegy ♣ 2006: ~, -re. ● 1692: *Alsó fekete Hegyen* (VK 231). | 1693: „az *also fekete Hegyen*” (VK 237). | 1787: *Alsó Fekete hegy*: szőlőösszeírásban 606-649. sorszám (SVL III.59). | 1797: *Alsó-*

Fekete-hegyen: a r. kat. templom szőleje eladásra került (SVL I:58). | 1822: „az *Alsó Fekete hegyen* lévő Dézsmás Szőlőjét” (SVL II.28). | XIX: *Alsó fekete hegy*: 16 h II., 9 h III., 2 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Alsó és Felső-Fekete hegy*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Alsó fekete hegy*: 4095-4125. hrsz (TK II). | 2005: *Alsó Feketehegy*: szőlődűlő, kódja: 1 (Hegybíró). □ 1866: *Alsó fekete hegy* (C/20). | 187?: *Alsó fekete hegy* (Birt). | 1876: *Alsó fekete hegy* (U 132). | 1997: ~ (Hegyessy 14). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Bancsától* K-re, a *Felső-Fekete-hegytől* D-re. ➡ *Fekete-hegy*; *Felső-Fekete-hegy*.

Alsó-Köves-hegy ♣ 2006: ~, -re. ● 1685: „az *also köves hegyi Szőlejét*” (VK 204). | 1695: „az *Alsó Köves hegyen*” (VK 250). | 1711: „super vinea *Alsó-köves-hegy dicta*” (Dongó Akk 1907:73). | 1767: újhelyi szőlők „*Alsó Köves hegy 'cum Nemahegy' stb.*” (Dongó 1904:40). ■ Hegyoldal, szőlő a város D-i határában.

Alsó-mocsár ♣ 2006: ~, -ra. ● 1810: ~: szőlő (SVL II.21). | 1821: „az *Alsó Mocsárban* lévő, szőlőjét”, „az *Magas Hegynek Alsó Motsári* örsében lévő ősi Szőlőjüket”; 1824: „az *Orosz Temető felett az Alsó Motsári Szőlők mellett lévő Pinczejét*” (SVL II.28). | 1835: *Alsó Mocsárban*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *Alsó Mocsár*: szőlő (SVL Öszeírás). | 1846: *Alsó Motsár* 282 kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Alsó Mocsár*: III. oszt., 198 kapás szőlő (Högye 1989:9). | XIX: *Alsó mocsár*: 23 h V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Alsó és Felső Mocsár*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Alsó Mocsár*: 2862-2905. hrsz (TK II). □ 187?: *Alsó Mocsár*

(Birt). | 1873: *Alsó Mocsár* (U 131); 1876: *Alsó Mocsár* (U 132). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Magas-hegy* lábánál, az *Alsó-mocsártól* K-re.

Alsó-Veres-harasz ● 2006: ~, -ra. ● 1680: „*alsó Veres Haraszt* Egy Darab szőlőt” (VK 221). | 1787: *Alsó Veresharasz*, *Alsó Veres haraszt*: szőlőösszeírásban 851-884. sorszám (SVL III.59). | 1810: *Alsó Veresharasz*: szőlő (SVL III. 303). | 1810: A. V. *Haraszt*: szőlő (SVL II.21). | 1821: „*az Alsó Veresharasz* szőlőjüket”, 1822: „*az Alsó Veresharasz*on lévő Szőlőjét”, 1825: „*az Alsó Veres Haraszt*on” (SVL II.28). | 1838: *Alsó Veres haraszt*on: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Alsó Veres Haraszt* 331 kapás szőlő (Örzések). | 1851: *Alsó Veres haraszt*: szőlő (S. ir. I. 170). | 1851: „*délnek az alsó veres haraszt* szőlő hegy és Károlyfalusi szanto földet gyeplőjén menve”, „*a Szőlők alyán az alsó veresharasz* szőlők észak nyugoti szegeletig” (Határjárás). | 1852: *Alsó Veresharasz*: II. oszt., 291 kapás szőlő (Högye 1989: 8). | XIX: *Alsó veres haraszt*: 30 h IV., 10 h V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1903: *Alsó veres haraszt* (TK II). □ 1866: *Alsó veres haraszt* (C). | 1877: *Alsó veres haraszt* (Birt). | 1876: *Alsó veres haraszt* (U 132). ■ Domb, szőlőterület a város DNY-i határában, Kfalva közelében. = *Felső-Veres-harasz*.

Baksi-szőlő ● 1767: ~ újhelyi szőlő (Dongó 1904:40).

Bancsi ♣ 1966: ~, -ra; *Bancsi-szőlő*: dűlő, Parnói Molnár János szőlője kb. 6 kh (Koncz). ● 1624: „*Az Bancsi Hegy(en)* szőlő” (Akk 1915:262). | 1810: ~: szőlő (SVL III. 303). | 1810: ~: szőlő (SVL II. 21). | 1838: ~: *Bányi hegyen*, ~: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Báncsi* 224 kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Báncsi*: II. oszt., 201 ½ kapás szőlő (Högye 1989: 8). | 1869: *Lakóház Bancsi*: 980. hsz. (Népsz). | XIX: ~: 15 h II., 9 h III., 1 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: ~: a város egyesített hegyközségének része (ZLT IV-1004-18 3.d). | 1903: ~: 4016-4094. hsz (TK II). | 2002: ~: szőlőhegy kőbányával (Trifonovné 254). □ 1866: ~ (C/19). | 1877: ~ (Birt). | 1876: ~ (U 132). | 1877: ~ (Birt). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város DNY-i határában, a *Veres-haraszt* szomszédságában. = *Nagy-Bancsi-hegy*.

Bán-szőlő ● 1657: „*Ban Szőlő*... in Ujhelyiensis Promontorys sitanum”: a pálosoké (Akk 1906:174).

Bánya-hegy ♣ 1966: *Bányi-hegy*, -re. ● 1383: *Vyhel város Banyahege* nevű területén fekvő szőlő (Bándi 1985:696). | 1420: *Banyahege*: szőlő (Bándi 1985:703). | 1562: „*super totali vinea sua Bárányszőlő* nuncupata in Promontorio Ujhely oppidi *Bányahegye*” (Akk 1904:283). | 1567: „*in monte Bania*”, *Bannia* (Dézsma). | 1618: „*az Bania Hegien*” (VK 52). | 1693: *Bani Hegy*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1777: „*A Banya Hegynek északi oldala alatt*”: határjárásban (Akk 1912:62). | 1869: *Lakás Banya hegy*: 984. hsz., 7 lakos (Népsz). □ 1853: *Banyahegy* (KatFelm). | 1928: *Bánya h.* (Kat75 4667). ■ A *Bányi-hegy* névváltozata.

Bánya-szőlő ● 1662: „*a Banya* nevű Szőlőinek...” (Akk 1901:215). = *Bányi-hegy*.

Bányi-hegy ♣ 1966: ~, -re. ● 1693: „*cserélte Bányi Hegyi Szőlőit*... *Borsi Szeren* lakó *Nagy Márton*tól”; *Bányi Hegyen* (VK 238). | 1739: *Bányi Hegyen* (VK 501). | 1759: *Bányihegy*: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). | 1787: ~: szőlőösszeírásban 650-736. sorszám (SVL III.59). | XVIII. vége: *Bányi hegy* (Dongó 1906: 302). | 1800: „*ad vineas Ujhelyiensis Bányi hegy dicta*” (I.113). | 1800 k.: „*az Ujhelyi Bányi hegy* nevezetű szőlőkre vezető szekér út” (SVL IV.3). | 1810: *Bányi hegy*: szőlő (SVL III. 303). | 1822: *Bányai hegy* (Kolosy). | 1829: „*Antonin szüretel a Bányi hegyen*” okt. 22-én (Kazinczy 1995:279). | 1830: „*a Bányi hegy és Száva közé*” (SVL I.122). | 1835: *Bányi Hegy*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I: 54). | 1851: *Bányi hegyre* vezető út (Határjárás). | P: *Bányi hegy*: hegy. | 1869: *Borház Bányi hegyen*: 1017. hsz., 6 lakos (Népsz). | 1902: „*felső fekete és Bányi hegyi szőlő* örzések között levő szekér utak helyreállítása” (JkvS 195). | 1932: *Bányihegy*: egykor aranyat bányásztak itt; tűz és víz pusztította el (ÜtiK 51). | 1938: ~: erdőrészt (JkvS 257). | 1997: ~ (Balassa-Kovács 69). | 1997: ~: 279 m magas hegy, csak D-i oldala meredek a *Hlavati-kert* felől (Hegyessy 15). | 2001: ~: a *Sátor-hegy*csoport Ny-i részén emelkedik; egyes térképeken *Tatárka-hegy* néven szerepel a tőle K-re elterülő területől elnevezve; aranytalmú teléireit bányászták a középkorban; a helybeliek megkülönböztetik a *Kis-* és a *Nagy-Bányi-hegyet* (32). □ 1866: *Bányi hegy* (C/14). | 1876: *Bányi hegy* (U 132); 1883: *Bányi hegy* (U 133). | 1997: ~ (Hegyessy 14). ■ Szőlőterület Kfalva és Rbányácska között. = *Bánya-hegy*; *Kis-Bányi-hegy*.

Bárányszőlő ● 1562: „*super totali vinea sua Bárányszőlő* nuncupata in Promontorio Ujhely oppidi *Bányahegye*” (Akk 1904:283).

Barátok szőlője ● 1611: „*Az masic szőlő az Barátok szőlője* mellet vagion”: a ktoronyai ref. egyház birtokában (LibRed 41). | 1619: „*A Barátok szőlője* alatt, ki az *Orszagh uttjara* jar veggel”: a szerző szerint a pálosrendieké; 1619: „*Vagion az Boglioskan egi Koszár* nevű szőlő mellett is... Belül való szomszédgya az *Barátok szőlőjek*” (Dongó 1903f:327,330). | 1648: „*Délreul Barátok szeoleje*, nap nyugot(ról) *Gődör*” (Akk 1908:342).

Bári-hegy ● 1435: *Bary hegy*: szőlő (Bándi 1985:705). | 1567: „*in monte Bari*” (Dézsma). | 1618: *Barj Hegi*: szőlő (VK 52). | 1625: *bary hegy*: szőlő (Akk 1916:69). | 1625: „*Az mi a Bári hegy szőlőt illeti... abból vegyen negyed részt*” (Högye 1986:37). | 1648: „*Barj hegyen* leveo rész”; „*Bary Hegien* ket reszben leveo szeolejere” (Akk 1908:342,343). | 1691: „*Bari Hegyen* lévő Szőlőjeket” (VK 225). | 1692: „*vett Bári Hegyen egy Darab Szőlőt*” (VK 233). | 1693: *Bari Hegy*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1695: „*a Bári hegyi ... szőlőit*” (VK 250). | 1759: *Bárihegy*: a város szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). ■ Az újhelyiek egyik szőlőtermő hegye a város határában K-i peremén; nevét a közeli Bári községről kapta.

Bári-szőlő ● 1694: *Bári szőlője* (VK 243)

Batka ● 1725: ~: szőlő a *Magas-hegyen*, a Szirmayaké (Akk 1900:276). | 1729: ~: szőlő Újhelyben (Akk 1916:31). | 1740: „*Köves hegy* nevű Promonthoriumán Situaltatott *Batka* nevű Promonthoriumán”; „*Batka Szőlőnek*” (S.vir IV-1001/p).

Boda ♣ 1966: ~, -ba; *Boda-dűlő*: szőlő, *Magas-hegyi dűlő* (Koncz). ● 1617: ~: ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:311). | 1617: ~ (Akk 1907:188). | 1680: „*Bodában* Barátszeresi Kovács Istvánnétól egy Darab Szőlőt” vett (VK 221). | 1685: „szőlőjüket a ~ban” (VK 203). | 1691: „vették a *Tompa Kő* alatt a ~ba lévő szőlőjeiket” (VK 227). | 1757: „az *Bodában*” (S.vir IV-1001/p). | 1787: ~: szőlőösszeírásban (SVL III.59). | 1810: ~: szőlő (SVL III.303). | 1810: ~: szőlő (SVL II.21). | 1823: „az ~ban lévő Dézma adó szőlőjét” (SVL II.28). | 1838: ~: szőlő (SVL Ősvezírás). | 1846: ~ 432 □ kapás szőlő (Örzések). | 1852: ~: III. oszt., 252 kapás szőlő (Högye 1989:9). | XIX: ~: 14 h III., 31 h IV., 10 V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Bóda*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1902: „a *boda* és *felső mocsár* dűlőkben fekvő szőlőkhöz vezető szekérutak” rendezése napirenden (JkvS 70). | 1903: ~ (Dongó 11). | 1903: *Bóda*: 2906-2955. hrsz (TK II). | 1940: *Boda dűlő* (Népsz.). | 1997: *Boda-dűlő*: szőlőterület a *Magas-hegy* odalában, a *Kórház-bánya* fölött (Hegyessy 17). | 2005: ~: szőlődűlő, kódja: 3 (Hegybíró). | 1877: *Bóda* (Birt). | 1873: *Bóda* (U 131). | 1876: ~ (U 132). | 1997: *Boda-dűlő* (Hegyessy 14). ■ *Hegyoldal*, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Magas-hegy* lábánál, a *Felső-mocsár* és a *Tompa-kő* között. Mára beépült.

Boglyos ● 1692: „a ~on lévő Szőlőjeiket” (VK 234). | 1693: *Boglyos*: a pataki uradalom majorsági szőlője, jobbágyságok művelik (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1730: „A többi [szőlő]: *Boglyosi* vagy *Magas-hegy* és *Szárhegy* borát a hegyaljai harmadosztályúnál alábbvalónak tartják, csupán házi fogyasztásra valók” (Bél 399). | P: ~: hegy.

Boglyos-hegy ● 1926: „a *Boglyos hegy* parlagh szőlő felől”; a lábgyezetben: „akkor *Boglyos*, ma *Boglyoska*” (Akk 70).

Boglyoska ♣ 2006: *Boglyoska*, -ra. ● 1567: „in monte boglios”; „*bogloska*”; *boglios* | 1611: „Másik szőlő vagyon a *Boglyoskan*” (Dienes 2000:208). | 1619: „Vagion az *Boglyoskan* egi szőlő” (Dongó 1903f:330). | 1620: „az *Boglyoskan* egy fel szedee szín” (Akk 1912:69). | 1620: „Vagio33333n az *Boglyoskan* egy fel szedee szín” (Balassa 1991:61). | 1693: *Boglyoska*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1713: „50 Ember a *Boglyoskán*”; „Item a *Boglyoskában*”; „Ganáj hordok a *Boglyoskában*” (Balassa 1991:193). | 1639: „A deákok második szőlője vagyon a *Boglyoskán*” (Dienes 2000: 208). | 1690: „*Boglyoskán*... Parlagh szőlőjek” (VK 219). | 1693: „Cserélte ~i Szőlőt” (VK 239). | 1725: ~: szőlő, a Szirmayaké (Akk 1900:276). | 1759: ~: itt van az

Ispitály parlagja (VK 600). | 1759: ~: „*Allodiales Vineae*”, urasági szőlő (Akk 1908:311). | XVIII. vége: ~: hegy (Dongó 1906:302). | 1805: ~: szőlője van itt a ref. eklézsiának (Kgg IV 7:7). | 1810: ~ (SVL III. 303). | 1811: „~ nevezetű [dézsmaadó szőlője a reformátusoknak], a tetején épült fa-borházal együtt, megterem mintegy 5 hordó bort” (Högye-Kádár 2000:35). | 1815: Diószeghy Jóné *boglyoskai* szőlőjét az újhelyi ref. egyházra hagyja (Zsoldos 409). | 1822: ~ (Kolosy). | 1848: *Boglyoska* (Majer 207). | 1902: „a nagy vásártérrel a Székely Elek féle *boglyoskai* szőlőkhöz vezető kis utca ‘*Szőlős köz*’-nek nevezetik el” (JkvS 91). | 1903: ~ (Dongó 6). | 1905: ~: alacsony hegy a város D-i végénél (Borovszky 148). | 1908: ~: itt volt az *Ambrózyvilla* (Takács 2000:13). | 1934: „*Sátoraljaújhely* határában emelkedik hét csúcs: a *Magashegy*, ~, *Hajagos*, *Szárhegy* (*Kopaszka*), *Sátorhegy*, *Várhegy* és *Néma-hegy*” (Kontraszty III). | 1958: „A *Szárhegy* meg a ~ szőlői között terültek el az 1697. évi felkelő köznevelők birtokai” (Tamaskó 26). | 1958: ~ (ÜtiK 96). | 1973: *Boglyoska*: domb, szőlő; az 1600-as években hatalmas rétek, legelők terültek el itt, kaszálás után boglyákat raktak az emberek, amelyek beborították az egész domboldalt, ezekről nevezték el a hegyet (Szőlők). | 1983: *Boglyoska*: (Frisnyák). | 1997: ~: „A helyiek *Kopaszkanak* nevezik. A *Vár-hegy* DK-i lábánál... közkedvelt kirándulóhely”, 220 m magas (Hegyessy 13). | 2001: ~: kettős kúp domb a *Sátor-hegycsoport* DK-i oldalán, a város D-i végénél; a *Kis- és Nagy-Boglyoska* 220, ill. 223 m magas; a nagyrészt fátlan kúpot a helybeliek *Kopaszkanak* is nevezik (ÜL 48). □ 1875-6: ~ (KatFelm 4667/2). | 1917: ~ (K17 16/IV). | 1927: ~: hegy (Vtk). | 1973: ~: szőlő a *Vár-hegy* K-i oldalán (Szőlők). | 1980: ~ (MFT). | 1988: ~: az Erdőgazd. területén (ETk). | 1997: ~ (Hegyessy 14).

Boldog-anya-szőlő ● 1784: „Északról Parochiális *Boldog Anya* nevezetű szőlő”. Dongó megjegyzése: „Ez a *Boldog-anya* nevezetű szőlő, mely 128 évvel ezelőtt még élt, ma már teljesen holt fogalma a *sátorhegyi* topológiának, az *Oremus*, ma is élő szőlőhegynek volt többszomszédos szőlője” (Dongó, Akk 1911:356). | 1797: „a Templom szőlőinek ezek a neveik: 1. *Boldog Anya*, 2. *Fekete Hegy*, 3. *Köves Hegy*, 4. *Kosár*” (SVL I:58).

Borsó-hegy ● 1401: „inter duos montes *Borsóhege*, *Halagas hege* vocatos” (SVL I:3., 1806-i másolat). | XIX: *Borsóhegy*: szőlőterület Csörgő határában (Katlr). □ 1876: ~: hegyoldal Csörgőtől DK-re (Kat 25).

Cepré ♣ 2003: ~, -re. ● 1617: *Czepe*, *Czeple*: ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:311). | 1617: *Czepe*, *Czeple* (Akk 1907:188). | 1690: „*Czeprén* lévő Szőlőit” (VK 220). | 1691: „*Czeprén* lévő Szőlőjeiket” (VK 226). | 1733: „az *Czepe* vagy *magoshegy* oldalon” (VK 459). | 1797: „sub monte *Czepe*”; „a *Czepe* nevezetű Hegy alatt” (SVL III.56). | XVIII. vége: *Czepe*: domb (Dongó 1906:302). | 1810: *Czepe*: szőlő (SVL III. 303). | 1822: *Czepe*: hegyoldal (Kolosy). | 1901: „a ‘*Czepe*’ domb lejtőjén” (Akk 1901:222). | 1903: *Czepe*: hegy (Dongó 11). | 1973: ~: hegyoldal, szőlő;

korábban erdő borította, talaja andezitufa; a magasabbban fekvő rész kevésbé alkalmas szőlőművelésre, mert közel van a felszínhez a köpad (Szőlők). | 1997: ~: szőlődűlő a *Magas-hegy* oldalában, a *Kórház-bánya* fölött (Hegyessy 17). □ 1883: *Czepre* (U 133). | 1973: ~: szőlőterület a *Mocsárkától É-ra* (Szőlők). | 1980: ~ (MFT). | 1997: ~ (Hegyessy 14). | 1999: ~ (Vtk). ■ Erdő- és szőlőterület a *Magas-hegy* oldalában és lábánál, alsó része már beépült. ➔ *Kis-Cepre*; *Nagy-Cepre*.

Combos • 1619: „*Senjorok Szőlei*. Vagion az *Szárhegyen* egi *Czombos* (v. *Czompós*?) nevű szőlő, melyet az mi kglmes Urunk eó Nga es Uyhely varossa három szaz forinton vet” (Dongó 1903f:330).

Csalán • 1852: *Csalánban*: I. oszt. 203 kapás szőlő (Högye 1989:8).

Cselejke-szőlő • 1777: „Gróf Aspermond ur *Cselejke* és *Medve* nevezetű két szőlői között”: határjárásban (Akk 1912:63). ■ A *Cselej* helynév a *Cysele* szn.-ból eredeztethető (FNESz⁵: 1:315).

Csengeri-szőlő • 1690: „*Veres Haraszt*on *Csenjeri* nevű Szőlőt” (VK 220).

Csoma • 1617: ~, *Sama* és *Thoma*: ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:311). | 1617: ~, *Sama*, *Thoma* (Akk 1907:188). | 1725: ~: szőlő a *Köves-hegyen*, a *Szimayaké* (Akk 1900:276).

Csonka • 1861: „*Csonka szőlők*ből és a két *Gödörközétől* lejövő *szekér* út öszvejön” Újhely határán (TE II/6:65). | 1997: ~ (Balassa-Kováts 84).

Domik-szőlő • 1670: *Domik szőlő*: szőlő, Kazinczy Péter végrendeletében említi; egykori birtokosáról (Akk 1913:73). | 1822: „*prima Classis Clivi sunt Domik, Mákos et Keletka*”: dombok *Kistoronya* határában (Kolosy).

Dörzsik • 2006: ~, -re. • 1573: „prope Oppidum Újhely pone pontem *Dersik* vocato”) a *Dersik* nevű hid mögött (Akk 1904:339). | 1611: „*Az Dersikön* vagion egy szőlő...”; „régente az *Dersik* nec also resze: az kis szőlő egészen, es az *Sator* is egészen a *Caplansaghoz* voltanac”: a ref. egyház szőlője; „*Vagion* egy szőlője az *Dersikön*, mely annakelőtte *Caplansaghoz* való szőlő volt”: a ref. kántor használatában (LibRed 33,36). | 1619: „*Az Dörzsikben* wagon egy szőlő, feleol közönséges út mellett, alol *Caplan szőlő*” (Dongó 1903f:327). | 1619: „*Az Deorsikben* egy darab *Zeol*” (Dongó 1903f:328). | 1693: *Dörzsik*: a pataki uradalom majorsági szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1759: *Dörzsik*: „*Allodiales Vineae*”, urasági szőlő (Akk 1908:311). | 1810: *Dörzsik* (SVL III.303). | 1810: ~: szőlő (SVL II.21). | 1822: *Dersik* (Kolosy). | 1822: „*az Dörzsiki szőlőjekeket*”; 1823: „*az Dörzsiki Szőlőjekeket*”; „*az Dörzsikbe* lévő *Szőlőjét*” (SVL II.28). | 1835: *Dörzsiken*, *Dörzsiki*: elparlagosodott szőlők összefoglalása (SVL I:54). | 1838: *Dörzsik Szár-hegyen*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Dörzsik* 244 kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Dörzsik*: II. oszt., 163 1/2 kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: ~: 16 h III., 9 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: ~: a város egyesített hegyközségének része (ZLT IV-

1004-18 3.d). | 1903: ~: 3307-3337. hrsz (TK II). | 1909: ~: „*Dörz, derz* ó-szlávban erdő, *drínsó* (gót) hegylejtő” (Czirbusz I:1). | 1973: *Dörzsik*: K-i, lankás hegyoldal, szőlő; a vulkán kőzet mellett megjelenik a mészkő, ez kihat a szőlőtermésre; az elnevezés a *Dörzsik-forrással* kapcsolatos (Szőlők). | 1997: ~: dűlő a *Szár-hegy* oldalában (Hegyessy 17). | 2005: ~: szőlődűlő, kódja: 4 (Hegybiró). □ 1866: *Dörzsik* (C/16). | 187?: ~ (Birt). | 1876: ~ (U 132). | 1953: ~ (Kat25). | 1969: ~ (Kat10). | 1973: ~: szőlőterület a *Kopaszka* (*Szár-hegy*) K-i lejtőjén (Szőlők). | 1980: ~: domboldal (Tt). | 1994: ~: domboldal, a *Szár-hegy* K-i lejtője (Vtki). | 1997: ~ (Hegyessy 14). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában a *Kopaszkatól* K-re.

Dörzsik-szőlő • 1713: „rendkívül való Zápor esső a *Dörzsik szőlő* földjét elhordván” (Balassa 1991:182). | 1744: „*Mlgs Trauczon* ő Herczegsége *Dörzsik* nevű *Majorság szőlőben*” (Balassa 1991:192). | 1835: *Dörzsiki szőlő*: elparlagosodott (SVL I:54). | 1901: „*dörzsiki szőlők* alatt vezető út rendbeszedése” (JkvS 105).

Esztava • 1966: ~, -ra. • 1617: *Sztan*, *Esztava*: szláv szó, magyarul 'sátor'; ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:313). | 1617: *Sztan*, *Esztava*: „szláv szó, magyarul: sátor” (Dongó Akk 1907:189). | 1692: „*az Esztván* lévő szőlőjekeket” (VK 234). | 1693: *Esztava*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no. 22). | 1693: ~: szőlőhegy; a név szláv eredetű; *táva* 'madárfogó hurok, kéverakás' (FNESz⁵:1:433). | 1694: „*Esztván* lévő *Pallag szőlőjét*” (VK 243). | 1695: „*az Esztván*” (VK 251). | 1710: „*Esztavai Szőlőt*” (S.vir IV-1001/p). | 1726: a pataki iskola a *Sztáva hegyen* lévő elparlagosodott szőlőt 10 évre átadja Somodi István újhelyi lakosnak (Zsoldos 408). | 1736: záloglevél az újhelyi *Esztava* nevű szőlőről (Zsoldos 408). | 1737: az újhelyi *Esztava hegyen* lévő szőlő; a pataki iskola szabad pallagja az újhelyi *Esztván* (Zsoldos 408). | 1747: becslevél Somogyi István újhelyi *Esztavai hegyen* lévő szőlőjéről (Zsoldos 408). | 1754: Bede Szabó Péter újhelyi lakos a pataki iskola *Esztáva hegyen* lévő szőlőjének megművelésére kötelezi magát (Zsoldos 409). | 1759: ~: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). | 1810: ~: szőlő (SVL III.303). | 1822: „*az Esztavai szőlőjekeket*” (SVL II.28). | 1838: ~: szőlő (SVL Öszveírás). | 1997: ~: szőlő, gyümölcsös, parlag mély vízmosságokkal (Hegyessy 21). □ 1866: ~ (C/14). | 1953: *Esztára* (!): szőlő *Kácsárd*-nál a bányácski úttól keletre (Kat25). | 1980: ~ (Tt). | 1980: ~ (MFT). | 1997: ~ (Hegyessy 14). ■ Szőlőhegy Újhelytől Ny-DNy-ra, a *Rbányácska* és *Kácsárd* közötti úttól K-re.

Esztava-hegy • 1966: ~, -re: hegy, tót szó, tilost jelent (Pálóczy). • 1919: nemzetgyűlési választásokhoz az V. kerületbe sorolt külterületek: „*Esztáva*-, *Bancsi-hegy*...” (HivLap 135). | 1932: *Esztavahegy*: tót szó, tilost, tilalmast jelent (ÜtiK 51). | 1961: *Esztavahegy* (Fü-löp 42). ➔ *Alsó-Esztava*; *Felső-Esztava*.

Fazekas-szőlő • 1611: „*Negedic* [szőlő] *Fazekas szőlő*, szomszédgia nap niugatrol D. Matthaeus Tihe-

meri": a ref. egyház birtokában (LibRed 35). | 1619: „Az Köveshegyen waion zölő... Fazekas zölő. Zomszedgia nap nyugatrol Mathe pap”. (Dongó 1903f:328). ■ A szőlőterület egykori tulajdonosáról kaphatta nevét.

Fazekas-szölő² ● 1696: In promontorio *Fazekas Hegy* (Conscriptio). | XIX: *Fazekas*: szőlőterület Ntoronya határában (Katlr).

Fekete-hegy¹ ♣ 1966: ~, -re: hegy, szőlő, a bencés barátoké volt; a nép a bencéseket fekete barátoknak nevezte fekete csuhájuk miatt; a hegy róluk kapta nevét (Pálóczy). ● 1386: *Fekethehegh* nevű hegyen fekvő szőlő (Bándi 1985:696). | 1389: *Fekethehegh*: szőlő (Bándi 1985:697). | 1389: *Feketheheghen* lévő... fél szőlő (ZsOt I:153). | 1391: *Phekethe hegy*; „*Phekethe hegyen*... szőlőjét” (ZsOt I:256). | 1391: *Fekete-Hegy*: szőlő (Bándi 1985:697). | 1391: *Phekethe hegy*: szőlő (Bándi 1985:698). | 1415: *Fekethehegh*: szőlő (Bándi 1985:701). | 1420: *Fekethehegh*: szőlő (Bándi 1985:703). | 1481: *Fekethe hegyen* szőlő (Bándi 1985:714). | 1567: „in monte *fekete*” (Dézsma). | 1573: „in Promonthoria Oppidi Újhely *Feketehegy* vocato” (Akk 1904:339). | 1602: „item secunda in *Fekete Hegy* Újhelyiensis” (Akk 1905:122). | 1617: ~, *Feketehegy*: ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:312). | 1617: *Fekete hōgy* (*Feketehegy*) (Dongó, Akk 1907:188). | 1618: *Fekete Hegy*: szőlő (VK 52). | 1619: „Az *Fekete Hegyen* vagion Zóleo... Kőszepettek az Themplomhoz való Zóleo...” (Dongó 1903f:328). | 1661: *feketehegyen* lévő szőlő szedő és szűrőhelyeivel (Balassa 1991:60). | 1662: „a *fekete hegyen* lévő szeőleje...” (Akk 1901:215). | 1680: „a *Fekete hegyen* egy Darab Szőlőt” (VK 221). | 1685: „a *fekete hegyi* szőlőjét” (VK 203). | 1692: „az *Fekete Hegyen* lévő Parlagh Szőlőt”; „*Fekete Hegyen* lévő szőlőit” (229,231). | 1693: *Fekete Hegy*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1725: *feketehegyi* szőlő: a Szirmayaké is (Akk 1900:276). | 1726: „a Sator allya újhelyi *Fekete hegy* nevu Promonthoriumon” (VK 393). | 1730: „jobb termésű szőlők vannak itt a *Feketehegyen*, mely hosszúkás tetejével sátorként emelkedik, továbbá szomszédságában a kerekbb *Várhegyen*” (Bél 399). | 1750: Dobcsai György meczenzéli lakos a pataki iskola az újhelyi hegyen lévő *Fekete* nevű szőlőjének tetején a parlag beültetésére vállalkozik (Zsoldos 409). | 1759: *Feketehegy*: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). | 1785: „A *Fekete Hegy* alatt Egres nevezetű Kútból folyó Patatskán lévő hidatskához”: Patak és Újhely határában; határjárásban (Akk 1912:64). | 1797: „a Templom szőlőinek ezek a neveik: 1. *Boldog Anya*, 2. *Fekete Hegy*, 3. *Köves Hegy*, 4. *Kosár*” (SVL I:58). | XVIII. vége: *Feketehegy* (Dongó 1906:302). | 1810: *Fekete hegy*: szőlő (SVL III.303). | 1822: *Fekete Hegy* (Kolosy). | 1822: „az *Fekete hegyi* szőlőjét”; 1824: „az *Fekete Hegy* alatt lévő Szilvás Kertjeket”; „*Fekete Hegy* alatt” (SVL II.28). | 1830: „A *Fekete Hegy* alatt”: 628-633. sz., „az úton túl”: 634-640. sz.; „Innen keresztül a szőlők közt járó Úton”: 641-653. sz.; „A *Fekete hegy* alatt”: 656-658. sz.; „innen által menvén az Úton Nap

nyugotra”: 659-662. sz.; „A Szőlő alatt”: 663. sz. (SVL I.122). | 1835: *fekete Hegy*, *Fekete hegyi* szőlőjében: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1848: *Feketehegy* (Majer 207). | P: *Fekete hegy*: hegy. | 1882: *Feketehegy*: hegy Újhely határában (Soltész 95). | 1901: „Vadászy-féle tokajhegyaljai (*feketehegyi*) szőlőtelep S.-A.-Újhelyben” (Takács 2000:11). | 1902: „*fekete hegyi* szőlő őrzésén átvezető útnak” helyrehozása (JkvS 142). | 1909: a „*Sátorhegy* és *Várhegy* vonulata, mely a *Fekete* és *Somló* folytatásának látszik” (Czirbusz I:2). | 1913: „*feketehegyi* és *bányihegyi* utak” helyreállítása (JkvS 357). | 1932: *Feketehegy*: a város legrégebbi papja bencés volt, akit a nép fekete barátoknak nevezett; a fekete barát szőlője után neveztek el így a hegyet (ÚtiK 51). | 1934: ~: 590 m, a *Magas-hegyről* ÉNy-ra látható (Kontraszty III). | 1958: *Feketehegy*: „nevét a város első bencés papjától kapta, ő nyitott itt először szőlőt a XIII. században” (ÚtiK 183). | 1961: *Feketehegy* (Fülöp 42). | 1973: *Feketehegy*: hegyoldal, szőlő; D-i, DK-i oldalán terem a környék legjobb bora, a must cukorfoka itt a legmagasabb, itt vannak a legnagyobb összefüggő szőlőterületek. A népmonda szerint a várból elűzött „fehér papok” elfogása után nagy vihar tört ki, a hegyet fekete fellegek borították be, innen az elnevezése (Szőlők). | 1997: ~: a *Sátor-hegytől* DNy-ra eső 370 m magas csúcú hegy, riolitufa kőzetből; É-i lábánál fut egy völgy, mely a *Kis-Nyugodóig* emelkedik fel (Hegyessy 15). □ 1866: *Fekete hegy* (C/15,20). | 1876: *Fekete hegy* (U 132); 1883: *Fekete hegy* (U 133). | 1928: *Fekete h.*; *Fekete hegy* (Kat 75 4667). | 1953: *Fekete-h.*: Újhely határában (Kat 25). | 1969: ~ (Kat10). | 1973: *Feketehegy*: szőlőterület a *Sátor-hegytől* DNy-ra, az *Alsó-Bányi-hegy* és a *Szemszűrő* között (Szőlők). | 1974: ~: 360 m (Tt). | 1980: ~: 370 m (Tt). | 1980: ~ (MFT). | 1988: *Feketehegy*: az Erdőgazd. területén (ETk). | 1997: ~ (Hegyessy 14). | 1999: ~ (Vtk). = *Alsó-Fekete-hegy*; *Felső-Fekete-hegy*.

Fekete-hegy² ● 1611: „Az *Fekete hegyen* kettő”: szőlő a ref. egyház birtokában; „Vagyon egy szőlő az *Fekete hegyen* gödör mellett”: a ntoronyai ref. egyház birtokában (LibRed 35,40). | 1696: Promonthorium *Fekete hegy*: szőlőterület Ntoronya határában (Conscriptio). | XIX: *Feketehegy*: szőlőterület Csörgő határában (Katlr). □ 1876: ~: hegy Csörgő és Ntoronya között (Kat25). | 1944: ~ (Kat50). | 1996: *Fekete hegy*, *Čierna hora*: dülönév Ktoronyán (K96).

Felső-Bányi-hegy ● 1973: *Felső-Bányi-hegy*: hiv. nevén *Nagy-Bányi-hegy*, nagy kiterjedésű szőlői a D-i oldalon helyezkednek el, bő termésű biztosítanak; a hegy alatt a 15. sz.-ban nyitott aranybánya húzódik, innen a neve (Szőlők). | 2005: *Felsőbányi-hegy*: szőlő-dűlő, kódja: 5 (Hegybiro). □ 1973: *Felső-Bányi-hegy*: szőlőterület a *Sátor-hegytől* Ny-ra, az *Alsó-Bányi-hegytől* É-ra (Szőlők).

Felső-Cepré ● 1820: „a *felső Czepré* Szőlőjüket”; „a *felső Czeprén* lévő Szőlőjét”; 1822: „*Felső Czepréi* őrzésben lévő Szőlőjüket” (SVL II.28).

Felső-Esztáva ♣ 2006: ~, -ra. ● 1787: *Fölső Esztáva*, *Esztáva*: szőlőösszeírásban 737-803. sorszám (SVL III.59). | 1810: *F. Esztáva*: szőlő (SVL III.303). | 1810: *F. Esztáva*: szőlő (SVL II.21). | 1821: „az *Felső Esztávai Szőlőjét*”, 1823: „az *felső Esztáván lévő Szőlőjüket*”, 1824: „az *felső Esztáván lévő Szőlőjüket*” (SVL II.28). | 1838: *F. Esztáva*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Felső Esztáva* 478 □ kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Felső Esztáva*: II. oszt., 211 kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: *Felső esztáva*: 6 h III., 4 h IV., 11 V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Alsó és Felső Esztáva*: a város egyesített hegylőkéjének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Felső Esztáva*: (TK II). | 1973: ~: domb, szőlő, talaja nyirkos, kavicsos, nevét a terület szép fekvésének köszönheti, azt jelenti: „ezt látva”; jó termés esetén azt szokták mondogatni, „annyi van a tökéken mint a rojt” (Szőlők). | 2005: *Felsőesztáva*: szőlődűlő, kódja: 6 (Hegybíró). □ 1866: *Felső Esztáva* (C/19). | 1877: *Felső Esztáva* (Birt). | 1876: *Felső esztáva* (U 132). | 1973: *Felső-Esztáva*: szőlőterület a *Felső-Bányi-hegytől* D-Ny-ra, a Bányácskára vezető út mellett, az *Alsó-Esztávától* É-ra (Szőlők). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, az *Alsó-Esztávától* É-ra, a spataki határ mentén. = *Esztáva-hegy*.

Felső-Fekete-hegy ● 1680: „vették a *Felső Fekete Hegyen* lévő szőlőjüket” (VK 222). | 1692: „*Felső fekete Hegyen*”: szőlő (VK 234). | 1693: „*Felső Fekete Hegyi Szőlőt*” (VK 237). | 1714: „at Újhelyi *Felső Fekete-hegyi Promontóriumon*” (VK 307). | 1740: „in promontorio *Felső fekete hegy* in oppido Újhely” (Akk 1907:181). | 1746: „libera vinea in *felső Fekete hegy*” (Akk 1907:339). | 1746: „azon *Felső Feketehegyi Szőlő* tiszta sivatag Parlag volt” (Balassa 1991: 93). | 1754: „in *felső Fekete hegy*” (Akk 1907:340). | 1758: „in promontorio *Felső Fekete hegy*” (Akk 1907:341). | 1787: *Felső-Fekete-hegy*, ~: szőlőösszeírásban (SVL III.59). | 1810: *F. Fekete hegy*: szőlő (SVL III.303). | 1810: *F. Feketehegy*: szőlő (SVL II.21). | 1821: „az *Felső Fekete Hegyi Szőlőjét*”, 1822: „az *Felső Fekete Hegyen lévő Szőlőjét*”, 1824: „az *felső fekete Hegyi Szőlőjét*” (SVL II.28). | 1838: *Felső Fekete hegy*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *felső fekete Hegy* 250 kapás szőlő (Örzések). | XIX: *Felső fekete hegy*: 12 h II., 16 h III., 13 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Alsó és Felső-Fekete hegy*: a város egyesített hegylőkéjének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1902: „*felső fekete és bányi hegyi szőlő örzések*” (JkvS 195). □ 1866: *Felső fekete hegy* (C/19.20). | 1877: *Felső fekete hegy* (Birt). | 1875-6: *Felső Fekete h.* (Kat. Fel. 4667/2). | 1876: *Felső fekete hegy* (U 132). | 1953: ~: Újhely határában (K25). | 1877: ~ (Birt). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, az *Alsó-Fekete-hegytől* É-ra. = *Alsó-Fekete-hegy; Fekete-hegy*.

Felső-harasz ● 1691: „a *Felső Haraszt*on lévő Szőlőjüket” (VK 226).

Felső-Köves-hegy ● 1702: „vineae Görbe nevű szőlő vulgo appellatae in promontorio opp. Újhely *Felső-Köveshegy dicta*” (Akk 1960:343).

Felső-mocsár ● 1810: *Felső Mocsár*: szőlő (SVL III.303). | 1810: *Fel. Mocsár; F. Mocsár*: szőlő (SVL II.21). | 1821: „az *felső Mocsári Örzésben a' Magas Hegyen* lévő Szőlőjét”; „az *Magas hegynek felső Mocsári Örzésében lévő Dézma-adó Szőlőjét*”; 1825: „az *Magas hegynek felső Mocsári örzésében lévő Szőlőjében*” (SVL II.28). | 1830: *Felső Mocsárka*: 136-141. sz. (SVL I.122). | 1835: *felső Mocsár*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I.54). | 1838: *Fel. Mocsár*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Felső Mocsár* 390 kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Felső Mocsár*: III. o., 190 kapás szőlő (Högye 1989:9). | XIX: *Felső mocsár*: 10 h IV., 9 h V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1902: „a *boda és felső mocsár dűlőkben fekvő szőlőkhöz vezető szekérutak*” rendezése napirenden (JkvS 70). | 1900: *Alsó és Felső Mocsár*: a város egyesített hegylőkéjének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Felső Mocsár*: 2814-2861. hrsz (TK II). | 2005: *Felsőmocsár*: szőlődűlő, kódja: 7 (Hegybíró). □ 1877: *Felső Mocsár* (Birt). | 1873: *Felső Mocsár* (U 131); 1876: *Felső mocsár* (U 132). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Magas-hegy* lábánál, az *Alsó-mocsártól* Ny-ra.

Felső-Veres-harasz ♣ 1973: ~, -ra: szőlő, erdő, gyümölcsös; a *Veres-harasz*t felső, magasabban fekvő része (Pálóczy). ● 1735: „vett egy darab szőlőt az *Felső Veresharaszton*” (VK 475). | 1785: „mentünk az *Felső Veress Haraszt* allyára”; „*F. Veres Haraszt* alatt”: határjárásban (Akk 1912: 64). | 1787: *F. Veres-harasz*t, *Felső Veres-harasz*t: szőlőösszeírásban (SVL III.59). | 1810: *F. Veres haraszt*: szőlő (SVL III. 303). | 1810: *F. V. Haraszt*: szőlő (SVL II.21). | 1822: „az *Felső Veres haraszt*on lévő Szőlőjüket”, 1825: „az *felső Veres Haraszt*on lévő Szőlőjüket” (SVL II.28). | 1838: *F. Veres haraszt*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Felső Veres Haraszt* 193 kapás szőlő (Örzések). | 1851: „a *felső Veres haraszt*i szőlő hegy alyán” (Határleírás). | 1852: *Felső Veresharasz*t: II. oszt., 198 1/2 kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: *Felső veres haraszt*: 8 h III., 4 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Felső Veres haraszt*: a város egyesített hegylőkéjének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Felső veres haraszt*: 4272-4314. hrsz (TK II). □ 1866: *Felső veres haraszt* (C/19). | 1877: *Felső veres haraszt* (Birt). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, az *Alsó-Veres-harasztól* É-ra, a spataki határnál.

Galambos ● 1838: ~ *Várallya*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: ~ 197 kapás szőlő (Örzések). | XIX: ~: 25 h I, 13 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1906: *Galambos dűlő*: Schön Hugó 4 holdas, Roth Bernát 6 holdas szőlőjében vizsgálták a pusztulás okát (Högye 1989:104). | 2005: ~: szőlődűlő, kódja: 8 (Hegybíró). □ 1866: ~ (C/21). | 1877: ~ (Birt). ■ Újhely külterületének két egymástól távol eső határ részét nevezik így: egy szőlőt és egy szántót; a szőlő az *Oremus* alatt, a *Vár-hegy* lábánál fekszik.

Gönczi úr szőlője ● 1830: „a' *Kis meleg oldalra a' Göntzi Úr szőlője* alá”: 779. sz. (SVL I.122).

Görbe-szőlő ● 1702: „vineae Görbe nevű szőlő vulgo appellatae in promontorio opp. Újhely Felső-Köveshegy dicta” (Akk 1960:343).

Grosse-szőlő ● 1900: a köves talajú Grosse szőlőnél tartották a viharúzó ágyúk első próbáját április 29-én (Balassa 1991:370). | 1903: *Grosse-féle parlagszőlő*: a Sátor-hegy D-i lejtőjén; római bronzérme, ezüst dénér került innen elő (Dongó 1903:28-9).

Halyagos ♣ 1966: *Hajagos, -ra*: erdő (Koncz). ● 1390: *Halagashege* vocatos; montis *Halagashege* (Zs. Ot. 1516). | 1401: „inter duos montes Borsóhege, Halagas hege vocatos” (SVL I:3, 1806-i másolat). | 1567: „in monte halagas”; *haliagos* (Dézsmá). | 1617: ~, *Halagus*: ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:312). | 1617: *Halagus, Halyagos* (Dongó Akk 1907:188). | 1693: *Hajagos*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc. 41, no.22). | 1830: „A Hajagos és Borz hegy oldalba”; *Hajagos* (SVL I.122). | 1899: „a Várhegy, Sátorhegy, Hajagos, Magoshegy és Kopaszka-hegy egy kört képeznek és maradványait képezik a hajdani vulkán kráter-falainak” (Siegmeth 130). | 1903: ~: obszidián pengéket, nyílhegyeket találtak itt (Dongó 1903:23). | 1909: „a karcsú Hajagos” (Czirbusz I:1-2). | 1911: „nemcsak a Néma-hegy mellett, hanem a Sátor-, Vár-, Halyagos-, Szár- (Kopaszka) és Magos-hegy körül is voltak olyan tanyák, parasztházak (villák)” (Dongó Akk 140). | 1934: „Sátoraljaújhely határában emelkedik hét csúcs: a Magashegy, Boglyoska, Hajagos, Szárhegy (Kopaszka), Sátorhegy, Várhegy és Némahegy” (Kont-raszy III). | 1935: *Hajagos*: a sárgával jelzett turistaut vezet erre (Zú IV:21). | 1866: *Hajagos* (C/14, 15). | 1876: *Hajagos*: a Felső-Bodnár-völgy fölött (U 132); 1883: *Hajagos* (U 133). | 1980: *Hajagos-hegy* (MFT).

Hideg-oldal ♣ 1966: *Hideg-ódal, -ra*. ● 1835: *Hideg oldal*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). □ 1866: *Hideg oldal és Sava* (OLKt 79/744). | 1953: ~ (Kat25). | 1980: ~ (MFT).

Kácsárd ♣ 2006: ~, -ra. ● 1795: „in territoria S. N. Patak, in promonthorio Kacsárd”: a Kazinczyak szőlőbirtoka akkoriban a pataki határba esett (Akk 1912:85). | 1941: ~ (Népsz). | 1944: ~: tanya (Hnt). | 1949: ~: tanya, ref. lakóit Újhely gonozza (Seress). | 1973: *Kácsárd*, ~: domb, szőlő, a Szava-hegy D-i folytatása, a szőlőt nagyrészt a domb K-i oldalára telepítették, az itt létesült tanyát korábban *Köves-hegynek* nevezték, a területrendezés után kapta a *Kapácsárdáról* a ~ nevet (Szőlők). | 1997: ~ (Balassa-Kovács 131-2). | 1997: ~: szőlő és erdő közé ékelődött lakóterület és gyermek-tábor (Hegyessy 21). □ 1953: ~ (Kat25). | 1973: ~: szőlőterület Kfálvától É-ra, a Bányácska felé vezető útnál (Szőlők). | 1974: ~ (Tt). | 1980: ~ (Tt).

Kántor szőleje ● 1619: „Cantornak... Egy darab szőleje vagion az Dorsikben, mellet az Kaplan szőlejeből, ki mellette vagyon, szakasztottak neki” (Dongó 1903f:329).

Káplán-szőlő ● 1611: „Az negiedic [szőlő] az Keltan van, mellet Caplany szőlőnc hinak”: a kator-

nyai ref. egyház birtokában (LibRed 41). | 1619: „Az Dorsikben vagyon egy szőlő, feleol közönséges út mellett, alol Caplan szőlő” (Dongó 1903f:327). | 1619: „Cantornak... Egy darab szőleje vagion az Dorsikben, mellet az Kaplan szőlejeből, ki mellette vagyon, szakasztottak neki” (Dongó 1903f:329).

Kassai-szőlő ● 1808: „Kassainétól vett szőlőmet eladtam... A Kassai szőlőm árát a Kazinczy nevű szőlő tökéletes helyreállítására fordítom” (Kazinczy, Itk 1930:83).

Káté ● 1567: *Kathe* (Dézsmá). | 1618: *Katey szeleo* (Akk 1907:332). | 1691: „vette a ~-n lévő szőlőit” (VK 226). | 1693: *Katé*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1711: „in oppido Újhely et Promontorio Kati” (Akk 1907:73). | 1722: „katei szőlője” vetették (VK 274). | 1759: ~: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). | 1777: „az Káté alatt a szántóföldek mellet járo országuton keresztül menvén”: határjárásban (Akk 1912:63). | 1810: ~: szőlő (SVL III.303). | 1822: „az ~-n lévő Szőlőjét”; 1823: „az ~-n lévő Szőlőjüket” (SVL II.28). | 1851: „az Újhelyi Kátei Őrzésbeli szőlők alatt”; „az újhelyi úgy nevezett Kátei és Kis Toronyi Szőlők közt”; „a ~ szőlők tetején” (Határleírás). | 1899: „A ~ szőlőkhöz 1 óra időzessel 3 korona” a bérkocsik díja (176/99. I. szabr. 94). □ 1866: ~ (C). | 1877: ~ (Birt). | 1873: ~ (U 131); 1876: ~ (U 132); 1883: ~ (U 133). ■ Domb, szőlőterület a város egykori K-i határárészében, Nbári felé; egyes források szerint nevét eredeti birtokosáról, Káthé vezérről kapta. = Kis-Káté; Közép-Káté; Nagy-Káté.

Káté-hegy ● 1660: „masodik szőleje a Káté hegyen, napkeletről Csere...” (Akk 1901:343). | 1662: „a Káthe nevű hegyen lévő Szőlőnek...” (Akk 1901:215). | 1701: „vieneaum in Köves-hegy et Kati-hegy”: helyesen ~ (Akk 1906:343). | 1777, 1785: ~: hegy, határjárásban említve, talán Káté Árpád-kori vezér birtoka volt (Akk 1912: 61-5). | 1777: „Bári uttól fel menvén, egészen az Káté hegynek tetejére, ezen tető az határ”: határjárásban (Akk 1912:63). | 1932: *Kátéhegy*: valószínűleg Káthé Árpád-kori vezér birtokolta (ÚtiK 51).

Kazinczy-szőlő ● 1808: „A Kassai szőlőm árát a Kazinczy nevű szőlő tökéletes helyreállítására fordítom” (Kazinczy, Itk 1930:83). | 1811: Kazinczy Ferencnek volt szőleje a *Köveshegyen* (Balassa 1991:495). | 1813: „Igen kedves előttem az Újhelyi szabad szőlő is azok Kazinczy Péter negyedik nagyatyám emlékezetéért, a’ ki azt 1670 táján szerette” (Kaz Lev X:544). | 1814: „Szőlőm alatt, mellyet osztályban tavaly kaptam, még nincs házam, ’s egy kunyhóban nyomorgám Eugéniével, ki gazdasszonykám vala.... Három oldalról egy végtében valánk körülölelve hegyekkel, előttünk pedig Szabolcs felé a’ legszebb lapály nyúlt-el rétséggel” (KazLev XII:173). | 1826: „Balásházy János Úrral abban egyeznénk meg, hogy azon két Szőlő [Köves-hegyi és vilyokai] ... megbecsültsésk” (KazLev XIX:569).

Keletka ● 1611: „Az negiedic [szőlő] az Keletkan van, mellet Caplany szőlőnc hinak”: a ktoronyai ref. egyház birtokában (LibRed 41). 1822: „prima Classis Clivi sunt Domik, Mákos et ~”: dombok Kistoronya határában (Kolosy).

Kis-Bányi-hegy ♣ 1793: ~, -re: nagy mennyiségű bor terem az itteni szőlőkben; nylványa az Alsó-Bányi-hegy. ● 1810: Kis Bányi-hegy; Kis Bányi: szőlő (SVL II.21). | 1821: „a' Kis Bányi Hegyi szőlőjét”; 1823: „az Kis Bányi Hegyen lévő szőlőjüket”; „az Kis Bányi hegyen lévő Szőlőjöknek”; „az Kis Bányi hegyen lévő szőlőjüket”; 1824: „a' Kis Bányi hegyen lévő Szőlőjök-ke”; 1825: „K. Bányi Hegyi Szőlőjüket” (SVL II.28). | 1838: K. Bányi hegy: szőlő (SVL Őszeírás). | 1846: Kis Bányi Hegy 357 kapás szőlő (Őrzesek). | 1852: Kis Bányi hegy: II. oszt., 219 kapás szőlő (Högye 1989:8).

| XIX: Kis bányi hegy: 8 h II., 7 h III., 15 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: Kis és Nagy Bányi-hegy: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: Kis bányi hegy: 4212-4271. hrsz (TK II). | 1919: nemzetgyűlési választásokhoz az V. kerületbe sorolt külterületek: „...Kisbányi-, Nagybányi...” (HivLap 134). | 2005: Kis Bányi-hegy: szőlőművelő, kódja: 10 (Hegybíró). □ 1866: Kis bányi hegy (C/19). | 187?: Kis bányi hegy (Birt). | 1876: Kis bányi hegy (U 132). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a Bancstól É-ra, a Felső-Fekete-hegytől Ny-ra. ➔ Bányi-hegy; Nagy-Bányi-hegy.

Kis-Boglyoska ● 1787: Kis Boglyoska: szőlőősz-ezeírásban 419-469. sorszám (SVL III.59). | 1810: Kis Boglyoska: szőlő (SVL II.21). | 1821: „a' Kis Boglyoskai Promonthoriumon lévő Szőlőjét”; 1823: „az Kis Bog-

lyoskán lévő... Szőlőjüket"; 1824: „az *Kis Boglyoskai* Promonthoniumon lévő Szőlőjét”; „*Kis Boglyoskai* Hegyen lévő Szőlőjüket”, 1825: „az *Kis Boglyoskai* Promonthoniumon lévő Alsó Szőlőjét” (SVL II.28). | 1838: *K. Boglyoska*, *K. Boglyos*: szőlő (SVL Őszeírás). | 1846: *Kis Boglyoska* 321 ½ kapás szőlő (Őrzések). | 1852: *Kis Boglyoska*: II. oszt., 235 ½ kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: *Kis boglyoska*: 9 h II., 13 h III., 12 h IV., 1 h V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Kis és Nagy Bogloska*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Kis boglyoska*: 3388-3425. hrsz (TK II). | 1903: ~: a *Vár-hegy* nyúlványa (Dongó 6). □ 1866: *Kis Boglyoska* (C). | 1877: *Kis Boglyoska* (Birt). | 1876: *Kis boglyoska* (U 132). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Nagy-Boglyoskától* É-ra. = *Boglyoska*.

Kis-Cepré ● 1810: *Kis Czepré*: szőlő (SVL III. 303). | 1810: *Kis Czepré*: szőlő (SVL II. 21). | 1825: „az *Magas Hegynek Kis Czepréi* Őrzésében lévő Szőlőjüket” (SVL II.28). | 1835: *Kis Czepré*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *Kis Czepré*: szőlő (SVL Őszeírás). | 1846: *Kis Czepré* 346 kapás szőlő (Őrzések). | 1852: *Kis Czepré*: III. oszt., 156 ½ kapás szőlő (Högye 1989:9). | XIX: *Kis czepré*: 22 h V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Kis és Nagy Czepré*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3. d). | 1903: *Kis Czepré*: 2621-2676. és 2677-2714. hrsz (TK I-II). | 2005: *Kisczepré*: szőlődűlő, kódja: 11 (Hegy-bíró). □ 1877: *Kis Csepre* (Birt). | 1873: *Kis Czepré* (U 131); 1876: *Kis Czepré* (U 132). | 1969: ~ (Kat10). ■ Szőlőterület a *Magas-hegy* Ny-i lejtőjén, a *Köztemető* fölött, a *Nagy-Ceprétől* Ny-ra. = *Cepré*; *Nagy-Cepré*.

Kis-Káté ● 1787: ~: szőlőösszeírásban 1-12 sor-szám (SVL III.59). | 1810: ~: szőlő (SVL II. 21). | 1835: *Kis Káté*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *Kis Káté*: szőlő (SVL Őszeírás). | 1846: *Kis Káté* 204 ½ kapás szőlő (Őrzések). | 1852: *Kis Káté*: III. oszt., 132 kapás szőlő (Högye 1989:9). | XIX: *Kis káté*: 19 h III, 3 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). □ 1866: *Kis káté* (C). | 1877: *Kis Káté* (Birt). | 1873: *Kis-káté* (U 131); 1873: *Kis Káté* (U 187); 1876: *Kis Káté* (U 132); 1883: *Kis Káté* (U 133). ■ Sík, szántó a város É-i határában, Ktoronya közelében, a *Közép-Káté* fölött. = *Káté*; *Nagy-Káté*.

Kis-Kazinczy ● 1767: „A Kazinczy-nevet Sátoralja-Ujhely szőlőhegyein két 'tötvény' nevezete viselte, ti. a *Kis-Kazinczi* és a *Nagy-Kazinczi*. Méltó lenne, ha azoknak a 'Kazinczi-tötvények'-nek mai szőlőbirtokosai fölüljárnának... a feledtség parlagából azokat a történeti jelentőséggel bíró szőlő nevezeteket” (Dongó 1904: 40). | 1810: *Kis Kazinczi*: szőlő (SVL II. 21). | 1924. okt. 24: „Eladták Tts Ns Abauj Vármegyébe helyeztetett Szép Halmon Lakó Tettes Kazinczy Kazinczy Ferencz Úr és Élete Párja Méltóságos született Gróf Török Sofia Asszony az *Sátor Hegynek Kis Kazinczi* neű Őrzésében lévő Dézsmás Szőlőjüket, melynek szomszédi napkeletről és Nyugotról vastag kő hányások és rakások, Délről Mélt. Prof. Sztáray Alberth eő Nsága

Szőllője, északról Hegy tető és kősziklás hely... örök áron 500 azaz Ötszáz Rforintokon”, Barthos András és felesége vette meg (SVL II.28). | 1838: *Kis Kazinczi Vár allyán*: szőlő (SVL Őszeírás).

Kis-Köves-hegy ● 1810: *Kis Köveshegy*: szőlő (SVL II.21). | 1822: „a' *Kis Köves hegyen* lévő Dézsmás Szőlőjét” (SVL II.28). | 1838: *Kis Köveshegy*: szőlő (SVL Őszeírás). | 1846: *Kis Köves Hegy* 250 kapás szőlő (Őrzések). | 1852: *Kisköves hegy*: I. oszt., 186 kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: *Kis köves hegy*: 12 h I., 17 h II., 7 h III., 2 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Kis és Nagy Köves hegy*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Kis köves hegy*: 3686-3724. hrsz (TK II). | 1919: nemzetgyűlési választásokhoz az V. kerületbe sorolt külterületek: „...*Kisköves...*” (HivLap 134). 1973: *Kisköves-hegy*: domb, szőlő a *Köves-hegy* alján, a termőföld változó sárgás vagy vöröses törmelékű (Szőlők). | 2005: *Kis Köveshegy*: szőlő, kódja: 9 (Hegybíró). □ 1866: *Kis köves hegy* (C/20). | 1877: *Kis köves hegy* (Birt). | 1876: *Kis Köves hegy*: a *Nagy-Köves-hegytől* D-re (U 132); 1883: *Kisköveshegy* (U 133). | 1877: ~ (Birt). | 1973: *Kisköveshegy*: szőlő a *Néma-hegytől* Ny-ra, a *Nagy-Köves-hegytől* D-re (Szőlők). ■ Hegyoldal, szőlőterület a *Néma-hegy* és a *Szemszúró* között. = *Köves-hegy*; *Nagy-Köves-hegy*.

Kis-Meleg-oldal ● 1810: *Kis Meleg oldal*: szőlő (SVL III.303). | 1810: *Kis Melegoldal*: szőlő (SVL II.21). | 1821: „a' *Kis Meleg-óldali* Szőlőjüket”; 1822: „a' *Kis Meleg óldalon* lévő Szőlőjüket”; „az *Magos Hegynek Kis Meleg Oldal* nevű Őrzésében lévő... Dézsmás szőlőjüket”; 1825: „a' *Kis Melególdali* Promonthoniumon lévő Szőlőjüket” (SVL II.28). | 1830: „a' *Kis meleg oldala* a' *Göntzi Úr szőlője* alá”; „Innen felfelé a' *Magos hegy fiokba*” (SVL I.122). | 1835: *Kis Meleg oldal*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *K. Meleg oldal*: szőlő (SVL Őszeírás). | 1846: *Kis Meleg Oldal* 105 ½ kapás szőlő (Őrzések). | 1852: *Kis Melegoldal*: III. oszt. 28 kapás szőlő (Högye 1989: 9). = *Meleg-oldal*; *Nagy-Meleg-oldal*.

Kis-Szár-hegy ● 1787: *Kis-Szárhegy*: szőlőösszeírásban 375-418. sorszám (SVL III.59). | 1806: „augusztusban Csernel Dániel úrnak újhelyi kisszárhegyi dézsmás elpusztult szőlőjét kétezeröttszáz forinton... megalkudtam” (Kazinczy 1987:485). | 1810: *K. Szár-hegy* (SVL III.303). | 1810: *Kis Szárhegy*: szőlő (SVL II.21). | 1821: „*Kis Szárhegyi* Szőlőjét”; „*Kis Szárhegyen* lévő Szőlőjét”; 1824: „a' *Kis Szár Hegyen* lévő Ültetés szőlőjét” (SVL II.28). | 1830: *Kis Szár Hegy*. (SVL I.122). | 1835: *Kis Szár Hegy*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *Kis Szárhegy*: szőlő (SVL Őszeírás). | 1846: *Kis Szár Hegy* 204 ½ kapás szőlő (Őrzések). | XIX: *Kis szsárhegy*: 7 h V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1899: *Kis-Szárhegy*: 346 m, „S.-A.-Ujhely mellett” (Czakó 68). | 1900: *Kis-Közép-és Nagy-Szárhegy*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Kis Szárhegy* (TK II). | 1997: ~: hegy (Hegyessy 17). □ 1866: *Kis*

Szárhegy (C/ 15). | 1877: *Kis Szárhegy* (Birt). | 1875-6: *Kis Szár h.* (KatFelm 4667/ 2). | 1873: *Kis Szárhegy* (U 131); 1876: *Kisszárhegy* (U 132). | 1928: *Kisszár h.* (Kat 75 4667). | 1944: *Kisszár-h.* (Kat50). | 1953: ~ (Kat25). | 1969: ~ (Kat10). | 1994: ~: 345 m (Vtk). | 1999: ~ (Vtk). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a Közép-Szár-hegytől Ny-ra. ➔ Nagy-Szár-hegy; Szár-hegy.

Konc-hegy ● 1700: „in Promontorio oppidi Újhely in Comitatu Zempleniensi existen. vulgo *Konczhegy dictae*” (Akk 1906:247).

Kopasz-hegy ● 1909: „a két Szár- vagy Kopasz-hegy egészítik ki” (Czirbusz I:2). | 1913: *Szárhegy* (*Kopaszhegy*): a város egyik szőlőhegye (Keleti 25). □ 1860: ~ (KatFelm).

Kopaszka ♣ 1966: ~, -ra: hegy, nevét kopárságáról kapta; a mondák szerint később itt állt a veres barátok klastroma (Barnáné). ● 1899: „a Várhegy, Sátorhegy, Hajagos, Magoshegy és Kopaszka-hegy egy kört képeznek és maradványait képezik a hajdani vulkán kráter-falainak”; a *Boglyoska* és *Kopaszka-hegy* ~ felé tört ki a láva (Siegmet 130). | 1900: a ~ hegyen a rege szerint egy kő alól víz fakadt elő, mely előtéssel fenyegette a vidéket (Fischer 1900:349). | 1901: ~: (ZN 45). | 1903: ~: 3302-3306. hrsz (TK II). | XX. eleje: *Kopaszkahegy*: a Szár-hegyet illeti ezzel a névvel (Képeslapon). | 1903: „Szent-Györgyi féle szőlők... a Szárhegy meg a ~ lejtőinek összetalálkozó helyén” (Dongó 12). | 1905: ~: hegy, „mint hajdan nevezték, Nagy-Szárhegy” (Borovszky 148). | 1909: ~: „a Magos, a Borzhegy, a Sátorhegy, a két ~ és a Várhegy csakugyan körben állnak” (Czirbusz I:2). | 1911: *Nagy-Szárhegy*, mai újabb nevén ~ (Dongó, Akk 1911:305). | 1916: „Akkor [1615-ben] csak 'Szárhegy', most 'Kopaszka' is a neve” (Akk 70). | 1927: ~ (ZN 23). | 1932: *Kopaszkahegy*: a fáma szerint ez volt a boszorkánytető, itt gyülekeztek éjjeli órákon; a monda szerint itt állt a veres barátok klastroma; kőbányák vannak itt (ÜtiK 51-2,62). | 1934: „Sátoraljaújhely határában emelkedik hét csúcs: a *Magoshegy*, *Boglyoska*, *Hajagos*, *Szárhegy* (~), *Sátorhegy*, *Várhegy* és *Némahegy*” (Kontraszty III). | 1934: a ~-n felállítandó országzászló a századik az országban, avatására József kir. herceget is Újhelybe várják (Zú VI.17). | 1935: a *Kopaszka csúcsán Országzászló*: a zölddel jelzett turistát vezet erre (Zú IV:21). | 1935: „Jobbról emelkedik a Szárhegy vagy ~” (Szathmáry 19). | 1973: ~: sziklás hegyoldal, szőlő, hiv. nevén *Közép-Szár-hegy*; a Szár-hegy DK-i oldala, legkopárabb része; sikertelen erdőtelepítés után került sor itt a szegényebb zsellérek szőlőtelepítésére, a termés azonban kevés, bora savanyú, kökény és galagonya borítja, a névadás a terület kopárságára utal (Szőlők). | 1998: „közvetlenül a *Hecske* fölött a ~, melyet akkoriban *országzászlós hegyként* emlegettek”; ~ „(rég) nevén: Szárhegy” (Czigány 34-35). □ 1866: ~ (C/16). | 1877: ~ (Birt). | 1873: ~ (U 131); 1876: ~ (U 132); 1883: ~ (U 133). | 1927: ~: hegy (Vtk). | 1973: ~: szőlő a *Dörzsik* fölött (Szőlők). | 1980: ~ (Tt). ➔ Szár-hegy.

Kosár-szőlő ● 1619: „Vagion az *Boglyoskan* egy *Koszár* nevű szőlő mellett is... Belül való szomszéd-gya az *Barátok szőlője*” (Dongó 1903f: 330). | 1797: „a Templom szőlőinek ezek a neveik: 1. *Boldog Anya*, 2. *Fekete Hegy*, 3. *Köves Hegy*, 4. *Kosár*” (SVL I:58).

Kossuth-borház ● 1932: „*magashegyi borház*”, Kossuthé volt (ÜtiK 67). | 1958: a *magashegyi meleg-oldalon Kossuth Lajos borháza* állott, romjai még ma is láthatók (Tamaskó 26).

Köves-hegy ♣ 1966: ~, -re: szőlőhegy. ● 1505: *Keweshegy*: szőlőhegy (Bándi 1985:718). | 1567: *Köves hegy* (Dézsma). | 1611: „Az *Köves hegyen* négy szőlő”: a ref. egyház birtokában (Lib Red 35). | 1617: „az *Köves Hegy Zölöt*” (VK 39). | 1619: „Az *Köveshegyen* waion zöl... Egyik hiwattatik *nagy Zölőnek*. Masik *utt mellieke Zöl*... Harmadik *Zinna Zöl*... *Faze-kas zöl*” (Dongó 1903f:328). | 1620: „Az *Keoves Hegy zeoleott*” (Akk 1911:294). | 1620: „az *keoves Hegyi Zeoleo*” (Akk 1912:66). | 1620: szőlők a „*Magos Hegyen*, *Veres Haraszton*, *Keoves Hegyen*, *Szár Hegyen*” (Akk 1912:67). | 1625: „szőlő vagyon az *Köves hegyen*” (S.vir IV-1001/p). | 1629: „országutat csináltak a *köveshegyi szőlőjére*”, panaszkolva a ref. pap az egyházlátogatóknak (Akk 1901: 310). | 1660: „*Köves* nevű *Szöllő Hegyen*” (S.vir IV-1001/p). | 1660: „a *Köves hegyen*” szőlőjét adja (Akk 1901:343). | 1662: „a *Köves* nevű *szőlőinek*...” (Akk 1901:215). | 1669: „*Sator allya Uyhellyi Köves és Sator Hegyen* levő Promonthoriumunkon” (Akk 1897: 290). | 1685: „*köveshegyi szőlőj*” (VK 203). | 1691: „*vettek az Keöveshegyen* egy darabka *Szöllöt*” (VK 226). | 1693: *Köves Hegy*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1695: „a *Köves hegyi*, *Bári hegyi* és *Vár allyai*... szőlit” (VK 250). | 1698: „Egy darab szőlőjüket ött száz magyar forintokban, az mi *Nema* és *Köves hegy* nevű Promonthoriumunkon” eladták (Város Könyve, Akk 1909:348). | 1701: „vinearum in *Köves-hegy* et *Kati-hegy*” (Akk 1906:343). | 1703: „in promontorio oppidi Újhely ~ dicto” (Akk 1906: 344). | 1725: ~: itt van a *Csoma* nevű szőlő, amely a Szirmayaké (Akk 1900:276). | 1728: „in *Sátor et Köveshegy* promontorio” (Dongó Akk 1907: 179). | 1740: „*Köves hegy* nevű Promonthoriumán Situaltatott *Batka* nevű Promonthoriumán” (S.vir IV-1001/p). | 1746: „in Promontorio *Köveshegy*” (Akk 1907:339). | 1752: „vineae in promontorys *Varallya*, *Sátor*, *Köveshegy*” (Akk 1907:339). | 1759: *Köves-hegy*: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908: 311). | 1770: a *Köveshegyen* 21 dénár a napszám (Balassa 1991:253). | 1786: Az újhelyi *Köveshegyen* május 18-24-én kapáltak (Balassa 1991:234). | 1780: „2 szőlő, melynek edjike a *Magos hegyi* Promonthoriumon a masika pedig a *Köves hegyen* vagyon” (S.vir IV-1001/p). | 1797: „a Templom szőlőinek ezek a neveik: 1. *Boldog Anya*, 2. *Fekete Hegy*, 3. *Köves Hegy*, 4. *Kosár*”; *Köveshegyen*: a r. kat. templom szőlője eladásra kerül (SVL I:58). | 1795: „in territorio Újhelyiensis, in tractu *Köves-Hegy*”: a Kazinczyak szőlőinek egyike a „*Köveshegy* őrzésben” volt (Akk 1912:85). | 1800 k.: „a’

Köves hegy allyára, 's *Tarda Patakára* menő határt" (SVL IV.3). | 1802: „ex monte Köves hegy”; *Köves hegy* (SVL I.79). | 1810: *Köves hegy* (SVL III.303). | 1811: „Termett 1811. a' Köveshegyen 5 ½ hordó szín borom, 6 putton aszúm” (KazLev IX:103). | 1813: „Ell adta Szép-Halmon lakos Tekintetes Kazinczy Ferencz Ur a' Köveshegyen lévő Szőlőjét” (Akk 1912:329). | 1822: *Köves hegy* (Kolosy). | 1822: „az Köves Hegyen lévő szőlőjüket” (SVL II.28). | 1830: *Köves hegy allya*: 578-585. sz. (SVL I.122). | 1835: *Köves Hegy*; *Köveshegyen*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1906: *Köveshegy dűlő*: Grósz Gyula szőlőjében vizsgálgják a pusztulás okát (Högye 1989:104). | 1913: „Városunk határának nyugati oldalán szőlőhegyek vannak, u. m. *Magashegy* (510 méter magas), *Szár-hegy* (*Kopaszhegy*), *Várhegy* (337 m.), *Köveshegy*, *Sátorhegy* (461 m.) stb. Legjobb bor terem a *Várhegy*, *Köveshegy* és *Sátorhegy* déli oldalán fekvő szőlőkben” (Keleti 25). | 1997: ~: dombszerű terület a *Fekete-hegy* D-i lábánál, több kis csúcsa közül a legmagasabb 168 m, szőlős- és gyümölcsösök kertek borítják (Hegyessy 18). □ 1873: *Köves hegy* (U 131). | 1875-6: *Köves h.* (KatFelm 4667/2; 4667/3). | 1953: ~ (Kat25). | 1969: ~ (Kat 10). | 1980: ~ (Tt). | 1980: ~: hegy, ill. *Köveshegy*: külterületi településrész Újhely határában (MFT). | 1999: ~ (Vtk). = *Kis-Köves-hegy*; *Nagy-Köves-hegy*.

Közép-Káté ● 1810: *Közép Káté*: szőlő (SVL III. 303). | 1822: „az Középkátéi ültetés szőlőjüket”; 1923: „az Közép Kátéi szőlőjét”; 1825: „az Közép Kátéi Pr-on” (SVL II.28). | 1835: *Közép Káté*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *Közép Káté*: szőlő (SVL Öszeírás). | 1846: *Közép Káté* 462 ½ kapás szőlő (Örzesek). | 1852: *Közép Káté*: III. oszt., 143 kapás szőlő (Högye 1989:9). | XIX: *Közép és nagy káté*: 50 h III, 42 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). □ 1866: *Közép káté* (C). | 1877: *Közép Káté* (Birt). | 1873: *Közép Káté* (U 131); 1876: *Közép Káté* (U 132); 1883: *Közép Káté* (U 133). = *Káté*; *Kis-Káté*; *Nagy-Káté*.

Közép-Szár-hegy ● 1810: *Köz. Szárhegy*: szőlő (SVL II.21). | 1825: „*Közép Szár Hegyi Promonthoniumon*”; „a' *Közép Szárhegyi* örszében” (SVL II:28). | 1838: *Közép Szár hegy*: szőlő (SVL Öszeírás). | 1846: *Közép Szár Hegy* 177 kapás szőlő (Örzesek). | XIX: *Közép szárhegy*: 14 h III., 1 h IV., 16 h V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1903: *Közép Szárhegy*: 3249-3301. hrsz (TK II). | 2005: *Középszárhegy*: szőlődűlő, kódja: 12 (Hegybiro). □ 1866: *Közép Szárhegy* (C). | 1877: *Közép Szárhegy* (Birt). | 1876: *Középszárhegy* (U 132). | 1900: *Kis-, Közép- és Nagy-Szárhegy*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: „Régi különböztetés szerint volt: *Alsó-, Közép- és Felső-mező*” (Dongó Akk 327). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Kis-Szár-hegytől* K-re, a *Nagy-Szár-hegytől* Ny-ra. = *Szár-hegy*.

Lantos-szőlő ● 1618: „az *Lantos Szőlőt* vőtte volt” (VK 65). | 1618: „az *Lantos szeoleot* vőtte volt”: akkor Dókuzs Mihályé volt (Akk 1910: 81).

Magas-hegy ♣ 1966: ~, -re: hegy, erdő; állítólag az 1214-ben itt élt Mogus nevű vitéztől; a nép *Morgó-hegynek* is nevezi, utoljára 1834. okt. 15-én reggel 7 és 8 óra között morgott (Barnáné, Koncz). ● 1336: *Mogosheg*: szőlő (Bándi 1985:692). | 1351: *Mogos-heg*: szőlő (Bándi 1985:693). | 1391: *Magas hegy*: szőlő (Bándi 1985:698). | 1393: „in monte *Magas*”: szőlő (ZsOt I:461). | 1393: *Magas hegy*: szőlő (Bándi 1985:699). | 1426: *Magas hegy*: szőlő (Bándi 1985:704). | 1567: „in *magos hegy*” (Dézsma). | 1590: Dobó Krisztina újhelyi jobbágyai vallják, hogy „az ~et Bányácska felől és az *Ztvát* [*Száva*] ezen bányácskiak, újhelyiek és ardóiak, patakiak közönséggel éltek és bírták” (Járási 1997:1). | 1611: „Az *Magas hegy*nién is vagion [rét], mellynec neve *Pazmany Laczia*”: a ref. egyház birtokában (Lib Red 35). | 1617: *Magos, Magus*: ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:312). | 1617: *Magos, Magus* (Dongó Akk 1907:188). | 1618: „az *Magas Hegj szőlőiet*” (VK 58). | 1618: *Magos hegyen* (Akk 1907:332). | 1618: „Vagion az *Magas Hegien* Egi Pin-cze” (Akk 1910:83). | 1619: „Reet... Az *Magas hegy* kozot egy darab, kit hiwnak *Paszman Lacznak*” (Dongó 1903f:328). | 1632: „Horvat György uramnak a *magas hegyen* vagon egy pénzen vött szőlője” (Dienes 2000:208). | 1688: „*Magos hegyen*” (VK 213). | 1692: *Magos hegyen* (VK 233). | 1693: „az *magos hegyen Ungvár* feket egy darab szőlőt”; „a *Magos Hegyi Szőlőit*” (VK 237,238). | 1693: *Magos Hegy*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1730: „A többi [szőlő]: *Bogliosi* vagy *Magashegy* és *Szárhegy* borát a hegyaljai harmadosztályúnál alábbvalónak tartják, csupán házi fogyasztásra valók” (Bél 399). | 1733: „az *Czepe* vagy *magoshegy* oldalon” (VK 459). | 1759: *Magos hegy*: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). | 1777: „az *Magos hegy felé*”: határjárásban (Akk 1912:63). | 1780: „2 szőlő, mellynek edjike a *Magos hegyi* Promontoriumon a masika pedig a *Köves hegyen* vagon” (S.vir IV-1001/p). | 1783: „in Promontoria *Magos hegy* situatam” (S.vir IV-1001/p). | 1787: *Magos-hegy*: szőlőösszeírásban (SVL III.59). | 1799: a szőlők „terméseit *Magas hegye* alatt épült kőpintzékben sok esztendőig eltarthatják” (Vályi 3:557). | XVIII. vége: *Magos-hegy*: a város legmagasabb hegye, hajdan tűzhányó (Dongó 1906:302). | 1800: *Montis Magashegy* (I.113). | 1800 k.: „az *magos hegynek* töviben lévő forrás” (SVL IV.3). | 1810: *Magos hegy* (SVL III.303). | 1820: „a' *Magas Hegynek Nagy Czepei* Örszésében lévő Szőlőjét” (SVL II.28). | 1821: „az *Magas Hegynek Alsó Motsári* örszésében lévő ősi Szőlőjüket”; „az *felső Motsári* Örszésében a' *Magas Hegyen* lévő Szőlőjét”; „az *Magas Hegynek Nagy Czepei* örszésében lévő Szőlőjeiket”; 1822: „Az *Magas Hegynek felső Motsári* Örszésében lévő Szőlőjét”; 1826: „az *Magas Hegynek Nagy Czepei* Örszésében lévő Szőlőjeiket” (SVL II.28). | 1822: „altissimus est *Magos-Hegy*”: a legmagasabb hegy; „in *Montis Magos Hegy*” (Kolosy). | 1834: *Magos hegy*: a hegy morajlása előzte meg a földrengést; szállóigévé lett: „Morog a *Magos hegy*” (Borovszky 1905:145). | 1835: *Magos Hegy*: elparla-

gosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *Magos hegy*: szőlő (SVL Őszeírás). | 1848: *Magoshegy* (Majer 207). | P: *Magoshegy*: hegy. | 1865: a rege szerint a hegyekben élő nimfa a tündér Perillát „a mostani, ugynevezett ~ből iszonyú tüzet bocsátva, kedvesével együtt a Sátor-hegye alá temetése el” (Mitrovics, Akk 1896:245). | 1873: a 91 éves Katona Dénest „lábai ez idén is felvitték még a Sátorhegyhez közeleső 'Magoshegyre'” (Toldy Ferenc FővLapok III.2: 219). | 1889: „a Magashegy északi lábánál fekvő 'Torzsás' erdőbe” (Zú VI.9). | 1899: *Magoshegy*: 510 m, „S.-A.-Újhely mellett” (Czakó 68). | 1899: „a Várhegy, Sátorhegy, Hajagos, Magoshegy és Kopaszka-hegy egy kört képeznek és maradványait képezik a hajdani vulkán kráter-falainak” (Siegmethe 130). | 1903: *Magas hegy*: 4625-4651. hrsz (TK II). | 1903: *Magoshegy* (Dongó 6). | 1905: *Magos hegy* (Borovszky 144). | 1909: „Az újhelyiek Magosnak ejtik, nem Magasnak”; „a Magoshegy lábán sorakoznak a legjobb kutak”; „legszébben látszik Magos ötös hegycsoportja Borsi felől”; „a Magos, a Borzhegy, a Sátorhegy, a két Kopaszka és a Várhegy csakugyan körben állnak” (Czirbusz I:1-2). | 1911: „nemcsak a Néma-hegy mellett, hanem a Sátor-, Vár-, Halagos-, Szár- (Kopaszka) és Magoshegy körül is voltak olyan tanyák, parasztházak (villák)” (Dongó Akk 140). | 1913: „Városunk határának nyugati oldalán szőlőhegyek vannak, u. m. *Magashegy* (510 méter magas), *Szárhegy* (Kopaszhegy), *Várhegy* (337 m.), *Köveshegy*, *Sátorhegy* (461 m.) stb.” (Keleti 25). | 1926: *Magoshegy* (Kálniczky, Akk 36). | 1932: *Magashegy*: a népnyelven *morgó hegy*, tűzhányó; legutoljára *morgott* 1834. okt. 15-én reggel, 39 kémény omlott össze; a hegyet az 1214-ben itt élt Mogus nevű vitéz után nevezték el (ÜtiK 52). | 1934: „Sátoraljuújhely határában emelkedik hét csúcs: a *Magashegy*, *Boglyoska*, *Hajagos*, *Szárhegy* (Kopaszka), *Sátorhegy*, *Várhegy* és *Némahegy*, amelyeket a közfelfogás helytelenül tart kialudt vulkánoknak. Siegmeth Károly, jeles földrajztudósunk szerint ezek a hegyek egy kialudt vulkánnak részei, falai, amit a hegyeknek koralakú elhelyezése igazol” (Kontraszty III). | 1935: ~: a kékkel jelzett turistaút vezet erre (Zú IV:21). | 1936: ~ É-i oldalán *sílesiklópálya* létesítését kezdeményezik a turisták (JkvS 55,147). | 1937: *Magashegy*: 510 m, kilátóval (Szepesi 3). | 1941: „legnagyobb a *Magashegy* kúpja (510 m)” (Bánkúti 5). | 1954: „a ~ enyhén meredek oldalán heverésztünk, ahonnan Borsin túl Királyhalmecig láttunk a ragyogóan kék ég alatt” (Czigány 1998:279). | 1958: ~: lekopott andezitsátor (Tamaskó 112). | 1958: *Magashegy*: nevét az 1212-ben itt élő Mogus vitéz után nyerte; kialudt vulkán, „utoljára 1834. okt. 15-én *morgott* a hegy földrengés és lávaszivárgás kíséretében”, „a legutolsó kisebb méretű földrengés 1925-ben volt” (ÜtiK 82,184). | 1961: „*Magashegy*. A nép nyelvén '*morgóhegy*', tűzhányó... A hegyet az 1214-ben itt élt Mogus nevű vitéz után nevezték el” (Fülöp 43). | 1965: „[A nimfa] tüzet bocsátott ki a ~ből” (Baktai). | 1983: ~: a csúcson lévő kilátóból körpanorámában gyönyörködhetünk (Friskyák 175). | 1993: „Szerencsétlen ~

már olyan, mint kopaszodó aggastyán, annyi fát kivágtak rajta” (ÜK 5:26). | 1996: ~ (Tardy 164). | 1997: ~: az újhelyi hegyek legmagasabb pontja, 514 méterre az Adriai-tenger szintje fölött, csúcson kilátó és televíziós átvíró adó, innen indulnak az É-i irányú pályák, bükkös erdővel, D-i és K-i oldalán szőlők, gyümölcsösök, hétvégi házak (Hegyessy 16-17). | 1998: *Magoshegy* (Czigány 1998:34). | 2002: ~: sí- és szánkópályák várják itt a vendégeket (Városok 43). □ 1860: *Magoshegy* (Kat Felm). | 1866: *Magoshegy*, *Magos hegy* (C/5,9,10, 15,20). | 1875-6: *Magas h.* (KatFelm 4667/ 2). | 1873: ~ (U 131); 1876: *Magos hegy* (U 132); 1883: *Magos hegy* (U 133). | 1927: ~: hegy (Vtk). | 1928: *Magas h.* (Kat75 4667). | 1944: *Magas hegy*: 510 m (Kat50). | 1969: ~ (Kat10). | 1974: *Magas-h.*: 509 m (Tt). | 1980: ~: 514 m (Tt). | 1980: ~ (MFT). | 1988: ~ (Vtk). | 1988: *Magashegy*: az Erdőgazd. területén (ETK). | 1994: ~: 514 m (Vtk). | 1997: ~ (Hegyessy 14). | 1999: ~ (Vtk). ■ *Hegy*, szőlőterület a város Ny-i határában. → *Kis-Magas-hegy*.

Magas-hegyi-szőlő ● 1620: „A *Magas Hegi Zeleotf*”; „Az *Magos Hegy* zeolet *Pincet* is ... birja holtig” (Akk 1911:152,294). | 1806: *Magashegyi Szőlő* (SVL III. 303).

Magas-hegy-oldal ♣ 2003: *Magoshegyoldal*, -ra. ● 1733: „az *Czepe* vagy *magoshegy oldal*on” (VK 459). | 1830: „*Magos Hegy Oldal*”: (SVL I.122). | 1973: *Magashegy-oldal*: meredek fejtűs szőlő; talaja sziklás, törmelékes, gyenge minőségű, a termőföld nem haladja meg az 50 cm-t; a *Magas-hegy* felsőbb oldala (Szőlők). □ 1973: *Magashegy-oldal*: szőlőterület (Szőlők).

Máté pap-szőlő ● 1619: „*Fazekas szőlő*. Zomszedgia nap nyugatrol *Mathe pap* [szőleje]”: a szerző megjegyzése: „Talán Szepsi Laczkó Máté, Lórántffy Mihály uramnak udvari papja” (Dongó 1903f:328).

Matolay úr szőlője ● 1830: „*Matolay Úr Szőlője* fellett”: 153-160. sz. (SVL I.122).

Medve-szőlő ♣ 1973: ~, -be.: szőlő; nevét állítólag a végében lévő medve alakú szikláról kapta (Koncz). ● 1777: „Gróf Aspermond ur *Cselejke* és *Medve* nevezett két szőlői között”: határjárásban (Akk 1912:63).

Meleg-oldal ♣ 1966: *Melegoldal*, -ba: hegy, szőlő (Koncz). ● 1694: „az *Meleg oldal*on” (VK 244). | 1695: „atták el a *melegh oldal*on lévő szőlőeket” (VK 249). | 1735: a pataki iskola zálogba adja az újhelyi *Melegoldal* nevű hegyen lévő szőlőjét Nagy Istvánnak (Zsoldos 408). | 1787: ~: szőlőösszeírásban (SVL III.59). | XVIII. vége: *Melegholdal*: hegy (Dongó 1906: 302). | 1810: *Meleg oldal* (SVL III. 303). | 1822: *Meleg Oldal*: hegy (Kolosy). | 1830: *Meleg Ódal*: 161-164. sz. (SVL I.122). | 1900: *Meleg-Oldal*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1932: *Melegoldal*: hegy, aljában van a *Tintás-kút* (ÜtiK 54). | 1958: a *magashegyi melegoldalon* Kossuth Lajos borháza állott (Tamaskó 26). | 1973: *Meleg-ódal*: D-i hegyoldal, szőlő; a *Magas-hegy* legjobb bortermő területe, mennyiségileg nem, de minőségileg kiváló termést hoz e talaj; nevét fekvéséről kapta (Szőlők). □

1968: ~; *Tepla straň*: dűlőnév Ktoronyán (K68). | 1973: *Meleg oldal*: szőlő a *Magas-hegy* D-i lejtőjén (Szőlők). ■ Kistoronya határában is volt ~ nevű szőlőterület; a név előtagja a D-i fekvésre utal. → *Kis-meleg-oldal*; *Nagy-meleg-oldal*

Mocsár-dűlő ● 1617: *Mocsár*: ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:312). | 1617: *Mocsár* (Dongó Akk 1907:188). | 1635: „ac *Mochiar* vocatis”: *Mocsár* nevű szőlőhegy (Akk 1905:275). | 1693: „vötte a *Mocsár*-ban lévő szénjét” (VK 239). | 1694: „*Mocsárba* lévő szőlőjét” (VK 244). | 1716: „vették a' *mocsári* kertyeiket nyolc magyar forintokon” (VK 329). | 1729: „egy darabka szőlőskét az *Mocsárban*” (VK 426). | 1810: ~: szőlő (SVL III.303). | 1822: „az *Motsári* Pásztorságban lévő Szőlőjüket” (SVL II.28).

Mocsárka ● 1973: ~: alacsony hegyoldal, szőlő, hiv. nevén *Mocsár*. (Szőlők). □ 1883: *Motsarka* (U 133). | 1973: ~: szőlőterület a *Ceprétől* D-re (Szőlők).

Nagy-Bányi-hegy ● 1810: *N. Bányihegy*: szőlő (SVL II.21). | 1820: *Nagy Bányi Hegyen* szerzett Szőlőjüket”, „az *Nagy Bányi Hegyen* lévő... Szőlőjüket”, 1826: „az *Nagy Bányi Hegyen*” (SVL II.28). | 1821: „*Nagy Bányi hegyen* lévő szőlőjében”, „az *Nagy Bányi Hegyen* lévő szőlőjét”, 1823: „az *Nagy Bányi Hegyen*” (SVL II.28). | 1846: *Nagy Bányi Hegy* 368 kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Nagy Bányi hegy*: II. oszt., 302 kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: *Nagy bányi hegy*: 26 h III., 15 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Kis és Nagy Bányi-hegy*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Nagy bányi hegy*: 4486-4624. hrsz (TK II). | 2005: *Nagy Bányi-hegy*: szőlődűlő, kódja: 15 (Hegybiró). □ 1866: *Nagy bányi hegy* (C/14,15). | 187?: *Nagy bányi hegy* (Birt). | 1875-6: *Nagy bányi h.* (KatFelm 4667/2). | 1876: *Nagy bányi hegy* (U 132); 1883: *N. Bányi hegy* (U 133). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, az *Esztáva* szomszédságában. → *Bányi-hegy*; *Kis-Bányi-hegy*.

Nagy-Boglyoska ● 1787: *N. Bogloska*, *Nagy Boglyoska*: szőlőösszeírásban 470-476. sorszám (SVL III. 59). | 1797: *Nagy Bogloskán*: a r. kat. templom szőleje eladásra kerül (SVL I:58). | 1810: *N. Boglyoska*: szőlő (SVL III.303). | 1823: „az *Nagy Boglyoskán* lévő Szőlőjét”, „a' *Nagy Boglyoskai* Promontheoriumon lévő Déz-más Szőlőjét” (SVL II. 28). | 1838: *N. Boglyoska*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Nagy Boglyoska* 381 kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Nagy Boglyoska*: I. oszt. 296 kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: *Nagy boglyoska*: 22 h I., 20 h II., 2 h III. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Kis és Nagy Bogloska*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Nagy boglyoska*: 3424-3452. hrsz (TK II). | 1903: ~: a *Vár-hegy* nyúlványa (Dongó 10). | 2005: *Nagy Boglyoska*: szőlődűlő, kódja: 14 (Hegybiró). □ 1866: *Nagy Boglyoska* (C). | 187?: *Nagy Boglyoska* (Birt). | 1873: *Nagy Boglyoska* (U 131); 1876: *Nagy boglyoska* (U 132). ■ Hegy, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Kis-Boglyoskától* D-re. → *Boglyoska*.

Nagyboldogasszony □ 1883: ~ (U 133). → *Boldog-anyaszőlő*.

Nagy-Cepré ● 1810: *N. Czepré*: szőlő (SVL III. 303). | 1810: *N. Czepré*: szőlő (SVL II.21). | 1820: „a' *Magas Hegynek Nagy Czepréi* Örzésében lévő Szőlőjét” (SVL II.28). | 1821: „az *Magas Hegynek Nagy Czepréi* Örzésben lévő Szőlőjeiket”, 1826: „a' *Magas Hegynek Nagy Czepréi* Örzésében lévő Szőlőjét” (SVL II.28). | 1835: *Nagy Czepré*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *N. Czepré*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Nagy Czepré* 514 ½ kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Nagy Czepré*: III. oszt., 316 1/2 kapás szőlő (Högye 1989:9). | XIX: *Nagy czepré*: 7 h IV., 33 h V. oszt. szőlőterület (Kat Ir). | 1900: *Kis és Nagy Czepré*: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Nagy Czepré* (TK II). | 2005: *Nagyczepré*: szőlőterület, kódja: 13 (Hegybiró). □ 1873: *Nagy Czepré* (U 131); 1876: *Nagy czepré* (U 132). | 1953: ~ (Kat25). | 1969: ~ (Kat10). | 1994: ~: domboldal, a *Magas-hegy* szoknyaterülete (Vtki). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Magas-hegy* lábánál, a *Kis-Ceprétől* K-re. → *Cepré*; *Kis-Cepré*.

Nagy-Fekete-hegy ● 1830: „*N. fekete Hegyi* szőlők között az Úton keresztül”. (SVL I.122). | 1838: *N. Fekete hegyen*: szőlő (SVL Öszveírás). → *Fekete-hegy*.

Nagy-Kácsárd ● 1851: „*Nagy Katsárdi* Szőlők alatt” (Határleírás).

Nagy-Káté ● 1727: „in Promonotorio oppidi S. A. Ujhely *Nagy Káté* vocato” (Akk 1907:179). | 1787: ~: szőlőösszeírásban (SVL III.59). | 1810: *Nagy Káté*: szőlő (SVL II.21). | 1821: „*Nagy Kátéi* Promontheoriumon lévő Szőlőjét”, „az *Nagy Kátén* lévő szőlőjeiket”, 1822: „az *Nagy Kátéi* Promontheoriumon”, „az *Nagy Kátén* lévő Ültetés Szőlőjét”, 1824: „az *Nagy Kátéi* Promontheoriumon”, 1825: „*Nagy Kátéi* Promontheoriumon” (SVL II.28). | 1835: *Nagy Káté*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *N. Káté*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Nagy Káté* 516 ½ kapás szőlő (Örzések). | 1851: „a *Nagy Kátéi* szőlők aljában kettős határdomb” (Határleírás). | 1852: *Nagy Káté*: III. oszt., 424 kapás szőlő (Högye 1989:9). | XIX: *Közép és nagy káté*: 50 h III, 42 h IV. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1928: *Nagykáté*: az elszakított vidéken (Est 577). □ 1866: *Nagy Káté*: Nbári felé (C/8). | 187?: *Nagy Káté* (Birt). | 1873: *Nagy káté*: Nbári felé (U 131); 1873: *Nagy Káté* (U 187); 1876: *Nagy Káté* (U 132); 1883: *Nagy Káté* (U 133). ■ Domb, szőlő a város ÉK-i határában, a *Kátétól* D-re. → *Káté-hegy*; *Kis-Káté*.

Nagy-Kazinczy ● 1767: „A *Kazinczy*-nevet Sátoralja-Ujhely szőlőhegyein két 'törtvény' nevezete viselte, t. i. a *Kis-Kazinczi* és a *Nagy-Kazinczi*. Múltó lenne, ha azoknak a 'Kazinczi-törtvények'-nek mai szőlőbirtokosai fölújítanák... a feledtség parlagából azokat a történeti jelentőséggel bíró szőlő nevezeteket” (Dongó 1904: 40). | 1810: *N. Kazinczi*: szőlő (SVL II.21). | 1838: *N. Kazinczi*: szőlő (SVL Öszveírás).

Nagy-Köves-hegy ♣ 2006: ~, -re. ● 1767: újhelyi szőlők „helyrajzi sorrendben: Oremus, Baksí, Kis-Kazinczy, Nagy-Köves hegy, Nagy-Kazinczi, Alsó Köves hegy 'cum Némahegy' stb.” (Dongó 1904:40). | 1787: N. Köves Hegy, ~: szőlőösszeírásban (SVL III.59). | 1810: N. Köves hegy: szőlő (SVL III.303). | 1810: N. Köveshegy: szőlő (SVL II.21). | 1825: „Nagy Köves Hegyen lévő Szőlőjét” (SVL II.28). | 1838: N. Köves-hegy; N. Köves hegy: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: Nagy Köves Hegy 317 ½ kapás szőlő (Örzések). | 1852: Nagyköves hegy: I. oszt., 408 ½ kapás szőlő (Högye 1989: 8). | XIX: Nagy köves hegy: 30 h I., 17 h II., 1 h III. oszt. szőlőterület (Katr.). | 1900: Kis és Nagy Köves hegy: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: Nagy köves hegy: 3725-3760. hrsz (TK II). | 1973: Nagy-Köveshegy: domb, szőlő, talaja sárgás színű, köves, törmeléken; kőbányákat is nyitottak itt (Szőlők). □ 1866: Nagy köves hegy (C). | 1877: Nagy köves hegy (Birt). | 1876: Nagy Köves hegy: a Kis-Köves-hegytől É-ra (U 132); 1883: Nagy Köves hegy (U 133). | 1928: N. Köves h. (Kat75 4667). | 1973: Nagy-Köveshegy: szőlő a Sátor-hegytől D-re, a Kis-Köves-hegytől É-ra (Szőlők). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában a Sátor és a Szemszűrő között. ➔ Kis-Köves-hegy; Köves-hegy.

Nagy-Meleg-föld ● 2005: Nagy Melegföld: szőlő-
dűlő, kódja: 16 (Hegybíró).

Nagy-Meleg-oldal ● 1810: N. Melegoldal: szőlő (SVL II.21). | 1824: „az Nagy melegoldalon lévő Szőlőjét” (SVL II.28) | 1835: Nagy Meleg oldal: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: N. Meleg oldal: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: Nagy Meleg Oldal 237 kapás szőlő (Örzések). | 1852: Nagy Melegoldal: III. oszt., 124 kapás szőlő (Högye 1989:9). | XIX: Nagy meleg oldal: 11 h III., 5 h IV. oszt. szőlőterület (Katr.). | 1903: Nagy meleg oldal: 3047-3076. hrsz (TK II). | 1996: ~ (Tardy 165). | 2005: Nagy Melegoldal: szőlődűlő, kódja: 17 (Hegybíró). | 2006: Nagy-melegoldal (Védett érékek). □ 1866: Nagy meleg oldal (C/16). | 1877: Nagy meleg oldal (Birt). | 1876: Nagy melegoldal: a Magas-hegy D-i lejtője a Szár-hegy felé (U 132). ■ Hegyoldal, szőlőterület a Magas-hegy oldalában, a Tompa-kő és a Veres-föld között.

Nagy-Szár-hegy ● 1787: Nagy Szár hegy: szőlő-összeírásban 349-374. sorszám (SVL III.59). | 1810: Nagy Szárhegy: szőlő (SVL III.303). | 1810: N. Szár-hegy: szőlő (SVL II.21). | 1825: „a' Nagy Szár Hegyi Promonthoriumon lévő Szőlőjüket” (SVL II.28). | 1835: N. Szár Hegy: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: Nagy Szárhegy: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: Nagy Szár Hegy 345 ½ kapás szőlő (Örzések). | 1852: Nagy Szárhegy: II. oszt., 212 kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: Nagy szárhegy: 25 h II., 3 h III., 7 h IV. oszt. szőlő (Katr.). | 1900: Kis-, Közép- és Nagy-Szárhegy: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: Nagy Szárhegy: 3338-3387. hrsz (TK II). | 1932: Nagyszárhegy: aljában van a Kovács-villa (ÜtiK 16). □ 1866: Nagy Szárhegy (C). |

1877: Nagy Szárhegy (Birt). | 1876: Nagy Szárhegy (U 132). ■ Hegy, szőlőterület a város Ny-i határában, a Kopaszkatól D-re, a Közép-Szár-hegytől K-re. ➔ Kis-Szár-hegy; Szár-hegy.

Néma-hegy ♣ 1966: ~, -re. ● XIV: „Zách Klára ... a Mártonfia hegyére ment lakni... És mert azután soha senkivel nem váltott egy árva szót sem: a környékbeliek mindnyájan azt hitték, hogy ő néma. Attól az időtől fogva azután a Mártonfia hegyét Némahegy-nek nevezte a nép, így nevezik ma is” (Füredi Ármin, Akk 1906:187). | 1617: ~: Molnár Andrásnak volt szőleje itt (ÜL). | 1693: Néma Hegy: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1698: „Egy darab szőlőjüket ott száz magyar forintokban, az mi Néma és Köves hegy nevű Promontoriumunkon” eladták (Város Könyve, Akk 1909:154). | 1752: „Sok szép Szőleje van körül a' Hegyeken / Szem szűrő, Néma hegy kap a' Lengyeleken, / Orémus, Tompa kő a' jó Kupetzeken” (Ember 60). | 1759: Némahegy: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). | 1767: „a két Kazinczi nevű 'tőtvény' vagyis 'örzés' az Oremus meg a Néma-hegy között feküdt éspedig ilyen helyrajzi sorrendben: Oremus, Baksí, Kis-Kazinczy, Nagy-Köves hegy, Nagy-Kazinczi, Alsó Köves hegy 'cum Némahegy' stb.” (Dongó 1904:40). | XVIII. vége: Némahegy (Dongó 1906: 302). | 1810: Néma hegy: szőlő (SVL III.303). | 1810: Néma hegy: szőlő (SVL II.21). | 1822: Néma Hegy (Kolosy). | 1823: „Néma Hegyen lévő Szőlőjét”; „az Néma hegy alatt lévő Ortás földgyn”; 1824: „az Néma hegyi Promonthoriumon lévő Szőlőjüket”, 1825: „a' Néma hegyen lévő Szőlőjét” (SVL II.28). | 1830: „A' Néma hegy alatt az Ország útonn felől” (SVL I.122). | 1838: Néma Köves hegyen: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: Néma Hegy 179 ½ kapás szőlő (Örzések). | 1852: Néma hegy: II. oszt., 186 kapás szőlő (Högye 1989:8). | XIX: Néma hegy: 8 h II., 31 h III., 8 h IV. oszt. szőlőterület (Katr.). | 1899: Némahegy: 173 m., „S.-A.-Újhely mellett” (Czakó 68). | 1899: „A néma-hegyen túl fekvő szőlőkbe 1 órai időzssel 2 korona 60 fillér” a bérkocsik díja (176/99. I. szabr. 93). | 1900: ~: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: Néma hegy: 3628-3685. hrsz (TK II). | 1903: Némahegy (Dongó 6). | 1909: Némahegy: 173 m magas (Czirbusz II:1). | 1913: Némahegy: bányájából fekete gránitköveket termelnek ki (Keleti 25). | 1932: Némahegy: eleinte (1214) a vm. első ispánja után Mártonhegyi, 1330 körül itt tanyáztak Zudar rablóvezér hívei, s aki kezükbe került, néma lett, mint a sír; az ősmagyaroknál pénztárt is jelentett a néma szó, s a monda szerint a hegy lábánál kincsek vannak elásva; az 1860-as években találtak is ékszereket egy szőlőrigolirótnál (ÜtiK 52). | 1934: „Sátorlajúhely határában emelkedik hét csúcs: a Magashegy, Boglyoska, Hajagos, Szárhegy (Kopaszka), Sátorhegy, Várhegy és Némahegy” (Kontraszty III). | 1941: Némahegy (Bánkúti 7). | 1958: ~: az óriási tűzhányónak kis mellékkitörése lehetett (Tamaskó 112). | 1961: Némahegy (Fülöp 43). | 1973: Némahegy: hegy, szőlő; a szőlők nagy része kipusztult, a sekély termőréteg

miatt, amely alatt sziklapad van. A népmonda szerint a várból elűzött „fehér papokat” itt fogták el, s kivágták a nyelvüket, innen az elnevezés (Szőlők). □ 1860: *Némahegy* (KatFelm). | 1866: *Némahegy*; *Néma hegy* (C). | 187?: *Néma hegy* (Birt). | 1873: *Néma hegy* (U 131); 1876: *Néma hegy* (U 132); 1883: *Némahegy* (U 133). | 1928: *Néma h.* (Kat75 4667). | 1944: *Néma-h.* (Kat50). | 1953: ~ (Kat25). | 1969: ~ (Kat 10). | 1973: *Némahegy*: szőlőterület a Nagy- és Kis-Köves-hegytől K-re (Szőlők). | 1980: *Némahegy*: hegy (Tt). | 1997: ~ (Hegyessy 14). | 1999: ~ (Vtk). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában a Köves-hegytől K-re.

Oremusz ♣ 1966: ~, -ra: szőlő, 1667-ben Báthory Zsófia építtetett a dombtetőn fogadalmi kápolnát, amelynek homlokzatán 'Oremus' volt olvasható; benne állítólag Zrínyi Ilona is imádkozott fiáért; Ferdinánd parancsára széthányták. A hagyomány szerint ennek a hegynek a borából készítette az első aszúborat a XVII. sz. első felében Szepesi Laczkó Máté udvari tiszteletes (Barnáné). ● 1635: „Nem véletlen dolog tehát, hogy az aszúbor a Sátorlajújhelyi *Oremus* dűlőben állította elő Szepesi Laczkó Máté, mert tudta, hogy a felfedezésével Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna előtt is érdemeket szerez”; „a sárospataki vár pincéjében 1835-ben már több hordó aszúbor volt” (Takács Béla, ÚK 1992:1.13). | 1648: *Oremus szőlőt* adományozza Báthory Zsófia a pálosoknak (Borovszky 1905). | 1693: *Oremus*: a pataki uradalom majorsági szőlője (OL UC 429.d. fasc 41, no. 22). | 1704: „*Oremus* Fedőinek szüret után a Derék szűllőt fedvén szakmány 30 magyarforint” (Balassa 1991:255). | 1713: „50 ember az *Oremusban*”; „*Oremus szőlőben*” (Balassa 1991:193, 219). | 1739: „*Baksa*”, másképp ~-hegy S.-A.-Újhely” (Akk 1926: 133). | 1748: *Oremus*: 284 szedő és 34 puttonos dolgozott együtt a kincstári szőlőben (Balassa 1991: 381). | 1752: „Sok szép Szőlője van körül a Hegyeken / *Szem szűró, Néma hegy* kap a Lengyeleken, / *Oremus, Tompa kő* a jó Kupetzeken” (Ember 60). | 1759: *Oremus*: „Allodiales Vineae”, urasági szőlő (Akk 1908:311). | 1767: „a két *Kazinczi* nevű 'tötvény' vagyis 'örzés' az *Oremus* meg a *Némahegy* között feküdt éspedig ilyen helyrajzi sorrendben: *Oremus, Bak-si, Kis-Kazinczy, Nagy-Köves hegy, Nagy-Kazinczi, Alsó Köves hegy* 'cum *Némahegy* stb.” (Dongó 1904: 40). | 1838: *Oremus Várallya*: szőlő (SVL Őszveírás). | 1846: *Oremus* 544 kapás szőlő (Őrzések). | 1852: *Oremus*: I. oszt. 414 ½ kapás szőlő (Hőgye 1989:8). | 1869: *Borház* ~: 978. hsz. 2 lakóval (Népsz). | XIX: *Oremus*: 41 h I., 142 h II., 11 h III. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: ~: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 1903: *Oremus* (TK II). | 1934: a sűjhelyi Kegyesitanító rendi gimnázium cserkész csapata az *Oremuson* rendezte meg cserkész avató ünnepségét (Zú VI.17). | 1950-es évek: *Oremus szőlő*: állt még a borház, melyben a helyi hagyomány

szerint az első aszú készült; később lebontották (Balassa 1991:463). | 1958: Az *Oremusz* szőlőről azt tartotta a hagyomány Kazinczy idejében, hogy Lorántffy Zsuzsanna ott készítette az első aszúborot (Tamaskó 26). | 1973: ~: hegyoldal, szőlő, a környék legjobb bortermő területe, itt állítottak először elő aszút az 1500-as években; talaja vörös, humuszban gazdag, fekvése következtében a napsütés hosszú időn át éri. A népmonda szerint a várból elűzött „fehér papok” itt könyörögtek bűneik bocsánatáért, innen származik az elnevezés (Szőlők). | 1983: ~: más néven *Popelyás*, ahol Báthory Zsófia kápolnát emeltetett (Frisnyák 221). | 1994: a *Várhegy* és a *Sátor-hegy* nyergében ott van előtünk az *Oremus-dűlő*, amelynek terméséből a hagyomány szerint Szepesi Laczkó Máté először készítet aszúborat az 1620-as években (Fehér 16). | 2000: *Oremus-dűlő*: 10 ha szőlőt ültet itt a Tokaj-Oremus Kft. (Bacsó 58). | 2005: *Oremus hegyi szőlő*: nevét egykori tulajdonosáról, a IV. Béla király idején Magyarországra települt olasz *Oremus* családról kapta; *Oremus* István „ludimagister” volt Újhelyben a XV. sz.-ban; a szőlő álamosítás révén a sűjhelyi Szőlészeti és Borászati Technikum tulajdonába került, itt volt a tangazdaság (Berenchi 8). | 2005: *Oremus*: szőlődűlő, kódja: 18 (Hegybiró). □ 1866: *Oremus* (C/21). | 187?: *Oremus* (Birt). | 1873: *Oremusz* (U 131); 1876: *Oremus* (U 132). | 1973: ~: szőlő (Szőlők). | 1997: *Oremusz-dűlő* (Hegyessy 14). ■ Szőlőterület a *Vár-hegy* D-i lejtőjén.

Piarista-szőlő ● 2001: ~: kiváló minőségű szőlőterület a *Vár-hegy* DK-i oldalán, a műút mellett, borházzal; területét 1945-ben az állam vette át, később a szőlészeti technikum *Tangazdasága* újította fel s építette ki csapadékgyűjtő rendszerét; jelenleg kisebb parcellákra bontva magánkézben van (ÚL 315).

Rongos-Fekete-hegy ● 1852: *Rongos Fekete hegy*: II. oszt., 187 kapás szőlő (Hőgye 1989:8).

Sátor ● 1609: „Az *Satoron* egy mas mellett kettő [szőlő]” (Dongó 1903f:328). | 1611: „Az negyedik szőlő vagion az *Satoron*...” „Ezeket mostan az fő Pastor bírja”; „régenten... az *Sator* is egészen a Caplansaghoz voltanac”; a ref. egyház birtoka; „Az *Satoron* egy mas mellett kettő”: szőlő a ref. egyház birtokában (Lib Red 33,35). | 1624: „az *Satori Szőlő*” (VK 133). | 1643: „*Sator* nevű U.hely szőlő hegyen” (1900:276). | 1662: „szőlő vagyon az ~on” (S.vir IV-1001/p). | 1690: „Saturallya Uyhely Mezeo Várossa Saator nevű Promontorján” (VK 208). | XVIII: „Az *Satori szőlő*...” (Akk 1926:134). | 1703: „az újhelyi promontóriumon egy *Sátor* nevű szőlője” (Bánkúti 1989: 25). | 1728: „in *Sátor* et *Köveshegy* promontorio” (Dongó Akk 1907:179). | 1784: „Adták el... az *Satoron* lévő *Fejér* nevezetű szelejeche” (Akk 1911:355). | 1797: ~on: a r. kat. templom szőlője eladásra kerül (SVL I:58). | XVIII. vége: ~: hegy, „a melynek teteje kifeszített sátorot ábrázol, oldalán várakhoz hasonló kiemelkedéssel” (Dongó 1906: 302). | 1810: ~: szőlő (SVL III. 303). | 1822: ~: hegy (Kolosy). | 1846: ~ 398 kapás szőlő (Őrzések). | XIX: ~: 19 h I., 13 h II., 11 III. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900:

~: a város egyesített hegyközségének része (ZL IV-1004-18 3.d). | 2005: ~: szőlődűlő, kódja: 20 (Hegybíró). □ 1866: ~ (C/15). | 1877: ~ (Birt). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, az Oremusztól Ny-ra.
→ Sátor-hegy.

Sátor alja ● 1973: *Sátoralja*: a Sátor-hegy aljában fekvő, D-i fekvésű szőlőterület, talaja vulkáni eredetű tufa (Szőlők). □ 1973: *Sátoralja*: szőlőterület a Sátor-hegy D-i, DK-i lejtőjén (Szőlők).

Sátoraljaújhegyi szőlőhegyek ● 1759: „Promontoria huius oppidi Vinearum [ennek a mezővárosnak szőlőtermő hegyei]: 1. Káté, 2. Bárihegy, 3. Magos hegy, 4. Szárhegy, 5. Boglyoska, 6. Várhegy, 7. Sátor-hegy, 8. Köveshegy, 9. Feketehegy, 10. Veresharasz, 11. Esztáva, 12. Bárihegy, 13. Némahegy” (Akk 1908: 311). | 1759: „A mezővárosnak szőlőtermő hegyei: Káté, Bári-hegy, Magoshegy, Szárhegy, Boglyoska, Várhegy, Sátorhegy, Köveshegy, Feketehegy, Veresharasz, Esztáva, Bányihegy, Némahegy, mely mind-ezekről az Tekintetes Földes Uraságnak quinta jár, amiből nem részesül sem a Király, sem a Káptalan...” (Högye 1986:136). | 1772: „Szőlő Hegyek vagynak, melyeknek nagyobb részében jó finum Bor Lengyel Országban való kereskedésre terem” (SVL Oppidi). | 1799: „Szőlőhegyei [Újhelynek] hírese, a' melyeknek terméseit Magas hegye alatt épült köpintzékben sok esztendőig eltarthatták” (Vályi 3:557). | XIX: *Sátor alja Újhely szőlő dűlők*: Kis káté, Közép és nagy káté, Galambos, Oremus, Sátor, Nagy köves hegy, Vjőka, Szemszűrő, Kis köves hegy, Néma hegy, Alsó fekete hegy, Felső fekete hegy, Kis bányi hegy, Bancsi, Alsó veres haraszt, Felső veres haraszt, Alsó esztáva, Felső esztáva, Nagy bányi hegy, Kis czepe, Nagy czepe, Felső mocsár, Alsó mocsár, Boda, ompakó, Nagy meleg oldal, Veres föld, Kis szárhegy, Közép szárhegy, Dörzsi, Nagy szárhegy, Kis boglyoska, Nagy boglyoska (Katlr). | 1934: ~: a Magas-hegyről DNY felé láthatók (Kontraszty III). □ 1883: *Szőlőhegyek* (U 133). | 1927: *Szőlő-hegyek*: több helyen a város belterületétől Ny-ra (Vtk).

Sátor-hegy ♣ 1966: ~, -re.: alakjáról kapta nevét (Koncz). ● 1200: Anonymus a ~-et nevezte meg a pataki uradalom K-i végpontjának (Szűcs 1993:35). | XIII: A *Saturhyg* környékén szállott meg és települt le a következő 11 község: *Terra Borsu* (Borsi), *Bysta* (Biste), *Czêke*, *Czhergeu* (Csörgő), *Kolbasa* (Kolbása, Rakotytástanya), *terra Cozma* (Kozma), *Potok* (Sárospatak), *Turul* (Toronya), *Satureleu* (*Wyhel, villa nova*) (Sátoraljaújhegy), *Wyl* (Vily), *Zemlin* (Zemplén) (Akk 1900: 5). | 1567: „in monte Sator”; „vineto Sator”; „in monte Sathor” (Dézsmá). | 1619: „Az Sator és Vaár [hegy] kösöt egy Zeoló. Zomszedgia eszakrol Czere” (Dongó 1903f:328). | 1643: „meli darab szőlő parlagostul vagion Sator nevű Uihely szőlő hegien” (Akk 1905:189). | 1669: „Sator allya Uyhellyi Köves és Sator Hegyen levő Promonthorionunkon” (Akk 1897:290). | 1685: *Sátor hegyen* (VK 204). | 1693: *Sator Hegy*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1697: „itt az újhe-

lyi Sátor nevű promontóriumon” (Város Könyve, Akk 1909:154). | 1752: „vineae in promontorys *Varallya, Sátor, Köveshegy*” (Akk 1907:339). | 1752: „*Újhely*, lásd meg, nyugszik nagy *Sátor hegy* mellett” (Ember 59). | 1754: „*Sátor és Várhegy* közt levő szőlőjét” (VK 586). | 1759: *Sátorhegy*: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). | 1799: *Sátor hegye* alatt (Vályi 3:556). | 1822: „a monte *Sátor*” (Kolosy). | 1824: „az *Sátor Hegy*nek *Kis Kazinczi* nevű őrzésében” (SVL II:28). | 1830: „A' *Vár és Sátor hegyek* közt délre”: 869-872. sz. (SVL I.122). | 1846: „Csürkös *Sátorhegyek* nyílt szomszédságában” (Tompá 1994:I:77). | 1848: *Sátorhegy* (Majer 207). | 1852: *Sátor hegy*: I. oszt., 330 kapás szőlő (Högye 1989:8). | 1859: „Zendüljön a *Sátorhegy* orma” (Tompá 1994:I: 287). | 1860: *A Ronyva* „nyugati oldalán szép alakú trachithegyek emelkednek, az egyiket alakja miatt *Sátorhegy*nek nevezik s erről vette jelzőjét a város” (Hunfalvy II:273). | P: *Sátor hegy*. | 1903: *Sátor*: 3511-3564. hrsz (TK II). | 1865: a rege szerint a hegyekben élő nimfa a tündér Perillát „a mostani, ugynevezett *Magas-hegy*ből iszonyú tüzet bocsátva, kedvesével együtt a *Sátor-hegye* alá temetése” (Mitrovics, Akk 1896:245). | 1897: *Sátorelő* vagy *Sátoralja*: „En úgy képezem, hogy a mai *Május*kut környékén s még felebb és jobbjebb a *Sátorhegy* déli lejtőjén” feküdt (Dongó, Akk 4). | 1898: a *Vár-hegy* „folytatását képező koporsó- vagy házfödél-alakú hegy nyerte a '*Sátorhegy*' nevet” (Kossuth, Akk 17). | 1898: „a *Sátor* keleti nyergére a *feketehegyi tisztásig*” (Kossuth, Akk 18). | 1899: *Sátorhegy*: 461 m., „S.-A.-Újhely mellett” (Czakó 68). | 1899: „a *Várhegy, Sátorhegy, Hajagos, Magoshegy és Kopaszka-hegy* egy kört képeznek és maradványait képezik a hajdani vulkán kráter-falainak” (Siegmet 130). | 1903: ~: „Mint ma nevezzük: *Sátor*. Pompásúl ráillik a neve, mert... úgy fest, mint egy óriási méretű tábori sátor”; erdeiben obszidián pengéket, nyílhegyeket találtak (Dongó 1903: 3,23). | 1905: *Sátorhegy*: érdekes alakú hegy (Borovszky 148). | 1909: „a *Magos, a Borzhegy, a Sátorhegy, a két Kopaszka és a Várhegy* csakugyan körben állnak”; „a lecsapott tetejű és oldalú *Sátorhegy*”; „a koporsófödél alakú *Sátorhegy*”; „a *Sátorhegy* alakjáról kapta nevét” (Czirbusz I:2;II:1). | 1913: „Városunk határának nyugati oldalán szőlőhegyek vannak, u. m. *Magashegy* (510 méter magas), *Szárhegy* (*Kopaszhegy*), *Várhegy* (337 m.), *Köveshegy, Sátorhegy* (461 m.) stb. Legjobb bor terem a *Várhegy, Köveshegy és Sátorhegy* déli oldalán fekvő szőlőkben” (Keleti 25). | 1926: „*Újhely* felé, túl a *Bodrogon*, kéklik a *Sátorhegy* kúpja. A hegy alatti páston itt vertek sátozt a honszerzők” (Akk 112). | 1926: „a messzeségbe bámult, a *Sátorhegyek* irányába” (Komáromi 211). | 1928: *Sátorhegy* (Est 568). | 1934: „*Sátoraljaújhegy* határában emelkedik hét csúcs: a *Magashegy, Boglyoska, Hajagos, Szárhegy* (*Kopaszka*), *Sátorhegy, Várhegy és Némahegy*” (Kontraszty III). | 1934: „Az augusztusi orkán, mely be szokta fejezni a rekkenő magyar nyarat, kidühöngte magát s a *Sátorhegy* pipálta a felszálló ködöt” (Hegedűs Lóránt, NY/22). | 1935: „A körülöttünk levő hegyek: Sá-

torhegy, Várhegy és a Ronyván túl a Zempléni Sziget-hegység csúcsai (Szathmáry 21). | 1958: ~: lekoppott andezitsátor (Tamaskó 112). | 1958: *Sátorhegy*: jellegzetes vulkáni alakulat, „itt terem a környék legjobb bora, erről a hegyről kapta a város a nevét” (ÜtiK 89, 183). | 1965: a sziklák maguk alá temették Perillát és szerelmét; azon a helyen áll a ~ (Baktai). | 1997: ~: kettős csúcsú (459 és 417 m) hegy, a két csúcs között DK-i irányban futó keskeny gerinccel; majdnem a csúcsig művelték egykor, a Ny-i oldal kevésbé meredek, itt és délen tölgyes borítja (Hegyessy 13,15). □ 1784: *Satorb[erg]* (KatFelm). | 1860: *Sátorhegy* (KatFelm). | 1866: *Sátor* (C). | 1875-6: *Sátor h.* (KatFelm 4667/2). | 1873: *Sátor* (U 131); 1876: *Sátor* (U 132); 1883: *Sátor* (U 133). | 1928: *Sátor h.* (Kat 75 4667). | 1944: *Sátorhegy* (Kat50). | 1953: ~ (Kat25). | 1969: ~ (Kat 10). | 1974: *Sátor-h.* (Tt). | 1980: ~: 460 m (Tt). | 1980: ~ (MFT). | 1994: ~: 460 m (Vtk). | 1997: ~ (Hegyessy 14). | 1999: ~ (Vtk).

Sennyey-szőlő ● 1725: ~: szőlő a *Fekete-hegyen*, a Szirmayaké (Akk 1900:276).

Szár-hegy ♦ 2006: ~, -re. ● 1367: „vinea in monte Zaar existen” (Akk 1904:228). | 1367: „supra puteum Ders vinea in monte Zaar existen et sex Jugeribus terrae supra Tonk-Rakottya existen”: 1761-es átírásban (Akk 1907:342). | 1367: *Zar hegyen* levő szőlő (Bándi 1985: 695). | 1567: „in monte Szaar”; „in monte Szár hegy”; *Szaar hegy* (Dézsmá). | 1611: „Harmadik az Szaar hegyön egy kis szőlő...”: a ref. egyház birtokában; „Vagyon az Szaar hegyön egy szőlő”: a ref. rektor használatában (LibRed 33, 35). | 1611: „Vagyon a Szaar hegyen egy szőlő” a ref. rektor használatában; „Harmadik szőlő a Szaar hegyen vagyon” (Dienes 2000:208). | 1615: „Az Zaar hegy szeolöl”: szőlő; lábjegyzetben: „Akkor csak ‘Szárhegy’, most ‘Kopaszka’ is a neve” (Akk 1916:70). | 1617: „az Szaar Hegien az Öregh Zölő” (VK 42). | 1617: *Zaár, Szár*: kún szó, magyarul ‘kopasz’; ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906: 313). | 1618: *Szár Hegien* (VK 52). | 1619: „Az Szaár Hegyen egy kis zöllő”; „Vagyon az Szár hegyen ifju Kóvacz István szölleje allyaban egy kis szöllőczke” (Dongó 1903f:328,330). | 1620: szőlők a „*Magos Hegyen, Veres Harasztón, Keoves Hegyen, Szár Hegyen*” (Akk 1912:67). | 1639: „A harmadik szőlő vagyon a Szár hegyen” (Dienes 2000:208). | 1685: „atta örökön a Szár hegyi szölőjét” (VK 203). | 1690: „*Szár Hegyen* levő Szölleit” (VK 220). | 1692: „a Szaár Hegyi Szölőjekeket” (VK 234). | 1693: *Szár hegyen* (VK 237). | 1693: *Szaar Hegy*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1695: a *Szaár hegyen* (VK 249). | 1705: „in Promontorio Oppidi S.-A.-Újhely Szár-hegy dicto” (Akk 1907:73). | 1712: „in Promontorio Oppidi Újhely vulgo Szárhegy dicto” (Akk 1907:74). | 1730: „A többi [szőlő]: *Bogliosi* vagy *Magashegy* és *Szárhegy* borát a hegyaljai harmadosztályúnál alábbvalónak tartják, csupán házi fogyasztásra valók” (Bél 399). | 1732: *Szárhegy*: szőlő Újhelyben (Akk 1916: 32). | 1758: Özv. Görgei Andrásné Ványai Éva halála esetén az

újhelyi *Szárhegyen* lévő szölőjét a pataki iskolára hagyja (Zsoldos 409). | 1758: „in promontorio Szár-hegy” (Akk 1907: 341). | 1759: *Szárhegy*: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). | 1760: „in oppido Sátorallya-Újhely Promontorio Szárhegy vocato” (Akk 1907: 341). | 1761: „supra puteum Ders vinea in monte Zaar existen” (Akk 1907:342). | XVIII. vége: *Szárhegy* (Dongó 1906:302). | 1805: *Szárhegy*: szőlője van itt a ref. eklézsiának (Kgg IV 7:7). | 1810: *Szárhegy*: szőlő (SVL III.303). | 1810: *Prom. Szárhegy*: szőlő (SVL II. 21). | 1822: *Szárhegy* (Kolossy). | 1830: „vissza a Szár-hegyre járó gyalog úton felől”: 874-879. sz.; „Innet lefele a’ Szár hegyen Körtvélyeshez”: 880. sz. (SVL I.122). | 1838: *Szárhegy*: szőlő (SVL Őszeírás). | 1848: *Szárhegy* (Majer 207). | 1852: *Szárhegyek*: II. oszt., 235 kapás szőlő (Högye 1989: 8). | P: *Szárhegy*: hegy. | 1903: „*Szent-Györgyi féle szőlők...* a *Szárhegy* meg a *Kopaszka* lejtőinek összetalálkozó helyén” (Dongó 12). | 1905: *Szárhegy*: alatta É–D-i irányban fekszik a város; „*Szárhegynek* itt, Felsőmagyarországnak eme részén, hajdan ugyanaz a szerep jutott, mint a budapesti Gellérthegynek, mert a néphit és a babona ezt a hegyet tartotta a boszorkányok és egyéb rossz szellemek gyülekező helyének” (Borovszky 146, 148). | 1909: „a két Szár- vagy *Kopaszhegy*” (Czirbusz I.2). | 1913: „Városunk határának nyugati oldalán szőlőhegyek vannak, u.m. *Magashegy* (510 méter magas), *Szárhegy* (*Kopaszhegy*), *Várhegy* (337 m.), *Köveshegy*, *Sátorhegy* (461 m.) stb.” (Keleti 25). | 1916: „a ‘*Melegoldal*’ és ‘*Szárhegyi*’ megrongált tutak helyreállítása” (JkvS 326). | 1928: *Szárhegy*: kirándulóhely (Est 577). | 1934: „Sátoraljaújhely határában emelkedik hét csúcs: a *Magashegy*, *Boglyoska*, *Hajagos*, *Szárhegy* (*Kopaszka*), *Sátorhegy*, *Várhegy* és *Némahegy*” (Kontraszty III). | 1935: „Jobbról emelkedik a *Szárhegy* vagy *Kopaszka*. Tetején egy hatalmas kőgüla van, melynek homlokzatán a városból is jól látható a kettős kereszt s a gula ornán az ‘*Országzászló*’; „A *Szárhegyet* az utolsó kitérések lerakódásai töltötték fel” (Szathmáry 19,21, 22). | 1937: *Szárhegy* (ZN 21). | 1941: *Szárhegy* (Bánkúti 6). | 1958: „A *Szárhegy* [...] meg a *Boglyoska* szőlői között terültek el az 1697. évi felkelő köznemesek birtokai” (Tamaskó 26). | 1958: *Szárhegy* (ÜtiK 82,96). | 1973: *Szárhegy*: hegy, D-i, DK-i lejtőin nagyobb kiterjedésű szőlő, melynek termése korán ér; neve kopaszágára utal (Szőlők). | 1983: ~: „régebi vulkán kráterében utóvulkáni tevékenység révén keletkezett” (Frisnyák 216,220). | 1997: ~: 345 m-es, lekerekített csúcsú nagy domb, félkörben a magasabb hegyek ölelik körül; régen csúcsáig szőlőterület volt, ma erdő borítja, tetején gyepek; egyesek ezt is *Kopaszkanak* nevezik; oldalában kanyarog a *Kálvária útja*, az út mellett két nagy dácit kőfejtő, a tetőn kápolna (Hegyessy 17). | 2002: ~: 345 m magas, itt a *Szent István-kápolna* (Városok 43). □ 1973: *Szárhegy*: szőlőterület (Szőlők). | 1974: ~ (Tt). | 1980: ~, *Szárhegy* (Tt). | 1980: ~ (MFT). | 1988: ~ (Vtk). | 1997: ~ (Hegyessy 14). = *Kis-Szár-hegy*; *Közép-Szár-hegy*.

Szava-hegy • 1383: *Staua hegyen* fekvő szőlő (Bándi 1985:696). | 1390: *Zauahege* (*Zava hege*) (Zs. Ot. 1516). | 1390: *Zaua hege* (FNESz⁵: 2:535). | 1390: „ad montem... *Zauahege*”; „mons, alius mons, tertius mons *Zavahege*”: az *Esztáva* (279 m), *Kis-Száva* (416 m) és *Száva-hegy* (478 m) hegyláncával azonos *három Száva hegy* (Szűcs 1993:15;35). | 1401: „ad montem similiter *Zawahege* nominatum” (SVL I:3, 1806-i másolat). | 1477: *Zthawa*: szőlőhegy (Bándi 1985:713). | 1567: „in monte *Sztawa*”; *Ztawa*; *Sztawa* (Dézsma). | 1590: Dobó Krisztina újhelyi jobbágysai vallják, hogy „az ~et Bányácska felől és az *Ztávát* [*Száva*] ezen bányácskai, újhelyiek és ardóiak, patakiak közönséggel élték és bírták” (Járasi 1997:1). | 1617: *Zawa*: ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:313). | 1777: „*Száva* nevezetű Hegy alatt”: határjárásban (Akk 1912:61). | 1785: „a *Száva hegy* alatt más Hontsik rakattatott”: határjárásban (Akk 1912:64). | 1804: „ex valle montis *Száva*”; „ad *Silvam Száva*” (SVL I.79). | 1830: „a’ *Bányi-hegy* és *Száva köz*é” (SVL I. 122). | 1846: „*Száva hegynek* járó szőlők” (SVL I.79). | 1851: „S. Nagy Pataki *Száva hegyből* vezető” utak (Határleírás). | 1983: *Száva-hegy* (Frisnyák 173, 223). □ 1875-6: *Száva h.* (Kat Felm 4667/ 2). | 1928: *Száva h.* (Kat75 4667). | 1980: ~ (MFT).

Szemszűrő • 1694: ~: szőlő (Akk 1902:36). | 1752: „Sok szép Szölleje van körül a’ Hegyeken / *Szem szűrő*, *Néma hegy* kap a’ Lengyeleken, / *Orémus*, *Tompa kő* a’ jó Kupetzeken” (Ember 60). | 1810: ~: szőlő (SVL II. 21). | 1838: *Szemszűrő*: szőlő (SVL Öszveírás). | XIX: ~: 13 h I., 32 h II. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: ~: a város egyesített hegyközségének része (Zlt IV-1004-18 3.d). | 1903: *Szemszűrő* (TK II). | 1932: *Szemszűrő*-szőlők: pálos szerzeteseket csonkítottak meg itt 1650-ben (Ambrózy, ÚtiK 65). | 1958: a *Vióka* és ~ dűlők a Rákóczi uradalomhoz tartoztak (Tamaskó 26). | XIX-XX.: *Szemszűrő-dűlő*: gr. Wallis Gyuláné a birtokosa (ÚL 373). | 1973: *Szemszűrő*: hegyoldal, szőlő a *Fekete-hegy* DK-i lejtőjén; napsütötte terület, ahol korán érik a szőlő, jellemző az aszúsodás, jó a talaj. A népmonda szerint a várból elűzött, elfogott „fehér papoknak” itt büntetésből kiszúrták a szemét, innen az elnevezés (Szőlők). | 2005: ~: szőlődűlő, kódja: 19 (Hegybiró). □ 1866: ~ (C/20). | 1876: ~: a *Fekete-hegy* alatt (U 132). | 1973: ~: szőlőterület a *Fekete-hegy* és a *Köves-hegy* között (Szőlők). ■ Szőlőterület a város Ny-i határában, a *Fekete-hegy* oldalában.

Seniorok szőlői • 1619: „*Seniorok Szőlői*. Vagion az *Szárhegyen* egy *Czombos* (v. *Czompós*?) nevű szőlő, melyet az mi kgimes Urunk eó Nga es Uyhely varossa három szaz forinton vet” (Dongó 1903f:330).

Szentgyörgyi-féle szőlők • 1903: *Szent-Györgyi féle szőlők*: „a *Szárhegy* meg a *Kopaszka* lejtőinek összetalálkozó helyén” (Dongó 12).

Szirmay-szőlő • 2003: *Szirmay-szőlő*, -be: a Szirmay család szőlőbirtoka a *Néma-hegy* mögött az 1930-as években; itt lakott egy Arakelow nevű dús-

gazdag orosz herceg, aki a kommunizmus elől menekült ide (Meczner Gyula). • 1740: „*Szirmay György* Ur maga *Szőlőből*” (Balassa 1991:77).

Taj-hegy • 1611: „Az eggic szőlő az *Thai hegyen*...”: a ktoronyai ref. egyház birtokában (Lib Red 41). | XIX: *Tajhegy*: szőlőterület Ktoronya határában (Kat Ir). □ 1883: *Tajhegy* (U 133). | 1968: *Taj hegy*; *Taj-hegy*; *Hradok*: dűlőnév Ktoronyán (K68).

Tokos-hegy • 1966: ~, -re: szőlőhegy (Koncz). • 1670: ~: szőlő; Kazinczy Péter elcsérlette veresharaszti szőlőjét a ~ Mézesmalom lévő szőlőjére (Akk 1904:351).

Tompa-kő • 1611: „Vagion az *Tompa kővön* egy szőlő...”: a ref. egyház birtokában (LibRed 33). | 1609: „Az *Tompa kővön* egy szőlő, szomszedgia alol Feren-czi” (Dongó 1903f:327). | 1620: „az mely Zeolo az *Tompa keoveon* vagyon” (Akk 1912:65). | 1620: „Az *Tompa keo Zeoleo* Baynok Thamase volt” (Akk 1912:194). | 1680: „*Tompa Kővön*... egy darab szőlőt” (VK 221). | 1686: „*Tompa Kővi* uton”; „*Tompa Kővi*... szőlőjében” (VK 207). | 1690: „*Tompa Kővön* lévő Rész szőlőskéjét” (VK 220). | 1691: „*Tompa kővön* lévő Szőlőjekeket”; „vették a *Tompa Kő* alatt a *Bodába* lévő szőlőjekeket” (VK 226,227). | 1694: „vette a *Tompakővön* lévő szőlőjét” (VK 242). | 1695: „*Tompa Kővön* egy szőlőt” (VK 250). | 1713: „vinea vulgo *Tompa Kővön* lévő dicta in oppido Ujhely” (Akk 1907:74). | 1735: „in Promontorio *Tompakő* situata in oppido Sator-Allya-Ujhely” (Akk 1907:180). | 1752: „Sok szép Szölleje van körül a’ Hegyeken / *Szem szűrő*, *Néma hegy* kap a’ Lengyeleken, / *Orémus*, *Tompa kő* a’ jó Kupetzeken” (Ember 60). | 1753: „*Tompa Kővön* lévő szőlője” (VK 575). | 1787: *Tompa Kő*: szőlőösszeírásban (SVL III. 59). | 1810: *Tompa kő*: szőlő (SVL III. 303). | 1810: *Tompakő*: szőlő (SVL II. 21). | 1825: „a’ *Magas hegynek Tompakői* nevű Örzésében lévő Szőlőjét” (SVL II.28). | 1835: *Tompa kő*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *Tompakő*; *Tompa kővön*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Tompakő* 384 kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Tompakő*: II. oszt., 293 kapás szőlő (Hőgye 1989:9). | XIX: *Tompakő*: 8 h II., 21 h III., 12 h IV., 3 V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1903: *Tompakő* (TK II). | 1927: ~ (Akk 113). | 2005: ~: szőlődűlő, kódja: 21 (Hegybiró). □ 1866: *Tompakő* (C/16). | 187?: *Tompa kő* (Birt). | 1873: *Tompa Kő* (U 131); 1876: *Tompa Kő* (U 132). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Bodától* D-re, mára részben beépült.

Toronyai-szőlők • 1899: „a *Toronyai szőlők*be egy órai várakozással 4 korona” a bérkocsik díja (176/99. I. szabr. 94). | 1937: „A híres *toronyai szőlők*ben olyan asszu termett és terem ma is, mely az évek hosszú során a legnemesebb itallá for ki, melyet méltán mondhatnak a világ legnemesebb és legtisztább nedűjének” (Zú I:24).

[Újhelyi allodialis szőlők] • XVIII: A pataki uradalom allodialis szőlőinek kb. egyhamadát az újhelyi szőlők tették ki: *Oremus*, *Várallya*, *Meszszelátó*, *Boglyoska*, *Dörsik* (Ravasz 1938:35).

Újhelyi promontórium ● 1571: „in Promontherio Ujhelyiensis” (Akk 1904:339). | 1579: „in promontorio oppidi Patak Ujhelyi dicti” (Akk 1905:58). | 1683: „Ujhelyi promontorys vocatis” (Akk 1906:246). | 1687: „in promontherio oppidi Sator-Allya-Ujhelyi dicti” (Akk 1906:247). | 1700: „in Promontorys oppidi Ujhelyi” (Akk 1906:247). | 1703: „az újhegyi promontoriumon egy Sátor nevű szőlője” (Bánkúti 1989:25). | 1749: „pro vinea Veres Péter szőlője nuncupata in Promontorio oppidi S.-A.-Ujhelyi” (Akk 1907:339).

Újhelyi szőlő ● 1800: „ad vineas Ujhelyienses” (I.113). | 1813: „az Újhelyi szabad legjobb hegyen fekvő szőlőt adta birtokomba. Ez a' szőlő előttem igen kedves, mert 1670 óta mindég Kazinczi birtok volt, 's oly bort terem mint Mád, Tállya és Tarczai” (KazLev X:340). | 1873: 1093 szőlőbirtokos, 60 hektár szőlőterület a filoxera előtt (Balassa 1991:331). | 1891: Az újhegyi szőlők többsége teljesen tönkre ment (Zú VI.14). | 1899: „Fedett bérkocsi a szőlőbe 1 órai időzéssel 2 korona” (176/99. I. szabr. 93). | 1900: Az újhegyi szőlők védelmére a birtokosok 18 viharűző agyútelepet készítenek felállítani Újhely és a környéki települések, (Balassa 1991:370-1).

[Újhelyi szőlők] ● 1852: Alsó Esztáva, Alsó Mocsár, Alsó Veresharasz, Báncsi, Boda, Csalánban, Dörzsik, Felső Esztáva, Felső Mocsár, Felső Veresharasz, Kis Bányi hegy, Kis Boglyoska, Kis Czepe, Kis Káté, Kis Melegoldal, Kisköves hegy, Közép Káté, Nagy Bányi hegy, Nagy Boglyoska, Nagy Czepe, Nagy Káté, Nagy Melegoldal, Nagy Szárhegy, Nagyköves hegy, Néma hegy, Oremus, Parlag Fekete hegy, Rongos Fekete hegy, Sátor hegy, Szárhegyek, Tábla, Tompakó, Veresföld, Vióka; I. oszt.: 2396 kapás, II. oszt.: 3493 1/2 kapás, III. oszt.: 1989 kapás, „a város határában található összes szőlő 7878 1/2 kapás” (Högye 1989:8-9).

Vár alja ● 1567: „in warallia”; varallia; Varalla; var allia; varallai (Dézsma). | 1618: „az Var alliai Szoloiert” (VK 57). | 1624: „az kett Varallja felett”: két szőlő a Váralján; „Talán a piaristák szölege közül, vagy épp annak a helyén?” (Akk 1915:262). | 1629: „Az Harangozók szőlője az Váralján elpusztult”, ref. egyházi tulajdon (Akk 1901:310). | 1662: „a Vár allya nevű Promontoriumon” (Akk 1901:215). | 1665: Váralja szőlőt adományozza Báthory Zsófia a pálosoknak (Borovszky 1905). | 1685: „a Vár allyai Szőlőjét” (VK 204). | 1693: Var alja: a pataki uradalom majorsági szőlője (OL UC 429.d. fasc41, no.22). | 1694: „vötte meg Várallyai Szőlőjét” (VK 243). | 1695: „a Köves hegyi, Bári hegyi és Vár allyai... szőlőit” (VK 250). | 1752: „vineae in promontorys Varallya, Sátor, Köveshegy” (Akk 1907:339). | 1759: Varallya: „Allodiales Vineae”, urasági szőlő (Akk 1908:311). | 1771: a Várallyai-szőlőben egy venyigehányó napszáma 15 dénár (Balassa 1991:225). | 1787: Várallyai: szőlőösszeírásban (SVL III.59). | 1805: Várallyai: szőlője van itt a ref. eklézsiának (Kgg IV 7:7). | 1810: Várallyai: szőlő (SVL III.303). | 1810: Prom. Várallyai: szőlő (SVL II.21). | 1811: „Várallyai ne-

vezetű [dézsmaadó szőlője a reformátusoknak] megterem kb. 15-20 hordó bort” (Högye-Kádár 2000:35). | 1824: „Eladták Széphalmon lakos Tekintetes Kazinczy Ferencz Úr és Élete Párja Nagyságos Gróf Török Sofia Asszony... az Várallyai Promontheriumon lévő... Szőlőjüket... örök árron és meg másíthatatlanul 3400 azaz háromezer négyszáz Pflorintokon vczédulák szokott vinculum alatt” (márc. 9-én) (SVL II:28) | 1835: Várallyai: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: Vár allya; Galambos Várallyai: szőlő (SVL Összeírás). → Nagy-Váralja.

Vár-hegy ● 1666: ~, -re: hegy, az itt elpusztult várról kapta nevét; azt megelőzően a Várhegy is Sátor-hegy volt (Pálóczy). ● 1611: „Vagion egy kis szőlő is az Vaar hegyen, két felől szomszedi Hartai Balint es Debreczeni Szabo Janaos”: a ref. harangozó használatában (LibRed 36). | 1619: „Az Sator és Vaár [hegy] köszöt egy Zeoló. Zomszedgia eszakrol Czere” (Dongó 1903f:328). | 1619: a harangozóknak „Egy kis Zólejek vagion az var Hegyen” (Dongó 1903f:330). | 1693: Var Hegy: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc. 41, no.22). | 1708: „Várhegyi Kőpődőkön kőgátot földöztek” (Balassa 1991:85). | 1730: „jobb termésű szőlők vannak itt a Feketehegyen, mely hosszúkás tetejével sátorként emelkedik, továbbá szomszédságában a ke-rekebb Várhegyen” (Bél 399) | 1748: „in Promontorio oppidi S.-A.-Ujhely Várhegy” (Akk 1907:339). | 1754: „Sátor és Várhegy közt levő szőlőjét” (VK 586). | 1759: Várhegy: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908:311). | XVIII. vége: Várhegy (Dongó 1906:302). | 1822: Várhegy (Kolosy). | 1824: „az Vár Hegyen lévő Szőlőjét” (SVL II:28). | 1828: Kossuth Lajos eladja Balás-házy Tamásnak a Várhegyen lévő szőlőjét báró Vé-csey Pálnak (Högye 1982:12). | 1830: „A Vár és Sátor hegyek közt délre”: 869-872. sz.; „a Vár és Boglyoska hegyek közé menvén fel”: 884-899. sz. (SVL I.122). | 1846: „Hegyalján egy magas bér / Várhegy nevet visel; / Lejtőjén a borág nő / Arany gerézdivel” (Tomba 1994:II:127). | 1848: Várhegy (Majer 207). | 1860: Koriatovics herceg „a várhegyen egy várat építtete” (Hunfalvy II:274). | P: Várhegy: hegy. | 1898: „ha Ujhely fö-lött valamelyik csúcson a XIII. században vár állott, az csakis a Várhegyen állhatott”; „őseink 'Saturholmú'-ja nem a ma Sátorhegynek nevezett hegy volt, hanem a Várhegy, s miután arra később vár épült, fölvette, az újhegyi nép ajkán a 'Várhegy' nevet” (Kossuth, Akk 17). | 1899: Várhegy: 337 m., „S.-A.-Ujhely mellett” (Czakó 68). | 1899: „a Várhegy, Sátorhegy, Hajagos, Magos-hegy és Kopaszka-hegy egy kört képeznek és maradványait képezik a hajdani vulkán krater-falainak” (Sieg-meth 130). | 1900: „a sátoralja-újhegyi Várhegy nyugati lejtőjén még mai nap is látszik egyős várfal omladéka” (Fischer 1900:347). | 1902 „A várhegyi kopár terület befásítására... 35.000 drb fenyő csemete dugványoztatott el” (Székely 15). | 1903: ~: a Sátorhegy K-i-Ny-i közvetlen folytatása (Dongó 9). | 1905: Várhegy: rajta „a hegyoldalon vezető hajdani szerpentinútak ma is világosan látszanak” (Borovszky 148). | 1909: Várhegy; „a Magos, a Borzhegy, a Sátorhegy, a két Kopaszka

és a *Várhegy* csakugyan körben állnak"; „A *Várhegy* (337 m.) pl. alulról kúposnak látszik, de a *Sátorhegy*ről nézve ennek is határozottan sátor alakja van” (Czirbusz I:2;II:1). | 1911: „nemcsak a *Néma-hegy* mellett, hanem a *Sátor-, Vár-, Halyagos-, Szár-(Kopaszka)* és *Magos-hegy* körül is voltak olyan tanyák, parasztházak (villák)” (Dongó Akk 140). | 1913: „Városunk határának nyugati oldalán szőlőhegyek vannak, u. m. *Magashegy* (510 méter magas), *Szárhegy (Kopaszhegy)*, *Várhegy* (337 m.), *Köveshegy, Sátorhegy* (461 m.) stb. Legjobb bor terem a *Várhegy, Köveshegy és Sátorhegy* déli oldalán fekvő szőlőkben” (Keleti 21,25). | 1927: *Várhegy* (ZN 24). | 1927: „Az Országos Gyermekvédő Liga... gyermeküdülőttelepet szándékozik létesíteni”, „a létesítendő telep megközelítésére egy cca 6 km új kocsitutat épített, amely út a *Májuskút völgyéből* kiindulólág a *Várhegy és Sátorhegy* északi lejtőjén fordulók közbeiktatásával a *Kisnyugodón* keresztül lesz a *Tatárkán* létesítendő telephez vezetendő” (JkvS 260). | 1934: „*Sátoralja*új hely határában emelkedik hét csúcs: a *Magashegy, Boglyoska, Hajagos, Szárhegy (Kopaszka), Sátorhegy, Várhegy és Némahegy*” (Kontraszty III). | 1935: „menjünk fel az itt előttünk levő *Várhegyre*” (Szathmáry 19,20,21). | 1941: *Várhegy* (Bánkúti 6). | 1958: ~: lekopott andezsátor (Tamaskó 112). | 1973: *Várhegy*: hegyoldal, szőlő; a tatárjárás előtt favár állt a tetőn, IV. Béla felhívására emeltek az új helyiek kővárat a hegyre, amelyet a fehér papok garázdálkodásának felszámolása után a kurucok romboltak le; e várról kapta a hegy a nevét. A népmonda szerint „fehér barátok” éltek itt az 1600-as években, akik kirabolták, fosztogatták a népet, s csak a Rákóczi-szabadságharc kitörésekor számoltak le velük. (Szőlők). | 1983: *Várhegy* (Frisnyák 215). | 1994: „A vár a *Sátoroshegyek* együttesének DK-i szélén emelkedő alacsonyabb, máig is *Várhegynek* nevezett kúpján épült” (Détszhy 1994:10). | 1997: ~: 340 m magas hegy, „tetején az egykori új helyi vár romjai már alig észrevehetők, csúcsán rádió adóvevő antenna működik. Alsó része beépített kertesház övezet és szőlő... Növényzete nagyrészt ültetett idősebb feketefenyves a K-i és É-i oldalakon, míg a délies kitettségi részekben virágos körisek váltakoznak akácokkal” (Hegyessy 13). | 2000: „A *kettős kereszt* március 15-étől már jól látható a *Várhegy tetején*” (ÚK 4:20). | 2005: *Vérhegy*: szőlődűlő, kódja: 23 (Hegybiro). □ 1860: *Várhegy* (Kat Felm). | 1873: *Várhegy* (U 131). | 1928: *Vár h.* (Kat75 4667) | 1944: *Várhegy* (Kat50). | 1953: ~ (Kat25). | 1969: ~ (Kat 10). | 1973: *Várhegy*: szőlőterület (Szőlők). | 1974: *Várhegy* (Tt). | 1980: *Várhegy* (Tt). | 1980: *Várhegy* (MFT). | 1988: *Várhegy* (Vtk). | 1988: *Várhegy*: az Erdőgazd. területén (Etk). | 1994: *Várhegy*: 334 m (Vtk). | 1994: *Vár-hegy* (Vtki). | 1997: ~ (Hegyessy 14). | 1999: ~ (Vtk).

Vár-oldal ● 1692: „*Vár oldalon* lévő szőlőit” (VK 233). | 1823: „az *Vár oldali* Promonthoniumon lévő Szőlőjüket”; 1824: „az *Vár oldalán* lévő Szőlőjét”; 1826: „az *Vár oldalnak* északi oldalában lévő ortás földgyöket” (SVL II.28). | 1830: „Ismét délre a’ *Vár oldal*

tetején járó Szeker útra” (SVL I.122). | 1900: *Vároldal*: a város egyesített hegyközségének része (Zlt IV-1004-18 3.d). | 1903: *Vároldal* (TK II). | 1906: *Vároldal dűlő*: Hász Adolf 4 holdas szőlőjében vizsgálják a pusztulás okát (Högye 1989:104). | 1936: Bilanovits István *Vároldali* villaépítése (JkvS 468). □ 1866: *Vároldal* (C/21). | 1877: *Vároldal* (Birt). | 1873: *Vároldal* (U 131); 1876: *Vároldal* (U 132); 1883: *Vároldal* (U 133). ■ Szőlőterület a *Vár-hegy* oldalában.

Veres-föld ♣ 1966: *Veresföld*, -re: erdő, a föld színe vörös (Pálóczy). ● 1810: *Veres föld*: szőlő (SVL III. 303). | 1822: „az *Veres földön* lévő... Kertjét, Ortás földgyét és szilvását”; „az *Veres földön* lévő szőlőjét”; 1823: „az *Veres földön* lévő Ortás Krumpli Földgyét”; 1824: „az *Veress földi* Promonthoniumon”, „az *Veress-földön* lévő szőlőjüket”, 1825: „az *Veress földön* lévő Szőlőjét”; 1826: „a’ *Veres földi* Szőlőjét, alatta lévő Szilvásával együtt” (SVL II.28). | 1835: *Veres föld*: elparlagosodott szőlők összeírása (SVL I:54). | 1838: *Veres föld*: szőlő (SVL Öszveírás). | 1846: *Veres föld* 204 ½ kapás szőlő (Örzések). | 1852: *Veresföld*: III. oszt., 25 kapás szőlő (Högye 1989:9). | 1869: *Veres föld Lakás*: 995. hsz., 3 lakos (Népsz). | XIX: *Veres föld*: 7 h III., 2 h IV., 5 h V. oszt. szőlőterület (Katlr). | 1900: *Veres-Föld*: a város egyesített hegyközségének része (Zlt IV-1004-18 3. d). | 1903: *Veres föld*: 3081-3209. hrsz (TK II). | 1912: „a’ *Meleg Oldal* és’ *Veresföld*” szőlőkhöz vezető út rendbehozatala napirenden (JkvS 266,596). | 1936: *Veresföld* erdőrészen 903 db tölgyfa kivágásának árverése; „*Veresföld*” erdő rész (JkvS 5,387). | 1938: *Veresföld*: erdő rész (JkvS 257). | 1973: *Veresföld*: völgy, részben szőlő, gyümölcsös; nehezen művelhető magas fekvése miatt, a madarak nagy károkat okoznak a termésben; talaja vörös vulkáni törmelék; a talaj színéről kapta nevét. A népmonda szerint itt, a *Magas-hegy és a Szár-hegy* között lévő völgyben mészarolták le a várból kiűzött „fehér papokat”, az ő vérük festette vörösre a földet, innen az elnevezés (Szőlők). □ 1866: *Veres föld* (C/15). | 1877: *Veres föld* (Birt). | 1876: *Veresföld*: szőlő (U 132). | 1973: *Veresföld*: szőlőterület a *Magas-hegytől* D-re (Szőlők). | 1988: *Veresföld*: hegyoldal az Erdőgazd. területén (Etk). | 1997: ~ (Hegyessy 14). ■ Hegyoldal, erdő, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Nagy-Meleg-oldaltól* DNY-ra. = *Kis-Veres-föld*.

Veres-haraszti ♣ 1966: ~, -ra: szőlő, cserjés terület, talán a Veres család birtoka (Koncz). ● 1567: „in *veres haraszti*”; *veres haraszti* (Dézsma). | 1582: „melj zeolo Az *Veress haraszthon* Vagion” (Román 1964:17). | 1582: „az melj zeolé az *Veress haraszthon* Vagion” (Román 1964:17). | 1618: „*Veres Harazti szeoleie*beul”: nevű, a nyugati határban fekvő szőlőhegy” (Akk 1910:123). | 1620: szőlők a „*Magos Hegyen, Veres Haraszton, Keoves Hegyen, Szár Hegyen*” (Akk 1912: 67). | 1680: „*Veres Haraszton* lévő szőlőit” (VK 221). | 1690: „*Veres Haraszton Csengeri* nevű Szőlőit” (VK 220). | 1693: *Veres Haraszti*: városiak szőlője (OL UC 429.d. fasc.41, no.22). | 1695: „a *Veres haraszti* szőlő-

jek" (VK 250). | 1727: *Veresharasz*: Veres László birtokos itt (Akk 1907:179). | 1737: „In Promontorio Sato-Allya-Ujhely *Veres haraszt* dicto” (Akk 1907: 180). | 1746: „in Promontorio *Veresharasz*t” (Akk 1907:339). | 1752: *Veres Haraszt*: szőlőhegy (Ember 66; Akk 1915: 282). | 1754: „*Veres Haraszt*i Szőlőjét” (VK 580). | 1759: *Veresharasz*t: a mezőváros szőlőtermő hegye (Akk 1908: 311). | 1761: „in Promontorio S.-A.-Ujhelyiensi *Veresharasz*t dicto” (1908:44). | XVIII. vége: ~: hegy (Dongó 1906:302). | 1822: *Veres Haraszt*: hegy (Kolossy). | 1822: „a' *Veres haraszt*on 4 1/2 vékás Ortás Szántó földjét” (SVL II.28). | 1830: „A' *Veres haraszt* alatt a *Svábok földjei* mellett”: 664-682. sz.; „A *Szekér Úton* felől az *Ungvári féle földek* felé”: 683-684. sz.; „Ennek végibe az Úton felül nap nyugatnak”: 685-686. sz.; „Innét lejövén a' *Balásházy féle* réten keresztül a' *veres haraszt* alá”: 687-691. sz. (SVL I.122). | 1851: „a S. a. Ujhelyi ugynevezett *Veres haraszt*i szőlők között”; „a *Veres haraszt*i szőlőig”; „van egy mesgye föld hányas mely a *Karolyfalusi* és *Veres haraszt*i szőlő alját elválasztja” (Határleírás). | 1877: *Veresharasz*t: szőlőhegy (Ujlaki). | 1973: *Veresharasz*t: domb, szőlő; területét szántóföldtől hódították el a szőlőművelés számára, öntéstalaj van itt. A népmonda szerint itt kaszabolták le a „fehér papokat” az üldözők, a zöld haraszt vörösrre változott, innen az elnevezés (Szőlők). | 1997: ~ (Balassa-Kováts 247). □ 1875-6: *Veres haraszt* (Kat Felm 4667/2). | 1883: *Vörös haraszt* (U 133). | 1929: *Veres haraszt* dűlőben az áll. elemi iskola részére megvásárol 2 hold 1142 négyszögöl területet Kfalva képviselőtestülete (Mutató 305). | 1953: *Veresharasz*t: Kfalvától keletre, Újhely határában (Kat25). | 1973: *Veresharasz*t: szőlőterület Kfalvától K-re (Szőlők). | 1980: ~ (Tt). ■ A *haraszt* 'kocsányos tölgy, tölgyes erdő', a szláv eredetű 'terebélyes, magas tölgy' szóból alakult (TESZ; EWU). = *Alsó-Veres-haraszt*, *Felső-Veres-haraszt*.

Veresharaszt-dűlő ● 1932: ~: irtott cserjés, szőlő; annak a Veres családnak ültetése, amelynek Mátyás nevű sarja 1670-ben részt vett Wesselényi összeesküvésében, Bónis Ferenc alispán fegyveres felkelésében (Útik 54). □ 1969: ~ (Kat 10).

Vigyázó ♣ 1966: ~, *ra*: szőlő, őrhelyül szolgált, fekvése erre alkalmassá teszi (Pálóczy Sándor). □ 1873: ~ (U 131).

Vióka ♣ 1966: *Vijóka*, *-ra*: szőlő, a Rákóczi-marsó szőlője volt, régen a falu szőlője (Pálóczy). | 2003: ~: szőlő a *Néma-hegyen*; dr. Bessenyei Zénó ügyvédnek volt itt nagyobb szőlőbirtoka az 1930-as években (Mecznér Gyula). ● 1617: *Vilyóka*: vine villica; ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906:313). | 1617: *Vilyóka*: vinea villica (Dongó Akk 1907:189). | 1800: „Rózsa Márkus görög kereskedő és felesége

Marton Heléna eladja háromezer rénes forintért a *Vilyókában* lévő szőlőjét” (Borovszky 1905). | 1810: *Vilyóka*: szőlő (SVL III. 303). | 1825: „az *Vilyokai Ör*-zésben lévő Szőlőjüket”; 1826: „az *Fekete Hegy*nek *Vilyóka* nevű Részén lévő Ortás földgyöket” (SVL II.28). | 1829: „A *Viókán* bokáig ér” a hó okt. 29-én (Kazinczy 1995:280). | 1838: *Vijóka*: a város egyesített hegyközségének része (ZLT IV-1004-18 3.d). | 1903: *Vijóka* (TK II). | 1905: „A ~n a régi *Friedvalszky-féle szőlő* garadjában állott két [gesztenye] fa, melynek termése majdnem akkora volt, mint az olasz maróni, íze pedig édesebb volt az olasz gesztenyénél” (Borovszky). | 1935: ~: a sárgával ls a zölddel jelzett turistaút vezet erre (Zú IV:21). | 1958: a ~ és *Szemszúró* dűlők a Rákóczi uradalomhoz tartoztak (Tamaskó 26). | 1958: ~ (Útik 110). | 1973: *Vijóka*, *Vilyóka*: hegy, D-i fekvésű szőlő, amelyet kiirtott erdő helyére telepítettek, talaja sárgás színű, köves, törmelékes. A népmonda szerint a várból elűzött „fehér papokkal” itt vívtak meg: *Vivóka*, ebből származik az elnevezés (Szőlők). | 1993: ~: a 10. sz. helyi választókerületben (ÜKöz apr. 2). | 1997: ~: hegynyereg a *Fekete-hegy* és a *Sátor-hegy* között (Hegyessy 13). | 2005: *Vijóka*: szőlődűlő, kódja: 22 (Hegybirő). □ 1866: *Vijovka* (C/20). | 187?: *Vijovka* (Birt). | 1876: *Vijovka*: a *Fekete-hegy* alatt (U 132). | 1973: *Vilyóka*: szőlőterület a *Sátor-hegytől* D-re (Szőlők). | 1997: ~ (Hegyessy 14). ■ Hegyoldal, szőlőterület a város Ny-i határában, a *Nagy-Köves-hegy* szomszédságában.

Zsolyomka ♣ 2006: *Zsolyomka*, *-ra*. ● 1617: *Salyonka*: ősi helynév Újhely határában (Dongó 1906: 313). | 1691: „vették az *Solyonkában* lévő színjeket és Pinczéjüket” (VK 225). | 1695: „vett egy szedő színt s pinczét a *Salyankában*” (VK 251). | 1743: ~-ban (VK 519). | 1822: ~ (Kolossy). | 1909: ~ (Czirbusz I:2). | 1913: a *zsolyomkai* partszakadás helyreállítása (JkvS 342). | 1922: „a *zsolyomkai* sziklák közül”, „a ~ felől”; „a ~ sziklahasadécai közé” (Komáromi 37,39). | 1935: „A gyűrűalakú völgy pedig, a *Ronyva*, *Zsolyomka* és a *turistaházhoz* vezető út mentén, a *kráter* volt” (Szathmáry 21). □ 1866: *Zsolomka*: terület, később beépült (C). | 1973: ~: szőlőterület (Szőlők).

Zsolyomka-hegy ● 1909: *Zsolyomkai hegy* (Takács 2000:74). | 1930-as évek: „*Zsolyomka hegy* a *Bodnár völgy*gyel”: képeslap felirata (ZLT gyűjteménye). | 1932: *Zsolyomkahegy*: nevét *Salyonka* (Sólyom, Sálamon) nevű első birtokosáról kaphatta, aki itt szőlőt nyitott, pincét ásatott (Útik 54).

NYIRKOS ISTVÁN

A kiegészülés a magyar nyelvben

Az anyanyelv iránt érdeklődő magyar beszélők és az idegen nyelveket tanuló diákok vagy felnőttek körében meglehetősen ismert fogalom a szabálytalanság, a rendhagyóság vagy a sokszor velük együtt használt fogalom, a k i e g é s z ü l é s .

Nyilvánvaló, hogy a rendhagyóságra érzékeny az ember, hiszen azt várná, hogy a nyelv a (szigorú matematikai) logika szabályainak engedelmeskedik. A nyelvben azonban a nyelvi logika szabályai érvényesülnek, s ez azt jelenti, hogy az esetlegesen elvárt szabályosságoktól eltérő nyelvi formák élnek. Lássunk erre egy-két példát! Tudvalevő, hogy a magyarban a jelzöt általában nem egyeztetjük a jelzett szóval, azaz *szép házak*, *jó emberek*, vagy *szép házat*, *jó embert* formák élnek, szemben más – például indoeurópai – nyelvekkel, ahol a jelzöt általában ugyanabba az esetben tesszük, amelyben a jelzett szó van. A magyarban tehát nem *szépek házak*, *jók emberek*, illetve *szépet házat*, *jót embert* mondunk. De az ugyanilyen formákban a németben vagy az angolban egyeztetéses (kongruens) alakok találhatók, azaz a jelző felveszi a jelzett szó (eset)végződését, ha van végződése a kérdéses nyelvtani formának.

Természetesen nemcsak a németben vagy az angolban találunk ilyen nyelvi megoldást, hanem a finnben is annak ellenére, hogy rokon nyelv és szerkezeti tekintetben igen sok hasonlóságot mutat a magyarral (pl. *szép ház* finnül: *kaunis talo*, *szép házat* finnül: *kaunis-ta talo-a* (azaz tulajdonképpen *szépet házat* mondanak), *jó emberek* finnül: *hyviä ihmisiä* (tulajdonképpen: *jók emberek*). A magyarban viszont kivétel csak a mutató névmások (*ez*, *az*) jelzői szerepbe kerülésekor van, mert akkor a jelzöt is, és a jelzett szót is ragozzuk, ahogy az indoeurópai nyelvekben, azaz azt mondjuk: *ezek a házak*, *ebből a házból*, *azt a házat* stb. Ezek azonban a rendhagyóság körébe tartoznak, mivel eltérnek a jelzős szerkezetek általános alak-tani (morfológiai) megszerkesztettségének szabályaitól.

A kiegészülés azonban más kategória. A magyarban a nyelvi, grammatikai kiegészülés (szuppletivizmus, szuppláció) „az a jelenség, amelyben a paradigma (ragozási sor) nem egy, hanem több alakból válik teljessé. Például a magyar létige (és a vele azonos alakú segédige) teljes alak-sora két töből, a *van* és a *lesz* igék tövéből alkotható meg”.¹ S mivel a *van* (*vagy*, *vagyó*-, *val(a)*, *vol*-) egyetlen tövéből – az ismert mód- és időjelekkel – nem hozható létre a magyar igeragozás szabályosnak mondott valamennyi alakja (pl. a kijelentő mód jövő ideje, a feltételes mód múlt ideje és a felszólító mód jelen ideje), ezért a nyelv, a beszélő kénytelen volt más megoldást választani. Ez pedig azt jelentette, hogy a nyelvhasználat a másik létigét, a *lesz* szót (*lé-gy*, *le-tt*, *le-nne*, *le-nni*, *le-vő*) vette igénybe a másik létige paradigma sorának kiegészítésére.

¹ Nyelvi fogalmak kiesszótára A-Zs. Bp., 2000. Szerk.: Tolcsvai Nagy Gábor.

Igy jöttek létre a *lesz* ige tövének variálódásával egyrészt az ún. *t i s z t a* *lesz*-féle formák (*leszek, leszell/lessz, lesz/leszen, leszünk, lesztek, lesznek, lettem, lettél, lett/lőn -lén 'lett', lettiünk, lettetek, lettek; legyenek, légy/legyél, legyen, legyiünk, legyetek, legyenek; lennék, lennél, lenne, lennének, lennétek, lennének*, illetve *leend, levő, lévően* stb.), másrészt a két létige „keveredésével”, kombinálódásával (a *van* önálló létige funkcióváltásával, azaz segédigévé válásával) a *lettem, lettél, lett, lettiünk, lettetek, lettek volna* stb. igealakok. Megjegyzem ugyanakkor, hogy az ó- és középmagyar korban (azaz a honfoglalástól a felvilágosodásig terjedő időben) más, ma már nem vagy alig használt formák is létrejöttek (pl. *vala, lett vala, lesz vala, lett légyen* stb.), de soha nem találhatók *vagyok vala, vagy vala, volt vala*-féle alakok.² A Jókai kódexben (1372 e./1448 u.) találunk ugyan ilyen formát: *voltuolna* = volt volna (26), de ez aligha lehetett általános használatú szerkezet. Bár gyakoribb volt, mint a *lett volna* forma. A *lett lenni, lesz lenni*-féle alakok, azaz a két ige „társulásával” nemigen jöttek létre a fentiekkel összevethető formák. Bár talán költői szabadsággal akár élő alakok is lehettek, ilyen például a következő szövegrészlet: *Anyám lettél lenne, el nem hagytál lenne*.³ Az ilyen nyelvjárási formák azonban talán – hogy úgy mondjam – éltükben is halott/halódó formák lehettek.

Érdekes, hogy a középkori és későbbi, korabeli görög vagy latin nyelvtanok, illetve nyelvhasználati sajtások alapján kitűnő tudósaink is felfigyeltek az ide tartozó szavakra, kifejezésekre, kiegészülési módokra. Lássunk közülük néhányat, természetesen a teljesség igénye nélkül! Erdősi Sylvester János magyar-latin nyelvтанában⁴ a CorpGr. 13. és 63. lapján szól a *ió* 'jó' – *iobb* 'jobb' szópárról, említve latin megfelelőiket is (*Bonus jó, melior jobb*). Szenczi Molnár Albert új magyar nyelvтанában⁵ a *Sok* – *Tőb* alakokat említi anomalia comparationis megjegyzéssel (CorpGr. 134). Komáromi Csipkés György nyelvтанában⁶ rendhagyóként: defectivaként (l. Defectiva sunt quae certis temporibus cerfisque suodis deficiunt, quale est *vagyok*, et si quae alia fint) említi a *vagyok* létigét (CorpGr. 396). Pereszlényi Pál pedig azt mondja a *vagyok* igéről, hogy Aliqua tempora accipit a *leszek* (CorpGr. 503). Mindezek csak azt bizonyítják, hogy nagyszerű nyelvtaníróink igen jól ismerték anyanyelvüket, s a magyar nyelv sajtáságaira, például a rendhagyóságokra, illetve a kiegészülésekre is figyeltek.

Azt már az iménti sorokból is láttuk, hogy nem csupán a létige (*vagy, lesz*) tartozik a kiegészülések közé, hanem a nyelvtani/nyelvi rendszer más területein is találhatunk ide tartozó jelenségeket. A *van* létige tagadó formája is kiegészülésnek tekinthető, kijelentő mód egyes és többes szám 3. személyben ugyanis nem használunk *nem van, nem vannak* alakokat. A *nem vagyok, nem vagy* formák után egyes szám 3. személyben csak *nincs* található (amely a *nem is/és*, azaz a *nem* tagadószó és a nyomatékosító-kiemelő *is/és* összetapadása révén jött létre), a *sincs* pedig az *s nem is/és* kapcsolatából keletkezett, amely aztán továbbfejlődött, s *nincsen, sincsen*, illetőleg *nincsenek, sincsenek* formák jöttek létre a *-nak/-nek* ragos állítmányok mintájára.⁷ Az is érdekes viszont, hogy a *lesz* létigének nem alakult ki a *van*-hoz hasonlítható tagadó és til-

² A magyar nyelv történeti nyelvтанa. I. 1991, II/1. 1992, II/2. 1995. Főszerk.: Benkő Loránd. (Rövidítve: TNyt.) II/1. 131.

³ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1-3. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp., 1967-1976. (Rövidítve: TESz).

⁴ Grammatica Hvgaro-Latina in vsvm pverorvm recens scripta. Újsziget-Sárvár, 1539. = Corpvs Grammaticorvm Lingvae Hvngaricae Vtervm. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig. 1866. Kiadta Toldy Ferenc.

⁵ Novae Grammaticae Vngaricae ... libro dvo. Hanau, 1610.

⁶ Hungaria Illustrata ... 1655.

⁷ nd. UMTsz. = népdal, Új Magyar Tájszótár I-IV. Bp., 1979-1992. Főszerkesztő: B. Lőrinczy Éva.

tó variánsa az egyes és többes szám 3. személyében, a ragozása tehát – mondhatni – hagyományos (pl. *nem leszek, nem leszel, nem lesz* stb., illetve *ne légy, ne legyen* stb.)

Az igeragozás körében maradvá jellemző, hogy a jövő idő alakjait ma már nem az egykori *-nd-* képzővel alkotjuk meg mint régen (pl. a Halotti Beszédben 1200 körül: *emdiül* 'enni fogsz', a Marosvásárhelyi Sorokban, az 1400-as évek elején: *leend* 'leszel'; *el viuend* = elvivend 'el fog vinni'), hanem az indikatívuszi ragozás kiegészült *fog*-os jövő idejével, amely érdekes módon a kijelentő mód *j e l e n i d e j ű* alakja, a funkciója azonban futurum értékűvé vált (*fogok, fogsz, fog ... menni* stb.). A jövő időt kifejező *fog* ige az önálló használatú 'fog, megfog' jelentésű szóból alakult ki, s erre azért volt alkalmas, mert a *fog csinálni/menni, hozzáfog, nekifog* stb. jelentésű formák ugyan a cselekvés kezdetére, megkezdésére utaltak, de a cselekvés maga mégis a jövőben zajlott le, a jövőben történt meg, tehát a jelentéstani körülmények is a jövőt sugallták. Az *írni fog* pl. azt jelentette 'hozzáfog az íráshoz'. Hasonló szerep jutott a *kezd* igenek is, mert a nyelvtörténet egy bizonyos korszakában (az ómagyar korban, a 15. század körüli időben) felváltva is használták jövő idő funkciójában, sőt talán gyakoribb volt, mint a később általánossá vált *fog*: pl. *látni kezd*; a Müncheni Kódexben, 1460 körül: *látnotok kezdtetek* 'látni fogjátok'.⁸ A *kezd* jövő idejű használata később visszaszorult, mivel úgy látszik, hogy a *fog* grammatikalizációja (nyelvtani kifejező szerepének fejlődése) sokkal gyorsabban haladt előre, mint a *kezd* szóé. A nyelvújításokban más lehetőséget is kiaknáztak a jövő idő kifejezésére (pl. *Ez réa jó szegve* 'ezt majd rá kell szegni, ezt majd rá fogják szegni', *asztán oda jó varva* 'aztán majd oda lesz varrva' stb.,⁹ azaz a *jő, jön* idézett mondatbeli szerepében jövő időt fejez ki. A *jön* igeének egyébként az ÚMTsz-ben¹⁰ van 'lesz' jelentése is.

Természetesen nemcsak a (lét)igei kategóriában, hanem olykor a névszók területén is találunk olyan nyelvi megoldásokat, amelyek talán joggal kerülhetnek a kiegészülési jelenségek körébe. Például eléggé különös dolog, hogy a 'szül, szülés' aktusát szinte minden élőlény esetében külön-külön szóval jelöli a magyar nyelv: az anya *szül*, a tehén *ellik*, a kutya *kölykezik*, a ló *csikózik*, a szamár *vemhezik*, a madár *költ*, a hal *ívik* stb. Petz Gedeon ezt a jelenséget meg is említi,¹¹ de bizonyára szintén elgondolkodtató az a másik észrevétele is, hogy a *fűz, fenyő, tölgy* szónak a kollektívumi, többes alakja *fűzes, fenyves, tölgyes* stb., de a *fá*-nak nincsen pl. olyan többes alakja, amelynek a jelentése 'erdő' volna. A magyar *erdő* szó tehát felfogható kiegészülési alaknak is. Petz említi továbbá az évszakok elnevezéseit: *tavas, nyár, ősz, tél*, illetve a rokonsági elnevezések magyar sajátágaiból adódó alakpárokat is: *öcs – báty, hűg – néne*.¹² Ha a fentieket ide sorolnánk – amelynek reális alapja lehetne –, akkor ki kellene tágítanunk a kiegészülés fogalmát, a korábbiaknál jóval szélesebben kellene értelmeznünk.

A mellék- és számnevek terén is számolhatunk kiegészüléssel, hiszen elég a *sok* szó közepfokára gondolni, amely nem *sokabb* (bár az ÚMTsz. említi ezt a nyelvújrási formát), hanem *több*; továbbá *szép – szebb, kicsi – kisebb*, a kiejtésben *kissebb* is, *jó – jobb*, sőt föltehetően ide sorolható a *lassú – lassabb, hosszú – hosszabb* alakpár is, mert ha a szóvégi *ú* hang képző is len-

⁸ Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Bp., 1996. 165.

⁹ Horger Antal: A magyar nyelvújítások. Bp., 1934. 8.

¹⁰ Új Magyar Tájszótár I-IV. Bp., 1979-1992. Főszerk.: B. Lőrinczy Éva.

¹¹ Petz Gedeon: A nyelvbéli kiegészülésről. = Nyelvtudományi Közlemények 32 (1902). 223.

¹² I. m. 226.

ne, az *ú* végű alak nem közvetlenül vezethető le a *lassa-*, *hossza-* töből. A számnevek körében nagyon érdekes, hogy az *egy*, *két/kettő* számneveknek viszont a sorszámjelölő funkciójú alakja: *első*, *második* (és nem *egyedik*, *kettedik*), amint sok más nyelvben is találunk hasonló jelenséget. Kevesen gondolnánk, hogy a személyes névmások területén bőséges kiegészülési formákat találunk, valóságos sajátos rendszert hozott létre a nyelv. Elég talán a következő alakokra gondolni: *engem*, *téged*, *minket/bennünket*, *titeket/benneteket*; *nekem*, *neked*, *neki* ...; *enyém*, *tied*, *mienk*, *tetek*; *rajtam*, *rajtad*, *rajta*; *rólam*, *rólad*, *róla* ...; *bennem*, *benned*, *benne* ...; *belőlem*, *belőled*, *belőle* ...; *tőlem*, *tőled*, *tőle* ...; *hozzám*, *hozzád*, *hozzá* ...; *velem*, *veled*, *vele* ...; *értem*, *érted*, *érte* ...; *nálam*, *nálad*, *nála* ... stb. A szaktudomány mindezeket kiegészülési formáknak tartja – teljes joggal.¹³

Bár az eddigi adatok, nyelvi/nyelvhasználati formák is elsősorban jelentéstani (szemantikai) sajátágaik tekintetében minősültek kiegészülési alakoknak, mégis tanulságos megemlíteni, hogy a kiegészülés szempontjából rendkívül érdekes jelentéskörök tűnnek elő. A szuppletivizmus pl. eléggé általánosnak tekinthető a 'szokik, szokás', a 'kellés', „muzsájság” kifejezése esetén. Pl. a *szokik* ige használata jelen időben teljesen hiányzik: nincs *szokok* /*szokom*, *szokoll/szokod*, *szokik/szokja* forma stb.; ezek helyett múlt idejű alakok, azaz kiegészülési formák használatosak (*szoktam*, *szoktad*, *szokta*). A nyelvtörténeti adatok között ugyan találhatunk olyan alakokat, melyek jelenidőbeliek: 1476 k.: *szoknak*, 1596: *zokandyk* stb., de ezek aligha lehettek széles körben hangzó/használt alakok.

A másik jelenségkör a 'szabad vmit tenni'-féle fogalmi terület, amelyet a magyarban természetesen a 'szabad, lehet(séges)' szavakkal fejezünk ki, de a beszélők kommunikációs igényeinek közvetlenebb kifejezésére a nyelv létrehozta a *szabad* melléknév kiegészülési igei formáit is: *szabadjon* 'szabad legyen, legyen szabad', *szabadna* 'szabad volna', *szabadott* 'szabad volt'. Az imént említettek mellé kíváncsiak a „muzsájságot”, „kellést” kifejező – névszóból tárgyatlan igévé vált – *muszájna* 'muszáj volna/lenne', *muszájjon* 'kelljen', s a nagyon ritkán használt *muszájt* 'muszáj volt, (okvetlenül) kellett' alakok. A szigorú nyelvhelyességi elképzelések szerint ez utóbbi két szó kiegészülési formáinak használata nemigen követendő az igényes beszédben, de a nyelvben – a megítéléstől függetlenül – mindkettő él, tehát létező alakok.

Noha még további példákat is lehetne említeni a téma kapcsán, de talán ez is elég annak bizonyítására, hogy a kiegészülési formák – az idegen nyelvi példákhoz hasonlóan – párhuzamosan élnek a magyarban is. Az volt a célunk csupán, hogy ezekre rámutassunk, főleg a korábbi magyar kutatások alapján, s egy-két újabb jelenséget is bevonjunk a kiegészülések körébe (a személyes névmások kiegészült alakjait; a *szokik*, *szokás* tenni valamit; a *muszájságot*; a *szabad* tenni valamit kifejezésének lehetőségeit). Úgy gondoljuk továbbá, hogy nemcsak a *sok* – *több*, *lenni* – *van*, azaz más-más eredetű szavak, szópárok sorolhatók a kiegészülések körébe, hanem az általunk fentebb említett nyelvi jelenségek is (pl. *engem*, *benneteket*, *nincs*, *sincs*, a *fog* jövő időt kifejező szerepe stb.).¹⁴

¹³ Vö. Hajdú Péter: Az uráli nyelvészet alapkérdései, Bp., 1981. 140.

¹⁴ TOVÁBBI IRODALOM: A. Jászó Anna: A magyar nyelv könyve. Bp., 1995. 3. kiadás. - Imre Samu: A mai magyar nyelvjárási rendszere. Bp., 1971. - Erkki Itkonen: Kieli ja sen tutkimus [= A nyelv és annak kutatása]. Helsinki, 1966. - Zolnai Gyula: Defectivumok a magyar nyelvben. = Egyetemes Philológiai Közlöny, 15. kötet. 1049-1067.

BALÁZS GÉZA

„A magyar nyelv elé mozdításáról...” A 40. magyar nyelv hete megnyitóján¹

A nyelv pallérozása összekapcsolódik a nemzeti kultúrával

Az előadascím több szempontból is magyarázatra szorul. Az egyik ok, hogy mai szemmel helyesírási hiba van benne: „elé mozdításáról”. Ezt ma egybeíránk: elémozdításáról. A másik, hogy idézőjelben van. Tehát idézet. A teljes cím pontosan kétszáz évvel ezelőtt született meg: „A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak. Megjelent Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1806-ban”. „Elöl járó” beszédében a szerző kifejti, hogy:²

„Ingyen sem fogom azért magamat azzal megsértetettnek tartani, hogy ha (ki rekesztvén innét a' személyes vagy akármely nemű vagdalkozást, Ósárlást) ezen munkám a' Critica legszorossabb törvényei alá szorítottatik; mert a' mire felelhetek, felelek; hibáimat önként megvallani mindenkor kész leszek; sőt, ha úgy látom, egész munkámat is könnyen hibásnak esmérem... Azonban minden rendű kedves és Tudós Olvosóimat ara' bátorkodom emlékeztetni, hogy egy felől akármely nyelv is tsak az iránta való különböző velekedések egyben tartása, hasznos megegyeztetése által palléroztatott, és hogy más felől a' valóságos Tudomány az indulatok szelidségét is többnyire elé szokta mozdítani. Ha az elsőt követik, a' másodiknak ellenkezőjét pedig vélem nem éreztetik: úgy Anyai nyelvünk pallérozása elé fog segítettni...”³

Mutat ez a mentegetődzés valamint a nyelvújítás különféle rohamainak hevesességéből, egyúttal a szerző társadalmi és nyelvi elkötelezettségéből, sőt vitakészségéről és kötelező jóindulatából. Teleki László munkája egyébként a Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia megalakítása ügyében született. Ám mindenek előtt az „anyai nyelv kiművelését”, mai szóval modernizálását (korszerűsítését, vagyis a nyelvművelést) tartotta kiemelt feladatnak, amely mindennel összefügg: s a később Tudós Társaságnak is alapfeladata kell hogy legyen, ahogy azt is lett. Az anyanyelv „kiművelése” ugyanis a kultúra egészével összekapcsolódik:

„a' Nyelv művelése a' Nemzet minden némű egyéb pallérozásával, anyira egybe vagyon köttetve; hogy amazt e' nélkül hijába kívánnya az ember, elémozdítani. Sőt talám ha a' több egyéb pal-

¹ 2006-ban a 40. magyar nyelv hete országos megnyitóját május 3-án tartották az egi megyeházán. Az ünnepélyes megnyitót dr. Mádl Ferenc volt köztársasági elnök, a szakmai megnyitót dr. Vizi E. Szilveszter az MTA és a TIT elnöke tartotta. Ezután dr. Varga Gyula (Eszterházy Károly Főiskola) „Nyelvünk az Európai Unióban” és dr. Balázs Géza (ELTE BTK) „A magyar nyelv elé mozdításáról...” címmel tartott előadást. Ez utóbbi írott változatát közöljük.

² Már előre elnézést kérek a kétszáz éves szöveg hosszabb idézésétől. A megnyitó előadáson nem olvastam fel ezeket a részleteket. Ám az archaikus írásmód és stílus szépen mutatja, hogy ugyanezek a gondolatok kétszáz éve is fontosak voltak, hittek benne, s ez a hit vezetett el a magyar nyelvújítás, a magyar ipar és tudomány fellendüléséhez.

³ A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak. Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás Betűivel, 1806. V, VIII-IX. A könyvet Alexander Brodynak köszönöm.

lérozott Nemzetek Historiáját keresztül futjuk, azt is könnyen észre vehettük, hogy a' Nyelv ki mívelése, a' Nemzetek pallérozásának, mindenkor szoros következtése volt.”

S ha ennyi nem volna elég korunk, egy újabb modernizációs korszak (a technokulturális) korszak prókátorainak, idézzünk még egy kicsit Telekitől a nyelv és az ipar összefüggéseiről:

„mert a' Cultura nagyobb Grádusa, több szükségeket szül; a' szükséges szaporodása, a' Mestersegeket, a' Kereskedést, és az Indusriát emeli; az Industria szaporodása, a' más idegen Nemzetekkel való egyben jövést szükségessé teszi; a külső Kereskedés a' belsővel együtt jár, mind ezek pedig egyben véve, a' Nemzetben a' maga szeretetét, a' maga betse érzését, az idegen Nemzetek követését, és úgy rész szerént azoknak példájokra, rész szerint pedig a' Culturának néminemű szükségeseitől ösztönöztetvén, a' Nyelve pallérozását is maga után huzza. Mind ezek és ehez hasonló, olyan egy másból folyó lántz szeme, a' melyeket megosztani éppen lehetetlen.”⁴

Hogy nyelv és kultúra, azon belül nyelv és tudomány mennyire összefügg, sok példa mutatja. Az eltelt kétszáz évben sokat fejlődött a magyar nyelv, volt ugyanis egy nyelvújítás, amely példát mutatott arra, hogy lehet a nyelvet fejleszteni. Létrejött az akadémiai helyesírás, amelynek eredménye, hogy az azóta született szövegeket könnyebb elolvasni, mint a korábbiakat (például az imént idéztet). A magyar tudomány és nyelv ügye tehát összekapcsolódott. A 20. század hatvanas éveiben fellendülő szociolingvisztika egyik fontos megállapítása volt, hogy a nyelvi hátrányból társadalmi hátrány következhet. Aki tehát a nyelvhasználat pallérozásáért, jobb míveléséért küzd, egyszersmind társadalmi problémákat is szeretne megelőzni. De hogyan?

Terv nélkül cselekedni...

A társadalmi cselekvés terve kutatások, tudományos megállapítások alapján, vitában és megegyezéssel születik. Ennek alapján nem állíthatjuk, hogy nálunk van a bölcsek köve, mindent helyesen tudunk, hogy a nyelvművelés csak sikersorozat, sőt a nyelvstratégia is készen van, csak tessék végrehajtani. Nagyon sokat tettünk, nyilván sokat hibáztunk, nincs konszenzus. Néha ugyan jó szándékunkat is megkérdőjelezzük, de abban talán mindenki egyetért, hogy a tudománynak feladata, kötelessége a társadalmi problémákkal foglalkoznia. S a nyelvhasználat kérdéseiben bizony vannak problémák.

Glatz Ferenc, akkori akadémiai elnök 1997-ben ezekkel a szavakkal indította el akadémiai új nyelvművelő programját: „Terv nélkül cselekedni botorság. Nem cselekedni viszont mulasztás”.⁵ Ebben a programban minden benne van, amire egy modern nyelvstratégiának szüksége lehet: Az anyanyelv fejlesztése nem egyszerűen nemzeti tradíció, hagyományörzés – hanem: szociális kérdés. A nyelvkutatás és -művelés kiemelt állami feladat. A nyelvművelés élettere: oktatás, beszédkultúra, média. A nyelvtudománynak vállalnia kell az anyanyelvkutatást. Ez a program tekinthető egy megújuló, megváltozó, új nyelvművelés nyitányának. Én nyelvstratégiának nevezem a tudományos alapú programot, amelyből következik a világon mindenütt elismert nyelvi tervezés (language planning). Ennek része a konkrét nyelvi munka, a nyelvművelés,⁶ s csak ezután említem a

⁴ Teleki, i. m. 17-18.

⁵ In: Balázs Géza szerk.: A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője. I. MTA Társadalomkutató Központ, Bp., 2004. 1.

⁶ A nyelvi kultúra terjesztése a bölcsőtől a koporsóig, ahogy azt Dupka Györgytől hallottam egyszer. Köszönet érte.

rendszerint naiv, rendszerint túlzó, ám szociálpszichológiailag igen is érthető nyelvveléssel, amelynek legfőbb törekvése „tisztába tenni” a nyelvet.

Ezeket a szinteket nem tartom összemoshatóknak. Pedig a nyelvművelést vitatók rendszerint ezzel próbálkoznak. A nyelvművelés hat-nyolc „vesszőparipáját” emlegetik, holott ezek a vesszőparipák már régen ellovagoltak. Hatvanas, hetvenes évekbeli ismeretterjesztő cikkekből idéznek, s lődöznek rá a mai tudomány nagyágyúival. Refrénszerűen egy harminc éve megjelent kézikönyv valóban szerencsétlen mondatait idézik pontosan addig, ameddig mai tudományos kutatásokkal cáfolhatók. A következő mondat már ma is vállalható lenne, azt nem idézik. Azt írják, hogy „hagyd békén a nyelvet”, hogy „a nyelvművelés káros”, mert tévhiteket terjeszt, mert kirekeszt, mert fóbíákat eredményez, de ezután azt írják, hogy persze kell nyelvi-kulturális tevékenység, de nem ilyen... Hát milyen? Tényleg, van olyan, aki elhiszi, hogy egyetlen jó, hasznos, előremutató gondolata ne lett volna a nyelvművelésnek? Dobjunk ki mindent az ablakon, és kezdjük a nulláról?

A nyelvstratégia indoklása

A magyar nyelv hetén nem 18–19. századi gondolatokkal és érvekkel akarom indokolni a nyelvstratégia szükségességét. Hanem korunk alapvetően új jelenségeivel.

A nyelv társadalmi-kulturális közegben él. Mostanság soha eddig nem tapasztalt kulturális paradigmaváltást élünk meg: beléptünk az informatikai, technokulturális korszakba, amelynek következményei a sok területen felbukkanó vadonatúj társadalom- és életmódformáló technológiák, a globalizmus. A könyv világot, gondolkodásunkat átalakító szerepét bemutató Marshall McLuhan már az 1960-as években látta: *„Mi most egy olyan kor kezdeti időszakában élünk, melyben a nyomtatott kultúra jelensége éppolyan idegenné válik, ahogyan a kéziratos kultúráé a XVIII. században... úgy látom, hogy most nagyon keményen kell dolgoznunk azon, hogy megőrizzük eredeti értékeit.”*⁷

Nos, szerintem is keményen kell dolgoznunk. És nem egyfajta nosztalgia, nyelv- és nemzetféltség miatt. Keményen kell dolgoznunk, mert a kommunikációnak, a nyelvnek új létmódja, létmódjai vannak kialakulóban. Az ember legalább 50 ezer éve beszél, az írásbeliség alig 10 ezer éve született, de valódi demokratizálódása, széleskörű elterjedése csak a 19. századtól, alig kétszáz éve valósult meg. (Az se mindenütt, még Magyarországon sem!) A médiavilág magával hozott egy új nyelvi létmódot: a másodlagos szóbeliséget. Most pedig, az elmúlt tíz-tizenöt évben fölbukkant a beszédközeli írásmód, a másodlagos írásbeliség. Elítélni nem szabad. Nem tudomásul venni, nem lehet. Tudnunk kell, hogy mi vár az írásbeliségre és a szóbeliségre. Azután itt van a képi forradalom: a képek, sokszor az írással szövetkezve bukkannak fel, és sokszor alig értelmezhető üzeneteket továbbítanak. És megjelennek a képek, képszerű jelek az írásban is. Ezek az emotikonok. Általában is információs robbanásban élünk, túlkommunikált, sokszor túlmagyarázott világban. És mindennek ellenére sokszor már a legalapvetőbb, legegyszerűbb dolgokban sem értjük meg egymást – hogy Örkény Istvánt parafrázáljam.⁸ Vagy ha – tételezzük föl – meg is ért-

⁷ Marshall McLuhan: A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötté. Trezor Kiadó, Bp., 2001. 155.

⁸ Örkény István: Sokszor a legbonyolultabb dolgokban is megértjük egymást, de előfordul, hogy az egészen egyszerű kérdésekben nem. In: Örkény István: Egyperces novellák. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1991. 438.

jük egymást, akkor sem tudunk konfliktusmentes kapcsolatba lépni a másikkal. Nem értjük meg egymást, és – ahogy azt a különféle hazai és nemzetközi felmérések, kompetenciavizsgálatok mutatják – nem értjük a szövegeket. Nemcsak a „mai gyerekek”, hanem alapvető gond van a szövegértéssel egészen a nyugdíjas korig. Hogy megint csak társadalmi és technikai okokra mutassak rá: a modern, túlkommunikált világ alig ad időt a megértésre, az információ végiggondolására, vagy hogy egy egészen modern jelenséget említsek: a technikai világban a szövegszerűség is megváltozik. A textualitásról, a szövegszerűségről gondoltak és tudottak átalakulnak a hipertextualitás fényében. Vagyis újfajta módon szerkesztik, továbbítják a szövegeket, amelyek többnyire nem lezárt, befejezett alkotások. Ebből csak annyit veszünk észre, hogy a „gyerekek kevesebbet olvasnak”, de „mindig a tévé vagy a számítógép előtt ülnek”, „lassan elfelejtenek beszélni és írni...”

Végezetül meg szoktuk említeni az agykutatók álláspontját: vagyis az információrobbanás hatására az információ befogadásának szükségessége is gyorsul, ám agyunk nem képes fölvenni ezt a sebességet. A gondolkodási sebességünk lemarad az informatikai térben. Kell-e ennél több indoklása a nyelvstratégijának? Ha igen, akkor még néhány tünetet felsorolok.

Kommunikációs zavarok

A kommunikációkutatás, illetve az a kommunikáció új kutatása, a pragmatika felfutása, vagyis az elmúlt ötven-harminc évben egyre nagyobb figyelem fordul a kommunikációs zavarok, a konstruktív beszéd, az érvelés, a nyelvi manipuláció stb. kérdései felé. Magyarországon a Korunk kommunikációs zavarai című konferencián történt a téma első áttekintése. Ennek anyaga Szende Tamás jóvoltából kivonatossan megjelent, s máig igen hasznos munka.⁹ Nyelvstratégiai, illetve mindennapi nyelvművelő tevékenységünkben fontos segítséget jelent, hogy a verbális nyelvhasználati kérdéseket tágabb, kommunikációelméleti, pragmatikai kontextusban lássuk. Véleményem szerint Lőrincze Lajos munkásságának máig és még sokáig ható jelentősége is abban áll, hogy a nyelvhasználati zavarokat tágabb környezetben értelmezte. Törekvése – saját kifejezésével élve – az emberközpontú nyelvművelés,¹⁰ amely egyszersmind kommunikációközpontú, avagy saját terminusomban kultúra- vagy művelődésközpontú nyelvművelés is. Lőrincze használja a szemléletváltozást igen jól tükröző *nyelvművelődés* szót is.¹¹ Míg a nyelvművelés egyirányú folyamatot sejtet, addig a nyelvművelődésben a közösségi mozzanat is benne van.

Visszatérve korunk kommunikációs zavaraira, csak néhányat sorolok föl. „Konfliktusos” a másik ember verbális megérintése – azaz köszönési és megszólítási zavarok mutatkoznak. Jól tudván, hogy a köszönés és megszólítás szoros kapcsolatban van egy adott közösség történeti-társadalmi viszonyaival, a nyelvstratégia szerepvállalása, vagyis ajánlások tétele nélkülözhetetlen. Önmagától „nehezen forrja ki magát” a magyar köszönési és megszólítási rendszer. Fonetikusaink megállapították, hogy növekszik az élőbeszédben a beszédhibák, a beszédmagatartás-zavarok, valamint „megakadásjelenségek” száma.¹² Ennek

⁹ Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai. Gondolat, Bp., 1987.

¹⁰ Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető Kiadó, Bp., 1980.

¹¹ Lőrincze i. m. 33.

¹² A bő hivatkozási lehetőség helyett most csak Gósy Mária kutatásaira hívom föl a figyelmet.

nemcsak az lehet az oka, hogy alaposabbak, pontosabbak a kutatások, hanem föltehetőleg a mai világból, életmódunkból is fakadnak okok, s egyben a mai társadalom tünete is egyben. A modern világ a nyelvek, kultúrák közötti kommunikációt is megsokszorozta. Ennek igen jótékony hatása is van: aki más kultúrát, nyelvet megismer, nyilvánvalóan megértőbbé, empatikusabbá válik. Egyúttal megszorodtak a fordítások, s különösen a rossz fordítások, amelyek mégiscsak egyfajta torz nyelvi mintát jelentenek. Végül megemlíthetjük a magyar nyelv nyelvpolitikai helyzetéből, vagyis széttagoltságából eredő sajátos problémákat, például a határon túli nyelvhasználat, különösen szaknyelvhasználat egyre erőteljesebb széttagolódását.

S ahol tünetek vannak, ott a terápiának sem szabad sokáig késlekednie.

Tudom, hogy az említett jelenségek legtöbbször különféle orvosi, oktatási, tudományos stratégiák és programok indultak. És ezeket nem nevezik nyelvművelésnek. Nem baj. Azonban ezek közül nagyon sokra a nyelvművelés hívta fel a figyelmet, s és a nyelvi ismeretterjesztést folytató nyelvművelők azok, akik igyekeznek ezekről beszélni, felhívni a figyelmet a lehetséges terápiára.

Nyelvi hibák

A magyar nyelv hetén elkerülhetetlen, hogy konkrét nyelvi gondokról is szóljunk. Mivel ezeket a jelenségeket különféle fórumokon, folyóiratokban, tanulmányokban, ismeretterjesztő írásokban folyamatosan bemutatjuk, most csak ízelítő következik.

A hangzás jelenségei közül most a csak felgyorsult beszédtempót említem, amely ok-okozati kapcsolatban lehet a felgyorsult világgal, az ún. sebességkultusszal. Szinte végletekig felgyorsított beszédtempóval mondják a kereskedelmi rádiókban a hírbevezetőket, az ún. headline-okat, úgyhogy a szünetek eltűnnek, a mondathatárok felszámolódnak, s egyfajta „szemantikai kód” ereszkedik a hallgatóra: *„Baleset a Forma-1-en Kofi Annan figyelmeztette az Egyesült Államokat esős idő várható.”*

Bizony lehetne tenni általában a rossz hangzás ellen. a Budapest Sportcsarnok leégésekor egyetlen dolognak lehetett örülni: hogy a felépülő új létesítmény új neve nem tartalmazza majd a kimondhatatlan négyes és hármas mássalhangzó-torlódást: „stsp” és „rtcs”. Jól is indult a dolog, amikor eleinte Arénának nevezték. Budapest Aréna – ez valóban könnyebben kiejthető. Mire fölépült, mit látunk hivatalos névként: Budapest Sportaréna. Csöbörből vödörbe! Igaz, a második mássalhangzó-torlódás ebben a formában már nem szerepel. Ennyivel mégis előbbre jutottunk. A tanulság az, hogy bizony nagyon oda kellene figyelni az új intézmények névadásakor!

Kaotikus, rendszertelen az idegen betűszók kiejtése. USA (usa), de BBC (bíbíszi), PhD (piédzsdí vagy péhádé). Szükséges lenne ajánlás az idegen betűszók és általában az idegen szók kiejtéséhez. A nyelvművelők készítettek már ilyet, de talán jó lenne szélesebb körben megvitatni, terjeszteni.

Meglehetősen nagy internetes „fórumos” vitát váltott ki, amikor kifogásoltam a következő magyartalan (vagy legalábbis a hivatalos-bürokratikus stílust tükröző) és helytelenül hangsúlyozott tévéfeliratot: *„Következő műsorunk megtekintése 12 éven aluliak számára csak nagykorú felügyelete mellett ajánlott!”*

Az aláhúzott szóalakot ejtik erős hangsúllyal. Mintha az lenne a közlés legfontosabb eleme. Holott a nagykorú a lényeg, s ilyenkor a jelzőt hangsúlyozzuk. Bizony az engem elmarasztaló vita ellenére jobbnak tartanám, ha a két névutós szerkezetet „szintetikus” ragos formával váltanák föl, ha a suta melléknévi igenévi állítmány helyett igés formát használnának, s ezáltal személyesebb is lenne a közlés, ha esetleg határozott névelővel kezdenék... Valahogy így: *„A következő műsorunk megtekintését 12 éven aluliaknak csak nagykorú felügyeletével ajánljuk.”*

Még egy pragmatikai probléma is van a mondatban, de erről nem tehet a fogalmazó. Ha a műsor önmagában nem ajánlható a kisgyermekeknek, akkor miért ajánlható felnőttek felügyeletével? A felnőttek jelenléte csökkenti a káros hatást? Persze ez nem nyelvi kérdés. Gyermekkorunkban a kevésbé bonyolító-magyarázó, kevesebb „előfeltételezést” igénylő és mégis egyértelmű forma még így hangzott: *„Csak 12/14/16/18 éven felülieknek!”*

Teljesen világos volt, de a világ azóta kicsit bonyolódott. Ahogy a gyógyszerreklám kötelező, mert törvényben foglalt szövege is ezt mutatja: *„A kockázat és mellékhatások tekintetében olvassa el a betegájékoztatót vagy kérdezze meg orvosát, gyógyszerészét!”*

A reklámtörvényben rögzített, a gyógyszerreklámok végén kötelezően elmondott mondatot Láng Miklós gyógyszerész-nyelvművelő hosszú és fáradtságos munkával magyarártotta.¹³ Most csak röviden. Egyes szám és többes szám egyeztetés: kockázat és mellékhatások. Terpeszkedő (névutós) szerkezet: mellékhatások tekintetében. Fölösleges információ: betegájékoztató (aki gyógyszert vásárol, föltehetően beteg). A saját gyógyszerész emlegetése már nem nyelvi, hanem pragmatikai hiba. „Gyógyszerészem nekem?” írta méltatlankodva egy író az újságban. Nem beszélve a hosszú szöveg hihetetlen hadarásáról... A helyes, azóta javított szöveg rövidebb és magyarosabb lett: *„A kockázatokról és mellékhatásokról olvassa el a tájékoztatót vagy kérdezze meg orvosát, gyógyszerészét!”*

És még néhány további mondat a média világából, pl. megfogalmazott, leírt és felolvasott hírekből: *„Mobilitási hét van, ma hivatásforgalomban ne használják az autót...”* Úristen, mi a csoda az a hivatásforgalom? Én most használhatom az autót vagy nem? *„Legutóbb egy regéci kisfiút támadott meg a vipera, akit kórházba szállítottak.”* Most a kisfiút vagy a viperát? Jó, háttérismereteim és a kommunikációs alapszabályok, az együttműködési alapelvek birtokában tudom, hogy kisfiút szállították kórházba (aki remélhetőleg gyorsan felépült), de miért nem lehet akkor ezt mondani. A magyar nyelv alkalmas rá. Lássuk csak: *„Legutóbb egy regéci kisfiút támadott meg a vipera. A gyermek kórházba szállították.”* De van más megoldás is, ha föltétlenül ragaszkodunk az összetett mondathoz: *„Legutóbb vipera támadott meg egy regéci kisfiút, akit kórházba szállítottak.”*

Elborzasztó mondataink számát most már csak állandósult szókapcsolataink véletlenségből vagy tudatlanságból elferdített, ugyancsak a médiában hallott változataival gyarapítjuk. Nyilvánvalóan mulatságosak és elgondolkodtatóak ezek a formák. Tudjuk persze azt, hogy a szólások is úgy élnek, mint a szavak, szerkezeteket: vagyis változnak, átalakulnak. De az állandósult szókapcsolatok mindennapi használatában törekedni kell az „ál-

¹³ A gyógyszerész-nyelvművelő küzdelmét részletesen is bemutattam: Balázs Géza: Eltekintettek az tekintetében-től. 119–121. In: Balázs Géza: Nyelvünkben a világ. Ister, Bp., 2002.

landóságra”, ahogy az a nevükben is benne van, mert különben furcsa hatást (leginkább képzavart) érhetünk el: „József szénája kifelé állt a bankból.” „Munkatársunk, T. József, gondolt egyet, és megnősiült. Azaz bekötötték a fejét...” „Kárász életű.” „Van az életnek más serpenyője is.” „Egy cipőben evezünk.”

A nyilvánosságban rosszul fogalmazott mondatok számát tetszés szerint szaporíthatnánk. Hangsúlyozni kell, nem arról van szó, hogy aki ilyen hibát elkövet, azt bántani kellene. Amikor kifogásoljuk ezeket a gyatra mondatokat, soha nem mondjuk meg, hogy melyik televízióban, melyik rádióban ki és mikor mondta. Följegyezzük, mert nyelvészeti munkánk alapvető kötelem a pontos adatgyűjtés, de nem az embert akarjuk tetten érni. Mindenki botlik, aki a nyilvánosság előtt szerepel, olykor jóval nagyobb, mint egyebütt. De a nagy nyilvánosság előtt megszólalóktól, az ott fogalmazóktól, felolvasóktól több nyelvi szakértelem elvárható lenne.

Lehet a nyelvművelőt akadémikuskodónak, áltudományosnak, kirekesztőnek (tetszés szerint bővíthető) nevezni, de tényleg a nyelvművelő nyelvi kritikájával van baj, és ezekkel a mondatokkal, e mondatok kitalálóival, megszövegezőivel, elfogadóival, lektoraival stb. minden rendben? Tegyük hozzá: ezek nem a futballpályán vagy kocsmában vagy egy kerti padon elhangzó magánjellegű vagy kisközösségi szövegek, hanem hivatalos szövegek, sőt rendeletekben, törvényekben foglalt szövegek, amelyek túlzás nélkül: milliókhoz szólnak! Tehát ezekkel minden rendben van, a nyelvművelő pedig maradjon nyugton?

Az anyanyelvápolás: gazdasági kérdés is

Egészen vulgárisan is megfogalmazhatnánk azt, hogy a kultúra, azon belül a nyelvművelés (nyelvápolás) hasznos tevékenység. Egy rádióban elhangzott szólás szerint: „A művelődés (kultúra) önmagában érték, és olcsóbb, mint egy Jamaha”.¹⁴ De a közgazdaságtannak egy tudományága, az ún. művelődés-gazdaságtan komolyabban is tudja ezt indokolni. Most Bernard Cassent idézem, aki a francia nyelv védelmében írta: az élet minden vonatkozása – a tudomány, a technika és a kultúra – által gazdagított nemzeti nyelv megőrzésére irányuló küzdelem életfontosságú, mind gazdaságilag, mind kulturálisan és politikailag. Még a tudományok képviselői sincsenek tudatában annak, hogy milyen társadalmi, gazdasági és kulturális kockázatokkal jár, ha az emberek nem tudják magukat anyanyelvükön kifejezni...¹⁵ Nyíri Kristóf Glatz Ferencet is idézi: „Az anyanyelv... a társadalom döntő többségének napi érintkezési, információszerzési (törvények, működést biztosító jogszabályok, munkaszervezet), az alpműveltség elsajátításának eszköze marad. Nemkülönböztetve az emberi-érzelmi élet kifejezési rendszere. Az anyanyelv elszegényedése viszont a társadalom emberi-érzelmi-értelmi elszegényedésével jár együtt. És a kis nemzeti közösségek született polgár versenyképességének hanyatlásával.”¹⁶

¹⁴ Forrás: Balázs Géza: Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklor. Fekete Sas Kiadó, Bp., 2001. 52.

¹⁵ Idézi: Nyíri Kristóf: Globális társadalom, helyi kultúra. Filozófiai vázlat. 55. In: Glatz Ferenc szerk.: Az információs társadalom. MTA, Bp., 2000. 43–64.

¹⁶ Uo.

Mit kell tenni?

Az észtek már példát mutattak. Kidolgozták az észti nyelv fejlesztési stratégiáját (2004–2010), amely Szombathelyen magyarul is megjelent és 2005-ben a magyar nyelv hete szombathelyi megnyitóján be is mutattam.¹⁷ Ebben olyan – a magyarországi tudományosságban sokat vitatott – jelenségekről, tevékenységekről van szó, mint például: az észti irodalmi nyelv, az észti nyelvtervezés: szaknyelvi tervezés, névtervezés, az észti nyelv védelme és ellenőrzése: jogi szabályozás, ellenőrzés, az észti nyelv presztízsének kialakítása, oktatás, kutatás, nyelvi adatbázisok, nyelvtechnológiai háttér, az észti nyelv változatai, határon túli észtek nyelve, az észti nyelv kapcsolatai más nyelvekkel, fejlesztési stratégia, a finanszírozás alapelvei.

Valóban lehetetlenség lenne ezt magyarul is elkészíteni?

A magyar nyelv hete rendezvényei mindenesetre azért is fontosak, mert ilyenkor évente számot vetünk, eszmét cserélünk, a nyelvről beszélünk... Immár negyven éve, és azt hiszem, hogy nem hatástalanul.¹⁸

FONTOSABB IRODALOM:

A magyar nyelv hete, 1967–2006. Szerk.: *H. Varga Gyula*. TIT Bugát Pál Egyesülete, Diamond Kiadó, Eger, 2007.

Az észti nyelv fejlesztési stratégiája, 2004–2010. Fordította: *Vighné Szabó Melinda*. Szombathely, 2005. (HEUréka, szerkeszti: *Pusztay János*)

Balázs Géza szerk.: A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője. I-II. MTA Társadalomkutató Központ, Bp., 2004.

Balázs Géza: „A magyar nyelv elé mozdításáról...” Vitairat a nyelvművelésért. Akadémiai, Bp., 2005.

Nyíri Kristóf: Globális társadalom, helyi kultúra. Filozófiai vázlat. 55. In: *Glatz Ferenc* szerk.: Az információs társadalom. MTA, Bp., 2000. 43–64.

¹⁷ Az észti nyelv fejlesztési stratégiája, 2004–2010. Szombathely, 2004.

¹⁸ A magyar nyelv rendezvénysorozata 1967-ben indult. Negyven év alatt a rendezvénysorozat kétszer körbejárta az országot. Évente sok száz, negyven év alatt sok ezer előadás hangzott el iskolákban, művelődési otthonokban, és úgy mint itt, város- és megyeházákban. Saját számvetésem szerint a magyar nyelv hete rendezvénysorozatok legfőbb eredménye az, hogy van és hogy megújuló formában van jelen a nyelvművelés, van vita, olykor párbeszéd, vannak alapvető fórumok, Édes Anyanyelvünk című folyóirat, Anyanyelvpolók Szövetsége, Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda... és a legfontosabb: van közönség, van érdeklődés. A 40. évfordulóra a TIT Bugát Pál Egyesülete (Eger) egy 75 oldalas kis könyvet jelentetett meg H. Varga Gyula szerkesztésében A magyar nyelv hete 1967–2006. címmel (minden támogatás nélkül).

HALÁSZI ALADÁR:

A szóból sem értünk mindig

Az összetett szavak

Szókincsünk egyre nagyobb állományát képezik az összetett szavak. Úgy jönnek létre, hogy két szót egybevonunk, nyerünk egy harmadik jelentésűt, amely eltér az eredeti kettőtől, bár utal az előtag és az utótag tartalmára: *vas* + *út* = *vasút*; *meny* + *dörgés* = *menydörgés* (a menydörgés más). Így az első nagyon fontos megállapítás a szóösszetételről az, hogy szóalkotási mód. (Többféleképpen nyerhetünk új szavakat, például képzéssel, mozaikokból összerakva, „összerántva” stb.) Az összetett szavak elemeinek viszonya kétféle lehet: mellérendelő (*búbanat*, *hadsereg*, *járókelő* stb.), amely esetekben egyenrangú az előtag és az utótag, tehát nem részei egymásnak, csupán jelentésükkel erősítik egymás tartalmát. Az alárendelő összetétel esetében az utótagnak (az a fő eleme az összetételnek) valamilyen mondatrésze az előtag. Fenti példánkban a *vasút* lehet eredethatározós összetétel, vagy éppen minőségjelzős is: miből készült út? milyen út? A *menydörgés* pedig birtokos jelzős összetétel: minek a dörgése?

A tudatos nyelvhasználat nemcsak fölépít egy-egy fogalmat, megőrzi az eredetét is, azaz különböző módokon rögzíti a szó származását. A helyesírás, az elválasztás szabálya például őrzi az összetétel eredetét olyan módon, hogy a kételemű betűket nem egyszerűsíti, ha az összetétel előtagja ugyanolyan betűvel végződik, mint amilyen az utótag kezdődik, hanem mindkét tagját leírja: *edénynyaláb*, *jegygyűrű* stb. Ezekben az esetekben láthatjuk, hol van az összetétel határa. Az elválasztásnál az általános szabálytól eltérően az összetétel határán tesszük ki az elválasztás jelét: *fél-á-lom*, *szél-ár-nyék*, *ház-é-pí-tés*. Az igekötők és a fokjelek is e mód szerint választandók el: *leg-é-de-sebb*, *meg-ál-la-po-dás*.

Egy kép alatt láttam az MTV-n 2003. szeptember 1-jén. „Gyásszertartás...” Az iraki robbantásos merényletet követő gyásszertartást mutatták. Itt az egyszerűsítő írásmód nem alkalmazható, mert a gyász és szertartás összetétel határán meg kell őriznie a helyesírásnak az eredeti betűket. A *szerű* szavunkkal más a helyzet, hiszen az már elveszítette önállóságát, a rag vagy képző szerepét vette föl: *-szerűen*, *-szerű*. Így már helyesírásunkban sem kaphatja meg az önálló, független szavaknak járó megkülönböztetést: *ésszerű*, *ésszerűen*. A *gyász* és a *szertartás* azonban külön-külön és együtt is önálló, értelmezhető szavunk.

Az alábbi példám csak dátumszerűen és „földrajzilag” kapcsolódik az előzőekhez, hiszen azt is szeptember 1-jén és az MTV-ben hallottam: „A határőrök gyanúsak lettek a kamionra.” Meggyanúsítottak már saját zsebre dolgozó határőröket, vámosokat, de itt a határőrök számára lett gyanús a kamion. A jó szemű, fülű határőrök talán hallottak valami zajt a tiltott határátlépést elkövetni akaró, a kamionban kuksoló emberek felől, ezért kezdtek gyanakodni. Egyébként maga a *határőr* szavunk is összetett, alárendelő és tárgyas, hiszen a határt őrző em-

berről van szó, akikre uniós tagságunk után még nagyobb feladatok várnak, mert mi leszünk az Unió keleti, déli határa Európában.

A kötőhangzók bosszúja

Az agglutináló magyar nyelv (ragasztó, a szó különböző elemeit a szótőre kötő) a szótő után képzőt, jelet, ragot tapaszt össze. A finnugor és a török nyelvek ilyen típusúak. A szótő hordozza a jelentést, a képző megváltoztatja, a jel módosít rajta, a rag pedig segít mondatba fűzni a szót, vagyis viszonyt terem. Kiválaszthatunk a szemléltetés kedvéért egy olyan példát, amelyen mindez látható: *nézőket*. A *néz* ige, szótő, az *-ő* a folyamatos melléknévi igenév képzője; a *-k* a többes szám jele; a *-t* a tárgy ragja. A *-k* és *-t* között a két mássalhangzót összekapcsoló ejtést könnyítő kötőhangzó szerepel (*-e*).

Érdekes módon nemcsak ejtést könnyít, hanem bizonyos helyzetekben jelentést is módosít, azaz a képző szerepét is átveszi néha. Ilyen eset például a *havasak* – *havasok*, *magasak* – *magasok*. A szópár első tagja melléknév a többes szám jelével, míg a másik (*havasok*, *magasok*) főnév, szintén a többes szám jelével. Tehát nem mindegy, mikor melyik kötőhangzót választjuk: A dombok alacsonyak, a hegyek magasak, magasabbak (a középfok jele a *-bb*), míg a havasok onnan kapták nevüket, hogy nagyon magasak, a hó nem olvad el, sapkaként, köpenyül rajtuk maradhat nyáron is.

Akkor bosszulja meg a kötőhangzó a rossz használatát, amikor a beszélő szándékával ellenkező tartalom fogalmazódik meg eredményül: „Mások a kockázatok szeptember 11-e óta” *Mások* főnévi névmás, *másak* pedig melléknévi. Így a példa szerint egyesek azonosak a kockázatokkal. Lehet benne valami, de nem ezt akarta mondani a beszélő. Inkább szeptember 11 negatív folyamatokat jelző, elindító dátumának fontosságát igyekezett kiemelni.

A kötőhangzókat általában a szó hangrendjéhez igazodva választjuk ki. Magas hangrendűhöz magas magánhangzójú a kötőhang, mélyhez mély, vegyes hangrendű esetén némi változatosság tapasztalható: *gereblye*–*gereblyék*; *vad*–*vadak*; *fotel*–*fotelja* vagy *fotelje*, *fotelok* vagy *fotelek*; *nyíl*–*nyílak*. Ez utóbbi esetben az *i* hang a mély magánhangzókhoz hasonlóan (a *nyíl* szóban) hátul, hátsó nyelvvállásban képzett, így a kötőhang mély magánhangzó lett. Ilyen a *híd*–*hidak* toldalékolása is. Első összefüggő szövegemléünkben, a Halotti Beszédben a hangrendi illeszkedés még esetleges volt itt-ott, de többnyire igazodtak a toldalékok magánhangzói a tőhöz. Eltérések: *paradisumben* (paradicsomban), *milosztben* (malasztban), *halálnek*, *mugának* (magának), *fojának* (fajának), *világbelé* (világba), *archangyelt* (arkangyalt), *nyugalmábéli* (nyugalmába), *uruszágbelé* (országba), *jouben* (jóban).

Látható tehát, hogy itt-ott az általános szabályoktól eltér a kötőhangzó használata. A hangzásban nem csupán a hangrendhez és a jelentés változásához igazodik, hanem egyéb szempontnak is igyekszik megfelelni: a magyar hangzó nyelv esztétikai követelményeinek, továbbá a hagyományos ejtismódnak. Az illeszkedés nem csupán a hangzó mélységét, magasságát veszi alapul, hanem a nyelvvállást is, amely helyzetben a kötőhang képződik, vagy éppen az ajak nyíltabb vagy zártabb állását is: *szövöm*–*szőttem*, *mondom*–*mondtam* stb.

Lám, a lazán kezelt kötőhangzó visszaüt. Rá is teljes erővel kell figyelnünk, különben elvétjük az érvényes szabályokat, majd öntörvényűen hibázunk.

Nem egészen az...

Millió esete van mások írott vagy beszélt szövege félreérthetőségének: rossz helyre teszi a vesszőt, ha ír, a hangsúlyt, ha mondja; hasonló hangzásuk miatt összetéveszt két szót; egybe vagy külön mond szavakat, amikor ellenkező módon kellene; tévesen ejt ki idegen eredetű kifejezéseket stb., stb. A végeredmény mindig ugyanaz: a pontatlanság miatt a félreérthetőség. Az ideai gyűjtésből jellemző esetekkel állok elő ez írásban.

Az M1-en hallottam 2002. január 23-án: „Ő az első határon túl élő diák, aki az igazolványt megkapta.” Semmi probléma nem lenne a szöveggel, ha nem egybemondta volna a „*túlélő*” két szót. Egybeírva, mondván egy veszélyes helyzetből élve kikerült emberről, esetleg állatról lehet szó. Itt az eredeti jelentése az innen (Magyarországról) számított helytől, a határ innenső oldaláról nézve a túloldalon élő diákról van szó, aki első a tekintetben, hogy magyar igazolványt kapott. Egyébként is ha „*túlélő*” lenne, nem feltétlenül éppen a határon tenné, hanem az innenső vagy túlsó oldalon. Emelkedett hangulatban – mint ez az ünnepélyes is – könnyen elidegenítheti, megsemmisítheti a pátoszt, mosolyt fakasztóvá teheti a komoly helyzetet a hibázás.

Ugyanez a hibatípus fordult elő korábban a Kossuth Rádióban: „Három országos program indul”, mondták, de úgy, hogy az első két szó egybesikeredett. Mostanában, amikor kínlódnak a „visegrádi négyek”, nem nehéz úgy értelmezni, hogy egyikük megmakacsolván magát, nem vesz részt a négy országra tervezett, de csak három részvételével megvalósuló („*háromországos*”) programban. Különösen a mennyiségjelzős szókapcsolatoknál – ahol számok is előfordulhatnak – eshet könnyen tévedésbe az ember: egybe- vagy különmondjam? Írásban is jeleznünk kell, mit akarunk. Például egy anyát jelent a háromgyerekes jelző, de hármat, ha különírom. Ez utóbbi esetben azonban infantilis, gyermeket, gyerekes három anyáról van szó. Írva, mondván tehát nem egészen mindegy, mit teszünk össze, vagy éppen mit különítünk el egymástól.

Ugyanúgy jelentést változtató szerepű a helytelen szó beépítése a mondatba. Az M1-en 2002. február 27-én zajlott egy sportesemény. A riporter dicsérni akarván az angol klub, az Arsenal szereplését, így szólt: „Az Arsenal játékán nem látszik meg a sérültek és eltoltak hiánya.” A sportklubokra is kiterjedő korrupciós ügyek idején könnyen arra gondolhat az ember, hogy az eltoltak nem véletlenül nem játszhatnak, hiszen sikkasztottak, lám hiányuk van. Igaz, hogy a játékon nem látszik meg, de mi lehet a szegény sérültekkel? Lehet, hogy nem érzik ennyire problémásnak a mondatot, de jobb lett volna, ha a legutolsó szót („hiánya”) kicseréli a riporter a *távolléte* összetett szóval.

Megteszi ugyanezt a mondattal egy rosszul választott igekötő is, értelmezési zavart okozhat. Az igekötők nemcsak befejezetté alakíthatják az igei cselekvést, történet, hanem a jelentést is megváltoztathatják. Nem mindegy például felrúgni (mondjuk egy egyezményt), vagy lerúgni egy csatárt a kapu előtt; különösen nem mindegy úgy kirúgni a hámból, hogy berúg az ember. Oltani sem mindegy ki-, be-, le-, el-. Az Észak-Magyarország 2002. március 8-i számában „a tűzoltók pedig pillanatok alatt beoltották a házban keletkezett kisebb tüzet” mondat áll a „*beoltással*”. Hagyjuk meg inkább a juhászoknak (a sajt készítésekor a tejet beoltják), a kertészeknek, az állat- és emberorvosoknak a beoltás cselekedeteit. A derék tűzoltóknak marad éppen elég gondjuk a gondatlan lakosság által okozott tüzek *eloltásával*. Kialudt a tűz, begyulladt (megijedt) a gyújtogató és a nádtető ház, leoltották a villanyt, és a tüzet eloltották.

Kevesebb szóval bővebb jelentés

Lehetne e cím akár a nyelv művelés jelmondatai közül az egyik, hiszen mindig törekednünk kell a kevesebb jellel kifejezett tartalomra (a szó is egy jel). A többlettel az lehet a problémánk, hogy nehezebben bogozható ki belőle az üzenet lényege, vagyis a közlemény, amit mások számára fogalmazunk meg szóban vagy írásban. E szövegtani hibát mind a latin (*redundancia*), mind a görög (*tautológia*) megnevezi. Nem ugyanazt jelentik: a *redundancia* hibájába akkor esünk, ha a kelleténél, a szükségesnél (íme egy példa a szófecsérlésre) terjengősebben fejezzük ki magunkat, mely többlettel nem adunk újabb információt szövegünknek; a *tautológiával* akkor vádolhatnak meg bennünket, ha ugyanazon fogalmaknak, gondolatoknak az ismétlését más szavakkal, de ugyanolyan jelentésűekkel (*eb-kutya, kikelet-tavas, hon-haza* stb.) megfogalmazzuk. E két fogalom közös nevezője a szószaporítás, terjengősség, szófecsérlés, szófölösleg (nem ugyanazt jelenti ez a négy szó).

Az iskolában megtervezett didaktikai lépés az ismétlés, hiszen be kell vésnie a gyerekek az ismeretet, hogy megtarthassa. Ilyenkor természetes törekvése a pedagógusnak, hogy ugyanazt a jelentéstartalmat lehetőleg ugyanazokkal a fogalmakkal mondja el újra, kiemelve a lényeget, esetleg rokon értelmű szavakat használva a szöveg egyhangúságának oldására. A tanuló az újabb szóalakot talán jobban ismeri, eredményesebb lehet a tanulás folyamata. A hétköznapi beszédben azonban másképpen adódik a beszédhelyzet. A „szájbáragás” fölöslegesen terjengős (amelyből nem kapunk újabb jelentéstartalmat) szöveget mondónak megemlítjük, hogy nem az iskolában vagyunk, ne részletezze, térjen a lényegre. A ráérős beszédű sportriporterek – ha nem történik említésre méltó esemény a pályán – nyújtják meg olykor a szöveget, hadd teljen az idő alapon: „Kovács volt az, aki megigazította a szerelését” (Kovács megigazította a szerelését). A mondat redundáns (fölszöveg, többletet nem hordozó) része a „*volt az, aki*”.

Összegyűjtöttem néhány példát a médiából: „Kitüntették azokat a barlangi mentőket, akik öt napon *át, keresztül* küzdöttek társuk megmentéséért.” (Magyar ATV 2002. február 8.) Az *át* és a *keresztül* névutók közül az egyik fölszöveg, mert a másik pontosan kifejezi az állítmány (küzdöttek) időhatározóját az „öt napon”-nal együtt. Ha túl szigorúak vagyunk a bemondóval szemben, akkor azt is megkockáztathatjuk, hogy egyik névutóra sincs szükség, csupán egy rag is megteszi az *-on* helyett: öt napig. Így ugyanaz a jelentése és megtakarítottunk két szót. „Kezdetét vette a téli olimpia” mondták nem is egyszer ugyanott, az ATV-ben. Nyilvánvaló terjengősség, terpeszkedő kifejezés. Helyesen: megkezdődött. Az az ember érzése, hogy pontosan ismeri az így beszélő a helyes formát, de nem azt tartja választékosnak, hanem a cifrábban mondottat. Némi ficam – a nyelvben is előfordul – az ízlésben. Inkább kevesebb szóval éljünk, mintsem fölszövegesen nyújtsuk a beszédünket.

„A gyerek érdekét tekintette szem előtt”, mondta az ATV műsorvezetője 2002. febr. 9-én. Itt arról is szólhatunk, hogy a végül megszülető szövegünk választás eredménye. Amikor fogalmazunk mondatunkat, több lehetőség is kínálkozhat, mint példánkban is: *a gyerek érdekét tartotta szem előtt* (ezt akarta mondani), vagy *a gyerek érdekét nézte*, amikor ezt vagy azt eldöntötte, esetleg tekintettel volt erre is, arra is. Így keveredett össze az egymáshoz nem illő három szó egy kifejezéssé. Mondhatta volna úgy is, hogy számára mindig *a gyermek érdeke volt a legfontosabb*. Egyértelműbb, szabatosabb, az eredeti tartalomhoz legközelebb jelentés.

Hogyan szebb?

Ha beszédünkéről, írásunkról van szó, akkor egyértelmű, hogy a nyelvi eszménynek megfelelő módon történő közlés a szebb. Ehhez azonban nemcsak leckeszerűen kell ismernünk a megnyilatkozásunkkal kapcsolatos követelményeket, hanem a gyakorlatban alkalmaznunk is illik minden beszédhelyzetben. Nem könnyű egy adott pillanatban sok elvárás szerint írunk, beszélünk, hiszen pontosan, egyértelműen, azaz félreérthetetlenül, szépen is kell megfogalmaznunk a közleményünket, üzenetünket (a közlésfolyamat „végtermékét”).

A pontosság egyszerre vonatkozik a nyelv szabályainak betartására és az üzenet megfelelő értelmezhetőségére, vagyis megszólalásunk céljára. A szépség igénye ugyanannyira lényegi követelmény, mint az egyértelműség. Ehhez a magyar nyelv hangzásának zenei jellegzetességét, annak ritmikáját, dallamát, hangerejét, de még a hangok képzésének tisztaságát is hozzáértjük (gondoljanak egy dadogó vagy egy hadaró beszédű emberrel történő társalgásunkra). Írásban az olvashatóság, a nyelvhelyességi, helyesírási szempontok a legfontosabbak.

A nyelv a legbonyolultabb jelrendszer, tehát a jelei ezernyi szabály szerint kapcsolódnak össze, alkotják az üzenetet. Ha vétünk a szabályok, törvények ellen, akkor nehezen értenek vagy félre fognak érteni bennünket. Ha kevesebb jelet használunk, azért, ha többet a kelletténél, azért. Ha például *száll* olvasható, akkor ige a szó, ha *szál*, akkor főnév. Mindkét esetben azonban röviden mondjuk az *l* hangot. „Jelcin volt államfő leállította a kivégzéseket” (Észak-Magyarország 2002. febr. 02.). Szép, európai intézkedés, megérdemelte volna a tette a helyes közlést. Egyfelől értelmező jelzős szerkezet a *Jelcin, volt államfő*, és közéjük – az értelmezett szó és az értelmező közé – vesszőt kell tennünk. Ez a kisebbik vétség. A súlyosabb az *állít* ige műveltetővé képzése, hiszen a képző *-tat* (*csinál + tat = csináltat*, jegyeztet, állíttat). Itt két jel – egy vessző és egy betű – hiányzott a szabályos mondathoz.

„A napokban napvilágot látott...” mondták a TV2-n 2002. február 18-án. Tipikus példája a felületes, igénytelen szóválasztásnak egyfelől, másfelől pedig a szóismétlésnek. Abból ered az utóbbi, hogy nem fogalmazódott meg az igény a választékosabb szövegalkotásra, amelynek szempontja többek között az efféle szóismétlés elkerülése. Így „lapos” a mondat. Állhatna a napvilágot látott kifejezés helyett a *született meg*, adták közre, *hozták nyilvánosságra* stb. (rendelettről volt szó). „Elöl nyitott szexmelltartó, Pokémon-hegyek” (Élet és Irodalom 2002. február 22.). Az ÉS-ben nehezebben viseli el az ember a helyesírás elemi tévesztését. Itt névutóval kezdődik a mondat, holott határozószóval kellene indítani: *Elöl...* „Elöl ül a masiniszta...” (a kanizsai gőzösön). Az egyik horgász kifogta a másik *elöl* a halat. Így helyes az *elöl* és *elöl* használata. A pontos és a vesszős ékezet különbsége egy új jelentésű, szerepű szót eredményezett.

Talán a legnagyobb magyar, Széchenyi iránti tisztelet miatt váltott az egyszerűbb, tisztább fogalmazásról bonyolulttra, kissé megmosolyogni valóra az RTL Klubban nyilatkozó 2002. március 25-én: „A Széchenyi-hitel segítségével tudtuk megvalósítani a vásárlást.” Helyesebben – mert így terpeszkedő kifejezést használ – a Széchenyi-hitel segítségével *vásároltunk*. Így személyesebb, fölösleges tekervény nem csavarodik a mondatra. Megjegyzem, hogy könyvet is írt Széchenyi Hitel címmel, így inkább „kedvezményes” jelzőt tehetett volna a nyilatkozó a hálája elrebegetésekor a szó elé. Tehát hol több, hol kevesebb a jel. Mindig annyit használjunk, amennyit éppen szükséges a szabályok és az értelmezés szerint.

Hasonló alakú szavak

A hangalak és a jelentés között a nyelvet beszélők többnyire ugyanazt a kapcsolatot teremtik meg a szavak értelmezésekor (dekódolás), azaz a hangsorhoz illő tartalmat viszik üzenetként. Ehhez az kell, hogy beszéljék a nyelvet, sőt különböző szöveggörnyezetben ugyanazt a szót más funkcióban, jelentésben is képesek legyenek fölfogni. Például a *terem* lehet ige (itt terem), de egy szobát is jelenthet (főnév); ugyanígy egy elvont főnév a *vész*, ige az *(el)vész*. Ezek az azonos alakú szavaink. Itt a tévesztés abból adódhat, hogy csak az egyik jelentését ismerjük a leírt, kimondott szóalaknak.

Nagyobb esélyt teremt a hibázásunkra a hasonló hangzású, valóban csak egy-két hangban, betűben eltérő, de jelentésük tekintetében egymástól távol eső két szó: „Egyelőre nem tudhatjuk, de a véleményünk lehet az, hogy...”, írja a Fejér Megyei Hírlap 2002. július 8-i számában. *Egyelőre* alakítjuk az esélyeket, *egyenlő* hosszúra a nadrag két szarát, *egyenlő* értékűre az egyenlet két oldalát stb. A cikkben úgy sikeredett, hogy egy *n*-nel hosszabb lett a szó. Így már nem az eredeti szándéknak megfelelő tartalmú. Helyesen *egyelőre* lett volna. Ez a határozószó azt jelenti, hogy most még, pillanatnyilag, egy kis ideig mindenképpen az lesz – most is az – a helyzet, hogy „nem tudhatjuk”. Hasonlóan gyakran tévesztjük a *helység* – *helyiség* szópár jelentését. Az első egy települést, a *helyiség* pedig termet, szobát, fallal körülvett területet jelent a (lakó)épületben. Ez a helyzet – különösen írásban, mert kiejtésben nincs érzékelhető különbség közöttük – a *fáradtság* és *fáradtság* esetében is. Az első odaadó munkálkodást, fáradozást, tehát cselekvést jelent, a *fáradtság* pedig egy elcsigázott testi-lelki állapotot. A hangzók közül ejtésben a középső kiesik, ha három is van belőlük (*dtis*), így a két szó hangzása között nincs eltérés. A szöveggörnyezet dönti el, jól használtuk-e: a *fáradtság* jutalma az elismerés, a munka pozitív eredménye; a *fáradtság* jele a rogyant testtartás, izzadás, lomha mozgás stb. Ugyanúgy különbséget kell tennünk a *magános* és *magányos* szavaink között, hiszen – ha közelebb is állnak egymáshoz jelentésben, mint például az előző szópárok – van köztük különbség: a *magányos* a legtöbbször, általában egyedül létező jelzője: „A tanyákon túl, a pusztá mélyén / Áll magányos, dőlt kéményű csárda” (Petőfi: Az alföld); a másik alakban használta Csokonai: „Áldott Magánosság, jövel! ragadj el...” Ez utóbbi inkább a pillanatnyi állapotot jelzi. A buszra egyedül várakozó utasra mondjuk: *magános*. Nagy tévedés nem történik e két szó fölcserélésekor sem.

NAGY LEVENTE

Új intézmény a nyelvművelés szolgálatában Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2006-2007.

Története és céljai – Kivel ne fordult volna már elő, hogy órákat görnyed egy rövid banki vagy önkormányzati értesítés felett, sokadszorra fut neki egy-egy bekezdésnek, és már a közelben tartózkodó ismerőseit is megkérdezte, szerintük mit is akarnak tőle a levél írói? 2006 januárja óta pontosan ezekben az esetekben nyújt megoldást egy hazánkban egyedülálló szolgáltatásokat kínáló iroda, a *Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda*, röviden MANYSZI (persze a Manyszi forma is helyes lenne).

Az ötlet természetesen nem eredeti: a brit kezdeményezésre létrejött *Plain English Campaign* (PEC – Közérthetően Angolul Mozgalom) már 1979 óta harcol a hivatalos, nyilvánosságának szánt dokumentumok világos fogalmazásmódjáért és közérthetőségéért. A MANYSZI Magyarországon próbálja ugyanezt elérni, mely tulajdonképpen kettős cél: egyfelől demokratikus igény, hogy az emberek megérthessék a hozzájuk intézett, rájuk vonatkozó dokumentumokat; másfelől gazdasági kérdés az intézmények, cégek részéről, hogy a célközönséghez valóban eljut-e az üzenet. Az ellenőrzött szövegeket a PEC Kristály Márkájához hasonlóan a MANYSZI az *Olvasóbarát szöveg* védjeggyel látja el, mely garantálja, hogy a dokumentum helyesírási, nyelvhelyességi hibáktól mentes és az olvasót segítő nem pedig akadályozó módon van megfogalmazva.

A nyelvi gyorsszolgálat – A MANYSZI számos szolgáltatása közül nagy népszerűségnek örvend a társadalmi célú és ingyenes nyelvi gyorsszolgálat. Ez a szolgáltatás az iroda honlapjáról (www.e-nyelv.hu) érhető el, ahol néhány kattintás után bármilyen nyelvi, nyelvhelyességi, helyesírási kérdését felteheti a látogató. A nyelvi tanácsadást a MANYSZI munkatársai társadalmi munkában látják el, és kéthetente váltják egymást. A szolgáltatás szükségességét jól mutatja, hogy az iroda hetente átlagosan 30-35 kérdést kap. A nyelvi gyorssegély erősségei, hogy ingyenesen igénybe vehető, az interneten bárhonnán hozzáférhető és akár névtelenül is használható, valamint hogy a kérdezők legfeljebb 24 órán, de jellemzően néhány órán belül választ kapnak. A beérkező kérdések az egészen egyszerű helyesírási bizonytalanságoktól a rendkívül bonyolult nyelvi problémákig terjednek, melyek sokszor parázs vitákat szítanak az iroda nyelvészgárdájának belső levelezőlistáján, hiszen egyes esetekben precedens értékű döntéseket kell hoznunk. Az eddig adott válaszok szócikkek formájában bárki által elérhetők, és jó kutatási alanyanyagot szolgáltatnak a magyar társadalom aktuális nyelvi problémáit kutatók számára.

A kérdések zömében az alábbi helyesírási kategóriákból kerülnek ki (*néhány jellemző példával illusztrálva*):

Egybeírás-különírás: közéleti szavak tagolása (*kampánycsendsértés, személyijövedelemadó-bevallás, dokumentumfilm-bemutató*); idegenszavas összetételek (*cégérték-amortizáció, konvergenciaprogram, innovációmenedzsment*); szakszavak tagolása (*szén-dioxid-kibocsátás, szennyvízelvezetési és -tisztítási rendszer, bioüzemanyag-kezdemenyezés*). Új keletű idegenszavak rövidítése és toldalékolása (*WIFI (WIFI-s), vagy wifi (wifis), DVD (DVD-nek) vagy dévédé (dévédének), PIN-kód*); új keletű idegenszavak helyesírása (*blogger, pendrive, retró*). Rövidítések toldalékolása (kft.-kkel, áfával.); rövidítések helyesírása (*zrt. vagy Zrt., dr. vagy Dr.*) Intézménynevek (*Közigazgatásfejlesztési Társaság, Nyugat-magyarországi Egyetem*)

Az iroda a hónap legérdekesebb nyelvi kérdéseiről, valamint nyelvészeti híreiről, eseményeiről hírlevélben küld tájékoztatást, melyre a honlapon ingyenesen lehet jelentkezni.

Az eddig beérkezett legfontosabb kérdéseket tartalmazza az iroda, illetve a mögötte álló Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport kiadványa, a *Magyar nyelvhasználati szótár* (szerkesztette: Balázs Géza és Zimányi Árpád). A kiadvány a nagyobb könyvtárterjesztőknél és az irodában is megvásárolható (3240 Ft). Az irodában több más hasznos kiadvány is megtalálható. Az iroda honlapján pedig a nyelvi gyorsszolgálat mellett hírek, tanulmányok olvashatók, képgaléria böngészhető és hetente új nyelvi játék található.

A nyelvileg vonzó szöveg igénye – A nyelvészek, nyelvművelők és a nyelvünket féltők számára reményteljes hír lehet, hogy a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodát egyre több intézmény, cég, kiadó és magánember kéri fel kiadványainak, dokumentumainak, reklámanyagainak ellenőrzésére, mely arra enged következtetni, hogy az emberek egy része már felismerte: a tartalmi és formai minőség mellett nyelvileg is vonzó szövegek nemcsak nívót, de akár versenylőnyt is jelenthetnek számukra.

Sok cégnek megtérülő befektetés, ha nem a kész szövegeit ellenőrizteti, hanem kommunikációs tanfolyamot szervez a szövegalkotásért és kiadásért felelős alkalmazottjainak. Ennek lebonyolítását is vállalja a MANYSZI: a cég szakterületéhez igazított előadások és foglalkozások keretében mutatjuk be a legjellemzőbb szaknyelvi sajátosságokat, figyelmet igénylő helyesírási nehézségeket és olvasóbarát fogalmazási stratégiákat.

Igazságügyi nyelvész szakértői munka – Valós piaci igény mutatkozik az igazságügyi nyelvész szakértői vélemények iránt is, mely egyszerre kínál izgalmas kihívást a nyelvész számára, és ad alkalmat a nyelvtudomány által elhanyagolt terület dinamikus kutatására és fejlesztésére. Az igazságügyi nyelvészet szövegnyelvészeti és tartalomelemző módszerekkel segíti a bíróságokat névtelen levelek szerzőinek megállapításában; búcsúlevelek, végrendeletek eredetiségének ellenőrzésében és peres dokumentumok értelmezési kérdéseiben. Az iroda munkája során összegyűlt anyag kiváló kutatási korpuszt biztosít a kriminalisztikai nyelvészet módszertanának fejlesztésére, mely a gyakorlatba visszaforgatható, hatékonyabb elemzési eljárásokat eredményez. A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda szándékai szerint ismeretterjesztő könyvet is megjelentet a témában.

A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda Budapesten, az Örs vezér téren működik. Személyesen is fölkereshető. Nyelvész szakértőink az ország minden részén vannak, tehát, ha helyben van szükség a segítségre, akkor ott állnak az érdeklődők rendelkezésére.¹

¹ Az iroda címe, elérhetősége: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fszt. 1. Telefon: +36-30/318-9666, Honlap: www.e-nyelv.hu

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA (közzétevő)

Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42) IV. rész¹

Poroszország

Braunschweig. Magdeburg. Brandenburg – és Poczdam

Négy napi utazásom alatt ugyanannyi jeles városban éjjeleztem. Első: a komoly s kolbász híré Braunschweig volt; mely rendetlen ugyan, de jeles épületeket bír; kies táj és a hercegi nyári lak emelik. Egyik vendéglőjében megjártam; mert késő vacsora után szobámba sietve, ajtaja beloldálán ily hirdetményt olvasván: „Alázattal kéretnek azon tisztelt idegen uraságok, kik látogatásukkal szerencsésítnek, méltassák pecsét alatt őrizetem alá adni poggyászaikat vagy készpénzőket, mert különben nem felelek rólok. Dresden. Vendéglő.” – Nem vélhettem egyebet, minthogy gyanús helyen vagyok. Az épület nagy, kényelmes, s minden részben kielégítő volt, de szobámnak belzára hiányzott. Csengetésemre előállt a háziszolga, s más szoba nyitására szólítottam fel. Okát kérdezte, s feleletemre a volt egyszerű válasza: „hogya a belzár tilos, szobát cserélni céltalan, idegenek hirdetményeszerűleg alkalmazkodjanak”. A solga eltávozott, aggódni hagyott, nem annyira úti táskám, mint pénzem miatt, mely derekamra láthatlanul csatolt tüszőben pihent. Idegen helyen ismeretlen kézre bízni nem tartottam tanácsosnak, s egyedül levén, magamban kellett bátorságot keresnem. Vagy átvirrasztom az éjt, vagy ajtó mögé heveredem, hogy a rémalakok rajtam gázoljanak keresztül; ennyiből állt tervem. Naplóíráshoz fogtam, s éjjél után csakugyan ajtót támasztottam. 3 órakor postakocsira kellett ülnöm, s az ébresztő solga audentiával léphetett be. A háziak egy óranegyed múlva édesdeden kacagtak, s velök magam is – mert már megvirradt.

Második éjtanyám a derék Magdeburg volt, mely a kellemes alkonyban sűrű tornyaival (csak kettős hét van) kedvesen tűnt föl. Heltstätttől a városig akkor csináltak utat, mely Németországban különös látvány, mert útvonalai szilárd alapra töltvék mindenhol. Híres erősségét hatalmas földbástyák védik. Irenk, Becker, Bahrtdt és La Fayette itt voltak hajdan fogva s ülték le szabadatlan napjaikat. Magas épületei homlokán tetőfalak, s rajtok magas álló szobrok vannak. Székesegyháza méltóságos, vén és szép, mint egy kellemes öreg ember.

A genthini vendéglőben hatalmas szóváltást kezdett néhány hamburgi s magdeburgi férjfiú Amerika jövődjéről, mind két fél nyomós okigékkal gyámolítva véleményét. Egyik szilárd törvényeken biztosítottnak hitte az állodalmat; második a római köztársaság átalakulása körül forgolódott, s az ókorból mérítette jóslatát. A vita mindkét részről érdekes és eleven volt, mert hiányzott az ily eszmecsomót kettészelni tudó rendőr. A politikus küzdelem egész ebédllő társaságunkat villanyozta, s jól működött üterén gyorsabb életre kapott az étjegyzék. Csupán gazdánk volt szerencsés a véletlen zavarosban halászhatni. Ő nem sokat törődött a világ folyásával, mert neki más világa volt – erszénye! S

¹ Az első részt – *Csorba Csaba* bevezetőjével – a *Széphalom* évkönyv 14. kötetében (2004. 291-302.), a másodikat a 15. (2005. 341-354.), a harmadikat pedig a 16. kötetben (2006. 423-436.) közzéltük. A helyesírást a mai szabályozáshoz igazítottuk, de megőriztük a szerző sajátos szóhasználatát. Szögletes zárójelben a közzétevő megjegyzéseit adjuk. (*A Szerk.*)

hogy a fő és gyomor békepontjait annál ünnepélyesebben hitelesítse, záradékul, egy az asztal végén nyugvó szokatlan nagyságú burnótszelencére mutatott, melynek külföldelén e jellegk látszottak:

*„Wer oft in diese Dose führt
In Deutschenhaus sein Feld verzehrt,
Der zahlt kommt er in jene Welt
Am Himmelstot kein Einlassgeld
A. Flittner im Deutschen Haus.”*

Brandenburgban egy tisztos agg katona hurcolt meg. Az egész városnak csodálatos fekvése van. Havel folyó hasítja s teszi posványossá e lapályt: de a német szorgalom ezzel is dacolt, mert csatornákat ásott, szigeteket teremtett. A város közepén apró rétecskék vannak, buja zöld füvekkel, s a keskeny folyón vitorlák lebegnek. Itt is sok szép templom van; a székesegyház nem rég újjították, különös kinézésű, mert külszíne téglás cifrázat; belseje nagyon szép. Gazdag és csinos épületek környezik. Egy szomszédos kisebb templomot a r. catholicusoknak engedték át használás végett, s míg amazz igazgatták a közel lakó evangelicusok is ebbe jártak imádkozni. Alig lehet a keresztyén külön felekezetek egymás tűrése s megértésének szebb példája.

Poroszban fővárosában lenni vélekedik az utas, ha nem tudja, hogy Poczdamban van; jeles utcáin katonaság pezsg. Az óvárosi királylak, tanácsház, katonai árvaintézet, melynek belseje is nézésre méltó, s egyéb középületek, paloták és egyházak, a város környéke, sétányai, zöld dombjai, szőlőhegyei egy nagy egészre forrasztják, melyben a hasznos a széppel, a természet s művészettel szerencsésen vetélkednek. Kár, hogy Berlintől távolabb nem esik e fényváros! Akármelyik részében is a birodalomnak érdekesebb lenne, s nagyobb gyűlöpontul szolgálna; s éppen ez okozza élettelenységét, mely a székvárosokból annyira száműzve van. A fülsértő kocsizörgésen, mely az utcai kövezetekről recsegve pattog szét, egy darabon faút segít, s vonalán gyöngye bölcsoörgés hallik. Királyi vára bel s külalakban jeles, de kivált a Havel hosszú vashídjára tekintő része 50-60 korinthisz oszlopsoraival és szobraival méltóságos. Kéjkertében, többek közt: Sándor cár, Kleist, és Blücher márvány és bronz képei vannak meg.

Déleesti órán az evangelicusok gyönyörű új egyházában egy keresztelezen is jelen voltam. A csecsemő pár keresztyénné avatását ünneplő komasereg még szebben nézett ki a szerencsés ízlésű remek-imaházban. Végeztén a pap beszédét s könyörgését, keresztelez edénybe mártotta ujját, s bekente a kisdetek homlokát, aztán mindkettőre tette kezeit s megáldotta. A csecsemőket nem nők, hanem férjfiak tartották keresztfőre, s minden jelenlevők pénzt hánytak a vízedénybe. Csak mindennek pénz a lelke s minden fizetésen végződik. Bizony illőbbnek tartom a pénzt papa asztalára tenni.

Poczdamnak legkedvesb és drágább kerte a Sanssouci, s azért az idegent tüstént bele utasítják s helybeliek azon erős és tapasztalat érlelte önhittséggel, hogy ajánlatukért nem pirulhatnak. Nincs is különben! Nagy Fridrik mulató palotája, egy nem annyira nagy mint csodamű, díszpontja e halomra terülő kertnek, már csak azért is: mivel a kilátás városra és környékére bájos. Itt van Fridrik haldokló szobája, válogatott könyvtára, az oszlopos és virágosan kirakott padlatú füsttűt kerek márványterem. Balról: jeles képtár Neptun barlangjával; jobbról: a 26 márványszobor elejű mulatóház s narancsgyűjtemény.

Közel ezekhez az új palota; fölötte pompás és költséges darab 322 ablakkal s 300-nál több külön ábrázolvánnyal. Hetvenkét terem között a nagy márvány és barlangművész terem csodálatra méltó. Az épület üveg ajtai egyenlők az ablakokkal, és a bemenni akarót megcsalják. A régiség és barátság templomai, a japán pavilon, a gazdag tartalmú Charlottenhof, a szent tó partján nyugvó márvány palota, szőlőhegy, kéjkert, mulató erdő, kimerítik a figyelmet, de annál elevenebbé ingerlik s tartósbbá edzik az emlékezőtehetséget. Az utak mellékt nagy márványszobrok őrzik, csak-

hogy többnyire megcsonkítottak, mi eléggé nem sajnálható gondolatlanságot áruel. Ha már csakugyan ily tartalomdús kertekben nyilatkozik az emberi kény és hatalom: őrizze is meg! – hogy néhány évtized ne hagy hasson rajta rombolás nyomot.

Berlin

Amint Hálától [Hallétól] eltértem, körülbelül száz német mérföldet utaztam le csavargós ösvényeken, gyalog és kocsin, zsíros költséggel és lelki haszonnal. Július 15-kén délutáni 3 órakor szálltam le a potsdái gőzkocsiról, s könnyű útításkámmal karomon Berlin utcájára lépve, egy csinos öltözetű zömök ifjúval találkoztam, kinek első kérdése a volt: hogy idegen vagyok-e? Mert szakáll s bajusz nélkül engem is láthatott porosznak. Igen! Válaszoltam; és az ifjú megelőző részvéte megtetszett. Melyik utcába száll ön? „A Dorottya utcába”. „Mi nemzetbeli?” „Magyar”. „Hova szándékozik még?” „Párizsba, ha Isten segít, időm s körülményeim engedik”. „Szép cél – monda – én is voltam Hamburg, Bréma, Lübeckben, azok ám a szabad városok!” – és az ifjú megoldta nyelvért, s hő szókkal rajzolta a szabadságot, közbeszöve a berlini rendőri szigort, majd hallomásból Párizst dicsőítette, és hivatkozott a meleg reményre, mely őt azon fényváros látására élteni. Útitársam szótengerén ekképp haladva vállamon súlyos kezet érzek; visszatekintek – hát mögöttem egy szálás férfiú áll rendőri egyenruhában. A vér belém aludt, mert gyanítanom kellett, hogy mielőtt Berlint beláthatnám, lesúgják drámai szerepemet a rendőrháznál, és szép énekszóval oda utasítanak vissza, honnét jöttem. Zavarom még inkább nőtt, midőn az ifjút hidegen s kiszámított léptekkel továbbalagálni láttam, mert reményelt ügyvédem elosontával veszett pört volt okom hinni. „Mit beszélt azon ifjú ember?” – kérdé nyugodtan, kíváncsisággal a rendőr; hamburgi szabadságról sat. Beszélt, felelém meghunyászkodva, mert mindjárt tudtam, hányadán vagyunk, tudtam, hogy mindent kihallgatott. A rendőr szemmértékre vett, s majd álvezető után tekintve, s hosszú jobbát fenyegetőleg kinyújtva „ismerlek szép madár” – monda – „bárhová rejtezzél, horogra kerül sz”. E jelentékeny fenyegetőzésre útlevelem kérte elő, és beleolvastván, intett, kövessem. Már elszántam magam szabadságom elvesztésére: de a rendőr barátságos megszólításával kisegített zavaromból. „Melyik utcába szándékozik?” – kérdé. „A Dorottya utcába” – adám válaszul, megnevezve a házszámot is. „Látja ön, nagy városokban vigyázni kell; az utca más irányban van. A gazfickó pénzt sejtett önnél, s oly helyre fogta elvezetni, hol biztosan zsebelhet és gyilkolhat; s ő beszél a szabadságról, hogy szabadon rabolhasson”. Még néhány utasító szót ejtett, magyarázta az utcát, darabon elvezetett, s midőn már távol voltam és hátra tekinttem, még akkor is az út közepéről mutogatott.

Poroszban az útleveleket többnyire vendéglőkben veszik el, s úgy mutatják be a rendőrségnek; vagy a tálnok naplójába jegyzi az új vendéget. Ha például Dresdából Berlinbe akarok menni, a dresdai rendőr útlevelem hátára jegyzi Berlint mint kitűztem helyet. Július 20-kán tartózkodási szabadságlevélért voltam a rendőri hivatalszobában: és útlevelem hátán semmi jegyzet nem találtatván alighogy Lipcsébe vissza nem kellett mennem, pedig ezekkel a vasemberekkel igen nehéz boldogulni. Az engedélyt magam is körülbelül egy azon mellettem állott francia utasnak köszönhettem, ki velem ugyanazon kádban úszott; de sem ő németül, sem a rendőrtisztek franciául nem tudván: nehogy nyelvbéli járatlanságukat piacra vigyék, inkább engedtek, s így a hulladékból nekem is jutott valami. Szászország szélén tarisznámnak csak felső tartalmát kutatta meg a rendőr. Hannover határánál becsületszavamat adtam, hogy táskámban semmi tiltott cikk sincs, és még csak útlevelemet sem nézték.

Poroszország fővárosa korán edesgeti magához az utast, s ez előre levetkezi a gyöngye félelmet, mit ilyenbe léptekor érezni szokott, mint idegen. A gyarló ember képzelődés rabja, ha szűk fészkéből szabadra vergődik, más vidékre száll, idegen honba lép, maga sem tudja miért, de kicsit szepeg: pedig mindenhol ember az ember, csak az életjelenetek változók. De van hely, van nemzet, mely-

hez simulni könnyebb s édesebb annak, ki gondolkodni s szellemileg épülni vágyakozik; ilyen Poroszország, ilyen Berlin. E szép város úgy néz ki, mint az egészség. A léhaságnak s nyomornak nem igen rínak föl nyomai, melyek a fényvárosok némely férreutcait annyira előzőnlük. Minden rendet és ipart ural itt: azért van elhárítva az akadály, melyet a mostoha fekvés szülte szegénység teremni szokott; azért tette bájolóvá sivatag homokvidéket is a kitaró s mindenható szorgalom.

Rendezett utcái szélesek, egyenesek és hosszúk. A Fridrik utcát három óránegyed alatt gyalogolhatni végig, nyílegyenes és gazdagon széles házsorok közt. Egyik végéről másikra látni, de a távolság homályt vet a szem elébe. Az utcák gyalogösvényei mindkét oldalról széles faragott kövek, és a tisztaság eszközésére keskeny nyílt oldalsatornák használatnak, melyekből bizonyos szegények a rongy-fa s egyéb hulladékokat gereblyékkel és szénvonókkal naponta kimerítik s puttonba szedik; s így az élelmes porosz azt is felhasználja, mit más szemétre szór. Alkonyatkor minden utcát lámpagyújtogatók ballagnak végig, s rövid idő alatt z egész város légszesz világban úszik, mert háromezer lámpánál több csillog az éjben. Sose feledem egy 70 éves bécsi aggastyánnak e szavait: „a szép Berlint én is láttam egyszer, s annak már jó ideje; mennyivel szebb lehet most! Bárcsak még egyszer láthatnám a kedves várost, örömeoseb hálnék meg!”

Berlinnek sok szép piaci közöl kitűnő a Vilmos piac Fridrikvárosban, szép paloták közt, s nagy terét hat híres porosz vezérek márvány szobrai állják körül: dessau Leopold, Schwerin, Winterfeld, Keith, Seydlitz, Ziethen, ez utósó egész magyar köntösben.

A királyi vár környéke mindeniket homályba borítja; itt csoportoznak a kitűnőbb épületek: a börze, a pompás fegyvertár, a bájalakú múzeum, egyetem, cath. egyház, dalszínház, vártemplom, őrtanya. A várral szemben fekvő múzeum előtti kéjkert, közepén ötven lábnyi magas s gőzerő okozta vízlökettel, mellette virágágyak, és egy roppant 1500 mázsányi gránittal, mely Berlinhez hat mérföldnyire találtatott egy erdőben, s mint durva anyag 14-15 ezer mázsát nyomott. E gyönyörű helyet oldalba mossa a Spree vize.

A fő őrtanya mellett állnak Bülow és Scharnhorst tábornokok nagy carrarai márvány szobrai, s túloldalon szemben ezekkel Blüchernek 26 lábnyi magas ércszobra; kezében kard, mintha a csatázók közé nyomulna, lábával egy tört álgút tapod; mind a három Rauch műve. Télen-nyáron déli 11 órakor ez őrtanya elébe csődül a Berlinben szállászó tisztí kar, s egy óráig tartó katonai zene közt fák alatt tanácskozik, átveszi s kiosztja a napi parancsokat, bámuló polgárok és egyetemi tanulók seregelvén egybe. És hogy e gazdag táj még föltűnőbb s pompásabb legyen, hozzá ragad s Fridrik utcát ketté metsző Hárs utca, mely az operaháztól a párizsi piacig 1600 lépésnyi hosszú. Rajta öt széles, s élőfákkal szegett, és pihenő lócákkal megrakott ösvény. E kedves helyet sokan látogatják, ülik és sétálják késő estig.

A várpalota a 18-dik század első felében építettett, Septimius Severus római győzelmi várának alakjára. Az egész épület négyszeg. Köre 1437, magassága 101 ½ láb. Négy emelete, 420 ablaka, néhány száz szobája, két nagy udvara van, a 2-dik emeleten kocsiút is; az egész nagy kőterem. De belseje sokkal érdekesb, mert mindenféle drága ritkaságokkal meg van rakva; a vezető vagy 31 szobán hurcolt keresztül. Mit hirtelen kivehettem, ide jegyzem: 1., 2-dik szoba: mellképek; 3d. tükör tetővel s 18d Lajos arcképével. 4., 5d. Ritter saal; ez a szemet is elhomályosítja fényével. Hajdan itt gyűltek össze a német vitézek. Van benne egy embermagasságú nagy kanna arany és ezüstből, oldalán csap, alatta más edény, a hős gyűlekezet ebből ivott; most kihallgató terem. 6d. tükör tető, Ferenc császár képével és valami drága ajándék. 7d. aranyos szoba Sándor cár képével. 8d. márvány szoba. 9, 10, 11, 12d. képtár. 13d. fejez szoba festett és faragott képekkel, egy a legpompásabbak közöl, királyi menyegzőkor itt táncolnak. 14d. Fridrikek arcképei. 15d. márvány szoba. 16d. kép-

tár. 17d. tükörszoba. 18. egy jeles órával. 19., 20d. kárpit szoba, francia mű, itt van egy óra, mely egyszeri felhúzással esztendeig jár, Kecht készítette. 21d. II. Vilhelm kézi könyvtára, melynek úgy látszik, sok híja van. 22d. ugyanennek egykori írószobája. Ebben van egy szekrény, mely 14 ezer tallérba került. Csudálatos egy famű. Tömérdek fiókok, író asztal, rejtékhelyek pattannak elő rugókon egy kis megnyomásra. A járatlan ember csak álmélkodva nézi e bűbajos eszközt, de boldogulni nem tud vele. 23d. gyönyörű faszoba. 24d. képtár. 25d. II. Vilmos kabinete, egyszerű szoba, pásztori életet ábrázoló faragványokkal. 26d. a nevezetesebb bevételek francia háborúkor. 27d. márványszoba. 28d. II. Vilmos kihallgató szobája. Ebben van egy szekrény, mely óra is egyszermind; rajta áll az időt ábrázoló vén Saturnus, kezében kasza, mellette földgolyó, s ujjával rámutat. Egy kis igazításra bájos muzsika zeng a nagy szekrényből s darabig tart, mely a hallgatót egészen elbágyasztja s erőteljesen emlékezteti a múlandóságra. Körötte sok ülőhelyek vannak. Az udvar itt szokott tanyázni ebéd után. 29, 30, 31. képtárak. Sok nevezetességek, drága ritkaságok, mint fényűzési cikkek vannak még itt, s különösen egy 80.000 tallér értékű kristály csillár. A képek Corregionak s más jeles művészeknek darabjai. A vár ablakaiból fölséges kilátás, minthogy a remek múzeum bájos terével szembe esik, s oly tükrök vannak, melyek a szép utcákat s épület-sorokat szobákba varázsolják. Némely teremeket akkor is igazgattak.

Monbijou és Múzeum

Amennyi ritkasági gyűjteményt utazásom alatt már láttam, azt hittem, hogy többé semmit, vagy legalább igen kevés újat mutathatnak: de hitemben mindinkább csalatkoztam, s győződni kezdék, hogy az útas minden állásponton különböző ritka tárgyra talál, melyek figyelmét igen megérdemlik. E részben is bátran lehet az előítélet szárnyának egy darab részét lemeteszni. Magának az egyetemnek is jeles gyűjteményei vannak, de leginkább a Monbijou, Berlinnek egy szép mulató kerte érdekes. Ez közel esik a királyi várpalotához, hova, mint tapasztaltam, sok dajkák járnak, s mulattatják kicsineiket. Ebben sok nyári apró, csinos erdei házak vannak, és a látogató végre is erdőben képzelet magát. A szétszórt épületek közül leginkább kettő tűnik ki, melyekben honi s egyiptomi régiségek gyűjteménye van. A hazai régiségek többnyire föld alól kerültek ki, melyekkel egyes gyűjtők a berlini udvarnak kedveskedtek. Lehet itt látni hamvvedreket, késeket és baltákat kőből, edényeket, régi nő – kivált hajékségeket, tűkör, csodálatos ércműveket, melyeknek némelyike csupa rozsdá. Vannak itt sok gyűrűk a 7. századból is. Különös érdekű egy tömört tiszta arany karika, mely 227 arany nehézségű, a régi németek ezen karikára esküdtek hűséget.

Ezzel szomszéd épületben vannak az egyiptomi régiségek, melyek világosan mutatják, mennyire kiemelkedett volt azon nemzet mind tudományos, mind művészi tekintetben az akkori barbár nemzetek közül. Eleget láthatni itt Sesostris korából, ki Krisztus urunk előtt 1473 évvel élt körülbelül. Számos egyiptomi istenek, hieroglyphák, amulettek, csodálatos faragványok, ékszerek, házi eszközök, s több effélék vannak itt. Tudjuk, hogy az egyiptomiak állatokat imádtak: kutyát, macskát, madarakat, ezeknek múmiái szintűgy láthatók itt, mert hiszen a hagymát hiába balzsamozták, mit szintűgy istenítték.

De legérdekesebbek itt a koporsók, melyekkel e nagy terem egészen körül van véve. Itt láthatni, mint bántak az egyiptomiak halottaikkal: bebalzsamozták, különös vászonba tekergettek minden tetemet, még pedig szorosan s feszesen, a koporsót éppen a betekert test nagyságához készítették, úgy, hogy semmi hézag sem maradhatott, s a födele közti hasadékok szintűgy becsinálták, s így az egészet egybeforrasztván, a koporsó külsejét ismét ruhával vonták be, és a testnek lehetetlen volt megrohadnia azon mesterséges kenőcs segédelmével, mely a nemzettel együtt elveszett, melyet sem előttek, sem utánok senki többé föl nem talált. Így bántak ők oktan állatokkal is. Sok múmia

egészen ki van bontva, mert a gyűjtemény igen nagy. A kibontottnak minden része, még csak orra is ép, de csupa fekete. Sokaknak fogai a legtisztább fehérek. Egy nő múmia karján drága arany perrec van, s belőle lánctrakka nyúlik lába felé. Az egyiptomi nép ebben tökéletes célt ért, mert a halhatatlanság eszméjét így fogta föl, s ezredes halottai most is épek. Valóban méltányolni lehet vigasztalódását s törekvését azon elporladás ellen, mely sok embernek annyira rémítővé teszi a halált.

Vannak itt egészen betekert sok eredeti múmiák is, melyek oly épek és tiszták, hogy az ember egy pár éveseknek lenni gondolná. Az egész test rendes fekhelyzetbe van; a két kéz mellre fekszik, keresztben, amint a kibontottakból láttam. A betekert múmia úgy néz ki, mint egy valóságos bábú; némelyiknek kültakarója még ki is van cifrázva durva gyöngyökkel. Hogy a fászlás különös gondolat végeztetett, abból következtetem, mert egy nő-múmiának még emlőbimbói is (Brustwarze) tökéletes kidomborodást okoztak a vásznon; és éppen ez mutatja, hogy e múmia valaha asszony volt.

A koporsók kívül-belül cifrák, kivált kívül csupa hieroglyph-rajzolattal bevonvák, s nagyon hasonlítanak a mi fenyőfáinkhoz; de azért valami különös egyiptomi vagy külvilági csupán e végre használt fák lehettek ezek, s kenőcseikkel a senyvedés ellen úgy megóvák, hogy szinte újak. Vannak e tememben iszonyú faragott emberábrázatok és metszett múmiák, leginkább barnás kőből, vannak sok nagy emlékkövek hieloglyph-irattal; roppant kőkoporsók, melyek közül egybe öt, hat s több halott koporsóját is lehetett zární. A múmiák hihető ezekben tétettek, különben tudjuk, hogy Egyiptomban különösen gazdagon temetkeztek. Mennyi fáradságba és költségbe kerülhetett ezeknek ide hozatala! S mennyire érdekes emlékei ezek azon egyiptomi táborozásnak, mely egy hajdan virágzott nemzet fényűzésének, magas érzetének s ritka találmányának műkincsit a pyramisok tömkelegéből s tekervényes sírjaiból kiássa, és az újabb kornak bámulás és gondolkodás tárgyául fölmutassa.

A múzeum Berlinnek egyik legpompásabb épülete, szemben a királyi várral. Felső részét a képtár foglalja el; közepe egy egész terem faragott képekkel s különféle szobrokkal körülvéve. Alrészé szobrok s régiségek gyűjteménye a görög és római virágzott nemzetek hajdan korából. Itt különösen sok hamvvedrek s mindenféle régi római és görög edények, házi istenek, és azon hatalmas nemzetek életmódjukhoz megkívántatott eszközök talátnak. Különösen jeles a gyűrűkbe foglalt drágakő gyűjtemény, melynek minden darabjain finom mythologiai s egyéb tárgyakat s ábrázolásokat jelentő metszvények vannak; és az egész gyűjtemény sok száz darabból áll. Van itt egy therakote is, vagy kiásott római faragvány, nem nagy alakban, egy öregembert ábrázolva, de a munka igen remek, s a híres Thorwaldsen legszebbnek tartotta ezt. E régiség-gyűjtemények különös jó rendben tartatnak, mint csak a porosz ízléstől s ügyességtől várhatni. A legkisebb darabok is szám alatt s névjeggyel, úgy, hogy a néző gyönyörűséggel boldogulhat itt. Mindenhol gondviselők és vigyázók, s a megnyitás napjain mindenki bátran mehet, ingyen, mert a pénz elvétele tilos; de kalapot, esernyőt és botot nem lehet bevinni, s azért az őrszolganak örömet ad a néző néhány garast.

Mindezek láttára visszazagadtatik az ember az elveszett múltba, s meggyőződik, miképp a fényűzés akkor is megragadta az egyszerű szükségességet, és a nemzeteket természetes ösvényökről szédítő magasságra emelte, melyből nyaktörésig hulladoztak alá – a végveszély semmisítő örvényébe. Az emberiség eszközöknek eszköze! Ő leszáll rövid életpályájáról; néhány év, s örök feledés borong éjjelén. De az eszközök, azaz szellemének és kezének művei, s életének segédszerei a porból kiásatnak, a rósdától megtisztíttatnak; és ez eszközök az új világ bábész fiainak fennnyen hirdetik uraik és kortársaik egykori virágzását, életmódját és elenyészését.

Egyetemi ünnep

Augusztus 3-kán déli 12 órától 1-ig nagyszerű ünnepnek voltunk tanúi. E nap a berlini egyetem alapításának (1809) s III. Fridrik Wilhelm születésének emléknapja, mely napot az egyetem

egyszerű pompával ünnepli meg. Augusztus 2-kán már ki volt függesztve az egyetem épületnek előcsarnokában a hirdetvény, melyben az igazgató oktató az állam-tisztviselőket, papokat, tanítókat, és tanulókat e nagy iskolai ünnepre meghívta. A rendelt órára hát az egyetem legfőbb és legékesebb teremébe, az aulába gyűltek a ministerek, tábornokok s más katonai tekintélyek, udvariak, alsóbb rendű tanítók, püspökök, superintendensek – itt a superintendens az, ami nálunk az esperes – a maguk egyenruhájokban, és mindnyájan az oktató karra vártak, mely a melléktéremből később csakugyan megérkezett.

Legelől jött az igazgató oktató két egyetemi szolga után, kik az igazgatói és bírói aranyos botot hordozták kezökben; utána a bíró, s úgy az oktatók osztály szerint (hit-, jog-, orvos- észtani osztályzat). A két szolga szónokszerk elébe állt fölemelt bottal. Az igazgató és bíró legmagasb helyet foglaltak. A földszinti székekben elől országnagyok, püspökök, hátul egyebek ültek, az oldalszékekbe tanítók telepedtek. A karzaton csendes méltósággal zendült meg a zene az azt tanító professor elnöklése alatt, majd szívszorító harsány hangokká fejlett, és később az éneklőkar is – mely van szerkesztve – egyesült vele, művészileg és huzamosan énekelve e sorokat: [... (latin nyelvű)] Ekkor hollósötét német egyenruhában, kardosan, aranylánc s egyéb ékítványokkal szónokszerkbe lépett az igazgató, s beszédét fölolvasta, melyben legelőbb is a meghalt király érdemeit említi föl, különösen kiemelve tudományok iránti szeretetét, s azon nagylelkű tettet, mely szerint az egyetemet alapította; majd utódának atyai nyomon haladását érinti. - Föleleveníti azon négy híres oktatónak emlékeztet, kik már halál-álomban pihennek ugyan, de szellemök él, s faragott mellszobraik e teremben; ezek azok: Fichte, Schleiermacher, Hufeland, Rudolphi. Majd megemlíti, hogy a mostani király megígérte, miként e teremben levő II-dik és III-dik Fridrik Wilhelm szobraik helyett pompás és méltóságos márványszobrokkal fogja e terem díszesítni. Ezek után éltette a királyt és királyi családot. Végre fölolvasta a tételeket (Thesis), melyeket az egyetem osztályzat szerint kiadott: a vallás egyet, a jog kettőt, az orvosi egyet, az észtani hármat. Fölszólította a tanuló ifjakat, hogy a hét kérdésre feleljenek, s munkáikat jövő tavasszal adják be, a legérdemesebbek külön-külön 25 darab aranyat fognak pályadíjúl kapni, mely szintűgy a meghalt király alapítványa. Befejezésül szorgalomra és haladásra buzdította az ifjúságot, meghajtotta magát s leszállt székeből. A zene ismét fölhangzott s magán játék után egyesülve a karénnel e sorokat zengte: [...(latin szöveg)]

E napon minden színházak zárva maradtak Berlinben. Most már azokról, miket láttam, szükséges némely jegyzéseket tennem. Az aula királyi palotába is illenék, oly fényes, oly gazdag, oly tágas. Ezt csak különös ünnepekre nyitják meg. Egy nagy része el van zárva az oktatók s mások számukra; többi részét székek kerítik az ifjúság részére. Egymás fölött két piros szónokszerk áll, s legföül egy nagy fekete tábla, melyen osztályzat szerint, örök emlékül, azon számos tanuló nevei vannak arany betűkkel fölírva, kik a napóleoni csatákban elesetek. Szép jutalom a híven áldozóknak, kik éltokeket örömmel szentelték a hazának!

Az egyetemi bíró nagy hatalommal felruházott polgári tisztviselő, ki csupán a ministeriumtól függ, de mindig az igazgató oktató után ül. Ezek mindketten nyájasan, barátságosan és bizalmasan viszonzották az ifjak köszöntését, sőt némely ácsorgó tanuló csoportokat, mint láttam, még ők előztek meg ebben. A királyon kezdve minden hivatalnok katonaruhában jár itt, így voltak a ministerek is és a bíró az egy Humboldt ministert kivéve; ez ezüsthajú öregén szépen állt a fekete ruha.

Nagy nyereség, hogy a berlini tanítókat egy csoportban láthattam, valami százötven vagy százharvan főt, kik mindnyájan sötét frakkban voltak; de soknak csillogott mellén a kereszt, némelyiknek ötféle is. Sőt a többek közt láttam két egyetemi szolgát, mindkettőnek öt rendbeli érdemjele volt, s eleinte valami kormányférfiaknak lenni gyanítottam; különben itt azok is tisztas emberek,

s érdemjeleket többnyire, mint katonák nyerték. Kik csak a szabadság-háborúban jelen voltak – így nevezik ők a napoleoni csatákat – mindnyájoknak van jelük: csillag, kereszt, vagy pántlika; ilyeneket mindenütt láthatni. A püspökök és superintendensek szokott papi sötét öltözetekben voltak, a miniszterekkel egy széket ültek, s bizalmasan beszélgettek, valamint az oktatók is. A rang szülte tartózkodásnak közfala le van itt döntve.

Az igazgató munkája diák [latin] nyelven volt, szavaiata s kiejtése egészen a magyarországi reformátusokéhoz hasonlított; ők csak írják ez idegen nyelvet, de nem beszélik. Az egészben legkisebb túlságos hízlegést sem, hanem igazságot fejezett ki legegyszerűbben. A tanulók rendes kártyákat mutatták elő, s úgy bocsátottak terembe, mert egy pár ezer ifjat hogy ismernének? Nekem nem levén kártya-jegyem, egy már terembe ment honfi kihozta egy másik magyar tanulót, kezembe adta; és a csinos csalás besegített.

Bursok

Rend és illedelem szerint elébb talán az oktatókról kellene említést tennem? De naplóban bajom lehet rendet tartani, mert az csak véletlenöttekből s aprólékos tapasztalmányokból van egybeférclve; aztán csemeték fejlődnek élőfákká, tanulók tanítókká. Amint jó, úgy szólok egyik vagy másíkról.

Minthogy a lipcsei, hálai, jénai, göttingeni egyetemeket több és kevesebb időre meglátogattam, Berlinben tartózkodásom ideje alatt – melynek nagy hírv oskolájába mindenfelől sereglenek a tudományt szomjazó ifjak – a német tanulók jelleméhez félig-meddig szólhatok, mert ennek ismerete történeti tekintetben is igen érdekes, minthogy a német politikának, ha nem is szívébe, legalább erébe erősen bevág. Németországban világol a lelki szabadság fáklója, melyet Luther merész kezekkel meggyújtott; ennek hajnalánál vallás és tudomány megelégedtek, s jótékony sugari mindenkire hatnak, mert a születésjog itt örökre megbukott.

Mondják: hogy mikor Straussnak „Das Leben Jesu” című híres munkája világba került, szinte Strauss, berlini tanár és udvari pap figyelmeztette a meghalt királyt, III. Fridrik Vilmost: ne engedné a metelyes művet birodalmába csúszni! A más szavain semmi dolgot elsietni nem szeretett s nem szokott fejedelem fölszólította az egyetem híres hittanárait: hányának meg az ügyet, s adnák be véleményöket. Neander így szólt: „vagy jó, vagy rossz a munka, ha rossz, nem érdemes ellenszegülni, ha jó, sehogy sem lehet az igazságot elnyomni”. Aminthogy Neander később csakugyan cáfolgatta e művet. Ilyen tanítók erős mozgásban tartják az ifjú vért, mely egyszer csakugyan kiforri magát.

A német tanulók ezen nyilvános intézetekben időről-időre gyarapítják őseik hagyományát, a forró honszerelmet; s igen természetes, hogy ezen érzelm sokkal csiklandósb, sem mint a kitörésre hajlandó ifjú tüzet korlátozhatná. Talán egy nemzet sem játszott oly édesen dalait, mint a német! Tán egynek sem volt oly regényes középkora, mely a hölgykoszorút ügyesen tudta párosítani durva sisakkal, melyben szerelmi lantok olvadtak egybe fegyverzörgésekkel! Ezen középkor mai napig is ideála a német ifjaknak; s ennek mindent, valami csak aranykorát kecsegtethetné, mi szívének tömjénezhetne, kész örömmel föláladoz. Ide járul még: hogy Németországnak királyságokra és hercegségekre lett szét darabolását mindig görbe szemmel nézik, s nyíltan óhajtkák és jósolják az időt, melybe az elszaggatott s apró uralkodók által megaszalt nagy német nemzet ismét eggyé olvadand. Hogy ezen álomnak látszó vágy nem éppen képzelődés, s egykor-máskor tettben is nyilatkozott, eléggé bizonyítják a múltak történetei. Sand a jénai egyetemen köszöriült gyilkot, összeesküdt társai körében és nevében a nemzetet gúnyoló Kotzebue ellen. 1830-ban a göttingai tanulók nyilván fölkeltek és rendelkeztek, a gyanúsokat városházába csukták, mi nagy lármát szült, s a magyarok előtt is azért zárták el az oda menetel útát.

A német ifjúságnak van egy része, mely magát burschnak nevezi, melynek vezérszava: szabadság. Ezen burstársaság leginkább Jénában áll szabad lábon, mert a többi egyetemekben a különböző kormányok rendőrei erősen vigyáznak rájuk. E jénai társaság egyénei erős kapcsolatban vannak egymással, s legkisebb megsértést is karddal viszonzoznak, s mindenkinek szoros kötelessége egymásért bosszút állni. Ők minden embert, ki nem tanuló, filiszternek neveznek; az asszonyokat seprőnek; lánra még csak nézni is tilos. A nagy piacon egy élő fájok van, a szabadság fája; ezt gondosan őrzik, s ha kiszárad, mást ültetnek helyébe, s szorgalommal öntöztetik. E piacon nyilvánosan gyakorolják magukat a kardoskodásban, párviadalokra szomszéd falukba járnak, s alig láthatni képet, melyen vágás ne volna, némely arcok pedig összevissza metéltvék. Ezen bursok nagy része szüntelen csupasz kardot hord kezében bot helyett, s így megy iskolába is; és hosszúszerű pipájából még a hallgató teremben is füstöl, és csak a tanító bementével hagyja el; némelyik akkor sem. Ezt tapasztaltam Hase óráján, ki Németországnak egyik legtudósb s tekintélyes tanára.

Ha a weimári színházban nevezetes darabot adnak, a bursok százanként mennek oda, és az uralkodó herceg – mint mondják – ha tudja, előre elhagyja városát, mert e tanuló sereg rakoncátlankodik, a színházban födett fövel pipáz, és játékszünet közt a legszabadabb dalokat fújja: de már ez föl sem tűnik, mert megszokták, a rendőrök pedig hallgatnak. Én magam is járkáltam eggyel Weimár utcáin; a dohányzás erősen tiltva volt, s ő kedvire füstölt; senki sem szólt hozzá, mert tolláról ismerték a madarat. A burstársaság szombat esténként gyűl egybe, pusztítja a sört és danol. Az utcán nappal is hosszú hálóköntösben (Schlafrok) jár, sőt némelyik iskolába is úgy megy. Hogy az ivásnak nagy mesterei, annak jelét én is olvastam a hálai egyetem tornácában egy kifüggesztett papíron, melyen Gruber, az új protector ajánlja magát az egyetemi ifjúságnak, s ígéri atyai tanácsát és ótalmát; de egyszersmind megilletődve jelenti: hogy sokan vannak, kik rossz társaságba elegyednek, isznak, dorbézolnak; ennek elkerülésére mindenkit figyelmeztet. Ugyancsak azon igazgató tanár aláírásával Pfanneschmidt Victor, bernburgi születésű s törvényt hallgató ifjú, mint aki a guesztfaliai tiltott társaságban részt vett, az egyetemről örökre kizáratik, s ezen hirdetményt a jénai egyetem falán is olvastam.

A bursok hosszú hajat viselnek, igen sok barna színű van köztök. Sapkájok sötétes posztó, egyszerű, s pongyolán hajlik hátra. Soknak felső ruhája fekete bársony. Vannak szarvasbőr nadrágosok és hosszú csizmások is, régi német mód szerint. A magas kalapot ki nem állhatják; aki ilyet hord, azt orvosnak nézik és megvetik vagy fejébe gyűrik, azért is mihelyt Jénába léptem, a magyar academicusok magas kalapomat elvették még a város szélén, és szalma kalapot nyomtak fejembe, meglehetősen rosszat, s úgy kellett járnom, nehogy a bursok megorvosoljanak.

Berlini szállásom utcáját sok német diák lakta, minthogy az egyetemhez közel esik; minden nap kardcsörgés hallott szobámba, mert e heves ifjak folytonos viaskodással töltik idejüket. Ezek éjfél előtt már fütyörésznek, danolnak, ha pedig az éji 12-öt koppantja, iszonyún ordítóznak. Valaki csak tanulók sorába van írva, egy nyomtatott kártyát kap, és ha csínt tesz, senki el nem foghatja, mihelyt előmutatja e jegyet: hanem az egyetem törvényszéke elébe idéztetik. Azért e kártya éjjelnappal zsebökben van, s őrzik, mint drága kincset. Ezen tanulók nem becsülik egymást, hanem akármily ismeretlenek jöjjenek együvé, „te” megszólítással élnek. Berlinben ez már nincs annyira szokásban, minthogy a nagy néptömegben inkább szétolvad az ifjúság; aztán a társas élet inkább közszerűli és simítja a darabos egyszerűséget: noha azt tapasztaltam, hogy a többi egyetemi tanulók sincsenek a községtől elszigetelve, hacsak maguk félre nem húzódnak. Itt senkivel sem érzetik kicsinységét, szegénységét, és aki mást megvetne, magát vetné meg.

De van a német tanulósnak egy különös sajátsága, melyet vajha mások is elsajátítnának! S ez az utazásvágy. A burs hátára csatolja útításkáját, és továbballag; ezt pedig szünnapokon teszi, néme-

lyik ugyan iskolai idő alatt is tesz kirándulásokat, és senki sem veti szemére, mert itt magának tanul. Utazásomban mindenütt találkoztam, s utaztam burssal, s nem győztem bámulni e fürge emberfajt. Az ő utazásmódjuk különös; minden mozdulataikkal ügyességet, bátorságot és fáradhatatlanságot árulnak el. Mi költséget megtakarítanak, azt tapasztalásra fordítják. Az utazó burs piac közepén vagy út szélén is leül, mihelyt szép épületet vagy kellemes tájt lát, és legottan nagy pontossággal naplójába rajzolja úgy, hogy az ő tapasztalásaiknak gyümölcset színről-színre láthatni. Sokszor ha egyik s másik útitársam letelepedett, és rajzónnal babrált, bosszankodtam, de nem órá, hanem magamra: mért nem tudok úgy? Mért vagyok ügyetlen! Midőn az egyetem folyam megszűnik, tanbárok és diákok, kiknek valami kis zsebbeli vigasztalójuk s lábuk van, útnak erednek. Így lépnek iskolából iskolába, és az elméleti s gyakorlati tudományokra így tesznek szert; így kötik egybe a kettőt szerencsés sikerrel.

Némi előleges egyetemi jegyzetek

Poroszországot III. Friderik Vilmos reformálta; a híres egyetem is neki köszöni létét. Jelenleg száznál több tanár tart nyilvános oktatást, kiknek nevei a derék épület előcsarnokában vannak felfüggesztve. Sok nevezetes férfiak hivatnak ide. Az előzőtt göttingai tanárok közül is a Grimm testvérek ide vándorlottak, s tanítanak. A híres Schellinget most várják Münchenből, leginkább a hegeliták megbuktatása végett. Itt minden oktató szabadon tanít; minden tanuló azt hallgatja, aki neki tetszik. A theologok és philosophok pietisták vagy orthodoxok, rationalisták vagy hegeliták, egyik a másik ellen szüntelen csatáz, a tollharc végetlen tart; de Berlinben és Hálában leginkább Hegel uralkodik.

Az egyetemi órákba részt veendő, kicsit késő juthattam ide, mi nem csoda, mert tervünk honn is semmisül. Gyakran a hazai utcákon is késünk sietségünkben: hátha még külföldön kóborgunk, hogyne történnék meg ez? A sok híres tanárok közt nem győz az ember itt eléggé válogatni, reggeltől estig mindig hallgathat, aki akar mást meg mást. Én állandóul Marheineke gyakorlati hittanát és Neander egyháztörténetét járom; két fénylő csillaga poroszonnak. Marheineke magas és tekintélyes ember, irányi fő, consistoriumi tanácsnok, a hittani osztályzatban második rendes tag, a szentháromság templomának papja, és a vörös sas rendnek vitéze: de minden címei mellett is csupa protestans pap, mint a többi, mert hisz itt is elég kereszt fityeg a reverendákon, melyek semmi tekintetben sem oly szűkek, mint a mieink, és a palástot csak az egyháziak hordják. Marheineke buzgó követője Hegelnek, tanítási óráján sokat lehet nevetni, mert komoly szavait gúnyos jegyzetekkel szokta megpapkázni. Minap elmésen beszélt, hogy a zsidók háromfélék: a) orthodoxok, kik nyakasan elzárkóznak, Talmudot s tradíciót hisznek, és a misszionáriusok nehezen boldogulnak velök, b) elegans vagy nationalista zsidók, c) igazi bibliai zsidók. Ugyanakkor szánakozva, megvetve, és gúnymosollyal beszélt a magyarországi hatheti censuráról is.

Neander tudományos irányt adott az egyháztörténetnek, amint a kútfőhöz ment vissza. Tanát értelmileg fejtegeti, és a keresztyén elemek már rég elhanyagolt előadását kiemeli. Forró szeretettel ragaszkodik egyházához: de a tudományos és épületes ellenvélemények s nézetek iránt szelíd. Ő inkább hajlott, mint középkorúnak látszik; alaton, száraz, barna; szokatlan nagy s bozontos szemöldökű, sila (kurzsichtig) férfitű. Szemei örökké lezárva. Egy hónap óta csaknem szájában ülök, de szemgolyóját sose láttam. Órája alatt mindig egy faragatlan tollat hasgat fogaival darabokra, mit egyik-másik bámulója előre odakészít. Minden második-harmadik szava után oldalét hajtja fejét, s egyet pök, pedig naponkint három órát tanít egyvégtiben. Ennek az embernek jobbadán teste sincs, csupa lélek; és sokszor semmit sem tud magáról, annyira szellemvilágába van merülve, és aki nem ismeri, szánakozva tekint rá, pedig Németországnak egyik legjelesebb tudósa. Már egy hónap-

ja, hogy a reformatióról beszél, s fejtegeti észtanilag annak történeteit, könyv nélkül – a legfőlemelkedettebb s legtisztább németiséggel. Ő azt mondja: hogy a reformatio előmozdítója Erasmus volt, hogy igazságszeretetre nézve Aminius Melanchtonhoz hasonlított; hogy Kalvinnak okvetlen meg kellett Servétet öletnie, mit Melanchton is helybe hagyott, s cselekedete következetes volt; továbbá hogy a német parasztlázadás miatt Luther és Melanchton nem féltették a reformatio szent ügyét, s Münzer Tamást föl sem vették a sörös kupa mellett. Ezen tudós férjfiúnak fejéből a vallástisztítás számtalan korembereinek életrajza pattan ki jellemezve. Órája alatt, akinek tetszik, fődött fővel van, mert ő ugyan senkit sem lát. Akárki kérjen tőle pénzsegedelmet, legottan ad. Eleinte zsidó volt, s tanuló korában keresztkeledett ki; vannak több tanárok is ilyenek, és sok zsidók hallgatnak itt, s többnyire Krisztus zászlója alá esküsznek.

Neander augustus 14-kén végezte be egyháztörténetét, és a jelenkor nézeteit, s vallásos irányát nyomósan fejtegetvén s latolgatván, így szólt hallgatóihoz: „Legközelebb Schleiermacher hozta tiszta a vallást. E rendkívüli férjfiú korszakot csinált! Ifjú erővel intette a művelt embereket, kik a vallást az értelemben lenni állították, ara, hogy a vallás az emberi természetben van”. – „Eljő az idő – mond Neander –, melyben a rationalismus itt is megbukik! Rajtunk a sor, kedvesim, kivíni a vallás szent ügyét, s t. eff” – és hallgatóit elbocsátotta.

A württembergi trónörökös is itt jár egyetembe, s Ranke világtörténetét hallgatja déli 12-től 1-ig. Minden órán egy csinos asztal van számára kitéve az első szék elébe; a mellé ül a herceg segédével, egy kapitánnyal, ki egyszersmind nevelő is. A herceg hallgat, a kapitány írja a tanár beszédét. Minap egy pár órát elmulatván, hírlapba tették: hogy a herceg már megunt a tudományokat, s azóta híven járja. A koronaherceg magasdad, szikár, sápadt arc, gyöngye szemű, mintha beteges volna. Többnyire mindig sötétzöld kabátban jár, s kocsija gyakran vár rá az egyetem udvarán. Ranke, terembe léptekor meghajtja magát az asztal mellett ülő hercegnek: óra végével pedig, elhagyva tanszékét, megnyitja az ajtót, és a kapitánnyal együtt maga előtt bocsátja ki. De azért august 17-én látam, mint sétált ki hidegvérrel a herceg előtt egy burs.

Múlt télen báró Kemény Dénes, a nevezetes országgyűlési követ Erdélyből szinte Berlinben lakott, s egy tanfolyamot áthallgatott. Neander hallgató teremében sok ősz főket lehetett látni, kik a tudományok lépes mézét sírjok szélén is nyalogatják. Az egyetemi épületnek két szobájában szoktak a tanárok olvasni, pihenni, beszélgetni (Sprachzimmer), itt szoktak megjelenni a diákok is, ha dolguk van. August 18-kán egy diák alá akarván íratni oktatójával, hogy óráit szorgalmasan járta, a tanár ily kérdést tett: „Járta-é az úr szorgalmasan leckémet (Vorlesung)? – és a diák így felet: Mitsoda kérdés ez?” A tanító pedig elhallgatott, s aláírta, mert sértő és szokatlan kérdést tett.

Itt is van közel vendéglő, melybe különösen az egyetemi ifjúság jár, melyben délelőtti 9 órától délutáni 3-ig mindig más csapat ebédel, minthogy egyik-másik különböző órákon hallgat. De az a nyakatort német koszt valami különös itt! Kétszer-háromszor kifőtt s megsült hús, mellé egy kis krumpli, vagy sárgarépa, vagy paszuly, karalábé, vagy aszott körtve zsámiskával. Ezek mind mártás helyett; és aki második tálat parancsol, ismét ezek közül kénytelen választani; vagy levessel rekeszti be az asztalt, mi itt rendesen utósó tál étel. A leves sör- vagy húslé, ebben oly darabka hús, mint a nagyujjam végíze, s a szó valódi értelmében nincs egy harapás. Vízét nem tesznek asztalra, ai inni akar, igyék sört. E csoda table d’ hôte eleinte kacajra fakasztott. Később magához szoktatott, mert barátságért mindent könnyű tenni és megszokni.

Thiergarten [Állatkert]

Télen-nyáron e kertben mulat a berlini nép, mert itt kocsizhat, szánkázhat, lovagolhat, korcsolyázhat, sétálhat, ehetik és ihatik. Kerülete két mérföld, s belenyúlik a 195 láb szélességű brandenbur-

gi kapu, mely atheni propylaeum alakjára építettett öt nyílással, a közepsőn csupán királyi kocsik járhatnak. Kaputetőn nagy győzelmi szekér, négyes fogattal, a szárnyas Victoria gyeplőn tartja a szélbe fogott lovakat; remek öntött mű. Napóleonnak is megtetszett ez, s 1806-ban Párisba vitette, de 1813-ban haza került, s most már városnak rohannak a lovak, az előtt kifelé tartottak. Ki e kapun kilép, az állatkertben van, egy gyönyörű, utakkal, sétányokkal, tavakkal, virágágyakkal, hidakkal, lugasokkal, szobrokkal, szigetekkel gazdag erdőben. Philippi, a híres párizsi bűvész is itt adta jeles mutatványait a nézők teljes meglepedésökre, s ügyességét méltán lehetett bámulni. Gyönyörű szigetei közt figyelemre méltó a Louise szigete és környéke, a királynő virágok közti márvány emlékével, de hozzájutni nem lehet, csak az útról látni be. A kert déli oldalát szép nyári mulatók, vendéglők s egyebek fődözik, melyekben minden nap, még nyári reggeleken is concertek tartatnak; és aki fizetni nem akar is, kerfészekon kívül mindent hallhat és láthat. A mulató házak árnyas udvarain szép rendel pihennek asztalok, és a komoly poroszok versenyt esznek és isznak véreikkel; a nők is fölhörpöntik a jó sört s bort; amazt mert bővíben vannak, emezt, mert drága. Okot találni valamire köznapi dolog.

Kedves szokásuk a berlinieknek, hogy összejevetkor barátságos kezet nyújtnak egymásnak, ismeretség, szeretet vagy nyájasság jelül; ezt még a gyermekek is teszik Poroszthonban, és a csók száműzve van, de helyesen is, mert a nyalakodó szenvedély ifjú szerelmesekhez és cicákhoz illő; embernek még barátságban is embernek kell lenni, fesztelennek és simának, némi komolysággal, mert ebben áll a tisztaság, állandóság. Mennyi neheztelésnek s irigységnek szülője a csók a társaságokban! Hány júdási ajkakon csattan az el! És lehet édes és szíves, ha kötelességen, módosságon, udvariasságon terem? Oly villanyszerű, oly kebledagasztó egy barátságos kézszorítás, melyet akármi piperés csók sem üthet ki, mert ez utoljára gépszerű mozgássá válik: amaz idővel és hajlammal együtt nőttön nő.

Valamint magában a városban, úgy a Tiergartenben sem szabad senkinek is dohányozni. Ha már amott tiltva van, miért itt is? Mégis csak különös! Azt mondják: hogy a sétáló szépnem akarják füst- s perjétől megkímélni, holott a szabad lég és széles utak mindkettőt fölfoghatják s elnyelhetik. Aztán a berlini pipa vagy szivarfüst nem igen vederi el a jó lelket, mert leginkább amerikai dohányból bodorodik; a szegény pipás ördögnek pedig mindenképp baj! Baj: szétkalandozni a fényerdőben s nem szipókázhatni; baj: rágyújtani az oldalösvényeken, és minden szippantással friss remegve lesni az előbúvó rendőrt. A nagy középút egyenesen Charlottenburgba visz, egy királyi nyári lakkkal s gyönyörű kerttel díszes erdei faluba. Áthasító folyója bájolóvá alakítja a kedves tanyát: de e természetes élénkség, e szűz éden nagy fájdalmat hordoz méhében. Mint a halottkísérő nép kedvező napfénynél szépen méz ki, s az öltözetek színvegyülete derült életképet ad; de a tömeg középtáján gyász csoport, bú árad szét, s fájdalom verődik vissza a hideg koporsóról: úgy a charlottenburgi kert. Jeles királyi pár alussza ott fák árnyékában hosszú álmát. III. Fridrik Vilmos imádott nejének, Luizának, a mindenektől jónak és szépnek vallottnak pompásmauzóleumot emeltetett. Rauch pygmalioni vésője kiragadta a sorvadás kezei közül a dicsőült királynőt. Egész életnagyságban van kifaragva fejér márványból, s ott fekszik utósó földi ágyán, amint haldoklott. Talán még szebb így, mint életben volt? Igen is eleven, csak lehelet kell bele! Királyi férjén gyógyíthatlan sebet ejtett e veszteség, és az emlékszobrot csaknem minden nap meglátogatta egész a halálos menyegzőig. A sebzett szívnek síron innét is ki kell magát és az időt szenvednie! És a sóhaj akkor pihen, a könny akkor szárad meg, mikor megért a fájdalom: mert a vihar legnagyobb bősziúságában is derült eget teremt, melynek azúr boltjáról tiszta nap mosolyg alá, keblet melegítő, szívet nyugtató, - szende sugarakkal. Ennyi szépet és fonségest csatol egybe az állatkert, melynek élvezete rövid időbe s kellemes sétálásba kerül! És ha a természet s művészetbe szerelmes a brandenburgi kapunyíláson viszalépett: Berlin utcáin kedves eszmecserék fogamzanak agyában.

Wittenberga

A nyári egyetemi folyam megszűntével elhagytam Berlint, s augusztus 21-kén délután a jól megerősített Wittenbergába jártam föl s alá másodmagammal, melynek minden része hiteles tanúja a világtörténetek legnagyobbikának. Itt lakott Luther több évekig, s innét hintett szét hitsugárokat, melyek áttörték a középkor vastag homályát. Két öreg templom s egy az Elbét kettévágó hosszú hídon kívül a hajdani ágostoni zárda, Melanchton laka és a városház figyelemre méltók, különben alig akadna valamire való épülete. Csatormás utcáin pallók hevernek. Egy vén ház homlokán különös jó kedvvel olvastam ez ócska fölizatot: „Gottes Werk und Lutheri Schrift / Ist des Papst und Calvin Gieft”

A városház egyik tereme rakva ereklyékkel, különben maga az épület is egy különös aggszerű darab. A reformatiót előmozdított választófejedelmek eredeti arcképei közt kitűnő a Gusztáv Adolfé. Ez északi hős egykor meglátogatván Wittenberget, emlékül s biztatóul egy erős egyenes kardot adott, mely a tanácsháznak máig is fő kincse. Egyik oldalfalon a híres vetélytársnak, Eck Jánosnak, másikon az akkori wittenbergi tanároknak, Melanchtonnak és Luthernek arcképei; ez utósóé alatt ily sorok: [...(latin szöveg)] Luther halála után réz táblára is metszették, s aláírták: [...(latin szöveg)] A sok mindenféle ritkaságok közt szembevetűnk: a bölcs Fridrik Hus János és Luther tisztelőkre vert szép emlékpénzek; ennek barátkori olvasója; V. Károly császár, Luther, Melanchton, Justus Jónás, Bugenbag, Spalatinus, Helsus kézírataik, és a tízparancsolat ábrázolásokban.

Luther emléke helyéül a városház előtti tért választá a hálás maradék. A vallásújítás háromszázados ünnepét nem ülhették meg szebben e nagyszerű mű fölállításánál. 12200 mázsányi márvány talpon áll Luther Márton öltönyében; kezében kifelé fordított nyitott bibliát tart, s ujjával belemutat; bronz szobra 75 mázsát nyom egy csinos 90 mázsás mennyezet alatt. Nagy a mű, mint akit ábrázol, s alatta bárki is tisztelettel kénytelen megállni; Schadow készítette, s 79 ezer tallérba került. Négy oldalán annyi irat: [...(német szöveg)]

A híres kolostor jelenleg papnevelde, és az egyetemi épület hátrésze kaszárnya. Azon hely, melyet Luther reformatio előtt és után lakott, épen tartatik. Elő- és lakószobáját összeírkálták a látogatók: Nagy Péter muszka cár is ajtó fölébe krétázta nevét, melyet most üveg borít. Sok magyar nevet lehet itt olvasni. A szoba különös ószerű; benne áll Luther asztala s két rossz szék. Az asztalt kiásták, vették a látogatók, hogy darabjait bírassák, de már tilos. Valamint a városháznál, úgy itt is sok fejedelmek írták névkönyvbe magukat, ezt tette Ottó görög király is, ki nejével harmadnappal azelőtt járt ott. Luther szobájából egy másik nyílik, mely hajdani tanteremének előcsarnoka volt. Itt tartatik kiújított tanszéke, és a sok ritkaságok közt nejének, Bora Katalinnak apácakori olvasója, s ugyanő tőle egy hímzett párnácska. Lehet itt vásárolni több emlékiratokat, képes leveleket, a Szarka kapu előtti azon emlékhely rajzát, melyen a merész reformator 1520 december 10-kén a pápai bullát és egyházi törvénykönyvet elégette, valamint az ő kinyomott pecsétét is. Bekerített égszín mezőn látszik egy fejrő rózsza közepében szív, s ebben kereszt. A pecsét gyűrű nagyságú, minthogy köre csakugyan gyűrűt ábrázol.

A vén székesegyházba szép oltárt készített Cranach Lukács. Míg egyik lelkes ünnepszerűleg szónoklott, könnyű volt zugait áttekinteni. Az ilyen ócska darabok többnyire egy kaptára ütvék, s hovatovább lankasztják a figyelmet. Nem így a vártemplom! Ennek öble kiújított, s a régi híres szónokszéknek már csak helye látszik. Ennek ajtajára ragasztotta hajdan Luther híres tételeit, de ama helyett ma már új ajtó van. Oltár fölött áll a gyönyörű szónokszék. Előtte bölcs Fridrik és állhatatos János, középtájon pedig Luther és Melanchton, a reformatio nagy hőseinek pommaradványai egymás mellett nyugosznak e háromszázados sírboltban.

Üti jegyzetek. Ballenstädt

Vasárnap délelőtt a wittwnbergi Szarkas-kapunál még egy kis ideig andalgottam útitársammal, s aztán Coswig fölé ballagtunk. Az egy pár mérföldnyi út hosszúnak tetszett, mert a nyári forróságban fejem-lábam főtt, s hátamra csatolt útitászkám gyorsabb lehetet sűrgetett. Ez egyszerű faluban takarékos ebédet sem lehetett kapni, - minden vendéglőben sörtéshússal fenyegettek, miből sokféle eledeleket szoktak készíteni, s ilyesmihez akármilyen étvágy nem lehet nagy melegeben. A gőzkocsi vendéglőjét sáskák sokaságaként lepték meg az utazók, s mindent híven és igazán fölemésztettek. Gőzösrünk Dessau alatt futott el, mely szép hercegi város az Elbe partján. Az egész vidék kellemes. Nagy népseggel bámult ünnepi köntösben, s ki-ki ismerőst várt vagy lesett, vagy unalmas órákat taszított hátra, E kikötőben utasok cseréltek, mint vásári portékák, s már este a kötheni vendéglőnél szálltunk le. Az igen szép s új ízlésű fogadó város tövében fekszik, melynek szépei zenehang alatt vegyesen társalogtak a hús esthajnalon. Útfélen mindenütt virágágyak, sőt még a vaspálya kivölgyellett közepén is kecses virágok mosolyogtak, s fölöttök módosan repült el a gőzös. Ily boldog társaság mulatságaiba részt venni mi is vágyakoztunk, de tovább űzött a sietés szele. Sötét éj borult vándor pályánkra. Az útfeleket zsinórozó almafák levelei gyöngye susogásra lebbentek, és a rájuk sűrűn rakódott gyümölcsök szemünket csalogatták, képzeletünket izgatták, áhítozásunkat megérlelték. A terhes ágak egyikét megmellestzeni, kínzó szomjunkat öt-hat harapással megennyhítni egy-két percnyi munka lehetett, az éjború mindent eltakart, de máséhoz nyúlani ártatlan kénytelenségből is, kivált a művelt Németföldön, és eltékozolni az önértet drága balzsamát, csak gondolatnak is pirtó, ténynek pedig alaton. Az önbecsülésnek roppant hatalma van, melyet egyedül a népnevelés varázsereje közönségesít, s ezt mindenkinek tisztelni kell másban és magában, nyilván és titokban.

Már utat veszteni vélekedtünk, amint Tröbel falu kisegített aggodalmunkból. Néhány dőzsölő némettel bútorozott korcsma volt kikötőnk a falu végén. A sógorok nagy képeket vágtak, amint éjfélkor betoppantunk, és méltán; ők alkalmasint falu eleje lehettek, s mi? Koromsötétből bontakoztunk közéjük porosan és pihegve, s hangjátékuk közé intermezzót szőttünk. A fürge háziasszony szívessége pénzért is jól esett, és padlásszobába dugott föl bennünket, minthogy az álommal s fölkeléssel nagyon siettünk, a lármázó vendégeknek pedig legkisebb kedvök sem volt távozni.

Másnap a szép Bernburgon túl Überstädt alatt egy kis kövel kerített helyen pihentünk; melynek szélén dőlt kövön e csinos betűjű sorok [német versezet]. A történet veleje ez: Négy rabló megtámadta a mészáros, s derék kutyája mind a négyet sorra fojtotta, de dühében urára sem ismert többé, azt is kivégezte. Az ádáz eb, forró vére hűltével, ráismert gazdájára, s holteste mellett koplalta ki életét. Mindnyájan e kerített helyben nyugosznak; a négy rabló és mészáros sírját kőkereszt, a kutyáét fejkő jeleli. A keresztekről régiség miatt már lekoptak a föliratok.

Délutáni 3 óra tájon falatoztunk Ascherslebenben egy 6-7 tornyú csinos kis porosz városban. Magyar párbeszédünkre egy-egy német lőn figyelmessé, fölhozta Amerikát és Ázsiát, de hazánkat nem találta el. Nyelvünk különös volt neki, és gyónásunkra „um Gottes willen”-t kiáltott, összecapta kezét, és örült, hogy magyarokat láthat. „E derék nemzetet – úgymond – szóhagyományból ismerem a hétéves háborúból” s ily módon folytatta beszédét. Ballenstädt két mérföldnyire esik a Harz-hegy aljában. Vidéke regényes, a gyalogló nem érkezik elfáradni, oly szép, oly kedves. A kilátás hasonló a Hegyaljáról Miskolcra menőéhez, kinek a hosszan nyúló sötét Bükk méltóságos komolysággal tűn elő. Mindkettő napnyugotnak esik, de e német vidék hasonlíthatatlanul szebb, mert rajta hegydarabok, várromok hevernek, s alattok rónaság. Akkor voltak az aratás derekán, a férfiak kaszáltak, a nők kévézték a dőlt életet.

A bernburgi herceg Ballenstädtben lakik (Sándor Károly); napszálltakor cukros vízzel enyhítetük szomjunkat, s a vendéglő hajadona kérdezősködött; amint megtudta, hogy magyarok vagyunk, egy itt lakó, s e házzal csakugyan említett, mint magyar születésűt, és a szobából izibe kisikadt. A nő néhány perc múlva rendkívüli örömmel futott hozzánk. Neve: Kernstner Mária, atyja a katonaság elől ment Magyarországra, és Szécsenél, Temes megyében jegyző volt, magyar nőt vett, és ő ennek gyermeke. Később szülei elhalván, nagyanyja ez előtt 11 évvel ide hozatta unokáját, ki egy Ábel nevű posztógyárnokkal még csak három mézeshetet élt. Igen meglepődöttnek mondta magát (természetesen). Temesvárt, Becskereket, mint hazájához közel eső városokat említette, valamint Pestet és Budát is, melyen mint gyermeket, keresztülhozták Németországba. Minden magyar szót elfeledett, mit nagyon fájlal, minthogy itt ritkán találkozhatik magyarokkal, és ezen elszármazott nő testesült eszméje a haza iránti szerelemnek. E véletlen összeövetel különös jó estét szült: a házaik és más rokonok szobánkba gyűltek, vetélkedve bámultak és szíveskedtek. Másnap reggel érzékeny kénszorítások közt váltunk meg! S a jeles hercegi várkertben keresztül országútra lépve, némán és bús örömmel tekintettünk vissza a kedves tanyára.

Harzhegyi út

Hatvanezer ember lakja a Harz hegyét, mely fel s alrészre osztatik. Amazon 7 bánya, 2 mezőváros, 11 falu, imezen 9 város, 60 falu s huta fekszik. Alig lehet a természetnek annyi ritkaságait egy tagban látni, mint itt, s ha egypár hetet nem szánhat is rá, legalább utazza át a vándor e dicső hegyet, s másszon föl magasztos csúcsára. Északi Németországnak ezen eszmedús pontján négy uralkodó országol, s egybevéve a körötte közvetlenül fekvő városokat, 100.000 ember él. Az északi Al-Harz lábánál nyugvó fölötté szép Gernrodén keresztül Suderodig az apró városokkal megrakott völgyi út már szerelemre gyullasztó a Harz iránt, s néhány száz lépés irtóztató széppé alakítja át a bájvidéket; a szemnek pihenni nem lehet, amennyi felé lövelli sugárait, annyi tárgyra tapadnak azok, kellemesekre és borzasztókra a minden fordulással csodásan föltűnő új világban. Az örökké éhes lélek mindig friss eledelt kíván, s itt a természettől gazdagon terített asztalt talál, mely csak egy hatalmas lény műve lehet.

Suderodeból drága kocsin kellett kiindulnunk a mostohán beköszöntött nap miatt, mely a száraz évben oly kedvetlen vendégünk vala. A hegyeket vastag köd borította, sűrű eső hullt; de Az egymást űző föllegdarabok némi reményt nyújtottak. Útfélre esik az Ördögfal (Teufelsmauer), egy hosszan nyúló homokkő hegylanc, melyet sok fövényes vaserek, agyaggal telt hasadékok, füstékföldek színeznék, s a csodaalak egy a hegytetőn végignyúló, megszaggatott sziklafal. A középkori babona Ördögfalnak nevezte ezt, és a szóhagyomány szerint: a Sátán ezzel vont határt birodalmának. Nem is csoda, ha ily természeti ritkaságot a nép csecsemő bölcsessége meg nem emészthet.

Thaléban álltak meg a lovak, mely a hegynek egy igen nevezetes falupontja, s az utasoknak gyűlhelye, amennyiben határát sok nevezetesegek gazdagítják. Néhány hálai [hallei] diák víg dallások közt tüstént vendéglő ajtajába pattant, amint kocsink a hámorok közt megállt, s rövid szóváltás után kölcsönösen megtudók, hogy egy célra sietünk, s megkötetett a barátság. Délutáni 2 órakor már szétfeszlettek a hegyek ormaira borult föllegek és a 10 egyénből álló társaság egy kalauz vezérlete alatt útnak eredt, tiszta napfénynél, a híres Rosztrafféra, mely a Harznak legzordabb vidéke. Legelső kikötőnk a rablóbarlang volt. Egy aggnő görnyedve s némán ült szájánál, sziklapadon, mellette két pisztol. Mit keres e vén boszorkány e rengetegben? Ennyi a kérdő ige, mit az idegen szívszorulva ejt. A nő lomhán és figyelmeden mozdult meg, mint egy rohadt törzsök, melyet az erős illetésen kívül semmi sem érdekel. Rövid kölcsönös köszöntés után föltápaszkodott a banya, s a barlang torkába lőtt. Hangja iszonyún dörgött, s darabokban szakadozott szét a hegy gyomrában. Kebelrázó műtételét még egy-

szer ismételte, s majd aszott jobbát alamizsnára nyújtá, melyet kiváltságilag, zarándoklása jutalmául szokott a látogatóktól követelni e vén pattantyús. Vezetőnk óvakodó lépésekre intett, s egy messze kanyarodó völgybe vitt, mely égbe merészkedő sziklafalaktól szorítottat egybe. Alján sebes folyam zúg, s habjai csörrenve játszanak el óriás kődarabokon, é a meder természet rakta ércfalát a legcsinosabbban vésik ki. A rémítő sziklavölgy csend s halál tanyája, egy élő teremtményt sem mutat, partjaira kapaszkodókon mászhatni föl; falairól roppant szikladarabok készülnek alárohanni, s századokig riasztják a vándort. És ha 7-8 száz lábnyi sziklafalak tetejére fölkapaszkodhatott, remegve áll s néz szét, elől a sziklák és őserdők rengetege, hátul mosolygó rónaság Magdeburgig, mely a távolban kedvesen mutatja föl sűrű tornyait. Mondják, hogy e fölséges sziklapartok minden puskaszót tízszer visszhangoznak; de a próbatét engedelem nélkül tiltva van. A bérceken egy csinos vendéglőben frissülhet meg az idegen, és a vad szirtektől félelmes tisztlettel távozik el.

A hámorokba napszálltakor érünk más úton, s még le sem száradtak homlokunkról a verejtékcseppek, már útban valánk. Harmat nedvezte hegyoldali utunkat éjsötét borítá. Tévedtünk és árkokat ugráltunk sárban és vízben, elég kínosan, s ilyenkor honn kellett hagyni a kényelmet, mert megesisik, hogy az utat bánat kíséri, de a pálya végén ez is elhallgat. Egy pár órai emlékezetes gyaloglás után a kevély várpalotájú Blankenburg utcáit tapostuk. A sűrűablakok bágyadt világot szórtak az éjhomályba, a pajkos diákok csintalankodtak, és ordítózza jelentették megérkez-tünket; s ha néhány fogdmeg dolgához lát, aligha meg nem veszik az éjkaland árát.

Másnap pihenő helyünk a regényes fekvésű Rübeland volt; gazdag hámorai, olvasztó kemen-céje, melyből a munkások ügyesen meregették a vasfolyadékot, a mindenféle, s utasoktól megvásárolni szokott emlékművek, és még két nevezetes barlang érdekesek. Egyik Baumann hegylakos nevét viseli (Baumannshöhle), ki a 17-dik században kincsszomj- s újságvágyból alászállt. Heve elragadta, s messze behatolt, amint bányászmcse elalszik. Mint sírban ébredő tapogat a sűrű sötétben, kiáltásai elhangzanak. Háromnap szörnyű kinszenvedés után vezérli torkolathoz szerencsecsillaga a boldogtalant; de az áldott napvilágon halottfáklya gyúlt életén. Éhség, gyötrelem kimerítették erejét, s néhány óra alatt halálra emésztették. A barlangnak hat fő osztályrésze van; ide nem számítva a sok kisebb mellékesekeket. Vezető sok cseppkőalakot mutat s magyaráz, a képzelőerő még többet terem. A 4dik üregben egy 8 lábnyi oszlop erős hangot ad, ha ráütnek. Hat személynek elég egyszerre bemenni, mert néhány szoros nyíláson kellvén kapaszkodva bemászni, a bandzsalt könnyen érheti vész. A lég mindig tiszta, s friss. Futólagos átnézésére elég egy óra. Visszajövet a legelső, legnagyobb, s legszebb üregben megáll a társaság, vezető eloltja a fáklyákat s gyantavilágítást csinál. Föltornyult sziklaüregek, beláthatlan mélységek, fintor arcok, félig látszó alakok tűnnek elő ijesztő-csoportokban a szürke fénynél. Baumann unokája, mint kiváltságos vezető ismét kinyitja dédapja sírbarlangját, s a szomorú ósiség kamatain így tengeti életét.

Brocken

Elbingerodében meleg szobában ebédeltünk augst. 25-kén, s csodálkozásunkra megjegyzette a vendéglőnő, hogy ők nyárbn is fűtnek. Egy pár óra múlva Schirkében rakott le a postakocsi. E legmagasb lakponton, akinek tetszik, öszvéreket is bérelhet. Itt kezdődött sanyarú gyaloglásunk. A hálai diákok fűgén vonultak föl a hegymeredeken, s erősen megmarkoltam mellem, nehogy hévség s fáradás miatt kiszökjék szívem fészkeből. Esti 6 órakor a Harz tetőpontján Brocken vendégszobájában pihentünk, hogy a külső hűvös levegőt annál könnyebben kiállhassuk. Hihető, hogy a Brocken valaha egy sziklapiramis volt, de idő és viharok megtörpítették, elvesztette szilárdságát, és saját terhe alatt összerogyott, mint egy vén torony. Ez évezredes rom tetőköre felórányi; óriás gránitdarabok hevernek sűrűn rajta. Földe posványos. Kövei alatt örök folyam zúg. E kevély hegykúp,

hajtani méltóságában nézhetett alá a vízőzönre, és az őt körülölelő hegyek egybeomlásának újszülöttei. Idomtalan kövei közé homok vegyült, rothadt növényei finom földdé s ez gyeptőzeggé alakult át. A Brocken felszíne kopasz, s terméketlen; fákat és bokrokat nem nevel, pedig a szem mindenféle erdőbe ütközik, csak e sziklaországának nincs egyetlenegy vesszőszála sem. Látköre nagy, s mondhatni mérhetlen a szemnek. Legtisztább időben is ködben úszik a távol láthatár. Ki festői tájképet reményl szemlélhetni, csalódik; e magasság mindent messze vet, s parányivá tesz; és éppen azért nagy ez, mivel mindenek fölött van! A néző szemet semmi sem gátolja. A zombékokként heverő hegyek egy nagy földképet, egy természetes panorámát varázsolnak elő.

A nap keltén s nyugtán kívül különböző tüneményekkel játszik itt a természet: fürgetegben vilálmok cikáznak a szomszéd hegyeken, s ézengéssel zúgnak föl a völgyek. A Brocken alatt gyakran mindent köd borít, semmi sem látszik, csupán ő emelkedik ki a felhőtömegből, mint sziget a hullámzó tengerből. És ha a föllegek darabokra szakadnak, nyílást engednek a szemnek, s ismét elzárják, majd ide s tova hemperegnek, leszállnak, és a hegyek s tornyok apránként kinőnek a föllegből; a ködfátyol ellebben és új teremtmény áll elő. Ha az esthajnal végsugára eltűnt, az ég keleti alja, mintha egy új reg köszöntne be, ismét fölpirul. Vagy ha egy tiszta éjszakán a közel hold e rengetegre mosolyg, van-e ereje az érzésnek, hogy nyilatkozhassék. Legérdekesebb az úgynevezett brockeni kísértet. Őszi napszállatkor köd emelkedik, s keletnek egy falat képez: akkor a hegyek háznak és embereknek árnyai, szörnyű rémalakokat festenek rá. A ház palotát, az emberi karok és lábak, melyeknek mozgalmi visszautkröznek, hatalmas árbocfákat játszanak a ködfalon, s midőn már éj borítja a mély völgyeket, e cyclopsalakok annak méhéből látszanak kiemelkedni, - mit képzelni is borzasztó szép.

A Brocken tető közepére 1800-ban egy szilárd házat emeltek, mely 40-45 vendéget kényelmesen befogad, s télben is lakja egy család. Ki hogy akar: alhatik ágyban vagy földre terített pokrócon, közös vagy külön szobában, válogathat ételben s italban, csak az áldott békét, mely erszényében lakozik, meg ne rontsa. Az épület közepéből egy lestorony nyúlik föl, de ez szinte fölösleges, mert az előtérre egy magas fatornyot állítottak látcsóval, mely a szétnézést nagyon könnyíti. Közel esnek ide: az Ördögök tála, orchestere, szónokszéke, mely sziklák sajátosságos alakjokért neveztetnek így. A tiszta idő nagy ritkaság itt, s egy óra alatt többször változik; némelyek 7-8 napot is leácsorognak hasztalan. Ha a hegy füstöl, vagi az ottani szőejtés szerint kalapját fölteszi, esőre fordul, s a ködtengerben nem tanácsos távozni a vendégháztól, mert könnyen megesik a tévedés, minden kiáltó szó gőzpusztában hangzik el.

Naphanyatláskor minden vendég a fatorony tetejére szólíttatott; a lég nyugodt, de hűs volt. Az egész tájon esthomály játszadozott, csak a Brocken égő arca fénylett, mint dicső oltár, míg a pompásan elbúcsúzott nap éjtengerébe nem merült. Estjáték alatt gyűltek a vendégek, és iparkodtak a nézőpontra. Egy férfi, két nő, három gyermek karavánokként húzódtak föl kibérlett ösvéreken, melyek az ügyes német capitálisai. A kéjittas társaság később laktanyákba oszlott szét; majd mintegy 26-an vígan laktuk el az estebédet, csak az angolok voltak komolyak. Ily méltóságos bérctetőn látni egy vendégkört nem kis élvezet: mindenik örül magának, a sikernek, az emlékezetnek, melynek fonalát létök perceibe szövö a jelen. Mint mindenütt, itt is túlélte az ifjú erő az esti vigalmat; nehányan jól belevirrasztottunk az éjbe; a jóféle rajnaitól tüzet kaptak az arcok, és a gyors lábak hatalmas működéseinek mindössze is pokrócig volt láttatuk.

Augustus 26-kán hajnalhasadtakor a serkentő szolgahang gyors világot idézett elő; nagy és kicsiny szabadba siettek, s kiknek a nehéz álom jobbadán még szempilláikon ült, öltönyeiket magukra hányva lélekten húzódtak toronytetőre a serkenő nap varázsjátékát élvezendők. A magasztos vendég egész pompájában jelent meg, fényes arca megbíborozta a hegyek ormait, míg a nyugoti bérceket s a beláthatlan rónaságot éj fátyolozta. Fölöttök Isten lelke lebegett, mint a teremtés kez-

detén. S miután a lángra gyúlt nap a csípős légözönbe olvadt, minden teremtmény életre pirult. A nyugvó természet ily fokozatos és színgazdag átalakulásának ábrázolására bármily ecset ügyetlen.

8 óra tájon már leolvadt az örömtias társaság, s miután mindenki reggelizett, apró műdarabokat vásárlott emlékül, s névkönyvbe írta magát. A sokféle név- s emlékiratok közt keves magyar. Undorodva olvastunk egy pár sort, mely a hajdani förtelmes toborzodaloknak egyik remeke. Szerzőjét mindjárt láttuk, micsoda madár, mert egy szót sem tudott helyesen leírni. Ő magyarországi, s kár hogy keble fattyú magzatát nem saját nyelvén mázolta. csodálni lehet, mint feledkezik meg ennyire egy utas az illedelemről s józanságról, midőn dühöngő mámorában egy nemzet nyelvét törekszik alájellemezni! És ha saját s mások becsülete oly hánytvetett portéka nála: legalább óvakodhatnék ily aljas gondolatoktól, s szennyes művelettől a természet oly magas csarnokában, mely a fás szívet is emberi érzésre gyullasztja. Kit szerencse csillaga Brockenre vezérel, törölje ki e kebellázító sorokat, ha módját ejtethi, csakhogy ne lássa más, hogy a gyanúnak még csak árnyéka is távol legyen.

Clausthal

Ki merre vágyott, azon irányban ereszkedett alá a Brockenről. Mi délnyugotnak tartottunk bájos és csöndes völgyeken keresztül; e hegyoldal sokkal kedvesebb a keletinél. Az Oder vize egy órányira esik, melyen egy 12 ezer tallérba került 165 lábnyi hosszú, s 23 lábnyi széles gát nyúlik keresztül (Oderbrücke). Ennek felső részén szabad folyás van a víznek engedve, mely 50-60 lépésnyi távolságra egyet csavarodik, sziklákról sziklákra zuhan, kemény zúgással nagy mélységbe omlik alá, és a sűrű fenyvesek közt völgyi folyást nyer. Fölül a hosszú gát ugyanolyan széles tavat alakít, és a fenyvesek sötétzöldre füstik fölszínét. Mai utunkban tövestül kiszaggatott és guzsá csavart vastag élőfákat is láttunk, melyeket ez őserdőkben divatozó szélvihar facsart ki. A nap csöndes és meleg volt, de előttünk és utánunk apró forgószélek táncoltak. Délután már nagyon éreztem a hegyi gyaloglást, lábcsonthaim minden lépésre szaggatódtak, mi nem csoda, mert a németek ügyes gyaloglók, s vadkecskekint ugrálnak tetőről tetőre, és a ki nyomon nem űzi őket, hátramarad s eltéved. Az útításkát ugyan egyedül magam cipelem hátamon a hegytetőre, a többiek vagy elhagyták, vagy egymáson segítettek. Legközelebb a hegyi út egy ifjú kereskedőt megölt, mert erősen nekimelegedvén, gutaütést kapott.

Délutáni 3 órakor értük be Clausthalt, a nagyszerű hannoveri bányavárost, melynek körhegyein már csak a mesterséges tavak, a sokféle erőműveket mozgató vízcatornák is igen meglepők, melyek föl s alányúlnak egyenes és görbe hosszú vonalakban. A bányászat átnézhetésére egy a városban lakó felügyelő ad írott engedményt, melyet az idegen illető helyeken bemutat. Legelőbb is a bányásziskola egyik termébe vezettetik, hol az általános műtételhez megkívántató gépek modelljei vannak. A különféle mesteri kezekkel kifaragott s egybeütött faminták az ércek kiásásától a pénzverésig minden átalakítást híven mutatnak, s ily előkészület az egésznek könnyebb átértésére igen szükséges.

A hannoveri királynak 23 ezüsbányája van itt, mind egymásba fúrva, mintegy 6 mérföldnyi térségen. A Wilhelm-bánya legmélyebb, 345 öl. Mindenik lejárás városon kívül, s távol esik egymástól, melyeket épületek földnek. Jó reggel értünk a Karolina-bánya szájához, s bejelentők magunkat az engedményi jeggyel. A felügyelő eleve könyvbe jegyzett, hogy ha odavesznénk, tudják nevünket. A díjt lefizettük, s mindkettőnket durva vászon bányász köntösbe öltöztettek főtől talpig. Ekkor előállt egy pár hosszú bányászlegény vezetőül; mindkettőnek kezében vígan lobogó nagy mécs; redős arcukat idő és alvilág hideggé és sivataggá edzették már. Az egyikükimért hangon mondá: „Ne kalandozzanak önök szemekkel; láb alá nézzenek, jól megfogózzanak”; s lelépett. Mindkettőnknak egyik-egyik világított, és megmarkoltuk a durva lajtorját, s az első állomáson már sáros lett kezünk. A rövid nyelvű pipa mint egy üres kémény, fogaim közé szorult, tüze élesztésére nem jutott lélegzet; a hű s bátorító tár-

sat vászonköntösöm oldalzsebébe dugtam. Második állomáson már a térdkalács sem volt helyén, és az inak reszkető táncot jártak. Mentül lejjebb ereszkedtünk, annál élesebben hatott füleinkbe az érc-földet föl húzó és a vizet kiszorító vasos gépelyek nyikorgása, mely kellemetlenül olvadt az örök eső-hullás és hegyüregben fakadozó folyam szülte tompa zajba. Jobbra és balra csavarodó sötét folyosók nyúlnak azon üregekbe, melyek a szétágazó ércereknek egybeköttetését gazdagon mutatják. Ragyogló ezüst falak izgatják a szemet, a vezetők kifejező arccal méregetik a még titkos méhökben nyugvó kincsek Halmazát, mint jövőbe merészen leselkedő jósnők, és megtisztelik egy-két ércdarabbal az utast, hogy hazájába vigye, s megemlékezzék a kincskeresőknek alvilági életükről.

Valóban alig van az emberi merénység nagyobb példánya a bányánál! A földüregben szétszórva dolgoznak ketten-hárman együtt; mindenik mellett mécs, ez az ő napviláguk. Szomorú rendeltetés! A szegényt borzasztó verembe taszítja a kínzó szükség! Ércet kapar a szívtelen uzsorás erszényébe, vagy a buja fényűzés asztalára; és neki sem erszénye, sem asztala. Vigasztaló barátja a kalapács, mellyel vaséket ver a durva kőbe, és ha nem enged, puskaporral vetteti szét, melynek a szűk üregekben fojtóbb gőze van. Mint népetlen pusztaságon egy-két ember tévedez: úgy széledeznek a munkások ez összevissza fűrt hegynek kebelében, s e földalatti mély csöndet csupán esőcseppek és vízzúgások zavarják meg. Ha a munkás egy ölnyit ásott durva fatörzsökkel s vasos lecekkel földi be az ács utána a kívájt üreg boltozatát, hogy a megháborított kőtömeg le ne zuhanjon, különben is sok halál áldozat van itt. Valahol csak munkásokra akadtunk a földüregben, mindenütt érzékenyen köszöntöttek, szerencsés utazást s fölmenetelt kívántak; ezen különös köszöntésre megborodtam, s epedve óhajtottam az áldott napfényt.

Vezetőink egy másik irányt választottak. Pincealakú hosszú völgyben nyúlt el a sötét útvonal, a lég friss és nedves volt, minden lépés siket hangot adott a végignyúló deszkákon. A hosszas és rejtélyes sétat egy rendítő hang zavarta meg; koros vezetőnk tüstént figyelmeztetett, hogy egy közel üregben puskapor működött, különben földrengést hittünk. A valóságról csakhamar meggyőződünk a hely színén. Füstön s fojtó gőzön keresztülhatott hozzánk egypár mécs bágyadt világa. Az üreg zárfalánál három munkás szemlélt egy kőromot, melyet sziklatestvéreiktől szakasztott el a puskapor ereje. Rövid szóváltás s elmefuttatás után tovább ballagtunk, s egy barlang szájánál álltunk meg. Két kalapács ajtaja fölbe volt festve, e szókkal: „Glück auf” [magyarul: Szerencse fel!]. Belseje csinosan rendezve, boltozata fenyőágakkal volt beborítva; körül kényelmes ülhelyek, és egy 25-30 ezer tallerra becsült roppant nyers ezüst karszék, melyet egyik gazdag érből szakítottak s faragtak ki a nemrég ott járt hannoveri koronahercegnek tiszteletére. „Pihenjünk ki magunkat – mond kalauzunk – most már pipázhat ön; e hely vándorlásunknak célpontja”. Mindnyájan helyet foglaltunk, s ő még néhány külön tárgyakon keresztül vezette gondolata s beszéde fonalát, s három óranegyed múlva már örömmel szemléltük az áldott napnak kéjsugárait. Bementünk a Carolina-bányán és kijöttünk a Dorotheán, egész más vidéken, ruhánkat azalatt idehozták. 600 s néhány lábnyi mélységre szálltunk alá, de alattunk még 1800 lábnyi mélység volt. Mosdóedények álltak készen, mert nem ismertünk egymásra, sárral valánk bemázolva, mint szűk hajlékából vízzel kivedert ürge, és lucskosok, mint a cet gyomrából világra került Jónás.

A különféle erőművek által összetört s kimosott, é a földi részekről nagyjában megszabadított érckövek felolvasztatnak, s a már meghidegült folyadék pokolkemencébe vettetik, és az iszonyú tűz ónt és ezüstöt elválaszt egymástól. Így kerül az ezüst pénzverő házba. Sebesen szaggatják az érclemezeket csavar által pénzdarabokra, melyeket egy ember sajto alá dugdos; nyomója szárnyait kettő rángatja, és a vert pénzek gyorsan hullnak rakásra. A műhely utca kapuján e külsorok: „Quod natura parit, labor atque pericula quaerunt, / Hic tradit in formas ars operosa suas.”

Az egyik szobában halmaz eziüstrudak és lemezek, a pénzverőház szegleteiben és középrészsein különmemű pénzgarmadák, s azt vélnéd: e kincs halom közt nincs szükség zsebedre? Csalódot! A felügyelő mohón s bókók közt fogadja el a díjt, melyet szemérmesen megkínáltad, és eszedbe jut Tantalus, ki nyakig áll vízben, fölötte függő ízletes gyümölcsök közt, s amint égető szomját és kínzó éhségét enyhíteni készül, mind a víz, mind a gyümölcsök eltűnnek.

Kasseli vízjáték

A tejjel-vajjal és sörtéshússal bővölködő, s különösen jó népű Harz-hegyet elhagyván, Osterode – Nordheim – és Göttingán keresztül, hol a híres Herbart tanár azelőtt 8 nappal halt meg, s már csak két nevezetesség maradt: Gieseler és Lücke. August. 29-kén ismét Kasselnak utaztam, hogy a feledhetlen kedves várost még egyszer megláthassam. A vasárnap szépen mosolygott, s délelőtti 11 órakor nagy katonacsapat állt a hercegi palota előtti tág téren, s zenész alatt mindenféle fordulatokat és keringéseket tett összevissza, most sem tudom, mi célból? – Annyi igaz, hogy az uralkodó hercegek kedvelik a pompát, s nagyobb fényt űznek a hatalmas fejedelmeknél. Akkor láttam a kasseli töltésen, mint lovagolt a vörös ruhás futnok a sétakocsizó koronaherceg hatos fogata előtt.

A hercegi lak szép piacon áll II. Fridriknek magas fejér márványszobra, mely egy kövér férjfiút ábrázol, fejedelmi öltönyben. A talaposzlop egyik oldalán: „Friderico Ii Patria. 1783.” Másikon: „Guilielmus I. Elector Statuam Patris e sua sede ab hostibus avulsam reponi fecit 1818.”

A kasseli híres vízjátékot nyári vasárnapokon lehet látni. Délutáni 3 óráig Vilmos-tetőre sereglik a nép, mint valami szent búcsúra. Nekem különösen jól ütött ki a hegyi kaland, mert agg katonám, kivel júl. 10-kénitt mulattam, egyszeribe rám ismert; kedves családja örült az ismét találkozásnak, s kis kunyhójában otthonos valék. A szíves gazda egy sziklás és széles domb alá vezetett, hol a nagy néptömeg pihent ülve és állva.

A sziklák közül hirtelen víz fakadozott, ágai közt kiterjeszkedve, és minden üregeket betöltve rohant alá nagy zúgással, úgy, hogy 3-4perc alatt az egész domb vízben úszott, s mi alatta állók reszketve gyanítottuk elsodortatását. A sziklák festői tekintete, és a dühöngő vízelem irtózatot gyönyört szüntenek. Az alanti árkok medrei tajtékzó habokkal telvék. A néző nép lejjebb vonult, és a hegyoldalban semmi nyoma sem látszott többé az elébbi zuhanatnak, minden víz a föld alá sikkadt. Egy úgynevezett ördöghídon kellett átmenni, a felfogott elébbi vízőzön e híd alatt csapott el, eséseit domború helyek és völgyek szaggatták, s nagyították a kimért árokban, és a néző szemei előtt megint elveszett észrevétlenül. A nép most is lefele folytatta útját, és egy nagy élő fa magasságú szikla alatt megállt. A főszerepet játszotta víztömeg ennek is elborította tetejét, s magas falán nagy zuhanással csapott alá. Még nem végződött be a nagyszerű játék; mindenki lesietett a gyönyörű nyári palota virágokkal gazdag s tágas udvarára. A nézőhelyen egy kocsi is megállt, két hercegnővel, és az udvarra nyíló ablakok mindenféle főkötőt tarkáltak. Az udvart határozó hegy tövében csendes tó pihen, kebléből szikladarab nyúlik föl, melynek rendetlen ágai közt egy nyílás van; itt rohant ki a víz és szökőkutat képezett. Ezen bő nyíláson fölzuhan lábszár vastagságú vízoszlopmindig szélesedett magasságában, s 150 lábnyira szökött föl. A légtől feltartóztatott s erőt veszített vízoszlop teteje nagy darabokra szakadozva omlott alá a nyugvó tóra, s erős forrásba hozta azt. A nagy sebesség miatt mindenfelé csípős harmat csöppek szórártak szét. És ha keletnek fordultunk, a vidáman sütő nap gyönyörű szivárvánnyal körítette a játszi vízoszlopot, s a dicső játék három óranegyed s néhány perc múlva kedvesen végződött.

Ezekután a hegytetőre siettem, az óriás épületet még egyszer megnézni, melyről föllebb már tettem említést. A széles és hosszú lépcsőkön jutottunk hozzá, s tövében sokan álltunk meg. Az épület körül kis idő múlva ércsöveken s parányi lyukakon víz-zsinórok szököttek fel, legnagyobb pontossággal folytak egymásba, és csinos félkört alakítottak. Mindnyájan e vízboltozatok közé szorultunk, és

locsolás nélkül nem tehattünk egy lépést is, kivált a dísztöltözött nők. E vízi játék az épület közepében nyugvó mesterséges tóból eredt, a másik nagyobb pedig egy a hegybe ásott nagy vízgödörből, mindenhol földalatti csatornák használatán. Az egész paradicsomi hegy egy bűbajos víztanya. A nagy épület tetejébe fölmásztam, lábtók vezettek szoros nyílásokon, és a tetőt erősítő vaskos vasrudak közt bujkáltam, s így följutván a magasra, kidugtam fejemet egy lyukon, széttekintettem, megfogtam Hercules lábát. E roppant ércbálványt itt lehet bámulni! Lábszára legvékonyabb részének átmérője bizonyosan van egy öl, s így az ezzel arányban levő többi tagok rendkívül nagyok.

A hegy alantabb oldalán van az úgynevezett Löwenburg, melynek minap csak külsejét láthatam, egy vén, századokat mutató épület, pedig csak 50 éves, I. Vilmos építette, ki a régiségeknek nagy barátja volt; még bútorai is két-háromszáz évesek. Itt láttam többek közt Coligny arcképet, strickolt szobát és kanapét, ébenfa s elefántcsont asztalt, régi fegyvereket, s azon kápolnát, melynek belseje a legközelebb meghalt I. Vilmos temetését ábrázolja. Ezen választófedelem ágya fölött egyik oldalról Bölcs. Könyvének 9:10, a másikról Esaiás 41:10-nek szavai írják.

Másodszor voltam Kasselbenn és a Wilhelmsöhlebe szerelmes vagyok. Ha az idegen e varázsponton van, és Heraclesig fölkapaszkodván széttekint, földi dicsőséget lát, s nincs ki részvétlen hagyhasa el. A hegyi vendégek nagy része az agg katona kunyhója elébe telepedett, s apró asztalok mellett oszonnált. Amilyen elragadó volt a zivatáros vízjelenet, oly szelíd az eredi társalgás. Kinek a természet és mesterség így nagy kincsei élvet nyújtnak: az szívderülten hagyja el e dicső tanyát.

Frankfurt

August 30-kán Hessen Casselből valami 12 mérföldet haladtunk az omnibuson, hegyek közt, és a vidék egyformasága nem sok élvet nyújtott, de az est ritka szép volt. Telehold pompázott a hegyek fölött, és a komoly Marburg éjjeli árnyait megvilágosította. Kapuin kívül boldog szerelmesek sétáltak, ültek, beszélgettek, vagy hallgattak mély sóhajtasok közt. Az emberi kornak ifjú szaka teljes rokonságban áll a hónapok ezen óráival. Teleholdnál reményteljesekek a szerelmi pillanatok! Már a bizonytalan vagy messze célnál állnak; előttük semmi gát, semmi mélység; varázs-álmaikban túlsapongja szívök a hideg józanság határát; és az eltelt indulat barátjával, a holddal együtt vesztést szenved.

A meglepett éj Marburg falai közé zárt; rendetlen fogadóban szoba és ágy után kellett ácsorogni. Ez ásító multság nem legkellemesbül hangzott vissza, mígnem a barátságos álom karjai közé ölelt. Az utasnak semmi szabadsága! Idegen ágyból ismeretlen szolga zörgeti föl; sovány képpel, keserű szemmel néz vissza fekhelyére: de az ostorcsattanás villanyozza bágyadttagjait, s megerősíti az akaratot. Igen nagy kár, hogy a reggeleket sűrű köd födi, és az idegen előtt minden tárgyat eltakar, későcske oszlik szét a tiszta nap hő lehetére, de az egész annál szebb és melegebb. Másnap reggel 10 óra tájon Giesenben álltunk meg, melynek Marburggal együtt protestans egyeteme van. Ennek 300 tanulója van, s minden tízre egy tanár esik, Giesennek 390. Ezek is bursilag viselik magukat, amint láttam. Ez egyetemek azért ismeretlenek jelen korunkban, mivel hazánkból alig látogatja meg valaki. A gieseninek különösen szép épületei vannak a külváros déli oldalán, egyház, könyvtár, aula, s egyéb mind egy csoportban, ízletes kertekkel, gyönyörű kilátással azon közel fekvő nyugoti két hagydarabra, mellette ormain Schleiberg és Bareburg lakvárai kevélykednek.

A pórnök s lányok kicsitől nagyig különösen viselik e tájon magukat. Térdig érő ruhájuk kitűnővé teszi a fekete harisnyás hosszú lábszárait. Öltözetök hátsó része alá széna vagy szalmacsomót csatolnak. Termetök maskarás puffadt; és ha mennek, a fölfúvódott rövid szoknya jobb és baloldalra hintáz, és a térdkalács nem ritkán virít ki, de a tehetősök mint mindenütt, itt is ügyesen pótolják termetök hiányát.

Frankfurtban ekkor tartatott vásár, mely a szárazföldek egyik leghíresebbike. A kerekedéséggel kézzel-lábbal mozgott, s erőműként hajtotta a kincsszekerek kerekeit. A belváros utcáin sátorosok táboroztak; idegen nemzetbeliek sűrögtek-forogtak; hajhászok üzelkedtek; az emberiség örök vásárlkodásának hű példányát lehetett itt látni.

A város régi német jellemű; külészét új és szép ízlésű épületek teszik. Az egésznek nyílt vidéke van. Alatta foly a Nexus nagy kőhídjával, melyről kedves a kilátás. Egyházai közt a Bertalan és Pál templomai jelesek. Gyűjteményeit a madarak és pillangókéi gazdagítják. Bethmann szoborgyűjteményében kedves márványdarab az oroszlánon ülő Ariadne, melyet forgatni lehet, és a piros ablak szép színt ad neki; a művész „Dannecker von Stuttgart 1814”. A képtárban sok régi darabok újant vannak színezve; nevezetes az utolsó ítélet, Corneliustól. Van itt egy igen magas, fejér színű, s gipsz formájú metszett ketős ajtó, melyet Florenzben Lorenzo Gibeti készített 1424-től 1447-ig. Angelo Mihály azt mondta erre: hogy mint kapu díszesítené a paradicsomot. Az 1792-dik év december havában elhulltak emlékére II. Friderik Vilmos porosz király 1793-ban nyilvános helyre egy nagyszerű katonai emléket építtetett, melynek egyik oldalán az elesett hősek nevei fölírva. Az alapot szikladarabok, a tetőt pedig fegyverek, paizsok, sisakok s egyebek díszítik.

Frankfurtban néhány magyar utazókkal is találkoztunk, de a kénytelenség hamar elválasztott egymástól. Ily rövid szerencsében részeltetett a véletlen Kasselben is, mert a magyarok szép számmal vándorolják be Németország vidékeit, s idegen földön boldogító az összejövetel.

Rajnai út Coblenzig

Frankfurtból szeptember 1-je délutánján indultunk ki gőzkocsin, s 4 mérföldet haladtunk Mainzig, apró szőlőhegyek mellett, de a sebesség miatt egy fűrtöt sem lehetett látni. E város szépen tűnt föl a Rajna-parton, különösen a nagyszerű rom. cath. dómegyház, s több templomok. A Rajna szélességére nézve szinte megközelíti itt a Dunát, csónakokon nyugvó hosszú hídján szükségesképpen állt kellett mennem. Osztrák és porosz katonák szállásoznak itt. Későcske ugyan, de mégis bejártam e várost. Gutenberg emléke a dómegyház mellett áll négyszeg márvány oszlopon. Maga Gutenberg bronzból életnagyságban, kezében könyvvél. Az oszlop egyik oldalán betűszedés, másikon könyvnyomtatás ábrázoltatik öntött metszvénnel. Föliratok szinte két oldalon: 1ső: Joannem Gensfleisch de Gutenberg Patricium Moguntinum aere / Per totamEuropam collatoposuerunt cives 1837”. 2dik: „Artem, quae Graecos latent, latentque Latinos / Germani solens extulit ingenium. / Nunc quidquid veteres sapiunt sapiuntque recentes / Non sibi sed populis omnibus id sapiunt.”

Másnap reggel 8 órakor Moguntzia alatt már gőzhajón ültünk, s csavarodva utaztunk a kevély Rajnán. Gőzösünk szüntelen sziklahegyek közt úszott, melyeknek alján kicsi de csinos faluk, ormain agg várak látszanak sűrű rendben. Különös ízlésük volt a régieknek! Saskeselyűkkel tartottak, s hegyi fészkekben találták fő örömeiket; sőt amint láttam, e vén várromok közt egyet-kettőt most is újítanak, és épen, eredeti színbe s alakba öltöztetik, s meg kell vallani, hogy ha rendbe szedetnek, nem hagyja a szem egy nézésre. Nem tudom a porosz király é – ki, mint mondják – különös kedvelője a régiségeknek, vagy egyes birtokosok fejtetik ez ócska várakat?

Johannisberg szép hegyi kastély irányában utazván hajónk, kölcsönös üdvölvések tétettek. A vár herceg Metternich birtokában van. Annyi szőlőhegyet nem láttam életemben, mint e napon, az egész Rajna-sor mindkét oldalról be van ültetve. A sziklák oldalain sűrűn nyúlnak keresztül a mesterséges és csinos kőfalak; természeti vagy hordott földet zárnak el Megmondani bajosan tudnám. Annyi igaz: hogy 10, 15 tőkecsoport is nagy fáradságra mutat itt, s alig lehetne a hegyaljai szőlők közül e kopasz sziklákra épített szőlőkhöz csak egyet is hasonlítani. Parlagot nem lehet látni, s a bor meglehetősen drága.

Itt már mindenik toronytetőn kereszt és kakas ül. A németországi evangelicus tornyokon többnyire kereszt van: de hogy e rom. cath. világban mit keres a kálvinista kakas, nem tudom hirtelen eltalálni. Az ily aprólékok után tudakozódni pedig bárgyúság, mert az együgyű csakugyan nem ad határozott választ, az okos pedig előre megfárad s egyet nevet.

Szép volt e vízi utazás a bájvidéken! Az angolok üvegen vizsgáldtak s jegyezgettek. Minden vendég hajófedelen volt, s jobbra-balra bámult a kellemdús völgyben. Dél tájon előnkbe emelkedett Coblenz a Rénus öléből, tornyaival és épületeivel, s a forró melegben varázslólag habzott, mint valami délibáb. Minél jobban közeledtünk, annál inkább csalt magába a dicső fekvésű város, s a madárszárnyakon repülő hajón ingerelve vágyainkat. Délutáni 1 órakor már a parton ácsorgó népsereg közé vegyültünk. A Mosel vize Koblenz alatt szakad a Rajnába, amazon kő, ezen csolnakos híd vonul keresztül, mindkettőről fölséges kilátás. Amilyen sivatag Poroszország, éppen olyan kellemes a Rajna-vidék; mit amott a szorgalomnak áldoznia kell, megadja itt a bőkezű természet, történeti emlékekkel, és a középkor maradványaival.

Koblenzt át lehet nézni egy délután, és meg is fürödhetni benne. Három oldalról zárja erősség, mintha mindig el akarnák lopni, s köztök Ehrenbreitenstein kitűnő. Ez magas szikláról tekint kevélyen alá a városra, falai vagy kijavítottak, vagy egész újak. Legmagasb részen telegraph emelkedik, s ezáltal tartatik fenn Berlinneli szoros közlekedés. A várba szabadon mehetni, s míg tetejébe jutunk, több látpontokon nyújt élvezet a pihenés. Már legfelsőbb udvarára hágtunk, s egy porosz altiszt előnkbe jött, és visszautasított, mivel arra – mint mondá – különös engedély kell, nehogy vizsga franciák kémlelhessék a vidéket.

Moseli út Trierig

September 3-kán ültünk Coblenz alatt a gőzösre, azon pontnál, hol a Mosel vize Rajnába szakad, s ez utolsót elhagytuk. Körülbelül 24 mérföldnyi utunkban két nap alatt száznál több várost és falut láttunk partjain. Mindenhol változatos és kellemes kilátás a szakadatlan völgyekben s regényes tájakon; Bischofstein, Marienburg, Cochmannschloss, Klosterschloss, s egyéb várakkal, Zell és Alow kikötőkkel. A napnak fénytengerén úszó bájvidék minden pontjait fölmutató Mosel folytonos kanyarodásával öleli körül a lelket az eszme és valóság ezen nagy világában! S mit a költői ihlet elővarázsolhat: az mind testesülve van itt egy tagban. A hosszú nap egy rövid perccel olvadt az édesen renetgő hajón; s csak az alkony bágyadt fuvalma pihenteté el lángézelmeim örökküzését.

Esti 9 óra előtt a trarbach-i kikötőnél adott a kapitány megállási jelt, akiknek tetszett, szárazra léptek, és a hajósok lassú dalok közt sűrögve hordták be a szükséges kőszetet zsákokban. A teljes hold éppen akkor bútt föl a hegyek mögül, Trarbach mereszkező váromját és a folytonos hegyláncokat megvilágítá; kísértetek országában képzeltem magam. A hajó tovaindult; éhbágyadtságom álomra sürgetett; a hajófedél oldalpadjára dőltem, s édes álomból fölébresztett az éjjeli hűs szél. 11 óra előtt lábaim térdig kellemetlenül fáztak, s rövid erőltetett séta után kiengesztelődvén, ismét kemény ágyamra dőltem, és szunnyadásomból álgyúdörgések riasztottak föl, melyek Bernkastellnél ötször ismételtettek, erős villámmal szaggatták meg a sötét léget, s borzasztón zúgtak, végig a hegyeknek néma éjjelén. A hajó megszűnt menni, közel vendéglőbe siettem, gyomromat kiengesztelendő; de már 1-re járt éjfél után; álom s éhség csigázta testem nem adhatott többé illő szállást a várva várt vendégnek. Aztán az utca is zavarban volt, mert egy dühös férj éppen akkor késelte meg nejét, halálos döfést ejtven oldalán.

Másnap utazásunkat hideg szél háborította, s a délutáni eső mindnyájunkat szobába szorított. A társaság álomba merült, ülve vagy fekve, amint lehetett, csupán magam jegyezgettem naplóm számára, és a mély csöndet csak a gőzerőmű tompa zaja, vagy a megháborított folyam loccsanása,

vagy a földelen járkáló hajósok kopogása zavarta meg. Moseli hajózásunk lassú volt, mert a víz csekély, s azon csodálkozom, mint járhat rajta gőzös. Sok helyen víz fenekét horzsolta a hajó, s rúddal kellett emelni, és az általános fennakadástól csak a kapitány ügyessége mentett meg. Ebédelni illő áron lehetett; leves, tehénhús, még más pirított sült hús, borjúpecsenye, s háromféle saláta, ennyiért hajón egy bankó forint csekélység; két forintért pedig úri asztalhoz lehetett ülni.

Társkörünket két utazó schweizi tanár és egy francia pór elevenítette; ez utósó 75 éves lehetett, magas, kopasz, szépen piros, ezüst hajszálakkal, frakkban, s csattos cipőben. A pór, mint új vendég, hamar megismerkedett, s kivált a schweiziakhoz mindjárt bizalmas lett: „Kegyetek sokat harcoltak a francia forradalomkor – úgymond – de van ám szép alkotványok és szabadságuk”. Szavait tovább is folytatta, szemei közben-közben szikráztak, s redős arcán a lelkesülés sugárai ragyogtak.

Délután 4 óra előtt megpillantottuk Triert a Mosel partján, hosszú hídjával, bérceivel és szőlőhegyeivel, melyek a pompás vén várost völgybe szorítják. Hajónk a már kiszélesült Moselen csakhamar beleteremtett, s az idő tisztára derült. Vezetőnk bizonyos vén házat mutatott, melyben föl van jegezve, hogy e város Róma alapítása előtt 1300 évvel építettett. A város és gymnasium egyesített könyvtára 90.000 darabból áll, mely a seminarium épületében tartatik. Ez egy nagy négyszeg épület, s egyik oldala az evangelikusok temploma. A könyvtár nagy részét szűtte s eszi. A bekötött sok kéziratok egy tágas szobának fél oldalát foglalják el. Van itt egy 692-ben írt codex: „Codex manusscriptus, continens pro prophetias symboliras” és egy másik, melyet Nagy Károly császár neje, A'da ajándékozott, ezen kívül több aprólékos régiségek és ritkaságok.

A Notre Dame-i templomban láttam szent Theodor elasztott testét. Metternich fekvő szobrát márványból, a 16-dik századból, ezer tallér. Szent Sebestyén festett képét Gidorenitől, amint a szent asszonyok a nyílvevőket testéből húzzák. E mű 20.000 frank, zárva tartatik. A nyíl szaggatta sebek híven utánozva, és az egész valami remek. A dómegyház szinte nagy régi épület, szép orgonával. Van itt egy choralkönyv a 13-dik századból. A nagy oltár mögötti szobában régi bibliák vannak, szentképekkel s egyéb papi ritkaságokkal. E szoba egykor arannyal és ezüsttel teli kincstár volt, de a francia forradalom elsöpötte, amint az egyházgondviselő panaszkolta. Itt tartatik Krisztus keresztyének is egy darabkája, csak hogy ha a sok darabkát összeszednők, tíz keresztyén is kitelnék belőle. Hogy Trier hajdan hatalmas római város lehetett, mutatják épületei. Még ma is fennáll egy pompás fürdőháznak maradványa, mely rómaiban is nagy; aljából hamvvedrek, csontok, edények ásatnak. Nem messze van ehhez az amphiteatrum, melynek csak földszinti fala látható és az úgynevezett carcerek, melyekből az elcsukott állatokat halálos küzdésre bocsátották ki. Az egész nagy, s tökéletes kerek. E fölséges épületet, csak azért, hogy római pogányoké volt, a trieri püspökök pogányul széthányatták, s most már utósó köveit is nagy becsben tartják. Ilyeneket szűl a babona s vakhit az utókor kipótoltthatatlan kárára.

Alkonyatkor mentünk a római győzelmi kapuhoz, melyet ma Simeon kapujának, vagy fekete kapunak neveznek, mely csaknem egészen áll. Ez előtt templomnak is használták ezt, még pedig három egyház volt benne, de felhagytak vele, gondolni lehet hát, hogy nem kis épület. Lámpafénynél és hosszú grádicsokon másztam föl. Azon remek, kőre metszett ábrázolmányok, melyek az amphiteatrumot ékesítették és a fanatizmustól menten maradtak, itt hevernek több római ritkaságokkal együtt. Az épület városra néző külrsze szegletes, és sok nagy ablakokkal gazdag. Hátulja keked, magasságára nézve három különböző részre osztott. Szinte hajam téptem mérgemben, hogy vezetőnk miért hagyta ezt utoljára, mégpedig sötétre, holott egész Németország csupa vén templom, csupa ereklye: de ily okos és tanulságos régiségeket ritkán láthatni, melyek a hajdani római nagyságot oly elevenen ábrázolják.

KOVÁTS VIKTOR

Utazgatás Nyugat-Európában 1855-ben lőháton, postakocsin, hajón, vonaton

Hosszú évek óta őrzöm dédapám, Kováts Viktor (1818–1879) német nyelvű naplóját. Négy füzet maradt fenn tőle, elég rossz állapotban, sok helyen elázva vagy elmosódott írásképpel. A naplókban utólagosan más tintával sok részletet áthúztak, hogy olvashatatlan legyen. Talán fiának a gyámja végezte a törléseket, azokon a helyeken, ahol kedvezőtlenül írt a családtagokról, vagy „gáláns” kalandokról esett szó, ez már sohasem fog kiderülni. Az első füzetben egyfelvonásos dráma található németül gót betűkkel írva. Címe: Ein Mann von... s a helységnév olvashatatlan. Szereplői tiszték, katonák, orvosok. A füzet vége hiányzik. A második füzetben versek vannak, szintén németül s gót betűkkel; van közte francia szöveg is. A verses füzet címe: Gedanken Splitter (Gondolatforgácsok), a kezdetek szerint 1845 és 1849 között jegyezte le őket. A harmadik füzet eleje hiányzik, versekkel kezdődik, majd utánuk 1838. június 12-i dátummal egy hosszabb költemény következik. Ezután jön a napló, amelynek német szövegében néhány helyen magyar, illetve francia nyelvű részlet is található, s amely 1838 és 1845 között keletkezett. A naplóírás helyszínei ekkor: Lőcse, Bécs, Észak-Itália. Külön részt alkotnak a bresciai versek. Meg kell jegyeznem, hogy dédapám ezekben az években katonatisztként szolgált a Habsburg-birodalom hadseregében, az említett városok tehát nagyrészt katonai állomáshelyei voltak. Az 1848/49-es szabadságharc idején a nemzeti hadseregben szolgált őrnagyi rangban, emiatt a bukás után Kassán és Pesten egyéves fogságot szenvedett.

A negyedik, vékony füzet szintén napló, ezt 1855-ben írta, amikor feleségével, Probstner Apollóniával (1826–1885) keresték fel Nyugat-Európát. Itt most ebből mutatok be részleteket. Nehéz feladatot vállaltam ennek az útinaplónak a lefordításával, mert ez a régi-régi kézírás nagyon apró gót betűkkel, néha olvashatatlanul vagy számomra érthetetlenül íródott. Átírtam magamnak latin betűkkel mondatról mondatra, de voltak részek, amelyeket nem tudtam kibetűzni. Szótárral és útikönyvekkel felszerelve kezdtem a fordításhoz. Itt-ott kimaradt a múzeumok termeinek részletes leírása. Engem maga az utazás érdekelt, hogyan közlekedtek abban a korban, amikor nem volt autó, repülőgép, és nem vitt fel lift minden hegycsúcsra.

Remélem, valami hasznosat cselekedtem ennek az útinaplónak a lefordításával. Mi, öregek mindig szeretnénk a fiataloknak valamit átadni abból, amit tudunk. Csak legyen, akit érdekel!²

Kassán, 2007 májusában

Bernáth Sándorné Kováts Zsuzsa

² 2007. július 14-én a Kováts család nagytalálkozóját tartotta Kassán, ahol 93 Kováts-leszármazott gyűlt össze. Közülük én korábbról vagy húszat ismertem. Alaposan meglepődtem, amikor találkozó elején odalépett hozzám Zsuzsa néni, és átadta nekem ennek az útinaplónak írógéppel írt változatát. Képzeli el a szituációt! Egy 75 éves idős hölgy megajándékoz engem egy történelmi kincessel! Mert ez az olvasmány nekem az. És miért? Mert Kováts Viktornak hívnak. Számos generáció nőtt fel a családukban, ám a Viktor névvel (eddig) mindössze két ember büszkélkedhet(ett): e napló szerzője és jómagam. Ennek okán örömmel és önként vállalkoztam a feladatra, hogy azokat a szavakat, melyeket Szépapám vetett papírra, és drága Zsuzsa néni tolmácsolt Nekem, Nekünk, most a modern technikának köszönhetően számítógépbe írom, s továbbíthassam a Széphalom évkönyv olvasóihoz is. Remélem, Önök is annyira fogják élvezni Szépapám leírásait, mint jómagam. Nyíregyházán, 2007. július 16-án. – Kováts Viktor

Kováts Viktor (Czauczig József festménye)

1855. július 5-én utaztunk el feleségemmel, Polival saját postakocsin Lőcséről, csütörtökön délben Hnilecen voltunk, este Rozsfalván. Királyiban 6-án délen át tettünk látogatást, az éjszakát Rimaszombatban töltöttük, 7-én Lonscra, éjszakára Balassagyarmatra értünk, Vácra érkeztünk délután két órakor. Másnap eladtam a két lovat és a régi szerszámokat egy parasztasszonynak. Este ½ 10-kor vonattal utaztunk Bécsbe, reggel 6-ra ott voltunk. Az „Arany Bány”-ban vettünk ki két szobát.

Ausztriában

Szerda, július 11. Bécs

Tegnap este a Népkertben voltunk, ahol épp Strauss játszott, ott találkoztunk Sponer Imre lovaskapitánnyal. A mai napot Juhos Gyulával töltöttük Streiterbergernél, és megnéztük a Lichtenstein-palotát. Egy oldallépcsőn mentünk fel, fehér carrarai márványból voltak az oldalak is rakva.

Péntek, július 13.

Tegnap este Balasitsnéval Hitzingben és Schönbrunban voltunk. Dornmayernél Sárközi Ferenc játszott...

Hétfő, július 16.

Tegnap délután Juhos Gyulával és Kováts Konstantinnal Lichtenstein várához mentünk, azután „A két rabló” vendéglőben ettünk, gyalog sétáltunk a gyönyörű völgyön keresztül az állomásig. Az estét a Laxenburg-kertben töltöttük. Szombaton láttam egy mikroszkópot, 2 milliószoros nagyításban egy bolha nagyobbak látszott egy elefántnál. Érdekesekek voltak a kristályképződmények.

Péntek, július 20.

Este 11-kor Juhos Gyulával a Népkertben voltunk esti előadáson, nagyszámú társaság volt, hirtelen vihar tört ki, a szalonba kényszerített. Nuszdorfból indultunk 18-án gőzhajóval. Krems-től az utazás igazán kellemes, hegyek között, azoknak tetején szép épületek, fehér kolostorok vagy régi várak romjai állnak. Linzbe 19-én értünk, fél 9-kor, délután vonattal indultunk ide, Gmundenbe, ahova este 8-kor érkeztünk, rögtön sétát tettünk a tó partján, sétahajózást a tavon.

Szombat, július 21. Ischl

Tegnap esős időben érkeztünk, délután a gyógyszalonba mentünk, ahol nagyon felfrissültünk; felüdített, hogy csak franciául hallottunk.

Vasárnap, július 22.

Tegnap az Erzsébet Királynő Hotelben ebéden vettünk részt á 1 fl 20 cm, délután elsétáltunk a Hohenzoller-vízeséshez, és láttuk messziről a Dachsteint, 9500 láb magas.

Este, úgy mint előtte, színházba mentünk, ahol egy népi bohózatot adtak.

Kedd, július 24.

Tegnap korán utaztunk a Gosau-malomhoz aztán át a tavon Hallstadtbá, ott megnéztük az erdei forrást, Poli egy öszvéren lovagolva. A gosai tavakat nem tudtuk megnézni, nem

Poli, Kováts Viktorné Probstner Apollónia

kaptunk lovakat. Visszafele egy ökörfogattal utaztunk, hegyről lefele majdnem felfordultunk, egy szempillantással hamarabb kiugrottunk. Este találkoztunk a két Telegdivel Debrecenből, akik feleségükkel Párizsban voltak.

Csütörtök, július 26. Salzburg

Este, 24-én meghallgattuk Kletzer hegedű-cselló koncertjét, utána a kaszinóvárosban, a Reuninonban voltunk, amely gyengén látogatott volt, és a táncosnők hiánya miatt korán véget ért a műsor. Ott beszélünk Andrássy György gróffal. 25-én korán elhagytuk a szállást, ahol egy nagy számlát hagytunk, és egyfogatúval St. Gilgenbe mentünk. Onnan a Mond-tóhoz, ahol délben voltunk. Ennek egyik szép részéhez meredek út vezetett, nagyrészt gyalog kellett megtennünk. A Kosten-tónál egy szép gótikus vár mellett utaztunk. Este 8-kor érkezünk Salzburgba. Az egyfogatú Ischlből sokba került, egyáltalán Ischl rémesen pénzsóvár, minden többbe kerül, mint Bécsben, a legrosszabb kiszolgálásért naponta 40 f-t kértek. Tegnap este nagy sétát tettünk a városban, és ma tovább akartunk utazni. A Károly Herceg Hotelben lakunk, amit azelőttől jónak és olcsónak ismertünk.

Bajorországban

1855. július 27. München

Salzburgból kétlovas kocsin indultunk, az út ebben a zárt, négyülékes kocsiban esős időben nagyon kényelmes volt, át Traumsteinen, a Cheim-tó mellett, Sebruckban éjszakáztunk. Innen még 5 1/2 órát utaztunk Münchenig, ahova este 7 órakor érkezünk. A bajor határon átvizsgálták csomagjainkat. Az út mentén sok gyümölcsfát láttunk, alma, körte, cseresznye fákat, megrakva gyümölcscsel. A Chiem-tó iszonyú nagy magas hegyek oldalán van. A müncheni vidék dombos, ahol erdők, többnyire fenyők, rétekkel és földekkel, csinos kőházakkal előreugró tetőkkel változnak. Szép vidék. Előkelő személyek házeit nem látni. Közelebb, az Innél fekvő városka, Wasserburg, oly mélyedésében fekszik, majdnem észrevehetetlen. Reméltük, hogy legalább egy levél fog ránk itt várni, de hiába. A Kék Folyó Hotelben való szállással elégedettek voltunk, ahol nagyon jó és olcsó szobát kaptunk, a 14-est az első emeleten, négy ablakkal az utcára.

Szombat, július 28.

Ma korán meglátogattam az ipari kiállítást az Üvegpalotában, azután az új képcsarnokot, amelyik a régi mellett áll. Gyönyörű freskók, képek, melyek a müncheni műalkotások keletkezésének módját mutatják be, életteli alakokkal. Az egyik képen egy alak, diadalszekéren áll, amit négy oroszlán húz. Az első emeleten isteni festménygyűjtemény. Különösen szép egy kb. 20 m²-es nagy festmény Schronttól, ez maga elfoglal egy falat. Délben az ebédnél a Prihradny családdal találkoztunk, négy gyerekkel. Délután elvittem Polit az új képcsarnokba. Este a Népszínházba mentünk, egy nyomorúságos épületbe, két darabot láttunk.

Vasárnap, július 29.

Ma megnéztem a régi képcsarnokot, Rubens különösen elbűvölt, azután Ruggale-, Van der Werf- és Teniers-képek. Délután az új képcsarnokban Rottman Görögországban össze-

gyűjtött képeit, majd a tornacsarnokot kerestük fel, ahol nagy produkciót láttunk. Este Biederstein kastélyának angolparkjában voltunk, útközben megnéztük a Bazilikát. Este a Singerthoron át jöttünk a városba, ahonnan legszebb a kilátás.

Hétfő, július 30.

Ma délelőtt megnéztem a gyűjteményeket „Az oszlopok alatt”, ahol sok kínai festményt és különböző oltárképeket találtam. Délután meglátogattuk a „Glyptotékát” gyönyörű teremben, a padló különböző színárnyalatú márványból van összerakva, a plafon hófehér, arany arabeszkekkel. Innen a Bavariába mentünk, utána Nymfemburgba, ahol két, gőzzel hajtott, zenélő, színes szökőkút van.

S v á j c b a n

Kedd, augusztus 1. Lindau

Tegnap korán indultunk el Münchenből vonaton, délután 4-kor érkeztünk ide. A Bodeni-tó szép látképet nyújt, háttérben látjuk a magas hegyeket. Naponta 19 gőzhajó megy minden irányba. Véletlenül összetalálkoztunk a Párizsból visszatérő Simonffy Imrével.

Csütörtök, augusztus 2. Schaffhausen

Tegnap délután indultunk el gőzhajóval, és 9-kor érkeztünk ide. Az út a Bodeni-tavon és a Rajnán nagyon kellemes volt, három hidat hagytunk el, amelyek lapos ívei a mostani rajnai magas vízállás miatt olyan közel voltak, hogy az összes fedélzeti utasnak mélyen le kellett hajolnia. Este 10-kor a rajnai vízeséshez mentünk, annak mágikus hatását a telihold fényében élvezni. Poli hangosan sikított mikor megpillantotta.

Péntek, augusztus 3. Zürich

Tegnap délelőtt még egyszer elmentünk a vízeséshez, elvontunk ragadtatva a látványtól. Nagy hőségben utaztunk el gyorsvonattal, ötórás út után érkeztünk Zürichbe, ahol az Bellevue Hotelben volt a szállásunk, és rögtön egy fürdőházba mentünk a tavon, és hideg fürdőt vettünk.

Hétfő, aug. 6. este. Luzern

Előkészületeket tettünk a Rigi megmászására, és reggel, augusztus 4-én, a kétséges időjárás ellenére, tele jó reménységgel a szép idő iránt, elindultunk. A gőzhajón volt három ismerős, akikkel már Zürichben találkoztunk. Kikötöttünk, és egy magas hegyen keresztül Zugba értünk, ahol délre maradtunk. Onnan sürgönyileg szállást foglaltam a Rigin. Ebéd után gőzhajóval Anthba mentünk, ahonnan csomagjainkat poste restante Luzernbe küldtük. Lovakat béreltünk. Újra és újra találkoztunk több lovassal, gyalogossal és teherhordóval. Dähliben egy rövid pihenőt tartottunk, de esni kezdett az eső, sűrű ködben lovagoltunk felfele. Erősen zuhogni kezdett, az erős szél arcunkba csapta az esőt, amellet dörgött és villámlott.

A sűrű ködben tíz lépésnyire sem láttunk. Mikor egy nyitott éjszakai szállásra találtunk, annyira tömve volt emberekkel és lovakkal, hogy nagy keservesen sem tudtam Polinak és magamnak egy padon helyet találni. Továbbra is erősen esett, valóságos vízesések zuhogtak a sziklákról, és rohanó hegyi patakok zúgtak le a völgybe. Mikor az eső csendesedett, folytattuk utunkat. A Rigi-fokot elérve Poli reszketett a hidegtől, én a csúszós úton a lovat féltve gyalog haladtam, aztán megint lovon, viharban és esőben, a sűrű ködben haladtunk, míg elértük a hotelt. Poli rögtön levetkőzött és ágyba bújott, a magunkkal hozott csomagjaink is átáztak, gyertyafényben kellett öltöznünk. Én lementem az ebédlőbe, ahol ½ 8-kor több, mint hatvan különböző nemzetekből való vendég vacsorázott.

Augusztus 5-én délelőtt.

A ködön és esőn keresztül nem láttuk az ablakból a talajt, amin a ház állt. Ennek ellenére sok vendég elment, 19 maradt az asztalnál. Délután kezdett ritkulni a köd, és megpillantottuk a gyönyörű vidéket, a Rigi csúcsát, csak a gleccserek maradtak eltakarva.

Korán reggel, 4-kor megszólalt a kiürítő, ami a vendégeket a napfelkelte csodálatára hívta. Mi is siettünk egy gyors toalett után a lejtő legmagasabb pontjára. A jeges gleccserek félhomályban feküdtek, a hold világított a felhőtlen égen. Az első napsugarak vörössel koronázták a csúcsokat. Az 5600 láb magas Rigi lábainál a csodálatos vierwaldstätti, a zugi és a bodeni tó, és fenn körül 14 magas csúcs ejtett bámolatba. 8 óráig maradtunk fenn, reggeli után megkezdtük a lejutást, délután 3-ra értünk Wäggisbe, ahol megvártuk a gőzhajót. Sok ismerőssel találkoztunk a hajón is a Rigről. Este 8-kor érkezünk Luzernbe, ahol megszálltunk „Az angol udvar”-ban.

Péntek, augusztus 10. Luzern

Tegnap délben hagytuk el Luzernt olcsó, szép kilátású szobában laktunk, a koszt is jó és elég olcsó volt, a reggeli: bőséges adag kávé, vajas kenyér, méz. Ebéd á la carte. Stanstadtba háromórás utazás után értünk. Itt egyfogatú kocsira ültünk. Az út a Sarne- és a Lungerni-tó partján vezetett, gyümölcsfák alatt. Közben az eső is eleredt, este értünk Lugernbe. Isten tudja, hogy jutunk fel a Brünig-hágóra.

Szombat, augusztus 11. Meyringen

Az eső tegnap dél fele megállt, elindultunk, Poli lovon, én gyalog, és átkeltünk a Bürnig-hágón! Még nem értünk fel a legmagasabb pontjára, mikor újra elkezdett esni! Láttuk a Hartz-völgyet, egészen a Brienzi-tóig, ahogy mentünk, az út két oldalán két-három vízesést is láttunk, a sok eső miatt hatalmasak. Előttünk állt a Wetterhorn és a Rosenlaui gleccser.

Hétfő, augusztus 13. Interlaken

Tegnap Meyringenből kirándultunk a Rosenlaui-gleccserhez, Poli lóháton, én gyalog. Alig tettünk pár lépést, esni kezdett, és vissza kellett térnünk a hotelbe, persze a lóért már fizetni kellett 5 frankot. Egész nap esett. 12-én délben Lányi egyfogatúján a Briensi-tó mellett sok vízesést láttunk, Briensből átmentünk a tavon Giesbachba, onnan este értünk ide, a Halász Hotelbe. A hegyeket köd takarta, és szakadatlan esett az eső.

Augusztus 14. Interlaken

Sétát tettünk az Aare partján, egy váromig, amely a Briensi- és a Thuni-tó közti dombon áll. Este a Jungfrau kertjében voltunk, ahol zene szólt.

Augusztus 16.

Tiszta égre ébredtünk, korán elindultunk Lauterbrunnenbe, ami egy szűk völgyben a Jungfrau lábánál van. A Staubbachfall vízesés 300 méterről zuhog alá, a szél szétfújja a vízcseppeket. Poli 70 látogatót számolt össze. Továbbmentünk a meredek úton Wengernig, meleg nap-sütésben értünk a vendéglőhöz. Innen gyönyörű a kilátás, a Jungfrau, a Mönch és a Rigi csúcsaira, csupa hó és jég. Épp mikor odaértem, a szembeni sziklák felszikkasztak és robajjal zuhogtak le, rögtön hallatszott a mennydörgés, amit a hegyek sokszorosan visszhangoztak. Az úton és fent alpesi kiürítők vannak, amiknek hangját visszhangozták a hegyek. Egy kis frissítő után elindultam lefele, elég jól ment, ami felfelé lóháton 7 órát tartott, most 6 óra alatt megtettem.

Az Eiger lábainál ment az út egész rétek alpesi rózsákkal tele. A falvak felett és mellett vannak a Grindenwald-gleccserek. Az alsóhoz mentünk, amely a Wetterhorn és az Eiger

közötti völgyben van, lent a végénél 33 lépés széles. Ragyogó fehér jégsziklák. A szakadások és hasadások kékesfehérek, magasabban hófehérek. Egy hasadás nyílásához mentünk, befelé kétoldalt meredek, átlátszó üvegfalak jégből. Pár lépcsőt vágtam a jégbe, feljebb mentem, ahol beláttam a szakadék mélyére, látszott a hatalmas jégtömeg. Elvarázsoltak a látottak.

Szombat, augusztus 18. Interlaken

Tegnap gőzhajón egy órai utazással értünk Glessbachba, az egyik legszebb vízeséshez. Fél frank befizetése után a vendéglőhöz értünk, amellyel szemben a 300 méter magas erdőkkel benőtt hegyről több lépcsőn át leomló zuhatag több méter széles sugárban zúdul a tóba. Az estét a Jungfrau-kilátóban töltöttük, ahol két sötét erdő között az esti nap által megvilágított Jungfrauban gyönyörködünk.

Vasárnap, augusztus 18. Thun

Tegnap délelőtt elhagytuk a Halász Hotelt, semmilyen kocsit nem kaptunk, gyalog indultunk a gőzhajóhoz. Nem tudtuk, hogy több, mint egyórás út. A gőzhajón ismeretséget kötöttünk Warrenékkal. A Bellevue Hotelben szálltunk meg Thunban egy park közepén, ahol még egy csinos angol templom is van. Meyringenben, Interlakenben, Thunban vannak anglikán vallásúak, akiknek istentiszteleteket tartanak. Este az Aaron keresztül a Rougespont-kastélyhoz mentünk, ott folyik ki az Aare a tóból. Fantasztikusan szép, gyönyörű parkkal, százféle rózsával. Innen átlátjuk az egész Thuni-tavat, háttérben a hegycsúcsokkal, csak félig látszanak, de hóval és jéggel borítottak. A kastélyt és a környékét a föld egyik legszebb pontjának tartjuk. Egy gyönyörű naplementét is láttunk, a gleccserek szikráztak a napfényben. Thun egy meredek domb alatt fekszik, melynek tetején a templom, néhány középület és egy régi vár áll.

Kedd, augusztus 21. Freiburg

Tegnap fél 10-kor indultunk egyfogatúval, délre voltunk Bernben. Sétánk alatt csinos üzleteket láttunk, és voltunk az oroszlátkertben. Öt órakor indultunk a postakocsival, fél kilencre értünk ide. Ma reggel Reny gróffal, akivel utazásunk alatt nagyon gyakran találkoztunk, egy sétát tettünk a lánchídon. Szűk völgyben fekszik, irtózatosan magasán. Egy-egy lánc hossza 326 lépés...

Csütörtök, augusztus 23. Vevey

Freiburgban megnéztük a világhírű orgonát a templomban, meg is hallgattuk. 6500 sípja van, óriási hangerővel zúg, néha meg azt hiszi az ember, nagy távolságból hall egy koráljátékot. A nagy hőség miatt elhagytuk Freiburgot, és Bulléba mentünk Erny gróf társaságában, ott éjszakáztunk. Tegnap egy négylovas kocsit találtunk, 15 frankért elhozott. Sajnos a szép hotelben nem kaptunk szállást, a hotel, melynek kertje és terasza van az ablakunk alatt a tóra építve a Hotel du Lac, itt lakunk. Este egy órát hajóztunk a tavon. A felhőtlen égen a hold, szemben az óriás hegyek, a Dent du Midi, a 10.000 láb magas St. Bernath stb. Visszafele megpillantottuk a Mont Blancot is. A tavon sok hazánkfiával találkoztunk.

Péntek, augusztus 24. Vevey

Tegnap gr. Erny társaságában megnéztük Chillon várát, és láttuk azt az oszlopot, amihez Bonivart³ láncolták. Csigalépcső vezet a vár felső emeletére 84 láb magasán. A vár mel-

³ François de Bonivard genfi államférfi (1493–1570) a chilloni vár földalatti börtönében szenvedett, de aztán kiszabadult. Lord Byron költeménye tette halhatatlanná. (A Szerk.)

let a tó 800 láb mély. Innen a Hotel Byronhoz mentünk, ez egy szép létesítmény magasan a tó felett. Holdfényben érkeztünk vissza, Ma reggel gr. Ernyvel Ouchyba és Lusanneba mentünk, pár órát töltöttünk ott, megnéztük a képkiállítást. Vissza omnibusszal, szőlők között.

Szombat, augusztus 25. Martigny

Ma reggel elutaztunk Veveyből, gr. Erny társaságában egy kényelmes kocsiban, a tó partján végig, szőlők között, gyakran nagy diófák árnyékában Villeneuveig. Onnan az út egy keskeny völgybe vezet, nagy, magas hegyek között a Rhone völgyében, Buxban voltunk délután. St. Maurice-nál egy szép híd vezet egy festői szépségű völgybe. Később a Pissevache-vízeséshez értünk, ahol kiszálltunk, hogy a közelebe mehessünk. A vízesés 240 láb magas, 130 lépés széles, és a legerősebb és legnagyobb, amit eddig láttunk. Öt órakor érkeztünk ide. A tó partján ott-tartózkodásunk alatt sokat szenvedtünk a hőségtől. A víz színe sötétkék, szebb, mint az égbolt. A parton sok hotel és panzió van, 90 fr. Havonta már jó szállást kapni. Vannak helyek, ahol 4-8 frankot kell fizetni naponta.

Péntek, augusztus 30. Genf

Poli, Erny és én 26-án elindultunk. Ők öszvéren, én gyalog. Sokáig mentünk meredek úton, és örültem, mikor egy öszvért találtam 5 frankért elvitt Chamonixig. A másik két állat és a vezető 38 frank. Előttünk állt végre 10 órakor Chamonix völgye és a jeges Mont Blanc, lábától a tetejéig láthatóan. Végre három óra múlva megérkeztünk Chamonixba, a Hotel de l'Unisonba. A falu nem rég leégett, szomorú látvány volt. Az ebédnél kb. 80 személy volt, többnyire angolok, akik a vendégek többségét képezik. Az úton nem találkoztunk senkivel, vasárnap volt. Poli olyan fáradt volt a hosszú lovaglástól, még másnap reggel is visszafeküdt, háromig ágyban maradt. Délután öszvérré ült, és megnéztük a Bosson-gleccsert. Én Erny gróffal felmentem a hegyekbe, ahol két és félórai mászás után megláttunk az ún. Fis Mont. A gleccser megérte a fáradtságot. Körülnézve, mintegy tíz személyt láttunk a hegyre kapaszkodni, de szabad szemmel lehetetlen. Tegnap postakocsira szálltunk, úgy értünk ide. A kocsiban ülve is gyönyörködhattunk a vidékben. Itt Genfben a Hotel de Berguesben szálltunk meg, ami a legelegánsabb, amit eddig láttunk. Az ebédnél több, mint százan voltak, a pincérek feketében, fehér kesztyűvel szolgáltak ki, ezüst evőeszközökkel.

Tegnap hallottam Dessewffy Dénesről, aki egy szorgalmas órás lett, ma nála töltöttük a délelőttöt. Genf egy sokat dicsért város, nemsokára nagyon szép város lehet, nagy építkezések folynak, épülőben vannak az ötemeletes házak, új sétány stb. Bejártuk a város magasabban lévő részeit, hogy gyönyörködjünk a kilátásban. Genfből gyorsvonattal mentünk Aix le Bainsbe, ott meglátogattuk a kaszinót, ruletтеztünk, de vesztettünk 28 frankot. Onnan hajón mentünk Lyonba, útközben a határon megálltunk, mindenkinek ki kellett szállni a hajóból, míg a hajón a csomagokat átvizsgálták. Kint a parton, a szabadban álltunk egy óra hosszát. Lyonban színházba mentünk, a Tell Vilmost adták. Innen gyorsvonaton utaztunk Párizsba, 16 órát tartott, 42,6 frank az expresszen 10 óra és 56,8 frank, de azon csak I. osztály van. Többször mentünk alagúton, akkor égtek a lámpák a vonaton. Este 7 órára értünk, Párizsba, egyfogatúval mentünk a Hotel des Indes-be, rögtön sétálni indultunk. A kivilágított utcára érve, elkápráztatott a kávéházak és kirakatok ragyogásának látványa, a Hotel Royal kirakata. Egy étteremben ettünk, levest, csirkét, krumplit 2 kenyérrel, 6 frank 10-ért.

*Franciaországban**Vasárnap, szeptember 9. Párizs*

Tegnap a Tuillériák kertjébe mentünk, a fák már színesedni kezdenek, a Concord téren, ahol a Luxor-obeliszk van, két gyönyörű szökőkút, melynek gazdag vize először kis, majd nagyobb és nagyobb sugarakkal tör fel, oldalról még több vízsugárral. A kiállítási épület erről az oldalról jelentéktelennek látszott, csak mikor átjutottunk az elejére, akkor ért a legnagyobb meglepetés! Nem tudtunk eleget bámulni, a benyomás túltett minden elképzelésünkön. Polinak legjobban a ruhák tetszettek és a díszek, piperecikkek. Egy-egy arannyal díszített ruha Worthtól 8000 frank. Még a mi zipser termékeinkből is láttam kiállítva. Négy óra hosszat tartózkodtunk itt, de még a felét sem láttuk szerintem az áttekinthetetlen galériáknak és termeknek. Az ebédet a Hotel Royalban töltöttük, nagy társaságban, nagyon jól. Délután a Boulevardon egy kiállítási palotában gyufából kirakott nagy képet láttam, a Vezuv kitöréséről. Este a színházban Bizet-t adták, Mr Roger és Mme Alboni énekeltek. 8 frank volt egy jegy.

Hétfő, szeptember 10.

Tegnap vonaton Versailles-ba mentünk a híres kastélyt meglátogatni, két órát tartott futólag átvándorolni a termeken. Egy egyfogatúval a Palais Royalhoz mentünk ebédre. Útközben láttuk a szép Szajna-hidak nagyon szép íveit. Kísérőnket elvesztettük St. Cloudban, és csodálatos módon találkoztunk össze megint. (Este 9.) Majdnem minden házon lóg egy tábla, hogy szobák kiadók, ma nekiláttam, hogy szállást találjak. Megnéztük a Vendomot, a boulevardokat és a Szevasztopol- emléktáblát. Délután megnéztük a szépművészeti kiállítást, ahol négy óra hosszat néztük a különböző festményeket és tárgyakat. A képek közül különösen tetszett egy tájkép a genfi tóról Calame-től. 6 óra körül ebédtünk a Hotel Royalban.

Szerda, szeptember 12.

Tegnap Bod társaságában a Louvre galériát néztük meg, hosszú folyosókon gyönyörű régi festmények vannak kiállítva. Több Rafael Santi, 20 nagy Rubens stb. Ezek közül legjobban, különösen tetszett Murillo oltárképe. Egy szép estét töltöttünk a lokálban 5 frankért, és voltunk egy rendezvényen, ahol egy lovas társaság bemutatót tartott. – (8-kor este.) Poli tegnap nem tudott aludni, mert a szomszédság zavarta, elhagytuk a hotelt, és beköltöztünk a Rue de Rivolin a Hotel de St. Marie-ba, 83. szoba, az emeleten, balkonnal az utcára, amiért naponta 8 frankot fizetünk. Egy kis séta után megnéztük a fegyver- és porcelán-kiállítást. Aztán a nagyon forgalmas Champs Élysées, a kocsik hatos sorokban mentek a kiállítási pavilon előtt.

Csütörtök, szeptember 13.

Tegnap elmentünk a télikertbe. Növények, fák, csodás csillárokkal megvilágítva. Ott találkoztunk a Kochmeister családdal. A belépő 10 frank. Ma Te Deum van, Szevasztopol bevétele,⁴ óriási embertömeg vonult el az ablakunk alatt, a Nemzeti Gárda, az ablakokból lengtek a háromszínű zászlók, ezekkel vannak díszítve az omnibuszok is. A legjobb helyen voltunk, jól láttuk a menetet, még a tömött kocsik belsejét is. A menetet zenekar nyitotta, utána az udvari kocsik és a császár nyolcvos hintója. A császár⁵ mellesleg sokáig nézegett engem, valószínűleg mert a kalapomat nagyon lengettem.

⁴ A krími háború során a brit, francia és piemonti seregek ostromolták meg s foglalták el a szevasztopoli erődöt. (A Szerk.)

⁵ III. Napóleon (1808–1873) 1852 és 1870 között Franciaország császáráként uralkodott. (A Szerk.)

Péntek, szeptember 14.

Tegnap az egész város ki volt világítva. Ebben gyönyörködtünk a balkonunkról, ahonnan messzire látunk.

Szombat, szeptember 15.

Tegnap egy nagy sétát tettünk, először a Notre Dame-ba, aztán az igazságügyi palotához, a Boulevard-on át a Palais Roayalba, ott ebédeltünk. Délután megnéztük a császár sírját Bod társaságában.

Vasárnap, szeptember 16.

Tegnap délelőtt egy kiállításon voltunk Boddal, délután a Hippodromban, ahol nagyszerű rendezvényeket tudnak véghezvinni. Úgy látszik, egész gyalogsági- és lovasseregek bevetésével. Többek között jött négylovas kocsin két azték, akik egészen úgy néztek ki, mint a cigánygyerekek. Nagyon elegáns helyen ettünk a Palais Royalban, ahonnan este fél 11-kor értünk haza. A sétány járdája olyan széles, hogy tíz személy el tud menni egymás mellett, mégis olyan sokan voltak, hogy az ember alig tudott keresztülvergődni.

Csütörtök, szeptember 20.

Tegnap átsétáltunk a Rue de St. Honmore de la Paix-on és megnéztük az ipari kiállítást, ahol több mint négy óra alatt csak a főbb termekben voltunk. Egész új dolgokat láttunk: svájci gyártmányú órákat, gyönyörű hímzéseket, terítőket és függönyöket, egészen tízezer frank értékű műig. Mellette egy szekrényben pompás ruhák stb. Egyszerre nagy szaladgálást vettünk észre, a másik pillanatban Napóleon császár volt a közelünkben. A terem rögtön megtelt kíséretével, de ő sokáig állt másfél lépés távolságban egy kirakat előtt. Napóleon közepes nagyságú, semmilyen feltűnő vonása nincs, erős bajuszt és pofaszakállt visel. Polgári ruha volt rajta, sötétkék kabát, sötét szövetrohu és magas kalap. Társaságában volt egy nagyszakállú úr. Mikor elhagytuk a palotát, ismét találkoztunk Napóleonnal, Az estét a Palais Royalban töltöttük.

Péntek, szeptember 21.

Tegnap vezetővel megnéztük a Hótel de Ville-t, ezt csak a müncheni királyi palotával lehet összehasonlítani. A berendezés, bútorok, órák, tükrök stb. pompás kivitelben...

Vasárnap, szeptember 23.

Tegnap megint az ipari kiállításon voltunk, a termekben a bronz, ezüst tárgyakat, perzsákat néztük meg.

Hétfő, szeptember 24.

Tegnap a Hotel Cluny-t néztük meg, ahol régiségeket láttunk, aztán a Luxembourg-kertben a Ney-emlékművet láttuk, sok márványszobrot, francia királynőkét, hősökét. Különösen tetszett a Vellede-emlékmű. A Bois de Boulogne-ba akartunk menni, de nem találtunk kedvűnkre való kocsit. Este a cirkuszban egy előadást láttunk.

Kedd, szeptember 25.

Tegnap bevásárlásokat végeztünk, főleg Poli, vett négy ruhát. Délután megint az ipari kiállításon voltunk, este otthon maradtunk, mert rosszul éreztem magam. Reggel Poli kelt fel korábban, később elmentünk a virágpiacra, a St. Madelein mellett emeletmagasságig színes virágok ezrei ibolyától a különböző pompás rózsákig. A templomlátogatás után megint a kiállításra mentünk, gyönyörű ékszereket láttunk, igen szép gyémántokat, rubint, nagy gyöngyöket, egy medál 180.000 frank, de Poli a szép anyagokat is csodálta, kalapokat, ruhákat.

Szerda, szeptember 26.

Tegnap a Theater St. Martinbe akartunk menni, ahol a legrégibb idők történeteit játsszák, csak hosszú alkudozás után kaptunk két helyet a páholy legutolsó sorában. Mikor a színházból kijöttünk, nagyon sok ember volt az utcákon, éjfélre értünk ide, de még sok üzletet nyitva találtunk.

Csütörtök, szeptember 27.

Tegnap elintéztem a követségen az engedélyt, és meglátogattunk egy gobelinyárat, ahol láttuk a legszebb régi festményeket gobelinbe szőve, több csodás mestermunkát. Egy óriási szőnyeg, amin négyen dolgoztak már nyolc éve, 3 hónap múlva lesz kész. Csodálatosak voltak. Útközben a hullaház mellett mentünk el, kiugrottam a kocsiból, és láttam kiterítve nyolc hullát, akiket a Szajnából fogtak ki. Este a Theater Francais-be mentünk, de rossz helyet kaptunk, semmit sem láttunk volna, így nem vettük át a jegyet.

Péntek, szeptember 28.

Tegnap megnéztük a St. Chapelle-t és az igazságügyi palotát, ezek össze vannak kötve, és újra az ipari kiállítást, ott is ebédeltünk 5 frankért, amihez egy üveg bort is adtak. Este végre kaptunk jegyet a Theater Francais-ba, második erkély 4 frankért, és láttuk „A szerelem vonatát”-t, a híres H. Cyr, jól játszottak.

Szeptember 29.

A boulevard-okon sétáltunk, és elmentünk a szépművészeti kiállításra, ahol zárásig maradtunk. A képek közül a belga kiállítás nagyon szép, nagyon matt az angol. Sok képet raktak ki, amik nem érdemelték meg a helyüket. A termek egy labirintust alkotnak, a galériákra mér nem volt időnk.

Vasárnap, szeptember 30., este

Tegnap összecsomagoltuk a holminkat, egy ládát küldtünk ruhákkal Bécsbe, és a Tuileriákba mentünk. Ma kellett volna indulunk Boulogne-ba, de nagyon rosszul érzem magam, le kellett feküdnöm. Kis idő múlva jobban lettem; minekutána a gyomrom kiürült, megkönnyebbültem.

Angliában

Kedd, október 2. London

Mikor tegnap reggel felébredtem, jól éreztem magam, fájdalommentesen, felkeltettem Polit, és a vonattal elindultunk Boulogne-ba, ahová egykor érkeztünk. Mikor a tenger közelébe értünk, különböző hajókat láttunk a száraz homokon vagy az egész kis vízben. Polinak nem volt kedve az átkeléshez, mert a tenger elég viharos volt, de mikor a parton jártunk, több fürdőzőt láttunk. Végül mégis hajóra szálltunk, tömve volt emberekkel, az első fedélzeten nem találtunk helyet. Egy angol jóvótárból Poli leült, majd én is találtam helyet. Mikor a hajó elindult, és kiértünk a kikötőből, szembe kapott a szél, és a hajó elkezdett emelkedni meg süllyedni. Fél óra alatt sokan rosszul lettek. Poli egész jól volt, és vicceket csinált a zöld arcokból, a rosszullétek látványából. Kétórai utazás után kikötöttünk Folkestonban, két hazánkfíával találkoztunk. A poggyászvizsgálat soká tartott, fél hétkor indultunk gyorsvonattal, de már sötét volt, a vidékből alig láttunk valamit. London felé az út a házak felett vezetett, magunk alatt láttuk az utcákat. $\frac{3}{4}$ 10-kor értünk a Hotel Royalba, a Blackfriars-híd mellett, ahol egy jó szobát kaptunk egy elegáns pincérrel, aki folyékonyan beszélt németül.

Párizstól nehezen váltunk el, gyönyörű időnk volt, és a St. Mary Hotelben a 12. szoba nagyon kényelmes,, a balkonunk az emeleten egyenesen az utcára nyílt, ahonnan nagy szerű kilátásunk volt. Az út Párizsból Boulogne-ba 50,7 frank, onnan Londonba 2 f 8 sh.

(Este.) Délben egy bérszolga kíséretében először a Szent Pál katedrálist látogattuk meg, amelynek a kupolája óriási magasságba nyúlik, már messziről csodáltuk. A katedrális közepén van eltemetve Wellington. Még sírkő nélkül. Ezután a régi várat, a Towert néztük meg, az angol királyokat, régi fegyvereket stb. Onnan a Regent Parkba mentünk, amelyik gondosan van megtervezve, szép lakóépületekkel körülvéve, ezeknek fehér falai kitűnnek a város többi épületei közül. A városban az 1-2, legfeljebb 3 emeletes házak mind feketék a füsttől és koromtól. Az ablakok fényesek, de a legtöbb nem látható, az ember azt hiszi, kiégett városban van. A legtöbb utcában a házak előtt kis kertecske van, kovácsoltvas kerítéssel. A Regent Parkban a híres állatkertet néztük meg, három zsiráfot láttam, sok kígyót, majmot, medvét, oroszlánt, tigrist, egy kis elefántot és egy nagy vízilovat. Ismeretlen madarakat, egészen különböző színben és fajtában. Kágyolókat és halakat, vidrákat, fókáét, krokodilokat, hiénákat, vidrákat, fókát stb. A kertben, ahol az állatok vannak, szép virágágyások láthatók, több kapu van, amin csak kimenni lehet, bejönni nem. A Trafalgar téren át utaztunk a parlamenthez és a Westminster Abbeyhez, ebben több neves sír van. A Trafalgar téren van egy magas oszlopon Nelson szobra, mellette kétoldalt szökőkút. Meglátogattuk a tőzsdét is, amelyben a királynőnek⁶ egy magas szobra van, továbbá az Angol Bankot. – A St. James Parkból láttuk a távolban a királynő lakóházát. A park bejáratánál két lovas állt őrt az őrházban fegyverrel a kezében, a Horse guard. Az utazás óránként 2 shilling, Párizsban csak 2 frank. A városban olyan nagy kocsiforgalom van, hogy gyakran nem tudtunk átmenni. A széngőzön keresztül a napot csak mint vörös golyót látjuk szabad szemmel, nem vakít. Sugarai sincsenek, a sűrű levegő nem jutnak át. Itt alig látni szakállt, úgy, hogy az enyém feltűnik, emberek szembenevetnek és ujjal mutogatnak.

A Tower őreinek piros kabátjuk van, hímzett, a hátukon egy nagy csillogó korona, fekete nyomott kalap vörös és kék szalaggal.

Szerda, október 3.

Tegnap az ebédnél szemben három, mellettünk két magyar asztaltárrsal voltunk, megismerünk egy Markusovszkit, és együtt megnéztük Haymarket Theatert, ahol nagyon jól játszottak, és a szünetben spanyol balett volt, a táncosnő Perea Nena produkciójával. Éjfél felé jöttünk haza, a főutca tele volt emberekkel. Szumrák Ernő és dr. Rónay meglátogattak színház előtt.

Csütörtök, október 4.

Tegnap egész nap esett szakadatlan. Szumrák Ernő társaságában elutaztunk, megnéztük a Crystal Palace-t, egy gyönyörű virágkiállításon. Leírhatatlan szép ez az üvegpalota, ami egy magaslaton nyúlik kiültetett kerttel körülvéve a csodálatos teraszokon. Az épületrészek, vasalkatrészek fehérek és kékek, az oldalsó részek vörösek. Belül egy hosszú folyosó, benőve zöld futónövényekkel az egyik oldalon, másfele nyitott, elértünk a főépületbe. Itt az óriási terem csupa zöld bokor, fa és virág között két vízmedence és három forrás. A medencék tele gyönyörű virágokkal, többek között Victoria Regia, az egyiken megszámloltam, 12 levele volt. Az épületek közül a római ház tetszett, az Alhambra, ahol olyan bámulatos, porcelánból készített

⁶ Viktória királynő (1819–1901) volt ekkor a brit uralkodó. (A Szerk.)

mozaik padló van, az ember alig mert rálépni, a babiloni terem is tetszett. Öt karzata van egymás felett, az ötödik felett a tető ívekben folytatódik, ott még legalább két karzat lehet. A karzatokon körben üzletek vannak mindenfélével. A másik végén a teremnek pálmakert van, némelyiknek a levelei különösen szépek. Még egy külön pálmaház is van. Fél hatkor ebédel-tünk, a teremben nyolc magyart láttunk együtt ülni, azonkívül még két ismeretlent.

Péntek, október 5.

Egy ismerős társaságában lehajóztunk a Temzén, láttunk nagy hajókat. Az aluljárónál kiszálltunk, és megnéztük a dokkokat. Innen Greenwichbe mentünk, ahol a parkban szép kilátás van Londonra, már amennyit a füsttől látni lehetett. Este megnéztük a viaszfigurákat Mme Toussaud kabinetjében. A folyón elmellőztük a tengeri kórházat, ami egy hadihajón van felszerelve és a Temzén úszik. Láttunk egy óriási hajót építés közben, ez lesz a világ legnagyobb hajója, amit mi még messziről egy palotának néztünk. Ma meglátogattak Hofm. Maier Cornidesszel, velük mentünk a British Museumba. Az időjárás nagyon változó, akár áprilisban. Tegnap több fecskét is láttam.

Németalföldön

Vasárnap, október 7. Brüsszel

Tegnapelőtt este sokáig ültünk az ebédlőben magyarokkal: Prof. Neumtwich, Rónay, Szumrák Ernő, Markusovszki, Jurkovics. Tegnap korán elkísért minket Szumrák a vasútra, 7-kor Doverbe utaztunk, onnan Calais-ba. A tenger hullámozott, és a társaság összes tagja beteg lett, Poli is nagyon rosszul volt. Este 10-kor érkezünk ide a hotelbe, 33. szoba. Az utazás az angol vonatokon nagyon költséges, amellet a második osztályú ülések nem párnáztak, kényelmetlen piszkos faülések, az I. osztály maga sem nagyon kényelmes, és nem nagyon tiszta. Az út Londonból Calais-ba egy személynek 1.5 F.

Hétfő, október 8. Brüsszel

Tegnap Juhos Gyula társaságában sétát tettünk keresztül a városon a királyi park szép részein, a királyi úton, a körutakon stb. A legtöbb üzlet nyitva volt vasárnap ellenére. Este színházban voltunk, a „Borgia Cesar”-t és „A művésznő apja”-t adták.

Kedd, október 9.

Tegnap egész nap az utcákat jártuk. Délután megnéztük az állatkertet és a múzeumot, ahol kevés de némely nagyon szép új kép van. A város igazán szép új képek vannak. A város igazán szép, különösen a hotel előtti tér és a királyi palota. Egyes utcán nagyon szűkek. A Manneken pis szökőkút hihetlenebb, mint elképzeltem magamnak. Az élet nagyon olcsó, az étel bőséges, de a bor drága. A zoológuskertben láttunk egy Victoria Regiát.

A Rajna és a Duna mentén

Szerda, október 10., délben. Köln

Tegnap 3 után elhagytuk Brüsszelt, olcsó számlát hagytunk. Este 10-kor értünk Kölnbe. Az út alatt több gyárépületet láttunk, kivilágítva, még falun is. Ma nagyon esős idő van, a Rajnán akartunk továbbmenni. Kivettünk egy nagyon elegáns szobát a Hotel Dischben.

Szombat, október 13. Donauwörth

Esős időben indulunk 11-én Kölnből. Előbb még megnéztem a Dóm építését, vettem egy kölnvizet a gyárban. Az út alatt felváltva voltunk a fedélzeten és a kajütben, mert az idő

egyre barátságosabb, hidegebb lett, egyszer esett, máskor sütött a nap. A kajütöt fűtötték, sötétedéskor értünk Koblenzbe, ahol „Az óriásokhoz” hotelben éjszakáztunk. Ebéd után folytattuk utunkat a Rajnán Mainzig, hasonló időben. Egyenesen a vasúti állomásra mentünk. Onnan az eső és zivatar ellenére a hídon átmentem, hogy lássam a dómot, de úgy körül van rakva házakkal, hogy csak a tetejét látni. Este indultunk Frankfurtba. Ott szaladtam a városba a sötétben és esőben egy takarót venni, de az üzletek éppen bezártak. Másnap reggel majdnem lekéstük a vonatot. Hambergben ebédeltünk, este érkeztünk Donawörthbe. A hotel ablakai alatt folyik a Duna, amely majd visz minket lefelé. A Duna felett két híd vezet át.

Hétfő, október 15. Linz

Donauwörthben sokáig kellett várnunk vonat csatlakozásokra, még késett is egy órát. A hajó 20 lóerős, elég hosszú de kicsi, szerencsére a társaság nem számos. Az idő hideg is viharos. A vidék nagyon szép, egy kis falusi házban éjszakáztunk, reggel érkeztünk Regensburgba. Egy óránk volt a gőzhajó indulásáig, megnéztük a városházát és a gyönyörű dómot, egy szép régi házat ó-gótikus feltűnő homlokzatával, egy gyönyörű üvegfestményekkel gazdag épületet. A szobában szökökút is volt. Regensburg alatt láttuk a Walhallát, egy görög templom egy hegyen a Duna felett emelkedik. Délután értük el Passaut, ami a Duna és az Inn összefolyásánál fekszik. Sétáltunk az Inn partján, és „A vademberhez” nevű hotelben éjszakáztunk. Ma a királyné⁷ születésnapja van.

A Duna sokáig erdős hegyek között folyik, Linzbe 12-kor érkeztünk, ahol sok nehézségbe ütköztünk a vámolásnál két pár függöny miatt, amit hoztunk. A Hotel Carlbán szálltunk meg, 4. szoba. Egy városi séta után jól megázva az esőben értünk haza. Írtam haza egy levelet tegnap, megrendeltem a lovakat Tokajba, ahová 27-én akarunk érkezni.

Szerda, október 17. Bécs

Tegnap jöttünk el Linzből, ahol jó szállásunk volt a Károly Hotelben. Este előtte még színházban voltunk, Faustot adták, elég jól. Nussdorfba fél 6-ra érkeztünk, egy órával később a Hotel Wandlba, Bécsben. Mindjárt felkerestük Gyurkovicsot. Este színházban, Burgtheaterben a Makrancost láttuk. Ma reggel meglátogatt Juhos és ifj. Máriássy Miska.

Csütörtök, október 18. Bécs

Tegnap, egy nagyon meleg napon bevásároltunk a városban. Este a Kärtner-strassén voltunk színházban, balettet láttunk. A harmadik emeleti 26-os szobából átköltöztünk a 2. emeleti 25-ös szobába, kilátással van a Szent Péter térre, és jobban is érezzük itt magunkat.

Péntek, október 19. Bécs

Bevásároltunk, este a Károly Színházban három egyfelvonásos darabot láttunk: A tőzsdespekulánst, A hazudozót és a Polgármester-választást. Ott találkoztunk Neufelddel és a feleségével.

Vasárnap, október 21.

Tegnap Juhossal és Schanensteinnel ebédeltünk Streitbergernél. Délután meglátogatt Teöke Viktor és Kováts Constantin. Este a Kärtner strassei színházban voltunk, egy unalmas operát adtak. Színház után A vörös sündisznóba mentünk, jól mulattunk, sok ismerőst láttunk. Ma az új Arsenalba mentünk, ebben az épületben igen érdekes, szép dolgokat láttunk. Streitbergernél ebédeltünk, Döblingbe utaztunk Édeskuty Jenny kisasszonnyal a magas őrtoronyhoz.

⁷ Nem tudjuk, kire gondol a szerző; Erzsébet királyné, I. Ferenc József felesége 1837. december 24-én született. (A Szerk.)

Hétfő, október 22.

Tegnap este a Burgtheaterben léttuk A harang dala című darabot, szép képi előadásban és egy vígjátékot. Utána a Vörös Sündisznóban nagy társaságban szórakoztunk.

Szerda, október 24.

Tegnap befejeztük a bevásárlásokat, és az estét Édeskuthy Jenny kisasszonynál töltöttük.

Csütörtök, október 25.

Tegnap este a Bécsi Színházban a Gyermekmesék és történetek című darabot láttuk, Klesheim új darabját, amiben 260 gyermeket foglalkoztatnak. Azután honfitársainkkal a Vörös Sündisznóban voltunk.

Magyarországon

Vasárnap, október 28. Pest

25-ét a Wadlban töltöttük, Juhos, Neufeld, Kovács Kobnstantin társaságában, este 7-kor indultunk el vasúton. Pozsonyban Schauensteinnel találkoztunk, velünk maradt Pestig. Reggeli virradatban indultunk Pestről Szolnok felé, a vagonban Bákodival és feleségével találkoztunk. Cegléden nem értesítettek, hogy a vagonokat szétkapcsolják, így továbbmentünk Szeged felé. Nagykőrösön szálltunk ki mind a heten, lovakat kerestünk, sürgönyöztünk a gőzhajót illetőleg. Este értünk vissza Pestre, a Magyar Királyban szálltunk meg. Tegnap vettünk egy páholyt a német színházban, egy Schiller-darabot láttunk Rottwirkt komikussal.

Kedd, október 30. Erdőbénye

28-án Fuchsekkel és Juhossal a Európa Hotelben ebédeltünk, és elutaztunk Szolnokra. A vasúton megismert társaságban szállást is felajánlottak, így másnap reggel indultunk Juhos társaságában a Hermina gőzhajóval. Az időjárás jó volt, az este szokatlanul meleg. Ma délből érkezünk Tokajba. A parton találtuk Teőke bácsit a feleségével, és Pfanschmidt Inesszel. Polit elvittem Tarcára, ahol Wieland Theodort és Goirgeyt találtuk. Erdőbényére jöttem a szüiretre.

Csütörtök, november 1. Erdőbénye

Tegnap Szirmai Ödönnél voltam, ma esik az eső. Szirmaynál volt Szinnyei Félix, Pálffy János, Spőner Imre, Bánó Miklós és Máriaassy Ágoston.

Szombat, november 3. Erdőbénye

Tegnap szép, meleg nap volt, nyárias idő. A nap melegen sütött még délután is, láttam egy pillangót a szabadban, a darazsak körülöngták a szőlőfürtöket. Fest Auréllal és Imrével, Spőner Imrével vadászni voltunk, lőttem egy nyulat, egy foglyot és egy fűrjet.

Kedd, november 7.

Tegnap gyönyörű időben befejeztem a szüretet, meleg nyári napok vannak, semmi dér nem volt még. A fák rügyei virágozni akarnak. Az öt szőlőből összesen 29 hl borunk lett.

Hétfő, november 12. Lőcse

Poli a szüret alatt Tarcalon volt. Délután 7-kor indultam Erdőbényéről, útközben meglátogattam Matheidesz Gusztit és Károlyt Kisfaludon, és a kezdődő alkonyatban értem Tarcára. Reggel 8-kor indultunk a Wieland és Pékh (udvarmester) családokkal Szántóig, egy óra múlva Kassán voltunk, ahol különböző vásárlásokat csináltunk. Azután tovább, Lemesányban ebédeltünk, az éjszakát Eperjesen töltöttük, ahová épp megérkezett Spőner Tivadar, reggel utaztunk tovább, megálltunk ebédelni, és este 9 órára Lőcsére érkezünk.

KÖSZEGHY ELEMÉR

Elindulásom a művészi pályán

Köszeghy (Winkler) Elemér (1882–1954) festőművész „Utazás a múltba” című kézirat, gazdagon illusztrált önéletrajzából hatodszor közlünk részletet évkönyvünkben.⁸ E mű 1949-ben készült, s benne szerzője visszatekint szepességi családi emlékeire, festői, muzeológusi, iparművészet-történeti munkásságára, a megismert emberekre, tájakra. Az itt közölt részletben 1910-ből való emlékeiből indul ki, s leírása érdekes fényt vet nemcsak a szerző művészi pályaindulására, hanem a megelevenedő korra is. Közleményünket a kézirat 81-103. oldaláról emeltük ki; címét, lábjegyzeteit mi adtuk; a kihagyásokat zárójelbe tett három ponttal jelezzük. A szöveget a szerző eredeti rajzai kísérik. Köszönettel tartozunk a kézirat birtokosának, Wieland Annának a kiadáshoz való hozzájárulásáért.

Kováts Dániel

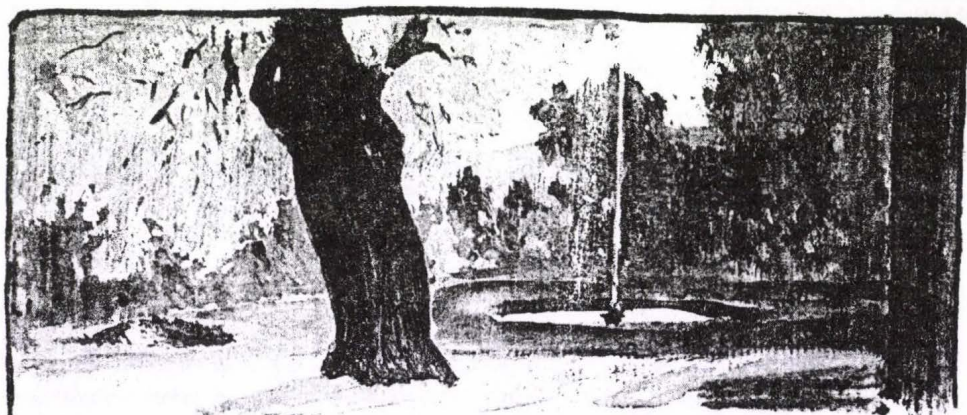
Farkasfalván⁹ nem volt szerencsém. Október első hetének egyik szép napján valaki elvitt Ménhádra¹⁰. Onnan gyalog sétáltam át Farkasfalvára. A három kilométeres utat gyerekkorom óta minden nyáron majd naponta végigjártam. Előbb csacsifogaton vagy számárháton, később a fakó pónik valamelyikén a reggeli postáért. Minden útszéli fa, bokor jó ismerősöm volt. A meredek kapaszkodó után, amely a városkából kivezetett, s amelyen a csacsikat ugyancsak kellett hajszozni, hogy felkapaszkodjanak, hármás dombhullám jön. A másodikonál az út mellett volt a fejformájú homokkőszikla, amelyet szfinxnek nevezünk, és szegény Tucit azzal bosszantottuk, hogy spinxnek ejtette. Félórán belül az „Osz-

⁸ Lásd: 12. k. 203-216.; 13. k. 267-278.; 14. k. 303-314.; 15. k. 375-389.; 16. k. 437-450.

⁹ Szepesi község Csütörtökhely és Késmárk között, ma Vlková, a Wieland család egykori birtoka.

¹⁰ Falu Farkasfalvától északra, ma Vrbov.

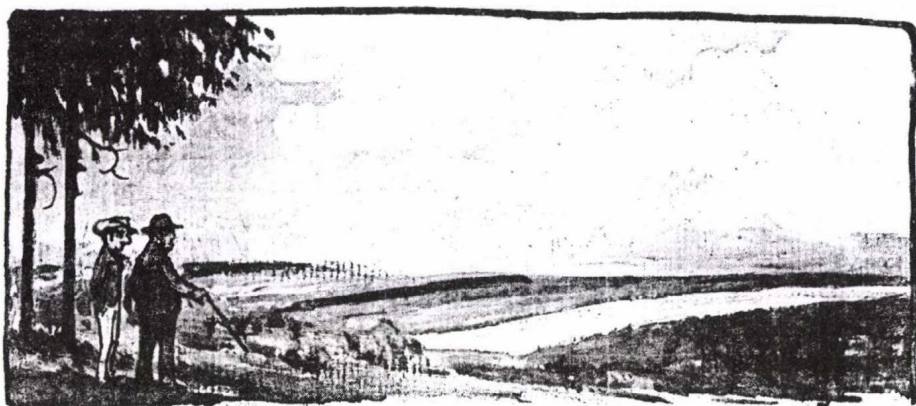
tatni grajcar-nak nevezett faluvégi zsellérháznál voltam. Balról, a temetőből, a nagyszüleim sírkövei üdvözöltek. Rövid látogatást tettem náluk, és minket örököseivé tevő Sándor bácsi és a keresztanyám sírjánál. Majd elmentem a templomlépcső mellett, amelyen közel 40 éve Édesapám piros nadrágos honvédhadnagyi uniformisban vezette fel Édesanyámat az oltárhoz.

Artúr bácsiéknál¹¹ senkit sem találtam otthon. A parádés kocsis feleségétől tudtam meg, hogy előző nap költöztek be Lőcsére. Az új főispánt teendői a szokottnál korábban készítették a téli otthonba való vonulásra. Csodáltam, hogyan tudtak megválni Farkasfalvától ebben az őszi színpompás ragyogásban. Aztán eszembe jutott, hogy Artúr bácsinak, a józan, reális gondolkodású nagybirtokosnak, nem sok érzéke volt a tájszépesség, hangulat és színpompa iránt. Egyszer, mikor kettesben tettük sétánkat a mezőre, s az Orlov nyergére vezető fenyősor végéhez értünk, elbámulva kiáltottam fel az elem táruló kép láttán. A sötét felhőktől árnyalt Tátra háttére előtt napsütött élénksárga csík hasította át az előteret. „Mit találsz oly csodaszépnek?” – kérdezte Artúr bácsi. – „Ezek a színek, ez a gyönyörű sárga...” „Ez neked gyönyörű? Ezt a vadrepvét, ezt a haszontalan dudvát tudod szépnek találni?” – mondta haragosan, s a botjával lekaszabolt néhány, a keze ügyébe eső vadvirágot. Akkor éreztem, hogy milyen boldogság az, hogy – ha már nincstelen szegény ördögnek születtem – az szememben olyan szerszámom van, amely a Természet minden szépségét megnyitja nekem, hasznosságra és birtoklásra való tekintet nélkül. Szinyei Pali bácsi¹² nem haragudott a haszontalan pipacsokra, amik a búzatáblák közt rikítottak, és Gundelfinger Gyula¹³ is több örömet talált a felhők színjátékában, mint a birtokában. amely miatt örökké pereskedett. Erre a két szepes-sárosi művészre gondolva sajnáltam a jó gazdákat, akik színek ragyogásából csak a dudva haszontalanságát érzik ki, s akiket a felhők vonulása csak a gabonahordás siettetésére figyelmeztet. Ez az epizód 1904-ben játszódott le. Akkor már a Sándor bácsi örökség kicsúszott a kezünkől. Nem sajnáltam. Jó kézben éreztem. (Igazán nem savanyú szőlő vigaszul eszeltem ki a vadrepvét.)

¹¹ Wieland Artúr (1846–1921) Szepes vármegye főispánja volt, I. Ferenc Józseftől bárói rangot kapott.

¹² Szinyei Merse Pál (1845–1920) festőművész felesége, Probstner Zsófia révén került atyafiságba a Wielandokkal.

¹³ Gundelfinger Gyula (1833–1894) festőművész anyja Szinyei Merse Matild volt; Probstner Mária első férjeként atyafiságban állt a Wielandokkal.

1910-ben a parkban járva minden régi emlékem felújult. Berci,¹⁴ aki az évben fejezte be gazdasági ismereteinek külföldi gyarapítását, s belépett az ezer holdon felüli gazdaság vezérkarába, valahol Horánszán volt a krumpli szedésnél. Gondoltam, megvárom. Elsétáltam a Fehérház felé. Az az egy-két óra, amit gyermek- és ifjúkorom legkedvesebb emlékeinek színhelyén egyedül töltöttem el, úgy hiszem, nagyon sokat jelentett a sorsom alakulásában. Sorsfordulónál voltam.

Megrohantak az emlékek. Az utolsó nyarat bécsi tanulmányaim megszakítása és a vajkóci pihenés után töltöttem Farkasfalván. Bécsi tanulmányaimat azzal az eltökélt szándékkal végeztem, hogy illusztrátorrá képezem ki magamat. E érem már kezdtem elég eredményesen működni. 1910-ben azonban éppen nagy törést szenvedett a művészi működésemnek addig egyenes és egyenes vonalú fejlődése. Ezért tudom jól, mikre kellett akkor gondolnom.

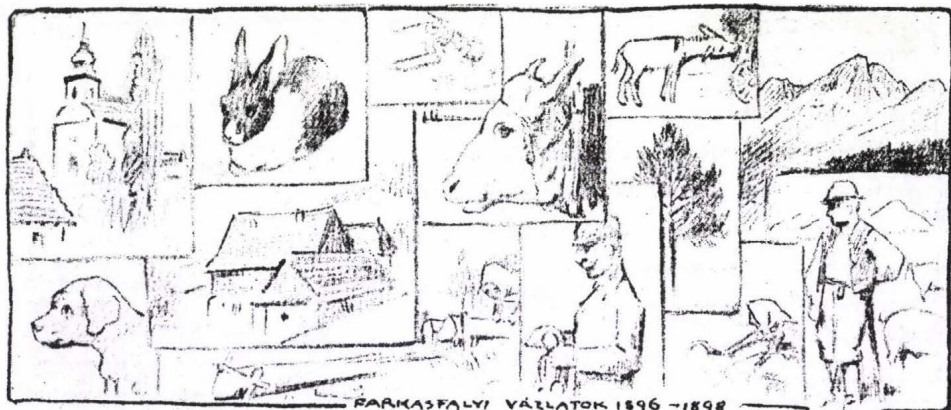
Merész dolog közel 40 év után a környezet-ébresztette gondolatokat határozottsággal visszaidézni. Ennek a parknak a megkapó szépsége azonban mindig a művészi foglalkozás felé terelte a gondolataimat. A parkot létesítő Wieland dédapám¹⁵ sírja pedig – gyerekkoromban csak a tudat alatt, de később mind tisztábban – ráeszméltetett, hogy én, a „szegény rokon” leszármazó, a közös előd esztétikai érzékéből többet örököltem, mint a birtoklást élvező egyenes ági utódok.

1910 körül különösen erősen kellett éreznem, mit köszönhetek ennek a szívembe zárt környezetnek. 1908-ban kötött első házasságommal¹⁶ hűtlen lettem a Szepességhez, és már kezdtem elidegenedni az ősi rögtől, amely szárnyat tudott adni a képzeletemnek, s a legtöbb erőt a megörökítő hajlamomnak. Nincs még egy zuga a világnak, amelynek minden kövét, fáját, házát, lakóját, környező erdőinek szillettjeit, a havas hegyóriásokra nyúló pazar kilátásait annyira kívántam volna megörökíteni tudni. Megfogni az írón és ecset segítségével, s ezek útján közölni mindenkivel, hogy mennyire szeretem a szívemhez nőtt tárgyakat. Ez pedig minden művészet igazi forrása. Ahogyan azt Tolsztoj Leónek 1899-ben magyarul is megjelent és rám nézve életbevágón jelentőssé lett „Mi a művészet?” könyvéből tanultam

¹⁴ Wieland Albert (1886–1955), Artúr fia Farkasfalván gazdálkodott.

¹⁵ Wieland János (1769–1837).

¹⁶ Kőszeghy Elemér első felesége

meg. (Tolsztoj egyébként éppen az én sorsdöntő évemben, 1910-ben halt meg. Az év nagy halottjaként is ideillik.) Itt röviden végig kell tekintenem művészi fejlődésemen, hogy érthetővé legyen, mi ment bennem végbe 1910-ben.

Gyerekkorom óta mindig rajzolgattam. Már 4. évem betöltésekor kis ikerhúgaim keresztelőjére az egyik keresztapa, Pali bácsi, lerajzolni hozott nekem bányászképeket. Tehát már korábbról kellett ismernie hajlamomat. Hetedik évem betöltése után Édesatyám engem, a kis elemistát, a rózsahegyí gimnázium rajztanárához íratott be különórákra. Kilencedik évemben a jó öreg Krazelhuber Zierer „pácsi” tanítványa lettem, aki szeretettel foglalkozott velem, s a hetedik gimnáziumtól kezdve már az olajfestés elemeivel is megismertetett. (Farkasfalvi rajzolásaim lelkes buzdítója, az ügyesen festegető Lujzka kuzinom küldte 1896 karácsonyán első olajfestő készletemet.) Zierer pácsinak még a biedermeier korban gyökerező, kissé

elavult, kézügyesség-fejlesztő, másoltató módszere azonban nem elégített ki. Korrepetálásból szerzett honoráriumon angol rajzoktató füzeteket vásároltam, s hetenkint megvettem a Jugend füzeit. Nem másoltam belőlük, csak a témaválasztást tanulmányoztam, és különféle technikákat igyekeztem elsajátítani. Párhuzamosan a Zierer-féle „szabadkézi rajz”-zal állandóan gyakoroltam a természet utáni rajzolást. 1895 karácsonyára kaptam, Tóni bácsimtól az első vázlatkönyvemet. Azóta a vázlatkönyvek máig hű kísérőim. Beléjük rajzoltam mindent, ami elem került. Az elsőt egy tavaszi dévényi kiránduláson szenteltem fel. 1896 Péter-Pál napja után, mikor már Pozsony összes látnivalóival firkáltam tele az első vázlatkönyvet, Édesapám Bethlenfalvától a Korona-hegyig rázatott végig egy rossz bricskán. Mint a pozsonyi színháznál és a vasúti alagútbejáratnál százszor különb látni- és megörökítenivalókat mutogatta nekem végig a szepesi műemlékeket a Thurzó-kastélytól a Vörös-klastromig. Közben szívesen Farkasfalván maradtan volna, mert Bandi¹⁷ már a Ludovikára készült. Még el

¹⁷ Wieland András (1880–1907).

kellett válnunk néhány napra. Édesapám a nagyanyámhoz vitt Szepesófálvára¹⁸ látogatóba. Azután egész nyáron Farkasfalván hihetetlen termékeny voltam. A kedves házak, majorok, fák, majd a háziállatok mind bekerültek a vázlatkönyvbe, (Az aratólányok csak később, az 1898. évben.)

Másutt is rajzoltam mindig, de sehol olyan kedvvel, mint Farkasfalván. Már a természet tanulmányokat és főként a távlatot erőltető vázolgatások előtt, 1895-ben egy diáklapot szerkesztettem Hendel Ödön barátommal. Ebben is egy Farkasfalván lejátszódó „regényt” ostobáskodtam össze és illusztráltam. Az volt a képzeletem fókusza.

1897 decemberében Stampfel Hugó barátom, aki nagy zenebarát és énekes volt, s már az előző év óta művészdélutánokra hívott magához, beajánlott a könyvkiadó apjához illusztráció-rajzolónak. Mire 16. évemet betöltöttem, már megjelentek első rajzaim nyomtatásban. (Apám halála után megtaláltam íróasztalában. Tudtomon kívül eltette őket.) Ezzel ráébredtem hivatásomra. Gyermekkorom óta a képeskönyv volt mindenem. Rokon és ismerős házaknál számon tartottam és bújtam az illusztrált díszműveket. Én beleszülettem a könyvillusztráció utolsó virágzásába, a magyar illusztráció fénykorába. Mikor Stampfel Károly 1-2 koronáért iskola- és ifjúsági-könyv ábráskákat rajzoltatott velem, már jól ismertem Zichy Mihály, Wagner Sándor, Benczúr klasszikus illusztrációit. A külföldiekből Thumann, Ramberg, Hermann Vogel és a képes Goethe rajzolóit: Simon, Gehrts stb. vonzottak különösen, mielőtt a Jugendért kezdtem lelkesedni. Arról ábrándoztam, hogy olyan nagyszabású feladatok elé kerülhetek egyszer, mint a klasszikus illusztrátoraink.

A rajz érdekelt elsősorban. Azért rajztanár sohasem akartam lenni. Mikor Anyám útján kikönyörögtem Apámtól, hogy felküldjön a Mintarajziskolára, akkor is az illusztrátor-ság lebegett előttem hivatásként. A II. félévben otthagytam az iskolát. Az akkor dívó oktatási módszer nem elégített ki. Elkeserített, hogy az öreg Székely Bertalan keze alá, akit áhítattal hallgattunk, de csak heti egy órán, csupán a III. évfolyamon kerülhettem volna. Grafikai tanszék még nem volt akkor az iskolán. Kezdő mintarajziskolások nem kaphattak illusztrátori munkákat. Stampfel meg nem küldött utánam megbízásokat Apát nem akartam terhelni. Hazamentem Pozsonyba az az erős elhatározással, hogy szorgalmas önképzéssel fejlesztem

¹⁸ Szepesófalu, mai szlovák nevén: Spišska Stara Ves

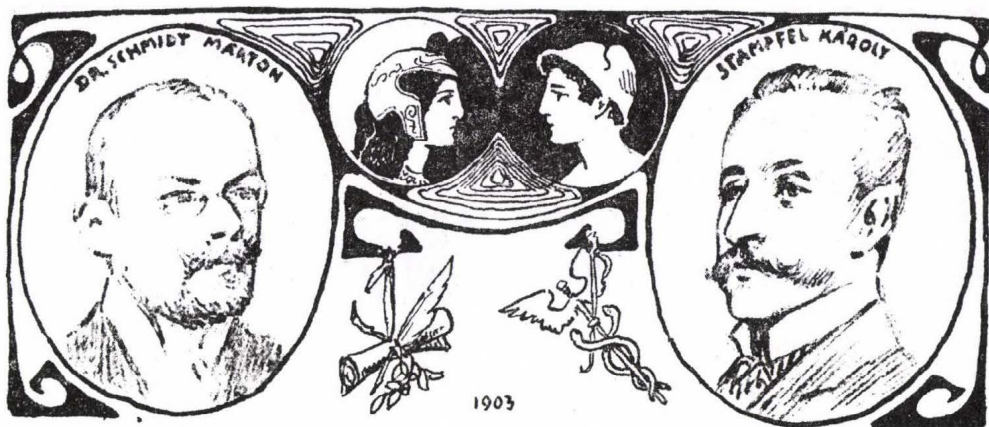

tovább rajzkészségemet azok szerint az elvek szerint, amelyeket Pór Bertalan kollégámmal vallottunk. Vele külön alakrajz iskolát rendeztem be az én lakásomon, mikor eluntuk Gyulay Lászlónál a gipszrajzolást. Pórral nagyon jól megértettük egymást. (Megvan Pór rajza rólam.) Ő is hamarosan elhagyta a Mintarajziskolát. De ő Párizsba ment, s a legmerészebb új irány követője lett. Én úgy képzeltem: van még mit tanulnom magamban is a természet alapos megfigyelése és a kifejezőképességem fejlesztése által. Amellett szörnyű komolyan vettem Tolsztoj tanítását: a művészet nem egyéb, mint az érzelmek másokra átvitelének eszköze; csak nagy és nemes érzelmek érdemlik meg, hogy embertársainkkal – minél általánosabban érthető módon – közöljük azokat. Szerényen bevallottam magamnak, hogy emberiség-boldogító nagy érzelmek viharzását nem érzem a lelkemben. Legokosabbnak láltam, hogy tovább is nagy és nemes érzelmekre képes írók és költők interpretátorává igyekszem fejlődni. Stampfel tovább foglalkoztatott mind komolyabb munkákkal. Már imakönyveket és meséket is illusztrálhattam.

1900 nyarára már egész komoly tanügyi folyóirat címlapjának megkomponálására adott megbízást. Farkasfalván oldottam meg, miközben keresztanyám megbízásából lemásoltam nagyapám képét 1836-ból. Akkor ismerkedtem meg a Czauczik¹⁹ technikájával. Már kiskorom óta mindig bámultam az ő tisztaszínezésű, aprólékos modorát az az egész sor életnagyságú portréján, amely Artúr bácsi házában a falakat díszítette. Másolatom nagy sikert aratott. De nem ez volt az első falra került képem. Artúr bácsiék nagyon megbecsülték az ezüstlakodalmukra 1897-ben festett képemet is, amelyen a házukon kívül gulya, ménes, Tatra, kévекő-tő lányok, családi címer és földművelő emblémák voltak akvarell-egyvelegben.

1901 elején Édesapám nevemben kérvényt fogalmazott a kultuszminiszterhez a bécsi akadémiára hirdetett ösztöndíj iránt. Tudta, hogy az ő kívánságának teszek eleget, mikor jogot is tanulok, de örült volna, ha emellett komoly művészeti stúdiumokat végzek. Puritán gondolkodásával nem vette igénybe összeköttetéseit, a Berzeviczyt, a Szinyeit. Úgy képzeltük: elég, ha válogatott munkáimat bemutatom. Természetesen elutasítottak. Kárpótlásul beléptem a Pitthordt Lajos festőiskolájába. Ez elemi iskolai tanító volt Pozsonyban,

¹⁹ Czauczik József lőcsei festő (1780–1857) a Probstner és a Wieland család több tagjának portréját megfestette.

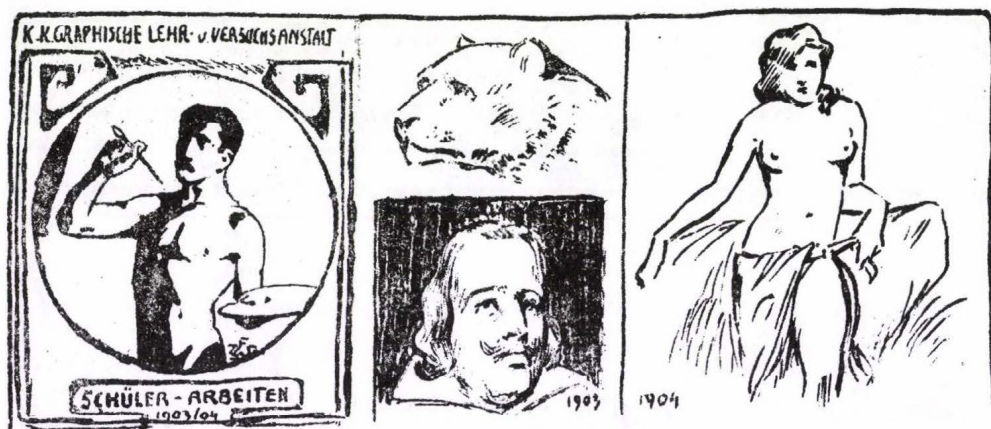

de nyaranta Münchenben Ludvig Herterichnél tanult. A pozsonyi Képzőművész Egyesület kiállításaink a többi ottaniaknál bátrabb, szélesebb ecsetkezelésével tűnt fel. Sokat tanultam tőle, s egy kis képzelődéssel közvetett Herterich-tanítványnak érezhettem magam.

A komoly stúdium és kereső illusztrálás mellett ez években rászoktam arra, hogy minden élményemet, mind a farkasfalvi nyarak epizódjait, mind a pozsonyi, elég léha jogász- és zsúrélet kalandjait mindjárt megörökítsem karikatúrákban. A pajtásaim, elsősorban Studinka Elemér, akivel 1897–1904 között igen meleg volt a barátságom, állandóan rajzoltattak. Ha nem osztogattam és küldözgettem volna szét ezeket a levelezőlap-alakra készülő rajzocskákat úgy, miként az 1899móta már elég hű arcképrajzokat, az érdekelteknek, úgyszólván minden napomnak volna emléke.

Jelentős esemény volt az életemben az 1902 tavaszán megtett első római utam. Zárandoklattal mentem, de nem éppen azt a hatást váltotta ki az út, amit vezetőink elérni reméltek. Le is maradtam a zárandokoktól, s ott ragadtam néhány hétre. Engem a régi Róma érdekelt. Ha meg is voltam hatva az öreg XIII. Leó látásától – annyira, hogy az áldásosztáskor a Sixtinában a bajuszkötőmet húztam ki a zsebemből nagyanyámnak szánt rózsafüzér helyett – nem tudtam megbocsátani főként barokk-kori elődeinek, hogy a régi Róma emlékeit kőbányáknak használták. [...] A sok látott antik műalkotás a görög-római művészet emlékeinek beható tanulmányozására készítetett. Jól összevágott ezzel, hogy 1903-ban Stampfel is volt osztályfőnökömnek dr. Schmidt Mártonnak „Képes atlasz”-ához százakra menő ábrát rajzoltatott velem görög szobrokról és vázakepekről. Szeretett osztályfőnökömnek egyébként is sokat köszönhetek. Ő kedveltette meg velem Horatiust. Ennek pedig éppen 1910-ben vettem aztán hasznát, ez azonban később fogom elbeszélni.

Stampfel mást is bízott rám ez időben: 30 éves kiadói működése tiszteletére kiadott kiadványjegyzékéhez korszerű könyvdíszeket terveztetett velem. Ez nagyon kedvemre való feladat volt. Sajnos, nem volt folytatása. Stampfel azonban nagyon meg volt elégedve, s felbízott, hogy képezsem maga tovább. Az ő ajánlásával vetek fel 1903-ban a bécsi Graphische Lehr- und Versuchs Anstalt növendékének. Az öreg Karl Kanspermann avatott be a kőrajz ismeretébe a kőcsiszolástól a színnyomásig. Puchinger Erwin prof.-nál aktot rajzoltunk s a schönbrunni állatkertben pompás párdurcokat és tigriseket. Reprodukció-

elméletet és művészettörténetet is hallgattam kitűnő tanároknál, de az utóbbinál még zavart a gyenge német tudásom. Ezt tökéletesíttem a színházba járással, ahova egy kedves ismerőse apámnak, Alfred Windt adott jegyeket. A déli órákat arra használtam, hogy a Kunsthistorisches Museumban másoljak. Túl sokat markoltam, de hogy nem eleget fogtam, azt az okozta, hogy a túlzott munka mellett az étkezésre nem ügyeltem. Februárban, amikor már dicséretet arattam az iskola kiállításán egy tervemmel, a múzeumban pedig Velázquez IV. Fülöpjének hű másolatával, és részt vehettem a Künstlerhaus farsangi estjének előkészítésén az „Alte Welt” művészegylet keretében, amelybe a jó nevű A. H. Schram juttatott be, akinek a műtermébe járogattam – súlyos sárgaságba estem. Kedves, régi háziorvosunk, Fischer Samu megállapította az idült gyomorhurutot, eltiltott minden munkától, és szigorú marienbadi kúrára fogott. De amit tanultam, az megmaradt. A betegség megzavart az illusztrátorra fejlődésben, de nem akasztotta meg azt. [...]

Atyám halála, az államvizsga egyhangú kitüntetéses letétele és az állás után járás elvont egy időre a rajzolástól. Október utolsó napján már letettem az esküt Berzeviczy kezébe. A minisztériumbeli ismeretségek kisebb illusztrációs munkákhoz juttattak a Lampel és a Singer-Wolfner cégnél. A következő őszön régi, hű barátom, Hendel Ödön biztatására, aki történet-földrajz szakos tanárjelölt volt, beiratkoztam Pasteinerhez és Éber Lászlóhoz művészettörténetre és az öreg Zambrához olaszórákra. Nehéz volt összeegyeztetni az egyetemre járást a Naményi Imre főnökömtől megkívánt szigorú hivatali pontossággal. Különösen mikor Pozsonyban szerzett barátom, az újságíró Studinka Miklós Jenő útján bejutottam az ellenzéki „Urambátyám” élclaphoz állandó fizetésű rajzolóknak. Sok késői órát töltöttem az „Egyetértés” szerkesztőségében, ahol a politikai cikkírókkal együtt eszel-tük ki az én, többnyire egész lapot betöltő, heti kompozícióim témáit. Nem annyira karikatúrák voltak ezek, mint inkább rajzolt vezércikkek. Egy negyedéven át nagy kedvvel rajzoltam őket a „darabont” kormány ellen – persze álnév alatt. [...]

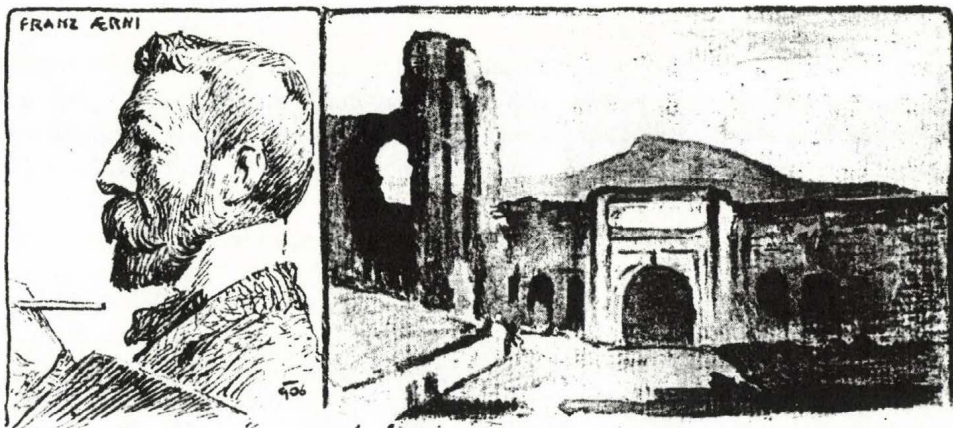
A művészeti osztály támogatásával tanulmányútra kértem ösztöndíjat. Az osztályunkra akkor került König Gyula barátom beszélt rá, hogy menjek Olaszországba. A lelkiismereti kérdést, hogy a kifigurázott kormány miniszterétől ösztöndíjat fogadok el, azzal intéztem el: az ösztöndíj lehetővé teszi a politizálás abbahagyását, tehát viszonzom a szívességet.

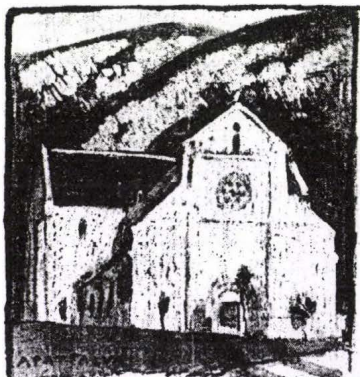

Boldogan ültem vonatba az Adria körutazási jegyével a zsebemben. Két hónapra hátrat fordíthattam Naményinek, aki a művészettörténeti tanulmányaimban gátolt.

Fiumében és a háromnapos út alatt, amíg rövid megszakításokkal behajóztunk Cataniába, ontottam a rajzokat és akvarelleket. Bariban, a San Nicolo bazilikában éreztem először művészettörténeti képzettségemnek hiányait. A taorminai félhavi tartózkodás új impresszióival nagy tevékenységet váltott ki. A munkáimból néhányat fel is küldtem a Nemzeti Szalon grafikai kiállítására. Nápolyba a század legnagyobb Vezuv-kitörése előtti napon, 1906. április 3-án érkeztem. A kitörés óriási élmény volt, de nem tudtam kellően méltányolni. Zavart a délszaki táj művészi kihasználásában. Pompeji hozzáférhetetlen volt. Viszont a koromfelhő alatt nem volt más tennivalóm, mint a múzeum kincseinek tanulmányozása. Hogy mi volt nagyobb hatással művészeti fejlődésemre: a régi művészet tanulmányozása vagy az új benyomásoktól felfokozott tevékenység, eldönteni nem tudom.

A nápolyi északadás-földindulásból mint régi, békés otthonomba, úgy érkeztem Rómába. Azonnal beiratkoztam az Instituto de Bella Arti szabadiskolájára, ahol a korai reggeli óráktól pompás aktokat rajzoltunk. Délutánokon és a húsvét alatt a Villa Borghe-sében festettem vagy kirándultam az albán hegyekbe.

1907

Rómában élő távoli rokonunk, Coscelli-Mattyasovszky Ida révén már 1902-ben szereztem egy művészbárót. Rokona, a svájci Francz Aerni, bevezetett művészek közé, akik társaságában aztán a Caffé Greco és a Gallinaccio-korcsma művészasztalainál lettem otthonos. Ha a scirocco fújt, senki nem dolgozott. Kimentünk bocciát játszani a külvárosba. De én még ott is dolgoztam. Rajzoltam, festettem mindent. Erősen küzdött bennem az illusztrátornak készülő rajzoló a déli bűvös tájak és antik romok színeit megragadni vágyó festővel. Egyelőre még az előbbi győzött.

Hazatérve műtermet kerestem. Az öreg Weichsalgärtner Vince vegetáriánus apostol és akadémiai „festész” házának III. emeletén, az Ilona utcában találtam is egy szűk, de felsővilágítású padlástoldaleket, ahol aztán igen komolyan munkához láttam. Először még a monumentális római romok utóhatásaként megszállt a vágy, hogy várromok és műemlékek festője legyek. Fülek vára, Ajnácskő romjai, az apátfalvi cisztercita templom és hasonló témák kerültek ki ecsetem alól a hivatalt kissé elhanyagoló vidéki kirándulásaim során.

König barátom, mint már az olasz út előtt ígérte, bejuttatott rajzolóknak a Franklin Társulathoz, ahol atyja igazgatósági tag volt. 1906 és 1909 között egymás után kaptam a regényeket illusztrálásra. Társadalmiak és történetiek váltakoztak. Már az elsővel nagyon meg voltam elégedve. Ezt abból láthattam, hogy egyik kollégám munkáját nekem adták javításra. Ezt nem vállaltam, de a három legrosszabb rajzot pótoltam az én (szignált) rajzaimmal. Az 1907. évben már a Vasárnapi Újság „Karácsony” mellékletében is helyet kaptam. Ott mindig a magyar rajzolókat javát válogatták össze.

Rajzaimhoz alapos aktstúdiumokat csináltam. A kosztümre és interieurökre eleinte nem ügyeltem eléggé. Különösen a barokk különböző szakaszainak kihangsúlyozását illetően követtem el mulasztásokat. Megint a jó Hendel Ödön volt az, aki e téren is alaposabb tanulmányokra ösztönzött. Ő vett rá arra is, hogy fényképezni kezdjek. Ezt mindjárt összekötöttem új sokszorosítási eljárások kísérleteivel. Üvegre, később velluloidra kent vagy fröcskölt tempera alapba túvel karcoltam negatívokat. A világosan alapozott lemezt fekete alapra téve, sötét rajzot láttam munka közben. Így a rézkarccal szemben előnyös, mert munka közben is pozitív képet adó sokszorosító eljárást találtam. De gyakorlatilag nem tudtam kihasználni még évekig. Talán a jövőben!

A harmadik olasz utam 1908 végén – 3 hét Perugia-Firenzében és 3 hét Rómában – megint sokat jelentett fejlődésem számára. Az Uffiziben másolt Tizian festésénél és a fiesolei

és római tájfestéseimnél egybek között erősen zavart a kiújult gyomorhurutom. A hazautazás tengeribetegsége gyógyított ki belőle. Erre az útra már Fraknói püspök küldött ki, aki 1906 júniusa óta mint a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, főnököm volt. A muzeológusi továbbképzésem volt a célja. A hazatérésem után bemutatott másolatom azután másolói és restauratori megbízásokat is vont maga után. Egybek között Rákóczinének egy régi képmását kellett a Főfelügyelőség megbízásából lemásolnom. Az átadásnál egyik fontoskodó kollégám az én másolatomat nézte a 200 éves eredetinek.

Fraknói íratott velem egy emlékeztetést a Vasárnapi Újságba Szamossy Lászlóról. Ebben írtam – az ő sugalmazására – azt, hogy két műsának nem lehet szolgálni. Ezt a pártfogója

mondta Szamossynak, aki festő- és zeneművész szeretett volna lenni, s aztán két szék közt a közepszerűség padja alá került. A bölcs mondást én nagyon komolyan vettem, s majd elszakadt tőle ún. művészi fejlődésem fonala. 1910-ben ugyanis a regényillusztráció egyszerre befagyott. Ugyanakkor rajztudásomnak érvényesítésére kitűnő alkalmam nyílt az ötvösjeggyűjtésnél.²⁰ Úgy éreztem, hogy nekem is döntenem kell: vagy a rajztudást felhasználó műipartörténész leszek vagy festő. Már-már szegre akasztottam a palettát. A vázlatkönyv is kimaradozott a zsebemből. Az ötvösjegynotesszal aludtam el, és azzal ébredtem. Egy műsának akartam szolgálni.

Ebben a lelkiállapotban voltam 1910 őszén. És akkor rohantak meg az emlékek a farkasfalvi parkban. Ezen a tavon csónakázva mennyit ábrándoztam, hogy egyszer majd ennek a csodás környezetnek, ennek a szívemhez nőtt tájnak minden szépségét, sejtelmes hangulatait és rajongó szeretetemet iránta nagyszerű műalkotásokba fogom önteni. És most minderről le akarok mondani? Azért, mert az utolsó regényillusztrációknak nincs folytatásuk? Éreztem, hogy a kor ízlése elfordul attól a könyvkiadói törekvéstől, amely olcsó rajzolókat akarja a regényolvasók képzeletét alátámasztani. A Zichy Mihály-i illusztrációk kora lejárt. Már a Csók István Bánk bán-illusztrációit egész elhibáztoknak találtam. Hát nem leszek illusztrátor! Pedig utolsó illusztrációim még Odön barátomat is kielégítették. De ha egyszer nincs e téren munka? Az nem ok, hogy tehetségem gyakorlását elhanyagoljam és művészi hajlamomat az iskolázott szemet és biztos kezet igénylő, de mégsem művészi jegyrajzolásban akarjam kiélni.

Artúr bácsira kellett gondolnom, aki szerint nem szabad egyoldalúnak lenni. Miért legyek egyoldalú műipartörténet-kutató? Azért is sokoldalú igyekszem lenni! Mintha a parkalapító dédapám szellem bújta volna elő a Fehérház mögül, és számon kérné, hogy an sáfárkodtam a tőle örökölt esztétikai érzékemmel. [...] Akkor még nem foglalkoztam elég behatóan a szepesi kertművészet emlékeivel. Így a birtok java földjeiből ekkora terület kihasztását, tó és görög templomocskák létesztését, dísfák és cserjék ültetését nem tarthattam csak a Csáky grófok illésfalvi, hotkóci, XVIII. századvégi angol kertjei utánzásának. Egész mindegy, hogy mennyi szerepe volt ez utóbbi törekvésnek a parkalapításban, ezen nekem a haszonnélküli Szép kultuszát jelentette, s befolyásolta elhatározásomat.

²⁰ Vö.: Kőszeghy Elemér: Az ötvösjegyek nyomában. = Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2005. 375-389.

Kezdtem tisztába jönni magammal. Nem két múzsát fogok szolgálni, hanem két görög istennek külön oltárokon áldozni: Athenának szentelem az ötvösjeggyűjtést, tudományos alapra fektetve, Apollonnak pedig tovább áldozok a művészet oltárán. Elhatároztam, hogy megint műtermes lakást keresek, és a szomszédunkban felfedezett kis, 10 éves, modellemről illusztrációs célokkal kezdett tanulmányok komoly folytatása mellett a tájfestést is komolyabban fogom űzni. Ha a görögök tudtak egy tucat főistennek áldozva utolérhetetlenül szépen élni, miért ne rendezkedhetném én be kettőjük egymásmelletti tiszteletére?

Mire Berci öcsém hazalovagolt a hegyen túli majorból, már befejeztem a görög templom előtt a görög istenségekről folytatott párbeszédemet dédapám szellemével. Elmentem a Fehérház mögötti sírjához, és ünnepélyesen megfogadtam, hogy a palettát lekasztom a szegről és a nagyítózott ötvösjegyek mellett az ecset forgatását sem fogom elhanyagolni.²¹

Közben ráesett a pillantásom az egyik közeli síremlékre. A romantikus korra valló díszes, neogótikus kőfaragvány alatt Sándor nagybátyám 1855-ben elhunyt első felesége, Breuer Mária Klementina nyugszik. Éppen abban az időben a Breuer családnak több tagjával kedves összeköttetésbe kerültem. [...] Életemnek abban a szakaszában pedig – a Sors úgy akarta – jelentős szerepet kaptak a Breuerék. A Breuer-lány sírjánál még nem sejtettem, hogy milyen szorosra fogom fűzni családaink kapcsolatát.²²

²¹ A fesőtői pálya folytatásáról lásd: *Kőszeghy Elemér: Boruth Andorral a Tátrában.* = Széphalom 12., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2002. 203-216.

²² Kőszeghy Elemér 1916. október 23-án feleségül vette Breuer Editet (1888–1972).

SZABÓ ZOLTÁN

Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben

Mélyen tisztelt Közönség! Hölgyeim és Uraim!¹

Az idei „Péntek Esték” sorozat eddigi négy előadása már elvégezte az oroszlánrészt abból a feladattól, amelyik nekünk jutott. Azok a tárgykörök, melyek Sárospatak történetével, a magyar irodalmi-, hitéletben és nevelésügyben való jelentőségével foglalkoztak, egy egyetememes nemzetszolgálat, az egész magyarságra kiterjedő hivatás spektrumának egyes színeit mutatták. A mi tennivalónk az egész pataki színpék. Ha nem is tudjuk ezt a maga teljességében bemutatni, megkíséreljük arra rámutatni.

Nem akarjuk a város-, iskola-, egyház-, irodalom-, neveléstörténeti adatokat ismételni, de a lélektörténet érdekében itt is többször utalnunk kell ezekre. Sárospatak: keret és tartalom. S a tartalom a nemzet felé: hatások átvétele, befogadása és hatások termelése és kisugárzása. Az ezzel való foglalkozás: hivatáslátás, a pataki küldetésről való látás, ennek erősödése, tisztulása, esetleg korrekciója és revíziója.

Mint előadótársaink, magunk is bizonyos mértékig zavarban érezzük magunkat azon a ponton, hogy midőn Sárospatakról beszélünk, vajon nem vagyunk-e túlságosan egyoldalúak abban a tekintetben, hogy Sárospatak alatt elsősorban a Főiskolát értsük, s nem hanyagoljuk-e el Sárospatakot, a várost. Hadd foglalkozzunk ezzel a kérdéssel mindjárt a *keret* problémájánál.

Sárospatak és a Főiskoláján keresztül revelálódó pataki misszió közt az a viszony, ami a test és lélek közt. Bizonyos, hogy – a Szentírás szavaival élve – „több az élet, hogynem az eledel és a test, hogynem az öltözet” (Máté 6: 25), de az élethez mégis elválaszthatatlanul hozzátartozik a test, az eledel, az öltözet. A kép fontosabb, de a keret sem nélkülözhető. Hadd idézzünk koronatanúkat magas lelkifeszültségű időből, a négyszáz éves jubileum ünnepi óráiból, mikor éppen a város vezetői, főjegyzője, főbírója mondták: annak bizonyosságára, hogy a foglalat nem akar értékesebb lenni a drágakőnél: „Büszkeségünk vagy, Főiskola... fényeddel elviszed városunk nevét is mindenhová. Te tetted Sárospatak nevét oly varázslatossá, hogy hallatára ezek szíve lelkesül. A Te szárnyas angyalod vezetése mellett vonult be Sárospatak neve az újkori magyar történet, a tudomány, a magyar irodalom legszebb lapjaira. Te hoztad falaink közé az istenfélelemnek, a tudománynak nagy férfait. Egybeforrunk a jó és rossz napokon... s Te mindig hűséges maradtál hozzánk... a bujdosásban, a száműzetés napjaiban... Nemcsak szellemi táplálékot, de valóságos kenyeret is osztogatsz eledelnek városunkban. Ha te külön világ vagy is, de a mi Bodrogunk partján, a mi hegyeink tövében,

¹ Elhangzott előadásként a „Péntek esték” sorozatban Sárospatakon 1942. február 13-án. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben őrzött 22 oldalas kéziratból a család hozzájárulásával közöljük dr. Szabó Zoltán (1902–1965) teológiai akadémiai tanár, országgyűlési képviselő tartós értékű szövegét. A nehezen kiolvasható vagy félreérthető voltok miatt kihagyott szövegrészleteket szögletes zárójelbe tett három pont jelzi. (A Szerk.)

a mi egünk alatt és a mi levegőnkben: s ezeknek az elszakíthatatlan kötelékeknek ereje forraszt minket össze.” S hogy ezek a kötelékek valóságosak, a sok közül szintén bejelentünk egy tanút, magunkat, hogy a tanúvallomás személyes bizonyoságtétellel legyen. Gömöri hegyen születtem, abaúji völgyben gyermekeskedtem, s életem nagyobbik részét e felvidéki tájaknak a nagy alföld felé kitekintő, egységbe fogó pontján, itt töltöttem. Többször lett volna alkalmunk kényszerítő vagy vonzónak tartott okokból máshová menni, s azok közt a kötelékek közt, melyek továbbra is – hisszük, halálig – ide kötöttek, igazán egyik legerősebb volt a helyhez, a tájhoz való eltéphetetlen hozzáforrottságunk.

Belső életünket adottságaink határozzák meg elsősorban. S annál döntőbben, mennél közvetlenebbül, felülről, Isten kezéből jönnek azok. Tőle jó az, hogy egy család, egy hit, egy fajta tagjaképpen születünk, az ő kezéből került ki az a táj is, melyhez életünk tapad. Ezért tartjuk ezt a tényezőt, a keret, az edény kérdését nagy fontosságúnak. S ha szerepe van Sárospataknak a nemzet életében, szerepe van annak is, hogy Sárospatak mint táj, mint hely van, éppen *ott* és *úgy* van, *ahol* és *ahogyan* van.

Orbán József írja 1847-ben, majdnem 100 évvel ezelőtt (Vahot I.: Magyar föld és népei VI. füzet): „Nagyszerű kert, melyet Isten az elemek rendezésekor észak-nyugat, dél felől halmokkal és lombos hegyekkel kerített körül, kelet felé pedig tárt ajtót hagyott.” Szintetikus táj, mely több tájból lélegzik. Szépsége, vonzása, bája még foganatosabb lehetett a vasútalan idők kocsi- és gyalog közlekedése idején – a vasút túl hamar és túl ellenzősen röpit át rajta. Az autó, repülőgép s a talán újra megindítandó hajó többet és igazabban tár fel belőle. Közeli kilátóhelyein megállva a Felvidék és Alföld párkányán mindig az az érzésünk: *küszöbön* állunk, előttünk is, mögöttünk is – de közel, kezünk ügyében – más-más helyiség, más értékek, emberek vannak, várnak, adnak és kérnek. Sűrű északi szeleink úgy süvöltenek végig főutcánkon, sodornak különösen az Iskola tömbje előtt, mintha itt lenne a szája egy óriási fújtatónak, melynek gigantikus nyomóerőjét az Északkeleti-Kárpátok hegykoszorúja adja, s egy akkora katlan számára kell itt néha kicsiny szikrából nagy tüzet élesztetni, melyet a nagy alföldi térség tölt ki.

Kis hely. 1847-ben 6000, a millénium idején 7911 lakos. Mindig kisváros volt, talán mindig az is marad. De látásunk szerint éppen azért ideális iskolaváros és jó szellemi műhely. Kis helyet jobban betölt a nagy múlt szuggesztíója. A „genius loci” ihletése itt egy rövid sétánál számtalanszor szembe jó velünk. Ki gondol Budára Budapesten, ahol mindent Pest zajgása, lüktetése bélyegez. Lehet-e nálunk sűrűn nem gondolni nagy magyar nevekre, lelkekre, történetekre, mikor a kövek és házak is lépten-nyomon kiáltják azokat.

Vidéki hely, a vidékiség tömérdek hátrányával és átkával, de a távolság néha egészséges, hasznos, alakulni-alakítani tudó ösztönök és gondolatok számára ad *távlatot*. „Természetes” – mondják diákjainkra. S ez a *hely* hatása is, mely nem nyomakodott rájuk bénítólag, nem nyelte le őket, hanem hordozta őket szelíden és puhán a hátán, mint lefelé sikló csónakunkat a Bodrog vize. Éppen kicsinységénél fogva központ, ha még oly kicsi decentrum is. Külön áramot termelő erőforrás, ha néhány körtét, ha egyetlen gépet táplál vagy – Patakról lévén szó – még ha egyetlen malomkereket forgat is.

Úgy érezzük, még furcsa neve is determináló. *Sáros* – de a sarat formálni lehet: edény és téglá lesz belőle a kézben. *Patak* – patak és nem ciszterna, nem teleszivattyúzott tartály, mely-

A Bodrog Sárospataknál

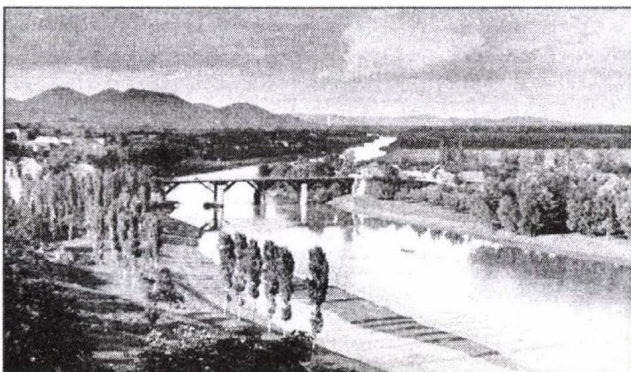
ből mesterséges nyomástól hajtott víz folyik, hanem kevés, de mindig élő, frissen csergedező víz ágya. (Talán ezért születik oly nehezen a pataki vízvezeték, mert van benne valami *contradictio in adiecta*: önmagának való ellentmondás.)

Újabb kori íróink s lélek-búváraink sokat foglalkoznak a szülőföld – szülőház – gyermekkor komplexussal, mely tényezőt az élet egészének, milyenségének kialakításánál nagy mértékben döntőnek látnak. Patak sok zsenge korban idekerült gyermeknek, ha nem is születéshelye, de élete kiteljesedésének alkalmá, s igen sokszor *újja-születési helye*. Második otthon, melyben az a hangsúlyos, hogy *otthon*, nem kaszárnya, nem tömlőc, nem agyonkényeztető és puhító palota. A közösségi gondolat felhullámzása előtt is egyszerre adta a közösnek és a tulajdonnak az élményét. A „miénk” az iskola, az iskolakert, a gárda, – a vállalkozás, a közügy. S ugyanakkor, mikor második otthonná, második szülőfölddé lett, nem rabolt el az elsőttől, hanem megnövekedve, kiteljesedve adott annak vissza. Az örök vakációvárás otthonképző, a hazulról elkerülés – a felőle beszélgetés, nem csupán emlegetés – tárja fel igazán a szűkebb hazánk szépségeit, öntudatosítja értékeit. Milyen keserű probléma az, hogy a magasabb iskola – nem szándékosan – hatásaiban elnevel a falutól, a néptől: Patak akaratlanul is, s több-kevesebb céltudatossággal, akarva is: a falu, a vidék, a nép számára nevelte és adta vissza neveltjeit.

Ismételjük: nem kis dolog, nagy szerep az egész nemzet életében, hogy volt és van *ilyen* hely, *ilyen* hatásokkal, ha ezek a hatások mégoly rejtettek, oly nehezen elemezhetők is, de alakítók és valóságosak. Íme: a keret-kérdések egyben tartalom-kérdéseknek bizonyultak. A tartalomnak azonban egy lényeges részét hatásátvételek adják. Sárospatak hatásközvetítő, átvevő, átadó szerepére sokan rámutattak, nemcsak hozzánk közelállók és közülünk valók, hanem kívülállók is.

Az Árpád-házi királyok és királynék városát Zsigmond 1429-ben szabad királyi várossá emelte. Nem tudjuk, hogy ezzel együtt járt-e abban az időben az árumegállítási és harmincad szedési jog. De az bizonyos, hogy egy szellemi árumegállítási és harmincad szedési készség és képesség Sárospataknak mindmáig egyik jellemző sajátosságává lett. Számptalan alkalma volt arra, hogy a nevekkal, eseményekkel, évszámokkal jelölhető történetek mögött rejlő szellemi hatásokkal ölelkezzen. Igen sokszor van több vagy kevesebb köze a magyar sors kerekének fordulásaihoz. Néha a kerékagy helyén, máskor a küllők közt, olykor a keréktalp helyén vagy az alatt.

A honfoglalók szállásbirtoka több esetben települő hely. A XII. század eleji flamand-vallon telepesek, a XII-XIII. századi szász vendégek, a XIII. századbeli olasz szőlőművesek egy-másfél század alatt, mire az idegen országból jött nagyszülők is az itteni földbe temetkeztek – teljesen magyarokká asszimilálódtak. Rutének, szlovákok kisebb csoportjai is ha-

mar magyarokká értek, egészen addig, míg a magyarság – ha sokszor zaklatottan is – öncélú, önálló életét élhette államilag. A románok kivételével megtelepült itt tehát a magyar birodalom minden nemzetisége, s aránylag igen hamar és igen alaposan magyarrá vált. Azt hiszszük, hogy ami itt kicsinyben végbement, az lett volna nagyban is az igazi szentistváni gondolatnak maradéktalan megvalósulása. Átadták színeiket, erényeiket, átörököltették azokat a tulajdonságokat, melyek éppen a településre vállalkozás fényében előnyös szelektivitást jelentenek, de a begyökereztető táj, a körülölelő de nem fojtó, a melengető de nem fullasztó szellem éppúgy magyarrá tette őket, mint ahogyan furminttá lett a falermiumi vessző. Lassabban asszimilálódik a kuruc háborúk utáni Trautsohn-telepítéseknek – ha nem is pataki, de Patak közeli – két falva; míg az 1786-ban II. József által Józseffalvára telepített csoportról azt írja Orbán József: „A gyűlevész népet – II. József – mindenféle házi és gazdasági eszközzel ellátta, de akik köszönet fejében mindenüket pénzzé tevén s elprédálván – elszökdöstek.” Az elnyomatás, a csonkult nemzeti lét idejében volt ez, nem a magyarság vezetői hívtak, hanem parancsolói hozták őket.

A táj népe véleményünk szerint ma is vállalkozó, települő emberfajta. Nemcsak a háború előtti amerikai kivándorlás magas hegyalja-vidéki arányszáma mutatja ezt. Mihelyt a vízszabályozásokkal termővé lett a Bodroglóköz, melynek régi, szemnek szép, de gazdaságilag alig használható voltáról azt írja Orbán, hogy „hasznolt a koldusfiúhoz, akit szép arcvonásokkal áldott meg a természet, de testi ruháját megtagadta tőle”. Az Alsóhatárba kirajzik s tanyáival behintí mint mazsolával a kalácsot, tájunk népe. Érdemes lenne a tanyai Sárospatakot külön tanulmány tárgyává tenni. A küszöbön épült anyaváros gazdasági és szociális jövőjének egyik, talán nagyobbik fele erre sarkallik. A tanyarendszer sok hátránya közt a jövőendő nagy ígéret, lehetőség: tanyák százai körül lehet kertgazdaságszerűen intenzívvé és feletté a magyar agrikultúra, s vele emelkedik a piacot is jelentő város. Települési kedve ma is élő és éber, ami vállalkozási erőt, nemzeti szempontból hallatlan értékes tőkét jelent.

Csak ízelítőket említünk a Patakot ért hatásokból. Az oligarchák közül az Amadé fiakkal van nemcsak elvi, hanem véres elszámolnivalója. A Baksákon keresztül az Anjouk híve, ami európai perspektívák átszűrődését is jelenti. Csaknem húsz éven keresztül a husziták uralják, ami a hatalmi hatásokon kívül ideológiai hatást is jelent. (Tudjuk, hogy a Királyhegy, Páncél-hegy, Botkő ez időknek emlékeit őrzi.) A zempléni nemesség itt gyülekezik a mohácsi csatába való indulásra, azaz az ősi keleti magyar misszió vállalására, melyből Mohács lett. A nemzeti és Habsburg királyság annyiszor meddőnek bizonyult egyeztetésére itt teszik az első kísérletet a Szapolyai János és Ferdinánd közt 1536-ban kötött békében. Földeurává lesz az egri hős fia – mennyire élhetett itt a hősi várvédelem szemtanúktól is továbbadott, lelkesítőn őrzött, nagy eposza!

Látja Patak Bocskait, a Lórántffyakat. Kincstára, vára pihenő, örök pihenést adó helye a Rákóczi dinasztiának. Mária Henrietta pfalzi fejedelemlány és Rákóczi Zsigmond esküvőjének, Lorántffy Zsuzsanna és II. Rákóczi György temetésének helye. S az 1666. évi Wesselényi összeesküvéstől mint a régi Bodroglóköznek sötét éjszakákon váratlanul fellángoló lappangó lápi tüzei, úgy parázslanak s lappanganak, lobbannak fel olykor a felkelések, szabadságharcok lángjai: Thököly-felkelés, hegyaljai parasztlázadás, II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. Külön pataki kurucháború az 1714-i Obsidio Patakiana. Nem csoda, hogy a még egyébként a művelődést

A pataki kollégium

és művelődési tényezőket nagyon megbecsülő II. József a pataki kollégium ellenőrzését a királyi biztos külön figyelmébe ajánlja. 1822. IV. 22: Körösi Csoma segélyezésére küld összeget a megyei közgyűlés; Julianus óta pótolva van ezúton a keleti misszió eddigi anyagi ráfordítása.

[...] Kell-e arról szólnunk, hogy 1848 eszmeköre nemcsak érintette, de megragadta Kosuth, a piros sapkás diákok, honvéd tanárok iskoláját és városát. Patak külön küzdelméhez nemcsak a pápens elleni harc tartozik, melyben nagyok-nagyjai tevékenységének egyik központja Patak, hanem az a kis epizód, hogy 1850-ben egy pataki vásáron a népitélet tépett szét egy túróci zsandárőrmestert, ki tövig levágatta egy leány haját a beléje font piros pántlika miatt. Nem azt kell kérdeznünk, mik voltak azok a nemzeti életet mozgató változások, amik Patakot többé-kevésbé megmozgatták, hanem volt-e ezek közül egyáltalán egy is, ami nagyobb vagy kisebb erővel itt át ne hullámozott volna.

Patak hat zárdája és kolostora, várának patrónusa, később főiskolája a hit és kultúra, a hívő, tehát igazi kultúra minden lényeges mozdulását tükrözte, országos viszonylatban sokszor nemcsak követve a nyugatról érkező változásokat, de jó darabon elébe menve azoknak. Irodalmi, bölcsészeti, nevelési reformoknak, reneszánszoknak, mint az előttünk előadók arra reámutattak, nemcsak fogyasztó piaca, hanem termőágya volt nem egy alkalommal.

Ez a fényes fejedelmi udvartartások nagyfontosságú bőkezűsége által vonzott nevelők idehozásának elmúltával csak úgy vált lehetségessé, hogy diákjai és tanárai lettek a nagy szellemi műhelyekkel összeköttetést tartó szellemi kurírokká. A nagy centrumoktól való távolság hátrányos esetben szűklátókörű vidékiséget, elmaradottságot, kicsinyességet eredményez, de előnyös esetben a távolság csak távlat a gyorsan, hirtelen ítélő látás, a jó perspektíva számára. A külföldjáró akadémikus, a később ezekből kinövő tanár, az írott és olvasott könyv végezték itt a hatásátvevő missziót.

De nemcsak horizontálisan táplálkozott Sárospatak széles mezőkről, hanem vertikálisan is. Felülről Isten transzcendens világából, mert a leggyökeresebb hatások az Istennel viszonyba lépő s vele viszonyban álló lelken át működnek. S ilyen lelkek mindig voltak, néha oly áradóan, mintha a föld helyett fölfelé, az égbe fűrt artézi kút bősége és tisztasága áramlott volna át rajtuk nőtető, termékenyítő erőivel. De lentől is jöttek erői, a nép felől, honnan mindenkori diákjainak jó része földközlelől regrutálódott, hol szupplikánsai, mendikánsai és diákjai forogtak, melynek egész lelki kubatúrája ismerős, mert a sajátjukéval egye-

ző volt előttük. Ezért kellett Pataknak rövid utat tenni, mikor az újabb idők arccal ismét a falu felé fordultak, s ezért tudta ezt az utat korán és gyorsan megtenni s rajta otthonosan mozogni. Az előttünk járt elődök lábnyomai sohasem gyepesedtek be egészen.

Sárospatak nemcsak a hatásbefogadás potenciális hatásbefogadásra való készségével szolgált a nemzetnek, hanem hatássugárzás dinamizmusával is. Hatássugárzásának egyik jellegzetessége annak *folymatossága*. Az a csoda: hogy *volt, van*. Tatártól, töröktől, osztráktól perzselve, kirabolva, pestisektől kipusztítva is volt: Sárospatak. S benne *lett* az Iskola, reménytelen időkben gyógyító orvosságnak, súlyos, szinte halálos nemzetromlásban gyógyító szérumnak. Város- és iskolatörténet oly gazdag, fordultatos, változatos, hogy meséskönyvet lehetne róla írni, ha nem lenne az valóság. A szalmalángolással vádolt magyarságnak nemcsak hibáit, de konok és lehúzhatatlanul szívós erőit is tükröztetve hűsége és makacsul *volt* ez az iskola. Pusztá egzisztenciája is sugárzó lecke egy nemzetnek. Előzetve, bujdosva – Debrecenben, Gyulafehérvárott, Szászvároson, Marosvásárhelyen, Göncön, Kassán – is volt, s pataki volt. Még a pataki diák számára is regének számít ma, hogy két iramban is voltak évek, mikor a diákság tanárok nélkül élt, maga tanított és igazgatta az iskolát (1682–86 és 1703–1705). Az iskolai éveknek van vakációja, az iskola évszázadainak nincs!

Ami a folyamatosságot megőrizte, több volt mint jótéteményekre és tápláló cipókra emlékeztető ésszerűség, diákbárátkozásokhoz, hegyekhez, Bodroghoz, tájhoz tapadó érzelmek. A titok magyarázata: a sajátos pataki lélek, melynek sajátosságai mindig akkor dobódnak legközelebb a felszínhez, a mikor a legnagyobb megrázkódtatásokat éli és szenvedni át. Szlatina nemzeti jelentősége a só, Nagybányáé az arany, Pataké: a *pataki lélek*. Ennek nyitja: a rendeltetés alatt állás. A rendeltetés, küldetés tudata és vállalása: a legszentebb legációban járás. Megrázó világossággal ez tűnik ki Pósházinak, a bujdosó iskola professzorának Gyulafehérvárott tartott beköszöntő prédikációjából. Isten néha az ő szolgáit bujdosásra juttatja, de akkoron is róluk gondot visel, ügyüket maga ügyének tartja, hogy vizsgáztatására szolgál a szegény bujdosónak: Deus providebit. Isten előre lát, előre elvégzett mindent.

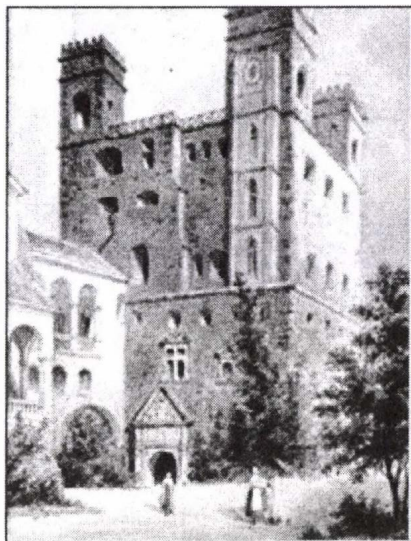
S ez a lélek ömlött át a diákokba is. Almási Péter, ki magát az anyaiskola méltatlan és legkisebbik diákjának nevezi, mikor Göncről is tovább kell bujdosni, így énekel: „Ím ez máj napon mindnyájan meghaltunk, / De hiszünk Istenben, hogy még feltámadunk”. S nemcsak nagy tanárok és pártfogók képezik dicsekedésünket, de azok a széniorok és primáriusok, kik néha alázatos instanciázással mendikálják át az iskola ügyeit, de néha valami csodálatos diplomatai és nagyköveti érzéssel és ügyességgel ellenséges érületű politikusokkal, megye- és egyházfőkkel, hadvezérekkel folytatnak sikeres tárgyalásokat. Mert nem véletlenül, hanem Isten rendelkezéséből lett és itt lett iskola, ezért a legsiralmasabb helyzetben sem volt rest ennek léteért és élete kiteljesedéséért küzdeni. Az elrendeltség alatt állás tüze ég és világít a pataki lélekben.

Véres és szellemi pünkösdei vannak bőven ennek a léleknek. Hegyaljai szőlőink a hevítő szenvedélygyűjtő, mámorító bort adták az országnak. Sárospatak a patetikus lelket.

Robertson a pünkösdi csodáról szólva bámulatos mélységgel von párhuzamot az érzéki-pszichikai és lelki izgalom között. A kettő tünetei, hatásai nagy mértékben hasonlítanak egymáshoz. Nem hiába hasonlították az első pünkösdi Szentlélektől lángra gyúlt apostolait az édes bortól részegedettekhez. A Szentlélekkel teltség, mint egy szent részegség gyújtja ki az

A pataki vár

embert, fokozza fel összes képességeit és ragadja a láthatott cél irányába. Ebben hasonlít a művész ihlete is, amikor a lelkiesség az alkotó pátosz, a termő szenvedély állapotába jut. Ha ez kimarad, késik, sok művész mesterségesen idézi azt elő narkotikumok – alkohol, ópium, morfium – élvezetével. Innen értjük meg Ady szavait, hogy kerülhet egymás mellé két véglet: „Hajtson a Szentlélek vagy a korcsma gőze”. A pataki pátosznak – ismételjük, hogy az alkotó, cselekvő szenvedélyt s nem a kulisszahasogató ágálást értjük ezalatt –, a teremtmény szenvedélynek a forrásai közt mindkettőt megtaláljuk. Véres pünkösddőktől mámorosodtak meg itt sokszor emberek, amikor a nehéz kortól sokszor lett keserűbb a szenvedés, kiáltóbb a panasz, keményebb az elszántság, sürgetőbb a tett, amikor hegyeink nedűjének arany patakja mégoly nagy gátjait is elmosta az óvatos, elhúzódozó, garasos hasznokkal és érdekekkel számoló fontolgtatásnak. De a vár és kollégium felházait a sebesen zúgó lelki szeleknek zendülése, a kettős tüzes nyelveknek izzása is sokszor betöltötte, s ilyenkor jöttek új kezdek bátor kiállói, szenvedélyes kiállításai, kész feleletekkel a „mit cselekedjünk?” kérdésre.

Nemcsak a par excellence vallási, hitbéli ébredéseket sorozzuk ezek közé. Egy ORLE előadáson elmondottuk, hogy a nemzet testének is van egy titokzatos éltetője: a nemzeti szellem. S ez a Szentlélekkel kapcsolatban: annak sugallása, ihletése alatt áll. Sárospataknak voltak vallási ébredései, de még inkább voltak a nemzeti szellem területére eső pünkösdjei. Az a sejtésünk, úgy a múltat, mint a jövőt illetően, hogy mennél gyakoribb és mélyebb az első – a hitbéli –, annál áthatóbb, biztosabb a második: a nemzeti szellemben jelentkező.

Erre mutat az a sajátos, transzcendens pedagógia, ami Sárospataknak, közelebbről Főiskolánknak múltjában tükröződik. A Mindenható acélfürdő módján forgatta a mi sorsunkat. A vas azáltal lesz acéllá, hogy mikor izzóvá tüzesedett, vízben hűtik le. A mi múltunkban fényes korszakok izzása belső hanyatlások, külső üldöztetések hideg fürdőjével váltakozik: nagyban ez a magyarság sorsa is. Valósággal félnünk kell a felemelkedés periódusaitól, annyira ott leselkedik mögöttük a hanyatlás és szenvedés, melyben új felemelkedésre acélozódunk. Szinte egyetlen mód van ennek a csökkentésére: vessző nélkül, a szenvedések korbácsának bevárása nélkül *engedelmeskedni* egy éber lélekkel kérdezt és figyelt legfőbb akaratnak. Tudatában vagyunk, hogy ez nem prédikáció: sorshatározó pataki pedagógia, magyar nemzeti pedagógia látása, legalábbis megsejtése. Hegyaljai nyelven szólva: peronoszpórától tönkretett szűk szüiretek ellen az egyetlen védekezés: a Szentlélek, az Istenközelség állandó és rendszeres permetezése.

A pataki lélek sajátsága diák- és tanártípusban öltözött mindig testbe. Bizonyos hiány van abban a közfelfogásban, mely a nevelést olyan egyoldalú eljárásnak látja, melyet a nevelő gyakorol a tanítványra. Az igazi nevelés: viszonyban élés. Nevelő és diák viszonya.

Egy viszonyban pedig mind a két fél hangsúlyos. Patakon a hely kicsinysége, a nevelői módszerek közvetlensége, melegsége, a fenti igazság ösztönös sejtése vagy tudatos látása és a hagyomány talán jobban mint bárhol az országban: teret adott ennek a viszornak. Ezért nyílt itt széles gyakorló tere az autonómiának: az autonómia pedig a vezetni és szolgálni tudó szellem repítő fészke, egy olyan demokrácia iskolája, melynek semmi köze a mai politikai élet rohadt demokrácia-fogalmához, de ami egyenes rokonságban van a régi, tiszta magyar nemzeti szolidaritással vagy a finnek ma is élő, csodált és irigylet osztály nélküli nemzeti egységével.

Nemes úrfi és szolgadiák keveredett az autonóm élet tégelyében egy lelki ötvözteté, s őrizte meg ezt a tulajdonságát később is, felnőtt korában, az élet és szolgálat különböző munkaterületein. Gyémántot csak a saját porával lehet köszörölni. Pataki diákélet: gyémántköszörölés. Így adott Patak századokon át a magyarságnak olyan vezetőitípust, hol vezérkar, tisztikar, altiszt kar ismerte, értette egymást, nyelve, céljai nemcsak egymás, hanem az összmagyarság számára is a töről metszettek, ismerősök, azonnali rezonanciát keltők voltak.

S tette ezt a szolgálatot nemcsak minőségben, hanem mennyiségben is. Szükség lenne egy jó statisztikusra, ki a négy évszázad statisztikáját különböző vonatkozásokban feldolgozná. Azt gondoljuk, meglepő adatok jönnének ki. Azt már előttünk megállapították, hogy alig van Magyarország régi, nemesi családjai közt olyan, amelyik részt ne vett volna alapítványával, adományaival a pataki iskola támogatásában. De azt hisszük, hogy bonyolult számtani műveletekkel azt is ki lehetne mutatni, hogy aligha van olyan magyar család, melynek tagjai, felmenői közt ne lett volna pataki diák. (S ez kisebb mértékben sok régi tót, rutén, szász, sváb, sőt román családra is áll.) A pataki lélek mint só és kovász elegyedett belé a nemzet testébe négyszáz éven át, volt diákjain át. S hányan részesültek azokból a közvetlen vagy közvetett hatásokból, melyeket a néppel mindig széles felületen érintkező diákjaink mint szupplikánsok, legátusok, mendikánsok, kóristák, vakációzó fiatalok, pennaforogató irodalmárok: ének, nótá, humor, rigmus, könyv alakjában szórtak a magvetés sűrűségével és titokzatosságával.

Külön fejezetet érdemelne a pataki humor, amelyik nagy nemzeti érték. Közeli rokonságban van a néphumorról, a közmondások és Deák Ferenc példázó bölcsességével és cinizmusmentességével [...]. Ami az Anekdota kincsből ma nyomtatott betű, konzervtáplálék, az vitamindús vigasztalója és derítője volt nehéz nemzeti évek keserűségének, viszontagsággal teli egyéni sanyarúságok szűkülésének. Nem a tavasz ríktóan tarka színei, a nyár agyvelőforraló kánikulája adja színét és hevét: a hegyaljai ősz szőlőérlelő, arany színei és melege csillannak át rajta. Ez is segített Patakot mindig és mindenki számára vonzóvá tenni. A pataki diplomáciának ma is legjobb és leghasznosabb fegyverei, amiket már több gyakorlottsággal és céltudatossággal alkalmaznánk: a melegség és szín, melyből mindig hiányzik egy: a kétszínűség.

Sok mindent lehetne és kellene még elmondani, ha az előadás kerete és az előadó szétzúzott előkészületi ideje a befejezésre nem serkentené. Így csak említeni tudjuk, hogy Patak nemzeti szolgálat sokszor ívelt túl a határokon. Így csak említeni tudjuk, hogy a huszita megszállás köveit a cseh-morva misszióban az Ige kenyérével pataki tógátusokból lett lelkipásztorok dobták vissza. Hogy Oláhország magyarjait a pataki diák, Czelder Márton munkája segített először nemcsak hitüknek, de magyarságuknak megtartani. Hogy amerikai

Dr. Szabó Zoltán

magyarjaink közt egy öreg magyar asszony utolsó kívánsága volt, hogy koporsója fölött olyan lelkész beszéljen, aki pataki dák volt.

De ezekre és hasonlókra tovább nem térve ki, befejezésül még két problémát kell szóvá tennem.

Nem esünk-e az egyoldalúság és elfogultság hibájába, ha Sárospatak nemzeti szerepéről beszélünk, ha magunk magunkról szólunk, ha csak annyit is, amennyit elmondottunk. Erre azt felelhetjük, hogy elsősorban a mi kötelességünk magunkat nemcsak látni, de úgy láttatni is, ahogyan mi ismerjük magunkat. Mások látásai legfeljebb korrekciókra figyelmeztethetnek. De másfelől nincs restellnivalónk akkor sem, ha mások véleményét idézzük magunkról. Sárospatak-nak mint a nemzeti kultúra tényezőjének szerepéről nem kisebbek, mint

Békefi, Fináczy, Korniss szóltak a legnagyobb méltánnyal. A 400 éves jubileumkor a magyar közélet szinte minden tényezője leróta háláját és elismerését ennek a vesszőből nyilakat faragó szent műhelynek, élén a Lorántffy-rokonnal, kinek ősei közt szintén volt pataki diák: a legelső magyar emberrel, Magyarország kormányzójával.

A másik tartozásunk: felelni arra, hogy *ma* mi Sárospatak szerepe a nemzet életében. Úgy érezzük, hogy itt egy lényeges szempontra kell elsősorban a figyelmet felhívni, ami következik a keleti országrész revíziójából, de az alakuló európai és világpolitikai változásokból: keleti misszióknak neveznénk. Ennek egyik ága: legősbibb, leggyökeresebb tulajdonságaink ápolása, kutatása, ébresztése itt a honfoglalók első szállásbirtokainak klasszikus tájain. Másik ága: túlnézni a határokon, a pataki ablakon át, dajkáló földünkre, kelet-oroszországi, ázsiai tájakra, rokonnépekre, el egészen Japánig. Ha soha tiszta világossággal megfogalmazni nem tudtuk, éreztük, hogy országotól küszöbön állunk és élünk, s míg kelet-nyugat közti miszsiókn nyila egész a török háborúk végéig, sőt a szovjet háború kitöréséig hegygel nyugat felé mutatott, mintha éppen most fordulna az meg; s ez az új irány új feladatokat, küldetéseket, új szellemi fegyverkezést jelent: talán legelőször most is nekünk, az éber Sárospatak-nak. Lesz-e ennek is pünkösdje, lesznek-e ennek is szent részei: megmutatja a jövő.

Az elmúlt napokban széles látókörű, nagy tudású öregdiákkal beszélgettem éppen Sárospatakról. Kissé szűrve, de pataki őszinteséggel számolok be az idevonatkozó gondolatairól. Szerinte soha Patak okos embereket nem nevelt. Voltak, vannak értelmes, bölcs, tanult,

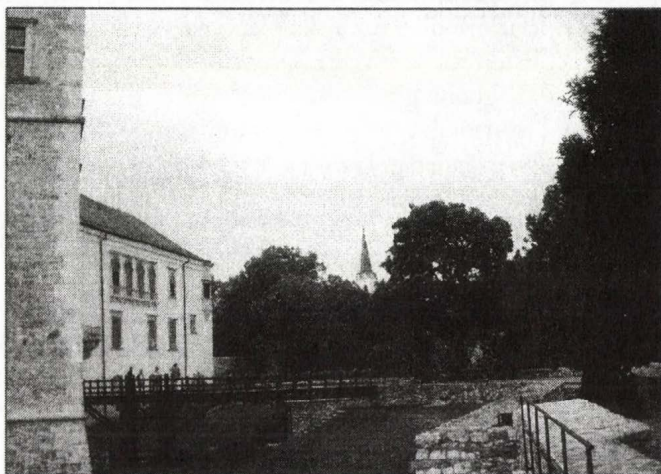
nagy tudású tanárai, költői, esztétikusai, közéleti vezetői, diákjai, eltolva romantikus idealizmussal, mely Pataknak mindig jellemzője volt, állva egy kanti radikalitású etika alapján, mely a kötelességteljesítést és munkát az élet központi tartalmának tartotta, de nem voltak okos emberei; élelmes, harcok árán is sikerre, eredményre törő, másokat eszközül használni tudó és merő neveltjei és nevelői. Tiltakozásomra idézte Schopenhauert, ki szerint mennél derekabb valaki, annál később lesz „okos”. Utalt arra, hogy bölcs, nagy tudású tanárai neki is voltak Patakon, kiknek örökké hálás, de akik okosak sohasem voltak, s okosságuk legfeljebb vénségükre jelentkezett valami komikus fukarságban. Utalt arra is: csak a ti generációtokban kikeltették a munkatábor, népőiskolát, tehetségkutatót – s az alapkövekből mások építették tovább.

Tanácsolta: ne restelljünk okosakat nevelni. Mutassuk meg az okos emberek maffiáját, adjunk iskolázottságot arra, hogyan lehet ellenük védekezni, s a nemzet érdekében tegyünk valamit. [...] A probléma mindenesetre beletorkollik abba a keserves magyar néplélektani talányba, hogy miért gáncs, kicsinylés, irigység, két kézzel lefelé húzás tárgya a közülünk való magyar, még ha azért is kerül élre, hogy szolgáljon, s miért van sima és ellentmondás nélküli útja e tekintetben az idegennek? Bizonyos, hogy egy belső magyar szolidaritás e tekintetben való kimunkálása nagy nemzeti érdek.

De hogy ez mennyiben pataki misszió s pataki lehetőség, ezt a kérdést most nyitva hagyjuk. Hiszen a pataki idealizmusnak az ellensúlya a realitás felé megvolt a múltban a szupplikációk, legációk, népi eredetű diákság révén, s újabban megvan a falumunkák vonalán.

Éppen ezért, ha azt kérdezi valaki, miben látjuk a jövőben Patak szerepét a nemzeti életben, az elmondottakon kívül aligha tudunk mást mondani: olyan múltunk van, mely jövőnket is meghatározza. Ha arra építünk, jelenünk a jövőnk, futurum perfectum: befejezett jövő. Patak, maradj mindig hű legtisztább valódhoz, legnemesebb hagyományaidhoz!

Pillantás a pataki vár olaszbástyájáról

KONCZ SÁNDOR

A nők lelkészi szolgálatáról (1979)

Íme: a jó gyakorlat teológiai, elmélettörténeti háttere. A gépirat keletkezésekor (Sárospatak, 1979. nov. 17.) egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy a Magyarországi Református Egyház keretében nők is lehetnek presbiterek és végezhetnek palástos lelkészi szolgálatot. Ellenérzések és viták jellemezték a kialakuló gyakorlatot. (Dr. Koncz Sándor Sárospatakon, 1950-ben végzett, női teológus tanítványa mesélte: „az aknazáras jugoszláviai határszakaszon persze senki se ellenőrizte, hogy keresztelünk, esketünk, temetünk – egyáltalán vagyunk-e?”) Dr. Koncz Sándor (1913–1983) tábori lelkész, egyetemi magántanár, sárospataki teológiai tanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros szellemi hagyatékából a Széphalom már publikált írásokat. A 14. kötetben: „Harcéri lelkigondozás (Készült 1944 nyarán)”. A 15. kötetben: „A Zsinati Tanítás hasznosítása a gyülekezetben (Készült 1967 szeptemberében)”. A 16. kötetben: „Memorandum, 1956. (Alsóvadász, 1956. VIII. 31.)”. Ezek előszavában és jegyzeteiben élettrajzi jellemzőket, anekdotákat is közöltünk. A mostani írás eredeti gépirata egyházi tényezők felkérésére készült; rajtuk és belső vitákon keresztül hatott a változó egyházi jogi és tényleges gyakorlatra, ám publikálásra csak most kerül sor először. Fontos elmélet – és kortörténeti adalék, ám az e kérdéskörrel behatóan foglalkozóknak nyilvánvalóan az újabb irodalom, a mai jogi és gyakorlati helyzet elemzése lehet a kiinduló pont. E szövegben az eredeti helyesírást, fogalmazást csak a nyilvánvaló elírások esetében korrigáltam. A kiemeléseket viszont én végeztem. Az ajánlott irodalom bibliográfiái leírásán nem változtattam, a mai standard nyilvánvalóan ettől eltérő. A szerző már digitalizált munkái 2008 közepétől, a Magyar Kultúra Alapítvány honlapján (www.mka.hu) is olvashatóak lesznek. Az életmű gondozója tanácsokkal és anyagilag is szívesen segít a disszertációs, szakdolgozati témát keresőknek, a szellemi hagyatékkal foglalkozóknak.

DR. KONCZ GÁBOR PH.D. (mka@mail.datanet.hu)

Korunk felvetette az egyházakban a nőknek a férfiakkal azonos kötelességű és jogú lelkészi szolgálatának problémáját. Vizsgálatához mindenek előtt a Bibliából, néhány szokásos újszövetségi helyet veszünk figyelembe.

1 Kor 11, 2–16.

E bibliai szakasz bizonyítja, hogy *férfiak és asszonyok egyaránt imádkoznak és prófétálnak a gyülekezetben*. Ótestamentumi párhuzamként gondoljunk a Bir 4,4-re: a próféta és a bíró tisztét nő éppúgy betöltötte, mint férfi. Az őskeresztény egyházban mindkét nem azonos tevékenységeként könyvelhető el a gyülekezet nyilvánosságában az imádkozás és a prófétálás, tehát az igehirdetés. Ennek ellenére úgy tűnik, mintha Pál e helyen a nő és a férfi egyenlőtlenségét, sőt ennél többet: a nő alárendelt helyzetét domborítaná ki. A nő rovására e különbségtétel azért hathat feltűnően, mert az 1 Kor 7-ből az derül ki, hogy a két nem egyenjogú, amely megnyilvánul abban, hogy egyformán élhetnek egymásért és önmaguknak.

Az 1 Kor 11,3-ban hármasság tagolást olvashatunk. – Krisztus a férfi feje. – A férfi az asszony feje. – Isten a Krisztus feje. – A két első állítás szinte kétség nélkül adja elénk, hogy a férfi és nő nem egyenrangúak. A nő alá van vetve a férfinak. Az első két mondatot azonban (a lépcsőzetesnek fogalmazott fokozatosságban) nem szabad a harmadik tétel nélkül sem olvasni, sem idézni, sem elgondolni. Barth *Kirchliche Dogmatik* című művében (III. 2. 374. stb.) rámutat arra, hogy itt nem az asszonynak a férfitől természet szerint különböző lényegi alacsonyabbrendűségéről esik szó, hanem arról, hogy *a férfi és a nő egymáshoz való kapcsolatát az adott társadalmi körülmények között a Szentírás bevonja az üdvtörténetbe*. A férfi és nő viszonyát Istennek a Krisztusban kijelentett üdvtörténete éppúgy keretezi, mint az egész világ- és váltságtörténetet. Isten Krisztussal világ- és üdvtörténeti kapcsolatot nyit ki és zár be. A világ- és üdvtörténet nyitó szára: Isten. Záró szára ugyancsak Isten a Krisztusban. E bibliai szakasz az 1 Kor 11,11-ben fejezi ki az alapvető igazságot: *férfi és nő között az Úrban van az egyenlőség. Az Úrnak vannak mindketten alárendelve. És nem egymásnak. Az Úr-Krisztus az anthropos emberségében igazi ember*. Az Isten képe tulajdonképpen a Krisztus. Az Isten képét a Krisztusban hordozó emberek, a nők és a férfiak pedig egymásnak való alárendeltség és a kettőjük közötti üdvtörténeti különbségtétel nélkül azok. „Látják a Krisztus dicsőségéről szóló evangélium világosságát” (2 Kor 4, 4. Kol 1, 15, 16). Az Úrban férfi és nő egyformán új emberek. Az új emberi mivoltban megkülönböztetés nélkül tagolódunk bele az Úr által megvalósított megváltási és eszhatológikus rendbe. A keresztyén ember: férfi és nő részére ebben az új kapcsolatban történő elrendeződés döntőbb, dinamikusabb, valódiabb, igazibb, mint a statikus, változhatatlan teremtetési rendben való létezés. A férfi és nő közötti alacsonyabbrendűség azért sem tartható fenn, mert az *Úrban való új ember relativizálja a férfi vélt, az ókorban kikezdehetetlennek tartott magassabbrendűségét*. Hiszen a férfi a nővel teljesen azonosan, új emberként alá van vetve az Úrnak. Krisztusban tehát az ember számára új társadalmi rend jön létre. E rendben maga Krisztus is Isten uralma alatt áll, noha Ő Istennel egyenlő. Hogyne volna hát alárendelve Istennek, Krisztusnak együtt az ember: férfi és nő.

A Úrban létesült új, valódi, meglévő és eszhatológikus rend azonban itteni, gyülekezeti létformánkban nem nélkülözheti a hatályban lévő teremtetési és társadalmi rendet. Elsősorban azt, hogy a földi, a természeti létezés teremtetési rendjébe az ember, mint férfi és nő tartozik bele. A természeti létezés rendje az is, hogy meghatározott történelmi korban férfi és nő az ember. *Mivel pedig a férfi és nő a természeti létezésben különböző, e különbözőség egyes korszakokban megszüllheti, megszüli a történelemben egyébként koronként változható, változó különbségeket*: szokásban, erkölcsben, divatban, sok másban. Egyes korokban a megkülönböztető apróságok egy más korszak szemüvegén jelentéktelennek tűnhetnek. Pál, az életet jól ismerő apostol előtt azonban világos volt, hogy a férfi-nő problémában a különbségeket számon tartó apróságok érinthetik, érintik a legbensőt: az intimitást. A lényegtelen itt már lényegessé válhat.

Pál korának társadalma patriarchális volt. Ebben a korabeliségben a fedett, fedetlen fő, fejkendő, haj viselkedési különbözőségként érvényesült. Pál úgy látja, hogy bár a férfi és nő Krisztusban új ember, mégis az evilági, gyülekezeti, társadalmi rendben mint új embernek kell a kor szokásaihoz alkalmazkodnia, idomulnia. Soha nem kerülheti ki korát a Krisztusban új ember sem. Napjainkban sem. Noha a Pál által említett korabeliség: fedett, fedetlen fő, fejkendő, haj ma vagy nem problémánk, vagy nem úgy kérdésünk, ahogyan ezek az újtestamen-

tum világában előfordultak. Korinthusban gondolhatták az asszonyok, hogy mivel a gyülekezetben a férfiakkal azonosan ténykednek (imádkoznak, igét hirdetnek), eltérhetnek a kor asszonyokra érvényes szokásaitól. Viselkedhetnek úgy, mint a férfiak. Megtörténhetett, hogy az asszonyok annyira a Szentlélek hatalma alá kerültek, hogy nem tartották fontosnak az őket körülvevő, kialakult, külsőleg érvényes korabeli normákat. Elhagyták, elhanyagolták azokat. Pál inti őket és minket, hogy a Krisztusban új ember, mint férfi és nő nem mentes a teremtetési rendtől. A teremtetési rendnek a történelemben érvényesülő mindenkori korabeliségétől.

Pál a férfiaskodó, férfit játszó, majmoló asszonyokat helyes útra kívánja szorítani. Mivel nem az ilyesmiben van az egyenjogúság, a külső különbségeket megtartó szokásokhoz nyugodtan vissza lehet térni. A korabeli szokások folyamatos megtartása céljából Pál érvül hivatkozik a teremtetési rendben a férfi és nő közötti különbözőségre. Sőt, a Károli fordítás szerinti „hatalmi jelt”, az új fordításban az asszony „függőségének jelét”, az esetleges egyszerű fejkendőt, Pál alátámasztja szakrálisnak mondható indokkal. Az asszonyok az angyalok miatt viseljenek fejkendőt. „Az angyalok férfiak.” *A nők ne úgy akarjanak angyalok lenni, hogy férfiaskodásukban eldobják nőiességüket.* Inkább becsüljék az angyalokat annyira, hogy lemondanak arról, mintha ők angyalok lennének, mert a férfiakhoz hasonlóan nem fedik be a fejüket. *Mindez persze nem jelenti azt, hogy a férfiak angyalok, ha az angyalok férfiak is.*

Talán bonyolult, esetleg zavaró a külső különbségtételnek a teremtetési renddel kapcsolatos indoklása. Különösen, ha e hivatkozás megtétele az előttünk nem egészen világos, szakrális jellegűnek mondható okadatolással. *A páli érvelés azért veszi tekintetbe a patriarchális kor akkori társadalmi szokásait, hogy indoklása minél jobban segítse a cél hatékony elérését. Azt, hogy a kor szemüvegén nézve gáncstalan, gátíltmentes legyen a nő nyilvános gyülekezeti imádkozása, prédikálása. Ez a valóban forradalmi tett.* A gyülekezeti szolgálatnak, az egyházi misszióknak olyan nagy ténye ez, hogy meglétét nem veszélyeztetheti a korabeli szokások elvetése. Sőt, korabeli hatékonyságát növelheti azok megtartása. *Ne az váljék beszéd-, vita témává, hogy az asszonyok külsőségeikben újítanak.* Ilyesmi nem vonjon el energiákat a fontostól: az imádkozó, igehirdető férfiónői tanúbizonyságtételről. A régi szokásokhoz való külső ragaszkodással Pál védi, menti az abban a korban teljesen újat, a lényegest: a nők férfiakéval azonos gyülekezeti szolgálatát. Ennek, a gyülekezeti misszióknak árt a botránkoztatás. A kortól eltérő női, külső különcködés. Ezt mindenképpen mellőzni kell. Ne az akkori kortól idegen, divatban a férfit követő nő legyen az újdonság, hanem a Krisztusban új emberrel együtt az új ügykör: a mindkét nem tevékenységében megvalósuló imádkozás és igehirdetés a gyülekezetben.

Ez a szolgálat érdekében folytatott misszió, érvelés tanúsítja, hogy a teremtetési s az ahhoz kapcsolódó gondviselési rendből következő korszakok, azok erkölce, szokásai, kultúrája, civilizációja változnak. A létezés változásait tartja, méri, elveti a történelem változhatatlan Ura. Ő javunkra Isten. Mert kegyelmével minket a korokhoz kötődő, esendő, mégis a Krisztusban új embereket együtt olt be az örök állandóságba: az Úrba, Isten országába.

1 Kor 14, 34.

E textus kontextusa az istentisztelet, a gyülekezeti összejövetel ékes rendjét tárgyalja. Fontos ezt szem előtt tartani, mert a Pál által felhozott részletek a gyülekezet egészét, valamennyi gyülekezeti tagnak az istentiszteleten megnyilvánuló viselkedését, helyes, rendes magatartását érintik. Tehát az istentiszteleten résztvevő asszonyokét is. És főleg konkrét istentiszteleten

szolgáló férfiak feleségeinek illendőségét. Ugyanis nem igen arról van szó, ahogyan ezt a latin fordításból idézni szokták: *Mulier taceat in ecclesia*; asszony hallgasson a gyülekezetben. Az apostol inkább azt nyilvánítja ki, hogy az istentiszteleten résztvevő, ott szolgáló férfiak asszonyai, a ti asszonyaitok, a feleségek hallgassanak a gyülekezetben.

Hogy közelebbről megértsük, miért rendelhette el ezt az apostol „a szentek valamennyi gyülekezetének” mintájára a korinthusi gyülekezetben, elevenítsünk fel néhány mozzanatot az Óskeresztyén gyülekezet istentiszteleti gyakorlatából. Az ősiszentisztelet egyik tartalmi részlete az Igéről folyó együttes, közös beszélgetés volt. A homília. *Mindenki szólhatott. Bizonyosságot tehetett. Nyilván az istentiszteleten résztvevő nők is.* Mindez a rend kedvéért egymás után, a megfélelően kialakult, irányított, megértett, megérett sorrendben történhetett. Nem visszabeszélésben, felesleges viták felidézésében, hanem békességben. Nem egymás szavába vágva, hanem a rákerülés menetében. És úgy, hogy *tűrelmesen meg kellett várni a szükséges, megmagyarázást, a magyarázatot. Az értelem számára a beszélgetés tárgyát értelemszerűen kellett előadni.* A bizonyosságtételek többszínűsége, a kérdések feltevése, a feleletek nyugodt kivárása az egész gyülekezet építésének és épülésének érdekében nem engedhette meg az összevisszaság benyomását kelthető hangzavart. A rendbontó közbeszólásokat, esetleg közbekiáltásokat meg kellett akadályozni. Az ilyenek előfordulása következhetett az istentisztelet közösségi spontaneitásából, meleg közvetlenségéből, testvériességből, családiasságból és ezek nálunk, embereknél előforduló félreértéseikből. A női lélektan ismeretében nincs meglepő abban, hogy az istentiszteleten megjelent asszonyok részéről a közvetlenség érvényesítése gyakoribb, beszédesebb, beleszólóbb lehetett, mint a férfiaké. Az asszonyok reagálása, főleg az érzelmi kiváltódás gyorsabb, kitörőbb, a megérett szálaiból szöve dúsabb. Ezért esetleg feleslegesen bő- és túlbeszélő.

Az elmondottakat helyezzük bele a korinthusi gyülekezeti istentisztelet képletébe. Az istentiszteleten résztvevő, bizonyosságtévéssel szóló férfiak feleségei, az asszonyok gyakori kérdezők, közbe- és hozzászólók lehettek. Ennek az egész gyülekezetre gyakorolt, netán félreértésekkel, hozzáfűzhető szóbeszédekkel bonyolódó hatása elképzelhető. Pál értesítve erről, szinte nem tehetett mást, minthogy parancsolóan megírta, kijelentette: az asszonyok, a ti asszonyaitok, a feleségek hallgassanak a gyülekezetben. Ne a nyilvánosság előtt kérdezzessék a férfiakat, férjeiket. Otthon kérdezősködjenek. Az istentiszteleten feltételezhető faggatás nem jó módszer. Visszhangja szégyenletes. Ami így asszonytól, férjes asszonytól, feleségtől „éktelen dolog”, otthon természetes. Sőt felmerülő intimitásokról a meghitt beszélgetést, a szív szerinti kibeszélést a házi tűzhely melegében magától értetődően gyakorolni kell.

Érvelése hatékonyabbá tételére Pál újra őszövétségi indokot hoz fel. Az 1Kor 11-ben látunk ehhez hasonló: a teremtetési történettel társított okadatolást. E helyen a törvény szerepel. *A törvény valószínűleg nem meghatározott törvényt jelent, hanem általában az Ótestamentumot.* Hiszen evangéliumi fogalmazás szerint: a törvény és a próféták — az Ószövétség. Az óskeresztyén gyülekezet ismeretei erősen kötődnek az Ószövétséghez. A parancsok tehát természetesebben hatnak, ha visszakapcsolódnak az élő tradícióhoz. Pál ugyan nem fejt ki, hogy a törvényre hivatkozással melyikre céloz. Az exegeták közül többen mégis az 1Móz 3,16-ban megfogalmazott szövegre gondolnak. Arra az általános Ószövétségi elvre, mely szerint a férj uralkodik az asszonyon, a feleségen. Az Újszövétség nem törölte el a törvényt. Jézus az örömhírt abban is jelenti az embernek, hogy nő és férfi, feleség és férj szeretettel töltsen meg a törvényt.

A törvény újszövetségi betöltése folyamatos. Szükséges, hogy a szeretettel való folyamatos betöltés hangsúlyossá nőjön, a jelenben. Napjainkban legtöbbször csak egy hang (teológiát végzett és a lelkeszi hivatalra kibocsátott „pap” szól a gyülekezetben. A gyülekezet egésze pedig gyakran, sokszor, mindig csak hallgat. *Kíváncsok, hogy harsanjanak fel a mai gyülekezeti „kövek”.* Az evangéliumról hírt adó beszéddel szólaljon meg az egész gyülekezet: nők, férfiak, feleségek, férjek, gyermekek, ifjak, „vének”, presbiterek.

Gal 3, 28.

A világtörténet folyama, annak csendes vagy forradalmi változásai és a természeti rend egyaránt igazolják, hogy bizony van zsidó és görög, szolga és szabad, férfi és nő. *Kizárólag Krisztusban tűnhetnek el a különbségek.* Mégpedig: az üdvtörténeti ellentét a zsidó és pogány, a szociális feszültség a szolga és szabad, a természeti hovatartozás a férfi és nő között. A galáciabelieket, de általában a gyülekezeteket mindig fenyegeti a veszély, hogy számon tartsák az egészségtelen, káros különbségeket. *Az ellentétek eluralkodása az egyházban, a gyülekezetben visszaesés a Krisztus elfogadása előtti állapotba.* Pál tudatosítja a gyülekezet előtt, hogy Krisztusban új állapot következett be. Olyan helyzet állt elő, hogy a történelemben és a természeti világban előforduló különbségek a Szentlélek jelenlétének hatására megszűnnek. Eltűnik a múlt zsidó és pogány között felszítható dűhe, mert Krisztusban megterhetnek. A rabszolgának és szabadnak születettek életében túlhaladottá válik a társadalmi harc, mert az e világba Krisztusban letett alapkőn leomlanak az eddigi válaszfalak és új épület rakattatik. A férfi és nő viszonyában a fivériség, a nővériség lesz a döntő. *A minden feszültséget legyőző testvériség Krisztusban alakul ki. Benne a társemler, az embertárs, a felebarát a teljes értékű személyiség.*

A gyülekezeti élet valóságában tehát a textusban szereplő harmadik pár: a férfi és nő az onegy nívón áll a Krisztus által egyenértékűséggel megajándékozott új rendben. Nő tehet bizonyosságot. Építheti Isten gyülekezetét. Azonos kegyelemben részesül a férfivel. Innen ered az a két évezred óta tartó folyamat, hogy *ahol az evangélium földrajzilag megjelenik a szívekben, elkezdődik a nők felszabadításáért vívott küzdelem.*

1 Tim 1, 8 – 15.

A nőknek a férfiak mögé szorított hátratétele ezekben a versekben élesen fejeződik ki. Férfi és nő között azonos rangúság, egyenlőség e bibliai rész alapján nincs. Hogyan helyezkedhet el hát a kanonikus pásztori leveleknek e szakasza az egyetemes bibliai üzenetben? Az emberre: a férfire és a nőre egyaránt kiterjedő válságtörténetben? Mint kánonba felvett irat nyilván törtenetileg vehető figyelembe.

A pásztori levelek megírása már olyan időre esett, amikor Krisztus visszajövetelét nem várták annyira közel, mint előzőleg. A gyülekezetek életének megindulásakor ismert kegyelmi ajándékokat hordozók helyét kezdték felváltani a kialakuló, hivatalosnak tekinthető tisztségviselők. A presbiteri biztatás osztódása, a kézrátétel, a férfi és női diakónusok, az özvegyek csoportjának munkája pontosan nem körvonalazhatóak ugyan, mégis ezeket már a kibontakozó egyházi szervezet működésének kezdeteként vehetjük figyelembe. S azt szintén, hogy a gyülekezeti imádkozás és prófétaálás helyére lépő, újabb igehirdetési módozatnak felfogható tanítás férfiúi foglalatossággá minősültek át. A változás csaknem durván érzékelhető abban, hogy a nőknek a gyülekezetben általuk előbb nyilván végzett tanítást, a beszédet parancsszerűen meg-

tiltják. Az asszonyok csendes, a férfiaknak engedelmeskedő életfolytatásra kapnak felhívást. Sőt hangsúlyos, hogy a nők a férfiaknak való alárendeltségüket teremtetéstörténeti tényként vegyék tudomásul. Annál inkább, mert a bűn velük, az asszonyokkal kezdődött. „Az asszonyt vezette félre a kísértő, és ő esett bűnbe”. „Mégis üdvözl, ha gyereket szül”. Különös az asszony üdvösségénél a gyermekszülés szerepe. Az nem vetődik fel, hogy mi van azokkal a nőkkel, akiknek nincs, nem lehet gyermeke? Jogosnak látszik az exegetikai vélelem, mintha e helyen az üdvösség kérdésének megközelítése a természeti teológia szemszögéből vetődne fel. A páli levelekben lényegyet hordozó kifejezésként közismert: „az Úrban”, „a Krisztusban” történő meghatározások az 1Tim-ban nem fordulnak elő.

E különlegességek – úgy tűnik – valóban egyedül csak történetileg érthetők. Mivel Krisztus korai visszajövetelének váradalma már elhalványult, az egykor közelesen remélt, a földön gyorsan beköszöntő mennyei rend helyére belépett a családban, az otthonban ápolandó evilági elhelyezkedés komolyan vétele. A családra, a gyermekekre összpontosuló figyelemről olvasunk az 1Tim 3,1-12 és az 1Tim 5,4-10-ben. A püspökök, diakónusok, özvegyasszonyok számára hangsúlyos a házuk népére fordított gondoskodás. Tudatosul, hogy ebben a világban az egyik legfontosabb életrend a család, mely a nő anyai szerepvállalásán nyugszik. Kiderül, hogy *a keresztyén hitben előállított új korszak szoros kapcsolattal fűződik a családi kötelek megbecsüléséhez, mintaszerszűségéhez, az anyasághoz. Abban a korban az asszony nyilvános szereplése veszélyeztethette a családot. Innen magyarázható az asszony gyülekezeti tevékenységének visszaszorítása, megtiltása.*

Lebegő egyenjogúság

Íme előttünk áll az Újszövetségből néhány jellemző bibliai tanítás a nőknek a férfakkal összevetett gyülekezeti helyzetére. Az összevetés magán hordja a belőlük megérthető ellentéteket: *„a lebegő egyenjogúságot”.* A tárgyalt textusok nem döntenek el azt a mai, új keletű kérdésünket, mely leszűkítve a nőknek a férfakkal azonos lelkeszi szolgálatára vonatkozik. Hogy a válaszlásban a kérdés megközelítésére, eldöntésére tovább haladjunk, összpontosítva összegyűnk exegetikai, hermeneutikai, bibliai teológiai, dogmatikai, ekleziológiai, egyháztörténeti megfontolásokat, eredményeket, összefüggéseket.

Az ősegház Bibliában olvasható történetétől kezdve, a nők különböző módon, ám mindig tevékenykedtek a gyülekezeti közösségben. Köztudomású, hogy a Szentírás sok nőről közöl – mai kifejezéssel élve – teljesen pozitív képet. A kezdeti, szoros értelemben diakonissza jellegűnek felfogható munkálkodás az egyháztörténetben mára ellenvetés nélkül kiszélesedett. A nők: misszionáriusok, evangélizátorok, hitoktatók, kántorok, lelki gondozók, bibliakör-, vásárnapi iskolai vezetők, ápolónők, szeretetmunkások, adminisztrátorok, stb. Több protestáns egyházban férfakkal azonos módon presbiterek, lelkészek. A mi református egyházunkban sem a nők természetesnek vett és kialakult gyülekezeti munkája a kérdés, hanem a férfakkal egyenjogú lelkeszi szolgálata. *A nők lelkeszi hivatala természetszerűleg elválaszthatatlan annak előzetesétől: a presbiteri tiszttől.*

A jelenkorra és a mában létrejött egyházi tisztségek, állások, foglalkozások, megbízások, funkciók számára pontos bibliai alapot találni, akár nők, akár férfiak töltik be azokat, bajos, sőt reménytelen vállalkozás. Hogyan is találhatnánk alkalmazható, ókori textusokat egészen más körülmények közötti, friss helyzetekre? Egyszerűen: a tisztségeket úgy fejlesztette ki az egyházi, gyülekezeti gyakorlat, a mindennapi szükséglet, ahogyan azok a feladatokra megszű-

lettek. *A nők férfiakkal azonos presbiteri-lelkészi szolgálata tehát első renden nem bibliai magalapozású probléma.* A kérdést nem a bibliai alapokra épített megokolás dönti el. *A nők lelkészi szolgálatát szinte megkerülhetetlenül a mai gyülekezeti érdek, a gyakorlati szükséglet vetette fel.* Az aratni való sok, a munkás kevés. Ha nincs elég férfi a gyülekezeti lelkészi állásokra, a tennivalók elvégzése, mivel erre vannak alkalmas nők, ők alkalmazhatók, alkalmazandók. *A nők férfiakkal azonos lelkészi szolgálatának nincs bibliai akadálya.* Annak, hogy lehet-e lelkész nő, azért sem lehet komoly ellenérve, mert a nők egyéb hivatásszerű munkája nem kérdés az egyházban olyan esetekben sem, ami azelőtt férfi elfoglaltságként volt ismeretes.

Az exegézis egyik hermeneutikai feladata az, hogy a bibliai helyek mondanivalóját megállapítsa. És azt, hogyan alkalmazhatók azok a mai helyzetre. *Az egyes textusok külön igazságának feltárása azonban nem mehet az egész Biblia egyetemességének rovására,* noha számunkra egzisztenciálisan fontos, hogy mit tartalmaznak. De nem szabad őket a Biblia egészétől különválasztani. Egy-egy textus magyarázata nem elszigeteltségében, hanem a teljes Szentírás összefüggésében helyes. Az Ó és Újszövetség s azokon belül a szövegek egységben és nem szétszaggatásban, nem a Biblia részeiben, fejezeteiben, kikapott versiben előforduló, egymásnak olykor ellentmondó különbözőségekből magyarázhatók. *Az ellentétekben egymással kijátszható bibliai helyekkel kapcsolatban meg kell állapítani azt, ami magának a Szentírásnak az álláspontja.* Érvényesülnie kell a krisztológiai szempontnak, mely Krisztus uralmát domborítja ki. A krisztológiai látóköriben a Krisztusnak való engedelmesség döntő a kérdésekre adott feleletekben. Hiszen *a Bibliában élesen és helyes módon leírt kortörténeti szokások, a kortörténetiség múlandó normái nem üzenet jellegű kijelentések.*

A bibliai üdvözenetből nem állapítható meg a férfire és az asszonyra egymástól eltérő antropológia. Isten saját képére embert, férfiben és nőben emberpárt teremtett. Együtt hívtak el arra, hogy uralkodjanak a földön. A teremtés értelme pedig abban csúcsosodik ki, hogy Krisztus megváltja a világot. E végből Isten Krisztusban eszhatológiai reménységgel ezen a földön új embert teremt, aki földi jelenében és mennyei jövőjében, hitében és szeretetében egységes ember. Az itt és ott, a most és majd elválaszthatatlanul összefonódik az örökkévalóság egységében, aminek e földi és ama mennyei együttesen tartozéka. *Az Isten által teremtett ember tehát a Krisztusban a minden megkülönböztetés nélküli ember.* Sem a teremtés, sem a Krisztusban ajándékozott eszhatológiai dimenzió az egymás közötti bármilyen különbségtételre nem nyújt bibliai alapot.

Éppen ezért a csak férfire koncentrálódó lelkészi szolgálatot, a létrejött egyes egyházi állásoknak kizárólag férfiakkal való betöltését nem helyes az ószövetségi papi hivatalból levezetni. Az, hogy Isten Atya, Krisztus Fiú sem érv a csak férfiakat megillető lelkészi állásokra. Isten atyasága és Krisztus fiúsága az ezekhez kötődő természeti jellegzetességek felett van. A Szentlélek szabad működésénél sem merülhet fel semmiféle általunk elgondolt, vélhető, végbe vitt vagy célszerű elhatárolódás. A csak férfiaknak kijáró lelkészi szolgálat megalapozására az a hivatkozás sem állja meg a helyét, hogy az apostolok férfiak voltak, hogy a tanítványok között sem igen akadt nő. Különben is: közöttük az áruló szintén férfi volt. *Krisztus feltámadásának, a Szentírás és hitünk csúcsának első tanúi viszont nők voltak.* A protestantizmus különben sem vallja az apostolica succesiot. És nem támogat semmiféle olyan kategorizálást, mely kétségbe vonná Krisztus egyedüli főpapi hivatalát.

Krisztus, mint Főpap hívja ki népét a nem-népből, a mindenkinek felkínált keresettséggel, megtéréssel. A kegyelem e közvetítése avatja a megkeresztelteket, a megtérteket királyi papsággá. *Nem a bárkire esetleg előjogokkal megállapított hivatal a lényeges, hanem az elhívás.* Isten elhívásával az egész egyházat vezeti a világban. Úgy, hogy az elhívott hivatásvállalása a döntő és nem az esetlegesen bármelyik nemre specializált lelkészség. Az egész egyház Krisztus teste. Ez pedig nem külön férfi és női test, hanem egy test. Az egyháztagok együtt Krisztus teste. Ennek építésére elhívott a megkeresztelt ember egész valója. Mégpedig a szolgálatra kapott adományok, szerzett képességek sokszínűségében. Krisztus teste kegyelmi munkájában a nő éppúgy részt vesz, mint a férfi. Az egyház nemcsak a férfi működési „életterülete”. Kielezeten, groteszkül feltehető a kérdés: ha Isten és Krisztus egyháza fajok, korszakok, nemzetek, színek közötti és feletti, gyanítható-e, hogy ebben a képzeletet felülmúló együttesben az Úr egyedül a nőt nem szeretné, mint presbitert? S mint a presbiterségből kifejlődött teljes jogú gyülekezeti lelkipásztort? Továbbá mint a lelkipásztorságból kinőtt, eddig az egyház történeti gyakorlata által csak férfiakra szabott, egyéb tisztségviselőt?

Ordinatio

Az egyháztörténetben gyakorlati meggondolásokból született meg a férfiak különböző egyházi tisztségekre jelölésével, választásával, megbízásával párhuzamosan a férfiaknak e tisztségekbe rendszeresített kibocsátása, beiktatása, felszentelése. Egyszerűen az, amit latin műszóval *ordinatio*-nak nevezünk. *A jelen egyházi életben a gyakorlati szükséglet, a belőle folyó jelentőségteljes következtetések szintén indokolják a nők ugyanolyan állászerű egyházi szolgálatát, lelkészi ordinálását, amilyenekké a férfiaké lett.* Ma a nő és férfi közös munkája érvényesül családban, társadalomban, az egyházban. Miként más foglalkozásoknál, úgy a lelkészinél sincs az állásra elég férfi. Ebben a helyzetben felvetődik a kérdés: kivel, mivel van az egyház rendje kontinuitásban? Kontinuitásban van-e az élő Istennel? Vagy egyes kérdésekben csak az egyház klasszikusnak nevezhető korszakaival, állásfoglalásaival ápolja a kontinuitást? *Kontinuitásban van-e az egyház saját jelenkorával?* Vagy csak a tradícióval, az abban kialakult gyakorlattal, módszerekkel, felfogással, az ahhoz igazodó meggondolással?

Az ortodox és római katolikus egyházak a nők lelkészi ordinálásának kérdésében egyelőre kifejezetten és öntudatosan a tradícióval nőnek össze. Az összefonódás a hagyományokkal nagyon méltányolandó. Még akkor is, ha az egyház érvényes rendjében a férfit előnyben részesítik. Jogosnak tűnhet az a vélemény, hogy a nők ordinálásának meglehetnek a maga reális „vesztélyei”. Ha azonban bűnbánattal gondolunk arra, hogy a férfiak ordinálásának immár évezredek óta, történetileg is bizonyítottan megvoltak, ma szintén megvannak a kiütköző gyarlóságai s ha az ezzel okozott kár néha hatványozott a gyülekezetekben, Isten kegyelmi világában a hátrányok mindig a maguk helyére kerülnek. S ott sorvadnak el. Hiszen ezek velejárói az egyetemes bűnnek. A mindnyájunkra kiterjeszkedő emberi gyengeségnek. A megbocsátáson és a fegyelmezésen kívül nincs más orvosságuk.

Mindezeket szem előtt tartva mondhatjuk, hogy *Isten bibliai üzenetének teljességéből nem következik az, hogy csak férfi lehet lelkipásztor.* Nem állítható, hogy csak a férfiak presbitersége, lelkészsége isteni törvény, bibliai parancs. Tilalomként ugyanez nem vonatkoztatható a nőkre. Inkább azt kell igényelnünk, hogy a nők lelkészi szolgálatának elfogadására ugyanúgy szükséges megújulni, mint ahogyan Isten kegyelméből több dologra megreformálódtunk és még

annyi minden másra kikerülhetetlen az újjászületésünk. Segít-e rajtunk a megoldás elodázása? Visszaszorítása? Segít-e az a dilemma, hogy a nők presbiteri és lelkési szolgálatát üdvtörténetileg vagy történetileg evangéliumi módon vagy törvényeskedve, egyes bibliai textusok tiltásában vagy a Krisztusban fényeskedő teljes kijelentés világosságában fogjuk-e fel, döntjük-e el? *Vagy saját agyunk öntelt világosságában tovább vakoskodunk? Halljuk meg, mit mond a Lélek a gyülekezetnek!*

Ajánlott irodalom

- Zur Frage der Ordination der Frau.* Ökumenischer Rat der Kirchen, Genf, 1964. (E mű, melynek tartalmát első renden használtam fel, Literaturverzeichnis-ében 39 német, angol, francia nyelvű tanulmányt sorol fel a kérdés 1948-1963 közötti irodalmából.)
- Das Amt der Diakone.* Ökumenischer Rat der Kirchen, Genf, 1966.
- Hermann Schauer:* Frauen entdecken ihren Auftrag. Göttingen, 1960.
- Otto Bruder:* Lebendige Gemeinden. Ökumenischer Rat der Kirchen. Genf, Zürich, 1947.
- Robert Leuenberger:* Berufung und Dienst. Zürich, 1966.
- Kirchliches Amt im Umbruch.* Herausgegeben von Hans-Dieter Bastian. München, 1971.
- W. Bernoulli:* Das Diakonenamt. Zürich, 1930.
- Hans Büscher:* Mein Stadtpfarramt. Handbücherei für Gemeindearbeit. Gütersloh, 1969.
- Julius Schniewind:* Die geistige Erneuerung des Pfarrerstandes. Berlin, 1963.
- Anne Carius:* „Beruf“ Pfarrfrau. Berlin, 1971.
- James E. Wagner:* So You're a consistoryman! Philadelphia, 1949.
- Biberauer Richárdné Zombory Ágnes:* Diakonisszasors – Diakonisszalélek. Bp., 1935.
- Ifj. Biberauer Richárd:* A diakonissza szolgálat történetének rövid áttekintése. Bp., 1934.
- Ravasz László, Czeglédy Sándor, Biberauer Richárd:* Nők szolgálata a református egyházban. A Bethesda diakonissza kórház 60 éves emlékünnepe. Bp., év n.
- Biberauer Richárd:* A női diakóniáról. Bp. 1913.
- Biberauer Richárd:* A diakonissza-munka fontosságáról. Bp. 1903.
- Joó Sándor:* Református diakonátus. Bp. 1939.
- Hermann Bezzel:* Der Dienst des Pfarrers. Neuendettelsau, 1916.
- Henri D'Espine:* Die Altesten. Leiter der Kirche. Zürich, 1956.
- Heinz Niederstrasser:* Das Gemeindediakonenamt. Berlin, 1938.
- Die Akademischen Berufe.* Der Pfarrer. Von Guggisberg und Kasser. Bern, 1957.
- Hermann Faber:* Neue Wege der Pfarrerausbildung. Tübingen, 1934.
- Zulauf Henrik:* Evangélikus diakónusképzés. Bp., 1946.
- Ernst Modersohn:* Die Frauen des Neuen Testaments. Neumünster, 1933.
- Else Kaehler:* Die Frau in den paulinischen Briefen. Zürich, 1960.
- William Douglas:* Ministers' Wives. New York, 1965.
- Csiky Lajos:* A protestantizmus és a nők. Debrecen, 1903.
- Sebestyén Jenő:* A református nő lelkivilága. Bp., 1929.
- Kónya István:* Kálvinizmus és társadalomelmélet. Bp., 1979.
- Kenessey Béla:* Biblia női alakjai. Bp., év n.
- Kálvin levelei a nőkhez.* Pruzsinszky Pál. Bp., 1909.

TELLINGER ISTVÁN

PÁTKAI RÓBERT

Magyarok Angliában – 1956 előtt és után

Hová – merre? volt sorskérdése, lett egzisztenciális problémája sok tízezer magyarnak, köztük annak a 22 ezernek, akik a nagy 56-os, hazát rengető, a nemzetet léteiben megrázó földrengés után Angliába érkeztek. A közös sors, a bizonytalan jövő, legfőképpen pedig magyarságunk, automatikusan, természetesen egymás közelébe hozott bennünket. Sorsvállalás volt az, ami akkor történt velünk. Persze hogy volt ebben önvédelem. Együtt, közösen könnyebb volt az életet hordozni, az egzisztenciáért nekifeszülten munkálkodni.

Az egyházak szolgálata érthetően rugalmasabban jelentkezett, mint a hátrahagyott hazában. Itt egész létformánk segítésében volt részes, és lett menedéke a nem kizárólag csak vallásos vagy éppen a hitüket megélőknék. Majd az előbbi nem helyettesítve, a természetes élet-ösztön létrehozta azokat a közösségeket, szervezeteket, ahol a magyar élet ritmusa pezsgett. Mi volt ez? Magyar gettó? Határozott *nemmel* kell felelnem. Mélyebb, érzelmibb okokra gondolok, és éppen ezért igazabbra.

A Hazát kerestük! És kicsit pótolni igyekeztünk *azzal* amit teremtettünk, *azért* amit súlylyedni láttunk. A haza nem szűnt meg hazának lenni számunkra, csak azért, mert idegen uralom taposott át rajtunk, hiszen szüleink, testvéreink, barátaink maradtak „otthon”, de annyira ködbeveszőnek látszott, annyira reményt vesztettnek, hogy horgonyt kellett vetnünk. Valahogy úgy, ahogy a próféták tanácsolták zsidó sorstársaiknak Babilonban a fogságban: építsetek házat, rendezkedjete be, éljétek hiteteket, tartsátok szokásaitokat. Ma így mondanánk: kultúrákat, népiségeket.

Illesse tisztelet azokat, akik országszerte és a fővárosban, Londonban „oázist” teremtettek, otthont, ahol a fiatalok pezsgő kedve kibuggyanhatott, az idősebbek egymással találkozhattak, terveket szőhettek, magyar közösségi alapokat raktak! Isten áldja azok emlékét, akik már nincsenek közöttünk, segítse azokat, akik még ma is éreznek felelősséget! A hazaszeretet tárházai-váltak kulturális és szociális szervezeteink.

Igaz, hogy nagyon ritkán vagy talán sohasem fogalmazódott meg bennünk, hogy: *mi a haza*. Nemcsak azért, mert az új élet kezdéséhez csak magára a meghatározásra nem volt égetően szükség, de azért sem, mert a haza fogalma annyira elvont, hogy nem lehet száraz definícióba beszorítani. A hazatudat kialakításában döntő szerepe van az anyanyelvnek, az első szónak ugyanúgy, mint gyermekkorunk imáinak, dalainak, meséinek vagy ifjúságunk nyelvi élményeinek, a népi tánc dacos vagy kellető ritmusának. A haza-tudatban benne van az ősök tisztelete ugyanúgy, mint egy meghatározott néppel való azonosulás. A haza egy megfoghatatlan, kitapinthatatlan, elvont fogalom, amely akkor is bennünk élhet, ha sohasem jártunk őseink földjén, és a tájról, emberektől szerzett optikus benyomások nem formálták bennünk a haza-tudatot. Ezt fejezi ki Illyés Gyula a *Haza a magasban* című gyönyörű költeménye.

Kétségtelen, hogy az angliai emigráció, akarva-akaratlan, nemcsak az anyaország sorsának volt vagy lett aggódó figyelője, a hazai érdekek és sérelmek (külföldi) szócsöve – különböző szinten és nem mindig egyforma hangerővel –, gondjává vált az elszakított területek magyarságának sorsa is. 56 óta lassan, itt közöttünk is szinte a tudat alatt erjedt az a felismerés, hogy egy nép akkor válik önmagával azonos közösséggé, tehát akkor beszélhetünk egy nép századokon keresztül megőrzött identitásáról, ha van történelmi tudata, azaz kollektív emlékezete.

A fentiekből nyilvánvalóvá válik, hogy az angliai magyar emigráció – a különböző történelmi hullámokban idekerültek közössége – a történelmi magyarság részének fogta fel magát, és mint ilyen fejtette ki tevékenységét, társadalmi, egyházi és kulturális keretben. Nos, ha a továbbiakban a mai angliai magyarságról kívánunk szólni, látnunk kell, hogy ennek a témának sokféle megközelítése lehetséges. Mindenki egyfajta szemléleti meghatározottsággal él, amelyet háttér, környezet, szemléletmód, filozófia, politikai és társadalmi kötöttség határozhat meg. A mi téma-megközelítésünk a következőkben foglalható össze: (1) csak éppen háttérismertetésként, vázlatosan érintjük a magyar történelmi jelenlétet az Egyesült Királyságban, (2) szólnunk az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc az angliai magyarságot érintő, meghatározó szerepéről, (3) a letelepedés körülményeiről, a fogadtatásról, egyszerűen: hogyan lett a menekültből bevándorló, megbecsült állampolgár, hogy végül is (4) érintsük a kibontakozás útját, ami a Magyarok Angliai Országos Szövetsége létrejöttében és feladatvállalásában jelentkezett.

1.

Először is érintenünk kell a vonatkozó történelmi hátteret. Kálvinista diákok-lelkészek rövidebb-hosszabb ideig tartó egyedi eseteit leszámítva az első ismert Angliában letelepedő személy Bodány Jakab volt, aki a 17-18. századfordulóján James Bogdai néven III. Vilmos és Anna királynő udvari festőjeként működött. Viszont a magyar, pontosabban magyarországi emigráció első számottevő megjelenése a 19. század közepére tehető. Az első nagy magyar hullám az 1848-as szabadságharc leverését követően érkezett, még Kossuth kormányzó előtt vagy őt követően. Ennek az emigrációnak a vezetői közül – miniszterek, hadmérnökök, törzsiszték – mintegy kétszázan éltek az angol fővárosban. Csak néhányat említek a legismertebbek közül: Szemere Bertalan volt miniszterelnök, Mészáros Lázár volt hadügyminiszter, Gorove István, a kiegyezés után az első magyar kormány igazságügy-minisztere, Pulszky Ferenc volt londoni követ, a Nemzeti Múzeum későbbi igazgatója. Jó néhányan letelepedtek az országban, és máig tartóan tették ismerté a magyar nevet. Példának említem Cornides Lajos honvédezredes találmányát: hajlékony üvegrost lemezét kiállították az 1851-es londoni világkiállításon. Szerelmey Miklós honvédezredes kőkonzerválási eljárásával mentették meg a westminsteri Parlament tönkrement falait. Az általa alapított cég nagybetűs felirata ma is láthatók a jelentősebb londoni építkezéseken. Ez az emigráció tisztán politikai jellegű volt, amit az a tény is bizonyít, hogy tagjai döntő többsége az 1867-es kiegyezés után hazatért és jelentős szerepet játszott a dualizmus kori Magyarország politikai, gazdasági és tudományos életében.

A második magyar emigrációs hullám elindításában mind politikai, mind gazdasági tényezők szerepet játszottak. Társadalmi skálája rendkívül széles: gróf Károlyi Mihálytól, az 1868-69-es átmeneti kormány miniszterelnökétől munkásokig, bányászokig, háztartási alkalmazottakig terjed. Ide sorolható a Székely és Lotz tanítvány László Fülöp, a két háború közötti időszak népszerű és vagyonos portréfestője, akinek képei királyi palotákban, képzőművészeti

múzeumokban, kastélyokban és magángyűjteményekben találhatók. A Túrkevről elindult Korda fivérek neve jól ismert. Korda Sándor a *London Film* vállalat megalapítója, a modern angol filmgyártás megteremtője lett. Érdemei elismerésül lovagrendet kapott, és Sir Alexander Korda néven maradt ismert máig is minden angol iskolás gyermek számára.

Harmadik hullámnak kell tekintenünk az 1945 után érkezetteket. Első csoportjukat képezte a magyar hadsereg és államapparátus külföldre került, közép és felsőszintű vezetősége, de jöttek szép számmal a volt üldözöttek, a koncentrációs táborok túlélői is.

Utánuk főleg politikai okokból hagyta el az országot az 1946–49 között disszidáltak többsége. E negyedik csoport, a *negyvenhetesek* – ez az elfogadott gyűjtőneveük – részt vett az ország háború utáni újjáépítésében, a koalíciós időszak pezsgő politikai-szellemi életében, elfogadva az 1945 utáni társadalmi változásokat. Demokratikus gondolkodású, közéleti személyiségek voltak. A Szociáldemokrata, a Kisgazda és a Parasztpártban játszottak vezető szerepet. Ha a fordulat éve után nem a személyi kultusz következik *szalámi taktikájával*, önkényeskedéseivel, akkor komoly politikai erői lehetnek volna a háború utáni Magyarországnak. Politikai hiányuk azonban olyan vákuumot teremtett, amely a sztalinista terror intézményét hozta létre, és óhatatlanul az 1956-os robbanáshoz, forradalomhoz, szabadságharchoz vezetett.

2.

Itt helyénvaló felvetni a kérdést: *milyen meghatározó szerepe volt az emigrációk sorában 1956-nak?* Az ötödik, minden eddiginél nagyobb és heterogénebb hullámot az *ötvenhatosok* képviselik, akik minden tekintetben rendhagyóak. Ez a nemzedék tükrözte, máig hatólag is, az angliai magyar emigráció legjellemzőbb vonását: *kiemelkedően magas volt közöttük az értelmiségiek aránya.* Azonban az 56-os összemigrációnak a magyarsághoz való viszonya meglehetősen kétarcú. *Egyfelől* a kossuthi emigráció óta először büszkéen hangsúlyozottan arra, hogy magyarok. Jóllehet brit egyetemeken szereztek diplomájukat, nem törekedtek asszimilációra, sőt adottságaikat maximálisan kihasználva járultak hozzá a London-központú angliai, sőt nyugat-európai magyar kulturális élet gazdagításához. Jó példa erre Czigány Lóránt és felesége, Magda, de említhetjük a Kossuth-díjas Határ Győzőt, Gömöri György, Siklós István, Sárközi Mátyás írók-költők nevét is. Rónay Gábort, a *Times* külpolitikai főszerkesztő-helyettesét, Jotischky Lászlót, a BBC közép-európai osztályának vezetőjét, majd Péter László történészt, Fehérvári Géza régészt, iszlámkutatót. Zsupán Tibor történészt, Baracs József közgazdászt, Vásáry Tamás zongoraművész-karmestert, Sássdy Péter filmrendezőt. A nagyszámú műszaki értelmiségi és egyetemi oktatók körében is sok volt az irodalmat, művészetet pártolóak száma. *Másfelől* az 56-osok közül adták fel legtöbben magyar identitásukat, kétségbeesett erőfeszítéseket téve a mielőbbi és teljes azonosulásra az őket befogadó nemzettel. Sokaknál ez olyan szélsőséges formában jelentkezett, hogy noha mindkét szülő magyar volt, gyermekeiket nem tanították meg anyanyelvükre, sőt gondosan távol tartották őket minden magyar ismerettől. Ez a tendencia nemcsak a kétkezi munkások körében volt tapasztalható, hanem igen nagy mértékben a jobb anyagi körülményeket kereső értelmiségiek körében is, akik az esetek többségében szakítottak magyarságukkal, és az érvényesülés öntörvényű világában éltek. Az így asszimiláltak nyilvánvalóan nem jelentettek szellemi értéket az angliai diaszpórának. Ily módon sok tehetséges, jól képzett, vállalkozó szellemű értelmiségi veszett el a magyarság számára. Viszont ugyanakkor igaz az is, hogy ha nem is sokan, de éppen eleget keresik magyar gyökereiket, immár angol nyelven és brit társadalmi és politikai háttérrel.

3.

A mögöttünk lévő angliai ötven év folyamatát, tudniillik azt, hogy hogyan és milyen körülmények között vált a magyar menekült bevándorlóvá, végül is a társadalom elfogadott és megbecsült állampolgárává, érdemes nyomon követni.

Csak azt lehet mondani a magyar menekültek angliai fogadtatásáról 1956 végén és 1957 elején, hogy – Cs. Szabó Lászlónak egy más szövegekörnyezetben híressé vált szavaival élve – „a jóindulat gátszakadása” volt. Tisztelet, a Nyugat semmittevéséből fakadó bűnbánattal vegyes együttérzés, a végsőig menő segíteni akarás jellemezte a britek magatartását a hirtelenjében Angliába csöppent magyarok iránt. A brit kormány repülőgép és vonatszerelvény számra hozta át Ausztriából az osztrák területre menekülteket úgy, hogy 1957 tavaszára már jó 22.000 körülire nőtt a Nagy-Britanniában befogadott menekültek száma. Ez a szám később csökkent, amint ezek tovább vándoroltak, főleg Kanadába vagy Ausztráliába.

A befogadás – az ideszállíttatás mellett – sok más anyagi kedvezménnyel is járt. A menekülttáborokban, szállókban az ingyenes szálláson és ellátáson kívül ruhaneművel, személyes tisztálkodáshoz szükséges kellékekkel is ellátták a rászorulókat. Mindennél fontosabb volt azonban a szürke személyazonossági bizonyítvány, amelynek tulajdonosa nemcsak végleges letelepedésre, hanem munkavállalásra is engedélyt kapott. Még utazni is lehetett vele: legtöbb nyugati ország elfogadta útleveként, mert engedélyezte az Angliába való újbóli visszatérést.

A *British Council for Aid to Refugees* nevű szervezet sokat tett a beözönlött menekültekért. Munkaközvetítő irodát hozott létre magyar tolmácsokkal, hogy egzisztenciához juttassa a többnyire még angolul sem tudó menekülteket. A legtöbb segítséget talán a magyar egyetemi hallgatók kapták, akik irányában az angol egyetemisták nemcsak szimpátia tüntetésekkel fejezték ki együttérzésüket Magyarországgal, hanem azzal a követelésükkel is, hogy egyetemeik minél több magyar egyetemi hallgató előtt nyissák meg kapuikat. A Brit Rektori Konferenciát (*Committee of Vice Chancellors and Principals*) már a British Council bécsi irodája figyelmeztette, hogy nagy számban érkeznek Magyarországról egyetemisták, sokuk a forradalom aktív résztvevője, akiknek helyet kell biztosítani nyugati egyetemeken tanulmányaik folytatására.

A *World University Service* a Rektori Konferencia kérésére nyilvántartásba vette az Angliába érkező diákokat. Öt repülőgép csak menekült egyetemistákat hozott Ausztriából Angliába. Az egyetemek adakozásából és a londoni polgármester rendelkezésére álló alapból (*Lord Mayor's Fund*) kezdetben 151 hallgató kapott helyet angol egyetemeken. Ezekhez járultak a *World University Service* közvetlen támogatottjai, valamint különböző alapítványok, helyi önkormányzatok, iskolák, sok más szervezet által szponzorált magyar menekült diákok, úgy, hogy 1957 őszén összesen 600 meghallgatott jelentkező közül háromszázan kezdhették el tanulmányaikat Nagy-Britannia egyetemén és főiskoláin. A londoni polgármesteri alap országosan megszervezett adakozási akció volt, amely napokon belül hatalmas összeget gyűjtött össze sok más város polgármestereinek segítségével. Az 1958 szeptemberében kiadott közlemény szerint az iskolás gyerekek filléreiből és magánadakozók nem ritkán ezer fontos adományaiból (akkoriban ezer fontból másfél évig is megélt egy kis család) már 1957 január elejére több mint két millió font gyűlt össze, amiből sok jutott a magyar egyetemisták taníttatására is.

A Rektori Konferencia külön „magyar irodát” hozott létre a londoni egyetemen. Az egyetem vállalta, hogy az első hullámban, öt repülőgépen érkezett 150 magyar diákot elszállásolja,

még a többi brit egyetem a végleges elosztás után maga nem gondoskodik az ott elhelyezettek-ről. Egyben angol nyelvtanfolyamot is szervezett számukra. Több más nagy egyetem – Oxford, Cambridge, Leeds, Birmingham – szintén vállalt egy-egy repülőgépnyi diákot. A londoni egyetemen „magyar bizottságot” szerveztek, tagjai között a világhírű magyar tudóssal, Gábor Dénessel, hogy a magyar jövővényekkel foglalkozzon.

Számos önkormányzati, egyházi, társadalmi szervezet ajánlott ingyenes angol nyelvtanfolyamokat is az angolul egyáltalán nem vagy csak gyatrán tudó magyar menekülteknek. A tanárok többségükben önkéntesek voltak, akik ingyen bocsátották rendelkezésre idejüket és szakértelmüket. Nagy segítséget nyújtottak a menekülteknek a magyar gyülekezetek, felekezetek is, és ennek költségeihez angol adakozók is hozzájárultak, részben magánszemélyek, részben egyházak. Még – horribile dictu – a jótékonyágáról korántsem híres adóhivatal, az *Inland Revenue* is megtette a magáét: 1957. április 5-ig (vagyis az új adóév kezdetéig) semmit sem vontak le az állásban lévő menekült fizetéséből.

A Nagy-Britanniába befogadott magyarok letelepedése, menekültekből bevándorlottá, a brit társadalom részévé válása ugyanolyan volt, mint a máskor, máshonnan érkezett jövővényeké. A négy nemzetből összetevődő brit társadalomnak nagy a „felületi feszültsége”. Könynyű megmaradni, szabadon mozogni a felületén anélkül, hogy belesüllyedne az idegen. Ha különleges szokásaival, magatartásával nem bosszantja a bennszülötteket, nagy türelemmel viseltetnek irányában. A britek – kivált a közöttük is domináló angolok – felsőbbrendűségi érzése nem hangos, nem tüntető, inkább olyan, mint egy nagyon emberséges, liberális arisztokrata, aki tudja, hogy társadalmilag mások fölött áll, de azt is tudja, hogy ettől még ezek a „mások” nagyon derék emberek lehetnek, és nem tehetnek arról, hogy nem születtek arisztokratának. Ez az öntudatlan felsőbbbségi érzés – talán a szigetlakóé, talán a gyarmatosítóé – különbözik a francia, német vagy amerikai változattól, mert nem követeli meg, hogy a bevándorló megpróbáljon azonosulni, sőt éppenséggel elveszi tőle a kedvét. Nevetség tárgya az olyan külföldi, aki akár sok évtizedes angliai élet után is, angolnak mondja magát. Jellemző eset volt, amikor egy harminc éve Angliában élő magyar azt mondta valakinek: „Ilyet mi angolok sose tennénk, nem igaz?” A válasz: „Nem tudom kérem, én skót vagyok.” Ösztönös volt annak a fiatal angol segédszerkesztőnek a válasza is a BBC hírosztályán, aki a második világháború alatt jelentette réges-rég Angliában élő felettesének, hogy Németország fölött légi csata volt, amelyben tíz repülőgépet lelőttek. „A miénket?” kérdezte a főszerkesztő. „Nem, a miénket” válaszolta a beosztott. Ez a mentalitás elkedvetlenítő, ha valaki azonosulni akar a befogadó társadalommal, de rokonszenves azok számára, akik nem hazát, csak lakhelyet cserélnék, és sem biológiai, sem kulturális génjeiket nem hajlandók megtagadni.

4.

Ezzel mondanivalóm negyedik részéhez érkeztem. Kérdésünk az, hogy a *Magyarok Angliai Országos Szövetségének* (MAOSZ) létrejötte mennyiben vált részévé a kibontakozásnak. A MAOSZ alakulásakor, immár 15 éve, víziónk tárgya egy országos szövetség létrehozása volt. Az alakuló ülésen *Alapkérdéseink* címen hosszabb, a körülményeket vázoló beszédet mondtam, amelynek utolsó bekezdését szabad legyen idéznem: „Úgy vélem, hogy ez a mai együttlétünk segítség, elindító alkalom lehet arra, hogy felvesszük a kérdést és *közösen* vessük fel: *hogyan tovább?* A 'majdcsak lesz valahogy' magatartás nem megoldás. A megoldás az adott helyzet reális

felmérésében és a közös akaratban van. Ezért egy összefogó, országos szervezet létrehozását nagyon fontosnak látom. Majdnem létkérdésnek. A régi görögök és a Szentírás szóhasználatával azt mondanám, hogy *kairos* időt élünk. Ezen görög szó első jelentése: az alkalmas pillanat, tágabb értelemben pedig a valamire való, a sors vagy az istenek által valamire szánt idő. *'A résznek szüksége van az egészre, az egész pedig kerete a résznek.'*”

Mi is tehát a *Magyarok Angliai Országos Szövetsége*? A szervezet 1992. július 11-i alapító közgyűlésen jött létre. Alapfeltétele az a világos megkötés volt, hogy az új összefogó szövetség a már működő angliai egyesületek eddigi szervezeti, strukturális és anyagi jogait nem érinti. Ilyen elvi alapértelmezéssel a MAOSZ feladata kettősen értelmezhető: *egyfelől* befelé, a tag-egyesületek összefogó, koordináló és képviselői szerve. Egyben olyan magánszemélyek képviselői és tevékenységet kifejező orgánuma is, akik az angliai magyar társadalmi, irodalmi és a mindennapi élet gyakorlati területén munkálkodnak, és a MAOSZ tagjai kívánnak lenni. *Másfelől* kifelé, értve ezalatt az általános külképviseletet, befogadó országunkon túli érdekvédelmet, különös tekintettel a hazánkkal való kapcsolattartást közvetlenül vagy a Magyar Köz-társaság nagykövetségének közreműködésével.

A MAOSZ az Angliában élő magyarság pártpolitikailag független egyesületeinek országos szervezete. Támogat minden magyar ügyet, amely az összmagyarság érdekeit szolgálja, tiszteletben tartja az 1956-os szabadságharc eszméit, a magyar hagyományokat és az egyetemesen elismert emberi szabadságjogokat. A Szövetség olyan egységet képvisel, amelyre eddig nem volt sem példa, sem lehetőség a szigetországban. A Szövetség vállalt feladata a nemzeti ünnepek londoni megszervezése, illetőleg az országos ünnepi alkalmak koordinálása, színdarabok, kulturális alkalmak rendezése és támogatása. Immár 15 év óta, negyedévi rendszerességgel 32 oldalas lapot ad ki *Angliai Magyar Tükör* címen. Optimizmus, sokoldalúság és hűséges kitartás kellett ahhoz, hogy a *Tükör* értékelt kulturális, hiteles híreket, kritikai észrevételeket is nyújtó lappá váljék.

Zárógondolatként: a korábban vázolt törekvések ellenére mégis az a helyzet, hogy az angliai magyarság jövője nem ad okot túlságosan nagy bizakodásra. A magyarság létszáma rohamosan fogy, a felnövő új nemzedék nem tartja fenn sem az anyanyelvet, sem a nemzeti identitást. Ugyanakkor a Londoni Magyar Gyermekcsoport (magyar iskola) lelkes erőfeszítése és sikeres tevékenysége bizakodásra ad okot. Erősen idősödik a vezető garnitúra, váltásra vagy legalábbis feltöltődésre lenne szükség. Ebben a helyzetben, amely egy velünk történő folyamat része újra tájékozódniunk kell. Helyzetünket reálisan újra felmérni, feladatainkat az igényeknek megfelelően módosítani. Hegelről szól az a nevezetes egyetemi történet, hogy egy alkalommal, amint egy eseménysorozat tükrében mutatta be saját történetfilozófiáját, egyik hallgatója, egy fiatal történész közbekiáltott: „De professzor úr, a tények egészen mást tanúsítanak!” „Az a tények baja”, válaszolt Hegel, és folytatta előadását. Hegellel ellentétben nekünk számolnunk kell a tényekkel, az idő múlásával, a változó körülményekkel. A rómaiak ősi bölcsessége időt álló: *Tempora mutantur et nos mutamur in illis*, magyarul: az idők változnak, bennük mi is változunk. Csakis a megváltozott körülmények realitásából kiindulva érhetünk el gyakorlati eredményeket. Ahhoz, hogy az angliai és egyáltalán a nyugati magyarság fennmaradjon, a velünk való állami gondoskodásra és egy közösen kimunkált politikai stratégiára volna szükség. Ezt azonban józan számvetésnek és mérlegelő eszmecserének kellene megelőznie.

BÉKY LÓRÁNT

A bűnbánó Báthory Erzsébet Érzelmes utazás Madarász Viktor festménye körül

...elszámolás lesz, évszázadokra visszamenően, és lesz – ártatlan áldozat.
(Márai, 1945.)

Hosszú hónapok óta keressük Madarász Viktor Báthory Erzsébetet ábrázoló képét. Amikor gyakorta nekünk szegezik a kérdést: „Tulajdonképpen miért keresitek olyan megszállottan ezt a festményt?” – mindig hatalmába kerít a bizonytalanság érzése. Vajon meg tudjuk-e magyarázni legalább a mi korosztályunknak, vajon meg tudjuk-e indokolni azt a belső késztetést, amelyik hajt, űz minket egyre csak tovább, előre. Látnunk kell újra a képet, vagy legalább egy reprodukciót a festményről! De hát miért? Nehéz a válasz, de megpróbálunk feleletet adni. Talán sikerül, talán nem...

Előre kell bocsátani, hogy a mi érdeklődésünk a képzőművészetek, benne a festészet iránt, nemigen különbözik a többi átlagember érdeklődésétől. Sem műgyűjtők nem vagyunk, sem egyéb okokból elkötelezettek valaki vagy valakik irányában. Szeretjük a szép képeket, el-eljárunk egy-egy kiállításra, mostanában leggyakrabban a Nemzeti Galériába, a Szépművészeti vagy a Nemzeti Múzeumba. Ahol élünk, ahol élünk, ahol járunk – ha módunkban áll – megnézzük a képeket is. Ám ugyanúgy megcsodáljuk a keleti ikonfestészet remekeit, mint a francia impresszionisták alkotásait, és természetesen és legfőképp a magyarokat: M. S. mestertől Kokas Ignácig. Egyetlen kivétel van, aki talán előbb áll a sorban: Munkácsy Mihály. Ez arra vezethető vissza, hogy már a magyar kultúrával való első ismerkedésünkkel az elemi iskolában úgy tanultuk: a legnagyobb magyar festő Munkácsy Mihály. És van e vonzalomnak egy másik, egy érzelmi oka is. Szüleink megmutatták gyermekkorunkban a miskolci Mindszenti-temetőben Munkácsy szüleinek a síremlékét. A hatalmas, szürke gránitoszlop áhítatot és tiszteletet ébresztett a mindenre fogékony 8-10 éves gyermeki lélekben, már csak a hely miatt is, mert nekünk a temető szent hely. A síremléket maga a festő állíttatta, és ebben mi a szülők iránt megnyilvánuló szeretetét is láttuk. Ami mégis a legfontosabb: Munkácsy a képeivel rászolgál a megkülönböztetett figyelemre, első az első között! Az előzőekben felvetett kérdésre – talán most már érzékelhető is – nem az a válaszunk, hogy keressük, mert szeretjük Madarász Viktor képeit, hogy keressük, mert érdekel a XIX. századi festészet, hogy keressük, mert vonzódunk a magyar múlt történeti festészetéhez, hogy keressük, mert Madarász Viktor festészete egy drámai jelenet illúzióját kelti, hogy keressük, mert... Nem, nem ez a válaszunk. Hát akkor mi?

A kérdésre a mi válaszunk sokkal hosszabb és sokkal bonyolultabb. Maga a történet – amely meglehetősen hétköznapiak tűnik – több mint öt évtizeddel ezelőtt, 1949 nyarán

kezdődött. A vakációzó diákok a nyári szünidőben akkor is vígan lubickoltak a tapolcai strandon. Kisebb-nagyobb társaságok verődtek össze, többnyire miskolciak, de az iskolaszünetet a rokonoknál töltő debreceni, pesti és más városbeli fiatalok is voltak közöttük. És mint ilyenkor lenni szokott, a fiúk kinéztek maguknak egy-egy lányt, a lányok pedig epekedő pillantásokat küldtek a fiúk felé. A strandbeli kapcsolatokról barátságok születtek, és olykor-olykor diákszerelmek is. Akkoriban a fiúk még udvaroltak a kislányoknak, akik csillogó szemekkel nézték a fiúkat, és azt suttozták: örökké szeretni foglak! Szép, tiszta, őszinte kapcsolatok voltak ezek a diákszerelmek. A lányos házaknál egy-egy névnap vagy születésnap zsúron táncoltunk a gramafon hangjaira, és a moziban a filmek nem az erőszakról szóltak. Életvitelünket a keresztény, polgári erkölcs határozta meg, melyet részint otthonról hoztunk, részint a miskolci református Tóth Pál és Lévy József, valamint a katolikus Fráter György Gimnázium alapozott meg. Az iskolák szellemisége nagy hatással volt ránk. A 14-18 éves korunk a világra való rácsodálkozás ideje volt. Akkor értettük meg, hogy a könyvekben valóban mindenre találunk feleletet, hogy a történelem az élet tanítómestere. Ismerkedtünk a színházzal, az operával. Nagy szó volt, mikor a miskolci színházban láthattunk egy-egy operaelőadást. „Filléres vonattal” még Pestre is eljutottunk, és csak ámultunk, és bámultunk a Magyar Állami Operaház láttán, egész életünkre szóló élmény volt a Diótörő. Diákkorunkban voltunk először a Balatonon is. Szombaton délután indultunk az Ibusz-vonattal, hajnal 5-kor értünk Siófokra, és az egésznapos strandolás után éjfélkor vissza Miskolcra. Ma, két emberöltő múltán diszkó és buli, kocsma és chatelés, SMS és MSN, mozi, máskor könnyűzenei koncert tölti ki a fiatalok szabadidejének jelentős részét. És biztos ők is ugyanolyan boldogok, mint amilyenek mi voltunk, hisz van valami, ami közös bennünk: a múltó fiatalság. Ez volt életünk szép oldala, de sajnos nem teljesen felhőtlen.

Mert volt az életnek egy másik, fekete oldala is: a politika. A háború után azonnal megkezdődött az elszámolás. Márai így ír e korról: *„Föltétlen számonkérés és igazságos ítélet kell azok fölött, akik megölték a barátokat, a rokonokat, akik tönkretettek mindent, ami becses és értékes volt, akik elpusztítottak egy műveltséget, az országot, Budapestet, Európát. Most külső hatalmak által mozgatott belső erők végeznek az 'árulókkal' és 'elnyomókkal'. Megint nem a nemzet az, amelyik cselekszik, hanem helyette és nevében idegen hatalmak.”* (Napló, 1945.) És ezek a belső erők válogatás nélkül a nép ellenségének kiáltják ki a katonatiszteket, a földbirtokosokat, a volt tisztviselő kart és másokat, köztük a jómódú parasztságot. Az életlehetőségeik nagyon beszűkültek. Sokakat közülük népbíráóság elé állítottak, hosszú börtönbüntetéssel sújtották, rendszeresek voltak a halálos ítéletek. A volt táblabíró egy szállodában volt portás; az internálótáborból és a börtönt megjárt, szerencsére később felmentett katonatiszt MÁV pályamunkásként dolgozott. Egy másik katonatiszt segédmunkás volt egy építőipari vállalatnál. A foglalkozásától eltöltött ügyvéd nem talált munkát. Egy polgári iskola volt igazgatója egyetlen batyúval a hátán menekült a Felvidékről. Falun kulákliságtól szenvedtek. És ők a mi szüleink voltak!

Az iskolába is beköszöntött a politika. 1948-ban államosították az iskolákat. Minket az új igazgató „piszok, reakciós bandának” titulált, amikor még a hittanoktatás megszűnte után is imával próbáltuk kezdeni a napot. Ezután teli torokkal ordítottuk: „Egy a jelszónk a béke.” Azután származás szerint megkülönböztettek minket. X-es kategóriába került az, aki a „nép

ellenségének” gyermeke volt. Nekik már a középiskolába is nehéz volt bekerülni, az egyetemi felvétel pedig ritka kivétel volt. Otthon szüleink csak csendben ejtették ki Kistarcsa és Recsk nevét. Hallottuk: elvitték ezt is, eltűnt az is, amazt felakasztották. Az újságok teli voltak a különböző népellenes bűnperekkel. A diákok közül is sokan börtönbe kerültek. Mindenki félt, nem lehetett tudni, kire, mikor kerül a sor. Így jött el 1952. június 25-e, amikor éjfél után egy-két órával közel 600 embert telepítettek ki Miskolcra Hortobágy Borsós-pusztára. Beteljesült az író jövendölése: lettek ártatlan áldozatok. Sőt, egyre és egyre újabb ártatlan áldozatok lettek. A barátok, hozzátartozók, akik Miskolcon maradtak, aggódva várták a híreket: hogy vitték el őket, hová vitték őket, mi van velük? És érkezik egy levél, Hortobágy Borsós-tanyán írták, 1952. augusztus 3-án:

„Hely van bőven, most leírom elhozatalunk történetét. Éjjel ½ 2-kor borzasztó csöngetés, mindnyájan felébredtünk, azután Édesapa nyit ajtót. 'Államrendőrség'. Hirtelen szegény Édesapa megrémült, mikor 8 szuronyos ávós lépett be, rögtön tisztában volt azzal, hogy elviszik, de mikor megtudta, hogy mindenki öltözzön, szegény teljesen elvesztette a fejét. Azt mondták egy órán belül pakoljunk össze annyit, amennyit 2 kezünkben el tudunk vinni, sőt még azt is mondták, hogy lesz olyan rész, ahol gyalog megyünk, és magunk csomagját kell cipelni, persze ez elvette teljesen az eszünket. Én felöltöztem, gyorsan kedvenc holmiamat magamra vettem, és (gyorsan mindent, mert állandóan siettetek) az előszoba szekrényhez mentem, hogy a magam holmiját válogassam. Az egyik ávós azt súgta a fülembbe, hogy ne válogassak, hozzak gyorsan egy lepedőt, és mindent, ami a szekrényben van, kössem egy batyuba, mert kint vár egy teherautó. Persze nekem se kellett kétszer szólni, megtettem. Odabent is ezt akartam tenni, de szegény Édesapa és Édesanya azt mondták, minek ilyen sokat pakolni, azért, hogy eldobáljuk? Most már bánják szegények, de nem baj. Ezek után összeszedtem, ami eszembe jutott. A Téfényképed, emlékkönyv, a kisbabám, amivel aludni szoktam, biblia, ezeket elhoztam. A téli lóden kabátomat Laci juttatta eszembe. Közben Édesanya jajgatott, Édesapa állandóan kérdezősködött. ... Az ávósok még a WC-be is utánunk jöttek. Aztán ½ 3-kor kimentünk a csomagokkal együtt az előszobába, közben a parancsnok elvette Édesapától a bicskáját és a borotvakészletét, hogy majd itt megkapja, persze azóta se láttuk. Mikor minden kulcsot átadtunk, megyünk ki, a kapu alatt jön 4 új ávós, hogy hol lakik Rácz György. A teherautóból láttuk, hogy Dadányiéék előtt, Lenke néniék előtt is áll egy autó. Minket Hernádnémetiben vagoníroztak be. Közben minden egyes útkereszteződésnél rendőr állt. Mi voltunk az elsők, ráértünk volna még pakolni. De nem baj, a jó Isten így akarta. Reggel ¼ 7-kor indultunk el. Még le is mázsáltak minket, akár a marhákat. Délután 3-kor érkezünk ide, Petőfit szidva, hogy mi tetszett neki ezen a Hortobágyon.”

Ezt a levelet a 16. évét nemrég betöltött, a gimnázium második osztályát éppen elvégzett kislány írta udvarlójának, aki történetesen e sorok szerzője. Keserves 14 hónap következett. A kitelepítettek hajnaltól késő estig éhbérért robotoltak állandó fegyveres, rendőri kíséret mellett. A legszörnyűbb mégis az volt, hogy attól rettegetek, Szibéria lesz a végső cél. Különösen akkor erősödött bennük ez a félelem, amikor orosz és magyar katonatisztek tartottak szemlét a táborban. „...most állandó mozgolódás van itt, idejön állítólag a járási kapitányság Ma este orosz és magyar katonatisztek voltak itt. Mi a legnagyobb izgalomban voltunk, biztos azért jöttek, hogy mi is menjünk velük (ti. Szibériába) ... ha Isten ne adja ott kötünk ki, szeress engem azért akkor is! (Borsós, 1953. febr. 12.) Hogy erre mégsem került sor, annak minden bizonnyal Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halála volt a magyarázata. Ezután mindenki úgy érezte, hogy talán lesz valami változás. Erre akkor került sor, amikor Nagy Imre lett a miniszterelnök, és elmondta programbeszédét a parlamentben 1953. július

4-én: „a kormány a megbocsátás szellemében... egyidejűleg megszünteti az internálás intézményét, az internálótáborokat pedig feloszlatja... Rendezni kívánja a kormány a kitelepítettek helyzetét is, lehetővé téve számukra, hogy a kötelező jogszabályok figyelembevételével választhassák meg letelepedési helyüket.” A táborokat tehát feloszlatták, a kislány meg udvarlója most már szabadon találkozhatott, és mindkettőjük közös élete Debrecenben folytatódott. A kitelepítés azonban örökre nyomot hagyott szívükben.

A két fiatal idejét – a szerelem mellett – a tanulás, a munka és a kultúra iránti olthatatlan vágy töltötte ki, mintegy pótolandó a 14 hónapi kényszermunkával elrabolt szabadságot. A gimnázium és az egyetem, a mozi és a színház, a könyvek és kulturális események voltak életünk meghatározói. Így jutottunk el a Déri Múzeumba. Az *Ecce homo*-t már megcsodáltuk 1950-ben vagy 51-ben, egy debreceni kirándulásunk alkalmával, most pedig egyszer csak szembetaláltuk magunkat egy hatalmas, még nem látott képpel. Az ismeretlen festmény először monumentalitásával fogott meg. A nagyteremben azonnal magára vonja az ember figyelmét a *Báthory Erzsébet*et ábrázoló festmény. A téma nem ismeretlen számunkra, de ismereteink felületesek: csak annyit tudunk, hogy egy várúrnő kegyetlenkedik a jobbáglányokkal. A képen három olyan személyt látunk, akik hihetetlen érzelmi vihart kavarnak bennünk. Báthory Erzsébet őrült tekintete most is előttünk lebeg. Ma már tudjuk, hogy a festő szándéka szerint őt a képen bűntudat gyötri, de mi akkor benne csak a gonoszt, a gyilkost, az ártatlanok megkínzóját, a hatalmával visszaélő embertelen zsarnokot látjuk. A fehér ruhás jobbáglány, az áldozat, a kiszolgáltatott, a kegyetlenkedéseket elviselni kénytelen, a hatalom önkényének ártatlan elszenvetője, akit már kerülget a Kaszás. Ahogy a költő mondja:

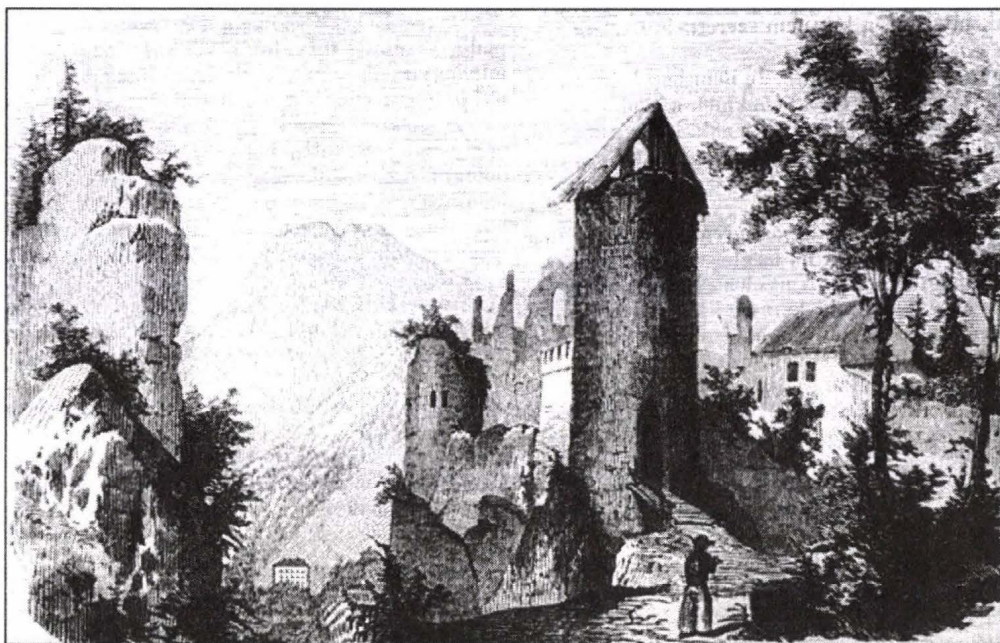
*Legszebb virágkoromban
Ontád ki véretem!
Vérem kiált az égre,
A gyilkost verje meg.*

(Garay János: Báthory Erzsébet. 1839.)

És ott a barát a csuhában, kezében a Bibliával, mintha valami reményt ébresztene, talán azt, hogy a bűnös elnyeri büntetését, hogy az áldozat megdicsőül, szenvedése jutalmat nyer, s ez a hívő kereszténynek a vigasztalást jelenti. Nekünk ez a kép azért jelentett sokkal többet, mint bármilyen más festmény, mert nagy-nagy empátiával közeledtünk hozzá, helyzetünkől adódóan. A festő majd száz évvel korábban nem festhette meg korunk diktatúráját, de mi Báthory Erzsébetben az irtózatosságot láttuk. A jobbáglány helyébe odaképzeltük a Hortobágyra kitelepített 16-18 éves diáklányokat, akik rettegetek az ávosoktól, a gazdaság hajcsáraitól, az erőszakoskodó nacsalnyikoktól. A barát a titokban megtartott éjszeli misére emlékeztet, a kitelepítéskor elvitt Bibliára, és benne egy idézetre: „*Azért mondom néktek: amit könyörgéseitekben kértetek, higgyétek, hogy mindezt megnyeritek, és meglészen néktek*” (Márk 11: 21-26.) Mi könyörögtünk, és megettünk nekünk.

Ez volt nekünk akkor a kép: egyszeri, megismételhetetlen és szívemarkoló élmény! A kitelepítés és a festmény számunkra szétválaszthatatlanul és örökre összefonódott.

Aztán telt-múlt az idő. Az egykori kitelepített diáklány, Flóra Judit, és a kitelepítés egyik legközvetlenebb szemlélője, Béky Lóránt 1957-ben házasságot kötött, ahogyan azt 1950-ben elhatározták. Lassan az idő elcsendesedett, a falusi tanítóságot az egri Tanárképző

Csejte vára 19. századi romantikus ábrázolásban

Főiskola váltotta föl. Új munkahelyünkön szorgalmas, kitartó munkával lehetőségünk adódott a szakmai előrelépésre, ennek érdekében meg is tettünk mindent, és a szorgalmas és kitartó munka meghozta az eredményét. Hortobágy – és vele Báthory Erzsébet is – egyre inkább az emlékezés legtávolabbi sarkába szorult, mert Hortobágyinak még az emlékét is el akartuk felejtetni. Amikor később átutaztunk rajta, soha nem kerestük a Nagyodályt, ahol 300 ember élt egymás hegyén-hátán, a Nádas-tavat, ahol néha-néha meg lehetett fürdeni a nyári hőségben a munka után, és nem kerestük a kapcsolatot az ott szerzett barátokkal sem, hisz szétszóródtunk a nagyvilágban.

1980. augusztus 8-án aztán az emlékezés kifordult a sarkából. A főiskola jóvoltából a pozsonyi egyetem kocsolci (ma Kočovce) egykori Rakovszky-kastélyában töltöttünk egy hetet. Szemben vele a Vág túloldalán, Vágújhely, alatta Csejte! A vár romjaiban is lenyűgöző látvány, a faluban pedig a helytörténeti kiállítást bemutató Kastélymúzeum. Egy szoba Báthory Erzsébetnek szentelve, a szlovák nyelvű ismertető hátsó borítóján a festmény reprodukciója! A debreceni kép! – kiáltunk fel egyszerre. El is határozzuk, hogy amint Debrecenben járunk, megnézzük a múzeumban. Nem néztük meg. A festményhez hozzátartozik Hortobágy is, és majdnem 30 év után, még mindig nem akarunk emlékezni!

Újra eltelik közel 20 esztendő. Híre járt, hogy a Déri Múzeumban még látható a Munkácsy-trilógia. 1999-ben Pestről elvisszük unokáinkat megtekinteni a három képet. Ott járunk a múzeumban, most már nem lehet elkerülni Báthory Erzsébetet. Keressük a képet, az nincs, senki nem tud róla. Igaz, hétvége lévén csak a teremőrökkel beszélünk: a múzeumban nincs ilyen festmény. Csodálkozunk, de tudomásul vesszük. Talán restaurálják, talán kölcsönadták, talán új helyet keresnek neki. Nem tudakoljuk, még mindig erős a borsósi hatás.

Aztán 2006 elején az egykori borsói fiatalok elhatározzák, hogy egy könyv lapjain még egyszer mind összetalálkoznak, és hortobágyi számkivetettségük történetét örök mementóként hagyják az utókorra: megszületik a *Száműzöttek a Hortobágyon* című visszaemlékezés-kötet. A könyv megírásában szerény mértékben mi is részt veszünk, vállalva, hogy az emlékek felidézése fájó sebeket tép fel lelkünkben-testünkben. De vállaltuk, mert kötelességünknek éreztük, hogy emlékeztessük utódainkat azokra az időkre. 2006. június 23-án aztán éppen a Déri Múzeum rendezi meg a *Száműzöttek a Hortobágyon* című könyv bemutatóját. A bemutató ünnepélyé magasztosul, és Takács Péter történész-professzor méltató szavai könnyeket varázsolnak a résztvevők szemébe. Nincs emberi szó, amely a háborgó érzelmeiket hűen visszaadná. A múzeum kedves munkatársai kimagasló munkát végeztek a szervezéssel, a rendezéssel, hálásak vagyunk nekik. Most ott, azon a helyen emlékezünk a kitelepítésre, ahol a mi gyötrelmeink képletesen összefonódtak a festménnyel. A hely szelleme is sarkall: látnunk kell a képet! Mennénk a képtárba, keressük, érdeklődünk: hiába. A debreceni múzeumban nincs Báthory Erzsébetről festmény! Csalódottságunkat a könyvbemutató sikere most feledteti, de éppen a könyv az, amely ott és akkor olyan űrt tár fel a lelkünkben, amelyet csak a kép képes betölteni, hisz – ahogy mondtuk – a kitelepítés és a festmény számunkra széttephetetlenül és örökre összefonódott. Megkezdődik a kép hosszadalmas és mind a mai napig eredménytelen keresése. Ennek minden kisebb-nagyobb lépését lejegyeztük, egy vastag mappa van már tele a levelekkel, feljegyzésekkel, másolatokkal. Nagy vonalakban csak a főbb állomásokról essék most szó!

Vargáné dr. Szathmári Ibolya múzeumigazgatótól megtudjuk, hogy a kép sohasem volt a Déri Múzeum tulajdonában, azt – ha mi 1953 után ott láttuk – csak időszakos kiállítás keretében mutathatták be. Ezt megerősíti néhány nappal később telefonon is, hozzátéve, hogy abból az időből nekik nincs írásos dokumentumuk. Esetleg a Hajdú Bihar Megyei Levéltárban van valami, bár akkor még nem volt a kiállításokról pontos nyilvántartás. A nyilvántartás pontatlanságára későbbi keresésünkkor dr. Bodó Sándor, a Budapesti Történeti Múzeum igazgatója is felhívta a figyelmünket.

A keresésben való továbblépéshez meg kellett tudnunk, hogy ki festette Báthory Erzsébetet. A festő neve elfelejtődött az ötven év alatt. A mű volt nekünk a fontos, az alkotót méltánytalanul mellőztük. Bevalljuk, hiba volt. Azóta pótoltuk mulasztásunkat. A témát keresve a világhálón két nevet találunk: *Csók Istvánét* és *Madarász Viktorét*. Utóbbiról a Wikipédia-lexikon (a Pallas Nagy Lexikon alapján) a következőket írja: „*Már a Bujdosó álmán (1856) észre lehetett venni, hogy eszmei tartalomra törekszik, Zách Klárája s Báthory Erzsébetje pedig annyi közvetlenséggel és erővel ábrázolták a kiszemelt mozzanatot, hogy bennük a történelem egy élő darabját látjuk magunk előtt, s az ábrázolt alakokkal együtt a kor szelleme is föltámadt. Különösen nagy hatása van a Báthory Erzsébet című képnek.*” Csók István nem lehet a festő, mert megtudjuk, hogy ez a képe 1944-ben Székesfehérvárott elveszett, másrészt látunk vázlatokat Báthory Erzsébet fejről: nem ezt a képet keressük. A sors ironiája, hogy erről a képről találunk egy reprodukciót Csejten, Csók István dedikálásával 1909-ből, legutóbbi ott-jártunkkor 2007. augusztus 8-án, de erről majd később.

Utunk a Nemzeti Galériába vezet. Nézzük a Madarász-képeket. Meg is találjuk a legjelentősebbeket, Báthory Erzsébet nincs közöttük. A Galériában dr. Bakó Zsuzsanna készsége-

Madarász Viktor önarcképe

gesen segít. Sok hiábavaló keresés után a főosztályvezető asszony megtalálta a Radocsay Dénes által írott Madarász-monográfia oeuvre-katalógusában a 75. oldalon a képet a 19-es számon: *Báthory Erzsébet* 260 x 340 cm. 18 MV 60. Párizs. Radocsay jelzi, hogy magántulajdonban van a kép, majd a 26. oldalon azt írja: „Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat első kiállításán gróf Andrássy Gyula vette meg.” Ernst Lajos Magyar történeti festészet című, 1910-ben megjelent munkájában felsorolja a képek között, és tulajdonosként Gr. Andrássy Tivadart jelöli meg. 1904-ben volt egy Madarász-kiállítás a Nemzeti Szalonban. A kiállítás katalógusában a képek között nem szerepel a keresett festmény, de a szövegben a 7. oldalon Ernst Lajos

panaszosan írja, hogy a képet nem tudták elkérni, mert Andrássy nem adta oda, mivel a tőketerebesi kastélyukban be van építve. Újabb levelet írunk a Déri Múzeumba. Hátha a kép festője, mérete stb. alapján találnak valami nyomot. Sajnos, csak a korábbiakat tudják megismételni: az 1953 és 1956 közötti évekről nincs semmiféle írásos anyaguk.

Közben lelkes segítőtőre találunk egykori borsói sorstársunk, Kováts Dániel személyében. Ő Kassa környékéről származik, tudja, hogy a tőketerebesi kastély évtizedekig kórház volt, aligha lehet ott a kép. Azt pedig mi is tudjuk – 35 évi egritartózkodásunk idején tett gyakori látogatásainkból kifolyólag –, hogy az Andrássyak tulajdonában volt másik két kastélyban, Betlérén és Krasznahorkán nincs a festmény. November 14-én kétszemélyes „munkaértekezletet” tartunk a feleségemmel. Mit tudunk eddig? A képet Madarász Viktor festette, nagyméretű: 2.60 x 3.40 m. 1904-ben Tőketerebesen volt az Andrássyak tulajdonában. Mi Debrecenben láttuk 1953 és 56 között, majd egy reprodukciót a képről 1980-ban Csejtén. Ma a képnek nyoma sincs sehol. Báthory Erzsébet „rejtőzködik” Megszületik a döntés: másnap indulás Csejtére. Csejte 250 km, kényelmesen négy óra. Délre a Múzeumnál leparkolunk. A bejáratnál tábla fogad: a Múzeum november 1-jétől április 30-ig a téli időszakban zárva.

Mi következik ezután? December 4-én drótpostán levelet kapok volt miskolci gimnazista osztálytársamtól, hogy egy román (!) honlapon van egy Báthory-kép. Természetesen azonnal megnézem. Kiderül, hogy a festmény a keszthelyi múzeumban van. Telefon Keszthelyre. Ott nincs Báthory festmény, de utánanéznek. Félóra múlva újra telefon: amit a román honlap festménynek mond, az a keszthelyi panoptikumban – a helyiek szerint a kínzómuzeumban – elhelyezett viaszfigura. Azért a vérben fürdő Báthory Erzsébetet március elején megnézzük Keszthelyen. Csak annyit tudunk meg, hogy a szadizmust helyesebb lett volna bátorizmusnak nevezni, de Sade francia márká a közelébe sem léphet Báthory Erzsébetnek.

Báthory Erzsébet arcképe

December végén Nádudvaron jártunk feleségem debreceni gimnáziumi osztálytársánál. Természetesen szóba kerül Báthory Erzsébet. A festményre nem emlékszik, de meglepetésünkre egy könyvecskét vesz elő. Szerzője: Péter Katalin, a címe: A csejtei várúrnő: Báthory Erzsébet. De hiszen Péter Kati iskolatársunk volt, mondják, a párhuzamos osztályba járt, egyszerre érettségiztünk. Január 2-án már megy is a levél Péter Katalinnak, aki az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója. Megírjuk neki, hogy szinte megszállottan keressük a képet, hiszen fiatalságunk egyik meghatározó élménye volt. Kati szinte postafordultával válaszolt január 5-én, hogy a kép hollétéről fogalma sincs. Közben elolvassuk a könyvet. Sok benne ugyan az illusztráció, de a mi képünk nem szerepel. Egy nagyméretű olajfestmény van a címlapon, melyről az alábbiakat olvashatjuk: „Még Báthory Erzsébet életében készült, és jóllehet az ismeretlen festő nem alkotott remekművet, a modell sok egyéni vonásával ismertet meg”. Ezután a szerző majd két oldalon, a kép alapján egyfajta jellemrajzot alkot a várúrnőről. Ez érdekes lehet, aki a történetet kutatja, de nekünk nem az eredeti történet a fontos, hanem annak alapján a művész ecsettel alkotott remekműve. Eredmény tehát még nincs, keresni kell tovább. A képről azonban meg kell jegyeznünk, hogy az szinte minden Báthory Erzsébetről szóló cikkben, tanulmányban szerepel. Nekem is elküldték ismerőseim már többször.

Január 16-án Kováts Dániel levélben értesít, hogy egyik barátja ajánlja Katonáné Madarász Adelin 1953-ban, 82 évesen apjáról írt emlékiratainak az átnézését. Ő ugyan már 1962-ben meghalt, de az emlékiratok az MTA képzőművészeti adattárában a budai Úri utcában vannak, jelzése MDK-6-I-10/2477.7. Néhány napon belül látogatást teszünk az Adattárban, elolvassuk az emlékiratot. Nagyon érdekes: egy lány visszaemlékezése a művész édesapára. Figyelemre méltó olvasmány, de a festményről nincs szó benne. Ugyanott az emeleten, egy másik teremben az MTA és az ELTE Egyetemes Művészettörténeti Kutatóhelyén Barki Gergely művészettörténész siet a segítségünkre. Két hatalmas kartondobozt mutat, Madarász Viktorról szóló dokumentumokkal. Szűkre szabott időnkben csak éppen átfutunk az anyagon. Első megállapításunk: ide vissza kell jönni, talán a részletesebb és alaposabb kutatás hoz valami eredményt. Eredmény azonban már most is van, és nem is akármilyen! Van egy kivágott rész Radocsay Dénes: Madarász Viktor 1830-1917 című munkájából. Az idézett mű 23-24 oldalán találjuk az alábbiakat:

„A következő év (1862) egyetlen alkotása a Báthory Erzsébet. Madarász e romantikus, beteges életből az utolsó, megnyugtató mozzanatot választja, bűnbánó várúrnőt ábrázol. Az elkövetett bűnök a művész szemében a betegség jelzői, s e tény alkalmat nyújt arra, hogy a gyötrődő Erzsébetet minden emlékével és kétkedésével jellemezze. Szana Tamásra különösen mély hatása volt a Báthory Erzsébet c. kép-

Csók István: Báthory Erzsébet

nek, mely abban a pillanatban vezeti élénk a szomorú nevezetességű nőt, midőn lelkifurdalásoktól gyötörve a vallás szavaiban keres vigasztalást. A félresiklott élet tragédiájáról számol be a festmény, mert már hiába olvas fel a bibliából szent részleteket az előtte lévő barát, Báthory Erzsébet tekintete a messzi távoli kutatja, utolsó áldozata áll szeme előtt fehér ruhában, behunyt szemmel, némán kérve tőle számon az életét. És mindez a tartalmi jelentés csak fokozza a kép drámai hatását, mely kidolgozásban és technikájában is Bonnat-val, vagy Robert Fleunryvel veszi fel a versenyt."

A leírás minket is meglepett: a már-már elhomályosult emlékek felfrissülnek, élénk a kép az áldozatról és a barátról, de nem emlékszünk, hogy akkor felfedeztük volna a lelkifurdalást. Ám ez csak egy leírás, nem a kép. Hogyan tovább? Ugyanott olvastuk a Magyar Hírlap 2001. november 8-i számából, hogy a Kispesti Vigadó Galériában kiállítás nyílt Madarász Viktor műveiből. Telefonérdeklődésünkre a Galéria igazgatója, Siklós Zsuzsa asszony elmondja, hogy ők a Rákospalotai Múzeum anyagát mutatták akkor be. Bár – mint azt már korábban tudtuk – Rákospalotán nincs Báthory Erzsébet, de hátha van valami, ami utal a képre. Újabb telefon oda, s elmondják érdeklődésünkre, hogy az anyagot most nem lehet megtekinteni, a raktárban tartják, de hamarosan kiállítás nyílik a Budapesti Történeti Múzeumban a hagyatékából. A kiállítás megnyitásán természetesen ott vagyunk, és régi személyes ismerősünkkel, dr. Bodó Sándor múzeumigazgatóval, Mojzes Ildikóval, a Rákospalotai Múzeum vezetőjével, dr. Matits Ferenc művészettörténésszel és Madarász Viktor dédunokájával folytatunk eszmecserét a festményről. A dédunoka szívélyesen felajánlja kérésünkre segítségét, de most sem járunk sikerrel. A képnek nincs nyoma. Mozgósítjuk ismerőseinket az egri és nyíregyházi főiskolán. Eredmény: senki nem tud a képről. Levelet írok április 22-én a Kieszbach Galériának, mert az Interneten Báthory Erzsébet neve mellett fel van tüntetve a Galéria. És ott találunk egy fejet is Csók István művéből. Hát-ha tudnak valamit a Madarász-képről. Bár levelemet elolvasták, választ sajnos nem kaptam.

A keresésben hosszabb- rövidebb szünetek következnek. Valóban, a kerti tavaszi munkák, a családi események, az érettségi találkozók, egy-egy vidéki látogatás, no meg az egészségi állapotunk mintha el-elvonná figyelmünket a képről. Ez azonban csak látszólagos, időrendi csúszások előfordulnak ugyan, de elszántságunk töretlen. Kikeressük a Madarász Viktorról szóló szakirodalmat az Interneten. A könyvek azonban a budafoki könyvtárban nem találhatók, vagy a Széchényibe, vagy a Szabó Ervin Könyvtárba kell menni.

Június 14-én Matits Ferenc küld egy meghívót, amely a balassagyarmati Palóc Múzeumba szól, ahol 2007. június 15.-én nyitják meg a Madarász Viktor halálának 90. évfordulója alkalmából rendezett kiállítás. Az emlékkiállításon – tudjuk meg a meghívó másik oldaláról – a Rákospalotai Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria anyagát mutatják be. Azt tudjuk, hogy sajnos sem itt, sem ott nincs a képre utaló nyom. Mindenesetre megköszönjük a meghívót Matits Ferencnek, megígérve, hogy igyekszünk ellátogatni hozzájuk.

Keresünk egy időpontot, amikor újra mehetünk Csejterre, kiválasztjuk június 24-ét. Ez vasárnap, valószínűleg szép idő lesz, bizonyára sok a kiránduló a várhoz és a múzeumhoz. Azért

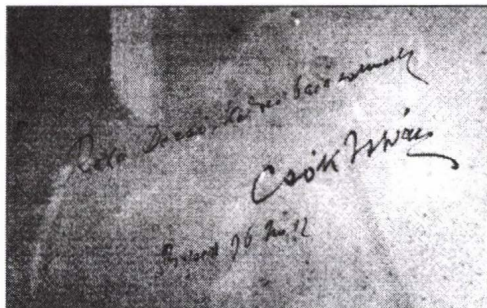
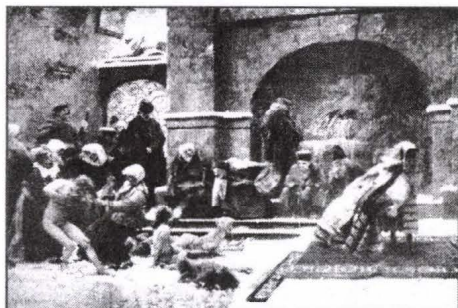
egy gyors ellenőrzés a csejtei szlovák honlapon: a nyitva tartás nem változott, hétfő kivételével 9,30-tól 16,30-ig nyitva. Útközben elhatározzuk, akármi lesz is az eredmény, jó kedélyünket semmi sem tudja elrontani. Délre ott is vagyunk a Múzeumnál. Gyanús, hogy a park kapuja zárva. Amikor odaértünk, látjuk az új rendet. A múzeum vasárnap (!) is zárva. Csak a pénztár-cánk bánja a hiábavaló utat: mindez matricával együtt minimum tízezer forint.

Közben már előbb átgondoltuk, hogy mi az, amit ebben az embert próbáló hőségben itthonról is tenni tudunk. Rádöbbenünk, hogy még nem kerestük meg a debreceni levéltárat. Nem is tudjuk, miért nem tettük ezt meg már régen. A legelső út is ez lehetett volna már a tavalyi múzeumi keresés után, hisz ott azt mondták, a régi iratok a levéltárban vannak. Elmegy az érdeklődő e-mail a Hajdú Bihar Megyei Levéltárnak június 16-án. Szép levelet kapunk válaszként a Levéltártól július 11-én dr. Radics Kálmán igazgató aláírásával (ügyintéző Tóth Ágnes). Ebből kitűnik, hogy a Déri Múzeum iratanyaga szerint „1954-ben, Budapest után Debrecenben is sor került egy csehszlovákiai képzőművészeti kiállítás megrendezésére. Mintegy 150 db festményt és grafikát lehetett akkor egy hónapon keresztül a múzeumban megtekinteni. A kiállítás 1954. augusztus 25-én zárt be Debrecenben. Sajnos a kiállított képek listája nincs meg, de esetleg további információkat beszerezhet a Magyar Országos Levéltárban. A kiállítást ugyanis a Kultúrkapcsolatok Intézete szervezte. A debreceni Déri Múzeummal a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya levelezett ebben az ügyben. A levelezés 8630-3115/1954 minisztériumi iktatószám alatt folyt. A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy a festmény eredetije Szlovákiában található valamelyik múzeum gyűjteményében.”

A levél tartalmáról először dr. Bakó Zsuzsát tájékoztatjuk. Mit lehet tudni erről a kiállításról? Jön is a válasz hamarosan (július 23.) a főosztályvezető asszonytól: „csak a Szépművészeti Múzeum lehetett a kölcsönző, mert a Magyar Nemzeti Galéria 1957-ben alakult meg... esetleg őket meg lehet kérdezni, hátha van egy lista az aktához csatolva abból, amit a Kultint rendezett...” Közben július 17-én megkerestük a Magyar Országos Levéltárat is. A Levéltár készségesen válaszolt, augusztus 3-án írta dr. Kisasszony Éva főosztályvezető:

„tájékoztatom, hogy Madarász Viktor: Báthory Erzsébet című festményének 1954-es magyarországi kiállítására vonatkozóan csak kevés adatot sikerült fellelnünk. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár által megadott, a korabeli Népművelési Minisztérium 8630-3115/1954. számú ügyirata nem a debreceni kiállításról, hanem az Eötvös Gimnáziumban akkoriban rendezendő iskolatörténeti kiállításról szól. Az adott év kiállítási ügyeivel foglalkozó többi iratának átnézésével sem sikerült a festmény eredetijének származási, illetve fellelhetőségi helyét meghatározni. Az egyéb iratokból a fent nevezett kiállításról csak annyit lehetett megtudni, hogy azt a korabeli Kultúrkapcsolatok Intézete szervezte 1954 nyarán, és a budapesti bemutató után került Debrecenbe. A kiállítás körülbelül 150 festményből, grafikából stb. állt, azonban ezekről tárgyi jegyzék nem áll rendelkezésünkre. A Kultúrkapcsolatok Intézetének iratanyaga is csak 1958-tól található meg Levéltárunkban. Talán hasznos információt jelent az az előke-rült adat, hogy az adott évben Oelmacher Anna tollából készült egy 'Madarász Viktor' című ismertető.”

Újra összedugjuk a fejünket és négyen: nejem, menyem, fiam meg én felmegyünk Csejtére. Fiam is, menyem is jártak már Csejtén velünk együtt, valamikor a 80-as évek végén, de olyan szép a vár, érdekes a múzeum, kirándulnak velünk. A tervezett időpont: augusztus 8. Most már azonban nem akarunk a bizonytalanra támaszkodni. Kováts Dániel magyar és angol nyelven érdeklődik a Trencséni Múzeumnál mint főhatóságnál. Jön is a válasz, hogy augusztus 8-án nyitva van a csejtei múzeum, így hát elindulunk. A múzeum valóban nyitva, sok

Csók István képe és kézírása (1895)

az érdeklődő. A pénztárnál kapunk egy A/4-es papírra írt angol és német nyelvű ismertetőt. Magyar nincs. A pénztáros-múzeumvezető csak az oroszot érti meg, így megtudjuk tőle, hogy most nincs olyan kiadványuk, amelyiken a Madarász-kép lenne. Járkálunk a múzeumban, megtaláljuk a Báthory Erzsébetnek szentelt szobát. Az egyik tárlóban sok magyar, szlovák, angol és német nyelvű könyv található a „véres várúrnőről”. Lapozni bennük nem lehet. És ott van a falon a korábban már bemutatott egykorú festmény. Egy másik tárlóban néhány olyan fémesszköz, amelyeket a lányok kínzásánál használhattak. Szlovák nyelvű leírás a történetről. A menyem fordítja a pénztárnál kapott német anyagot, megtudjuk, hogy a bírósági tárgyaláson Báthory Erzsébet sajátkezű kézírásával 651 áldozatának a neve szerepel.

A Madarász-képnek nincs nyoma. Van viszont a falon egy fénykép, amelyet Münchenben készítettek Csók István Báthory-képéről. A fényképet rákasírozták egy lapra, amelyen Csók István dedikálja a reprodukciót egy barátjának. A fénykép azért is érdekes, mert – mint tudjuk – a festmény a háború alatt megsemmisült, és a papíron jól látható Csók István kézírása: „Rexa Dezső kedves barátomnak. Csók István Bpest. 96. jún [?] 12.” A kirándulás szép volt, s azzal az eredménnyel járt, hogy megbizonyosodtunk, ott most nincs olyan kiadvány, amelyiken látható lenne a keresett festmény.

Két irányba mehetünk tovább: a Szépművészeti Múzeumba, illetve az Eötvös Gimnáziumban 1954-ben rendezett kiállítás nyomában, melyet aztán Debrecenbe vittek bemutatni. Az előbbitől választlevelet várunk, az utóbbiba a tanévkezdés után érdeklődő levelet küldünk. Úgy látszik, várni kell. Nyugtalanít viszont az a tény, hogy 1920 óta bármerre is keresgélünk, még egy reprodukciót sem találtunk a képről. A véletlen – bár egyik barátunk szerint véletlenek nincsenek – talán valamit segít majd. Könyvet kerestünk a Szabó Ervin Könyvtárban augusztus 7-én. Amíg várakozunk, az olvasóteremben lapozgatjuk a lexikonokat. Természetesen szóba kerül Báthory Erzsébet. Felküldenek a Budapest-terembe. A segítő-kész könyvtáros keresgél az Interneten, majd már nyomtatja is a következő adatokat: „Postatakarékpénztár aukciói 1926-1947. A Magyar Királyi Postatakarékpénztár aukciós anyaga 1926-1947, több mint 60.000 festmény adataival. Év: 1928. Aukció: 001. Tétel: 65. Szerző: Madarász Viktor 1830-1917. Cím, Méret, Anyag, Technika, Jelzés, Ár: A bűnbánó Báthory Erzsébet 260 x 350 cm, vászon, olaj, l.j., 3.000”.

Végre, valami konkrétum a képről! A „bűnbánó” jelzővel most találkozunk először. A korábban idézett művekben csak a *Báthory Erzsébet* cím szerepel. Vajon a művész már ere-

detileg ezt a nevet adta a képnek? Lehetséges. Erre utal Radocsay már korábban is idézett leírása a képről, ahol szerepel ugyan egyszer a „bűnbánó” szó, de nem a képre vonatkozóan. Ugyanakkor ott áll a következő mondat: *„különösen mély hatása volt a Báthory Erzsébet c. képnek, mely abban a pillanatban vezeti eléink a szomorú nevezetességű nőt, midőn lelkifurdalásuktól gyötörve a vallás szavaiban keres vigasztalást”,* ami a bűntudatra utal.

Az árverésről szóló anyag a Kieselbach Galéria és Aukciósház honlapján található. A szabadságok elmúltával szeptember 20-án telefonon megkerestem az Eötvös Gimnáziumot. Érdeklődésemre Mos László tanár úrtól megtudtam, hogy valóban 1954-ben volt a gimnázium 100 éves, és ebből az alkalomból rendeztek egy kiállítást. A kiállítás anyagának nyomai ma is fellelhetők, de semmi sem utal arra, hogy egy ilyen nagyméretű kép lett volna az anyagban. Kollégáitól érdeklődve sem talált Báthory Erzsébetre való valamilyen utalást.

Még aznap délután ellátogatunk az Iparművészeti Múzeum Könyvtárába. Itt is segítőkész könyvtárosokkal találkozunk. Örömmel állapítottuk meg, hogy náluk is megtalálhatók a Postatakarékpénztár aukciós anyagai. Ki is keresik az 1927-28-29-es évek köteteit, de nyomát sem találtuk a képnek. (Egy év aukciós anyaga általában 4-5 kötetben jelent meg). Talán más katalógusra hivatkozik a Kieselbach Galéria? A Galériában újra telefonon érdeklődöm. A rövid, de udvarias válaszból megtudom, hogy az aukcióról szóló híreket valamilyen adatbázisról vették, nem az ő anyaguk. A legreménytelibb nyom is zsákutcába vezetett.

Mégsem adjuk fel! Kutathatunk még az Üri utcában az MTA és az ELTE Egyetemes Művészettörténeti Kutatóhelyén. Október 2-án el is megyünk a Kutatóhelyre. Ketten 6 órán keresztül olvassuk a cetliket a lexikontárban. Madarász-kép sok van reprodukcióban ott is, legtöbbször a *Dózsa népe*, de Báthory Erzsébet csak említve van. Azonban 12 tétel mégis biztatónak tűnik. A műveket könyvtárakban kell keresnünk. Beiratkozunk az Országos Széchényi Könyvtárba. Október 5-én itt is órákat töltünk, és nem hiába! Új ismerethez jutunk: 1930. november 23-án két újság is tudósít a Múcsarnokban rendezett gróf Andrássy Gyula hagyatéki kiállításáról. Az Újság azt írja „Az Andrássy-kincsek” című cikkében: a XIX. századból csak kóstolónak jutott néhány kép a kiállításra. Bennünket legjobban Madarász Viktor nagyméretű vászna érdekel, amely a bűnbánó Báthory Erzsébetet ábrázolja. A festmény 1860-ban készült Párizsban és mindmáig ismeretlen volt”. A Pesti Hírlap ugyanaznapi számában Tamás Ernő ír cikket „Az Andrássy műgyűjtemény kiállítása a Múcsarnokban” címmel. Ebből megtudjuk, hogy gróf Andrássy Gyula tőketerebesi kastélyából a műkincsek egy kisebb része a tiszadobi kastélyba került az első világháború után. Most a Múcsarnokba hozták, hogy új gazdát keressenek a Postatakarékpénztár árverésén. A képről ezt írja: „Madarász Viktor nagyméretű Báthory Erzsébet-jét meghatottsággal nézhetjük a hagyatéki kiállításon” Újabb feladat számunkra: meg kell nézni a Postatakarékpénztár 1930-as aukcióinak jegyzékét!

Évkönyvünknel már lapzártá van. Eddig mindig leadtam határidőre dolgozataimat. Most sem lehet másképp. Csak éppen ez a befejezés... Sem kép nincs, sem lelki béke... A keresést folytatjuk. Talán segít az olvasó is!

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

NÉMETH TIBOR

Kazinczy örökösei

Tisztelt Polgármester úr, bíráló bizottsági tagok, felkészítő tanárok, versenyző tanulók, szervezők, rendezők, támogatók!¹

Hosszadalmas a megszólítás, mert jól tudom nagyon sok ember sikeres munkája kell egy ilyen színvonalas országos döntő lebonyolításához. A 34. alkalommal meghirdetett „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny minden résztvevőjét nagy szeretettel köszöntöm. Köszöntöm a társrendezvény szervezőinek – Győr város és a Kazinczy Ferenc Gimnázium közösségének – nevében a verseny valamennyi résztvevőjét.

Nem tudom, mennyire köztudott, hogy az 1600-as évek elejétől Európa legerősebb erődítménye *Győr vára* volt. Ugyan négy évre megintgott – elfoglalta a török, pontosabban feladta a várat a zsoldosok kapitánya –, de ezek után hatalmas fejlesztésekkel erősítették, s lett bevehetetlen védőbástyája a Habsburg birodalomnak, az egész keresztény Európának. Nemzetünk büszkesége volt tehát ez az erődítmény, mely erős falaival hitet és jövőbe szárnyaló bizalmat árasztott, mélyítette a róla hallókban, az arra járókban a nemzeti öntudatot, kiemelve a magyarság fontos szerepét a korabeli kontinensen.

Ugyanebben az időszakban nemzetünk másik nagy büszkesége – ami azonban köztudott – a *hegyaljai bor*, amit az akkor ismert világ minden tájékán szívesen vásároltak. S a jó hegyaljai boron nevelkedő, mindig rebellis, egyenes derekú, igazságot szerető zempléni magyarság közül emelkedett ki a magyar nyelv megújításában,

művelésében, irodalmunk, nemzeti kultúránk megszervezésében a máig utolérhetetlen géniusz, Kazinczy, majd a lánglelkű politikus-forradalmár, Kossuth. Ők ketten ismerték egymást, többször is találkoztak különböző estélyeken, követutasítási tanácskozásokon, például itt, a Megyeházán is. Kazinczy éles szemét mutatja az 1831-ben Kossuthról mondott véleménye, hogy „akár világfordító is lehet ez a törekvő fiatalember.” S ez a megállapítása ugyanúgy igazolódott a későbbiekben, mint az a sok más gondolat, melyet a magyar nyelv és irodalom egységesítéséért folytatott küzdelmekben, szellemi harcokban képviselt. Az sem véletlen, hogy maga Kazinczy is az ízzel-csínnaal kimunkált, kicsiszolt, mesteri fokra emelt magyar nyelvet a hegyaljai bor nagyságához, örökkévalóságához méri.

Fáradhatatlansága, elkötelezettsége, magalkuvást nem ismerő szenvedélyes tevékenysége egy ismeretlen zempléni kis települést az ország műveltségének központjává emelt. S az új név, Széphalom – bár földrajzi értelemben csak egy szerény kis magaslatot jelöl – szerepét tekintve a nemzetté alakuló magyarság szellemi kilátója lett, ahonnan Európa messzibb tájaira is el lehetett látni. S csak erről a szellemi magaslatról lehetett meglátni olyan örök értékeket, mint a nemzeti összefogás szükségessége, a közösségi érdeknek az önérdek fölé helyezése, az együttműködésre való készség, a másik ember elfogadása és tisztelete, amiknek hiánya történelmünk során oly sokszor megosztottsághoz vezetett. Jól tudta ezt Kazinczy is, mikor az ortológusok és neológusok – személyeskedő vitáktól sem mentes – szemben álló táborát összebékítette.

¹ Elhangzott az „Édes anyanyelvünk” verseny megnyitó ünnepségén Sátoraljaiúj helyen 2006. október 20-án.

S mit lehetett még látni a széphalmi szellemi magaslatról? Azt, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, sőt, éppen a művelt, polgári Európa megismerésekor döbbsenünk rá saját nemzeti-kulturális értékeinkre, hagyományainkra, s kezdtük tudatosabban is feltárni saját történelmi - nyelvi gyökereinket. Mindezek szükségszerűek a nemzetné válás folyamatában, s ezt is megtanulhatjuk Kazinczy örökségéből.

Ahogy Győr vára kiemelkedő tornyaival, erős bástyaival biztonságot nyújtott korabeli honfitársainknak, úgy jelentett lelki, szellemi, műveltség-beli támaszt a zempléni szellemi magaslat.

Érdekes, hogy az ország e két - jellegében, fejlődésében eltérő - központja egy késői Kazinczy-utód merész elképzelésében találkozott össze. A szintén fáradhatatlan Péchy Blanka 1960-ban tett alapítványt a zempléni szellemi vezér tiszteletére. A Kazinczy-alapítvány mellé felsorakoztak a kornak nyelvművelés iránt elkötelezett nyelvészei, pedagógusai, akik áldozatos munkájukkal mozgalommá szélesítették Péchy Blanka kezdeményezését. Ennek a mozgalomnak vált szerves részévé, két legrégebbi pillérévé a győri szépkiejtési és a sátoraljaújhelyi nyelvhasználati verseny és országos döntőik. Ezek a versenyek több évtizede meghatározóak tanuló ifjaink nyelvi, szellemi, hazafias nevelésében, hiszen kialakítják bennük az igényes, szép és tiszta beszéd, a logikus gondolkodás, a tudatos szerkesztés iránti igényt; vagyis, hogy a „nyelv valóban az legyen, aminek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez”, ahogy a széphalmi mester tanította.

Ezek a találkozások egyben olyan közösségi élményforrások, melyek mélyítik mindannyiunk nemzeti elkötelezettségét, identitástudatát.

Ezért tartozunk hálával nemcsak a kezdeményező Péchy Blanka művésznőnek, aki a pódiumot cserélte föl az egyre terebélyesedő mozgalom irányításának napi teendőivel, hanem a nyelvtudós Deme Lászlónak is, aki a mozgalom tudományos háttérét biztosította. Z. Szabó Lászlónak, akinek köszönhetően elindultak a győri döntők, Kováts Dánielnek a nyelvhasználati verseny kidolgozójának; továbbá az időt és fáradságot nem kí-

mélő bírálóbizottsági tagoknak, akik szakértelmüket a tanároknak, versenyzőknek folyamatosan átadva jobbtették a verseny színvonalát; a felkészítő tanárok népes taborának, akik lankadatlan elkötelezettséggel, egyre mélyülő szakmai tudással készítették fel a mindig tanulni vágyó diákokat. Nagyszerű az is, hogy a rendező városok mindig is sajátjuknak érezték, érzik a versenyeket, jelentősen támogatják azokat. Külön öröm, hogy teszik ezt politikai rendszerektől, hovatartozástól függetlenül, mert az anyanyelv ápolása, védelme közös híd a politikai árkok fölött. Ez is Kazinczy öröksége.

Magam akkor kerültem kapcsolatba a mozgalommal, amikor az újhelyi verseny indult. Elsős gimnazistaként beléphettem Z. Szabó tanár úr irodalmi színkörébe, majd résztvevőként is megismerhettem a verseny légkörét. Tanárként visszakérülve alma materembe bekapcsolódhatam az országos versenyek szervezési munkálataiba, majd immár tizenkettedik éve vehetek részt az újhelyi nyelvhasználati verseny döntőjén is. Szívesen jövök ide, mert mindenkinben barátot találok. Pedagógusként mindig kiemelkedően fontosnak tartottam a jövő generációjának nyelvi fejlesztését, nemzeti öntudatának mélyítését. Diákkoromtól a mai napig a mozgalom számomra is alapvető értékeket közvetít, ezért tartom fontosnak ezeknek az értékeknek a továbbadását.

Amikor Kazinczy saját munkásságát értékelté, biztos volt abban, hogy a folytatáshoz utódokra lel. Így írt erről: *„amit hagyok, úgy hiszem azt, bevíteni fog szíveket, mikor már nem leszek is. Közel az idő, hogy Istenfiak lépnek a pályára, s ragyogtatni fogják a Magyar Nevet, ami nekünk nem jutott és nem juthatott. De miénk a dicsőség, hogy el van készítve útjuk.”*

Úgy gondolom, hogy e mostani verseny is igazolhatja a zempléni mester szavait, hiszen a Kazinczy-örökség ma is lelkesíti az itt megjelenőket; s lehet, hogy köztünk vannak azok az Istenfiak is, akik az ő szellemében tovább ragyogtatják a magyar nevet.

Ez az az örökség, melynek ápolása, művelése, őrzése nemzedékről nemzedékre öröklődő morális kötelességünk. Legyünk hát mi az Istenfiak nemzedéke!

KUPÁN ÁRPÁD

Nagyvárad nevezetességei

Elfogult és érzelmes városismertető városunk vendégeinek

Ha egy megrögzött lokálpatriótát arra kérnek fel, hogy beszéljen városa nevezetességeiről, akkor vészhelyzet alakul ki. Mert egy ilyen személy csupa szépet, jót akar mondani, nem riad vissza a túlzásoktól sem, mindent el akar mondani, nincs tekintettel hallgatósága türelmének, érdeklődésének hatáira sem. Ezt a helyzetet elkerülendő megpróbálok mégis rendszerező és visszafogott lenni, s mondanivalómat a tűréshatáron belüli keretekbe szorítani. Nem szándékom városunk építészeti, szobrászati, városrendészeti jellegzetességeiről, nevezetességeiről beszélni, mivel azt alkalmuk lesz a városban tett sétáik során megismerni. Ehelyett inkább arról beszélek hogyan látták, értékelték, jellemezték Váradot a történelem folyamán az itt lakók vagy ide látogatók, híres és kevésbé nevezetes, avagy ismeretlen személyek, és milyen szerepe volt a városnak népiünk történelmében, kultúrájában, művészetében.

Először megpróbálom felsorolni s megmagyarázni azokat az állandó jelzőket vagy pusztá megállapításokat, amelyek évszázadok során városunk nevéhez kapcsolódtak.

Hunfalvy János a 19. században „*Ősi, féltett és pompás fekvésű város*”-nak nevezte. Ősi, mert már a kő- és bronzkorban is lakott terület volt, hévizeit már a rómaiak is ismerték, sőt talán itt alapították az Ulpinum nevű várost is. A népvándorlás kori régészeti leletek arra utalnak, hogy fontos útvonala és pihenőhelye volt a vándor népeknek. Féltetté azért vált, mert alapítója Szent László király itt lett végső nyugalomra, sírhelye és ereklyéi fontos zarándokhellyé tették, amit féltetni, védeni kellett a későbbi időkben keletkezett számos történelmi értékével együtt. Pompás fekvéséről a költő Dutka Ákos így írt: „*Úgy ült ez a város Erdély nyugati ab-*

lakában, hátával a bihari havasoknak fordulva, mint egy franciásan bájos, könnyelmű, de nem szemtelenül tehetséges, daloló sanzonett, két lázas, remegő karját kinyújtva a Sárret s a Berettyó-völgy zsíros káptalani földjei felé.”

Nézzük pontokba foglalva megnevezéseit!

1. „*Szent László városa*” a legismertebb, a legtöbbet használt s legigazibb jelző, hisz köztudott, hogy ő volt a város alapítója. Először 1080 körül egy prépostságot alapított 24 kanonokkal, majd az 1090-es évek elején a püspökséget is áthelyezte Biharról Váradra. A város első írásos említése „*populum Varadiensen de Bihor*” formában történt, Várad első püspöke a király unokaöccse, Kálmán volt, aki később Könyves Kálmán néven lett magyar király.

2. A későbbi századokban „*a templomok városa*” jelzőt is megkapta Várad, Magyarország legnagyobb vármegyéjének, Biharnak (Biharország) a központja volt, s mint hatalmas püspöki székhely számos szerzetesrend és plébánia létezett benne. Egyes túlzó értékelők mintegy 75 templomról beszélnek, hogy annyi állott benne az Árpád-házi királyok, illetve a központosított magyar királyság virágkorában.

3. „*Az újkor műzsjának fészke*” elnevezést a 15. században kapta. Elsősorban a tudós humanista püspök, Vitéz János idejében (1445-1465) élte igazi fénykorát, amikor olasz és német művészek, tudósok alkottak, építettek itt s „*görög és latin klasszikusok szelleme szállt Várad fölé*”. A püspöki könyvtár a későbbi Corvina előhírnöke volt. A tudós püspök unokaöccse, a nagy humanista költőnk így írt a Búcsú Váradtól című versében:

*Isten veled, te régi-régi könyvtár,
hol annyi híres írótt ismertem meg,*

*itt székel Főbusz is, mert helyét
elhagyta rég, s a műzsák sem sietnek
Kasztíliaába, hús erdőbe vissza,
fel hát az útra, társaim, siessünk.*

4. A „*Boldog Várad*”, *civitas felix* elnevezés szintén a reneszánszkor hatalmas fellendülésre utal. Ezt a jelzőt a dubniczi krónikában, az 1480 körül Váradon lejegyzett fontos, történelmi forrásértékű kódexben használták.

5. „*Magyarország Kulcsa*” a 15. század elején lett Várad, amikor megkezdődtek a törökök támadásai, melyek nemcsak Magyarországot, de a nyugati államokat is fenyegették, s Várad vára volt a legfontosabb akadály előrenyomulásuk megállítására.

6. „*A nemzeti királyok fővárosa*” címet, rangot a 16. században kapta, amikor Magyarország három részre szakadt, s a megmaradt magyar résznek Zápolya János, majd Izabella királynő és János Zsigmond uralkodása alatt valóban fővárosa volt Várad.

7. „*Erdély végvára, Erdély élető szíve*” az erdélyi fejedelemség virágzása idején, a 17. század első kétharmadában volt, amikor a váradi vár harmadik átépítése után elnyerte azt a formát, melynek maradványait ma láthatjuk, s melynek megőrzése, pusztulásának megállítása sürgető feladat kellene legyen.

8. A „*gőgös város*” jelzőt egy jóval későbbi korban, a 19. század elején kapta Várad Csokonai Vitéz Mihálytól, aki a gazdag arisztokrata Rhédey Lajos meghívására érkezett városunkba, s nem érezte igazán jól magát a debreceni civis élethez szokott költő az arisztokratikus környezetben, sőt, amint közismert korai halálát is az itteni szereplése során bekövetkezett megbetegedése okozta.

9. „*A magyar Birmingham*” nevet nem kisebb személyiség, mint Kossuth Lajos adta városunknak, elismerésként azért az áldozatos munkáért, amelyet az itt lakók a szabadságharc folytatásához szükséges hadieszközök gyártásában kifejtettek. Valóban, Várad a forradalom hadieszköz és felszerelés gyártó központja volt 1849 első felében.

10. „*A Pece-parti Párizs*” a félig komoly és félig gúnyos jelző a 19. század végén, a 20. század elején született meg. Ekkor a gazdasági fellendülés következtében kialakult nagypolgári réteg pompás, fényűző palotáival, fényes szállodáival, vendéglőivel, kávéházaival, színházával és mozi terme-

ivel igazi nagyvárosi, világvárosi hangulatot igyekezett teremteni.

11. „*A fekete Nagyvárad*” jelzőt Ady Endre adta a város feletti uralmát mindenáron fenntartani akaró katolikus klérus ellen írt publicisztikájában, találon jellemmezve a korabeli helyi állapotokat.

12. „*A vér városa*” elnevezés szintén nagy költőnktől, Adytól származik, ez viszont nem publicisztikai, prózai megfogalmazás, hanem sokat sejtető költői kép. Robotos Imre egykori váradi író *A vér városa, Nagyvárad* címmel írta meg visszaemlékezéseit. (Debrecen, 1992.)

13. „*Város, kinek nem látni mását*” jelzőt Juhász Gyula fogalmazta meg *Várad* című versében, utalva a város lendületes fejlődésére, különleges atmoszférájára a 20. század első évtizedeiben. Egyébként Fleisz János ezt a címet adta a dualizmus korabeli Nagyváradról szóló monografikus kötetének.

14. „*Várad, kicsi magyar élet*”: Juhász Gyula versének címe, mellyel a költő városunknak a magyarság sorsának alakulásában játszott szerepére utal.

15. „*A Holnap városa*” címmel Dutka Ákos írt regényes korrajzot a 20. század eleji Váradról, az új, modern magyar irodalom szülővárosáról.

16. Ugyancsak Dutka Ákostól származik „*a kétkeltű város*” megfogalmazás, mely városunk lakóinak két egymással szemben álló világszemléleti megosztottságát fejezte ki.

17. Hasonló jelzőt választott Tabéry Géza, aki „*A kétarcú város*” címmel írt átfogó tanulmányt Várad történelméről, bemutatva annak kettősségét; a hagyományokhoz való ragaszkodást és az újra, megújulásra, haladásra irányuló törekvést.

18. Somlyó Zoltán *Várad, villanyváros* című versében így ír: „Ó város: villanyváros! Szívemnek villanya / Ó Nagyvárad, királyi és dús álomtanya”. Napjainkban a budapesti Norán könyvkiadó e cím alatt számos váradi vonatkozású könyvet jelentetett meg.

19. Igen találó költői kép a Szabó Zoltán által használt jelzős szerkezet: *Nagyvárad, költők kedvese*.

20. Városunk történetének egy szomorú szakaszáról, a két világháború közötti években bekövetkezett hanyatlásáról írt szociográfiai tanulmányt Adorján Péter *A halott város* címmel. Ő

már 1927-ben a váradi Újságíró Klubban tartott előadásában Váradról ezt mondta: „*Várad, Ady véres és aranyos városa, Roda Roda szerint a legszebb nők városa, Várad a Holnap városa, ma már bizony csak a tegnapi városa*”. Ezt az állítását bizonyította be az alapos szociográfiai felmérések alapján megírt kötetében.

21. Szintén szomorú, sőt tragikus kicsengésű „*A tegnapi városa*” jelzős szerkezet, mely a zsidó holocaust nagyváradi áldozatainak emléket állító, Tel Avivban 1981-ben kiadott kötet címe.

Végül, már csak a két utolsó meghatározás keltett lehangoltság oldására álljon itt egy olyan jelző, amelyben bizonyára van némi túlzás, de a hozzám hasonló lokálpatrióták szívét melengeti. Bíró Béla, az ismert erdélyi filozófus, politológus, író „*Várad, a világ közepe*” címen írt előszót Szabadkőművesek Nagyváradon című könyvéhez. Ez a meghatározás akár összegzése is lehet a felsorolt 21 meghatározásnak, s tudjuk, hogy a 21 a kártyában nyerőszám, miért ne lenne az városunk esetében is.

Ha megfordítjuk a jelzős szerkezetet, s a jelzett szót jelzőként alkalmazzuk, akkor is találunk néhány olyan szókapcsolatot, amely városunk nevezetességeire utal. Tekintettel a hallgatóság tűrés-határára, ezekből nem sorolok fel huszonegyet, csupán mutatóban egynehányat.

1. A *Várad Regestrum*-ról szólunk először, mely a váradi székeskáptalan első ismert jegyzőkönyve, benne 389 per, illetve tüzespróba lajstroma. Ez az 1208-1235 között keletkezett okiratgyűjtemény rendkívül érdekes és fontos történelmi forrás arról az időszakról. Hasonló érték a váradi püspökség tizedjegyzéke, az első fennmaradt tizedjegyzék 1291-1294-ből.

2. *Várad béke* elnevezés alatt két ilyen eseményt megörökítő okirat ismeretes. 1444. augusztus 15-én Váradon I. Ulászló ratifikálta a Muradin szultánnal kötött békét, s Hunyadi János esküt tesz rá, utána a király mégis felrúgta a békét, a várnai csatában vereséget szenved és meghal. Ezután lett Hunyadi Magyarország kormányzója. 1538. február 24-én I. Ferdinánd és Szapolyai János kötött békét Váradon, felosztva egymás között Magyarországot megmaradt részét. (Ezt a békét sem tartották be.)

A váradi premontrei gimnázium előtt

3. *Várad országgyűlés* két alkalommal volt: 1291-ben III. András, 1444-ben Zsigmond hívta össze városunkba a megyék képviselőit.

4. *Várad táblák* vagy *várad meridián* (*Tabulas Varadiensis*) Georg Penerbach osztrák csillagász műve, aki az 1400-as évek közepén Vitéz János püspök udvarában élt és dolgozott. A Körös partján csillagvizsgálót létesített, s a Föld északi és délkörökre való felosztásán dolgozva Váradon vezette át a 0 (kezdő) délkört, s kétszáz éven keresztül ez olyan világfogalom volt, mint manapság Greenwich. A csillagász itt számolta ki a hold és napfogyatkozások időpontjait a *Tabulas Varadiensis*, a váradi táblák alapján.

5. A *Várad zsinat* 1562-ben elfogadta a protestáns hitet, és megválasztotta szuperintendensnek Méliusz Juhász Pétert.

6. A *Várad disputa* 1569 októberében a kálvinizmus és az unitarizmus jövőjét döntötte el.

7. A *Várad Biblia* Szenczi Kertész Ábrahám váradi nyomdájában szedték ki s kezdték nyomtatni Károli Gáspár bibliafordítását 1660-ban, de Várad eleste után Kolozsváron fejezik be a munkát.

A továbbiakban vázlatosan és a teljesség igénye nélkül felsorolunk néhányat városunk történelmi, művészeti, szellemi, kulturális nevezetességeiből, illetve eseményeiből.

1. 1130-1131-ben II. István megtelepítette Várad-hegyfokon Magyarország első premontrei apátságát. A premontreiek a továbbiakban jelentős szerepet játszottak városunk történelmében.

2. 1243-ban Rogerius váradi kanonok a *Car-men Miserabile* című művében leírta a tatárjárás borzalmas pusztításait. Ez a „siralmas ének” fontos történelmi forrása a 13. századi tragédiának.

3. A váradi székesegyházban összesen hét királyt illetve királynét temettek el. Szent Lászlót (1116), II. Istvánt (1131), II. Andrást (1235), ill. feleségét, Fenenna királynőt (1295), Károly Róbert feleségét, Luxenburgi Beatrixt (1319), Mária királynőt, Zsigmond feleségét (1395) Zsigmondot (1437). Ezen kívül Váradon gyilkolták meg Báthory Gábor erdélyi fejedelmet, s itt halt meg a török-tatár csapatokkal Fenesnél vívott ütközetben megsebesült II. Rákóczi György is, de őket nem itt temették el. A székesegyházban temették el viszont I. Basarab havasalföldi vajda lányát, Erzsébetet (1367). A gótikus székesegyház elpusztulásával megsemmisültek a királysírok hatalmas veszteségére városunknak és történelmünknek.

4. Ugyanúgy elpusztultak a székesegyház előtt álló gótikus, kora reneszánsz *királysobrok*, Kolozsvári Márton és György felbecsülhetetlen értékű alkotásai: Szent István, Szent László és Szent Imre egész alakos bronz álló szobrai, melyek 1370 körül készültek. 1390-ben készült el Szent László ércszobra, a középkori Európa első szabadtéri lovas szobra.

5. Jelentős várostörténeti forrás az 1374-ben elkészült *Statutum*, melyben részletes leírás található a székesegyházról, a káptalanról, püspökségről, a káptalan tulajdonában lévő városról és a káptalani iskoláról, az első váradi iskoláról.

6. Szintén fontos kordokumentuma a város történetének a Mátyás király által 1474-ben kibocsátott *szabadalomlevél*, melyben Várad-Olaszi, Vadkert és Velence oppidumok (mezővárosok) szabadságát nyilvánítja ki. Városunk két másik alkotórésze a vár és a tőle nyugatra elterülő Péntekhely továbbra is a váradi püspökség fennhatósága alatt maradt. A király ezzel a szabadalomlevéllel kívánta elősegíteni az 1474. február 7-i véres farsangként ismert török pusztítás következményeinek gyors felszámolását.

7. A 16-17. századi Várad, a már említett nemzeti királyok fővárosa és Erdély végvára címek mellett 1566-ban megkapta a „*fejedelmi civitas*” rangot. Ebben az időben kezdte működését városunk első nyomdája, a Hoffhalteréké. Ekkor épült fel a várban a fejedelmi palota (Bethlen Gábor idejében), létesült a református iskola, mely később kollégium, akadémiai rangú főiskola lett.

8. Az 1660-1692 közötti török megszállás alatti iszlám építkezésnek, dzsámiknak, iskoláknak, fürdőknek csupán írott emlékei maradtak fenn, de így is említésre méltóak.

9. A 18. századi nagy építkezések a barokk jegyében kialakították a város újkori arculatát. Ezek a műemlékek, elsősorban a római katolikus püspöki palota, a katolikus székesegyház, a kanonok-sor épületei, de városunk többi barokk templomai is jelentős és fontos nevezetességei, nagy kulturális értékei városunknak.

10. Ez a század jelentős haladást hozott Váradon az oktatás és a művelődés területén is. 1765-ben az Orsolya-rendi apácák tanító és nevelő intézetet alapítottak lányok számára, így a nőoktatás korai kezdeteivel is dicsekedhetünk városunkban. 1766-ban létrehozták a nemes ifjak nevelőjét, a convictust, majd 1780-ban megnyílt a katolikus akadémia, előbb csak bölcsészkarral, de 1788-tól már jogi kar is létesült. Ez utóbbi egészen 1919-ig Királyi Jogakadémia néven folytatta működését. Utána még 1925-ig volt jogászképzés városunkban, de megváltozott intézményi keretek között. A közoktatás bevezetése is korai dátumhoz kapcsolódik, 1789-ben fogadták el a kötelező oktatásra vonatkozó rendeletet, s így alakultak meg az első népi iskolák városunkban is.

11. Igen nagy múltú a színjátszás is városunkban. 1798-ban tartották itt az első magyar hivatásos színelőadást, 1814-ben alakult meg az első önálló színtársulat, 1858-ban épült meg a 200 férőhelyes nyári színpark, amelyet 1870-ben 600 férőhelyre bővítettek. 1900-ban avarták fel az állandó színház épületét, mely ma is (kopott) díszé városunknak.

12. Befejezésül még két fontos dátumot említünk meg városunk gazdag történelméből. 1850. január 4-én egyesült az úgynevezett négy központi város (városrész): Újváros, Olaszi, Velence és Vár-alja. Hivatalosan ettől a naptól kezdve használták a *Nagyvárad* elnevezést.

1870-ben pedig Nagyvárad törvényhatósági jogú város lett, ezáltal új lehetőségek és távlatok nyíltak meg a gyors fejlődés, a modernizáció, a haladás útján, de ezeknek a megvalósításoknak a fel-sorolása meghaladja írásunk kereteit.

KOMÁROMY SÁNDOR

100 éve született Dsida Jenő

Dsida Jenő az egyetemes magyar költészet egyik kiemelkedő alakja, rövid életútja főként Erdélyhez kapcsolódik. 1907. május 17-én született Szatmárnémetiben és Kolozsváron hunyt el 1938. június 7-én. Mindössze 31 évet élt. Rövid életének mintegy másfél évtizede sokoldalú és maradandó irodalmi alkotással gazdagította a magyar irodalmat. Első versei 17 éves korában jelentek meg Benedek Elek Cimbora című gyermekújságjában.

Életében két verseskötete jelent meg: az első 1928-ban, a *Leselkedő magány*, a második 1933-ban *Nagycsütörtök* címmel. A harmadiknak – az *Angyalok citeráján* – csak a korrektúra példányát láthatta, 1938-ban jelent meg. Útirajzokat, esszéket és elbeszéléseket is írt. Kiváló műfordítónk: francia, latin, német, olasz és román költőktől fordított. Szép fordításokat olvashatunk Vergilius, Horatius, Ovidius, Goethe, Schiller, Puskin, Baudelaire és mások verseiből. Jelentős újságírói, lapszerkesztő munkássága. Dolgozott – egyebek mellett – a Páztortúz c. lapnál, részt vett az Erdélyi Fiatalok lap alapításában, a Keleti Újság szerkesztője, az Erdélyi Szépművés Céh lektora.

Versei őszinte keresztényi szeretetről, vallásszágról tanúskodnak. Szívbetegsége miatt gyakran a félelem, az elmúlás hatja át verseit. Költészete a nyugatos líra hatását jelzi, az expresszionizmus, a szabad vers is hatott rá. Kiváló formaművész. Verseinek képi világa, hangulata leginkább Csokonaival, Kosztolányival, Tóth Árpáddal rokonítható.

Második kötetének címadó versével idézzük meg a költőt, tisztelegünk emléke előtt:

Nagycsütörtök

Nem volt csatlakozás. Hat óra késést jeleztek és a fullatag sötétben hat órát üldögéltem a kocsárdi váróteremben, nagycsütörtökön. Testem törött volt és nehéz a lelkem, mint ki sötétben titkos útnak indult, végzetes földön csillagok szavára, sors elől szököve, mégis szembe sorssal s finom ideggel érzi messziről nyomán lopódzó ellenségeit. Az ablakon túl mozdonyok zörögtek, s sűrű füst, mint roppant denevérszárny, legyintett arcul. Tompa borzalom fogott el, mély állati félelem. Körülnéztem: szerettem volna néhány szót válni jó, meghitt emberekkel, de nyirkos éj volt és hideg sötét volt, Péter aludt, János aludt, Jakab aludt, Máté aludt és mind aludtak... Kővér csöppek indultak homlokomról s végigcsurogtak gyűrött arcomon.

Dsida Jenő a házsongárdi temetőben nyugszik. Síremlékén a maga alkotta négysoros olvasható:

*Megtettem mindent, amit megtehettem,
kinek tartoztam, mindent megfizettem.
Elengedem mindenki tartozását,
felejtse el arcom romló földi hasonmását*

A Kazinczy Ferenc Társaság küldöttsége 2007. május 14-én tisztelegett a száz éve született Dsida Jenő kolozsvári síremlékénél, fényképfelvételünk ott készült.

VÉGSŐNÉ FAZEKAS ARANKA

Rakovszky József emlékezete

*Nem vész el semmi, mely nemes, dicső,
Légyen bár szándék, tett vagy gondolat!
Öljék meg, nyomja stróját nehéz kő,
Felsámad az és diadalt arat!
(Prológus, 1952)*

Rakovszky József író, költő, műfordító, a *Szózat* című hazafias konzervatív, színvonalas irodalmi folyóirat szerkesztője Budapesten született 1920-ban. Kilenc hónapos korától a sátorlajújhelyi nagyszülőkhöz, Ágoston János cipész-mester családjába került. Kisgyermek még, de már ír. A *nyár* című verse tizenkét éves korában jelenik meg a *Zemplén* című megyei újság hasábjain. Dr. Gerőcz Kálmán sárospataki főiskolai tanár és dr. Bogay Kálmán főszerkesztő jóvoltából. Az első versek utat nyitottak a poétai útnak. A megyei lap hosszas cikkben mutatta be a felső-magyarországi olvasóközönségnek. Ezt követte a *Kikelet* címmel kiadott első verseskönyve, amelyet lelkes tanítói, tanárai jelentettek meg összeadott filléreikből nyolcadik elemista korában. A füzet Dani János sárospataki nyomdájában készült. Első epikai művét alig 18 éves korában írja *Parasztgróf* címmel. E történelmi tárgyú regényének nyomtatását a budapesti Fráter György Kiadó segítette. Kossuth korában játszódik le a romantikus történelmi esemény.

Középiskoláit magánúton végzi, számos hazai lap hozza írásait. Dr. Meskó Zoltán államtitkár ajánlására a visszatért Erdélybe, Sepsiszentgyörgyre a *Székelly Nép* című napilaphoz került újságírónak, onnan pedig a marosvásárhelyi *Székelly Szóhoz*. Tanári diplomát a budapesti egyetemen szerez.

1947-ben politikai magatartásáért egy évi börtönre ítéli a népbíróság Olti-tanácsa, amit az Andrássy út 60-ban meg a Markó utcai fegyházban töltött le. Itt írta *Magyar utakon* című költeményét, amelyből néhány sort idézünk:

*Kálváriákat járó nép vagyunk,
tépett dobmányi, elhagyott fiak,
akik csak egyre ballagunk tovább
a megszaggatott lobogók alatt.*

*Nem a múlt hunyó fényében élünk,
de épülünk a szenvedéseken.
A romok között küzdve remélünk,
hogy feldúlt fészkeink újra szép legyen.*

Nehezen tudja elfogadni a keményedő osztályharcos diktatúrát. Elkecseregetten írja *Hontalanul* című versében:

*Hazában hontalanul élni,
Törvénytelen törvénytől félni
Keserű átok, keserű átok!*

*Ósi rend ellen nem vétettem,
Mégis az útfélre tetettem,
S ott üznek engem, s ott üznek engem*

Sztálin halála után, 1953-ban felcsillan a remény a politikai enyhülésre, ekkor írta Riadó című hosszabb költeményét, amely így kezdődik:

*Meghalt a zsarnok, átkok atyjá,
zord árnya leng a Kreml falán.
Nincsen, ki szánja, vagy siratja,
Reménykedik már kis Hazám!
A börtönök bőségszája zörren,
a rozsdá ezte mindannyiát.
Kiadl a rab a pincemélyben,
s megrázza bizva láncait.*

Politikai tevékenységeiért egy évi bujdosás után ismét kézre kerítették, újra letartóztatták. Az 1956-os forradalmat lelkesen köszöntötte, a bukás után pedig elsiratta (*Dudás József mártírhálálára*):

*Lepergették az életorsód
törvénygyalázó, vad kezek.*

*Oh, nem tudom, van-e koporsód,
s van-e jelölve sírhelyed?*

*Szegény hazám, bús eltiport föld,
megátkozott nép otthona!
Nekünk a szent szabadság fennkölt
sugára nem kél már soha?*

Magatartása miatt hónapokig kellett rejtőznie a hatóságok elől. Négy esztendeig fizikai munkásként dolgozott, s nagyon nehezen tudta elfoglalni helyét a tanári pályán, hol itt, hol ott tanított az országban. Majd megházasodott, felesége Gál Zsuzsa tanárnő. Egy Pest környéki faluban nevelőtanárként tevékenykedett. Esztendőig mellőzés volt a része. A politikai rendőrség állandóan szem előtt tartotta. Lírai verseit, novelláit, kisregényeit alkalmadtán közzéadták, kiadták, de ezek ellenére politikai múltját, magyarságát nem felejtették el, megbélyegzettként kezelték. Számos munkáját csak az asztalfióknak készítette abban reménykedve, hogy egyszer majd csak napvilágot látnak.

Műfordítást is szívesen végzett, különösen a keleti költészet érdekelt, Háfiz költeményeit már Csokonai is szerette volna magyar nyelvre átültetni „Kelet édes énekese” címmel. Rakovszky József Csokonai útját követte, de modernebb eszközökkel. Meg volt győződve arról, hogy bár műve nem a mai felfogás szerinti irányban hú műfordítás, mégis nagyon alkalmas arra, hogy a magyar olvasó fogalmat alkothasson magának Háfizról. És ez egy műfordító részéről tökéletes elismerést érdemlő teljesítmény.

Rakovszky József élete igencsak sok megpróbáltatással volt teli, mégis megrögzött reménykedő, optimista egyéniség. „Meggyőződéseim szerint – vallja a költő –, a pesszimizmus káros, lassan ható mérég, mely előbb-utóbb porba dönti az embert. Tehát legyünk optimisták, hogy meghosszabbodjon földi vándorlásunk, és ez okból olvassunk vidám történeteket, mulatságos eseményeket. Ismerjük meg a mindennapi élet, a múlt és a jelen derűs oldalát is, mert csak az az ember lehet boldog és egészséges, aki szívből tud kacagni, örülni, bármilyen nehéz időket is élünk.” Erre példa a *Mosolyimú-*

zeum című könyve, amely nemzeti múltunkból, történelmi nagyjaink, nevezetes emberek tréfás eseményeit tárja elénk. Külsőjében és belsejében egyaránt édes, de nemcsak édes, hanem igazán gyógyhatású is! Szatirikus hajlamát példázza *Választások idején* című 1990 májusában írt verse:

*Fáj a szívem, hogy e hazában
mennyi sok elv van mostanában!
De más itt a baj, és ez szentség,
hogy sokkal több az elvtelenség!*

Legkedvesebb barátai közé tartozott dr. Hőgye István, a sátoraljaújhelyi levéltár egykori igazgatója, aki több alkalommal fogadta családjá körében Rakovszky Józsefet. Végtelenül szerette Sátoraljaújhelyt; amikor meglátta az újhelyi hegyeket, potyogtak a könnyei. Sok versének lett ihlető alanya a számára hön szeretett város, a történelmi

Zemplén fővárosa. Így írt:

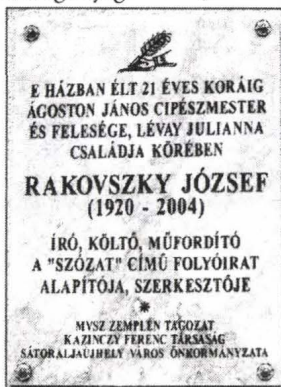
*Köröttem drága, szent hegyek
némán is rám köszöntenek.
Szememben boldog könny ragyog
Itthon vagyok! Itthon vagyok!*

A tragédia, a félelem, az üldözgetés, a megalázás, az öröm, az elismerés, a boldogság párhuzamosan futottak földi életútján. Szünni nem akaró lelkesedéssel dolgozott utolsó percéig. Váratlanul, autóbaleset következtében hunyt el 2004. szeptember 26-án. A pilisi temetőben nyugszik, de fentről biztosan hálás, hogy emlékét városunk 2007. szeptember 26 óta emléktáblával is őrzi.

Hazavágyás című versét Sátoraljaújhely lakosainak ajánlotta, ebből idézünk:

*Még szívbatyumban hordozom
ezernyi emlék-holnimat,
szülőházam, kis városom,
ma ismét Rád gondol fiad!*
*Áll még a ház a szegleten,
örizve gyermekeveim.
Pedig be rég volt... Istenem!
Nagy már a kor, s a ház kicsiny.*

*S az utcavégről intenek
borok királyát érlelő
zempléni híres, szép hegyek:
megannyi büszke drágakő.*

FILEP ANTAL

Berecz József emléke és igazsága

Tisztességteljes Gyülekezet! Kedves Gyászoló Család! Tisztelt Megjelentek! Bénye Város Lakói és Vezetői Közi Jelenlétük!¹

Bocsássák meg, hogy távolból, váratlanul kapott, másra át nem hárítható feladat miatt meghívásuknak csak az írott szó útján tehetek eleget! Tanulmányútról hazatérve váratlanul szólítottak el hivatalos kötelességeim. Amikor közösségük összegyűlt, már úton kell lennem, hogy hétfőn teljesíthessem a távollétemben reám rótt feladatot.

Berecz József emléke elevenen él bennem. Nem tudom elfelejteni első találkozásunkat. Az 1954-1955-ös tanévben, amikor egyetemi tanulmányaimat kezdtem, Kiss Lajosnál a vásárhelyi népeteletet megörökítő kutatónál találkoztunk. Jóska újságíróként kereste fel, mint nyíregyházi, régi ismerőst kívánta riporttal megtisztelni az idős és ünnepezt kutatót, hiszen Kiss Lajos 1912-től a Jóska András Múzeumban dolgozott, majd át is vette az intézmény vezetését. Máig emlékezetes maradt, Jóska sugárzó optimizmusa, empatikus, tapintatos egyénisége. Kiss Lajos is, Pösze lánya és annak férje, Boross Géza, festőművész rendkívüli örömmel, a régi jó ismerősnek, a nagyon megbecsült, bizalmas barátunk kijáró szeretettel fogadták vendégüket.

Utóbb ismét találkozhattunk a Verpeléti úti lakásban Kiss Lajosnál, a dolgozószobájában. Ugyan csatlakozott később hozzánk a Boross házaspár. Jóska már a kállai száműzetésből tett látogatást.

Felfigyeltem a nagy, mondhatni határtalan optimizmusára. Lelkesen beszélt munkájáról, terveiről. Megosztotta a szomorú korszak ellenére szerzett, szabolcsi, nagykállói, bizakodásra, vigasztalódásra alkalmas kínáló élményeit. Szinte meg is irigyeltem töretlen optimizmusát, sugárzó egyéniségének erejét, lelki melegségét. Bámultuk hitét, a nagykállói munkásságba fektetett kifogyhatatlan energiáját.

Távlatosan is erőt adott, ha vannak, akik a félre való állításukat ilyen büszke öntudattal, bizakodással, alkotó munkával végzik, a történelem menete talán jó irányba fordulhat.

Magam mint a Rákóczi Múzeum igazgatója 1961 júliusától szolgáltam Sárospatakon. Na-

gyon megörültem, amikor 1962-től Berecz József kapott kinevezést a Comenius Tanítóképző Főiskola könyvtára vezetői állásába. Méltó módon igyekezett sáfárkodni Erdélyi János és utódai felbecsülhetetlen értékű könyvtári hagyatékával. Régi ismerősként, barátként üdvözölhattuk egymást. Sok dologban önzetlen segítségére nélkülözhetetlen volt számomra. Emberségére, tanácsaira mindig számíthattam! A nagyon nehéz szolgálati feladataim megoldásában tanácsai, konzultációi nélkülözhetetlenek maradtak. Sokat jelentett az, hogy a kortárs magyar társadalomról, az élő magyar irodalomról, a művészetekről rendszeresen eszmét cserélhettünk. Nézeteink mondhatni nagyon közel is állottak egymáshoz, érdeklődésünk kiegészítette egymást. Rendkívül sokat segített abban, hogy a múzeum és a támo-

¹ Elhangzott Erdőbényén, Berecz József kopjafájának avatónapságán 2007. július 1-jén.

gatói köre mind mélyebben megismertethette az ország akkori politikai vezetésével, közvéleményével, hogy Sárospatak és a Hegyalja valamint a Bodroghöz gondjainak a megoldását nem lehet halogatni. Közös vendégünként tartózkodott ismételtén, olykor hosszabban is Zemplénben Fėja Géza. Néha el is ragadta az indulat, amikor Patak és Zemplén elesettségén felháborodott.

Berecz József ezekben az ügyekben csendes, bölcs tanácsokat adott. Tettre bátorított bennünket. Szomorú és felemelő közéleti tapasztalatait egyaránt szívesen megosztotta, beavatott bennünket egyes egyéniségekről alkotott megbízható észleléseibe. Emberismeretében sohasem kellett csalódnunk. Vagy már magamnak is hasonló tapasztalataim voltak, vagy a későbbi történések rendre Berecz József véleményét támasztották alá. Nagyszerűen ismerte a kortársi világ érényeit, hibáit. Tökéletesen hiteles képet alkotott magának a 20. századi magyar társadalomról. Tisztaban volt azzal, mire volna szüksége a magyar népnek, a magyar társadalomnak, miként kellene hazánk, népiünk jövőjén munkálkodni. Nagy érénye volt, hogy európai kitekintéssel szemlélte korunk magyar gondjait. Veres Péter, Illyés Gyula, Szabó Pál világlátása, útkeresése egyesült benne. Beszélgetéseinket mérlegelve az 1989 utáni átalakulás nagy hiánya, hogy a vajdó 20. század legfontosabb tanulságairól feledkeztek meg sokan. A reformkortól, az 1848/49-es nagy időktől nem teljesült ki az igazi nemzetté válás, népiünk nem minden rétegét sikerült a szó igazi értelmében beemelni a nemzetbe. 1918, 1945 lehetőségeit deformálták a történelem kérelhetetlen erői. Pedig nem kevés gondolkodónk – idősebbek, fiatalabbak – tisztaban voltak azzal milyen aktuális teendőink lennének. Berecz József a tisztán látó, tisztán gondolkodók közé tartozott. Igazsága cáfolhatatlan igazság maradt, de mindig megakadályozták őt is és eszmetársait is, hogy korszerű gondolatait cselekvő tettekre válthassa. Becsületére legyen mondván eszméit nem árulta el, amint azt sokan tették, a csalódások, csalatkozások nem törték meg. Adyval szólva a fel, feldobott kő szimbólumához igazodva igyekezett helyt állni. Látszólag kisebbségben ma-

radt, de az igazságot soha nem veszítette el. Talán – Reményik Sándortól véve a kifejezést – azzal jellemezhetjük a legjobban, hogy mindig megpróbálta az „ahogy lehet” cselekvését.

Mai napság igazán hiányzik az olyan egyéniségek munkálkodása, akik a napi valóságot, az élő magyar társadalmat úgy ismernék, mint ahogyan Berecz József és tanítómesterei, példaképei tájékozódni tudtak. Napjaink kudarcai, félsikerei is Berecz Józsefet és eszmetársait igazolják.

Vígán énekeltek Berecz József kortársai ifjonti éveikben „holnapra megforgatjuk a világot.” Amikor a költő, a volt Eötvös kollégista ezt leírta, volt is erre remény, utóbb a valóság csúfosan becsapott bennünket Berecz Józseffel együtt. Nemzedékeinket forgatta meg a világ, hogy majd bele is szédültünk. Helyt állásunkhoz példát Berecz József optimizmusa, bizakodása, nyíltsága, szelíd embersége, kitartása, műveltségismerénye ad erőt. Olyan örökség ez, ami el nem évül, aminek nőttön nő az értéke! Érvényes gimnáziumi éveinek jelszava: „Emberebb embert, magyarabb magyart!” Sem az emberségünkkel, sem a magyarságunkkal nem kell szégyenkezniünk európai testvéreink között, de körelességünk lenne beteljesíteni mindazt, amit elődeink, íróink, gondolkodóink helyesen elképzelték, meg is fogalmaztak, Európához méltó terveket szőttek, de a megvalósulást, megvalósítást ismételtén lehetetlenné tették. Berecz József életpéldája cselekvésre ösztönző eleven erejű! Nyomába kell szegődnünk!

Emléke legyen áldott! Egyéniségének lelkünkben tovább kell munkálkodnia! Tartsuk elevenen a hozzáfűződő élményeinket, példáját adjuk át diákjainknak, a következő nemzedékeknek!

Isten áldása legyen emlékével, a porait befogadó várossal! Családját vigasztalás kísérje! Legyen mindannyiunkban velük együtt mindenkor elég erő, hogy örökségét képviseljük, tanulságul felmutathassuk!

Szerettei és barátai rótták le tiszteletüket Berecz József emléke előtt az *Égerházy László* által faragott kopjafa mellett. A Kazinczy Ferenc Társaság nevében Kováts Dániel emlékezett meg az író, szerkesztő, könyvtáros emberi alakjáról, törekvéseiről, munkásságáról.

ERDEI-SZABÓ ISTVÁN

Fényidő – Cseh Károly két köteterő

Cseh Károly, a tankák, haikuk világának ismerője: ott érzi magát igazán otthon, ahol szinte a semmiből, egy múló érzelemből, eltűnő káprázatból kell kiragadnia a szökevény szavakat, hasonlatokat, hangulatrajzokat. A 2003-ban Egerben, a Gonda Kiadónál megjelent *Bibliás föld* című kötetének ajánlásában Kerék Imre, a költőtárs is a haikuk tömörségére, plaszticitására törekvését emeli ki. Mindamellet a kötetben pontos időrend szerint tárul elének az évszakok megbont-hatatlan váltakozása a *Fehér üzenetek*től *Ádventig*, ugyanígy a *Mennybolt és hajlék* című műfordítás-ciklus is követi ezt a rendet. Ugyanakkor a szerelmes líra gyöngyszemei is megtalálhatók ebben a kötetben, amelynek egyenes folytatása a *Toronyiránt* (Gonda Kiadó, Olvasó Nemzet Alapítvány, Eger, 2006.) című kötet, annál is inkább, mert a szerző vallomásából tudom, hogy egy könyvnek szánta a kettőt, tizenkét év költői termését. A poeta számtalan antológiában és nyelven jelent meg, így többek között német, tatár, csuvas, litván, román, eszperantó és orosz nyelven.

Cs. Varga István irodalomtörténész írja a *Bibliás föld* végén a Pályaképpen: „Külön érdekessége a könyvnek, hogy lépten-nyomon átde-reng rajta valami különös transzcendens fény. Azt is mondhatjuk, a fény árnyalataitól, a sok fénymetaforától elevenül meg és marad mindvégig élénk, áhítator sugárzó a kötet. A földi és égi fény egymást erősíti, ezáltal sugaras harmónia teremődik az opuszokban.”

Az évszakok, a naptári év egyházi ünnepei, a fény, az idő háromszori hármassága, a ciklusok fölcsúszása mind-mind tudatos alkotás, motívum-teremtés jelei. Cseh Károly két kötete háromnegyed-száz saját verset, a *Bibliás föld* még plusz 24 versfordítást tartalmaz. A versek, ciklusok is a hármasságra, illetve az egyházi ünnepek egymást

kiegészítő, erősítő folytonosságára épülnek. Tudatos építkezésnek vagyunk szemtanúi.

A *Toronyiránt* című kötetben van egy vers, amely magán hordozza e költészet „pengevillanásait”:

*Orgonafürtökkel: ágakon ringó sok kicsi holddal,
smaragdó májusban virrasztasz itt velem,
arcunkon időtlen illatú fény remeg,
tudd, amióta te vagy: nincsen dolgom a múlandóval.*
(Fehér orgonák)

Egyetlen sor emelnék ki a versből: „*arcunkon időtlen fény remeg*”. Micsoda kis remeklés, az érzékelés, az érzékszervek egymásmellettisége, egymásba játszása, színesztézia, színekdoché együtt: idő, illat, fény, remeg! De igazán így a mellbevágó: *időtlen illatú fény remeg*. Ahogy a megfoghatatlant, megmagyarázhatatlant, határtalant, a fényt test- és lélek-közelbe hozza – igazi mestermű, telitalálat.

Már a címadásai is jelzik ezt a fényességet: *Májusi dél, Fényidő, Hajnalodunk, Zöld-arany, Fehér nap, Fényes-fehér, Ujjong a fehér* stb. Újabb példaként álljon itt két sor *Aratáskor* c. verséből:

*S nem szár – sugárzik a tarló
szívünkbeől dől az áldott verőfény.*

A lírikus a színek, fények, hangulatok, érzelmek bámulatosan pontos ismerője, rögzítő krónikása. Élénk horj kincseit, kincseinek sásját könyveiben csakúgy, mint műfordítás-köteteiben. Pontos, precíz, látó és láttató ember: az idő és a fény gyermekének maradt meg mindmáig. Valamit ha hiányolunk költészetéből, talán a hosszabb lélegzetű, létösszegző versek. De talán majd egyszer. Ha győzi fénnel, idővel. Szívvel, lélekkel.

●
Cseh Károly korábban megjelent kötetei:

Csuvas szó (1985), Borostyánkő és kaszaélek (1989); Mihail Szeszpel: Az inség zsoldtárai (1989), Aranyháló (1992), Téltakarító (1993), Kettő a kertben (1995), Kihunyó augusztus (1996), Visszaadok mindent, idő (2002).

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

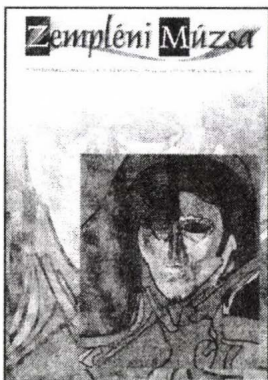
A Zempléni Múza első hat éve**Szerkesztői gondolatok a folyóirat 25. számának megjelenése alkalmából**

2007 tavaszán látott napvilágot a *Zempléni Múza* című társadalomtudományi és kulturális folyóirat VII. évfolyamának első, összességében pedig 25. száma. Ez a magyar sajtótörténetben szerény, ám a lap történetében jelentős esemény. Hadd legyünk büszkéek rá, hiszen komoly kihívás negyedévente új, érdekes, változatos kéziratokkal megtölteni száz oldalt. Eddig, úgy tűnik, sikerrel jártunk.

A 2001. évi legelső számban közzétett a hagyomány és minőség szintézisét célzó szerkesztési alapelveket igyekeztünk következetesen megvalósítani. A hagyomány e tekintetben elsősorban a Zemplénben történetileg egykor létező folyóiratok (*Sárospataki Füzetek, Sárospataki Lapok, Zempléni Fáklya*) szellemi örökségének továbbvitelét, a minőség pedig a régió szellemi elitjének lehető legmagasabb szintű szerzői körét, illetve a létező regionális folyóiratok legkiválóbbjainak szakmai színvonalát jelenti. Terep adtunk bármely szerző Zemplénnel kapcsolatos írásának, vagy zempléni illetőségű szerzők egyéb vonatkozású műveinek. Nyitottak voltunk a régióhoz nem kötődő témák és személyek megszólaltatására. Távol tartottuk magunkat a napi politikától, nem közöltünk publicisztikát, híreket. Olyan lap kézbe adására törekedtünk, amely évek múlva is haszonnal forgatható, amelynek tartalmát nem értékelhetik át korok és ideológiák. A publikációk esetében a tudományosság kritériumait érvényesítjük, ám ez nem jelentette azt, hogy szubjektív szemzőgű, de forrásértékű írásoknak ne adtunk volna helyet. Kiemelten kezeltük a grafikai arculatot, nemcsak a művészek kiválasztásával, de a lap

külső megjelenésével kapcsolatban is. Valljuk, hogy egy tudományos folyóirat egyúttal szép is lehet.

Lapunk arculatát, a felvállalt szellemi irányvonalon túl, az elkészítésében közreműködők személye is fémjelzte. A szerkesztőbizottság tagjai: Balázi Károly szociológus, Dobrik István művészettörténész, Egy Emese tanár, Fehér József irodalomtörténész, Jósainé Dankó Katalin régész-muzeológus, Koncz Gábor közgazdász, Szathmáry Béla jogász, Takács

Ádám filozófus, Tamás Edit történetész-muzeológus, Tuba Zoltán biológus; tiszteletbeli tagok: Jakab István nyelvész és Orosz István történész. Ők személyükben képviselik a szerkesztés kulcsszavait (hagyomány és minőség), közreműködnek a lap szellemi irányvonalának alakításában, a tematika meghatározásában, a szerzők felkutatásában, a szerzői kör kialakításában, és lektori feladatokat látnak el saját szakterületükön. A szerkesztőbizottság felkérésekor alap-

elv volt, hogy tagjai valamennyien rendelkezzenek minősített szakmai munkássággal; a társadalomtudományok minél több ágát képviseljék; továbbá származásuk, iskolájuk, munkahelyük vagy kutatási témáik okán kötődjenek Zemplénhez. (Hosszabb-rövidebb ideig szerkesztőbizottsági tag volt még Hörcsik Richárd egyháztörténész, Komáromy Sándor irodalomtörténész és Lénárt Artlla irodalomtörténész; s haláláig a lap védnöke volt Balassa Iván etnográfus.)

A szerkesztés közvetlen feladatait alapító főszerkesztőként Bolvári-Takács Gábor irányítja, munkáját Földy Lilla és Lapis József szerkesztők segítik, utóbbi a szépirodalmi rovatot vezeti. Bordás István

lapigazgató a kiadással, a terjesztéssel és a pénzügyekkel kapcsolatos teendők felelőse, emellett a lapot kiadó *Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány* kuratóriumi elnöke. Tóthné Kovács Katalin szerkesztőségi titkárnaál futnak össze az adminisztráció és a könyvelés szálai. A folyóirat logóját Csetneki József tervezte, s ő volt az első négy évfolyam tördelészerkesztője. 2005 óta az arculat és a tördelés Tellingner András munkáját dicséri.

Biúszkék vagyunk, hogy 2006-tól szakmai támogatóként magunk mögött tudhatjuk a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottságát, valamint a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Miskolci Területi Csoportját. A megjelenés pénzügyi hátterét az elmúlt években elsősorban a Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra, Közművelődési, valamint Képzőművészeti Szakmai Kollégiumai biztosították. A Sárospataki Népfőiskolai Egyesület 2002-ig a lap kiadója volt, azóta szerkesztőségi infrastruktúra rendelkezésre bocsátásával segíti munkánkat. 2007-től a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány is támogatónk. A kivitelezést az első öt számnál a miskolci Sprint Nyomda végezte, azóta a debreceni Kapitális Nyomdával dolgozunk.

A *Zempléni Múzsza* szerkezete állandó. Az első öt évfolyamban Tanulmányok, esszék, Szépirodalom, Művészportré, Archivum és Szemle rovatokkal jelentünk meg, a hatodik évfolyamtól a tematika Tudomány és társadalom, Művészet, Szépirodalom és Szemle rovatokra módosult. A lap első 25 számában összesen 532 közlemény jelent meg, ebből 213 szépirodalmi mű. 319 szerzőtől közöltünk publikációt, ebből 121 volt költő, író. A Művészportré rovatban 20 művészt (festőt, grafikust, szobrászt, építést, népművészt), valamint 5 művészeti közgyűjteményt mutattunk be.

A teljesség igénye nélkül tekintünk át, kik írtak az elmúlt hat év alatt a *Zempléni Múzsza*ban! (Tartalomjegyzéket minden évfolyam végén közreadtunk, az első öt évfolyam összesített tartalomjegyzéke pedig a 2006/1. számban olvasható.) Az MTA tagjai közül publikált Keviczky László villamosmérnök, Király Tibor büntetőjogász, Mádl Ferenc nemzetközi jogász, Meskó Attila geofizikus, Orosz István történész, Ujfalussy József esztéta; a tudomány dok-

torai közül Bacsó Béla filozófus, Balázs Géza nyelvész, Bónis Ferenc zenetörténész, Dankó Imre etnográfus, Deme László nyelvész, Füredi János pszichiáter, Hoppál Mihály etnográfus, Karasszon Dénes orvostörténész, Mórícz Lajos hadtörténész, Pomogáts Béla irodalomtörténész, Romány Pál agrártörténész, Somogyi Sándor geográfus, Végvári Lajos művészettörténész, Vitányi Iván szociológus. A tudományos, politikai, kulturális életben ismertté vált egykori pataki diákok közül – a már említett Deme, Hoppál, Karasszon és Vitányi mellett – megjelent lapunkban Ablonczy László irodalomtörténész, Bertha Zoltán irodalomtörténész, Bojtor István református lelkész, Földy Ferenc pszichológus, Jakab István nyelvész, Kuti Éva művelődéskutató, Nagy János diplomata, Pinczés István rendező, Stumpf István politológus, Sugár Péter építész, Turi Gábor újságíró, diplomata és mások. A már nem élő pataki tanárok, tudósok eddig kiadatlan, vagy nehezen hozzáférhető műveit bemutató sorozatunkban helyet adtunk Barcza József, Bolvári Zoltán, Buza László, Egey Antal, Finkey Ferenc, Harsányi István, Koncz Sándor, Palumby Gyula, Szabó Károly, Takács Béla, Újszászy Kálmán, Urbán Barnabás egy vagy több írásának.

A lap helyi beágyazódását jól mutatja a kialakuló állandó szerzői kör, amelyben többek között megtalálhatjuk a Sárospatakhöz kötődő Benke György, Dobay Béla, Kézi Erzsébet, Kovács Dániel, Pocsainé Eperjesi Eszter, Sipos István, Szabó Csaba, Tukacs Béla, Tusnády László nevét, míg a Patakhhoz közvetlenül nem kapcsolódó kutatók közül Éles Csaba, Szabadfalvi József, Viga Gyula említhető. A sátoraljai helyi értelmiségből publikált nálunk Dombóvári János, Géczy István, Hegyessy Gábor, Kádár Ferenc, Kosárka József, Mihalovicsné Lengyel Alojzia, Oláh Tamás. S végül említsük meg a fiatal szerzőket: Arday Géza, Baráth Béla, Cseh Gizella, Györe Anett, Kusztos Györgyi, Orosz Anett, Técsi Zoltán, Ugrai János, Vámosi Katalin, Vásárhelyi Balázs, Virág Irén és mások.

A szépirodalmi rovat Lapis József vezetésével felnőtt a magas színvonalú hazai periodikákhoz. Jelen vannak a kurrens áramlatok, kialakulni látszik a laphoz kötődő, fiatal szerzői kör, közreadunk prózát, lírát és drámát, beleértve a műfordí-

tásokat is. Lapunkat rendszeresen szemlézi a Szépirodalmi Figyelő. Öröndöztünk, hogy az egykor Sárospatakon tanult írók, költők közül megjelent nálunk Fekete Gyula, Képes Géza, Koncsol László, Mács József, Mészöly Dezső, Tóth-Máthé Miklós, Kurucz Gyula.

Fontosnak tartjuk a régió tudományos, kulturális, művészeti szervezeteinek, műhelyeinek bemutatását. Így cikket közöltünk az Abaúj-Zemplén Természeti Értékeiért Egyesületről, a Bodrog Néptáncegyüjtésről, Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Budapesti Baráti Köréről, a Lavotta János Alapítványról, a Kazinczy Ferenc Társaságról, a Magyar Comenius Társaságról, a Sárospataki Nyári Képzőművészeti Szabadiskoláról, a Sárospataki Népfőiskolai Egyesületről, a Sárospataki Református Kollégium Alapítványról.

A művészetet kiemelt helyen kezeltük: minden számot más-más képzőművész (esetleg más művész) illusztrált, akiről portrét közlünk. A címlapok így sajátos hangulatot és színt kölcsönöztek a folyóirat egyes számainak. Ezekben bemutattuk Aknay Jánost, Andrassy Kurta Jánost, Bertha Zoltánt, Borúth Andort, B. Szabó Editet, Czinke Ferencet, Domján Józsefet, Feledy Gyulát, Felugossy Lászlót, Halmy Miklóst, Kondor Bélát, Kovács Lászlót, Makovecz Imrét, Molnár Irént, Puha Ferencet, Sándor Zsuzsát, Somogyi Györgyöt, Szkir-

csak Bertalanét, Tellingert Istvánt, Urbán Györgyöt. A régió művészeti közgyűjteményei közül a sárospataki Rákóczi Múzeum képzőművészeti gyűjteményét, a Sárospataki Képtár Béres Ferenc-gyűjteményét, valamint Zene-Kép c. kiállítását, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Múzeumát és a szerencsi Zempléni Múzeum képeslap-gyűjteményét ismertettük meg az érdeklődőkkel. A rovatban 2004 óta rendszerek a művészinterjúk, nemcsak képzőművészekkel. Olvasóink találkozhattak Erdélyi Lászlóné zongoraművésszel, Herczku Ágnes dalénekesssel, Kiss József oboaművésszel, Spala Korinna táncművésszel.

Szerkesztőségünk a folyóirat kapcsán a továbbiakban is három fő szempontot kíván érvényesíteni: rendszeresség, kiszámíthatóság és változatosság. Rendszeresség a lap megjelenésében, mellőzve az összevont számok által megtakarítható pénzt és időt. Kiszámíthatóság a lap szerkezetében, állandó rovatokkal, nem tematikus számokkal. S végül tartalmi változatosság, a társadalomtudományok minél szélesebb értelmezésével (a természettudományos kultúrát beleértve), nemzeti kulturális hagyományaink megismertetésével, lokális értékeink bemutatásával szerzők és műfajok tekintetében egyaránt. Köszönjük szerzőink és olvasóink eddigi támogatását, és számítunk további jóindulatukra!

90 ÉVE SZÜLETETT BALASSA IVÁN

A kiváló néprajztudós, a sárospataki Rákóczi Múzeum egykori igazgatója, a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagja most lenne 90 esztendő. Az évfordulón tisztelettel és szeretettel emlékezünk rá. 2007. október 5-én szülőfalujában és nyughelyén, a bihari *Báránodon* konferenciával emlékeztek meg róla, a református parókianál emléktáblát avattak, megkoszorúzták a sírját. Október 12-én pedig *Tarcalon* szerveztek tudományos tanácskozást; megkoszorúzták emléktábláját, emlékfát tiltettek, s előadásokkal tisztelegtek teljesítménye előtt Balassa M. Iván, Filep Antal, Diószegi György, Petercsák Tivadar, Pusztai Mária, P. Szalay Emőke. Tamás Edit közreműködésével. A Bodrogközi Művelődési Egyesület ünnepi ülésén ekkor adták át az idei Balassa Iván-emlékérmeket.

Az elismerést most harmadik alkalommal adták ki, s ezúttal a földrajztudomány szorgos művelője részesült a kitüntetésben. DR. BOROS LÁSZLÓ, a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola nyugalmazott tanára nagy lelkesedéssel és tudósi következetességgel műveli tudományát, amihez sok ösztönzést kapott az idősebb pályatársától, Balassa Ivántól. Tanulmányok sorában foglalkozott a zempléni táj formáival és gazdasági életével, egész életművét illeti ez a mostani elismerés.

Öt évvel ezelőtt, 2002. november 1-jén hunyt el Balassa Iván professzor, s bár hiányát fájóan érezzük, ösztönző emléke ma is hat a Kazinczy Ferenc Társaság működési területén és tagjainak körében. Életművét továbbra is példának tekintjük.

KOVÁCS ELEONÓRA - OLÁH TAMÁS

Az Andrásyak és Zemplén. Emlékkiállítás Betlérén

Magyar és szlovák összefogás eredményeként új, időszaki történeti kiállítás megnyitásával vette kezdetét a nyári turisztikai szezon „Gömörország” egyik ékkövében, a betléri Andrásy-kastélyban. A megnyitóra 2007. július 4-én került sor a kastély egyik melléképületében, amely ma idegenforgalmi információs központ. „Az Andrásyak és Zemplén” címet viselő kiállítás a Szlovák Nemzeti Múzeum Betléri Múzeuma és a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeuma közös szervezésében, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jött létre.

A megnyitón megjelenteket előbb Mgr. Eva Lázárová, a Betléri Múzeum igazgatója, majd Jósvainé dr. Dankó Katalin, a Rákóczi Múzeum igazgatója köszöntötte. Felidézték a kiállítás létrejöttének körülményeit, kiemelve azt, hogy az elmúlt évben Betlér vendégeskedett Sárospatakon, bemutatva az Andrásyak gazdag tárgyi hagyatékát és étkezéskultúráját a „Főúri terítékek az Andrásyak asztalán” című kiállításukon, ezt az együttműködés folytatásaként a jelen kiállítás követi.

A továbbiakban a kiállítás tématervének szerzője, a sárospataki múzeum történésze, Dr. Tamás Edit vette át a szót. Köszönetet mondott mindazoknak, akik a két múzeum mellett tárgykölcsönzéssel, vagy anyagi támogatással segítettek a kiállítás létrejöttét, majd színvonalas tárlatvezetést tartott a megjelenteknek, amelyet Sylvia Lörinczková, a Betléri Múzeum muzeológusa fordított szlovák nyelvre. A bemutatott anyagban az említett betléri és sárospataki múzeumok gyűjteménye

mellett, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum monoki Kossuth Emlékmúzeuma, a monoki római katolikus, illetve református egyházközség gyűjteményeiből, valamint a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevektára anyagából találhatunk tárgyakat, fotókat, grafikákat, írásos dokumentumokat.

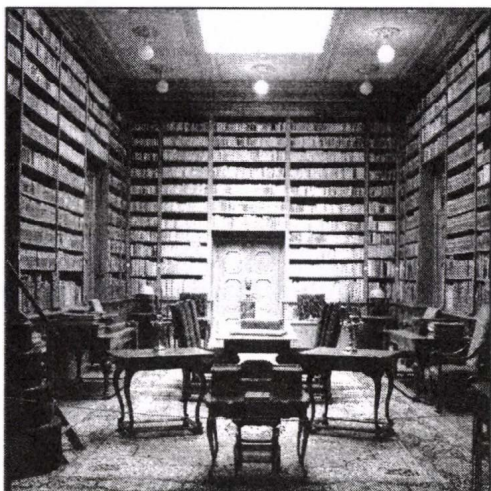
Az erdélyi származású, az 1570-es években Felvidékre került Andrásyak hatalmas birtokai

Gömör és Zemplén mellett más vármegyékre is kiterjedtek, a familia pedig sok történelmi családdal, a magyar történelem számos jelentős alakjával került rokon kapcsolatba. A kiállítás célja, hogy bemutassa e nagy múltú, nem csupán Gömör életében meghatározó szerepet játszó család

Zemplén vármegyei jelentőségét is, a hozzájuk kapcsolódó események, személyek, helyszínek, tevékenységek (mezőgazdaság, ipar, művészet, politika) bemutatásán keresztül, megemlítve az összefüggéseket más Andrásy-birtokokkal, így a kiállításnak helyszínt adó Betlérrel kapcsolatosan is.

A kiállított dokumentumok és műtárgyak több évszázadon átívelő történetet mutatnak be. Az Andrásyak zempléni birtoklása a XVII. században kezdődött a monoki birtokkal, Andrásy (II.) Mátyás Monoky Annával kötött házassága révén. Ezt megelőzően 1613-ban Andrásy Katának az özvegy Lorántffy Mihállyal kötött házassága révén már kapcsolatba kerültek Zemplénnel. Sárospatak és a Lorántffyak, valamint az Andrásy családnak a Rákóczi-szabadságharcban játszott szerepe kapcsán a Rákócziakról és II. Rákóczi Ferencről, míg

Monok kapcsán Kossuth Lajosról is méltó említés esik a kiállított anyagban.

A XVII. században az Andrássy család két ágra szakad (I.) István a betléri, míg az ifjabb (II.) György a monoki ág megalapítója lett. Később a betléri ág is jelentős birtokokat szerez Zemplénben (Homonna, Parnó, Terebes) és tagjai a XIX. századtól a megye meghatározó alakjaivá válnak.

A tárlat fel-felvillantja a jelentős Andrássy-családtagok működését, így a monoki ágból Györgyt, aki Széchenyi követőjeként sokat tett az Akadémia, a Lánchíd, s a magyar gazdaság fejlesztése érdekében; a betlériből pedig Andrássy Károlyt, aki a magyar liberális ellenzéki mozgalom tagja volt, s fiai Gyula, Manó és Aladár különböző időszakokban Zemplén vármegye főispánjai voltak. Közülük Gyula a dualizmus korának első magyar miniszterelnöke, majd külügyminisztere emelkedik ki. A család kevésbé ismert, ám annál érdekesebb tagjai, valamint a feleségeik is helyet kapnak a kiállításon. Az Andrássy-uradalmak közül nem csupán a monoki, a krasznahorkai és a betléri, de a parnói, terebesi, a homonnai is említést nyer.

A gondosan megtervezett, átgondolt és szépen kivitelezett kiállítás sikerrel oldotta meg a feladatot, amelyre vállalkozott: egy történelmi család évszázados múltjának sokféle szempontot figyelembe vevő bemutatását.

A fényképfelvételeket Dobák Diána készítette
(2007. július)

Új tiszteletbeli tagunk: DEBRECZENI ATTILA irodalomtörténész

A Kazinczy Ferenc Társaság 2007. évi közgyűlésén tiszteletbeli taggá választottuk dr. Debreczeni Attila egyetemi tanárt, irodalomtörténészt, az irodalomtudomány doktorát.

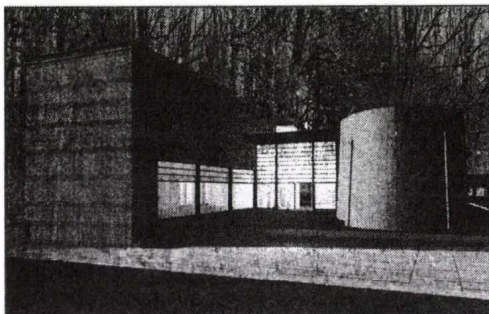
Az elismerés a teljesítménynek szól, s azon belül a Kazinczy-filológia tudatos és tervszerű művelésé-

nek, szervezésének. Kezdeményezése nyomán megindult a Kazinczy Ferenc műveinek kritikai kiadását célzó program. Kiderült, hogy újabb két kötetnyi levél vár kiadásra, s hogy az életműnek még eddig egyébként is csak csekély része jelent meg nyomtatásban, több tízezer lapnyi kézirat lapul a kéziratárak mélyén. A program keretében a helyzet földelítésére vállalkoztak, megalapozva Kazinczy munkásságának teljességre törekvő kiadását. A Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetében működő Textológiai Kutatócsoport több évtizede működik, fő feladata az eddigiekben a Csokonai kritikai kiadás készítése volt, de az utóbbi évtizedben kiterjesztette tevékenységét a korszak egészére. A Kazinczy-kiadás munkálataiba bevonták a szegedi és budapesti társtanszékeket, valamint az akadémiai intézet kutatóit is. Megjelent a Kazinczyhoz kötődő két folyóirat (Magyar Museum, Orpheus) kritikai kiadása, több mint ezerháromszáz oldal terjedelemben, valamint számos tanulmány szakfolyóiratokban. Munkában van hét kötet, közülük több befejezéséhez közeledik, a sorozat nyitókötete, a *Pályám emlékezete* egészen új (genetikus) koncepciójú kiadása rövidesen lektorálásra kerül. Az elkészült és jelenleg is készülő munkák nem csupán a további kutatások előtt nyitnak új távlatokat, de a kevésbé tájékozott olvasónak is új műveket adnak a kezébe. Társaságunk ezt a tevékenységet ismeri el a tiszteletbeli tagság adományozásával, és sok sikert kíván a jeles tudósunk.

Gazdagszik a széphalmi emlékhely: ÉPÜL A MAGYAR NYELV KINCSESHÁZA

A Kazinczy Ferenc Társaság tagjainak régi vágyalma válik valóra ezekben a hónapokban: épül a *magyar nyelv múzeuma* a széphalmi emlékkertben. Tizenhárom évvel ezelőtt, 1994. március 19-én, Sátoraljaújhelyen, a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlésén mondta el javaslatait dr. Pásztor Emil, az egri főiskola tanára – mások ötletét is felhasználva – egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről. A kezdeményezés 2001-ben jutott el addig, hogy Nemeskürty István millenniumi kormánybiztos elhelyezhette a majdani épület alapkövét, s néhány év szünet után 2007. április 12-én Kazinczy egykori gyümölcsöskertjében ünnepélyes keretek között tették meg az első kapavágást a Magyar Nyelv Múzeuma építkezésén. A régió közös erőfeszítésével dolgozták ki az „Összefogással Tokaj Világörökségéért” programot, amelynek egyik eleme a széphalmi új épület-együttes, s az elnyert 400 millió forintos támogatást egészítette ki Borsod-Abaúj-Zemplén megye közgyűlése további 300 millió forinttal, hogy ez a nagy és fontos kulturális beruházás megvalósulhasson. Radványi György Ybl-díjas építész-mérnök dolgozta ki a terveket, amelyek a 21. század anyagainak és formáit alkalmazva teremtenek keretet nyelvünk történeti útjának, mai változatainak, gazdagságának, a magyar nyelven létrehozott kiváló alkotásoknak a bemutatására.

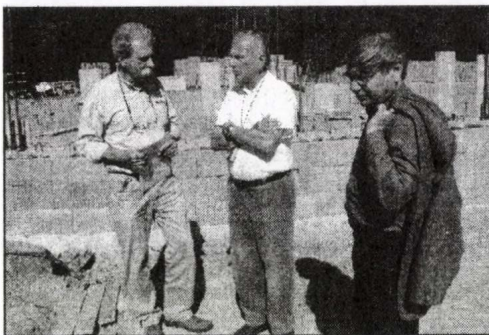
Az épület több egységből áll. Az állandó kiállítások rendezésére háromszintes tércsoportot alakított ki a tervező, amelyek egy belső előtérből nyílnak, az érdeklődők itt mélyedhetnek el egy-egy választott témában. Az előcsarnokból nyílik az időszakos kiállítási tér, a kiselőadó. Igen sok lehetőséget kínálnak az előcsarnok és az előadóterem egybenyíló terei a nagyobb rendezvények megtartására. Az épületben lesz egy *könyvesház*, amely könyvtár, folyóirat-olvasó, bolt és kávézó egyben. A múzeum interaktív állomásokkal felszerelt pontjai a látogatókat a szokott múzeumi sétára szánt időn túl is ott fogják tartani. Hagyományaink, nemzeti értékeink tükrözője a nyelv, ez anyanyelvünk kincsházában szemléletesen igazolódik.

Az új épület látványterve

Elnökünk szól az első kapavágáskor áprilisban

Dr. Kazinczy Ferenc az építkezésnél májusban

Bokrétaünnep szeptemberben: áll már a Ház

Munkacsoport alakult a magyar nyelv múzeuma állandó kiállításainak létrehozására

Sátoraljaújhelyen a Kazinczy Ferenc Múzeumban 2007. szeptember 6-án megalakult az a szakértői munkacsoport, amelynek feladata, hogy elkészítse a magyar nyelv múzeuma állandó kiállításainak programtervét. Felkérés alapján részt vesz a munkában *dr. Balázs Géza* nyelvész,

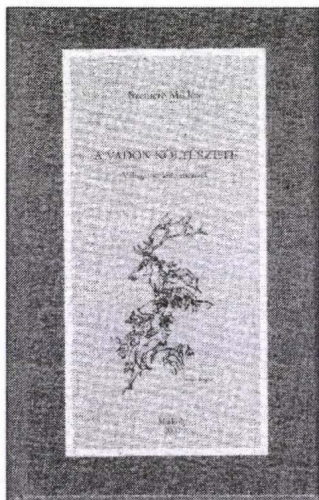
az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, *Fehér József*, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke, a Kazinczy Múzeum igazgatója, *dr. Kárpáti László* művészettörténész-muzeológus, *dr. Kovács Dániel* ny. főiskolai tanár, *Maróti István*, a Petőfi Irodalmi Múzeum osztályvezetője, *dr. Monok István*, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, *dr. Nyirkos István* nyelvész, a debreceni egyetem professzora, *Radványi György* egyetemi docens, Ybl-díjas építészmérnök, az épület tervezője, *Sándor Edina*, a megyei múzeumi szervezet szakmenedzsere, *dr. Szathmári István* nyelvész, professor emeritus, *dr. Veres László* történész, megyei múzeumigazgató és *Wacha Imre* nyelvész, egyetemi docens.

Ódor Ferenc, a megyei közgyűlés elnöke és *Szamosvölgyi Péter* polgármester köszöntötte a munkacsoportot, s szólt a feladatról és a felelősségről, amely az intézmény és a kiállítás megalkotóira vár. *Fehér József* múzeumigazgató adott tájékoztatást a feladatokról, majd javasolta, hogy a munkacsoport tagjai tartsanak helyszíni szemlét a széphalmi épületben, s vegyenek részt ott a most megtartandó bokrétaünnepségen. Régi hagyományt követve virágot, ágat, bokrétaát helyeznek el az új épületen, amikor az építők elérik a legmagasabb pontját. Az építkezés vezetője adott tájékoztatást az eddig végzett munkáról, s arról, hogy az év végére műszakilag elkészül az épület. Az újhelyi általános iskolások kedves műsora után a munkacsoport tagjai *Radványi György* építésztervező vezetésével bejárták a múzeumépület tereit, amelyeket a tavaszi hónapok során meg kell tölteni tartalommal. Izgalmas feladat: *a maga nemében páratlan intézmény születik.*

ÚJ KÖNYVEINK

Szemere Miklós (1802-1881) válogatott verseit adta ki a Herman Ottó Múzeum *Poétai gyűjtemény* c. sorozatának ötödik köteteként a Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában, Kováts Dániel válogatásában *A vadon költészete* címmel. A csaknem teljesen elfeledett költő, Kazinczy Gábor és Szemere Pál barátja, Arany János, Petőfi Sándor, Fáy András, Tompa Mihály írói köréhez tartozott pályaindulásakor. Sárospatakon tanult, jogi végzettséget szerzett, de korán visszavonult, a zempléni Lasztócon gazdálkodott. 1848-ban önkéntes huszár volt, a bukás után Kassán börtönt szenvedett. Idős korában meglátogatta a száműzött Kossuthot, megjárta Görögországot. Sajátos, filozofikus hangulatú, a természet szeretetéről tanúskodó verseit olvasták, megbecsülték, az Akadémia tagjává választották 1863-ban. Érdemes öt költőink között számon tartanunk ma is.

Új könyvvel, ezúttal társadalmi regénnyel jelentkezett Bojtár István, Társaságunk alelnöke. Művét azonban, amely korunk egyik fájóan időszerű kérdésével, az emberi megalkuvással foglalkozik, akár történelmi regénynek is felfoghatjuk, mert tényleges társadalmi-politikai történetek befolyásolják hőse útját. Balaji Bélának, a regény központi alakjának életútját középiskolás korától haláláig követi a szerző. Teológus, lelkész lesz, aki azonban nem tud ellenállni a kísértéseknek, meghasonlik korábbi önmagával, hívei szolgálata helyett az államrend kiszolgálójává alacsonyodik. Evilági boldogulása közben elbotlik a krisztusi út követésének útján. A XX. század Magyarországnak jellegzetes világa jelenik meg a háttérben, a szerző szembenéz a bűnnel, akár csak a zsoltárszerző: „Megnyitom az én számat, rejtett dolgokat szólok a régi időről.” Megrendítő mű született ebből.

Égerházy Lászlót tehetséges és egyéni stílusú fafaragóművészként ismertük eddig, most megtudjuk, hogy verseket ír, s hogy ezekben is sajátos látás- és kifejezőmód birtokában alkot. Verseinek első gyűjteménye a Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában jelent meg most. Az alkotó így vall műveiről: „E kötet három különálló részből áll, melyek azonban gondolatilag és képileg is csatlakoznak egymáshoz, egy egész folyamatáradatban, de különállóan is olvasható: egy részük növények és különféle rétegeim összehangolódásából született, más részét méhecskék ihlették, akikkel több évig szimbiózisban éltem, s láthattam, valójában nem családot alkotnak, hanem egyetlen lény lazán összefűzött rétegei, sejtjei, akiknek nincs egyetlen zárt, körvonalazott teste. Mások táltos-világból származnak, vannak szent szövegek, belső látomás, hasznosítható tudomány, szerelem.”

Dóczy Jenő „Dédácsi idillje”

Irta: Illés Endre

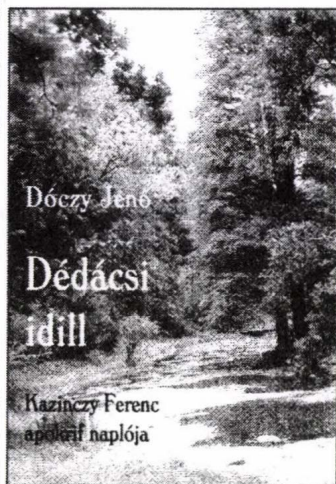
Mintha Dickens boltjában, az Old Curiosity Shop-ban bukkantunk volna rá Dóczy Jenő régi metaszetek egyszerűségét, tisztaságát, finomságát sugárzó kis könyvére: a Dédácsi idill formájával, különös anyagával, játékos ötletével, lírai átsültöttségében — szívetdobbanóan nemes irodalmi ritkaság. Az író „apokrif napló”-nak nevezi. Nyelvére, tartalmára valóban az: Kazinczy apokrif naplója, az „Erdélyi levelek” önállóbbá tövábbzott fátyla az öregdóczy széphalmi mester kései szerelmének pillanatok alatt horizont alá bukó napja.

Apokrif napló. De remek miniatűr is: elképzélhetetlen gondolat egymás mellé húzott vonalak; tenyérnyi helyen színek gazdagságában izzó kép; táj, figurák, hangulat megkapó egymásba varázslása. És mint a tökéletesre csiszolt kristályok: még számtalan lapja van. Eszré is. Az a nemes műfaj, amely nem ismer holt és mozdulatlan anyagot: olyanformán esszé a Dédácsi idill, hogy a kor rajza átlékelülletté, az összefüggések megvilágosodnak, zárt könyvek feltápnak és tartalmuk elevenen kizúdul, írói portrék, egykori életek, ismerős és ismeretlen hősök merev maszk helyett élő szóval és felremerő árnyékokkal közelednek felénk. És kisregény: sorsot idéző teljességében, az

arányok biztos harmóniájában, azzal a titokzatos írói mágiával az, amely a futó epizódok szimbolikus értelmű megvilágító történetévé változtatja át.

De nem utolsó sorban bravúros stílus-tanulmány is ez a remek kis könyv. Kazinczy vallomása. Tehát Dóczy Jenőnek úgy kellett megírnia a Dédácsi idillt, mintha valóban maga Kazinczy vetette volna papírra. És Dóczy Jenő úgy írta meg. A magyar irodalom ismer már néhány ilyen érdekes kísérletet: Babits Mihály pl. ugyancsak Kazinczy nyelvén írta meg kis egyfelvonásosjátékát, a széphalmi író házasságát idéző *Utazótorony*-t; Laczkó Géza Német maszlaga, török áfium-ában teljes vasas-vertes súlyosságában feltámad Zrinyi korának magyar szörfűzése; Mörzicz Zsigmond az Erdély-ben a magyar nyelv Bethlen Gáborral egyidős hangzását próbálta; legutóbb Kodolányi János A vasfűtőben a tatárjárás éveinek árpádkori magyarságát izletteti meg velünk. De csak most, Dóczy Jenő kis idilljét olvasva értettem át egészen tisztán: a magyar nyelvnek nemcsak földrajzi egysége, hanem lelki tájak szerint is megvan a maga sajátos, egyéni lejtései, testi-lelki történeteket külön fonetikai törvényekkel kifejező tájnyelve. Tehát nemcsak szegedi, debreceni, dunántúli; vagy palóc tájszólásról beszélhetünk, de ugyanígy Kazinczy-, Csokonai-, Arany-, vagy Kemény-nyelvről is, amelyek megkapó finomságokban különböznek egymástól. És ahogy néprajzi kutatók és nyelvészek feldolgozták például a göcseji magyar szólást, Dóczy Jenő úgy

ELŐKÉSZÜLETBEN

70 évvel ezelőtt jelent meg Dóczy Jenő munkája, a *Dédácsi idill*, amely Kazinczy életének egyik mozzanatát írja meg „apokrif napló”-ként.

Megjelenése idején nagy feltűnést keltett, amint azt Illés Endre korabeli recenziója is tanúsítja. Kazinczy Ferenc erdélyi utazása során 1816-ban idillien boldog napokat töltött Gyulay Ferencné kúriájában a Hunyad megyei Dédácson, aminek verseiben, leveleiben, úti beszámolójában is nyoma van. A Kazinczy Ferenc Társaság most a *Kazinczy Könyvtár* című sorozatában hasonló kiadásban kívánja megjelentetni Dóczy Jenő sikeres művét *dr. Busa Margit* utószavával. Az apokrif naplót kiegészítjük Kazinczynek Gyulayné Kácsándy Zsuzsannához és leányához, Gyulay Karolinához írt költeményeivel s Kazinczy néhány rajzával.

felszította magába Kazinczyt, hogy megírhatná most már „nadmézes édességgel” zengő kis regényének előtanulmányait is: a Kazinczy-szótárt, a Kazinczy-nyelvtant és külön a Kazinczy-ortográfiát.

A kritikus és a szépirodalom ösztönös reklámja, hogy irodalmunknak azt a hőst, aki talán legtöbbet tett és akart a magyar nyelv körül: Dóczy Jenő éppen itt, a legfontosabb ponton, gyökereiben fogta meg; a nyelvben; legfőbb szándékainak anyagából formálta ki megejtően élővé alakját: friss rügyekkel átjárt éledő magyar szavakból. Megragadó gráciával szól, fodrosodik, habog és elsímul a Dédácsi idillben Dóczy Jenő Kazinczy-nyelve: azt az író idézi, aki egyszerre tudott Európára és a magyarságra tekinteni, azt a megszállottat, aki levelek ereivel és szívének szinte minden dobbanásával izést, csint, mértéket, frissességet sugárzott szét az országra, a Mondolat-harcoknak azt a tiszta bajvivóját és mesterét, aki a dermedő és teljes szépségében már csak egy-két kiválasztott író ajkán élő magyar nyelvet kiszabadította üzületi merevségéből, felrázta, szénsavval feltette, megpezdeltette, mint a tűzbe tett vasat — átizzította, új fogalmak nyugtalan oltáisaival fogékonyabbá tette. A Dédácsi idill minden lapja tiz meg tiz finom intimtást, titkot, jellemző vonást, életrajzi adatot tár elénk a hősről, a korról, egykori érzelmekről, de a sok összetevő közül a legfontosabb az anyagba karcolt nemesfém-próba: a nyelv.

A kisregény legszebb jelenetének azt a harmatoságában tündöklő párbeszédet érzem, ott kívül a grófi parkon, a Sztrigy és Maros mellei réten, amikor Kazinczy az új szavakat magyarázza „a drága gyerekeknek, Lotinak.” — „Vagy nézze csak kedves Lotolte, ezt a” bogárkát, mely itt a fűszálon mász feléle. Szárnya aranyos zöld s gyönyörtlen játssza a” szivarvány színeit. Engedje meg nekem, Kedves, ha nem akarok magamnak mint író, szégyenesebb ruhát, mint a” mit a” természet egy bogaracsának jutott. Ilyen az embernek csak a” legkényesebb mesterség adhat. En Artistá vagyok s csak azoknak szimokra írok, a” kiknek lelke a” Szép-Művészetekben gyönyörűséget talál. Boldog az, a” ki nek lelke érti ezeket”.

A Dédácsi idill Kazinczy Ferenc apokrif naplója, de egyben a kritikus Dóczy Jenő feltároló és leleplező vallomása is — az íróról. Az íróról, akit a kritikus mögött most ismertünk meg. Aki ezt az irodalmi nyitottságot és felismerő bátorságot a legszebb magyar kisregények egyikének ámodta és formálta.

Az idill, abban a finom és nemes köntöshen, ahogy élénk került, mai sivar könyvtermelésünkkel magasan fel-szárnyalva az egészen kisszámú szép magyar könyvek polcára szállt. Fáy Dező két metszete, amelyek közül az egyik a címlapot díszíti: a grafika eszközeivel tökéletes tolmácsolója az író szavainak. A kis kötetet a Magyar Bibliofil Társaság az idei „legszebb könyv” jelzőjével ékesítette fel.

A Kazinczy Ferenc Társaság küldöttsége Dél-Biharban

Immár hagyománynak számít az, hogy a Kazinczy Társaság a Partiumba látogat, hiszen képviselői rendszeresen bekapcsolódnak a névadó szülőfalujában Érsemjénben rendezett eseményekbe. Most azonban a Társaság a tenkei református gyülekezet meghívását fogadta el, amit *Berke Sándor* lelkipásztor tolmácsol, hogy három napos, kihelyezett konferenciát tartson a dél-bihari vidékek ebben a központjában. Küldöttségének tagjai előadásokkal mutatkoztak be október 5-6-7-én, melyeket megbeszélés követett: „*Kazinczy Ferenc üzenete: a nyelvújítás régen és ma*” (Fehér József elnök), „*Váraink szerepe a magyar történelemben*” (Csorba Csaba dr. történész elnökségi tag), „*Honismeret és környezet; mit tehet az iskola?*” (Drávai Mária művelődéstörténész), „*A nyelvújító Comenius és Kazinczy*” (dr. Győri István teológiai tanár), „*Kazinczy emlékezete a Felvidéken és a Partiumban*” (Kiss Endre József titkár). Október 6-án „*Kazinczy Lajos a tizenötödik aradi vértanú*” című előadással (Oláh Tamás levéltáros, elnökségi tag) és koszorúzással emlékeztek a nemzeti ünnepre. Tekintettel az egyházi környezetre, az esti áhítaton és a vasárnap délelőtti istentiszteleten v. Bojtor István lelkipásztor-alelnök végezte az igehirdetés szolgálatát. Emelte az alkalom fényét az, hogy alelnökiünk és felesége ezekben a napokban ünnepelték meg házasságkötésük 55. évfordulóját.

A program részeként a Kazinczy Társaság 9 fős küldöttsége látogatást tett Arany János szülővárosában, Nagyszalontán. Megtekintették Arany János hagyatékának a Csonka-toronyban kiállított tárgyi emlékeit, a szülőház helyét, a templomot, ahol ke-

reszteltek, ahová istentiszteletre járt, s amelynek tornyából a harangjáték a magyar rádióból már elorzott Kossuth-nótát zengi, s koszorút helyeztek el a költőfejedelem szobránál. Belényesen a helytörténeti és néprajzi gyűjteményt, a római katolikus és a református templomot nézték meg, s kezdtek ismerkedni a Fekete-Körös völgyének magyar emlékeivel. Valamikor a magyarság telepített itt meg, a hagyomány szerint székely népeséggel, de nem kímélte őket sem a tatár, sem a török, sem a románság, mely 1848-ban, 1919-ben és 1944-ben rendezett vérfürdőket a magyarság körében. A ma már román többségű vidéken magyar szigetet képez Köröstárkány, eredeti népviseletével, hagyományaival. 1919 nagypéntekén 87 fegyvertelen falubeli esett itt áldozatul félkatonai szervezetek kegyetlenkedéseinek, pusztán, mert magyarok voltak. Több, mint 200 árva maradt utánuk, csupán ezen a településen.

A programhoz hozzá tartozott Kiss Török Ildikó és Varga Vilmos váradí színművészek teltházat vonzó Wass Albert-estje, melyet nagy sikerrel mutattak be a konferenciának is helyet adó gyülekezeti teremben. Mind a Kazinczy Társaság tagjai, mind vendéglátóik lélekben és szellemiekben, ismeretekben és erkölcsben egyaránt gazdagodtak az előadásokon, a látnivalókon, a testvéri találkozásokon keresztül. A konferencia üzenetét a mottójául választott Kazinczy-idézet fejezi ki legjobban:

„Szép, Igaz és Jó szent egység,
S lelkiünk érzi, látja, hogy az.”

KEJ

DANKÓ GÉZA

Kazinczy Ferenc évkönyvünk közleményeiben Tematikus mutató a *Széphalom* 1–17. kötetéhez

Évkönyvünk eddig megjelent tizenhét kötetének lapjain gyakran szerepeltek a Kazinczy Ferenc Társaság névadójának életútjával, munkásságával, hatásával, korával foglalkozó közlemények. Az érdeklődők, a kutatók számára kívánunk segítséget nyújtani a tájékozódásban az alábbi mutató közreadásával. Az anyagot témakörök szerinti csoportosításban, azon belül a közléstevők betűrendjében – a közlemény címének megadásával – tesszük közzé. Néhány esetben előfordulhatnak átfedések a hasonlóság, a tematikai összekapcsolódás miatt. Az első (vastag betűs) szám a kötetre, a következő pedig a közlemény kezdetének oldalszámára utal.

I.

A Kazinczy Ferenc által írt eredeti szövegek

(Hosszabb idézetekkel, szöveggközléssel, gyakran mai szerzők gondolataiba foglalva.)

Életrajz, kortársak, korrajz

Balogh Béla: Ismeretlen Kazinczy levelek Nagybányán. (Két levél Orczy Lőrinchez.) **4**: 105.

Busa Margit: Szemere Bertalan és a Kazinczy család. **2**: 101.

Busa Margit: Kazinczy Ferenc utaztatása fogsága idején. **7**: 261.

Fehér József: Kazinczy nyomában Brünbnben. (A Fogságom naplójából vett idézetekkel; a szerző beszámolója a Spilberg-börtönről, illusztrációkkal.) **5**: 181.

Hídvégi Lajos: Kazinczy és Ferenczy István. (Levelezésük.) **4**: 125.

Kováts Dániel: Kazinczy és Ferenczy. (Részletek Kazinczy leveleiből.) **4**: 132.

Esztétikai nézetek (Ízlés, művészetek, irodalom, nyelv, táj)

Békési Gábor – Sváb Antal: Kazinczy Zrínyi-centója. **9**: 7.

Békési Gábor – Sváb Antal: Kazinczy Zrínyi-jegyzetei. **10**: 260.

Dánielisz Endre: Egy Kazinczy-levél Arany János hagyatékában. (Goethe műveiről.) **10**: 147.

Hausner Gábor (átírása): Kazinczy Ferenc: Gottfréd, vagy A felszabadított Jeruzsálem. **11**: 1.

Szentimrei-Vén Dénes: Kazinczy Ferenc: Anekdotonok. (Kazinczy vidám történetei.) **10**: 225.

Vass Lajos: Tövisék és virágok. (Kóruszsvit Kazinczy Ferenc költeményeire.) **3**: 149.

Vallás, világnézet, művelődés, iskola

Busa Margit: Kazinczy, a szabadkőművesek titkára. (Kazinczy levelével.) **3**: 25.

Fehér Erzsébet: Két Kazinczy-levél iskolaügyben. **9**: 43.

Hőgye István: Kazinczy Ferenc újhelyi egyházi főgondnoksága. (Kazinczy beköszöntő beszéde, javaslatai.) **11**: 61.

Kamody Miklós: Adatok Kazinczy tanfelügyelői tevékenységéhez. (Kazinczy levele.) **4**: 111.

Kiss Endre József: Kazinczy Ferenc kálvinizmusa. **11**: 65.

Kormos Sándor: Kazinczy-émlék Hejcnén. (Kazinczy és Eszterházy Károly levelezése.) **5**: 163.

II.

Írások Kazinczyról

Életrajz, kortársak, korrajz

- Ágoston István György: Gr. Török Lajos emlékezete. (Kazinczy és a szabadkőművesség.) **10:** 99.
- Ágoston István György: Kazinczy és Török Sophie családétikája. **15:** 33.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc életrajzírói (Váczy, Guzmics, Toldy, Czeizel...) **5:** 169.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1991-1992. **5:** 193.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1993. **6:** 79.
- Busa Margit: Dokumentumok Kazinczy Thália családjáról. (A leszármazottak listájával.) **9:** 53.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1994-1996. **9:** 101.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc kéziratainak bibliográfiájáról. **10:** 247.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1997-2000. **11:** 93.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc prózai kéziratainak bibliográfiája. **11:** 213.
- Busa Margit: Adalékok a Kazinczy család történetéhez. (Krajnyik család, Göncruszka, genealógia, temetkezési helyek, fényképekkel.) **12:** 111.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc fogsága – rajzaival elbeszélve. **16:** 85.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc és Hirgeist Nini. **17:** 41.
- Cap György: Kazinczy Ferenc 'Sennyei János báróról. **15:** 69.
- Csorba Csaba: Töprengések a Kazinczy Könyvtár körül (Kazinczy és kortársai.) **1:** 303.
- Csorba Csaba: Kazinczyt követve Erdélyben és a Partiumban. **17:** 117.
- Dankó Géza: Gondolatok Váczy Jánosról. **6:** 145.
- Dienes Dénes: Adalékok a széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéhez. **9:** 67.
- Fehér Erzsébet: Kazinczy két tanulmánya Sárospatak múltjáról (A vár, a kollégium.) **10:** 133.
- Fehér József: A széphalmi Kazinczy Emléksarnok első látogatókönyve 1876-1891. **7:** 389.
- Fehér József: A széphalmi Kazinczy Emléksarnok látogatókönyvei 1900-1948. **7:** 389.
- Fehér József: Tájak, kertek Kazinczy Ferenc műveiben. (Kazinczy rajzaival.) **15:** 49.
- Fehér József: Széljegyzetek erdélyi utunkhoz. **17:** 123.
- Fenyvesi András: „qui se fait brebis, le loup le mange” avagy: A túl jó embert a gonoszok elpusztítják. (Kazinczy anyagi gondjai. **1:** 105.
- Fried István: Kazinczy Ferenc olvassa Széchenyi István műveit. (Főleg a *Hitel* kapcsán.) **6:** 7.
- Fried István: Kazinczy Ferenc és Brunn. (Pražák professzor könyvéről.) **11:** 24.
- Hógye István: Regmectől Kassáig. **3:** 17.
- Hógye István: Új adatok a Kazinczy-gróf Török és a Kossuth családok kapcsolataihoz. **9:** 45.
- Hógye István: A Kazinczy testvérek vagyonmegosztása 1813-ban. **15:** 39.
- Isépy Dezső: Néhány széphalmi Kazinczy-ereklye sorsa (A II. világháború okozta károk.) **10:** 241.
- Kamody Miklós: Levelezés és utazás Kazinczy Ferenc korában. **2:** 33.
- Kamody Miklós: Emlékezés Kazinczy Ferenc nyomán az 1831. évi kolerajárványra. **10:** 623.
- Kazinczy Ferenc A. G.: Képek Kazinczy családi életéből. **13:** 93.
- Kazinczy Ferenc A. G.: Erdélyi út Kazinczy Ferenc nyomában. **17:** 77.
- Kiss László: Kazinczy Ferenc „halála” és feléledése 1789-ben. **16:** 23.
- Kováts Dániel: A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből. (Az emléksarnok tervei, a lakóház, a család mindennapjai.) **7:** 369.
- Kováts Dániel: Kazinczy Ferenc és Sárospatak. **16:** 113.
- Kölcsey Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett. **16:** 3.
- Laki-Lukács László: Epizódok a Kazinczy és a Ragályi családok történetéből. **10:** 125.
- Martos Józsefné: Emléktáblánk előtt Kufsteinban. (Élménybeszámoló.) **13:** 117.

- Mezei Márta: Kazinczy Ferenc leánykérésnek története, több változatban. **16:** 29.
- Nagy Géza: Adatok az 1831-es kolerajárvány idején... (Kazinczy levele a járványról.) **1:** 193.
- Orbán László: *Toldy Ferenc*: Valami Kazinczy Ferenc életéhez. **17:** 35.
- Pražák, Richard: Magyar jakobinusok Brnóban. (Főleg Kazinczy sorsa, rabsága. Kemecsei Balázs fordításában.) **12:** 299.
- Szabó Sándor – Szabó Sándorné: Nevezetes emberek Abaújban. (Rövid beszámoló Kazinczy abaúji tartózkodásáról a 373. oldalon. **2:** 353.
- Szilágyi Ferenc: Kazinczyék küldetése. **5:** 151.
- Tóth Orsolya: A „retorikai” és a „betű szerinti” olvasat: Kazinczy, a biográfus. **16:** 47.
- Váczy János: Széphalom 1. (A Kazinczy Ferenc és kora II. kötetének I. fejezete). **2:** 7.
- Váczy János: Széphalom 2. (II. és III. fejezet). **3:** 61.
- Váczy János: Széphalom 3. (IV. fejezet). **4:** 141.
- Váczy János: Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében I. **5:** 123.
- Váczy János: Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében II-III-IV. **6:** 19.
- Váczy János: Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében V. **7:** 273.
- Váczy János: Az izgató I. **9:** 19.
- Váczy János: Az izgató II. **10:** 75.
- Váczy János: Az izgató. III. **11:** 35.
- Váczy János: Az izgató IV. **12:** 61.
- Váczy János: Kazinczy a magánéletben I.. **13:** 61.
- Váczy János: Kazinczy a magánéletben II. (Vallásszemlélete.) **14:** 31.
- Váczy János: Kazinczy a magánéletben III. (Örökösödési per, anyagi gondok.) **15:** 17.
- Váczy János: Kazinczy a magánéletben IV. (Kazinczy erdélyi utazása.) **16:** 73.
- Esztétikai nézetek (Ízlés, művészetek, irodalom, nyelv, táj)*
- Balázs Ildikó: Kazinczy Ferenc fordítói stílusa a Barnhelmi Minna c. Lessing-dráma tükrében. **13:** 87.
- Barsi Ernő: Kazinczy Ferenc és a zene (kotta-illusztrációval.) **10:** 179.
- Bíró Ferenc: A Kazinczy-kutatások helyzete, 1988. (A XX. század elején és 1945 után.) **3:** 141.
- Busa Margit: Térkép Kazinczy Ferenc levelezéséről. (Emlékezés Váczy Jánosra.) **6:** 49.
- Csorba Csaba: Kép és történelem. Gondolatok Kazinczy metszetgyűjteménye ürügyén. **10:** 595.
- Debreczeni Attila. Ízléssel és nyelvi norma. Kazinczy és Földi vitája az Anakreon-fordításokról. **17:** 17.
- Fehér József: Tájak, kertek Kazinczy Ferenc műveiben. (Rajzokkal.) **15:** 49.
- Fried István: Kosztolányi Dezső és Márai Sándor Kazinczy-portréja. (Kosztolányi inkább az esztétikum fel közelít, Márai a vállalt feladat és a valóság kapcsolatáról ír.) **10:** 215.
- Fried István: Kazinczy Ferenc Orpheusa. (A 2001-es kiadás margójára.) **12:** 43.
- Fried István: Kazinczy Ferencről – mai szemmel. **13:** 51.
- Fried István: Problémák Kazinczy Ferenc költészete körül. **14:** 9.
- Fried István: Kazinczy Ferenc „grammatikai és esztétikai epigrammá”-i. **15:** 3.
- Fried István: Kazinczy Ferenc Európája – Európa Kazinczy Ferencé. **16:** 11.
- Fried István: Egy előszó és „vidéke”. (A kassai Magyar Múzeum előszava.) **17:** 3.
- Füzes Márta: Kazinczy a grafológia tükrében. **4:** 167.
- Hidvégi Lajos: Kazinczy és Ferenczy István. (Idézetek levelezésükből.) **4:** 125.
- Högye István: Adatok Kazinczy Ferenc közművelő tevékenységéről. (Levéltári munkája.) **7:** 285.
- Katona Rezsőné: Fény és homály. Kazinczy Ferenc válogatott költeményeiről. **11:** 209.
- Kiss Endre József: Kazinczy Ferenc a könyvtárban. (Az ifjú Kazinczy könyvtárményei, a korabeli könyvtárak változó arculata.) **10:** 207.

- Kiss Endre József: Egy kiállítás könyvei. (Jubileumi könyv- és metszetkiállítás Kazinczy Ferenc hagyatékából a pataki kollégiumban.) **16:** 121.
- Kiss Farkas Gábor: Kazinczy Zrínyi-jegyzeteiről. **10:** 255.
- Kosáry Domokos: A nemzeti nyelv történeti útja. (Kazinczy munkássága e tekintetben.) **5:** 7.
- Kovács Sándor Iván: Kazinczy tájai és tájszemlélete. **14:** 19.
- Kováts Dániel: Két szerkesztő: Batsányi és Kazinczy. **3:** 35.
- Kováts Dénes: Kazinczy irodalmi ízlése. **2:** 81.
- Laczházi Gyula: Kazinczy kiadatlan Tassó-fordítása és a XVIII-XIX. század fordulójának magyar eposzfordítási kísérletei. **11:** 13.
- Mészáros István: Kazinczy magyar Miatyánkjá. **4:** 161.
- Mezei Márta: A Kazinczy-levelezés művelődéstörténeti jelentőségéről. **14:** 3.
- Nagy Ferenc – Vincze Ferenc – Zelei Borbálé: Kazinczy átírja Helmeccy Tasso-fordítását. (Quod licet Kazinczyo, non licet Helmeccyo.) **12:** 85.
- Nagy Júlia: Halottbúcsúztató versek Sárospatakon Kazinczy diákkorában (Kazinczy verse Szathmári Király György halálára.) **11:** 83.
- Pál József: A kortárs olasz költészet Kazinczy Orpheus c. folyóiratában. **12:** 55.
- Sz. Kürti Katalin: Kazinczy és a debreceni művészeti élet. **3:** 95.
- Sz. Kürti Katalin: Kazinczy és a debreceni művészeti élet. **10:** 165.
- Tóth Orsolya: A Kazinczy-kutatás néhány problémájáról. **17:** 75.
- Váczy János: Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801-1816). I. **17:** 25.

Vallás, világnézet, művelődés, iskola

- Bánszki István: Az európai magyarság eszméje Bessenyei és Kazinczy életművében. **1:** 7.
- Busa Margit: Biblia – Kazinczy Ferenc szavaival. **4:** 49.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliai történeteinek keletkezése. **14:** 45.
- Dankó Géza: Kazinczy-emlékünnepegy Kecskeméten 1859-ben. **4:** 185.
- Fehér Erzsébet: Korabeli kritika „Hivatalba vezető beszéd”-ről. **1:** 45.
- Fehér Erzsébet: Kazinczy véleménye a közös iskolákról. **2:** 61.
- Fehér Erzsébet: Kazinczy reformkori tankönyveinkben. **4:** 173.
- Fehér József: Kazinczy „lelkiismerete”. **11:** 77.
- Kiss Endre József: A Magyar Szent Korona Kazinczy Ferenc szűkebb pátriájában. **12:** 91.
- Kováts Dániel: „Vádlának, s még a jók is...” Mai vélemény a „Hivatalba vezető beszéd”-ről. **1:** 59.
- Kováts Dénes: Mai iskolások Kazinczyról. **1:** 115.
- Kováts Miklós: Kazinczy, a kassai iskola-felügyelő. **6:** 67.
- Mihalovicsné Lengyel Alojzia: A reformációtól a filantropizmusig. (Kazinczy üdvözlí az evangélikus iskolakultúrát.) **16:** 205.
- Ruzsiczky Éva: Kazinczynek a német felvilágosodás két fő képviselőjéhez fűződő kapcsolatáról. (Herder és Wieland.) **3:** 119.

III.

Közlemények Kazinczy Ferenc koráról, kortársairól

Életrajz, kortársak, korrajz

- Ágoston István György: Gróf Török Lajos emlékezete. **10:** 99.
- Balassa Iván: Kassai József, a tudós szerencsi plébános. **4:** 197.
- Balogh Béla: Két irat a jakobinusokról 1794-ből. (A levelek érintik Kazinczy sorsát.) **11:** 31.
- Baranyai Katalin: Bessenyei György: Tarimenes utazása. (Kazinczy véleménye is.) **6:** 99.
- Békési Gábor – M. Papp Zsolt – Kerékgyártó Gizella: Bessenyei Anna irodalmi hagyatéka. **7:** 365.

- Bodolay Géza: A Sárospataki Ifjú Egyesület a szakmai köztudatban. **2:** 237.
- Busa Margit: A budai Kazinczy-kút. **9:** 97.
- Cap György: Mailáth Antal gróf emlékezete (Kazinczy alkalmi üdvözlő írásai.) **12:** 107.
- Cap György: Kazinczy és a Kazinczy Kör kapcsolatai a gróf Mailáth családdal. **14:** 75.
- Csorba Csaba: Sátoraljaújhely és Kossuth. (Megjegyzés Kazinczy hatásáról Kossuth szépírói munkásságára.) **12:** 13.
- Dankó Géza: Kazinczy kecskeméti kortársa, Mátyási József. **12:** 99.
- Deme László: Kazinczy regmeci emléktáblája előtt. **2:** 399.
- Dombóvári János: Pusztafödémestől Tállyáig. (Lavotta János élete és kora.) **4:** 281.
- Dombóvári János: Lavotta János és a színház. (Levélrészlet Kazinczytól a színházkultúra fejlődésének előmozdításáról.) **6:** 137.
- Gyárfás Ágnes: A Bécsi Tudós Társaság és kapcsolatai. (Utalás Kazinczy szerepére.) **3:** 43.
- Hausner Gábor: Ki volt Nagy János, Tasso győri fordítója? (Ez ügyben Kazinczy levelezett Fábchich János győri paptanárral.) **13:** 95.
- Högye István: „Koldustól alamizsnát...” Életrajzi játék. (Kazinczy életének elképzelt jelente.) **1:** 75.
- Högye István: Kazinczy bihari kapcsolatai. **4:** 117.
- Högye István: Adatok a színjátszás zempléni történetéhez. (Megemlíti Kazinczy „buzgólkodását” ezen a téren.) **6:** 123.
- János István: „Szépet szépen” – Portrévázlat Ungvárnémeti Tóth Lászlóról. **15:** 73.
- Kazinczy Ferenc A. G.: Kazinczy Bálint és utódai. **10:** 87.
- Kazinczy Ferenc A. G.: Kazinczy Ferenc és európai kortársai. **11:** 45.
- Kiss László: Kazinczy Hont megyei levelezőtársa, Majthényi László. **17:** 57.
- Komáromy Sándor: A magyar irodalmi népesség felvilágosodás-kori előzményei (Orczy Lőrinc). **1:** 31.
- Kovács Eleonóra: Kazinczy Ferenc alakja Ady Endre publicisztikájában. **16:** 127.
- Kovács Ferencné: Dayka Gábor és 18. századi irodalmunk. (Dayka és Kazinczy kapcsolatai.) **10:** 297.
- Kovács Sándor Iván: Bessenyei Anna műveinek sorsra és kutatástörténete. **7:** 357.
- Krett Tibor: „A magyar literátusok atyja”, Ráday Gedeon. **16:** 95.
- Lavotháné Jáger Katalin: Tallózás az Interneten Kazinczy Ferencről. **15:** 456.
- Legány Dezső: Lavotta János és kora. **4:** 273.
- Németh Zoltán: A Kazinczy alkotta Verseggy-kép – a Pályám emlékezete és más források alapján. **14:** 55.
- Németh Zoltán: Kassától Széphalomig – Füredtől Nagybjomig: Kazinczy Ferenc és Horváth Ádám kapcsolata. **15:** 57.
- Pozbai Dezsóné: Tompa Mihály és a Péchy-fiúk Eperjesen. **5:** 235.
- Praznovszky Mihály: Egy nógrádi táblabíró reformjavaslatai. (Mocsáry Antalról.) **10:** 113.
- Praznovszky Mihály: 250 éve született Mocsáry Antal, Kazinczy nógrádi barátja. **17:** 67.
- Pražák, Richard: Josef Dobrovský és Kazinczy Ferenc. (Dobrovský mint a cseh felvilágosodás vezéralakja sok tekintetben hasonló nézeteket vallott Kazinczyval.) **12:** 75.
- Somogyi Gábor: Evva András és Széphalom. **15:** 79.
- Szentjóni Szabó Andor: Szentjóni Szabó László (Hozzászólás Kazinczy és Szentjóni kapcsolatához.) **9:** 241.
- Tóth Kálmán: Kiss János Kazinczy Ferencről. **17:** 45.
- Ugrai János: Beregszászi Nagy Pál elhúzódo peregrinációja. (Utalás a Kazinczy és Beregszászi között lefolyt „pennaháborúra”.) **15:** 215.
- Z. Szabó László: Széchenyi és a korabeli magyar irodalom. (Kazinczyról is.) **4:** 301.

Esztétikai nézetek (Ízlés, művészetek, irodalom, nyelv, táj)

Balázs Géza: Nyelvi viták Kazinczytól Kazinczyig. **15**: 299.

Bánszki István: „Minden nemzet a maga nyelvén...” (Bessenyei György a nyelvművelés fontosságáról – Kazinczyt is említve.) **5**: 39.

Baranyai Katalin: Anyanyelvünk szolgálata a Sárospataki Kollégiumban. (Kazinczy hatása.) **5**: 53.

Bojtor István: Kazinczy szobra Göncruszkán. **1**: 125.

Dankó Géza: Kazinczy örökségének hasznosítása ma. **3**: 323.

Dombóvári János: Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének. (Mosonyi Mihály zeneműve.) **10**: 195.

Domokos Mária: Lavotta, a zeneszerző. **4**: 287.

Györgyi Béláné: A személyesség irodalmi kifejezési formái a XVI-XVIII. századi magyar irodalomban. (Példák Kazinczytól is.) **11**: 103.

Fried István: Kazinczy Ferenc és a német irodalom (1781-1795). **9**: 39.

Galuska Imre: A sárospataki faluszeminárium és hatása. (Kazinczy a „debreceniség”-ről. Utalás Kazinczy „nyugtalan lelkére”, mely a nép nyelvének tanulmányozására ösztönöz.) **7**: 199.

Högye István: Küzdelmek a magyar nyelvért Zemplénben és Abaújban. **5**: 45.

János István: A magyar felvilágosodás szépliteratúrai kezdeményei. **3**: 7.

Kamody Miklós: Négy irat a nyelvi érintkezés szabályozásáról az abszolutizmus idejéből. **7**: 153.

Martinák János: Ungvár-Németi Tóth László *Versek* (1816). **17**: 85.

Újszászy Kálmán: Zemplén. (A zempléni természet és szellem kettőssége Kazinczyban.) **8**: 385.

Vallás, világnézet, művelődés, iskola

Bánszki István: Biblikus inspirációk Bessenyei életművében. (Példák 18. századi írásokból, Kazinczy fordítására is utalva.) **4**: 41.

Csohány János: Vallási helyzet Kazinczy Ferenc korában. **11**: 57.

Csorba Csaba: A reformáció Abaújban, Borsodban és Zemplénben. (16. századi körülmények, egykori írásokkal illusztrálva.) **4**: 19.

Gaál Botond: A reformáció hatásai Magyarországon. (Hit és tudomány.) **4**: 7.

Fehér József: Kazinczy emlékezete Alsóregmecen. (Beszéd Kazinczy szobrának avatóünnepségén, 2000. aug. 13-án.) **11**: 212.

Kováts Dániel: Comenius Sárospatakon (Comenius máig élő hatása.) **5**: 203.

Kováts Dániel: A széphalmi Kazinczy-kultusz és a zempléni iskolák. **9**: 71.

IV.**Kazinczy Ferencet ábrázoló műalkotások***Képek, szobrok, domborművek*

Andruskó Károly (Zenta) metszete. **9**: belső borító.

Bartusz György: Kazinczy-emléktábla domborművel Kassán (1994). **6**: 78.

Borsi Antal: Kazinczy mellszobra. **10**: 74.

Borsos István: Kazinczy kő szoborportréja Göncruszkán a Kraynik-ház előtt (1986). **1**: 124.

Borsos István: Kazinczy mellszobra Göncruszkán az iskola előtt (2001). **12**: 114.

Donát János olajfestménye, 1812. **1**: belső borító.

Ender János festménye, az MTA képes termében. **7**: belső borító.

Ender János olajfestménye, 1828. **6**: belső borító.

Fabris, Antonio: Kazinczy-medalion (az arcot nemesopál drágakőbe vésték). **9**: 55.

Ferenczy István: Kazinczy Ferenc (márvány mellszobor, 1827). **4**: 138.

Horváth Géza: Kazinczy Ferenc (bronz dombormű Szegeden, 1930). **6**: 6.

- Ismeretlen szobrász: Kazinczy Ferenc mellszobra, Érsemjén, 1907. **4:** 120.
- Ismeretlen mester műve: Kazinczy Ferenc mellképe (Országos Képtár). **5:** 122.
- Ismeretlen mester műve: „Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének”. Kazinczy mellszobrának grafikus ábrázolása a Vasárnapi Újságban (1859). **6:** 48.
- Ismeretlen mester műve: Kazinczy Ferenc mellképe, a Vasárnapi Újságból (1857). **6:** 49.
- Ismeretlen szobrász műve: Kazinczy mellszobra képeslapon (a szerencsi Zemplén Múzeum gyűjteményéből). **7:** 387.
- Ismeretlen mester műve: Kazinczy-érme bronzból (a Nemzeti Múzeum éremtárából). **9:** 56.
- Ismeretlen művész: Kazinczy Ferenc. Kreutzinger, Josef festménye után. **9:** 59.
- Ismeretlen mester műve: Kazinczy Ferenc portréja Mosonyi Mihály zeneművének címlapján. 1860. **10:** 197.
- Ismeretlen mester műve 1860 körül. **15:** címlapon.
- Ismeretlen mester műve Josef Kreutzinger (1808) nyomán. **14:** címlapon.
- Ismeretlen mester műve Stunder János Jakab festménye alapján. **16:** címlapon.
- John, Friedrich bécsi rézmetsző mellképe (Kininger tusrajza után), 1803. **2:** belső borító.
- John, Friedrich rézmetszete V. G. Kiniger tusrajza után (1803). **3:** 39.
- Kozma István Kazinczy-portréja. **10:** belső borító.
- Kreutzinger, Josef olajfestménye, 1808. **3:** belső borító.
- Kreutzinger, Josef olajfestménye (1808., az MTA tulajdonában). **9:** 61.
- Maugsch Gyula: Kazinczy Lajos (az író legkisebb fia) mellszobra a sárospataki Iskolakertben.
- Morelli, G.: Kazinczy Ferenc portréja a Zemplén vármegyei Kazinczy Kör 1904-ben kiadott egyetlen évkönyvéből. **3:** 308.
- Pál Mihály: Kazinczy-mellszobor Alsóregmecen. **11:** 213.
- Pásztor János és Hikisch Rezső: Kazinczy-emlékkút Budán Kazinczy domborművű portréjával. **9:** 100.
- Pesky József olajfestménye, 1828. **17:** címlapon
- Pócsik István: A Kazinczy Ferenc Társaság emlékérmé. **1:** 322.
- Rohn Alajos műve (1860) Stunder János Jakab (1797) nyomán. **13:** címlapon.
- Rombauer János olajfestménye, 1825. **4:** belső borító.
- Rusz Károly műve Ender János nyomán, 1860. **12:** címlapon.
- Telegdi László rajza, mellkép. **5:** belső borító.
- Telling István: Kazinczy-mauzóleum **1:** 2.
- Telling István: Kazinczy síremléke. **1:** 30.
- Telling István: Kazinczy-portré (Ex Libris). **1:** 300.
- Telling István grafikája: Az újhelyi Kazinczy-szobor. **9:** 18.
- Thugut, Heinrich rajza. **11:** címlapon.

Verse k

- Fejes István: Kazinczy százados ünnepén. **17:** 1.
- Furmann Imre: Levél Kufsteinbe. **2:** 447.
- Illés László: Széphalmi fák; Kazinczy sírjánál. **2:** 451.
- Kollener István: Kazinczy sírjánál. **11:** 102.
- Lévay József: Kazinczy Ferenc. **16:** 1.
- Palasovszky Béla: Kazinczy invokációja. **15:** 1.
- Szemere Miklós: Kazinczy Ferenc sírjánál. **14:** 1.
- Takács Tibor: Kazinczy előtt. **2:** 446.

Évkönyvünk 17. kötetének munkatársai:

Dr. BALÁZS GÉZA egyetemi tanár, Budapest
 Dr. BARSÍ ERNŐ ny. főiskolai tanár, Győr
 Dr. BÉKY LÓRÁNT ny. főiskolai tanár, Budapest
 Dr. BENCSIK JÁNOS ny. múzeumigazgató, Tokaj
 BOJTOR ISTVÁN ref. lelkész, Fonyó
 Dr. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR történész, Budapest
 Dr. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
 CAP GYÖRGY helytörténész, Perbenyik
 CSEH KÁROLY költő, tanár, Mezőkövesd
 Dr. CSORBA CSABA egyetemi docens, Budapest
 DANKÓ GÉZA ny. gimnáziumi tanár, Kecskemét
 Dr. DEBRECZENI ATTILA egyetemi tanár, Debrecen
 DRÁVAI MÁRIA középiskolai tanár, Szolnok
 DUDÁS SÁNDOR költő, Mezőkövesd
 DUKRÉT GÉZA tanár, történész, Nagyvárad
 ÉGERHÁZY LÁSZLÓ fadaragó-művész, Erdőbénye
 ELIAŠ, ŠTEFAN történész-levéltáros, Kassa
 ERDEI-SZABÓ ISTVÁN költő, Búcsa
 EVVA MARGIT helytörténész, Encs
 FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
 FEJES ISTVÁN (1838–1913) költő, ref. lelkész, püspök
 FEKETE BALÁZS tanár, történész, Miskolc
 FICSOR MIKLÓS költő, ny. tanár, Balatonszemes
 Dr. FILEP ANTAL egyetemi tanár, Budapest
 FINTA ÉVA költő, tanár, Sárospatak
 Dr. FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged
 GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS tanár, Debrecen
 HALÁSZI ALADÁR tanár, történész, Tiszaújváros
 ILLÉS LÁSZLÓ költő, népművelő, Debrecen
 Dr. KATONA KÁLMÁN költő, jegyző, Borsodivánka
 Dr. KAZINCZY FERENC A. G. mérnök, Stockholm
 KELEMEN ERZSÉBET költő, tanár, Debrecen
 KISS ENDRE JÓZSEF könyvtárigazgató, Sárospatak
 Dr. KISS LÁSZLÓ orvos-történész, Csilizradvány
 Dr. KOMÁROMY SÁNDOR főiskolai tanár, Sárospatak
 KOMPORDAY LEVENTE tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. KONCZ GÁBOR alapítványi igazgató, Budapest

Dr. KONCZ SÁNDOR (1913–1983) teológiai tanár
 KÓNYA ZOLTÁN könyvtáros, Sátoraljaújhely
 KOVÁCS ELEONÓRA levéltáros, Székesfehérvár
 Dr. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Szeged
 KOVÁTS VIKTOR (1818–1879) löcsei polgár
 KÖSZEGHY ELEMÉR (1882–1954) festőművész
 KUPÁN ÁRPÁD helytörténész, Nagyvárad
 LAVOTHÁNÉ dr. JÁGER KATALIN főisk. docens, Sapatk
 MARTINÁK JÁNOS ny. tanár, Sárospatak
 MARTINÁK JÁNOSNÉ ny. tanár, Sárospatak
 MIHALOVICS ÁRPÁDNÉ dr. egy. docens, Veszprém
 Dr. MIZSER LAJOS főiskolai tanár, Nyíregyháza
 NAGY LEVENTE tanár, nyelvész, Budapest
 NÉMETH TIBOR gimnáziumi igazgató, Győr
 NYIRY PÉTER középiskolai tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. NYIRKOS ISTVÁN egyetemi tanár, Debrecen
 OLÁH TAMÁS történész-levéltáros, Sátoraljaújhely
 ORBÁN LÁSZLÓ tanár, irodalomtörténész, Debrecen
 OROSZNÉ PREPOG ERIKA múzeumvezető, Tarcál
 PÁTKAI RÓBERT ny. evangélikus püspök, London
 POCSAINÉ EPERJESI ESZTER dr. múzeumigazgató, Sapatk
 POPIK NIKOLETT idegenforgalmi menedzser, Sárospatak
 Dr. PRAZNOVSZKY MIHÁLY irodalomtörténész, Veszprém
 SOMOGYI GÁBOR ny. minisztériumi főtanácsos, Bp.
 Dr. SZABÓ ZOLTÁN (1902–1865) teológiai tanár
 Dr. TAMÁS EDIT történész-főmuzeológus, Sárospatak
 TELLINGER ISTVÁN grafikusművész, Miskolc
 TÓTH KÁLMÁN tanár, irodalomtörténész, Budapest
 Dr. TÓTH ORSOLYA irodalomtörténész, Pécs
 Dr. TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész
 VÁLYI PÁL (1811–1864) ref. lelkész
 VARGYAS HERMINA költő, Székesfehérvár
 VÉGSŐNÉ FAZEKAS ARANKA tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. VIGA GYULA etnográfus, Miskolc
 VINCZE TAMÁS középiskolai tanár, Debrecen
 ZELENÁK ISTVÁN tanár, Tokaj

Tipográfia és szövegszerkesztés: Fortuna 97 Bt., Szeged • Nyomás és kötés: Átrium Dekor Bt., Szeged

HU ISSN 0237-6237

Az évkönyv kiadásának támogatói:

az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
 a Nemzeti Kulturális Alap ismeretterjesztési és környezetkultúra kollégiuma,
 a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Karácsony Sándor emlékére” szakalapítványa és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés Mecénás Alapja

Felélős kiadó: FEHÉR JÓZSEF, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

nka
 Nemzeti Kulturális Alap

MESTEREK ÉS MŰVEK

KOVÁCS ELEONÓRA: A mese és filozófia összefüggése Vörösmarty műveiben	333
LAVOTHÁNÉ JÁGER KATALIN: Fáy András állatmeséi	341
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: Szigethi Waga János	347
ÉGERHÁZY LÁSZLÓ: Faversek	354
NYIRI PÉTER: Krasznahorka büszke vára és a hűség mítosza (A lőcsei fehér asszony)	355
CSEH KÁROLY: Versek	362
BARSI ERNŐ: „Szép fényes csillag mutatja a hazámat...” Emlékezés Novák Sándorra	363
FICSOR MIKLÓS: Versek	368
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Az ősi zene nyomában. Száz éve született Adnan Saygun	369
BOJTOR ISTVÁN: Sükös Pál, a lelkészúr	385
KOMÁROMY SÁNDOR: Kovács András Ferenc és a gyermekvers	391

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

MIZSER LAJOS: Közép Zemplén megyei magyar helynevek – 1864	395
KOVÁTS DÁNIEL: A sátorlajújhelyi promontóriumok helynévi szótára	409
NYIRKOS ISTVÁN: A kiegészítés a magyar nyelvben	431
BALÁZS GÉZA: „A magyar nyelv elé mozdításáról...”	435
HALÁSZI ALADÁR: A szóból sem értünk mindig	443
NAGY LEVENTE: Új intézmény a nyelv művelés szolgálatában	449

TÜKRÖK ÉS TANÚK

VÁLYI PÁL utazási emlékeiből (1841/42) IV. (Közzeteszi Csorba Csaba)	451
KOVÁTS VIKTOR: Utazgatás Nyugat-Európában 1855-ben	475
KŐSZEGHY ELEMÉR: Elindulásom a művészi pályán	489
SZABÓ ZOLTÁN: Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben (1942)	501
KONCZ SÁNDOR: A nők lelkesítő szolgálatáról (1979)	511
PÁTKAI RÓBERT: Magyarok Angliában – 1956 előtt és után	521
BÉKY LÓRÁNT: A bűnbánó Báthory Erzsébet	527

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

NÉMETH TIBOR: Kazinczy örökösei	539
KUPÁN ÁRPÁD: Nagyvárad nevezetességei	541
KOMÁROMY SÁNDOR: 100 éve született Dsida Jenő	545
VÉGSŐNÉ FAZEKAS ARANKA: Rakovszky József emlékezete	546
FILEP ANTAL: Berecz József emléke és igazsága	548
ERDEI-SZABÓ ISTVÁN: Cseh Károly két kötetéről	550
BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: A Zempléni Múzsza eső hat éve	551
KOVÁCS ELEONÓRA – OLÁH TAMÁS: Andrassy-emlékkiállítás Betlérén	554
Új tiszteletbeli tagunk: Debreczeni Attila professzor	555
Épül a magyar nyelv kincsháza	556
Új kiadványaink: Szemere Miklós, Bojtor István, Égerházy László, Dóczy Jenő könyve	558
KEJ: Küldöttségünk Dél-Biharban	560
DANKÓ GÉZA: Kazinczy Ferenc évkönyvünk közleményeiben. Tematikus mutató	561

Tellinger István grafikái 34, 40, 56, 116, 230, 246, 268, 300, 324, 332, 340, 346, 353, 390, 394, 520

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

3981 Sátorlajújhely, Dózsa György u. 11.

Pf. 40. Telefon: 47/322-351

A 2007. esztendő

két kiemelkedően emlékezetes esemény révén vonul be a Kazinczy Ferenc Társaság történetébe. Májusban küldöttségünk végigjárta Kazinczy 1816-ban megtett erdélyi útját fel- és megkeresve a névadónk által megcsodált tájakat és értékeket. Utunkra, akárcsak a Mester, Széphalomból indulunk, ahol már akkor tanúi lehettünk a magyar nyelv múzeuma építkezésének. Hazalátogatott Svédországból s velünk tartott az ükunoka, *dr. Kazinczy Ferenc* (képünkön a széphalmi induláskor), aki egyik lelkes szorgalmazója volt mind az erdélyi útnak, mind a magyar nyelv kincsházája létrehozásának.

A 2009. esztendőt hivatalosan is Kazinczy Ferenc emlékévének nyilvánították, s küldöttségünknek a Partiumban és Erdélyben tett látogatása az egyik érdekes programpont előkészítése is; tapasztalataink alapján ajánlásokat teszünk a Kazinczy nyomában teendő művelődéstörténeti tanulságokkal járó utakra. Évkönyvünkben három közleményben is olvashatnak élményeinkről. A magyar nyelv múzeumának Radványi György által korunk igényei szerint megtervezett épülete nyolc hónap alatt emelkedett ki a földből, hogy jövőre már látogatókat fogadhasson, s betöltse szerepét anyanyelvi kultúránk tudatosításának és gyarapításának szolgálatában. A benne feltáruló lehetőségekkel és programokkal következő évkönyvünkben tudunk majd bővebben foglalkozni, amikor létrejönnek állandó és időszakos kiállításai, s megnyílnak kapui a nyilvánosság előtt.

A *Széphalom* évkönyv idei, 17. kötete tartalmában és szerkezetében az utóbbi évek gyakorlatát követve ad közre közleményeket Kazinczyról és koráról, az abaúji-zempléni régió történeti hagyományairól, irodalmi-művészeti értékeinkről, anyanyelvünk jelenségeiről, az elődök dokumentum értékű megnyilatkozásairól s Társaságunk életének néhány mozzanatáról. 74 régi és új szerzőnknek köszönettel tartozunk eredményeik önzetlen átnyújtásáért, támogatóinknak a megjelenés lehetőségének biztosításáért. Abban bízunk, hogy ez a kötet is hiteles képet nyújthat a Kazinczy Ferenc Társasághoz kötődő műhelymunkáról, s ösztönzőleg hathat a folytatáshoz. Névadónk az *Erdélyi levelek* lapjain azt írja egyik élményéről: „*S itt a társasági együtt létekezésben is valami szívesebb, melegebb van, mint hazánknak korcs tájékin.*” Szeretnénk hinni, hogy évkönyvünkben is érezhető ez a szívesebb, melegebb összetartozás, a közös munkálkodásra való szándék.

A Szerkesztő